מדרש · אגדה · מדרש לקח טוב

מדרש לקח טוב

רבנו טוביה ב"ר אליעזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מדרש לקח טוב

רבנו טוביה ב"ר אליעזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מדרש-לקח-טוב/

הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

בראשית 7
פרק א 7
פרק ב 22
פרק ג 30
פרק ד 37
פרק ה 40
פרק ו 42
פרק ז 50
פרק ח 53
פרק ט 57
פרק י 62
פרק יא 63
פרק יב 65
פרק יג 71
פרק יד 74
פרק טו 79
פרק טז 84
פרק יז 87
פרק יח 93
פרק יט 100
פרק כ 104
פרק כא 108
פרק כב 113
פרק כג 119
פרק כד 122
פרק כה 132
פרק כו 140
פרק כז 145
פרק כח 154
פרק כט 161
פרק ל 168
פרק לא 175
פרק לב 182
פרק לג 190
פרק לד 194
פרק לה 198
פרק לו 203
פרק לז 206
פרק לח 213
פרק לט 218
פרק מ 223
פרק מא 227
פרק מב 233
פרק מג 236
פרק מד 239
פרק מה 243
פרק מו 249
פרק מז 252
פרק מח 258
פרק מט 261
פרק נ 272
שמות 276
פרק א 276
פרק ב 283
פרק ג 291
פרק ד 298
פרק ה 304
פרק ו 308
פרק ז 313
פרק ח 317
פרק ט 320
פרק י 324

פרק יא 329
פרק יב 333
פרק יג 356
פרק יד 366
פרק טו 376
פרק טז 389
פרק יז 403
פרק יח 408
פרק יט 415
פרק כ 423
פרק כא 436
פרק כב 455
פרק כג 466
פרק כד 476
פרק כה 479
פרק כו 487
פרק כז 491
פרק כח 494
פרק כט 498
פרק ל 501
פרק לא 507
פרק לב 510
פרק לג 514
פרק לד 516
פרק לה 522
פרק לו 527
פרק לז 529
פרק לח 530
פרק לט 534
פרק מ 535
ויקרא 537
פרק א 537
פרק ב 547
פרק ג 551
פרק ד 556
פרק ה 564
פרק ו 575
פרק ז 584
פרק ח 591
פרק ט 597
פרק י 600
פרק יא 606
פרק יב 617
פרק יג 623
פרק יד 632
פרק טו 644
פרק טז 651
פרק יז 659
פרק יח 662
פרק יט 667
פרק כ 676
פרק כא 681
פרק כב 688
פרק כג 692
פרק כד 707
פרק כה 712
פרק כו 723
פרק כז 732
במדבר 740
פרק א 740
פרק ב 744
פרק ג 746
פרק ד 751
פרק ה 753

פרק ו 763
פרק ז 773
פרק ח 778
פרק ט 783
פרק י 786
פרק יא 792
פרק יב 801
פרק יג 805
פרק יד 811
פרק טו 817
פרק טז 830
פרק יז 836
פרק יח 838
פרק יט 845
פרק כ 852
פרק כא 857
פרק כב 863
פרק כג 868
פרק כד 872
פרק כה 877
פרק כו 882
פרק כז 887
פרק כח 892
פרק כט 895
פרק ל 897
פרק לא 901
פרק לב 906
פרק לג 907
פרק לד 909
פרק לה 909
פרק לו 914
דברים 915
פרק א 915
פרק ב 924
פרק ג 927
פרק ד 933
פרק ה 939
פרק ו 942
פרק ז 946
פרק ח 951
פרק ט 952
פרק י 955
פרק יא 956
פרק יב 964
פרק יג 971
פרק יד 974
פרק טו 978
פרק טז 984
פרק יז 989
פרק יח 994
פרק יט 998
פרק כ 1001
פרק כא 1005
פרק כב 1011
פרק כג 1017
פרק כד 1022
פרק כה 1028
פרק כו 1032
פרק כז 1037
פרק כח 1041
פרק כט 1044
פרק ל 1050
פרק לא 1053
פרק לב 1059

פרק לג 1076
פרק לד 1090

בראשית

פרק א

פסוק א

כתוב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב), פירוש לקח טוב, אשר נתן טוב, על יד טוב, לטובים, טוב ה' לכל וגו' (תהלים קמה ט), טוב אתה ומטיב למדני חקיך (שם קיט סח), טוב לי כי עֻניתי וגו' (שם שם עא), טוב טעם ודעת למדני (שם שם סו):

טרם כל מלה, לטוב אתן תהלה,
ואטיב שיר נעים, לצור נורא עלילה,
באשר עשה והפליא שוכן מעלה,
יצר כל לבדו ולו היא הגדולה,
ההודיה לו מקנין פעולה,
והמה יהללוהו ברעדה וגילה,
בכן ידו החזקה בכל משלה,
רבבי נפלאותיו אין קץ ותכלה,
אמון אצלו צור לציר אמונים גילה,
לעמו אשר בחר היות לו לסגולה,
יה נתן דתו מורשה ונחלה,
עזק גבוליה לתקן ולסקלה,
זרק אבניה מהלאה לגללה,
רביד יצועיה ופרשו השמלה,
חנון זכיני תורתך לסלסלה,
קנה לי לב נבון עד עולם סלה:

כתוב טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו (שם קמה ט), יכול לכל, תלמוד לומר לברי לבב (שם עג א), משל למלך בשר ודם שהיה לו פרדס, כשהוא משקה, משקה את הכל, וכשהוא עודר, אינו עודר אלא לטובים שבהם, כך בעולם הזה טוב ה' לכל, אבל לעתיד לבא, אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (שם). זה שאמר הכתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (שם לא כ), לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר ולרומם ולגדל ולקדש את השם הנכבד והנורא, יתגדל ויתקדש ויתעלה ויתנשא שם אלהינו לעד ולנצח חי העולמים, תהלתו לדורי דורים, מלכותו לעולמי עולמים, כי שמו הגדול נקרא טוב,

על יד טוב, לעם נקראו טובים, למען ייטיב להם ולבניהם לעולם. במסכת מנחות כי הא עזרא בר בריה דר' אבשלום, דהוא עשירי לר' אלעזר בן עזריה, דהוא עשירי לעזרא הסופר, אמר יבא טוב, ויקבל טוב, מטוב, ומטיב לטובים, אמת תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, והקב"ה יתברך שמו לעד ולנצח, ברא את העולם בעשרה דברים, בחכמה ובתבונה וכו', כמו שנפרש אותו לפנינו בתוך התלמוד. משה רבינו כתב ברוח הקודש ברית העולם ככל הכתוב בספר תורת משה איש האלהים מפי הגבורה, להודיע גבורותיו לעמו ישראל, דכתיב כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קיא ו). וצריכין אנו להבין ולדרוש בספר תורת אלהינו, לקיים מה שנאמר והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו (יהושע א ח), אבל לא לדרוש ולחקור על מה שהיה קודם העולם, דתנו רבנן יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם, תלמוד לומר כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ (דברים ד לב), יכול ישאל אדם מה למעלה, ומה למטה, ומה לפנים, ומה לאחור, תלמוד לומר ולמקצה השמים עד קצה השמים (שם), מקצה השמים ועד קצה השמים אתה שואל, ואי אתה שואל מה למעלה, ומה למטה, מה לפנים, ומה לאחור: בספר יצירה עשר ספירות בלימה צפייתן כמראה בזק, דבורן שלהן כרצוא ושוב, ולפני כסאו הם משתחוים, פירוש עשר ספירות הן, עומק רום, ועומק תחת, עומק ראשית, ועומק אחרית, ועומק אור, ועומק חשך, ועומק מזרח, ועומק מערב, ועומק צפון, ועומק דרום, וכולם בלימה, דבר שאין להם תפישה והם בלי מה כולם בלום פיך מלדבר, צפייתן כמראה בזק, שאם תהרהר במהרה תסיח דעתך מהם, כמראה הבזק ההולך במהרה, דבורן שלהן כרצוא ושוב, כמו החיות הממהרות במרוצתן כן תדבר בהם, ולפני כסאו של הקב"ה הם משתחוים, כלומר תכוין דעתך לשמים להיות תמים, שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג), ואל יהרהר האדם לעומק יותר מדאי, שאם יהרהר יותר מדאי, ראוי לו שלא נברא, ואל ידבר על בוראו עתק, אלא יבין וישכיל בן אדם, כי הקב"ה יחיד ומיוחד, הוא ברא שמים וארץ, ואין לו שני, והוא ראשון, והוא אחרון, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד:

בראשית ברא אלהים. זה אחד מן הדברים שהפכו זקני ישראל לתלמי המלך. וכתבו לו אלהים ברא בראשית. כי לא היה לו דעת להתבונן במדרש התורה. מדרשו של פסוק הזה שאמר בראשית ברא אלהים. הוא כמו שאמר בויקרא. אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א ב). ולא אמר לה' קרבן. לה' ריח ניחוח ולא אמר. אלא ריח ניחוח לה' (שם א ט). שאין דרך המקרא להזכיר שם הנכבד קודם הזכרת המעשה. תני ר' שמעון בן יוחי מנין שלא יאמר אדם לה' עולה. לה' קרבן מנחה. לה' שלמים. תלמוד לומר קרבן

לה'. (כה) מכאן סמכו רבותינו ואמרו כל המוציא שם שמים לבטלה נעקר מן העולם. ומה על דבר מצוה אינו רשאי לומר בהמה זו לה' קרבן. אלא קרבן לה'. לדבר הרשות על אחת כמה וכמה. לכך הזכיר בתחלת התורה השם אחר שתי תיבות.

אמר רב יצחק לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מן החדש הזה לכם. ולמה נכתב מן בראשית. להודיע כחו של הקב"ה. שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קיא ו).

בראשית. לא אמר ראשית. אם אמר ראשית. היה אומר ראשית היה שמים וארץ. ולא היה מזכיר שם אלהים. כגון ראשית דגנך (דברים יח ד). ראשית עריסותיכם (במדבר טו כ). וכיוצא בהם. אלא לפי שהיה צריך להזכיר השם אמר בראשית ברא. כלומר בראש כל מעשה ברא את השמים ואת הארץ.

דבר אחר בראשית. בתורה נסתכל הקב"ה וברא את עולמו (לכך נאמר בראשית ברא אלהים). וכן דרש ר' הושעיה רבה. כמלך מסתכל בדפתראיות (ובפונקאות) [ופנקסאות] שלו ובונה את הפלטין. כך נסתכל הקב"ה שם הנכבד בתורה. וברא עולמו. לכך נאמר בראשית ברא אלהים.

ד"א למה בתחלה לשון ראשית. בזכות ישראל שנקראו ראשית תבואתו (ירמיה ב ג). תבואתה כתיב. שהקרן קיים לעתיד לבא.

ד"א בראשית בזכות התורה שנקראת ראשית. נבראו שמים וארץ. שנא' ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נא טז). כי התורה נקראת ראשית. שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח כב).

ד"א לכך התחיל בב'. לומר שיש עולם שני להפרע מן הרשעים. וליתן שכר טוב לצדיקים. שנאמר כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם (קהלת ג יז). כי אין העוה"ז אלא פרוזדור לפני העוה"ב. דתנן התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין.

ברא. הוא לבדו. שנא' נוטה שמים לבדי (ישעיה מד כד). ואומר אתה הוא ה' לבדך את עשית את השמים ושמי השמים וגו' (נחמיה ט ו).

ברא. במאמר ולא ביגיעה. שנא' בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו).

אלהים. לשון אל הוא כח וגבורה. כמו צדקתך כהררי אל (שם לו ז). וכמו אילותי (שם כב כ). וכמו אילי הארץ (יחזקאל יז יג).

ד"א אלהים לשון דיין. שנא' אלהים לא תקלל (שמות כב כז). כי במשפט העמידו על מנת שיקבלו ישראל את התורה. שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה). ואומר כי אלהי משפט ה' (ישעיה ל יח). כי אלהים שופט (תהלים נ ו). כי לשון אלהים לא יבא כי אם על משפט. והיינו דאמר ר' חזקיהו

מאי דכתיב משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה (שם עו ט). בתחלה יראה. שמא לא יקבלו ישראל את התורה. ולבסוף שקטה. אבל באומות העולם תמצא ה' ידין עמים (שם ז ט). ה' למשפט שמתו (חבקוק א יב). וכאלה רבות. שמהפכין מדת הרחמים למדת הדין. וישראל בשעה שחוטאין כתיב ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (ישעיה ג יד). אבל בזמן שעושין רצונו כתוב אל רחום וחנון (שמות לד ו). מהפכין מדת הדין למדת רחמים. רחום וחנון ה' (תהלים קג ח). חנון ורחום ה' (שם קיא ד). וכל מי שיבא להקשות. יפשפש וימצא כי כולם נכוחים למבין.

ג' בראשית יש במקרא. בראשית ברא אלהים (בראשית א א). בראשית ממלכת יהויקים (ירמיה כו א). בראשית ממלכת צדקיהו (שם כח א). הרי לפי שביקש הקב"ה להפוך העולם לתוהו לולי רחמיו.

את השמים ואת הארץ. ר"ע היה דורש אך ורק מיעוט. את וגם ריבוי. א"ל ר' ישמעאל את השמים ואת הארץ מה אתה דורש בהם. א"ל ר"ע כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב מז). אין דבר רק בתורה. ואם רק אינו אלא מכם. אלא את השמים הם ומה שנברא עמהם. ואת הארץ היא ומה שנבראת עמה. והיינו דאמר רב יהודה אמר רב עשרה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן.

שמים. וארץ. תוהו. ובוהו. אור. וחושך. רוח. ומים. מדת יום. ומדת לילה. שמים וארץ. דכתיב את השמים ואת הארץ. תוהו ובוהו. דכתיב והארץ היתה תוהו ובוהו. אור וחושך. חושך. דכתיב וחושך על פני תהום. אור. דכתיב ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. רוח ומים. דכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים. מדת יום ומדת לילה. דכתיב ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה. לכך נאמר את השמים. לרבות האש והמים והרוח. ואת הארץ. לרבות החשך ותוהו ובוהו. ולמדנו שנבראו עשרה דברים ביום ראשון. כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם. וכנגד עשרה דברים שבהן נברא העולם. ומנלן דבעשרה מאמרות נברא העולם. כדתנן בעשרה מאמרות נברא העולם. ואלו הן.

בראשית ברא אלהים מאמר אחד. דכתיב בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו). מאמר ב' ויאמר אלהים יהי אור. ג' יהי רקיע. ד' יקוו המים. ה' תדשא הארץ. ו' יהי מאורות. ז' ישרצו המים. ח' תוצא הארץ. ט' נעשה אדם. י' פרו ורבו. אלו עשרה מאמרות. ועשרה דברים שבהן נברא העולם. דאמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב בעשרה דברים נברא העולם. בחכמה. בתבונה. בדעת. בכח. בגבורה. בגערה. בצדק. במשפט. בחסד. וברחמים. בחכמה ובתבונה. דכתיב ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). בדעת. דכתיב בדעתו תהומות נבקעו (שם שם כ). בכח ובגבורה. דכתיב מכין הרים

בכחו נאזר בגבורה (תהלים סה ז). בגערה. דכתיב עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו (איוב כו יא). בצדק ובמשפט. דכתיב צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פט טו). בחסד וברחמים. דכתיב זכור רחמיך ה' וחסדיך (שם כה ו). למדנו שבעשרה מאמרות נברא העולם. ובעשרה מדות. ועשרה דברים נבראו ביום ראשון. וכנגדן נתן לישראל עשרת הדברות. ולכפר עליהן ביום העשור. ולתת כופר עשרה גירות. ומצא נח חן לפניו בדור עשירי. ובחר באברהם אבינו בדור עשירי לנח. אשר התחיל במעשרות. דכתיב ויתן לו מעשר מכל (בראשית יד כ). וכן צוה לבניו לתת המעשרות. יצחק למה מדד מאה שערים. לתת מעשרות. יעקב עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב). וכן כל ישראל מעשר דגן ותירוש ויצהר. ונתן לישראל שבעה עממים משבעים אומות. ולעתיד אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי. ופורענות עשרה יבוא על אויבי עמו. כמו שהביא במצרים עשר מכות. שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז טו) וקרניא עשר וגו' (דניאל ז כד). ואז ינגנו עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכינור.

נשוב אל דברינו. השמים. אמר ר' יוסי בר חנינא. ששם מים. במתניתא תני. אש ומים. ועל שם המים יקראו בלשון רבים. ואת הארץ. תשהכל רצין אליה. שנאמר הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר (קהלת ג כ). אמר את השמים ואת הארץ הקדים שמים לארץ. תנו רבנן בית שמאי אומרים שמים נבראו תחלה. ואחר כך ארץ. שנאמר את השמים ואת הארץ. ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחלה. שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. אמר להם בית הלל לבית שמאי לדבריכם אדם בונה עליה ואחר כך בונה בית. שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט ו). אמר להם בית שמאי לבית הלל לדבריכם אדם עושה שרפרף ואח"כ עושה כסאו. דכתיב השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה סו א). וחכמים אומרים זה וזה יחדיו נבראו. שנא' אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו (שם מח יג). ר' תנחומא ב"ר אבא אמר בבריאה השמים נבראו תחלה. אבל בעשיה הארץ קדמה לשמים. וכן הוא אומר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידך שמים (תהלים קב כו). לפיכך מספר מעשה הארץ תחלה. שנא' והארץ היתה תוהו ובוהו. שבמה שפסק בו התחיל לפרש. אמר ואת הארץ. והתחיל להזכיר האיך היתה הארץ לאחר שנבראת. אמר והארץ היתה לאחר שנבראת תוהו ובוהו. תנא תוהו זה קו ירוק. פי' תכלת ירוק שמקיף את כל העולם כולו שממנו יוצא חושך. שנא' ישת חשך סתרו וגו' (שם יח יב). ופי' תוהו דבר שתוהה בני אדם. בוהו אבנים מפולמות המשוקעות בתהום שמהן יוצאין מים. שנא' ונטה עליו קו

תהו ואבני בהו (ישעיה לד יא). והוא דבר המבעית את האדם. כי היו המים על כל הארץ והחשך עליהם. כי החשך מן הארץ יוצא. כי הארץ תחתיה כולה חשך. ועם הארץ נברא החשך והוא החושך את האדם מלכת.

ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ולמה הזכיר אלהים ברוח יותר מן הכל. כי מלחלוחית הרוח נהיה המים. ומן המים יצא האש. והארץ יוצא מן האש. ויש מהם דוגמא בעולם. כי אם יפיח אדם בכפו תתרטב כפו. ידענו כי מן הרוח נבראו המים. והאש יוצא מן המים. אם יתחממו המים בכלי זכוכית נקיה ויתנה בחמה בתקופת תמוז. תוכל להדליק ממנה נעורת. ומן האש הארץ והאבנים. שאם יעשה קומקום וירתיח ימים רבים ימצא בתחתית הכלי כמו חתיכת אבן. ואלו הן דברים של דעת. וכן אמר ר' שבתי דונולו נב"ע בספרו כשנתעסק בחכמת ספר יצירה. לכך הזכיר ורוח אלהים. כי כח הרוח חזק מכולם. כי הכל תלוי ברוח. והרוח תלוי במאמרו של בורא הכל. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ובכל אלה כתיב בריאה. ברוח כתיב יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג). במים כתיב והמים אשר מעל השמים יהללו את שם ה' כי הוא צוה ונבראו (תהלים קמח ה) בחשך כתיב יוצר אור ובורא חשך (ישעיה מה ז). כך השיב ר' גמליאל לפילוסופוס שלא יאמר כי כבר היו מקודם אלא נבראו.

מרחפת על פני המים. כמו על גוזליו ירחף (דברים לב יא). והוא יעופף מלשון מפרחת. כמו שלמה שמלה. ולמה יצא בלשון מרחפת ולא אמר מפרחת. ללמדך כי כדרך שיונה זו מרחפת על גוזליה. כן היה בין מים העליונים למים התחתונים עד שהבדילן צור עולמים.

פסוק ג

ויאמר אלהים יהי אור. לפי שהיה חשך על פני תהום אמר יהי אור. משל למלך שבנה היכל והוא סגור ומסוגר מכל דפניו אמר להדליק בו נר. ואע"פ שקודם זה האור נהורא עמיה שרי. וכן אמר דוד ה' אלהי גדלת מאוד הוד והדר לבשת. עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים קד א ב). למדך הכתוב שהשכינה כולה אור. ומאור השכינה ברא האור לבאי עולם ביום ראשון להאיר לעולם. שנא' ויאמר אלהים יהי אור.

ויש אומרים האור הזה מן המים. שכן כתיב מרחפת על פני המים. וכתיב ויאמר אלהים יהי אור. וכן מצינו בהרבה מקומות נקראו אור. שנא' ואורו על כנפות הארץ (איוב לז ג). ואומר יפיץ ענן אורו (שם שם יא). ואומר על כפים כסה אור (שם לו לב). וכן כל מאור העינים הם המים שבעינים. וכה"א כלו בדמעות עיני (איכה ב יא).

ויהי אור. לא אמר ויהי כן. כמו שאמר בשאר הימים ויהי כן. אלא ויהי אור. לפי שהאור ברא הקב"ה ביום ראשון. שיהא אדם מצפה בו מסוף העולם ועד סופו כיון שצפה הקב"ה ברשעים שהיו עתידין לבא לעולם. גנזו לצדיקים. שנא' וימנע מרשעים אורם (איוב לח טו). ואומר אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא).

ד"א ויהי אור. בנוי ומשוכלל לעתיד לבא. שנאמר אור זרוע לצדיק.

פסוק ד

וירא אלהים את האור כי טוב. כי טוב הוא לבריות עולם להאיר להם. כי הקב"ה לא היה צריך לאותן האור אלא בריותיו היו צריכין אותו בלבד.

פסוק ה

ויקרא אלהים לאור יום. על שבא מן המים.

ולחושך קרא לילה. לשון יללה.

חמשה אור כתוב בפרשה. כנגד חמשה חומשי תורה.

ויהי ערב ויהי בוקר. קרא לו שלשה שמות לזה ושלשה שמות לזה. אור. יום בוקר. חושך לילה ערב. תחת יום לילה. תחת אור חשך. תחת בקר ערב. לפי שהחושך כשנברא עדיין לא היה לא לילה ולא ערב. וכן כשנברא האור. לא היה לא יום ולא בקר. וכשהבדיל הקב"ה האור מן החשך שנתן תחום לאור. ותחום לחשך. כמה שעות ימשול זה. וכמה שעות ימשול זה. נקראו שעות האור יום לעצמו. ושעות החשך לילה לעצמו. והבקר הוא תחלת הכנסת האור. והערב הוא תחלת הכנסת החשך. לכך נקראו שלשה שמות לזה. ושלשה שמות לזה.

ויקרא אלהים לאור יום. א"ר אלעזר לא שיתף הקב"ה שמו כי אם על טוב. כי לא אמר ולחשך קרא אלהים לילה. אלא ויקרא אלהים לאור יום.

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. כי משעה שברא הקב"ה החשך עד שהאיר היה שנים עשר שעות. והוא שאמר ויהי ערב. ומשעה שהאיר עד שהעריב עוד שנים עשר שעות. הוא שאמר ויהי בקר. מתוך שנבראו שמים וארץ העריב והחשיך העולם. עד שהאירו כאור הבקר. ונקראו הלילה והיום יום אחד. והיה ראוי כמנהג המקרא כולה לומר יום ראשון. כי כן המספר. ראשון. שני. שלישי. או אחד. שנים. שלשה. שכן כתיב בקרבנות הנשיאים. ביום הראשון. ביום השני. ובחשבון אחר אומר על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד (דברים יז ו). ולמה שינה לומר אחד. וחזר ואמר שני. (פד) ללמדך כי מיוחד היה היום ההוא ואין לפניו יום אחר.

ד"א לפי שכבר אמר בראשית ברא אלהים. ידענו כי זה היה יום ראשון. ולא היה צריך לומר יום ראשון. כי כבר אמר ראשית. ועוד תשובה אחרת. כי על חשבון אמר אחד

שנים. אבל על ענין סיפור יאמר אחד שני. כמו שבקהלת אומר יש אחד ואין שני (קהלת ד ח).

ד"א יום אחד. שאם אמר ראשון. הייתי אומר היום בלבד הוא הראשון. וכשהוא אומר יום אחד. להודיע כי הערב והבקר אחד.

ד"א ויקרא אלהים לאור יום. זה מעשה הצדיקים. ולחשך קרא לילה. זה מעשה הרשעים. ויהי ערב. זה מעשה הרשעים. ויהי בקר. זה מעשה הצדיקים. יום אחד. שנתן להם הקב"ה יום אחד. ואיזה. זה יום הדין.

מדרש אחר. אחד. לפי שעתידין ישראל לייחד לבורא העולם בלשון אחד. שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד). נקרא יום אחד. שכל המייחד שמו מודה שהוא ברא עולמו. ברוך הוא וברוך שמו.

פסוק ו

ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים. אלו המים אשר היו על הארץ. שאמר עליהם ורוח אלהים מרחפת על פני המים. עליהם אמר יהי רקיע בתוך המים. אלו מים העליונים. ומים התחתונים. ויהי מבדיל בין מים למים. כך החצה ברקיע השמים. חציים העלה. וחצים השקיעם למטה. כי גלוי וידוע היו לפניו שעתידין דור המבול לשחת מעשיהם. וכדי להשחיתם במו העלה למעלה שכן אמר איוב כי בם ידין עמים (איוב לו לא). כי כן נוראותיו עשה הים יבשה. שנאמר ויעברו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד כב). והיבשה ים. שנאמר והמים גברו מאוד על הארץ (בראשית ז יט).

פסוק ז

ויעש אלהים את הרקיע. ויבדל בין המים וגו' אשר מעל הרקיע. מים שעל הרקיע במאמר הן תלוים. שאילה מאחר שאמר ויעש אלהים את הרקיע מה תלמוד לומר ויהי כן. תשובה ויהי כן זה פירושו לדורות שאין לו חליפין כשאר ויהי כן שמתחלפים בכל שנה. והרקיע שעשה ביום שני הוא חוץ מן השמים שנבראו ביום ראשון. שנאמר על פני רקיע השמים. כמו שער החצר (שמות לה יז). וכמו פרכת הקדש (ויקרא ד ו). ואף על פי כן קראן שמים. שנאמר ויקרא אלהים לרקיע שמים. ואמרו רבותינו ז"ל כי ששה רקיעין הן חוץ מן הרקיע הזה. שנא' הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י יד). ושלמה אמר השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז). כי הקב"ה הוא מעונו של עולם. שנא' ה' מעון אתה (תהלים צ א). והעולם תלוי כקמיע ביד גבור. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכשהגביה הרקיע עם המים. מיד ברא מלאכי השרת. שנא' המקרה במים עליותיו השם עבים וגו' (שם קד ג). וכתיב סמוך ליה עושה מלאכיו רוחות (שם שם ד). וגם גיהנם ביום שני נברא. שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל לג). איזהו

יום שיש לו תמול ואין לו שלשום. הוי אומר זה יום שני של עולם. לפיכך לא נאמר כי טוב בשני.

ד"א לפי שהארץ עדיין לא נתגלתה עד יום שלישי. ולא הושלמה מלאכת הארץ לא אמר בה כי טוב עד יום שלישי.

ד"א לפי שלקה משה שנקרא טוב במים. לפיכך לא נאמר בהן טוב.

כל הפרשיות נאמר בהן ויהי כן קודם עשיה. חוץ מפרשת יהי רקיע שנאמר בו אחר העשיה ויהי כן. ופירושו כמו כן תרנם (ישעיה לג כג).

פסוק ט

ויאמר אלהים יקוו המים. כמו הקו כך המים סביבות הארץ. מתחת השמים. ולא אותם שעל השמים. אל מקום אחד. שגער בהן ושקען בתהומות. מיעוט החזיק המרובה. ותראה היבשה. היבשה שכבר היתה היא הארץ שנבראת ביום הראשון. ועל כי יצאו ממנו המים אל מקום אחד קראה יבשה. כי יבשה מן המים. ויהי כן. לעולם.

פסוק י

ולמקוה המים. הוא מקום הים. ולא המים שבים. כי המים נקראים ים. שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח). לכך נאמר בשלישי כי טוב כי טוב שני פעמים. אחד למלאכת המים. ואחד למלאכת היום.

ד"א וירא אלהים כי טוב. כי נשלמה תיקון הארץ. ובו ביום הוציאה הארץ דשאים. שנאמר תדשא הארץ דשא.

פסוק יב

ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו. כלומר שלא ישתנו מאחר כן אלא המין ההוא יזרע אם יצא כאותו המין.

למינהו. שעורים יצאו שעורים. חטים יוציאו חטים. וכן עץ פרי למינהו.

ד"א עשב מזריע זרע ועץ עושה פרי. כי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו כמו האילנות בניסן מלאים. ולא כמו שהן בתשרי. ולמה בראן הקב"ה כך בקומתן. כדי שימצא אדם לאכול. שנאמר חכמות בנתה ביתה. חצבה עמודיה שבעה. טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (משלי ט א ב) אחרי כן. שלחה נערותיה תקרא [שם]. שכן דרך כל העולם מתקן סעודה ואח"כ מכניס אורחים.

וירא אלהים כי טוב. מלמד שנבראת גן עדן לצדיקים. שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ).

פסוק יג

ויאמר אלהים יהי מארת. לא אמר יהיו מאורות אלא ללמדך כי האור שברא ביום ראשון ממנה נהיו המאורות על כן כתוב יהי. כלומר יהי האור מאורות שנחלק למאורות השמש והירח והכוכבים והמזלות.

מארת. כתיב חסר. לפי שהן לוקין בשעה שהקב"ה מלקה את האומות. שנא' כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו. ומאותות השמים אל תחתו. כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה י ב).

ברקיע השמים. הוא הרקיע המבדיל בין מים למים.

להבדיל בין היום ובין הלילה.

וכי המאורות מבדילין והלא האור מבדיל. שנא' ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (בראשית א ד) אלא כך פירושו יהי האור מאורות. אותו האור שנברא להבדיל בין היום ובין הלילה.

והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. לא אמר הכתוב והיו להבדיל. אלא והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. למדנו כי להבדיל עונה על האור הנברא להבדיל והמאורות נבראו לאותות ולמועדים ולהאיר על הארץ. והיו לאותות כי השמש הוא אות ליום שאינו נוהג בלילה. והירח הוא אות בכל מולד ומולד לדעת תחלת החדש וסופו. כי הולכת הלבנה בגלגל הרקיע מהלכת בשלשים יום. כל מה שמהלך השמש כל השנה כולה. כי שנים עשר מזלות הם. טלה. שור. תאומים. סרטן. אריה. בתולה. מאזנים. עקרב. קשת. גדי. דלי. דגים. וכל אחד ואחד יש לו שלשים מעלות. כנגד ל' יום של חדש. ובכל יום עולה השמש מעלה. בניסן מתחיל מטלה והלבנה עמו. לפיכך הלבנה לעולם בתחלת החדש קרובה לחמה. וכן בסוף החדש. כי הלבנה רצה במהרה ועד שהחמה מגעת לסוף המזל הלבנה עוברות כל השנים עשר מזלות. ומשגת את החמה בסוף המזל. כן כל שנים עשר חדש. ובסוף השנה משתנית החמה מסוף הגלגל לתחלתו וע"כ שמה שנה.

ד"א מנין ש"נ"ה ורביע.

והיו לאותות ולמועדים. לקדש בהם מועדי ה'. שנת החמה יתירה על שנת הלבנה יכ"א ר"ד. י' ימים וכ"א שעות ור"ד חלקים. והחלקים אלף ושמונים בשעה. לפיכך תקנו רבותינו שבעה חדשי עבורים במחזור לבנה. להשוות שנת החמה עם שנת הלבנה. כי תשעה עשר פעמים יכ"א ר"ד עושים שבעה חדשים עיבור מכ"ט יום ומחצה ושתי ידות שעה וע"ג חלקים. ונשארו מהם שעה ותפ"ה חלקים.

ולימים. כמשמעו.

ולשנים. למנות בהם שנים שנה אחר שנה. כי לולא כן לא היינו יכולין למנות שנים. ד"א והיו לאותות. אלו שבתות. שנא' כי אות הוא ביני וביניכם (שמות לא יג).
ולמועדים. אלו רגלים.
ולימים. ראשי חדשים.
ולשנים. זה קידוש שנים. אמר רב נחמן והוא סימן טוב. עשו מונה לגדול. והוא מושל ביום כדרך שעשו מושל בעולם הזה. יעקב מונה לקטן והוא מושל בעולם הזה מעט וכולו לעתיד. כי הרקיע מתגלגל במערב. וכל המאורות הולכים אל המערב. שנאמר וצבא השמים לך משתחווים (נחמיה ט ו). כי שכינה במערב לפיכך היה הארון במשכן במערב. וכן הדביר קודש קדשים במערב. והרקיע מתחלק לשבעה חלקים. כנגד שבעה כוכבים. חנכ"ל שצ"מ. חמה. נוגה. כוכב. לבנה. שבתי. צדק. מאדים. הלבנה כעין הרקיע. והנוגע בעובי הרקיע בחלק שני. והצדק בשלישי. והחמה ברביעי. והכוכב בחמישי. והמאדים בששי. ושבתי בשביעי. והכוכבים עמהם. ויש הפרש בין כל אחד ואחד כעובי גלגל הרקיע. לפיכך ביאת הלבנה בדרך קצרה. והחמה בארוכה.
סידור כוכבי המזלות. גובה המזל העשירי לו ושפילתו ברביעי. והמסתכל בשבתי. גובהו בין חמה וטלה. ושפילתו מאזנים. צדק גבהו סרטן ושפילתו גדי. מאדים גובהו גדי ושפילתו סרטן. נוגה גובהו דגים ושפילתו בתולה. כוכב גובהו בתולה ושפילתו דגים. לבנה גובהו שור ושפילתו עקרב. מקום שפילתו של זה גובהו של זה. ומקום גובהו של זה שפילתו של זה.
ושבעה מעלות לשבעה כוכבים. בין מעלה התחתונה למעלה העליונה תש"ל חבלים בחבל השמים. כל חבל יש לו מאה וחמשים חבלים בחבל הארץ. מעלה שניה גבוה מן התחתונה ג' חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו קס"א בחבל הארץ. מעלה הרביעית לחמה סובב לרקיע בשנים עשר חדש והוא גבוה ממעלה שלישית שני חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו מאה ושלשים חבלים בחבל הארץ. מעלה חמישית למאדים והוא גבוה מן הרביעית ארבע מאות ושלשים חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו קי"ט חבלים בחבל הארץ. מעלה ששית והוא לצדק גבוה ממעלה חמשית [תרי"ב] חבל בחבל השמים. וכל חבל יש לו קי"ט חבלים בחבל הארץ. מעלה שביעית לשבתי והוא גבוה מן הששית חמשה מאות ועשרה חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו ל"ד חבלים בחבל הארץ. נמצא ממעלה התחתונה של לבנה עד מעלה העליונה של שבתי רום אלף ותתל"ח חבלים בחבל השמים שהם כ"ח רבוא אלפים ורפ"ז חבלים בחבל הארץ. וחבל הארץ ג' אמות. החמה לוקה בקי"ז ימים בין שני התנינים ומשחרת. והלבנה לוקה מי"ב חודש

לי"ב בראשו וזנבו של תנינים ומאדמת. טלה פרס ומדי. שור כשדיים. תאומים כוזריים. סרטן ארמיניא. אריה מלכות אדום. בתולה אשכנזיים. מאזנים אפריקיאה. עקרב מדבר. קשת כושיים. גדי ארץ ישראל. דלי מצרים. דגים הונדיאה המכונה אלהנדי.

פסוק טו

להאיר על הארץ. ולא למעלה לרקיע. כי למעלה אין צורך המאורות להאיר כי נהורא עמיה שריה.

פסוק טז

המאורות הגדולים. הגדולים משאר המאורות שהן כוכבים.

ד"א הגדולים. שוים היו בגודל וחזר ומיעט את הירח לפיכך קראו קטן.

ואת הכוכבים. ה' כוכבים וחמה ולבנה הרי שבעה.

פסוק יח

ולמשול ביום ובלילה. זה בעתו וזה בעתו.

ולהבדיל בין האור ובין החשך. לא כמו שאמר למעלה להבדיל בין היום ובין הלילה. כי אותו עונה על האור וזה עונה על המאורות.

פסוק כ

ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה. הם הדגים.

על פני רקיע השמים. הוא האויר של עולם. כי רקיע השמים הוא כווילון לפני השמים העליונים.

שאל קונטריקוס הגמון את ר"י בן זכאי. כתוב אחד אומר ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף וגו'. אלמא ממיא איברי. וכתוב א' אומר (בראשית ב יט) וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה וכל עוף השמים. אלמא מארעא איברי. א"ל מן הרקק נבראו. אמר שמואל קפוטקאה תדע לך שהרי העופות יש להן קשקשים ברגלים כדגים לפיכך הוכשר שחיטת העוף בסימן אחד או רובו של סימן אחד.

פסוק כא

ויברא אלהים את התנינים הגדולים. זה לויתן. לפי שתנינם כתיב חסר יו"ד. אבל יש אם למקרא ונדרש התנינים בלשון מרובה על שאר דגים גדולים שבים. ולמה נקראו תנינים. שכל הרואה אותם מתנים גבורות ה'.

ואת כל נפש החיה הרומשת. רמש מתפרש משמעו על שלשה דברים. על הדגים. ועל השרצים. ועל חית הארץ.

וירא אלהים כי טוב. גנז מהם לצדיקים לעתיד לבא. ומפני מה לא נאמר בפרשת ישרצו המים ויהי כן. לפי שכבר נאמר בפרשת יקוו המים ויהי כן. לא הוצרך לומר כאן ויהי כן.

ד"א שלשה שנאמר בהן בריאה לא נאמר בהן ויהי כן. שמים וארץ. והתנינים. ואדם. שהם בריות גדולות וחשובות. לכך נאמר בהן בריאה והואיל ונאמר בהן בריאה לא הוצרך לומר ויהי כן. משום שנא' כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (תהלים לג ט).

פסוק כב

ויברך אותם אלהים לאמר. מה ת"ל לאמר. מלמד שבתחלת בריאת העולם היה הקב"ה מברך עולמו מיכן ניתנה ברכה לצדיקים לברך עולמו. וכן הוא אומר והיה ברכה (בראשית יב ב).

והעוף ירב בארץ. מיכן אתה אומר העופות מן הרקק נבראו.

פסוק כג

ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה. כלל. בהמה ורמש וחיתו ארץ. פרט.

בהמה. המה השור והחמור והפרד והסוס והגמל והדומים להם.

ורמש. הם השרצים ההולכים על גחון.

וחיתו ארץ. הם איל צבי ויחמור והדומה להם עם הפראים הארי והדוב והזאב והנמר והברדלס.

ויהי כן. כי נהיו מתולדי תולדות.

פסוק כה

וירא אלהים כי טוב. כי צפן מהם לעתיד ואין טוב אלא צדיק שנא' אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג י). וביום שנבראו בהמת הארץ. וכל נפש החיה. אשר אין להם חיות כי אם בארץ. יצר את האדם מן האדמה שאין לו חיות לא במים ולא ברקיע השמים כי אם בארץ.

פסוק כו

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו. בלשון רבים. על כי האדם חשוב מן הכל. והוא היה עתיד למשול על הבריות שנוצרו לפניו אמר בלשון רבוי. ולא כי הוצרך לדעת בריותיו. אלא נמלך בכבודו ובעצמו. שנא' הבה נרדה ונבלה (בראשית יא ז) הלא תראה כתיב בפ' בלק אולי אוכל נכה בו (במדבר כב ו). ולא אמר אכה בו. או נוכל נכה. אלא בלשון יחיד התחיל. וסיים בלשון רבים. כי על רשות עצמו דובר נכה בו כש"כ הקב"ה שנאמר בו כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד יט). על דרך קדושתו וגבורותיו שאין להם מספר. על כן כתוב נעשה אדם. כיוצא בדבר. ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו (ישעיה ו ח). וכדי שלא יפקרו המינין לומר ששתי רשויות הן. חזר הפסוק האחר ואמר בלשון יחיד ויברא אלהים את האדם. הבה נרדה (בראשית יא ז). וירד ה' לראות את העיר (שם שם ה) כי שם נגלו אליו האלהים (שם לה ז). לאל העונה אותי (שם לה ג). כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז).

ומי כעמך ישראל אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם (שם ז כג). כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד יט). שאע"פ שפותח בלשון רבים. אמר אחיו בלשון יחיד. ללמדך שהוא יחיד ומיוחד יתברך שמו לעד ולנצח נצחים. וכל כך למה לפי שאין הקב"ה עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה. שנא' בגזירת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאילתא (דניאל ד יד). וגם זה הפכו לו חכמי ישראל לתלמי המלך וכתבו לו אעשה אדם. כי לא היה נכנס בדעתו מדרש הפסוק כמו שישראל דורשין. אבל המבינים יכולין להבין כי יתכן לומר האחד נעשה ברוב שלטנותו.

ד"א אל"ף ונו"ן במקרא נלמד זה תחת זה. כמו משכני אחריך נרוצה (שה"ש א ד) כמו ארוצה. כי אותיות אית"ן מתחלפים זה תחת זה.

(קנא) **ד"א לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה מאדם מיכן ואילך בצלמנו כדמותינו.** לא אשה בלא איש ולא איש בלא אשה. ולא שניהם בלא שכינה כך השיב ר' שמלאי לתלמידיו.

וי"א כי ר' סעדיה פירש. נעשה אדם לכל הדורות וכי ויאמר אלהים כמו ציווי לנו שנעשה אדם בצלמנו כדמותנו שאנחנו בעולם בצלמו שהוא עתה האדם.

ד"א בצלמנו כדמותנו. מה בין צלם לדמות. (קנג) אלא שהצלם הוא על תואר מראית הדבר. והדמות הוא תיקון הפנים. ודומה להם סר צלם (במדבר יד ט). כלומר סר תואר פניהם וסתר כמות פניהם מן היראה והאימה. ותיקון הפנים הוא הדמות. כמו ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א י). ואמרו בלשון רבים כלומר צלם ודמות הנאה לנו לשמשנו. כי ברא הקב"ה את האדם בצלמו נאה לשמש לבוראו כדמות המלאכים להלוך בקומה זקופה ולהיות לו פנים כפני החיה אשר היא תחת כסא הכבוד. שנאמר ודמות פניהם פני אדם [שם]. והוא החשובה מכל הפנים.

וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה. זהו שאמר הכתוב שירו לה' כי גאה גאה (שמות טו א). למתגאה על גאים. מלך שבחיות ארי. מלך שבבהמות שור. מלך שבעופות נשר. ואדם מתגאה עליהם. ומלך מלכי המלכים מתגאה ומתנשא על כולם. ברוך הוא וברוך שמו. לפיכך היכון כסא כבודו על ארבעה דמיות הללו.

פסוק כז

ויברא אלהים את האדם בצלמו. שהוא עתה בעולם.

בצלם אלהים ברא אותו. שנה הכתוב עליו על חיבת הצלם הזה שהוא חשוב ונאה לפניו. זכר ונקבה ברא אותם. אמרו רבותינו ז"ל. כי כשנברא אדם הראשון בשני פרצופין נברא. שנאמר אחור וקדם צרתני (תהלים קלט ה). לפיכך הוצרך לומר אעשה לו עזר כנגדו.

מכלל דעד השתא לא היה כנגדו. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. כי זה שאמר זכר ונקבה מוקדם ומאוחר הוא. על הפרשה שנאמרה למטה בלא טוב היות האדם לבדו כי עשה אדם וחוה אחרי כן. והנה קיצר הענין ואמר זכר ונקבה. כי רצה לחתום במעשה ששת הימים. ואחר כך פירש מעשה חוה. בשעה שהביא כל החיה וכל הבהמה אל האדם כי אמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו.

פסוק כח

פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה. מפורש למעלה.

פסוק כט

לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. א"ר יהודה אמר רב אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה. שנאמר ולכל חית הארץ וגו' כל ירק עשב לאכלה. ולא שיהיו אוכלין את חית הארץ. וכשבאו בני נח הותר להם. שנא' כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט ג). ולא נאסר להם כי אם אבר מן החי. שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם שם ד).

פסוק ל

ויהי כן. לדורות.

פסוק לא

את כל אשר עשה. הכליל גם הוה. אע"פ שלא ספר הענין כי קצרו הנה להכליל ששת ימי המעשה ולהזכיר יום השבת הכל בכלל היה.

והנה טוב מאד. לא אמר מאד עד שבא אל האדם. שהוא מעולה מכל. מ"א"ד א"ד"ם למפרע.

ד"א את כל אשר עשה והנה טוב מאד. להרבות המות. לפי שצפה הקב"ה בעולם וצפה שטוב המות לבריות לכך אמר את כל אשר עשה והנה טוב מאד.

ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. מפני מה נתוספה ה"א בששי. דאמר ריש לקיש מלמד שהותנה הקב"ה עם מעשה בראשית. אמר להם אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו אני מחזיר את העולם לתוהו ובוהו.

ד"א יום הששי. בשעה שנתן הקב"ה תורה למשה רבינו בהר סיני סיפר לו כל מעשה בראשית מתחלה ועד סוף. בשעה שאמר הקב"ה זכור את יום השבת לקדשו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' וינח ביום השביעי (שמות כ ח ויא). ומשה רבינו סידר בספר כל מעשה בראשית. וכתב יום הששי. יום שהיתה בו גמירת מלאכת העולם. וכן הוא אומר. והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שם טז ה). לפיכך אמר גם הנה יום הששי. כלומר הששי של מעשה.

ת"ר אדם יחידי נברא. מפני מה נברא יחידי. שלא יהיו המינין אומרים רשויות הרבה בשמים.

ד"א מפני הצדיקים ומפני הרשעים. שלא יהיו צדיקים אומרים אנו בני צדיקים ורשעים אומרים אנו בני רשעים.

ד"א מפני המשפחות שלא יהיו מתגרות זו בזו. ומה עכשיו שנברא יחיד מתגרות. אם נברא שנים על אחת כמה וכמה.

ד"א מפני הגזלנין ומפני החמסנין. ומה עכשו שנברא יחידי גוזלין וחומסין אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה.

מתניתין. ולהגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד. וכולן דומין זה לזה אבל הקב"ה טובע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון. ואין אחד מהם דומה לחבירו. שנא' תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש (איוב לח יד). ומפני מה אין פרצופותיהן דומות זו לזו. שלא יראה אדם דירה נאה לחבירו. ואשה נאה לחבירו. ויאמר שלי הן. שנא' וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר (שם שם טו). תניא היה רבי מאיר אומר בשלשה דברים אדם נשתנה מחבירו. בקול. ובמראה. ובדעת. בקול ובמראה משום ערוה. בדעת מפני הגזלנין ומפני החמסנין.

ת"ר אדם בערב שבת נברא. ומפני מה נברא בערב שבת. שלא יהיו מינין אומרים שותף היה לו להקב"ה במעשה בראשית.

ד"א שאם תזוח דעתו עליו. אומרים לו יתוש קדמך במעשה בראשית.

ד"א כדי שיכנס למצוה מיד.

ד"א כדי שיכנס לסעודה מיד.

משל למלך ב"ו שבנה פלטורין ושכללו והתקין סעודה. ואחר כך הכניס אורחין. שנא' חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת (משלי ט א ב ג) חכמות בנתה. זו מדה של הקב"ה שברא את כל העולם כולו בחכמתו. חצבה עמודיה שבעה. אלו ז' ימי בראשית. טבחה טבחה מסכה יינה. אלו ימים ונהרות וכל צרכי העולם. שלחה נערותיה תקרא. זו אדם וחוה. על גפי מרומי קרת. רבא רמי כתוב על גפי. וכתיב על כסא. בתחלה על גפי ולבסוף על כסא.

פרק ב

פסוק א

ויכלו השמים. ממעשה אחר.

ויכלו. מעצמן.

ד"א ויכלו. כיילל הקב"ה את השבת ככלה. ויכלו חסר על מעשה בראשית. ואע"פ כי השלים הסיפור ביום הששי. עוד חזר ואמר ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. כל זה היה בששת ימי בראשית.

פסוק ב

ויכל אלהים ביום השביעי. והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי. והיאך כתב ביום השביעי. כלומר ביום השביעי בהיותו יום שביעי אז כלתה המלאכה. כי יום השביעי עצמו. הוא מן המלאכות ואע"פ שלא נהייתה בו מלאכה שעות של יום השביעי נקראו מלאכה. כי עלו למספר שבעת הימים להקרא שבוע אחד. כי מלאכתו אשר עשה כל ששת הימים בששי נשלמה.

ד"א ויכל אלהים ביום השביעי. טרם יום השביעי. כי ביום משמע טרם ומשמע בו בעצמו. כמו ביום הזה באו מדבר סיני (שמות יט א) והוא בו בעצמו. ויש ביום שהוא טרם. כמו אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם (שם יב טו). והוא קודם יום טוב. אבל כל מקום שנאמר ביום ההוא בודאי בו ביום. כמו לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת (שם לה ג). והוא בו ביום עצמו.

וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. אע"פ שלא היה מעשה בראשית כי אם במאמר. קראן עשיה. שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לו ו). כי אם אמר נהיו משמע מעצמן נהיו. אלא נעשו על ידי אחר.

פסוק ג

ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו. מה סיפר משה רבינו לישראל כי הקב"ה בירך וקידש זה היום. כי בימי משה נהיה שבירך ויקדש את השבת. וכן אמר רבי ישמעאל ברכו במן בלחם משנה. וקידשו במן. דכתיב ויום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות יו כו). וכל כך למה נהיה כי בו שבת במעשה בראשית מכל מלאכתו.

ויקדש אותו. משל למלך שבנה פלטורין ואחר כל מלאכתו עשה לו חינוך. כך הקב"ה אחר כל מלאכתו קידש את יום השבת ובירכו.

אשר ברא אלהים לעשות. אלו הן עשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות. פי הארץ. ופי הבאר. ופי האתון. והקשת. והמן. והכתב. והמכתב. והלוחות. וקברו של משה. ואילו של אברהם אבינו. ויש אומרים אף המזיקין. ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה שעשה הקב"ה מלקחיים להיות לעולם. כי כל אלה ברא אלהים לעשות נסים וגבורות. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. לקיים מה שנאמר אין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט). זה שאמר הכתוב ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). ר'

עזריה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר. ביום הראשון ברא שמים וארץ עליונים ותחתונים. נשתיירו עוד ה' ימים ברא אחד מלמעלן ואחד מלמטן. בשני ברא רקיע למעלה. בשלישי יקוו המים למטה. ברביעי יהי מאורות למעלה. בחמישי ישרצו המים למטה. בששי אמר הקב"ה אם אני בורא את האדם מלמעלה הרי הוא מתגאה ביותר ואם מלמטה הרי הוא כבהמה. ועוד כי יתוספו מעשה הימים של מטה משל מעלה. לפיכך בראו מלמטה. והרוח ונשמה מלמעלה. הוי אומר בחכמה יסד ארץ. (שם) המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כה ב).

ד"א אשר ברא אלהים לעשות. לכבוד השבת. וכן הוא אומר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ). וכנגד ששת ימי בראשית. אמר דוד תורת ה' תמימה. עדות ה' נאמנה. פקודי ה' ישרים. מצות ה' ברה. יראת ה' טהורה. משפטי ה' אמת (שם יט ח ט י). ששה שמות הללו כנגד ששת ימי בראשית שיהיו ישראל עוסקים בתורה והעולם מתקיים. אבל שבת אות היא ולא הוצרך הכתוב לומר בו שם כדרך כל ששת הימים.

פסוק ד

אלה תולדות השמים. אמר ר' אבהו כ"מ שנאמר אלה פסל את הראשונים. ואלה מוסיף על הראשונים ולא פסל. וזה אחד מהם אלה תולדות השמים. אחר שנשתכלל העולם פסל תוהו ובוהו. כלומר אלה עיקרו של עולם ויסודו.

תולדות השמים. ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל ב"ר נחמן כל תולדות שבמקרא חסרין תולדת כתיב. חוץ משנים. אלה תולדות השמים. ואלה תולדות פרץ (רות ד יח). א"ר פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שחסר העולם מן אדם הראשון. ואלו הן זיו. וקומה. וחיים. ופירות הארץ. וגן עדן. וחמה ולבנה. זיו פניו מנין. שנא' משנה פניו ותשלחהו (איוב יד כ). קומתו מנין. דכתיב ואולך אתכם קוממיות (ויקרא כו יג). כקומתו של אדם הראשון. וחייו. שנא' כי כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כב). פרי הארץ. דכתיב ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל (יחזקאל מז יב). ג"ע. דכתיב ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (הושע יד ח). חמה ולבנה. כדכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא (ישעי' ל כו) אמר רב אחא בשם ר' חנינא מחץ מכתו של עולם ירפא.

השמים והארץ. שאמרו למעלה. כי בא לחדש דברים. כדרבי ישמעאל דאמר כל פרשה שנאמרה בתורה ונשנית. לא נשנית אלא מפני שנתחדש בה דבר. ומה חידוש היה בה. חידוש מעשה יום שלישי. כדכתיב תדשא הארץ דשא וגו'. לפרש לנו מעשה גן עדן. וחידוש מעשה יום ששי. יצירת אדם וחוה. והשמות שקרא לכל הבריות.

בהבראם. בה"א בראם. כלומר בלא יגיעה. כי כל האותיות יש בהן יגיעה בקריאתן עקימת הפה וניענוע לשון ושפתים. אבל ה' אין בה נענוע כלל. לכך נאמר בהבראם.

א"ר יחושע בן קרחה בזכות אברהם. כי בהבראם ואברהם שקולין הם.

ביום עשות. מה ת"ל. לפי שאמר בראשית ברא. שמא תאמר ברא לשון ברור. כמו בראש דרך עיר ברא (יחזקאל כא כד). יהי' גם זה כן. לכך נאמר עשות. חידוש דבר עשה השמים והארץ ולא כי הי' הרבה וברר מהם השמים והארץ.

ה' אלהים. במדת רחמים ובמדת דין והלואי יעמדו שמים וארץ.

ד"א ה' אלהים. ממעשה בראשית עד פה לא הזכיר השם. כי בתחלה זכר אלהים. על שם כח וגבורה שברא העולם. ואח"כ הזכיר הנכבד שהוא אדון על כל העולם כולו. ע"כ אמר ה' אלהים. כי אדם הראשון כך קראו. שנאמר אני ה' הוא שמי (ישעי' מב ח). הוא שמי שקראני אדם הראשון. ונקרא אדנ"י ונכתב ביו"ד ה"א. כי הוא היה והוא קיים לעד ויהי' לנצח נצחים. שנא' ואתה הוא ושנותיך לא יתמו (תהלים קב כח). אתה ה' לעולם תשב (שם יג).

ארץ ושמים. כמו שפירשנו למעלה. שאמרו רבותינו בבריאה קדמה שמים. ובעשיה קדמה הארץ. שנא' לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים (שם קב כו).

(**טז**) **ד"א הם שוים**. כמו הוא משה ואהרן הוא אהרן ומשה (שמות ו כו כז) וכיוצא בהם.

פסוק ה

וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. זה היה ביום השלישי כתב וכל שיח השדה. וכתיב ויצמח ה' אלהים מן האדמה (בראשית ב ט). א"ר חנינא להלן לגן עדן. וכאן ליישובו של עולם.

ר.

ד"א וכל שיח. כל שיחתן של בריות אינן אלא בשביל הארץ. היאך שדה פלוני. היאך כרם פלוני.

כי לא המטיר ה' אלהים. הזכיר שם מלא על כי העולם מלא.

פסוק ו

ואד יעלה. ה' שמות נקרא. עב. שמעבב פני הרקיע. אד. ששובר לבעלי מפקעי שערים. ענן שעושה הבריות עגונים. נשיאים. שעושה נשיאים. חזיז. שעושה חזיונות ברקיע.

ואד יעלה. הוא הענן הנושא המטר שהן עשוין כנודות מחוללין. והן ככברה. שנא' חשרת מים עבי שחקים (תהלים כב יב). וסיפר כל מעשה הגן וזכר בתוכו מעשה יצירת האדם. דכתיב וייצר ה' אלהים את האדם. בשני יודי"ן ביצר טוב. ויצר הרע.

ד"א וייצר ה' אלהים. שתי ייצירות אחד לאדם ואחד לחוה.

ד"א יוצרו ויצרו. דא"ר יוחנן אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי.

את האדם. א"ד"ם. "אפר "דם "מרה. ב"ש"ר. "בושה "סרוחה "רימה.

בשלשה דברים דומה אדם למלאכי השרת. ובשלשה לבהמה. הולך בקומה זקופה כמלאכי השרת. ומשיחין כמלאכי השרת. ויש בו דעה כמלאכי השרת. ובשלשה לבהמה. אוכלין ושותין כבהמה ומשמשין כבהמה. ומוציאין ריעי כבהמה. מכל העולם כולו הוצבר עפרו. שנא' גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קלט טז). ארבעה שמות לאדמה. כנגד ד' תקופות. ארץ. תקופת ניסן מריצה הפירות. תבל. תקופת תמוז מתבלת הפירות. אדמה. תקופת תשרי עושין בולין של אדמה. ארקא. תקופת טבת מריקה הפירות.

ויהי האדם לנפש חיה. תרגום לרוח ממללא. שהרי הבהמות יש בהן נשמת חיים. שנא' כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו (בראשית ז כב). אבל האדם לנפש חיה הוא. וכן הוא אומר חי חי הוא יודך כמוני היום (ישעי' לח יט).

פסוק ח

ויטע ה' אלהים גן בעדן. הוא לשון זכר. גינה לשון נקבה. והגן הוא מקום אילנות ועדן הוא מקום מבועי מים. ומקום נחלי דבש וחמאה. ועידון הנשמה. שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. ואומר (איוב כ יז) אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה. והוא מקום שלא נכנס בו אדם הראשון. ולא שלטה בו עין. אלא גנוז וצפון לצדיקים. שנא' עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה סד ד).

מקדם. ממזרחו של עדן נטע הגן.

וישם ה' בגן את האדם אשר יצר. כי לכך יצרו.

פסוק ט

ויצמח ה' אלהים מן האדמה. שב אל מה שאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה.

ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע. שאילה למה נברא עץ החיים. תשובה שיאכלוהו לצדיקים לעתיד לבא בגן עדן ויחיו לעולם. שנא' וקויי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (שם מ לא). בלע המות לנצח (שם כה ח).

פסוק יב

הבדולח. הוא יוהר.

פישון. שהוא פושה והולך בנחת שהוא נהר שלום.

גיחון. מגיח בגבורה.

חדקל. חד וקל.

פרת. שמימיו פרין ורבין. והוא נהר רביעי. ואם תאמר הא כתיב עד הנהר הגדול נהר פרת (דברים א ז). מפני כבוד ארץ ישראל נקרא לשם גדול. היינו דאמרי אינשי זיל לגבי דהינא ואידהן. ויש אומרים עבדא דמלכא כמלכא.

+5ט) ויקח ה' אלהים את האדם. בגזירתו.

ויניחהו בגן עדן. בגן שמו.

לעבדה ולשמרה. והלא גן לשון זכר. אלא לעבדה ולשמרה האדמה של גן.

ד"א לעבדה ולשמרה. (מג) המצות שציוהו. שנא' ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל.

א"ר יוחנן שבעה מצות נצטוה אדם הראשון. (מד) ויצו. אלו הדינים. וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט). ה' זו ברכת השם וכה"א ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז). אלהים. זו ע"ז. שנא' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ ג). על האדם. זו שפיכת הדמים. שנא' שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו). לאמר. זה גילוי עריות. וכן הוא אומר לאמר הן ישלח איש את אשתו (ירמיה ג א). מכל עץ הגן. ולא גזל. אכל תאכל. ולא אבר מן החי. כי כל אלה הן מצות הדעת. שאפי' לא נתנה תורה לישראל נוהגין היו בהם הדורות לשמרן מדעתן. וכן הוא אומר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט). כי אנשי דור המבול מפני החמס נתחתם עליהם גזר דין שלא היו נוהגין על המשפטים. ברכת השם. עברו דור הפלגה ולקו שנא' ונעשה לנו שם (בראשית יא ד). שכפרו בעיקר. ע"ז הי' זריז בו איוב. שנא' אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי ותשת ידי לפי גם הוא עון פלילי כי כחשתי לאל ממעל (איוב לא כו כז). שלא עבד לא לשמש ולא לירח. מכלל שהיו אחרים עובדים. שפיכת דמים נענש בו קין. גילוי עריות נענש בו אבימלך. דכתיב השב אשת האיש (בראשית כ ז). ואומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (שם לט ט). גזל הוא החמס. אבר מן החי. שנא' אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם ט ד). וכל אלה שהוזכרנו עונשן לא ענש הקב"ה אלא אם כן הזהיר. למדנו כי נצטוה אדם הראשון בכל אלה.

ד"א לעבדה ולשמרה. מה שאמר לו לא תאכל ממנו כי ביום אכלך מות תמות. כלומר ביום אכלך ממנו תתחייב למות.

ד"א כי ביום אכלך ממנו מות תמות מיתה לו מיתה לתולדותיו.

ד"א יום של הקב"ה אלף שנים. שנא' כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ ד). ומצינו כי חיה תתק"ל שנים. ונשארו שבעים לדורות. שנא'. ימי שנותינו בהם שבעים שנה (שם שם י).

פסוק יג

ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו. א"ר תנחום בן חנילאי כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא טובה. בלא שמחה. בלא ברכה. בלא עוזר. בלא טוב. דכתיב לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. שמחה. דכתיב ושמחת אתה וביתך (דברים יד כו). ברכה. דכתיב להניח ברכה אל ביתך (יחזקאל מד ל). ר' אבא ב"ר עולא אמר אפי' שרוי בלא שלום. דכתיב וידעת כי שלום אהלך וגו' (איוב ה כד). אמר ר' לוי כל היודע באשתו שהיא כשרה ואינו פוקדה נקרא חוטא. שנא' ופקדת נוך ולא תחטא (שם). ת"ר האוהב את אשתו כגופו. והמכבדה יותר מגופו. והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה. ומשיאן סמוך לפירקן. עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. א"ר אלעזר מה דכתיב אעשה לו עזר כנגדו. וכי אחריו היה עושה אותה. אלא אם זכה עזרתו. זה מבחוץ עובד אדמתו. וזאת בבית מבשלת ואופה כל צורכי הבית. לא זכה לאשה טובה כנגדו. כלומר עומדת ומחצפת פניה כנגדו. אמר ליה ר' יוסי כתוב אעשה לו עזר. במה אשה עוזרתו לאדם. אמר לו אדם מביא חיטין חיטין כוסס. פשתן פשתן לובש. אלא בתיקוניה מאירות עיניו.

פסוק יט

ויצר ה' אלהים מן האדמה. יצירה אחת היתה. ביו"ד אחת. לפי שאינה מכרת את יוצרה ואין לה לא קיבול שכר ולא תשלום עון.

הוא שמו. הוא שמו שיעמוד לו לדורות. כי ברוח הקדש קרא להן שמות ולעצמו ולאשתו.

פסוק כ

ויקרא האדם שמות. סיפור הוא. כי קרא האדם שמות.

ולאדם לא מצא עזר. כלומר לא נמצא עזר מכל אלה הברואים שיהא ראוי להזדווג לו.

פסוק כא

ויפל ה' אלהים תרדמה. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר תחלת מפולת הוא תרדמה. ישן ולא לומד. ישן ולא עוסק בדרך ארץ. לכך נאמר ויפל.

ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו. אמר ליה קיסר לר"ג. מפני מה אלהיכם הפיל תרדמה על האדם ולקח לו צלע אחת לבראות לו עזר. אמרה לו בתו של קיסר שבקיה דאנא מהדרא ליה. אמרה ליה הבו לי דיכוס אחד. אמר לה למה

לך. אמרה ליה ליסטים באו עלינו ולקחו ממנו קיתון של כסף. והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה ולואי בכל יום כן. אמרה לו ולא יפה לו לאדם הראשון שנטל ממנו צלע אחת והביא לו שפחה כמותו לעובדו. אמר לה הכי קאמינא לישקליה בהדיא אמרה ליה הבו לי בשרא אייתו לה אותבא תותיה בחשאי אפקה אמרה לי' אכול. אמר לה מאיסה לי. אמרה ליה אדם נמי אי הוה שקלה בהדיא הות מאיסה ליה. לפיכך הפיל הקב"ה תרדמה על האדם שלא תתגנה עליו ולא ימאסנה.

ויקח אחת מצלעותיו. שאם בראה מן האדמה היתה מתגאה עליו.

מצלעותיו. מן אמצעות הגוף. לא מן הראש שלא תתגאה. ולא מן הרגלים שלא תתמאס אלא מאמצע הגוף.

ויסגור בשר תחתנה. אמר ר' חנינא בריה דרב אבא עד כאן לא כתוב סמ"ך. מלמד שנברא שטן עמה. והא כתיב הוא הסובב (פסוק יא) ההוא בנהרות כתיב.

ויסגור בשר תחתנה. שאין הקב"ה מחסר מן יצוריו כלום אלא נוטל ועוד ממלא אותה הבריאה כמו שנטל יו"ד מן שרי ונתן לה ה"א והוסיף הקב"ה ה"א על אברהם. וחזרה היו"ד להיות שלמה.

וכן למשה ואעשה אותך לגוי גדול וכן היה. דכתיב ובני רחביה רבו למעלה (דה"א כג יז). ומה רבו למעלה. (סג) למעלה משש‍ים רבוא וישראל לא חסרו.

ויקח אחת מצלעותיו. לפיכך האשה צריכה תיקון תכשיטין וריחות ובשמים ולא האיש. כי האיש נברא מן האדמה. והאדמה אין צורך לבשמה. אבל הבשר צריך מלח ובשמים שלא תסרח.

האדמה אין קולה נשמע כמו העצם. כך האשה קולה צלולה וקולה הולך למרחוק יותר משל האיש.

האשה הולכת בדרך ומדברת עם אדם ופניה כלפי האיש. והאיש פניו כלפי האדמה. זה אל מקום שנוצר ממנו מבטו. וזאת אל מקום שנולדה ממנה מבטה. האיש תובע באשה. לפי שמי שאבד מבקש. והצלע ניטלה ממנו ותובעה.

פסוק כב

ויבן ה' אלהים את הצלע. עשאה כבנין האוצר. שפיו למעלה צר ורחב למטה. כדי לקבל הפירות. כך האשה לקבל הוולד.

ד"א ויבן. שנתן בה בינה וערמומית יותר מן האיש.

ויביאה אל האדם. קישטה ותיקנה ומסרה למלאכי השרת להביאה אל האדם. כדרך שהשושבינים מביאין את הכלה לחתן.

פסוק כג

ויאמר האדם זאת הפעם. (עא) מלמד שנתבקש לו זוג מכל הברואים ולא נתיישב דעתו. עד שבאת חוה. לכך נאמר זאת הפעם.

ד"א זאת הפעם. כלומר זאת האשה. הפעם. המפעמתו. כמו ותחל רוח ה' לפעמו במחנה דן (שופטים יג כה). והוא לשון ניעור. כמו פעמון זהב ורמון (שמות כח לד). שהאשה מפעמת את האיש לכל עבודה ועבודה.

לזאת יקרא אשה. יקרא לשון זכר. כלומר יקרא שם אשה. כי השם לשון זכר.

כי מאיש. מיכן שניתנה תורה בלשון קדש. אשה כי מאיש בלשון קדש הוא מדבר כי על שם איש קראה אשה.

תנא משמיה דר' מאיר איש ואשה שכינה ביניהם י"ה. יו"ד באיש. וה"א באשה. זכו שכינה ביניהן ומתברכין. לא זכו שכינה מסתלקת מביניהן ונדבקות שתי האשות ואש אוכלתן.

פסוק כד

על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו. זה הפסוק צווי לדורות להתרחק מן העריות. שנא' על כן יעזוב איש את אביו. אלו קרובי אביו. ואת אמו אלו קרובי אמו. ודבק באשתו. ולא בארוסתו. אמר אבא מרי ז"ל מיכן סמכו רבותינו לומר ואסר לנו את הארוסות. והתיר לנו את הנשואות לנו. משום שנאמר ודבק באשתו. ולא בארוסתו.

והיו לבשר אחד. מה שנהיו בשר אחד איש ואשה. יצאו בהמה חיה ועוף ומשכב זכר. שאין עושין בשר אחד. ואין מהם פריה ורביה.

פסוק כה

ויהיו שניהם ערמים. לפי שלא אכלו מעץ הדעת. ולא היו להם בושת לעמוד זה בפני זה ערום כמו הבהמות והחיות.

דע והבן מפני מה כתב הכתוב ויהיו שניהם ערומים. ולא היה צריך קרא למימר אלא ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור. אלא אמר ר' יהושע בן קרחה מתוך שראה אותן משתמשין נתאוה לה. לכך הסמיך פרשת והנחש היה ערום.

ד"א שלא להפסיק בפרשתו של נחש.

פרק ג

פסוק א

והנחש היה ערום. הנחש הזה שהוא בעולם היה ערום כמו שהוא עדיין.

ויאמר אל האשה. ואדם היכן היה. היה עובד בגן כאשר נצטוה.

אף כי אמר אלהים. שלשה פתחו באף ולא הצליחו. הנחש. ושר האופים. והמן. הנחש. אף כי אמר אלהים. שר האופים. אף אני בחלומי (בראשית מ טז). המן. אף לא הביאה (אסתר ה יב).

שאילה מאין היה יודע הנחש כי אמר אלהים לא תאכלו. תשובה כי שמע הנחש שנצטוו. ולכך צוה אותם בפני הנחש כדי להזהירם להיענש באחרונה. כי לא ענש אלא אם כן הזהיר. כמו הנביא אשר נשתלח אל ירבעם ואמר לו אל תאכל לחם במקום הזה (מ"א יג ח). וכל הענין. ולא שמר ושמע לאשר הסיתו ולקה בגופו. כן אדם וחוה לקו בגופן כי לא שמרו מצות ה'.

אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו. (ג) אע"פ שלא אמר הקב"ה לאדם לא תגע בו. הוא צוה לחוה לא תגע בו. להחמיר עליה להרחיקה מן העבירה. זה שאמרו רבותינו ז"ל כל המוסיף גורע. כי הנחש דחף את חוה ונגעה באילן ולא מתה. אמר לה הנחש הלא תראי כי כשם שנגעת בו ולא מתה כך אם תאכלי ולא תמותי ובכך נתפתתה. שנא' ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון. ובאיזה לשון דבר הנחש עם האשה בלשון הקדש. כי כתוב בו והנחש היה ערום. והיה מהלך בקומה זקופה. והיה יודע לשון האדם ותוכל לומר בלשון שלו. כי הבהמות יש להם לשון כל מין ומין לבדו. וכשם ששם להם שמות כי היה יודע לשום שמות לכל אחד ואחד כך היה מדבר עם הנחש.

מכל חית השדה. תני ר' מאיר לפי גדולתו היה מפלתו. ערום מכל. ארור מכל.

אף כי אמר אלהים. א"ר חנינא בן סנסן ארבעה נאמר בהן אף בתחלת הדבור וכולן נאבדו. נחש. ושר האופים. ועדת קרח. והמן. נחש. אף כי אמר אלהים. שר האופים אף אני בחלומי (בראשית מ טז). עדת קרח. אף לא אל ארץ (במדבר יו יד). המן. אף לא הביאה (אסתר ה יב).

פסוק ב

ותאמר האשה אל הנחש. והיכן היה אדם באותה השעה. אבא בר חילפא בר קורייא אמר נתעסק בדרך ארץ וישן לו.

פסוק ג

כי יודע אלהים. גלוי וידוע לפניו. כי ביום אכלכם ממנו. יש ביום שהוא כשעה. כענין שנאמר ביום אחד ימותו שניהם (ש"א ב לד) והוא בשעה אחת. כך ביום אכלכם בשעה שתאכלו ממנו.

ונפקחו עיניכם. וכי סומים היו. אלא להשכיל בין דבר לדבר. שלא תהיו כבהמות שמשמשין זה בפני זה.

והייתם כאלהים. כמלאכי השרת.

יודעי טוב ורע. להתבונן בצורכי העולם הזה. ולא כהבמות שנשחטים זה בפני זה ואינם מרגישים.

פסוק ו

ותרא האשה. כי הבינה מדעתה. כמו ולבי ראה הרבה (קהלת א טז).

כי טוב העץ. ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה אמר שלשה דברים נאמרו בעץ. טוב למאכל. ויפה לעינים. ומוסיף חכמה.

העץ להשכיל. מיכן שגפן היה אותן האילן. וכן אמר שלמה כשאמרה לו אמו אל למלכים שתו יין (משלי לא ד). חזר והודה ואמר. כי בער אנכי מאיש (שם ל ב). זה נח שנאמר ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (בראשית ט כ). ולא בינת אדם לי (משלי שם). זה אדם הראשון.

ותתן גם לאישה. לשון ריבוי מלמד שהאכילה את הבהמה והחיה והעופות חוץ מעוף אחד ושמו חול. שלא שמע לאכול. הה"ד ואומר עם קיני אגוע וכחול ארבה ימים (איוב כט יח). ר' יודן בשם ר' שמעון אמר חול זה חי אלף שנים. ובסוף אלף שנה גופו כלה. וכנפיו מתמרטין. ומשתייר כביצה. והוא חוזר ומגדל אבריו.

פסוק ז

ותפקחנה עיני שניהם. וכי עורים היו. אלא הבינם בוראם. מה טובה אבדו מן העולם. כמה דורות איבדו.

וידעו כי ערמים הם. עירומים מן המצוה שנצטוו.

ויתפרו עלי תאנה. א"ר שמעון בן יוחי לפי שבאה עליהם המיתה בתואנה תפרו עלי תאנה.

ויעשו להם חגורות. חגורי חגורות. מיני לבושין רבים הצריכין לאיש ולאשה.

פסוק ח

וישמעו את קול ה' אלהים. למדנו הילוך לקול.

מתהלך בגן. שהיתה שכינה מתהלכת ממנו על שחטא. שהצדיקים משרים שכינה עמהם. שנא' וצדיקים יירשו ארץ וישכנו לעד עליה (תהלים לז כט). והרשעים מסלקין את השכינה מן העולם.

לרוח היום. שהרויח לו הקב"ה היום. שלא מת באותו יום עד תתק"ל שנים ושבעים הניח לו לדורותיו. שנא' ימי שנותינו בהם שבעים שנה (שם צ' י).

לרוח היום. לרוח מערבית. לרוח שהוא שוקעת עם היום. שכל היום שהוא עולה מרתיח.

ויתחבא האדם ואשתו. מלמד שכפפו קומתן.

בתוך עץ הגן. א"ר לוי רמז לתולדותיו שיהא ניתנין בתוך ארונות של עץ.

פסוק ט

ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. איך היה לך. איך נטה דעתך.

פסוק י

ויאמר את קולך שמעתי בגן. הייתי שומע סילוק שכינתך.

ואירא כי עירום אנכי. מן המצוה.

ואחבא. במחבואות מרוב דאגתי על החטא.

פסוק יא

המן העץ אשר צויתיך. הוא פתח לדבור שאע"פ שידע הקב"ה שאכל מאותו העץ אמר לו המן העץ.

פסוק יב

ויאמר האדם האשה. נמצא כפוי טובה. כי לא די שניתן לו עזר כנגדו. אלא מתרעם ואומר. האשה אשר נתתה עמדי. ארבעה דברו בדרך זה. אדם. וקין. וחזקיהו. ובלעם. אדם. שנא' האשה אשר נתתה עמדי. קין. אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי. חזקיהו. אמרו לך האנשים האלה ומאין באו אליך (מ"ב כ יד). בלעם. מי האנשים האלה עמך (במדבר כב ט). אבל יחזקאל נמצא בקי. שנא' בן אדם התחיינה העצמות האלה ואומר ה' אלהים אתה ידעת (יחזקאל לז ג).

פסוק יג

ותאמר האשה הנחש השיאני. הטעני. היאך מה דאתמר לא ישיא אויב בו (תהלים פט כג). ואומר אל ישיא אתכם חזקיהו (דה"ב לב טו).

פסוק יד

ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשיתי זאת. עם אדם נשא ונתן עם חוה נשא ונתן. ועם הנחש לא נשא ונתן. אמר הקב"ה רשע זה הנחש בעל תשובות הוא. ואם אומר לו למה עשית זאת. יאמר לי אתה צויתה אותם למה הניחו צוייך והלכו להם לאחר ציווי. לפיכך קפץ עליו ופסק לו את דינו. מיכן שאין טוענין למסית.

ויאמר ה' אל הנחש כי עשית זאת. תני ר' חייא בגדולה מתחילין מן הגדול שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו (ויקרא י יב). בקלקלה מתחילין מן הקטן. שבתחלה נתקלל הנחש. ולבסוף חוה. ולבסוף האדם. מתחלת הספר ועד כאן ע"א אזכרות. מלמד שנידון בסנהדרין שלמה. שלשה משמשים פנים כנגד פנים. אדם. ונחש. ודג. לפי שנדברה עמהם שכינה. אדם ונחש הא דאמרן. דג דכתיב ויאמר ה' אל הדג ויקא את יונה (יונה ב יא).

ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. הכלב הוא מין חיה. ומוליד לחמשים יום. ובהמה גסה טמאה יולדת לשנה אחת שהוא שבעה פעמים חמשים שלש מאות וחמשים יום והנחש נתקלל מהם שהוא מוליד לשבעה שנים.

על גחונך תלך. הוא גרם לדורות להיות ממעכין על מתיהן. לפיכך אמר על גחונך תלך. ועפר תאכל. הוא גרם לדורות לשוב לעפר לפיכך עפר תהא מאכלו.

כל ימי חייך. אפי' לעתיד לבא. שכל העולם מתרפאין והוא אינו מתרפא.

כתוב ונחש עפר לחמו (**ישעיה סה כה**). א"ר אלעזר אפילו קללתו יש בו ברכה. שנאמר על גחונך תלך. שהוא בורח לחור וניצל. ועפר תאכל. שכל מקום שהולך מזונו עמו.

פסוק טו

ואיבה אשית בינך ובין האשה. אמר הקב"ה אתה בקשת להרוג את אדם ולישא את חוה. ואיבה אשית בינך ובין האשה. מה שביקש לא ניתן לו ומה שבידו ניטל הימנו. וכן מצינו בעשרה בני אדם. בקין. בקרח. בלעם. דואג. ואחיתופל. וגיחזי. ואבשלום. אדוניהו. ועוזיהו. והמן. מה שביקשו לא ניתן להם. ומה שבידם ניטל מהם. בלוש ותשכח.

הוא ישופך ראש. שהנחש התחיל בראש לפיכך לקה בראשו.

ואתה תשופנו עקב. עקבמו של אדם הוא העקב והחוטם.

פסוק טז

אל האשה אמר הרבה ארבה. מנין הרבה. רי"ב יום חי.

עצבונך. זה צער העיבור.

הרונך. זה צער העידוי.

בעצב. זה צער הנפלים.

תלדי. זה צער הלידה.

בנים. זה צער גידול בנים.

ואל אישך תשוקתך. בשעה שהוא יושבת על המשבר. היא אומרת איני נזקקת לבעלי מעתה. והקב"ה אמר לה שובי לתשוקת אישך. לשון תשוקה תאוה וחימוד. כמו ועלי תשוקתו (שה"ש ז יא).

והוא ימשול בך. ברצונו משמש ולא ברצון האשה.

פסוק יז

ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתיך לאמר לא תאכל. מה לאמר אמר הקב"ה צויתה להזהיר אפי' לבהמה ולחיה שלא יאכל ממנו ואתה בעצמך אכלת.

ארורה האדמה בעבורך. שתהא מעלה לך דברים רעים כגון יתושים וצרעין וזבובין ופרעושין.

בעצבון. אמר רב אסי קשה היא פרנסה מן הלידה שנא' בעצבון תאכלנה. ובלידה כתוב בעצב תלדי בנים.

פסוק יח

וקוץ ודרדר. לא זכית להצמיח אילני גן עדן. עכשיו קוץ ודרדר.

ואכלת את עשב השדה. אמר רב אשי נוח היה אם הי' עומד בקללתו שלא יהא טורח אחר הלחם. אלא אמר לו בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה.

ואל עפר תשוב. מיכן רמז לתחיית המתים. שכבר אמר שובך. מה ת"ל תשוב. אלא לתחיית המתים.

פסוק כ

חוה. חיה כמו שפי ואינם (בראשית לו כג). שפו ואינם (דה"א א מ).

פסוק כא

כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. כלי פשתן נהיו להם בדברו דבר שהעור נהנה ממנו. דבר הסמוך לעור.

פסוק כב

ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו. ר' עקיבא אומר מה ת"ל כאחד ממנו. לפי שנתן לו הקב"ה מלפניו שני דרכים. דרך החיים. ודרך המות. ובירר לו דרך המות.

ד' א הן האדם היה כאחד ממנו. כלומר אחד ממלאכי השרת. שכן כתוב בגבריאל ואיש אחד בתוכם לבוש הבדים (יחזקאל ט ב). כהדין קמצא דלבושיה מיניה וביה.

ממנו לדעת טוב ורע. כלומר ממנו ילמדו הדורות לדעת טוב ורע.

ועתה. אין ועתה אלא לשון תשובה. וכה"א ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך וגו' (דברים י יב).

מתחלת הספר ועד כאן ע"א אזכרות. מלמד שנידון בסנהדרין שלמה.

פן ישלח ידו. לא ישלח ידו. כמו פן תאמר בלבבך (שם ז יז). ולא שהוא מי שמפחד פן ישלח ידו אלא דבר ברור הוא. לא ישלח ידו לאכול מעץ החיים להיות חי לעולם.

ד"א ויאמר ה' אלהים הן האדם היה. א"ר יהושע כשנבראו במדת הדין ובמדת הרחמים נבראו. וכשנטרדו נטרדו במדת הדין ובמדת רחמים.

הן האדם. אפי' במצוה אחת לא היה לו יכולת לעמוד.

פסוק כג

וישלחהו ה' אלהים מגן עדן. זה שאמר הכתוב ואדם ביקר בל ילין (תהלים מט יג).

פסוק כד

ויגרש את האדם. ר' לולייני בשם ר' טברי בשם ר' יצחק אמר מהו ויגרש. למגרשה של גן עדן טרדו.

וישכן מקדם לגן עדן. א"ר בכל מקום רוח מזרחית קולטות. אדם הראשון. שנא' וישכן מקדם לגן עדן. קין. וישב בארץ נוד קדמת עדן (בראשית ד טז). רוצח. אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד מא).

את הכרובים. אלו המלאכים. שנא' כי היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י כ). מלמד ששם מלאכים לשמור את הגן.

ואת להט החרב. אלו המלאכים וכן הוא אומר משרתיו אש לוהט (תהלים קד ד).

המתהפכת. שמתהפכין לכל ענין פעמים אנשים ופעמים מלאכים ופעמים רוחות.

ד"א וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים. לפי שהגן למזרח העדן הוא. שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם.

כל זה היה ביום ששי ולא הספיק ללון. שנאמר ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו (תהלים מט יג). א"ר תנחומא מאי דכתיב כי גדול אתה ועושה נפלאות (שם פו י). למה לפי שאתה אלהים לבדך.

ששה דברים קדמו לבריאת עולם. יש מהם שנבראו. ויש מהם שעלו במחשבה לבראות. התורה וכסא הכבוד נבראו קודם לעולם. התורה. שנא' ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב). כסא הכבוד. דכתיב נכון כסאך מאז (תהלים צג ב). האבות. עלו במחשבה לבראות. שנא' כבכורה בתאינה בראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט' י). ישראל. עלו במחשבה להבראות. שנא' זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב). בית המקדש. עלה במחשבה לבראות. שנא' כסא כבוד מרום מראשון וגו' (ירמי' יז יב). שמו של משיח. עלה במחשבה לבראות. שנאמר יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז). ר' אחא ב"ר זעירא אמר אף התשובה. שנא' בטרם הרים יולדו (שם צ ב). וכתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (שם שם ג).

תורה קדמה לכסא הכבוד. שנא' ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב) לאותו שכתוב בו. נכון כסאך מאז (תהלים צג ב). א"ר יונתן תנאים התנה הקב"ה עם מעשה בראשית. שנא' אף ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (ישעי' מה יב). צויתי את הים שיקרע לפני ישראל. צויתי את השמים ואת הארץ שישתקו לפני משה. שנא' האזינו השמים ואדברה (דברים לב א). וצויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע. שנא' שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י יב). צוית את הכוכבים שילחמו עם סיסרא. שנאמר הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כ). צויתי את

העורבים לכלכל את אליהו. שנאמר והעורבים מביאים לו וגו' (מ"א יז ו). צויתי את האור שלא תזיק חנניה מישאל ועזריה. צויתי את האריות שלא להזיק לדניאל. צויתי את הדג להקיא את יונה. שנאמר ויאמר ה' לדג ויקא את יונה (יונה ב יא). הן אלה קצות דרכיו. בוא וראה כמה גדול מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא. ומה אדם שלא נצטוה אלא מצוה אחת. ולפי שעבר גרם לו ולדורותיו אחריו מיתה. צדיקים על אחת כמה וכמה שיזכו להן ולדורותיהם עד סוף כל הדורות. כיון שראה אדם שחטא פירש מן האשה. כיון שצפה שעתידין ישראל לקבל תורה בסוף כ"ו דורות מיד והאדם ידע.

פרק ד

פסוק א

והאדם ידע את חוה אשתו. מה ת"ל והאדם. ללמוד שלא שימש בריה קודם אדם הראשון.

ידע. שהודיע דרך ארץ לכל.

ותהר ותלד את קין. מה ת"ל את קין. לרבות תאומתו. שנשא קין את אחותו. זה שאמר הכתוב כי אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג). מה שאמר הכתוב ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו וגו' (ויקרא כ יז). חסד הוא בה נבנה העולם.

ותאמר קניתי איש את ה' לשעבר אדם נברא מאדמה. וחוה נבראת מן אדם. ומכאן ואילך בצלמנו כדמותנו. לכך נאמר קניתי איש את ה'.

פסוק ב

ותוסף ללדת את אחיו את הבל. את לרבות תאומתו.

היה עובד אדמה. ג' היו להוטים אחרי אדמה ולא נמצא בהן תוחלת. קין. ונח. ועוזיהו. קין שאמרנו. נח ויחל נח איש האדמה (בראשית ט כ). עוזיהו איכרים וכורמים בהרים ובכרמל (היו לו) כי אוהב אדמה היה (דה"ב כו י).

פסוק ג

ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'. לא אמר מראשית פרי האדמה. אלא מפרי האדמה. מלמד שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך בסייפות.

פסוק ד

והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו. שלמים הקריב. שנא' ומחלביהן. איזהו דבר שהחלבים קרבים ובשר נאכל הוי אומר אלו שלמים. ואם תאמר בלשון התרגום ומשמניהון. עולות הקריב וכן א"ר יוסי בר חנינא.

וישע ה' אל הבל. שירדה אש מן השמים ואכלה מנחתו.

פסוק ה

ואל קין ואל מנחתו לא שעה. שלא נאכל קרבנו.

ד"א וישע ה' אל הבל. שנתברכו עסקיו.

ואל קין לא שעה. שלא נתברכו.

ויחר לקין מאד ויפלו פניו. נעשה כאור.

פסוק ז

הלא אם תטיב שאת. ברכה.

ואם לא תטיב שאת. קללה.

לפתח חטאת רובץ. חטאת רובצת מיבעי' ליה. אלא בתחלה תש כנקבה החטאת. ואח"כ רובץ ומתגבר כזכר. הה"ד הוי מושכי העון בחבלי שוא וכעבות העגלה חטאה (ישעי' ה יח).

ד"א לפתח חטאת רובץ. שיפקוד הקב"ה העולם וישב לו על פתח המשפט.

ואליך תשוקתו. שכל מי שהוא מפנק את יצרו בנערותו. כל תשוקתו וחיבתו של יצר הרע אינו אלא עליך. ואם אתה רוצה תמשול בו.

פסוק ח

ויאמר קין אל הבל אחיו. מה אמר לו. אין דין ואין דיין ואין עולם אחר. מתוך כך הרגו.

ד"א ויאמר קין. ויתמרמר קין אל קרבנו של הבל.

אל הבל. אל לשון אלה. (יח) שהרגו באלה.

פסוק י

י) **קול דמי אחיך**. לא אמר דם אחיך. אלא דמי. דמו ודם זרעיותיו שהיו עתידין לצאת ממנו.

ד"א דמי אחיך. שעשאו פצעות פצעות חבורות חבורות. שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה.

ד"א דמי אחיך. שהיו דמו מושלך לעצים ולאבנים.

פסוק יב

נע ונד תהיה. אמר לו נע ונד כיון שגלה כתיב וישב בארץ נוד. שכיפר לו מחצה.

ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא. אמר לפניו רבש"ע אתה סובל ואתה נושא העליונים והתחתונים ואי אתה סובל עונותי. וכי גדול עוני מנשוא. ואתה נקראת רחום וחנון כענין שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו). ואומר מי אל כמוך נושא עון (מיכה ז יח). אמר לו הקב"ה אם תעשה תשובה אמחול לך. התחיל לעשות תשובה אמר.

פסוק יג

הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר. שגזרת מיתה על בני אדם. ולא דיי זה. אלא הייתי נע ונד בארץ והיה כל מוצאי יהרגוני. לפי שאני נע ונד. ואז מחל לו הקב"ה שלא יהרג. שנאמר.

פסוק טו

ויאמר לו ה' לכן כל הורג קין שבעתים יקם. כלומר שבעה ייהרג מבית הורגו. כי שבעתים לשון שבעה. שנא' ואור החמה יהיה שבעתים (ישעי' ל כו). ומהו שבעתים כאור שבעת הימים.

וישם ה' לקין אות. מה אות עשה לו. אלא שגזר עליו לבלתי הכות אותו כל מוצאו.

פסוק טז

ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן. עד שהוא יוצא פגע בו אדם הראשון. אמר לו מה נעשה בדינך. אמר לו אילולי שהודיתי כבר הייתי אבוד מן העולם. מיד תמה אדם ואמר טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון (תהלים צב ב). למדה עליו שבת זכות. שנא' מזמור שיר ליום השבת (שם שם א).

פסוק יז

וידע קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך. מפני מה נתייחסו בני קין. להודיע כי כל הדור ההוא מקולקלין היו.

ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. זהו שאמר הכתוב קראו בשמותם עלי אדמות (תהלים מט יב). ומשמות הדור ההוא אתה למד מעשיהם. עירד. מחויאל. מתושאל. עירד עורדן אני מן העולם. מחויאל מוחן אני מן העולם. מתושאל. מתישם אני מן העולם.

פסוק יט

ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה. ר' עזריה בשם ר' יהודה בשם ר' סימון אמר כך אנשי דור המבול היו עושין אחד מהם לוקח שתי נשים. אחת לפריה ורביה. ואחת לתשמיש המטה. היא שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת כאילו אלמנה בחייה. ואותה שהיתה לתשמיש המטה היה משקה אותה כוס עקרין שלא תלד והיתה יושבת אצלו כזונה מקושטת. הה"ד רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב (איוב כד כא).

שם האחת עדה. שהעדה מינה.

ושם השנית צלה. שהיתה יושבת בצלו.

פסוק כב

וצלה גם היא ילדה את תובל קין. גם היא שלא היתה בת לידה. היא ילדה על כרחו אע"פ שלא היתה צלה ללמך לתשמיש. רצה הקב"ה להוציא ממנה זרע. ולא הועיל למך במעשיו ויצא ממנו לוטש כל חרש נחושת וכלי המלחמה.

ואחות תובל קין נעמה. א"ר אבא בר כהנא נעמה אשתו של נח היתה. ולמה נקרא שמה נעמה. שהיו מעשיה נעים.

פסוק כג

ויאמר למך לנשיו. ר' יוסי בר חנינא אמר תבען לתשמיש. אמרו לו מחר המבול בא ונהיה פרות ורבות למארה. אמר להן כי איש הרגתי לפצעי. בתמי'. שיבואו פצעים וחבורות.

פסוק כד

כי שבעתים יקם קין. כלומר שהרג במזיד את אחיו נתלו עליו. ז' דורות ושבעה יוקם. ואני שלא הרגתי במזיד אינו דין שיתלו עלי שבעים ושבעה.

ד"א כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי. אלו השנים אחד. אלא איש לאברים. וילד לשנים דברי ר' יוחנן. אמרו ניזול כען לגבי אדם. אזלו לגביה אמר להם עשו אתם שלכם. והקב"ה יעשה את שלו. אמרו ליה אסא אסיא את אסי חגרתך. כלום פירשת מן חוה הרי מאה ושלשים שנה. אלא שלא תעמוד ממנה בן. ואתה אומר לנו עשו אתם שלכם והקב"ה יעשה את שלו. מיד וידע אדם.

פסוק כה

וידע אדם עוד את אשתו. נזקק להעמיד תולדות. מה ת"ל עוד. שניתוסף לו תאוה על תאותו. לשעבר אם לא היה רואה לא היה מתאוה עכשיו בין רואה ובין לא רואה מתאוה. לפיכך פורשי הים נזכרים את בתיהם ובאין מיד.

כי שת לי אלהים זרע אחר. לא כזרע ראשון.

תחת הבל כי הרגו קין. לא דיו שנהרג הבל אלא שנטרד קין.

פסוק כו

אז הוחל. לשון מרד. וכן הוא אומר הוא החל להיות גבור בארץ (בראשית י ח).

לקרא בשם ה'. זה דור אנוש שהחלו לכפור.

פרק ה

פסוק א

זה ספר תולדות אדם. וכי ספר היה לו לאדם הראשון. מלמד שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון סיפור תולדות העתידות להבראות בכל דור ודור.

פסוק ב

ויקרא את שמם אדם. בין זכר ובין נקבה שמם אדם. שנאמר ויעשהו כתבנית איש כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מד יג). כך א"ר יהודה ב"ר סימון.

ד"א זה ספר תולדות אדם. זה עיקר יחוסו של אדם ולא הראשונים. כי משעה שנהרג הבל פירש אדם מן חוה שלשים ומאת שנה אחרי כן הוליד בדמותו ובצלמו.

ויקרא את שמו שת. שהוא שתותו של עולם.

פסוק ג

ויתהלך חנוך את האלהים. שלשה מדות נאמרו בצדיקים. את האלהים. האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו). אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג ה). משל לאחד שהיה לו שלשה בנים. הגדול הולך לפניו. לכך נאמר באבות אשר התהלכו אבותי לפניו. שהיו גדולים במצות. והבינוני הולך אחריו. לכך נאמר בישראל אחרי ה' אלהיכם תלכו. אחרי ענותנותו. אחרי אריכת אפים שלו. אחרי חסידותו. והקטן הולך בצד אביו שלא יתעה בדרכים. לפיכך נאמר בדורות הראשונים את האלהים ויתהלך חנוך את האלהים. את האלהים התהלך נח (בראשית ו ט).

מטרונה אחת שאלה את רבי יוסי. אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך. אמר לה אילו נאמר ויתהלך חנוך את האלהים ושתק. הייתי אומר כדבריך. וכשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים. איננו בעוה"ז.

כי לקח אותו אלהים. ולפי שהיה חנוך צדיק בן צדיק שינה בו ואמר כי לקח אותו אלהים.

המינין היו אומרים לר' אבהו נאמר לקיחה בחנוך. ולקיחה באליהו כי היום ה' לוקח את אדוניך מעל ראשך (מ"ב ב ג). אמר להם אם לקיחה אתם דורשים הכתוב הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז). א"ר תנחומא יפה השיבן ר' אבהו.

פסוק כח

ויחי למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן. שהיה בו בינה יתירה מאדם ועד נח עשרה דורות שהן אלף וחמשים ושש שנים. וסימן "א"נ"ו.

פסוק כט

ויקרא את שמו נח. למפרע חן.

לאמר. לאמר לדורות הבאים.

זה ינחמנו. בשני טעמים. לפי שמצא חן בתחתונים ובעליונים.

ד"א ינחמנו ממעשנו. כשנברא אדם הראשון השליטו על הכל. וכיון שחטא המרידן הקב"ה על בני האדם שור לא נשמע לחורש. כיון שבא נח חזר והשליטו עליהן. לכך

נאמר זה ינחמנו. וכה"א למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג יב). ר' אלעזר אומר נח לשום קרבנו נקרא. שנא' וירח ה' את ריח הניחוח (בראשית ח כא).

מן האדמה אשר אררה ה'. רעב בא לעולם בימי אדם. שנאמר ארורה האדמה בעבורך.

פסוק לב

ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת. אמר ר' יודן מה טעם כל דורו למאה שנה ומאתים שנה. וזה מוליד לחמש מאות שנה. אלא אמר הקב"ה נח צדיק הוא אם בניו רשעים יהיו אין רצוני שיאבדו במים. ואם צדיקים יהיו אטריח עליו לעשות לו תיבות הרבה. לכך כבש הקב"ה מעיינו והוליד לחמש מאות שנה.

ר' נחמיה בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אפילו יפת שהוא גדול לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה שראוי לעונשים. ומנין לנו שלא היו ראוי לעונשים עד בן מאה שנים. שכן הוא אומר לעתיד לבא כי הנער בן מאה שנים ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל (ישעיה סה כ). כי לא נתחייב פחות מבן מאה שנה כשם שהיו בימי נח.

ויולד נח את שם. שם קטן שבכולם היה. שנא' ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (בראשית יא י). אלא יפת גדול שבהם היה. וגדול משם שתי שנים. וכשהיה יפת בן ק"ב שנה. היה שם בן מאה שנה. לכך נא' שם בן מאת שנה. ולמה הקדים את שם. על שם ייחוס שיצא ממנו אברהם.

פרק ו

פסוק א

ויהי כי החל האדם. א"ר סימון בשלשה מקומות נאמר בלשון הזה. לשון מרד. אז הוחל. הוא החל להיות גבור בארץ (בראשית י ח).

לרוב על פני האדמה. שהיו שטופין בזנות. ושופכים זרעם על העצים ועל האבנים. ולפיכך הרבה להם נקבות. שנאמר ובנות יולדו להם. לרוב על פני האדמה ובנות יולדו להם. אין רבייה בעולם אלא בבנות. שהרי אדם רואה בן לבתו קודם שרואהו לבנו.

פסוק ב

ויראו בני אלהים. אלו בני הדיינין והשרים. תני ר' שמעון בן יוחי כל פרצה שאינה באה מן הגדולים אינה פרצה. ולמה נקראו בני אלהים. ר' חנינה ור' שמעון בן לקיש תרווייהו אמרו. שהרבו ימים בלא צער ובלא יסורין.

כי טבת הנה. א"ר יודן טבת כתיב. משהיו מטיבין אותה לבעלה. היה גדול נכנס ובועלה תחלה.

ויקחו להם נשים. אלו נשי אנשים.

מכל אשר בחרו. זה משכב זכר ובהמה.

ר' יוסי ב"ר סימון משום ר' יהושע בן לוי אמר על הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות. שנאמר ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו. מה כתיב בתריה. ויאמר ה' לא ידון. שנו רבותינו דור המבול אין להם חלק לעולם הבא. שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם. א"ר ישמעאל ב"ר יוסי איני נותן רוחי בשעה שאני נותן מתן שכר לצדיקים. א"ר יהושע בן נחמי' לא דנו רוחן בעצמן. לדעת שבשר ודם הם לעזוב דרך רשע. אלא היו חוטאין והולכים.

פסוק ג

בשגם הוא בשר. לא ידעו להשיב בדעתן. שגם הם בשר. כמו הבהמה. ומותר אדם מן הבהמה אין כי הכל הבל.

ד"א בשגם שיגשם ביסורין.

ד"א לולא שזכר הקב"ה זכותו של משה רבינו שעתיד ליתן תורה לישראל. שחשבונו כמנין בשגם. אפילו נח לא נמלט.

והיו ימיו מאה ועשרים שנה. מלמד שבשעה שנדבר הקב"ה עם נח היה נח בן ארבע מאות ושמונים שנה. ונתן להם ארכה לשוב מאה ועשרים שנה. שנא' ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים (בראשית ז ו). וכל כך למה. כדי שימות מתושלח זקנו קודם המבול. דכתיב ויחי מתושלח אחרי הולידו את למך שתים ושמונים שנה ושבע מאות שנה. טול מאה ושתים ושמונים שנה ללמך עד שנולד נח. דכתיב ויחי למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן. ושש מאות לנח עד המבול. (טו) נמצא מתושלח הצדיק מת בשנת המבול. כי למך בנו מת חמש ותשעים שנה קודם המבול. שנאמר ויחי למך אחרי הולידו את נח חמש ותשעים שנה וחמש מאות שנה. לכך משך קיצם של דור המבול ק"ך שנה (טו) ללמדך שמיתתן של צדיקים מעכבת את הפורענות.

פסוק ד

הנפילים היו בארץ. שבעה שמות נקראו. אימים. שאימתן על העולם. רפאים. שכל הרואה אותן לבו רפה. גבורים. כמשמען. זמזומים. שכל מה שזמזומים עושין. ענקים. שמעניקים חמה בקומתן. עוים. שהעוו את העולם. נפילים. שנפלו מן העולם. ושמלאו את העולם נפלים בזנותן.

וגם אחרי כן. יהודה ברבי אומר אחרונים לא למדו מן הראשונים. דור המבול מדור אנוש. דור הפלגה מדור המבול. וכן הוא אומר ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (קהלת ח י). דור הולך ודור בא (שם א ד). והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ). מה הים הולך הגל ומשבר ראשו בחול. והשני אחריו וכן כולם. ואין למדין משלפניהם. לכך נאמר וגם אחרי כן.

אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. והלא בני בלי שם היו ואת אמרת אנשי השם. אמר רב אחא מאי אנשי השם. שהשימו את העולם ושהושמו מן העולם.

ד"א אנשי השם. אלו שנזכרו שמותם למעלה בלשון מרדות. עירד. עורדן אני מן העולם. מחוייאל. מוחן אני מן העולם. מתושאל מתישם אני מן העולם.

רב אחא בשם ר' יהושע בן לוי קשה הוא מחלוקת של קרח כדור המבול. כתיב הכא אנשי השם. וכתיב בקרח. קרואי מועד אנשי שם (במדבר סז ב).

פסוק ה

וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ. אמרתי אני כי לא נחתם גזר דינם אלא על החמס. לכך נאמר רבה רעת האדם. שהיו רעים לבריות. וכן בסדום אומר רעים וחטאים (בראשית יג יג). רעים בממונם וחטאים בגופן. ואומר אוי לרשע רע (ישעיה ג יא). וכי יש רשע טוב. אלא רע לשמים ואין רע לבריות. כגון מחלל שבת. ואוכל איסורין. הוא רשע לשמים. אבל רע לבריות. כגון גזלן וחמסן הוא רשע רע. לכך נאמר כי רבה רעת האדם בארץ. לבריות ולא לשמים. כי חיתום גזר דינם בעד החמס.

וכל יצר מחשבות לבו רק רע. זה יצר הרע שנקרא רע.

כל היום. (ל) בין בלילה בין ביום. לכך נאמר כל היום.

פסוק ו

וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. והא כתיב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כג יט). ואומר כי לא אדם להנחם (ש"א טו כט). אלא מאי וינחם. ר' יהודה ור' נחמי' נחלקו בברייתא. ר' יהודא אומר ניחום היה שלא היה בריית האדם מלמעלה אלא בארץ שאם נברא מלמעלה לא היה מורד. ור' נחמיה אמר נחת רוח היה לפניו כי עשיתי האדם בארץ שאילולי בראתי אותו מלמעלה. כשם שמרד בי בתחתונים. היה ממריד בי את העליונים.

א"ר לוי מנחם אני שעשיתי אותם בתוך הארץ כראוי לו. לכך נאמר וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ.

ויתעצב אל לבו. אל נח שהצדיק נקרא על שם לבו. שנאמר אני ישנה ולבי ער (שה"ש ה ב) ואני ישנה רדומה בגלות ולבי ער. והנביא ער להחזירם בתשובה. גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה אתם אומרים אלהיכם רואה את הנולד. והא כתיב ויתעצב אל לבו. אמר לו נולד לך בן זכר מימיך. אמר לו הן. אמר לו מה עשית. שמחתי ושימחתי את הכל. אמר לו היית יודע שסופו למות. אמר לו הן. בשעת שמחה שמחה. בשעת

עצב עצב. אמר לו כך הקב"ה אף ע"פ שהיה גלוי וידוע לפניו שעתידין דור זה לאבד מן העולם. עשאן. לכך נאמר ויתעצב אל לבו. אל צדיקו דבר לאבדם מן העולם.

פסוק ז

ויאמר ה' אמחה את האדם. אני ממחה על בריותי ואין בריותי ממחים על ידי.

אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה. אמר רב פנחס משל למלך שהשיא את בנו. ועשה לו חופה. סיידה וכיירה. כעס המלך על בנו והרגו. מה עשה המלך נכנס לתוך החופה. התחיל לשבר בקנים. ומבקיע במחיצות. ומקרע בכילות. אמר המלך כלום עשיתי כל אלה אלא בשביל בני. בני אבד ואלו קיימים. לכך נאמר מאדם עד בהמה ועד רמש. זהו שאמר הכתוב אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיך (תהלים קלט ה). על אדם הראשון נאמר. ועל דורו. שהיה אדם אחור למעשה בראשית שנברא ביום ששי. וקדם לפורענות. דכתיב מאדם עד בהמה ועד רמש.

אם אדם חטא. בהמה ורמש מה חטאו. אלא מלמד שאף הבהמות והחיות השחיתו בעבירה. דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (בראשית ו יב). כדבעינן לפרושי לקמן בפרשת אלה תולדות נח.

כי נחמתי. דברה תורה כלשון בני אדם. כי כיון שאדם הורס מלאכתו בידוע שהוא מתנחם כי עשאו. לכך נאמר כי נחמתי. אבל אין ניחום ואין חרטה לפני הכבוד. שנא' וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם (ש"א טו כט).

כי נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן. ר' אבא בר כהנא אמר מלמד שאף על נח נגזרה גזירה. אלא שמצא חן. שנא' כי נחמתי כי עשיתם ונח. אלא שמצא חן למפרע לפני. שנאמר ונח מצא חן בעיני ה'.

סליק פרשת בראשית.

פרשת נח.

כתיב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (**ישעיה ג י**). אמר ישעיהו הנביא חטבו את הצדיק כי טוב ושבחוהו. כענין שנאמר את ה' האמרת היום (דברים כו יז). וה' האמירך היום (שם שם יח).

ד"א אהבו את הצדיק. כמו שנאמר מה תאמר נפשך ואעשה לך (ש"א כ ד) והוא מה תאהב נפשך.

כי פרי מעלליו יאכלו. אין כתיב כאן. אלא פרי מעלליהם יאכלו. אשרוהו לצדיק שזוכה לו ולכל הנדבקים בו. שהרי חנניה מישאל ועזריה הנצלו בגדיהן עמהם. שנא' חזיין לגובריא אילין די לא שלט נורא בגושמיהון ושער ראשיהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו (דניאל ג כז). לפי שהיו דבוקים בהם. בגדי אדם שאין בהן חיות ודעת ניצולו מן

האש בזכות הצדיקים שהיו דבוקים בהם. בני אדם המתדבקים עם הצדיקים על אחת כמה וכמה. לפיכך אמר הכתוב כי פרי מעלליהם יאכלו.
ד"א אמרו צדיק כי טוב. זה נח שנא' נח איש צדיק.

פסוק ט

אלה תולדות נח. אלה פסל את הראשונים. ומה פסל. וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו ה). וכשראה נח כי היו משחיתים את מעשיהן. איחר את עצמו מן תשמיש המטה שלא להוליד להבל. שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת (שם ה לב). כיון שצפה שעתידין אבות העולם לצאת ממנו. התחיל להזדווג עם אשתו. הוא שאמרנו למעלה כי נעמה אחות תובל קין היתה אשת נח. שהיו מעשיה נעימים. לכך נאמר אלה תולדות נח.

תולדת נח. תולדות מעשיו הטובים. שלא אמר הכתוב אלה תולדות נח שם חם ויפת. אלא אלה תולדות נח. נח איש צדיק. ללמדך שצדקו היה תולדותיו. ולא בניו. שצדקותיו טוב לו מבנים ומבנות. ראה כמה דורות עברו מנח ועד משה רבינו. והזכיר הכתוב מעשה הצדיק לטובה. לכך נאמר אמרו לצדיק כי טוב. אבל לרשעים אין בהם טובה.

נח איש צדיק. שני פעמים נח נח. נח לבוראו. ונח לבריות. כדתנן כל שרוח הבריות נוחה הימנו. רוח המקום נוחה ממנו.

ד"א נח איש צדיק. אבל בניו לא זכו במדריגתו.

ד"א נח איש צדיק. בקטנותו ובזקנותו.

איש. כל מקום שנא' איש אם בצדיק הרבה ואם ברשע הרבה.

צדיק. שהיו מכלכל החיות בתיבה. וכיוצא בו נאמר ביוסף על מכרם בכסף צדיק (עמוס ב ו) משום דכתיב ביה ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו (בראשית מז יב).

תמים היה בדורותיו. שהיו דור המבול אומרים לו זקן מה התיבה הזאת שאתה עושה. כי מאה ועשרים שנה היה משתדל בה. שנא' והיה ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו ג). אמר להם שעתיד הקב"ה להביא מבול לעולם. והיו אומרים לו מבול של מים יביא ולא היו משגיחים עליו וכו'. כאשר אמרו רבותינו בפרק חלק. לכך נאמר תמים.

היה. כל מקום שנא' היה מתוקן לצורך. אדם היה מתוקן למיתה. קין היה מתוקן לגלות. נחש היה מתוקן לפורענות. נח היה מתוקן לנס. איוב היה מתוקן ליסורין. משה היה מתוקן לגואל. מרדכי היה מתוקן לגאולה. יוסף היה מתוקן לישועה.

ד"א היה. כל מקום שנאמר היה מתחדש עליו עולמו.

בדורותיו. לא אמר הכתוב בדורו. אלא בדורותיו. בין בבחרותו בין בזקנותו. כי בן אדם הרבה דורות יש לו. כי משתנה הוא בכחו ובגופו ובדעתו. לכך נאמר בדורותיו. וכ"ש

בדורות אחרים. כאשר דרשו רבותינו בתלמוד. משל לצלוחית של פלייטון שמונחת באשפה ומירחת. ומה אם באשפה כך. במקום המוצנע לא כל שכן. ומה בדור המבול כך. כל שכן בדור הצדיק.

את האלהים התהלך נח. הוא שפרשנו למעלה בויתהלך חנוך את האלהים. לא היה זכותו גדול כמו של האבות. דכתיב בהם אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו). ורצו לפניו כסוסים לעשות רצונו. אלא את האלהים התהלך נח. בשלש נקודות תחת הלמ"ד לשון עבר. אבל התהלך שני נקודות תחת הלמ"ד. כמו התהלך לפני והיה תמים (שם יז א). הוא ציווי עומד.

נח. הרי שלשה פעמים בפסוק אחד. לפי שראה עולם בנוי וחרב ובנוי. אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה כל העולם כולו בישובו. עד שראה שבעים אומות יוצאין מחלציו.

פסוק י

ויולד נח שלשה בנים. כנגד שלשה בני אדם. קין הבל ושת.

את שם את חם ואת יפת. כדרך חכמתן חישבן. כי שם אחרון שבכלם היה.

פסוק יא

ותשחת הארץ. בכל מקום שהאדם חוטא לוקה הארץ. משל לבן שחטא מלקין אומנתו תחתיו. כשם שנאמר באדם הראשון ובקין.

לפני האלהים. כסבורין היו שאין הקב"ה מכיר מעשיהם. והכתוב מעיד לכן יכיר מעבדיהם והפך לילה וידכאו (איוב לד כה).

ותמלא הארץ חמס. זש"ה החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם (יחזקאל ז יא). לא חזר אחד מהם בתשובה. נה. כמו וינהו בני ישראל אחרי ה' (ש"א ז ב). שניהמו במעשיהם.

פסוק יב

וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה. תנא דבי ר' ישמעאל כ"מ שנא' השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. דבר ערוה. דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. ע"ז. דכתיב פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל (דברים ד טז).

כי השחית כל בשר. מלמד שאפילו החיות והבהמות והעופות קלקלו. שהיו באין מין על שאינו מינו. ומנין שנצטוו ונאסרו על כך. שנא' תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה (בראשית א כד).

ד"א כל בשר. אינו אלא בני אדם. וכן הוא אומר ביחזקאל. ונתתי את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יואל ג א).

ד"א כל בשר. לפי שהיו הבהמות בלבד נזקקות לאמותם ולאחיותיהם. וכיון שהתחילו גם בני אדם להשוות לבהמות כתוב כל בשר. לפי שהשוו לבהמה ולחיה ולעופות.

פסוק יג

ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר. הגיע זמנם לקוץ. כמו שנאמר וקצות את כפה (דברים כה יב).

כל בשר. הואיל ובני אדם נשחתים גם כל בשר אשחית.

בא לפני. קטיגוריא שלהם. שלא נמצא להם זכות. וכל כך למה. כי מלאה הארץ חמס. א"ר לוי חמס ע"ז. חמס גילוי עריות. חמס שפיכות דמים. ע"ז. דכתיב כי מלאה הארץ חמס. כפרו במי שהוא כל הארץ כבודו. גילוי עריות. דכתיב חמסי ושארי על בבל (ירמיה נא לה). ואין שאר אלא ערוה. שנא' איש איש אל כל שאר בשרו וגו' (ויקרא יח ו). שפיכות דמים. דכתיב מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם (יואל ד יט) מלמד שלא נתחתם להם גזר דין עד שפשטו ידיהם בגזל. שנא' כי מלאה הארץ חמס מפניהם. **והנני משחיתם את הארץ**. רב הונא ורב ירמיהו בשם רב כהנא ב"ר מלכיה אמר אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטות בארץ נמחו לקיים מה שנאמר הנני משחיתם את הארץ. כמו שאמרנו למעלה. כי כל זמן שאדם חוטא לוקה אומנתו. הארץ לוקה על עונות יושביה. וכן אמר דוד ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה (תהלים קז לד).

פסוק יד

עשה לך תבת עצי גופר. אמר רב איסי בד' מקומות נאמר בלשון הזה. שלשה פירש. ורביעי לא פירש. עשה לך תבת. פירש. עצי גופר. עצי קדרוס. עשה לך שתי חצוצרות (במדבר י ב). פירש. כסף. עשה לך חרבות (יהושע ה ב) פירש צורים. ורביעי עשה לך שרף. לא נתפרש. והבין משה מדעתו. ויעש משה נחש נחושת. (במדבר כא ט) זש"ה ישמע חכם ויוסיף לקח (משלי א ה').

קנים תעשה את התבה. קילין ומדורין. ר' יהודה אומר ש"ס קולין היה עשר על עשר. ושתי פלטיות של ד' ד' אמות וקולין מיכן. וב' אמות לצדדין.

וכפרת אותה. מתרגם ותחפי מלשון כפרת.

בכופר. בגופר. מין זפת. במשה כתוב ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב ג). זפת מבחוץ. וחומר מבפנים. לפי שהיו המים רפים. וכאן היו המים רותחין. לכך נאמר מבית ומחוץ בכופר.

פסוק טו

וזה אשר תעשה אותה. מהו וזה. לפי שהיה אחד למוד באמה זו. הה"ד אורך הבנין באמה הראשונה אמות עשרים (דה"ב ג ג).

שלש מאות אמה אורך התבה חמשים אמה רחבה ושלשים אמה קומתה. לימדה תורה דרך ארץ שכל מי שרוצה לעשות ספינה. שתהא כלמין. יעשה רחבה אחד משלשה באורכה. וקומתה אחד מעשרה בארכה.

התבה. תהי בה.

פסוק טז

צהר תעשה לתבה. ר' לוי אמר מרגליות תולה בה. בשעה שהיתה כהה היה יודע שהוא יום. ובשעה שהיתה מבהקת היה יודע שהוא לילה.

ואל אמה תכלנה מלמעלה. כמין צריף עשאה. רחבה מלמטה עד ג' מדורין. ומיכן ואילך קיצר הבנין עד שהעמידה לרוחב אמה למעלה כמין קמרוטין.

ופתח התבה בצדה תשים. א"ר יצחק לימדה תורה דרך ארץ שאם תעשה טרקלין עשר על עשר תעשה פתחיה מן הצד.

תחתים שנים ושלישים. תניא תחתיים לזבל. אמצעים לבהמה ולחיה. עליונים לאדם ולעופות. שאין קשה לאדם לדור עם העופות.

פסוק יז

ואני הנני מביא את המבול מים. בלי עיכוב.

המבול מים. מים היה כיון שיורדין לארץ נעשין מבול שהיו מבלין הכל.

לשחת כל בשר. יען כי השחית כל בשר. מדה כנגד מדה.

כל אשר בארץ יגוע. מלמד שלא נגזרה גזרה על הדגים.

פסוק יח

והקימותי את בריתי אתך. ברית אתה צריך מפני הגבורים שלא יהרסו את התבה. כדכתיב הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם (איוב כו ה). אלו החיות. האריות היו באין עליו ושיניהם קהות. הנפילים באים וקרסיליהון מתעקלות.

ד"א ברית אתה צריך מפני הפירות שלא יתעפשו.

ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך. מיכן אמר ר' יהודה ב"ר סימון כיון שנכנס נח בתבה נאסר בפריה ורביה. הפריד הזכרים לבד והנקבות לבד.

פסוק יט

ומכל החי מכל בשר [**וגו'**] **להחיות אתך.** שלמים ולא טרפות.

פסוק כ

מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה. מלמד שאפילו העופות והבהמות אסר עליהם פריה ורביה.

שלשה שימשו בתבה וכולן לקו. חם. ועורב. וכלב. חם לקה בעורו. עורב שאין משמש כשאר העופות אלא רוקק הזרע בנקבה. כלב נקשר בשימושו עם הנקבה.

ד"א ומכל החי מכל בשר שנים מכל. יכול אפילו טהורים יבואו שנים. ת"ל שבעה שבעה. אם כן למה נאמר שנים מכל. זוגות מכל. שאפילו הטהורים היו זוגות שבעה שבעה שהן שבעה זוגות.

פסוק כא

ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל. צער גדול היה לו לאותו צדיק להכניס עמו זמורות לפילים. הצבא חצובות לצבאים. פי' חצובא שורש שיורד עד התהום. וכן אמרו רבותינו ז"ל חצובא מקטע רגלי רשיעיא. זכוכית לנעמיות. אריה אשתא זנתיה. ראה גוריו נכנסין וחרמש נדבקין בצדדין בצד התבה וחיו.

פסוק כב

ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים. לא הוסיף ולא גרע.

פרק ז

פסוק א

ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך. ברשות נכנס וברשות יצא.

כי אותך ראיתי. מי גרם לך שתינצל.

צדיק לפני. מיכן אמרו רז"ל אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו. וכולו שלא בפניו. הכא כתיב צדיק. והתם צדיק תמים וגו' את האלהים התהלך נח.

פסוק ב

מכל הבהמה הטהורה. הם הטהורים לנו למאכל.

שבעה שבעה. שהיה צריך להקריב מהם קרבן בצאתו מן התבה.

איש ואשתו. מאותן שלא נעבדה בהן עבירה. ומנין היה יודע. א"ר חסדא לפני התבה העבירן כל שהתבה קולטתו בידוע שלא נעבדה בו עבירה. ר' אבוהו אמר מאותן הבאים מאליהן.

אשר לא טהורה הוא. עקם הכתוב כמה אותיות לדבר בלשון נקיה. לכך נאמר ותבחר לשון ערומים (איוב טו ה).

שנים איש ואשתו. נאמר בבהמה איש ואשתו לפי שהיו נרבעים הוצרך לומר איש ואשתו להביא כשרים. אבל העופות לא נרבעו לכך נאמר זכר ונקבה.

פסוק ג

גם מעוף השמים שבעה שבעה. ארבעה עשר מכל מין ומין. שאם תאמר שבעה מכל מין ומין. נמצא אחד בלא זוג.

לחיות זרע. לא שאני צריך להם אלא לחיות זרע על פני כל הארץ.

פסוק ד

כי לימים עוד שבעה. בעשור לחדש השני היה הדבור הזה. ומה היו אלו שבעת הימים. אמר רב אלו היו שבעת ימי אבלו של מתושלח. ללמדך שהספדן של צדיקים מעכב את הפורענות.

ד"א שנתן להם זמן קטן אחר זמן גדול. והיו ימיו מאה ועשרים שנה והדר שבעת ימים.

ד"א ששינה הקב"ה עליהן סדרי בראשית. שהיתה חמה זורחת במערב ושוקעת במזרח. שמא יראו ויחזרו בתשובה.

ד"א לימים עוד שבעה. כנגד ז' ימי שבת. שבו נברא העולם.

פסוק ו

ונח בן שש מאות שנה. נמצא בכורו בן מאה שנה.

פסוק ז

ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול. עד שראו שהיו המים מגיעים עד קרסוליהם לא נכנסו. שנאמר מפני מי המבול.

פסוק ח

מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה. עוד שינה הכתוב להוציאו בל' טהרה. כיוצא בו את הגמל כי מעלה גרה הוא (ויקרא יא ד) התחיל בטהרה.

פסוק י

ויהי לשבעת הימים. אשר נקבעו להם. אולי יחזרו בתשובה.

פסוק יא

בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני. והוא מרחשון. כי בתשרי נברא העולם. לכך נקרא מרחשון ירח בול. כי בו ירד המבול. חסר מ'. כנגד מ' יום שחסרו מן העולם.

בשבעה עשר יום. כתב לנו השנה והחודש ובכמה בחודש. ללמדנו כי שנה תמימה היה בתבה. והיה מחשב חדשים מחשבון שמסר לו הקב"ה לאדם הראשון. ואדם הראשון מסרו לנח.

נבקעו כל מעינות תהום רבה. התהומות העלו המים עד שהשוו להרים והגבעות. ואחר כך וארובות השמים נפתחו. ועלו המים חמש עשרה אמה מלמעלה ויכסו ההרים.

פסוק יב

ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה. א"ר יוחנן לפי שהם קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום. לפיכך מ' יום ומ' לילה.

פסוק יג

בעצם היום הזה. א"ר יוחנן בעצומו של יום. שלא יהא דורו אומרים בלילה נכנס ולא היינו רואין. שאם היינו יודעים לא היינו מניחים אותו ליכנס.

פסוק יד

המה וכל החיה למינה. המה עיקר והכל טפילה להם.

כל צפור כל כנף. ר' אלעזר בשם ר' אסי פרט לסרוחים ולמחוסר אברים. הפסולים לקרבנות בני נח.

פסוק טו

ויבאו אל נח. שמא תאמר אל ביתו של נח. ת"ל אל התבה. מאחר שבאו אל התבה באו אליו.

שנים שנים. זוגות זוגות. הטהורים ז' זוגות היינו ארבעה עשר.

אשר בו רוח חיים. ולא חולים. ודומה לו שתי צפרים חיות טהורות (ויקרא יד ד). בריאות ולא חולות.

פסוק טז

והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו. מעצמם באו.

ויסגור ה' בעדו. מפני הרשעים שהיו רוצים להפוך התבה והביא הקב"ה דובים ואריות וסיבבו את התבה ולא יכלו ליגע בה.

פסוק יז

ויהי המבול ארבעים יום. הכליל הלילה עם היום. קס"ד לפי שכל מקום נאמר ארבעים יום וארבעים לילה. וכאן נאמר ארבעים יום בלבד. שלא היה הפרש בין היום ובין הלילה. שהגשם היה תדיר. לכך נאמר ארבעים יום. והכליל הלילה עם היום. ואם תאמר למה לא אמר מ' לילות אלא מ' יום. זו תשובתו. יש בכלל יום לילה. ואין בכלל לילה יום. שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה). תדע שהרי בגליות כתיב ויתיצב ארבעים יום (ש"א יז טז). לפי שלא היה מתיצב בלילות. הא אם היה מתיצב אף בלילות. הוצרך לומר ארבעים יום וארבעים לילה.

ותרם מעל הארץ. כיון שרבו המים אחד עשר אמה מיד ותרם.

פסוק יח

ויגברו המים וירבו מאד. אלו המים שעל אחת עשרה אמה מאחר שגבהה התבה. כדמפורש לפנינו.

פסוק יט

והמים גברו מאד מאד. אלו שעל ההרים. מאד מותר מהתבה. מאד השני הוא מעל ההרים.

פסוק כ

חמש עשרה אמה מלמעלה. אלו חמש עשרה אמה ממעל להרים הרמים.

פסוק כא
ויגוע כל בשר. לפי שלא מתו כולם ביחד אלא יש מהם ממתינים במיתתן כמו העופות. לפיכך נאמר בהם גויעה.

פסוק כב
כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו. ולא דגים שבים שלא נגזרה עליהם גזירה. שלא היו בכי השחית כל בשר. לפיכך ניצולו.

פסוק כג
וימח את כל היקום. כי אמרו רז"ל מי המבול עבין וקשין כשכבת זרע. שבדבר שקלקלו בו נידונו.
וישאר אך נח. אך לשון צער. שהיה גונח דם מפני הצינה.

פסוק כד
ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום. שהן חמשה חדשים. ומכלות הגשם עד שבעה עשר יום לחדש השביעי עד שנחה התבה על הרי אררט. והיו המים חמש עשרה אמה על ההרים. ומעת עמידת המטר עד שנראו ראשי ההרים עברו קפ"א ימים. ובאלה הימים חסרו המים. שהיו חמש עשרה אמה מלמעלה. חלק קפ"א ימים לחמש עשרה אמות נמצא באמה שנים עשר יום כי חמשה עשר פעמים שנים עשר הם מאה ושמונים יום. למדנו כי בכל שנים עשר יום היו המים נחסרים אמה. ועתה יש לנו מעת שעמד הגשם עד שנחה התבה ק"י ימים. המה ל"ט חלקים מן י"ב ימים. ונחסרו בהם תשע אמות ונשארו בהרים עוד שש אמות. ולא היו יכולים לסבול התבה ונחה. למדנו כי שש אמות היתה טבועה במים. אבל זה החשבון טעות יש בו. כי חושב חמשים ומאת יום עם הגשם עצמו. ולא הוא שהרי כתוב מקצה חמשים ומאת יום התחילו לחסר. והחשבון של רבותינו הוא עיקר.

פרק ח

פסוק א
ויזכר אלהים את נח. זה שאמר הכתוב צדקתך כהררי אל (תהלים לו ז). צדקה שעשה הקב"ה עם נח. לא לו לבדו עשה. אלא להררי אל דכתיב נראו ראשי ההרים. ומשפטיך תהום רבה (שם שם). משפט שעשה הקב"ה בדור המבול לא עליהם בלבד. אלא גם על מי תהום רבה. שנא' נבקעו כל מעינות תהום רבה. אדם ובהמה תושיע ה' (שם). לא זכר הקב"ה את נח לבדו. אלא ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה.

וישוכו המים. מיכן שרותחין היו. כתיב הכא וישוכו. וכתיב התם וחמת המלך שככה (אסתר ז י).

פסוק ב

ויסכרו. מלשון ויסגרו. כ"ף וגימ"ל משמשים כמו על גנתו. על כנתו.

וארובות השמים. מדה טובה מרובה ממדת פורענות. שלהלן הוא אומר ודלתי שמים פתח (תהלים עח כג). וכאן נאמר וארובות השמים נפתחו.

פסוק ג

וישובו המים מעל הארץ הלוך ושוב. עד מאה וחמשים יום מטבת ועד סיון.

פסוק ה

והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי. באחד באב נראו ראשי ההרים שהם ארבעה וארבעים יום. מותנח התבה עד נראו וחסרו אחד עשר אמות ל' יום.

פסוק ו

ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה. זה היה בעשרה באלול. לפי שכלה הגשם מלמעלה פתח את החלון לפיכך יש דורשים צוהר חלון.

פסוק ז

וישלח את העורב. אמרו רבותינו אמר לו עורב לנח רבך שנאני. ועתה שנאתני. רבך שנאני. שנא' מן הבהמה הטהורה שבעה שבעה ומן הבהמה הטמאה שנים שנים. ואתה שנאתני שאם פוגע בי הצינה לא נמצאתי מת והעולם חסר בריה אחת. א"ל נח מה צורך לעולם בך. לא לאכילה ולא לקרבן. א"ל הקב"ה קבלהו עד יבושת המים עתיד צדיק אחד לעמוד ולייבש העולם ואני מצריכו אליו. הה"ד והעורבים מביאים לו לחם ובשר וגו' (מ"א יז ו). אמר רב מבי טבחא דאחאב. היינו דכתיב ויצא יצוא ושוב בתשובתו.

פסוק ח

ח) וישלח את היונה וגו' ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התבה. (יג) יהודה ב"ר נחמן בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אילו מצאה היונה מנוח לא היתה חוזרת.

וישלח ידו ויקחה. מיכן שהעופות היו במדור העליון עם הצדיק.

פסוק י

ויחל עוד שבעת ימים. ויאחר עוד. וכן הוא אומר בשמואל שבעת ימים תוחיל עד בואי אליך (ש"א י ח). מיכן ששבעת ימים עשה בין שליחות העורב לשליחות היונה. מדכתיב עוד. מכלל דכזה שהות היה קודם שליחות היונה.

פסוק יא

ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה. מאי שנא עלה זית. אלא אמרה היונה לפני הקב"ה רבש"ע יהי מזונותי מרורין כזית ומסורין בידיך. ואל יהי מתוקין

כדבש ומסורין ביד בשר ודם. לפיכך צריך לבקש רחמים מלפני בוראו שלא יצריכו לידי בני אדם.

טרף לשון מזונות. וכן הוא אומר הטריפני לחם חוקי (משלי ל ח).

ומאין הביאה היונה את העלה הזה. ר' לוי אמר מארץ ישראל הביאה שלא נשטפה במבול. שכן הוא אומר ביחזקאל (יחזקאל כב כד) בן אדם אמור לה את ארץ לא מטהורה היא. לא גושמה ביום זעם. ולא חיישינן לקבר התהום.

טרף לשון זכר. לפי שהעלה לשון זכר. וכה"א קול עלה נדף (ויקרא כו לו). אבל יונה לשון נקבה. טרף שב אל העלה. כלומר העלה טרף שתחב העלה בפיה של יונה. ר' קיראי אמר נפתחו לה שערי גן עדן והביאה העלה. ולמה זית. אמרה לו מוטב לי מר מזה. ולא מתוק מידך לפי שנלאו בתבה.

פסוק יב

וייחל. שני יודי"ן. כי כבדו עליו ז' ימים אחרים כאלו כפליים.

ד"א שבעת ימים אחרים. הכל שלשה שבועים ימים. כנגדן נתענה דניאל שלשה שבועים ימים. י"ב חודש היה בתבה. דכתיב בחודש השני בשבעה עשר יום לחודש. וכתיב ויהי הגשם על הארץ זה מרחשוון וכסליו. ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום. טבת שבט אדר ניסן ואייר. ותנח התבה בחדש השביעי. זה סיון שהוא שביעי למבול. המים טפח ומחצה בכל יום אמה ל"ד ימים. מכאן שהתבה שקועה במים אחת עשרה אמה. וכולם ל' יום חסרו הלוך וחסור עד חודש העשירי. זה אב שהוא עשירי לגשמים. והוא עיקר.

פסוק יג

ויהי באחת ושש מאות. מיכן שיום א' בשנה חשוב שנה. שעדיין לא נכנסו בשנה אלא יום אחד. דכתיב בראשון באחד לחדש. הוא תשרי וקראו הכתוב שנה. שהרי המבול היה בתחלת שנה עד אחד בתשרי. ומה שאמר בראשון ראשון למעשה המבול שאין מונין למבול אלא מתשרי. ובחודש השני זה מרחשוון.

שש מאות. דכתיב בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו. והכא כתיב באחת ושש מאות. מכלל דיום א' חשוב שנה.

פסוק יד

ובחודש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ. זה מרחשוון. אין צריך לומר אלא בששה עשר יום לחדש יבשה הארץ להשלמת שנים עשר חודש כי משבעה עשר לחדש השני לששה עשר לחודש השני שנה. אלא הוסיף הכתוב אחד עשר יום. אלו אחד

עשר יום שיתירה שנת החמה על שנת הלבנה סימן יכ"א ר"ד. כמו שפירשנו למעלה בוהיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. אמר רשב"ג מי שהוא רוצה לידע שימות החמה יתירה על שנת הלבנה אחד עשר יום. יעשה סירטוט בכותל בתקופת תמוז. ולשנה הבאה באותו הזמן אין השמש מגיע לשם עד אחד עשר יום.

פסוק טו

וידבר אלהים אל נח לאמר. לך אמור לבניו ולאשתו ולכלותיו.

פסוק טז

צא מן התבה. ברשות נכנס ברשות יצא. בא אל התבה. ויבא נח. צא מן התבה. ויצא נח. יודע הקב"ה את מי בוחן. מי שיכול לעמוד בנסיון. שנאמר ה' צדיק יבחן (תהלים יא ה).

וידבר אלהים אל נח. ולא עם אחד מעשרה דורות שלפניו.

אתה ואשתך ובניך ונשי בניך. בכניסה כתיב אתה ובניך ואשתך ונשי בניך (בראשית ו יח), וביציאה כתיב אתה ואשתך ובניך ונשי בניך, הוא שאמר ר' שמואל בר רב יצחק נח משנכנס נאסר בתשמיש המטה.

פסוק יז

כל החיה אשר אתך מכל בשר בעוף ובבהמה וגו' הוצא אתך. הוצא כתיב היצא קרי, ברשותך היצא אותם.

ושרצו בארץ. ולא בתבה.

ופרו ורבו על הארץ. ולא בתבה.

פסוק יט

רומש. מלא, כולם תמימים.

למשפחותיהם. פרט לכלאים.

פסוק כ

ויבן נח מזבח לה'. הבין מדעתו, אמר מה טעם רבה הקדוש ברוך הוא בטהורים שבעה שבעה, ובשאינם טהורים שנים שנים, אלא להקריב מהם קרבן, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה. ר' אליעזר אומר על מזבח גדול שבירושלים הקריבן ששם הקריב אדם הראשון. דכתיב ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס (תהלים סט לב).

פסוק כא

וירח ה' את ריח הניחוח. רצה הקב"ה בקרבנותיו. מדרש ריחו של אברהם אבינו עולה מכבשן האש וריחן של חנניה מישאל ועזריה עולין מכבשן האש הריח שעתידין הצדיקים לצאת ממנו. וכן הצדיקים שבכל דור ודור אותו הריח.

ויאמר ה' אל לבו. אל כבודו.

מדרש אחר אלו צדיקין שהצדיקים נאמר בהם אל לבו. דכתיב בדוד ויאמר דוד אל לבו (ש"א כז א'). וכתיב וישם דניאל אל לבו (דניאל א ח). וחנה היא מדברת על לבה (ש"א א יג). אבל הרשעים הן ברשות לבן. דכתיב ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא). ויאמר ירבעם בלבו (מ"א יב כו). ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו).

לא אוסיף ולא אוסיף. וכתיב בישעי' כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח (ישעיה נד ט). מיכן ארז"ל לאו לאו שבועה. הן הן שבועה. בשלמא לאו לאו דכתיב ולא יהיה עוד המים למבול. וכתיב ולא יהיה עוד מבול. אלא הן מנלן. מדלאו שבועה הן נמי שבועה.

לא אוסיף. לנח. ולא אוסיף. לדורות.

כי יצר לב האדם רע מנעוריו. עלובה עיסה שהנחתומה מעיד עליה שהיא רעה.

רע מנעוריו. משעה שהוא ננער בעולם. וכן אמר לו אנטונינוס לרבי יצר הרע מאימת נתון באדם. משעת יצירה או משעת יציאה. אע"פ שרבי אמר משעת יצירה אמר לו אנטונינוס משעת יציאה. אמר דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו. מנעוריו. משעה שננער לעולם. דכתיב לפתח חטאת רובץ (בראשית ד ז).

פסוק כב

עוד כל ימי הארץ. אין ברית כרותה לבני נח. אלא כל ימי הארץ. כלתה הארץ כלתה הברית. דכתיב והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו).

זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו. ר' מאיר ור' שמעון אומרים חצי תשרי מרחשוון חצי כסליו זרע. חצי כסליו טבת וחצי שבט חורף. חצי שבט אדר וחצי ניסן קור. חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר. חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ. חצי אב אלול וחצי תשרי חום.

ויום ולילה לא ישבותו. מכאן ששבתו ארבעים יום של גשם.

פרק ט

פסוק א

ויברך אלהים את נח ואת בניו. זה שיבן בזכות קרבנות. ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ. אחד הזכר ואחד הנקבה מצווה בפריה ורביה. אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה. שכן מצינו באברהם אבינו. דכתיב. ולקחת אשה לבני (בראשית כד ז).

פסוק ב

ומוראכם וחתכם. מורא וחתית חזרו. אבל רדייה לא חזרה. תינוק בן יומו חי אין משמרין אותו מן העכברים שלא ינקרו את עיניו. עוג מלך הבשן מת. משמרין אותו מן העכברים. לכך נא' ומוראכם וחתכם יהיה.

פסוק ג
כל רמש אשר הוא חי. פרט לנבלה.
כירק עשב נתתי לכם את כל. מלמד שלא הותר בשר לאכילה לאדם הראשון עד שבאו בני נח.

פסוק ד
אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. אסר להם אבר מן החי.

פסוק ה
ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש. להביא החונק את עצמו. יכול אפי' כשאול. ת"ל אך. יכול כחנניה מישאל ועזריה. ת"ל אך.
מיד כל חיה. אלו ארבע מלכיות שנקראו חיות.
ומיד האדם. אלו ישראל. דכתיב ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא).
מיד איש אחיו. אלו בני עשו. דכתיב הצילני נא מיד אחי מיד עשו (בראשית לב יב).
אדרוש את נפש האדם. לעתיד לבא.

פסוק ו
שופך דם האדם באדם דמו ישפך. כלומר על פי עדים אז דמיו ישפך. מה טעם. כי בצלם אלהים עשה את האדם.
ד"א שופך דם האדם באדם. להביא המעוברת דמו ישפך.

פסוק ז
ואתם פרו ורבו. מה ת"ל. אלא מיכן שכל המבטל מפריה ורביה כאילו שופך דמים. דכתיב באדם דמו ישפך. וסמיך לו ואתם פרו ורבו. לפי שממעט את הדמות. דכתיב בצלם אלהים עשה את האדם.

פסוק ח
ויאמר אלהים אל נח ואל בניו. למעלה כתיב וידבר אלהים אל נח. וכאן ויאמר. לפי שהיה אז תחלת המעשה אמר וידבר. וכאן סמוך על ענין ראשון אמר ויאמר.
ואל בניו. ר' נחמיה אמר הוסיף על הציווי. ונהג בקדושה. לפיכך זכו גם בניו לדבור.

פסוק ט
ואני הנני מקים את בריתי אתכם. שבע בריתות נאמרו בפרשה. כנגד שבעת ימים שנוהג בהם העולם. את בריתי. והקימותי את בריתי. זאת אות הברית. לאות ברית. וזכרתי את בריתי. לזכור ברית עולם. אות הברית. בהתראה.

פסוק י
ואת כל נפש החיה אשר אתכם. מלמד שכולם לא נבראו אלא בשביל האדם.

פסוק יא
והקימותי את בריתי אתכם. אתם עיקר והכל טפילין לכם.

פסוק יב
ויאמר אלהים זאת אות הברית. יש אות לזמן מרובה. ויש אות לפי שעה.

פסוק יג
את קשתי נתתי בענן. קשת הבאתי בענן. אלו מי המבול.

פסוק יד
והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן. מלמד שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.

פסוק טו
וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם. גדול הוא הברית שעומד לעולם. שעומד לאבות. שעומד לישראל. שעומד לדוד ולזרעו.
והיתה הקשת בענן וראיתיה. כי דרכתי קשתי והבאתי עליה מבול. אבל מעתה ראיתיה שלא דרוכה.
לזכור. שלא להשחית עוד העולם.
ובין כל נפש חיה לכל בשר. משמע בין אדם בין בהמה וחיה.

פסוק יז
ויאמר אלהים לנח זאת אות הברית. אות לעיני בני אדם. וברית על קיום האות.

פסוק יח
ויהיו בני נח. נהיה להם הויה בעולם. הויה של קיימא.
היוצאים מן התבה. בשכר שעשו בתבה יצאו מן התבה. כל שנים עשר חודש היו חוגרים מתניהם להאכיל הבהמה והחיה.
וכי שם גדול היה. והלא יפת גדול היה. ולמה הקדימו. שהיה כשר.
וחם הוא אבי כנען. והוא אבי של שפחות.

פסוק יט
שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ. משל לדגה גדולה דנפצת עוברה ומלאת כל ארעא.
נפצה כל הארץ. אלו שבעים אומות. גומר. ומגוג. ומדי. ויון. ותובל. ומשך. ותירס. אשכנז. וריפת. ותוגרמה. אלישה. ותרשיש. כתים. ודודנים. הרי אלו ארבעה עשר בני יפת הגדול.
כוש. ומצרים. ופוט. וכנען. סבא. וחוילה. וסבתה. ורעמה. וסבתכה. שבא. ודדן. ונמרוד. ולודים. ולהבים. וענמים. ונפתוחים. ופתרוסים. וכסלוחים. כפתורים. צידון. וחת. והיבוסי. והאמורי. והגרגשי. והחוי. והערקי. והסיני. והארודי. והצמרי. והחמתי. הרי אלו שלשים בני חם.

ובני שם. עילם. ואשור. וארפכשד. ולוד. וארם. עוץ. וחול. וגתר. ומש. ושלח. ועבר. ופלג. ויקטן. ואלמודד. ושלף. וחצרמות. וירח. הדורם. ואוזל. ודקלה. עובל. ואבימאל. ושבא. אופיר. וחוילה. ויובב. הרי אלו עשרים וששה בני שם. שהן כולן שבעים אומות. לכך נאמר ומאלה נפצה כל הארץ. וכנגד שבעים אומות האלו ברא שבעים מלאכים ברקיע. וכשהקב"ה רוצה להפיל האומה. תחלה מפיל שרה מלמעלה. וכן הוא אומר על צור. איך נפלת משמים הילל בן שחר נגדעת לארץ חולש על גוים (ישעיה יד יב). ואומר בדניאל. ואני יוצא והנה שר יון בא ואין אחד מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא). וזה היה גבריאל שהי' מספר לדניאל.

פסוק כ

ויחל נח. נתחלל מקדושתו ונעשה חולין.

איש האדמה. להזכיר מעשה אדה"ר שנאמר לו ארורה האדמה (בראשית ג יז). כמאן דאמר אילן שאכל אדה"ר גפן היה. שאין לך דבר שמביא יללה לעולם אלא היין.

ויטע כרם. מהיכן היה לו. ר' אבא בר כהנא אמר הכניס זמורות בתבה. הה"ד ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך.

ד"א איש האדמה. שעשה פנים לאדמה שבשבילו נתיישבה האדמה ושמלא פני כל האדמה.

פסוק כא

וישת מן היין וישבר. שתה שלא במדה ונתבזה. א"ר יהודה אמר רב שלשה עשר ווי"ן נאמר על היין. ויחל. ויטע. וישת. וישכר. ויתגל. וירא. ויגד. ויקח. וישימו. וילכו. ויכסו. ויקץ. וידע. הרי אלו שלשה עשר ווי"ן. כתוב וישכר ויתגל. לפי ששתה שלא במדה נתבזה.

בתוך אהלה. בתוך אהל אשתו ולא לתוך אהלו. דכתיב אהלה ולא אהלו.

פסוק כב

וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ. וירא מדעתו ומרצונו. שהיה לו להעצים עיניו ולא עצם.

ויגד. בלעג בשחיקה הגיד להם. לפיכך דין העבד לצאת בשן ועין. דכתיב אם שן עבדו ואם עין עבדו (שמות כא כו כז). כנגד וירא. וכנגד ויגד.

פסוק כג

ויקח שם ויפת את השמלה. מלמד ששם היה העיקר הלקיחה.

וישימו על שכם שניהם. שוים היו בכיסוי.

אחורנית. אחורנית. שני פעמים. אחד בהליכה. ואחד בחזרה. ששמו ידיהם על פניהם. וכשם שבהליכה לא ראו ערות אביהם. כך בחזרה לא ראו. נתן להם הקב"ה שכרם. לבני שם נתן הטלית. אלו ישראל שיתכסו בה תחת השמלה. ולבני יפת בזמן שעלה חיל סנחרב על ירושלים. כתוב ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף (מ"ב יט לה). וכתיב ותחת כבודו יקד כיקוד אש (ישעיה י טז). מלמד שגופן נשרפו ובגדיהם קיימין. כי הא דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותא. כיוצא בו שלם לבני שם. אלו בני אהרן. דכתיב וישאום בכתנותם (ויקרא י ה). שלא נשרפו בגדיהן. שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו לכמה דורות. אבל לבני חם תחת שלא כסה חם את ערות אביו כתיב כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים (ישעיה כ ד).

פסוק כד

וייקץ נח מיינו. פרקו יינו.

וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. קטן בדעת וקטן ביחס. שפסל את בניו להיותם עבדים.

פסוק כה

ויאמר ארור כנען. אם חם חטא כנען למה נתארר. ר' יהודה אומר לפי שנא' ויברך אלהים את נח ואת בניו. ואין קללה במקום ברכה. ר' נחמיה אמר כנען ראה והגיד להם לפיכך תלה הקללה במקולל.

ד"א כנען רביעי שבבני חם. דכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען. ולפי שקלקלו לאביו בבן רביעי שמנע ממנו תשמישו של בן רביעי. לפיכך אירעו ברביעי.

עבד עבדים. שלא להשתחרר. דכתיב לעולם בהם תעבודו (ויקרא כו מו).

פסוק כו

ויאמר ברוך ה' אלהי שם. אין השכינה מתייחד אלא בבני שם בתוך ישראל. שנאמר במקהלות ברכו ה' אלהים ממקור ישראל (תהלים סח כז).

פסוק כז

יפת אלהים ליפת. על שם יפת הרחיב לו הקב"ה. לשון ארמי הוא פותיה הרחיבו. ואע"פ שכורש שבא מיפת נבנה בית המקדש בגזירתו. אין השכינה שורה אלא באהלי שם. בר קפרא אמר דבריו של יפת יהיה באהלי שם. זה תרגום. דכתיב ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא. (נחמי' ח ח). ספר תורת זה מקרא. מפורש זה תרגום. ושום שכל אלו פסקי טעמים. ויבינו במקרא אלו המסורות.

פסוק כח

ויחי נח אחר המבול שלש מאות שנה וחמשים שנה. אומר אני כנגד אורך התבה ורחבה. דכתיב שלש מאות אמה אורך התבה חמשים אמה רחבה (בראשית ו טו).

פרק י

פסוק א

ואלה תולדת בני נח. ו' הוסיפו על אביהם ולא שפסלוהו.

פסוק ב

בני יפת. תחלה ייחס את יפת כי הוא הבכור.

גומר ומגוג ויון ותובל ומשך ותירס. א"ר שמואל ב"ר אמי זו אפרוקייא. וגרמנייא. ומדי ומקדוניא ואושינייא ואנטוכיא. תירס זו פרס.

פסוק ג

ודודנים. ובדברי הימים (דה"א א ז) כתיב ורודנים. ר' סימון אומר בני דודים של ישראל היו ובאים ורודים בהם.

פסוק ט

על כן יאמר כנמרוד גבור ציד. זה עשו. שהיו אומרים עליו כנמרוד גבור ציד. דכתיב ביה איש יודע ציד איש שדה (בראשית כה כז).

הוא היה. חמשה נאמרו בהם הוא לרעה. וחמשה לטובה. הוא היה גבור ציד. הוא מתחלתו ועד סופו הוא עשו (בראשית לו מג). הוא דתן (במדבר כו ט). הוא המלך אחז (דה"ב כח כב). הוא אחשורוש (אסתר א א). לטובה. הוא אברהם (דה"א א כז). הוא משה ואהרן (שמות ו כז). דוד הוא הקטן (ש"א יז יד). הוא חזקיהו המלך (דה"ב לב ל). הוא עזרא עלה מבבל (עזרא ז ו). הוסיף ר' ברכיה בשם רבנן הוא ה' אלהינו (תהלים קה ז). שהוא טוב על הכל. שמדת רחמיו לעולם ועד.

פסוק י

ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכלנה. ארבעה מלכיות תחתיו.

בארץ שנער. שכל מתי מבול ננערו שם. לפי שהיתה צולה. וכן הוא אומר האומר לצולה חרבי (ישעיה מד כז).

ד"א ארץ שנער. שננערת מן המצות לא תרומה ולא מעשרות.

פסוק יא

מן הארץ ההוא יצא אשור. מן העצה ההיא יצא אשור. הניח ד' מקומות ובנה ד' תחתיהם. דכתיב ויבן את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלח ואת רסן הוא העיר הגדולה. איני יודע אם רסן היא גדולה אם נינוה. כשהוא אומר ונינוה היתה עיר גדולה (יונה ג ג). למדנו שנינוה היא הגדולה.

פסוק יג

ומצרים ילד את לודים ואת ענמים ואת להבים. אמר ר' אבא בר כהנא כל מוניטא של מצרים אינו אלא ביו"ד מ"ם. שכל ז' שמות הללו סופם כתוב י' מ'. לודים שכל מה שילדו הוטבע בים. וכן כולם.

פסוק טו

וכנען ילד את צידון בכורו. נפסל בעיני כל האומות חוץ מאביו. דכתיב בכורו. לאביו היה בכור.

פסוק כא

ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול. למדנו ליפת שהוא גדול מכולם.

פרק יא

פסוק א

שפה אחת. משפחה אחת.

ד"א שפת אחת. ששפו פורענות לעולם כאחת כענין שנא' שפות הסיר (יחזקאל כד ג).

ודברים אחדים. שהוציאו דברים אחר יחידו של עולם.

פסוק ב

ויהי בנסעם מקדם. דכתיב ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם.

וימצאו בקעה. ר' יהודה אומר התכנסו כל האומות לידע איזה בקעה מחזקתם. ובסוף מצאו בארץ שנער.

וישבו שם. א"ר יצחק כל מקום שאתה מוצא ישיבה השטן מקפץ.

פסוק ג

ויאמרו איש אל רעהו. מי אמר למי. אמר רב ברכיה. מצרים אמר לכוש.

ונשרפה לשרפה. פיהן הכשילן. ונשרפה לשרפה ותהי להם הלבנה לאבן. מעצמה היתה האבן נעשית. כי היו מצליחים לרעתם.

והחמר היה להם לחמר. כדכתיב בפרוח רשעים כמו עשב (תהלים צב ח).

פסוק ד

ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל. מגדל בתוך העיר.

וראשו בשמים. כדי שיהיה גבוה ויראו אותו מרחוק להכיר המקום ולהתקבץ לשם. כדכתיב פן נפוץ על פני כל הארץ.

ונעשה לנו שם. זו ע"ז. כדכתיב ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג).

פן נפוץ. וכן אמר שלמה פי אויל מחתה לו (משלי י יד).

מגורת רשע הוא תבואנו (**שם שם כד**). הם אמרו. הבה נבנה לנו עיר ומגדל. והקב"ה הבה נרדה. הם אמרו פן נפוץ. והקב"ה הפיצם. דכתיב ויפץ ה' אותם.

פסוק ה

וירד ה' לראות את העיר. ירידה היתה להם לאותם רשעים. לראות את העיר ואת המגדל. לרעות אל"ף ועי"ן משמשין. א"ר אחא בר אבא מגדל שלישותו נפל. שלישותו נשקע בארץ. שלישותו קיים. ושמא תאמר אינו גבוה. עומד אדם על גביו. והדקלים נראו כחגבים.

אשר בנו בני האדם. מה הוצרך לומר בני האדם. בני דוגמתו של אדה"ר שלא עמד על מצותו. והם לא עמדו על מצוותם. דכתיב ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב יו). ויצו זו ע"ז. וכן הוא אומר הואיל הלך אחר צו (הושע ה יא).

פסוק ו

ויאמר ה' הן עם אחד. מוקבצין יחד.

ושפה אחת. לשון אחד.

וזה החלם. זה הביא להם המרד.

לעשות. ולא עשו אלא דימו לעשות.

ועתה פתח להם בתשובה. כמו ועתה מה אלהיך שואל מעמך (דברים י יב).

ולא יבצר מהם. בתמיה. כלומר לא יבצר מהם עבודתם אלא ודאי יבצר מהם. כמו ונקה לא אנקך (ירמיה ל יא ומו כח). בודאי אנקך. וכמו בוז לא יבוזו לי (שה"ש ח א). בודאי מבזים לי.

פסוק ז

הבה נרדה. לשון גדולה וממשלה בלשון רבים. הלא תראה שכתוב וירד ה'. אלא הוא לשון גדולה. שאפילו היחיד שהממשלה שלו אומר נעשה נרדה.

אשר לא ישמע איש שפת רעהו. אשר לא יבינו. כמו גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כח מט). לא תשמע מה ידבר. ולא תבין מה ידבר.

פסוק י

אלה תולדת שם. אלה פסל תולדות יפת. לכך נאמר אלה.

שם. שני פעמים. שיש לו שם בעולם הזה. ובעולם הבא. כמו נח נח. שם בן מאת שנה היה אחר שנתים למבול בן מאה שנה כי יפת קדמו שתי שנים. וחם קדמו לשם שנה. לכך נאמר שנתים אחר המבול. כי בשנת המבול היה בן מאה חסר שתי שנים ואחיו הגדול בן מאה.

פסוק יא

ויולד בנים ובנות. לא זכר מיתתם. כמו שזכר בדור המבול. כי אלו יישבו העולם ולא נאבדו. ואף על פי שמתו בזמנם אבל לא כתב בהם מיתה.

פסוק כז

ואלה תולדת תרח. זו הוסיף על תולדות שם שזכר למעלה. תרח תרח שני פעמים. הודיענו הכתוב כי עשה תשובה. וכן הוא אומר. ואתה תבא אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו).

אברם. אב היה לארם נהרים.

פסוק כח

וימת הרן על פני תרח אביו. שעד עתה לא מת הבן לפני האב וזה למה מת. על מעשה אור כשדים שהי' אברם משבר אלילי תרח. ונתקנאו בו והשליכוהו לכבשן האש. והרן עמד להבעיר האש וליהטה אותו שלהבת. לכך נא' וימת הרן על פני תרח אביו.

באור כשדים. שם המקום. כמו באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו).

פסוק כט

ויקח אברם ונחור. אברם עיקר ונחור טפל לו. לכך נאמר שם אשת אברם שרי. בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה. אמר רב יסכה זו שרה. ולמה נקרא שמה יסכה. שהכל סכין ביפיה. ד"א שסכה ברוח הקדש. היינו דכתיב כל אשר תאמר שרה שמע בקולה (בראשית כא יב).

פסוק ל

ותהי שרי עקרה אין לה ולד. כל מקום שנאמר אין לה. עתיד להיות לה. וכן הוא אומר ולחנה אין ילדים (ש"א א ב). והיו לה. וכתיב ציון היא דורש אין לה (ירמיה ל יז). וכן עתיד להיות לה. דכתיב ובא לציון גואל (ישעיה נט כ).

גואל ישראל וקדושו. יגאלנו ויקבץ נדחינו. למען שמו וצדקתו.

סליק פרשת נח.

פרשת לך לך.

פרק יב

פסוק א

ויאמר ה' אל אברם. כתוב הגיד לך אדם מה טוב. ומה ה' דורש ממך. כי אם עשות משפט ואהבת חסד. והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ח). זה אברהם אבינו. שהכיר את בוראו מאליו. והגיד לו הקב"ה ללכת מארצו וממולדתו. דכתיב לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. א"ר יצחק למה אברהם אבינו דומה. לאחד שהיה מהלך ממקום למקום. וראה בירה דולקת. אמר שמא תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג. הציץ עליו בעל הבירה ואמר אני בעל הבירה. כך עברו עשרים דור מאדם הראשון ועד אברם. וכמה דורות מהם שקלקלו מעשיהם. דור אנוש. דור המבול. דור הפלגה.

ומתוך דור הפלגה יצא אברהם. התחיל מהרהר בלבו ולאמר תאמר שהעולם בלא מנהיג. הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני ראשון ואני אחרון אני אדון העולם. לכך נאמר ויאמר ה' אל אברם.

מנח ועד אברהם עשרה דורות. ולא דבר הקב"ה עם כל הדורות ההם. עד שבא אברהם אבינו ואמר לו לך לך. א"ר ברכיה למה היה אברהם אבינו דומה לצלוחית של פלייטין מוקפת צמיד פתיל ומונחת בקרן זויות. ולא היה ריחה נודף כיון שהיתה מטולטלת היה ריחה נודף. כך אמר לו הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל. לכך נאמר לך לך.

ד"א לך לך. רמז רמז לו שבן מאה שנה יוליד בן. מנין לך לך. בגימטריא מאה.

(ה) **ד"א לך לך**. מה כתיב למעלה מן הענין. וימת תרח בחרן. בוא וראה שכשנולד אברהם היה תרח בן שבעים שנה. שנאמר ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם (בראשית יא כו). וכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן. עתה צרוף שבעים ושבעים וחמש. הרי מאה וארבעים וחמש לתרח. וידענו כי תרח חי חמש שנים ומאתים שנה. נשארו לחיי תרח בצאת אברהם מחרן ששים וחמש שנה. והיאך כתב וימת תרח בחרן ויאמר ה' אל אברם לך לך. והלא היה ראוי אחר מיתת תרח אם מת בחרן שהיה אברם בן מאה ושלשים וחמש שנים. אם יצא אחר מיתת אביו אלא בתחלה אתה דורש שהרשעים נקראים מתים בחייהן. לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר איך אצא ויהיו מחללים בי שם שמים. ואומרים הניח את אביו והלך לו לעת זקנתו. א"ל הקב"ה לך לך. אני פוטרך מכיבוד אב ואם. ר' יהודה אומר לך לך שני פעמים. אחד מארם נהרים ואחד מארם נחור.

תניא בסדר עולם מאדם ועד המבול אלף תרנ"ו. אלף ונ"ו עד נח. ות"ר עד המבול. מתושלח הוציא שנותיו עד המבול. אברהם אבינו היה בפלגה בן מ"ח שנה. פירוש משנולד פלג עד שנולד אברהם אבינו קצ"א וכל חיי פלג מאתים וארבעים חסר אחת צא מהם קצ"א לאברהם נשארו לפלג משנותיו מ"ח. ובסוף שנותיו נפלגה הארץ. שנא' כי בימיו נפלגה הארץ (בראשית י כה) כי בימיו. סוף ימיו. ואז היה אברהם בן מ"ח. מן הארץ ההיא יצא אשור (שם שם יא). מתרגמינן מן עצה ההיא נפיק אשוראה. זה אברהם אבינו. אברהם היה בשעה שאמר לו הקב"ה לך לך בן שבעים שנה. שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות יב מא). מן יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות. משנדבר עמו עד יצחק שלשים. הרי הכל שלשים וארבע מאות שנה. אברהם יצא מחרן בן שבעים שנה. וחזר לחרן ועשה שם חמש שנים ויצא. לכך

נאמר ואברם בן חמש שניים ושבעים שנה בצאתו מחרן. ואביו תרח היה בחיים עד שלשים וחמש שנים ליצחק. כדכתיב ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם (בראשית יא כו). ומאה עד יצחק. נותרו לימי תרח שלשים וחמש שנה שראה את יצחק. ולא מת תרח קודם יציאת אברם מחרן. אלא מוקדם ומאוחר הוא. או תדרוש בו כמה ענינים. האחד כי הרשע קרוי בחייו מת. ועוד לפי שנפרד ממנו אברהם כאלו מת. ולכך כתוב וימת תרח. והעיקר כי מוקדם ומאוחר הוא. וזה שאמר הכתוב לך לך מארצך. בעוד תרח באור כשדים היה הדבור אל אברהם לך לך. ואעפ"כ תרח יצא עמו ומת בחרן אחר זמן. ואברהם יצא מחרן והיה בן שבעים שנה. וכרת עמו ברית בין הבתרים. ועוד חזר לחרן וכשהיה בן שבעים וחמש שנה יצא אברהם מחרן לגמרי. הוא השנה שבא אל ארץ ישראל. כשהיה מלחמות ארבעה מלכים את החמשה.

מארצך וממולדתך. זה משפחת אביו.

ומבית אביך. זה בית אביו ממש.

אל הארץ אשר אראך. נסיון בתוך נסיון. כי לא הודיע אנה ילך. אלא לנסותו נסיון בתוך נסיון. סימן לבניו שלא יגלה להם קץ גלותם. כשם שלא גילה לאברהם אבינו.

א"ר יוחנן לך לך מארצך. זו איפרכייה שלך. וממולדתך זו שכונתך. ומבית אביך זו בית אביך.

אל הארץ אשר אראך. לא גילה לו כדי לחבבו בעיניו וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה. כזה הדרך היה הנסיון האחרון. על אחד ההרים אשר אומר אליך (בראשית כב ב).

פסוק ב

ואעשך לגוי גדול. אלו ישראל שכתוב בהם כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו (דברים ד ז). ומי גוי גדול (שם שם ח). ר' זכריה בריה דר' חייא בר אבא אמר שלש גדולות וארבע ברכות כתוב כאן. שלש גדולות ואעשך. ואגדלה. ומקללך אאור. וארבע ברכות. ואברכך. והיה ברכה. ואברכה מברכך. ונברכו בך. כנגד שלשת אבות וארבע אמהות. אמר ר' ברכיה לפי שהדרך גורמות לשלשה דברים. מיעוט פריה ורביה. ומיעוט ממון. ומיעוט שם. לכך הוצרך לומר ואעשך לגוי גדול תחת פריה ורביה. ואברכך תחת מיעוט ממון. ואגדלך שמך תחת מיעוט השם.

ר"א ואגדלה שמך. זו מוניטון שלו. מטבע שלו. ובאיזה צד היה. זקן וזקנה מכאן. ובחור ובתולה מכאן. מטבע של יהושע שור מכאן וראם מכאן. דכתיב ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (יהושע ו כז). מטבע של דוד. מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן.

דכתיב ויצא שם דוד בכל הארצות (דה"א יד יז). מרדכי. כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות. (אסתר ט ד). מה היה המטבע שלו. שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן.

ד"א והיה ברכה. זה מגן אברהם שישראל חותמין בשמונה עשרה.

פסוק ג

ואברכה מברכיך ומקללך אאור ונברכו בך. הגשמים בזכותך והטללים בזכותך. כל משפחות האדמה ובזרעך. יעקב בירך את פרעה שנאמר ויברך יעקב את פרעה (בראשית מז י). וכתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם ל כז). ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (שם לט ה). דניאל לנבוכדנאצר גילה הסוד. מרדכי הציל את אחשורוש. דכתיב ותגד אסתר למלך בשם מרדכי (אסתר ב כב). הוי וזרעך.

ועד היום הזה ישראל אין להם שדות וכרמים. והם מתפללים בכל יום. ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה. הוי אומר ובזרעך.

פסוק ד

וילך אברם כאשר דבר אליו ה'. לא עיכב ולא דיקדק לשאול אנה ואנה אלך. ואיפה אלך. אלא כאשר דבר אליו ה'. דבור לשון גזרה כאשר גזר עליו. וכן הוא אומר ולא מרו את דברו (תהלים קה כח).

וילך אתו לוט. לוט טפל לו.

ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן. זה היה בפעם שניה.

פסוק ה

ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן. אלו הגרים. א"ר חוניא אברהם גייר אנשים ושרה גיירה נשים. והביאום תחת כנפי השכינה. לכך נאמר אשר עשו. כאילו הם בראם.

ויצאו ללכת ארצה כנען. כל מלה שצריכה למ"ד בתחילתה. הטיל לה ה"א בסופה.

פסוק ו

והכנעני אז בארץ. מה ת"ל. אלא שאע"פ שהיה הכנעני בארץ לא הנזק מהם.

ד"א שאע"פ שהיה הכנעני בארץ. לא למד ממעשיהם.

פסוק ז

וירא ה' אל אברם. נתבקש לו זכות בארץ.

לזרעך אתן את הארץ הזאת. א"ר לוי בשעה שהיה אברהם אבינו מהלך בארם נהרים. ובארם נחור. ראה אותם אוכלים ושותים. אמר הלואי לא יהא חלקי בארץ הזאת. כיון שהגיע לסולמה של צור. ראה אותם עסוקים בניכוש ובעידור. אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת. אמר לו הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת.

ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו. זה שיכן בזכות הארץ.

פסוק ח

ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה. אהלה כתיב. מלמד שהקדים אהל שרה לאהלו.

בית אל מים והעי מקדם. א"ר אלעזר אילמלא הקדים אברהם תפילתו בין בית אל ובין העי. לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט. דכתיב ויכו מהם אנשי עי (יהושע ז ה). אלא שזכות אברהם עמדה להם היינו דכתיב היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח (איוב לו יט).

ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל. א"ר אלעזר לשעבר היתה נקראת בית אל. ועכשיו בית און.

ויט אהלה. א"ר חנינא אהלה כתיב. משנטה אהל שרה אחר כך נטה אהלו.

ויבן שם מזבח. א"ר אלעזר שלשה מזבחות בנה. אחד לבשורת ארץ ישראל. ואי' לקניינה. ואחד שלא יפלו בניו בעי. הדא הוא דכתיב ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז ו). מאי ויעלו עפר על ראשם. א"ר אלעזר בן שמוע התחילו מזכירין זכותו של אברהם אבינו. שנא' ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז). אמר כלום בנה לך אברהם אבינו מזבח בעי. אלא שלא יפלו בניו בעי.

ויקרא בשם ה'. התחיל לגייר גרים. ולהקריאם שם ה'. לייחד שם שמים בפיהם.

פסוק ט

ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה. כי היה מכוין והולך כנגד בית המקדש. ומנין שבית המקדש נקרא נגב. שנא' הטף אל דרום והנבא אל מקדשי (יחזקאל כא ז). הוא נגב הוא דרום. שנאמר שובה ה' את שבותינו כאפיקים בנגב (תהלים קכו ד).

פסוק י

ויהי רעב בארץ. זה שאמר דוד טרף נתן ליראיו (תהלים קיא ה). טירוף נתן ליראיו בעוה"ז. אבל לעתיד לבא יזכור לעולם בריתו. אע"פ שכתוב ואברכך ואגדלה (את) שמך. הביא רעב לעולם לנסותו. וזה אחד מעשרה מיני רעב שבאו לעולם. ואעפ"כ לא הקפיד. ולא הרהר אחר מדותיו של הקב"ה.

וירד אברם מצרימה לגור שם. 45נג מלמד שלא ירד להשתקע. אלא לגור שם. כי כבד הרעב בארץ.

פסוק יא

ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה.

ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את. וכי כל השנים היתה עמו ועכשיו הוא אמר לה כי אשה יפת מראה את. אלא שעל ידי הדרך אדם מתבזה. שכל זמן שהיתה יושבת. היתה מכוסה בצעיף. אחר שיצתה בדרך היתה מגולה. לכך נאמר הנה נא ידעתי. ר' עזרי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון אמר הלכנו בארם נהרים ובארם נחור. ולא מצינו אשה יפה כמותך. אע"פ שהיו יפין לא נמצא כמותך. ועכשיו שאנו נכנסין למקום כיאורים ושחורים לא כל שכן. לכך נאמר הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את.

פסוק יב

והיה כי יראו אותך המצרים. לפי שהיו המצרים שטופי זמה.

פסוק יג

אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך. ר' פנחס בש"ר אבהו אמר שני בני אדם היו עיקר. ועשו עצמן טפלין. אברהם וברק. אברהם הא כדאמרן. וברק. ויאמר אליה ברק אם תלכי עמי והלכתי. ואם לא תלכי עמי לא אלך (שופטים ד ח).

פסוק יד

ויהי כבוא אברם מצרימה. ושרה היכן היתה. נתנה בתבה ונעל בפניה. ולבסוף ויראו המצריים את האשה כי יפה היא מאד. כי לא היה בו כח להסתירה מהם.

כי יפה הוא מאד. מלמד שהבריקה לפניהם כשמש. ר' עזריה ור' יונתן ב"ר חגי בשם ר' יצחק אמר. איקונין של חוה היתה נמסרת לראשי דורות.

פסוק טו

ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה. מתעלה היתה והולכת.

ותקח האשה בית פרעה. אמרו אין זו ראוי'. אלא לפלטין.

פסוק טז

ולאברם היטיב בעבורה. כדרך שנא' באברהם נאמר בישראל. באברהם כתיב ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. ובישראל כתיב כי כבד הרעב בארץ וירדו אבותינו מצרימה (במדבר כ טו). באברהם כתיב ואברם כבד מאד במקנה בכסף זהב. ובישראל כתיב ויוציאם בכסף ובזהב ואין בשבטיו כושל (תהלים קה לז).

פסוק יז

וינגע ה' את פרעה. כל מי שהוא בא להזדווג לישראל להצירם סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידם.

נגעים גדולים. זו מכת ראתן. מיני צרעת הוא.

ואת ביתו. א"ר אחא אפי' קורות ביתו לקו.
על דבר שרי אשת אברם. א"ר לוי כל אותו הלילה היה המלאך עומד ומכה אותו ואומר לו על דבר שרי אשת אברם.

פסוק יח
ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי. אמר לו לא עשית עמי כתורה.
למה לא הגדת לי כי אשתך היא. אתה לא הגדת אבל הנגעים הגידו.

פסוק יט
למה אמרת אחותי היא. רצה לזכות את עצמו.
ועתה הנה אשתך קח ולך. רמז רמז לו שעתידין מצרים לומר לישראל קמו צאו מתוך עמי (שמות יב לא).

פסוק כ
ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו. כנגד ותחזק מצרים על העם [למהר] לשלחם מן הארץ (שם שם לג).

פרק יג

פסוק א
[יג] **א**) **ויעל אברם ממצרים**. כדרך שהיו ישראל עתידין לעלות. דכתיב ואומר אעלה אתכם מעני מצרים (שם ג יז).

פסוק ב
ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב. ובישראל כתיב ויוציאם בכסף ובזהב (תהלים קה לז).

פסוק ג
וילך למסעיו. רבי אומר במסעות שהלך בם חזר. א"ר אלעזר ב"ר מנחם הלך לפרוע הקפותיו.

פסוק ד
אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה. מכאן אמרו רבותינו ז"ל אל ישנה אדם בית אשפיזכנו. מפני אכסניא פוגם ונפגם. פירוש פוגם. אומרים בני אדם אילולא לא מצא דבר שלא כהוגן בבית אכסניותו. לא היה משנה אכסניותו. ונפגם אומרים בני אדם אילו לא מצא בו בעל הבית דופי לא היה מניחו לצאת מביתו.
ויקרא שם אברם בשם ה'. (ה) זו תפלה.

פסוק ה
וגם ללוט ההולך את אברם. לא דיין לצדיקים שזוכין לעצמן. אלא שמזכין גם לאחרים הנדבקין עמהם. ותחת שהיה ללוט עזר מן אברהם. עמדו בניו לשלם רעות לישראל.

דכתיב וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור (במדבר כב ה). וכן הנביא אומר לישראל עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב (מיכה ו ה). לפיכך הנביאים חתמו גזר דינם. יחזקאל אמר לבני קדם על בני עמון ונתתיה למורשה (יחזקאל כה י). וצפניה הנביא אמר לכן חי אני נאום ה' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה (צפניה ב ט).

היה צאן ובקר ואהלים. ר' טובי' ב"ר יצחק אמר שני אוהלים. רות המואביה. ונעמה העמונית.

פסוק ו

ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו. זה שאמר הכתוב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכה ג).

פסוק ז

ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט. ר' ברכיה בש"ר יהודה ב"ר סימון אומר בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאת זמומה מפני הגזל. ושל לוט לא היתה יוצאת זמומה. היו אומרים רועי אברם וכי הותר הגזל. אמרו רועי לוט אברם פרדה עקרה הוא ואינו מוליד. למחר הוא מת ולוט בן אחיו יורשו. והן אוכלין משלו. אמר הקב"ה אני אמרתי לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת. אימתי כשיעקרו שבעת עממין מתוכה. לכך נאמר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ.

ד"א והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. שהיו אז יושבים שלוים ושקטים. בלא שום סכסוך עליהם ואפ"ה לא יכלו להזיק לאברהם אבינו. לכך נאמר והכנעני אז בארץ.

פסוק ח

ויאמר אברם אל לוט. ר' עזרי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון אומר כשם שהיו ריב בין רועי לוט לרועי אברם. כך היה ריב בין אברם ללוט.

כי אנשים אחים אנחנו. מלמד שהיה קלסתר פניו דומה לו.

פסוק ט

הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי. מה פרדה זו אינה קולטת זרע. כך אותו האיש לא יתערב בזרעו של אברהם.

אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה. לא אמר ואשמאלה. אלא ואשמאילה. מן כל אתר אנא משמאול להההוא גברא. כלומר אשמאילה אותך שתהא אתה לצד שמאלי. כאדם שאומר לחבירו אם אתה שעורים ואני חטים. ואם אני חטים אתה שעורים. בין כך ובין כך אני חטים. כך אמר לו אברהם אבינו ללוט אם תשמאל ואימנה אני. שאהא

בדרום שהוא בנגב ארץ ישראל. ואם הימין ואשמאילה אותך בצפון. וכן היה בבית אל היו עומדים באותו הזמן.

פסוק י

וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן. א"ר יוסי ב"ר חנינא כל הפסוק הזה לשון ערוה הוא. וישא לוט את עיניו היאך מה דאת אמר ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף (בראשית לט ז). וכמו וירא אותה שכם בן חמור (שם לד ב). את כל ככר הירדן. כדכתיב כי בעד אשה זונה עד ככר לחם (משלי ו כו). כי כלה משקה. דכתיב נותני לחמי ומימי צמרי ופשתי שמני ושקויי (הושע ב ז).

לפני שחת ה'. כמה דאת אמר ושחת ארצה (בראשית לח ט).

כגן ה'. לאילנות.

כארץ מצרים. לזרעים.

פסוק יא

ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן. (יט) מכאן אמרו כל הפורש מן הצדיק כפורש מחייו.

ויסע לוט מקדם. נסע מקדמונו של עולם. זה אברהם שהיה ראש אמנה. אמר אי אפשי לא באברהם ולא באלהיו.

ויפרדו איש מעל אחיו. הפרדה גמורה נהייתה להם לא יבואו עמוני ומואבי בקהל ה'.

פסוק יב

יב) אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר. א"ר אסי אין לך בכרכים יפה מסדום. חוזר לוט את כל ערי הככר ולא מצא מקום יפה מסדום. ואפי' הכי יג) ואנשי סדום רעים וחטאים. מיכן אמרו מזכירין ומניחין. מזכירים ומשחקים. מזכירין ומניחין. דכתיב וה' אמר המכסה אני מאברהם (בראשית יח יז). הזכיר לאברהם וכתיב בתריה ואברהם היה יהיה לגוי גדול ועצום (שם שם יח). מזכירים ומשחקים. דכתיב אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד סדום. הזכיר ללוט וכתיב בתריה ואנשי סדום רעים וחטאים. וכן אמר דוד זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י ז).

ד"א ואנשי סדום רעים וחטאים. רעים אלו לאלו. וכן הוא אומר אוי לרשע רע (ישעיה ג יא). וכי רשע טוב אלא מי שהוא רע לחבירו נקרא רשע רע. לכך נאמר ואנשי סדום רעים. (כג) שהיו חומסין זה לזה ולא היה בהם משפט צדק.

וחטאים. בגילוי עריות. וכן הוא אומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט ט).

לה'. זה עבודה זרה. שכפרו בשם. וכה"א זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שמות כב יט).

מאד. זה שפיכת דמים. וכן הוא אומר דם נקי שפך מנשה הרבה מאד (מ"ב כא טז).

פסוק יג

וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו. נאה היה לאברהם אבינו שנתפרד לוט מעמו. לפי שאמר לו הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת.

פסוק טז

ושמתי את זרעך כעפר הארץ. מה עפר הארץ אינו מתברך אלא במים. כך בניך אינן מתברכין אלא בתורה שנמשלה למים.

ד"א מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו. כך בניך מסוף העולם ועד סופו.

ד"א מה עפר הארץ מכלה כל כלי מתכות והוא קיים לעולם. כך ישראל קיימין לעולם. ועובדי כוכבים כלין. וכן הוא אומר כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם אך אתך לא אעשה כלה (ירמיה ל יא). ואומר אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג ו).

ד"א מה עפר הארץ עשוי דייש. כך ישראל עשוין דייש למלכיות.

גם זרעך ימנה. זה לעתיד לבא. שנא' והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר (הושע ב א).

פסוק יז

קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה. הוא שאמרו רז"ל הלך בשדה בין ארכה בין רחבה קנה עד מקום שהלך.

פסוק יח

ויאהל אברם ויבא וישב באלוני ממרא אשר בחברון. היה ראוי לומר ויבא ויאהל וישב. לא ויאהל ויבא. אלא ויאהל הוא כמו הסעת האהל. ודומה לזה כמו ושרשך מארץ חיים (תהלים נב ז). והוא עקירת השרש. כך זה ויאהל עקירת האהל שנסע מביתו ובא באלוני ממרא ויבן שם מזבח לה'.

פרק יד

פסוק א

ויהי בימי אמרפל מלך שנער. חמשה ויהי בימי. וכולן לשון צער. דכתיב ויהי בימי אמרפל. וכתיב בתריה עשו מלחמה. וכתיב ויהי בימי אחז (ישעיה ז א) וכתיב בתריה ארם מקדם ופלשתים מאחור (שם ט יא). ויהי בימי יהויקים (ירמיה א ג). וכתיב בתריה ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו ואל השמים ואין אורם (ירמיה ד כג). ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א). וכתיב בתריה ויהי רעב בארץ (שם). ויהי בימי אחשורוש (אסתר א א). היה המן רצה להשמיד ולהרוג ולאבד. וכל אחד ואחד יש לשאול למה

היו הצרות הללו. אבל כל אחד ואחד במקומו. ויהי בימי אמרפל מה צרה היתה שם עשו מלחמה. משל לאוהבו של מלך שהיה שרוי במדינה ובשבילו היה המלך נזקק למדינה כמו שהוא למוד. ולמה נקרא שמו אמרפל. שהמריד והאפיל העולם. כשם שבתחלת העולם התחילו ד' מלכיות. כך בחיתומו של עולם ד' מלכיות. בתחלה אמרפל מלך שנער. אריוך מלך אלסר. כדרלעומר מלך עילם. ותדעל מלך גוים. ובסוף העולם ד' מלכיות. בבל. ומדי. ויון. ואדום. ויהי בימי אמרפל מלך שנער. זו בבל. ואריוך מלך אלסר. זו יון. כדרלעומר מלך עילם. זה מדי. ותדעל מלך גוים. זו מלכות אדום הרשעה. א"ר אלעזר בר אבונא אם ראית מלכיות מתגרות זו בזו צפה לרגליו של מלך המשיח. תדע לך שע"י שנתגרו מלכיות אלו. בא גאולה לאברהם אבינו.

פסוק ב

עשו מלחמה את ברע מלך סדום. ר' מאיר היה דורש שמות. ברע שהוא בן רע. ברשע שהוא בן רשע. שנאב שהיה שואב ממון. שמאבר שהיה פורח ומביא ממון. ומלך בלע הוא צוער. שנתבלעו דיוריה.

פסוק ג

כל אלה חברו אל עמק השדים. ג' שמות נקרא לו. עמק השדים. עמק שוה. ועמק סוכות. עמק שדים שהוא מניק את בניו כשדים.

ד"א שדים על שם סדום. עמק שוה. ר' ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן אמר שהשוו כל אומות העולם וקצצו ארזים. והושיבו את אברהם אבינו על בימה גדולה ואמרו לו מלוך עלינו. שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו). אמר להם אל יחסר העולם מלכו. אל יחסר העולם אלהו. עמק סוכות שהיה מסוכך באילנות גפן ותאנה ורמון אגוז ושקדים תפוח ואפרסקון.

הוא ים המלח. א"ר אייבו לא היה שם ים. אלא צורות היאור נתבקעו ונעשה ים. הה"ד בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (איוב כח י).

פסוק ה

ובארבע עשרה שנה. במרדותו.

בא כדרלעומר. למדנו שישיבתה של סדום נ"ב שנה. שלמדנו מצוער דכתיב אמלטה נא. והיתה קרובה יישובה של צוער מן של סדום שנה. הרי נ"ב שנה. ושלוותם עד עשרים ושש. כי כשהיה אברהם אבינו בן מ"ח שנה נבנית סדום אחר הפלגה. טול שתים עשרה שנה וארבע עשרה הרי כ"ו. הוא השנה שיצא אברהם אבינו מחרן. דכתיב ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן. ואז השיב את כל רכוש סדום וישבו בשלוה כ"ו שנה.

עד שנהפכה בשנת תשעים ותשע לאברהם כשנתבשרה שרה. ואותה שנה עלתה לו שנה לכאן ולכאן להשלמת כ"ו.

ויכו את רפאים בעשתרות קרנים. הרים גבוהים מקום שאין חמה זורחת.

ואת הזוזים בהם. כלומר החומה שבהם. ד"א לשון המה והממה.

פסוק ו

ואת החרי בהררם שעיר. כלומר בהר שעיר.

עד איל פארן. עד מישר פארן.

פסוק ז

וישבו ויבאו אל עין משפט. מקום הוא. אבל ר' אחא דרש באו להזדווג בתוך גלגל עינו. משפט. שעשה מדת הדין בעולם.

הוא קדש.

הוא כתיב. הוא שקידש שמו של הקב"ה בכבשן האש. לפיכך לא הצליחו.

ויכו את כל שדה העמלקי. והלא לא היה עדיין עמלק בעולם. שהרי עמלק בן אליפז בן עשו היה אלא מגיד מראשית אחרית.

וגם את האמרי בחצצון תמר. בעין גדי דתמריא.

עשו מלחמה ארבעה כנגד חמשה ויכו להם. דכתיב ויצא מלך סדום וגו' ארבעה מלכים את החמשה.

פסוק י

ועמק השדים בארות בארות. בירן בירן מסקן חמרא.

פסוק יא

ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה. (כה) זה הממון.

ואת כל אכלם. אלו הכותבות.

ויקחו את לוט. מה גרם גרם לו שנשבה לפי שהוא יושב בסדום. לקיים מה שנאמר הולך את חכמים יחכם ורוע כסילים ירוע (משלי יג כ).

פסוק יב

ויבא הפליט. מן המלחמה.

ויגד לאברם העברי. וכי לא ידענו שאברהם עברי היה. מה ת"ל עברי. ר' יהודה אומר כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד. ר' נחמיה אומר לפי שהיה מבני בניו של עבר. ד"א שהוא מעבר הנהר.

והוא שוכן באלני ממרא האמורי. ר' יהודה אומר שם המקום נקרא ממרא. ר' נחמיה אומר שם האיש נקרא ממרא. וסיעתא לדברי ר' נחמיה דכתיב ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם.

פסוק יג

וישמע אברם כי נשבה אחיו. שהיה דומה לו.

וירק את חניכיו. חניכו כתיב. זה אליעזר ששמו עולה למנין שלש מאות ושמונה עשר.

וירק. כמו הרק חנית וסגור (תהלים לה ג).

וירדוף עד דן. כיון שהגיע אותו צדיק לדן תש כחו. ראה שעתידין בניו להקים עגל בדן.

וירק את חניכיו. יש אם למקרא. דכתיב ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם.

פסוק טו

ויחלק עליהם לילה. הוא הלילה שהיה עתיד לחלוק למצרים. דכתיב כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות יא ד).

ויכם וירדפם. היה ראוי לומר וירדפם ויכם. אלא ויכם ואח"כ רדפם. א"ר פנחס רודפיו של אברהם אבינו הרוגים היו.

פסוק טז

וישב את כל הרכוש וגם את לוט. לרבות עבדיו.

אחיו. שנהג עמו דרך אחיו.

וגם את הנשים. לרבות שפחותיהן.

ואת העם. אלו שאר האנשים.

פסוק יז

ויצא מלך סדום לקראתו אל עמק שוה. הוא שכתבנו למעלה שקצצו ארזים ועשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליו. אמרו לו מלוך אתה עלינו. אמר להם אל יחסר העולם מלכו ואל יחסר העולם אלוהו.

פסוק יח

ומלכי צדק. זה שם בן נח שהיה צדיק ונהרג בנו. דכתיב ובני שם עילם ואשור וארפכשד (בראשית י כב). ואעפ"כ יצא לקראתו לברכו. ומי היה בנו כדרלעומר מלך עילם.

ומלכי צדק. המקום הזה מצדיק את יושביו.

ד"א ומלכי צדק. אדני צדק. ירושלים נקרא צדק. שנאמר צדק ילין בה (ישעיה א כא).

מלך שלם. ר' יצחק הבבלי אומר שנולד מהול. לכך נאמר שלם.

הוציא לחם ויין. גילה לו תורה שנקראת לחם ויין.

פסוק יט

ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. לשון עושה. ד"א קונה שמים וארץ. זה אברהם שהקנה שמים וארץ בפי כל הבריות שהודיע להם ייחודו של עולם.

פסוק כ

וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידיך. אשר מיגר. ג' מתחלף בר'. נבוכדנאצר נבוכדראצר. מיגר לשון מסר. דכתיב (מז) יאגר כל אנש די יימר שלו. רב הונא אמר שהיפך מגינן שלו על צריך.

ד"א מגן צריך. סכסוך המלכים האלה כדי למוסרם בידיך.

ויתן לו מעשר מכל. בזכות ויתן לו מעשר מכל. וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א). וביצחק כתיב ואוכל מכל (שם כז לג). וביעקב כתיב כי חנני אלהים וכי יש לי כל (שם לג יא). אברהם התחיל במעשרות על שהורם מעשר מעשרה דורות שלפניו. לפיכך זכו בניו לתרומת מעשר.

פסוק כא

ויאמר מלך סדום אל אברם תן לי הנפש. בקש ממנו העם שהשיב כדי ליישב את העיר.

והרכוש קח לך. כסבור היה שאברהם היה רודף אחר ממון אמר לו הרימותי ידי.

פסוק כב

ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי. הרמה זו שבועה. כענין שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז).

ד"א אברהם אמר הרימותי ידי אל ה'. זכה ויצא ממנו משה שאמר אלהי אבי וארוממנהו (שמות טו ב).

פסוק כג

אם מחוט ועד שרוך נעל. א"ר אבא בר אמי אמר לו הקב"ה אתה אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל. אני נותן לבניך שתי מצות מצות ציצית ומצות חליצה.

ד"א תכלת וארגמן של משכן. ועורות אילם ועורות תחשים.

פסוק כד

בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם. זה הוא שמצינו בדוד דכתיב ויהי מן היום ההוא ומעלה (ש"א ל כה). א"ר יהודה והלאה אין כתיב כאן. אלא ומעלה. ממי למד מאברהם זקנו שנאמר בלעדי רק אשר אכלו הנערים. וכן אמר דוד כחלק היוצאים במלחמה וכחלק היושבים על הכלים יחדו יחלוקו (שם שם כד). וכן מצינו בתורה. דכתיב וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה היוצאים בצבא ובין כל העדה (במדבר לא כז). ומה שעשה דוד מן התורה עשה. ומה שכתוב וישימה דוד לחוק (ש"א ל כה). כי נשתכחה מצוה זו וחידשה הוא ונקראת על שמו. למדנו כל המחדש דבר שנהיה ונשתכח. בהתחדשו נקראת על שמו. כי ענר אשכול וממרא לא הלכו במלחמה. דכתיב וירק את חניכיו ילידי ביתו. ואלו היו בעלי בריתו ונטלו חלקם.

פרק טו

פסוק א

אחר הדברים האלה. ארז"ל כל מקום שנאמר אחר הדברים. אחר הרהורי דברים. ומה היו הרהורי הדברים של אברהם. ר' לוי אומר לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד שמא באותן האוכלוסין שהרגתי היה בהם צדיק אחד. או ירא שמים אחד. אמר לו הקב"ה במחזה לאמר אל תירא אברם. כי לא היה בהם אחד שיש לך בעבורו עון. כי כולם היו למשרפות סיד כענין שנא' והיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב). אדרבה שכרך הרבה מאד. שכר גדול יש לך על שפינית העולם מהם. ד"א אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה. שהיה מתירא שלא יתקבצו עליו אוכלוסין למלחמה א"ל הקב"ה אל תירא אברם. אנכי מגן לך. אפילו כל העולם כולו יתקבצו עליך לא יוכלו לך. שאנכי מגן לך רבנן אמרו לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש וניצלתי. לרעבון וניצלתי. עשיתי מלחמה עם המלכים האלו וניצלתי. שמא קבלתי שכרי בעולם הזה. ולא יש לי כלום חלק לעתיד לבא. אמר לו הקב"ה בוא וראה מה גנוז לך אל תירא אברם. שכל מה שעשיתי עמך מגן לך. חנם עשיתי עמך. אבל לעתיד לבוא שכרך הרבה מאד.

ד"א אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם כרת ברית עם נח שאין אתה מכלה את בניו עמדתי וסגלתי מצות ומעשים טובים יותר ממנו. ובריתו יהא דוחה בריתי. א"ל הקב"ה אל תירא אברם אנכי מגן לך. ממך העמדתי מגינים של צדיקים. ולא העמדתי מגינים של צדיקים מנח.

היה דבר ה' אל אברם במחזה. עשרה לשונות נקראת נבואה. חזון. נבואה. הטפה. דבור. אמירה. צווי. משל. ומליצה. חידה. משא. החזון והדבור חזקים מכולם. גדול כחו של אברהם שנדבר עמו בדיבור ובחזון.

פסוק ב

ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי. אברהם ודוד אמרו דבר אחד. אברהם אמר ה' אלהים מה תתן לי. אמר לפניו רבש"ע אם אני עתיד להעמיד בנים להכעיסך מוטב לי ואנכי הולך ערירי. דוד אמר חקרני אל ודע לבבי בחנני ודע שרעפי וראה אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם (תהלים קלט כג כד). אמר לפניו רבונו של עולם אם עתיד אני להעמיד בנים להעציבך מוטב לי ונחני בדרך עולם.

ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. ר"ש בן לקיש בשם בר קפרא אמר בן משק בית בר ביתי. הוא דמשק אליעזר שעמו רדפתי מלכים עד דמשק והוא שמו אליעזר. ורבינו ר' אליעזר הקדוש ז"ל אביו של רבינו ר' טוביה. דרש מתוך התלמוד. דמשק. דולה ומשקה

מתורת רבו לאחרים שהיה לוקח תורותיו של אברהם אבינו ודרך המצות לעשות צדקה ומשפט ומורה לאחרים. לפיכך נקרא שמו דמשק.
ד"א שהיה מדמשק.

פסוק ג

ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע. מלמד שהיה בקי באיצטגנינות העולם. וראה שאין מזלו מוליד.
והנה בן ביתי יורש אותי. נאמר על לוט.

פסוק ד

והנה דבר ה' אליו לאמר. מלאך אחר מלאך. דבור אחר דבור.
לא יירשך זה. על שאמר בן ביתי יורש אותי. אמר לא יירשך זה.

פסוק ה

ויוצא אותו החוצה. אמר לו צא מאצטגנינות שלך. אמת אברם אינו מוליד. אברהם מוליד. שרי אין לה ולד. שרה יש לה ולד.
ויאמר הבט נא השמימה. הוא שצוה הקב"ה לישראל בימי ירמיהו כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה י ב). כבר אברהם הוצאתיו ממדה זו. התפלה והתשובה והצדקה מבטלין גזרות רעות. דכתיב ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו (דה"ב ז יד). הרי זו תפלה. ויבקשו פני (שם). זו צדקה. דכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים יז טו). וישובו מדרכם הרעים (ד"ה שם). זו תשובה ואח"כ ואסלח לעונם (שם).
ר' חננא בשם ר' יוסף אומר אף שינוי השם. ושינוי מקום. ושינוי מעשים. שינוי השם מאברהם ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם (בראשית יז ה). שינוי מעשה בנינוה. דכתיב וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה (יונה ג י). שינוי מקום. דכתיב לך לך מארצך ואעשך לגוי גדול.
וספור הכוכבים. מה כוכבים אין אומה יכולה לשלוט בהם. אף ישראל אין אומה יכולה לכלותם.
ד"א מה כוכבים ברומו של עולם. אף בניך כשהן עולין עולין עד לרקיע. וכשהן יורדין יורדין עד העפר.
ד"א הכוכבים. כדכתיב והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל יב ג).
כה יהיה זרעך. הבטיחו שלא יחסר העולם משלשים צדיקים בכל דור. יהי"ה תלתין.

פסוק ו

והאמין בה'. גדולה האמנה שחישב לו הקב"ה לאברהם אבינו צדקה. דכתיב והאמין בה' ויחשבה לו צדקה. לכך נקראו ישראל מאמינים בני מאמינים. דכתיב ויאמן העם (שמות ד לא). וכתיב הכא והאמין בה'.

פסוק ז

ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. (כג) רבנן אמרי הקב"ה בעצמו הצילו. דכתיב אני ה' אשר הוצאתיך. וכתיב התם אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ב). ואימתי ירד מיכאל בחנניה מישאל ועזריה.

פסוק ח

ויאמר ה' אלהים במה אדע. ר' חמא ב"ר חנינא אומר לא קרא לו תגר. אלא אמר לו באיזה זכות. א"ל בכפרות שאני נותן לבניך.

פסוק ט

ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת. הראה לו שלשה מיני פרים. ושלשה מיני שעירים. ושלשה מיני אילים. שלשה מיני פרים. פר יום הכפורים. ופר הבא על כל המצות. ועגלה ערופה. שלשה מיני שעירים. שעירי רגלים. ושעירי ראשי חדשים. ושעירה של יחיד. שלשה מיני אילים. אשם ודאי. אשם תלוי. וכשבה של יחיד.

ותור וגוזל. תורים ובני יונה.

פסוק י

ויקח לו את כל אלה. להביא עשירית האיפה. דכתיב והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה (ויקרא ב ח).

ואת הצפור לא בתר. הראה לו שמבדילין בעולת העוף ואין מבדילין בחטאת העוף. מלמד שהראה לו הקב"ה לאברהם אבינו הקרבנות והגליות. התורה והגיהנם. אמר לו בזמן שבניך עסוקין בשתים. ניצולין משתים. פורשין משתים. נידונין בשתים. עתיד בית המקדש ליחרב. וקרבנות ליבטל. נשארה התורה כנגד שתים. הגלות והגיהנם. בחר לך אחת מהם שיהיו בניך סובלין. והיה בדעתו לבחור גיהנם לבניו. כי נלאה מן הגלות. אמר ומה אני לבדי נלאיתי. כל ישראל על אחת כמה וכמה. עד שרמז לו הקב"ה לבחור בגלות. שהגלות לפי שעה. אבל גיהנם לדור דורים. היינו דכתיב איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם (דברים לב ל). צורם זה אברהם. דכתיב הביטו אל צור חצבתם (ישעיה נא א). וה' הסגירם. הסכים על ידו.

ד"א קחה לי עגלה משולשת. זו בבל שהיא משולשת. נבוכדנאצר. אויל מרודך. ובלשצר.

ועז משולשת. זו מדי. שמעמדת שלשה. כורש. ודריוש. ואחשורוש.

ואיל משולש. א"ר אלעזר זו יון. שכבשה שלשה רוחות ורוח מזרחית לא כיבשה.
ד"א קחה לי עגלה משולשת. אלו ג' מלכיות. מן גלות מצרים ועד גלות האחרון. עגלה זו מצרים. וכה"א עגלה יפיפיה מצרים (ירמיה מו כ). ועז זו מלכות יון. דכתיב וצפיר העזים הגדיל עד מאד (דניאל ח ח). ואומר והצפיר השעיר מלך יון (שם כא). ואיל זו מלכות מדי ופרס. דכתיב האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס (שם שם כ). ותור וגוזל זו מלכות ישראל. דכתיב יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב יד).
ויבתר אותם בתוך. כדי להתישם.
ואת הצפור לא בתר. אלו ישראל דכתיב אל תתן לחית נפש תורך (תהלים עד יט).

פסוק יא
וירד העיט על הפגרים. זה מלך המשיח שעתיד להפיל פגרים פגרים.
וישב אותם אברם. שהחזירם בתשובה. דכתיב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג ט).
ד"א וישב אותם אברם. ומתרגם ותריך יתהון. ולזה דומה ישב רוחו (תהלים קמז יח).

פסוק יב
ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו. אלו ארבע גליות. לפיכך פירשתי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש בקרבנות. ויהיה זה הענין בגליות (מג) שכל זמן שישראל עוסקין בקרבנות. אינן משועבדים תחת האומות. חרב בית המקדש. בטלו הקרבנות. מיד נשתעבדו. ולכשיגאלו ע"י קרבנות יגאלו. דכתיב בריח ניחוח ארצה אתכם (יחזקאל כ מא). והנה אימה זו בבל וכה"א באדין נבוכדנצר התמלי חמה וצלם אנפוהי אשתני (דניאל ג יט). חשיכה זו מדי. שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית. גדולה זו יון. שהיתה מעמדת מאה ועשרים דוכסין. מאה ועשרים איפרכין. נופלת זו אדום. שהיא הפילה כמה רבבות מישראל. ויש שמחליפין. יג) ויאמר לאברם ידוע תדע. שתי ידיעות הללו למה. ידוע שאני מפזרן. תדע שאני מכניסן. ידוע שאני ממשכנן. תדע שאני פורקן. ידוע שאני משעבדן. תדע שאני גואלן.
כי גר יהיה זרעך. משתראה לך זרע חשוב ארבע מאות שנה. א"ר יודן שלשה הן. גירות. עבדות. עינוי.

פסוק יג
וגם את הגוי. לרבות ארבע מלכיות להפרע מהם כאשר פרע ממצרים. אשר יעבודו דן אנכי. הבטיחן הקב"ה בשתי אותות תחלה דם ולבסוף נגע. לכך נאמר דן אנכי. וע"ב אותיות הבטיחן הקב"ה כשיעשו תשובה. דכתיב או הנסה אלהים (דברים ד לד). א"ר

יודן מלבא לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות. ואם יאמר לך אדם ע"ה הם. אמור לו הוצא גוי שני שאינו עולה מן המנין.

ואחרי כן. אחר כן לא נאמר אלא אחרי כן הוסיף י'. כנגד עשרה מכות.

פסוק טו

ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. בשרו שתרח אביו בגן עדן. כתוב בסדר עולם אבינו אברהם היה בשעה שדבר עמו הקב"ה בין הבתרים בן שבעים שנה. שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגו' יצאו כל צבאות ה' (שמות יב מא). חזר לחרן עשה שם חמשה שנים. שנאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן.

תקבר בשיבה טובה. (נט) בשרו שיעשה ישמעאל תשובה.

פסוק טז

ודור רביעי ישובו הנה. אמר לו משירדו בניך במצרים ועברו ד' דורות עד שישובו אל ארץ ישראל. קהת עמרם משה היו במצרים. ובני משה גרשום ואליעזר נכנסו לארץ.

כי לא שלם עון האמורי עד הנה. שגזר עליהם הקב"ה לאבדם מן העולם. עדיין לא שלם הזמן עד דור רביעי. דכתיב במלאת ספקו יצר לו (איוב כ כב).

ד"א כי לא שלם עון האמורי. עון האמירה ההוא שאמר אברהם אבינו. דכתיב ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה.

מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפי אביו רבינו אליעזר הרב הגדול זצוק"ל מנין ב"מ"ה ב"ש מ"י ה"צ. תחת ב' ש'. תחת מ' י'. תחת ה' צ'. הנצרפין שי"ץ. הרי ארבע מאות.

פסוק יז

ויהי השמש באה. כי למעלה אמר לבוא. והוא קודם לזה הזמן. כי לבוא הוא בין השמשות. באה הוא הערב.

והנה תנור עשן ולפיד אש. תנור עשן זה גיהנם. וכן הוא אומר אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה לא ט). ולפיד אש זו תורה. דכתיב מימינו אש דת למו (דברים לג ב). כמו שפירשתי למעלה. כי ארבע דברים הראה לו. התורה והגיהנם והקרבנות והגליות. ותחת שבטלו הקרבנות נגזר עלינו הגלות. אבל הואיל ותורת אלהינו אתנו אין גיהנם לישראל. הוא שאמר ישעיהו ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר (ישעיה ס כא). וכן אמר ר' שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן במדרש בראשית רבא. ר' יהושע בן לוי אמר אפילו קריעת ים סוף הראה לו לאברהם אבינו דכתיב אשר עבר בין הגזרים האלה. וכתיב התם לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג).

פסוק יח

ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר. מה ת"ל ההוא. מלמד שגילה לו העולם הבא. וכה"א ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו (ישעיה כה ט).

לזרעך נתתי. אתן לא נאמר. אלא נתתי. רבי דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמני אמר. מכאן שמאמרו של הקב"ה מעשה. דכתיב נתתי. כיוצא בו יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר (תהלים קז ב). אשר גואלם לא נאמר. אלא אשר גאלם. כבר נעשה. לפי שמאמרו מעשה. וכתיב ודבר ה' היא תקום (משלי יט כא). וכן כי פדה ה' את יעקב (ירמיה לא י). לא אמר פודה אלא פדה.

מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. רביעי שבנהרות הוא וקראו גדול. מפני שבח ארץ ישראל.

פסוק יט

את הקיני. ואת הקנזי. ואת הקדמוני. ואת החתי. ואת הפרזי. ואת הרפאים. ואת האמורי. ואת הכנעני. ואת הגרגשי. ואת היבוסי. ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר לפי שלא הזכיר חוי כאן. לפיכך הוא מביא רפאים. ולא נתן לישראל אלא ז' עממין. כנעני. ואמורי. ופרזי. ויבוסי. וחוי. וגרגשי. וחתי. ואלו השלשה הקדומים בפסוק. קיני קנזי וקדמוני. עתיד ליתן להם. שנאמר ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יושבי הארץ וגרשתמו מפניך (שמות כג לא). רבנן אמרי אדום ומואב וראשית בני עמון הם הם אלו השלשה. קני וקנזי וקדמוני. כל אלה הבטיחנו אלהינו ועדיין לא נתן.

פרק טז

פסוק א

ושרי אשת אברם לא ילדה לו. מה ת"ל. כלומר מה שלא ילדה לא היה אלא בשביל שהקב"ה רוצה בתפלתם של צדיקים. לפיכך מביא עליהם נסיונות וצירופים.

ולה שפחה מצרית. לה ולא לו שלא היה רשות לאברהם בה. (א) לפי ששפחת מלוג היתה. והיה חייב במזונותיה. ולא היה רשאי למוכרה.

ושמה הגר. מבית פרעה נתנוה לה. הגר הא אגריך. כלומר הנה שכרך על צניעותיך.

פסוק ב

ותאמר שרי אל אברם הנה עצרני ה' מלדת. אמרה שרה יודעת אני מהיכן הוא מכתי. לא מפני כשפים. ולא מפני קמיע שאני צריכה. אלא הנה נא עצרני ה' מלדת.

בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה. כל מי שאין לו בן כאילו מת. כאילו הרוס. כאילו מת. שנא' הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל א). כאילו הרוס. שנאמר אולי אבנה ממנה. ואין בונין אלא את ההרוס.

וישמע אברם לקול שרי. לקול רוח הקדש. זה הוא שאמרנו למעלה יסכה זו שרה. ולמה נקרא שמה יסכה. שסכה ברוח הקדש. וכן הוא אומר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (בראשית כא יב).

פסוק ג

ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה. היאך לקחה. לקחתה בדברים. אמרה לה אשריך שאת מתדבקת לגוף הקדוש הזה.

מקץ עשר שנים. ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הדה הוא דתנן נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל.

לשבת אברם בארץ כנען. מיכן שישיבת חוצה לארץ אינה עולה מן המנין.

ותתן אותה לאברם אישה לאשה. לו ולא לאחר. לאשה ולא לפלגש.

פסוק ד

ויבא אל הגר ותהר. כיון שבא אליה מיד נתעברה. בוא וראה הפקועים הללו מעצמן מתמרים ועולין. אבל החטה כמה צער וכמה יגיעה עד שתעלה.

ולמה נתעקרו האמהות. ר' חלבו משום ר' יוחנן אמר לפי שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים.

ותרא כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה. כיצד היו מטרוניות באות לשאול בשלומה של שרה. והיתה הגר אומרת להם. שרי גבירתי אין סתרה כגלויה. נראית צדיקת ואינה צדיקת. אילו היתה צדיקת ראו כמה שנים לא עיברה ואני לילה אחת עיברתי. והיתה שרה אומרת עם דא אנא מיסב ומיתן. הלואי ניסב וניתן עם מרה. כלומר אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה (משלי כו ד).

פסוק ה

ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך. ר' יודן בשם ר' יהודה ב"ר סימון אמר חומסני אתה בדברים שאתה שומע בזיוני ושותק. ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר חמסי עליך בעי דינא גבך. משל לשני בני אדם חבושים בבית האסורים נמצא המלך עובר. אמר ליה חד תבע דיני דיני. פירוש ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים. אמר המלך אפקוהו. אמר ליה חבריה להההוא דאפקוה. יבעי דיני גבך. כלומר חמסי עליך. אילו אמרת קדם מלכא תבע דיני דידן. הוה גזר לאפוקי לן. השתא דאמרת בלשון יחיד. לך אפיק לדידי לא אפיק. כך אמרה שרה לאברהם חמסי עליך. שלא אמרת ואנו הולכים ערירים. אלא

אמרת ואנכי הולך ערירי לך יהב ולי לא יהב. כיוצא בדבר הן לי לא נתתה זרע. לך יהב ולי לא יהב. לכך נאמ' חמסי עליך. ראויה היתה שרה להגיע לשניו של אברהם. ולפי שאמרה ישפוט ה' ביני וביניך. נתמעטו מחייה שלשים ושמונה שנה. בינ"ך כתיב לומר הבן שלך. היינו דכתיב הנך הרה וילדת בן. מלמד שנכנסה בה עין רעה והפילה עוברה. שהרי כבר נאמר ויבא אל הגר ותהר. הנך הרה וילדת בן למה לי לכדאמרן. א"ר חנינא אילו אלישע הנביא אמר כן ברוח הקודש דיי.

פסוק ו

ויאמר אברם אל שרי הנה שפחתך בידך. אמר אסור להשתעבד בה. דכתיב לא תתעמר בה תחת אשר עניתה (דברים כא יד). וכתיב לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה (שמות כא ח). וזה מאחר שעשינו אותה גבירה. אנו עושין אותה שפחה. לא איכפת לי. לא בטובתה ולא ברעתה.

ותענה שרי. ר' אבא בר ביזנא אמר מנעתה מתשמיש המטה.

פסוק ז

וימצאה מלאך ה' על עין המים במדבר על העין בדרך שור. אורחא דחגרא.

פסוק ח

ויאמר הגר שפחת שרי וגו' ותאמר מפני שרי גברתי (אני) [אנכי] בורחת. מתלא אמרין בי תרי קריין לך חמרא שקול אוכפא שדי אגביך. כך אברהם אמר הנה שפחתך בידך. מלאך אמר הגר שפחת שרי. אמרי היא מפני שרי גברתי אני בורחת.

פסוק ט

ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה.

פסוק י

ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב.

פסוק יא

ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה. כמה מלאכים נזדווגו לה. רב חמא ב"ר חנינא אמר חמשה. בכל מקום שנאמר אמירה מלאך. בוא וראה מה בין הראשונים לאחרונים. מנוח אמר לאשתו מות נמות כי אלהים ראינו (שופטים יג כב). והגר שפחת שרה חמשה מלאכים ראתה ואינה מתיראה מהם. א"ר חייא צפרנם של אבות ולא כריסם של בנים.

ויאמר לה מלאך ה' הנה הרה ויולדת בן וקראת שמו ישמעאל. זה אחד מן אותם שנקראו שמם קודם לידתם.

פסוק יב

והוא יהיה פרא אדם. שהכל גדלין ביישוב והוא מגודל במדבר.

פרא אדם. שהכל בוזזים ממון והוא בוזז נפשות.

ועל פני כל אחיו ישכון. ולהלן כתיב נפל. אלא כל ימים שיהיה אברהם אבינו קיים ישכון. וכיון שנפטר אברהם אבינו נפל.

ד"א בעוה"ז ישכון. לעתיד לבא נפל.

פסוק יג

ותקרא שם ה' הדובר אליה מלאך ה' אתה אל ראי. א"ר אייבו אתה הוא הרואה בעלבונן של עלובים. כך אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי. אמרה לא דיי שנזקקתי לדבר עם המלאך. אלא גם למלכות. היאך מה דאת אמר כי הבאתי עד הלום (שם ז יח).

אתה אל ראי. כלומר רואה בעלבוני.

אחרי רואי. אחרי שראיתי המלאך.

פסוק יד

על כן קרא לבאר באר לחי רואי. המלאך נקרא חי. כענין שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ). (מז) שאפי' המלאכים שנקרא חיים לא יראוני.

פסוק טו

ותלד הגר לאברם בן. נאמנת היתה לאברהם ילדה ולא לאיש אחר.

פסוק טז

ואברם בן שמנים שנה ושש שנים. קודם ליצחק י"ד.

פרק יז

פסוק א

ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברם. רצה הקב"ה ליתן הפרש בין ישמעאל ליצחק. לפיכך הקדים המילה ללידת יצחק.

ויאמר אליו אני אל שדי. אני הוא שאמרתי לעולמי די. אני הוא שאמרתי די לערלה.

התהלך לפני והיה תמים. שכל זמן שהערלה בך אינך תמים.

ד"א והיה תמים. שאברם שמך והיה שמך אברהם. נהיה השם של אברהם אבינו שלם. שאברהם כנגד אברים שבאדם רמ"ח הוא אברהם.

פסוק ג

ויפל אברם על פניו. לפי שלא מל עדיין. נופל ומדבר עמו.

פסוק ד

אני הנה בריתי אתך. אתך ולא עם אחר.

פסוק ה

ולא יקרא עוד שמך אברם. מיכן אמרו כל הקורא לאברהם אברם עובר בלא תעשה.

והיה שמך אברהם. בעשה. ומה שאמרו אנשי כנסת הגדולה אתה הוא ה' אלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז). סיפור הוא. כלומר היה אברם שמו וקראת שמו אברהם.

פסוק ז

והקימותי את בריתי. שלשה עשר בריתות כתובים בפרשת מילה. כנגד שלשה עשרה מדות ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות לד ו). שבזכות מילה מתרצה הקב"ה לישראל.

פסוק ח

ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך את כל ארץ כנען. על מנת שתקבלו עליהם אלהותי. שנא' והייתי להם לאלהים. ואם ימולו בשר ערלתם יקבלו אלהותי. דכתיב זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר.

פסוק ט

ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור. א"ר יוחנן אמר רב מיכן למוהל שיהא מהול מי שהוא בן ברית. פרט למי שאינו מהול.

פסוק יא

ונמלתם. להביא מי שלא מלוהו בקטנותו שימול את עצמו.

פסוק יב

ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם. תני הלוקח בר שפחתו של עובד כוכבים. ר' יוחנן אמר שימול לשמנה. דהא כתיב כל זכר אפי' בן שפחה.

פסוק יג

המול ימול. להוציא ערל מהול וגבעוני מהול שאינו כשר למול. ואשה כשרה למול. דקיי"ל כר' יוחנן דאמר אשה מהלה. וכן הלכה רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן.

ד"א המול ימול. מילה ופריעה. שמי שמל ולא פרע כאילו לא מל.

ד"א המול ימול. מילה וציצין המעכבים את המילה. ובשר החופה את רוב העטרה שצריך לימול.

ד"א המול ימול. להביא הנולד כשהוא מהול. שצריך להטיף ממנו דם ברית. מפני שהערלה כבושה. דברי בית שמאי ובית הילל אומרים אינו צריך. והלכה כבית הילל. והלכתא כרב דאמר הלכה כתנא קמא. דאמר לא נחלקו אלא על נולד כשהוא מהול.

הלכות מילה. חל יום שמיני של זה שנולד כשהוא מהול להיות בשבת אינו דוחה את השבת שב"ש אומרים צריך להטיף ממנו דם ברית וב"ה אומרים אינו צריך להטיף. והלכה כב"ה. ודחינין ליה עד יום ראשון. תנן במס' שבת ר' אליעזר אומר אם לא הביא כלי מערב שבת מביאו בשבת מגולה. כלל א"ר עקיבה כל מלאכה שאפשר לה להעשות מערב שבת. אינה דוחה את השבת כגון השחזת האיזמל והבאתו. אבל מילה אי אפשר מאתמול ושריא. והלכה כר"ע ולא כר"א. וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחי שבת. קמי מילה. אבל בתר מילה דחי. עושין כל צרכי מילה. מלין ופורעין ומוצצין ונותנין עליו אספלנית וכמון. אם לא שחק מערב שבת לועס בשניו ונותן. וביום טוב שוחקין

לכתחלה סמנין משום דחזי לקדירה ואין עושין לה חלוק למילה בתחלה בשבת. אבל כורך עליה סמרטוט. וכורך על אצבעו ומביא. אפי' מחצר אחרת. דאתי עשה דאית ביה כרת ודחי לא תעשה.

קטן נימול לשמנה ולתשעה ולעשרה ולאחד עשר ולשנים עשר לא פחות ולא יותר. כיצד כדרכו לשמנה נולד בין השמשות בחול נימול לתשעה מפני הספק. תניא אין מביאין איזמל בשבת. לא דרך רשות הרבים ולא דרך חצירות בלי עירוב. בין השמשות בערב שבת נימול לעשרה. לפי שהשבת הוא יום ט' ואינו דוחה את השבת מספק. ודחינין ליה עד יום ראשון שהוא עשירי. יום טוב שחל להיות אחר השבת. נימול לאחד עשר. לפי שנולד בין השמשות של ערב שבת. והוי שבת ספק תשיעי. ויו"ט שהוא אחר השבת הוי ספק עשירי. ואחר יום טוב ימול שהוא יום אחד עשר. ואם חלו ב' ימים טובים של ראש השנה להיות אחר השבת. הרי נימול בשלישי בשבת שהוא שנים עשר ללידתו. ואם תאמר והלא שני ימים טובים של ראש השנה לא יבא באחד בשבת ובשני בשבת. משום דחיות ולא "א"ד"ו ראש. תשובה משכחת לה בעצרת שנים ימים טובים של אחר השבת. ואם תאמר והלא משנתינו שני ימים טובים של ראש השנה קתני. כך הצעת ההלכה. כי משנתינו קודם תקנת הדחיות נשנית. דמדחינין משום מתיא שלא יבא יום הכפורים בערב שבת או באחד בשבת שני שבתות כאחד. ולא נוכל לחלל אחד מהם. ויהא בזיון למת. לכך תקנו אלו הדחיות. שאם חל יום רביעי ר"ה. יום הכפורים יום ו'. ואם ר"ה יום ו'. יום הכפורים יום א'. ואם ר"ה יום א'. יום הכפורים יום ג'. ולשנה הבאה יום ו'. שאין בין עצרת לעצרת. ואין בין ר"ה לר"ה. אלא ד' ימים בלבד. ואם היה שנה מעוברת. בזמן שמרחשוון וכסליו כסדרן. כי בזמן שהשנה פשוטה. הולכת כסדר. אחד מלא ואחד חסר הם שנ"ד ימים. כי שנים עשר חודש מן שלשים יום. הם שלש מאות וששים יום. הוצא מהם ששה ימים לחדשים ששה החסרים. נשארו שנ"ד. וחמשים שבועות הם ש"נ ימים. נשארו ד' ימים שהן בין ר"ה לר"ה.

וא"ת היאך תקנו אחרונים תיקון הדחיות חידוש על תיקון הראשונים שהיו מקדשים ע"פ הראייה. בין באחד בשבת בין בד' ובין בו'. בכל עת שהיתה הלבנה נראית. זו תשובתו. כי התורה אמרה אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ב). קריאת קידוש המועדים בישראל תלוים. שאפילו בימי הנביאים לא היו ישראל הולכים אלא אחר קידוש בית דין שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב). כזה ראה וקדש. שאין הדבר תלוי בראיית הלבנה. כי אם בקידוש בית דין. שיהיו בית דין מעיינין בו. ואמרו מקודש מקודש. ואמר תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו כי חק לישראל

הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פא ד ה). ללמדך שאחר חוק קביעות החודש היו ישראל הולכים. שאפילו אם לא נראית הלבנה עד מ' יום. תאמר בדעתך שלא היו ישראל מקריבין קרבן מוסף החדש. והתורה אמרה זאת עולת חדש בחדשו (במדבר כח יד). אחר קביעת החודש אתה הולך להקריב קרבנו. ולא אחר ראיית הלבנה. אלא בחדשו בחידוש קביעתו. בין נראה ובין לא נראה. ואעפ"כ מצוה היא לישראל לקדש ע"פ הראייה. כענין העדות שנמסר לעדים להעיד בפיהם. מה שראו בעיניהם. אבל אם לא ראו בעיניהם ושמעו וידעו ונתבררו מפי הרואה ומפי המקבל הממון שאמר קבלתי והודה המקבל לא יעידו העדים. לכך נאמר או ראה או ידע (ויקרא ה א). כך אע"פ שמצוה לקדש ע"פ הראייה אם לא נראה מקדשין אותו על הידועה.

ומה שחידשו הדחיות משום מתיא. דאמרו רבנן במס' ר"ה בתורה נתחדשו. על תקנת ישראל. וכן מצינו כי חזקיהו מלך יהודה כיתת נחש הנחשת אשר עשה משה. כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן (מ"ב יח ד). ראה משה תיקנו להיות לאות בישראל לזכור נסי אלהינו. וכל השנים שעברו מימות משה ועד חזקיהו לא כיתתו אדם לא מלך ולא נביא עד שבא חזקיהו. וכמה ביערו אסא ויהושפט ושאר הצדיקים. מבערי האשרות והבעלים איך לא כיתתו זה הנחש. ועוד כמה עתידות אמר משה רבינו ולא היה יודע כי ישראל עתידין להקטיר לו. ולמה הניחו להיות מכשול לישראל. אלא כך דרך העולם. זה בדורו. וזה בדורו. וכולן המשרתים את אלהינו באמת נקראים עבדיו. ואין דור אחד יכול לתקן כל הדורות. אלא בכל דור ודור שרי ישראל מודיעין לעם ה' דרך ה' ומתקנין ומחדשין ומוסיפין על הראשונים על דרך עבודת אלהינו. הלא תראו כי אנשי כנסת הגדולה אמרו. והעמידו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה. חוץ מן מחצית השקל של כסף הכפורים (נחמיה י לג). וכתיב מצות והוא מצוה אחת. וכך אלו הדחיות תקנת ישראל הם בכל גליות ישראל. להיות שומרים קריאת מועדים כולם ביום אחד כל עם ה'. ולא להיותם אגודות אגודות. זה היום וזה למחר. ויש לי להאריך בזה הענין. אבל עיקרו בענין המועדים. ולא הבאתי כל הדברים פה אלא גררה בעד המשנה שאמרה שני ימים טובים של ראש השנה שחל להיות אחר שבת כו'.

נשוב על ענין המילה שמילה בזמנה דוחה את השבת. דאתי מק"ו מצרעת. ומה צרעת שדוחה את העבודה. ועבודה דוחה את השבת. מילה דוחה אותה. שאם יש צרעת במילה קוצץ ואינו חושש משום דכתיב השמר בנגע הצרעת (דברים כד ח). דאתי עשה דימול ודוחה השמר שהוא בלאו. שבת שנדחית מפני העבודה. אינו דין שתהא מילה דוחה את השבת. והני מילי בזמנה. אבל שלא בזמנה. אינו דוחה לא שבת ולא יו"ט.

ומצוה למצוץ דם המילה. אמר רב פפא האי אומנא דלא מייץ סכנה הוא ומעברינין ליה. קטן שחלה נותנין לו כל שבעה להברותו. ותני לודא יום הבראתו כיום הולדו. ומסקנא עדיף יום הבראתו מיום הולדו. דיום הולדו לא בעינן מעת לעת. ויום הבראתו בעינן מעת לעת. וכן הלכה.

וקטן המסורבל בבשר. רואין אותו כל זמן שנתקשה ונראה מהול. אינו צריך למול. ואם לאו צריך למול.

ת"ר המל אומר בא"י אמ"ה אקב"ו על המילה. ואבי הבן אומר אקב"ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו. והעומדים שם אומרים כשם שהכנסתו לברית. כן תכניסו לתורה ולחופה ולמעשים טובים. (מו) והמברך אומר אשר קידש ידיד מבטן וחוק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קודש. על כן בשכר זאת אל חי צוה להציל ידידות שאירנו משחת למען בריתו אשר שם בבשרנו ברוך אתה ה' כורת הברית.

ואלו הפסוקים שאומרים קודם החתימה טעות הוא שצריך לחתום עם אשר שם בבשרנו.

ת"ר יש יליד בית שנימול לשמנה. ויש יליד בית שנימול לאחד. כיצד לקח שפחה ואח"כ ילדה. זהו יליד בית שנימול לשמנה. יליד בית שנימול לאחד. כגון שלקח שפחה על מנת שלא להטבילה וילדה. ויש מקנת כסף נימול לשמונה. ויש מקנת כסף נימול לאחד. לשמנה כיצד. לקח מעוברת וילדה. לאחד כיצד. לקח שפחה ולדה עמה כיצד דבעי מהיל ליה. מל ולא טבל כאילו לא מל. והרי הוא כגוי. ומגעו עושה יין נסך המל את הגר אומר בא"י אמ"ה אקב"ו על המילה. והמברך אומר אקב"ו למול את הגרים ולהטיף מהם דם ברית. שאילמלי דם הברית לא נתקיימו שמים וארץ. שנאמר אם לא בריתי יום ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה). וכן המל את העבדים. אומר בא"י אמ"ה אקב"ו למול את העבדים ולהטיף מהם דם ברית.

ומצות מילה לברך מעומד. דילפינן ברכת העומר מן בקמה. וכתיב בעומר וספרתם לכם (ויקרא כג טו). למדנו כל מצוה שנאמר בה לכם. מצותה בקומה. דומיא דברכת העומר. וכתיב במילה המול לכם. וכן בציצית והיו לכם לציצית. וכן בלולב ולקחתם לכם ביום הראשון. א"ר ישמעאל גדולה מילה שנכרתו עליה שלשה עשר בריתות. ומאוסה ערלה שנתגנו הגוים בה. דכתיב כי כל הגוים ערלים (שם ט כה).

נשוב אל הפרשה יד) וערל זכר אשר לא ימול. א"ר חגי בשם ר' יצחק וכי יש ערל נקבה. אלא ממקום שהוא ניכר אם זכר אם נקבה. משם מוהלין אותו. להוציא ערלת הלב. וערלת האוזן. וערלת שפתים.

את בריתי הפר. זה המשוך. וכן אמרו רבותינו ז"ל אסור להניח ידיו כנגד פניו של מטה בכניסתו למרחץ. שהוא כופר בבריתו של אברהם אבינו. אלא במקום שיש אנשים או בניו או חתניו ורוצה להצניע עצמו מהם לובש כעין מכנסיים. אבל לכבוש את המילה אסור בכניסתו. אבל ביציאתו מתכסה. כי הא דרבא כי נחית לנהרא זקוף. וכי סליק שחי. וכן רבנן דבי רב אשי. כי נחתי זקיפי וכי סלקי שחי. וגנאי הוא לאדם לרחוץ עם בניו ועם רבו במרחץ. ואם היה רבו צריך לתלמיד מותר.

פסוק טו

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה. א"ר יהושע בן קרחה יו"ד שנטל הקב"ה מן שרי. נחלק חציו לשרה וחציו לאברהם. א"ר מנא לשעבר היתה שרה לעמה. עכשיו לכל באי העולם. ויו"ד שנטל משרי זכה להיות בראש שם יהושע. דכתיב ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז).

פסוק טז

וברכתי אותה. ר' יהודה אומר להיות לה בן. וברכתיה בחלב. להניק בני מלכים שלא היו מאמינים בנס הזה וצמקו דדי נשיהן. והביאו בניהן לשרה להניקם. לכן נאמר וברכתיה בחלב.

פסוק יז

ויפל אברהם על פניו. כענין שלמעלה.

ויאמר בלבו. (ע) בכל מקום אתה מוצא בבני אדם הצדיקים אל לבו. וברשעים בלבו. חוץ מזה ויאמר בלבו על שהיה מתמה ואמר הלבן מאה שנה יולד. משום ואם שרה בת תשעים תלד. כי האיש אינו מזקין מלהוליד ואשה מזקנת.

פסוק יח

ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. משל למלך שהיה נותן לשר אנונה. אמר לו אני כופל לך אנונה שלך. אמר לו אותו השר. הלואי קדמייתא לא תמנע. כך לו ישמעאל יחיה לפניך.

פסוק יט

ויאמר אלהים אבל שרה אשתך. כלומר באמת שרה אשתך. ודומה לו אבל אשמים אנחנו (בראשית מב כא). והיא באמת.

פסוק כ

ולישמעאל שמעתיך. כבר שמעתיך על ידי מלאך הרבה ארבה את זרעך וגו'.

פסוק כא

ואת בריתי אקים את יצחק. דכתיב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט כח). אבל ישמעאל שנים עשר נשיאים [שם]. כגון נשיאים ורוח וגשם אין (משלי כה יד).

פסוק כב

ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם. אר"ש בן לקיש האבות הן הן המרכבה ויעל אלהים מעל אברהם. ויעל מעליו אלהים (בראשית לה יג). והנה ה' נצב עליו (שם כח יג).

פסוק כג

ויקח אברהם את ישמעאל בנו וגו'. ר' אבהו אמר בשעה שמל אברהם אבינו את כל ילידי ביתו. העמידן גבעה של ערלות. וזרחה עליהם השמש והתליעו. והריח ריחן לפני המקום. והוא זוכר בכל דור ודור ברית אברהם אבינו.

פסוק כד

בהמולו בשר ערלתו. באברהם כתיב בשר ערלתו. לפי שנתמעך על ידי אשה. ובישמעאל כתוב בהמולו את בשר ערלתו. לפי שלא נתמעך ע"י אשה.

פסוק כו

בעצם היום הזה. בעיצומו של יום. כדי להרגיש כל העולם. שלא יאמרו בלילה נימול. ואם היינו יודעים לא היינו מניחין אותו לימול.

נמול אברהם. א"ר אבא בר כהנא הרגיש ונצטער כדי לקבל שכר. א"ר לוי מל אין כתוב אלא נמול. א"ר ברכיה בההיא שעתא אקיל. שבדק עצמו ונמצא מהול.

פסוק כז

וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף מאת בן נכר נמלו אתו. כולם ביחד נמצאו מהולים. לקיים מה שנאמר והבוטח בה' חסד יסובבנהו (תהלים לב י). שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב (שם קיט קסב).

סליק פרשת לך.

פרשת וירא.

פרק יח

פסוק א

וירא אליו ה'. כתוב טוב לי כי עניתי למען אלמד חקיך (תהלים קיט עא). זה אברהם אבינו. שניסהו הקב"ה בכמה נסיונות ונמצא נאמן. שנא' ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית (נחמיה ט ח). זו מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות. עד שלא מל אברהם אבינו. היו עוברים ושבים באו אצלו. תאמר משמל לא היו באו. אמר לו הקב"ה עד שלא מלת היו בני אדם פחותין באים אצלך. עכשיו אני בכבודי ופמליא שלי נגלה עליך. הדא הוא דכתיב וירא אליו ה'. לפי שהקב"ה מבקר חולים. שנא' ה' יסעדנו על ערש דוי (תהלים מא ד). מאי משמע דכתיב ופקודת כל האדם יפקד עליהם

(במדבר טז כט). מתרגם וסערא דכל אנשא יסתער עליהון. ולפי שמל אברהם אבינו. נגלה עליו הקב"ה.

אליו. ולא על שאר נמולים.

ה'. אדון הוא לכל באי העולם.

באלני ממרא. שהמרה פנים באברהם. שבשעה שאמר לו הקב"ה לאברהם ואתה את בריתי תשמור (בראשית יז ט) נמלך בשלשה בעלי בריתו דכתיב ענר אשכול וממרא והם בעלי ברית אברם (שם יד יג). אמר לו ענר כבר אתה זקן בן מאה שנה ואתה רוצה לצער עצמך. א"ל אשכול מה אתה הולך וממאס עצמך בין שונאיך. א"ל ממרא אי כן לא עמד לך אלהיך. הלא בכבשן האש. ברעבון. במלכים. והדבר הזה שאמר לך עשה אותו מהרה אל תעכב. אמר הקב"ה אתה נתת לו עצה לימול. חייך שאיני נגלה עליו אלא בפלטין שלך. הה"ד וירא אליו ה' באלני ממרא.

והוא ישב פתח האהל. ישב כתיב. סימן יפה לו שישראל יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ושכינה ניצבת עליהם. שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א).

פתח האהל. שפתח פתח טוב לעוברים ושבים. פתח פתח טוב לגרים.

כחום היום. מלמד שהחום יפה למכה. ולמה ישב פתח האהל. לפי שהיו עוברים ושבים באים אצלו. אמר משמלתי שמא לא יהיו באים אצלי. לפיכך ישב פתח האהל. אמר הקב"ה עד עכשיו היו באין אצלך בני אדם. עכשיו אני ובני פמליא שלי נגלים עליך.

פסוק ב

וישא עיניו וירא. מה ראה. ראה השכינה.

וירץ לקראתם. אל המלאכים.

והנה שלשה אנשים. מיכאל גבריאל רפאל. שמצינו שהמלאכים נקראו אנשים.

נצבים עליו וירא וירץ לקראתם. אמר אם רואה אני ששכינה ממתנת עליהם יודע אני שהם בני אדם הוגנוסים. וכיון שראה ששכינה ממתנת עליהם. ידע שהם בני אדם הוגנוסים.

א"ר אבהו שער של אברהם אבינו מפולש היה לד' רוחות העולם. להביא כל עובר ושב בביתו.

וירץ לקראתם וישתחו ארצה. כיון שראה אותן שהיו מפליגין מיד וירץ לקראתם.

פסוק ג

ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך. תני ר' חייא למלאך הגדול שבהם. וזהו מיכאל. לפי ששלשה באו על שלשה עסקים מיכאל לבשר את שרה. וגבריאל להפוך את סדום. (כג) ורפאל להציל את לוט.

פסוק ד

יקח נא מעט מים. ר' אלעזר בשם ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם. אתה אמרת יקח נא מעט מים. חייך שאני פורע לבניך הה"ד אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז). בארץ מנין. ארץ נחלי מים (דברים ח ז). לעתיד מנין. דכתיב והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים (זכריה יד ח).

אתה אמרת ורחצו רגליכם. חייך שאני פורע לבניך. במדבר. בארץ. ולעתיד לבא. במדבר. וארחצך במים (יחזקאל טז ט). בארץ. רחצו הזכו (ישעיה א טז). לעתיד. אם רחץ ה' (שם ד ד).

אתה אמרת והשענו תחת העץ. חייך שאני פורע לבניך. במדבר. בארץ. ולעתיד. במדבר. פרש ענן למסך (תהלים קה לט). בארץ. בסוכות תשבו (ויקרא כג מב). לעתיד. וסוכה תהיה לצל יומם (ישעיה ד ו).

אתה אמרת ואקחה פת לחם. חייך שאני פורע לבניך. במדבר. בארץ. ולעתיד. במדבר. הנני ממטיר לכם לחם (שמות טז ד). בארץ. ארץ חטה ושעורה (דברים ח ח). לעתיד. יהי פסת בר בארץ (תהלים עב טז).

יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם. מלמד שנדמו לו כערביים הולכי מדבריות. לכך אמר להם ורחצו רגליכם.

פסוק ה

ואקחה פת לחם וסעדו. מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים לחם סועד. מן התורה. דכתיב ואקחה פת לחם וסעדו לבכם. מן הנביאים. דכתיב סעד לבך פת לחם (שופטים יט ה). מן הכתובים. דכתיב ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד טו).

וסעדו לבכם. אמר רב אחא לבבכם אין כתיב כאן. אלא לבכם. לפי שאין יצר הרע שולט במלאכים. שכל מקום שנאמר לב בב' אחד. אין שם יצר הרע הווה וכן לעתיד לבא. וכמו שיתו לבכם לחילה (שם מח יד). וכמו ולבך יהגה אימה (ישעיה לג יח). וכן כל מקום שמדבר על מלאכים או לעתיד בב' אחד. אבל על בני אדם ששולט בהם יצר הרע ויצר טוב. כתיב בשתי ביתי"ן. כגון בכל לבבכם (דברים יא יג).

כי על כן עברתם על עבדכם. ששת ימי בראשית מזומנים הייתם לבא אצלי. על עבדכם. שמח במצות.

ויאמרו כן תעשה כאשר דברת. מכאן שאין מסרבין לגדול.

פסוק ו

וימהר אברהם האהלה אל שרה. כל כבודה בת מלך פנימה. שנאמר האהלה אל שרה. ויאמר מהרי שלש סאים. זריז ומזרז במצות.

שלש סאים קמח סלת. אם קמח למה סלת. אלא ג' סאין היה קמח. והוציאה מהם סאה סלת.

לושי ועשי עוגות. להאכיל לחם חמודות.

עגות. רמז רמז שעתידין בניו לעשות עגות בצאתם ממצרים. הה"ד ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות (שמות יב לט).

פסוק ז

ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רך וטוב. הטוב שבבהמות. רך ולא זקן וטוב ולא כחוש.

ויתן אל הנער. זה ישמעאל לזרזו במצות.

פסוק ח

ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה. מיכן שבתחלה ראוי להביא מיני חלב ואח"כ תבשיל של בשר. ופת היאך לא זכר. א"ר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר מלמד שפירסה נדה ונטמאת העיסה. רבנן אמרי הביא פת ולא הוצרך לומר. ומה אם דברים שלא אמר להם הביא לפניהם. דברים שאמר להם על אחת כמה וכמה. שהרי הצדיקים אומרים מעט. ועושין הרבה. דכתיב ואקחה פת לחם ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה.

והוא עומד עליהם. לפיכך זכו בניו אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א).

תחת העץ. תחת האשל.

ויאכלו. נראין כאוכלין. ראשון ראשון מסתלק.

פסוק ט

ויאמרו אליו. למה נקוד. א"ר שמעון בן אלעזר כל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה. אתה דורש את הכתב. דמשמע "א"י"ו. כשם שאמרו לאברהם איה שרה. כך אמרו לשרה איו אברהם.

פסוק י

ויאמר שוב אשוב אליך. מיכן ידענו שמלאך היה. שאדם אין יודע עתו. שיאמר שוב אשוב. שהרי אלישע אמר לשונמית למועד הזה (מ"ב ד טז) ולא אמר שוב אשוב.

כעת חיה. לשנה הבאה.

ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו. זהו ישמעאל. דכתיב ביה והוא יהיה פרא אדם (בראשית טז יב).

ד"א והוא אחריו. הרגיש שבא אורה.

פסוק יא

ואברהם ושרה זקנים. א"ר יצחק מלמד שהיו זקנים ושבו לנעורתם. וכן הוא אומר ואברהם זקן (בראשית כד א). משמש לנערותיו עוד נהיה זקן.

חדל. פסק. כמו וכי תחדל לנדור (דברים כג כג).

פסוק יב

ותצחק שרה בקרבה. ברוח הקדש נודע.

אחרי בלותי היתה לי עדנה. אמרה האשה הזאת כל זמן שהיא ילדה יש לה תכשיטין.

ד"א היתה לי עדנה. עידן זמן ווסת נשים.

ואדוני זקן. לא דיי שאני זקינה אלא ואדני זקן.

פסוק יג

ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. בתמיה האף אמנם אלד ואני זקנתי מלעשות נסים.

ד"א ואני זקנתי. בר קפרא אומר גדול השלום שאף הכתוב שינה להטיל שלום בין אברהם לשרה. היא אמרה ואדני זקן. והקב"ה אמר לאברהם שאמרה שרה ואני זקנתי.

פסוק יד

היפלא מה' דבר. אמר הקב"ה לבראותן כבתחלה אני יכול. להחזירם לנערותם לא כל שכן. זה מודיע כי אני זקנתי הוא לשון תימה.

פסוק טו

ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקת. מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם הצדקת הזאת. ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך (בראשית כה כג). על ידי מלאך. וכן הגר.

פסוק טז

ויקמו משם האנשים. האחד עשה שליחותו ונפטר לו. ושנים הלכו לסדום. אחד להציל את לוט. ואחד לשחת את הערים.

ואברהם הולך עמם לשלחם. אכילה שתיה ולויה.

פסוק יז

וה' אמר המכסה אני מאברהם. זש"ה כי לא יעשה אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז).

ד"א וה' אמר המכסה אני מאברהם. לפי שנאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת (בראשית יב ז). וחמשה כרכים הללו בתוך הארץ. לפיכך הודיע לבקש עליהם רחמים.

פסוק יח

ואברהם היה יהיה. א"ר יצחק כל מי שהוא זוכר את הצדיק צריך לברכו. שנאמר זכר צדיק לברכה (משלי י ז). וחילופא ברשעים. דכתיב ושם רשעים ירקב (שם).

ד"א ואברהם היה יהיה לגוי גדול. ר' תנחום ברבי אמר בישרו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם.

ונברכו בו כל גויי הארץ. כי יורם אורחות חיים ויבינם יחודו של עולם.

פסוק יט

כי ידעתיו למען אשר יצוה. זה צוואת בריא.

את בניו ואת ביתו אחריו לעשות צדקה ומשפט. בתחלה צדקה ולבסוף משפט. שהיה עושה סעודות לכל עובר ושב. ולאחר אכילתו היה אומר לו אמור ברוך מי שאמר והיה העולם שאכלת משלו. אם היה אומר מוטב. ואם לאו היה אומר לו תן לי הדמים ממה שאכלת הרי משפט. לפיכך היה כל עובר ושב קורא בשם ה' אל עולם.

למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו. לא נאמר את אשר עליו. אלא את אשר דבר עליו. תני ר' שמעון בן יוחי כל מי שיש לו בן יגיע לתורה כאילו לא מת.

פסוק כ

ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה. ר' חנינא אמר רבה והולכת.

ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אמר נאמר כאן כי רבה. ונאמר במבול מי תהום רבה (ישעיה נא י). ליתן את האמור בסדום במבול. ואת האמור במבול בסדום. שיהיו נידונין בשניהם באש ובמים.

פסוק כא

ארדה נא ואראה. תני ר' שמעון בן יוחי זו אחת מעשר ירידות שבתורה.

עשו כלה ואם לא אדעה. א"ר אבא בר כהנא מלמד שפתח להם פתח של תשובה.

עשו כלה. כליה הן חייבין ואם חוזרין אודיע בהן מדת הדין בעולם. יש ידיעה רחמים. כמו יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י). וכגון וידע אלהים (שמות ב כה).

פסוק כב

ויפנו משם האנשים. הדא אמרת אין עורף למלאכים.

ואברהם עודנו עומד לפני ה'. כנה הכתוב ששכינה ממתנת לאברהם.

פסוק כג

ויגש אברהם ויאמר. רבנן אמרין הגשה לתפלה. המד"א ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו הנביא (מ"א יח לו).

האף תספה. א"ר יהושע בר נחמי' אף שאתה מביא בעולמך. את מכלה את הצדיקים ואת הרשעים. לא דיי שאין אתה תולה לרשעים בשביל הצדיקים. אלא אתה מכלה הצדיקים בשביל הרשעים.

פסוק כד

אולי יש חמשים צדיקים. פתח בחמשים כסבור אברהם אבינו לכל כרך עשרה צדיקים. סדום ועמורה אדמה וצבוים וצוער.

האף תספה. בשר ודם חימה כובשתו. אבל הקב"ה כובש את החימה. שנאמר נוקם ה' ובעל חמה (נחום א ב).

פסוק כה

חלילה לך. א"ר אבא בר כהנא אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם חולין הוא לך מעשות ואתה קדוש ומעשיך קדושים. וחלילה לך שתי פעמים. א"ר אחא חילול שם שמים יש בדבר מעשות כדבר הזה. מהו כדבר. א"ר אבא בר כהנא לא היא (עג) ולא דכוותה ולא דפחותה מינה.

פסוק כו

חמשים צדיקים. א"ר יונתן כל צדיקים הנאמר בסדום חסירים. שאינן צדיקים גמורים.

פסוק כז

ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר. אמר אברהם אולי הרגני נמרוד לא הייתי עפר. אולי שרפני לא הייתי אפר. א"ל הקב"ה אתה אמרת ואנכי עפר ואפר. חייך אני נותן לבניך כפרה בהם. אפר חטאת. ועפר שריפת החטאת. דכתיב ואסף איש טהור את אפר הפרה (במדבר יט ט). וכתיב ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת (שם שם יז).

פסוק לב

ויאמר אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם אולי ימצאון שם עשרה. למה עשרה. שהיה סבור שיש שם עשרה. לוט ואשתו וארבע בנותיו וד' חתניו.

ד"א למה עשרה שכבר נשתייר בדור המבול שמנה ולא נתלה לעולם בזכותם. נח ואשתו ושלשה בניו ושלשת כלותיו.

ד"א עשרה כדי כניסה לכולם. בתחלה התחיל אברהם להפחות חמשה. דכתיב אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה. א"ר חייא בר אבא בקש אברהם לירד מן החמשים לחמשה. ולא הניחו הקב"ה לכן תפס מנין העשרות.

פסוק לג

וילך ה' כאשר כלה. הדיין הזה כל זמן שהסניגור מלמד זכות הוא ממתין. נשתתק הסניגור עמד לו הדיין. כך וילך ה' כאשר כלה. הסניגור הזה כל זמן שהדיין מסביר לו

פנים הוא מלמד זכות. עמד לו הדיין נשתתק הסניגור. לכך נאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו. הקטיגור הזה כיון שרואה שנשתתק הסניגור הולך לעשות שליחותו. כך ואברהם שב למקומו מיד ויבואו המלאכים סדומה בערב. למה המתינו עד הערב. אלא מלאכי רחמים היו והיו המלאכים ממתינים שמא אברהם מוצא להם זכות. כיון שלא מצא. מיד ויבואו שני המלאכים סדומה בערב.

פרק יט

פסוק א

ויבואו שני המלאכים סדומה. כאן קורא אותן מלאכים. ולמעלה קורא אותן אנשים. דכתיב ויפנו משם האנשים וילכו סדומה. אלא להלן שהיתה השכינה על גביהן נקראו אנשים. כיון שנסתלקה השכינה מעל גביהן לבשו מלאכות. ר' לוי אמר אברהם היה כחו יפה נידמו לו כאנשים. לוט לא היה כחו יפה נידמו לו כמלאכים.

סדומה. תני משום ר' נחמי' כל דבר שצריך למ"ד מתחלתו נותן לה ה"א בסופו.

בערב. בא ערבה של סדום שקעה שמשה נתחתם גזר דינה.

א"ר לוי אין הקב"ה דן את האומות אלא בלילה. בשעה שהן ישנין מן העבירות. דכתיב והוא ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים (תהלים צח ט).

ולוט ישב בשער סדום. ישב כתיב. אותו היום מינו אותו ארכי הדיינים.

וירא לוט ויקם לקראתם. ובאברהם הוא אומר וירא וירץ לקראתם. מלמד שבאו עליו כעוף הפורח באויר.

פסוק ב

ויאמר הנה נא אדוני. כל אדני שנאמר באברהם קודש. ושנאמר בלוט חול.

סורו נא אל בית עבדכם. ר' יודן אמר אפי' איני כדאי. עקמו עלי את הדרך. רב הונא אמר עקמו עלי את הדרך כדי שלא תהא נראין באים אצלי. לפי שבסדום לא היו מקבלים אורח.

אל בית עבדכם ולינו ורחצו. אברהם הקדים רחיצה ללינה. כדרך העולם רוחצים ולנים. ולוט מקדים לינה לרחיצה. כדי שיצאו ויראו אבק שעל רגליהם. שלא יאמרו אנשי סדום היכן לנו הלילה.

ויאמרו לא כי ברחוב נלין. ממאנין לקטן ואין ממאנין לגדול.

פסוק ג

ויסורו אליו. היינו דאמר רב הונא עקמו עליו הדרך.

ויעש להם משתה. מגידול ביתו של אברהם עושה את העוברין ואת השבין.

ומצות אפה. באברהם כתיב ועשי עוגות. וכאן ומצות אפה. אשתו של לוט אפילו מלח לא הביאה לפניהם ולפיכך נהייתה נציב מלח.

פסוק ד

טרם ישכבו. התחילו מבערב לשאול אותו שאילות. אמרו לו המלאכים אנשי העיר מה הם. אמר להם כל מקום יש בהם טובים ורעים. אבל כאן כולם רעים.

ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית. אין אחד מהם מעכב.

פסוק ה

ויקראו אל לוט וגו' הוציאם אלינו ונדעה אותם. לתשמיש ביקשום.

פסוק ו

ויצא אליהם לוט הפתחה והדלת סגר אחריו. מעצמו סגר הדלת.

פסוק ח

רק לאנשים האל. לשון אלוהות. שליחות אלהים הם עושים.

כי על כן באו בצל קורתי. לא בזכותי אלא בזכות אברהם.

פסוק ט

ויאמרו גש הלאה ויאמרו האחד בא לגור. שני פעמים ויאמרו. אלא כשהוא אומר להם דברים ערבים אמרו לו גש הלאה. סוק לעיל. וכשהוא אומר דברים שאין ערבים להם. אמרו לו האחד בא לגור וישפוט שפוט. אמרו לו דין שדנו ראשונים אתה בא לעוות. שכך התנו סדומיים שכל אכסנאי הבא במקומם להיותם מתעללים בו ונוטלין את ממונו.

פסוק יא

ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנוורים. מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה הפורענות.

וילאו. נשתטו. כמו כי הואיל הלך אחר צו (הושע ה יא).

פסוק יג

כי משחיתים אנחנו. לפי שגילו מסטורין. ולפי שנתגאו. נידחו ממחיצתן קל"ח שנה. עד שעלו בימי יעקב. דכתיב והנה מלאכי אלהים עולים (בראשית כח יב). וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (שם כה כו). ובן שבעים ושבעה נתברך יעקב כשיצא מבית אביו ללכת אל פדן ארם. וטול שנה אחת טרם לידת יצחק נהפכה סדום. הרי קל"ח.

פסוק יד

ויהי כמצחק בעיני חתניו. כשחוק לכסיל עשות זימה (משלי י כג).

פסוק טו

וכמו השחר עלה. א"ר חנינא משעלה עמוד השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ארבעה מילין. שכן כתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה. ומסדום לצוער ד' מילין.

קח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות. ר' טוביה ב"ר יצחק אמר שתי מציאות. רות המואביה. ונעמה העמונית. א"ר יצחק מצאתי דוד עבדי (תהלים פט כא). היכן מצאת אותו בסדום.

פסוק טז

ויתמהמה. תמהון אחר תמהון אמר כמה אבוד בכסף בזהב ובאבנים טובות. הה"ד עושר שמור לבעליו לרעתו (קהלת ה יב).

פסוק יז

ויאמר המלט. זה רפאל שבא להצילו.

ההרה המלט. אל זכותו של אברהם.

פן תספה. בעון העיר.

פסוק יט

ואנכי לא אוכל להמלט ההרה. ר' לוי בשם ר' חמא ב"ר חנינא. אמר לוט ואנכי לא אוכל להמלט ההרה. לפי שעד עתה היה זכותו ניכר בין אלו הרשעים. אבל אצל הצדיקים כמו אברהם אהיה כאין מפני זכותו שרב. ואינו יכול לעמוד בגחלתו וכן אמרה צרפית האלמנה לאליהו. עד שלא באת אצלי היו מעשי מרובין מבני עירי. ומשבאתה אצלי היו מעשיך מרובין משלי ונזכר עוני.

ר' לוי אמר כשם שנוה רע מזיק. כך שינוי נוה טוב מזיק. שסדום היה עמוקה. לכך נאמר לא אוכל להמלט ההרה.

פסוק כ

הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה והוא מצער. אמרו רז"ל כל עיר שישובה מקרוב עונותיה מוצערים. וישיבת צוער נ"א שנה וסדום נ"ב. כמו שפירשנו למעלה.

פסוק כא

ויאמר אליו הנה נשאתי פניך. א"ר תחליפא מה לוט על שכיבד המלאך נשא לו פנים. ישראל שכיבדו הקב"ה על אחת כמה וכמה. לכך נאמר ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כו).

שאילה מתי נהפכה סדום. תשובה בששה עשר בניסן. כעת חיה בפסח נולד יצחק. בעת שהחמה והלבנה עומדות ברקיע ביום שהשמש יוצא במזרח. והלבנה עדיין במערב. וכל כך למה. שלא יאמרו אין אלהים בעולם. כי היו עובדים לחמה וללבנה והפכם בפניהם. היינו דכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה.

פסוק כד

וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים. משל לעומד ע"פ התנור בא בנו נותן לו [פת. בא שונאו נותן לו] גחלים על ראשו. כך וה' המטיר [על סדום

ועל עמורה גפרית וגו'. וכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד). ר' יהודה ב"ר סימון אמר וה' המטיר] זה מלאך גבריאל.

מאת ה'. מן הגבורה.

ר' יצחק אמר מנהג הפסוק הוא להזכיר ב' פעמים אפילו בהדיוט כל שכן בגבורה. ודבר זה כתוב בתורה בנביאים ובכתובים. בתורה. דכתיב ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך וגו' (בראשית ד כג). בנביאים. ויאמר להם המלך קחו עמכם מעבדי אדוניכם (מ"א א לג). בכתובים. דכתיב כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (אסתר ח ח).

גפרית ואש. א"ר יודן מפני מה אדם מתפחד מן האש ונפשו סולדת בגפריות. לפי שהיא יודעת שנידונית בה לעתיד.

פסוק כה

ויהפוך את הערים האל. שהיו בצורות. א"ר יהושע בן לוי עכשו אם יקלוט אדם מטה מאוירה של סדום ויתן בערוגה אחרת אינה מצמחת.

פסוק כו

ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח. א"ר יצחק על שחטאת במלח. כדלעיל.

פסוק כז

וישכם אברהם בבקר. מיכן שהזריזין מקדימין למצות.

אל המקום אשר עמד שם. זו תפלת שחרית. (נג) מיכן ארז"ל אברהם תיקן תפלת השחר. תנן תפלת השחר עד חצות. ר' יהודה אומר עד ארבע שעות. תפלה מעומד. דכתיב אשר עמד שם.

פני ה'. מיכן למתפלל שיראה כאילו שכינה כנגדו. וכן הוא אומר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח).

פסוק כח

וישקף על פני סדום. השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו טו).

פסוק כט

ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם. מה זכירה זכר. זכר ללוט שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אמרי נא אחותי את. היה יודע לוט ושותק.

בהפוך את הערים אשר ישב בהן לוט. שהיה מלוה אותם ברבית. לכך נאמר אשר ישב בהן לוט.

פסוק לא

ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן ואיש אין בארץ. כסבורות היו שכל העולם נהפך. כדרך שנהיה במבול. לכך אמרה נשקה את אבינו יין. מנין היה להם יין. אלא שלפי שהיה להן יין בשופע. היו מכניסין אותו במערות ומצאו בהן יין.

פסוק לב

נשקה את אבינו יין. לגין אחת.

ונחיה מאבינו זרע. בן אין כתוב אלא זרע. להיות זרע בעולם.

ד"א זה מלך המשיח שבא מרות המואביה.

פסוק לג

ולא ידע בשכבה ובקומה. נקוד עליו ללמוד שבשכבה לא ידע. אבל בקומה ידע שהרגיש. ולא היה לו ראוי לשתות גם בליל שני. לפיכך הזכרים של עמון ומואב נתרחקו מישראל והנקבות נתקרבו.

פסוק לז

ותלד הבכירה בן ותקרא שמו. בוא וראה שאין הקב"ה מקפח אפי' שיחה נאה דכתיב ותקרא שמו מואב שביזה את אביה. א"ל הקב"ה למשה אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה (דברים ב ט). מלחמה הוא דלא. אבל אתה עושה בם אנגריא. אבל צעירה שאמרה בלשון כבוד בן עמי. אמר לו הקב"ה למשה (שם שם יט). אל תצורם ואל תתגר בם. כלל.

ולפיכך קדמה ד' דורות למלכות בכירה. לפי שקדמה לילה אחת. שמדוד עד נעמה העמונית ד' דורות. (סו) בוא וראה כמה גדלה מחשבה טובה. אפי' עבירה שהיתה כוונתה לטובה. זכו מבני בניה למלכות. היינו דתנן וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

פרק כ

פסוק א

ויסע משם אברהם. למה נסע. מפני שם רע של לוט. שהיו אומרים לוט בן אחי אברהם בא על בנותיו. וכדי שלא לשמוע נסע משם.

ד"א ויסע משם אברהם. בוא וראה כמה היה מתאוה אברהם אבינו בהכנסת אורחין. שמשעה שנחרב מקומה של סדום פסקו העוברים ושבים. אמר למה אני מפסיק צדקה מביתי הלך ונטה לו אהל בגרר.

תנן התם אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת להן לעולם הבא. כיבוד אב ואם. והכנסת אורחין.

תנן אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון מד' סאין בסלע. ופירוש הלכה זו. סלע ד' דינרין. שש מעה כסף דינר. הרי כ"ד מעות מסלע. מעה ב' פונדיות. נמצא פונדיון אחד ממ"ח לסלע. ובזמן שד' סאין הולכין בסלע. כל סאה ו' קבין. הרי כ"ד קבין בסלע. כל קב ד' לוגין. הר צ"ו לוגין בסלע. לכל פונדיון ב' לוגין. כי הלוגין צ"ו בסלע. והפונדיונים מ"ח. הרי לכל פונדיון ב' לוגין. ואותן הב' לוגין הנמכר בפונדיון הוא שיעור סעודה אחת לעני העובר ממקום למקום. וכל לוג ג' בצים. הרי שנים עשר בצים הוא הסעודה לעובר ממקום למקום. וחצי ככר זהו פרס (ה) ששיערו רבותינו לבית המנוגע. שאם שהה כזה השיעור בכדי אכילת פרס טמא. וכליו שעליו טמא. משום שנאמר והבא אל הבית (ויקרא יד מו). (ה) וחצי חציה שהן ג' בצים לפסול את הגויה בנבלת עוף טמא. שאין מגעו מטמא ופוסל את הגוף באכילה. לן נותנין לו פרנסת לינה. א"ר פפא פוריא ובי סדיא. כר וכסת. שבת נותנין לו מזון שלש סעודות. חד של לילי שבת ושתים של יום. וכל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו כאלו מקריב תמידין. שכך נאמר בשונמית עובר עלינו תמיד (מ"ב ד ט). נשוב לענין הפרשה.

פסוק ב

ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא. על כרחה שלא בטובתה. שהרי בראשונה אמר לה אמרי נא אחותי את. והיא לא רצתה לומר. לכך כתוב ויאמר אברהם.

וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה. בתומו לקחה בחזקה פנויה.

פסוק ג

ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה. אין הקב"ה נגלה אל האומות אלא בלילה. וכה"א בסעיפים מחזיונות לילה (איוב ד יג). וכתיב ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (בראשית לא כד). וכתוב ויבא אלהים אל בלעם לילה (במדבר כב כ).

הנך מת. מיכן שאין התראה בבני נח.

והוא בעולת בעל. א"ר אחא שנתעטר בה בעלה. כענין שנאמר אשת חיל עטרת בעלה (משלי יב ד).

פסוק ד

ואבימלך לא קרב אליה. לפי שאפילו מי רגליו נעצרו.

ויאמר אדני. לשון תחינה.

הגוי גם צדיק תהרוג. אמר לפניו רבש"ע אם כך דנת על אנשי דור המבול ודור הפלגה. שבאת עליהם בשוגג כמזיד. ועל אונס כרצון. אם כן צדיקים היו והרגת אותם. ר' ברכיה אמר הגוי גם צדיק תהרוג. תינח גוי תהרוג אבל גם צדיק תהרוג.

פסוק ה

הלא הוא אמר לי אחותי הוא. והיא גם הוא אמרה אחי הוא. הוא כתיב. כלומר אברהם הוא אמר והיא שתקה על דברי אברהם כאילו היא אמרה. משום דשתיקה כהודאה דמיא.

גם הוא. לרבות חמריו ועבדיו וגמליו הכל אמרו פה אחד אחותי היא.

בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת. כיון שאמר הכתוב ואבימלך לא קרב אליה אפילו שום קריבה בעלמא. אלא מאי עשית זאת. שנענש על הלקיחה. דכתיב וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה.

פסוק ו

ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי וגו' ואחשוך גם אנכי אותך מחטו לי. חסר א' א"ר יצחק מחטונך לי. כלומר אין השבח הזה לך אלא לי שעצרת מחטך. דכתיב כי עצור עצר ה' בעד כל רחם. לי היה האנותך ולא לך. לי השבח ולא לך. משל לרוכב סוס ותינוק בדרך. תפס הרוכב הסוס ולא רמסו. למי השבח לרוכבו ולא לסוס.

פסוק ז

ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. אמר אבימלך רבש"ע מי מפייסו שלא נגעתי בה. א"ל הקב"ה כי נביא הוא ויודע שלא נגעת בה.

ד"א ארז"ל בשעה שאמר אבימלך הלא היא אמר לי אחותי היא. אמר לו הקב"ה נביא הוא ומתוך דבריך למד. אכסנאי בא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו. או על עסקי אשתו שואלין אותו. מיכן לבן נח שנהרג שהיה לו ללמוד ולא למד.

ואם אינך משיב דע כי מות תמות. בזה ובבא.

פסוק ח

וישכם אבימלך בבקר וגו' ויראו האנשים מאד. אמרו זה חוטא וכולם מתים. לכך נאמר ויראו האנשים מאד.

פסוק ט

ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר לו מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה. א"ר חנן לפי שהיו רואין עשנה של סדום עולה ככבשן האש. אמרו תאמר אותן האנשים שנשתלחו לסדום באו לכאן לשחתה. לבך נאמר מה עשית לנו.

מעשים אשר לא יעשו. א"ר חלבו בכ"מ שהיית הולך רווחה מקדמתך. וכאן רעבון קדמך.

פסוק י

ויאמר אבימלך אל אברהם מה ראית כי עשית את הדבר הזה. לפי שלא היו שטופי זמה כמו המצרים.

פסוק יא

ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה. מה ראה. ראה שהיו נפנים זה לפני זה. האיש לפני האשה והאשה לפני האיש. ולא היו מצניעינון זה מזה.

פסוק יב

וגם אמנה. כשיטתן השיבן.

אחותי בת אבי היא. קורבה דאחוה אית לי בה מאבא ולא מאמה שהיא בת הרן אחיו. כדלעיל.

פסוק יג

ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי. א"ר חנין בשעה שתעו אומות העולם זה את זה אחר עבודת כוכבים.

אותי אלהים. אותי בחר אלהים מבית אבי ואמר לי לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך.

ואומר לה. כי לקחתיה מבית אביה עמי.

ד"א כאשר בקשו להתעות אותי אלהים מבית אבי הוציאנו ואמר לי לך לך.

פסוק יד

ויקח אבימלך צאן ובקר ועבדים ושפחות ויתן לאברהם. זש"ה ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז).

פסוק טו

ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך. אבימלך חסיד שבאומות היה. ורצה להיות שכן לצדיק.

פסוק טז

ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף וגו'. א"ר יודן עשה לך כסות שיהיו הכל מביטין בו ולא בנואו של שרה. ד"א כסות עינים שעושה עינים עינים. ר' ברכיה אמר מטרונה עשאה כסות שהיא מכוסה מן העין. ד"א כסות עינים. שיהיו הכל יראין ממנה לאמר מלבוש של מלכות לובשת ותתכס מן העין של בני אדם.

לכל אשר אתך. שלא יגעו בכל אשר אתך.

ואת כל ונוכחת. כלומר הוכיחה שלא להיות רגילה לאמר מעתה על בעלה אחי הוא.

ואת כל. אשר עשית עמדי לא תעשי עוד.

ונוכחת. ואיתוכחת. שקבלה תוכחתו.

ד"א נתן לו לאברהם אבינו אלף כסף להיות לו כבוד מתן מן המלך. תחת כסות עינים שעשה שלקח את שרה ויהיה לכם לכבוד לכל אשר אתך.
ואת כל. ועם הכל שהם עמך.
ונוכחת עמהם לשון יושר. כמו הולך נכוחו (ישעי' נז ב).
ס"א נתן לה אלף כסף ואת כל ונוכחת. שם עבד שמו כל. שהיה הכל תחת ידו. ונוכחת. שפחה שהיתה מוכחת כל הבית.
הלכות המורדות והמורד.
תנן התם המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה שבעה דינרין בשבת. כנגד שבעה מלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה. טוחנת. אופה. מכבסת. מבשלת. מניקה את בנה. מוצעת המטה. ועושה בצמר. וכן המורד על אשתו מוסיפין על כתובתה שלשה דינרים בשבת. למה שלשה. כנגד שארה. כסותה. ועונתה.

פסוק יז
ויתפלל אברהם אל האלהים וגו' וילדו. ואתרוחו.

פסוק יח
כי עצר עצר ה'. שתי עצירות. עצירת הזרע. ועצירת השתן. עצירת הגרון ועצירת התחתונים.
כל רחם. אפילו התרנגולת לא הטילה ביצתה.
על דבר שרה אשת אברהם. שהיו הכל אומרים זה על דבר שרה אשת אברהם ראויה זאת לזה.

פרק כא

פסוק א
וה' פקד את שרה. לפי שיצאה אמנו שרה מביתו של פרעה ומאבימלך טהורה פקדה הקב"ה. דכתיב ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע (במדבר ה כח). לכך הוסמכה פרשה זו לזו.
וה' פקד את שרה. אע"פ שמלאך ממונה על הריון. כאן וה' פקד את שרה כאשר אמר. ההוא אמר ולא יעשה (שם כג יט).
ויעש ה' לשרה כאשר דבר. ודבר לא יקימנה (שם).
ד"א כאשר אמר. ע"י המלאך ויאמר שוב אשוב אליך כעת חיה.
כאשר דבר. ע"י שכינה. וידבר אתו אלהים (בראשית יז ג).
ר' יהודה אומר כאשר אמר ליתן לה בן. ויעש ה' לשרה כאשר דבר. לברכה בחלב.

פסוק ב

ותהר ותלד שרה לאברהם בן. דכתיב אלה תולדות יצחק בן אברהם (שם כה יט).

בן לזקוניו. שתי מלות הן זיו איקונין. מלמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לאביו. וכה"א ביוסף כי בן זקונים הוא לו (שם לז ג).

למועד אשר דבר אותו אלהים. נאמר כאן מועד. ונאמר להלן מועד. מועד צאתך ממצרים (דברים טז ו). בחצי היום נולד כדי שישמע לכל כי ילדה שרה.

פסוק ג

ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו. ע"פ הגבורה. דכתיב וקראת את שמו יצחק. (בראשית יז יט). מהו יצחק יצא חוק לעולם. למול בן ח' ימים.

ר' יצחק אומר יו"ד כנגד י' נסיונות שנתנסה אברהם אבינו. צ' כנגד שני שרה. ח' כנגד ח' ימים שנימול. ק' כנגד שני אברהם דכתיב הלבן מאה שנים יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (שם שם יז).

פסוק ד

וימל אברהם וגו' כאשר צוה אותו אלהים. (יא) דכתיב ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר (שם שם יב).

פסוק ו

ותאמר שרה צחק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי. יחדי לי. אם השמחה לשרה כל השומע מה שמחה יש לו. הוא שאמרו ז"ל כל העקרות וכל החרשים וכל הסומים נפקדו עם שרה.

פסוק ז

ותאמר מי מלל לאברהם. ר' פנחס בשם ר' יחלקיהו אמר. מי אמר מי דבר לא כתיב. אלא מי מלל. רמזו למאה שנה מוליד מנין מלל. ד"א מלל שהניקה בכל יום מאה ילדים.

הניקה בנים. לפי שהיתה שרה אמנו צנועה ביותר אמר לה אברהם גלי דדייך והניקהו. כדי לפרסם נסי צורנו. והיו מטרוניות מביאות בניהם אצל שרה להניק. לקיים מה שנא' הניקה בנים שרה. וכדי להודיע שמו של הקב"ה.

פסוק ח

ויגדל הילד ויגמל. רבנן אמרו נגמל מחלבו.

ויעש אברהם משתה גדול. ר' יהודה ב"ר סימון אמר. גדול עולמים היה שם ושש. היינו דכתיב כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך (דברים ל ט).

ביום הגמל. ביום ה"ג מל לשמנה מל. כי שתי משתאות היו. אחד במילה ואחד בגמילה.

פסוק ט

ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק. דרש ר"ע את בן הגר המצרית מצחק ר' שמעון אומר אין מצחק אלא גילוי עריות כענין שנאמר בא אלי העבד העברי אשר הבאת לי לצחק בי (בראשית לט יז). ר' ישמעאל אומר מצחק זו עבודת כוכבים. כענין שנאמר ויקומו לצחק (שמות לב ו).

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מצחק זו שפיכת דמים. כגון יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד). אמר ישמעאל ליצחק נלך ונראה חלקנו בשדה. היה ישמעאל נוטה קשת וחצים ומורה כלפי יצחק ועושה עצמו מצחק.

פסוק י

ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. אמרה לו עם בני אפילו לא היה יצחק והיה לי בן אחר. או יצחק ולא היה בני לא יירש עמו. כ"ש עם בני עם יצחק שהבטיחך הקב"ה בו.

פסוק יא

וירע הדבר מאד בעיני אברהם. שכבר בקש עליו רחמים לו ישמעאל יחיה לפניך.

פסוק יב

ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך וגו' כי ביצחק. כל המודה בב' עולמות הוא זרעך.

פסוק יג

וישכם אברהם בבקר. לפי שאמר לו הקב"ה כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה.

ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה. בן כ"ז שנה. י"ד קודם ליצחק ושלש עשרה היה יצחק. דכתיב כי לא יירש וגו' בן הראוי לחלק בירושה הוא יצחק. ויש אומרים ישמעאל היה בן י"ז שנה. י"ד עד יצחק. וג' עד הגמל את יצחק הרי י"ז. ואם תאמר שם על שכמה ואת הילד. אלא מלמד שהכניסה בו עין הרע וחלה.

פסוק טו

ויכלו המים מן החמת. לפי שהחולה צמא ביותר ושותה בכל שעה.

תחת אחד השיחים. אילן של רותם שגדלים במדבר.

שיחים. א"ר אסי ששם חשיחו עמה המלאכים.

פסוק טז

הרחק כמטחוי קשת. למדנו מן אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה.

פסוק יז

ויקרא מלאך אלהים. בזכותו של אברהם.

באשר הוא שם. בזכות עצמו. יפה תפלת החולה לעצמו יותר משל כל בני אדם. מיכן אמרו רז"ל אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה השעה. דכתיב באשר הוא שם. שאע"פ שהיה עתיד להמית את ישראל בצמא דכתיב משא בערב ביער בערב תלינו ארחות דדנים (ישעיה כא יג). וכתיב לקראת צמא התיו מים. יושבי בארץ תימא בלחמו קדמו נודד (שם שם יד). לא דיי שלא נתנו להם מים. אלא שהאכילם מלוחים לשמונים אלף לבושי שריונים. כדמפורש בהגדת איכה. ואפילו הכי העלה לו הקב"ה באר במדבר.

פסוק יט

ויפקח אלהים את עיניה. א"ר בנימין בן לוי ור' יונתן בן עמרם. הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר עיניהם. דכתיב ויפקח אלהים את עיניה.

פסוק כ

ויהי אלהים את הנער. ריבה הוא וכל אשר לו לברכה.

רבה קשת. רבה על כל המורים בקשת.

פסוק כא

וישב במדבר פארן ותקח לו אמו. אמר רב יצחק זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאים. לפי שהיתה אמו שפחה מצרית. דכתיב ולה שפחה מצרית (בראשית טז א). לקחה לבנה אשה מארץ מצרים.

פסוק כב

ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך ופיכול שר צבאו. פה שכל החיילות של אבימלך היו נושקים לו ועל פיו היו יוצאים ובאים.

אל אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר אתה עושה. שהיו האומות אומרים אילולי היה אברהם צדיק. היאך לא הוליד בן. כיון שהוליד אמרו אלהים עמך. וכששמע לקול שרה וגירש את הגר ואת ישמעאל היו מרננים אחריו. למה שמע לקול אשתו וגירש את בנו. כיון שראה מעשיו של ישמעאל שנשא אשה מארץ מצרים. והיה יושב ורובה קשת ומלסטם את הבריות. אמר לו אלהים עמך בכל אשר אתה עושה.

פסוק כג

ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי. הם ג' דורות. עד כאן רחמי האב על הבן בנו ובן בנו. ר' יוסי ב"ר חנינא אמר עד כאן הכנסתם של ארץ ישראל בארץ מה שניתן לאברהם לז' דורות. ניתן לאבימלך לג' דורות. זש"ה ואויבי חיים עצמו. (תהלים לח כ).

כחסד אשר עשיתי עמך. שאמר לו הנה ארצי לפניך.

פסוק כה

והוכח אברהם את אבימלך. א"ר יוסי ב"ר חנינא מלמד שהתוכחת מביאה לידי אהבה. שנאמר הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט ח).

אשר גזלו עבדי אבימלך. בפרהסיא נקרא גזל. ובסתר גניבה.

פסוק כו

ויאמר אבימלך לא ידעתי. מעצמי.

וגם אתה לא הגדת לי. ע"י שליח.

פסוק כח

ויצב אברהם את שבע כבשות הצאן לבדהן. אלו הן הנזכרות למעלה.

ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם ברית. ואותם הצאן לקח והציגם לבדהן.

פסוק ל

ויאמר כי את שבע כבשות תקח מידי. כנגד שבע כבשות שנתן אברהם אבינו לאבימלך. שיהו בניו ז' דורות עד שיכנסו לארץ והרגו ז' צדיקים מבניו ואלו הן.

שמשון. חפני. ופנחס. ושאול. ושלשת בניו. וכנגדן עשה הארון בשדה פלשתים ז' חדשים. א"ר ירמיהו בשם ר' שמואל ב"ר יצחק. אמר הקב"ה אילו תרנגולת של אחד מהם נאבדה היה מחזיר כמה פתחים להביאה וארוני בשדה פלשתים ז' חדשים ולא חששתם. אני אחוש בדבר. הה"ד וישרנה הפרות (ש"א ו יב).

דרשה כי המים היו עולין כשרואין את צאן אברהם אבינו. סימן לבניו שיהא הבאר עולה לישראל דכתיב עלי באר ענו לה (במדבר כ"א יז).

פסוק לג

ויטע אשל. ר' יהודה אמר פרדס. מאי אשל שאל. כל מה שאדם היה שואל בו מטעים תאנים ענבים ורמונים. ר' נחמיה אמר פונדקי שאל מה תרצה בשר עופות דגים יין. רבנן אמרי אכילה שתיה לויה.

ויקרא שם בשם ה' אל עולם. שהקריא שם שמים בפי כל בריה. לאחר שאכלו ושתו אמר להם ברכו למי שאכלתם משלו.

פסוק לד

ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים. יותר ממה שעשה בחברון עשה שם. שבחברון עשה עשרים וחמשה שנים וכאן עשרים ושש.

פרק כב

פסוק א

ויהי אחר הדברים האלה. אחר מאי. אחר שאמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן ומכל סעודה שעשה לא היה לו תור או גוזל אחד להקריב לפניך. אמר להן כל מה שעשה כלום עשה אלא בשביל בנו. אם אני אומר לו העלהו לי עולה מיד מעלהו. לכך נאמר ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם.

ד"א אחר דבריו של ישמעאל אמר לו ישמעאל ליצחק. אני גדול ממך. שאני מלתי בן שלש עשרה שנה. ואתה בן שמונת ימים. אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני אם אמר לי הקב"ה זבח עצמך לפני מיד אני זובח. מיד והאלהים נסה. ר' יוסי הגלילי אומר גידלו כנס של ספינה. ר' עקיבה אומר נסה ודאי.

פסוק ב

ויאמר קח נא. אין נא אלא לשון בקשה. אמר לו בבקשה ממך עמוד בנסיון זה שלא יאמרו אין ממש בראשונים.

את בנך. אמר לו איזה בן. א"ל את יחידך. אמר לו זה יחיד לאמו. וזה יחיד לאמו. אמר לו אשר אהבת. אמר לו איתת חמין במעיא תרויהו. אמר לו את יצחק. וכל כך למה. כדי לחבבו בעיניו. וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה.

ולך לך. הראשונה לך לך. והשניה ולך לך. ו' הוסיף. מלמד שחביב הנס האחרון מן הראשון. בלשון הנס הראשון היה הנס האחרון.

אל ארץ המוריה. ר' חייא רבה ור' ינאי. חד אמר למקום שהוראה יוצאה לעולם. שנאמר על פי התורה אשר יורוך (דברים יז יא). וחד אמר למקום שיראה יוצאה לעולם. והעלהו לי לעולה. להעלאה ולא לזביחה.

על אחד ההרים. רב הונא משום ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר. משהקב"ה מתמהא בעיניהם של צדיקים. אח"כ מגלה להם טעמו של דבר. ודכוותה אל הארץ אשר אראך (בראשית יב א). קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך (יחזקאל ג כב). על אחד ההרים אשר אומר אליך.

פסוק ג

וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו. א"ר שמעון בר יוחי אהבה מקלקלת את השורה. ושנאה מקלקלת את השורה. אהבה באברהם. דכתיב וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו. וכי לא היה לו עבד לחבוש את חמורו. אלא על אהבתו לבוראו חבש הוא בעצמו. ושנאה מבלעם. דכתיב וישכם בלעם בבקר וגו' (במדבר כב כא). ולא היה

לו כמה עבדים. אלא משנאתו את ישראל חבש הוא בעצמו. אר"ש בן יוחי תביא חבשה דאברהם ותעמוד על חבשה דבלעם.

ויקח את שני נעריו אתו. מיכן שאין ראוי לאדם הגון ללילך לבדו. וכן בשאול כתיב וילך הוא ושני אנשים עמו (ש"א כח ח).

ויבקע עצי עולה. ר' חייא בר יוסי אמר בשם ר' מישא בשכר בקיעת עצים של עולה זכו בניו ויבקעו המים (שמות יד כא).

ויקם וילך. ניתן לו שכר קימה ושכר הליכה.

פסוק ד

ביום השלישי. כי היה השטן מבלבל לו הדרך עד יום השלישי.

ד"א כדי לסגפו בדרך ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה.

ביום השלישי וישא אברהם את עיניו. אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצער יותר משלשת ימים. כיוצא בו ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי (בראשית מב יח). במתן תורה ויהי ביום השלישי (שמות יט טז). ביונה כתיב ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים (יונה ב א). ביום השלישי לאסתר (אסתר ה א). ולעתיד לבא יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו (הושע ו ג).

וירא את המקום מרחוק. מה ראה. ראה ענן קשור בהר. אמר לו ליצחק רואה אתה כלום. אמר לו רואה אני ענן קשור בהר. אמר לעבדיו רואים אתם כלום. אמרו לא לאו. אמר להם שבו לכם פה עם החמור. עם הדומים לחמור. מה חמור אינו רואה. אף אתם אינכם רואים.

ואני והנער נלכה עד כה. א"ר יהושע בן לוי נלך ונראה מה יהיה בסופו של כה יהיה זרעך (בראשית טו ה).

ונשתחוה ונשובה אליכם. פי' מבשרו שהם חוזרין מהר המוריה לשלום. בזכות השתחויה זו. זכו בניו והשתחויתם מרחוק (שמות כד א). ובה יזכו לכינוס גליות. והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים (ישעי' כז יג).

פסוק ו

וילכו שניהם יחדו. שוים זה לעקוד וזה ליעקד.

פסוק ז

ויאמר יצחק אל אברהם אביו וגו'.

פסוק ח

ויאמר אלהים יראה לו השה לעולה בני. חמשה ויאמר כנגד חמש שנים שחיה יצחק יותר מאברהם. אברהם אבינו מת בן קע"ה ויצחק בן ק"פ.

ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה. ואם אין שה. לעולה בני. כיון שפירש לו הדבר עוד נתחזקו שניהם בעצה אחת.
וילכו שניהם יחדו. זה לשחוט וזה לישחט.

פסוק י

וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת. בעא מיניה רב מר' חייא מנין לשחיטה שהוא בדבר שהוא מטלטל. דכתיב וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו. מה לשון מאכלת. שמתיר בשר לאכילה. שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (בראשית ט ד). וכיון שנשחט הותר.

פסוק יא

ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם ויאמר הנני. תני ר' חייא לשון חיבה. לשון זירוז. ר' אלעזר בנו של ר' יעקב אומר לו ולדורותיו. אין דור שאין בו כאותן שנכפלו שמותן. אברהם אברהם. יעקב יעקב. משה משה. שמואל שמואל.

פסוק יב

ויאמר אל תשלח ידך אל הנער. אמר לפניו רבונו של עולם אוציא ממנו טיפת דם. א"ל אל תעש לו מאומה.
כי עתה ידעתי. ידעתי לכל שאתה אוהבני.
ולא חשכת את בנך את יחידך ממני. כאילו הקרבת את עצמך לפני.

פסוק יג

וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך. אחר כך נאחז בסבך בקרניו בסבך של אילן.
ד"א אחר. סימן לישראל אחרית הגלות ישראל נסבכים בצרות. וסופן להגאל בקרניו של איל. הה"ד וה' אלהים בשופר יתקע (זכריה ט יד). ובראש השנה נוטלין שופר ומתריעין וסופן להגאל. ר' יוסי דסכנין בש"ר לוי. לפי שהיה אבינו אברהם רואה את האיל ניתש מן חורש זה. הולך ומסתבך בחורש אחר. א"ל הקב"ה כך עתידין בניך להסתבך במלכיות. מבבל למדי. וממדי ליון. ומיון לאדום. וסופן להגאל בקרניו של איל. הה"ד וה' אלהים בשופר יתקע.
ענין ראש השנה אמר ר' אבהו למה תוקעין בשופר של איל. כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם. ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.
תנן התם בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון. שנא' היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלים לג טו). מאי כבני מרון. הכא תרגימו כבני אמרנא. ר' שמעון בן לקיש אמר כמעלות בית חורון. ותנן נמי סדר ברכות של ראש השנה

אומרים אבות וגבורות וקדושת השם. וכולל מלכיות עם קדושת היום ותוקע. זכרונות ותוקע. שופרות ותוקע. ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים. אין פוחתין מעשרה מלכיות ועשרה זכרונות. ועשרה שופרות. מתחיל בתורה ומסיים בנביא. ר' יוסי אומר אם השלים בתורה יצא. העובר לפני התבה ביו"ט של ראש השנה השני מתקיע. ואין מעכבין את התינוקות מלתקוע. אבל מתעסקין בהן עד שילמדו. המתעסק לא יצא. והשומע מן המתעסק לא יצא. סדר תקיעות שלש של שלש שלש. שיעור תקיעה כשלש תרועות. שיעור תרועה כשלש יבבות. כשם ששליח צבור חייב. כך כל יחיד ויחיד חייב. רבן שמעון בן גמליאל אומר שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן. ואמרינן אין פוחתין מעשרה מלכיות. הני עשרה מלכיות כנגד מי. א"ר לוי כנגד עשרה הלולים הכתוב בהללו אל בקדשו (תהלים קנ א). ר' יוסף אמר כנגד עשרת הדברות. ר' יוחנן אמר כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם. ואם אמר שלש מכולן יצא כדאמר ר' יוחנן בן נורי. דאמר ר' המנונא אמר שמואל הלכה כר' יוחנן בן נורי. אין מזכירין מלכיות זכרונות שופרות של פורעניות. אבל פורעניות של עובדי כוכבים. כגון וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן (זכריה ט יד) מזכירין. אין מזכירין זכרונות של יחיד. כגון וה' פקד את שרה. וכגון זכרני ה' ברצון עמך (תהלים קו ד).

העובר לפני התבה השני מתקיע. משום ברב עם הדרת מלך (משלי יד כח). ובשעת ההלל כגון שאר ימים טובים שקורין בהן את ההלל. הראשון קורא את ההלל. כלומר בתפלת היוצר. משום דזריזין מקדימין למצות. ובראש השנה ויום הכפורים אין בהם הלל. מאי טעמא כדר' אבהו. דאמר ר' אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם מפני מה אין ישראל אומרים לפניך שירה בר"ה וביוה"כ. אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפני. וישראל אומרים שירה לפני. אמר ר' כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחים בר"ה. אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים. ואחד של בינונים. צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים. של רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לגיהנם. בינונים תלויים ועומדים מראש השנה ועד יוה"כ. זכו נכתבין לחיים. לא זכו נכתבין למיתה. לפיכך אמר הקב"ה אמרו לפני בר"ה מלכיות זכרונות ושופרות. מלכיות כדי שתמליכוני עליכם. זכרונות כדי שתעלה זכרונכם לפני לטובה. ובמה בשופר. וכן הוא אומר תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו (תהלים פא ד). איזה חג שמתכסה בו החודש. הוי אומר זה ראש השנה. לפיכך נקרא יום הזכרון. שמתוך שתוקעין זוכר את יום הכפורים. (נז) והוא שבעשרת הימים האלה כדי שיהא לו מחילה וכפרה ביום הכפורים. וזה נדרושהו על ענין פרשת

יום הכפורים. כי לא הוצרכנו לזה. אלא כדי להודיע כי תקיעת ר"ה בשופר של איל. ואפילו ציפהו זהב או בכסף פסול. בזמן שציפהו במקום הנחת פה. דבעינן שופר ולא חצוצרות. ובזמן שהיחיד מתפלל תוקעין לו בלחש כשהוא מתפלל. ושומעין על הסדר. ועל סדר ברכות. בזמן ששליח צבור מתפלל. לפי שש"ץ מוציא את הרבים ידי חובתן. והלכה כר"ש בן גמליאל. דאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן כל מקום ששנה רבן שמעון בן גמליאל במשנתינו הלכה כמותו. חוץ מערב וצידן. וראיה אחרונה. אלו הלכות הם. ערב בסוף בבא בתרא. צידן בכתובות. וראיה אחרונה בסנהדרין בפ' זה בורר לו אחד. ובשבת לא תקעינן משום דרבה. גזירה שמא יטלטלנו ויעבירנו ארבע מאות ברשות הרבים. וכל גזירה קבעינן להו הלכה. וצריך לברוכי עליה לשמוע בקול שופר. ושהחיינו. דכל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן.

נשוב לענין הפרשה.

פסוק יד

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה. רבא אמר בש"ר יוחנן. אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה רבש"ע משעה שאמרת קח נא את בנך. היה לי מה להשיב. אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע. עכשיו אתה אומר קח נא את בנך. וכבשתי רחמי לעשות רצונך. כן יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיכבשו רחמיך את כעסך על בניו של יצחק. ותהא נזכר להם אותה עקידה. ותתמלא רחמים עליהם.

ה' יראה. אברהם קרא אותו יראה. שם קרא לו שלם. ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד יח). לפיכך נקראת ירושלים על שם שני הצדיקים האלה.

ד"א יראה. בהר ה' יראה. מלמד שצפה ברוח הקודש בניינו וחרבנו. דכתיב על הר ציון ששמם (איכה ה יח). ועוד בנוי. דכתיב יראה.

(**עא**) **ד"א על שם יראה כל זכורך** (**דברים טז טז**). לפיכך בהר ה' יראה.

פסוק טז

ויאמר בי נשבעתי. מה צורך לשבועה זו. לוי בש"ר חמא ב"ר חנינא נשבע לו שאין מנסה אותו עוד ולא ליצחק בנו.

כי יען אשר עשית את הדבר הזה. ללמדך ששקול נס האחרון כנגד הכל.

פסוק יז

כי ברך אברכך. ברכה לאב. ברכה לבן.

והרבה ארבה. ריבוי לאב וריבוי לבן.

וירש זרעך את שער אויביו. זהו תדמור. אשריו מי שרואה במפלתה של תדמור. שהיתה שותפות בשני חרבנות.

פסוק יח
והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. אילולי זרעך לא נתקיימו שמים וארץ. כמו שפירשנו למעלה.

ביעקב כתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל כז). ביוסף כתיב ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (שם לט ה). ולולי יוסף היה העולם חרב בימי פרעה. שנא' וכלה הרעב את הארץ (שם מא). ודניאל הבין בכל ספר וחלומות והוא סיפר לנבוכדנאצר מה די להוי בסופיה יומיא. ואפי' ישראל בגלותם בתפלתן מעמידין העולם. לכך נאמר והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. ולעתיד כתיב אשר יחזיקו אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם (זכריה ח כג). וכתיב ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב (ישעיה יד א). ואומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפני' ג ט). לכן נאמר והתברכו בזרעך כל גויי הארץ.

פסוק יט
וישב אברהם אל נעריו. ויצחק היכן הוא. ר' ברכיה בשם רבנן דתמן אמרו. שלחו אצל שם ללמוד ממנו תורה. ר' יוסי ב"ר חנינא אמר שלחו בלילה מפני העין.
ויקמו וילכו יחדיו אל באר שבע. זה היה מעשה אחר שלמד חקים ומצות.

פסוק כ
ויהי אחר הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר. אחר הרהורי דברים. ומה דברים היה לו אמר אברהם בני קודש עולה כליל היאך ישא אשה מן ארץ כנען. מיד עד שהוא עומד בהר המוריה נתבשר שנולד זווגו של יצחק.
הנה ילדה מלכה וגו'. יחס הכתוב עד רבקה זיווגו של בנו.

פסוק כא
את עוץ. מלמד שנתייירא אברהם אבינו מן היסורין. א"ל הקב"ה אל תירא הנה נולד מי שיקבלם איש היה בארץ עוץ איוב שמו (איוב א א).

פסוק כד
ופלגשו ושמה ראומה ותלד גם הוא. בני גבירה ופלגש הכל שנים עשר. כשם שיצאו מיעקב. לכך נאמר גם הוא כדרך מלכה כדרך בני בניה של שרה.
ד"א ותלד גם הוא. לפי שנפקדה שרה שהיא אחות מלכה. שנא' בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה (בראשית יא כט). וכמו שפירשנו יסכה זו שרה. וכשם שילדה שרה לאברהם נתבשר נמי במלכה אשת נחור. שנא' הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך. כך יביא הקב"ה מנחם בימינו. שנא' שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה וגו' (ישעי' סי' י).

סליק פרשת וירא.
פרשת חיי שרה.

פרק כג

פסוק א

ויהיו חיי שרה. כתוב טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב). טוב עשה אברהם שכשנתבשר. הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך (בראשי' כב כ). לא הלך לשמוח עמהם. אלא הלך לספוד לשרה ולבכותה. דכתיב ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה. באשר הוא סוף כל האדם. ראה כמה גדולות ונוראות עשה הקב"ה עם שרה אמנו. שעם כל הנשים הצדקניות דבר עמהם ע"י מלאך. ועם שרה ע"פ הדבור. שנאמר ויאמר לא כי צחקת (שם יח טו). לא אמר הכתוב כי צחקה. לא כי צחקת. וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרה (שם יב יז). כי עצור עצר ה' על דבר שרה (שם כ יח). ולבסוף ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. עד שלא כבתה שמשה של שרה. זרחה שמשה של רבקה. שנאמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א ה). שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנולד צדיק אחר.

מאה שנה. מה ת"ל מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. אלא בת מאה שנה היתה כבת עשרים לנוי. ובת עשרים כבת ז' לחטא.

שני חיי שרה. כל שנותיה עברה בשמחה ובששון. ואעפ"כ ותמת שרה בקרית ארבע.

פסוק ב

ותמת שרה בקרית ארבע. (ו) קרית ארבע ילידי הענק. אחימי ששי ותלמי וענק אביהם.

ד"א קרית ארבע. שנקברו שם ארבע זוגות. אדם וחוה. אברהם ושרה. יצחק ורבקה. יעקב ולאה.

ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה. מהיכן בא מהר המוריה. למדנו שהיה יצחק כשנעקד בן שלשים ושבעה שנה. בת תשעים היתה שרה בלדת את יצחק. הוסיף שלשים ושבעה הרי מאה ועשרים ושבע שנה לחיי שרה.

והחי יתן אל לבו (**שם ז ב**). זה אברהם. שכל השנים הללו לא קנה לו קבר בארץ ישראל. עד שמתה שרה. ונתן אל לבו. לקנות לו קבר להיות בחזקתו. מיד ג) ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת. תנן התם מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין. נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן. את שלפני המטה. ואת שלאחר המטה. את שלפני המטה צורך בהם פטורין. ואת שלאחר המטה צורך בהם

חייבין. קברו את המת וחזרו. אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו. ואם לאו לא יתחילו. העומדים בשורה הפנימיים פטורין. והחיצוניים חייבין. אלו ואלו פטורין מן התפלה.

תנא לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא בו. משום שנא' לועג לרש חרף עושהו (משלי יז ה). דכיון דאינהו לא מצי לאיעסוקי במצות. דכתיב לא המתים יהללו יה (תהלים קטו יז). חלשא דעתייהו עד דמרחק ד' אמות.

אמר רבא א"ר יהודה כל הרואה את המת ואינו מלוהו. עובר משום לועג לרש חרף עושהו. ואם מלוהו עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי יט יז). ומבטלין תלמוד תורה להוצאת המת. ולהכנסת כלה לחופה. ואע"ג דאית להו צרכיהו. והספידא משום יקרא דשכבי הוא. (טו) ותניא ר' נתן אומר סימן יפה למת שנפרעין ממנו לאחר מיתה. אלמא הספדא יקרא דשכבא הוא. ואי אמר לא תספדו להוא גברא רשותא דידיה הוא שמע מינה. וקבורא דנהוג עלמא ודאי דאורייתא הוא. ואע"ג דאסמוכוהו רבנן מכי קבור תקברנו (דברים כא כג). מדכתיב כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט). ואומר וישוב העפר אל הארץ כשהיה (קהלת יב ז). מכלל דצריך קבורה משום בזיוני דאינשי.

ת"ר בשעת פטירתו של אדם מלאך המות עומד למעלה מראשותיו וחרבו שלופה בידו. וטפה של מרה תלויה בה. כיון שראה אותה חולה מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו. ממנה מת. ממנה מסריח. ממנה פניו מוריקות.

ת"ר בשעת פטירתו של חולה. אומרים לו התודה. שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב. ואם אינו יודע להתודות. אומר יהי רצון שתהא מיתתי כפרה על עונותי. (כא) ואינו נפטר מן העולם עד שרואה פני השכינה. שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר (תהלים כב ל). וכל זכיותיו ועונותיו נפטרין לפניו ואומרים לו חתום. והוא חותם. שנא' ביד כל אדם יחתום (איוב לז ז). לפיכך נאמר והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב). אמר רב דברים של מיתה דידלי דלונייה. דיקבר יקברוניה. דיספד יספדוניה.

וכל הנשים צדקניות מתו לפני בעליהן שלא יתבזו אחריהן. אברהם זכה בשרה. לפיכך זכו בו יצחק וישמעאל בניו. אשריהן הצדיקים שמזכין להם ולבניהן עד סוף כל הדורות. נשוב לענינינו.

ד) גר ותושב אנכי עמכם. אם רצית גר. ואם לאו תושב. מרי בית. שכך אמר לי הקב"ה לזרעך אתננה את הארץ הזאת (בראשית יב ז).

פסוק ג

שמעני אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו. מלך אתה עלינו. נשיא אתה עלינו.

במבחר קברינו קבור את מתך. מיתין סגיאין.

פסוק ז

ויקם אברהם וישתחו. שהודה על בשורה טובה.

פסוק ח

וידבר אתם לאמר וגו' ופגעו לי. פגעוני בי. ואם לאו צלו עלי.

פסוק י

ועפרון ישב. ישב כתיב. ר' יצחק בר אמי אמר אותו היום מינו אותו ארכי איסטרטיגוס.

לכל באי שער עירו לאמר. אמר רב פנחס שנעלו כל דלתותיהן והלכו לגמול חסד לשרה.

פסוק יב

וידבר אל עפרון אך אם אתה לו שמעני. אם אתה חפץ בטובתי לו שמעני. כלומר שמעני לקבל ממני הממון.

נתתי. אמירתן של צדיקים מעשה. דלא כתיב אתן. אלא נתתי.

כסף השדה. מיכן אמרו רז"ל קרקעות ניקנין בכסף ובשטר ובחזקה. באחת מכל אלו.

פסוק יג

אדני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף. א"ר חנינא כל שקלים שנאמר בתורה סלעים. ובנביאים ליטרין. ובכתובים קונטורין. חוץ משקלי עפרון שהן קונטורין. הוא שאמר שלמה נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כח כב). שהכניס עין הרע בממונו של צדיק. הוא שארז"ל רשעים אומרים הרבה. ואפי' מעט אינן עושין. עפרון היה נותן השדה במתנה. אחרי כן העלה בדמים ארבע מאות קונטורין. לפיכך נחסר שמו. דכתיב וישקול אברהם לעפרון. לעפרן כתיב.

פסוק יז

ויקם שדה עפרון. וכי שכיבה היתה לו. אלא קמה בעילויה. שהיתה לאדם קטן. ונהייתה לאדם גדול. לכך נאמר ויקם. ויקם לשון זכר. כמו על שדה איש עצל עברתי והנה עלה כלו קמשונים וגו' (שם כד לא).

אשר במכפלה. מלמד שנכפלה בעיני כל אחד ואחד.

ד"א כל שקבורין שם שכרן כפול בזה ובבא.

השדה והמערה אשר בו וכל העץ אשר בשדה. היינו דתנן המוכר את שדהו צריך לכתוב לו השדה וסימניה.

פסוק יח

לעיני בני חת. א"ר אלעזר כמה דיות משתפכות. כמה קולמוסין משתברין. כדי לכתוב בני חת בני חת. עשרה פעמים כתיב בני חת. כנגד עשרת הדברות. ללמדך שכל המברר מקחו של צדיק. כאילו הוא מקיים עשרת הדברות.

פסוק יט

ואחרי כן קבר אברהם. לפי שהיה אברהם אבינו רודף צדקה וחסד. צדקה לחיים וחסד למתים. לפיכך מצא חיים שנאמר ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים (בראשית כה ז). א"ל הקב"ה תזכה לזקנה שנאמר.

פרק כד

פסוק א

ואברהם זקן בא בימים. יש אדם שבא בימים ואין לו זקנה. ויש אדם שיש לו זקנה ואינו בא בימים. אבל אברהם אבינו זקן בא בימים. ארז"ל עד שבא אברהם לא היה זקנה בעולם. בא אברהם אבינו וביקש רחמים עליה. לכך נאמר ואברהם זקן בא בימים. הוא שאמר שלמה בחכמתו עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (משלי טז לא). דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (בראשית יח יט).

ואברהם זקן. זה שקנה חכמה.

וה' ברך את אברהם בכל. ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא אמר שלא חזר ונסה אותו. ר' נחמיא אומר שלא נתן לו נקבה כל עיקר.

פסוק ב

ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו. שהיה דומה לו.

המשל בכל אשר לו. שהיה שליט ביצרו כמותו.

שים נא ידך תחת ירכי. [ר' ברכיה אמר] לפי שניתנה להם המילה בצער. לפיכך היו נשבעין בה.

פסוק ג

ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. (ו) אמר ר' פנחס עד שלא הודעתיו לבריות ה' אלהי השמים. וכיון שהודעתיו אותו לבריות נקרא ה' אלהי השמים ואלהי הארץ.

אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. הזהירו על בנות ענר אשכול וממרא.

תנן התם האשה נקנית בשלש דרכים. וקונה את עצמה בשתי דרכים. נקנית בכסף ובשטר ובביאה. כסף בפרוטה ובשוה פרוטה. בשטר כתב לה על הנייר בתך מקודשת לי. בתך מאורסת לי הרי זו מקודשת אע"פ שאין בו שוה פרוטה. והני מילי לקדש בעדים

הראויין להן שאינן לא קרובין ולא פסולי עדות. כגון הגזלנין והחמסנין. קידשה בעד אחד. אין חוששין לקידושיה. ואפי' שניהן מודים האיש והאשה.

ותנן נמי האיש מקדש בו ובשלוחו. והאשה מתקדשת בה ובשלוחה. האיש מקדש את בתו כשהיא נערה. יתומה שהשיאוה אמה ואחיה כשהיא קטנה יכולה למאן. עמדה ונתקדשה לאחר. קידושיה הם מיאונה. אבל אם נתקדשה קידושי טעות. אפי' בנה מורכב לה על כתיפה ממאנת. ואלו הן קידושי טעות. כסבורה ראובן ונמצא שמעון. וכן כיוצא בהן. (יג) דתנן במתניתין על מנת שאני כהן ונמצא לוי כו' אינה מקודשת. וכן היא שהטעתו. המקדש את האשה על מנת שאין עליה נדרים. תצא שלא בכתובה. וכן במומין. האומר לחבירו צא וקדש לי אשה פלונית. והלך וקידשה לעצמו מקודשת לשני. וכן האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום מקודשת לשני. (טז) האומר לאשה קדשתיך. והיא אומרת לא קדשתני. הוא אסור בקרובותיה. והיא מותרת בקרוביו. היא אומרת קדשתני והוא אומר לא קדשתיך. הוא מותר בקרובותיה. והיא אסורה בקרוביו. פי' והואיל ואסרה לעצמה להנשא לאחד מן אחיו או לאביו או לבניו של זה. כל מקום שיש קידושין ואין עבירה הוולד הולך אחר הזכר. ואי זה זו כהנת לויה וישראלית שנשאת לכהן ללוי ולישראל. כל מקום שיש קידושין ויש עבירה. הוולד הולך אחר הפגום שבשניהם. כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט. ממזרת ונתינה לישראל. בת ישראל לממזר ולנתין. וכל מי שאין לה עליו קידושין. אבל יש לה קדושין על אחרים הוולד ממזר. ואיזה זה שבא על אחת מכל העריות האמורות בתורה. וכל מי שאין לה עליו קידושין ולא על אחרים הוולד כמוה. ואיזה זה הוולד שפחה ונכרית. איזהו שתוקי. כל שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו. אסופי. כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אמו ולא את אביו. מי שנתן רשות לשלוחו לקדש את בתו. והלך הוא וקידשה. אי שלו קדמו קידושיו קידושין. אם של שלוחו קודמין אין קידושיו קידושין. אם אינו ידוע שניהם נותנין גט. אם רצו אחד נותן גט. ואחד כונס. וכן אשה שנתנה רשות לשלוחה והלכה וקידשה את עצמה כזה הדין. א"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה. נאסר בכל הנשים בזמן שלא חזר השליח לומר לו אם קידש אם לאו. אמר רבא מודה ר' יוחנן באשה שאין לה לא אם לא בת לא שאר קרובות האסורות משום ערוה. שהוא מותר בה. וליכא למיחש שמא קידש שלוחו את בתה או את אמה שתהא זו אסורה עליו. א"ר יהודה אמר רב אין מעשין אלא לפסולות. כי אמרתה קמי דשמואל אמר לי כגון אלמנה לכהן גדול. גרושה וחלוצה לכהן הדיוט. ממזרת ונתינה לישראל. בת ישראל לממזר

ולנתין אבל נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אין כופין אותו. ור' תחליפא אמר שמואל אפי' נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה מעשינן ליה לאפוקה וגביא כתובתה. מאי טעמא כיון דהוא מופקד אפרייה ורביה והיא לא מיפקדה. אמרינן הוא דלא זכה לבנות ממנה.

ת"ר מברכין ברכת אירוסין בבית האירוסין. מאי מברך. רבא בר רב אדא ורבין בר רב אדא דאמרי תרויהו. אקב"ו על העריות. ואסר לנו את הארוסות. והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין בא"י מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין.

ת"ר מברכים ברכת חתנים כל שבעה. א"ר יהודה והוא שבאו פנים חדשות. ומאי מברך בורא פרי הגפן. שהכל ברא לכבודו. בא"י יוצר האדם. ברוך אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנה בנין עדי עד. ברוך יוצר האדם. שוש תשיש ותגל עקרה. בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. בא"י משמח ציון בבניה. שמח תשמח רעים האהובים. כשמחך יצירך מקדם בגן עדן. ברוך משמח חתן וכלה. בא"י אהמ"ה אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה גילה ורינה דיצה וחדוה אהבה אחוה שלום וריעות. מהרה ה' אלהינו ישמע מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה. קול חתן וקול כלה. קול מצהלות חתנים מחופתם. ונערים ממשתה נגינתם. בא"י משמח חתן עם הכלה. א"ר יצחק א"ר יוחנן מברכין ברכת חתנים בעשרה. וחתן מן המניין. וכן הלכה. והילכתא כל ז' יומי אי איכא פנים חדשות מברכינן כל שבעה. ואי לא מברך חדא. משבעה ועד תלתין אין מברך אלא שהשמחה במעונו. אבל בבית המילה אין אומרים שהשמחה במעונו. (מג) ולעולם ידבק אדם בטובים. שהרי אברהם אבינו אמר לאליעזר כי אל ארצי ואל מולדתי תלך. א"ר יצחק חיטיא מקרתך זונין מנהון זרוע.

פסוק ה

ויאמר אליו העבד אולי לא תאבה האשה. כסבור היה ליתן לו בתו.

פסוק ו

ויאמר אליו אברהם השמר לך פן תשיב את בני שמה. לפי שנקרב כליל לא רצה להוציאו מקדושתו. לכן נאמר פן תשיב את בני שמה. א"ר אלעזר כל מקום שנאמר השמר פן ואל. אינו אלא לא תעשה. לפי שאמר לו הקב"ה לך לך מארצך וממולדתך. לפיכך אמר לו פן תשיב את בני שמה.

פסוק ז

ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי. מבית אבי. זה ביתו של אביו. ומארץ מולדתי. זה שכונתו.

ואשר דבר לי. בחרן.

ואשר נשבע לי. בין הבתרים.
הוא ישלח מלאכו לפניך. לפיכך זמן לו הקב"ה ב' מלאכים אחד ללות את רבקה. ואחד ללות אליעזר.

פסוק ח
ואם לא תאבה וגו' רק את בני לא תשיב שמה. מיעוט. בני אינו חוזר. בן בני חוזר.

פסוק י
ויקח העבד עשרה גמלים וגו' וכל טוב אדוניו בידו. ר' חלבו אמר זו דייתיקי. פירש דא תהא קיימא. מהו מגמלי אדוניו. שגמליו של אברהם היו ניכרין בכל מקום כשהיו יוצאין זמומין.
ויקם וילך. מלמד שקפצה לו הדרך.

פסוק יא
ויברך הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים. שכן דרך הגמלים להיות בורכין בשעת שתייה.
אל באר המים. כל הצדיקים שיצאו ממקומם הלכו אל הבארות. משה וישב על הבאר (שמות ב טו). יעקב והנה באר בשדה (בראשית כט ב), ונקרא באר ועין שהיה מעלות בבאר וירדה ברגליה ולא מלאה בחבל, וכן נאמ' בדוד.

פסוק יב
ויאמר ה' אלהי אדוני אברהם. אמר לפניו רבונו של עולם התחלת גמור, ועשה חסד עם אדני אברהם. ר' מני בשם ר' יצחק אמר אפילו אברהם אבינו צריך חסד.

פסוק יג
הנה אנכי נצב על עין המים והיה הנערה. ארבעה שאלו שלא כהוגן, לשלשה ניתן להם כהוגן. ולאחד לא ניתן לו כהוגן. אליעזר אמר והיה הנערה אשר אומר אליה. יכול אפי' יצאה גידמית או אמה היה משיאה לבן אדוניו. וזימן לו הקב"ה רבקה. שנאמר ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת. כלב אמר אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה (יהושע טו טז). יכול אפי' עבד היה נותן לו את בתו. זימן לו הקב"ה עתניאל בן קנז. שאול אמר והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול. ואת בתו יתן לו (ש"א יז כה). אולי יצא כושי. או עובד כוכבים. היה נותן לו בתו. זימן לו הקב"ה את דוד. יפתח אמר והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי והיה לה' והעליתיהו עולה (שופטים יא לא). יכול אפילו חמור או כלב. היה מעלהו עולה. נזדמנה לו בתו. דכתיב ויבא יפתח המצפתה אל ביתו והנה בתו יוצאת לקראתו (שם שם לד).

ובמס' תענית אמר שלשה שאלו שלא כהוגן. לפי שמעשה שאול ומעשה עתניאל דומין להשאת בתם. לפיכך מונה שניהם אחד.

פסוק טו

ויהי הוא טרם כלה לדבר. שלשה נענו במענה פיהם. אליעזר עבד אברהם. דכתיב ויהי הוא טרם כלה לדבר. משה דכתיב ויהי ככלות לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם (במדבר טז לא). שלמה. דכתיב ויהי ככלותו להתפלל אל ה' והאש ירדה מן השמים (דה"ב ז א).

פסוק טז

והנערה טבת מראה מאד בתולה ואיש לא ידעה. א"ר שמעון בן לקיש בנות עובדי כוכבים אינן משמרות עצמן אלא ממקום בתוליהן. אבל זו בתולה ממקום ערותה. ואיש לא ידעה ממקום אחר.

ותרד העינה. מעולם לא ירדה חוץ מאותה העת.

ותמלא כדה ותעל. זריזה במלאכתה.

ד"א מלמד שהבאר עלה מאליה והיתה סימן לבניה. דכתיב אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז).

פסוק יז

וירץ העבד לקראתה. לקראת מעשיה הטובים.

ויאמר הגמאיני נא. גמיאה אחת.

פסוק יח

ותאמר שתה אדוני. נדיבה ממשפחת נדיבים. דכתיב נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (תהלים מז י).

ותמהר ותורד כדה על ידה ותשקהו. הוא שאל גמיאה אחת. ורבקה השקתו כל צרכו.

פסוק יט

יט) ותכל להשקותו ותאמר גם לגמליך אשאב. זו נדיבות של עצמה.

פסוק כ

ותמהר וגו'.

פסוק כא

והאיש משתאה לה מחריש. ממצמץ ומביט בה.

פסוק כב

ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו. מאי רבותא. רב הונא בשם ר' יוסף אמר אבן יקרה היה בה משקלה בקע.

ושני צמידים על ידיה. רמז לשני לוחות.

עשרה זהב משקלם. רמז לעשרת הדברות.

פסוק כג

ויאמר בת מי את הגידי נא לי היש בית אביך מקום לנו ללין. הוא בקש לינה אחת. והיא אומרת לינות הרבה. דכתיב ללון.

פסוק כו

ויקד האיש וישתחו לה'. מיכן שמודין על בשורה טובה.

פסוק כז

ויאמר ברוך ה' אלהי אדוני אברהם. ממה שקפצה הדרך לפני ידעתי כי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני.

פסוק כח

ותרץ הנערה. הנער כתיב. שעדיין לא בגרה.

ד"א הנערה. נקיה מכל ביאות.

פסוק כט

וירץ לבן אל האיש החוצה אל העין. התם קרא לו באר. והכא עין. אלא מלמד. (פג) שהיה מעיין לה.

פסוק ל

ויבא אל האיש והנה עומד על הגמלים על העין. היה מעיין בעצמו. אם יכול אני לו או הוא יכול לי.

פסוק לא

ויאמר בוא ברוך ה'. שהיה קלסתר פניו דומה לאברהם. לכך אמר ברוך ה'.

שאילה היאך זכה אליעזר להקרא ברוך. והלא כל העבדים בכלל ארור. דכתיב ארור כנען (בראשית ט כה). אלא א"ר יוסי ב"ר דוסא למה ששירת את הצדיק נקרא ברוך. ק"ו לישראל שעושין חסד עם גדוליהם בידיהן וברגליהן.

למה תעמוד בחוץ. אין כבודך לעמוד בחוץ.

ואנכי פניתי הבית. מטינוף עבודת כוכבים.

פסוק לב

ויבא האיש הביתה. לבית הגדול שבבתים.

ויפתח הגמלים. התיר זממיהן.

ויתן תבן ומספוא לגמלים. א"ר אחא יפה שיחת בתי אבות. מתורתן של בנים. שתדע לך שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלשה פעמים הוא אמירה. (צ) והשרץ מגופי תורה. ואין דמו מטמא כבשרו. אלא מרבוי המקרא. ומנין ר' שמעון בן יוחי אומר טמא הטמא. ר' אליעזר ברבי אומר זה וזה.

ומים לרחוץ רגליו. מחיבת בתי אבות אפילו רחיצת רגלים כתיב.

פסוק לג

ויושם לפניו לאכול. ויישם כתיב. מלמד ששמו לפניו סם המות להאכילו. עד שהם מדברים הפך גבריאל את הקערה וטעם ממנו בתואל ומת. תדע לך שהרי שוב לא נזכר שמו בתורה. דכתיב ויאמר אחיה ואמה. ואילו בתואל לא קאמר מידי.

לא אוכל עד אם דברתי דברי. מיכן שאין משיחין בתוך הסעודה שמא יוקדם קנה לושט. ויבא לידי סכנה. לפי שהקנה מוציא קול והושט מכניס את המאכל. שלא יפתח הקנה ויכנס בו המאכל.

פסוק לד

ויאמר עבד אברהם אנכי. א"ר יצחק מילתא דאית בך קדום אימא לה. היו סבורין שהוא אברהם אמר להם עבד אברהם אנכי.

פסוק לה

וה' ברך את אדוני מאד. לא מגזל ולא מחמס.

פסוק לו

ותלד שרה אשת אדוני בן לאדוני. הודיעם מה גרם לו לבוא.

ויתן לו את כל אשר לו. הוציא דייתיקי והראה להם.

פסוק לח

אם לא אל בית אבי תלך. חיבבו בעיניו.

פסוק מ

ה' אשר התהלכתי לפניו. הגיד לו שבטחונו בה' וזכותו כי רב הוא.

פסוק מא

אז תנקה מאלתי כי תבוא. הוא תנאי בהן קודם ללאו ואם לא יתנו לך. שכל תנאי שאינו בהן קודם ללאו אינו תנאי. וכן מצינו בבני גד ובבני ראובן. אם יעברו ואם לא יעברו (במדבר לב כט ל).

פסוק מב

ואבא היום אל העין ואומר ה' אלהי אדוני אברהם. תלה בטחונו בזכות הצדיק.

פסוק מג

ואמרה אלי וגו' וגם לגמליך אשאב. ידעתי שבית אדוני נדיבים. ואם זאת האשה נדיבה. היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני. שאין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו. שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם (תהלים קכה ג).

הוכיח. יישר. כמו נכוחו (ישעיה נז ב).

ענין אחר הוכיח ה' משום דכתיב ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו (בראשית כה כא). ואדונינו הקדוש מרנא ורבנא ר' טוביהו. בן כבוד קדושת גדולת מרנא ורבנא ר' אליעזר הגדול זצ"ל. פי' כי הוכיח ה' אילו כנגד שני חייהם של יצחק ורבקה כשנזדווגו. כי הכי"ח עולה חשבונו מ"ג. בן ל"ז שנה היה יצחק כשנעקד. כמו שפירשתי למעלה. כי שרה בת תשעים שנה היתה כשנולד יצחק. וכשחזר אברהם מהר המוריה בו בפרק מתה שרה אמנו. והיה יצחק בן ל"ז שנה. ובו בפרק הוגד לאברהם שנולדה רבקה. מצאנו רבקה בת ג' שנים כשנשאת ליצחק. דכתיב ויהי יצחק בן ארבעים שנה (בראשית כה כ). מנין הכי"ח. ואם תאמר קטנה בת ג' שנה היאך יצאה לשאב. תשובה שבת שלש שנים בדורות הראשונים. יותר גדולה מבת עשר בדורות הללו. וכן אמרו ז"ל אברהם בן שלש שנים הכיר את בוראו. ועוד תראה שהרן בן שמנה שנה הוליד את שרה. שנאמר תרח הוליד את אברם את נחור ואת הרן (בראשית יא כז). ובנות הרן מלכה ויסכה. ונשא נחור את מלכה. ואברהם נשא את יסכה. שהיא שרה. שסכה ברוה"ק. ואברהם גדול מהרן שתי שנים. וגדול משרה עשר שנים. נמצא הרן הוליד את יסכה בן ח' שנים. ואל תתמה על הדורות הראשונים.

פסוק מה

אני טרם אכלה לדבר אל לבי. כ"מ שנאמר אל לבי הוא צדיק. בלבו הוא רשע. כמו ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו). כמו שכתבנו למעלה.

פסוק מז

ואשאל אותה ואומר. להתבשר אם נחני אלהים בדרך אמת.

ואשים הנזם על אפה. במתנה נתתים ולא על דרך קדושין.

פסוק מח

ואקד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אלהי אדוני אברהם. שהתחיל להיות ראש אמנה ליחד שם הנכבד.

פסוק מט

ועתה אם ישכם עושים חסד ואמת את אדוני. אם רצונכם וחפצכם לעשות חסד ואמת הגידו לי. ואם לאו הגידו לי.

ואפנה על ימין או על שמאל. על ימין זה ישמעאל. או על שמאל זה לוט. שאמר לו אברהם אם השמאל ואימנה (בראשית יג ט).

פסוק נ

ויען לבן ובתואל. מרוב חציפותו קפץ בראש.

מה' יצא הדבר. מהיכן יצא. ר' ישמעאל ור' נחמיה אומרים מהר המוריה יצא.

לא נוכל דבר אליך רע או טוב. התינח רע. טוב למה. אלא הטוב לא מאלינו. אלא מה' יצא.

פסוק נא

הנה רבקה לפניך. בזכות שאמר לך. ה' אלהי השמים הוא ישלח מלאכו לפניך (שם כד ז).

ותהי אשה לבן אדוניך. מיכן אמרו רז"ל מה' אשה לאיש.

פסוק נב

ויהי כאשר שמע עבד אברהם את דבריהם וישתחו. הודה על בשורה טובה.

פסוק נג

ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב. אלו נתן להם לשם קדושין. כי הראשונים לשם מתנה היו. מה טעם שאין אדם רשאי שיקדש אשה עד שישדך. ורב מנגיד על המקדש בלא משדכין.

ומגדנות נתן לאחיה ולאמה. רבנן אמרי קליות ואגוזים שהביא מארץ ישראל.

פסוק נד

ויאכלו וישתו וגו' ויקומו בבקר ויאמר שלחוני לאדני. זש"ה כצינת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו (משלי כה יג).

פסוק נה

ויאמר אחיה ואמה. ובתואל היכן הוא. ביקש לעכב וניגף בלילה. הה"ד צדקת תמים תיישר דרכו (שם יא ה). זהו אליעזר. וברשעתו יפול רשע (שם). זה בתואל. שבקש לעכב וניגף בלילה.

תשב הנערה אתנו ימים או עשור. ימים זו שנה. וכן הוא אומר מימים ימימה (ש"א א ג). או עשור. אלו עשרה חדשים.

פסוק נו

ויאמר אליהם אל תאחרו אותי. עליו הכתוב אומר חזית איש מהיר במלאכתו (משלי כב כט).

פסוק נז

ויאמרו נקרא לנערה. מיכאן שאין משיאין את היתומה אלא על פיה.

פסוק נח

ויקראו לרבקה ויאמרו לה התלכי עם האיש הזה. ר' חנינה בריה דרב אדא אמר היו מרמזין בה התלכי.

ותאמר אלך. על כרחכם שלא בטובתכם אלך.

פסוק נט

וישלחו את רבקה אחותם ואת מנקתה. זו דבורה. שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה (בראשית לה ח).

פסוק ס

ויברכו את רבקה ויאמרו לה אחותנו את היי לאלפי רבבה. א"ר חייא בפה היו מברכין. תדע לך שהרי לא נפקדה רבקה עד שהתפלל עליה יצחק (קלא) שלא יהא אומות העולם אומרים תפלתנו עושה פירות. ואעפ"כ ארז"ל ברכת הדיוט אל תהי קלה בעיניך.

פסוק סא

ותקם רבקה ונערותיה. קימה היתה לה. שיצאת מבית הפסול. והלכה לבית קדש.

ותרכבנה על הגמלים. א"ר לוי שכן דרך הגמלים שהן גדלין במזרח. רבנן אמרי מה גמל זו יש בו סימן טומאה וסימן טהרה. כך העמידה רבקה צדיקים ורשעים.

ותלכנה אחרי האיש. א"ר יוחנן מפני שאין ראוי לאיש להלוך אחרי אשה.

פסוק סב

ויצחק בא מבוא באר לחי רואי. הלך להביא את הגר שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני.

פסוק סג

ויצא יצחק לשוח בשדה. אין שיחה אלא תפלה. שנאמר אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג).

פסוק סד

ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל. ואתרכינת. המד"א כי יפול לא יוטל (שם לז כד).

פסוק סה

ותאמר אל העבד מי האיש הלזה. רב ברכיה בש"ר חייא אמר. ראתה אותו הדור. כענין שנאמר רוץ דבר אל הנער הלז (זכריה ב ח).

ותקח הצעיף ותתכס. שנים נתכסו בצעיף וילדו תאומים. רבקה ותמר.

פסוק סו

ויספר העבד ליצחק את כל הדברים אשר עשה. דם בתולים אם תזה עליהם מים מתאדמים. א"ר אלעזר כללותיה של תורה מרובין מפרטותיה. שאילו בא לכתוב כל מה שסיפר לו. היה כותב שנים או שלשה דפין.

פסוק סז

ויביאה יצחק האהלה. כל הימים שהיתה שרה קיימת. היה הענן קשור פתח אהלה. כיון שמתה שרה פסק הענן. וכיון שבאת רבקה חזר כל המנהג של שרה. לכך נאמר ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. וינחם יצחק אחרי אמו. וכתיב בתריה.

פרק כה

פסוק א

ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. א"ר יהודה לימדה תורה דרך ארץ. היינו דאמרי (רבנן) אינשי שיתין וחד כוכלי אמטויה לככא. דקל חבריה שמע. דקל אינש למינתיב איתתא רבא ולבתר אינתוב איהו. כדנא עבד אברהם. שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. בן ק"מ שנה היה אברהם אבינו כשנשא את קטורה. מאי קטורה. ר' אומר זו הגר. וא"ת מאי ויוסף. כענין ויוסף ה' לדבר אלי עוד (ישעיה ח ה). ומאי קטורה שקיטרה עצמה במצות ובמעשים טובים. ד"א קטורה תרגום קשורה. שאע"פ שכתוב בה ותלך ותתע לא נחשדה על בריה אחרת חוץ מאברהם. אלא חתומה כקנקן שהוא קשור וחתום.

ד"א ויוסף אברהם. ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר. ישמעאל בן הגר הוא היה העיקר. ולפי שהיו בני קטורה לשון תוספות נתרבו. דכתיב ותלד לו את זמרן וגו'. כלם ראשי אומות הן. הכל שבעה הם עם ישמעאל. הוא שאמרו רבותינו ז"ל לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו. יהא אח לשבעה ואב לשמונה. אח לשבעה זה היה יצחק. שהיה אח לשבעה לבני קטורה עם ישמעאל. ואב לשמונה זה אברהם. שהוליד את יצחק ואלו השבעה. ואע"פ שיש בני אדם שאומרים אח לשבעה ואב לשמונה זה מנשה ואפרים שהקריבו ביום השביעי וביום השמיני בנשיאים. לקיים מה שנא' בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה (בראשית מח כ).

פסוק ה

ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ר' יהודה אומר זו גבורה. ר' נחמיא אמר זו ברכה.

פסוק ו

ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות. אמר רבותינו בפרק חלק כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. כי בימי אלכסנדרוס מוקדן באו בני ישמעאל על ישראל לערער על הבכורה. דן עמהם גביהה בן פסיסה אמר להם מה אתם מבקשים א"ל כתיב בתורתכם כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים (דברים כא יז). ודין הוא שיטול פי שנים ישמעאל אבינו. אמר להם גביהה בן פסיסה אין אדם רשאי לחלוק נכסין לכל מי שהוא רוצה ולהשוות נכסיו לבניו. א"ל כן. אמר להם הא כתוב ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ולבני הפילגשים נתן אברהם מתנות. באותה שעה השתיקם בבושת פנים.

וישלחם מעל יצחק בנו [בעודנו חי] קדמה. אמר להם כל מה שאתם יכולין להזריח הזריחו. שלא תכוו בגחלתו של יצחק.

פסוק ז
ואלה [ימי] שני חיי אברהם. ראה את יעקב אבינו בן ט"ו שנה.

פסוק ח
ויגוע וימת. א"ר אליעזר חסידים הראשונים נתייסרו בחולי מעיים. כעשרה ימים. כעשרים יום. לומר לך שהחולי מעיים ממרק עונות.
ושבע מלמד שהקב"ה מראה לצדיקים שכרן בשעת מיתתן ונפשם שבעה והם ישנים. ג' נאמר בהם שיבה טובה. אברהם ודוד וגדעון.

פסוק ט
ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו. שחלק לו כבוד ישמעאל ליצחק.
אל מערת המכפלה. שהיתה כפולה בדמים כשתי שדות אחרות.

פסוק י
השדה אשר קנה אברהם מאת בני חת שמה קבר אברהם ושרה אשתו. ל"ח שנה משמתה שרה עד שמת אברהם. דכתיב ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. ואברהם חי קע"ה. היה אברהם בן קל"ז כשמתה שרה. ומה היה לו להזכיר את שרה. ללמדך שכל מי שגמל חסד לשרה. זכה לגמול חסד לאברהם.

פסוק יא
ויהי אחרי מות אברהם. א"ר סימון כל מקום שנאמר ויהי אחרי מות [חזר העולם לאחוריו. ויהי אחרי מות] אברהם מיד וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמום פלשתים (בראשית כו טו) ויהי אחרי מות משה (יהושע א א). פסק המן וענני כבוד והבאר. ויהי אחרי מות יהושע (שופטים א א). נתגרו בהם יתירות הארץ הכנעני שהותירו. ויהי אחרי מות שאול (ש"ב א א). ופלשתים נלחמים.
ויברך אלהים את יצחק בנו. להעמידו על מתכונת אביו.

פסוק יב
ואלה תולדות ישמעאל. לא פסל את הראשונים. א"ר לוי בש"ר חייא ב"ר חנינא למה נמנו שנותיו של ישמעאל. כדי לייחס בהן שנותיו של יעקב. בן כמה שנים נתברך. מפורש במס' מגלה. שבאותו פרק שנתברך יעקב אבינו מת ישמעאל. דכתיב וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל בן אברהם אחות נביות על נשיו לו לאשה (בראשית כח ט). וכל ימי ישמעאל קל"ז. שקדם ישמעאל ליצחק י"ד שנים. וששים שנה ליצחק עד שנולד יעקב. הרי ע"ד. נשארו מקל"ז שנה ס"ג שנה. למדנו כי בן ס"ג שנה היה יעקב אבינו כשנתברך. ועסק י"ד שנה בתורה בבית עבר. עד שלא הלך לחרן. הרי ע"ז שנה בעמדו על הבאר. מיכן ואילך חשוב לשני יעקב שאמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (בראשית מז ט). כיצד כשבא אל לבן היה בן ע"ז. וי"ד בשתי נשיו

בבית לבן. וכתיב ויוסף בן שלשים שנה (שם מא מו). ושבע שנים של שובע. ושנתים של רעב. ע"ז וי"ד ושלשים של יוסף ותשע עד שבא יעקב אל פרעה. הרי שלשים ומאת שנה. מיכן למדנו שלמד אבינו יעקב תורה י"ד שנים בבית עבר.

ד"א למה נמנו שנותיו של ישמעאל. לפי שבא מדקדקו של מדבר לגמול חסד לאברהם אבינו.

סליק פרשת חיי שרה.

כתוב טוב ינחיל בני בנים וצפון לצדיק חיל חוטא (משלי יג כב). טוב. זה אברהם אבינו. שהנחיל כל אשר לו ליצחק. שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. וצפון לצדיק. זה יצחק אבינו. שנאמר בו האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק (בראשית מח טו). חיל חוטא. חילו של ישמעאל. ושל בני הפילגשים. שנא' כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק (שם כא י). ולבני הפילגשים אשר לאברהם. נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי (שם כה ו).

פסוק יג

ואלה תולדות יצחק. ו' הוסיף. כצדקתו של אברהם כך צדקתו של יצחק.

אברהם הוליד את יצחק. כל מי שרואה מעשיו הטובים של יצחק היה אומר בודאי אברהם הוליד את יצחק. אבל התולדות אחרות אין בהם ממש.

ד"א כל מי שהיה רואה את יצחק שהיה דומה לאביו. היה אומר אברהם הוליד את יצחק.

ד"א אברהם הוליד את יצחק. כי לאחר שנימול ונקרא אברהם נולד לו יצחק.

פסוק כ

ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי. מהו הארמי. א"ר יצחק אם ללמד שמארם נהרים בא. כבר נאמר מפדן ארם. ומה ת"ל בת בתואל הארמי. ועוד שכתוב אחות לבן הארמי. כיון שכתוב בה בת בתואל הארמי אני יודע שגם לבן בנו ארמי. אלא אביה רמאי. ואחיה רמאי. ואנשי מקומה רמאין. וזאת הצדקת יוצאה מביניהן כשושנה בין החוחים.

לו לאשה. ראויה לו הצדקת נישאית לצדיק.

פסוק כא

ויעתר יצחק לה'. מהו לשון עתירה. הרחת שמהפכין התבואה בגורן קורין עתירה. ללמדך כשם שעתר זה. מהפך את התבואה ממקום למקום. כך תפלתן של צדיקים מהפכין את הגזירה הרעה לטובה.

ד"א ויעתר יצחק. כמו ויחתר. כי עי"ן וחי"ת משמשין. (לה) כמו עשקה לי ערבני (ישעיה לא יד). והוא חשקה וכאלה הרבה. שהיה חותר בתפלתו כאדם שחותר לו בקיר לפתוח לו פתח.

לה'. לשם שקרא אברהם אבינו. שנאמר ויקרא שם אברם בשם ה' (בראשית יג ד).

לנכח אשתו. מלמד שהיה מתפלל לפני הקב"ה. רבונו של עולם כל בנים שאתה עתיד ליתן לי. לא יהיו אלא מהצדקת הזאת. וכן היא אמרה. כל בנים שאתה עתיד ליתן לי. לא יהיו אלא מן הצדיק הזה.

כי עקרה הוא. עקרה היתה מיטרין שלה.

ויעתר לו ה'. שכשם שיצחק אבינו היה מחתר לפתוח לו פתח רחמים. כך הקב"ה היה שמח לפתוח לו פתח לעשות רצון צדיק. לכך נאמר ויעתר לו ה'.

פסוק כב

ויתרוצצו הבנים. היו מחתכין בתוך הבטן. כענין שנאמר ותרץ את גלגלתו (שופטים ט נג). סימן לדורות. זה רץ להרוג את זה. וזה רץ להרוג את זה. כדברי ר' יוחנן. ור"ש בן לקיש אמר זה מתיר צוויו של זה. וזה מתיר צוויו של זה. כיצד זה אוסר את יום השבת. וזה אוסר את יום ראשון. זה אוסר את החזיר. וזה מתירו. לכך נאמר ויתרוצצו. שתי מלות הן. ויתר ציוויו.

ותאמר אם כן למה זה אנכי. ר' חגי בש"ר יצחק אמר מלמד שהיתה רבקה אמנו אומרת לנשים. כלום הגיע לידכם כזה הצער בהריון ויאמרו לה לאו. ותאמר אם כן למה זה אנכי. מצטערת מכל הנשים.

ד"א למה זה אנכי. למה לי ללדת שנים עשר בזה העיבור. ז"ה בגימ' שנים עשר. ותלך לדרוש את ה'. לבקש רחמים על עיבורה.

ע"א ויתרוצצו. לשון מריצה. כשהיתה רבקה עוברת אל מקום מקודש כגון בית הכנסת ובית המדרש. היה מפרכס יעקב לצאת. וכשהיתה עוברת לפני מקום שיקוץ. כגון אשירה וע"ז. היה עשו מפרכס לצאת.

ותלך לדרוש את ה'. להקריב קרבן.

פסוק כג

ויאמר ה' לה. על ידי מלאך.

שני גוים בבטנך. קרינן גוים וכתיב גיים. יו"ד מתחלף באל"ף. כמו צבאים צבוים. ומשמע גאים. זה מתגאה כנגד זה. וזה מתגאה כנגד זה.

ד"א שני גאים. שאין לך באומות שאין מקבלין מרות כישראל ועשו.

ושני לאומים ממעיך יפרדו. (נ) א"ר ברכיה מיכן שנולד יעקב מהול.

ושני לאומים שעד שהיו בבטן כתוב וידו אוחזת בעקב עשו. ומן המעיים נפרדו זה מזה.
ולאום מלאום יאמץ. כל זמן שישראל בגדולה. עשו בעבדות. דכתיב (נא) ותהי אדום עבדים לדוד (ש"ב ח יד). וכל זמן שעשו בגדולה. ישראל משועבדים. שנא' היו צריה לראש אויביה שלו (איכה א ה). ואומר ועבדת את אויביך (דברים כח מח).
ורב יעבד צעיר. יעבוד קרי וכתיב יעבד. א"ר הונא אם זכה יעקב רב יעבוד צעיר. ואם לאו יעבוד הצעיר את הרב. וכה"א והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך (בראשית כז מ).
וימלאו ימיה ללדת. לעיבור תשעה.
והנה תומם בבטנה. תאומים קרינן וכתיב תומים. לפי שיעקב בלבד היה תם ולא עשו. אבל בתמר כתיב תאומים (בראשית לח כז). ששניהם צדיקים היו.

פסוק כה

ויצא הראשון. למה יצא עשו בראשונה. כדי שיצא עמו כל טינוף הדמים. המשיל ר' אבהו משל. לשכיר המרחץ שנכנס תחלה לשטוף המרחץ. ואח"כ נכנס אדוניו.
ד"א ויצא הראשון. למה יצא ראשון. לפי שנחל העוה"ז שהוא ראשון מן העוה"ב. וכדי שיפרע ממנו הקב"ה שהוא ראשון ואחרון. דכתיב אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מא ד).
ע"א למה ראשון. טפה הראשונה של יעקב היתה. שכן א"ר יוסי להההיא מטרונית שכל מי שהוא שם שתי מרגליות בשפופרת. האחרונה היא יוצאת ראשונה. לכך יצא יעקב אחר עשו.
אדמוני. שהוא שופך דמים. יבא אדמוני ויפה עינים. ויפרע ממנו. דכתיב ויך את אדום שנים עשר אלף (תהלים ס ב). וכתוב אחד אומר שמונה עשר אלף (ש"ב ח יג. דה"א יח יב). אלו אשר הכו יואב עם עבדי דוד. וכל ימי דוד לא היה מלך באדום אלא נציבים בלבד. שנא' ומלך אין באדום נצב מלך (מ"א כב מח).
כלו כאדרת שער. שלא היה בו מקום חלק.
ע"א כלו כאדרת שער. הה"ד כעור מן אדרי קיט (דניאל ב לה).
ויקרא שמו עשו. על שם הגוף שיצא עשו כאיש בעל שער.
ד"א עשו לשון עשב. שהיה דומה לבהמה שהיא אוכלת עשב.
ד"א שהיה מלא שער כשדה שהיא מלאים עשבים.
ד"א עשו עשוי להיות שוא. ודתו שוא.

פסוק כו

ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו. ללמדך שממשלת יעקב אחר ממשלתו של עשו.

ויקרא שמו. הקב"ה קראו יעקב י' על שם וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב). ע' על שם בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י כב). ק' על שם ק"ג ברכות שקיבל מאביו. מן ויתן לך עד ברוך (בראשית כז כח כט). מאה ושלש אותיות. חוץ מן אורריך ארור. אלו ק"ג אותיות של פסוק. המאה כנגד ק' של יעקב והג' כנגד אמו. ב' שנתברך ע"י שתי אחיות.

ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. היה אברהם בן ק"ס. וראה את יעקב אבינו בן ט"ו שנה יושב באהל של תורה. לכך פתחנו טוב ינחיל בני בנים (משלי יג כב). לפי שזכה אברהם אבינו להנחיל דרך מצות וחקים לבן בנו. לפיכך לא נפסקת מעולם מבני בניהם. שנאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו' מעתה ועד עולם (ישעיה נט כא).

פסוק כז

ויגדלו הנערים. ר' פנחס בשם ר' לוי אמר עשו ויעקב דומים לעצבונית והדס שהיו גדלין זה על גב זה. וכיון שהגדילו זה נתן ריחו וזה חוחיו. כך כל י"ג שנה לא היו ניכרין מעשיהן. כיון שהגדילו ניכרין מעשיהן זה איש תם. וזה איש יודע ציד. א"ר אלעזר ב"ר שמעון צריך אדם להטפל בבנו להעסיקו בתורה ובמצות עד י"ג שנה. מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה.

ויהי עשו איש יודע ציד. בבית.

ואיש שדה. בחוץ.

ויעקב איש תם יושב אהלים. שני אהלים בית מדרשו של שם. ובית מדרשו של עבר. אמר הקב"ה את פתחת באהלים. בזכותך אשוב שבות בניך. דכתיב הנני שב (את) שבות אהלי יעקב ומשכנותיך ארחם (ירמיה ל יח).

פסוק כח

ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו. כי כל מה שהיה מצייד היה מביאו לו לאכול.

ורבקה אוהבת את יעקב. שהיה שומע לקולה. לא אמר אהבה את יעקב אלא אוהבת. בכל יום ויום מתוספת לו אהבה על אהבתו.

פסוק כט

ויזד יעקב נזיד. ובשל יעקב תבשילא. ולא פירש מה היה. כשהוא אומר למטה לחם ונזיד עדשים. למדנו שהתבשיל ההוא היו עדשים. ומה היה לו ליעקב אבינו לבשל עדשים באותו יום. ארז"ל באותו היום הלך אברהם אבינו לבית עולמים. הלך יעקב

לבשל עדשים. דבר שמנחמין בו את האבלים. ארז"ל מפני מה מנחמין האבלים בבצים. לפי שכשם שאין פה לביצה שהיא עגולה. כך אסור לאבל להרבות דברים. שנא' וידום אהרן (ויקרא י ג). ואומר ישב בדד וידום (איכה ג כח). וכשם שהביצה מגולגלת. כך המיתה גלגל הוא של עולם. דור הולך ודור בא ומתחלה היה מנחמין בעדשים. לפי שאין לעדשים פה. כמו לאפונים ולפולים. ולשאר מיני קטניות. ועוד שהוא עגול ומתגלגל.

ויבא עשו מן השדה והוא עיף. רבנן משום ר' סימון אמרו את מוצא באברהם שחי קע"ה שנים. ויצחק ק"פ. אלא אלו ה' שנים שמנע הקב"ה מחייו של אברהם למה. מפני שבא עשו מן השדה באותו היום על נערה המאורסה. כתיב הכא מן השדה. וכתיב התם ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המאורסה (דברים כב כה). וגם הרג את הנפש. כתיב הכא והוא עיף. וכתיב התם כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד לא). וגם גנב. כתיב הכא ויבא. וכתיב התם אם גנבים באו לך (עובדיה א ה). ועבד ע"ז וכפר בעיקר. דכתיב הנה אנכי הולך למות. ולמה זה לי בכורה. מכלל דכפר ואמר שאין דין ואין דיין.

למה זה לי. ואין זה אלא הקב"ה. שנא' זה ה' קוינו לו (ישעיה כה ט). אמר הקב"ה אני הבטחתי לאותו הצדיק תקבר בשיבה טובה. ואם רואה את בן בנו. עובר ה' עבירות ביום א'. היכן שיבה טובה. לפיכך נחסרו משנותיו חמש שנים.

פסוק ל

ויאמר עשו אל יעקב. הלעיטני נא. מה לשון הלעטה. א"ר יצחק פצה פיו כגמל. אמר לו אפתח פי ואתה הלעיטני. והוא לשון משנה. דתנן אין אובסין את הגמל. אבל מלעיטין אותו. במס' שבת. כי כשרוצין ללכת בדרך ממלא את הבטן של גמל מאכלים כדי שתהלך הרבה ימים בלא מאכל. (צג) כן מפורש במס' שבת בפרק אחרון. איזה היא הלעטה. ואיזה היא המראה. א"ר יהודה המראה במקום שאינה יכולה להחזיר. הלעטה במקום שיכולה להחזיר. ור' חסדא אמר אידי ואידי במקום שאינה יכולה להחזיר. המראה בכלי. והלעטה ביד. ואין לו דומה במקרא.

ד"א הלעיטני נא. לשון דבר לעו (איוב ו ג). והוא לשון הבלעה.

מן האדום האדום. הם העדשים. ולמה שני פעמים האדום האדום. מפני שהוא אדום. דכתיב אדמוני. ותבשילו אדום שאהב את העדשים. וארצו אדומה. דכתיב ארץ אדום (במדבר כ כג). וגבוריו אדומים. דכתיב מגן גבוריהו מאדם (נחום ב ד). והקב"ה שהוא צח ואדום. [דכתיב דודי צח ואדום] (שה"ש ה י). נפרע ממנו בלבוש אדום. דכתיב מדוע אדום ללבושך (ישעיה סג ב).

פסוק לא

ויאמר יעקב מכרה כיום. מהו כיום. מה היום הולך ואינו חוזר. אף מכירתך קיימת בלא חרטה ובלא חזרה.

ד"א כיום. בפרהסיא.

את בכורתך לי. שאילה מה ראה יעקב אבינו לומר לעשו מכרה כיום את בכורתך לי. תשובה לפי שראהו רשע ואמר (צד) לעולם חייב האח לכבד את אחיו הבכור. וזה רשע אין ראוי לכבדו. אקח ממנו הבכורה. ליכנס ראשון וליטול מנה יפה ראשון. ורז"ל אמרו לפי שלא הוקם המשכן. עבודה מותרת בבכורות משהוקם המשכן עבודה בכהנים. וכדי שלא תהא עבודת הקרבנות נעשית ע"י רשע. לפיכך השתדל יעקב ליקח ממנו הבכורה. דכתיב אם לא דם שנאת ודם ירדפך (יחזקאל לה ו). וכי עשו שונא הדם היה. והלא רשע רוצח היה. אלא ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא אמר זה דם מילה שכפר בה. ר' לוי בשם ר' שמואל אמר זה דם הקרבנות שכפר בהן. שנא' למה זה לי בכורה. ס"א כי הבכורה שהבטיח הקב"ה לאברהם. לזרעך אתן את הארץ הזאת (בראשית יב ז) והיה לעשו ליטול פי שנים בארץ כנען. וקנאה אבינו יעקב ממנו. כי לא היה עשו מאמין שהקב"ה עתיד ליתן הארץ לזרע אברהם. לפיכך מכרה בנזיד עדשים.

פסוק לב

ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות. כי אמר בלבו אין עולם אחר.

ולמה זה לי. למה לי לא אמר אלא למה זה לי. כלומר אין לי חלק בהקב"ה שנקרא זה אלי ואנוהו (שמות טו ב).

בכורה. שכפר ולא היה חושש אלא בדבר שלפניו. אבל בדבר עתיד לא היה מאמין.

פסוק לג

ויאמר יעקב השבעה לי כיום. לפיכך הלך אל ארץ מפני יעקב אחיו. מפני השבועה שנשבע לו.

פסוק לד

ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים ויאכל וישת ויקם וילך. ר' לוי אמר יצא מעולמו.

ויבז עשו את הבכורה. את לרבות תחיית המתים. שביזה גם תחיית המתים. ויש אומרים מן האדם האדום הזה. כי גם זהובים שאל לו עשו במכירת הבכורה. כי בתבשיל לבד לא היה נותן לו. ומה שכתוב ויאכל וישת ויבז מאחר שנתן לו הממון האכילוהו והשקהו. ויבז עשו את הבכורה. מיד ויהי רעב בארץ.

פרק כו

פסוק א

ויהי רעב בארץ. לפי שמת אברהם אבינו בא רעב לעולם. כי מפני הרעה נאסף הצדיק.

מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. כי אותו היה על נסיון לרדת מצרימה וזה לא בא על נסיון. אלא להודיע כי מפני הרעב נאסף הצדיק מן העולם.

פסוק ב

וירא אליו ה'. ויאמר אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אומר אליך. שכן שכונה. ד"א עשה שכונה בארץ זרע ונטע אילנות.

פסוק ג

גור בארץ הזאת. א"ר הושעיא אמר לו הקב"ה אתה עולה תמימה. מה עולה יוצאה חוץ לקלעים נפסלה. אף אתה אסור לצאת חוצה לארץ.

ד"א גור בארץ הזאת. לפי שהיה יצחק הולך ממקום למקום לכן אמר גור.

ואהיה עמך. להושיעך מן האויבים.

ואברכך. במזונות.

הארצות האל. הקשות שהיו האומות חזקות.

ד"א האל. מקצתן אבל לעתיד לבא אתן את השאר. שנא' וירד מיד עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (תהלים עב ח).

פסוק ד

והתברכו בזרעך כל גויי הארצות. כשם שאמר לאברהם כך אמר ליצחק. שבזכות ישראל העולם עומד כדי שיעסקו בתורה. (ו) שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה). והברית זו תורה. שנא' והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח).

פסוק ה

עקב אשר שמע אברהם בקולי. שאמרתי לו לך לך מארצך וממולדתך (בראשית יב א).

וישמר משמרתי. עשה משמרת למשמרתי. שצויתי לאדם הראשון על ע"ז. והוא ביטל את צלמי אביו.

מצותי. דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (שם יח יט).

ד"א מצותי. אלו ז' מצות שנצטוו בני נח ע"ז וג"ע וש"ד וגזל ואבר מן החי ודינין וברכת ה'. כדמפורש לעיל על ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב טז).

חקותי. (ט) אלו י"ג בריתות של מילה חוק ברית ח' ימים. וחוק ברית מקנת כסף. וחוק ברית יליד בית. יש נימול לשמונה ויש נימול ליום אחד כדמפורש לעיל.

ומנין שהמילה נקראת חוק. שנאמר אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק ויעמידה ליעקב לחוק (דה"א טז יז).

ותורותי. שהיה מורה חטאים בדרך. שנאמר ויקרא אברהם בשם ה' אל עולם (בראשית כא לג).

ד"א ותורותי. תורת הציווים. ותורת הדעת. כענין שנא' באיוב. אם נפתה לבי על אשה (איוב לא ט). אם אראה אור כי יהל (שם שם כו) אם אראה אובד מבלי לבוש (שם שם יט). אם הניפותי על יתום ידי (שם שם כא). אם כחה אכלתי בלי כסף (שם שם לט). אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון (שם ל כה).

פסוק ו

וישב יצחק בגרר. דכתיב גור בארץ הזאת. וישב יצחק במקום שישב אביו.

פסוק ז

וישאלו אנשי המקום לאשתו. כמו בשביל אשתו. לו שאלו. אבל לא לאשתו.

ויאמר אחותי הוא. כדרך אביו. אבל הפרש היה בין מעשה אברהם למעשה יצחק. כי אברהם בכניסתו למקום נלקחה שרה. אבל ביצחק לא נלקחה רבקה כלל. כי למודים היו מן אברהם. שאמר המלאך לאבימלך השב (את) אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ ז). נביא הוא ממך למד אכסני בא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו. או על עסקי אשתו ואחותו שואלין אותו. לפיכך לא נלקחה רבקה עתה לאלתר עד שנתברר לו הדבר מדעתו שאשתו היא.

פסוק ח

ויהי כי ארכו לו שם הימים. יש אומרים אריכות הימים. וי"א ימי הקיץ שהימים ארוכים. והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו.

פסוק ט

ויקרא אבימלך ליצחק. לדעת על מה אמר אחותי היא.

פסוק י

ויאמר אבימלך מה זאת עשית לנו כמעט שכב אחד העם את אשתך. מה אחד. המיוחד שבעם הוא המלך.

והבאת עלינו אשם. שהאשם בא על מעילת השוגג. אבל באברהם כתיב כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה (בראשית כ ט). כי באברהם פשע. דכתיב וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה (שם שם ב). אבל רבקה לא לקחה לאלתר. והיה בדעתו לשדך עליה כדרך המלכות. והוא שוגג בדבר. כי בחזקת פנויה היה משדך עליה. לכך נאמר אשם.

פסוק יא
ויצו אבימלך את כל העם לאמר הנוגע באיש הזה. לשום היזק בעולם. כמו אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו (דה"א טז כב).

פסוק יב
ויזרע יצחק בארץ ההוא. א"ר חלבו אע"פ שהארץ היתה קשה.
וימצא בשנה ההוא מאה שערים. אע"פ שהשנה ההיא שנת רעבון כל שכן בארץ טובה ובשנה טובה.
מאה שערים. על חד בשיעורו מצא מאה. ומפני מה מדדו אותה. מפני המעשרות. שכן מצינו באברהם. דכתיב ויתן לו מעשר מכל (בראשית יד כ). וביעקב כתיב עשר אעשרנו לך (שם כח כב). וביצחק מצינו ויברכהו ה' תיכף למעשרות ברכה. וכן הוא אומר ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די (מלאכי ג י).

פסוק יג
ויגדל האיש וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד. ג' גדולים. שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כסף וזהב של אבימלך.

פסוק יד
ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבדה רבה. אלו העבדים והשפחות.
ויקנאו אותו פלשתים. היינו דתנן הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם.

פסוק טו
וכל הבארות אשר חפרו וגו' סתמום פלשתים. מפני הקנאה.

פסוק טז
ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד. ולהלן הוא אומר לאביו. הנה ארצי לפניך כטוב בעיניך שב. (בראשית כ טו). וכאן אומר לך מעמנו. הוא שארז"ל רשעים אומרים הרבה ואפי' מעט אין עושין.

פסוק יז
וילך משם יצחק. הרחיק עצמו מן המחלוקת. וכה"א לך מנגד לאיש כסיל (משלי יד ז).

פסוק יח
וישב יצחק ויחפר את בארות המים. מיעוט בארות שתים.

פסוק יט
ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים.

פסוק כא
ויחפרו באר אחרת ויריבו גם עליה.

פסוק כב

ויעתק משם ויחפור באר אחרת ולא רבו עליה. הרי ה' כנגד ה' חומשי תורה שנקראו באר מים חיים.

פסוק כג

ויעל משם באר שבע. מקום שאמר לו הקב"ה לך לך אל ארץ המוריה (בראשית כב ב).

פסוק כד

וירא אליו ה' בלילה ההוא. מקום מזומן לחזיון.

אל תירא. שהיה מתייירא שהתחילו האומות לקנאות בו. בעבור אברהם עבדי ששמע לקולי. כשאמרתי לך לך אל ארץ המוריה. ולא הרהר אחר מדותי.

פסוק כה

ויבן שם מזבח ויט שם אהלו. קבע מקום לאהלה של רבקה.

פסוק כו

ואבימלך הלך אליו מגרר. מגרר בבשרו. כלומר שהיה מגרר עצמו מן הצרעת שעלו בו צמחים.

ואחוזת מרעהו. התרגום מפרש וסיעת רחמוהי. ר' יהודה אומר אחזת היה שמו של מרעהו. כמו ויתנה למרעהו (שופטים טו ו).

ופיכול שר צבאו. ללמדך שהוא היה אבימלך שהיה בימי אברהם. כי הנה אומר ופיכול שר צבאו. ושם אומר ופיכול שר צבאו (בראשית כא כב). הוא שאמר דוד. ואויבי חיים עצמו (תהלים לח כ).

פסוק כז

ויאמר אליהם יצחק מדוע באתם אלי. לא החניפם בדברים. אלא בדברי תוכחות אמר לו. (ל) כמו שנא' באברהם והוכח אברהם את אבימלך (בראשית כא כה). שמתוך התוכחות באה האהבה.

פסוק כח

ויאמרו ראה ראינו. ראינו מעשיך. ראינו מעשה אביך. אשרי לבן שממלא מקום אבותיו.

תהי נא אלה בינותינו. כמו שהיתה בין אבותינו. לפי שהוצרך לומר על אברהם. אמר גם הוא על אביו. ואמר אבותינו כי אמר בינינו ובינך.

בינותינו. אלו שמתו. בינינו ובינך. אלו החיים.

פסוק כט

אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך. דכתיב הנוגע באיש הזה ובאשתו.

רק טוב. רק מיעוט. מלמד שלא עשה עמו טובה שלמה שאמר לו לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד.

אתה עתה ברוך ה'. שמוצלח אתה בכ"מ בין עמנו ובין זולתינו.

פסוק ל

ויעש להם משתה. זש"ה ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם (תהלים מא יא). שכבר אמר דוד אם גמלתי שולמי רע (שם ז ה). אלא אשלמה להם טובות.

פסוק לא

וישכימו בבקר וישבעו איש לאחיו. חידשו שבועת אברהם אבינו.

וילכו מאתו בשלום. הם אמרו ונשלחך בשלום. והוא אמר להם בשלום.

פסוק לב

ויהי בעת ההוא ויבאו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו. הוא הבאר שכתוב למעלה ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים.

פסוק לג

ויקרא אותה שבעה. על שם השבועה שנשבעו.

פסוק לד

ויהי עשו בן ארבעים שנה. דכתיב כי חיוה רביעאה שראה דניאל ולא זכר שמה. והיא משניה מן כל חיותא (דניאל ז ז). הוא דמות חזיר. ולפי שהיה משוקץ לא זכר שמה דניאל. והוא מלכות שנמשלה כחזיר. שנא' יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ יד). ולמה נמשלה מלכות אדום לחזיר. אלא מה חזיר מפסע טלפיו בשעת שהוא רובץ. כלומר ראו שהוא טהור. כי מפריס פרסה הוא (ויקרא יא ז). והכל אומרים והוא גרה לא יגר טמא הוא (שם שם). כך מלכות אדום הרשעה גוזלת וחומסת ומפזרת מעותיה. כלומר שהוא עושה חסדים. ועליו הכתוב אומר וחסד לאומים חטאת (משלי יד לד). הוא מעשה אביהם עשו הרשע. שכל הימים היה מצייד נשי האנשים ומענה אותן. וכיון שהגיע לארבעים שנה. רצה לדמות עצמו ליצחק אביו. שכשם שנשא יצחק אביו אשה למ' שנה. כן גם הוא נשא אשה למ' שנה. אבל לא הואיל כלום. לפי שכל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו.

ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילון החתי. נשים שמאס אברהם. דכתיב לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (בראשית כד ג). יהודית ובשמת. שמותיהן נאין ומעשיהם כעורין.

פסוק לה

ותהיין מרת רוח. ליצחק תחלה. ואחר כך לרבקה. שהיה בן קדושים ומקפיד על ע"ז.

פרק כז

פסוק א

ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. מלמד שהכעס מסלק את המאור. דכתיב ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה. העיקר ליצחק. מה כתיב בתרי' ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו. א"ר חנינא בר פפא למה כהו עיניו של יצחק. כדי לברך את יעקב.

ד"א ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו. א"ר יוסי ב"ר סימון אברהם אבינו תבע זקנה. אמר לפניו רבש"ע אב ובן יהיו נכנסין במקום ואין אדם יודע למי מכבד עטריחו בזקנה. כדי להבין בין אב לבן. א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת ממך אני מתחיל. דכתיב ואברהם זקן בא בימים (שם כד א). יצחק אבינו תבע יסורין. אמר לפניו רבש"ע אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו. מתוך שאתה מביא עליו יסורין. מתמרקין עונותיו. א"ל הקב"ה היה אתה תחלה. דכתיב ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. יעקב תבע חולי. אמר לפניו רבש"ע אדם מת בלא חולי ואינו מחשב את בניו. מתוך שהוא חולה שנים ושלשה ימים הוא מיישב בדעתו ומחשב את בניו. אמר לו הקב"ה היה אתה תחלה. הה"ד ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מח א).

ותכהין עיניו מראות. ותכהין העינים. שכן נקראו העינים לשון נקבה.

ותכהין עיניו מראות. א"ר אלעזר בן עזריא מראות ברעתו של עשו הרשע.

ד"א מראות. על עסק שראה השכינה בשעת העקידה. לפיכך בעת זקנתו כהו עיניו.

ויקרא את עשו בנו הגדול. וכן רבקה קראה אותו גדול. דכתיב בנה הגדול. אבל הקב"ה קראו קטן. שנא' הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד (עובדיה א ב). אבל לכשיהיה מפלתו כתוב וטבח גדול בארץ אדום (ישעיה לד ו). א"ר ברכיה לקביל תורא סכינא.

ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני. הה"ד כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כה). תועבה אחת היא הכשפנות ובה שבע תועבות. דכתיב לא ימצא בך וגו' קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים (דברים יח י יא). שבע תועבות מעשר הרי שבעים.

פסוק ב

ויאמר הנה נא זקנתי. כיון שיגיע אדם לזקנה ידאג מן המיתה.

לא ידעתי יום מותי. שבעה דברים נעלמים מן האדם. המיתה. שנאמר כי לא ידע האדם את עתו (קהלת ט יב). ומה בלב חברו. שנא' אני ה' חוקר לב (ירמיה יז י). ועומק הדין. שנא' כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז). וולד שבמעי אשה. דכתיב כאשר אינך יודע מה דרך הרוח כעצמים בבטן המלאה (קהלת יא ה). עצמים. כמו ועוצם עיניו (ישעיה לג טו). זה הילד שבבטן ובמה הוא משתכר. שנא' מתת אלהים הוא (שם ג יג). ואימתי

מלכות אדום נופלת שנאמר כי יום נקם בלבי (ישעיה סג ד). ואימתי גאולה באה. שנא' אני ה' בעתה אחישנה (שם ס כב). א"ר יהושע בן קרחה כיון שהגיע אדם בפרק אבותיו ידאג כן המיתה.

פסוק ג

ועתה שא נא כליך. שלא תאכילני נבלות וטרפות.

ד"א שא נא כליך. שלא תאכילני גזל וחמס.

ד"א שא נא כליך. זה מלכות בבל שנאמר הכלים הביא בית האוצר (דניאל א ב). תליך זה מדי. שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י). וקשתך. זה יון. דכתיב כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים ועוררתי בניך ציון על בניך יון (זכריה ט יג). (כג) וצא השדה. זה אדום. שנא' ארצה שעיר שדה אדום (בראשית לב ד). רמז לו המלכיות. כשם שרמז לאברהם אבינו בבתרים. וצודה לי צידה. ציד קרינן וצידה כתיב. מיכן רמז להלכות שחיטה חמשה. שהיה. דרסה. חלדה. הגרמה. ועיקור. כנגד ה' של צידה.

א"ר יהודה אמר רב כל טבח שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו. ואלו הן הלכות שחיטה שהיה דרסה חלדה הגרמה ועיקור. וכיצד הוא שהיה. שאם בא הטבח לשחוט. ונתמרמרה הבהמה או החיה או העוף. ונפלה המאכלת מיד הטבח. או שנפל לו כנף בגדו על ידו. או הגביה את צוארה משעה שהתחיל לשחוט. ונתאנס השוחט בכל ענין אונס שבעולם. ושהה כדי שחיטה דקה לדקה. וגסה לגסה. וכן שהה שיעור שחיטת עוף לעוף. ואח"כ גמר את השחיטה. זו היא שהיה. דרסה. כגון שחתך הראש בבת אחת. ולא הוליך ולא הביא. חלדה. שדקר הסכין בין סימן לסימן. ובין וושט לקנה ונשחט. הגרמה. כגון ששחט סמוך לראש משיפוי כובע ולמעלה. עיקור. כגון ששחט סמוך לכותל ודחפה הבהמה ברגליה בכותל. ומכח הדחיפה נתעקרו הסימנים מן הראש או שניהם או אפילו אחד מהן. כל אלו נקראין נבלות שנתנבלו בשחיטה. כשם שהמתה קרויה נבילה. כן משנשחטה שלא כדברי החכמים שנמסר להם מפי משה רבינו מפי הגבורה קרויה נבילה. וכן בהמה המסוכנת שנשחטה אם לא פשטה יד ורגל. שחכמנו שנו במשנתינו עד שתפרכס ביד וברגל או עד שתכשכש בזנבה. אחד בהמה דקה. כגון הצאן. ואחד בהמה גסה כגון הבקר. בהמה דקה שפשטה ידה ולא החזירה פסולה. שאינה אלא הוצאת נפש. בד"א שהיתה בחזקת מסוכנת. אבל אם היתה בחזקת בריאה. אפי' לא היה בה אחד מכל אלו הסימנין כשרה. אין שוחטין לא לתוך הימים. ולא לתוך נהרות. ולא לתוך הכלים. אבל שוחט הוא לתוך אוגן של מים עכורין. ובספינה ע"ג הכלים. או ע"ג דופני הספינה. והיא שותת למים. אין שוחטין

בגומא. אבל עושה אדם גומא בחצרו כדי שיכנס הדם לתוכה. השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה. או רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה כגון אחד ורובו של חברו כשרה. (לו) אבל בעוף אם שחט חצי קנה וחצי וושט נבילה. דבעינן רובו דחייה. אם צריך אדם לדם הצפור לא ישחוט. ואם שחט צריך לכסות את הדם. כיצד יעשה עוקרו או נוחרו. ואחד ששנינו בעוף או וושט או קנה. ר' יהודה אומר עד שישחוט את הורידין. וכן ראוי להזהר בשחיטתו שיצא הדם בטוב ולא יהא נבלע באברים. והזהיר הרי זה משובח. אבל הבהמה לא נפסלה משום ווורידין שלא נחתכו. וכל הצואר כשר לשחיטה. עד כנפי הריאה. אמר רבא שלשה מדות בסכין. אוגרות לא ישחוט. ואם שחיטה שחיטתו פסולה. מהו אוגרות. א"ר אלעזר אוגרות משתי רוחות שבין בהליכה ובין בהבאה פוגם. מסוכסכת מרוח אחת. אם שחט שחיטתו כשרה. עולה ויורדות מותר לשחוט בה לכתחלה. כגון סכין שנתעכל ובמקום אחד גבוה ואין בו פגימה כדי שתחגור בה צפורן כשר לשחוט בה לכתחלה. אמר ליה ר' אחא בריה דרב אויא לרב אשי דמייא לסאסא מאי. פי' כי סאסא דשבולתא הוא סכין חדש ולא נעשה בה מלאכה. שיחליק הברזל אלא כמו השבולת של שעורים שהיה מתעכלת בו כך זה הסכין. ומסקנא מותר לשחוט בו. וצריך להראות הסכין לחכם או לגדול ממנו. ובדיקנא ליה הסכין אבשרה ואטופרא ואתלת רוחתא בצדדין ובחידודו. ומי ששחט ונמצא סכינו פגום. חיישינן שמא בעצם של מפרקת נפגם וכשר. והני מילי בזמן שבדקו קודם שישחוט והיה שלם. אבל אם לא בדק קודם לכן אסור באכילה. ומי ששחט ולא בדק בין בהמה לבהמה ובין עוף לעוף. הראשון כשר וכולן נבילות. והטבח שנוטל שכר אפי' פרוטה ומעלה. דין הוא שחייב לשלם משלו. מפני שהוא כשומר שכר. וכן מפורש בב"ק בפרק הגוזל. ההוא טבחא דלא סר סכינא שמתיה רבא בר חיננא ועבריה. ואכריז אבישריה דטריפה הוא. השוחט בלילה שחיטתו כשרה. וצריך השוחט לבקר את שחיטתו אחר השחיטה אם שחט בטוב. אדם שוחט עוף צריך לכסות דמו. שיתן עפר מלמטה ועפר מלמעלה. ולא יכסה לא ברגלו ולא בשום דבר. אלא במה ששחט יכסה. ואם יש צייד אומן בודק ושוחט דרך הילוך החץ ומותר. כי הא דרבא בדיק ליה גירא לר' יונה בר תחליפא ושחט בה עופא בהדי דפרח ואע"פ שעשו היה יורה חצים. לא היה מטריף הבהמות והחיות והעופות ומאכיל לצדיק אלא כדרך שישראל שוחטין לכך נאמר צידה. וצריך לברך קודם השחיטה בא"י אמ"ה אקב"ו על השחיטה. בין לבהמה בין לחיה בין לעוף. ואם שכח ולא בירך ושחט שחיטתו כשרה אלא שחיסר מצוה.

נשוב לענין הפרשה. ד) ועשה לי מטעמים. ר' אליעזר בש"ר יוסי אומר שלשה דברים נאמרו בעץ שאכל אדם הראשון. טוב למאכל. ויפה לעינים. ומוסיף חכמה. תלתהון מן הדא. ותרא האשה כי טוב העץ למאכל. וכי תאוה הוא לעינים. ונחמד העץ להשכיל (בראשית ג ו). אמר לו לשעבר הייתי נהנה מן הראיה. עכשיו איני נהנה אלא מן הטעם. לכך נאמר ועשה לי מטעמים.

פסוק ה

ורבקה שומעת. (ס) מיכן שהנשים צייתניות הן.

וילך עשו השדה לצוד ציד להביא מהו להביא. אמר עשו אם אמצא לצוד מוטב. ואם לאו להביא מכל מקום. אפי' גזל או חמס.

פסוק ו

ורבקה אמרה אל יעקב בנה לאמר. לפי שהיה יעקב אבינו שומע לדברי אמו. נקרא בנה.

פסוק ז

הביאה לי ציד [וגו'] **ואברככה**. מלא על שם העולם הזה שנברא בה"א. לכך הוסיף לו ה' ואברככה. שיתברך בזה ולא לעתיד.

פסוק ח

ועתה בני שמע בקולי. כשם שמעולם לא עברת על מצותי. גם עתה לא תעבור כאשר אני מצוה אותך.

פסוק ט

לך נא אל הצאן וקח לי משם. מהו לי. אמרה לו אם תמצא משל אביך הרי טוב. ואם לאו הבא משלי מכתובתי.

שני גדיי עזים טובים. אמר רב חלבו טובים לך וטובים לבניך. טובים לך ליטול את הברכה. וטובים לבניך שעל ידי שני שעירים ישראל מתכפרין ביום הכפורים.

פסוק י

והבאת לאביך ואכל בעבר אשר יברכך לפני מותו. שאין שכינה שורה אלא מתוך שמחה. שנא' ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים (מ"ב ג טו). בעבור אשר יברכך. ברכת כהנים. יברכך ה' וישמרך.

פסוק יא

ויאמר יעקב אל רבקה אמו. שהיה עליו מוראת אמו. לכך נאמר אמו.

הן עשו איש שעיר. הן אין שני בעולם לרשעתו.

איש שעיר. גבר שידין. כמו ושעירים ירקדו שם (ישעיה יג כא).

ואנכי איש חלק. כמו כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט).

פסוק יב
אולי ימושני אבי. זש"ה החכם עיניו בראשו (קהלת ב יד).
והייתי בעיניו כמתעתע כעובד ע"ז. כמו הבל המה מעשה תעתועים (ירמיה י טו).
והבאתי עלי קללה ולא ברכה. אפי' ברכה אחת שהוא עתיד ליתן לי לבסוף איננו נותנה לי.

פסוק יג
ותאמר לו אמו עלי קללתך בני. א"ר אבא בר כהנא אמרה לו. אדם חטא. אמו נתקללה. שנא' ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז) לכך נאמר עלי קללתך בני.

פסוק יד
וילך ויקח ויבא לאמו. היה הולך ובוכה ומתפלל שלא יבוש.

פסוק טו
ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות. מצאנו בגדים שנקראו בלשון זכר. כמו והבגד וגו' אשר תכבס וכבס שנית וטהר (ויקרא יג נח). וכגון אשר בגדיך חמים (איוב לז יז). וכמו בגדים צואים (זכריה ג ג). וכאן קרא בגדי עשו החמודות לשון נקבה. ועלה בדעתי לומר כי זה הוא כמו לחם חמודות (דניאל י ג) לחם לשון זכר. שנא' לחם חום ביום הלקחו (ש"א כא ז). וחמודות כמו חמודים. כמו דברים דוברות. ויש אומרים אלו בגדים היו של אדם הראשון. ובאו ביד נמרוד וחמדן עשו ולקחו ממנו. ענין אחר חמודות שהיה מתקשט בהן ככלה לכך נקראו חמודות לשון נקבה.
אשר אתה בבית. וכי לא היה לו נשים שיהיו בגדיו עמהן. אלא אלו היה בבית אביו לשמש בהן בפני אביו. כי בגדים שהיה יוצא בהן בחוץ לא היה משמש בהן את אביו. מפני כבוד אביו.
בנה הקטן. היא קוראתו קטן. אבל הקב"ה קראו גדול. דכתיב ומי גוי גדול (דברים ד ח).

פסוק טז
ואת עורות גדיי העזים. הוא שאמר הכתוב חכמות נשים בנתה ביתה (משלי יד א).

פסוק יז
ותתן את המטעמים ואת הלחם. באת רבקה ללוות את יעקב עד הפתח.

פסוק יח
ויבא אל אביו ויאמר אבי. לשון צניעות קרא לו תחלה. ואח"כ דבר עמו כדרך התורה. שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו (ויקרא א א).

פסוק יט
ויאמר יעקב אל אביו אנכי עשו בכורך. הפסיק הדבור ואמר אנכי. אבל עשו בכורך. ע"א אנכי עתיד לקבל עשרת הדברות. אבל עשו הוא בכורך.

קום נא שבה. נא לשון בקשה. שבה בהסיבה. שכל ישיבה שאין בה הסיבה. עמידה שיש בה הסיבה טובה הימנה.

פסוק כ

ויאמר יצחק אל בנו מה זה מהרת למצוא בני. (פג) אמר לו אביך נתברך בן ע"ה שנה. שהרי משמת אברהם כתוב ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא). טול ק' עד שנולד יצחק וע"ה הרי קע"ה לאברהם. מצאנו ליצחק שנתברך בן ע"ה. ויעקב בן ס"ג שנה נתברך. שנשארו מחיי ישמעאל ס"ג. בשעה שנתברך יעקב אבינו מת ישמעאל. כי חיי ישמעאל קל"ה. טול י"ד עד יצחק וששים בלדת רבקה את יעקב. הרי ע"ד. הוסיף על ע"ד ס"ג של יעקב הרי לישמעאל קל"ז. מצאנו שי"ד שנים קדמה ברכת יעקב בשנותיו לברכת יצחק בשנותיו. כי אם תוסיף י"ב על ס"ג הרי ע"ה. לכך מהרת למצוא בברכות בני י"ב שנים. וכנגד י"ב שבטים שהעמיד. כך עלה בדעתי.

ויאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני. אם לקרבנך המציא. דכתיב והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב יג). למאכלך לא כל שכן.

פסוק כא

ויאמר יצחק אל יעקב גשה נא ואמשך. מה ראה יצחק למששו. אלא כיון שאמר יעקב אבינו כי הקרה ה' אלהיך לפני. אמר יצחק לא היה דרכו של עשו להזכיר שם שמים. ונסתפק לו הדבר. לכך אמר לו גשה נא ואמשך. א"ר הושעיא בשעה שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמשך. נרתע ונזדעזע ונהיה לבו לשעוה. וזימן לו הקב"ה שני מלאכים ומחזיקים אותו בשני מרפיקיו שלא יפול. שנאמר אל תשתע כי אתך אני (ישעיה מא י).

פסוק כב

ויגש יעקב אל יצחק אביו וימשהו ויאמר הקול קול יעקב. אין יעקב נצלח אלא בקולו. ואין עשו שולט אלא בידים.

ד"א הקול קול יעקב. א"ר ברכיה כל זמן שקולו של יעקב מצפצף. אין ידי עשו שולטות. ר' יהודה ב"ר אלעאי היה דורש הקול קול יעקב. אלו ישראל שצועקים בגלות ע"י עשו שהחריב מקדשם. והרג חסידיהם ואבד את טובם.

פסוק כג

ולא הכירו. (צה) הקול היה מרחק. והידים היו מקרב. לפיכך לא הכירו. ד"א ולא הכירו. אלו רשעי ישראל שידיהם כידי עשו. אעפ"כ ויברכהו. כדבעינן למימר לקמן.

וירח את ריח בגדיו. אפי' בוגדיו רשעים שבישראל צדיקים הם. שנאמר ועמך כלם צדיקים (שם ס כא).

פסוק כד

ויאמר אתה זה בני עשו ויאמר אני. לא אמר אני עשו. אלא אני. לא רצה לשקר לו.

פסוק כה

ויאמר הגישה לי ויבא לו יין וישת. לפי שהיין לזקנים יפה.

פסוק כו

ויאמר אליו יצחק אביו גשה נא ושקה לי. יש נשיקות גדולה. כענין שנאמר בשמואל כשמשח את שאול. וישקהו ויאמר הלא משחך ה' למלך (ש"א י א).

ויאמר ראה ריח בני. מלמד שנכנס עם יעקב ריחו של גן עדן. שנאמר כריח שדה אשר ברכו ה'.

ע"א ראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. בנוי ראה ריח בני. המד"א ריח ניחוחי תשמרו (במדבר כ"ח:ב'). חרב. כריח שדה. כענין שנאמר ציון שדה תחרש (ירמיה כו יח). בנוי. אשר ברכו ה'. כענין שנאמר כי שם צוה את הברכה (תהלים קלג ג). כשם שראה אותו אברהם אביו בנוי וחרב ובנוי. כך ראה יצחק. וכך יעקב.

פסוק כח

ויתן לך האלהים מטל. לא אמר יתן. אלא ויתן. יתן לך את שלך. ויתן לך של אביך. יתן לך בעוה"ז. ויתן לך בעוה"ב.

ד"א ויתן לך בתנאי אם ישמרו בניך את התורה ויתן. ואם לא יהיו לחילוף.

מטל השמים. זה המן. דכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד).

ומשמני הארץ. זה הבאר.

ורוב דגן. אלו הבחורים.

ותירוש. אלו הבתולות. וכן הוא אומר דגן בחורים ותירוש ינובב בתולות (זכריה ט יז).

פסוק כט

יעבדוך עמים. אלו שבעים אומות.

וישתחוו לך לאומים. אלו בני ישמעאל ובני קטורה ובני דדן.

הוה גביר לאחיך. זה עשו ואלופיו.

וישתחוו לך בני אמך. יצחק שנשא אחת אמר בני אמך יעקב נשא ד' לפיכך אמר בני אביך (בראשית מט ח) ולמה שינה לומר וישתחוו לך בני אמך. לחתום בבני עשו שיהיה משתחוים לבני יעקב. כענין שנאמר ותהי אדום עבדים לדוד (ש"ב ח יד).

ארריך ארור ומברכך ברוך. בלעם שהוא שונא פתח בברכה וסיים בארורה. אבל יצחק בארורה התחיל ובברכה סיים. הרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין. הצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלום. לפיכך הצדיקים חותמין בברכה. אומר אני כי י"ב ויאמר בפרשה זו מן ויבא אל אביו ויאמר. עד סוף כל הברכות. והם כנגד שנים עשר שבטים.

פסוק ל

ויהי כאשר כלה יצחק לברך את יעקב ויהי אך יצא יצא. שתי יציאות הללו למה. א"ר אייבו שנראה כיוצא ולא יצא. לפי שפגע בעשו ועמד לו אחרי הדלת. לכך נאמר יצא יצא. **ועשו אחיו בא מצידו**. מלמד שהיה מצייד וקושר והמלאך מתירן כדי לעכבו עד שיקבל יעקב את הברכות.

ד"א אך יצא יצא יעקב ועשו בא. כל מי שהוא צר עין ביעקב נותן לעשו.

פסוק לא

ויעש גם הוא מטעמים ויבא לאביו ויאמר לאביו יקום אבי ויאכל. בא וראה מה בין צדיק לרשע. יעקב אמר קום נא שבה בבקשה. וכן עמד לפניו. שנאמר קומה ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך (במדבר י לה). אבל עשו פתח יקום אבי. בו בלשון עתיד הקב"ה ליפרע ממנו. שנאמר יקום אלהים ויפוצו אויביו (תהלים סח ב).

פסוק לב

ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד. א"ר חמא ב"ר חנינא יותר מחרדה שחרד ע"ג המזבח.

מי אפוא. שנתן עצה ליעקב ליטול הברכות.

הוא הצד ציד. צידו של יעקב. ולא צידו של עשו.

ואוכל מכל. ר' יהודה אמר מכל שברא הקב"ה. טעם יצחק אבינו באותן המטעמים.

בטרם תבוא. מן השמים היה עיכובך.

ואברכהו. בעל כרחי. גם ברוך יהיה. מרצוני.

ד"א שכינה אמרה גם ברוך יהיה.

ד"א ויחרד יצחק חרדה גדולה. מה ראה יצחק ליחרד. אלא אמרו רז"ל כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו. שנאמר ראה ריח בני כריח שדה. כשנכנס עשו נכנס עמו גיהנם. כשראה אותה יצחק חרד חרדה גדולה.

ויאמר מי אפוא. מי ייאפה הכא. יצא בת קול ואמר הצד ציד. הרגיל לצוד ציד בכל יום. ומי הוא זה. זה עשו.

פסוק לג

כשמוע עשו את דברי אביו ויצעק צעקה גדולה. צעקה על הבכורה צעקה על הברכה.

פסוק לה

ויאמר בא אחיך במרמה. כלומר בחכמה.

פסוק לו

ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני. לא היה יודע יצחק בעסק הבכורה. כיון שאמר עשו את בכורתי לקח. שמח שהיה אומר שמא לא עשיתי כהוגן לעשות שאינו בכור להיות

בכור. כיון שאמר את בכורתי לקח. אמר הן גביר שמתיו לך. לכך נאמר ויען יצחק. א"ר יצחק אין קיום השטר אלא בחותמיו לכך נאמר הן גביר שמתיו לך.

ואת כל אחיו. בני ישמעאל ובני קטורה. שהיו אחיו מאביו. שהרי אברהם קרא ללוט בן אחיו אחי. שנאמר כי אנשים אחים אנחנו (בראשית יג ח).

ד"א הכי. אר"ש בן לקיש התחיל מחכך בגרונו כאדם שמחייב את חבירו. והוא מרוב כעס מחכך. לכך נאמר הכי.

ד"א הכי. כלומר בטוב קרא שמו יעקב כענין שנאמר הכי אמרתי הבו לי ומכחכם שחדו בעדי (איוב ו כב). אמר איוב לחבריו.

פסוק לז

ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר שמתיו לך. א"ר ברכיה ברכה זו שביעית היא. שנאמר מטל השמים. ומשמני הארץ. ורוב דגן. ותירוש. יעבדוך עמים. וישתחוו לך לאומים הרי ו' ברכות. הוי גביר. שביעית היא. ולמה היה אומר בתחלה. לפי שהי' אומר עשו ברכני גם אני. אמר לו יצחק הן גביר שמתיו לך. מלך עשיתי עליך. עבדא ונכסיה למריה. ולך אפוא מה אעשה בני. שכל הברכות שלך. שלו הן. עובדי כוכבים זורעין וחורשין גנות ופרדסים ונוטעין כרמים. וישראל אוכלים ושותים ועוסקין בתורה.

פסוק לח

ויאמר עשו אל אביו הברכה אחת היא לך אבי. וכי בענין אחת יש לך לברך. ברכני גם אני. אמר לו גם אני יודע שהברכה ליעקב ומכל מקום ברכני.

הנה משמני הארץ. משטנינא דארעא.

פסוק מ

ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד. לא זכה תיעבד.

והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך. אמר לו אם ראית יעקב אחיך פורק עול של תורה מעל צוארו. את יכול לו. לכך אמר כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו (ישעיה סג טז). ויצחק היכן הוא למה לא הזכירו. לפי שאמר לעשו ופרקת עולו. כלומר גזר עליו שמדים ואתה שולט בו לפיכך לא זכר את יצחק.

פסוק מא

וישטום עשו. וישטום נקוד הוא. כלומר שונא נוטר נוקם.

ויאמר עשו בלבו. הרשעים ברשות לבם. כגון אמר נבל בלבו (תהלים יד א). וכאלה הרבה. אבל הצדיקים אל לבם. דומים לבוראם. ויאמר ה' אל לבו (בראשית ח' כא).

יקרבו ימי אבל אבי. בא לו עשו בהמתנה שלא להעציב את אביו ר' נחמיה אמר אמר עשו הריני הולך להתחתן בישמעאל כדי שיהרוג את יעקב בשביל הבכורה ואני גואל

הדם ואהרוג את ישמעאל ואוריש את שניהם. הה"ד יען אמרך על שני גוים ועל שתי המשפחות לי המה וה' שם היה (יחזקאל לה י). אני ה' חוקר לב בוחן כליות (ירמיה יז י).

פסוק מב

ויגד לרבקה את דברי עשו. ע"י מלאך.

מתנחם לך. אינו מתנחם אלא בהריגתך.

ד"א מתנהם כנהמת ים.

פסוק מג

ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך. כל הצדיקים נותנין מקום לשעה. יעקב ברח. משה ברח. דוד ברח. (קמו) שכל הדוחק את השעה השעה דוחקתו.

פסוק מד

וישבת עמו ימים אחדים. ולהלן נאמר ויהי בעיניו כימים אחדים (בראשית כט כ). מה להלן שבע שנים. אף כאן שבע שנים.

פסוק מה

עד שוב אף אחיך. היא דברה בצדקתה. והוא לא עשה כן. אלא ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא). וכן צוה לאליפז ואליפז לעמלק. ועמלק ניטפל להם בדרך. דכתיב ויבא עמלק (שמות יז ח).

ושלחתי ולקחתיך משם. היא דבורה. דכתיב ותמת דבורה מינקת רבקה (בראשית לה ח).

למה אשכל גם שניכם יום אחד. וכן היה ביום אחד נקברו. שנהרג עשו מחושים בן דן על מטתו של יעקב אבינו. מפורש במס' סוטה.

פסוק מו

ותאמר רבקה אל יצחק קצתי בחיי מפני בנות חת. אלו נשי עשו.

אהליבמה נקראת. וחזרה להיקרות יהודית. עדה נקראת. וחזרה להיקרות בשמת להתבשם במעשיה. שנאמר ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילון החתי (שם כו לד). ולהלן הוא אומר את אהליבמה ואת עדה בת אילון (שם לו ב). לכך נאמר קצתי בחיי מפני בנות חת. שקצה בחייה להדריכן בדרך ישרה. ואם לוקח גם יעקב מבנות חת למה לי חיים.

פרק כח

פסוק א

ויקרא יצחק אל יעקב ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. כדרך שאמר אברהם לאליעזר. לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (שם כד ג).

פסוק ב
קום לך פדנה ארם. קימה הוא לך. להפרד מן הרשע הזה.

פסוק ג
ואל שדי יברך אותך. א"ר אלעזר אין קיום השטר אלא חותמיו. שלא יאמרו במרמה לקח יעקב את הברכה.

פסוק ד
ויתן לך את ברכת אברהם. זו נחלת הארץ.

פסוק ה
וישלח יצחק את יעקב. יצאו עמו מלאכים שבארץ. ומסרוהו למלאכים שבחוצה לארץ.

פסוק ו
וירא עשו. זה שאמר הכתוב רשע יראה וכעס (תהלים קיב י).

פסוק ז
וישמע יעקב אל אביו ואל אמו. (ג) זה שאמר הכתוב שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך (משלי א ח). זה יעקב אבינו דכתיב בו וישמע יעקב אל אביו ואל אמו.

פסוק ח
וירא עשו כי רעות בנות כנען. א"ר יהושע בן לוי נתן דעתו להתגייר.

פסוק ט
וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת. שמחל לו הקב"ה. ולהלן הוא אומר בשמת בת ישמעאל (בראשית לו ג). שנתבשם דעתו עליה.
בת ישמעאל בן אברהם. נתייחס ישמעאל לאברהם. כלומר עשה תשובה. כמו שפירשנו למעלה. תקבר בשיבה טובה (שם טו טו). שעשה ישמעאל תשובה בחייו.
אחות נביות. מלמד שקדשה ישמעאל אביה ומת. והשיאה נביות אחיה.
על נשיו. לא הוציא הראשונות אלא הוסיף על חטאתו פשע.
לו לאשה. מין במינו. אין צדיק מדבק אלא בצדיקים כמותו.
סליק פרשת תולדות.
פרשת ויצא.
כתיב טוב שבת על פנת גג מאשת מדינים ובית חבר (**משלי כא ט**). זה אבינו יעקב שאמרה לו אמו רבקה ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה. וישבת עמו ימים אחדים (בראשית כז מד). יצא מבאר שבע והלך לחרן לשבת עם לבן. שנאמר עם לבן גרתי (שם לב ה). מאשת מדינים ובית חבר. אלו מדייני עשו שכתוב בו וישטום עשו את יעקב (שם כז מא).
פרשת ויצא.

פסוק י

ויצא יעקב. וכי יעקב לבדו יצא. והרי כמה גמלים וכמה קרונות יצאו. ר' חנין בש"ר שמואל בר יצחק אמר הצדיק בעיר הוא זיוה הוא שבחה הוא הודה. ואע"פ שנשאר שם יצחק. לא דומה זכותו של צדיק אחד לזכותו של שני צדיקים. לכך נאמר ויצא יעקב.

מבאר שבע. ר' יודן אומר מבארה של שבועה. אמר שלא יעמוד עמי אבימלך ויאמר לי השבעה לי כשם שנשבע לי אביך וזקנך. ונמצאתי משהה בשמחת בני ז' דורות. ורב הונא אמר מבארה של שבועה של בכורה. שלא יעמוד עמי עשו ויאמר כך היית מרמה אותי. ונוטל את ברכתי. ונמצאתי מאבד אותה שבועה.

וילך חרנה. לשון העולם כך אמר הולך פלוני אל מקום פלוני ועדיין הוא בביתו.

חרנה. תני משום ר' חייא כל דבר שצריך למ"ד בתחלתו נותן לו ה"א בסופו. וא"ת ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט יח). היאך כתב למ"ד בתחלתו וה"א בסופו. רב אבא בר זוודא אמר לדיוטא התחתונה שבשאול.

פסוק יא

ויפגע במקום. רב הונא בש"ר מאיר אמר למה מכנים שמו של הקב"ה מקום. וכן הוא אומר בנעמן. והניף ידו אל המקום (מ"ב ה יא). לפי שהוא מקומו של עולם. וכה"א ה' מעון אתה היית לנו (תהלים צ א) אתה מעונו של עולם.

ויפגע במקום. אין פגיעה אלא תפלה. וכה"א ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז). א"ר יהושע בן לוי אבות תקנו תפלות. אברהם תקן תפלת השחר. דכתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם (בראשית יט כז). ואין עמידה אלא תפלה. וכה"א ויעמד פנחס ויפלל (תהלים קו ל). יצחק תקן תפלת המנחה. דכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג). ואין שיחה אלא תפלה. וכה"א אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג). ואומר ולפני ה' ישפוך שיחו (שם קב א). יעקב תקן תפלת ערבית. שנאמר ויפגע במקום. כדאמרן. אלו ג' תפלות כנגד הקרבנות. תפלת השחר כנגד תמיד של שחרית. תפלת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים. תפלת הערב אין לה קבע. ואמרינן במס' ברכות מאי אין לה קבע. אינה קבע. ואעפ"כ הוא לנו קבע. שלא לבטל קריאת שמע של ערבית. וכדי שיהא סומך גאולה לתפלה. וכנגד מי. כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב מתעכלים כל הלילה. שנאמר הוא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר (ויקרא ו ב).

וילן שם כי בא השמש. מה ת"ל כי בא השמש. אלא מלמד כשהגיע באותו המקום עדיין היה שעות ביום. ורצה הקב"ה להלינו שם. והשקיע השמש בעבורו. לכך נאמר כי בא השמש. ואותו השמש ששקע בעבורו זרח בגללו. דכתיב ויזרח לו השמש (בראשית

לב לב). לו ולא לשאר העולם. סימן לבניו ששקעה להם השמש וזרחה להם. שקעה להם. דכתיב אומללה יולדת השבעה וגו' באה שמשה (ירמיה טו ט). ולעתיד יזרח. דכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג כ). שמש לשון זכר ולשון נקבה. כמו שמש צדקה ומרפא בכנפיה. ולפי שצדקה לשון נקבה קרא לשמש לשון נקבה. דכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה (שם שם).

ויקח מאבני המקום. וכי לא היה לו ליעקב אבינו כר או כסת או שום דבר לשום מראשותיו. אלא אבן רמז לבניו שעתידין לקבל התורה דכתיב לוחות אבנים (שמות לד א).

ר' יהודה אומר שנים עשר אבנים לקח. כנגד י"ב שבטים שעתידין לצאת מחלציו. ונהיו אבן אחת. לפי שכולם צדיקים לא היה הפרש ביניהם. ואני אומר ויקח מאבני המקום. אבן על שום שנאמר משם רועה אבן ישראל (בראשית מט כד).

ד"א אבן זכות אב וזכות בן. אברהם ויצחק שזכותם עמדה לו. שנאמר אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק (שם לב י).

וישם מראשותיו. לענין שאמרנו. מאבני המקום. על שם לוחות אבנים יבוא מראשותיו. שהתורה נקראת ראשית. שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח כב). לענין שאמרנו. כנגד אברהם יצחק ויעקב. כי האבות נקראו ראשית. שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה מצאתי אבותיכם (הושע ט י). ואמתת משמעו של פסוק אינו יוצא מידי פשוטו. כי מאבני המקום שם מראשותיו. כי לא היה עמו לא כר ולא כסת. כי אמרה לו אמו רבקה קום ברח לך אל לבן אחי חרנה (בראשית כז מג). אבל אעפ"כ ששכב במקום ההוא שכיבה נעימה שכב כי אין מעצור לה' שלא לתת רכיכות באבן כמו בכר וכסת.

וישכב במקום ההוא. ר' יהודה אומר באמת כאן שכב. אבל י"ד שנה שהיה נטמן בבית עבר ומשמש לעבר לא שכב.

פסוק יב

ויחלם והנה סולם מוצב ארצה. דע כי כל חלומות מצינו פתרונם. חוץ מן חלום זה שאין לו פתרון בתורה. ואע"פ שהחלום זה ראשון לכל החלומות. כי מה שנאמר באבימלך אינו חלום שצריך פשר. כי אם הוכחה היתה. שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (שם כ ג). וכן אל לבן הארמי וכן בבלעם. וכן בצדיקים שדבר הקב"ה עמהם בחלום הלילה. שנא' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו (במדבר יב ו). אבל החלומות שצריכין פשר דבריהם לשבעה זמנים. וזה ראשון. ושני לו חלום יוסף ונתפשר לו. הבוא

נבוא אני ואמך (בראשית לז י) וכן של חלומות המלוך תמלוך (שם שם ח). זמן שלישי לו. חלומות של פרעה ופירושו ז' שנים. זמן רביעי לו. חלומות של שר המשקים ושר האופים. פתרונם כאשר פתר יוסף. זמן חמישי לו. חלום צליל שעורים המתהפך במחנה מדין. פתרונו חרב גדעון. זמן ששי לו. חלומות של נבוכדנאצר ופירושו ד' מלכיות. זמן שביעי לו. חלום דניאל. ללמדך כי החלום הזה פירושו על התורה והוא נבואה. לפיכך אין לו פתרון. כי על מתן תורה היה חלום זה. שנאמר ויחלם והנה סולם מוצב ארצה. רבנן פתרין ליה בסיני. והנה סלם זה סיני. חושבניה דדין כחושבניה דדין ק"ל.

מוצב ארצה. כענין שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז).

וראשו מגיע השמימה. כענין שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא).

והנה מלאכי אלהים. זה משה ואהרן.

עולים ויורדים. כענין שנא' ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג). וכתיב וירד משה (שם שם יד). וכתיב ויעל משה וגו' ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה (שם כד יד).

פסוק יג

והנה ה' נצב עליו. כענין שנאמר וירד ה' על הר סיני (שם יט כ).

ויאמר אני ה'. כענין שנאמר אנכי ה' אלהיך (שם כ א). ואני אומר והנה סולם מוצב ארצה. ראה זכותו של אברהם אבי אביו שהציב סולם בעולם. להודיע לכל באי עולם יחודו של מקום. וראשו מגיע השמימה. זכותו מגיע לפני כסא הכבוד. כענין שנאמר ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (בראשית כב טו). והנה מלאכי אלהים. זה זכותו של אברהם ויצחק. עולים ויורדים. עולים על המזבח. ויורדים מן המזבח. שנאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה (שם שם יב). והנה ה' נצב עליו על יעקב ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק. נתון הכסא בג' רגלים כנגד שלשה והנה.

ד"א והנה סולם מוצב ארצה. לפי שיצא מבית אביו בפחי נפש. בישרו הכתוב שעתיד לעלות לגדולה. והנה מלאכי אלהים עולים. אלו מלאכי השרת שליווהו בארץ ישראל ועלו. וירדו אחרים ללוותו בחוצה לארץ.

ד"א עולים אלו מלאכי השרת שבאו אל אברהם אבינו. אחד לבשר את שרה. ואחד להפוך את סדום ועמורה. ואחד להציל את לוט. כמו שפירשנו למעלה. שנדחו ממחיצתן קל"ח שנה. שגילו מסטורין של מעלה. לפי שקדם לידת יצחק שנה אחת. וששים עד יעקב וס"ג עד שיצא יעקב מבית אביו. וי"ד בבית עבר. הרי קל"ח.

אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק. י"ח פעמים מזכיר האבות בתורה. לכך תקנו רבותינו להזכיר האבות בי"ח ברכות בכל יום.

ד"א והנה סולם מוצב ארצה. הוא יעקב אבינו בעצמו. וראשו מגיע השמימה. שדמות דיוקנו מחוקקה בכסא הכבוד.

והנה מלאכי אלהים עולים. אלו זכיותיו שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף (איוב לג כג). שנתפרסמו לפני המקום זכיותיו.

ויורדים. אלו הבטחות שהוריד משמי קדשו. וכה"א והנה ה' נצב עליו וגו' וכתיב הארץ אשר אתה שוכב עליה. לאברהם נאמר לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית יג יז). מיכן שהשדה נקנה בהילוך. וליצחק נאמר גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כו ג). אבל ליעקב אבינו. נאמר לו אשר אתה שוכב עליה. מיכן אמרו רז"ל כי אם מכר לו עשרה שדות בעשרה מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה הכל. שהרי יעקב אבינו שוכב במקום אחד וקנה כל ארץ ישראל. ומאי טעמא כולהו סדנא דארעא חד הוא.

פסוק יד

והיה זרעך כעפר הארץ. מה עפר בכל מקום. אף בניך בכל מקום. ומה עפר הארץ אין מתברך אלא במים. כך ישראל אין מתברכין אלא בתורה שנמשלה במים. ומה עפר קיום לעולם. אף בניך יסודו של עולם.

ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה. הוסיף לו בשורה ד' רוחות העולם. מה שלא אמר לאברהם וליצחק אמר ליעקב. וזה יתקיים לעתיד לבא לימות המשיח. שנא' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ה' דבר (ישעיה נח יד). זש"ה ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה.

ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. ללמדך שאין העולם מתקיים אלא בזכות ישראל.

פסוק טו

והנה אנכי עמך. להצילך מן הרוחות ומן המזיקין.

ושמרתיך בכל אשר תלך. בבית לבן. דכתיב השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע (בראשית לא כט). ובשכם. דכתיב ולא רדפו אחרי בני יעקב (שם לה ה).

והשבותיך אל האדמה הזאת. דכתיב שוב אל ארץ אבותיך (שם לא ג).

כי לא אעזבך. זו הבטחת פרנסה. וכן הוא אומר נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים לז כה).

את אשר דברתי לך. זו נחלת הארץ. וכה"א והרכבתיך על במותי ארץ (ישעיה נח יד). וכן ישעיה אמר כי ימין ושמאל תפרוצי (שם נד ג).

פסוק טז

וייקץ יעקב משנתו. זש"ה אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים יז סו). היה ישן שינה עריבה צופה שכינה עליו ומבטיחו ואומר לו הנה אנכי עמך. מתהלך בתומו צדיק אשר בניו אחריו (משלי כ ז).

ויאמר. לעצמו.

אכן יש ה' במקום הזה. אכן השכינה שרויה במקום הזה. מלמד שהשכינה בבית המקדש בין בנוי ובין חרב.

ואנכי לא ידעתי. והייתי רוצה לעבור כי בא השמש.

פסוק יז

וייר ויאמר מה נורא המקום הזה. מלמד שראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. כמו שנאמר ביצחק. מה נורא בנוי. וכה"א נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו). אין זה. הרי חרב. וכה"א על זה דוה לבנו וגו' (איכה ה לו) וזה שער השמים בנוי. וכה"א כי חזק בריחי שעריך (תהלים קמז יג).

ד"א אין זה. אלו י"ב שבטים שהיו עולין ברגל בירושלים.

וזה שער השמים. שעתידין לחזור לירושלים וכל אחד מהם עומדת שערים על שמם. שנאמר שער ראובן אחד. שער שמעון אחד. שער לוי אחד (יחזקאל מח לא). זה בגימטריא י"ב. כל זה היה עד הבקר. מיד יח) וישכם יעקב. הוא קדם הבקר.

ויקח את האבן. אבן משמע זכות אברהם וזכות יצחק.

אשר שם מראשותיו. ניתוסיף זכות עליהם.

וישם אותה מצבה. קדשה זכר לסולם שראה.

ויצק שמן על ראשה. אלו הזכיות. שנאמר טוב שם משמן טוב (קהלת ז א) לימד שעתידין בני בניו להמשח במשחת כהונה ומלכות.

פסוק יט

ויקרא את שם המקום ההוא בית אל. על שם בית אלהים.

ואולם לוז שם העיר לראשונה. ואולם לשון בירור. לוז שם העיר. זאת העיר היתה קרובה למקום ששכב בו יעקב אבינו. ולמה הזכיר הכתוב את העיר. ללמדך כי משם לקח השמן שיצק על ראש האבן. ולמה נקרא שם העיר לוז. ר' אלעזר בש"ר פנחס אמר לוז שם אילן. כתיב הכא לוז. וכתיב לח לוז וערמון (בראשית ל לז). לוז היה עומד על פתח המערה והיה חלול הלוז. ונכנסין מן הלוז למערה ומן המערה לעיר.

ד"א מה לוז עגול ואין לו פה. כך העיר סתומה ואין לה פתח.

לוז שם העיר לראשונה. יושביה היו חסרין כי לא היה לה יציאה וביאה כשאר הערים.

פסוק כ

וידר יעקב נדר לאמר. הוא פתח בנדרים. מה בין נדר לנדבה. הנדר על דבר שצריך האדם ונודר נדר אם כן וכן יהיה. אעשה כן וכן. אבל נדבה על דבר. הוא שאמרו רז"ל נדר דאמר הרי עלי עולה. נדבה הרי זו ואין חייב באחריותו.

לאמר. לאמר לדורות שיהיו נודרין בעת צרתם. אתה מוצא שכל מי שנדר תלה ביעקב. בדוד כתיב נדר לאביר יעקב (תהלים קלב ב). וכתיב ויברך דוד וגו' אלהי ישראל אבינו (דה"א כט י).

אם יהיה אלהים עמדי ושמרני. כמו שאמר לי ושמרתיך.

ונתן לי לחם לאכל. כמו שאמר לי כי לא אעזבך.

פסוק כא

ושבתי בשלום אל בית אבי. כמו שאמר לי והשבותיך אל האדמה הזאת.

והיה ה' לי לאלהים. זה ירושת הארץ. שכל הדר בארץ ישראל הוא יכול לקיים המצות. וכן דוד אמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כו יט).

שאילה מאחר שהבטיחו הקב"ה ואמר לו. והנה אנכי עמך. מהו אם יהיה אלהים עמדי. אלא בקש רחמים על התנאים שיתקיימו.

והיה ה' לי לאלהים. (עג) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי אמר. אמר הקב"ה שיחתן של אבות נעשו מפתח לגאולת בנים. דכתיב והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא). וכתיב והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (יואל ד יח). וכתיב והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעיה כז יג).

פסוק כב

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. כותי אחד שאל את ר' מאיר. היכן עישר יעקב את בניו. אמר לו לוי עשירי קודש. כשתוציא ראובן ושמעון נשאר לוי ראש לעשרה הנותרים. והוא קודש לשרת בבית ה' וראובן ושמעון אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. תחת אלו הד' בכורים של רחל ולאה וזלפה ובלהה שהבכורים קדושים מרחם. ואין צריכין להתעשר.

פרק כט

פסוק א

וישא יעקב רגליו. ללמדך שבשורה טובה נותנת כח לאדם. שכיון שנתבשר יעקב אבינו נשא רגליו.

ד"א שסעד ועמד והלך.

ארצה. תחת למ"ד כתיב ה"א.

בני קדם. הוא מקום מולדתו של אברהם אבינו ארם נהרים. וכן הוא אומר מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם (במדבר כג ז).

פסוק ב

וירא והנה באר בשדה. ארז"ל אין המקרא יוצא מידי פשוטו. אעפ"כ רצו הדרשנים להרחיב המקרא. ולדרוש עליו מה שהיה בעולם. ולהגיד שהקב"ה מגיד מראשית אחרית. ולהודיע לנו ששיחת האבות כמה ענייני מצות יש בהן. וכן פתר ר' חמא בר חנינא בבראשית רבה פסוק זה בשלשה ענינים. הראשון. והנה באר בשדה. זו הבאר שהיה לישראל במדבר. והנה שם שלשה עדרי צאן. משה ואהרן ומרים. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. שכל ישראל מושכין לדגלם לאהליהם.

והאבן גדולה על פי הבאר. כמלא פי כברה היה בה.

פסוק ג

ונאספו שמה כל העדרים. בשעת המחנות. וגללו את האבן. והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה. בשעת המסעות.

השני. והנה באר בשדה זו ציון. שלשה עדרי צאן. שלשה רגלים. כי מן הבאר ההוא ישקו. שמשם שואבין רוח הקדש. ונאספו שמה כל העדרים. שכל ישראל מקובצים שם. והשיבו את האבן. מונח לרגל הבא.

השלישי. והנה באר בשדה. זו ירושלים. שלשה עדרי צאן. אלו ג' בתי דינים שהיו בה שלשה דיגים. אחד בהר הבית. ואחד בפתח העזרה. ואחד בלשכת הגזית.

והאבן גדולה. זו בית דין הגדול שבלשכת הגזית. ונאספו שמה כל העדרים. בעת כי יפלא ממך דבר למשפט. וגללו את האבן. שמשם שומעין את הדין. והשיבו את האבן. שמעמידין דבר על בוריה.

הרביעי. והנה באר. זה ציון. שלשה עדרי צאן. אלו שלשה מלכיות הראשונות. והאבן גדולה. זו זכות אבות. ונאספו שמה כל העדרים. אלו חיילי האומות. וגללו. אלו כלי בית המקדש שלקחו. והשיבו את האבן. לעתיד לבא. דכתיב תחת הנחשת אביא זהב (ישעיה ס יז).

החמישי. והנה באר. זו סנהדרין. שלשה עדרי צאן. שלש שורות של תלמידי חכמים יושבים לפניהם. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. שמשם היו שומעין את ההלכה. והאבן גדולה. גדול שבהם. ונאספו שמה. אלו תלמידי חכמים. וגללו את האבן. שמשם היו שומעין את ההלכה. והשיבו את האבן על פי הבאר. היו נושאים ונותנין בהלכה עד שמעמידין ההלכה על בוריה.

ששי. והנה באר. זו בית הכנסת כו'. ר' יוחנן פתר לה בסיני. וירא והנה באר בשדה. זה סיני. והנה שם שלשה. כהנים לוים וישראלים. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. אלו עשרת הדברות. והאבן גדולה. זו שכינה. ונאספו שמה. אלו ישראל. וגללו את האבן. שקבלו התורה. והשיבו את האבן. אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ יט). ואדוננו הקדוש מרנא ורבנא טוביהו בן כבוד רבינו הקדוש ר' אליעזר זצ"ל שמע מן אביו. וירא והנה באר בשדה. זו תורה. והנה שם שלשה עדרי צאן. אלו משה אהרן ומרים. שבזכותן ניתנו ג' מתנות טובות לישראל. המן בזכות משה. ענני כבוד בזכות אהרן. הבאר בזכות מרים. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. אלו ישראל שקבלו התורה להגות בה יומם ולילה. והאבן גדולה על פי הבאר. אלו הקושיות שבכל ענין וענין. ונאספו שמה כל העדרים. אלו תלמידי חכמים. וגללו את האבן מעל פי הבאר. שמוציאין הקושיות ממנה. ואח"כ והשקו את הצאן. אלו ישראל שנקראו צאן. שנא' ואתן צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא). והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה. שאומרים דבר בשם אמרו. ללמדך שאפי' שיחות האבות כמה מדרשות בהן. כ"ש התורה והמצות והחוקים והמשפטים. לכך נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט).

פסוק ד

ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם. דרך חסידות דרך כבוד קרא להם אחי.

פסוק ה

ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור. לפי שאמר לו אביו קום לך פדנה ארם וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך (בראשית כח ב). לפיכך שאל בשבילו.

ויאמרו ידענו. לפי שהיה גדול של מקום היה ידוע.

פסוק ו

ויאמר להם השלום לו. השלום לו עמכם. ויאמרו שלום.

והנה רחל באה עם הצאן. שאם תרצה לשאול בה בשביל אביה תשאל.

פסוק ז

ויאמר הן עוד היום גדול. אמר להם אם שומרי שכר אתם. הן עוד היום גדול וחייבים אתם לרעות את הצאן. ואם שלכם אתם רועים. לא עת האסף המקנה. מיכן לאדם חשוב שהולך למקום אחד ורואה דבר שלא כהוגן. שצריך למנעם ואל יאמר שלום עלי נפשי.

פסוק ח

ויאמרו לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים. כי חוץ משלשה עדרי צאן שהיו רובצים על הבאר היו עוד שאר עדרים. לכך אמרו לו עד אשר יאספו כל העדרים.

וגללו את האבן. לא מפני כובד האבן שעל פי הבאר. אלא מפני שלא היו משקין אלו מחוץ לאלו. כי אם בבת אחת. שהמים לעולם יקרים בשדה. לכן נאמר עד אשר יאספו כל העדרים. ויש לומר כי מפני כובד האבן שעל פי הבאר. שכן אמר למטה ויגש יעקב ויגל את האבן. שאם נאמר כי חתום היה הבאר בחתימת כל העדרים. שלא ישקו זה בלא זה. אם כן היאך השקה יעקב את צאן לבן בלא רשות כל העדרים. לכך לא נוכל לומר אלא שגדולה היתה האבן. ומפני כובד שלה אמרו הרועים עד אשר יאספו.

פסוק ט

עודנו מדבר עמם ורחל באה עם הצאן. לפי שלאה היתה כבר גדולה וראויה להנשא לא שלחה אביה עם הצאן.

כי רעה הוא. וכן היו השבטים. שנאמר רעי צאן עבדיך (בראשית מז ג).

פסוק י

ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו. שאמר לו אביו. וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך (שם כח ב).

ויגש יעקב ויגל את האבן. להודיע גבורתו של יעקב. א"ר יוחנן כאדם שהעביר הפקק מעל גבי הצלוחית. לכך אמרתי לא מפני שהבאר חתום בחתימות הרועים. אלא האבן היתה גבוה ויעקב לבדו גללה.

וישק את צאן לבן. מלמד שהמים עלו מאיליהן ושתו הצאן. שאין כתב ודלה ושאב אלא וישק.

פסוק יא

וישק יעקב לרחל. כל הנשיקות של תפלות חוץ מן שלשה. של גדולה. ושל פרקים. ושל פרישות. של גדולה. כגון ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו (ש"א י א). של פרקים. כגון וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו (שמות ד כז). של פרישות. וישק ערפה לחמותה (רות א יד). ר' תנחום הוסיף אף נשיקות של קריבות. וישק יעקב לרחל. שהיתה קרובתו.

וישא את קולו ויבך. למה בכה. אמר בלבו אליעזר הלך להשיא את רבקה אמי. ולקח עמו עשרה גמלים וכל טוב אדוניו בידו. ואני אין עמי לא נזם ולא צמיד.

ד"א ראה אותם מלחשים זה עם זה. לומר בא זה עלינו לחדש העריות. שגדרו עליהם האומות להיות פורשים מן העריות מימות המבול. הלא תראה שריבה אחת היתה מהלכת עם כמה עדרי צאן ולא נגעו בה. לכך בכה שחשדוהו בחנם.

ד"א למה בכה. ראה שאינה נכנסת עמו בקבורה. וגם היא בוכה ומבכה. שנאמר רחל מבכה על בניה (ירמיה לא יד). לפי שנביאה היתה.

פסוק יב

ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא. אמרה ליה אבי רמאי ויש לי אחות גדולה ממני. אמר לה אם לרמאות אחי אביה הוא. ואם לצדק בן רבקה הוא.

ותרץ ותגד לאביה. מלמד שלא היה לה אם. שכן דרך הנערה כל מה שיש בלבה מגדת לאמה וכאן לאביה. מלמד שמתה אמה.

פסוק יג

ויהי כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו וירץ לקראתו ויחבק לו. אמר אליעזר בא עם כמה גמלים. זה לא כל שכן. כיון שלא מצא לו כלום עמו. אמר בדעתו שמא ממון הוא חוגר. מיד ויחבק לו. כיון שלא מצא כלום. אמר לו דברים בעלמא יש עמך.

ויספר ללבן את כל הדברים האלה. איך ברח מפני אחיו וכל הקורות אותו.

פסוק יד

ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה. אמר לו סבור הייתי לעשותך מלך עלי ועתה אין עמך כלום.

עצמי ובשרי אתה וישב עמו חודש ימים. אמר [רמז] [ר' אמי] למדנו שצריך אדם להיטפל בקרוביו חדש ימים.

פסוק טו

ויאמר לבן ליעקב הכי אחי אתה ועבדתני חנם. הכי כך אמר לו לבן. באמת אחי אתה אבל איני ראוי לעובדני חנם. ומנין ראיה מן המקרא כי הכי כמו באמת. שנאמר הכי אמרתי הבו לי (איוב ו כב). וכי בחנם עבדו כי אמר לו ועבדתני חנם. אלא בדבר שאם היה שוה שכרו עשרה דינר. נותן לו חמשה.

פסוק טז

וללבן שתי בנות. שתי בניות. זו העמידה מלכים. וזו העמידה מלכים. זו העמידה אלופים. וזו העמידה אלופים.

שם הגדולה לאה. גדולה במתנותיה. כהונה ומלכות. אהרן ובניו מלוי. ומלכות דוד לעולם.

הקטנה רחל. קטנה במתנותיה. יוסף לשעה. ושאול לשעה.

פסוק יז

ועיני לאה רכות. מפני בכייתה שהיתה בוכה. ואומרת יהי רצון שלא תפול בחלקו של רשע. א"ר חוניא גדולה תפלה שבטלה הגזירה. ולא עוד אלא שקדמה לאחותה.

ורחל היתה יפת תואר. בקומה.

ויפת מראה. בדמות.

פסוק יח
ויאהב יעקב את רחל ויאמר אעבדך שבע שנים. כנגד ימי השבוע.
ברחל בתך. שלא תביא אחרת מן השוק ושמה רחל. לכך נאמר ברחל בתך.
הקטנה. שלא תתחלף שם רחל ללאה. ושם לאה לרחל. לכך נאמר הקטנה. אמר לא באתי לקבץ ממון. אלא כדי לישא אשה באתי. לכך נאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה. (מו) יש אדם שזיווגו בא אצלו. ויש שהלך אחר זיווגו. יצחק אבינו זיווגו בא אצלו. יעקב אבינו הלך אחר זיווגו. נמצא יעקב נשא בן שמונים וארבע שנה. ועשו בן ארבעים. למדנו שהקב"ה מקדים לרשעים. ומשהה לצדיקים. וכן הוא אומר לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו (דברים ז י).

פסוק יט
ויאמר לבן טוב. למדנו שמה' אשה לאיש. וכה"א מה' יצא הדבר (בראשית כד נ).

פסוק כ
ויעבד יעקב ברחל. זה שאמר הכתוב ויעבד ישראל באשה (הושע יב יג).

פסוק כא
ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי. לפי שהיה יעקב אבינו בן שמונים וארבע שנה ועדיין לא היה לו בן. והיה עתיד להוליד שנים עשר שבטים כאשר הובטח מלפני הקב"ה. לכך אמר הבה את אשתי. מנין הב"ה.

פסוק כב
ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. אמר להם אתם יודעין שהיינו מדוחקים למים. וכיון שבא צדיק זה לרגלו נתברכו המים. ואם אני נותן לו רחל מיד הוא הולך. אם רצונכם אתן לו את לאה. והוא מתעכב עמנו עוד שבעה שנים. אמרו לו טוב עשה כאשר דברת.
מיד כג) ויהי בערב ויקח את לאה בתו. מלמד שכבו הנרות והכניסה לו בחשך. לפי שאין משמשין לאור הנר. וכן ארז"ל המשמש לאור הנר הוויין ליה בנים נכפים. וכל הלילה היה קורא לה יעקב אבינו רחל. והיא עונה בחזקת רחל.

פסוק כג
ויתן לבן לה את זלפה. כדי שלא תתבזה על בעלה.

פסוק כה
ויהי בבקר והנה הוא לאה. מתוך הסימנים שמסר יעקב לרחל על הבאר. ורחל מסרתם ללאה. על זה לא הכירה יעקב אבינו. לפיכך היו בני רחל צנועים בעלי סוד. הלא תראה ליוסף שלא הגיד לאביו מכירתו ולא הודיע ממצרים לא בכתב ולא בפה. שאול. ואת

דבר המלוכה לא הגיד לו (ש"א י טז). אסתר. אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה (אסתר ב כ).

ויאמר יעקב ללבן מה זאת עשית לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמיתני. אמר לו. (נז) אמרתי אחי אביה אני אחיו אני ברמאות. אבל רימתני.

פסוק כו

ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו. (נז) מיכן שאין משנים ממנהג המקום. הלא תראה משה רבינו עלה אל מקום המלאכים ולא אכל. המלאכים ירדו למקום בני אדם. ונראו כאוכלים.

פסוק כז

מלא שבוע זאת. אלו שבעת ימי המשתה. א"ר אחא בר חנינא א"ר יעקב בן אחא מיכן שאין מערבין שמחה בשמחה.

פסוק כח

ויעש יעקב כן. לא רצה לשנות ממנהג המקום.

פסוק כט

ויתן לבן לרחל בתו את בלהה שפחתו לה לשפחה. שפחת מלוג היתה שנאמר לה.

פסוק ל

ויבא גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה. ללמדך שבתחלה היה אוהב את לאה. ואחר כך שנאה מתוך דבריה. שכשאמר יעקב ללאה רמייתא בת רמאה כל הלילה היית בחזקת רחל ועכשיו לאה. אמרה לו. אביך לא היה אומר לך אתה זה בני עשו (בראשית כז כד). ואתה אמרת לו אני. הקפידתו בדבריה ושנאתה.

פסוק לא

וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה. זש"ה בכל עצב יהיה מותר מותר יד כג). לפי שנתעלבה לאה נתייתרה בבנים אלולי כן היה מגרשה.

פסוק לב

ותהר לאה ותלד בן. בסוף שבע שנים נתן לבן את לאה בתו ליעקב אבינו. ואחרי שבעת ימי המשתה נתן לו גם את רחל. ויוסף נולד בסוף שבע שנים השניים. נמצא י"א שבטים שנולדו בשבע שנים. כיצד ילדה לאה את ראובן בשנה הראשונה אחר המשתה. ונתעברה בשמעון בשניה. וכשנתעברה עוד בשמעון נתקנא רחל באחותה. ונתנה ליעקב את בלהה שפחתה. ונתעברה גם היא בשנה השנית. ונולד שמעון ללאה ודן לבלהה. בשנה השנית. ובשלישית ילדה לאה את לוי. ובלהה את נפתלי. ובשנה הרביעית ילדה את יהודה ותעמוד מלדת. וילדה זלפה את גד. ונתעברה גם לאה עוד בשנה ההוא. וילדה

את יששכר. בשנה הששית ילדה לאה את זבולון. וזלפה את אשר. בשביעית ילדה רחל את יוסף. ולאה ילדה את דינה. נמצא שנולדו י"א שבטים ודינה בשבע שנים.

פסוק לג
ותהר עוד ותלד וגו' שמעון. שומע לקול אביו שבשמים.

פסוק לד
ותהר עוד ותלד בן וגו' על כן קרא שמו לוי. כ"מ שנא' על כן מרובה באוכלוסין.

פסוק לה
ותהר. עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את ה'. שהוסיף על חלקי. כדרך שהודה לאה הודו בניה. יהודה הודה במעשה תמר. דוד הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (תהלים קלו א). דניאל אמר לך אלה אבהתי מהודה ומשבח אנא (דניאל ב כג).
על כן קראה שמו יהודה. היא גרמה לו השם.
על כן. כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין.

פרק ל

פסוק א
ותרא רחל וגו' ותקנא באחותה. קנאתה במעשיה הטובים. אמרה אלולי שהיא צדקת לא היתה יולדת.
ותאמר אל יעקב הבה לי בנים. בקש עלי רחמים. כשם שביקש אביך בעד רבקה. דכתיב ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו (בראשית כה כא).
ואם אין מתה אנכי. אמר שמואל ד' חשובים כמתים. עני. ומצורע. וסומא. ומי שאין לו בנים.

פסוק ב
ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן. ממך מנע. ממני לא מנע. אמרה לו רחל הלא אביך בקש רחמים על אמך. אמר לה יעקב. אבי לא היה לו בנים. לי יש לי בנים. אמרה לו הלא זקניך בקש רחמים. אמר לה זקינתי מדה אחרת עשתה. שהכניסה שפחתה צרתה. אמרה לו אם זה מעכב ג) הנה אמתי בלהה בא אליה ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה. שכשם שנבנתה שרה ע"י שפחתה. אבנה גם אנכי.

פסוק ג
ותתן לו את בלהה שפחתה לאשה. ולא לפילגש.

פסוק ה
ותהר בלהה ותלד ליעקב בן. מיוחס כשאר השבטים על שם יעקב.

פסוק ו

ותאמר רחל דנני אלהים. דנני וחייבני. דנני וזיכני. חייבני. כמו ורחל עקרה. וזיכני. כדכתיב ויתן לי בן.

על כן קראה שמו דן. מרובה באוכלוסין. גבורי חיל.

פסוק ז

ותהר עוד ותלד בן שני ליעקב. נתייחס ליעקב.

פסוק ח

ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי. לשון תפלה נתנפלתי לפני אלהים ושמע תפלתי. עם אחותי. שיהיה לי גידול בנים כאחותי.

וגם יכולתי. והוצלחתי.

ד"א נפתלתי. לשון פתלתול. כלומר בשעה שהכניסו את לאה לבעלי רימו את בעלי כאילו רימו דעת של מעלה.

וגם יכולתי. הייתי יכולה לה להודיע לו ליעקב כי כן הם עושים. אבל לא רציתי לבזות את אחותי.

פסוק ט

ותרא לאה כי עמדה מלדת ותקח את זלפה שפחתה ותתן אותה ליעקב לאשה. לאשה ולא לפילגש. אלא שחררה אותה ודרך אישות לקחה.

פסוק י

ותלד זלפה שפחת לאה. בכולן כתוב ותהר. וכאן כתוב ותלד. לפי שהיתה בחורה ילדה ולא נכרה בעוברה.

פסוק יא

ותאמר לאה בא גד. בגד כתיב. בא גדא דבייתא. שמור לשון ארמית גדא.

בגד. ב' שני בנים של זלפה. ג"ד שבעה בנים נולדו ללאה עם דינה והכל תשעה. מנין בג"ד. ד' בראשונה וג' באחרונה עם דינה. וב' לזלפה. הרי בג"ד. ד"א בא גד. בא מי שהוא גודד את האומות. וכן מצינו כשהמליכוהו את דוד. בדברי הימים כתוב. ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גבורי החיל. אנשי הצבא למלחמה עורכי צנה ורומח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים (דה"א יב ט). וכתוב אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף (שם שם טו). לפיכך יש אם למקרא. בראשית רבה נימנו חכמים (אלו הם) [אליהו] מבני בניו של רחל מבנימין.

פסוק יב

ותלד זלפה בן שני ליעקב. גם זה מתיחס על יעקב.

פסוק יג

ותאמר לאה באשרי כי אשרוני בנות. א"ר לוי שהיו בנותיהם של שבט אשר נאות כמותו. והיו נשואות לכהנים ולמלכים שנמשחו בשמן המשחה בשמן זית.

פסוק יד

וילך ראובן בימי קציר חטים. מיכן לצדיקים שאין פושטים ידיהם בגזל. זה היה מעשה בשנה חמישית לכינוס לאה בשנה שנתנה זלפה ליעקב אבינו. והיה בזמן ההוא ראובן בן ארבע שנים.

וימצא דודאים בשדה. ר' חייא בר אבא אמר יברוחין. מיני פירות הן וכה"א הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו כל מגדים (שה"ש ז יד). ומצאנו לדודאים שהן כמין סלים שבהן מכניסין את הפירות. כמו שני דודאי תאנים (ירמיה כד א). הדוד אחד תאנים טובות (שם שם ב). ועיקר הדבר הם הפירות. ויצא בימי קציר חטים בימים שכל מיני איפורה ובכורים. ולא הביא אלא דבר שהוא מן המופקר. להודיעך עד היכן היו שומרין עצמן מן גזל הארץ. כל שכן מן שאר גזל.

ויבא אותם אל לאה אמו. להודיעך עד היכן היה כבוד אמו עליו. שלא טעמן עד שהביאן לאמו.

פסוק טו

ותאמר לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני ותאמר רחל לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך. תני רשב"י לפי שזילזלה על על הצדיק ואמרה לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך לפיכך אינה נכנסת עמו לקבורה. היא אמרה לכן ישכב עמך הלילה. וכן היה הוא שוכב עמה בקבר ולא עם רחל.

פסוק טז

ויבוא יעקב מן השדה בערב. זש"ה יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (תהלים קד כג) וכן אמרו רז"ל השוכר את הפועלים ופסק עמהם להשכים ולהעריב ואין מנהג המקום להשכים ולהעריב. אין יכול לכופם. א"ר אבהו מקום שאינו מנהג. תנאי בית דין הוא שתהא הוצאה משל בעל הבית. והכנסה משל פועל. הוצאה משל בעה"ב. דכתיב תזרח השמש יאספון (שם שם כב). מכאן ואילך יצא אדם לפעלו. הכנסה משל פועל. דכתיב ולעבודתו עדי ערב. כלומר מבעוד יום יצא מן העבודה.

ותצא לאה לקראתו. מלמד שלא הניחה אותו לרחוץ רגליו.

ותאמר אלי תבוא. א"ר אבהו ראה הקב"ה שלא היתה כוונתה אלא להעמיד שבטים. לכך כתב הכתוב אלי תבוא. א"ר לוי בוא וראה מה יפה היה ערבותן של דודאים

שהעמידו על ידן שני שבטים גדולים בישראל ישששכר וזבולון. ישששכר יושב ועוסק בתורה זבולון יוצא בשיירה ומפרש בימים. ובא ונותן בתוך פיו של ישששכר.

התורה רבה בישששכר. לכך נאמר הדודאים נתנו ריח.

וישכב עמה בלילה הוא. מלמד שהמקום העירו לישכב עמה. כי בא טרוח מן השדה.

פסוק יח

וישמע אלהים אל לאה. (לו) בא לטהר מסייעין אותו.

ליעקב בן חמישי. חמישי היה ליעקב מן לאה שהוא תשיעי לבנים. והוא הקריב שני למלך בנשיאים. דכתיב ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא ישששכר (במדבר ז יח). שהיה בן תורה. שנא' ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים וגו' (דה"א יב לג).

פסוק כ

ותאמר לאה זבדני אלהים וגו' יזבלני אישי. לשון יזבלני מענין זבול. שכשם שהזבול מחסה ומסתר לבני אדם כן בעלי יזבלני.

פסוק כא

ואחר ילדה בת. אחר שהתפללה לאה יהא רצון שיהא עובר זה נקבה. כדי שתלד אחותי זכר שלא תהא פחותה מן האמהות שילדו שנים שנים.

מיד כב) **ויזכר אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה**. מפתח של הריון לא ניתן ביד שליח. שנאמר ויפתח את רחמה.

פסוק כג

ותהר ותלד בן ותאמר אסף אלהים את חרפתי. א"ר לוי בר זכרי' עד שלא תלד האשה החסרון נתלה בה. משתלד החסרון נתלה בבנה. לכך נאמר אסף אלהים את חרפתי.

פסוק כד

ותקרא את שמו יוסף לאמר. מלמד שאמהות נביאות היו. היא אמרה אסף אלהים את חרפתי. וכתיב יוסף ה' לי בן אחר. שידעה ששנים עשר בנים היו עתידים לצאת מיעקב. אמרה יהי רצון שיהא הנותר ממני.

פסוק כה

ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף. כיון שנולד יוסף. נולד שטנו של עשו הרשע. מיד בטח ברחמי שדי ונתן בלבו לצאת. דא"ר פינחס בש"ר נחמן. מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל. הה"ד והיה בית יעקב אש. ובית יוסף להבה. ובית עשו לקש. ודלקו בהם ואכלום (עובדיה א יח). ואומר אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ).

פסוק כו

תנה את נשי ואת ילדי. אלו ד' אמהות וילדיהן.

את עבודתי אשר עבדתיך. כשם שבשבע שנים הראשונות עבדתיך באמונה. כך בשבע האחרונות.

פסוק כז

ויאמר אליו לבן אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי. נסיתי ברצוני.

ויברכני ה' בגללך. שבתחלה לא היה לו ללבן בנים. דכתיב ורחל באה עם הצאן אשר לאביה (בראשית כט ט). ואח"כ היה לו בנים. דכתיב וישמע את דברי בני לבן לאמר. תכף צדיקים ברכה. דכתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך.

פסוק כח

ויאמר נקבה שכרך עלי ואתנה. לפי שהשלימו י"ד שנים של עבדות. הוצרך להתנות לו בתחלה.

נקבה. פרש. מלשון אשר נקבו בשמות (במדבר א יז).

פסוק כט

ויאמר אליו אתה ידעת את אשר עבדתיך. באמונה ולא בעצלות.

ואת אשר היה מקנך אתי. שהיו מעוטים ונתברכו.

פסוק ל

כי מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב. ר' יהודה ב"ר סימון בש"ר חזקיהו אמר כמה היו לו שבעים. כתיב התם ויגר שם במתי מעט (דברים כו ה). וכתיב הכא כי מעט. מה התם שבעים. אף הכא שבעים.

ויברך ה' אותך לרגלי. כ"מ שהצדיקים הולכים ברכה הולכות שם.

פסוק לא

ויאמר מה אתן לך ויאמר יעקב לא תתן לי מאומה. ממון ונכסים.

אם תעשה לי הדבר הזה. שתתן לי תנאי שאומר לך אשובה ארעה צאנך אשמור. יש רועה ואינו שומר. ויש שומר ואינו רועה. אבל אני רועה ושומר.

פסוק לב

אעבור בכל צאנך היום הסר משם. כלומר אסיר משם מן הצאן. כלומר אוציא כל שה נקוד וטלוא. שאוציא הנקודים והטלואים. נקוד שעליהם נקודים נקודים. וטלוא הוא השה שיש בו כמו מטולאות על גבו. כמו בגד ישן שנקרע קרעים קרעים. ושמו בו חתיכות חדשות ונראים הטלאים מרחוק.

וכל שה חום. אוציא מן הכשבים השחורים. (נג) כמו חם שהוא שחור כך החום שחורים. וכך עשה שהפריד הכשבים הלבנים. ועזים שחורים. והיו ביד יעקב. והתנה עמו שאם נולדו מן הכשבים הלבנים שחורים. ומן העזים השחורים עקודים וטלואים. יקחם יעקב בשכרו. שנאמר וענתה בי צדקתי. ומן העזים לקח הנקודים והטלואים. והיו

לו ללבן והפרידם לבדם. ומכאן ואילך כך היה מנהגו אם היה נולדים בכשבים חום ובעזים נקוד וטלוא. היה נוטל יעקב אבינו. לכך אמר לו ועתה בי צדקתי ביום מחר כי תבא על שכרי. לראות את צאני. אם לא תמצא חום ושחום בכשבים. וטלוא ונקוד בעזים גנוב הוא אצלי.

פסוק לג

ויאמר לבן הן לו יהי כדבריך. כסבור היה לבן כי מעט יהיה מזה הענין. לכך נתרצה במהרה.

פסוק לה

ויסר ביום ההוא את התישים העקודים והטלואים. בכלל נקודים היו העקודים כי עקודים שארבעת רגליהם לבנים. כמו עקידת יד ורגל. וכן כל העזים הנקודות והטלואות כתנאו שהתנה.

כל אשר לבן בו. שהיה בו לבן חיור.

וכל חום בכשבים כאשר אמרנו למעלה.

ויתן ביד בניו. של לבן. כי אחרי שהפריד החום והנקוד והטלוא. מיכן ואילך אם נולדו בזה הענין היה ליעקב. לפיכך שם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב. שלא יתערבו אלו החום והנקודים והטלואים. עם העתידים להוולד. כי כל העתידים להוולד היה ליעקב. אבל הראשונים שנמצאו באותו העת היו ללבן. ומה שאמר והיה שכרי. מיכן ואילך יהיו שכרי אלו.

פסוק לז

ויקח לו יעקב מקל לבנה. מקלות לבנות לחום של אילן לוז וערמונים. לוז כנגד המקום שנראה אליו ה'. שנא' אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען ויברך אותי (בראשית מח ג). וכתיב ואולם לוז שם העיר לראשונה (שם ז יט). וערמון על שם ערמימות של לבן. שהיה מחליף את משכורתו.

ויפצל בהם. כמו ויפסל.

פצלות לבנות. כדמות עקודים וטלואים.

מחשוף הלבן. כמו חשוף חשפה והשליך הלבינו שריגיה (יואל א ז). היה נותן את המקלות בתוך הבריכות של מים. והיתה הבהמה באה לשתות. והיתה רואה את המקלות. ונרתעת לאחוריה. והזכר רובעה. והיתה יולדת כיוצא בו. שנא' ויחמו הצאן אל המקלות.

פסוק לח

ויצג. כמו ויצב. פיצל. פיסל כמו פסל לך (שמות לד א).

פסוק לט

ויחמו הצאן אל המקלות ותלדן הצאן עקודים נקודים וטלואים. ואם תאמר היאך עשה יעקב ככה להציג את המקלות על הבריכות ליחמנה במקלות. והדבר נראה כגניבה. תשובה חלילה אין זה גניבה. שהמלאך כבר אמר לו. שנאמר ואשא עיני וארא. מה שעשה על פי המלאך עשה. שכן דרך האות שיבוא על עשיית המעשה. כמו שעשה משה רבינו במצרים בשחין שזרק פיח כבשן ונעשה שחין. וכן הכנים. וכיוצא בהן. ואלישע שחתך עץ וזרק בתוך המים ויצף הברזל. וכן ביריחו ששם המלך בתוך המים ונמתקו. כך עשה יעקב אבינו על ידי מעשה. והיה המלאך מסייע לו. וילדו כיוצא במקלות. ואם לא יאמינו בזה הדבר. שעל ידי המלאך היה. כל מי שהוא רוצה לעשות כל צאנו לבנים ישים מקלות לבנות בשקתות המים יהיו כן. הלא כלא כלום. אלא ללמדך כי סייעתא מן שמיא היה.

פסוק מ

והכשבים הפריד יעקב ויתן פני הצאן אל עקוד. כלומר היה נותן הכשבים על מקום נקוד. הוא מקום חושך. שכשם שהחושך אין אדם יכול להלוך. כך העקוד אינו יכול להלך. ולמה היה עושה כך. כדי שיהיו הכשבים שחורים שנולדים בחשך. שכן התנה עמו. וכל חום בצאן לבן. כלומר וכל השחורים בצאן לבן הארמי שהיו ביד יעקב היו מולידים לבנים.

וישת לו עדרים לבדו. זה יעקב.

ולא שתם. לא שם הצאן שלו על צאן לבן הארמי. (ס) כ"א והכשבים הפריד יעקב. ולא אמר זה עשה מהם.

ויתן פני הצאן אל עקוד. אלו התישים העקודים.

וכל חום. והיו נעשין (חוץ) [חום].

בצאן לבן. בלבנים שנעשים שחורים. ולו היה לו עבדים והיו רועים אותם והוא היה רועה את צאן לבן.

פסוק מא

והיה בכל יחם הצאן. שהיה זמן עבורם.

המקושרות. אלו השמנים והטובות שהיה בהן כח להתקשר. ולרוץ אל שקתות המים. היה משים המקלות ברהטים ליחם הצאן המקושרות. והיו מולידים עקודים נקודים וטלואים.

אבל מב) בהעטיף הצאן. כשהיו באות עטופי הצאן. הם החלשות. עטופים עילופים. שמשים ראשו בין ברכיו ומתעלף. והוא הצאן החלש. ולא היה משים המקלות בזמן

ששותות הצאן החלשות. כי אם בזמן שמתייחמות הצאן הבריאות. לכך נאמר ובהעטיף הצאן לא ישים. והיה העטופים ללבן והקשורים ליעקב.

ד"א המקושרות. כשהיו מולידים בפעם ראשון. אז היה משים המקלות. אבל ובהעטיף הצאן. כשהיו מולידים בפעם שני. והיה העטופים ללבן. כלומר שהיו נולדים בפעם שני היו ללבן. והקשורים ליעקב. אותם שהיו נולדים בפעם ראשון היה ליעקב.

פסוק מג

ויפרוץ האיש מאד מאד. ר' סימון בש"ר שמעון בר אבא אמר שפרצה לו פרצה מעין העולם הבא.

פרק לא

פסוק א

וישמע את דברי בני לבן. אמר חזקיה עד שלא ירד יעקב אבינו לא נפקד בזכרים. וכיון שירד נפקד בזכרים.

עשה את כל הכבוד הזה. זה כסף וזהב.

פסוק ב

וירא יעקב את פני לבן. לפי שלב אדם משנה פניו בין טוב לרע.

פסוק ג

ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך. אמר לו חמיך אינו מסבירך פנים. שוב אל ארץ אבותיך כמו שהבטחתיך בלוז. שנאמר והשבותיך אל האדמה הזאת.

פסוק ד

וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה. אמר ריש לקיש בשלשה דברים אני אוהב את בני מזרח. אינן נושכין ואוכלין. אלא חותכין ואוכלין. ואין נושקים בפה אלא ביד. ואין יועצים אלא בשדה.

פסוק ה

ויאמר להן רואה אנכי את פני אביכן. הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם.

פסוק ו

ואתנה ידעתן. (ה) לא תהא שמיעה גדולה מראיה.

פסוק ז

ואביכן התל בי והחליף את משכרתי עשרת מונים. א"ר חייא כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב אבינו. היה חוזר בו עשרה פעמים למפרע הן לאו.

פסוק ח

אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך. ר' לוי בש"ר חמא ב"ר חנינא אמר צפה הקב"ה מה לבן עתיד לעשות ליעקב אבינו. והיה צר צורה כיוצא בה. שנאמר אם כה יאמר. אמר לא נאמר. אלא יאמר.

פסוק ט

ויצל אלהים. כזה שהוא מציל מן הניצולת. כלומר דבר שהוא נאבד מן העולם. זה שנפלה עליו דליקה. או שהשטיפוהו המים ובא אחר והצילו. כך הציל הקב"ה את מקנה אביכם ויתן לי.

ד"א ויצל. הפריש. כמו ואל תצל מפי דבר אמת (תהלים קיט מג).

את מקנה אביכם ויתן לי. שנאמר ויהי בעת יחם הצאן המקושרות. שהיו מתעברות מאיליהן.

פסוק יא

ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב. ר' אלעזר בן יעקב אמר לו ולדורותיו. אין דור שאין בו כאברהם. ואין דור שאין בו כיעקב.

פסוק יב

ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך. ללמדך שלא מפני הצאן עקודים אלא מפני עקירת המקום.

פסוק יג

ותען רחל ולאה ותאמרנה לו. כשם שנקראה רחל תחלה. כך בעניה רחל תחלה.

פסוק טו

הלא נכריות נחשבנו לו. אפשר כן. אלא כל מה שהיה רואה לבן בבית רחל ולאה דבר נאה היה נוטלו. לכך נאמר ויאכל גם אכול את כספנו. ומשמעו של פסוק על שעבד לו יעקב אבינו ארבע עשרה שנה ברחל ולאה.

פסוק טז

כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו ועתה כל אשר אמר אלהים אליך עשה. הכירו בו בצדק ששכינה עמו בכ"מ שהוא הוא.

פסוק יז

ויקם יעקב וישא את בניו. זש"ה לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י ב). דכתיב ויקח עשו את נשיו (בראשית לו ו) ואח"כ בניו.

פסוק יח

וינהג את כל מקנהו וגו'. מקנה קנינו אשר רכש. מעמלו ומקנינו.

פסוק יט
ולבן הלך לגזוז את צאנו. בכ"מ שנאמר גזיזה שם תקלה. ויהי גוזזים לאבשלום (ש"ב יג כג). וצוה והרגו את אמנון אחיו. וכן בנבל הכרמלי. כי גוזזים לך (ש"א כה ז). וכתיב ויגף ה' את נבל וימת (שם שם לח).
ותגנוב רחל. לא גנבתם אלא נתכוונה לשם שמים. אמרה שלא יהא אביה עומד בקלקולו.

פסוק כ
ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי. לפי שהלך בסתר כתוב ויגנוב יעקב את לב לבן. כי לא הודיעו כי הולך הוא.

פסוק כא
ויברח הוא וכל אשר לו. כל הצדיקים ברחו והומלטו והצליחו. ונתנו מקום לשעה ולא עמדו לפני השעה.

פסוק כב
ויוגד ללבן ביום השלישי. א"ר אבהו מה שהלך יעקב אבינו בשלשה ימים הלך לבן ביום אחד. דכתיב וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב (בראשית ל לו).

פסוק כג
ויקח את אחיו עמו. שהיו לשם מקובצים אל הגזיזה. וירדוף אחריו דרך שבעת ימים כי דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב. והלך השליח להגיד דרך שלשת ימים. וירדוף אחריו דרך שבעת ימים. כי ממקום לבן עד הר הגלעד דרך שבעת ימים.

פסוק כד
ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה. מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם. אין הקב"ה נגלה על האומות אלא בלילה.
השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע. אפילו דברים שאתה אומרן לטובתו הוא חושבן לרעתו. לפי שטובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים.

פסוק כה
וישג לבן את יעקב. למעלה אמר וידבק. לפי שנקרב לו אמר וידבק. אבל לא השיגו עדיין עד הבקר. דכתיב וישג לבן את יעקב.

פסוק כו
ויאמר לבן ליעקב מה עשית. התחיל לערער עליו דברים.

פסוק כז
למה נחבאת לברוח ותגנוב אותי ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור. כנגד ד' חופות לד' נשים אמר ד' מיני שיר.

פסוק כח

ולא נטשתני לנשק לבני ולבנותי. אין אדם נמנע מלקרות לבני בנותיו בניו.

לנשק. נשיקה של פרידה. כדאמרינן לעיל.

עתה הסכלת עשה. אבל כל מה שעשית מעודך חכמה ודעת.

הסכלת שכלות בשי"ן חכמה. סכלות בסמ"ך כסלות.

פסוק כט

יש לאל ידי. כח וחיל של בני אדם. אבל אלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע. הוא דכתיב ויבא אלהים אל לבן הארמי.

לאמר. לאמר לדורות. אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו.

(**דה"א טז כב**) **השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע.** הודה על כרחו שלא בטובתו. ואומר ואלהי אביכם אמש אמר אלי. צירף הבנים והנשים אל זכותו של אברהם. היינו דכתיב ואלהי אביכם.

פסוק ל

ועתה הלך הלכת כי נכסוף (**כו**) **נכספת.** לשון חמדה. כמו נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג).

למה גנבת את אלהי. הם התרפים שלקחה רחל.

פסוק לא

ויען יעקב ויאמר ללבן. תנן התם שבעה דברים בגולם. ושבעה בחכם. חכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה. ואינו נבהל להשיב. ואינו נכנס לתוך דברי חבירו. אומר על ראשון ראשון. ועל אחרון אחרון. ומודה על האמת. שואל כענין ומשיב כהלכה. שהרי לבן אמר ליעקב למה גנבת את אלהי ולא השיבו על אותו הדבור. אלא ראשון ראשון. שאמר לו למה נחבאת לברוח ולא הגדת לי. ואומר לו כי יראתי כי אמרתי פן תגזול את בנותיך מעמי. שהרי לא היה אפשר להשתקע בחוץ לארץ. ואתה בדעתך שלא להפרד מבנותיך. ויראתי ואמרתי פן תגזול. ועל אשר אמרת לי למה גנבת את אלהי. אמר לו לב) עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה. שאסור לנו מאבותינו להשהותו עמנו. ולא זה בלבד דבר שהוא אסור בהנאה. אלא אפילו שאר מטלטלין שהן מותרין בהנאה. נגד אחינו. אלו רועי לבן.

הכר נא מה עמדי. משלך.

ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם. לשם שמים שלא יהא אביה עובדם. אעפ"כ פגעה בה קללת הצדיק. (לא) היינו דאמרי רבנן קללת חכם אפי' על חנם היא באה.

לא יחיה. וכתיב ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה (בראשית לה יט). וכתיב ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל (שם מח ז). עלי הגרמת קללה.

פסוק לג

ויבא לבן באהל יעקב. מלמד שהיה לו ליעקב לבדו אהל לתפלה.

ובאהל לאה. שהיה לצד שמאל של אהל יעקב. ואחרי כן באהל שתי האמהות. ובצד ימינו היה אהל רחל. לכך נאמר באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות. ולא מצא ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. נכנס באהל רחל ב' פעמים. לפי שהיה יודע בה שהיתה משמשת בתרפים.

פסוק לד

ורחל לקחה את התרפים. יש אומרים אלו התרפים הם מיני קוסמניות. וכה"א כי התרפים דברו און (זכריה י ב). ויש אומרים תרפים ע"ז. כמו ואון ותרפים הפצר (ש"א טו כג). והיאך דומין התרפים שהן מיני קוסמניות. היו משימין את האדם בחבית של שמן. והיה בה ימים רבים. עד שבלה בשרו. ואוחזין בשער קדקדו. ומושך ונשמטת הריאה עם הראש. ודומה כמו שהוא שורה עליה רוח טומאה. וכל מה שהיו שואלין ממנה היתה משיבה להם. ומדברת עמהם והוא אחד מן חוברי חבר. ותשימם בכר הגמל. מזה למדנו כי צלמים היו. כי יכלה להשימם בכר הגמל.

בכר הגמל. מרדעת הגמל.

ד"א בכר הגמל אינטיישרו"ן. כלומר בכלי שהוא אוכל הגמל.

ותשב עליהם וימשש לבן. כעור הממשש באפילה. הוא שאמרנו למעלה. כל העולם בחזקת סומין.

ולא מצא. א"ר יוחנן תרפים לא מצא. אבל קיתוניות מצא.

פסוק לה

ותאמר אל אביה אל יחר בעיני אדוני כי לוא אוכל לקום מפניך. לפי שמבקש ע"ז. אבל אילמלי לא היית מבקש ע"ז. הייתי חייבת לעמוד לפניך. לכך כתוב לוא מלא. כיוצא בו אם לוא יגיד ונשא עונו (ויקרא ה א). זה שמשביע הגיד לאדם אחר. ולזה ששם את האלה לא הגיד לא יצא ידי חובתו. כמו אשר לוא חומה (שם כה ל). כלומר אע"פ שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן. וכמו אשר לוא כרעים (שם יא כא). כלומר שעתיד לגדל ואין לו עכשיו. שאין קרסוליו וכנפיו חופין את רובו. ויש הפרש ביניהם באלו שאמרתי. כי שנים ולוא מלא בוי"ו. ואלו הן. כי לוא אוכל לקום. ואם לוא יגיד. אבל אשר לא כרעים. ואשר לא חומה. לא כתיב ולו קורין.

נשוב אל ענינינו.

כי דרך נשים לי. והלא מעוברת היתה שהרי ילדה בדרך. יש לומר כזבה לו. ויש לומר מאותה שעה נתעברה וילדה בשבעה חדשים.
ולא מצא את התרפים. אבל דברים אחרים מצא.

פסוק לו

ויחר לייעקב וירב בלבן ויען יעקב ויאמר ללבן מה פשעי ומה חטאתי. תני בש"ר חנינא בר יצחק קפדנותן של אבות ולא ענותנותן של בנים. שהרי יעקב חרה לו בלבן. והוא מדבר עמו דברי פיוסים.

פסוק לז

כי מששת את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך. א"ר סימאי חתן שהוא דר אצל חמיו. אפשר לו שלא לקחת אפילו כלי אחד. ברם מה מצאת מכל כלי ביתך. אפי' מחט ואפילו צנורא. וענוותנותן של בנים. דכתיב ויברח דוד מניות ברמה (ש"א כ א). ומזכיר שפיכות דמים. שנא' כי מבקש את נפשי (שם). לו. ברם הכא כי דלקת (עלי) [אחרי].

פסוק לח

זה (לי) עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו. שנשלחה ברכה לרגלי בצאנך.
ואילי צאנך לא אכלתי. כדרך שאר הרועים שאוכלים את האילים ואמרו הזאבים אכלום. במס' שבת מפורש. הזכרים יוצאין לבובים. ואמרו בגמרא מאי שנא זכרים. ומתרץ משום דסייגא בריש עדרא וזקפי חוטרייהו ואזלי כדובי נפלו עליהו זאבים.

פסוק לט

טרפה לא הבאתי אליך. שבזכותי לא היתה טרפה בצאנך.
אנכי אחטנה. מלשון קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ טז). אשטוביש"ו.
ד"א אנכי אחטנה. אינגיאומי"ן כמו אחטם לך לבלתי הכריתך (ישעיה מח ט). כלומר אם נאבד כלום מצאנך ע"כ אני אתנהו לך.
גנבתי יום וגנבתי לילה. ששומר שכר חייב על השבורה ועל השבויה ועל המתה ועל האבדה בין ביום בין בלילה.

פסוק מ

הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה. בקיץ ובחורף.
ותדד שנתי מעיני. שכל יום הייתי אומר שמא למחר יחליף את משכורתי. וכן הוא אומר מא) זה לי עשרים שנה בביתך ותחלף את משכורתי עשרת מונים.

פסוק מב

לולי אלהי אבי. שהראה אלהות בעולם.
ופחד יצחק. (נו) שפחד על גבי המזבח כשנעקד ופרח נשמתו והחזירה הקב"ה בטללי תחיה. זכותם עמדה לי.

ויוכח אמש. הוא שאמר לבן ואלהי אביכם אמש אמר אלי.

(נו) **ד"א ופחד יצחק**. כמו ירך שהיו נשבעים על ברית מילה. ומנין לנו ראיה מן המקרא. שנא' גידי פחדיו ישורגו (איוב מ יז).

את עניי ואת יגיע כפי. בוא וראה כמה טובה המלאכה. שראה הקב"ה את יגיע כפיו של יעקב אבינו. והוכיח על כך. וכה"א יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכח ב).

פסוק מג

ויען לבן וגו' הבנות בנותי. הרי שתים.

ולבנותי. הרי ארבע. וכולם חשובות לי כבנות.

פסוק מד

ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה והיה לעד ביני ובינך. זש"ה כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה הושלמה לך (איוב ה כג). ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים (עמו) [אתו] (משלי טז ז).

פסוק מה

ויקח יעקב אבן וירימה מצבה. ויקימה מצבה. קו"ף וריש"ש משמשין.

פסוק מו

ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים. אלו בניו. א"ר חנינא א"ר יהודה כיון שלבש אדם מלבוש של אביו הרי הוא כיוצא בו.

פסוק מז

ויקרא לו לבן יגר שהדותא. ארשב"נ אל יהי לשון סורסי קל בעיניך. שבתורה בנביאים בכתובים מצינו שהקב"ה חלק לו כבוד. בתורה יגר שהדותא. בנביאים כתוב כדנא תאמרון להום (ירמיה י יא) ובכתובים כתוב וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב ד).

פסוק מח

ויאמר לבן הגל הזה עד ביני וביניך היום. אלו האבנים שלקח.

פסוק מט

והמצפה אשר אמר יצף ה' ביני וביניך כי נסתר. והמצפה זה האבן שהרימה הוא מצבה.

אשר אמר. כלומר אשר לבן הרימה. כי אמר יצף ה' כי נסתר. אמר לו עד כאן היינו רואים זה את זה. מיכן ואילך נסתר איש מרעהו.

פסוק נ

אם תענה את בנותי. אלו האמהות.

ואם תקח נשים על בנותי. אלו האמהות.

ארז"ל אם תענה את בנותי. מביאות אחרות. ואם תקח נשים. אלו הצרות. כמו וכעסתה צרתה גם כעס (ש"א א ו).

פסוק נא

אשר יריתי. א"ר יוחנן כאדם יורה. ד"א אשר יריתי. כלומר אשר העמדתי והשרשתי.

פסוק נב

עד הגל הזה. ארבעה פעמים כתוב עד הגל. הראשון יגר שהדותא ויעקב קרא לו גלעד. השני ויאמר לבן הגל הזה עד. השלישי הנה הגל הזה. הרביעי עד הגל הזה כנגד ד' אמהות.

אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה. לרעה לא תעבור. אבל אתה עובר לטובה ולפרגמטיא.

פסוק נג

אלהי אברהם. קודש.

ואלהי נחור. חול.

אלהי אביהם. משמש קודש וחול.

וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. שלא להזכיר מכל מה שאמר ללבן. שלא לשתף חול עם קודש.

פסוק נד

ויזבח יעקב זבח בהר. זימנם והאכילם והשקם והפטירם לשלום.

פרק לב

פסוק א

וישכם לבן בבקר וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם. בפה.

וילך וישב לבן למקומו. לרמאותו.

פסוק ב

ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים. אותם מלאכים שהניח בו ויפגע במקום באותם פגע עוד שמלאכים של ארץ ישראל פגעו בו.

פסוק ג

ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה. רב הונא בש"ר אייבו אמר ששים ריבוא היו שאין שכינה שורה על פחות משש ריבוא. שנאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל (במדבר י לו).

ויקרא שם המקום ההוא מחנים. מחנה המלאכים שבאו עמו מחוץ לארץ. ומחנה המלאכים שפגעו בו בכניסתו לארץ ישראל. לכך נאמר מחנים.

וי"א נאמר כאן מחנה אלהים זה. ונאמר בדברי הימים כשבאו ישראל להמליך את דוד. והמחנה גדול כמחנה אלהים (דה"א יב כג). יליף מחנה אלהים ממחנה אלהים. כנגד אותם היו גם אלו.

סליק פרשת ויצא.

פרשת וישלח.

כתוב טוב אחרית דבר מראשיתו טוב ארך רוח מגבה רוח (קהלת ז ח). זה יעקב אבינו שהלך לארם נהרים במקלו. ואחריתו שב בשתי מחנות. טוב ארך רוח. שהאריך אפו. ולא דחק את השעה. וברח לו לחרן. טוב ארך רוח. שלא נתגרה בעשו אלא האריך אפו. ובא לו דרך שפלות.

פסוק ד

וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו. א"ר שמואל בר נחמן בוא וראה בצדיקים כמה מתיראים מן החטא. שאחר כל הבטחון שהבטיח הקב"ה את יעקב אבינו היה מתייירא מעשו ושלח לפניו מלאכים. ולמה היה מתייירא. אמר זה עשרים ושתים שנה שלא ראיתי את אבי. ולא שימשתי אותו. שמא יגרום החטא. ויעמוד עלי ויהרגני. שעמד לפני אבי ושרתו. לפיכך וישלח יעקב מלאכים זה שאמר הכתוב החכם עיניו בראשו (קהלת ב יד). (ה) בראשו של דבר.

אל עשו אחיו. שמא תאמר שהיה עשו זר הימנו. ת"ל אחיו. ואפילו הכי הוצרך לשלוח מלאכים לפניו. כל שכן למי שיש לו דבר עם נכרי. שלא יתאמץ ויתגרה כנגדו.

אמר ר' יהונתן כל מי שרוצה לרצות מלך או שלטון ואינו יודע דרכם וטכסיסיהם. יניח פרשה זו לפניו. וילמוד הימנה טכסיס פיוסים וריצוים.

ארצה שעיר. אין שעיר אלא לשון שידין. וכן הוא אומר ושעירים ירקדו שם (ישעיה יג כא).

שדה אדום. הוא אדום. ותבשילו אדום. וארצו אדומה כמו שפירשנו למעלה.

פסוק ה

ויצו אותם לאמר. לאמר לדורות. שלא יתקשו כנגד הגל. שכל המתקשה כנגד הגל. הגל שוטפו. וכל הנכנע מפני הגל הגל עובר.

כה תאמרון לאדוני לעשו. שמנה אדוני כתובים בפרשה. וכנגדן מלכו שמונה מלכים באדום לפני מלך מלך בבני ישראל. ואלו הן שמונה. לאדוני לעשו (לב ה). להגיד לאדוני (שם ו) שלוחה לאדוני (שם יט). בעיני אדוני (לג ח). אדוני יודע (שם יג). יעבור נא אדוני (שם יד). אבא אל אדוני (שם שם). אמצא חן בעיני אדוני (שם טו). ושמנה מלכים בסוף הפרשה.

כה אמר. עתיד עובדיה להתנבאות עליו בזה הלשון. שנאמר כה אמר ה' אלהים לאדום (עובדיה א א).

עבדך. מאי שנא עובדיה לאדום. לפי שאמר לו יעקב אבינו לעשו עבדך יעקב. לכך יבוא עובדיה ויתנבא במפלתו.

ד"א יבא עובדיה שדר בין שני רשעים אחאב ואיזבל. ולא למד ממעשיהם. ויפרע מעשו הרשע. שדר בין שני צדיקים יצחק ורבקה. ולא למד ממעשיהם.

עם לבן גרתי. גירות היה לי ולא מנוחה. שנאמר הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני (בראשית לא מ).

ואחר עד עתה. עד שנולד יוסף שטנו של עשו הרשע. כדאמרינן והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' (עובדיה א יח).

עם לבן גרתי. מדרש אמר יעקב אבינו קיימתי כל התורה. חוץ מכבוד אב ואם. חוץ מפריה ורביה. עם לבן השלמתי תרי"ג מצות. מנין גרת"י. וכה"א ויעבוד ישראל באשה ובאשה שמר (הושע יב יג). שמר כל המצות.

פסוק ו

ויהי לי שור וחמור וצאן ועבד ושפחה. ר' נחמיה אומר לשון של בני אדם הוא. לומר שור על שם שוורים הרבה. חמור על שם חמורים הרבה. צאן על שם צאן הרבה. ועבד על שם עבדים הרבה. ר' יהודה אומר משור אחד יצאו כמה שוורים. ומחמור אחד יצאו כמה חמורים.

רבנן דרשו על שם ישראל. שור. בכור שורו (דברים לג יז). חמור. חמור גרם (בראשית מט יד). צאן. צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא). עבד ושפחה. הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וכעיני שפחה וגו' (תהלים קכג ב).

ואשלחה להגיד לאדוני למצוא חן בעיניך. שלח לו דע כי כל הברכות שברכני אבא. לא לקחתי כלום יותר ממך. ברכני מטל השמים ומשמני הארץ. כשם שירד על ארצי כן ירד על ארצך. ולא בא לידי אלא בהמות ועבדים ושפחות. מה שלא ברכני אבא. לכך נאמר ואשלחה להגיד לאדוני.

פסוק ז

וישובו המלאכים אל יעקב לאמר באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו. כמותו. מה הוא עשוי על ארבע מאות איש. כך כל אחד ואחד מהם עשוי על ד' מאות איש.

פסוק ח

ויירא יעקב מאד ויצר לו. אע"פ שהבטיח נתיירא. סבר שמא יגרום החטא. לימדה תורה דרך ארץ שיהא אדם ירא וחרד ולא ימנע מן הרחמים.

ד"א ויירא. שלא יהרוג.

ויצר. שלא ייהרג. אמר אם יתגבר עלי רע. ואם אני מתגבר עליו רע. למה כי כל השנים האלו ישב בארץ ישראל ומכבד הוריו. אם אכהו יאמרו בא להכות את יושב ארץ ישראל. ולהרוג מכבד אביו. לכך נאמר ויירא ויצר.

ד"א ויירא יעקב. מיכן למדנו שאין הבטחה לצדיק בעוה"ז. וכה"א במשה ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג יב). וכתיב ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו (שם ד כד). כיון שאמר לו כי אהיה עמך. למה בקש להמיתו. אלא מיכן שאין הבטחה לצדיק בעוה"ז.

ד"א ויירא יעקב. למה נתיירא לפי שעבר המקום לבית אל ולא עשה העישור. כמו שאמר בשעה שראה החלום. וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב) ולפי שעבר את המקום אמר שמא יגרום החטא לפי שלא עשיתי העישור ואיהרג. וכן אמר לו הקב"ה בשכם קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך (שם לה א).

פסוק ט

ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת. (כג) קשיא לי האחת משום דבכל מקום שנאמר מחנה הוא לשון זכר. דכתיב מחנה אלהים זה. וכתיב ויהי המחנה כבד מאד (שם נ ט). וכתיב והיה מחניך קדוש (דברים כג טו). והוא לשון זכר. ואם תאמר הא כתיב אם תחנה עלי מחנה (תהלים כז ג). ומשמע אם תחנה עלי מחנה והוא לשון נקבה. כך הצעתו. אם תחנה עלי האומה מחנה לא ייירא לבי. ואם תקום עלי האומה למלחמה. בזאת אני בוטח להושיעני. ומאי האחת. אלא לפי שכוון עצמו לג' דברים. לדורון למלחמה ולתפלה. הדורון מפורש למטה. דכתיב ויקח מן הבא בידו מנחה. לתפלה. דכתיב אלהי אבי אברהם. למלחמה. דכתיב ויחץ את העם אשר אתו.

ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת. הוא להלחם כנגדו.

והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה. להלחם כנגדו. לכך נאמר האחת הניח אחת ואחר כך התחיל בתפלה ובדורון.

פסוק י

ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. וכי לעשו לא. אלא המהלך בדרכיהם והעושה כמעשיהם הקב"ה מקיים שמו עליו.

ד"א מפני שלא היה עשו עמו שיאמר אבינו יצחק.

פסוק יא

קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. האמת ישיב לאדם כפעלו. החסד לגמול לו לטובה שלא כמעשיו.

אשר עשית את עבדך. מלמד שכל מי שהנסים מתרבים עמו. מנכים לו מזכיותיו. מנכים. פי' לשון מיעוט. והוא לשון חכמים. ויש מביאים ראיה מן המקרא. כמו פרעה נכה (מ"ב כג כט). חסר. כי כל אדם שאינו שלם חסר יקרא. וכמו אולי אוכל נכה בו (במדבר כב ו). לחסר. כי בזמן שמכה אדם הוא מחסר. ועיקרו לשון חכמים.

פסוק יב

הצילני נא מיד אחי מיד עשו. מיד אחי עכשיו. מידי עשו את בני בגליות.

פן יבא והכני אם על בנים. ואתה חסת על העופות. ואמרת לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו). וכמו כן על הבהמות. שאמרת אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח). ואיך לא תחוס עלי שהבטחתני ואמרת לי יג) היטב איטיב עמך. היטב בזכותך. איטיב בזכות אבותיך.

ושמתי את זרעך כחול הים. (לא) מה חול זה אדם עושה בו גומא מהערב וממלא בו מים. למחר השכים ומתחסר הגומא. כך יחסרו מישראל בגלות מכמות שהיא.

פסוק יג

וילן שם בלילה ההוא. היינו דאמרי אינשי בת דינא בטל דינא.

ויקח מן הבא בידו. הוציא את העישור ומן השאר לקח ושיגר מנחה לעשו אחיו.

פסוק טו

עזים מאתים ותיישים עשרים וגו'. א"ר אלעזר מיכן לעונת תשמיש האמורה בתורה. עזים מאתים צריכות תיישים עשרים. רחלים מאתים צריכים אילים עשרים.

פסוק טז

גמלים מיניקות ובניהם שלשים. ר' ברכיה בש"ר שמעון בן גמליאל אומר לפי שהגמל צנוע בשימושו. שאינו משמש לפני בני אדם. לפיכך לא פירסמו הכתוב כשאר הבהמות שהזכיר. אלא אמר גמלים מיניקות ובניהם. עם בנאיהם אלו הזכרים הכל היה שלשים. פרות ארבעים. צריכים פרים עשרה. ולמה הוא שם הגמלים באמצע. אמר לו יעקב הוי רואה את עצמך כאילו אתה יושב על בימה גבוה ודן אותי ותתמלא עלי רחמים.

עזים מאתים. כל תיבות של זה הפסוק סומן ממי"ן לפי שכולן בעלי מומין.

פסוק יז

ויתן ביד עבדיו עדר עדר לבדו. עליו אמר שלמה כל ערום יעשה בדעת (משלי יג טז) כדי למלאות עינו של רשע.

ורוח תשימו בין עדר ובין עדר. זכה לבניו שלא להשתרג עליהם הגליות.

פסוק יח

ויצו את הראשון וגו' למי אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך. למדתך תורה דרך ארץ. שאם תפגע אדם בדרך. שאל לו למי אתה. ולאן אתה הולך. ומה אומנתך. ואם ימצאוך אנשים בדרך וישאלוך. תאמר להם כדבר הזה. ותאמר להם שיש לנו שיירה באה אחרינו.

ד"א ויצו את הראשון. זה גלות ראשונה.

כי יפגשך עשו אחי. שנאמר פגוש דוב שכול באיש ואל כסיל באולתו (שם יז יב).

פסוק יט

ואמרת לעבדך ליעקב. זה יוסף שירד ראשונה למצרים.

והנה גם הוא אחרינו. שירד גם יעקב אבינו אחריו.

פסוק כ

ויצו גם את השני. זו גלות שניה.

גם את השלישי. זו גלות שלישית.

גם את כל ההולכים. זה גלות רביעית. שהשכיחה כל הגליות.

כדבר הזה תדברון אל עשו. שמלכותו מושכת עד המשיח.

במוצאכם אותו. בגדולתו אל תקשו עורף לפניו. וכה"א ויירא מכם ונשמרתם מאד (דברים ב ד). אם בזמן שהם יראים מכם אמר הכתוב ונשמרתם. כ"ש כשישראל משועבדים תחת ידם. לכך נאמר אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט ב). וכתיב האמנתי כי אדבר אני עניתי מאד (שם קטז י).

פסוק כא

ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו. זכותו בא אחרינו. וכן לדורות הבאים. דכתיב יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (שם כ ב).

כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני. אכפרה. קטפריאנ"ו כמו ותפל עליך הוה לא תוכלי כפרה (ישעיה מז יא). למה לא הכניסן לו בערבוביא. כדי לתוהו על דורון שלו. וכדי להשביע עינו של רשע. אמר פניו פניו שני פעמים. אחת לבכורה. ואחת לברכה. לפני פני שני פעמים. אחת עתה. ואחת לעתיד לבא. ס"א כנגד ד' גליות. דכתיב ויחן ה' אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם ואת יצחק ואת יעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה (מ"ב יג כג).

פסוק כב

ותעבור המנחה על פניו והוא לן בלילה ההוא במחנה. צועק לבוראו.

פסוק כג

ויקם בלילה הוא. כיון שאמר ויקם מה ת"ל הוא. ואם על הלילה עונה. היה לו לומר בלילה ההוא. אלא הוא שכינה עמו לעזרו.

ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו. ודינה בתו היכן היתה. אלא מלמד ששם אותה בתוך התבה ונעל בפניה מפני עשו. אמר לו הקב"ה מפני אחיך גנזת אותה. לשכם בן חמור תמסר.

פסוק כד

ויקחם ויעבירם את הנחל. כאדם שלוקח מכן ונותן לכאן. כך העבירם בנחת.

פסוק כה

ויותר יעקב לבדו. (מט) אחר שהעביר כל אשר לו. חזר לראות שמא שכח כלום. לימדתך תורה דרך ארץ. שאם תהלך בדרך אשר טעון משאך. קודם שתסע מן המקום ההוא. חפש מקום חנייתך. שמא שכחת כלום.

ויאבק. קפילישי"ן.

איש עמו. מלאך היה ונדמה לו כרועה צאן. אמר לו העבר שלך ואני מעביר שלי. לאחר שהעביר את שלו. חזר לראות שמא שכח כלום. מיד ויאבק איש עמו. שרו של אדום היה.

עד עלות השחר. כלומר עד שיעלה שחר לישראל ישועת ישראל. שהוא דומה לשחר. כי הגלות דומה ללילה. אומות העולם ומלכות אדום הרשעה הם נאבקים עם ישראל כדי להטעותם מדרך ה'. (נג) שנא' שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך (שה"ש ז א).

פסוק כו

וירא כי לא יכול לו. כלומר לא יכול להוציא את ישראל מייחודו של מקום.

ויגע בכף ירכו. זה המילה. וכן גזרה מלכות הרשעה שמד שלא ימולו את בניהם.

ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. אלו שנטמאו בידי השמד.

ויאבק איש עמו למדנו שהמלאך נתמלא אבק. וכה"א וישר אל מלאך ויוכל (הושע יב ה).

וירא כי לא יכול לו. מפני זכותו ומפני זכות אביו וזכות זקנו וזכות אמו וזכות זקנתו. ויגע בכף יריכו. נגע בצדיקים שעתידין לצאת ממנו.

ותקע כף ירך. ר' אלעזר אומר עיוה לו ירך. ר' יוחנן בן יעקב אומר פירשה. כמו ותקע נפשי מעליה (יחזקאל כג יח).

פסוק כז

ויאמר שלחני כי עלה השחר. אמר לו יעקב אבינו וכי גנב אתה או קוביוסטוס. שאתה מתייירא מן השחר שלא יראוך בני אדם. אמר לו לא. אלא שהגיע קילוסי לקלס. אמר לו

יקלסו חבירך. אמר לו איני יכול למחר אני בא לקלם והם אומרים לי כשם שלא קלסת אתמול. כך אינך מקלס היום.

ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני. אמר לו אותן המלאכים שבאו אצל אברהם לא פירשו ממנו אלא בברכה. אף אתה לא תתפרש ממני אלא בברכה. אמר לו הם נשתלחו לכך. אבל אני לא נשתלחני לכך. אעפ"כ אמר לו כח) מה שמך ויאמר יעקב. כדי לברכו פתח לו פתח דברים.

פסוק כט

ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלהים. עם המלאך. עם העליונים ועם התחתונים. העליונים זה היה שרו של עשו. עם התחתונים זה עשו ולבן ואלופיו.

ד"א כי שרית עם אלהים ועם אנשים. איקונין שלך עם העליונים ועם התחתונים.

פסוק ל

וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך. כשם ששאל לו המלאך שמו. כך שאלו יעקב אבינו שמו של מלאך.

ויאמר למה זה תשאל לשמי. לפי ששמות המלאכים מתחלפים. לא כשמם היום שמם למחר. שנאמר מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא (תהלים קמז ד). וכתוב אחד אומר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (ישעיה מ כו). לפיכך אמר למה זה תשאל לשמי. שאינו ידוע שמי. וכה"א במנוח למה זה תשאל לשמי והוא פלאי (שופטים יג יח).

ויברך אותו שם. בירכו שיזכו בניו לעבוד את בוראם בירושלים. שנאמר שם יעבדני כל בית ישראל (יחזקאל כ מ) ואומר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קלב יז).

פסוק לג

על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. לא נקרא שמו נשה. אלא שמתיש כח האדם בו. ד"א שנשה את מקומו.

תנן התם גיד הנשה נוהג בארץ. ובחוצה לארץ. בין בפני הבית. בין שלא בפני הבית. בבהמה ובחיה. בירך של ימין ובירך של שמאל. ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף. והתורה אמרה אשר על כף הירך. א"ר חנניא הדא פקוקלתא. הוא בכף עצמה. שריא. וישראל הכשרים אסרו אותה עליהם.

ונוהג בשלייל. והאוכל גיד הנשה סופג את הארבעים מפני שעובר בלאו. א"ר יהושע בן לוי למה שמו שמו גיד הנשה. שנשה ממקומו. וכה"א נשתה גבורתם והיו לנשים (ירמיה נא ל).

א"ר יוסי ב"ר חנינא מאי דכתיב דבר שלח ה' ביעקב ונפל בישראל (ישעיה ט ז). דבר שלח ה' ביעקב. זה גיד הנשה. ונפל בישראל. שפשט איסורו בכל ישראל.

ואמר ר' יוסי ב"ר חנינא מאי דכתיב וטבוח טבח והכן (בראשית מג טז). פרע להם בית השחיטה. והכן. טול גיד הנשה. שכך נהגו קודם מתן תורה שלא לאכול גיד הנשה. וכשבא משה רבינו ואסרו במקומו אסרו. במקום סיפורן של מעשה. אבל מהר סיני נאסר ולא נכתב אלא במקומו. (עח) שכל מה שנאמר לבני נח ונשנית בהר סיני. כגון מילה וע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים. בני נח מוזהרים עליהם. אבל מצוה שאינה נשנית. אין בני נח מוזהרין עליה. כגון גיד הנשה.

ויותר יעקב לבדו. א"ר אלעזר מיכן שצדיקים ממונם חביב עליהן מגופן. לפי שאין פושטין ידיהם בגזל.

ויאבק איש עמו. א"ר אלעזר מיכן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה.

תנן אין נוהג בעוף. א"ל אביי לרב יוסף והא קא חזינן דאית ליה. אמר ליה אית ליה ולא עגול. ותניא שמנו מותר. וישראל הקדושים נהגו בו איסור. וצריך לחטט אחריו ולהוציאו ואת קנוקנות שבו.

והואיל ואתת לידי איסור דחלב נימא בה מילתא. דאמר רב אבא אמר רב יהודה אמר שמואל חיוורי דתותי מתנא אסור. א"ר יוחנן אנא לא טבחא אנא. ולא בר טבחא אנא. ונהירנא דהוו אמרי בי מדרשא בהמה בחייה פרוקי מיפרקא ואינו חלב שהבשר חופיהו הואיל ובחייהון מיפרקא. ואף על פי כן מאחר שנשחטה הבהמה מדבקים המתנים ומתכסה. החלב שתחת המתנים ראוי להפרידו ולהוציאו שהוא חלב גמור. וזה לך הסימן שאותו החלב מתפרד מן הבשר של מתנים. ומן השומן של תחתיו ומתפזר במיעוט כעין החלב. שהשומן חזק הוא והחלב רפה. לפיכך אמרו רבותינו חלב טהור סותם. טמא אינו סותם.

פרק לג

פסוק א

וישא יעקב עיניו וגו' ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות. אמר כל אחד ואחד זכותו יעמוד לו.

פסוק ב

וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה וגו' ואת רחל ואת יוסף אחרונים. למדנו אחרון אחרון חביב יותר.

פסוק ג

והוא עבר לפניהם. הה"ד כרחם אב על בנים (תהלים קג יג). תני ר' חייא כרחמן שבאבות. זה יעקב אבינו. דכתיב והוא עבר לפניהם. אמר מוטב יפגע בי ולא בהן.

וישתחו ארצה שבע פעמים. למה שבע. על שם שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז). אמר רב חנינא בר יצחק לא זז מלשתחוה עד שהכניס מדה"ד למדת הרחמים.

פסוק ד

וירץ עשו לקראתו ויחבקהו וי'ש'ק'ה'ו'. נקוד עליו. א"ר ינאי מלמד שלא בקש לנשקו אלא לנשכו.

ויבכו. ובכה מבעיא ליה. אלא זה בכה על צוארו. וזה על שיניו. כי נהיה צוארו של יעקב של שיש. ושיניו של עשו של שעוה. לקיים מה שנאמר שיני רשעים שברת (תהלים ג ח). ויש אומרים נישקו אבל לא בלב שלם. לכך נקוד עליו. כי לא היתה נשיקה שלמה. ויבכו. אעפ"כ נכמרו רחמיו.

פסוק ה

וישא את עיניו וירא את הנשים ואת הילדים ויאמר מי אלה לך ויאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך. מה ראה יעקב אבינו לומר בלשון חנינה. לפי שחנינה מוצעת בברכת כהנים ט"ו תיבות. יש בהן ז' מכאן וז' מכאן. וחנינה באמצע. יברכך ה' וישמרך. יאר ה' פניו אליך ויחנך. ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ו כד כה כו). כנגד י"ד שנים שעבד בהן בבית לבן. לכך נאמר חנן. וכן א"ר בנימין בן לוי במדרש בראשית רבה. לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים. ועדיין בנימין לא נולד. והיכן נאמר עליו. אלהים יחנך בני (בראשית מג כט).

פסוק ו

ותגשן השפחות ותגש גם לאה וילדיה ואחר נגש יוסף ורחל. אחרון אחרון חביב.

ואחר נגש יוסף ורחל. הקדים יוסף לרחל. מלמד שעמד יוסף לפני רחל לכפותה בקומתו. שלא יסתכל בה עשו.

פסוק ח

ויאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי. אמרו כל אותו הלילה נעשו מלאכי השרת כיתות כיתות. וחבורות חבורות. והיו מגיעין באילון דעשו. אמרו להון מן דמאן אתון. והוו אמרין מן אחוי דיעקב אינון. הוו אמרין שבקין להון דמן דידן אינון. לכך נאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי.

פסוק ט

ויאמר עשו יש לי רב אחי יהי לך אשר לך. א"ר איבו לפי שהיה מפוקפקות בידו הבכורה והברכה. איכן נתאששו בידו. כשאמר אחי יהי לך אשר לך.

פסוק י

ויאמר יעקב אל נא וגו' כראות פני אלהים. זה שרו של עשו שהיה מתאבק עמו. **ע"א כראות פני אלהים.** משל לאדם שהיה יושב בסעודה והיה אויבו שם. והיה בדעתו להורגו. אמר זה הטעם שאני טועם בסעודה זו טעמתי אתמול בבית המלך. אמר אויבו הואיל וזה קרוב למלכות. אניחנו שמא יבקשנו המלך. כך אמר יעקב אבינו. כראות פני אלהים. הודיעו שהמלאך נתאבק עמו ויוכל לו.

פסוק יא

קח נא את ברכתי אשר הובאת לך. מאליה באה לך.

ויפצר בו ויקח. מיתחמי מחזר וידיו פשוטין. חד עמא דארעא אמר לרב הושעיא אין אמרית לך חדא מילי טבא את אמרת משמי בצבורא. א"ל מאי היא אמר ליה כל אותן דורונות שנתן אבינו יעקב לעשו. עתידין אומות העולם להחזירם למלך המשיח לעתיד לבא. דכתיב מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תהלים עב י). יביאו אין כתיב. אלא ישיבו. אמר ליה. יאית אמרת. ומן שמך אמינא ליה.

פסוק יב

ויאמר נסעה ונלכה. מדרש אמר לו עשו נחלוק העוה"ז והעוה"ב אמר לו יעקב יג) אדוני יודע כי הילדים רכים. ואין יכולין לסבול דינה של גהינם אלא יד) יעבר נא אדוני לפני עבדו. זה ממשלה של עוה"ז. והעוה"ב ינחלו ישראל. אמר לו ואין אתה ירא משעבוד מלכיות. א"ל ואני אתנהלה לאטי. להוני להוני אנא מהלך. לאטי בניחותא. כמו ההולכים לאט (ישעיה ח ו) כלומר לא אתגאה עליהם כי אסבול עולם.

ד"א לאטי. כמו הנה היא לוטה (ש"א כא י). כלומר בפנים כרוכות אני מהלך במלכיות. ולא אשא פני ועיני בפניהם.

עד אשר אבא אל אדוני שעירה. עדיין לא הלך. אימתי עתיד להלוך לשעיר לעתיד לבא דכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א כא).

פסוק יג

ויאמר עשו אציגה נא עמך. ביקש ללותו ולא קיבל עליו יעקב אבינו. אמרו רבותינו רבינו כל זמן שהיה מסתכל בפרשה זו. ולא היה מניח את הרומיים ללותו היה בטוב. פעם אחת לקח עמו רומיים ללותו. ולא הגיע לעכו עד שמכר פינס שלו.

פסוק טז

וישב ביום ההוא עשו. וארבע מאות איש שהלכו עמו היכן הם. שימטו עצמן אחד אחד בפני עצמו והלכו להם איש למקומו.

פסוק יז

ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות. כמה שנים עשה יעקב בבית אל. ר' אבא בר כהנא אמר שמונה עשר חודש. סוכות. ובית וסוכות.

סכותה. לפי שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה.

סוכות לקיץ ו' חדשים. ולבית לחורף ו' חדשים. ולמקנה עשה סוכות ו' חדשים.

פסוק יח

ויבא יעקב שלם. זש"ה ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם (תהלים קכא ח). ישמר צאתך ובואך. ויצא יעקב. ויבא יעקב. לפי שכתוב והוא צולע על ירכו (בראשית לב לב). הוצרך לכתוב ויבא יעקב שלם. שלם בגופו שלא היה צולע אלא לפי שעה. אות היא לבניו על דור השמד. כמו שמפורש למעלה בענינו. ועד שבא אל שר עשו היה שלם בגופו ושלם במחנותיו. דכתיב ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו (שם לב ט). ונמצא שלם בלא פגע רע. ושלם בממונו כי כל המחנה ששיגר לעשו לא חסר כלום. כי נמצא עוד שלם שם העיר. וחמור אבי שכם קרוי על שם בנו שכם. כענין שנאמר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך (בראשית ד יז). וכמו ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם (יהושע יט מז). אבל שלם היא ירושלים. דכתיב ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (תהלים עו ג). לכך אמרו רז"ל שלם על שם יעקב. כי בא שלם בכל.

עיר שכם. מקום מזומן לפורעניות שם עינו את דינה. בשכם מכרו אחיו את יוסף. בשכם נתחלקה מלכות בית דוד. בשכם רוצחים. דכתיב דרך ירצחו שכמה כי זמה עשו (הושע ו ט).

אשר בארץ כנען. כנענים שטופי זמה היו.

בבואו מפדן ארם. מרשעים יצא ובא אל רשעים.

ויחן את פני העיר. מה בא ללמדנו שצריך אדם להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנה. ומה עשה להם חנן פני העיר. אלו הפנים של עיר. השרים שבהם. שיגר להם דורונות.

ד"א עשה להם שווקים ומוכר בזול.

פסוק יט

ויקן את חלקת השדה. אברהם אבינו קנה מערת המכפלה. יעקב אבינו קנה קבורת יוסף. דכתיב ואת עצמות יוסף קברו בשכם (יהושע כד לב). ולמה בשכם. שמשכם נמכר ולשם החזירוהו. דוד המלך קנה מקום בית המקדש. דכתיב ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב חמשים (דה"א כא כה).

במאה קשיטה. במאה מעה שכן קורין לקשיטה מעה. ומה לשון קשיטה קציצה. כי המעות קצוצות הן מתוקנות עגולות כמו הדינר.

פסוק כ

ויצב שם מזבח ויקרא לו. (מג) לא אמר ויבן שם מזבח. אלא ויצב שם. לפי שהבנין הוא באבנים גדולים וקטנים וחומר. אבל מצבה היא בלא בנין. כי הקים את האבנים ועשאום מזבח.

ויקרא לו. קרא למזבח שם. מזבח של אלהי ישראל. לפי שנתברך בצאתו באל שדי. שנאמר ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג). ובשובו כתיב ואלהי אבי היה עמדי (שם לא ה). בבית לבן. והמלאך קראו ישראל. שנאמר כי אם ישראל כי שרית עם אלהים ועם אנשים (שם לב כט). לכך קורא שם המזבח מזבח של אלהי ישראל. הזכיר עליו ישועת אלהים. לפי שהקב"ה מצרף את יראיו עד שנה. ונתייאש כמעט קיטרג השטן.

פרק לד

פסוק א

ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב. מה ת"ל בת לאה. להקיש יציאה ליציאה. דכתיב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא (שם ל טז).

אשר ילדה ליעקב. אותה נולדה בת יעקב. והלואי לא נולדה.

לראות בבנות הארץ. יצאת להראות יפיה.

פסוק ב

וירא אותה שכם בן חמור. שלא נצטנעה הימנו.

החוי נשיא הארץ. כל פרצה שאינה באה מן הגדולים אינה פרצה. שמשעה שבא מבול לעולם גדרו גדר על העריות. ולא היו פרוצים בעריות. וזה מפני סרחתו מעל.

וישכב אותה ויענה. כדרכה ושלא כדרכה.

פסוק ג

ותדבק נפשו בדינה. ה' לשונות של חיבה כתוב בפרשה. ותדבק. ויאהב. וידבר. חשקה נפשי. כי חפץ בבת יעקב. וכולם מצאנו על ישראל. ואתם הדבקים בה' (דברים ד ד). חשק ה' בכם (שם ז ז). ארץ חפץ (מלאכי ג יב). אהבתי אתכם (שם א ב). דברו על לב ירושלים (ישעיה מ ב). ללמדך חיבת הקב"ה על ישראל.

וידבר על לב הנערה. מה אמר לה. אביך נתן לי מאה קשיטה בשדה אחת. אני אתן לך כמה שדות וכמה כרמים.

פסוק ד

ויאמר שכם אל חמור אביו. אמר בפיו וגם שלח לו שלוחים.

לאמר קח לי את הילדה הזאת לאשה. (ה) עדיין לא הגיעה לעונת נעורים. לכך כתוב הנער חסר ה'.

פסוק ה

ויעקב שמע כי טמא. זש"ה ואיש תבונות יחריש (משלי יא יב). לכך נאמר והחריש יעקב עד בואם.

פסוק ז

ובני יעקב באו מן השדה כשמעם. ר' תנחומא אמר כשמעם אין לו הכרע. מן השדה כשמעם. או כשמעם ויעצבו האנשים.

כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב. ישראל אלו הבנים שנקראו על שם ישראל. יעקב זה האב. גנאי לאב גנאי לבנים.

וכן לא יעשה. אפילו האומות לא היו פרוצים בעריות משעה שלקו במבול. עד שבא זה הרשע ופרץ את הגדר. ועליו נאמר ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י ח).

פסוק ח

וידבר חמור אתם לאמר. וידבר הוא בעצמו. לאמר על ידי שלוחים.

פסוק ט

והתחתנו אותנו בנותיכם תתנו לנו. א"ר אלעזר לעולם אין ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה. אלא אם כן נותנו גוי לתוך פיו של ישראל. הם אמרו והתחתנו אותנו. הוא תבע תחלה.

פסוק י

ואתנו תשבו והארץ תהיה לפניכם. ראו שהיתה הארץ חביבה בפניכם. לכך היו מרצים אותם לארץ.

פסוק יא

ויאמר שכם. החציף פניו ודבר הוא בעצמו.

פסוק יב

הרבו עלי מאד מהר ומתן. (ט) מהר אלו הנדוניות. ומתן תוספות הנדוניות.

פסוק יג

ויענו בני יעקב וגו' במרמה. כשם שלקח יעקב הברכה במרמה והיא חכמה. כך ויענו בני יעקב במרמה. ושמא תאמר ברמיה. ת"ל אשר טמא את דינה אחותם. כדין וכשורה עשו.

פסוק יד

ויאמרו אליהם לא נוכל לעשות את הדבר הזה לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה. א"ר יוחנן עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל הוולד ממזר.

כי חרפה היא לנו. (יג) מאוסה ערלה שנקראת חרפה. היא קרי והוא כתיב. אמר לו הברית הוא לנו מאבותינו והערלה הוא חרפה. ולכך נקרא היא וכתוב הוא.

פסוק טו

אך בזאת נאות לכם. בזאת בריתי שנאמר לאברהם אבינו.

אם תהיו כמונו להמול לכם כל זכר. לשם שמים ולא לשם חיתונים. שכשם שקבלנו בריתו של אברהם אבינו מבן שמונת ימים. מילת קדושה ולא מילת טומאה.

פסוק טז

ונתנו את בנותינו לכם. כשם שאמר להם בנותיכם תתנו לנו. כך ענו בני יעקב ונתנו את בנותינו לכם.

פסוק יז

ואם לא תשמעו אלינו להמול. עשו עצמם כמתנכרים על אודות דבר הנבלה.

ולקחנו את בתנו והלכנו. (יד) חסר יו"ד. כלומר אע"פ שנבעלה וחסרה כתובתה. אין אנחנו חוששין.

פסוק יח

וייטבו דבריהם בעיני חמור ובעיני שכם בן חמור. כשם שלא היה דעת בבן. כך לא היה דעת באב.

פסוק יט

ולא אחר הנער. הנעירו יצרו ותקפו.

כי חפץ בבת יעקב והוא נכבד. להודיע מה גרם לו לאביו לעשות כזה.

פסוק כ

ויבא חמור ושכם בנו. בעצה אחת ובכוון דעת אחד.

וידברו אל אנשי עירם לאמר. הם וקרוביהם.

פסוק כא

האנשים האלה שלמים. יש מפרשים שלמים על שם ויבא יעקב שלם (בראשית לג יח). והוא טעות ושבוש. ואני לא כתבתי אלא להבחין בין מדרש למדרש. כי בודאי שכם היה שם העיר ולא שלם. שכן כתוב ויטמן אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם (שם לה ד). ועיקרו שלמים ברצון ואין בלבם חילוק רצון כי אם בלב שלם.

את בנותם נקח לנו לנשים. בכל מקום בנות ישראל קודמת לבנות האומות כמו שאמרנו עובד כוכבים נותן אצבעו בפיו של ישראל.

פסוק כב

בהמול לנו כל זכר. למדנו שלא היה מהילתם לשם שמים. שנא' מקניהם וקנינם וכל בהמתם הלא לנו הם. נתנו עיניה בשל ישראל ומה שבידם ניטלו מהם.

פסוק כג

וישמעו אל חמור וגו' וימולו כל זכר. אנשי ארץ ישראל היה להם משל. שכם נסיב מבוגיי גזר. לפי שבשעה שהיו מלים אנשי שכם בא אחד מן השדה ליכנס בשער. א"ל שב ונמול אותך. א"ל ולמה. א"ל כדי שיקח שכם את בת יעקב. אמר להם שכם נסיב ומבוגיי גזר. כלומר שכם יקח את האשה ובעל השדה ימול. בתמיה.

פסוק כה

ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. לפיכך שנו רבותינו מרחיצין את המילה ביום השלישי שחל להיות בשבת. מפני שיום שלישי קשה למכה.

ויקחו שני בני יעקב. שלא נטלו עצה מן יעקב.

שמעון ולוי. שלא נטלו עצה זה מזה.

אחי דינה. לפי שנתנו נפשם עליה נקראו אחי דינה.

איש חרבו. מיכן אמרו רבותינו שכל מקום שנאמר איש אינו פחות משלשה עשר שנה. שהרי שמעון נולד בשנה שניה שנתן לבן לאה ליעקב. שהיא שנת תשיעית לביאת יעקב בבית לבן. שנאמר הבה את אשתי (בראשית כט כא). ולוי נולד בשנה שלישית שהיא עשירית לביאת יעקב בבית לבן. נשארו מן י"ד שנים ה' שנים עם שנת לידת לוי. הרי לך ה' שנים ללוי. ושש לשמעון. וטול עוד שש שנים שעבד בצאן. דכתיב ושש שנים בצאנך (בראשית לא מא). הרי י"א ללוי. וי"ב לשמעון. וב' שנים שהיה מקריב זבחים בבית אל. שהרי כ"ב שנים נכסה יעקב אבינו מאביו. וכנגדן נכסה יוסף מאביו. בלוש ותשכח. הרי י"ג ללוי. וי"ד לשמעון. לכך נאמר איש חרבו.

ויבואו על העיר בטח. שמואל שאל ללוי בר סיסי מה בטח. א"ל בטוחים היו על כחו של זקן. כיון שראה יעקב אבינו אמר מה אני מניח את בני ליפול ביד האומות. מיד נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם. אמר שאם יבואו האומות העולם להרוג אותם אני אלחם כנגדם. הוא שהוא אומר ליוסף ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (שם מח כב).

ויקחו את דינה ר' יודן אומר גוררים בה ויוצאה. לפי שהיתה מתביישת. כענין שנאמר אנה אוליך את חרפתי (ש"ב יג יג).

פסוק כו

ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי. רבנן אמרי צלולה היתה חבית ועכרתם אותה. מסורת הוא ביד הכנעניים שיהא נופלין בידי. אלא אמר הקב"ה עד אשר תפרה ונחלת את הארץ (שמות כג ל). בששים רבוא ואני מתי מספר עדיין.

פסוק לא
ויאמרו הכזונה. השיבוהו תשובה נצחת. ללמדך שאנוסה היתה. ולא נתרצה בו.

פרק לה

פסוק א
ויאמר אלהים אל יעקב. לפי שהיה מתירא מיושב הארץ. שנאמר להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפרזי. א"ל הקב"ה קום עלה בית אל. קימה יש לך. עלייה יש לך.
ושב שם. אין ישיבה אלא איחור. ששהה שם ששה חדשים מקריב עולות. ומשלם נדרים.

פסוק ב
ויאמר יעקב אל ביתו וגו' הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם. תנן התם המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליכם לים המלח. לפי שע"ז אסורה בהנאה. שנאמר ואבדתם את שמם מן המקום ההוא. (דברים יב ג).
והטהרו. למדנו שיש טהרה בלא אפר פרה. לפי שע"ז מטמא כנדה. שנאמר תזרם כמו דוה צא תאמר לו (ישעיה ל כב). כלומר צא תאמר. הכנס לא תאמר לו.

פסוק ג
ונקומה ונעלה בית אל. ביתו של אל.
ויהי עמדי. (ג) שנאמר ואהיה עמך ואברכך (בראשית כו ג).

פסוק ד
ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר וגו' ויטמון אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם. טמנם שלא יכשלו בהם אחרים.
אשר עם שכם. זה מודיע כי היה שם המקום שכם ולא שלם. ושלם על שם יעקב שבא שלם בגופו.

פסוק ה
ויסעו ויהי חתת אלהים. זש"ה והבוטח בה' חסד יסובבנו (תהלים לב י). אמרו מה שנים מהם הרגו עיר שלמה. כולם על אחת כמה וכמה. ומה עשו בא עליהם בארבע מאות איש. שכל אחד ואחד היה כנגד ארבע מאות איש.

פסוק ו
ויבא יעקב לוזה. היה צריך לומר ללוז. ותחת למ"ד הטיל לה ה"א בסוף.
הוא בית אל. ששם לן יעקב. על שם אין זה כי אם בית אלהים (בראשית כח יז).
הוא וכל העם אשר עמו. מה הוא שלם. אף הם שלמים.
ד"א הוא וכל העם. בזכותו בא כל העם.

פסוק ז

ויבן שם מזבח. חידש האבן אשר שם מראשותיו. דכתיב והאבן הזאת אשר שמתי מצבה (שם שם כב). ואימתי היה בית אלהים. בבואו מפדן ארם. שנאמר ויבן שם מזבח.

כי שם נגלו אליו האלהים. שנאמר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (שם כח יב). ופירשו כדמתרגמינן איתגליא ליה מלאכיא.

ד"א כי שם נגלו אליו האלהים. זה הקב"ה. והיינו דא"ר יוחנן כל מקום שפקרו המינין תשובתן בצידן. וזה אחד מהם כי שם נגלו אליו בלשון רבים. תשובתן בצידן לאל העונה אותי ביום צרתי ויהי עמדי. ולמה הוציאו בלשון רבים. ישתבח שמו וסנקלוטין עמו.

פסוק ח

ותמת דבורה. שאילה מהיכן נמצאת דבורה עם יעקב והכתיב כי במקלי עברתי (שם לב יא). אלא מלמד ששלחה רבקה אמנו להביא את יעקב. וכה"א עד שוב אף אחיך ממך ושלחתי ולקחתיך משם (שם כז מה).

מינקת רבקה. לבאר לנו כי היתה דבורה. כי לא נזכר שמה עד עתה. שנאמר וישלחו את רבקה אחותם ואת מניקתה (שם כד נט). ובא הנה להזכיר את שמה.

ותקבר מתחת לבית אל. במקום קדוש. מלמד שזכותה גרמה לה להקבר שם. וכה"א ותמת שם מרים ותקבר שם (במדבר כ א). ללמדך שמעשיה גרמה לה.

ד"א למה נאמר ותקבר בדבורה ורחל ומרים. הוא שארז"ל אין מניחין את המטה ברחוב במועד מפני שמרגילין את ההספד. ולא של נשים לעולם מפני הכבוד. שנאמר ותמת שם מרים ותקבר שם (שם שם שם). סמוך למיתה קבורה.

ויקרא שמו אלון בכות. שתי בכיות. דא"ר שמואל בר נחמן לשון יונית הוא אלון אחר ואע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. יש בו לדרוש אלון אחר. משום דכתיב בכות שעד שהוא מתאבל על דבורה באה לו שמועה של אמו.

מיד ט) וירא אלהים וגו' ויברך אותו. שבירכו ברכת אבלים. וכן מצאנו ביצחק ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא). וירא אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו. זש"ה ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך (דברים כח ו). לכך נאמר ויברך אותו. שהרי בבואו אל חמיו נטען ברכות ואל שדי יברך אותך. ובצאתו טענו ברכות.

פסוק י

ויאמר לו אלהים שמך יעקב. אין קיום השטר אלא חותמיו. לפי שאמר לו המלאך לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (בראשית לב כט).

ויקרא את שמו ישראל. הקב"ה קראו ישראל. אבל לא הוזהרו ישראל שלא לקרותו יעקב. משה רבינו קראו יעקב. שנאמר זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב (שמות לב יג). ומנין היה לו למשה רבינו לקרותו יעקב. לפי שנאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו (שם נ ו).

פסוק יא

ויאמר לו אלהים אני אל שדי. אני הוא שאמרתי לעולם די. לפי כשנברא שמים וארץ היו נמתחין והולכים עד שאמר להם הקב"ה די.

גוי וקהל גוים יהיה ממך. כבר נולדו אחד עשר שבטים. ובנימין כבר נתעברה ממנו אמו. וכבר יצאו מחלציו. אבל עדיין לא יצא בנימין מבטן אמו. לכך נאמר לו גוי זה בנימין. וקהל גוים זה מנשה ואפרים. שנאמר מנשה ואפרים כראובן ושמעון יהיו לי. (בראשית מח ה).

ומלכים מחלציך יצאו. זהו ירבעם ויהוא. ירבעם מאפרים. ויהוא ממנשה. רבנן אמרי ומלכים מחלציך יצאו. זה שאול ואיש בושת שיצאו מבנימין. מדרש זה דרש אבנר בן נר והמליך את איש בושת בן שאול ומלכים מחלציך יצאו.

ד"א גוי וקהל גוים. שבט בנימין נולד לו ונקרא קהל. מיכן א"ר יהודה במס' הוריות חייב כל שבט ושבט להביא פר בהוראה למה כי שבט אחד מקרי קהל. שנאמר גוי וקהל גוים. ומה הוה ליה למילד בנימין. שמע מינה דשבט אחד מקרי קהל. שנאמר גוי וקהל גוים. זה טעמו של ר' יהודה דמחייב פר על כל שבט ושבט דאיקרי שבט קהל. כמו שאמר מבנימין. והאי דכתיב ונעלם דבר מעיני הקהל (ויקרא ד יג). הוא שבט אליבא דר' יהודה. וחכמים פליגי עליה. ועיקר המחלוקות במסכת הוריות.

פסוק יב

ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ג' נתינות כתוב כאן. כנגד אברהם ויצחק ויעקב. ס"א כנגד ג' ארצות יהודה. ועבר הירדן. והגליל.

פסוק יג

ויעל מעליו אלהים. אמר ריש לקיש האבות הן הן המרכבה. שנא' ויעל אלהים מעל אברהם (בראשית יז כב). והנה ה' נצב עליו (שם כח יג). אשריהן לצדיקים ששכינה למעלה מראשיהן. מיכן ארז"ל אסור לאדם להלוך ד' אמות בקומה זקופה. לפי ששכינה למעלה מראשו.

במקום אשר דבר אתו. מלמד ששני פעמים נגלה אליו בבית אל אחרי שובו מפדן ארם חוץ מפעם הראשונה. שנאמר כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו (בראשית לה

ז). לכך נאמר במקום אשר דבר אתו. ההוא המקום הראשון אשר דבר אתו. וכתיב יד) ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן. מפרש מה המצבה שהציב במקום אשר דבר אתו מצבת אבן ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן.

פסוק טו

ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל. ללמדך שהוא המקום הראשון שהציב שם מצבת אבן. אשר היתה תחת מראשותיו והוא מקום בית אל ששם העיר היתה בראשונה לוז. ועם הפעם הראשונה בלכתו אל פדן ארם. ג' פעמים נראה אליו במקום ההוא. לכך נאמר ג' פעמים אשר דבר אתו. הראשון במקום אשר דבר אתו. השני במקום אשר דבר אתו. השלישי ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו.

פסוק טז

ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ. שהחמה בעולם והארץ נכברת ככברה. א"ר אליעזר בן יעקב בשעה שהארץ חלולה ככברה והבר מצוי.

ותלד רחל ותקש בלדתה. מלמד שאין האשה נבדקת אלא בשעת לידה. והיינו דתנן על שלשה דברים נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בחלה בנדה ובהדלקת הנר. ואע"פ שבכל אלו הג' לא נתחייבה רחל אמנו. מ"מ לפי שנאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית לא לב). נענשה רחל ולא נגבה דינה אלא בשעת לידתה. והיינו דאמרי אינשי נפל תורא חדוד סכינא. וכן האנשים אין נגבה דינם אלא במקום סכנה. כגון גשר וקיר נטוי וספינה. וכל מקום שיש בו סכנה מזכירין לו עונותיו.

ותלד רחל ותקש בלדתה. שלשה נתקשו בשעת לידתן ומתו. רחל ואשת פנחס ומיכל בת שאול. רחל כדאמרן. אשת פנחס הרה ללת וגו' (ש"א ד יט). ומיכל בת שאול לא היה לה ולד עד יום מותה (ש"ב ו כג). ביום מותה היה לה.

פסוק יז

ויהי בהקשותה בלדתה וגו' כי גם זה לך בן. אמר אבא חלבו בר קרייה תאומה יתירה נולדה עם בנימין. שכל השבטים נולדה תאומה עמהם. וכאן תאומה יתירה. לכך נאמר גם זה.

פסוק יח

ויהי בצאת נפשה כי מתה. ג' מתין עד שהן משיחין. חיה. והדרקון. וחולי מעים. והכתוב מוקדם ומאוחר.

ותקרא שמו בן אוני. כלומר בן צערי. כמו מה יתאונן אדם חי (איכה ג לט).

ואביו קרא לו בנימין. מלא קראו בלשון הקודש בנימין. כמו בן ימים. בנימין מלא. לפי שאמר לו הקב"ה גוי וקהל גוים יהיו ממך ומלכים מחלציך יצאו.

פסוק יט

ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה. מה ראה יעקב אבינו לקבור את רחל בדרך אפרת. אלא צפה שהגליות עתידות לעבור משם. הה"ד כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה וגו' (ירמיה לא יד).

פסוק כ

ויצב יעקב מצבה על קבורתה. מלמד שכל אחד מהבנים שמו אבן על האבנים ההם. על שם אחד עשר שבטים.

הוא מצבת קבורת רחל. האבן של יעקב הוא על כולן כי שמו י"ב אבנים זו למעלה מזו. לכך נאמר מצבת קבורת רחל. כי לשון צב הוא כופה. כמו שש עגלות צב (במדבר ז ג). עד היום. כל מקום שנאמר עד היום זוכר לדורות ומרחמן.

פסוק כא

ויסע ישראל ויט אהלה. מה ת"ל אהלה בה"א. לפי שנותרה לאה גבירה לפיכך נטה אהלה תחלה.

מהלאה למגדל עדר. זה שאמר הכתוב ואתה מגדל עדר עופל בת ציון וגו' הממשלה הראשונה (מיכה ד ח). זו זכות יעקב אבינו.

פסוק כב

ויהי בשכון ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו. ארז"ל מנוקה אותו הצדיק מאותו עון. אפשר עתידין בניו לעמוד על הר עיבל ולומר ארור שוכב עם אשת אביו כי גלה כנף אביו (דברים כז כ). והוא אומר וישכב את בלהה. אלא מלמד שתבע עלבון אמו. אמר אחות אמי היתה צרה לאמי. שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי. עמד ובלבל מצעה. לכך נאמר וישכב את בלהה. שמעלה עליו הכתוב כאילו שכבה.

וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר. הפסוק הזה מופלג לשנים. כדי לייחס את ראובן עם שאר בני יעקב. שנאמר ויהיו בני יעקב. א"ר סימון קשה לפני הקב"ה לעקור ג' ייחוסם ממקומם. הה"ד ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור. ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף ולא להתייחס לבכורה (דה"א ה א). אמור מעתה בכורת ממון ניטלה ממנו. ולא ניטלה ממנו בכורת רחמים. שנא' ולא להתייחס לבכורה. אין מייחסין ליוסף אלא לראובן. הה"ד ויהי בשכון ישראל בארץ וגו' ויהיו בני יעקב שנים עשר.

פסוק כג

בני לאה בכור יעקב ראובן. א"ר יודן בש"ר אחא ראובן בכור לעיבור. בכור ללידה. בכור לבכורה. בכור לנחלה. ובכור לנבואה. דכתיב תחלת דבר ה' בהושע (הושע א ב).

פסוק כד

בני רחל יוסף ובנימין. לכך נאמר ולא להתייחס לבכורה (ד"ה א ה א).

פסוק כה

ובני בלהה. לפי שהקדימה בלהה לבנים קידמה בייחוס. ואחריה כו) ובני זלפה שפחת לאה גד ואשר אלה בני יעקב. מטה שלמה בלא דופי. אלה פסל עשו וישמעאל. לכך נאמר אלה בני יעקב אשר ילד לו ייחסם כאחד.

פסוק כז

ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא. בן צ"א שנים היה יעקב כשנולד יוסף. הוסיף ו' שנים שעבד בצאן. וב' שעשה בדרך. מצאנו ליעקב בן צ"ט כשבא אל יצחק אביו. הרי ליצחק קנ"ט כשבא יעקב מפדן ארם. נמצא שחיה יצחק אחרי כן כ"א שנה. צא מהם שבעה עשר שהי' יוסף כשנמכר. נשארו ד' שנים ליצחק מלמד שחיה יצחק אחר מכירתו של יוסף ארבעה שנים. הוא שאמר הכתוב ויבך אותו אביו (בראשית לז לה). זה זקינו יצחק.

ממרא קרית הארבע. הוא שאמרו למעלה ענק וג' בניו אחימן ששי ותלמי.

הוא חברון. הוא על שם העיר. הוא כתוב שנקרא שם המקום בלשון זכר.

אשר גר שם אברהם ויצחק. זש"ה כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי (תהלים ל"ט י"ג).

פסוק כח

ויהיו ימי יצחק וגו' ויגוע. הצדיקים נאמר בהם גויעה.

ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. מלמד שעמד על שבועת הבכורה שהרי הקדימו הכתוב.

פרק לו

פסוק א

ואלה תולדות. לא פסל את הראשונים.

עשו הוא אדום. הוא אדום. וארצו אדומה. וגבוריו אדומים.

פסוק ב

עשו לקח את נשיו וגו' ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי. מלמד שנטפל לממזרים. שהרי ענה היה ממזר. שצבעון בא על אמו והוליד ממנה ענה. שנאמר ואלה בני צבעון ואיה וענה (בראשית לו כד). הוא שאמר הכתוב איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו (עובדיה א ו). גילה הקב"ה פיסולו בתורה. כי עדה בת אלון היא בשמת בת אלון. ואהליבמה בת ענה היא אהליבמה בת בארי. כי עין ובאר אחד היא. בשמת בת ישמעאל. היא מחלת בת ישמעאל. עדה ילדה את אליפז. ובשמת ילדה את רעואל. ואהליבמה ילדה את יעוש ואת יעלם ואת קרח כולם חמשה. ואלה בני בניו. אליפז בכור עשו ילד את תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע ועמלק. אלה בני עדה בני בניה ובני רעואל נחת וזרח שמה ומזה בני בניה של בשמת. ובני אהליבמה בת ענה. זה ענה הכתוב למטה אשר מצא הימים במדבר. ויולד את יעוש ואת יעלם ואת קרח.

פסוק ג

ויקח עשו את נשיו. ביעקב כתיב ויקח את בניו ואת נשיו (בראשית לא יז). ובעשו כתיב את נשיו ואת בניו. זש"ה לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י ב).

פסוק יב

ותמנע היתה פילגש לאליפז. תני ר' שמעון בן יוחי להודיע שבחו של ביתו של אברהם אבינו. שהיו מלכים ושלטונים רצים להתדבק בו. מה היה לוטן. היה אחד מן השולטנות. שנאמר אלוף לוטן. וכתיב ואחות לוטן תמנע.

ותמנע היתה פילגש לאליפז. אמרה הואיל ואיני כדאי להנשא לו לאשה אהיה לו לשפחה. והרי דברים קל וחומר ומה אם עשו שלא היה בידו אלא מצוה אחת על ידי שהיה מכבד את אביו היו מלכיות ושלטונות רוצות להדבק בו. על אחת כמה וכמה שיהו רוצות להדבק באבינו יעקב הצדיק. ויש מפרש ותמנע על פירוש לגרמיה כי הפרידו הכתוב וכתב ותמנע. כי תמנע זכר הוא. וכן מפורש בד"ה ותמנע ועמלק (דה"א א לו).

היתה פילגש. ולא זכר את שמה.

טו) אלופי בני עשו. פסל שאר משפחתו.

בני אליפז בכור עשו. שנאמר ותלד עדה לעשו את אליפז.

אלוף תימן. אלוף אומר. אלוף צפו. אלוף קנז. אלוף קרח. הוא תמנע הכתוב למעלה. הוא קרח הזכור כאן. כי דבר הנקרח מניע ממקומו. לכן קרח במקום תמנע. וזכרו באלופים בשם קרח. ותמנע נולד בארץ אדום. ולא היה קרח בן אהליבמה. כי זה הוא קרח בן אליפז בן עשו. אשר נקרא תמנע בדברי הימים. וגם הנה כתוב ותמנע שהוא בן אליפז. כי למעלה זכורים בני אליפז עם עשו עם עמלק בן פילגש אליפז. ופה אליפז עם קרח. אבל קרח בן עשו עצמו הוא הזכור למעלה ולמטה בן אהליבמה שילדה לעשו.

פסוק יג

ואלה אלופיהם הוא אדום. הוא ברשעתו מתחלתו ועד סופו. ומה שכתוב וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו. לפי שמכר הבכורה והניח לו הארץ.

אלה בני עשו ואלה אלופיהם. בני אליפז ז' בני רעואל ד' הכל אחד עשר אלופים לעשו.

פסוק כ

אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ. שבא עשו להתיישב בתוכם.

ד"א יושבי הארץ מיושבי הארץ. שהיו יודעים איזה קרקע טוב לחטים. ואיזה לכוסמים. ואיזה לגפנים ולדקלים. לוטן היה בכורו של שעיר שבא עשו להתיישב בארץ.

פסוק כב

ואחות לוטן תמנע. זאת תמנע מאם אחרת היתה לו אחותו ללוטן כי בת שעיר היתה והיתה פילגש לאליפז בן עשו. ולפי שמצאנו בדברי הימים. כי תמנע היה בן אליפז.

הוצרך לפרש כי תמנע היתה פילגש לאליפז. שהיא אחות לוטן. וגם תמנע היה לו בן לאליפז.

פסוק כג

ואלה בני צבעון ואיה וענה. זה צבעון בן שעיר החורי ושם בניו ואיה וענה. וי"ו של ואיה הוא עיקר בשם. כמו ופסי (במדבר יג יד). כי כל ו' בשם טפל חוץ מאלו שהן עיקר שהוא ראשון.

וענה. הוא בן צבעון שהוליד את אהליבמה. שנאמר אהליבמה בת ענה בת צבעון. כי צבעון אבי אביה. וקראה הכתוב בת צבעון. ורבותינו אמרו כי ענה הוא בת צבעון מאמו. שנאמר הוא ענה הזכור למעלה לפי שהיה פסול.

הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר. והם הפרדים. בריה חדשה מן הכלאים. מן הסוס הנקבה ומן החמור. וי"א מצא את הימים הכה את הימים. ויהיה מצא כמו תמצא ידך לכל אויביך (תהלים כא ט).

פסוק כו

ואלה בני דישן חמדן. הוא דישון הזכור למעלה בן שעיר החורי וקראו הכתוב דישן. בשם אחיו הקטן. מלמד שמת אחיו וקראו על שמו. כי למטה כתב דישן שהוא אביו של עוץ וארן. הרי ז' אלופים לשעיר ו' אלופים לעשו. וח' מלכים לאדום. הכל ל"א אשר מהם נפוצו בארץ כנען. וכנגדן הרג יהושע שלשים ואחד מלכים בארץ כנען.

פסוק לא

ואלה המלכים. הוסיף על האלופים כי אלו המלכים ממקומות רבות היו כמו שמלה ממשרקה שאול מרחובות הנהר.

אבל בישראל כתיב (טו) **ממנו פנה ממנו יתד** (**זכריה י ד**). כרכא דכולא ביה. ממנו כהניו. ממנו נביאיו. ממנו מלכיו. ממנו שריו.

פסוק לט

מהיטבאל בת מטרד. שנטרד מן העולם.

בת מי זהב. מרוב עשרו היה אומר מה כסף מהו זהב. ד"א מי זהב שהיה לו חשוב הזהב כמים.

פסוק מ

ואלה שמות אלופי עשו. אלו י"א אלופים לבד מן הזכורים למעלה כי אותם היו בני עשו ובני בניו. אבל אלו שישבו במקומותם של ראשונים תחת המלכים שהיו באדום הרי אלו י"א אלופים שלטונין.

פסוק מג

למושבותם בארץ אחוזתם הוא עשו. הוא רשע מתחלתו ועד סופו.

אבי אדום. (יט) הוא אדום ומאכלו אדום. וגבוריו אדומים. וארצו אדומה. ועתיד הקב"ה שנקרא צח ואדום. ליפרע ממנו בלבוש אדום. על ידי משיח בן דוד. שנקרא אדמוני עם יפה עינים.

סליק פרשת וישלח.

פרשת וישב.

פרק לז

פסוק א

וישב יעקב בארץ מגורי אביו. כתיב משכיל על דבר ימצא טוב ובוטח בה' אשריו (משלי טז כ). משכיל על דבר זה יעקב אבינו. שהיה משכיל לשוב אל אביו. שנא' ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים (בראשית כח כא). ימצא טוב. זה ארץ ישראל שנקרא טובה. שנאמר אל ארץ טובה ורחבה (שמות ג ח). ואומר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה). ובוטח בה' אשריו. שנאמר ואלהי אבי היה עמדי (בראשית לא ה). אשריו. שהרי עשו ברח מפניו שנא' וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (שם לו ו). וכה"א נסו ואין רודף רשע (משלי כח א). רשעים ארץ ישראל מקיאתן. צדיקים ארץ ישראל קולטתן. בעשו כתיב וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו. ר' אליעזר אומר מפני שטר חוב. ר' יהושע אומר מפני הבושה. צדיקים ארץ ישראל קולטתן. דכתיב וישב יעקב בארץ מגורי אביו.

תנן התם הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין. תנו רבנן הוא אומר לעלות. והיא אומרת שלא לעלות. כופין אותה. ואם לאו תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות. והוא אומר שלא לעלות. כופין אותו. ואם לאו. יוציא ויתן כתובה. הוא אומר לצאת. והיא אומרת שלא לצאת כופין אותו. ואם לאו יוציא ויתן כתובה. נשא אשה בארץ ישראל. וגירשה בארץ ישראל. נותן לה ממעות ארץ ישראל. נשא אשה בקפודקיא. וגירשה בא"י. נותן לה ממעות ארץ ישראל. נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בקפודקיא. נותן לה ממעות א"י. ומסקנא דהלכתא א"ר אבא מקולי כתובה שנו כאן. רשב"ג אומר נותן ממעות קפודקיא. קסבר כתובה דאורייתא.

ת"ר לעולם יחזור אדם וידור בא"י. אפי' בעיר שרובו גוים. ואל ידור בחוצה לארץ. אפילו בעיר שרובה ישראל. שכל הדר בא"י מעלה עליו הכתוב כאילו קיבל עליו עול שמים. שנאמר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים (ויקרא כה לח). א"ר אלעזר כל הדר בא"י שרוי בלא עון. שנאמר העם היושב בה נשוא עון (ישעי' לג כד). לכך נאמר וישב יעקב. מלמד שכל אותן השנים שהיה בחוץ לארץ לא היתה חשובה ישיבה.

בארץ מגורי אביו. זה יצחק שאמר לו הקב"ה גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך (בראשית כו ג).

בארץ כנען. שעדיין לא נכבשה הארץ לפניהם אלא כנענים היו עובדים האדמה. ובונים הערים. ובונים הבתים. ונוטעים הכרמים. וחוצבים הבארות. שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת ובורות חצובים אשר לא חצבת וגו' (דברים ו יא).

ד"א וישב יעקב. בעוה"ז אין מנוחה לצדיקים. שהרי יעקב אבינו לא נח מפני עשו. ולא שקט בבית לבן. וכשבא לישב ולשקוט נזדווג לו שטנו של יוסף.

ד"א וישב יעקב. א"ר חנינא משל לאדם אחד שהיה מהלך בדרך. וראה כת של כלבים ונתייירא מהם וישב לו ביניהם. כך כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו נתיירא מהם וישב לו ביניהם. לכך נאמר וישב יעקב.

ד"א וישב יעקב. א"ר לוי משל לאדם אחד שהיה הוא ובנו יושב על פתח פלטיא שלהם ראו נכנסות למדינה חבילות חבילות של קוצים. אמרו הכל למדינה מי יכניס לתוכה. אמר לו פקח אחד מאלו אתם מתייראים גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך והם נשרפים. הה"ד והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' (עובדיה א יח).

פסוק ב

אלה תולדות יעקב יוסף. התולדות הללו לא באו אלא בזכותו של יוסף. כלום יעקב הלך אצל לבן אלא בשביל רחל. התולדות הללו היו ממתינות עד שבא יוסף. שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף (בראשית ל כה). מי מורידן למצרים יוסף. מי מכלכלן במצרים יוסף. הים לא נקרע אלא בזכות יוסף. הה"ד ראוך מים יחילו (תהלים עז יז). וכתיב בתריה גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (שם שם טז). לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף.

ד"א אלה תולדות יעקב יוסף. לפי שעניני יוסף אירעו ליעקב אבינו. מה יעקב אבינו אמו עקרה. אף יוסף אמו עקרה. מה יעקב אבינו ילדה אמו שנים. אף יוסף ילדה אמו שנים. מה יעקב אחיו שונא אותו. אף יוסף אחיו שונאין אותו. מה יעקב אחיו מבקש להרגו. אף יוסף אחיו מבקשים להרגו. מה יעקב אבינו רועה. אף יוסף היה רועה. מה יעקב נתברך בעושר. אף יוסף נתברך בעושר. מה יעקב יצא חוץ לארץ. אף יוסף יצא חוץ לארץ. מה יעקב נשא אשה חוץ לארץ. אף יוסף נשא אשה בחוצה לארץ. מה יעקב הוליד בנים בחוצה לארץ. אף יוסף הוליד בנים בחו"ל. מה יעקב נתגדל על ידי חלום. אף יוסף נתגדל ע"י חלום. מה יעקב נתברך בית אביו בשבילו. אף יוסף נתברך בית אדוניו בשבילו. מה יעקב מצוה. אף יוסף מצוה. מה יעקב ירד מצרים. אף יוסף ירד מצרימה.

מה יעקב נחנט. אף יוסף נחנט. מה יעקב העלו עצמותיו. אף יוסף העלו עצמותיו. מה יעקב נפרד מאביו כ"ב שנה. אף יוסף נפרד מאביו כ"ב שנה. שנאמר ויוסף בן שבע עשרה שנה. וכתיב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (בראשית מא מו). וז' שנים של שובע. וב' של רעב הרי ל"ט. יצא מהם י"ז נשאר כ"ב.

היה רועה את אחיו בצאן. לא אמר הצאן אלא בצאן. שהיה שוטר עליהם ושומר אותם. מה יעשו בצאן שלא ישחיתו אותם. לכך נאמר בצאן.

היה רועה. היה שומר בשביל שהיה אהוב (כד) ונאמן לאביו.

והוא נער. שהיה מתגעגע. מתקן בשערו. מתלה בעקיבו. והוא מעשה נערות.

ד"א והוא נער שהיה ננער עליהם. כמו הנער הנצב על הקוצרים (רות ב ו) ויאמר עשו כך עשו כך. ולא על כולם. אלא את בני בלהה ואת בני זלפה. לפי שהיה סבור שהם בני פילגשים. ולא ירשו את בני האמהות.

ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. שהיה אומר לו כי בני בלהה ובני זלפה משחיתים את הצאן. ר' יהודה אומר את דבתם של בני לאה. שהיו קורין לבני השפחות עבדים. ר' שמעון אומר על כולן הוא אומר. ויבא יוסף את דבתם רעה. שהיו תולין עיניהם בבנות הארץ. לפיכך נתגרה בו אשת פוטיפר. שנאמר ותשא אשת אדוניו את עיניה (בראשית לט ז).

ויבא יוסף את דבתם. ולהלן הוא אומר ויוציא דבת הארץ (במדבר יג לב). לפי שהוציאו מלבם. אבל ויבא ממה שהוא מביא. לא נענש אלא לפי שהביא אל אביהם. ולא הביא הדבה להגיד לאחרים. אלא אל אביהם. כדי לייסרם ולמנעם.

פסוק ג

וישראל אהב את יוסף. על כי הזכיר למעלה את דבתם. שלא היו הולכים ביושר כאביהם אמר וישראל.

כי בן זקונים הוא לו. שהיה חביב וזריז כמותו.

ועשה לו כתונת פסים. (כח) שהיתה מגעת על פס ידו.

ד"א שהיתה מגעת עד פס רגליו.

ע"א פסים. שהיתה דקה ביותר ונטמנת בפס יד.

ד"א פסים. שהפיסו עליה איזה מהם יוליכה לאביו ועלה ליהודה.

ד"א פסים. על שם עצמן שנמסר להם פ' פוטיפר. ס' סוחרים. י' ישמעאלים. מ' מדינים. מיכן ארז"ל אל ישנה אדם את בנו משאר בניו. ויש אומרים פסים פזים. כמו נתעלסה נתעלזה.

פסוק ד

ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו. וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום. א"ר אחוה בר זעירא מתוך גנותם של שבטים אתה יודע שבחן. שהרי באבשלום כתיב ולא דבר אבשלום עם אמנון מטוב ועד רע (ש"ב יג כב). שהיה הדבר טמון בלבו. אבל כאן ולא יכלו דברו לשלום. מה שבלב היה בפה. לשלם חסר ו'. שהיה בדעתם לשלם לו רעה. שנאמר ואתם חשבתם עלי רעה (בראשית נ כ).

פסוק ה

ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנא אותו. היינו דתנן הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם.

פסוק ו

ויאמר אליהם שמעו נא. מלא מלמד שהיה רואה שעה שהיו כולם מקובצים ומספר להם חלומותיו.

שמעו נא. בבקשה מפני מה היה מפייס להם לשמוע חלומותיו. שהרי אמרו חכמים חלמא דלא מיפשרא כאגרת דלא מיקריא כיון שנאמר ויגד לאחיו. מה ת"ל ויאמר אליהם שמעו נא. אלא מלמד שאע"פ שהיה יודע בהם שמוסיפין לו שנאה. לא היה נמנע מלספר להם חלומותיו.

פסוק ז

והנה אנחנו מאלמים אלומים. אלומים הם העומרים. כמו שנא' נושא אלומותיו (תהלים קכו ו).

ד"א אלומים. ערומים. עי"ן מתחלף באל"ף. כמו מגועל מגואל. ל' תחת ר' כמו אלמנותיו ארמנותיו. אמר להם עתידין אתם לכנוס פירות ואני כונס. שכשם שראה פרעה חלום הרעב. כך ראהו יעקב אבינו. והשבטים כינסו פירות ולא הצליחו. שנאמר והנה קמה אלומתי וגם נצבה. שלכם מתרקבים ושלי עומדים. לפי שהכניס התבואה בשיבולת ולא מירחן לו לפיכך עמדו. מאלמים אלומים תרי. קמה אלומתי חד. תסבינה אלומותיכם חד. ותשתחוינה לאלומתי חד. כנגד ה' פעמים שהיו עתידין להשתחוות לו.

ד"א ויגד לאחיו. מאחר שאמר ויגד לאחיו. מה ת"ל ויאמר שמעו נא. אלא מלמד שהיה מספר להם ולא היו מקשיבים. לכך נאמר ויאמר אליהם שמעו נא החלום.

פסוק ח

ויאמרו לו אחיו המלך תמלוך עלינו. לפי שענו לו בלשון כפול. יצאו ממנו מלכים. מיכן אמרו כל החלומות הלכו אחר הפה.

ויוסיפו עוד שנא אותו. ג' שנאות כתוב. ולג' אומות מכרוהו. ישמעאלים. מדינים. סוחרים.

פסוק ט
ויחלם עוד חלום אחר ויספר אותו לאחיו.

פסוק י
ויספר אל אביו ואל אחיו. תחלה סיפר לאחיו. ואח"כ סיפר לאביו לפני אחיו ויאמר הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. חמשה והנה כתיב. והנה אנחנו. והנה קמה. והנה תסובינה. הנה חלמתי. והנה השמש. כנגד ה' פעמים שהשתחוו לו.
הבוא נבוא אני ואמך ואחיך. זו בלהה שפחת רחל. שגידלה אותו כאמו.

פסוק יא
ויקנאו בו אחיו. ידעו כי כאשר פתר להם אביהם כך עתיד להיות.
ואביו שמר את הדבר. א"ר לוי נטל קולמוס וכתב באיזה יום ובאיזה שעה. (מה) מיכן אמרו חכמים לעולם יצפה אדם לחלום טוב עד כ"ב שנים.

פסוק יב
וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם. את נקוד עליו. מלמד שלא הלכו אלא לרעות עצמן ולאכול צאן אביהם.
בשכם. מקום מזומן לפורעניות.

פסוק יג
ויאמר ישראל אל יוסף הלא אחיך וגו' ויאמר לו הנני. נהג כבוד כראוי. ודבר זה היה יעקב אבינו זוכר ומעיו מתחתכים עליו. יודע שאחיו שונאים אותו. והוא אומר הנני.

פסוק יד
ויאמר לו לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן. מכאן שצריך אדם לשאול בשלום דבר שיש לו הנאה ממנו.
וישלחהו מעמק חברון. א"ר אחא להשלים העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חבר נאה שהוא קבור בחברון. ועבדום וענו אותם וגו' (בראשית טו יג). שהרי חברון נתונה בהר. אלא כדפרשי רבנן.
ויבא שכמה. מקום מוכן לפורעניות.

פסוק טו
וימצאהו איש והנה תועה בשדה וישאלהו האיש.

פסוק יז
ויאמר האיש.

פסוק יח
ויראו אותו מרחוק ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו. מיד שיסו בו את הכלבים.

פסוק יט

ויאמרו איש אל אחיו. אלו שמעון ולוי.

הנה בעל החלומות. שעתיד להשיאם לבעלים. ולהורידם לשיעבוד על ידי חלומות.

הלזה בא. שתי הלזה כתובים. האיש הלזה ההולך (בראשית כד סה). והלזה בא.

פסוק כ

ועתה לכו ונהרגהו ונשליכהו באחד הבורות ואמרנו חיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלומותיו. והקב"ה אמר נראה דברי מי עומדים.

פסוק כא

וישמע ראובן ויצילהו מידם. והיכן היה. ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר כל אחד ואחד היה משמש את אביו יומו. ואותו היום היה של ראובן. ר' נחמיה אומר. אמר ראובן בכור אני ואין הסרחון נתלה אלא בי. לפיכך ויצילהו מידם. רבנן אמרי הוא מונה אותי עם אחי. שנא' והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים. ואיני מצילו. מיד ויצילהו מידם. לפיכך זכה ראובן להימנות בהצלה תחלה. שנאמר את בצר במדבר בארץ המישור לראובני (דברים ד מג).

פסוק כב

ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם. כוונתו לשמים. שנאמר למען הציל אותו מידם. אלולי היה יודע ראובן שעתיד הכתוב להעיד עליו למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו. לא היה נפרד ממנו כלל.

פסוק כג

ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו. זה חלוק.

את כתנת הפסים. זה פרגוד. בגד פשוט הוא שלובשים בדרכים.

פסוק כד

ויקחהו וישליכו וגו' והבור רק אין בו מים. מים אין בו. אבל נחשים ועקרבים היה בו.

פסוק כה

וישבו לאכול לחם וגו' וגמליהם נושאים נכאת. אלו חרובין שמחריבין השינים.

וצרי. כמשמעו.

ולוט. מיני בשמים.

בטנים. מיני פירי.

פסוק כו

ויאמר יהודה אל אחיו. בג' מקומות דבר יהודה לפני אחיו. ויאמר יהודה אל אחיו. ויבא יהודה ואחיו (בראשית מד יד). ויגש אליו יהודה (שם יח). היינו דכתיב כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב).

פסוק כז
לכו ונמכרנו לישמעאלים. מה ראה יהודה שפתח להם דרך מכירה. אמר כנען שחטא נתקלל לעבד. אף זה שחטא לכו ונמכרנו לישמעאלים.

פסוק כח
ויעברו אנשים מדינים סוחרים וגו' בעשרים כסף. כנגדן נתחייבו בכורי ישראל לתת ה' סלעים. שהן כ' דינר. תחת בכורה של רחל.

פסוק כט
וישב ראובן אל הבור. היכן היה. ר' אליעזר אומר עסוק הוא בשקו ובתעניתו. כיון שנפנה הלך והציץ. וי"א הלך להביא חבל להעלותו.
ראובן. אמר הקב"ה אתה פתחת בתשובה. לפיכך הושע בן בארי משבטך פותח בתשובה. שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (הושע יד ב).

פסוק ל
וישב אל אחיו ויאמר וגו' ואני אנה אני בא. אמר להם כסבור הייתי שאמצא תרופה למעשה בלהה. ועתה אנה אני בא.

פסוק לא
ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים. למה שעיר עזים. שדמו דומה לדם האדם. לפיכך השעיר לחטאת.

פסוק לב
וישלחו את כתונת הפסים וגו' הכר נא. בישר בהכר נא. ובהכר נא בישרוהו. היא שתמר אומרה ליהודה הכר נא למי החותמת.

פסוק לג
ויכירה ויאמר כתונת בני. מיכן שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות. ולא מתוך עצבות. שהרי יעקב אבינו אמר חיה רעה אכלתהו.

פסוק לד
ויקרע יעקב שמלותיו. ר' פנחס בש"ר הושעיה אמר שבטים גרמו לאביהם לקרוע. ונפרע להם במצרים. ויקרעו שמלותם (בראשית מד יג). יוסף גרם לשבטים לקרוע. ונפרע לבן בנו. ויקרע יהושע שמלותיו (יהושע ז ו). בנימין גרם לשבטים לקרוע. איכן נפרע לו. ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד א). מנשה גרם לשבטים לקרוע. לפיכך נתקרעה נחלתו. חציו בעבר הירדן וחציו בארץ כנען.
וישם שק במתניו. א"ר איבו לפי שתפס יעקב אבינו את השק. לפיכך אינו זז ממנו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות. אחאב. וישם שק על בשרו (מ"א כא כז). יורם. והנה השק על בשרו (שם ו ל). מרדכי. וילבש שק ואפר (אסתר ד א). ומעולם לא שב ריקם.

ויתאבל על בנו ימים רבים. כ"ב שנה.

פסוק לה

ויקמו כל בניו וכל בנותיו. אלו כלותיו.

וימאן להתנחם. מתנחמין על המתים. ואין מתנחמים על החיים.

ויאמר כי ארד. כסבור היה שקצף הקב"ה עליו שחסר מי"ב שבטים.

ויבך אותו אביו. זה יצחק. כמו שחשבנו למעלה. כי י"ב שנים חיה יצחק אחר מכירת יוסף.

פסוק לו

והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר. ד' פעמים נמכר. לישמעאלים. וישמעאלים לסוחרים. וסוחרים למדינים. ומדינים למצרים.

פרק לח

פסוק א

ויהי בעת ההוא. מה כתוב למעלה מן הענין. והמדנים מכרו אותו אל מצרים. לא היה צריך למימר אלא ויוסף הורד מצרימה (ר' יהודה) [ר' אלעזר] אומר כדי לסמוך ירידה לירידה. ר' יוחנן אמר כדי לסמוך הכר נא להכר נא. ר' שמואל בר נחמני אמר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפר. ודכוותה ולא יתבוששו (בראשית ב כה). והנחש היה ערום (שם ג א). לא היה צריך לכתוב אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. אלא מלמד שראה אותם מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. רבנן אמרי כדי לסרוג על הספר כולו שיאמרו ברוח הקודש נאמרה.

וירד יהודה מאת אחיו. כיון שנמכר יוסף עמדו עליו אחיו. אמרו מלך היית עלינו. אמרת לנו לכו ונמכרנו לישמעאלים וישמעו אחיו. אם אמרת לנו פטרו אותו לשלום היינו שומעים. לכך נאמר וירד יהודה מאת אחיו. אמר נפזר עצמנו שכל זמן שאנו מכונסין השטר מצוי להגבות. שכן הוא אומר בגביע. האלהים מצא את עון עבדיך (שם מד טז). לפי שהיו מכונסין.

ויהי בעת ההוא וירד יהודה מאת אחיו. ירידה היה לו שקבר את אשתו ואת בניו. שכל המתחיל במצוה ואינו גומרה בא לידי זו.

ויט. (ט) מיכן סמכו אנשי ארץ ישראל לכתוב כתובות אשה כ"ה סלעים מנין וי"ט.

יהודה נטה עד איש עדולמי. לפיכך הנביא אומר עד עדולם יבא כבוד ישראל (מיכה א טו).

פסוק ב

וירא שם יהודה. זה המעשה היה קודם מכירת יוסף. אלא סיפור הכתוב היא להביא כי לקה יהודה באשתו ובניו על שם מכירת יוסף כי ער נקרא שמו שהוערה מן העולם. ואונן שהביא אנינה עליו. שלה על כי שלה שגג וכזב במכירת יוסף. וזה שאמר הכתוב והיה בכזיב. על שם מעשה מכירת יוסף נקרא כזיב. שכן כתוב באלישע הנביא אל תשלה את אמתך (מ"ב ד כח). וכתיב אל תכזב בשפחתך (שם שם טז). כך כזיב ושלה אחד הוא. והיה יהודה בכזיב במעשה מכירת יוסף.

פסוק ג

ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר. שתימר מעשיה כקטורת. שלא רצתה לצאת מבית יהודה.

פסוק ז

ויהי ער בכור יהודה רע. הוא להיפך ער.

בעיני ה'. שלא היה אדם יודע רשעתו אלא הקב"ה. והוא פירסמו בפסוק השני. שהיה חורש בגנות ומערה באשפות. למה. כדי שלא תתעבר ותכחיש יפיה. והעולם לא נברא לתוהו והלא לשבת יצרה.

וימיתהו ה'. דינו בידי שמים. שהיה ממית הבנים שהיו עתידין לצאת ממנו. כענין שנאמר קול דמי אחיך (בראשית ד י). דמו ודם זרעותיו. כיוצא בו אם לא דמי נבות ואת דמי בניו וגו' (מ"ב ט כו).

פסוק ח

ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך. מלמד שהיו נוהגין על הייבום קודם מתן תורה ממצות הדעת. ויבם מלשון ויבן. מ"ם משמש בנו"ן. כמו לקץ הימין (דניאל יב יג) הימים. שיבנה ממנה בנים.

והקם זרע לאחיך. מיכן תשובה לאומרים אין הייבום תלוי אלא בנחלה. שהרי עדיין לא היתה נחלה לישראל. שנאמר וישב יעקב בארץ מגורי אביו. ואומר ודור רביעי ישובו הנה. (בראשית טו טז) ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדו. (דברים כה ה) אל הקרובים שהרי ער ואונן אחים מאב היו. ולמדנו ייבום מיהודה. מה כאן באחיה ממש. אף להלן באחיה ממש. ברוך שבחר בדברי חכמים.

פסוק ט

וידע אונן כי לא לו וגו' ושחת ארצה. שהיה דש מבפנים וזורה מבחוץ.

לבלתי נתן זרע לאחיו. נתן כתוב חסר ו'. (כא) שנתן דין ארורים כאחד. שנא' וימת גם אותו. גם אותו כדין אחיו. שהיה משחית זרעו כאחיו. ר' יוסי בר חלפתא נטע ה' ארזים

בישראל מאשת אחיו שיבמה. ואלו ה' ר' ישמעאל ב"ר יוסי. ר' אבודימוס ב"ר יוסי. ר' תנחום ב"ר יוסי. ר' חלפתא ב"ר יוסי. ר' אלעזר ב"ר יוסי.

פסוק יא

ויאמר יהודה לתמר כלתו וגו' כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו. א"ר אלעזר אע"פ שאין נחש יש סימן. כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו.

פסוק יב

וירבו הימים. יהודה כשלקח את בת שוע היה יוסף בן ט"ו שנה. ובשנת ט"ו ליוסף נולד ער. ובשנת ט"ז נולד אונן. ובשנת י"ז נולד שלה כשנמכר יוסף.

וירבו הימים. י"ב חודש.

ויעל על גוזזי צאנו. צאן סגולה של עצמו. כי היה לכל אחד ואחד סגולה. והיו רועים גם את צאן אביהם. כל מקום שנאמר גזיזה עושה רושם.

פסוק יג

ויגד לתמר הנה חמיך עולה תמנתה. ולהלן הוא אומר וירד שמשון תמנתה (שופטים יד א). אלא יהודה שנתעלה בפרץ וזרח כתיב בו עליה. שמשון שנתגנה נאמר בו ירידה.

ר' **סימאה אומר תמנתה אחת היא.** ולמה כתוב בה עליה וירידה. אלא עולים לה מצד זה. ויורדים ממנה מצד אחר. שהיתה תמנתה בצלע ההר. הבא מכאן עולה. והבא מכאן יורד.

פסוק יד

ותסר בגדי אלמנותה מעליה. תמר זינתה. זמרי זינה. זמרי הפיל כמה רבבות מישראל. תמר העמידה כמה מלכים ונביאים שהרי אמוץ ואמציה אחים היו הוא שאמרו חכמים וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

ותכס בצעיף. שתים נתכסו בצעיף וילדו תאומים. רבקה ותמר.

ותתעלף. כמו ותתעפל כמו עולפו (ישעיה נא כ) עופלו. שבזמן שמתכסה האדם מתעפל.

ד"א ותתעלף ותתחלף. שעד עתה לבושה בגדי אלמנותה. ועתה החליפה ולבשה בגדים נאים.

ותשב בפתח עינים. אמר רב אמי מלמד שתלתה עיניה לפתח שכל העינים תלויות לו. זה הקב"ה. שנאמר עיני כל אליך ישברו (תהלים קמה טו). אמרה יהי רצון שלא אצא מבית זה ריקם.

ד"א בפתח עינים. פותחה לו עינים. אמרה לו טהורה אני. פנויה אני. ויש אומרים פתח עינים. שם מקום. כמו שנאמר ביהודה תפוח והעינים (יהושע טו לד).

וי"א בפתח עיני בני אדם. שלא יעבור יהודה ולא יראנה.

פסוק טו

ויראה יהודה ויחשבה לזונה. הוא שאמר רב חמא ב"ר חנינא צריך אדם לרגל עצמו להיות מכיר אחות אשתו ובקרובותיה שלא יכשל בהן. ממי את למד מיהודה. למה כי כסתה פניה. וכי מכוסה היתה. והלא כתיב ויחשבה לזונה. אלא שכיסתה פניה כשהיתה בבית חמיה. ולא היתה מכירה יהודה.

פסוק טז

ויט אליה אל הדרך. בעל כרחו נטה כדי להעמיד מלכים וגואלים.

כי כלתו היא. הוא גזר עליו ומאת ה' היתה.

פסוק יז

ויאמר אנכי אשלח גדי עזים. יעקב נתברך בעורות. ויהודה הוציא מלכים בעורות גדי העזים.

פסוק יח

ויאמר מה הערבון אשר אתן לך ותאמר חותמך ופתילך ומטך אשר בידך. פשטיה דקרא חותמך שהיה חותם בו את הצאן. פתילך שהיה קושר בה את הצאן. ומטך שאוחז בו את הצאן. שכן עושים הרועים קושרים חבל בראש המטה. והוא ענוב. ונכנס בראשו של כבש והוא מושך והעניבה מתקשרות ונאחזת הצאן.

וענין אחר חותמך ופתילך כאשר הכיס קשור עם הפתילים והמטה בידו. ורבותינו דרשו בפסוק מדרש. חותמך זו מלכות. וכה"א כי אם יהיה כוניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני (ירמיה כב כד). פתילך. אלו סנהדרין לובשי ציצית.

ומטך. זה מלך המשיח. דכתיב מטה עוזך ישלח ה' מציון (תהלים קי ב). הרמיז הכתוב שהיו עתידין לצאת ממנה מלכים וחכמים ונשיאים.

ויבא אליה ותהר לו. מביאה ראשונה. תמר באצבע מיעכה. ותהר לו. צדיקים כמותו. גבורים כמותו.

פסוק יט

ותקם ותלך. קימה היתה לה שיצאו ממנה מלכים ונביאים.

פסוק כ

וישלח יהודה את גדי העזים וגו' ולא מצאה. כי לא היתה ישיבתה לשם.

פסוק כא

לא היתה בזה קדשה מעולם. מעולם לא נהייתה קדשה במקומנו.

פסוק כג

ויאמר יהודה תקח לה. מהו תקח לה. אלא כיון ששב רעהו העדולמי ואמר לו לא מצאתיה. אמר לו יהודה הזהר בעצמך אל תבקש אותה מעתה והערבון שבידה תקח לה יהי לה מעתה.

פן נהיה לבוז. שאם תבקש אותה עוד הוא לנו בושה. שיאמרו שיהודה רועה זונות ומשלח סבלונות לזונות. שהרי אנשי המקום אמרו לא היתה בזה קדשה.

וי"א תקח לה. הולך לה הגדי פעם שניה. פן נהיה לבוז שלא תאמר אין בהם אמונה.

יהודה ציער את אביו בשעיר עזים. ותמר ציערה את יהודה בגדי עזים.

הנה שלחתי הגדי הזה. כבר נפטרתי באמונתי.

ואתה לא מצאת. פטורים אנחנו. והמשכנות יהיה לה מעתה.

פסוק כד

ויהי כמשלש חדשים. מיכן שאין העובר ניכר במעי אמו פחות מג' חדשים. כמשלש פי' כמו שלש. ויש לו דומה כמבנה עיר מנגב (יחזקאל מ ב). ופי' כמו בוני עיר.

ד"א כמשלש חדשים. רובו של ראשון ואמצעי כולו ורובו של אחרון.

ויגד ליהודה לאמר. שלוחים זה אחר זה.

זנתה תמר כלתך. והזנות היה קשה להם.

וגם הנה הרה לזנונים. לפי שהיתה מטפחת על כרסה ואומרת מלכים אני מעוברת.

ויאמר יהודה הוציאה ותשרף. אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר תמר בתו של שם היתה וכהן היה. שנא' והוא כהן לאל עליון (בראשית יד יח). לפיכך גזר עליה יהודה הוציאוה ותשרף. דכתיב ובת איש כהן כי תחל לזנות באש תשרף (ויקרא כא ט).

פסוק כה

הוא מוצאת. לשון הוצאה באל"ף. ולשון הצתה בלא אל"ף. כמו ויצת אש בציון (איכה ד יא).

והיא שלחה אל חמיה לאמר. בקש לכפור אמרה לו הכר נא. הכר לבוראך ואל תכפור.

הכר נא. אמר הקב"ה יהודה אתה אמרת לאביך הכר נא הכתונת בנך. הכר נא גם אתה.

פסוק כו

ויכר יהודה ויאמר. ר' ירמיהו בש"ר שמואל ב"ר יצחק. בשלשה מקומות הופיעה הקב"ה. בבית דינו של שם. בבית דינו של שמואל הרמתי. בבית דינו של שלמה. בבית דינו של שם. דכתיב ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני. יצתה בת קול ואמרה ממני יצאו כבושים. ממני היו הדברים. בבית דינו של שמואל הרמתי. דכתיב ויאמר עד (שיב יב

ה). יצתה בת קול ואמרה אני עד בדבר הזה. בבית דינו של שלמה. דכתיב היא אמו (מ"א ג כז). יצתה בת קול ואמרה היא אמו.

ד"א צדקה ממני. אמר יהודה מצודקת היא ממני גזירה שלא תשרף.

כי על כן לא נתתיה לשלה בני. על כן עשתה כל אלה ולא יסף עוד לדעתה.

פסוק כז

ויהי בעת לדתה והנה תאומים בבטנה. מלא. לפי ששניהם צדיקים. ולהלן חסר. לפי שהיה אחד צדיק ואחד רשע.

פסוק כח

ויהי בלדתה ויתן יד. הילד הוציא את ידו.

ותקח המילדת ותקשור על ידו שני לאמר זה יצא ראשונה. א"ר אבא ג' נאמנים לאלתר. החיה. והשיירה. והמטהרת את חברותיה.

פסוק כט

ויהי כמשיב ידו והנה יצא אחיו ותאמר מה פרצת עליך פרץ. זה מלך המשיח. שנאמר עלה הפורץ לפניהם וגו' ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' יג).

פסוק ל

ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני. שני לשון של זהורית והוא זרח. ד"א שהוא זרח תחלה בעולם יצא ראשון.

ארבעה ידות כתיב בפרשה. כנגד ד' דברים שפשט בהן עכן. שנא' וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה וגו' (יהושע ז כא).

פרק לט

פסוק א

ויוסף הורד מצרימה. וי"ו מוסיף על ענין ראשון. לפי שכתוב למעלה והמדנים מכרו אותו אל מצרים. שמא תאמר לבדו ירד. ת"ל הורד ה"ו זה השם. הורד מלמד ששכינה עמו ירדה. משל לרועה שהיה רועה עדרו. נפרד מן העדר כבש אחד. הלך הרועה אחריו לשמרו.

ד"א הורד מצרימה. לשון שולטנות. המד"א וירד מים עד ים (תהלים עב ח). הורד לשון כיבוש. שכיבש את המצריים. כמו כי הוא רודה (מ"א ה ד).

ד"א ויוסף הורד מצרימה. הורד את אביו ואת אחיו מצרימה. שנאמר בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם ואט אליו אוכיל (הושע יא ד). הפסוק הזה מתפרש על השבטים. שהיו עתידין לירד למצרים בשלשלאות של ברזל. והקב"ה הורידן בכבוד שנאמר בחבלי אדם אמשכם. מהו בחבלי אדם. בעולת

חבלים שמשכו את יוסף מן הבור. בעבותות אהבה. בשביל האהבה שאהב יעקב אביו את יוסף מכל אחיו. נתקנאו בו אחיו ומכרוהו. ונתגלגל הדבר וירדו למצרים. ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם. שרוממתי צרות הרעב בעולם כדי שירדו למצרים. ואט אליו אוכיל. שהקדמתי יוסף במצרים שליט על הארץ. ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (בראשית מז יב). ופשטיה דקרא בחבלי אדם אמשכם. כאדם שפושט ב' ידיו בבנו קטן ואומר לו בוא בני בוא. וחבלי אדם אלו האצבעות. עבותות אהבה אלו הזרועות. ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם כאדם שמשים פניו על פני בנו מרוב חיבתו. ואט אליו אוכיל כאדם שמחתך המאכל בשיניו ונותן לתוך פיו של בנו. משל על אבותינו שנהג הקב"ה את ישראל כמשפט האב על הבן. וכה"א כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים ח ה). עתידין היו יעקב ובניו לרדת מצרים. לפיכך הקדים את יוסף לפניהם. משל לפרה שהיתה ממאנת ליכנס. הכניסו את בנה והיא נכנסה אחריו.

ויקנהו פוטיפר. להלן הוא אומר פוטיפרע. מלמד שלא קנהו אלא לעצמו בא המלאך ופרעו. לפיכך נקרא פוטיפרע.

סריס פרעה. שר של פרעה. ולא שהיה סריס בביצים. שהרי אשה היתה לו.

שר הטבחים. שר של הורגים.

איש מצרי. איש ערום. שהמצריים גנבים והגנבים ערומים הם. מעולם הלבן מוכר את הכושי. וכאן הכושים מוכרים את הלבן. אין זה עבד. לפיכך בקש מהם ערב. שנאמר מיד הישמעאלים. מהו מיד שביקש ערב. כענין שנאמר אנכי אערבנו מידי תבקשנו (בראשית מג ט).

פסוק ב

ויהי ה' את יוסף. אמר רב יודן משל לאדם שהיה לפניו י"ב בהמות טעונות יין. נכנסה אחת מהם לחנותו של עובד כוכבים הניח י"א והלך אחריה. אמרו לו הנחת י"א והלכת אחר אחת. אמרן להן אלו עומדות ברשות הרבים ואין אני חושש עליהם. אבל זו אני חושש עליה שלא תיעשה יין נסך. לכך לפי שהיה יוסף קטן והוא בבית העובד כוכבים. לכך ויהי ה' את יוסף. ויהי איש מצליח. ביקש לתת חום בתוך הצונן שאל לו חום נהיה חום. פושרין נהיה פושרין. קרים נהיה קרים.

ויהי בבית אדוניו המצרי. כיון שראה עסקיו מצליחין. שוב לא מכרו אלא היה בביתו.

פסוק ג

וירא אדוניו. בלשון אדונו. אלא בלשון כבוד קורא לו אדוניו על רוב עבודותיו.

וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו. כסבור היה פוטיפר שיוסף מגוש היה. אמר לו כלום אין חרשים במצרים. לפי שארץ מצרים מלאה כשפים היתה. עד שראה ששכינה עומדת על גביו. שנאמר וירא אדוניו כי ה' אתו.

פסוק ד

וימצא יוסף חן בעיניו וישרת אותו. שהיה מוזג הכוס לפניו.

ויפקדהו על ביתו. מינהו על האוצרות.

וכל יש לו נתן בידו. אלו המפתחות של גנזיו.

תני ר' שמעון כ"מ שהצדיקים הולכים שכינה עמהם. ברכה הולכת אחריהן. ויברך ה' אותך לרגלי (שם ל ל). ויברך ה' את בית המצרי.

פסוק ה

ויהי ברכת ה' בכל אשר יש לו בבית ובשדה. היה ראוי לומר. ותהי ברכת ה' כמו ברכת ה' היא תעשיר (משלי י כב). אלא ויהי ברכת ה' חזר אל יוסף. כלומר ויהי יוסף ברכת ה'. ברכה מה' בבית ובשדה. י"ב חודש עשה יוסף. ששה חדשים בבית. וששה חדשים בשדה.

פסוק ו

ויעזב כל אשר לו ביד יוסף ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם. לשון נקי הוא.

ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה. יפה תואר הוא הקומה. ויפה מראה זו צורת פנים. א"ר יצחק זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאי. שנאמר ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה (בראשית כט יז). לא יגרע מצדיק עינו (איוב לו ז).

פסוק ז

ויהי אחר הדברים האלה. אחר הרהורי דברים. מה הרהור יוסף. אמר כשהייתי בבית אבא היה אבא רואה אי זה מנה יפה שהיתה שם. והיה נותנה לי. והיו אחי נותנים בי עין רעה. עכשיו אני ברווחה. אמר לו הקב"ה חייך שאני מגרה בך את הדוב.

ד"א אחר הדברים האלה. מה הרהור יוסף. אמר אבא נתנסה. זקיני נתנסה. ואני איני מתנסה. אמר לו הקב"ה אני מנסה אותך יותר מהם.

ותשא אשת אדוניו וגו' ותאמר שכבה עמי. א"ר שמואל בר נחמני ארורים הם הרשעים. להלן כתיב ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג ט). אבל זו כבהמה. ותאמר שכבה עמי.

פסוק ח

וימאן. מיאון אחר מיאון הרבה פעמים. דכתיב בפסיק ובשלשלת. בדבר עבירה ממאנין. בדבר מצוה אין ממאנין.

ויאמר אל אשת אדוניו. הן אדוני. אמר לה. הקב"ה נוהג מאהובי בית אבא ליקח לעולה. אברהם קח נא את בנך (בראשית כב ב). אשמע לך ושמא אבחר לעולה. ואפסל לקרבן.

ויאמר אל אשת אדוניו. אמר לה. לימוד הוא הקב"ה להיות נגלה על אהובי בית אבא בלילה. אברהם היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר (שם טו א). יצחק וירא אליו ה' בלילה ההוא (שם כו כד). ויעקב הנה סולם מוצב ארצה (שם כח יב). אשמע לך ושמא יגלה עלי וימצא אותי טמא. ולא עוד הן אדוני. אמר לה מתיירא אני מהן האדם (שם ג כב) אם אדם על מצוה קלה עבר ונטרד מתוך גן עדן. זו שהיא מצוה חמורה שהיא גילוי עריות. על אחת כמה וכמה.

הן אדוני. אמר לה. ראובן אחי על שבלבל מצעת של שפחת אמי ניטלה בכורתו וניתנה לי. אשמע לך ואדחה מבכורתי.

ד"א הן אדוני אמר לה מתיירא אני מן אדוני אמרה לו אני הורגו אמר לה לא דיי שאמנה מכת הנואפים. אלא שאמנה מכת הרוצחים.

ד"א הן אדוני. אמר לה מה את מבקשת תשמיש. אין הפרש בין תשמיש של לבן לתשמיש כאור. חלב עזים שחורות וחלב עזים לבנות. כולם תואר אחד להם. וטעם אחד להם.

פסוק ט

איננו גדול. מדרש אמרו רבותינו אמר לה יוסף הן אדוני. מתיירא אני מאדון העולם. אמרה לו איננו רואה אותך. אמר לה גדול ה' ומהולל מאוד (תהלים קמה ג). א"ר אבין הכניסה אותו לחדרי חדרים עד שהעמידה אותו לפני מטתה. והיתה לה עבודת כוכבים חקוקה למעלה ממטתה. נטלה סדין וכסתה את פניה. אמר לה פני זאת את יכולה לכסות. אבל פני צור עולמים כתוב עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ (זכריה ד י).

וחטאתי לאלהים. נשבע שלא יגע בה. אלהים ה' הוא יודע שלא אעשה הדבר הרע הזה.

פסוק י

ויהי כדברה אל יוסף יום יום. אמר רב יודן בש"ר יהושע בן לוי בניה של רחל נסן שוה. וגדולתן שוה. נסן שוה. ויהי כדברה אל יוסף יום יום. וכתיב ויהי כאמרם אליו יום ויום (אסתר ג ד).

ולא שמע אליה. ולא שמע אליהם (שם שם שם). גדולתן שוה. ויסר פרעה את טבעתו (בראשית מא מב). וכתיב ויסר המלך את טבעתו (אסתר ח ב). וילבש אותו בגדי שש (בראשית שם). וכתיב ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות וגו' ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח טו). הוא שש הוא בוץ. וירכב אותו במרכבת המשנה (בראשית שם מג). וכתיב וירכיבהו ברחוב העיר (אסתר ו יא). ויקראו לפניו אברך (בראשית שם). וכתיב וקראו לפניו (אסתר שם).

לשכב אצלה. בעולם הזה להיות עמה ליום הדין.

ד"א ולא שמע אליה לשכב אצלה ולהיות עמה. אפילו שכיבה בלא תשמיש.
שאלה מטרונה את ר' יוסי אפשר יוסף בן י"ז שנה ולא חטא. אמר לה ומה על ראובן במעשה בלהה ועל יהודה במעשה תמר גילה הכתוב. יוסף שהיה קטן שבהם היה מכסה. אלא תורתנו תורת אמת. שכתב בה ולא שמע אליה לשכב אצלה ולהיות עמה.

פסוק יא

ויהי כהיום הזה. ר' יהודה אומר יום ניבול של נילוס היה. והיו הכל הולכים לראות. והוא לא הלך. שכן דרך נילוס מתגדל והולך המלך והשרים הולכים לשמוח בנהר. והוא להם כיום איד של עובדי כוכבים.
(**מג**) **ויבא הביתה לעשות מלאכתו.** מתרגם למיבדק בכתבי חושבניה. לחשוב חשבונות של רבו.
ואין איש מאנשי הבית שם בבית. ללמדך עד היכן תקף את יצרו. והיא לא הלכה אל ניבול נילוס.
ויש דורשין לעשות מלאכתו. ודאי אלא ואין איש. שלא נמצא איש שנראתה דמות דיוקנו של אביו בחלון. אמר לו יוסף עתידין אחיך להיות חקוקין על אבני השוהם. שנאמר ששה משמותם על האבן האחת (שמות כח י). רצונך שלא תמנה עמהם. ומיד ותשב באיתן קשתו (בראשית מט כד). מלמד ששבה קשתו לאיתנה.

פסוק יב

ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי. ארורים הם הרשעים שאין בהם בושה. שהרי ברות כתוב ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג ט). והכא כתיב שכבה עמי.
ויעזוב בגדו בידה. מיכן שהיה בגדו פתוח מלפניו. כמו שאמרנו על כתונת הפסים. שהוא כמו לבוש הרוכבים. והיא תפשתו מאחריו והתיר הלולאות מלפניו מן הקרסים.
ויעזוב בגדו בידה. שאם היה פניו כלפי אשת פוטיפרע. לא אמר הכתוב ותתפשהו וגו' ויעזוב בגדו בידה.
וינס ויצא החוצה. כיון שאמר וינס. מה ת"ל ויצא החוצה. ניצל בזכות אברהם אבינו. שנאמר ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה).

פסוק יג

ויהי כראותה. הוסיפה חימה על חימה. רשע יראה וכעס (תהלים קיב י).

פסוק יד

ותקרא לאנשי ביתה ותאמר ראו. (נ) נתנה אותו בפניהם להתנפל עליו כולהם.
איש עברי. שלא רצה להדבק בה. כענין שנאמר כי לא יוכלון המצרים לאכול עם העברים (בראשית מג לב).

לצחק בנו. כי יחנן קולו אל תאמן בו (משלי כו כה).

פסוק טז

ותנח בגדו אצלה עד בוא אדוניו אל ביתו. א"ר אבהו בשעת תשמיש הגידה לו.

פסוק כ

ויקח אדוני יוסף אתו ויתנהו בבית הסוהר. והלא בן מות היה אם אמת היה הדבר. אלא שהכיר הדברים שהיו שקר אמר לו אני יודע שאין הדבר ממך. אלא שלא לעזוב פסולת לבני. אני נותנך בבית הסוהר. כי שר הטבחים היה ממונה על שר בית הסוהר.

פסוק כא

ויהי ה' את יוסף. לפי שהיתה אשת פוטיפר אומרת לו חייך שאני עושקת אותך בדברים אחרים. והוא אומר עושה משפט לעשוקים (תהלים קמו ז). אמרה לו אני חותכה אנונה שלך. והוא אומר נותן לחם לרעבים (שם שם). אמרה לו אני נותנך בבית האסורים. אמר לה ה' מתיר אסורים. אמרה לו אני מסמא עיניך. אמר לה ה' פוקח עורים. [שם]. אמרה לו אני כופף קומתך. אמר לה ה' זוקף כפופים (שם). עד שנתנה שרטוט של ברזל תחת צוארו. כדי שיתלה את עיניו ויבט בה. שנא' ענה בכבל רגלו ברזל באה נפשו (שם קה יח).

ויט אליו חסד. זש"ה וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (שם קג יז). אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו (שם קמו ה).

פסוק כג

אין שר בית הסוהר רואה את כל מאומה בידו. כל זה בשעת הצרה. ומנין שאף בשעת הרווחה. ת"ל ואשר הוא עושה ה' מצליח בידו.

פרק מ

פסוק א

ויהי אחרי הדברים. למאי אחר. שצפה הקב"ה להוציא ממסגר אסיר. אמרו רבותינו הקציף הקב"ה מלך על עבדיו לעשות רצון עובדיו. מלך על עבדיו. ויקצוף פרעה על שני סריסיו. עבדים על אדוניהם. קצף בגתן ותרש (אסתר ב כא). ר' חנין בש"ר יוחנן אמר לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם (תהלים סו ה). מקציף מלך על עבדיו כדי ליתן גדולה לצדיק זה יוסף. עבדים על אדוניהם. ליתן גדולה לצדיק. זה מרדכי. ומה היה הקצף של פרעה. דכתיב חטאו משקה מלך מצרים והאופה. למי חטאו לאדוניהם למלך מצרים. מה ת"ל מלך מצרים אלא שלא שפט משפט מלך מצרים כי המשקה נמצא זבוב בתוך פיילי פושרין שלו. והאופה נמצא צרור בתוך גלוסקין שלו.

ר' יונתן אומר בקשו להזדווג לבתו של מלך. כתיב הכא חטאו. וכתיב התם ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים.

פסוק ב

ויקצף פרעה על שני סריסיו. שני שריו. שהשרים נקראו סריסים. שנאמר לפוטיפר סריס פרעה (בראשית לז לו). והיה לו אסנת בת פוטיפרע.

פסוק ג

ויתן אותם במשמר. שנה את דינם. כדי לייסרן ביסורים ואחרי כן להמיתם.

מקום אשר יוסף אסור שם. ללמדך שכל הענין לא היה אלא בשביל יוסף.

פסוק ד

ויפקד שר הטבחים את יוסף אתם. לפי שהיו חשובים ונכבדים. הנהיג עליהם דרך כבוד. ומוסר להם אדם לשמשם.

ויהיו ימים במשמר. י"ב חודש.

פסוק ה

ויחלמו חלום שניהם איש חלומו. כלומר איש מה שאירע לו.

איש כפתרון חלומו. מלמד שכל אחד ואחד ראה חלומו ופתרון חלומו של חבירו שנאמר כפתרון חלומו.

פסוק ו

ויבא אליהם יוסף בבקר. כמנהגו לתת להם מים לרחוץ.

והנם זועפים. כעוסים. כמו זעף ה' (מיכה ז ט). שבזמן שאדם זעף פניו מוריקות.

פסוק ז

וישאל את סריסי פרעה. שכן דרך החכם לשאול לאשר עמו. מדוע פניו משונות היום משאר הימים. וכן אומר באמנון. וכן אומר בנחמיה. ויאמר לו המלך מדוע פניך רעים (נחמיה ב ב).

פסוק ח

ויאמרו אליו חלום חלמנו. לא אמרו חלומות חלמנו. אלא חלום. אמרו לו חלום שנינו דומין זה לזה. זה בשלשה שריגים. וזה בשלשה סלי חורי.

ד"א חלום חלמנו. כל אחד ואחד חלומו בראשו.

הלא לאלהים פתרונים. שהקב"ה נותן דעת לבני אדם לפתור חלומות. והן הולכים אחר הפה.

פסוק ט

ויספר שר המשקים וגו' והנה גפן לפני. גפן אלו ישראל. שנאמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט).

פסוק י

ובגפן שלשה שריגים. אלו משה ואהרן ומרים.

והיא כפורחת. כגנה פרחה גאולתן של ישראל.

עלתה נצה. הניצה ישועתן. הניצה אורן.

הבשילו אשכלותיה ענבים. גפן שהפריחה מיד הניצה. ענבים שהניצו מיד הבשילו. כענבים במדבר מצאתי ישראל (הושע ט י).

פסוק יא

וכוס פרעה בידי. ד' כוסות אמורים בפרשה. (יג) וכנגדן קבעו חכמים ד' כוסות של ליל פסח.

ד"א כנגד ד' גאולות. ד' מלכיות. ר' יהושע בן לוי אמר כנגד ד' כוסות התרעלה שהקב"ה משקה את עובדי כוכבים. קח את כוס היין החמה (ירמיה כה טו). כוס זהב בבל ביד ה' (שם נא ז). כי כוס ביד ה' וגו' (תהלים עה ט). ימטר על רשעים פחים וגו' מנת כוסם (שם יא ו). וכנגדן ארבע כוסות של ישועות. ה' מנת חלקי וכוסי (שם טז ה). דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (שם כג ה) כוס ישועות אשא (שם קטז יג). ישועות תרי. הא ד' כוסות של ישועות. אחת לימות המשיח. ואחת לגוג ומגוג. אמר לו אתה בשרתני בשורות טובות. אף אני מבשרך בשורה טובה. שנאמר ויאמר לו יוסף זה פתרונו בעוד שלשת ימים.

פסוק יד

כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני. ב' זכירות אחת למה שמו אותי בבור. ואחת להוציאני מן הבור.

פסוק טו

כי גנב גנבתי. גנבתי מבית אבי. גנבתי בבית הבור.

כי שמו אותי בבור. ר' אבין אומר כ"מ שהצדיק הולך שכינה עמו. וכן הוא אומר ויהי ה' את יוסף.

פסוק טז

וירא שר האופים כי טוב פתר. מאין ידע. אלא מלמד שראה חלומו ופתרון חלומו של חבירו. כמו שאמרנו למעלה. איש כפתרון חלומו.

אף אני בחלומי. א"ר חנינא בר סימון ארבעה פתחו באף ואבדו באף ואלו הן. נחש. ושר האופים. ועדת קרח. והמן.

והנה שלשה סלי חורי על ראשי. אלו ג' מלכיות הראשונות.

פסוק יז

ובסל העליון מכל מאכל פרעה. זה מלכות הרשעה.

והעוף אוכל אותם מן הסל מעל ראשי. משאכל את העליון אכל את התחתון. אמר לו אתה בשרתני בשורה רעה רעה תבא פתרונו.

פסוק יט

בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על עץ. מלמד שהרמתן של רשעים היא השפלתן. ותלה אותך על עסקי תלוי.

ואכל העוף את בשרך מעליך. שארית עמי יבזום (צפניה ב ט). ומנין שישראל נקראו עוף שנאמר מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם (ישעיה ס ח). ואומר אל תתן לחית נפש תוריך (תהלים עד יט). פשטיה דקרא והנה שלשה סלי חורי. סלים של חורים. חורי למפרע יחור. כמו יחור של תאינה. והם סלים של נצרים. ויש אומרים חורי כמו חורים.

פסוק כ

ויהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה. יום גנוסיא של פרעה. כמו ששנינו בכס' עבודת כוכבים יום גנוסיא של מלכים.

ויעש משתה לכל עבדיו. שכן היה המנהג.

וישא את ראש שר המשקים. מנאם. כענין שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב). אירע לזה מה שנאמר לו. ואירע לזה מה ש־תמר לו.

פסוק כא

וישב את שר המשקים על משקהו. אמרו ערכי פרעה הזבוב שנמצא בפיילי של זה אנוס היה ואין לו משפט מות. אבל הצרור שנמצא בגלוסקין של שר האופים לא היה אנוס אלא נתייאש במוראו של מלכות ומשפט מוות לו. לכך נאמר כב) ואת שר האופים תלה כאשר פתר להם יוסף. הוא שאמרו ז"ל כל החלומות הולכים אחר הפה.

פסוק כג

ולא זכר שר המשקים. שמא תאמר מרצונו לא זכר. ת"ל וישכחהו. בעל כרחו מלמד שבכל יום ויום היה מתנה תנאים לזוכרו. והמלאך בא והפכן. קושר קשרים לזוכרו. והמלאך בא והתירן. א"ל הקב"ה אע"פ שאתה שכחת אני לא שכחתי. אלא קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר (איוב כח ג). עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה יט). לכך נאמר ויהי מקץ שנתים ימים. לפי שאמר יוסף ב' פעמים זכרתני והזכרתני (לעיל יד). לכך לא זכר שר המשקים וישכחהו. לכך נאמר ויהי מקץ שנתים. חשבתי בלבי קיים יוסף הצדיק עשרת הדברים. שנא' וינס וינס וינס וינס ארבעה ניסות. ויצא ויצא. שני יציאות. החוצה החוצה החוצה ארבע חוצות. הרי י'. לפי שקידש השם כאילו קיים עשרת הדברות. וינס מן הערוה. ויצא מן העבירה. החוצה מן העבירה. תרתי

בלבי יש בה בפרשה הזו כ"ב ויהי. כנגד כ"ב אותיות של תורה שנהיה חזק בכולם שקיים יוסף התורה כולה קודם נתינתה. ואתנה לבי לדעת חכמה כי הפרשה כולה התחלת הפסוקים בוי"ו חוץ משמונה פסוקים. וסימנם אל"ה א"ב ככ"ב. אלה תולדות (לז ב). לכו ונמכרנו (לז כז). היא מוצאת (לח כה). איננו גדול בבית (לט ט). בעוד קמא (מ יג). כי אם (מ יד). כי גנב (שם טו). בעוד בתרא (שם יט). למה כנגד המילה שנתנה לשמנה. שכל הפרשה סיפורים של וי"ם וי היה במכירת יוסף. ווי במיתת אשת יהודה ובניו. ווי באשת פוטיפרע. ווי בבית האסורים. ווי לסריסי פרעה. חוץ משמנה פסוקים שאמרנו למעלה. שזכה אסנת בת פוטיפרע להזדווג למולים. כיוצא בדבר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א). כולן ווי"ן חוץ מח' פסוקים שבספר רות. שנזדווגה רות עם בועז ויצא ממנה מלכות. שנאמר הוא אבי ישי אבי דוד (שם ד יז).

סליק פרשת וישב.

פרשת מקץ.

פרק מא

פסוק א

ויהי מקץ. כתוב טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל אשר לא ידע להזהר עוד כי מבית הסורים יצא למלוך כי גם במלכותו נולד רש (קהלת ד יג יד). טוב ילד. זה יוסף. ולמה נקרא שמו ילד. לפי שהיה חביב על אביו יותר מכל בניו. וכה"א הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים (ירמיה לא יט). תדע לך שהרי בנימין אחיו היו לו עשרה בנים. שנאמר ובני בנימין בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן אחי וראש מופים וחופים וארד (בראשית מו כא). והנה קורא אותו נער. שלחה הנער אתי ונקומה (שם מג ח). וכן יהודה אמר והיה כראותו כי אין הנער ומת (שם מד לא). כך נקרא יוסף ילד. על שם שעשועים וגעגועים. **ס"א טוב ילד**. למפרע דלי. שהיה יוסף בן אחד עשר לאביו. ומזל דלי היא אחד עשר במזלות. וכבר בני יעקב נמשלו בכוכבים. שנא' ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (שם לז ט). מסכן. שנא' כי גנב גנבתי (שם מ טו). מסכן שנסתכן בבור מלא נחשים ועקרבים. מסכן שנסתכן ע"י אשת פוטיפר. וחכם. שלא הודיע לאביו שהוא במצרים. ולא הודיעו לו שאחיו מכרוהו. וחכם. שלא נכשל בעבירה. וכה"א וחכם לב יקח מצות (משלי י ח). שאין נכשל בעבירה אלא פתי. שנאמר מי פתי יסור הנה וגו' (שם ט ד). ואומר נואף אשה חסר לב (שם ו לב). אבל יוסף הצדיק אמר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט ט). וחכם שידע לפשר חלומות. ממלך זקן. זה פרעה. שהרי ראה לאברהם אבינו. וראה את יעקב. והוא שפרעה אמר ליעקב אבינו כמה ימי

שני חייך (בראשית מז ח). שהיה דומה לאברהם אבי אביו. ויעקב אמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי (שם שם ט). וכסיל. שהרי היה משתבח על אלוהו. שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם והנה עומד על היאור. ומנין שהיאור היה אלוהו. שנאמר הנה יוצא המימה ונצבת לקראתו על שפת היאור (שמות ז טו). הצדיקים מקיימין השכינה עליהם. שנאמר והנה ה' נצב עליו (בראשית כח יג). ואומר ויעל מעליו אלהים (שם לה יג). אבל הרשעים מתקיימין על אלהיהן. שנאמר ויהי מקץ שנתיים ימים ופרעה חולם והנה עומד על היאור.

ויהי מקץ. לקץ סיום צרותיו של צדיק. שנאמר קץ שם לחושך (איוב כח ג).

שנתים ימים. כנגד שתי הזכירות שאמר יוסף לשר המשקים. כי אם זכרתני אתך והזכרתני (בראשית מ יד). לפי שתלה הזכירה בו. נתאחר ב' שנים עוד ימים. שלא תאמר שנתיים קיץ וחורף. כמו שנאמר ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם (ישעיה ז ח). והם תקופות ששים וחמש שנה. לכך נאמר שנתים ימים.

ופרעה חולם. מהו חולם. שהיה חולם כל הלילה היה רואה בחלום ועוד ראהו.

והנה עומד על היאור. אמרו רבותינו ז"ל אין חלום בא אלא מתוך הרהור האדם. תדע דלא חזי אינש פילא דעיילא בקופא דמחטא. כלומר דבר שאי אפשר אין אדם רואה לפי שאינו מהרהר עליו אין רואהו בחלום. אבל פרעה היה מהרהר על היאור. שהרי אומר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג). לפיכך ראה והנה עומד על היאור. שהוא עומד על אלוהו.

פסוק ב

והנה מן היאור עולות שבע פרות. החלום הזה מתרגמו מענין קריאתו.

פרות. על לשון פרי האדמה.

יפות מראה. מלמד שהנאה משביע. וכה"א טוב מראה עינים מהלך נפש (קהלת ו ט).

ובריאות בשר. שמנות. וכה"א ועגלון איש בריא מאד (שופטים ג יז).

ותרעינה באחו. לשון ריעות. באחו לשון אחוה. אע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיו רועות באחו. כמו ישגא אחו בלי מים (איוב ח יא) אעפ"כ מדרש לכל דבר. מה לשון ריעות ואחוה שכל זמן ששובע בעולם בני אדם נעשים ריעים ואחים זה לזה ומוסיפין אחוה זה לזה. שמזמינין זה לזה. ואוכלין ושותין ושמחין. וכה"א תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה (זכריה ג י). ואומר ישאו הרים שלום לעם (תהלים עב ג). בזמן שישאו הרים. שלום לעם.

פסוק ג

והנה שבע פרות אחרות. שאינן בנות זיווגן של ראשונות.

ותעמודנה אצל הפרות הראשונות. אין הפסק ביניהן.

פסוק ה

ויישן ויחלם שנית. שנית בדומה לו.

והנה שבע שבלים. שבולים כלשון שבולת. כמו חמודות חמודים.

בריאות. עבות.

פסוק ו

והנה שבע שבלים דקות ושדופות קדים. קדים בכל מקום קשה. רוח קדים עזה (שמות יד כא). רוח קדים חרישית (יונה ד ח). ורוח הקדים נשא את הארבה (שמות י יג). ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מח ח). אמרו רבותינו אין בכל הרוחות קשה מן הקדים שהוא חום וכבד.

פסוק ז

ותבלענה השבלים הדקות. שמא תאמר בליעה ממש. לא כי אלא שראה שהיו השבלים עולות ומכסות את שבע השבלים הטובות. והכיסוי נקרא לשון בליעה. וכן הוא אומר ולא יבואו לראות כבלע את הקדש (במדבר ד כ). ח) ויהי בבקר ותפעם רוחו. ולהלן הוא אומר ותתפעם רוחו (דניאל ב א) ר' יהודה אומר כאן חלום יודע ופתרונו שאל. אבל נבוכדנאצר שאל חלומו ופתרונו. רבנן אמרי לפי שכאן ניתן גדולה לאחד נאמר ותפעם. להלן לארבעה נאמר ותתפעם. א"ר יוחנן כל חלום שהוא סמוך לבקר מיד הוא בא. שכן חלום פרעה היה סמוך לבקר נאמר ותפעם. אבל נבוכדנאצר ראהו בחצי הלילה. לכך נאמר ותתפעם רוחו ושהה לבוא.

וישלח ויקרא את כל חרטומי מצרים. ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פותרים היו אותו אלא שלא היו קולן נכנס באזניו. שבע פרות שבע בנות אתה מוליד. ושבע פרות הרעות הם ז' בנות שהוא קובר. שבע השבלים שבע איפרכות הוא כובש. שבע הרעות ז' איפרכות מורדות בו. הה"ד בקש לץ חכמה ואין ודעת לנבון נקל (משלי יד ו). בקש לץ חכמה ואין. אלו חכמי פרעה. ודעת לנבון נקל. זה יוסף.

פסוק ט

וידבר שר המשקים את פרעה לאמר. שעל ידי שליח דבר אליו.

פסוק י

פרעה קצף על עבדיו. מלמד ששם פרעה הוא גדולתו. כמו שתאמר פרעה קצף על עבדיו. לכך הנביא קורא אותו פרעה הפרע (ירמיה מד ל). כי תחת יופי (ישעיה ג כד). אותי ואת שר האופים. אותי עיקר והוא טפל.

פסוק יא

ונחלמה חלום בלילה אחד. לילה אחד נגזר עליהם דינם.

פסוק יב

ושם אתנו נער עברי. א"ר שמואל בר נחמני ארורים הם הרשעים שאינן עושים טובה שלימה. נער שוטה. (כד) עברי שוגה. עבד שכך היה מוכתב לפני פרעה שאין עבד מולך. **ונספר לו**. יג) ויהי כאשר פתר לנו כן היה. מיכן ארז"ל כל חלומות הולכין אחר הפה. ובלבד שיהא דומה הפתרון מעין החלום. במס' ברכות בפרק אחרון. אמרו על בר הדיא מפשר חלמין אזלי לגביה אביי ורבא. אביי יהב ליה זוזא מפשר ליה ומפשר ליה בטיבותיה. ורבא דלא יהיב ליה זוזא מפשר ליה בבישותיה. והכי מטי להון עד דקבר לי' רבא ברתיה דרב חסדא ובנהא. ובברייתא דבראשית רבה דלמה פירוש מעשה. דההיא איתתא דאזלית לגבי דר' אליעזר אמרה ליה חמית בחלמי תנייתה דבייתה פקעה. ופשר לה לטוב. אמר לה בר דכר מעוברת. וכן הוה וילדה בר דכר.

אותי השיב על כני ואותו תלה. מי גרם. פתרונו גרם.

פסוק יג

וישלח פרעה וגו' ויגלח ויחלף שמלותיו. כדי לחלוק כבוד למלכות שלא יבא לפניו מזוהם.

פסוק טו

ויאמר פרעה אל יוסף חלום חלמתי. שהיו פותרין אותי ולא נכנס מדבריהם באזני.

פסוק טז

ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה. תלה הגדולה בגדול. מכאן שצריך אדם להתפלל בשלומה של מלכות.

פסוק יז

וידבר פרעה. כל תחילת המעשה הדיבור משמעו. שנאמר וידבר פרעה. אבל אמירה מענהו למעלה.

בחלומי הנני עומד על שפת היאור. רבנן אמרי מ"ב שנה נגזרה גזירה על ארץ מצרים הרעב שבע ושבע של פרות רעות. ושל שבלים הדקות. שראה פרעה. שבע ושבע שאמר פרעה ליוסף. ושבע ושבע שהחזיר יוסף לפרעה. ג' פעמים י"ד הרי מ"ב. א"ר יוסי בר חנינא שנתים עשה הרעב. כיון שירד יעקב למצרים כלה הרעב. ואימתי חזר להיות בימי יחזקאל. הה"ד ונתתי את ארץ מצרים שממה וגו' (יחזקאל כט יב).

פסוק לב

ועל השנות החלום. כל החלום שנשנה ונפתר החלום מזומן הוא.

פסוק לג

אכל בערים ושמרו. זו הכנסת תבואה בקשיה כדי שתהא נשמרת.

פסוק לח

ויאמר פרעה אל עבדיו. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז).

אשר רוח אלהים בו. אמר להם אם מהלכים אנו מסוף העולם ועד סופו. אין אנו מוצאין כזה.

פסוק לט

ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך. זש"ה פלגי מים לב מלך (משלי כא א).

פסוק מ

אתה תהיה על ביתי. להיות גוזר.

ועל פיך ישק. יתפרנסון. כמו ובן משק ביתי (בראשית טו ב).

ד"א ועל פיך ישק. שלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך.

רק הכסא אגדל ממך. אמרו שריו וגבוריו עבד שקנאו רבו בעשרים כסף נמליכהו עלינו. אמר להם טכסיסי מלכות אני רואה בו. אמרו לו אם כן יודע שבעים לשון. שכן הוא דרך מלכותם שיהא יודע מלך מצרים שבעים לשון. אמר להם למחר אנסה אותו. באותו לילה בא גבריאל והיה מלמדו ע' לשון. ולא יכול לקבל אותם. עד שהוסיף לו אות אחת בשמו של הקב"ה. היינו דכתיב עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע הסירותי מסבל שכמו כפיו מדוד תעבורנה (תהלים פא ו ז). למחר נסהו והיה יודען. התחיל יוסף לדבר עם פרעה בלשון הקודש. ולא היה משיב לו פרעה. אמר לו מה זה הלשון. אמר לו לשון הקדש. אמר לו השבע לי שלא תגלה הסוד. שלא יאמרו יוסף גדול מפרעה.

רק הכסא אגדל ממך. מאחר שאמר לו אתה תהיה על ביתי. יכול כמוני. ת"ל רק הכסא אגדל ממך. גדולתי למעלה מגדולתך. כיוצא בו דבר אל עדת בני ישראל קדשים תהיו כי קדוש אני ה' (ויקרא יט ב). קדושתי למעלה מקדושתכם. ארז"ל ומה פרעה שאמר ליוסף אני פרעה גידלו כל כך. הקב"ה שאמר לישראל אני ה' אלהיכם. [שם]. אני עשיתי ואני אשא אני אסבול ואמלט (ישעיה מו ד). על אחת כמה וכמה.

א"ר יודן בש"ר בנימין ב"ר לוי יוסף משלו נתנו לו. הפה שלא נשק בעבירה. ועל פיך ישק כל עמי. צואר שלא דבק בעבירה. וישם רביד הזהב על צוארו. ידים שלא מישו בעבירה. ויתן אותה על יד יוסף. הגוף שלא דבק בעבירה. וילבש אותו בגדי שש.

פסוק מג

ויקראו לפניו אברך. אב בחכמה ורך בשנים. שהיה בן שלשים שנה.

ד"א אברך. אב המלך שהרי המלך נקרא רך.

לא ירים איש את ידו. לגזור.
ואת רגלו. לרכוב בכל ארץ מצרים.

פסוק מה
ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. א"ר יוחנן צפונות מופיע ונוחות לו לומר. ר' יהודה ב"ר סימון אמר צפונות מופיע בדעת ומניח רוחן של בריות. רבנן אמרי "צופה "פודה "נביא "תומך. "פותר "ערום "נביא "חוזה.
ויצא יוסף. יצא טבעו.

פסוק מז
ותעש הארץ לקמצים. לאוצרים.
ד"א לקמצים. לקבצים מ' מתחלף בב'.

פסוק מח
ויקבוץ את כל אוכל. ר' יהודה אומר נתן מה שבתחום טבריא בטבריא מה שבתחום צפורי בצפורי. לפי שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה.

פסוק מט
ויצבור יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חדל לספור כי אין מספר. אמרו ג' אוצרות היו לו ליוסף במצרים מלאות כסף. כנגד ג' מספרים של פסוק הזה. הרבה מאד מלספור כי אין מספר. אחת נתגלה לקרח. ואחת לאנטונינוס. ואחת לכורש. ויש אומרים שמורה למשיח.

פסוק נ
וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב. מיכן אמרו חכמים אסור לשמש בימות הרעב.

פסוק נא
ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה וגו' ואת כל בית אבי. הצרות שבאו עליו מבית אביו.

פסוק נג
ותכלינה יצא מכוללות הנאות. כך היו שבע שנים של שובע. נד) ותחלינה. נכנסו חולניות עד שהיו יושבין על השלחן בקשו פת קיבר ולא מצאו. אמר זה שאמר יוסף ותרעב.

פסוק נה
ותרעב כל ארץ מצרים. לפי שהרעב מגרה את המאכל. שאם היה נוהג לאכול ליטרא לחם. אוכל ג' ליטראות. שנאמר ותרעב כל ארץ מצרים.

פסוק נו
והרעב היה וגו' את כל אשר בהם. מאושרים שבהם.
ויחזק הרעב. הולך היה ומתחזק.

פרק מב

פסוק א

וירא יעקב כי יש שבר במצרים. ראה העוברים ושבים מביאים בר ממצרים. דרשה וירא יעקב. ראה שהגיע הזמן כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (בראשית טו יג).

כי יש שבר. ואחרי כן ילכו ברכוש גדול (שם שם יד).

ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. אמר להם יעקב אבינו למה תראו עצמיכם כשבעים בפני הכנענים. מדרש תיראו לא נאמר. אלא תתראו. ת' יותר אלו ארבע מאות שנאמר לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך. אמר להם למה תראו עצמיכם מן הת'.

פסוק ב

רדו שמה. אמר ר' אבא בר כהנא בישרן שהן עתידין לעשות שמה ר"י שנה כמנין רד"ו. שקפץ הקב"ה ק"ץ שנה מן הגלות וחשב להם מן לידת יצחק אבינו. דכתי' ויצחק בן ששים שנה (בראשית כה כו). וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט). הרי ק"ץ.

פסוק ג

וירדו אחי יוסף עשרה. אותן שהיו במכירתו.

פסוק ד

ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו כי אמר פן יקראנו אסון. מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת סכנה.

פסוק ה

ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים. מיכן סמכו רבותינו לומר כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה. כתיב הכא ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים. וכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כב לב).

פסוק ו

ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר. לא רצה למנות אחר על המכירה אלא הוא בעצמו. לפי שידע שעתידין היו אחיו לבא מצרימה כדי שיכירם.

פסוק ז

וירא יוסף את אחיו ויכירם ויתנכר אליהם. מלמד שנעשה עליהם כנכרי. נטל את הגביע והקיש בו. אמר להם מרגלים אתם. אמרו לו כנים אנחנו. אמר להם אם כנים אתם למה לא נכנסתם כלכם בפתח אחד. אמרו לו כך צוה עלינו יעקב אבינו. שלא נכנס בפתח אחד מפני העין. אמר להם. ומה טיבכם בשוק של זונות. אמרו אבדה אבדנו ואנו מבקשים אותה שמא נמצא אותה. אמר להם כך אני רואה בגביע שלי ששנים מכם חרבו כרך גדול של שכם. ואחד מכם מכרתם אותו לערביים. מיד נזדעזעו. אמרו לו שנים עשר

עבדיך אחים אנחנו. אמר להם ואנה השנים. אמרו לו האחד מת. והאחד אצל אבינו. אמר להם לכו והביאו אותו.

ד"א ויוסף הוא השליט על הארץ. גזר שלש גזירות. שלא יכנסו שני אחים משני פתחים. ושלא יכנס אדם אחד בשני חמורים. ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שם אביו ושם זקנו. והיה מנשה עמד ומקבל פתקין.

ויתנכר אליהם. בדברים. נעשה להם כנכרי. אבל לעשות להם רעה חלילה. דכתיב ח) ויכר יוסף את אחיו. (ט) הכירם במאכל ובמשתה ובלויה.

והם לא הכירוהו. בשעה שנפל בידיהם לא הכירוהו.

פסוק ט

ויזכור יוסף את החלומות. כיון שהשתחוו לו אפים ארצה זכר את החלומות והנה תסבינה אלמותיכם ותשתחוין לאלומתי (בראשית לז ז).

לראות את ערות הארץ באתם. לפי שגזר הנכנס יכתוב לו שמו ושם אביו. והביאו לו הפתקי כתובים ראובן בן יעקב. שמעון בן יעקב וכלם. אמר להם אם לא כי אין אתם מרגלים. היאך לא נכנסתם בפילין אחד.

פסוק י

ויאמרו אליו לא אדוני. אדני כלשון אדונינו.

ועבדיך באו לשבר אוכל. כדרך כל הבאים באנו.

פסוק יא

כלנו בני איש אחד. הכניסו גם את יוסף בכללם.

פסוק יב

ויאמר אלהם לא כי ערות הארץ באתם לראות.

פסוק יג

ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו' והאחד איננו. אמר להם והיכן הוא. אמרו לו נאבד מבתינו. אמר להם אם תמצאו אותו אתם בידי אדם. מה הייתם נותנים בעדו. אמרו לו כל מה שבידינו היינו נותנים. אמר להם ואם לא היו נותנים לכם מה הייתם עושים. אמרו לו לכך ירדנו או להרוג או ליהרג. אמר להם הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם.

פסוק טו

בזאת תבחנו חי פרעה. בזמן שהוא רוצה לישבע לשקר היה אומר חי פרעה. א"ר לוי משל לגדי שברח מן המרעה ונכנס לו אצל אשה אלמנה. שחטה אותו והפשיטה אותו. ונתנוה על המטה. וכסת עליו סדין. באו לבקש את הגדי. והיתה אשה נשבעת כן תאכילוהו בשיניה. אם יודעת כלום בגדי הזה. וכסבורים המבקשים אותו שהוא בנה. והיא נשבעת על הגדי. כך חי פרעה אם תצאו מזה.

פסוק טז
שלחו מכם אחד.

פסוק יז
ויאפה אתם אל משמר שלשת ימים. אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצרה אלא עד שלשת ימים.

פסוק יח
ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי. וכה"א יחיינו מיומים ביום השלישי (הושע ו ב).

פסוק כא
ויאמרו איש אל אחיו אבל. א"ר אבא בר כהנא לשון דרומאי היא. אבל ברם.
אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו. מלמד שהיה מתחבט לפני רגלו של כל אחד ואחד. כדי שיתמלאו עליו רחמים. ולא נתמלאו.
ולא שמענו על כן באו אלינו. מלמד שביקשו להם עון אחר ולא נמצא. שהרי לא זכרו עון אחר. וזה לא היה אלא לטובה. שנאמר אלהים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב (בראשית נ כ).

פסוק כב
ויען ראובן אתם לאמר הלא אמרתי. מצא פתח להשיבם.
וגם דמו. דמו של יוסף. וגם דמו של זקן.

פסוק כג
כי המליץ בינותם. זה מנשה.

פסוק כד
ויקח מאתם את שמעון. מפני שהוא השליכו לבור.
ד"א לפי שהוא היה ראשון למרד. שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי (שם לד כה).
ויאסור אותו לעיניהם. ר' חגי בש"ר יצחק אמר לעיניהם אסרו. כיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו וסכו והרחיצוהו.

פסוק כז
ויפתח האחד. זה לוי. שנא' שמעון ולוי אחים (שם מט ה). כיון שנשאר שמעון במצרים. לוי נקרא האחד.
ויאמר אל אחיו הושב כספי וגו' ויצא לבם ויחרדו וגו' מה זאת עשה אלהים לנו. זש"ה אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו (משלי יט ג). היה להם לראות שקיהם קודם שיצאו משם. אם חטים נתנו להם אם שעורים.

פסוק כט
ויבאו אל יעקב אביהם ויגידו לו את כל הקורות אתם. דברים כבדים עליהם (כג) כקורות.

פסוק ל
דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות. מיכן שהדבור לשון קשה.

פסוק לד
והביאו את אחיכם הקטן וגו' ואת הארץ תסחרו. ללמדך שיש לדרוש להוסיף על דברי האגדה בכל מקום. (כד) לפי שהסדרן מקצר הענין. שהרי לא אמר למעלה ואת הארץ תסחרו. והם סיפרו לאביהם ואת הארץ תסחרו.

פסוק לה
ויהי הם מריקים שקיהם וגו' המה ואביהם וייראו. מלמד שחשדן.

פסוק לו
אליהם יעקב אביהם יוסף איננו ושמעון איננו. בישרו פיו ששמעון ויוסף יחדיו. עלי היו כלנה. א"ל הוספתם עלי יגון על יגון.

פסוק לז
ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית. אמר לו מה נשתנו בני מבניך. אמר להם יהודה. הניח לו לזקן זה עד שתכלה הפת מן הבית. כיון שכלה הפת מן הבית. אמר לו יהודה. אבא אם הולך בנימין ספק נתפס ספק לא נתפס. ואם אינו הולך עמנו כלנו מתים ברעב. מוטב שתניח את הספק. ותתפוס את הודאי. אמר לו מי ערב בו. א"ל אני ערב בו. שנאמר אנכי אערבנו מיד שלחו עמהם.

פסוק לח
ויאמר לא ירד בני עמכם. אמר לו יעקב אבינו אין זה לשון חכמים. וכי בניך ולא בני. **וקראהו אסון.** כגון אריא וגנבא. או צנים ופחים. לפי שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.

פרק מג

פסוק ד
אם ישך משלח.

פסוק ה
ואם אינך משלח. אמר לו יהודה. הוא אמר לנו דברים של אמת. ואנו משיבים לו דברים של בטלה. אלא אמר הקב"ה אני עסוק להמליך את בנו במצרים. והוא אומר למה הרעותם לי להגיד לאיש.

פסוק ז
ויאמרו שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו. א"ר אבא בר כהנא אפי' עצי עריסותינו גילה לנו.

פסוק ח
ויאמר יהודה אל ישראל אביו. מוטב שתהא נפש אחת בספק. ולא כלם בודאי.

פסוק ט
אנכי אערבנו. העיד בו ביוסף שהיה צדיק.
כל הימים. זה העולם הבא.

פסוק יא
ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא. אמר אני עשיתי לאבי איפוא והלבשתיו חרדה.
מזמרת הארץ. דברים שהן מזמרין העולם.

פסוק יב
וכסף משנה. א"ר יצחק שמא הוקיר השער. ומה שהייתם קונים בתחלה בסלע. עתה אתם קונים בשתים. לכך נאמר משנה.
ואת הכסף המושב. זה הכסף הנמצא באמתחת.

פסוק יג
ואת אחיכם קחו. הרי כסף והרי דורון. והרי אחיכם. מה אתם צריכין עוד. אמרו לו תפלתך. אמר להם יד) ואל שדי יתן לכם רחמים. אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צד יב) מאבות העולם שבא עליהם יסורים ולא הקפידו כלפי שכינה. אף אתה אם באין עליך יסורין אל תקפיד.
ואל שדי. אמר להם מי שאמר לעולמו די. הוא יאמר די ליסורי.
יתן לכם רחמים. גדולים רחמים שבהן ישראל מתקבצין מן הגליות. שנאמר ויתן לכם רחמים (דברים יג יח). ואומר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך (שם ל ג).
ואני כאשר שכולתי שכלתי. עד עתה שכלתי ולא אשכל עוד.

פסוק טו
ויקחו האנשים. זש"ה מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי יח טז).

פסוק טז
וירא יוסף אתם את בנימין. ראה ושמח. כענין שנאמר וראך ושמח בלבו (שמות ד יד).
וטבוח טבח והכן. מיכן שהיו אבותינו נהוגין במצות קודם מתן תורה. נאמר כאן והכן. ונאמר להלן והכינו את אשר יביאו (שם טז ה).

פסוק יט
ויגשו אל האיש. היה דוחפן לפנים. והם היו דוחפין אותו לחוץ.

פסוק כ
ויאמרו בי אדוני ירד ירדנו. אמרו לו ירידה הוא לנו. שהרי בארצנו היינו מפרנסין אחרים. ועכשו אנו צריכין לפרנסתך.

פסוק כג
ויאמר שלום לכם אל תיראו אלהיכם ואלהי אביכם. בזכותכם ובזכות אבותיכם.
נתן לכם מטמון באמתחותיכם. מכל מקום.
כספכם בא אלי. אין הדבר נעלם ממני וברצוני נתתיו לכם.

פסוק כד
ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף ויתן מים. קבלם בסבר פנים יפות.

פסוק כה
ויכינו את המנחה עד בוא יוסף. מפלטין של פרעה.

פסוק כו
ויבא יוסף הביתה. לפלטין שלו.

פסוק כז
וישאל להם לשלום ויאמר השלום אביכם. זה יעקב.
הזקן. זה יצחק. לפי שבשעת מכירת יוסף עדיין היה קיים.

פסוק כח
ויאמרו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי. והזקן נפטר.

פסוק כט
וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו. שהיה דומה לאמו.
ויאמר אלהים יחנך בני. א"ר בנימין בן לוי לפי ששמענו חנינה על אחד עשר השבטים. שנאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך (בראשית לג ה). לפיכך יוסף אומר חנינה לבנימין. שנאמר אלהים יחנך בני.

פסוק ל
וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו. מעולם אבותינו רחמנים היו.
ויבקש לבכות. מלמד שהבכיה מכבה גחלי הלב.

פסוק לא
וירחץ פניו. עשה עצמו כמתנכר.

פסוק לב
וישימו לו לבדו. כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי.

פסוק לג
וישבו לפניו הבכור כבכורתו. מה עשה. נטל הגביע והיה עושה עצמו מקיש בו. ואמר יהודה הוא מלך ישב בראש. ראובן שני לו. ואני אין לי אם. ובנימין אין לו אם. ישב בצדי.

פסוק לד
וישא משאת [וגו'] **ותרב משאת בנימין** [וגו'] **חמש ידות**. נתן לו יוסף. ואסנת. ומנשה ואפרים. וחלק עם אחיו וישתו וישכרו עמו. עמו שתו. חוץ ממנו לא שתו. א"ר לוי כל עשרים ושתים שנה לא שתו יין. שנא' עמו. עמו שתו. חוץ ממנו לא שתו.

פרק מד

פסוק א
ויצו את אשר על ביתו.

פסוק ב
ואת גביעי גביע הכסף. בכסף מכרוהו ובכסף ציערם. יבוא גביעי כסף. ויכפר על עשרים כסף.
בפי אמתחת הקטן. על דרך גיעגוע היה קורין אותו קטן. ועוד לראות איך אוהבים אותו.

פסוק ג
הבקר אור והאנשים שולחו. מיכן ארז"ל לעולם יכנס אדם בכי טוב. ויצא בכי טוב. שנא' הבקר אור. וכתיב וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א ד).

פסוק ד
הם יצאו את העיר. מן העיר ודומה לו כצאתי את העיר (שמות ט כט) ופי' מן העיר.

פסוק ו
וישיגם שאם היו רחוקים מן העיר לא היו חוששים בדבריו.

פסוק ח
הן כסף וגו' ואיך נגנוב מבית אדוניך. תני ר' ישמעאל זה אחד מעשרה קל וחומר. הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה (שמות ו יב). הן בעודני חי וגו' ואף כי אחרי מותי (דברים לא כז). הלא תכלם שבעת ימים (במדבר יב יד). כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה יב ה). הנה אנחנו פה ביהודה יראים ואף כי נלך קעילה (ש"א כג ג). ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה וגו' (ירמיה יב ה). הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא (משלי יא לא). בשושן הבירה הרגו היהודים וגו' בשאר מדינות המלך מה עשו (אסתר ט יב). ואיך נגנוב מבית אדוניך.

פסוק י
ויאמר גם עתה כדבריכם כן הוא. אמר להם אע"פ שכדבריכם כן הוא המנהג שעשרה בני אדם ונמצא אחד מהם בגניבה כולם בסרוח. אבל אני אעשה לפנים משורת הדין ואתם תהיו נקיים.
ס"א בתמיה. אמר להם וכי כדבריכם כן הוא. אחד מהם חטא. אתם מה פשעתם.

פסוק יא

וימהרו ויורידו. זריזים בני זריזים. וימהר אברהם (בראשית יח ו). קנאים בני קנאים. דכתיב עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (שם לא לב).

פסוק יב

ויחפש בגדול החל. כדי להבהילם. ד"א שלא יבינו ויאמרו יודע היה היכן הוא מונח.

וימצא הגביע. התחילו לקנטרו. הוא גנב בר גנבתא. אמר להם יש כאן אחים מוכרים את אחיהם.

פסוק יג

ויקרעו שמלותם. הם גרמו את אביהם לקרוע. לפיכך ויקרעו שמלותם. יוסף גרם לאחיו לקרוע. לפיכך יהושע קרע. דכתיב ויקרע יהושע שמלותיו (יהושע ז ו). מדה כנגד מדה.

ויעמוס. כל אחד ואחד נוטל משאו בידו אחת ועמס.

וישובו העירה. בית המלכות היתה. אבל היתה חשובה בפניהם כעיר קטנה.

פסוק יד

ויבא יהודה ואחיו. יהודה עיקר להם.

פסוק טו

ויאמר להם יוסף. כמתנכר.

כי נחש ינחש. שהיה קורא להם בשמם. מראה להם שהוא מנחש בו.

פסוק טז

ויאמר יהודה. בכ"מ יהודה מדבר בראש.

מה נאמר לאדוני. בכסף ראשון.

מה נדבר. בכסף שני.

מה נצטדק. בגביע. ט' טפל מה נצדק. אלא הוא לשון תלמוד. כולהו טצדקי דידעי עבדי. כלומר כל אלא הוא לשון תלמוד. כולהו טצדקי דידעי עבדי. כלומר כל הערמימות שיכולה לעשות עושה. בב"ק על בהמה שקשורה בחמה וברחה לה שחייב מי שהניחה. כך מה נצטדק מה ערמימות נוכל לעשות מעתה. אמרו לו גלוי וידוע לפני קונינו שלא חטאנו לא אנחנו ולא הוא. אלא האלהים מצא את עון עבדיך. א"ר יצחק מצא בעל חוב לגבות את שטר חובו. א"ר לוי כזה שהוא ממצה את החבית והעמידה על שמריה. ממצה כמו מיץ חלב (משלי ל לג).

הננו עבדים. כלומר אע"פ שידעו שאין הדין כן. כדי להשקיט את חמתו. היו אומרים לו הננו עבדים לאדוני.

פסוק יז

ויאמר חלילה לי. חולין הוא למלך כמותי לעשות שלא כדין.

ואתם עלו לשלום אל אביכם. עליה תהא אליכם. ורוח הקודש מבשרתם שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול (תהלים קיט קסה).
סליק פרשת מקץ.
פרשת ויגש.

פסוק יח
ויגש אליו יהודה. כתיב טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח [את] ידך וירא אלהים יצא את כולם (קהלת ז יח). החכם בזמן שרוצה לעשות דבר אוחז בהרבה ענינים. לפי שאינו יודע אי זה יכשר. שהרי יהודה נתן דעתו בכמה ענינים בשעה שנתפס בנימין אחיו בגביע. שנאמר ויגש אליו יהודה. ר' יהודה אומר הגשה למלחמה. כענין שנאמר ויגש יואב והעם אשר אתו למלחמה (ש"ב י יג). ר' נחמיה אומר הגשה לפיוס. כענין שנאמר ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל (יהושע יד ו). לפייסו נגשו. רבנן אמרי הגשה לתפלה. שנאמר ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו (מ"א יח לו). כיון שראה יהודה שדעתו של יוסף לכבוש אצלו את בנימין. אמר אין הדבר תלוי אלא בי. שהרי אמרתי לאבי אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים. לפיכך ויגש אליו יהודה. א"ר חנינה ב"ר נחמן לעולם הדבק בשלשה. והתרחק מן השלשה. התרחק משלשה. מן הפקדונות. ומן המיאונין. ומלעשות ערבות בין אדם לחבירו. [הדבק בשלשה. בחליצה. ובהפרת נדרים. ובהבאת שלום בין אדם לחבירו]. כתיב מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה (משלי כ ה). זה יהודה שהיה משיב דבר על דבר עד שעמד על לבו של יוסף.
ר' מאיר אומר ויגש לשון שלום כענין שנאמר ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום (ש"א ל כא). ר' יהודה אומר ויגש לשון אהבה. שנאמר ויגש וישק לו (בראשית כט כז). ר' נחמיה אומר ויגש הוא לשון קרבן. שנא' ויגש את פר החטאת (ויקרא ח יד). ר' יוסי אומר ויגש לשון נזיפה. שנאמר ויאמרו גש הלאה (בראשית יט ט). ר' נתן אומר ויגש לשון משוש. שנאמר גשה נא ואמשך בני (שם כז כא). דרשה ויגש אליו יהודה א"ר יוחנן בשעה שתפס יוסף את בנימין. ואמר האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד. אמר יהודה. בנימין נתפס כלום יש שלום בבית אבא. מיד כעס יהודה ושאג בקול גדול ונתמלא חימה על יוסף. כיון שראה יוסף סימנין שהיה בו. שחמשה בגדים היה לבוש. ונימה היתה בלבו. בשעה שכועס קורעת את כולם. מה עשה יוסף בעט באבן של שיש שהיה יושב עליו. ועשאו גל של צרורות. מיד תמה יהודה. ואמר זה גבור כמוני. מיד ויגש אליו יהודה. בא לשלוף חרבו ואינה נשלפת. אמר זה צדיק הוא. מיד התחיל לשון תחינה.

ויאמר בי אדוני. לשון יוני ביאה לשון אונס. אמר לו יהודה. והלא אמרת אלינו הורידהו אלי ואשימה עיני עליו. כלומר איני מאמין לכם שהוא בחיים עד שאשימה עיני עליו וארא אותו. ועתה אתה אומר הוא יהיה לי עבד. זו שימת עין.

ד"א בי אדוני. אין הדבר תלוי אלא בי. אנכי קבלתי אותו מאבי ואנכי ערב בו.

ד"א בי אדוני. אם עבד אתה צריך אני יותר מוטב לעובדך מזה. ואם לאיש חיל. מוטב אני ממנו.

ידבר נא. אין נא אלא לשון בקשה.

דבר באזני אדוני. יכנסו דברי באזנך. זקינתו של זקן זה. על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה הוא וכל ביתו בנגעים גדולים. הזהר שלא ילקה אותו האיש בצרעת. אמו של זה לא מתה אלא מקללתו של אביו. הזהר שלא יתחיל בך קללה אחת ואותו האיש ימות. בשביל נקבה שהיתה לנו. נכנסו שנים ממנו והחריבו כרך גדול. וכאן בשביל בנימין על אחת כמה וכמה.

א"ר ירמיהו ב"ר שמעיה דבר אני יהודה עשה שהיה משים עששיות של ברזל לתוך פיו ויוצאת כאבק.

כי כמוך כפרעה. כמו פרעה מלך ואתה שני לו. אף אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו.

ד"א כי כמוך כפרעה. מה פרעה גוזר ואינו מקיים. אף אתה גוזר ואינך מקיים. ד"א כי כמוך כפרעה. אמר לו אם אני שולף חרבו ממך אני מתחיל. בפרעה אני מסיים. מיד רמז יוסף למנשה. ובעט בקרקע. (מג) וזעת כל הפלטין. אמר בעיטה זו מבית אבא הוא. התחיל לדבר רכות.

פסוק יט

אדוני שאל את עבדיו לאמר. א"ר חייא בר אבא כל הדברים שאת קורא שדבר יהודה ליוסף מפני אחיו עד שאת מגיע ולא יכול יוסף להתאפק. היה בהן פיוס ליוסף. פיוס לאחיו. פיוס לבנימין. פיוס ליוסף. ראו האיך נתן את נפשו על בניה של רחל. פיוס לאחיו. לומר האיך נתן נפשו על אחיו. פיוס לבנימין. לומר כשם שאני נותן נפשי עליך. כך אני נתתי נפשי על אחיך.

אדוני. ז' אדוני כתוב בפרשה. כדרך שאמר יעקב לאחיו. אלא שיעקב הוסיף אחד. שזה ריחם. וזה לא ריחם.

פסוק כ

ונאמר אל אדוני יש לנו אב זקן וילד זקונים קטן. אחרון שבבנים.

ואחיו מת ויותר הוא לבדו לאמו. וכמו אמו קיימת שהם אומרים לאמו. אלא ויותר הוא לבדו זכר לאמו. שאמו מתה. וכל הרואה אותו אומר זה בן רחל.

פסוק כא
ותאמר אל עבדיך. כסבורים היינו שאתה מלך ועומד בדבורך.

פסוק כב
ונאמר אל אדוני לא יוכל הנער. כי לא ניסה בדרכים.

פסוק כג
ותאמר אל עבדיך אם לא ירד. התרית בנו.

פסוק כד
ויהי כי עלינו. שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות.

פסוק כה
ויאמר אבינו שובו שברו לנו מעט אוכל. מרוב דוחק ירדנו הנה.

פסוק כו
ונאמר לא נוכל לרדת. לפי שהאיש חזק בארץ.

פסוק כז
ויאמר עבדך אבי. לפי שהיה שומע שהיה אומר לפניו עבדך אבי. לפיכך מת יוסף קודם לכל אחיו.

פסוק כח
ויצא האחד. מיוחד שבשנים.

פסוק כט
ולקחתם גם את זה. חביב עליו כמותו.

פסוק ל
ועתה כבואי. אין לי פנים לחזור אל אבי.

פסוק לב
כי עבדך ערב. הראה לו יהודה חיבת אביו לבניו מרחל.

פסוק לג
ועתה ישב נא עבדך. הראה לו אהבתו לבנימין.

פסוק לד
לד) כי איך אעלה אל אבי. הראה לו יראתו מן השבועה.

פרק מה

פסוק א
ולא יכול יוסף להתאפק. להתחזק. מעולם אבותינו רחמנים הם.

פסוק ב
ויתן את קולו בבכי. לפי שנתמלא רחמים.

פסוק ג

ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף. ר' שמעון בן אלעזר משום ר' אלעזר בן עזריה שהיה אומר דבר משום אבא כהן ברדלא. אוי לנו מיום הדין. אוי לנו מיום התוכחה. בלעם חכם שבאומות היה. ולא יכול לעמוד בתוכחת אתונו. שנאמר ההסכן הסכנתי לעשות לך כה. ויאמר לא (במדבר כב ל). יוסף קטן שבשבטים היה. ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו. שנאמר ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו. לכשיבא הקב"ה ויוכיח לכל אחד לפי מעשיו על אחת כמה וכמה. כענין שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך (תהלים נ כא). ואומר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגו' (מלאכי ג ה). ר' יוחנן כי מטי להההוא קרא בכי. אמר עבד שרבו מעיד בו. כלום תקנה יש בו. יבין וישכיל האדם שהבורא הוא העד הוא בעל דין. הוא הדיין. שנאמר ואנכי היודע ועד נאום ה' (ירמיה כט כג). הוא ששנינו שוב יום אחד לפני מיתתך. וכתיב כי גדול יום ה'. ונורא מאד ומי יכילנו (יואל ב יא). שבזמן שהקב"ה יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע. אם על הנעלמות יביא אותו בדין. מה יעשה על הזדונות. ארז"ל מאי על כל נעלם. זה ההורג כינה בפני חבירו ונמאס. לפי שלב חבירו נמאס יביא לזה למשפט. כל שכן על היזק גמור. וכן הוא אומר לא עשה לרעהו רעה (תהלים טו ג).

אם טוב ואם רע. מאי אם טוב. זה העושה מצוה לחבירו ולא עשאה בצנעא והעני מתבייש. אע"פ שהוא עושה טוב יביא למשפט. שלא עשאה כהוגן. שהרי הנביא אומר והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ח). בוא וראה כמה תורה אתה למד משיחתן של ראשונים. כל שכן תורה עצמה. כמה מדרשות וכמה הוכחיות אתה למד. הוא שאמר הכתוב קווצותיו תלתלים (שה"ש ה יא). על כל קוץ וקוץ שבתורה אתה למד תילי תילים. ומה הן קווצי האותיות. אל"ף מפני מה כתיבתו כך. בי"ת מפני מה כתיבתו כך. וכן כל האותיות. ומפני מה זה בצד זה. ומפני מה שמם כך. ומפני מה ענינם כך. ועל מה זה ראשון וזה אחרון. וצירוף אותיות על מה ככה. קווצותיו תלתלים זה הוא שאמר איוב ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט). ברוך שנתן תורה לישראל ברוך הוא.

כי נבהלו מפניו. הם אמרו ונראה מה יהיה חלומותיו (בראשית לז כ). ורוה"ק אומר ונראה מחשבות מי יעמדו. וכן הוא אומר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נה ח). ואומר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כג יט).

פסוק ד

ויאמר יוסף לאחיו גשו נא אלי ויגשו. הראה להם המילה.

ויאמר אני יוסף אחיכם. אמר להם דרך אחוה אנהיג בכם.

אשר מכרתם אותי מצרימה. אע"פ שמכרתם אותי מצרימה.

פסוק ה

ועתה אל תעצבו. אמר להם אל תביאו עצבון בלבבכם שמכרתם אותי.

ואל יחר בעיניכם. שאני מלך.

כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. אלהים שלחני ולא אתם. אלהים המליכני ולא מפני שאני גדול מכם. והוא הוא שראיתי בחלום. והנה קמה אלומתי וגם נצבה וגו' (בראשית לז ז).

כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. עתידים הייתם לרדת מצרים וגם אני עמכם. אלא שירדתי לפניכם קודם לכולכם.

ס"א כי למחיה. ל' שלשים. מ' ארבעים. הרי שבעים נפש אשר חייה אותם יוסף. שנאמר ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (שם מז יב).

ד"א כי למחיה. יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרך מות (משלי יד יב). אבל זאת הדרך למחיה היה. כענין שנאמר בכל עצב יהיה מותר (שם יד כג).

פסוק ו

כי זה שנתים הרעב. למדנו שעד שנה שניה לא ירדו השבטים למצרים. לפי שהיה להם לחם. והוא שיעקב אבינו אמר למה תתראו (בראשית מב א). למה תראו עצמיכם כשביעים בעיני בני ישמעאל ובפני בני קטורה.

ועוד חמש שנים. הודיעם סוד הרעב שנתגלה לו.

אשר אין חריש וקציר. אם אין חריש מהיכן קציר. אלא אפילו ספיחים לא יעלו.

פסוק ז

וישלחני אלהים לפניכם. לא להנאתי. אלא לשום לכם שארית בארץ. כי אין זכותי גדול מזכותכם.

ולהחיות לכם לפליטה גדולה. הוא שארז"ל עתיד היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל. אלא שזכותו גרמה לו. וכה"א בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע יא ד).

פסוק ח

ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים. זש"ה לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו (משלי טז ט). א"ל יוסף שלשה הגרמות גרמוני לבוא מצרים. כתונת הפסים. וחלום אלומות. וחלום השמש והירח. לפיכך אמר להם שלשה פעמים שילוח. כי למחיה (פסוק ו). וישלחני (פסוק ז'). לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים. הזכירם החלומות שחלם. כי לא מלבו היו אלא מאלהים. לכך ארז"ל לעולם יצפה אדם לחלום טוב עשרים ושתים

שנה. שהרי יוסף בן י"ז שנה ראה החלומות. ועד שלא היה בן שלשים ותשע שנה לא באו אחיו להשתחוות לו.

וישמני לאב לפרעה. אב פטרון. בסילויוס. ולאדון ומושל ושליט.

פסוק ט

מהרו ועלו אל אבי. לפי שארץ ישראל גבוה מכל הארצות.

כה אמר. לשון נבואה.

בנך יוסף. שהיה חביב לו מכל הבנים.

רדה אלי אל תעמוד. אל יעמוד השעה. אלא כיון שהשעה הוצלחה בוא אלי.

פסוק י

וישבת בארץ גושן. ולא בעיר המלוכה.

פסוק יא

וכלכלתי אותך שם כי עוד חמש שנים רעב פן תורש. מלמד שהיו עשירים.

פסוק יב

והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר. בלשון הקודש.

ד"א כי פי כן לבי. וכשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא היה במכירתי. כן אין בלבי עליכם.

פסוק יג

והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים. לפי שכללות שבתורה יתירה מפרטותיה. לכך נאמר ואת כל אשר ראיתם.

ומהרתם. ולא תעכבו השעה.

פסוק יד

ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. יש בכיה של רחמנות. וכה"א כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכות (בראשית מג ל).

ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. וכי כמה צוארים היה לו לבנימין. אלא א"ר אלעזר בן פדת ראה ברוח הקודש ששתי פעמים היה עתיד בית המקדש ליחרב. שנבנה בחלקו של בנימין. שנא' ובין כתפיו שכן (דברים לג יב). לכך נאמר על צוארי בנימין.

ובנימין בכה על צואריו. בכה על משכן שילה. שהיה עתיד ליחרב. שבחלקו של יוסף היה. שנא' ויטש משכן שילה (תהלים עח ס).

פסוק טו

וינשק לכל אחיו ויבך עליהם. כדי לפייסם. כי ראה אותם מתביישין ממנו. והיה מפייס אותם בדברים. ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים. כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. ולטובתי היה הדבר. כי שמני אלהים לאדון לכל מצרים. ועדיין היו מתביישין

ממנו עד וינשק לכל אחיו ויבך עליהם. ואחרי כן דברו אחיו אתו. לכך נקרא יוסף הצדיק. שנאמר על מכרם בכסף צדיק (עמוס ב ו).

פסוק טז

והקול נשמע בית פרעה לאמר. הלכו והגידו למלכות.

וייטב בעיני פרעה. שסבורים היו שאינו מיוחס. כיון שראו את אחיו ושמעו את שמע אביו שהוא בא מאברהם. שכתוב בו נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו). וכבר היה נודע לפרעה גדולתו של אברהם. מיד וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו. שלא מלך עליהם עבד. אלא בן גנוסים.

פסוק יז

ויאמר פרעה אל יוסף אמור אל אחיך זאת עשו טענו את בעירכם. לשון מצרי הוא. ולכו בואו ארצה כנען. שתהא הליכתם כביאתם זה אחר זה שלא תתעכבו לשם.

פסוק יח

וקחו את אביכם. שתתייחסו בו בזקן.

ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים. כשם שהטיבתי לאברהם אביכם. שנא' ולאברם היטיב בעבורה (בראשית יב טז).

פסוק יט

ואתה צויתה זאת עשו. מרשות המלך.

קחו לכם מארץ מצרים עגלות. לפי שלא היה רשות להוציא עגלות מארץ מצרים. כי אם על פי פרעה. וכן ארז"ל שאין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריאה של מצרים. אלא אם כן חותכין האם שלה בשביל שלא תלד.

פסוק כ

ועינכם אל תחוס על כליכם. מיכן שטילטולן קשה. היינו דאמרי אינשי מבית לבית חלוק. מאיגרא לאיגרא נפש.

כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא. זו בשורה ליוצאי מצרים. שנאמר וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום וינצלו את מצרים (שמות יב לו).

פסוק כא

ויעשו כן בני ישראל. בזכות ישראל אביהם.

פסוק כב

לכלם נתן לאיש חליפות שמלות. החליף עליהם הענין. שנאמר והפכתי אבלם לששון ונחמתם ושמחתם מיגונם (ירמיה לא יב).

ולבנימין נתן שלש מאות כסף. שצפה ברוח הקודש שעתיד לצאת ממנו מרדכי. שנא' בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני (אסתר ב ה). שעולה חשבונו רע"ד הוסיף עליו כ"ו ושמו עליהם הרי שלש מאות.

וחמש חליפות שמלות. זה מרדכי שיצא בחמשה מלבושי מלכות שנאמר ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח טו).

פסוק כג

ולאביו שלח כזאת עשרה חמורים ועשר אתונות. נתן לעשרת השבטים משא חמור ומשא אתון. להביא מנחה לאביהם. מזה למדנו כי בנימין לא החזירו יהודה אל אבינו יעקב. אלא נשאר עם יוסף במצרים. שאלמלי כן היה נותן גם ביד בנימין משא חמור ומשא אתון אלא למדנו כי נשאר לשם. ובזכות זאת יושיע הקב"ה שבטי ישראל ע"י עני רוכב על החמור ועל עיר בן אתונות (זכריה ט ט).

בר. זה עיבור.

ולחם. כמשמעו.

ומזון. כל המאכלות שמלפתין בו הלחם נקרא מזון.

וישלח את אחיו. נהג עמהם דרך אחוה וריעות. ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך. אמר להם אל תפסעו פסיעה גסה. שהפסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואל תעמידו עצמיכם מדברי תורה. ששנים שמהלכין בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף. הכניסו חמה לעיר כדי שתדעו מקום לינתכם בטוב.

ד"א אל תרגזו בדרך. (לז) אל תביאו דברי מחלוקת בדרך שמא תרגז עליכם הדרך. כה) ויעלו ממצרים. עליה היתה להם.

פסוק כו

ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וגו' ויפג לבו. ויפג לשון תלמוד. כמו תבשיל שהפיג טעמו. כן לא היו הדברים מתאימים בדעתו. אלא מפיגין היו.

כי לא האמין להם. תני ר' חייא כך עונשו של בדאי אפילו אומר דבר של אמת אין מאמינין אותו. כך לפי שאמרו הכר נא הכתונת בנך (בראשית לז לב). וכיחשו לו. כשאמרו לו עוד יוסף חי. לא האמין להם.

פסוק כז

וידברו אליו את כל דברי יוסף. ועדיין לא היה מאמין עד שראה את העגלות ששלח יוסף לשאת אותו. אמר בודאי אין עגלה יוצאת ממצרים כי אם על פי המלכות. ובכן האמין להם.

ותחי רוח יעקב אביהם. הוא שאמרו רז"ל אין השכינה שורה לא מתוך עצלות. ולא מתוך עצבות. אלא מתוך דבר שמחה. וכן הוא אומר והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים (מ"ב ג טו).

פסוק כח

ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי. רב הוא כחו של יוסף שסבל כל הצרות הללו ועדיין הוא חי.

ד"א רב עוד יוסף בני חי. בטוח אני שיש לי חלק במה רב טובך (תהלים לא כ).

פרק מו

פסוק א

ויסע ישראל וכל אשר לו ויבא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. א"ר יהושע בן לוי חזרתי על בעלי הגדה שבדרום. שיאמרו לי פסוק זה. מפני מה כתוב לאלהי אביו יצחק. ולא אביו אברהם. ולא אמר לי כלום עד שעמדתי עם רבי יהודה פן פדייה בן אחותו של בן הקפר ואמר לי. הרב והתלמיד שהיו מהלכין בדרך. בתחלה שואלין בשלום התלמיד. ואח"כ שואלין בשלום הרב. א"ר הונא כי אתא ר' יהושע בן לוי לטבריא שאליה לר' יוחנן ולר' שמעון בן לקיש. ר' יוחנן אומר שאדם חייב בכבוד אביו יותר מבכבוד זקינו. לפיכך לאלהי אביו יצחק. בר קפרא אמר למה אביו יצחק. אמר יעקב אבינו אבי היה להוט אחר גרונו. ואני להוט אחר גרוני. ולפיכך אני יורד מצרימה. דכתיב וכלכלתי אותך שם.

ד"א אביו יצחק. אמר יעקב אבינו. אבי ברכני ברכות יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים (בראשית כז כט). סבור אני שהקב"ה מברכני מאותן הברכות. ור' ברכיה אמר שאין הקב"ה מייחד שמו על אדם חי אלא על בעל יסורים. ויצחק אבינו היה בעל יסורים. שנאמר ותכהין עיניו (שם שם א). לפיכך לאלהי אביו יצחק.

ורבנא טוביהו ב"ר אליעזר פירש לאלהי אביו יצחק על שהיה יצחק אבינו חי במכירתו של יוסף. כדאמרינן ויבך אותו אביו (שם לז לה). זה יצחק. והיה יצחק חי אחר מכירתו של יוסף שנים עשר שנה. שהרי יעקב אבינו אמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט). צא מהם למפרע ב' שני רעב. וז' שני השובע. ושלשים של יוסף. נשארו ליעקב כשנולד יוסף צ"א. הוסיף על צ"א י"ג. דכתיב בן שבע עשרה שנה (שם לז ב). נמצא יעקב בן ק"ח שנה במכירת יוסף. וטול ששים ליצחק אבינו קודם שנולד יעקב אבינו. היה ליצחק קס"ח כשנמכר יוסף. וכל ימי יצחק אבינו ק"פ. למדנו שי"ב שנים

היה יצחק אחר מכירת יוסף. ולפי שהיה מצטער על יוסף. בלכת יעקב מצרים זיבח זבחים לאלהי אביו יצחק.

פסוק ב

ב) ויאמר אלהים לישראל [**במראות הלילה**] **ויאמר יעקב יעקב**. לשון חיבה. לשון זירוז.
ג) ויאמר אנכי האל אלהי אביך אל תירא מרדה מצרימה. אמר יעקב אבינו. יצחק אבי בקש לרדת מצרימה. אמר לו הקב"ה אל תרד מצרימה (בראשית כו ב). ואני היאך אני יורד. לפיכך ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. על שם שעיכבו ליצחק מלרדת מצרימה. וליעקב צוה לרדת. וראיה לדבר שהרי אמר לו הקב"ה אל תירא מרדה מצרימה. אע"פ שעכבתי את אביך מלרדת. אתה רד. ונראין הדברים שהרי ענה לו הקב"ה מעין מחשבותיו. לפיכך רבנא טוביהו אמר כי בודאי דאג יעקב אבינו היאך ירד מצרימה. עד שאמר לו הקב"ה אל תירא.

כי לגוי גדול אשימך שם. וכה"א ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד (שמות א ז) ששה מדות כנגד ששה דברים שבהבטחה. שלשה אמירות. שלשה אנכי. אנכי האל. אנכי ארד עמך. ואנכי אעלך גם עלה. שלשה אמירות. ויאמר אלהים לישראל. ויאמר יעקב יעקב. ויאמר אנכי האל.

פסוק ג

ויוסף ישית ידו על עיניך. (יא) זו עצימת העיניים.

פסוק ה

ויקם יעקב מבאר שבע וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם ואת נשיהם. חביב קודם.

פסוק ז

בניו ובני בניו [**אתו**] **בנותיו ובנות בניו**. א"ר יהודה בר אלעאי בנות בנים כבנים לירושה. ובני בנות אינם כבנים. דכתיב בנות בניו ולא בני בנותיו.

פסוק ח

ואלה שמות בני ישראל. כולם מטה שלימה.

בכור יעקב ראובן. נתייחס על הבכורה. משום דכתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית לז כא).

אלה בני לאה וגו' כל נפש [**וגו'**] **שלשים ושלש**. דע כי הם שלשים ושתים נפשות. כי ער ואונן מתו. נשאר ל"ב ללאה. אלא עם יעקב הרי ל"ג.

וי"ו לזלפה. וארבע עשר לרחל עם יוסף מנשה ואפרים. ושבעה לבלהה הרי שבעים. צא מהם יעקב יוסף מנשה ואפרים והם ס"ו ועם יעקב יוסף מנשה ואפרים הרי שבעים.

וי"א כי יוכבד בת לוי נולדה בין החומות בכניסתו למצרים. הוצא את יעקב אבינו ושים את יוכבד הרי שבעים.

פסוק כח

ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף. וכן דרך העולם להודיע לחבירו שהוא בא. שכן אתה מוצא ביתרו. ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך. (שמות יח ו). מיכן ארז"ל לעולם אל יכנס אדם פתאום בתוך ביתו כל שכן לבית חבירו.

הגדה להורות. לאורות. אורות שש מאות ושלש עשרה מצות. מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן ששם היו אבותינו עוסקים בחכמת התורה עד שלא ניתנה. הוא שאמרו כי בפרק עגלה ערופה היה מתעסק. שהרי עגלה ערופה היתה באה על לא נודע מי הכהו. וכן יוסף לא נודע מי הכהו. וכיון שראה יעקב את העגלות זכר את הפרק. מיד ותחי רוח יעקב אביהם. ועיקרו של דבר. ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף. למה יהודה. לפי שיהודה היה חביב על יוסף מכל השבטים. שכיון שנמצא הגביע באמתחת בנימין לא נתן אחד מהם נפשו להצילו אלא יהודה. שנאמר ויגש אליו יהודה ויאמר ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני.

לפניו. לפניו של יעקב אבינו.

להורות לפניו. מתרגם לפנאה קדמוהי.

להורות לפניו גשנה. לאמר לו כי אביך בא עד גושן.

פסוק כט

ויאסור יוסף מרכבתו. הוא בעצמו. לפי שהאהבה מקלקלת השורה של גדולה.

וירא אליו. פנים בפנים.

ויבך על צואריו עוד. מה עוד. לפי שבכה על אחיו בראשונה. לכך נאמר ויבך על צואריו עוד.

פסוק ל

ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם. כלומר אם אפילו אני מת. הפעם הזאת איני חושש.

פסוק לא

ויאמר יוסף אל אחיו ואל בית אביו. אלו בני אחיו.

פסוק לב

והאנשים רועי צאן. הקל אותם בכדייהם כדי שלא יפיל עליהם טורח החיילות. וכן הוא אומר כי תועבת מצרים כל רועי צאן. הוא שאמר שלמה בחכמתו אל תתהדר לפני מלך (משלי כה ו).

פרק מז

פסוק ב

[**מז**] **ב**) **אחיו לקח חמשה אנשים**. מן החלשים שבשבטים. אמר שמא מרוב גבורתם יעשו דבר וישימם על החיילות לצאת לצבא. לכך לקח חמשה מן שאינן גבורים כל כך ומי הם אותן שלא נכפלו שמותם בפרשת וזאת הברכה. ושמות הגבורים כפל. כמו וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז). ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך (שם שם יח). ולגד אמר ברוך מרחיב גד (שם שם כ). ולדן אמר דן גור אריה (שם שם כב). ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון (שם שם כג). ולאשר אמר ברוך מבנים אשר (שם שם כד). וכן יוסף מוכפל שמו. וליוסף אמר וגו' תבואתה לראש יוסף (שם שם טז). למדנו שהיו. ראובן. שמעון. לוי. ישששכר. ובנימין.

פסוק ג

ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו. כיון שאמר להם מה מעשיכם. אמרו לו רועי צאן עבדיך. בקש להם מה הנאה יש לי מכם שבאתם בארצי. הלא כל רועי צאן הוא תועבת מצרים. וקודם שדבר הוא. התחילו הם לומר לגור בארץ באנו. לא ירדנו פה להשתקע אלא לגור בארץ באנו. כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. הא אם היה מרעה. לא באנו למצרים. ושמא תאמר לא היה רעב גדול. ת"ל כי כבד הרעב. הא תדע כי אנוסים ירדנו.

פסוק ו

ארץ מצרים לפניך הוא. שכן אמר לו ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו (בראשית מא מד).

פסוק ז

ויבא [וגו'] **ויברך יעקב את פרעה**. מה ברכה ברכו. אמר לו יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך.

פסוק ח

ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייך. מה ראה פרעה לשאול ליעקב כמה ימי שני חייך. לפי שהיה איקונין של יעקב אבינו דומה לאברהם אבינו וכסבור היה שהוא אברהם.

פסוק ט

ויאמר יעקב ימי שני מגורי. מה מגורי. לפי שהצדיקים בעוה"ז גרים. וכה"א כי גרים ותושבים אתם עמדי (ויקרא כה כג). וכתיב בדוד כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי (תהלים לט יג). כשם שהגר בכל יום מצפה לצאת מן המקום. כך הצדיקים חושבים יום המיתה. והם כגרים בארץ. אבל הרשעים אין חוששין ליום המיתה. שנא' כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (שם עג ד). אין חרצובות אינן חרדין ועצבין מיום המיתה.

מעט. שהרי אברהם אבינו חיה קע"ה. ואבינו יצחק ק"פ. ואבינו יעקב קמ"ז.
ורעים. ברח מפני עשו. בבית לבן אכלוהו חורב וקרח בלילה. בארץ כנען טרף טורף יוסף.
בימי מגוריהם. בחייהם על האדמה.

פסוק י
ויברך יעקב את פרעה. ברכה בתחלה. וברכה בסוף. להודיעך דרך ארץ היאך אדם יכנס לראות פני המלכות.

פסוק יא
ויושב יוסף את אביו. בארץ גושן היה מושבותם. ואחוזתם בארץ רעמסס.

פסוק יב
ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו. זהו שארז"ל שהיו ישראל מצוינים שם. שכל זמן שהיו ישראל פרים ורבים היו נכתבים שמותם בבית המלכות. כדי שיטול פרס שלו מבית המלכות. פלוני יש לו עשרים נפשות יטול כך וכך. פלוני יש לו שלשים נפשות יטול כך וכך. הוא שהמצריים אומרים הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו (שמות א ט).
לחם לפי הטף. יותר ממה שהתינוק אוכל מפרפר.

פסוק יג
ולחם אין בכל הארץ וגו' ותלה. לשון עיפות. תרגום עיף ויגע (דברים כה יח) משלהי ולאי. כלומר ויגעו.

פסוק יד
וילקט יוסף את כל הכסף. כדי להתיש כחן של מצריים.

פסוק יח
ותתם השנה ההוא ויבואו אליו בשנה השנית. יש לומר שהוא שנה שניה לרעב. וא"ת והרי למעלה מהענין כתוב כי זה שנתים הרעב (לעיל מה ו). וזה המעשה שמכרו המצריים איש שדהו לא היה אלא אחר שבאו אחיו למצרים. יש להשיב שהענין מוקדם ומאוחר. ונאמר שזה המעשה היה בשנה שבא יעקב אבינו ובניו למצרים. ומשבאו נפסק הרעב והתחילו לזרוע. והוא מסייע למה שארז"ל ויברך יעקב את פרעה. אמר לו יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך. וכן היה. כי בשנה הראשונה מכרו הכסף והמקנה. ובשניה גם שדותיהם. ומקניהם ואת עצמם. ומכאן ואילך נפסק הרעב והיו זורעין ונותנים חמישית לפרעה. ואם רצונך אמור. כי הכתוב אומר ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (שם). ואיך היו זורעין בשנה השלישית. אלא זה שאמר הכתוב ויבואו אל יוסף בשנה השנית. שנית למכירת מקניהם. שהוא שביעית בסוף שני הרעב. כי מה שאמר למעלה ותלה ארץ מצרים (פסוק יג). הוא בשנה הששית עד כי תם הכסף ומקנה הבהמה. ובשביעית

מכרו גויתם ואדמתם. וכן הוא אומר יט) ותן זרע ונחיה ולא נמות. כי לא בקשו בר לקנות לאכול. כי אם לזרוע. כי כלו שבע שני הרעב. וכן עשה.

והאדמה לא תשם. מלמד שהאדמה נאה בזמן שבני אדם עליה. כלו האנשים. האדמה משוממת.

פסוק כא

ואת העם העביר אותו לערים. למה עשה כן. כדי שלא יאמרו לא מכרנו שדותינו. שכיון שהגלם מעיר לעיר. ידעו כי לא נותר להם נחלה בשדותיהם. ס"א כדי שלא יאמרו מצרים לאחיו של יוסף בני גולה אתם. גרים אתם. לפיכך הגלם יוסף מעיר לעיר. שלא יהא להם פתחון פה על אחיו שלא יתגאו עליהם. וכה"א מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן (משלי כ כו). מלך חכם זה יוסף. שנא' טוב ילד מסכן וחכם (קהל ד יג). שזירה את המצריים מקצה גבול מצרים עד קצהו. ועליו הכתוב אומר שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר (משלי כה ג).

פסוק כב

רק אדמת הכהנים. אלו כומרי פרעה.

ואכלו את חקם. את מזונותיהם. כענין שנאמר הטריפני לחם חקי (שם ל ח).

פסוק כג

הא לכם זרע. מלשון הילכי (שמות ב ט). אלא שניתוסף א' הנה והוא תיבה לעצמה. ס"א הא לכם זרע. כי שש שנים מנין ה"א מתפרנסין משלהם. מיכן ואילך נמכרו. לכך נאמר ה"א.

פסוק כד

והיה בתבואות ונתתם חמישית לפרעה. מה ראה יוסף לשום עליהם חומש לפי שעתידין היו ללקות באצבע שהיא חומש היד עשר מכות.

ד"א כנגד חמשה דברים שעשה עמו פרעה. וילבש אותו בגדי שש. וישם רביד הזהב. וירכב אותו במרכבת המשנה. ויקראו לפניו אברך. ונתון אותו על כל ארץ מצרים (בראשית מא מב ומג). הרי חמש.

פסוק כז

וישב ישראל בארץ מצרים [וגו'] ויאחזו בה. לקחו אחוזה בה.

ויפרו וירבו מאד. ישתבח אלהינו שהוא מבטיח לצדיקיו ועושה עמהם כל טוב. שכן הוא אומר אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם.

סליק פרשת ויגש.

פסוק כח

ויחי יעקב. כתוב טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד ו). טוב היה לאבינו יעקב. אלו שבע עשרה שנה במצרים. שנא' ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. שחיה אותם בנחת. והשבטים סביבותיו. ובני בניו פרים ורבים. ועיניו רואות ולבו שמח. אין שטן ואין פגע רע. ויוסף בנו מלך על הארץ. ומביא ונותן לתוך פיו. שנאמר ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (בראשית מז יב). ממלא חפנים עמל ורעות רוח. ממאה ושלשים שנה שלא היה אלא כולם בעמל. שנאמר וישטום עשו את יעקב (שם כז מא). וכתיב ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך (שם שם מג). וכתיב הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה (שם לא מ). וכתיב את עניי ואת יגיעי כפי (שם שם מב). ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי (שם לד ל). ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים (שם לז לד). כל אותם השנים היה עמל ורעות רוח. לכך נאמר ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. אלו השבע עשרה חיה בהם חיים טובים.

ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה. חזר הכתוב והכליל הי"ז עם הק"ל. היינו דאמרי אינשי סופך טוב כולך טוב. אשריהן לצדיקים שהקב"ה מייסרן בייסורין בתחלתן. ובסוף מרחם עליהם. ומביאם אל קבר בשיבה טובה. וע"ז נאמר טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז ח).

ויחי יעקב בארץ מצרים. למה הפרשה זו סתומה. שכיון שנפטר יעקב אבינו התחיל השעבוד. ד"א למה הפרשה זו סתומה. לפי שמשבא יעקב אבינו למצרים נסתתמו ממנו הצרות. שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מה כז).

ד"א למה הפרשה זו סתומה. לפי שביקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתתם ממנו.

פסוק כט

ויקרבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף. זש"ה כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו [עלי ארץ ואין מקוה] (דה"א כט טו). והלואי כצלו של כותל. או כצלו של אילן. אלא כצלו של עוף. שנאמר ימיו כצל עובר (תהלים קמד ג). כצל ימינו עלי ארץ ואין מקוה. ואין מי יקוה שלא ימות. הכל יודעים ואומרים בפיהם שהם מתים. אברהם אמר ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב). יצחק אמר בעבור תברכך נפשי בטרם אמות (שם כז ד). יעקב אמר ושכבתי עם אבותי (שם מז ל). זה שאמר הכתוב אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח (קהלת ח ח).

ויקרבו ימי ישראל למות. מפני מה נאמר ביעקב אבינו ויקרבו. ולא נאמר באברהם וביצחק. ארז"ל כל מקום שנאמר בו קריבה של מיתה. לא השיגו לחיי אבותם. אברהם

אבינו חיה קע"ה שנה. יצחק אבינו חיה ק"פ שנה. יעקב חיה קמ"ז שנה. לכך נאמר ויקרבו ימי ישראל למות. שחסרו שלשים ושלשה שנה מחיי אביו. וכן במשה רבינו כתוב. הן קרבו ימיך למות (דברים לא יד). לפי שלא הגיע לשני חיי אבותיו. שהרי לוי חיה קל"ז. וקהת בנו חי קל"ג. ועמרם בנו חיה קל"ז. ומשה רבינו לא חיה אלא ק"כ שנה. לכך נאמר בו קריבה. וכן בדוד הוא אומר ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב א). למה שלא השיג לשני חיי אבותיו. ישי עובד ובועז. ארז"ל יותר מארבע מאות שנה חיו. וראיה לדבר. שהרי נחשון בן עמינדב הקריב קרבנו בחנוכת המזבח. וכתיב נחשון הוליד את שלמון. ושלמון הוליד את בועז. ובועז הוליד את עובד. ועובד הוליד את ישי. וישי הוליד את דוד (רות ד כ כא כב). וכתיב ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים הוא השנה הרביעית למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה' (מ"א ו א). צא מהן [ארבעים] שנה שהלכו ישראל במדבר נשארו ת"מ שנה לשלמון בועז ועובד וישי. למדנו כי יותר מארבע מאות שנה חיו אלו הארבעה דורות. ואעפ"כ כתוב פסוק מלא על ישי. והאיש בימי שאול זקן בא באנשים (ש"א יז יב). אבל דוד לא חיה אלא שבעים שנה. בן שלשים שנה היה במלכו. וארבעים שנה מלך. לכך נאמר בו קריבה.

ויקרא לבנו ליוסף. למה קרא ליוסף ולא קרא לראובן שהיה בכור. ולא קרא ליהודה שהיה מלך בשבטים. אלא לפי שידע שיוסף היה בידו יכולת לעשות.

ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי. השביעו כדרך שהשביע אברהם אבינו את אליעזר.

ועשית עמדי חסד ואמת. וכי יש חסד של שקר. אלא כל חסד שהוא שלא בפניו הוא חסד של אמת. אבל חסד שבפניו הוא חסד של חנופה. מתלא אמרי אינשי. מית בר חברך טעון. מית חברך פרוק. ולפי שהיה יעקב אבינו הולך לעולמו והוא עשה עמו חסד שלא בפניו. לכך נאמר חסד ואמת.

ארז"ל גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. הצדקה לחיים. וגמילות חסדים לחיים ולמתים. הצדקה לעניים. וגמילות חסדים לעניים ולעשירים.

אל נא תקברני במצרים. אין נא אלא לשון בקשה. למה בקש יעקב אבינו שלא להקבר במצרים. לפי שידע שעתידה ארץ מצרים ללקות עפרה בכנים. כדי שלא יהא הכנים מרחשות תחת גופו.

ד"א שלא יעשוהו המצרים אלוה. וכבר עתיד הקב"ה להפרע מן האומה הזו ומן אלהיהם. שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד).

פסוק ל

ושכבתי עם אבותי. כל מקום שנאמר בו שכיבה. הניח בנים כמותו. שנאמר והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא (מ"א יא כא). נאמר שכיבה בדוד. ומיתה ביואב. מפני מה. דוד שהניח בן כמותו ראוי למלכות. נאמר בו שכיבה. יואב לא הניח בן גבור כמותו. נאמר בו מיתה. וכן במשה. הנך שוכב עם אבותיך (דברים לא טז). לפי שרבו בניו למעלה מכל ישראל. שנאמר ובני משה גרשום ואליעזר. ובני גרשום [שבואל הראש ויהי בני אליעזר] רחביה הראש. ובני רחביה רבו למעלה (דה"א כג טו טז יז). ואמרו רבותינו ז"ל מאי למעלה. למעלה מששים רבוא. אבל בשמואל כתיב ושמואל מת (ש"א כח ג). וימת שמואל (שם כה א). לפי שכתוב בבניו ולא הלכו בניו בדרכיו (שם ח ג). לכך נאמר ושכבתי עם אבותי. שהיו צדיקים דור אחר דור. וגם הניח צדיקים אחריו כמותו.

ד"א ושכבתי עם אבותי. לפי שאין קוברין צדיק אצל רשע. שנאמר ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מ"ב יג כא). על רגליו קם ולביתו לא הלך.

ד"א ושכבתי עם אבותי למה. כי האבות מחבבין קבורת ארץ ישראל. א"ר אלעזר דברים בגו. א"ר חנינא א"ר יהושע בן לוי מה דברים בגו. אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קטז ט).

ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם. אמר קרנא דברים בגו. יודע היה יעקב אבינו בעצמו שצדיק גמור הוא. אם מתים שבחוצה לארץ חיין. למה הטריח בניו. והשיבוהו שלא לקבל עליו צער מחילות.

ויאמר אנכי אעשה כדברך. וכה"א וישבע יוסף את בני ישראל [לאמר] פקד יפקד אלהים אתכם והעלתם את עצמתי מזה (בראשית נ כה). אע"פ שידע היה יוסף בעצמו שצדיק גמור הוא. לא קיבל עליו צער מחילות.

פסוק לא

ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתחו ישראל על ראש המטה. השתחוה כלפי שכינה. שזיכהו לבן כזה.

ד"א וישתחו ישראל על ראש המטה. לקיים מה שנא' הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה (שם לז י). היינו דאמרי אינשי תעלא בעידניה סגיד ליה.

פרק מח

פסוק א

ויהי אחר הדברים האלה. אחר הרהורי דברים. שהרהר יעקב לאמר מפני מה לא סיפר לי יוסף ירידתו למצרים.

ויאמר ליוסף. מי אמר לו. מנשה שהיה משרת את אבינו יעקב.

הנה אביך חולה. מעולם לא חלה אדם עד יעקב שבא וביקש רחמים שיחלה האדם. אמר רבש"ע מתוך שאדם חולה מרגיש בעצמו והוא מצוה את ביתו. ומתמרקים עונותיו והוא חוזר בתשובה. א"ל הקב"ה דבר טוב שאלת. חייך ממך אני מתחיל.

הנה אביך חולה ויקח את שני בניו עמו. הוא שקראו. ואותו שהיה עמו בבית.

פסוק ב

ויגד ליעקב. הוא שקרא ליוסף. הוא שהגיד ליעקב.

ויתחזק ישראל. מתוך חליו נתחזק.

פסוק ג

ויאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען. התחיל לספר לו על אחוזת ארץ ישראל. שעתידה להתחלק לשבטים. אע"פ שבנימין נולד בדרך. גם הוא נקרא קהל. שנאמר ד) ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחוזת עולם. אלו ימות המשיח.

פסוק ה

ועתה שני בניך הנולדים לך וגו' כראובן ושמעון יהיו לי. שכן חלוקים בדגלים. ושכן חלוקים בחנוכת המשכן. ושכן חלוקים בנחלת הארץ. ו) ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו. לא מצאנו שהוליד יוסף בנים אחרים חוץ ממנשה ואפרים. והיאך אמר לו אבינו יעקב ומולדתך אשר הולדת אחריהם. אלא הם בני בנים. בני מנשה ואפרים. שנא' וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף (שם נ כג). עליהם אמר יעקב לך יהיו על שם אחיהם. פירוש על שם אביהם. שכן כתוב ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים (שם לא מו). והם היו בניו וקראם הכתוב אחיו. כך בני מנשה ובני אפרים. יקראו על שם אביהם בנחלתם. שלא נקראו שבטים אלא מנשה ואפרים.

פסוק ז

ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל. מה ענין זה הפסוק אצל זה. אלא צפה יעקב אבינו שדעתו של יוסף לשאול על רחל אמו מפני מה לא העלה יעקב אבינו לקוברה במכפלה. הואיל וחביבה היתה עליו. ועד שלא התחיל יוסף לשאול. התחיל יעקב לומר ואני. כלומר ואני הייתי רוצה לומר לך על אמך. כי בבואי מפדן מתה עלי רחל. עלי היתה

עצבונה. לפי שאין האשה מתה אלא לבעלה. ואין האיש מת אלא לאשתו. ושמא תאמר מפני מה לא קברתיה במערת המכפלה. בארץ כנען מתה. וכאילו במערה נקברה. ולמה לא העליתיה עוד לשם. כי בדרך מתה בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה. כי היה הקיץ גדול ואבק הדרך היתה יכול לכוברה בכברה. לפיכך ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם. על אם הדרך קברתיה שיהיו בניה עולים לארץ ישראל. ועומדין על קבורתה וזוכרין אותה.

פסוק ח

וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה. שתי קושיות בפסוק. האחד. כתוב וירא ישראל את בני יוסף. ולמטה כתוב לא יוכל לראות. ועוד שאמר מי אלה. והלא למעלה אמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. ועתה הוא שואל מי אלה. אלא ארז"ל שצפה יעקב אבינו ברוח הקדש מעשה ירבעם בן נבט. שהיה עתיד לצאת מאפרים. ומה שכתב וירא. ברוח הקודש ראה. שנאמר וירא ראשית לו (דברים לג כא). וירא את הקיני (במדבר כד כא). וירא את עמלק (שם שם כ). לכך שאל מי אלה. מי הוא זה שעתיד להדיח את ישראל ולומר אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד). בזמן שהעמיד שני עגלי זהב. אחד בדן ואחד בבית אל.

פסוק ט

ויאמר יוסף אל אביו בני הם. אמר לו יוסף אבי מה שהם בני הם.
אשר נתן לי אלהים בזה. במצרים. מיד ברכם.

פסוק י

ועיני ישראל כבדו מזוקן. מלמד שהצרות מכהין את העינים.

פסוק יא

ויאמר ישראל אל יוסף ראה פניך לא פללתי. כלומר לא הייתי מתפלל לראות פניך. לפי שנתייאשתי ממך ואמרתי טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג). כי דבר שאדם סבור שהוא בעולם הוא מתפלל עליו רבונו של עולם זכיני לראותו.

פסוק יב

ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. הציגם לפני אביו.
וישתחוו לאפיו. חונן לאביו כדי לברכן.

פסוק יג

ויקח יוסף את שניהם את אפרים בימינו. מפני מה לקח יוסף את אפרים הקטן בימינו. כדי להניחו בשמאל ישראל.

ואת מנשה בשמאלו מימין ישראל. לפי שהיה עומד לפני אביו כדי להביא בשמאל ישראל פנים כנגד פנים. וכדי להביא תחלה את מנשה בימין ישראל. הקדים את אפרים בשמאל ישראל.

פסוק יד

וישלח ישראל את ימינו. בכל מקום הימין משובח. לענין עבודה. לענין הזאה. ולענין ברכה.

פסוק טו

ויברך את יוסף. (י) בגדולה מתחילין מן הגדול.

האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו. שהיה רצים כסוסים לפניו לעשות רצון המקום.

האלהים הרועה אותי מעודי.

פסוק טז

המלאך הגואל אותי. מיכן ארז"ל גדולים מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה. שהגאולה ע"י מלאך. ומזונות ע"י שכינה.

וידגו לרוב בקרב הארץ. מה דגים שבים מכוסים מבני אדם. ואין העין שולטת בהן. אף זרעו של יוסף לא תהא עין הרע שולטת בהן.

פסוק יח

ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכור. וכשם שאני בכור. והבכורה שלי. כך זה בכור.

שים ימינך על ראשו. שתהא הברכה מיומנת לו.

פסוק יט

וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי. כשם שידעתי במכירתך אע"פ שלא הגדת לי. כך אני יודע שמנשה הבכור.

ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים. פירושו. וזרעו יהיה מלא הגוים. כמו כי אמילם (תהלים קיח יא). וזה יהושע בן נון שהכה ל"א מלכים.

ד"א וזרעו יהיה מלא הגוים. הנס שעושה זרעו יהיה נשמע בכל הגוים. זה העמדת שמש בגבעון ליהושע. שנאמר ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש כי ה' נלחם לישראל (יהושע י יד).

פסוק כ

ויברכם ביום ההוא לאמר בך יברך ישראל לאמר לדורות.

ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. [להיכן מצינו שישראל מתברכין בענין הזה ישימך אלהים כאפרים וכמנשה]. במילה. שישראל אומרים [יחי הילד לאביו ולאמו]. יהי אח לשבעה וגם לשמונה. אלו אפרים ומנשה שהקריבו קרבן נשיאים בשביעי ובשמיני.

שנאמר [ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז מח)] וביום השמיני נשיא לבני מנשה (שם שם נד).

וישם את אפרים לפני מנשה. וכן בנשיאים הוא אומר אפרים לפני מנשה.

פסוק כא

ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם. מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז).

והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. וישיב לא נאמר. אלא והשיב. לפי שהבטחותיו של הקב"ה קיימות כאילו נעשית.

פסוק כב

ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. כלומר עיר שכם נתתי לך בנחלה יותר על נחלת אחיך.

אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. בשעה שלקחו שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו. אמר יעקב אבינו היאך אני מניח את בני ליפול בידי עובדי כוכבים. מיד נטל חרבו וקשתו והרג בשכם יותר משמעון ולוי. ולמה נתן ליוסף את שכם. לפי שמשכם מכרוהו. שנאמר וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (בראשית לז יב). וכתיב וישלחהו מעמק חברון ויבא שכמה (שם שם יד). לפיכך נתנה שכם לבני יוסף לנחלה. ולשם קברו את עצמות יוסף. שנאמר ואת עצמות יוסף וגו' קברו בשכם (יהושע כד לב).

פרק מט

פסוק א

ויקרא יעקב אל בניו. לאחר שבירך את יוסף ואת בניו קרא לשאר האחים.

ויאמר האספו ואגידה לכם. מהו האספו. הטהרו. כמו תסגר שבעת ימים וגו' ואחר תאסף (במדבר יב יד). וכמו ונשא ידו אל המקום ואסף המצורע (מ"ב ה יא). אמר להם הטהרו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. בקש לגלות להם את הקץ. מיד נגלה עליו שכינה. כיון שראה את השכינה. התחיל מצוה אותם על ייחודו. אמרו לו וכי כלום אנו חשודין לפניך על יחוד השם. שאתה מצוה אותנו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד). בישראל אבינו מדבר. מיד ענה הוא בלחש. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. הם אמרו ששה מלות בלחש ולא בקול. בלחש משום כבוד יעקב אבינו שאמרו. ולא בקול משום כבוד משה רבינו שלא אמרו. ועיקרו בפסחים. והוא ענה ששה מלות. הכל שנים עשר. כנגד השבטים. לפיכך נהגו ישראל לומר בקריאת שמע ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

הקבצו ושמעו בני יעקב. זו ברכת יעקב אבינו. פרשה זו. ושמעו אל ישראל אביכם. זו ברכת משה רבינו. פרשת וזאת הברכה. שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו (דברים לג א).
אביכם. שהסכים אביכם שבשמים על ברכת אביכם ישראל. שהרי ברכת משה רבינו מעין ברכת יעקב אבינו.
ד"א ושמעו שני פעמים. שמעו הקנטרונין. שמעו הברכות.

פסוק ג
ראובן בכורי אתה. בכור לנחלה. בכור לכהונה.
כחי וראשית אוני. כחי מתשמיש המטה. וראשית אוני אפי' ממקרה לילה. דאמר ר' לוי בן שלום בן שבעים שנה ושבע שנים היה יעקב אבינו ועדיין לא ראה קרי. ללמדך שבחן של אבותינו. כי לא על חנם בחר בהם הקב"ה.
יתר שאת ויתר עז. אמר לו ראוי היה לך ליטול שלשה חלקים יותר על אחיך. הבכורה. הכהונה. והמלכות. יתר שאת זו בכורה שנוטל פי שנים. יתר עז זו כהונה שנוטל כ"ד מתנות.
ד"א יתר שאת זו כהונה. שנאמר ואותה נתן לכם לשאת (ויקרא י יז). יתר עז זו מלכות. שנאמר ויתן עז למלכו (ש"א ב י). ועתה ניתנה בכורה ליוסף. וכהונה ללוי. ומלכות ליהודה.

פסוק ד
פחז כמים אל תותר. וכל כך למה. שניטלה ממך שלשה כתרים. לפי שפחזת. כמו יחפוז זנבו כמו ארז (איוב מ יז). כלומר נתקשתה ולא נכנע יצרך. וכמים הנגרים ארצה בזריזות. שהרי שאר משקין יורדין בנחת. כמו היין החלב והדבש וריחן נשאר בכלי שהן נשפכין ממנו ונראין. אבל המים אל הנהר אינם נשארים בכלי שנשפכין ממנה. כך כל כעסך הבערת.
כי עלית משכבי אביך. כדי לבלבל יצועי. שכיון שמתה רחל הביא יעקב אבינו את בלהה והושיבה על יצועה. אמר ראובן לא די שאחות אמי היתה צרה לאמי. אלא גם שפחתה תהא צרה לאמי. עמד ובלבל יצועה. לפיכך אמר לו אז חללת שלשה כתרים הללו על עסקי יצועה עלה. עליתה לא נאמר אלא עלה. ואין לו רפואה עד שיבא משה רבינו. שכתוב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג). שכיון שכתוב אלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר (דברים כז יג). ואמרו ארור שוכב עם אשת אביו (שם שם כ). ידעו הכל כי ראובן אביהם של שבט. לא שכב את בלהה פילגש אביו [אלא מפני שבלבל מצעה כתב הכתוב וישכב את בלהה פילגש אביו] וישמע ישראל (בראשית לה

כב). ולא עשה בו נקודות כדרך כל הפסוקין. אלא צורף הענין עם ויהיו בני יעקב שנים עשר (שם). ללמדך שנקי היה אותו צדיק מאותו עון.

כיוצא בדבר אתה אומר אשר ישכבון הנשים הצובאות (ש"א ב כב). אפשר חפני ופנחס שוכבין נשי ישראל והן שותקין. אלא ששהו את קיניהן. והיו מתאחרות לישכב עם בעליהן. ומעלה עליהן הכתוב כאילו שכבום. להודיעך שהתורה לא ניתנה לטפשין. ולא מסרה הכתוב אלא לחכמים. לדרוש ולאזן ולחקור ולתקן מדרשות נאות דברים דבורים על אפניהם. לקיים מה שנאמר משפטי ה' אמת צדקו יחדו (תהלים יט י). ואין מקרא יוצא מדי פשוטו ואין מקרא עוקר מקרא.

ד"א פחז כמים. לשון נוטריקון פחדת מן החטא. חיליתה. זרחה תפלתך.

כמים אל תותר. שלא נותר בך חטאת. ואע"פ שעלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה. עלה שבחך בהצלת אחיך. שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית לז כא).

פסוק ה

שמעון ולוי אחים. מאב ומאם. אחים בעצה אחים בכעס. כלי חמס מכורותיהם. שכן קורין בלשון יון לסכין מכירין.

ד"א מכורותיהם. מגורותיהם. כ' וג' משמשין. כמו גנתו (איוב ח יו). כנתו. וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ טז). פי' וגנה. כלומר בארץ מגורותיהם עשו חמס להרוג בעלי שכם. שאם חטא שכם בן חמור. כל העיר מה חטאת.

פסוק ו

בסודם אל תבוא נפשי. זה מעשה קרח. דכתיב ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי (במדבר טז א). ולא ייחסו הכתוב ליעקב לומר בן יעקב.

ובקהלם אל תחד כבודי. כמו לא תחד אתם בקבורה (ישעיה יד כ). זה מעשה זמרי. נשיא בית אב לשמעוני (במדבר כה יד). ולא נתייחס ליעקב.

כי באפם הרגו איש. אלו יושבי שכם.

וברצונם עקרו שור. זו חומת העיר. שהרי חומה בלשון ארמי שור.

ד"א עקרו שור. זה יוסף. שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית לז יט). אלו שמעון ולוי שנקראו אחים. וראיה לדבר שהרי במצרים לא לקח יוסף לאסור אותו אלא לשמעון. שנאמר ויקח מאתם את שמעון ויאסור אותו לעיניהם (שם מב כד). וכתיב ויפתח האחד את שקו (שם שם כז). זה לוי שנשאר יחיד. כי נותר לשם שמעון ושמו לו כספו בפי אמתחתו כדי לבהלו.

פסוק ז

ארור אפם כי עז. שלא נטלו עצה מאביהם כשהלכו להרוג את שכם בן חמור.

ועברתם כי קשתה. ארור כעסם כי קשה ואם יהיו שני השבטים האלו יחדיו אין העולם מתקיים. אלא אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל. שיהיו משבט שמעון ולוי מלמדים ומשננים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. שיהיו עוסקים בתורה אולי יתכבשון.

ד"א ארור אפם כי עז. כמו וארוה כל עוברי דרך (תהלים פ יג). כלומר תתבצר אפם ותתמעט. ועברתם תקטן.

אחלקם ביעקב. שהרי שמעון נתנו לו חלק בב' מקומות בארץ ישראל. וכן לוי אין לו נחלה אלא ארבעים ושמונה עיר נפוצים בישראל.

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך. יהודה שמו הודאה. על שהודת לאה אמו. שנא' הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה (בראשית כט לה). והוא בעצמו הודה במעשה תמר ולא בוש. לפיכך אתה יודוך. כלומר אתה הודת על האמת והצלת את תמר מלישרף. ולפיכך יודוך אחיך. שאתה מלך עליהם. וכן היה שעמדו ממנו שלשים מלכים ונשיאים כמנין יהוד"ה הרי שלשים. מן אברהם עד שלמה ט"ו דורות. ואברהם אבינו נשיא היה. שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו). אברהם. יצחק. יעקב. יהודה. פרץ. חצרון. רם. עמינדב. נחשון. שלמון. בועז. עובד. ישי. דוד. ושלמה. הרי ט"ו. ומן שלמה עד גלות יכניה ט"ו. רחבעם. אביה. אסא. יהושפט. יהורם. אחזיהו. יואש. ואמציה. עזריה יותם. אחז. יחזקיהו. מנשה. אמון. יאשיהו. יכניה. לכך נמשלה מלכות יהודה כירח. שנא' כירח יכון עולם (תהלים פט לח). כשם שהוא עולה ומתגבר עד ט"ו יום. ועוד חוזר ומתכסה מעט מעט עד ט"ו ימים. כך מן אברהם עד שלמה ט"ו. ומיכן ואילך ט"ו עד הגלות הראשון בימי יהויכין מלך יהודה. ולכך עולה חשבון יהודה שלשים. ויהודה רביעי לבטן. והמאורות ביום רביעי נבראו. לפיכך נמשלה מלכות יהודה במאורות. שנאמר וכסאו כשמש נגדי (שם שם לז). כשם שאי אפשר לעולם בלא מאורות. כך אי אפשר לעולם בלא זרע דוד. שנאמר כי ברית עולם שם לו ערוכה בכל ושמורה (ש"ב כג ה). ואומר לעולם אשמר לו חסדי ובריתי נאמנת לו (תהלים פט כט). ואומר אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (שם שם לו). דוי"ד על שם עשרים וארבעה ספרים. דוד תחלת שמו ד' וסופו ד'. לפי שהיה יהודה רביעי לבטן לכך נקרא יהודה אתה יודוך אחיך. שכל ישראל מודים שה' בחר למלכות בית דוד. ושירי דוד המעולים. וחסדי דוד הנאמנים. ולפיכך לקח אהרן קדוש ה' את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. שהוא ראש לנשיאים. דכתיב ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה (במדבר ז יב). ואומר כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב). וכשם שנכרתה ברית

לכהונה. כך נכרתה ברית למלכות בית דוד. ודגל יהודה נוסע בראשונה. וכן אחרי מות יהושע כתיב מי יעלה לנו בכנעני בתחלה להלחם בו ויאמר ה' יהודה יעלה (שופטים א ב). ולא בחר ה' לבנות לו בית בירושלים. כי אם בשלמה בן דוד. לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך. יהודה הציל את יוסף מן הבור. שנא' ויאמר יהודה אל אחיו (בראשית לז כו). וגם הציל את תמר ושני בניה פרץ וזרח מן האש. שהיתה מעוברת תאומים והיא בת ג' חדשים. וכבר נגמרה צורות הוולדות במעיה. ואומר הוציאוה ותשרף (שם לח כד). לולא שהודה יהודה היתה נשרפת היא ושני בניה. לפיכך הציל הקב"ה את דניאל מגוב האריות. תחת יוסף שהציל מן הבור. ונוצלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש. תחת תמר ופרץ וזרח. ישתבח שם אלהינו שאינו מקפח שכר. נוצר חסד לאלפים. וזרובבל בן שאלתיאל ייסד בית שני. לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך. וגם לעתיד לבא ויצא חטר מגזע ישי (ישעיה יא א). אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו (ישעיה יא י). זה מלך המשיח. ואומר והקימותי לדוד צמח צדיק (ירמיה כג ה). ואומר ועבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם (שם ל ט). זה מלך המשיח שהוא מזרע יהודה. לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך.

(**מח**) **ד"א יהודה אתה יודוך אחיך**. שכיון שראה יהודה שהי' יעקב אבינו מוכיח את אחיו. ראובן על מעשה בלהה. שמעון ולוי על מעשה שכם. ועל מעשה יוסף. שהרי ראובן ביקש להצילו. ויהודה הצילו. בני השפחות כתוב בהן והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה (בראשית לז ב). אלא שמעון ולוי אחים. בעצה להורגו. מיד נתכרכמו פני יהודה אמר שמא יוכיחני על מעשה תמר כיון שראה יעקב אבינו שנתכרכמו פני יהודה התחיל לפייסו. אמר לו. יהודה אתה יודוך אחיך. גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הצלת את יוסף משפיכות דמים. ולא נטרדו אחיך לגיהנם. לפיכך יודוך אחיך. שכל ישראל יקראו על שם יהודה יהודים.

ידך בערף אויביך. זה הקשת שהוא יד כנגד העורף. וכה"א בדוד ויאמר ללמד בני יהודה קשת. הנה כתובה על ספר הישר (ש"ב א יח). והיכן היא כתובה. בספר בראשית. ספר שכתוב בו מעשה הישרים. מעשה אברהם ויצחק ויעקב. וכן בלעם אמר תמות נפשי מות ישרים (במדבר מ י). והיכן רמיזא. ידך בעורף אויביך. איזה הוא מלחמה. שהוא יד כנגד עורף. הוי אומר זו קשת.

פסוק ט

גור אריה יהודה. שלא ייירא מפני כל. אריה שאג מי לא ייירא (עמוס ג ח). זה מלך המשיח. או מי יחיה משומו אל (במדבר כד כג). כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו (יואל ב יא).

מטרף בני עלית. מסולק אתה מאותו עון שאמרתי טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג).

כרע רבץ כארי וכלביא מי יקימנו. לעתיד לבא. שנאמר ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר (דברים לב יב). הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא (במדבר כג כד) בימי מלך המשיח ישתחוו לו גוים. וכתיב והיה הנכשל [בהם] ביום ההוא כדוד ובית דוד כאלהים כמלאך ה' לפניהם (זכריה יב ח) וכתיב ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב יג).

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה. אלו סופרים שביהודה. כמו מושכים בשבט סופר (שופטים ה יד).

ומחוקק מבין רגליו. אלו יושבי יעבץ. שמורין הלכות לישראל.

עד כי יבא שילה. פי' שי לו. שעתידין אומות העולם להביא דורונות למשיח בן דוד. שנא' בעת ההיא יובל שי (ישעיה יח ז). ואומר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וגו' (תהלים עב י).

ולו יקהת עמים. שעתיד להקהות שיניהם של עובדי ככבים. שנאמר וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יאשרוהו (שם שם יא). ואומר והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה יא ד). ואומר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל (ישעיה יא יב).

ס"א עד כי יבא שילה עד כי יבא בנו. כמו ובשליתה (דברים כח נז).

ע"א שילה. זה שאמר הכתוב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל יב יב). רמזו יעקב אבינו בברכתו אלף והוא הכלל. והפרט הוא של"ה. וכן רמזו משה רבינו ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא (דברים לא יח). אלף ושלש מאות ושלשים וחמש. כי א' דאסתיר טפל. כי הסתירה עיקר. ובא דניאל ופירשו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות שלשים וחמשה והם עידן עידונין ופלג עידן מועד מועדים וחצי מספרים יהיו שלש שנים ומחצה שבהם יהיה ימי הצרה וממנה יושע. אבל התחלתן אין אנו יודעין אימתי. וע"ז נאמר פתאום יבא אל היכלו (מלאכי ג א). זש"ה כי יבא שילה. פתאום יבא. ויש לומר יקהת לשון יקהל. כענין להקת נביאים (ש"א יט כ). וכה"א כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג ט).

פסוק יא

אסרי לגפן עירה. אסרי כמו יקבץ. כענין שנאמר מלך אסור ברהטים (שה"ש ז ו).

עירה. עירו קרי. פי' גפן זה ישראל. שנא' גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט). יקבץ אותם לעירו בירושלים. שנקרא עיר ה' צבאות.

ולשורקה. אלו ישראל. שנאמר ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב כא).

בני אתונו. המה יבנו בית מקדשו. שכן כתוב ביחזקאל שער האיתון (יחזקאל מ טו). לשון ביאה הוא. שיבואו ישראל לירושלים. ויבנו אותה לימות המשיח.

כבס ביין לבושו. יכבס כל צאתם. שנאמר והושעתי אתכם מכל טומאותיכם (יחזקאל לו כט).

ביין. רמז לתורה שנקראת יין. שנא' הביאני אל בית היין (שה"ש ב ד).

לבושו. תתלבש ירושלים לישראל. שנאמר חי אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישעיה מט יח).

ד"א כבס ביין לבושו. אלו נקמות שעתיד הקב"ה לעשות באדום. שנא' מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה (שם סג א). ובדם ענבים סותה. כמו כסותה. אלו נקמות שעתיד הקב"ה לעשות בעובדי כוכבים. שנא' פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי וגו' (שם שם ג). ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי (שם). לכך נקרא אדום על שם שיבוא צח ואדום. ויעשה נקמה באדום. ונקראת בצרה. שעתיד הקב"ה לבצור אותה כאשר יבצרו הענבים וידרכום בגת (מלכות רומי.).

יב) חכלילי עינים מיין. יתאדמו הרי ישראל מרוב כרמיהם בימות המשיח.

ולבן שנים מחלב. והגבעות יתלבנו מן הצאן. וכן הוא אומר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס. והגבעות תלכנה חלב וגו' ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד יח).

ד"א חכלילי עינים. ישמח את ישראל. לשון ארמי הוא מצחק מחאיך. בזמן שיראו ישראל את השכינה. שנאמר עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח). וכתיב וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר (שם מ ה).

ולבן שנים מחלב. שימלא שחוק פינו. שכל השוחק בפה מלא שיניו נראות. ועל אותו הזמן הוא אומר. אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה (תהלים קכו ב).

פסוק יג

זבולן לחוף ימים ישכון. שיהא תגר ויורד בספינות ומביא סחורה. לפי שהיה מביא ונותן לתוך פיו של ישששכר שהיה עוסק בתורה. לפיכך הקדימו יעקב אבינו קודם לישששכר.

שאלמלא זבולון אין יששכר עוסק בתורה. וכן משה רבינו אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג יח). שמעין ברכתו של יעקב אבינו היה ברכתו של משה רבינו. לפיכך אמר שלמה בחכמתו כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב). ואומר ועץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג יח).

וירכתו על צידון. כמו עד צידון. למה זכר צידון. שיהא צד המזונות ונותן ליששכר.

פסוק יד

יששכר חמור גרם. כמו עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל (איוב מ יח). כשם שהחמור שובר את העצם. כך שבטו של יששכר שובר כל ישראל בהלכה. שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשו ישראל אחיהם מאתים (דה"א יב לג). אלו מאתים ראשי סנהדראות של שבטו של יששכר.

רובץ בין המשפתים. שהרביצו תורה בישראל. שנאמר בהם אם תשכבון בין שפתים וגו' (תהלים סח יד).

פסוק טו

וירא מנוחה כי טוב. זו תורה. שנאמר כי טוב סחרה מסחר כסף (משלי ג יד).

ואת הארץ כי נעמה. זו שבחו שלהן. שנאמר זמרו לשמו כי נעים (תהלים קלה ג).

ויט שכמו לסבול. אלופינו מסובלים (שם קמד יד). אלופים בתורה מסובלים במצות. מסובלין ביסורין.

ויהי למס עובד. למס זה סיני. חשבון זה כזה ק"ל.

עובד. עובד אדמתו ישבע לחם (משלי יב יא). זו תורה. ואומר מתוקה שנת העובד (קהלת ה יא).

פסוק טז

דן ידין עמו. זה שמשון בן מנוח ששפט את ישראל והושיעם מיד פלשתים.

כאחד שבטי ישראל. ששפט שבטי ישראל כאחד. שהקב"ה נקרא אחד. כשם שהקב"ה אינו מטריח על ישראל יותר מדאי. כך שמשון היו שופט את ישראל ולא היה מטריח עליהם. וכן אמרו רבותינו במס' סוטה. מאי דכתיב ה' צבאות זכרני נא ופקדני נא (שופטים טז כח). אמר שמשון לפני הקב"ה. רבונו של עולם זכור לי עשרים שנה שהייתי שופט את ישראל. ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום.

פסוק יז

יהי דן נחש עלי דרך. זה שמשון. מה נחש זה נוקם ונוטר. אף שמשון נוקם ונוטר לפלשתים.

שפיפון עלי אורח. מה השפיפון מלא כעס. אף שמשון מלא חימה על פלשתים.

הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור. זש"ה ויך אותם שוק על ירך מכה רבה (שופטים טו ח). ופי' שוק על ירך. הפרשים עם הרגלים.

פסוק יח

לישועתך קויתי ה'. כיון שראה יעקב גבורתו של שמשון. אמר לישועתך קויתי ה'. לפי ששמשון החל להושיע את ישראל מיד פלשתים. שנאמר והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים (שם יג ה). לישועתך קויתי. שתים עשרה אותיות. כנגד שנים עשר שבטים זש"ה ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל (תהלים קכב ד).

פסוק יט

גד גדוד יגודנו. אלו שעברו את הירדן בימי יהושע. שנאמר בארבעים אלף חלוצי צבא עברו את הירדן (יהושע ד יג).

והוא יגוד עקב. שאחרי כן ברכם יהושע וחזרו. שנא' ויברכם יהושע וגו' ויאמר אליהם [לאמר] בנכסים רבים שובו אל אהליכם ובמקנה רב מאד בכסף ובזהב ובנחושת ובברזל ובשלמות הרבה מאד חלקו שלל אויביכם עם אחיכם (שם כב ח).

ד"א גד גדוד יגודנו. זה היה בימי יהושע. והוא יגוד עקב. בימי דוד. שכן כתוב בדברי הימים (א' יב א) ואלה הבאים אל דויד לצקלג וגו' מן הגדור. ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גבורי החיל אנשי צבא למלחמה עורכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר (שם שם ט) אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף. אלה הם אשר עברו את הירדן בחודש הראשון והוא ממלא על כל גדותיו ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב (שם שם טו וטז).

פסוק כ

מאשר שמנה לחמו. שהיו מספיקין שמן המשחה. שהכרמל בחלק אשר היה. ולכן כתוב מאשר ולא כל אשר.

והוא יתן מעדני מלך. שהרי בגבול נחלתו היה אלימלך. על שם מעדני מלך. דכתיב ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר (יהושע יט כד).

פסוק כא

נפתלי אילה שלוחה. שהיו קלים כאילים לרוץ.

הנותן אמרי שפר. שהיה לשונם של שבט נפתלי מתוקים כדבש. דברי הגדה. אמרו רז"ל על נפתלי ממש שכשבאו לקבור את יעקב במערה. עמד עשו לעכב. שהיה אומר לו אתה קברת את לאה במערה לא נשאר לך חלק בה. כי אם חלקי נשאר. וכבר יעקב אבינו קנה חלקו ממנו. שנאמר בקברי אשר כריתי לו בארץ כנען (בראשית נ ה). ואין כריה אלא מכירה. עד שקפץ נפתלי להביא השטר של מערה ממצרים. חושים בן דן היה חרש.

וכשראה מונעין לקבור את יעקב. מיד דקרו בידיו על צוארו. והתיז את ראשו. ונפלו שתי עיניו על מטתו של יעקב אבינו. ופתח עיניו וראה נקמה ושמח שנאמר ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע (תהלים נח יא). באותה שעה נתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד (בראשית כז מה). שאע"פ שלא מתו שניהם ביום אחד. נקברו שניהם ביום אחד.

פסוק כב

בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. אמר שני פעמים בן פורת. על שם מנשה ואפרים.

עלי עין. מלמד שאין עין הרע שולט בזרעו של יוסף אל תקרי עלי עין. אלא עולי עין.

ד"א עלי עין. שיהא שבטו פרה ורבה כמעיין הנובע. שנאמר ויפלו חבלי מנשה עשרה (יהושע יז ה). וכתיב וידבר בני יוסף את יהושע לאמר מדוע נתת לי חבל אחד וגורל אחד ואני עם רב עד אשר כה ברכני ה' (שם שם יד). ויאמר לו יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה. אמר להם החביאו עצמיכם ביערים. כדי שלא ישלוט בכם עין הרע. אמרו לו אין עין הרע שולט בזרעו של יוסף. שנא' בן פורת יוסף בן פורת עלי עין.

בנות צעדה עלי שור. שהיו בנות מלכים צועדות על החומה לראות את יוסף. בשעה שהרכיבו אותו במרכבת המשנה. ולא נתן עיניו באחת מהן.

פסוק כג

וימררוהו ורבו. אלו אחיו. וישטמוהו בעלי חצים. אלו שמעון ולוי. דכתיב ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית לז יח).

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו. זהו שכתוב ויהי כהיום ויבא יוסף הביתה לעשות מלאכתו ואין איש (שם לט יא). באותה שעה נתגבר יצרו עליו ונראתה דמות דיוקנו של אבינו יעקב בחלון. אמר לו. יוסף עתידין אחיך שיחקקו על אבני השהם ואתה עמהם. רצונך שתמחה משם. מיד ותשב באיתן קשתו. מלמד ששב קשתו לאיתנה.

ויפוזו זרועי ידיו. מלמד שנתפזרו זרעו מבין צפרניו.

מידי אביר יעקב. מאביר תוכחת יעקב.

משם רועה אבן ישראל. כדי שיהא חקוק באבן ישראל. דכתיב ששה משמותם על האבן האחת (שמות כח י).

ד"א ותשב באיתן קשתו. זה זכותו של יוסף.

ויפוזו. כמו ומפז רב (תהלים יט יא).

מידי אביר יעקב. שעמדה לו זכותו של יעקב. שכשם שיעקב אביו לא יכלו לו אחיו. כך יוסף לא יוכלו לו אחיו.

משם רועה אבן ישראל. אב בן. שהרי יוסף כלכל אביו ואת אחיו ואת בית אביו.

פסוק כה

מאל אביך ויעזרך. כלומר מאל אביך היתה עזרתך ויעזרך גם מעתה.

ואת שדי. מי שאמר די לצרותי יאמר די לצרותיך.

ויברכך. וכה"א עד אשר כה ברכני ה' (יהושע יז יד).

ברכת שמים מעל. הוא ברכה שבירך יצחק את יעקב. שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז כח).

ברכות שדים ורחם. שדים אלו מזונות. ורחם אלו בנים.

ד"א שדים. זו זכות אבות. וכן הוא אומר אני חומה ושדי כמגדלות (שה"ש ח י).

זו זכות אמהות.

פסוק כו

ברכות אביך. זה יעקב.

גברו על ברכות הורי. זה יצחק.

עד תאות גבעות עולם. זה אברהם שעשה גבעה של ערלות בתוך אהלו ביום שנימול אברהם וכל אשר לו. שזכותו עומדת לעולם.

תהיין לראש יוסף ולקדקוד נזיר אחיו. שמשעה שנמכר יוסף הזיר עצמו מן היין. שנאמר וישתו וישכרו עמו (בראשית מג לד). עד אותו הזמן לא שתו יין לא הם ולא הוא.

פסוק כז

בנימין זאב יטרף. שבט גדול וחזק. מה הזאב חוטף. כך בני בנימין היו חוטפים נשים מפני השבועה. כי נשבעו בני ישראל ארור נותן אשה לבנימין (שופטים כא יח). וכתיב וחטפתם לכם (שם שם כא).

בבקר יאכל עד. זה שאול בן קיש שהכה את עמלק.

ולערב יחלק שלל. זה מרדכי. ותשם אסתר את מרדכי על בית המן (אסתר ח ב).

ד"א בבקר יאכל עד. זה תמיד של שחרית. ולערב יחלק שלל. זה תמיד של בין הערבים. שהרי המזבח היה בחלקו של בנימין. וכן משה רבינו אמר לבנימין ידיד ה' ישכון לבטח עליו (דברים לג יב).

פסוק כח

כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. לא פחות ולא יותר. כשם שהיו חקוקים על אבני האפוד ועל אבני השהם.

וזאת אשר דבר להם אביהם. אמר להם אימתי הברכות האלו מגיעות לכם. בזמן שיבא משה ויברך אתכם בזה הענין. שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (שם שם א). ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם. מת"ל לפי שבירך את יהודה בגבורתו של אריה.

ואת יוסף בכחו של שור. ואת נפתלי בקלותה של אילה. שמא תאמר שזה גדול מזה. ת"ל ויברך אותם. כולם שוין. ולפי שחלק להם את הארץ. ונתן ליהודה שעורים. ולנפתלי חטים. יכול לא יהו אוכלין אלו משל אלו. ת"ל איש אשר כברכתו ברך אותם. הכליל הברכה לכלם.

פסוק כט

ויצו אותם. מה צוה אותם. אמר שאו מטתי כדרך הדגלים שאתם עתידין להיות חונים במדבר. שלשה מן המזרח. ושלשה מן המערב. ושלשה מן הצפון. ושלשה מן הדרום. ויצו אותם. אמר להם אל יסבלו בניכם את מטתי. אלא אתם בעצמיכם.

ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי. אמר להם אם זכיתם להיות כמוני מוטב. ואם לאו כשאני מסתלק מן העולם אני נאסף אל עמי.

פסוק לא

שמה קברו את אברהם. לכך נקראת מערת המכפלה. שהיתה כפולה בזוגות.

ד"א מכפלה מערה לפנים ממערה.

פסוק לג

ויכל יעקב לצוות את בניו. יעקב התחיל בצוואות.

ויאסוף רגליו אל המטה. יושב היה ומצוה כאדם שיצא לדרך.

פרק נ

פסוק א

ויפל יוסף על פני אביו. שזו הבטחה. דכתיב ויוסף ישית ידו על עיניך (בראשית מו ד).

וישק לו. נשיקה של פרידה.

פסוק ג

וימלאו לו ארבעים יום כי כן ימלאו ימי החנוטים. ויבכו אותו מצרים שבעים יום. כנגד שבעים נפש שבאו למצרים בית איש יומו היה הספידו של יעקב אבינו.

פסוק ה

אבי השביעני לאמר. כיון שאמר פרעה ליוסף רק הכסא אגדל ממך (שם מא מ). אמרו המצרים עבד שקנאו רבו בעשרים כסף תמליכהו עלינו. אמר להם גווני מלכות אני רואה בו. אמרו לו אם כן יהא יודע בשבעים לשון. באותו הלילה בא גבריאל והוסיף לו אות אחת משמו של הקב"ה. ולמדו שבעים לשון. שנאמר עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פא ו). בבקר קראוהו פרעה ושאלו בשבעים לשון. ויוסף היה מחזיר לו. כיון שהתחיל יוסף בלשון הקודש. ולא השיבו פרעה. אמר לו השבע לי שלא תגלה הסוד. שלא יאמרו זה גדול מפרעה. כיון שהשביע יעקב את

יוסף שלח לו אבי השביעני לאמר. אם אקיים שבועתי זו. אני עומד בשבועתך. ואם לאו כשם שאני עובר על שבועת אבי. כך אני עובר על שבועה שהשבעתני. מיד ו) ויאמר פרעה עלה וקבור את אביך כאשר השביעך.

פסוק ז
ויעל יוסף לקבור את אביו.

פסוק ח
וכל בית יוסף. בעליה הזכיר כל עבדי פרעה. ואחר כך בית יוסף ואחיו. לפי שעדיין לא היו מכירין כחן וגבורתם. כיון שיצאו לדרך. הכירו כחן וגבורתם. דכתיב.

פסוק י
ויבאו עד גורן האטד. וכי גורן יש לו לאטד. אלא מלמד שבא עליהן בני ישמעאל ובני קטורה ושבעה עממים למלחמה. כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארון. מיד כל אחד ואחד ירדו ממרכבותיהם. ותלו כתריהן בארונו של יעקב אבינו. והקיפוהו כתרים כגורן זה שמקיפין אותו אטד.

ר' אליעזר אומר כיון שראו ארונו של יעקב התירו אזורי מתניהם וחלקו לו כבוד.

ויעש לאביו אבל שבעת ימים. מפני מה האבל שבעת ימים. כנגד ז' ימי המשתה.

ד"א כנגד שבעת ימי בראשית. שאדם נפטר מן העולם שיש בו שבעת ימי בראשית. לפיכך מתאבל עליו שבעה ימים. וכנגדן מטמא לו שבעה ימים.

פסוק יא
אבל כבד זה למצרים. מלמד שהראו באצבע בארונו של יעקב אבינו.

פסוק יב
ויעשו בניו לו כן כאשר צום. לא שינו מפקודתו. כיון שראו מצריים בשבחן מבני יעקב אבינו. התחילו לנהוג בהם כבוד. שהרי כשעלו מזכיר הכתוב את עבדי פרעה ואחר כך בית יוסף ואחיו ובית אביו. ובחזירתם כתיב יד) וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העולים אתו.

פסוק יג
ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מה ראו. אלא בעלייתם אל ארץ ישראל נטה יוסף מן הדרך והלך וצפה בבור שהשליכוהו אחיו. אמרו עדיין השנאה בלבו.

והשב ישיב לנו. האחד שהשלכנו אותו בבור. והשני שמכרנו אותו.

את כל הרעה. שאמרנו טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג).

ד"א מה ראו. לפי שכל חיי אביהם היו אוכלים על שלחנו. משמת לא אכלו על שלחנו.

פסוק טז
ויצוו אל יוסף לאמר. אמרו צוו לבלהה לאמר לו ליוסף.

אביך צוה לפני מותו. מותר לשנות מפני דרכי שלום. כדכתיב בשרה לעיל.

פסוק יז

כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך. זה המרד שמרדו בך. שנאמר ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית לז יח).

וחטאתם. שמכרו אותך.

ועתה שא נא. מיכן ארז"ל המבקש מטו מחבירו אל יבקש ממנו יותר מג' פעמים. שנאמר אנא שא נא ועתה שא נא. וכן באיוב אמר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי (איוב לג כז). וכל מי שחטא לחבירו ולא ביקש ממנו מחילה אין יום הכפורים מכפר. דתנן במס' יומא עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר. עד שירצה את חבירו. שנאמר אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים (ש"א ב כה). אלהים דיינים. ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו (שם שם). תשובה ומעשים טובים.

ויבך יוסף בדברם אליו. אם על ידי שליח דברו אליו. נתמלא עליהם רחמים. הם עצמם לא כל שכן. לפיכך אמרו כל המרחם על הבריות בידו שהוא מזרעו של אברהם יצחק ויעקב. וכל מי שהוא אכזר על הבריות. אינו מהם. וכן הוא אומר והגבעונים לא מבני ישראל המה (ש"ב כא ב). לפי שהיו מבקשים להם למחול לשבעה בני שאול ויאמרו אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם בניו (שם שם ד). אין לי כתוב. מלמד שהיו משתחוים בניו לכל אחד ואחד מהם לרצותן. ולא קיבל אחד מהן להתרצות. לכך נאמר לא מבני ישראל המה. שאם היו מבני ישראל היו רחמנים.

פסוק יח

וילכו גם אחיו. מלמד שאע"פ שאדם מוחל עלבונו על ידי שליח. צריך להראות אליו פנים.

פסוק יט

כי התחת אלהים אני. אמר להם אני בנו של יעקב שאמר התחת אלהים אנכי (בראשית ל ב).

פסוק כ

ואתם חשבתם עלי רעה. מיכן שהתוכחה נאה. שמתוך התוכחה באה האהבה. וכה"א טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת (משלי כז ה).

פסוק כא

ועתה אל תיראו וגו' וינחם אותם וידבר על לבם. מה אמר להם. אמר להם עשרה נרות לא כביתם נר אחד. ואני נר אחד. היאך אני יכול לכבות עשרה נרות. כיון שאמר להם דברים הנכנסין בלב. מיד נתנחמו.

ד"א אמר להם יעקב אבינו בירך אותנו איש איש כברכתו. אם ברכת אחד ממנו בטלה. כולם מתבטלות. כיון שהכירו דברים של אמת. מיד נתנחמו.

ד"א אמר להם קודם שבאתם היו חושבין אותי עבד. משבאתי הודעתם שאני בן חורין. אם הורג אני אתכם הלא מביא אני על עצמי בושה. לכך וידבר על לבם.

פסוק כב

וישב יוסף במצרים. עשה שם יישוב בתים ובנינים.

ויחי יוסף מאה ועשר שנים. אוי לה לרבנות שקוברת את בעליה. שהרי יוסף קטן שבשבטים היה חוץ מבנימין. ומת קודם לכולם. ארז"ל מפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו. שהוא אומר והעליתם את עצמותי מזה (להלן פסוק כה). לפי שהיו אחיו אומרים לפניו עבדך אבינו.

פסוק כג

וירא יוסף לאפרים בני שלשים. זה שאמר יעקב אבינו ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו.

פסוק כד

ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת ואלהים פקד יפקוד אתכם. אמר להם סימן זה יהא מסור לכם. כל מי שיבא להוציא אתכם ממצרים. אם יאמר לכם בלשון הזה האמינו לו. וכן הוא אומר פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים (שמות ג טז). מיד ויאמן העם. לפי שכל אותיות הכפולות סימני גאולה הם.

כ"ך נרמז לאברהם אבינו. לך לך (בראשית יב א).

מ"ם נרמז ליצחק. וארבה אותך במאד מאד (שם יז ב).

נ"ן נרמז ליעקב. הצילני נא (שם לב יב).

פ"ף נרמז ליוסף. פקוד יפקוד. צ"ץ נרמז למשיח. צמח צדיק (ירמיה כג ה). והקב"ה יצמיח ישועתו. לעדתו תאיבי ישעו וצדקתו. וכשם שפקד הקב"ה את אבותינו והוציאם ממצרים. כן יפקדנו לרחמים. כענין שנאמר זכרני ה' ברצון עמך ופקדני בישועתך (תהלים קו ד).

פסוק כה

פקד יפקוד אלהים אתכם והעלתם. לית דכוותה חסר יו"ד והעלתם. מה טעם. לפי שאינו דומה לקולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה. והמקום יקיים לנו קרא דכתיב הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים.

כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מכל הארצות וגו' (ירמיה טז טו) ויתקיים מקרא שכתוב והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה יא י).
סליק פרשת ויחי. וסליק ספר בראשית.

שמות

פרק א

פסוק א

ואלה שמות. כתוב טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו (קהלה ז א), אמרו רז"ל שלשה כתרים הם, כתר תורה, כתר כהונה, וכתר מלכות, וכתר שם טוב [עולה] על גביהם, לפיכך אמר שלמה בחכמתו, טוב שם משמן טוב, שהרי הכהונה והמלכות משיחתן וגדולתן בשמן המשחה, וכתר שם טוב מעולה הימנו, וכן ישעיהו אמר ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא יכרת (ישעיה נו ה), זה ספר דניאל שנקרא על שמו, לכך נאמר טוב שם משמן טוב. טוב שם משמן טוב, אלו שבטים, שנתפרשו שמותם בלידתם, ונתפרשו שמותם בירידתם למצרים, ונתפרשו שמותם במצרים, אחר שהלך יעקב אבינו לבית עולמו, שהרי בפרשת ויגש אליו כתוב, ואלה שמות בני ישראל וגו' יעקב ובניו (בראשית מו ח), ובתחלת זה הספר נאמר, ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו, וכן ביציאתם ממצרים, וכן בדגלים, והנשיאים, וכן בחילוק הארץ, כמה פעמים הזכיר שמות השבטים על דרך חיבת אבותיהם, וחיבת עצמם, לפיכך נאמר טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, שנויי שבחו של אדם אחר מיתתו, שמספרים בני אדם שבחו ומעשיו הטובים, אבל ביום הולדו אין לו שבח ולא גדולה, שהרי יעקב אבינו בכו אותו המצריים שבעים יום, (ג) לפי שהצדיקים אפילו במיתתם קרוין חיים.
ואלה שמות. לא אמר אלה, אלא ואלה, דאמר ר' אבהו בש"ר יוסי בן זמרה כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים, כמו שנתפרש בפרשת בראשית אלה תולדות השמים.
שמות; כשם שהקב"ה קרא שמות לכוכבים, דכתיב מונה מספר לכוכבים לכולם שמות יקרא (תהלים קמז ד).
בני ישראל. כי כל השבטים נקראו על שם ישראל, וכן הוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד כב), לכך נאמר ואלה שמות בני ישראל.

הבאים. והלא כבר היה להם הרבה ימים שם, ולמה הוא אומר הבאים, אלא כל ימים שהיה יוסף קיים, לא היה עליהם משאו של מצרים, כיון שמת יוסף נתנו עליהם משאו, לכך נאמר הבאים מצרימה, כאילו אותו היום נכנסו למצרים, שהרי לא בא אלא לספר מיתת יוסף ואחיו, והיאך קמו עליהם המצריים, שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה (להלן פסוק י), לפיכך כתיב הבאים.

ד"א ואלה שמות בני ישראל. אלו שנצטערו במצרים, ואלו שיצאו ברכוש גדול. אלה שבתחלה היו מעטים, ואלה שבסוף היו שש מאות אלף רגלי.

את יעקב. מלמד שבזכות יעקב אבינו נושעו.

ד"א את יעקב. שאע"פ שיעקב אבינו היה זקן, בניו היו טפילין לו, והוא עיקר, שנאמר את יעקב.

איש וביתו באו. לפי שהיה יודע יעקב אבינו שארץ מצרים שטופין בזימה, לפיכך נתן לבניו נשים קודם שירדו למצרים.

פסוק ב

ראובן שמעון לוי ויהודה. שנים עשר שבטים, כנגד שנים עשר מזלות, דע כי כל השבטים לשם גדולתן של ישראל נקראו שמותן. ראובן, על שם ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז). שמעון, וישמע אלהים את נאקתם (שם ב כד). לוי, ונלוו גוים רבים אל ה' (זכריה ב י). יהודה, אודך [ה'] כי אנפת בי (ישעיה יב א). ישששכר, כי יש שכר לפעולתך (ירמיה לא טו). זבולון, על שם בית המקדש, בנה בניתי בית זבול לך (מלכים א ח יג). דן, דן אנכי (בראשית טו יד). נפתלי, נופת תטופנה (שה"ש ד יא). גד, על שם המן, והמן כזרע גד הוא (במדבר יא ז). אשר, ואשרו אתכם כל הגוים (מלאכי ג יג). יוסף, יוסיף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא). בנימין, נשבע ה' בימינו (שם סב ח), למדנו שכל שמותן של שבטים, על שם גאולה טובה וישועה של ישראל נקראו.

א"ר יהושע דסיכנון בשם ר' לוי אין שמותם של שבטים שוין בכל מקום, אלא שזה מקדים לזה, וזה מקדים לזה, וכדי שלא יאמרו בני הגבירות נתפרשו שמותיהן תחלה, ואחר כך נתפרשו בני השפחות, אלא כולם שוים בכל מקום.

ד"א למה מקדים אלו לאלו, לפי שנאמר קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שה"ש א יז), השבטים הם תקרות של עולם, מנהגו של עולם אדם בונה עליה, נותן תקרה משים עוביה של קורה זו בצד ראשה של אחרת, כדי לחזק את התקרה, אמנם כאן זכר בני הגבירות יחד, ואח"כ בני בלהה ובני זלפה, חוץ מיוסף שזכרו באחרונה, שהיה צריך לומר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא.

פסוק ג

ויהי כל נפש. נפשות לא נאמר, אלא נפש, לפי שהצדיקים נקראו נפש אחת, שדעתן דעה אחת, אבל בעשו כתיב, ויקה עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו (בראשית לו ו).

שבעים נפש, עם יוסף, שנאמר שבעים נפש ויוסף היה במצרים, אלא שהיה במצרים דבר הכתוב בכלל ובפרט.

פסוק ו

וימת יוסף. למה מת הוא קודם לכלם, לפי שהתנהג עצמו ברבנות, היינו דאמרי אינשי הוי קבל וקיים.

וכל הדור ההוא, לבד בני השבטים, ואע"פ שמתו כל הדור ההוא, כתוב ובני ישראל.

פסוק ז

ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם. ר' חייא אומר כל אחת מבנות ישראל היתה יולדת ששה, כנגד ששה מדות הללו, פרו, וישרצו, וירבו, ויעצמו, במאד, מאד.

ותמלא הארץ אותם. עד שהיו מפוזרין נתמלאת הארץ מהם. ותמלא הארץ אותם, כחושים של קנים, שהארץ מלאה מהם.

פסוק ח

ויקם מלך חדש על מצרים. כיון שראו מצרים שישראל פרין ורבין כל כך, מיד קמו עליהם בגזירות, וכן בדוד אמר הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו (תהלים קה כה).

ויקם מלך חדש. לא אמר וימת מלך מצרים, אלא ויקם מלך חדש הוא בעצמו היה, ומהו חדש, שנתחדשו גזירותיו, ומהו ויקם, קם על ישראל לאויב, כמו לאור יקום רוצח (איוב כד יד), כי קמו בי עדי שקר (תהלים כז יב).

אשר לא ידע את יוסף. כמו שלא ידע את יוסף, שהרי יוסף הביא את הכסף ביתה פרעה, וקנה כל אדמת מצרים לפרעה, ותיקן עליהם מס, שנאמר ונתתם חמישית לפרעה (בראשית מז כד), לפיכך כתוב אשר לא ידע את יוסף, כשם שכפר ביוסף, דכתיב אשר לא ידע את יוסף, כך כפר בבורא הכל, שהרי אמר לו יוסף את אשר האלהים עושה הגיד לפרעה (שם מא כה), והוא אמר לא ידעתי את ה', ארורים הם הרשעים, שהם כפויי טובה, שכופרין במי שעשה עמהם טובה.

פסוק ט

ויאמר אל עמו הנה עם. הוא התחיל בעצה תחלה, לפיכך הוא לקה תחלה, שנאמר ובכה ובעמך ובכל עבדיך (שמות ח ד).

הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. עד עתה בני ישראל, מיכן ואילך עם בני ישראל.

רב ועצום. רב בעם, ועצום ברכוש.
ד"א רב בחכמה, ועצום בגבורה.
ממנו. דגש, כלומר מהיכן ישראל פרים ורבים ממנו, מן אלהיהם הוא הצלחתם.

פסוק י

הבה נתחכמה לו. אמר פרעה שנים עשר שבטים היו מנין הב"ה, ועתה נהיו עם רב. נתחכמה לו, נתחכמה לבוראן נתחכם לאלוהיהן, אמר להם הקב"ה אתם פתחתם לשון הבה, כמו שהתחילו אנשי דור הפלגה, הבה נבנה לנו עיר (בראשית יא ד), כשם שפירעתי מהם, כך אני פורע מכם. הם אמרו פן נפוץ (שם), ויפץ ה' אותם (שם שם ח), ואתם אומרים פן ירבה וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ.
(**והיתה**) [**והיה**] **כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו**. שהם מתוספין על השונאים שלנו.
ונלחם בנו ועלה מן הארץ. ועלינו היה צריך לומר, אלא שכינה הכתוב.
ד"א ועלה מן הארץ. עלייה תהא להם, שאין ישראל נגאלין אלא מתוך צרה, וכה"א כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו (תהליס מז כו), וכתיב קומה עזרתה לנו (שם שם כ').

פסוק יא

וישימו עליו שרי מסים. במס' סוטה א"ר חייא בר אבא אמר ר' סימאי שלשה היו באותה עצה, בלעם איוב ויתרו, בלעם שיעץ נהרג, איוב ששתק נידון ביסורים, יתרו שברח זכו בניו ובני בניו שישבו בלשכת הגזית, שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (דה"א ב נה), וכתיב ובני קיני חותן משה (שופטים א יו).
וישימו עליו שרי מסים. שהיו ממסים את הלב.
למען ענותו. מתשמיש כדי שלא ירבו.
ויבן ערי מסכנות לפרעה. רב ושמואל, חד אמר שממסכנות את בעליהן, דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן, וחד אמר שמסכנות את בעליהן, לפי שהיה הבנין גבוה, ומסכן את עצמו כל העולה לבנותו, והיה נופל ממנו לא היה חי.
את פיתום ואת רעמסס. רב ושמואל חד אמר פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס, שראשון ראשון מתרוסס. וחד אמר רעמסס שמה, ולמה נקרא שמה פיתום, שראשון ראשון פי תהום בולע כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיכם.

פסוק יג

וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ. כן רבו וכן פרצו מיבעי' ליה. אלא אמר רשב"ל רוח הקודש מבשרתן כן ירבו וכן יפרוץ, עתידין הם לפרות ולרבות, שנאמר כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם (ישעיה נה יא), ואומר ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנו (במדבר כג יט), רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום (משלי יט כא).

וכבר הבטחתי לאברהם זקינם ושמתי את זרעך ככוכבי השמים והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יד).

ויקצו מפני בני ישראל. מלמד שהיו בעיניהם דומין כקוצים.

ד"א ויקוצו מפני בני ישראל. שהיו פרים ורבים.

ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. מצרים שמם על שם שהצירו את ישראל בשעבודם.

בפרך. ר' אלעזר אומר בפה רך, מלמד שהיה פרעה מפייסם בדברים, בתחילה אמר להם בניי, עשו מלאכתי ובנו לי בנין קטן, ואני נותן לכם מתנות רבות, עד שנשתעבדו לו, ולבסוף בפרך, כמו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה מו).

פסוק יד

וימררו את חייהם בעבודה קשה. אמר רבא שלשה גזירות גזרו עליהם, בתחלה בחומר ובלבנים, ולבסוף ובכל עבודה בשדה כגון חרישה וקצירה ודישה וזירה ובצירה וגדירה ומסיקה, ולבסוף כל הבן הילוד.

את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך. א"ר שמואל בר נחמני אמר ר' נתן שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים, ומלאכת נשים לאנשים, דרש ר' עקיבא בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים, בשעה שהולכות לשאוב מים, הקב"ה מזמן להם דגים קטנים בכדיהן, ושואבות מחצה מים ומחצה דגים, ובאות ושופתות לשתי קדירות, אחת של מים ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה, ורוחצות אותם, וסכות אותם, ומאכילות אותם, ומשקות אותם, ונזקקות להם בין שפתים, עליהם הכתוב אומר, אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים סח יד), בשכר שתשכבון בין שפתים, זכו ישראל לביזת מצרים, שנא' כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, וכיון שמתעברות באות לבתיהן, וכיון שמגיע זמן מולידיהן, הולכות ויולדות בשדה, שנאמר תחת התפוח עוררתיך שמה חבלתך אמך ושמה חבלה ילדתך (שה"ש ח ה), והקב"ה שולח משמי מרום ומניק אותן ומשפיר אותם, כחיה זו שמשפרת את הולד, שנאמר ע"י יחזקאל, ומולדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך ובמים לא רוחצת למשעי והמלח לא הומלחת והחתל לא הותלת (יחזקאל

טז ד), ומלקט להם שגי עגולים, אחד של שמן, ואחד של דבש, שנאמר ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור (דברים לב יג), וכיון שמכירים בהם מצרים באין להורגם, ונעשה להם נס ונבלעים למקומם בקרקע, לאחר שהולכין מבצבצין ויוצאין כעשבי השדה, שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך (יחזקאל טז ז), [וכיון שמתגדלים באים עדרים עדרים בבתיהן, שנאמר ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים וגו' (שם)], וכשנגלה הקב"ה על הים, הם הכירוהו תחילה, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח ג), וכיון שהכירו שכינה, אומרים זה אלי ואנוהו (שמות טו ב).

פסוק טו

ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות. מיעוט מילדות שתים, רב ושמואל, חד אמר אשה ובתה, וחד אמר כלה וחמותה, מאן דאמר אשה ובתה, יוכבד ומרים, ומאן דאמר כלה וחמותה יוכבד ואלישבע בת עמינדב אשתו של אהרן. תניא שם האחת שפרה [זו יוכבד, ולמה נקרא שמה שפרה], שמשפרת את הולד, שכן מרים אמרת לבת פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות, ותאמר לה בת פרעה לכי ותלך העלמה ותקרא את אם הילד (שמות ב ז וח), וכתיב ותאמר לה בת פרעה הילכי את הילד הזה והניקהו לי (שם שם ט), כלומר שהיתה יוכבד אם משה מלומדת לשפר את הולד, לכך נקרא שמה שפרה.

ושם השנית פועה. זו מרים בת יוכבד, שהיתה פועה ברוח הקדש ואומרת עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל, פועה לשון שיחה וזעקת קול, היאך מה דאת אמר, כיולדה אפעה אשום ואשאף יחד (ישעיה מב יד).

פסוק טז

ויאמר בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים. מאי אבנים, א"ר חנין סימן גדול מסר להם, דכתיב בירמיה וארד אל בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים (ירמיה יח ג), אמר להן מה יוצר זה ירך מכאן וירך מכאן, וסדין שעליו הכלי באמצע ירכותיו, אף אשה ירך מיכן וירך מיכן והולד באמצע, לפיכך נקרא שמם אבנים, שבזמן שכורעת ירכותיה מצטננות. כאבנים.

ד"א אבנים. לפי שהאדם יצירתו נמשל ככלי יוצר, שנאמר הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (שם שם ו), ואותו המקום שעושה בו היוצר מלאכה בחומר, נקרא אבנים, לכך כתיב וראיתן על האבנים.

אם בן הוא והמתן אותו. א"ר חנינא סימן גדול מסר להם, בן נולד פניו למטה, בת נולדה פניה למעלה, זה כדרך תשמישו, וזו כדרך תשמישה.

ענין אחר בן נולד פניו למטה כלפי האדמה שנוצר הימנו, ובת פניה למעלה כלפי האדם שנוצרה הימנו. אם בן הוא והמתן אותו. אפי' היא משימה אצבעה על חוטמו הוא מת. **ואם בת היא וחיה**. לפי שהיו איצטגניני פרעה הוברי שמים רואין שמושיען של ישראל עתיד להוולד, לפיכך פרעה אמר אם בן הוא והמתן אותו ואם בת היא וחיה, לפי שהיו מצרים שטופים בזימה, לפיכך אמר להם ואם בת היא וחיה.

פסוק יז

ותיראן המילדות את האלהים. בוא וראה כמה גדולה יראת שמים, שהרי הכתוב מעיד על המילדות ותיראן, וכן משה אמר מה ה' אלהיך שואל [מעמך] כי אם ליראה את ה' (דברים י יב), וכן ישעיה אומר יראת ה' היא אוצרו (ישעיה לג ו), וכאלה רבות.

ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחיין. כאשר אמר להן מבעי' ליה, מהו כאשר דבר אליהן, אלא א"ר יוסי ב"ר חנינא מלמד שתבען לדבר עבירה ולא נתבעו, כתיב הכא כאשר דבר, וכתיב התם כדברה אל יוסף יום יום (בראשית לט י) מה להלן לדבר עבירה, אף כאן דבר עבירה.

ס"א כאשר דבר. לשון קשה, וכה"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (שם מב ל).

ותחיין את הילדים. תנא לא דיין למילדות שלא המיתו אותם, אלא שהיו מספקות לאימותן של ילדים מים ומזון.

פסוק יח

ויקרא מלך מצרים למילדות ויאמר להן מדוע עשיתן הדבר הזה ותחיין. תוכחה ונזיפה, וכה"א מדוע לא כליתם חקכם ללבון (שמוח ה יד).

פסוק יט

ותאמרן המילדות אל פרעה כי לא כנשים המצריות העבדיות כי חיות הנה. מאי חיות, אילימא חיות ממש, כמו מילדת שמה חיה. אטו חיה מי לא צריכי חיה אחריתי, אלא כך אמרו לו, אומה זו כחיות נמשלה, יהודה גור אריה (בראשית מט ט), דן יהי דן נחש (שם שם יז), נפתלי אילה שלוחה (שם שם כא), יששכר חמור גרם (שם שם יד), בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז), דכתיב בהו כתיב, ודלא כתיב בהו, הרי כתיב על ידי יחזקאל, ואמרת מה אמך לביאה בין אריות רבצה בתוך כפירים רבצה גוריה (יחזקאל יט ב), לכך נאמר כי חיות הנה.

ע"א חיות. בריאות, כמו שתי צפרים חיות טהורות (ויקרא יד ד), ופי' בריאות.

בטרם תבא אליהן המילדת וילדו. מיכן שהנשים צדקניות שלא היו בפתקה של חוה.

פסוק כ

וייטב אלהים למילדות. הטיב להם בעוה"ז, והקרן קיימת להן לעוה"ב.

וירב העם ויעצמו מאד. לקיים מה שנאמר רשע יראה וכעס וגו' (תהלים קיב י).

פסוק כא

ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים. רב ולוי, חד אמר בתי כהונה ולויה, וחד אמר בתי מלכות, מאן דאמר בתי כהונה ולויה, אהרן ומשה, ומאן דאמר בתי מלכות, דוד ממרים נמי אתי, דכתיב ותמת עזובה ויקה לו כלב את אפרת (דה"א ב יט), זו מרים, ותלד לו את חור (שם), וכתיב ודוד בן איש אפרתי הזה (שמואל א יז יב), עזובה היא מרים, ולמה נקרא שמה עזובה, שהכל עזבוה במדבר, וכתיב ותסגר מרים (במדבר יב טו), מלמד כל הנושא אשה לשם שמים כאילו ילדה.

ס"א ויעש להם בתים, כיון שראה פרעה שהיו המילדות חומלות את בני ישראל, עמד ותיקן בתים למצריים להיות שכנים לישראל, כיון שנולד בן לישראל הן מרגישים בהם, שהרי התינוק בוכה, וכיון שהתינוק בוכה תינוק של מצרי שכינו בוכה, והן מרגישין ונוטלין אותו וזורקין אותו ליאור, עליהם אמר שלמה אחזו לנו שועלים שועלים קטנים (שה"ש ב טו), שעלים כתוב, שהיו זורקין אותם למים, כענין שנאמר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ יב), ואעפ"כ וכרמינו סמדר (שה"ש ב טו).

פסוק כב

ויצו פרעה לכל עמו. א"ר יוסי בר חנינה, מלמד שאף על עמו גזר להשליך הזכרים ליאור, שנאמר כל הבן הילוד, למה לפי שראו אצטגניני פרעה שמושיען של ישראל במים הוא לוקה, לפיכך גזר פרעה היאורה תשליכוהו,והם לא ידעו שעל עמקי מי מריבה הוא לוקה, היינו דכתיב המה מי מריבה (במדבר כג יג), המה שראו אצטגניני פרעה וטעו.

ד"א למה גזר פרעה להשליך זכרים ליאור, לפי שנשטפו דור המבול במים, והקב"ה נשבע לעולמו ולא יהיה עוד מבול (בראשית ט יא), והוא לא ידע שהקב"ה גדול העצה ורב העלילה, הוא אינו מביא מבול לעולם, אבל הוא מביא את האומה לתוך המים, ולא עוד אלא על כל העולם אינו מביא, אבל על אומה אחת מביא, זה שאמר יתרו עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), הם אמרו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, עליהם חזרה מחשבתם, שנא' וישב ה' עליהם את מי הים (שם טו יט), מדה כנגד מדה, וכן אמר ישעי' בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה ס ח), בסאה שמדדו בה נמדדו.

פרק ב

פסוק א

וילך איש מבית לוי. מה ענין פסוק זה לכל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר רבי יהודה בר ביזנא מאי וילך, שהלך בעצת בתו, תנא עמרם גדול הדור היה, כיון שאמר

פרעה הרשע, כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר לשוא אנו עמילין, מיד עמד וגירש את אשתו, עמדו כולם וגרשו את נשותיהן, אמרה לו מרים אבא גזירתך קשה משל פרעה הרשע, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות, פרעה לא גזר אלא בעולם הזה, ואתה גזרת בזה ובבא, פרעה הרשע גזר, ספק גזירותיו קיימות, ספק אינן מתקיימות, אבל אתת צדיק בודאי גזירתך מתקיימות, שנאמר ותגזר אומר ויקם לך (איוב כב כח), עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולם והחזירו את נשותיהן.

איש. זה עמרם.

מבית לוי. משבט לוי.

ויקח, א"ר יהודה בר ביזנא שעשה לה מעשה לקוחים, (ג) הושיבה באפריון, ואהרן ומרים מרקדים לפניה, ומלאכי השרת אומרים אם הבנים שמחה (תהליס קיג ט).

את בת לוי. אפשר בת מאה ושלשים שנה, וקרא לה בת, דאמר רב חמא בר חנינה שזו יוכבד שהורתה בדרך ולידתה במצרים, שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים (במדבר כו נט), לידתה במצרים ולא הורתה במצרים, והיאך קרא אותה בת, א"ר יהודה בר כהנא מלמד שנולדו בה סימני נערות. מלומדים היו אבותינו בנסים, שהרי יוכבד אשת עמרם בת ק"ל שנה היתה, מנין שהרי לא שהו ישראל במצרים אלא מאתים ועשר, צא מהם שמונים שנה משנולד משה עד שיצאו, ככתוב ומשה בן שמנים שנה ואהרן בן שלש ושמנים שנה (שמות ז ז), נשארו למעלה מאה ושלשים.

פסוק ב

תהר האשה ותלד בן. היא הוית מיעברא תלתי ירחי מעיקרא, דכתיב ותצפנהו שלשה ירחים, א"ר יהודה בר ביזנא מקיש לידתה להורתה, מה הורתה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער, מיכן לנשים צדקניות שלא היו בפיתקא של חוה.

ותרא אותו כי טוב הוא. תניא ר' מאיר אומר טוב שמו, ר' יהודה אומר טוביהו שמו, ר' נחמיא אומר הגון בנבואות, אחרים אומרים נולד כשהוא מהול, וחכמים אומרים בשעה שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, כתיב הכא ותרא אותו כי טוב הוא, וכתיב התם וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א ד).

ותצפנהו שלשה ירחים. דלא מנו ליה מצריים, אלא משעה דאהדרה, ואינהו לא הוו ידעי דהוית מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא.

פסוק ג

ולא יכלה עוד הצפינו. אמרו משום דכל היכא דהוי שמעו מצריים דמתיליד ינוקא הוי בחשי אבתריה וקטלי ליה.

ותקח לו תיבת גומא. מאי שנא תיבת גומא, א"ר שמואל בר נחמני דבר רך הוא הגומא שיכול לעמוד בפני רך ובפני קשה, בפני המים, ובפני האבנים והסלעים, שאם יבואו גלי היאור וישליכו התיבה על הסלעים לא תשבר.

ותחמרה בחמר ובזפת. תניא חומר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע.

ותשם בה את הילד ותשם בסוף. ר' אלעזר אומר ים סוף, ר' שמואל בר נחמני אומר אגם, כדכתיב קנה וסוף קמלו (ישעיה יט ו).

פסוק ד

ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו. לדעת מה יעשה בסוף נבואתה, שהיתה מרים מתנבא ואומרת עתידה אמי שתלד בן שהוא מושיע את ישראל, וכיון שנולד משה, נתמלא הבית אורה, (כא) ונשקה על ראשה, כיון שזרקוהו ליאור, עמד אביה וטפחה על ראשה, אמר לה היכן נבואתך, לפיכך נתיצבה מרחוק לדעה מה יעשה לו בסוף נבואתה, כל הענין על שם השכינה נאמר. ותתצב, דכתיב ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל (ש"א ג י). אחותו, דכתיב אמור לחכמה אחותי את (משלי ז ד). מרחוק, דכתיב מרחוק ה' נראה לי (ירמיה לא ב). לדעה, דכתיב כי אל דעות ה' (ש"א כ ג). מה, דכתיב מה ה' אלהיך שואל מעמך (דברים י יב). יעשה, דכתיב יעשה ה' לאדוני בית נאמן (ש"א כה כח). לו, דכתיב ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו כד).

פסוק ה

ותלד בת פרעה לרחוץ על היאור. דע והבן שאע"פ שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, מדרש חכמה נאה הוא להשכיל בו דבר מתוך דבר, לדבר דבר על אופן הענין, וכן מפורש במס' סוטה א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי שירדה לרחוץ מגילולי של בית אביה, וכה"א אם רחץ ה' את צואת בנות ציון (ישעיה ד ד). וכן מצינו מקרא מלא בדברי הימים שמרד לקח את בתיה בת פרעה, שנאמר ובני כלב בן יפונה עירו אלה, ונועם ובני אלה וקנז וגו' (דה"א ד טו), וכתיב ואשתו היהודיה ילדה את ירד אבי גדור ואת חבר אבי סוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח לו מרד (שם שם יח), ולמעלה מן הענין כתוב ובני כלב בן יפונה, ולבסוף כתיב ואשתו היהודיה, למדנו שאשתו של כלב היתה זאת יהודיה, ושינה שם אשתו ושינה שמו, שהרי קראו הכתוב תחלה כלב בן יפונה, ולבסוף קרא שמו מרד, ולאשתו בתחלה קרא שמו יהודיה, ולבסוף קרא שמה בתיה בת פרעה, לכך אמרו רז"ל לא ניתנה דברי הימים אלא לדרוש בו עניני התורה, למה נקרא שמו מרד, שמרד בעצת מרגלים. יהודיה שנתיהדה, שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי, וכה"א איתי גוברין יהודאין (דניאל ג יב), להודיעך שמדרשות הראשונים שדרשו

חכמי ישראל תורה שלימה הן, ולכך א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי שירדה לרחוץ מגילולי בית אביה.

ותרא את התיבה בתוך הסוף. אמרו לה אמהותיה גבירתנו מנהגו של עולם מלך שגוזר גזירה, אם כל העולם כלו אין מקיימין אותה, בניו ובנותיו ובני בניו מקיימין אותה, ואתה? עוברת על גזירת אביך, שהוא גוזר אם בן הוא והמתן אותו, ואתה מחייה אותו, בא גבריאל וחבטן בקרקע, היינו דכתיב ונערותיה הולכות על יד היאור, הולכות למיתה, כענין שנאמר הנה אנכי הולך למות (בראשית כה לב).

ותשלח את אמתה ותקחה. ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר ידה, וחד אמר שפחתה.

פסוק ו

ותפתח ותראהו את הילד. ותרא מבעי' ליה, א"ר יוסי ב"ר חנינה שראתה עמו שכינה, כענין שנאמר אני ה' הוא שמי (ישעיה מב ח).

והנה נער בוכה. קרי ליה ילד, וקרי ליה נער, תנא הוא ילד וקולו כנער, דברי ר' יהודה, אמר לו ר' נחמיא אם כן עשית למשה רבינו בעל מום, אלא מלמד שעשאו לו אמו חופת נעורים בתיבה.

ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה. מנא ידעה, א"ר יוסי ב"ר חנינה שראתה אותו מהול, כענין שכתבנו למעלה; ותרא אותו כי טוב הוא, שאין העבריים ניכרים אלא במילה.

.מילדי העברים זה. לא אמר מילדי העברים הוא אלא זה, א"ר יוחנן נתנבאה שלא מדעת, זה נופל ואין אחר נופל, והיינו דאמר ר' אלעזר מאי דכתיב וכי יאמר אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים (שם ח יט), צופין ואינן יודעין מה צופים, מהגין ואינן יודעין מה מהגין, ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה, לפיכך גזרו עליהן כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, וכיון דשדיוה למשה, אמרו איצטגניני פרעה תו לא חזינן כי ההוא סימנא ובטלוהו גזירתיהו, ואינון לא ידעון דעל מי מריבה לקי, והיינו דאמר ר' יוסי ב"ר חנינא מאי דכתיב המה מי מריבה (במדבר כ כג), המה שראו איצטגניני פרעה וטעו, זה שאמר ישעיה הנביא מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך (ישעיה מז יג), מאשר ולא כל אשר, לפי שהקוסמים והחוזים וכל הוברי שמים רואים ומודיעים מאשר יהיה בעולם, אבל דבר על מתכונתו אינן יכולין להגיד, לכך הכתוב אסר להתעסק בהם, שנאמר לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם (דברים יח ט), והם ביטול תורה, ואומר תמים תהיה עם ה' אלהיך (שם שם יג), ואומר כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה י יב), המה

יחתו ולא ישראל, אמר רב אחא ב"ר חנינא אותו היום שירדה בת פרעה לרחוץ על היאור ששה בסיון היה, יום שהיה עתיד משה רבינו לתת התורה לישראל מפי הגבורה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם מי שעתיד לקבל את התורה בהר סיני ביום זה ילקה ביום זה, וראיה לדבר שהרי אמרו רז"ל בז' באדר נולד משה, טול לך משבעה באדר ועד ששה בסיון שלשה חדשים, שהרי אייר חסר, היינו דכתיב ותצפנהו שלשה ירחים ולא יכלה עוד הצפינו, למדנו שלא שהה משה רבינו בתיבה אפילו יום אחד. וכן הוא אומר ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו ממצבה לא זזה עד שהופיע הקדוש ברוך הוא לצדיק יהי כבוד ה' לעולם.

פסוק ז

ותאמר אחותו אל בת פרעה וגו' מן העבריות. מאי שנא מעבריות, מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצריות ולא ינק, אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עם שכינה יונק דבר טמא, והיינו דכתיב את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים (ישעי' כח ט).

פסוק ח

ותאמר לה בת פרעה לכי. הבינה בת פרעה שהנער זרע קדושים.

ותלך העלמה ותקרא את אם הילד. א"ר אלעזר שהלכה בזריזות.

העלמה. א"ר שמואל בר נחמני שהעלימה את דבריה, ולא גילתה הסוד לאדם בעולם שהנער בן אמה, לשון עלמה, כמו עלמות, ומשמע בתולה ובעולה, שהרי ברבקה כתיב והיה העלמה היוצאת לשאוב (בראשית כד מג), וידענו שלא דיבר אליעזר אלא על בתולה, וכן דרך גבר בעלמה (משלי ל יט), ואין זה כי אם בבעולה, שכן כתוב דרך הנשר בשמים, דרך נחש עלי צור, דרך אניה בלב ים, ודרך גבר בעלמה, והמה ארבעתן דרכים שאין להם תפיסה, ולא להכיר דרך שעבר נשר באויר העולם, ולא נחש בצור, ולא אניה בלב ים, כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה וגו' (שם שם כ), ואם בבתולה אינה יכולה לומר לא פעלתי און אלא ודאי בבעולה מדבר, ולא עוד אלא שהכתוב קוראה אותה אשה מנאפת, ואין מנאפת אלא בעולה, שנא' האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזקאל טז לב), וכן בישעי' כתיב הנה העלמה הרה (ישעי' ז יד), לא כי היא בתולה, אלא בת בנים היתה, אלא בתורה קורא אותה עלמה והיא אשת ישעיהו הנביא, וכה"א הנה אנכי והילדים אשר נתן [לי ה'] (אלהים) לאותות ולמופתים בישראל (שם ח יח), כי בנו השני קרא שמו מהר שלל חש בז, וזה הבן קרא עמנואל.

פסוק ט

ותאמר לה בת פרעה היליכי, יו"ד משמש תחת וי"ו, ופירושו הוליכו, אבל מפני מה נכתב היליכי, א"ר חמא בר חנינא שנתנבאה לפי תומה, הא שליכי, כמו הא לכם זרע (בראשית מז כג) הא דרכך (יחזקאל יו מו), י' וא' משמשין.

ואני אתן את שכרך. לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתם, אלא שנותנין להם שכר.

פסוק י

ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן, ללמדך שכל המגדל בן של חבירו כאלו הוא ילדו, וכן כתוב בנעמי ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי (רות ד יז), והוא שנאמר בדברי הימים ואשתו היהודיה ילדה (דה"א ד יח), היהודיה זו בתיה בת פרעה שנתיהדה, ילדה כמו יולד בן לנעמי.

ששה שמות נקראו לו למשה. ירד זה משה שהוריד תורה לישראל. אביגדור, שנעשה כגדר והיה מתפלל בעדם, שנאמר לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו (תהלים קו כג). חבר, שחיבר את ישראל לאביהם שבשמים. אבי סוכו, שנעשה להם כסוכה. יקותיאל, שקיוו ישראל להקב"ה בימיו, שנאמר ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל (שמות ד לא), וגם בשעה שאמר להם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' (שם יד יג), קיוו לדיבורו. אבי זנוח, שהזניח עוונות ישראל, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר יד כ). אבי אבי אבי שלשה פעמים, אב בתורה, אב בחכמה, אב בנביאים. אב בתורה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב). אב בחכמה, שנאמר עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כב), חכם זה משה, גבורים אלו מלאכים, שנאמר גבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ). ויש אומרים גבורים אלו ישראל. אב בנביאים שנאמר ולא קם נביא (דברים לד י).

ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח לו מרד (ד"ה שם), הוא כלב בן יפונה שמרד בעצת מרגלים.

ותקרא שמו משה. משוי היה ראוי לומר, שהרי משה משוי היה, אלא על שם ישראל שהוא משה אותם והוציאם ממצרים, שנאמר והוצא את עמי בני ישראל (שמות ג י), וכתיב ויסע משה את ישראל מים סוף (שם טו כב), לכך נקרא שמו משה שהוא משה אחרים, וכן הנביא אומר ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים וגו' (ישעיה סג יא).

ותאמר כי מן המים משיתיהו. ארז"ל ותשלח את אמתה ותקחהו, נמשכה אמת בת פרעה ששים אמות, וראיה לדבר כי מן המים משיתיהו, יכול היה לומר כי ממים משיתיו, הוסיף הכתוב נו"ן ממן, וה"א המים. וה"א מן משיתיהו, נו"ן וה"א וה"א, הרי ששים.

פסוק יא

ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא, זה שאמר הכתוב גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו (משלי כ יא), שהרי משה רבינו אע"פ שהיה בפלטין של פרעה, הלך לראות בסבלותן של ישראל, היינו דתנן הלל אומר אל תפרוש מן הצבור, שלא יהי' אדם רואה צבור בצער ויאמר אלך לביתי, ואוכל ואשתה, ושלום עלי נפשי, אלא יהא נושא בעול עם חבירו.

וירא איש מצרי. הבין כי מצרי הוא.

פסוק יב

ויפן כה וכה. אלו ישראל שנא' כה יהיה זרעך (בראשייו טו ה). ד"א ויפן כה, ראה כת מלאכי השרת מכה ומכה, אמר להם כלום יצא מזה צדיק,אמרו לו לאו.

וירא כי אין איש. מיד הכהו, ועל מה הכהו שהיה נוגש את שוטרי ישראל בא אל בית ישראל ולא מצאו, וענה את אשתו, והלך ומצא את הבעל והיה מכהו, מיד נתקנא משה והרגו, ואותה האשה הית שלומית בת דברי, ומפני שלום שהשיבה למצרי נתעולל בה, אבל כיוצא בה לא היתה, שנאמר גן נעול וגו' (שה"ש ד יב).

וירא כי אין איש. להושיע.

ד"א וירא כי אין איש. ממשפחת איש ציד.

ויך את המצרי. ברוח שפתיו [שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה יא ל)].

ויטמנהו בחול. טמן הסוד בתוך ישראל, שנאמר ושמתי את זרעך כחול הים (בראשית יג טז).

פסוק יג

ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים. מאן הוו דתן ואבירם.

ויאמר לרשע. למחויב שבהם.

למה תכה רעך, הכית לא נאמר, אלא תכה, מיכן אמרו חכמים כל המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע, רב הונא אמר תקצוץ ידו, שנאמר וזרוע רמה תשבר (איוב לח טו).

פסוק יד

ויאמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו. זש"ה שנאו בשער מוכיח (עמוס ה י), ואומר ולמוכיח בשער יקושרן (ישעיה כט כא).

הלהרגני אתה אומר. חפץ לא נאמר, אלא אומר הוא שארז"ל בשם המפורש הרגו.

וייירא משה ויאמר. (פד) הצדיקים אע"פ שתולים בטחונן בהקב"ה היו יראין.

אכן נודע הדבר. אע"פ שטמן הסוד בתוך ישראל, הי' נודע, כי הולך רכיל מגלה סוד.

פסוק טו

וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה. אמרו שם החרב על צוארו ולא היה חותכו.

ויברח משה. נתן מקום לשעה, שכל הנדחה מפני השעה שעה עומדת לו.

וישב בארץ מדין וישב על הבאר. יעקב אבינו ישב על הבאר, שנאמר וירא והנה באר בשדה (בראשית כט ב), וכן דוד הלך אל הבאר, ואביתר וצדוק נוצלו בבאר.

פסוק טז

ולכהן מדין. שר העיר, כענין שנאמר ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח).

פסוק יז

ויבאו הרועים ויגרשום ויקם משה ויושיען. התחיל לכתוב לספר בלשון זכר ויגרשום, וכתיב ויושיען לשון נקבה, אלא מלמד שבקשו להזדווג להן, כענין שנאמר ואין מושיע לה (דברים כב כז), ברח מן הדינין, ובא ומצא דינין, לפיכך הכתוב משבחו צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (שם לג כא).

פסוק יח

ותבאן אל רעואל אביהן. זה יתרו.

פסוק יט

ותאמרנה איש מצרי. לפי שהיה מולדתו ממצרים, קראוהו איש מצרי.

ד"א הגרמת איש מצרי שהרג, בא משה להלן והצילנו.

וגם דלה דלה לנו. דלה במים, דלה מן המצריים.

פסוק כ

ויאמר אל בנותיו ואיו. ממשפחת איה שרה אשתך, שהמים נתברכו בזכותו, שכה"א דלה דלה לנו, בדלי אחד דלה והשקה את הצאן.

קראן לו ויאכל לחם. בוא וראה כמה גדולה לגימא שקירבה את הרחוקים, שבשכר קראן לו ויאכל לחם, זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית, שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' המה הקינים (דה"א ב כה) וכתיב ובני קיני חותן משה (שופטים א טז).

פסוק כא

ויואל משה לשבת את האיש. נשבע לו, שנאמר ויואל שאול את העם (ש"א יז כד), ואומר הואל קח ככרים (מ"ב ה מ).

צפרה. שרצתה כצפור לקרוא את משה.

פסוק כב

ותלד בן. לא נאמר בה ותהר, זה כמו שאמרנו בבלהה, שלא נאמר בה ותהר, לפי שהיתה בחורה ולא היתה נראית מעוברת, וכסבורין היו שכניה שלא נתעברה, ועד שילדה לא הוכר עוברה, לכך נאמר ותלד.

פסוק כג

ויהי בימים הרבים ההם. בזמן שהן עוברים באנחה נקראים רבים, אבל בזמן שהן עוברין בשמחה נקראין אחדים, שנאמר ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה (בראשית כט כ).

וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל. וכי מפני שמת ויאנחו בני ישראל, אלא מלמד שנצטרע, כענין שנאמר אל נא תהי כמת (במדבר יב יב), ואמרו לו לרחוץ בדם בני ישראל, לפיכך ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים, אין ישראל נגאלין אלא מתוך דוחק גדול, וכה"א כי שחה לעפר נפשנו (תהלים מד כו), וכתיב קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך (שם שם כז), כי יראה כי אזלת יד (דברים לב לו), כי ידין ה' עמו (תהלים קלה יד), ועת צרה הוא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז).

פסוק כד

וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם. כענין שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר (בראשית מא יח), וביצחק כתיב ואת בריתי אקים את יצחק (שם יז כא), וביעקב כתיב ויעמידה ליעקב לחק ולישראל ברית עולם (דה"א מז יז).

פסוק כה

וירא אלהים את בני ישראל. ראה שעבודם.

וידע אלהים. לשון רחמנות, כענין שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י).

פרק ג

פסוק א

ומשה היה רועה את צאן. כל מקום שנאמר היה, מתחלתו ועד סופו, משה היה צדיק מתחלתו ועד סופו.

ומשה. ו' מוסיף על ענין ראשון, שהקב"ה מקדים רפואה למכה, לפי שנאמר ויאנחו בני ישראל, הקדים את משה שנדבק ליתרו והיה רועה את צאנו, כדרך שהיה יעקב רועה את צאן לבן, יעקב אבינו נתגדל מן הצאן, שנאמר ויצל אלהים את מקנה אביכן ויתן לי (בראשית לא ט), דוד נתגדל מאחרי הצאן, שנאמר ויקחהו ממכלאות צאן מאחר עלות הביאו (תהלים עח עא), עמוס נתגדל מן המרעה, שנאמר ויקחני ה' מאחרי הצאן ויאמר

ה' אלי לך הנבא על עמי ישראל (עמוס ז טו), וכן משה רבינו לקח גדולה ממרעה הצאן, שנאמר ומשה היה רועה, וכתיב וירא מלאך ה' אליו, לפי שנמשלו רועי ישראל לרועה של צאן.

וינהג את הצאן אחר המדבר. א"ר יוחנן למה היה משה רבינו רודף אחר המדבר, שראה שהוא נוטל גדולה מן המדבר.

ד"א שראה ישראל עולים לגדולה מן המדבר, שנאמר מי זאת עולה מן המדבר (שה"ש ג ו), תורה מן המדבר, מצות מן המדבר, משכן מן המדבר, שכינה מן המדבר, מלכות מן המדבר, באר ומן מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר, לפיכך היה רודף אחר המדבר.

ד"א אחר המדבר. הרחיק את הצאן מן היישוב, כדי שלא יפשוט ידו בגזל, שלא יקפצו הצאן בשדות ובכרמים.

ויבא אל הר האלהים חרבה. על שם שהיה עתיד ההר הזה להגלות עליו שכינה נקרא הר האלהים.

חרבה. שיצאת ממנו חרבה לאומות העולם, שנאמר והגוים חרוב יחרבו (ישעיה ס יב), לפי שלא קבלו התורה שניתנה מחורב, לפיכך יחרבו.

ד"א חרבה. שמהר חורב יצאו ד' מיתות להחריב הרשעם מן העולם.

ד"א חרבה. חברה, שנתחברו ישראל לאביהן שבשמים, כמו שלמה שמלה. כיון שהגיע לחורב מיד

פסוק ב

וירא מלאך ה' אליו בלבת אש. למה בלבת אש, כדי ללבבו שיבוא לסיני ויראה אותן האישות שלא יתייראו מהם, לפיכך נראה לו בלבת אש.

ד"א לפי שהיו ישראל בכור הברזל במצרים.

ד"א לפי שהיו ישראל עתידין לקבל התורה שנמשלה כאש, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב).

מתוך הסנה. למה מתוך הסנה, לפי שהיו ישראל בשעבוד בתוך קוצים.

סנה. על שהיה עתיד ליתן תורה לישראל מהר סיני.

הסנה. לשון שנאה, שירדה לעובדי כוכבים שנאה.

ד"א הסנה מנינו מאה ועשרים כנגד שני חיי משה רבינו.

ד"א הסנה הזה קוציו כפופים בזמן שאדם מכניס ידו לתוכו אינו לוקה, בא להוציאה מיד נתפס, כך ברדת ישראל למצרים, כתיב במיטב הארץ הושב את אביך (בראשית מז ו), באו לצאת מה כתיב, לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב).

איננו אוכל. כלומר אע"פ שאחר מאה ועשרים שנה הלך משה רבינו לבית עולמו, לעולם תורתו וצדקתו אינם כלים, שנא' זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב (מלאכי ג כב).

והסנה איננו אוכל. מיכן אמרו האש של מעלה מעלה להבים צורפת ואינה אוכלת ושחורה, והאש של מטה איננה מעלה להבים ואוכלות ואינה צורפת ואדומה.

ויש אומרים הביא הקב"ה לחלוחית בסנה, ואע"פ שהיה הסנה בוער באש לא היה כלה.

פסוק ג

ויאמר משה אסורה נא ואראה. אמר ר' לקיש צוארו עוקם לראות.

מדוע לא יבער הסנה. והלא כתיב והנה הסנה בוער באש, אלא כך פירושו מדוע לא יבער הסנה כדרך העולם, שבזמן שהאש שולט בהם הם כלים, וזה אינו כלה, לפיכך אמר מדוע לא יבער הסנה כמנהג העולם, אלא בוער ואיננו אוכל; ד"א בוער מתלהב, כמו כלפיד יבער (ישעיה סב א), וכמו כאשר יבער הגלל עד תומו (מ"א יד י), שהיה בוער ולא מתבער, מתלהב ולא מתאכל.

ד"א בוער לא יבער שהיה כלה הסנה וצומח אחריו אחר ונראה כאילו איננו מתבער, אלא עומד כמו שהיה בתחלה, בוא וראה כמה רועים היו עם משה רבינו, ולא ראו מה שראה משה, וכה"א וראיתי אני דניאל לבדי את המראה וגו' (דניאל י ז).

פסוק ד

וירא ה' כי סר לראות וגו' ויאמר משה משה. לשון חבה.

ויאמר הנני. אמר לו הקב"ה אתה אמרת הנני, חייך בכל עת שתקרא, אני אומר הנני, שנאמר אז תקרא והי' יענה תשוע ויאמר הנני (ישעיה כח ט).

פסוק ה

ויאמר אל תקרב הלום. עדיין לא קרב הזמן להסתכל באספקלריא.

של נעליך מעל רגליך. וביהושע כתוב של נעלך (יהושע ה טו), לפי שמשה רבינו לא זכה בשני דברים בכניסת הארץ ולא שיעמדו בניו תחתיו, אבל יהושע אע"פ שלא היה לו בנים נכנס לארץ.

כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא. וביהושע כתיב קודש הוא (יהושע ה טו) לפי שארץ ישראל היתה כולה קדושה והמקום ההוא מכלל ארץ ישראל, ואמר קודש הוא, אבל המדבר לא היה קדוש כלו, אלא מקום הסנה, לפיכך אמר אדמת קודש הוא, מחמת המלאך שנראה במקום. ולהלן הוא אומר ויעש יהושע כן (שם), אבל כאן לא הוצרך לומר ויעש משה כן, שהרי כתיב ויסתר משה פניו, ידענו כי כן עשה.

פסוק ו

ויאמר אנכי אלהי אביך. לפי שנראה לו המלאך בתחלה בדמות אביו כדי שלא לבהלו. וכיון שראה שסר לראות, אמר לו אנכי אלהי אביך, כלומר מלאך של אלהי אביך.

ויסתר משה פניו כי ירא מהביט. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן בזכות שלש זכה לשלש, בזכות ויסתר פניו, זכה לקלסתר פנים, שהוצרך להסתיר פניו במסוה, בזכות כי ירא, זכה וייראו מגשת אליו (שמות לד ל), בזכות מהביט, זכה לתמונת ה' יביט (במדבר לב ח), לפי שמדת הקב"ה מדה כנגד מדה ומדה טובה מרובה.

פסוק ז

ויאמר ה' ראה ראיתי. ראה בכל דור, ראיתי גם עתה, ראה ראיתי שיעבודם, אלא ששיעבודם קשה מכל שיעבודם, וכה"א את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך (שמות א יג).

כי ידעתי את מכאוביו. לפי שאין בשר המת מרגיש באיזמל, אבל אני ידעתי את מכאוביו והם עצמן אינם מרגישין.

פסוק ח

וארד להצילו. כשם שירדתי להציל את אברהם מכבשן האש, וכשם שירדתי להיפרע מדור הפלגה.

עשר ירידות נאמר, א', וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (בראשית ג ח). ב', וירד ה' לראות את העיר (שם יא ה). ג', ארדה נא ואראה (שם יח כא), ד', אנכי ארד עמך מצרימה (שם מו ד). ה', וארד להצילו (שמות ג ח). ו', וירד ה' בענן (שם לד ה). ז', וירד ה' על הר סיני (שם יט כה). ח, וירדתי ודברתי עמך (במדבר יא יז). ט', וירד ה' בעמוד ענן (שם יב ה). י', לעתיד, כן ירד ה' צבאות (ישעיה לא ד).

ולהעלותו. עלייה תהא להם.

אל ארץ טובה. טובה לחיים, טובה למתים, וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג).

ורחבה. שנקראת ארץ צבי, כשם שהצבי אין עורו מחזיק את בשרו, כך אין ארץ ישראל מחזקת פירותיה.

ד"א כשם שהצבי הזה הוא קל לרוץ מכל בהמות אחרות, כך ארץ ישראל קלה ומהירה להוציא פירותיה הנעימים, אשר הם זבת חלב ודבש.

אל ארץ זבת חלב ודבש. שיהיו הצאן רועים תחת התאנים, והחלב זב מן הבהמות, והדבש מן התאנים, ומתערב זה בזה.

אל מקום הכנעני וגו' והפרזי והחוי והיבוסי. ואלו גרגשי לא הזכיר, לפי שהיו פחותים מהן, ובתוך אלו השלשה נכללין.

פסוק ט

ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ. זה דוחק הלבנים, שנאמר והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו (שמות ה יג).

פסוק י

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. אותו שברחת מפניו, שנאמר ויברח משה מפני פרעה (שם ב טו), אתמול ברחת מפניו, ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי, ויציאתם תקרא על שמך, שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם (ישעיה סג יב), כיון שאמר לו לכה ואשלחך אל פרעה, מיד אמר

פסוק יא

מי אנכי כי אלך אל פרעה. מפניו ברחתי ואני הולך אליו.

וכי אוציא את בני ישראל ממצרים. אמר לפניו רבש"ע כמה קטנים יש בהם, כמה זקנים יש בהם, מה תיקון עשית להם להוציא אותם, כמה תפנוקין התקנת להם, כמה מאכלות, וכמה מיני תרגומא הכנת להם.

פסוק יב

ויאמר כי אהיה עמך. אע"פ שברחת מפניו אהיה עמך, ואל תירא כי אהיה עמך, אחר שאוציא אותם אני מזמין להם פרנסתם, מי שברא יום ברא פרנסתו.

ד"א כי אהיה עמך. כשם שהייתי עמך והצלתיך מחרב פרעה, כך אהיה עוד עמך, ומי רועה את הצאן שהיית נוהג עד עתה, מי שרועה אותם הוא יהיה רועה את ישראל במדבר, שנא' זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר (דברים ב ז), ונאמר אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות (הושע יג ה).

וזה לך האות. האות עד זמן, שנא' למחר יהיה האות הזה (שמות ח כג), מה אות בי אעלה בית ה' (ישעיה לח כב), שאל לך אות וגו' הנה העלמה הרה (שם יא ויב), כל אות לזמן הוא, ואינו אלא למי שמדבר אליו ולא לאדם אחר, המופת לאלתר הוא, שנאמר תנו לכם מופת ואמרת אל אהרן (שמות ז ט), והוא לאלתר, ואם תאמר מה אות היה זה פירושו להודיע כי הוא המדבר אליו ואין אלוה ואין צור זולתי אלהינו, וכשתבא אל ההר הזה יהיה קרוב אליך, כענין שנאמר כהי אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז), וגם שהגיד לו על העתיד, דכתיב וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל (שמות כד ד).

פסוק יג

ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא. לפי שאי אפשר לסרב.

ואמרתי להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם. וכבר היה בישראל מסורת להגאל ממצרים, שנאמר פקוד יפקוד אלהים אתכם (בראשית נ כה).

ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם. מה ראה משה רבינו לומר כדבר הזה, לפי שאמר בדעתו, המלאך נתאבק עם יעקב אבינו ובא להפרד ממנו, אמר לו מה שמך (בראשית לב כח), אני מדבר עם שכינה על אחת כמה וכמה.

ד"א ואמרו לי מה שמו. כלומר עוצם גבורתו, כמו ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו ג).

פסוק יד

ויאמר אלהים אל משה. משה השם למפרע.

אהיה אשר אהיה ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. שלשה אהיה בשתים עשר אותיות, כנגד י"ב שבטי ישורון. אהיה אשר אהיה, אמר לו הקב"ה אתה אמרת לי ואמרו לי מה שמו, אמור להם אני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות זה, ואני אהיה עמכם בשעבוד ארבע מלכיות, ד' אותיות כנגד ד' גליות, אמר לפניו רבש"ע דייה צרה בשעתה, מה לי לבשרם על שאר גליות, מיד ויאמר כה תאמר אל בני ישראל אהיה שלחני אליכם על גלות מצרים בלבד ד' מאות שנה כנגד אותיות אהיה.

פסוק טו

ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור. אחר שאמר לו אהיה חזר ואמר ה' אלהי אבותיכם השם הנכבד והנורא הוא שם בן ד' אותיות, אמנם שם אהיה הוא קודש ואינו נמחק, כדגרסי' במס' שבועות, ושם אהיה מתפרש, א' על יחוד השם, ה' חמשה חומשי תורה, י' עשרת הדברות, ה' אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן. אבל השם הנכבד הוא שנכתב עליו זה שמי לעלם, לעלם כתיב, לא כשהוא נכתב הוא נקרא, נכתב ביו"ד ה"א, ונקרא באל"ף דל"ת, דגרסינן במס' קדושין אמר רבה בר בר חנא א"ר יוחנן שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמים בשבוע, ת"ר בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפרוצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה היו מבליעין אותו בנעימת אחיהם הכהנים, א"ר יהודה אמר רב שם בן מ"ב אותיות, והוא השם אב"ג יתצ"ק רי"ע שט"ן, וכוליה קדוש ומקודש, אין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואין מעמיד על מדותיו, ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה, ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות, ותלמודו מתקיים בידו, ונוחל שני עולמות. שם הנכבד זקוף בלשון בפה כל ישראל, ואבינו אברהם קראו בלשון הזה, שנאמר ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח), והוא השם שקראו אדם הראשון, ומה שאמר משה רבינו, מה שמו, על שם גבורתו של אלהינו שאמר ויאמר לו אהיה, ועוד אמר לו ה', ולמה אנו כותבין השם

הגדול בשלשה יודי"ן י' על שם יו"ד של שדי, ויו"ד של אלהים, ויו"ד של אהיה. זה שמי וזה זכרי, לא כשאני נכתב אני נקרא.

פסוק טז

לך ואספת את זקני ישראל. [מעולם לא פסקה זקנה מאבותינו, ואברהם זקן (בראשית כד א), ויהי כי זקן יצחק (שם כז א), כי בן זקונים הוא (שם לז ב), ועיני ישראל כבדו מזוקן (שם מח י). לך ואספת את זקני ישראל], במדבר כתיב שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא טז).

פקד פקדתי אתכם. זה המטבע שטבע להם יוסף הצדיק, דכתיב פקד יפקוד אלהים אתכם (בראשית נ כה).

פסוק יז

ואמר אעלה אתכם מעני מצרים. צרפתי אתכם כצרוף כסף, וכה"א הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני (ישעיה מח י).

אל מקום הכנעני והחוי. והגרגשי לא זכר, כי בכלל אלו היה.

פסוק יח

ושמעו לקולך. בישרו והבטיח כי יאמינו, וכן היה ויאמן העם (שמות ד לא).

אלהי העבריים נקרא עלינו. מהו העבריים, אמר לו הקב"ה אמרו לו לפרעה עשרה מכות מוכנים לך ולבסוף בים הפלתו, לכך נאמר העבריים י' עשר מכות, י"ם זה הים, נקר"ה שלשה מאות וחמשים וחמשה. היינו שנ"ה, זה שנה תמימה שלקה בו המצריים. ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר. כדי להסיתן לרדוף אחריהם.

פסוק יט

ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה. ולא בנסים

פסוק כ

ושלחתי את ידי. זו מכה, שהיד מתפרש לכמה ענינים, יד מקום, יד נבואה, יד מכה, יד חזון, יד ממש, יד שפת הים, יד כח, גדול העצה ורב העלילה, אמנם לא נבראו אבותינו ולא אנחנו עד היום הזה אלא להראות הקב"ה נסיו ואותיותיו בקרב הארץ, כענין שנא' נתתה ליראיך נס להתנוסס (תהליס ס ו). ובשנת ארבעת אלפים ושמנה מאות וחמשים ושבע לבריאות עולם, שהוא שנת אלף ועשרים ותשע לחרבן בית שני, שהוא שנת שנים עשר למחזור רנ"ו, מרנא ורבנא טוביהו, בנו של רבינו הגדול אליעזר זצ"ל, הבין בספרי אלהינו, ונתן את לבו על אורך גלותינו, כי אזלת יד, ואפס עצור ועזוב, והנה כלו כל הקיצים, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, כענין שנאמר אם תשוב ישראל נאום ה' אלי תשוב (ירמיה ד א), ואומר אם תשיב ואשיבך לפני תעמוד (ירמיה טו יט), ואנו מביטים

לצור ישענו, כי כימי מצרים יראנו נפלאות, ותחת הנחשת יביאו זהב, כמו שעשה במצרים, שנאמר ונתתי את חן העם [הזה] בעיני מצרים והיה כי תלכון לא תלכו ריקם, לקיים ברית הצדיק של אברהם אבינו, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד), ולנו הבטיח שפעת גמלים תכסך בכרי מדין ועיפה (ישעיה ס ו), ואומר והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך (שם מט כג), ואומר אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון (ירמיה לא יג).

פסוק כב

ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה וגו' ונצלתם את מצרים. כמצולה זו שאין בה דגים.

פרק ד

פסוק א

ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי. כל הבורח מן השררה שררה רודפת אחריו.

פסוק ב

ויאמר אליו ה' מזה בידך. כתיב מזה, כלומר מזה אתה ראוי ללקות במקל שבידך, אודיעך שלא עשית בטוב, כי אמרת והן לא יאמינו לי, וכן היה.

פסוק ג

ויאמר השליכהו ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש. מפני מה נהפך לנחש, לומר לך מה נחש זה שהוא משים זנבו לתוך אזנו כדי שלא ישמע קול מלחשים, שנאמר כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים (תהלים נח ה), כך היה פרעה הרשע, לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי.

פסוק ו

ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך וגו' והנה ידו מצורעת כשלג. אמר לו הקב"ה אתה אמרת והן לא יאמינו לי, ואני יודע שהן מאמינים בני מאמינים, דכתיב והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (בראשית טו ו), חייך שאתה לוקה בצרעת, שכל המוציא שם רע על חבירו לוקה בה, שנאמר זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד ב), המוציא רע, לפיכך והנה ידו מצורעת כשלג.

ד"א לפי שהיה ישראל תחת יד טמאין במצרים ועתידין היו ליטהר.

ד"א כי ידו של משה רבינו לא נטמאת, לפי שאין טומאה לנגע אלא ע"פ כהן, (ח) וכן אמר ר' יוחנן משחרב בית המקדש אין טומאה ממצורע.

פסוק ז

ויאמר וגו' ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו. ללמדנו שמדה טובה ממהרת לבא ממדת פורעניות, שבתחלה כתוב ויוציאה והנה ידו מצורעת, אבל לבסוף כתוב ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו, עד שלא הוציאה מחיקו שבה כבשרו.

פסוק ח

והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול האות הראשון. לקל כתיב חסר ו', שאפילו שתהא קלה בעיניהם ביאת המעשה הזה והאמינו לקול האות האחרון.

(**ט**) **ד"א לקול האות הראשון לקול האות האחרון**. מלמד שהיה המטה משמיע קול במצרים, מטה הייתי ונעשיתי נחש ועוד מטה. וכן היד היתה משמעת, טהורה הייתי ונצטרעתי ועוד נטהרתי, להודיע שבחו וגדולתו של הקב"ה.

פסוק ט

והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה. שאם יהיו קלים בעיניהם.

ולא ישמעון לקולך וגו'. כי שני האותות הראשונים הם נסיונות למשה. גם הנחש, גם היד, אבל הדם הוא באמת האות העקרי, לפי שעתיד היה להפוך לדם יאוריהם, לפיכך לקח מימי היאור.

והיו לדם ביבשת. תחת שהיו שופכים דם בני ישראל נהפכו מימי היאור לדם. יש אומרים אות הנחש על שם שאמר והן לא יאמינו לי, וכן היה, וכן הדם הרמיזו שסוף לוקה במים.

פסוק י

ויאמר משה אל ה' בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול. תמול חד, מתמול תרי, משלשום תלתא, גם מאז דברך אל עבדך הא ארבעה, מיכן שארבעה ימים היה מדבר עמו לשלחו.

כי כבד פה וכבד לשון. שלא היה לו צחות לשון לדבר בלשון פלטין כאהרן.

דברי אגדה, וי"א כשהיה קטן הביאתו בת פרעה לאביה, והיה פרעה מחבקו ומנשקו, נטל משה עטרה מעל ראשו וזרקה לארץ, אמרו חרטומי מצרים, אין זה אלא סימן מורד במלכות, אמרו יביאו זהב פרוים וגחלים לוחשות, אם יטול הגחלים בידוע שאין ממש במעשיו, ואם יטול הזהב בידוע שבן דעת הוא, כיון שבא ליטול הזהב בא מלאך ודחק ידו על הגחלים, נטלן וזרקן לתוך פיו, לפיכך נהיה כבד פה.

פסוק יא

ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם. מי שם פה לאדם הראשון, או מי ישום אלם, בשעה שירד פרעה לים, או חרש שלא ישמעו איש שפת רעהו עד שירדו לתוך הים.

פסוק יב

ועתה לך. כל תרעומותיך וכל טענותיך ראיתים.

ד"א ועתה לך. לך היו ישראל מצפים.

ואנכי אהיה עם פיך. אשרי לתלמיד שרבו מתרגמו, אשרי עבד שרבו סניגורו.

פסוק יג

ויאמר בי אדני. ביאה אתה עושה עמי, שהרי אהרן גדול ממני והוא מתנבא להם זה שמונים שנה.

שלשה נביאים נתקשו בשליחותו של הקב"ה, משה, ויונה, וירמיהו.

שלח נא ביד תשלח. אמר לפניו רבש"ע שלח נא ביד תשלח, ביד משיח שהוא עתיד לגלות.

פסוק יד

ויחר אף ה' במשה. אמר לו לא היה רצונך אלא לשאול מה שמי ולדבר עמי כל אלו הימים, כי היה לך מתחלה לומר שלח נא ביד תשלח, אלא אחר כל העסקים הללו, תאמר שלח נא ביד תשלח.

אהרן אחיך הלוי. שעדיין לא נבדל אהרן לכהונה.

וראך ושמח בלבו. אם היה יודע אהרן שהקב"ה מעיד עליו וראך ושמח בלבו, היה יוצא לקראתו בתופים ובמחולות.

ד"א כי כבד פה. אמר לפניו רבש"ע כמה ימים אתה מדבר עמי, ועדיין אני כבד פה וכבד לשון, אמר לו הקב"ה מי שם פה לאדם, מעתה לא אעשה אותך בריה חדשה, אלא לך והורותיך אשר תדבר.

פסוק טו

ודברת אליו ושמת. כדרשן הזה שמדבר למתורגמין, שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה.

פסוק יז

ואת המטה הזה תקח בידך, כיון שקיבל עליו משה רבינו לילך, אמר לו הקב"ה ואת המטה הזה תקח בידך, אמר לו אם אין אתה עושה שליחותי, (יט) אפילו מקל זה הולך ועושה שליחותי.

אשר תעשה בו את האותות. אמר לו הקב"ה מתנות הרבה יש לי ליתן על ידיך. השבת, המן, והבאר, וענני כבוד, ועל ידיך אני נותן שש מאות ושלשה עשר מצות, וכשם שהושיע הקב"ה את אבותינו במצרים על ידי אותות ומופתים על ידי נביאו ובמטה עזו, וכן יושיע שאריתו באותות ובמופתים, כענין שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ (יואל ג ג), ואומר מטה עזך ישלח ה' מציון (תהלים קי ב).

פסוק יח

וילך משה וישב אל יתר חתנו. ולמה, ליקח את אשתו ואת בניו.

ד"א שב אל יתר חותנו להתיר לו השבועה שעשה, מיד קשר הקב"ה ענן במדין והתיר לו נדרו, שנאמר ויואל משה (שמות ב כא).

אל יתר. בתחלה שמו יתרו, וכאשר דברה שכינה עם משה נתמעטה כבוד יתרו ונקרא יתר, כי לא היה כדאי יתרו למשה.

ויאמר לו אלכה נא ואשובה, לפי שמסורת הוא ביד החכמים שבן עשרים שנה יצא ממצרים, וששים שנה היה במדין, והוא שהרשע אמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (שמות ב יד), ועדיין לא הגעת לתורת איש, ואתה בטוח על ממשלת בת פרעה, והנה אנחנו מודיעים לך אפילו קיסי עריסתך, שאתה בן יוכבד, ואתה מחרף ומגדף את דגון אלוהו של פרעה, ואתה שופך דמים, כיון ששמע משה אמר הולכי רכיל יש בישראל והם מקוים לישועה, אברח לי מתוכם, היינו דכתיב ויברח משה מפני פרעה (שם ב טו).

אל אחי. אלו ישראל, אמר לו יתרו אתה הולך להוציא אחרים, ותוליך את אלו לשם, אמר לו משה כדי שיעמדו על הר סיני עם ישראל, אמר לו לך לשלום.

הנפרש מן החי אל יאמר לך בשלום, אלא לך לשלום, שנאמר ויאמר יתרו למשה לך לשלום, אבל אבשלום אמר לו דוד לך בשלום (ש"ב טו ט), הלך ונתלה.

פסוק יט

ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. מאן נינהו דתן ואבירם, וכי מתו, אלא נענו, לפי שארבעה נחשבו כמתים, עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים, ולפי שירדו מנכסיהן נקראים מתים. וי"א אלו משפחות המצרי.

פסוק כ

ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור. זה אחד מן הדברים ששינו רבותינו לתלמי המלך.

החמר חסר ו', לפי שנסתכן ברמ"ח אבריו שבו, כמפורש למטה, חתן דמים למולות, (פסוק כד).

ויקח משה את מטה האלהים בידו. אמרו בגנו של יתרו נמצא מטה זה נמסר מדור לדור מאדה"ר.

פסוק כא

ויאמר ה' אל משה בלכתך, חזר עוד להזהירו, שאין מזרזין אלא למזורזין.

ועשיתם לפני פרעה. אל תיראו ממנו.

ואני אחזק. ואם תאמר היאך הקב"ה מחזק לב האדם להכשל בו, תשובה הואיל והרשע מחויב בדין אין הקב"ה גובה ממנו אלא במלאת ספקו.
למען ספר שם אלהינו. כענין שנאמר ולמען ספר שמי בכל הארץ (שמות ט טז).

פסוק כב
ואמרת אל פרעה. ולא על יד שליח תדבר אליו, לפי שהיו בפלטין של פרעה אריות, וכל מי שהיה נכנס אליו היו האריות פותחין פיהם ומנהמין ושואגין, ונפשו יוצא מפחד האריות, כיון שנכנס משה והאריות נהיו לפניו ככלבים, תמה פרעה וכל חרטומיו.
כה אמר ה'. כיון שנכנס אצל פרעה ואמר לו כה אמר ה', אמר לו לא ידעתי את ה', פשפשתי בכל שמות האלהים שעמי ולא מצאתי שם ה', אמר לו משה רבינו, כלום יש כהן בבית הקברות, וכי מה ענין שם אלהינו עם שמות אלהי העמים עובדי כוכבים, כי גדול ה' ואדונינו מכל אלהים.
בני בכורי ישראל. וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו (מלאכי ג יז).

פסוק כג
ואמר אליך שלח את בני ויעבדני. כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אלית לשלום (דברים כ י).
ותמאן לשלחו. מיאון אחר מיאון.
הנה אנכי הורג את בנך בכורך. רמז לו מכת בכורות שהיתה אחרונה שבהם רמז לו בראשונה.

פסוק כד
ויהי בדרך במלון. על עסקי מלון. ולפי ששהה את המילה ונתעסק בתחלה בתקון המלון.
ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. למשה, לפי שנתרשל מן המילה, וכן אמר ר' יהושע בן קרחה במס' נדרים גדולה מילה שכל הזכות שעשת משה רבינו לא עמדה לו בשעה שנתרשל מן המילה. א"ר יוסי חס ושלום שמשה הצדיק נתרשל מן המילה. אלא כך אמר, אמול ואצא סכנה הוא, דכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים (בראשית לד כה), אמול ואשהה ג' ימים, הקב"ה אמר לי לך שוב מצרימה (שמות ד מט), אלא מפני מה נענש, מפני שנתעסק במלון תחלה, שנא' ויהי בדרך במלון.
רבן שמעון בן גמליאל אומר לא למשה בקש להרוג, אלא לאותו תינוק, שנאמר כי חתן דמים אתה לי, צא וראה מי קרוי חתן, משה או התינוק, הוי אומר זה התינוק, והוא אליעזר, שנאמר ושם האחד אליעזר (שמות יח ד), מיד ותקח צפורה צר.

פסוק כה

ותקח צפורה צר, שהיתה זריזה כצפור.

ותכרות את ערלת בנה. מיכן שהמילה כשרה בנשים.

צר, טנרא, ויש אומרים כמו חרבות צורים (יהושע ה ב), וכמו חלקת הצורים (ש"ב ב טז), פרזלא הינדונא.

ותגע לרגליו. על רגליו של משה, כדי שלא יגע בו המשחית וכשם שנתנו ישראל במצרים מן דם פסחים על המשקוף, ולא נתן המשחית לבוא אל בתיהם.

פסוק כו

וירף ממנו. באותה שעה נתרפא, אז אמרה חתן דמים למולות, הבינה צפורה שנתחייב באותה מיתה בשביל המילה שנתרשל עליה. זה שארז"ל, כל המצדיק אותו מלמטה, מצדיקין אותו מלמעלה, (מה) שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו יותר מכל אדם, שנאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג), ואומר וסביביו נשערה מאד (תהלים נ ג), ואומר וכיראתך עברתך (שם צ יא), וכל כך למה להיות עולמם שלם, שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך (שמואל א כה כט).

פסוק כז

ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה. בוא וראה גדולתו של אלהינו אלהי הרוחות לכל בשר. שהרי משה רבינו היה במדין, ואהרן אחיו היה במצרים, והקב"ה יתפאר שמו לעד ולנצח נצחים אמר למשה במדין לך שוב מצרים, ואמר לאהרן לך לקראת משה המדברה, והעולם שבין זה לזה לא הקשיבו ולא שמעו דבר, לכך נאמר אין עוד מלבדו (דברים ד לה), אין קדוש כה' כי אין בלתך (ש"א ב ב), אין כמוך באלהים (תהלים פו ח), הקול שהוא משבר ארזים משמיע לחש.

וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. בלב טוב ושמח, כענין שנאמר וראך ושמח בלבו יותר שמח בלבו ממה שהראה לו, אמר לו הקב"ה הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר והיה על לב אהרן (שמות כח ל), הוא שאמר למעלה שלח נא ביד תשלח, וכי תעלה על דעתך שמשה רבינו מסרב על דברי קונו, אלא אמר היאך אני נכנס במדרגתו של אחי, שהרי היה מתנבא להם שמונים שנה במצרים, וכן הוא אומר בעלי הכהן הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים בית פרעה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש"א ב כז כח).

ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. ר' תנחומא דרש בספרו, חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פה יא), חסד זה אהרן, שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דברים לג ח), ואמת זה משה, שנאמר בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז). נפגשו, דכתיב

וילך ויפגשהו. צדק ושלום נשקו, צדק זה משה, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כא). ושלום זה אהרן, שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב ו). נשקו, וישק לו.

שלשה נשיקות עיקר, נשיקות של פרישה, נשיקות גדולה, ונשיקת של פרקים. של פרישות, שנאמר ותשק ערפה לחמותה (רות א יד). של גדולה דכתיב ויקח שמואל את פך השמן ויצוק על ראשו וישקהו (ש"א י א). של פרקים, דכתיב וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו.

פסוק כח

ויגד משה לאהרן את כל דברי ה' אשר שלחו. כללותיה של תורה יותר מפרטיה, שאם בא הכתוב לפרט כל דברי ה' אשר שלחו, היתה עוד פרשה אחרת, אלא שקיצר הענין.

פסוק כט

וילך משה ואהרן. בעצה אחת ובהסכמה אחת.

ויאספו את כל זקני בני ישראל. בכל מקום הזקנים מעמידין את ישראל, הוא שאמרו רז"ל אם אמרו לך זקנים סתור ונערים בנה, תסתור ואל תבנה, שסתירת זקנים בנין, ובנין נערים סתירה, וראיה לדבר מרחבעם בן שלמה, דכתיב וינח את עצת הזקנים (מ"א יב ח).

פסוק ל

וידבר אהרן את כל הדברים האלה. הוא שאמר לו הקב"ה והיה הוא יהיה לך לפה.

פסוק לא

ויאמן העם וישמעו כי פקד ה'. לפי שמסורת היה ביד אבותיהם, מי שיבוא ויאמר להם דרך פקודה הוא נאמן.

ויקדו וישתחוו. מיכן שצריך אדם להודות ולהשתחוות על בשורה טובה.

פרק ה

פסוק א

ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה. כיון שאספו משה ואהרן כל זקני ישראל לילך אל פרעה, נתייראו והיו נשמטין אחד אחד, עד שהגיעו לפלטין של פרעה לא נשאר מכל זקני ישראל עם משה ואהרן אפילו אחד, שנאמר ואחר באו משה ואהרן.

כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר. כדי להסית את פרעה לרדוף אחריהם במדבר.

ד"א ואחר באו משה ואהרן. אחרי שנכנסו כל המלכים, דא"ר חייא בר אבא יום פרוס של פרעה היתה באותו היום, היו כל המלכים באים ומעטרים אותו, באו והודיעו להם

שני זקנים עומדים בפתח פלטין שלך, אמר להם יש בידם עטרות, אמרו לאו. אמר להם אם כן יכנסו באחרונה, לכך נאמר ואחר באו משה ואהרן.

פסוק ב

ויאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו. לפי שאמר פרעה מי ה', לפיכך לקה חמשים מכות, עשר בכל אצבע, מנין מ"י.

ד"א לפי שאמר פרעה הרשע מי ה', לפיכך סוס ורוכבו רמה בים, מ"י י"ם למפרע. וכן שמו של פרעה הפרע, זה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא) בדבור שאמר מי ה' בו נפל, כן יאבדו כל אויביך ה', ארורים הם הרשעים שבזמן שהקב"ה נותן להם גדולה מיד מחרפין ומגדפין, פרעה נתגאה ואמר מי ה', ונבוכדנצר אמר ומאן הוא אלה די ישזבינכון מן ידי (דניאל ג טו), סנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם (ישעיה לו כ), חירם אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), לכן יפלו בנופלים (ירמיה ו טו), אבל צדיקים שבישראל כל מה שמתגדלין, ענוה מתוספת להם, אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), משה אמר מי אנכי (שמות ג יא), ונחנו מה (שם טז ז), דוד אמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב ז), לכך נאמר ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז טו).

לא ידעתי את ה'. פשפשתי בכל שמות תועבות ולא מצאתי שם שם ה', אמר לו משה מה לכהן בבית הקברות, מה למלך בבית המטבחיים, כי חלק ה' עמו (דברים לב ט).

וגם את ישראל לא אשלח. לפי שמעולם לא שיגר לי כתב שלום ולא שיגר לי עטרה כדרך שהמלכים עושים.

פסוק ג

ויאמרו אלהי העבריים נקרא עלינו. ולא על אומה אחרת.

פסוק ד

ויאמר אלהם מלך מצרים. למה משה ואהרן. (ט) אמר להם. למה תבטלון ממלאכתם.

לכו לסבלותיכם. לפי ששבטו של לוי לא היו משועבדים במצרים אלא פנוי היה.

למה תפריעו, למה תשימו את דעתם להבטלה.

פסוק ה

ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ. שהרי שש מאות אלף רגלי היו.

והשבתם אותם מסבלותם. אמר להם לא נתרבו אלא לעשות מלאכתן.

ד"א הן רבים, כלומר שהמצריים רבים הכניסו אותם בעבדות, והשבתם את ישראל מסבלותם ויעבדו המצריים תחתיהם.

פסוק ו
ויצו פרעה ביום ההוא את הנוגשים בעם. כל נוגש על עשרה שוטרים, וכל שוטר על עשרה ישראלים.

פסוק ז
לא תאספון לתת תבן לעם. לפי שהבטלה מביאה לידי שעמום.
הם ילכו וקוששו להם תבן. יקבצו הקש ויעשו ממנו תבן ומרחו אותו במוריגון.

פסוק ח
ואת מתכונת הלבנים. מלמד שקודם לכן היה עליהם סכום כמה לבנים יעשו בכל יום ויום.
כי נרפים הם מן העבודה, ועוד שהם נרפים מתוך פניות שלהם מבקשים להם לזבוח לאלהיהם.

פסוק ט
תכבד העבודה. ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד), זה פרעה הרשע שאמר תכבד העבודה על האנשים.
ואל ישעו. ואל יביטו, כמו ישעה האדם על עושהו ועיניו אל קדוש ישראל (ישעיה יז ז).
בדברי שקר. עובדי כוכבים אומרים כי שקר דת אלהים, והוא אלהים אמת ותורתו אמת, ודברי נביאיו אמת, אשרי כל חוכי לו, לא יפול מכל דבריו ארצה, כשם שעשה עם הראשונים יעשה עם האחרונים.
ד"א דברי שקר, לפי שהיה בידם מגילות על הבטחת יציאת מצרים וקורין בהם.

פסוק י
ויצאו נוגשי העם ושוטריו. בחימה שפוכה יצאו.

פסוק יא
אתם לכו וקחו לכם תבן כי אין נגרע מעבודתכם דבר. משכר עבודתכם דבר, וכן היה, וינצלו את מצרים, נטלו שכרן ויצאו.

פסוק יב
ויפץ העם בכל ארץ מצרים. כדי לייגען.
ד"א כדי שלא יאמרו מצריים פרעה חוטא והן לוקין, אלא כיון שיצאו ישראל לקושש קש היה מצרי רואהו בתוך שדהו ומכהו, לפיכך ויפץ העם.

פסוק יג
והנוגשים אצים לאמר. מצווי של פרעה.
כלו מעשיכם.זה מתכונת הלבנים.

פסוק יד
ויכו שוטרי בני ישראל, אלו השוטרים של ישראל שהנוגשים של פרעה היו ממונים על שוטרי ישראל.
גם תמול גם היום. זה מלמד שעד יום שלישי לא הכו אותם, כי אמרו מקרה הוא ולא מצאו תבן.

פסוק טז
ויבאו וגו' למה תעשה כה לעבדיך. עדיין עבדיך אנחנו ולא קניתנו לא בכסף ולא בזהב ולא (שיבתנו) [שיעבדתנו] בחרבך ובקשתך, כי אם מעצמינו ירדנו בארצך ואפילו עבדיך אנחנו, למה תעשה כה לעבדיך, כלום אדם רוצה להרוג את עבדו.
תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשו. אומרים הנוגשים עשו היעשו לבנים בלא תבן.
והנה עבדיך מוכים. שלשה עבדיך כתיב, כלומר איה זכות אברהם ויצחק ויעקב, עבדי אלהים חיים ומלך עולם.
וחטאת עמך. המתרגם תרגם על המצריים שעמך חוטאים עלינו שמכים אותנו. ויש מפרשים וחטאת עמך לשון חסרון, כמו קולע אל השערה ולא יחטא (שופטים כ טז), כלומר תחסיר אותנו שאנחנו עמך שאם ישברו הנוגשים את ידינו ואת רגלינו ויפצעו את מוחנו, היאך אנו עושים מלאכת פרעה, ואפילו הכי לא שמע אליהם.

פסוק יז
ויאמר נרפים אתם נרפים. לשון כעס וזירוז, כי כל לשון הנשנה בפסוק הוא לשון זירוז.

פסוק יח
ועתה לכו עבדו. הוסיף על חטאתו פשע.

פסוק יט
ויראו שוטרי ישראל אותם ברע. אותם את עצמם.

פסוק כ
ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים. זה דתן ואבירם, שנאמר ודתן ואבירם יצאו נצבים (במדבר טז כז), שבאו לדבר אל פרעה.

פסוק כא
ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפט. מיכן שאין אדם נתפס בשעת כעסו, שלא נחשב להם עון בדבר הזה.
אשר הבאשתם את ריחנו. היינו עושים מלאכתו ומוצאים חן בעיניו, ועתה מוכים ולוקים ואין הנאה לנו.

לתת חרב בידם להרגנו. מצאו עלילה והם אומרים לנו נרפים אתם נרפים, שאפילו שעת האכילה ועת התשמיש נפסק ממנו.

פסוק כב

וישב משה אל ה'. מקום תפלה היה לו למשה רבינו חוץ ממצרים, שנאמר כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה' (שמות ט כט).

למה הרעותה לעם הזה. שקיוו לטוב ויבא רע; למה זה שלחתנו. הלא הייתי אומר שלח נא ביד תשלח, ואני הייתי יודע כי עדיין לא נתמרקו עוונות העם הזה.

פסוק כג

ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה. ואם תאמר מה איכפת לך, א"כ למה זה שלחתני, לא דיי שלא שלחם, אלא גידפו וחירפו, הוא שאומר להם נרפים אתם נרפים על כן אתם אומרים נלכה נזבחה להי' (פסוק יז), הוי לדבר בשמך.

והצל לא הצלת את עמך. כאשר אמרת וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג ח), שאמרת ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים (שם שם ז).

פרק ו

פסוק א

ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה. א"ל הקב"ה אתה אמרת והצל לא הצלת בחייך אתה תראה במפלת פרעה ולא תראה במפלת שלשים ואחד מלכים, שעתיד יהושע תלמידך להלחם בהם.

ד"א עתה תראה, עתה תראה גדולתך במצריים, וכה"א וגם האיש משה גדול מאד וגו' (שמות יא ג), להודיע לכל כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו, משל לשר שמצא את בנו ביד הלסטים משעבדים בו, אמר השר אם אני אומר להם הניחו את בני ולכו לשלום, אין זה גבורתי, ולא לבני כבוד, אלא אני מייסרם ביסורין כדי שידעו מה עשו לבני, ולהודיע לכל גבורתו של מלך, וכל שכן שכבר הבטחתי לאברהם אביהם, וגם הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), לפיכך עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו. שתי פעמים, כי ביד חזקה ישלחם, זו מכת הדם, שלא היה להם ללבון הלבנים, ועל כרחו שלחם, כמו לחפשי ישלחנו (שמות כא כו), וביד חזקה יגרשם, זו מכת בכורות, שנאמר כלה [גרש] יגרש אתכם מזה (שם יא א), וביד חזקה יושיע אותנו, מי שגאל את אבותינו מעבדות לחירות, הוא יגאל ויושיע אותנו,ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ, להודיע לכל באי עולם כי הוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו, למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלהים ואין עוד.

סליק פרשת שמות.

פרשת וארא כתיב טוב כעס משחוק כי ברוע פנים ייטב לך (קהלת ז ג), טוב כעס שהקב"ה כועס על הצדיקים בעולם הזה, כענין שנאמר ויחר אף ה' במשה ויאמר הלא אהרן אחיך הלוי (שמות ד יד), משחוק ששוחקים הרשעים בעולם הזה, שמאריך אפו והם פרים ורבים, כענין שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי (שם ט טז), ואומר בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און (תהלים צב ח), בוא וראה משעה שדבר הקב"ה למשה בסנה, שנאמר ויאמר משה משה (שמות ג ד), ששה עשר אמירות של גבורה, ובכולם לא נאמר דיבור, אלא ויאמר ויאמר, וכיון שאמר משה לפני הקב"ה והצל לא הצלת את עמך (שם ה כג), מיד התחילה מדת הדין לקטרג עליו, שנאמר וידבר אלהים אל משה (להלן פסוק ב), (ד) אין דבור אלא לשון קשה, שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל), אלהים זו מדת הדין, עד שלימדה מדת רחמים סניגוריא עליו, שנאמר ויאמר אליו אני ה', זו מדת רחמים, אני ה', אני הוא עד שלא נברא העולם, אני ה' שנגליתי לאברהם, אני ה' שעתיד ליפרע מפרעה ומעבדיו, אני ה' שמשלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אני ה' אני הוא ולא אחר.

פסוק ג

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי. אני הוא שאמרתי לעולם דיי, יצחק אמר ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג), יעקב אמר ואל שדי ויברכך (שם מט כה), אל שדי נראה אלי בלוז (שם מח ג).

ושמי ה'. שם המפורש, לא הודעתי להם לא אמר, אלא לא נודעתי, כי בודאי הודיעם שהוא אדון כל העולם, וכן הוא אומר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז), אלא לא נודעתי בכח לבת אש כמו שנודעתי לך, וגם כן ושאלת ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, ואמרתי לך אהיה אשר אהיה, אני הוא שהייתי, אני הוא שאני עושה בעולמי, ואני הוא שאהיה בעולמות שבראתי, ומדת שם הנכבד גליתי לך, שנאמר כה תאמר לבני ישראל ה' אלהי אבותיכם שלחני אליכם זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור (שמות ג טו), ופירש כי לפי הענין שאני עושה בעולמי זה הוא שמי אם במדת הדין נקרא שמי אלהים, ואם במדת רחמים נקרא שמי ה', ואם במלחמה נקרא שמי צבאות, ואם לעזרה נקרא שמי שדי, בכל אלו הדברים לא נודעתי להם, ולא נגליתי להם בלבת אש, כי אם במראה ובהירות, אבל אליך פה אל פה כאשר ידבר איש אל רעהו.

פסוק ד

וגם הקימותי את בריתי אתם. אע"פ שבראתי שבעים אומות, לא הקימותי את בריתי אתם, אלא אתכם.

פסוק ה

וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל. אע"פ שנפטרו מן העולם לא שכחתי את בריתי אתם, אלא שמעתי את נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי.

פסוק ו

לכן אמור לבני ישראל. זו שבועה, שנא' ולכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג יד).

אמור לבני ישראל אני ה'. שאמרתי לאברהם אביכם אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז).

והוצאתי אתכם, והצלתי אתכם, וגאלתי אתכם, ולקחתי אתכם, כנגד ד' זכיות שבידם, שלא שינו את לשונם, ולא חילפו את שמלותם, ולא גילו את סודם, דכתי' ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב), ולא בטלו ברית מילה. ד' מיני גאולות, כנגד ד' כוסות שראה שר המשקים בחלום, והושקו בו מצרים ונעשו ישראל ד' דגלים.

וגאלתי אתכם בזרוע נטויה. זו החרב.

ובשפטים גדולים. זו השפלת אלילי מצרים, שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד).

פסוק ז

ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים. זש"ה עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא).

פסוק ח

והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי. זו שבועת הארץ.

פסוק ט

וידבר משה כן אל בני ישראל. לא עיכב עצמו מלכת.

ולא שמעו אל משה מקוצר רוח; אלו ארבע מאות ושלשים שנה מנין מ'ק'צ'ר, ואלו ארבע מאות ושלשים שנה הם ר"י שנים, לפי שהם קיץ וחורף שנה שינוי הקיץ ושינוי החורף.

ומעבודה קשה. מלמד שהכעס מסלק את הדעת.

פסוק י

וידבר ה' אל משה לאמר. (טו) על כל דיבור ודיבור שהיה הקב"ה מדבר אל משה, היה אומר לו לך אמור, מיכן אמרו חכמים כל השומע דבר מחבירו אינו רשאי לאומרו עד שיאמר לו חבירו לך אמור.

פסוק יא

בא דבר. לך דבר מבעי' ליה, זה מגיד שהשכינה בכל מקום, שנאמר התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו (איוב לח לה), ויבואו לא נאמר, אלא וילכו, וכן הנה אמר לו

הקב"ה אני ממציא שכינתי לשם, בא דבר ואנכי אהיה עם פיך, כאדם האומר לחבירו אני אהיה לשם ובוא אלי.

פסוק יב

וידבר משה לפני ה' הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים. (טז) זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה, כיוצא בדבר ואביה ירק ירק בפניה (במדבר יב יד), בשושן הבירה (אסתר ט יא), הנה אנחנו פה ביהודה יראים (ש"א כג ג) וכיוצא בהם לשון קל וחומר.

פסוק יג

וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל, ציווי זה עבודת כוכבים, כדכתיב ביחזקאל איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז), וכתיב וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש שקוצי עיניו לא השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (שם שם ח).

ואל פרעה מלך מצרים. (יח) שתהא אימת מלכות עליהם. והתחיל לייחס ראשי בית אבותם הביא היחס על משה ואהרן.

פסוק יד

אלה ראשי בית אבותם. ואומר אלה ראשי, לפי שהיו בתוך המצריים ובאו להיבדל מטומאתם ולהתייחס, אמר אלה לפסול את שכיניהם.

פסוק טז

ואלה שמות בני לוי. לפי שהזכיר למעלה את ראובן ושמעון, אמר ואלה שמות בני לוי לתולדותם גרשון וקהת ומררי ושני חיי לוי שבע ושלשים ומאת שנה, לוי ירד למצרים בן ארבעים ושלשה שנה, שהרי בשנה שלישית לנשואי לאה נולד לוי, שנאמר ראובן שמעון לוי ויהודה (שמות א ב), נמצא לוי גדול מיוסף ד' שנים, שהרי יוסף בסוף ז' שנים לנשואי לאה נולד, שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף (בראשית ל כה), הרי לוי גדול מיוסף ד' שנים, וכתיב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (שם מא מו), וז' שני השבע, ובי' של שני הרעב, שנאמר כי זה שנתים הרעב (שם מה ו), נמצא לוי בן מ"ג שנה ברדת יעקב אבינו מצרים, כי אחרי ז' שנים שעשה יעקב אבינו בבית לבן, נשאה יעקב, טול ג' שנים לראובן שמעון לוי, ובשנה שנשא לאה, בה בשנה נישאת רחל, שנא' מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת (שם כט כז), שבוע זאת, אלו ז' ימי המשתה, שאין מערבין שמחה בשמחה, וכבר היה נולד קהת בן לוי, וכתיב בפרשת ואלה שמות ובני גרשון קהת ומררי, וחיה לוי אחרי שירד יעקב אבינו למצרים אחד ושבעים שנה, דכתיב ויחי יוסף מאה ועשר שנים (שם נ כב), וקודם לכן היה לו תשע ושלשים שנה,

הוא שאמרו רז"ל בסדר עולם לא חי מכל השבטים יותר מלוי, וכל ימי לוי לא נשתעבדו אבותינו במצרים, שנאמר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא (שמות יג י), ותניא בסדר עולם שבעה הם שקיפלו כל העולם כלו, אדם הראשון ראה את מתושלח, מתושלח ראה את שם, שם ראה את יעקב אבינו, יעקב אבינו ראה את עמרם, עמרם ראה את אחיה השילוני, ואחיה השילוני ראה את אליהו, ועדיין הוא קיים, חשוב עתה מלדת עמרם שהיה בתוך שבעה עשר שנים שחיה יעקב אבינו במצרים, דכתיב ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה (בראשית יב כח), שבתוכם נולד עמרם, וכל שנותיו של עמרם שבע ושלשים ומאת שנה, ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה, הרי הכל מאתים ועשרים וארבע, צא מהם שני מאות ועשרה לישיבת ארץ מצרים, נמצא כשהיה משה בן עשרים וארבע מת עמרם, למדנו שאחיה השילוני הי' מיוצאי מצרים, ואם תאמר והא כתיב אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה (דברים א לה), כך פירשו רז"ל לא נגזרה גזירה על שבטו של לוי, שנאמר במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקודיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה (במדבר יד כט), מי שפקודיו מבן עשרים שנה, יצא שבטו של לוי שפקודיו מבן שלשים, ומבן חמש ועשרים, ומבן חמשים, לכך הוצרך הכתוב לכתוב ושני חיי קהת, ושני חיי עמרם.

פסוק כ

ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה. לאו דודתו מן האם, אלא מן האב, שלוי נשא שתי נשים, מאחת הוליד את קהת, ומאחת הוליד את יוכבד, והוא שאמרו רז"ל במס' שבת, שבן נח מותר בקרובותיו מן האב ולא מן האם.

פסוק כג

ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. נתערבה משפחת הכהונה עם משפחת המלכות, שבט לוי ושבט יהודה.

פסוק כה

ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל. מבנות יתרו.

פסוק כו

הוא אהרן ומשה הוא משה ואהרן. השווה זה לזה, לפי ששניהם שקולין כאחד.

פסוק כט

וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך. שלשה דברות בפסוק אחד, כנגד שלשה אותות הראשונים.

פסוק ל

ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים. שלשה פעמים אמר משה זה הדיבור, האחד, כי כבד פה (שמות ד י), והב', ואני ערל שפתים (פסוק יב), והג', הן אני ערל שפתים, כל

כך למה, כדי שיהפוך מילולו ללשון צחות, אמר לפניו רבש"ע אם אני הולך אצל פרעה ואני ערל שפתים, יאמר לי וכי לא היה עבד טוב ממך לשלוח אלי אמר לו הקב"ה.

פרק ז

פסוק א

ראה נתתיך אלהים לפרעה. אע"פ שאתה ערל שפתים, אלהים אתה לפרעה, שהרי ניסי אלהינו כך הם, הברזל צף לפני העץ, והמים המרים נמתקו בעץ דפנא, וכן בימי אלישע, במלח ריפא המים הרעים, כדי לעשות נס בתוך נס.

פסוק ב

אתה תדבר. בך בחרתי ולא באחר.

פסוק ג

ואני אקשה. הגיד לו מראשית אחרית.

פסוק ה

וידעו מצרים כי אני ה'. תחת שאמר מי ה' (שמות ה ב), וידעו כי אני ה'.

בנטותי את ידי, כמה זמן נטה הקב"ה את ידו על מצרים, י"ב חדש, שנאמר ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקושש קש לתבן (שמות ה יב), אימתי נמצא התבן בשדות באייר, ובניסן יצאו, וכל אותו הזמן איוב נידון ביסורין, שנאמר כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי (איוב ז ג), ירחים של מנין זו שנה.

פסוק ו

ויעש משה ואהרן וגו' כן עשו. לא הוסיפו ולא פיחתו.

פסוק ז

ומשה בן שמונים שנה. הגיע לגבורות,שנא' ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ י).

פסוק ט

כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת, אמתת מופת כמו פתאום, דבר שאין לו המתנה, אבל האות עד זמן, כמו הגידו האותיות לאחור (ישעיה מא כג), דבר העתיד לבא.

ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי' לתנין. הוא תנין הוא נחש שאמר לו הקב"ה בסנה, לפי שנקרא פרעה תנין, התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (יחזקאל כט ג), לפיכך נהפך המטה לפניו לתנין.

סימן לו כשם שהמטה הזה בלע שאר המטות, כך הוא עתיד ליבלע בתוך הים.

פסוק י

ויהי לתנין. מיד יהי לתנין.

ד"א יהי אות לפרעה שנקרא תנין.

פסוק יא

ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים. (ו) מלמד שאפילו האומות אם יעשו דבר חכמה נקראו חכמים, ועוד לפי דעתם נקראים חכמים, כמו הוי חכמים בעיניהם (ישעיה ה כא), חכמים המה להרע (ירמיה ד כב), וכמו שהע"ז נקרא אלוה בדעת האומה העובדת אותה.

בלהטיהם. אלו מעשה שדים, וכה"א את להט החרב המתהפכת (בראשית ג כד).

בלטיהם. אלו מעשה כשפים, דבר הנעשה בלט, כמו לוטה בשמלה (ש"א כא י), והוא אחיזת עינים.

פסוק יב

וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים ויבלע מטה אהרן את מטותם. תנינים לא כתיב, אלא ויבלע מטה אהרן את מטותם, נס בתוך נס שנהפך לתנין, ועוד חזר למטה, והמטה בלע המטות, שאם בלע התנין את התנינים, אין זה אות ומופת, שכן דרכו של עולם הגדול בולע את הקטן, אבל מטה למטה הוא המופת.

פסוק יג

ויחזק לב פרעה. לפי שהקב"ה החזיק לבו לתת מכשול לפניו, ופירש הדבר למען רבות מופתי בארץ מצרים, בתחלה החזיק פרעה לבו מעצמו, ולבסוף ויחזק ה' את לב פרעה, הוא שאמרו רבותינו בא ליטמא פותחין לו.

פסוק יד

כבד לב פרעה, כלומר לבו של פרעה נהפך לכבד, כשם שהכבד אין בו בינה להבין ולהשכיל, כך אין בינה בלבו להבין ולהשכיל, ע"כ נכבד לבו ונתחזק לו.

פסוק טו

לך אל פרעה בבקר. לפי שהיה אומר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג), אמר לו הקב"ה הנה יוצא המימה, תפוס עד שהוא יוצא לנקביו, כדי שלא יתגאה עליך, הוא שאמר לו ראה נתתיך אלהים לפרעה (לעיל ז א).

ד"א הנה יוצא המימה. לפי שהיה אומר למשה, אין לי פניות לשמוע דבריך, אמר לו הקב"ה כשהוא יוצא המימה אז תתפוס ונצבת לקראתו, במקום שאין לו יכולת לברוח אנה ואנה.

על שפת היאור. לפי שאלוהותו היה היאור.

והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך. כדי שיכירוהו ויזכור נס הראשון.

פסוק טז

ואמרת אליו ה' אלהי העברים. אמרת לו אתמול אלהי ישראל, אמור עתה אלהי העברים.

והנה לא שמעת עד כה. מהו עד כה, עד מכת בכורות, שנאמר כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שמות יא ד).

פסוק יז

כה אמר ה'. במלה שפסק בה התחיל, עד כה, כה אמר ה', שלא יהא הפסקה למכותיו מזו לזו ומזו לזו.

ד"א כ"ה כ"ה ב' פעמים, הרי חמשים, אלו חמשים מכות שלקו המצריים, כמה לקו באצבע עשר מכות, אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות, ועל הים לקו חמשים ומאתים מכות, לפי שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים היתה של חמש מכות, שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים (תהלים עח מט).

בזאת תדע כי אני ה'. אתה אמרת לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), מנין בזא"ת ארבע מאות ועשר, כלומר שיעבדת בישראל ארבע מאות שנה, עשר מכות ילקה, וידע כי אני ה'.

בזאת תדע. בזאת המכה.

הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים. עשר מכות היו חקוקות על מטה משה דצ"ך עד"ש באח"ב, לפי ששפכו דמם של ישראל כמים, נהפכו לדם יאוריהם, ונוזליהם בל ישתיון (תהלים עח מד).

פסוק יח

והדגה אשר ביאור תמות. מכה בתוך מכה נעשה במצרים, מה שלא נעשה במבול, שהרי במבול לא נגזרה גזירה על הדגים שבים, שנאמר מכל אשר בחרבה מתו (בראשית ז כב), ולא דנים שבים.

פסוק יט

ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן קח מטך ונטה ידך וגו'. לרבות אפילו המים שהיו מביאין ממקום אחר.

ובעצים ובאבנים. אלו בתי ע"ז שלהם.

והיה דם בכל ארץ מצרים. שאפילו ישראל שותה בקנישקון, ישראל מצד זה, ומצרי בצד זה, היה הדם בצד מצרי, לקיים מה שנא' והיה דם בכל ארץ מצרים.

פסוק כ

ויעשו כן, משה ואהרן.

פסוק כג

ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם. בלחישותם, נראין כעושים ואינן עושין, כי הא דההוא טייעא דטרקיה לגמליה והדר קם, (כג) ומעשה באחד שנקרע כריסו ויצא בני מעיו, והביא הקוסם את בנו ושחטו לפניו באחיזת עינים, ראה זה שנקרע כריסו, כי בנו נשחט, נתאנח, באניחתו נכנסו בני מעיו לתוך כריסו, מיד עמד זה הקוסם, ותפר את בטנו, וכל זה לא עשה אלא שלא יגע בבני מעיו, אלא מעצמם יכנסו כדי שיתרפא,

וכאלה רבות בתלמוד שאמרו החכמים שהיו בימיהם, כי מעשה חרטומי מצרים הכל באחיזת עינים היה.

ויחזק לב פרעה. מן הקב"ה נתחזק לבו כאשר דבר ה'.

ויפן פרעה וגו' גם לזאת. לא למעשה התנין, ולא למעשה הדם, אפס כי הפרש ביניהם, התנין מעשה מופת, והדם הוא מכה, ואפ"ה לא שת לבו.

פסוק כה

וימלא שבעת ימים. למה שבעת ימים. לפי שמכת הדם היא טומאת האשה הנדה, מה טומאת הנדה שבעת ימים, אף מכת מצרים בדם שבעת ימים.

פסוק כו

ויאמר ה' אל משה. כל מכת מצרים בויאמר, לפי שנחת היה להם לישראל בשעה שהיתה המכה באה על המצריים.

בא אל פרעה. לפי שלא היה ביאור אלא בפלטין שלו, לפיכך אמר לו הקב"ה בא אל פרעה.

ואנכי אהיה עם פיך ואמרת אל פרעה כה אמר ה' שלח עמי ויעבדני. בתחלה אמר לו כה אמר ה' אלהי ישראל, וחזר ואמר כה אמר ה' אלהי העברים, ומכאן ואילך כה אמר ה', לפי שכבר הודיעו מי ה'.

פסוק כז

ואם מאן אתה לשלח. מה זה התראה, הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים.

פסוק כח

ושרץ היאור צפרדעים. שתי המכות האלו היו מן היאור, כי עיקר יישוב ארץ מצרים היאור הוא, שעולה ומשקה את ארצם, שנאמר לא כארץ מצרים הוא וגו' (דברים יא י), וכשהיה יצא פרעה המימה, לצוות את עבדיו ואת עמו על תיקון היאור, מיד היה משה רבינו נצב לקראתו, תחלה אמר לו על מכת היאור בדם, אמר לו אתה בוטח על היאור שישקה את שדותיך וכרמיך, הוא נהפך לדם, ואחר הדם תעל הצפרדע, על שהיו המצריים מעירים אותם משנתם. לאמר עמדו עשו עבודת פרעה, הביא עליהם קולנים, שהיו באים הצפרדעים וצווחים באזניהם, שנאמר ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך, היו קופצים ועולים במטה ובתנור, אפילו באש היו נכנסין ונשרפים, והריח שלהם נכנס בלבם ונלאים, שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך, אימתי הפת נתן בתנור, בשעה שהוא חם.

פסוק כט

ובכה ובעמך. בה"א, לפי שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות.

ד"א בכייה היתה לו ולעמו, שקירקורם קשה היתה להם. מה לשון צפרדע, צפור היה בנילוס בעל דע, ושרק להם, והם באו ונקראו על שם הצפר בעל דע צפרדע.

פרק ח

פסוק א

ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את ידך במטך על הנהרות על היאורים ועל האגמים. זה דומה לדם, שאמר ונטה ידך על מימי מצרים וגו' (שמות ז יט), וכי על כל נהר ואגם ועל כל מקוה מים נטה ידו, אלא נתכוין בעד הנהרות, ובעד האגמים, ובעד מקוה מים, וכן בצפרדעים לא נטה ידו אלא במקום אחד, אבל הוא נתכוין על הנהרות ועל האגמים ועל היאורים, כמו על שאול ועל יהונתן בנו ועל עם ה' (שמואל ב' א יב), ופירושו בשביל.

פסוק ג

ותעל הצפרדע. א"ר אלעאי צפרדע אחת היתה ומלאת כל ארץ מצרים. ויש מפרשים ותעל הצפרדע, כמו ויהי לי שור וחמור (בראשית לד ו), והם רבים, וקראם הכתוב אחד. ויעשו כן החרטומים בלטיהם ויעלו וגו'. לא הוסיפו ולא גרעו.

פסוק ד

ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו אל ה'. אתמול אמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), ועכשיו אמר העתירו אל ה'.

פסוק ה

ויאמר משה לפרעה התפאר עלי. כלומר יהיה לך פאר ממני תשאל ואנכי אעתיר בשבילך ואמור למתי אעתיר לך.

ד"א התפאר, דומה לו כי תחבוט זיתך לא תפאר אחריך (דברים כד כ), כמו ששנינו במשנתינו לא יפלה, ריי"ש ולמי"ד משמשין, והוא ענין חפש ובדוק, כך אמר לו משה רבינו לפרעה, התפאר התפלא חפש בלבך ושאל ועלי לעשותו.

פסוק ו

ויאמר למחר ויאמר כדברך למען תדע כי אין כה' אלהינו. על כל דבר ודבר היה מזכיר חטאתו שאמר לו לא ידעתי את ה' (שמות ה ב).

אמר לו משה למען תדע, אבל עליו ועל כיוצא בו נאמר, אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי (משלי כז כב), כלומר בין מה שתרפה הימנו בהגבהת העלי מן המכתש, הוא שוכח המכות, כן גם פרעה הרשע בין הריפות של מכות בין זמן לזמן היה לבו כבד, שנאמר וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו, (להלן פסוק י"א) הכבדה היתה לו מן השמים.

פסוק ז
רק ביאור תשארנה. לזכרון להודות לשם ה'.

פסוק י
ויצברו אותם חמרים חמרים. אין חומר פחות מעשרה איפות, שנאמר כי עשרת הבתים חומר (יחזקאל מה יד), וכתיב האיפה והבת תוכן אחת להם (שם שם יא), ואע"פ שלא כתוב הכתוב איחר מכת הצפרדעים, הדעת נותן לומר כי מכת הדם בנין אב לכל המכות, מה מכת דם שבעת ימים, אף כל אחת ואחת שבעת ימים, חוץ מן החשך דכתיב בו בפירוש שלשת ימים (שמות י כב), ותוכל לומר כי גם החשך שבעת ימים, אבל שלשת ימים היתה אפילה, מכן ואילך הד' ימים חשך בלא אפילה, כי יש אומרים שמחודש שבט התחילו המצריים ללקות, ולכך נקרא שבט שבו נשבטו המצריים, ומשבט עד ט"ו בניסן עשרה שבועות, שבוע לכל מכה.

פסוק יב
ויאמר ה' אל משה וגו' נטה את מטך והך את עפר הארץ והיה לכנם. חסר י', כי נחסר מדעת החרטומים עשיית הכנם יותר משאר המכות, והוא שארז"ל שאין השד יכול לבראות פחות מכשעורה.
ע"א לפי שכל עפר הארץ היה כנם והחרטומים עומדים על הכנים ואין רגליהם נוגעות בארץ, ולעולם כל זמן שאין המכשף נוגע רגליו כארץ, אין מועיל כלום במעשיו, לפיכך כתיב ולא יכלו.

פסוק יג
ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא. כלומר לא זה המעשה ממשה ואהרן, אלא מכה היא שבאה לעולם מאת הבורא.
ויחזק לב פרעה. ודע כי מכת הכנים בלא התראה הביאה הקב"ה עליהם, וכן השחין והחשך וסימן כח"ש, חשבתי בלבי לומר על אלו השלשה למה הן בלא התראה, כי על השנים היה מתרה בו, ועל השלישי לא היה מתרה בו, כסימנו של ר' יהודה דצ"ך עד"ש באח"ב, והיינו דתנן מי שלקה ושנה, בית דין כונסין אותו לכיפה, ומאכילין אותו שעורין עד שכריסו נבקעת.
ולמה לקו בכנים, לפי שמנעו מישראל מרחצאות, והיו הכנים מצירים אותם, ולפיכך גם המצריים לקו בהם.

פסוק טז
ויאמר ה' אל משה השכם בבקר. (טו) לעולם הזריזין מקדימין למצות, וישכם משה בבקר (שמות לד ד).
והתיצב לפני פרעה. מקום שאין דרך לנטות ימין ושמאל.

הנה יוצא המימה. דרשו רבותינו בכפר השכם כי יוצא המימה לנקביו ואעפ"כ ראיה לדבר כי בלשון נקיה דיבר הכתוב, כמו ויבא שאול אל גדרות הצאן להסך את רגליו (ש"א כד ד), לפי שעשה פרעה עצמו אלוה. ויש לומר כי המימה ממש, כדרך שהמלך הולך אל נהר נילוס לראות כמה מדרגות עלו המימה.

פסוק יז

כי אם אינך משלח. זו התראה.

הנני. דבר מזומן.

משליח בך. כל המכות מפרעה התחילו, מפני שהוא פתה בגזירה תחלה.

ובעבדיך ובעמך. [עבדיך אלו רואי פני המלך. ובעמך] אלו הכפרים והכרכים.

את הערוב. חיות רעות באות ונוטלות תינוק של מצרים מתוך העריסה, וכל כך למה, לפי שהיו אומרים לישראל לכו וצודו לנו אריות דובים ונמרים, כי על כל מכות ומכות פרעה ועמו כלם מדה כנגד מדה.

ומלאו בתי מצרים את הערוב. חיה רעה נשתלחה בהם.

וגם האדמה. אלו השדות והכרמים.

אשר הם עליה. אלו יושבי כרכים ועיירים.

פסוק יח

והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן. פליאה תהיה בעולם היאך ארץ זו לקתה וזו לא לקתה.

אשר עמי עומד. בענין שנא' ואנכי עמדתי בהר (דברים י ט), והלא כתוב ואשב בהר (שם ט ט), ומהו עמדתי אחרתי, כך אשר עמי עומד עליה, אין עמידה זו אלא איחור, לפי שבשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהן, כאשר דרש ר' ישמעאל בתורת כהנים, וזה אחת מהן, דבר הלמד מענינו.

למען תדע. הוא שכתבתי בשנים ושלשה מקומות על כל תוכחה הוא מזכיר חטאתו, שאמר לא ידעתי את ה', לפיכך אמר למען תדע, אפס כי היה מהפך עליו הלשון, פעם כי אין כהי' אלהינו, פעם וידעו מצרים כי אני ה', פעם כי אני ה' בקרב הארץ.

פסוק יט

ושמתי פדות בין עמי ובין עמך. היא היא הפליאה שתהא פדות לישראל ולא למצרים ואמר לו למחר יהיה האות הזה, לא כדרך שהיו בית ישראל אומרים, כי לימים רחוקים הוא ניבא, ארכו הימים ואבד כל חזון, אלא למחר יהיה האות הזה.

פסוק כ

ויעש ה' כן. לא עבר הזמן.

פסוק כא
ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר לכו זבחו לאלהיכם בארץ. לא היה חפץ להרחיקם מארצו.

פסוק כב
ויאמר משה לא נכון לעשות כן. כפי דבריו ענהו, דבר דבור על אופניו, כי תועבת מצרים.

פסוק כג
דרך שלשת ימים, הוא דרך הר חורב.

פסוק כד
ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם. רוצה ולא רוצה.

פסוק כה
ויאמר משה הנה אנכי. באנכי אמר לו פרעה, ובאנכי ענהו משה רבינו, שכן דרך החכמים שלא לענות יותר מן המדבר, וכן בתלמוד אומר בתלמידי שמאי והלל, מה זו סמיכה, ואמר לו מה זו שתיקה.
וסר הערוב מפרעה. מלשון גדולה הוא למלכות מצרים לומר להם פרעה.
מחר. כל התנאים היה ליום מחר, לפי שבהשכם היתה באה להם המכה, ועד שעת השכמה לא היו ניצולים הימנה.
רק אל יוסף פרעה התל. כמו שקר, כענין אם כהתל באנוש תהתלו בו (איוב יג ט).

פסוק כו
ויצא משה מעם פרעה ויעתר אל ה'. לא היתה עבודתו כי אם לעבוד את ה'.

פסוק כז
ויעש ה' כדבר משה. ותגזר אומר ויקם לך (שם כב כח).

פסוק כח
ויכבד פרעה את לבו. זו ההכבדה מאתו היתה.

פרק ט

פסוק ב
כי אם מאן אתה. זו התראה.

פסוק ג
הנה יד ה' הויה. לית דכוותיה בכל המקרא שהוא דומה לשם הנכבד, לפי שהשם הנכבד נתכבד בה בכל גויי הארץ, ולא היה הדבר כי אם במקנה ולא באדם, לפי שהיו ישראל רועים את מקנה מצרים שלח בהם הקדוש ברוך הוא את הדבר.

פסוק ד
והפלה ה'. כמו והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן (שמות ח יח).

פסוק ה
וישם ה' מועד לאמר מחר יעשה ה' (את) הדבר הזה בארץ. לא לפתאום הביא עליהם המכה.

פסוק ו
ויעש ה' את הדבר הזה ממחרת. בזמן שהתנה.
וישלח פרעה והנה לא מת וגו' ויכבד. בעל כרחו כדי לטורדו מן העולם.

פסוק ח
ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח. היא האפר הלבנה שעל הגחלים כשעוממו.
וזרקו משה השמימה. באויר העולם.

פסוק ט
והיה לאבק וגו' לשחין פורח אבעבועות. שחין שהיה בימי פרעה לח מבפנים ויבש מבחוץ. זו מכה בלא התראה שהרי הותרה בשתים.

פסוק יא
ולא יכלו החרטומים. כשם שלא יוכלו להוציא את הכנם, וכל ימי החושך לא קמו איש מתחתיו, באלו שלש מכות לא יכלו החרטומים, והמה בלא התראה. מכת שחין באה על המצריים למה, לפי שהיו משעבדין את ישראל להביא להם חמין וצונן במרחצאות, בא השחין עליהם ולא יכלו לרחוץ לא בחמין ולא בצונן.

פסוק יג
ויאמר ה' אל משה השכם בבקר, על כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים, לא היה משה רבינו הולך אלא על פי הגבורה, יבואו עשרה מאמרות של עשר מכות, ויפרעו מפרעה ומן המצריים, שרצו לשעבד עם ישראל, שבעבורם נברא העולם בעשרה מאמרות.

פסוק יד
כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך. הוא תחלה ואח"כ בעבדיך ובעמך, וכל כך למה בעבור תדע, שאמרת לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), אמנם כי הלשון מתחלף למען תדע (שם ח ו), בעבור תדע, כמו זדון לבך השיאך (עובדיה א ג), השיא אותך (ירמיה מט טז), וכן בלשון הנביא מחלפין הלשון והרצון אחד, שהרי סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד, ואפילו הנביא בעצמו משנה הלשון, שכן כל שירות ותשבחות של דוד אין לשון זה כלשון זה, כלו סג (תהלים נג ד), הכל סר (שם יד ג), ויחגרו (ש"ב כב מו), ויחרגו (תהלים יח מו).

פסוק טו
כי עתה שלחתי את ידי. כלומר הייתי עושה כך וכך.

פסוק טז
ואולם בעבור זאת העמדתיך.

פסוק יז
עודך מסתולל. פירושו מסתורר, ר' משתמש בל', כמו ארמנותיו אלמנותיו (ישעיה יג כב), כמו כי תשתרר (במדבר טז יג).
ד"א בעון שאתה עושה בעמו תהיה משתולל, כמו וסר מרע משתולל (ישעיה נט טו).
ע"א מסתולל, תרבה עליהם מס של עבדות, תולל כמו ותוללינו שמחה (תהלים קלז ג).

פסוק יח
הנני ממטיר כעת מחר. זבדי בן לוי אמר סרט לו סריטה בכותל ואמר לו כשתגיע החמה עד כאן, הצפרדעים למחר סרו, הערוב למחר. וכן בדבר היום הזה מתרה בו, ולמחר היה המעשה, כדי לסגפו ולענותו, (ט) הוא שאסור בישראל לענות את דינו, אבל במצריים כאשר היה פרעה מענה את ישראל, כך נתענה בכל מיני עינויים.

פסוק יט
ועתה שלח העז. קבץ, ודומה לו יושבי הגבים העיזו (ישעיה י ל), וכן העיזו בני בנימין (ירמיה ו א).
שלח העז. וכי יש לך שהוא מביא על שונאו רעה, והוא מודיעו ומתרה בו, אלא זש"ה הן אל שגיא בכחו מי כמוהו מורה (איוב לו כב), שהוא מורה דרך לרשעים שיעשו רצונו ולא יאבדו מן העולם.

פסוק כ
הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הניס. בוא וראה מה כתוב ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יד ז), מהיכן לקחן מן הירא את דבר ה', שהרי כתוב וימת כל מקנה מצרים (שם טו), הוא שארז"ל ר' שמעון בן יוחאי אומר טוב שבנחשים רצוץ את מוחו, והכשר שבמצריים הרוג.

פסוק כא
ואשר לא שם לבו אל דבר ה'. מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד כ).

פסוק כב
ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על השמים. על האויר לפי שהאויר נקרא שמים.
ד"א על השמים. בשביל השמים, כמו על הנהרות ועל האגמים (לעיל ח א), כמו שכתבנו למעלה, שהוא בשביל הנהרות ובשביל האגמים.

פסוק כג
ותהלך אש ארצה. אש לשון נקבה, כמו כי אש קדחה (דברים לב כב).

וימטר ה' ברד. א"ר יוסי בר חנינא צלוחית מלאה אש ומאחריה ברד. ר' יוחנן אמר שלשה טפחים [התחתונים ברד, ושלשה טפחים] העליונים אש, מצרי יושב נכוה בברד, עומד נכוה באש, ולמה הכם הברד, לפי שהיו המצריים חושבים שיהיו ישראל בוצרים את כרמיהם, וכן מפורש ע"י דוד, יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תהלים עח מז), בא חן מל וקיצץ את האילנות.

פסוק כד

ויהי ברד ואש מתלקחת. שהיו מתערבין זה בזה.

פסוק כה

ויך הברד. יש ויך לרעה, ויש ויך לטובה, כענין שנא' ויך שרשיו כלבנון (הושע יד ו).

פסוק כו

רק בארץ גושן. זו הפלאה שבין ישראל למצריים.

פסוק כז

וישלח פרעה ויקרא. שהיה מתיירא ללכת אליו מפני הברד.

ה' הצדיק. (כג) הפה שאמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), הוא שאמר ה' הצדיק.

פסוק כח

העתירו אל ה' ורב. שירבה אריכות אפים ברשעים, כענין שנאמר ורב חסד ואמת (שמות לד ו).

פסוק כט

ויאמר אליו משה כצאתי את העיר. מן העיר, כענין את אוצרו הטוב את השמים (דברים כא יב), ופירושו מן השמים, וכמו הם יצאו את העיר (בראשית מד ד).

מן העיר. מלמד שחוצה לעיר היה לו בית תפלה למשה רבינו.

למען תדע כי לה' הארץ. על כל מכה היה אומר לו למען תדע כי לה' הארץ, או בעבור תדע. והכתיב והארץ נתן לבני אדם (תהלים קטו טז), לא קשיא כאן בזמן שהבריות עושין רצונו של מקום הארץ נתן לבני אדם, לאכול ולשתות ולשמוח, ואם אין עושין רצונו, לה' הארץ.

פסוק ל

ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון. פיי' ידעתי כלומר יודע אני כי טרם תעבור המכה תיראון, וכה"א וירא פרעה כי היתה הרוחה ויכבד (שמות ח יא).

פסוק לא

והפשתה והשעורה. ו' מוסיף על הברד שהכה כל אשר בשדה.

כי השעורה אביב. במלה שפסק התחיל, והשעורה כי השעורה, וכן במשנה במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אין מדליקין לא בלכש, וכיוצא בזה הרבה במשנה.

כי השעורה אביב. ולפי שהיתה כבר גדולה נשתברה.

פסוק לב

כי אפילות הנה. מכוסות בתוך הקש של תבואה כי עדיין לא נתגדלו כל צרכם.

ד"א כי אפילות. פלאות נעשו בהם שהרי כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד (לעיל פסוק כה), והחטה והכוסמת איך לא הוכו, אלא אפילות פלאות.

פסוק לג

ויצא משה מעם פרעה וגו' ומטר לא נתך ארצה. אלא עומדין תלוין עד גוג ומגוג, שנאמר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לח כב), ואומר אשר השכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה (איוב לח כג).

פסוק לד

וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות. ראיתי שנים עשר ברד כתוב בפרשה, לפי שירד בזכות שנים עשר שבטים להוציאם מיד לוחציהם.

ויוסף לחטא. לפי שאמר למעלה חטאתי הפעם (לעיל פסוק כז), כלומר שוב לא אחטא, ואעפ"כ ויוסף לחטא.

ויכבד לבו הוא ועבדיו. הוא ראשון ועבדיו אחריו, וכן במכות הוא ראשון ועבדיו אחריו, ונער פרעה וחילו (תהלים קלו טו).

פסוק לה

ויחזק לב פרעה וגו' כאשר דבר ה' ביד משה. כענין שנאמר לו למשה ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה (שמות ג יט), שישראל שיראו אין יכולין לצאת כי אם בזרוע נטויה של גבורה.

גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל. הוא יגאלנו כאשר הבטיחנו על יד נביאו, כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו (ירמיה לא י).

סליק פרשת וארא.

פרק י

פסוק א

פרשת בא כתיב טוב ליראי האלהים שיראו מלפניו (קהלה ח יב), וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני האלהים (שם שם יג), ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים, שמשלם שכר טוב ליראי שמו, שנאמר ליראי האלהים שיראו מלפניו, שהרי אברהם אבינו כתוב בו, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), וכרות עמו הברית, שנאמר על ידי עזרא, אתה הוא האלהים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים וגו' וכרות עמו הברית וגו' ותרא את עני אבותינו במצרים ואת צעקתם

שמעת על ים סוף, ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו ובכל ארצו (נחמיה ט ז ח ט).

וטוב לא יהיה לרשע. זה פרעה הרשע, שהיה מתעקש לשלוח את ישראל.

אשר איננו ירא מלפני האלהים. שנאמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), לכך נאמר.

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו. שאמר ואני אקשה את לב פרעה (שמות ז ג), א"ר לקיש בא ליטמא פותחין לו, כיון שהכביד פרעה את לבו, אמר הקב"ה כי אני הכבדתי את לבו, הוא התחיל מעשה כבדות, (ה) ואני אוסיף לו כבידות וטיפשות, כדי לטורדו מן העולם.

למען שתי אותותי אלה בקרבו. כדי שאשית מכות נחלות אלה בקרבו חזקות.

ד"א שתי לחלשו כענין שנאמר נשתה גבורתם (ירמיה יא ל).

פסוק ב

ולמען תספר באזני בנך. פסוק זה למשה אמרו, למען תספר בתורה להודיע לדורות.

את אשר התעללתי. כשם שהם עוללו את כרמי, כך אני מעולל בהם.

ד"א התעללתי. הבאתי עליהם המכות בגודל עלילות, שנאמר נורא עלילה על בני אדם (תהלים סו ה).

וידעתם כי אני ה'. המוציא אתכם מארץ מצרים.

פסוק ג

ויבא משה ואהרן. בבת אחת באו.

עד מתי מאנת לענות מפני. כלומר ממאן אתה שלא לעשות עצמך עני, אלא בעזות פנים ובקשיות עורף אתה עומד.

פסוק ד

כי אם מאן אתה, זו התראה.

הנני מביא מחר ארבה בגבולך. לא לזמן מרובה אני מדחה אותך אלא מחר.

ארבה שמו על שהוא הרבה, שנאמר חילי הגדול (יואל ב כה), היה הארבה אוכל ואינו נאכל, היה נופל על פני המצרי ואוכלו ומנקר את עיניו.

פסוק ה

וכסה את עין הארץ. זה השמש, כי כענן גדול הוא בא, ולא יוכל בן אדם לראות את הארץ, מרוב הארבה שכיסה את הארץ.

ואכל את יתר הפלטה, זה החטה והכוסמת.

פסוק ו

ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים. בכל המכות הוא היה לקה תחלה

פסוק ז
ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש. זה משה, וכה"א כי זה משה האיש (שמות לב א).
הטרם תדע. כלומר טרם תרצה לידע, כי אבדה מצרים ואחר תשלחם.

פסוק ח
ויושב את משה ואת אהרן. שלח אחריהם שלוחים.

פסוק ט
ויאמר משה בנערינו ובזקנינו נלך. כשם שהיינו בעבודה שלך, כך נהיה בעבודת אלהינו.

פסוק י
ויאמר אלהם יהי כן ה' עמכם. בדעתו שהיה מקלל להם.
ראו כי רעה נגד פניכם. זה בעל צפון, אמר להם נגד דרכיכם טעותו עומד והוא יריע לכם.

פסוק יא
לא כן. לא כדבריכם ללכת כולכם, אלא לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אותה אתם מבקשים, כי בראשונה לא הייתם אומרים אלא נלכה נזבחה לה' (שמות ה יז), ועתה לכו נא הגברים ועבדו את ה'.

פסוק יב
ויאמר ה' אל משה נטה ידך על ארץ מצרים בארבה. כדי שיבא.

פסוק יג
ויט משה את מטהו וגו' וה' נהג רוח קדים כארץ. (יג) כל הפורעניות מרוח קדים, שנאמר ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מח ח), רוח קדים חרישית (איוב ד ח), רוח קדים עזה (שמות יד כא).

פסוק יד
ויעל הארבה וגו' וינח. בוא וראה כמה גדולים מעשה ה', הארבה הזה מונח בארץ במקום שאין אדם רואה אותם, ואינו אוכל ואינו שותה, והוא חי בדברו של הקב"ה, וכיון שמצוה עליו לילך לאכול יבולה של ארץ שהכעיסוהו, הוא ננער ומתגבר לעשות שליחותו של הקב"ה, שנאמר כצל בנטותו נהלכתי ננערתי כארבה (תהלים קט כג), אבל חיילותיו של בשר ודם הוא צריך ליתן להם מתנות תמיד לעמוד במלחמותיו, ואינם יכולים להלחם בהרים ובחומות, שאין הסוסים יכולין לעלות לשם, אבל ארבה זה מה כתוב בו, כמראה סוסים מראהו, כקול מרכבות על ראשי ההרים, בעיר ישוקו בחומה ירוצון בבתים יעלו בעד החלונים יבואו כגנב (יואל ב ד ה ט), ועליהם נאמר הילק הגזם והחסיל חילי הגדול (שם שם כה).

פסוק טז

וימהר פרעה לקרא למשה ולאהרן ויאמר חטאתי לה' אלהיכם ולכם. מהו לכם, לפי שאמרתי יהי כן ה' עמכם (לעיל פסוק י).

פסוק יז

ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו. מה עתר זה מהפך את התבואה ממקום למקום, כך תפלת הצדיקים מהפכת הגזירה ממדה רעה לטובה.

ויסר מעלי רק את המות הזה. בישרו פיו על מכת בכורות.

פסוק יט

ויהפוך ה' רוח ים. הוא שאמרתי שמהפך הקב"ה מדת אכזריות למדת רחמנות, מפני תפלתן של צדיקים.

וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף. ים סוף הוא למצרים מן המזרח, לפי שהארבה מן המזרח בא, שנאמר ורוח הקדים נשא את הארבה, וקדים הוא מזרח, והוליך הרוח את הארבה במערב ארץ מצרים, והוא מקום ישוב שדות וכרמים, וכשנהפך הרוח חזר הארבה ממקום שבא, שנאמר ויתקעהו ימה סוף, למה נקרא שמה ים סוף, שכל כופה וסערה באה מן הים ההוא, שהמדבר בוקע בו.

לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. בוא וראה הצפרדעים לפי שהבאישו כתוב ויצברו אותם חמרים חמרים, אבל הארבה לא מתו במצרים, כדי שלא יאכלום המצריים ויהנו בהם.

פסוק כ

ויחזק ה' את לב פרעה. בתחלה ויחזק לב פרעה (שמות ט לה), ולבסוף ויחזק ה' את לב פרעה, היינו דאמר ריש לקיש בא ליטמא פותחין לו, ולכן אמר יחזקאל (יחזקאל ג כ) ונתתי מכשול לפניו,ואומר ואנכי פתיתי את הנביא ההוא (שם יד פ), שכיון שאדם חפץ ברשע, הוא נכשל מן השמים ובא ליטהר מסייעין אותו.

פסוק כא

ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על השמים ויהי חשך. אותו חשך שאמרתי להיות יהיה על ארץ מצרים לבד.

וימש חשך. וימששו מצרים חשך ולא אור, ואע"פ שהוא בש' אחד, הרי כתוב אולי ימושני אבי (בראשית כז יב), בש' אחד והוא לשון מישוש, כי הנ' והיו"ד טפל לתיבה, כלומר ימיש אותו.

ד"א מלשון לא ימיש עמוד הענן (שמות יג כב), כלומר אחר שבא חשך הלילה; בא חשך מצרים ונתחברו חשך של לילה וחשך היום כאחד, וזה בלא התראה, ומכת החשך למה היא באה, על שהיה המצרי אוחז את העברי ואומר לו עמוד עד שאני אוכל, והנר

מונח דולק על ראשך, ולא תזוז לכאן ולכאן, ואם תזוז הריני חותך ראשך בסייף, לפיכך ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים, כשיעור שלשת ימים, כי לא נפרד היום מן הלילה, לדעת מתי יום ומתי לילה, אלא כשיעור שלשת ימים.

פסוק כג

לא ראו איש את אחיו. אפילו אם היה מדליק נר היה כבה, כשם שאומרים בני אדם על חשך שבהרי חשך, כי אפילו נרות אין דולקות שם ונכבות מפני החשך.

ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. והיו ישראל נכנסין בבתיהן ונוטלין כל מה שהיו למצריים ואין מרגישין, הרמיזם הקב"ה היאך שישראל עתידין לצאת מאפלה לאורה, והם המצריים עתידין להיות שותקין, עליהם נאמר ורשעים בחשך ידמו (ש"א ב ט), ומכה זו בלא התראה, כי בראשונה היה מתרה בו ב' פעמים, ובשלישית בלא התראה באת להם המכה, וכן כל המכות שנים בהתראה והשלישית בלא התראה, וכיון שנהפך המטה לנחש, כסבור היה פרעה שכשפנים הם משה ואהרן, אמר לו פרעה למשה תבן אתה מכניס לעפרים, כלומר עפרים מקום כולו תבן, ומשם מוציאים תבן לשאר עיירות, כך למה את בא לעשות כשפים, ומצרים הוא מלאה כשפים, אמר לו משה לפרעה למתא ירקא ירקא שקול, כלומר לעיר שהיא מלאה ירק הולך לשם ירקות, כלומר אין הדבר נמכר בטוב אלא במקום שעושין אותו, ואם ארץ מצרים מלאה כשפים, המעשים של הקב"ה גדולים מהם, וכיון שלא קמו איש מתחתיו שלשת ימים נלאו, שנאמר ויקרא למשה ולאהרן, זה היה מעשה אחר שלשה ימים של חשך, שהרי כתיב ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, אמרו שלשת ימים היה חשך ואפלה עוביו כדינר זהב, ושלשת ימים אחרים היה חשך ולא אפלה, קל ממנו וביום הז' התחיל להאיר.

פסוק כד

ויקרא פרעה אל משה. יש אומרים כי משבט התחילו המכות למצריים, לפיכך נקרא שבט שבט למצריים, חשוב עשר מכות לשמונה שבועות, ארבעה בחודש שבט, וארבעה באדר, ושנים בחצי ניסן, ובחמשה עשר בניסן יצאו, כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעיה כג ה).

פסוק כה

ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות.

פסוק כו

וגם מקננו ילך עמנו. וכתיב ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים (שמות ז יא), אמרו רז"ל גם לרבות אשת פרעה, שהיא התחילה לקרוא למכשפים, ואח"כ פרעה, לכך נאמר

גם פרעה, ומשה רבינו אמר וגם מקננו לרבות רכוש מצרים, שנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד).

לא תשאר פרסה, לא תשאר בהמה טהורה המפרסת פרסה.

כי ממנו נקח לעבוד את ה' אלהינו ואנחנו לא נדע מה נעבוד. באותיות יש מהם כמו עתידות, והם עברות, כמו יי יעשו עגל בחורב (תהלים קו יט), וכן נדע, כמו אין אנו יודעין מה נעבוד את ה', שהרי כאן כתוב תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג יב).

פסוק כז

ויחזק ה', שהחזיק את לבו מתחלה החזיקו הקב"ה.

פסוק כח

ויאמר לו פרעה לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני. זה שאמר הכתוב בפי כסיל חוטר גאוה (משלי יד ג), ואומר ופי אויל מחתה קרובה (שם י יד).

פסוק כט

ויאמר משה כן דברת. יפה אמרת, לא אוסיף עוד ראות פניך, וכן היה.

פרק יא

פסוק א

ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים. לימד על שאר מכות שנקראו נגעים.

גרש יגרש. כאדם שמחזיק בחבירו להוציאו מביתו, וכה"א ותחזק מצרים על העם (שמות יב לג).

פסוק ב

דבר נא. אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו הקב"ה למשה בבקשה ממך לך אמור להם לישראל, וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, וכי מצרים ריעיהם של ישראל היו, שהכתוב אומר איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, אלא מלמד שאחרי המכות נהיו המצריים כריעים וכאוהבים לישראל, כדי להשאיל להם כליהם, וישראל היה אומר לו למצרי ריעי ואהובי השאילני כלי זה, או מלבוש זה, כלי כסף וכלי זהב זה, ולא היה לו למצרי פנים למונעו ממנו, שנאמר ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים (שמות יא ג), לקיים מה שנא' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד), אמר הקב"ה כשם שנתקיים עליהם כי גר יהיה זרעך (שם שם יג), כך יתקיים עליהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ואם תאמר והלא בשלשה ימי אפלה לקחו כל אשר להם, תשובתך בשלשה ימי אפלה לקחו המטמוניות ולא הרגישו המצריים, ומה שהיה להם בבתים השאילום, והלא דברים קל וחומר הם שלא הבטיחם הקב"ה אלא בדבור אחד זכו לכך, אנו שהבטיחנו על ידי כל

נביא וחוזה על אחת כמה וכמה, עוד אבנך ונבנית בתולת בת ציון עוד תעדי תופיך (ירמיה לא ג), עוד יאמרו באזניך בני שכוליך (ישעיה מט כ), אז תשמח בתולה (ירמיה לא יב), אז יאמרו בגוים (תהלים קכו ב), אז תראי ונהרת (ישעיה ס ה), אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכו ב), וכאלה רבות ישועות ונחמות אשר הבטיחנו הקב"ה, לכך נאמר לכן חכו לי נאם ה' (צפניה ג ח), אשרי המחכה ויגיע (דניאל יב יב), ואשרי כל חוכי לו (ישעיה ל יח), קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (תהלים כז יד).

פסוק ג

ויאמר משה כה אמר ה'. זה הדבר אומרו משה בעמדו לפני פרעה, בשעה שאמר לו כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך קודם שיצא היתה שם יד ה', שנאמר ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה, ואמר לו כחצות הלילה, לפיכך אמר משה רבינו [כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא, ויש לנו כיוצא בהם במקרא] כה אמרה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו (שמות לב כז), ואומר כה אמר ה' כעת מחר סאה סולת בשקל (מ"ב ז א), מלמד שלפי השעה נצנצה רוח הקודש עליו. ד"א כחצות הלילה. לפי שידע משה רבינו שאיצטגנונים של פרעה לא היו יכולין לעמוד על חצות הלילה, כדי שלא יאמרו משה בדאי הוא, אמר כחצות, או קודם לכן או אחר כן כי אם סמוך לחצות.

רובן של עובדי כוכבים לוקים בלילה, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ כו), במבול כתיב והפך לילה וידכאו (שם לד כה), בחמשה מלכים כתוב ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), בסדום כתיב וכמו השחר עלה (שם יט טו), לפי שכבר הוכו מן הלילה, בלבן כתוב ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (בראשית לא כד), וכן נאמר באבימלך ובפרעה.

בסיסרא כתוב הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כה), בסנחריב כתוב ויהי בלילה ההוא (מ"ב יט לה), בבלשצר כתוב ביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא (דניאל ה ל), בהמן כתיב בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו א), להביא פורעניות על המן, כן יאבדו כל אויביך ה'.

אני יוצא בתוך מצרים. דרך גבורה, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), כי הנה ה' יוצא ממקומו (ישעיה כו כא), יצאת לישע עמך (חבקוק ג יג), כל אלה לשון גבורה, שנאמר ה' כגבור יצא וגו' (ישעיה מב יג), לכך נאמר אני יוצא, בכבודו הגדול נגלה בתוך מצרים.

פסוק ה

ומת כל בכור. וימות, כמו והשכיל ועשה (ירמיה כג ה), ופירוש כמו ישכיל ויעשה, כן ומת וימת.

כל בכור. הוא שאמר הקב"ה למשה ואמרת אל פרעה וגו', ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך (שמות ד כג).
מבכור פרעה היושב, הוא הראוי להיות יושב על כסאו.
עד בכור השפחה. הוא בכור השבי (שם יב כט).
אחר הרחים. כמו אשר בבית הבור (שם), אלא ששינה הכתוב בלשון.
וכל בכור בהמה. השווה הקב"ה המצריים לבהמתם, מפני שתועבת מצרים היתה בהמתם.

פסוק ו
והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים אשר כמוהו לא נהיתה, לשון זכר, כלומר כמוהו כאותו הלילה לא נהיית צעקה, כי הצעקה לשון נקבה, וכמוהו לילה דומה לאותו לילה, לא תוסיף צעקה, חצי הפסוק לשון זכר, וחצי הפסוק לשון נקבה, לפי שחציה עונה על הלילה, וחציה על הצעקה.

פסוק ז
ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב. כמו לא יצרח כלב, שלא ינבח.
למאיש ועד בהמה. כלומר אפילו בהמתם של ישראל שהיו מנהגין את בהמתם לצאת לדרך לא יחרץ להם כלב את לשונו.
לשנו חסר ו', כלומר לא יזיקם בשנו ולא בלשונו.
למען תדעון. על כל תוכחה ותוכחה הביא בו ידיעה, למען תדעון, למען תדע, וכן כולם, לפי שאמר בתחלה לא ידעתי את ה' (שמות ה ב).

פסוק ח
וירדו כל עבדיך. ירידה תהיה להם לרדת ממדרגתם.
אלה אלי. מלמד שלפני כל השרים היה מדבר אל פרעה.
צא אתה וכל העם אשר ברגליך. לרגליך נצולים כלם.
ואחרי כן אצא. ביד רמה.
ויצא מעם פרעה, זה מודיע כי משעה שאמר לו לא אוסיף עוד ראות פניך (שמות י כט), לא זז משם עד שאמר לו למשה רבינו כל הדברים האלו.

פסוק ט
ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה. זה הדבור קודם לכן נאמר לו למשה רבינו ולא ישמע אליכם פרעה, שנאמר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך (שמות ג יט), זה הפסוק מוקדם ומאוחר, וכן הוא אומר ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה, ולאחר שיצא משה מעם פרעה קודם מכת בכורות אמר לו פרשת בכורות, ופרשת

חוקת הפסח, ופרשת קדש לי, ופרשת פטר רחם, כדי לחנכם במצות, ישתבח שמו של אלהינו שהביא המכות על פרעה ועמטו כטכסיס מלכים, בתחלה סכר להם אמת המים, שנאמר ויהפוך לדם יאוריהם ונוזליהם בל ישתיון (תהלים עח מד), כיון שלא חזרו הביא עליהם קלנים, אלו הצפרדעים, כיון שלא חזרו ירה בהם חצים אלו הכנים, שנאמר ותהי הכנם באדם ובבהמה (שמות ח יג), שהיתה נכנסת בתוך גופו של מצרי כחץ, כיון שלא חזרו הביא בהם את הלגיונים, אלו הם הערוב, שנאמר הנני משליח בך וגו' (שם ח יז), ואומר ישלח בם חרון אפו (תהלים עח מט), כיון שלא חזרו הביא בהם דורמייסות, זה הדבר, והרג את מקניהם, כיון שלא חזרו הביא בהם נפט, זה השחין כיון שלא חזרו השליך עליהם אבני בליסטראות, זה הברד, כיון שלא חזרו גירה בהם אוכלסין הרבה, זה ארבה, כיון שלא חזרו נתנם בבית האסורים, זה החשך, ואח"כ הכה הגדולים שבהם, שנא' ומת כל בכור (לעיל פסוק ה).

כתוב במדרש שיר השירים על אשה אחת שהטמינה את בנה בראש הגג, ומפני שאמר משה ומת כל בכור, הסבירה היא שינצל על ראש הגג, הרגישו בו הכלבים ואכלוהו, עמדה בחצי הלילה לבקשו, והנה אכלוהו הכלבים, והיא הקיצה כל המצריים בקולה. כמו פורענות מצרים תהיה פורענות אדום, מצרים בדם, ואדום בדם, שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש, השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום ה' (יואל ג ג ד), במצרים קול צפרדעים, ובאדום קול שאון, דכתיב קול שאון מעיר (ישעיה סו ו), במצרים נהפך עפרה לכנים, ובאדום לזפת, שנאמר [ונהפכו נחליה לזפת] והיתה ארצה לזפת בוערה (שם לד ט), במצרים [ערוב, ובאדום כתוב וירשוה קאת וקפוד וינשף ועורב ישכנו בה (ישעיה לד יא), במצרים] דגם בדבר, ובאדום כתיב ונשפטתי אתו בדבר ובדם (יחזקאל לח כב), במצרים לקו בשחין, ובאדום כתיב המק בשרו (זכריה יד יב), במצרים [לקו בברד, ובאדום כתיב וגשם שוטף ואבני אלגביש (יחזקאל לח כב), במצרים] לקו בארבה, ובאדום כתיב אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה (יחזקאל לט יז), במצרים לקו בחשך, ובאדום כתיב נטה עליה קו תוהו ואבני בוהו (ישעיה לד יב), ואומר כי הנה החשך יכסה ארץ (שם ס ב), וכשם שבמצרים הרג הבכורות, כך באדום כתיב נסיכי צפון כולם (יחזקאל לב ל), במצרים פרע מאלהיהם, ובאדום כתיב יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כד כא), כך דרש ר' תנחומא במדרשו.

פרק יב

פסוק א

פרשת החודש

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. שומע אני שהיה הדבור למשה ולאהרן, ת"ל ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים (שמות ו כח), א"כ למה נאמר למשה ולאהרן, ללמדך שכשם שהיה משה (ד) כלל לדברות ולמאמרות, כך היה אהרן.

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. הקיש הכתוב אהרן למשה, מה משה דיין לפרעה, אף אהרן דיין לפרעה, מה משה אומר דבריו ואינו ירא, אף אהרן אומר דבריו ואינו ירא.

בארץ מצרים. חוץ לכרך, אתה אומר חוץ לכרך או אינו אלא בתוך הכרך, כשהוא אומר כצאתי את העיר אפרוש את כפי (שם ט כט), והלא דברים קל וחומר, ומה תפלה קלה לא התפלל אלא חוץ לכרך, דבור חמור לא כל שכן, ומפני מה לא דבר עמו בתוך הכרך, לפי שהיתה מצרים מלאה גלולים ושקוצים. עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדבור, משנבחרה ארץ ישראל לא הוכשרו לדבור, שכן מצינו ביונה שנאמר בו ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א ג). והכתוב אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח (תהלים קל טז), אלא אמר יונה אלך לחוצה לארץ מקום שאין שכינה נגלית, לפי שהגוים קרובי תשובה הם, כדי שלא לחייב את ישראל, משל לעבד של כהן שברח לבית הקברות מקום שאין רבו יכול לבוא, אמר לו רבו, אני לא אכנוס, אשלח אחריך עבדים כיוצא בך, כך ברח יונה, וה' הטיל רוח סערה אל הים (יונה א ד), לפיכך לא נדבר עמו פעם שלישית, שנא' ויהי דבר ה' אל יונה שנית (שם ג א), שנית נדבר עמו, שלישית לא. ר' נתן אומר לא הלך יונה אלא לאבד את עצמו, שכן הנביאים נותנין נפשם על ישראל.

לאמר. צא אמור להם מיד, דברי ר' ישמעאל.

ד"א לאמר. לך אמור להם, מיכן לאומר לחבירו דבר, שהוא בבל יאמר, עד שיאמר לו לך ואמרו.

פסוק ב

החדש הזה לכם. א"ר ישמעאל משה הראה את החדש לישראל ואמר להם כזה ראה וקדש וקבעו בו לדורות, והלא כל הדברות שנדבר הקב"ה עם משה, לא דבר עמו אלא ביום, וכאן כיצד נדבר עמו בלילה, ר' אלעזר אומר נדבר עמו ביום עם חשכה והראהו החדש עם חשכה.

החדש הזה. זה ניסן, אתה אומר זה ניסן, או אינו אלא בשאר החדשים, כשהוא אומר וחג האסיף בצאת השנה (שמות כג טז), וחג האסיף תקופת השנה (שם לד כב), צא

וראה אי זה הוא חודש שיש בו חג ואסיף ותקופה ושנה יוצאה בו ונקרא שביעי, אין אתה מוצא אלא תשרי, לאחר שלמדת תשרי שהוא שביעי, הוי למד שהחודש הראשון הוא ניסן, וכן כתבו אנשי כנסת הגדולה, בחודש הראשון הוא חודש ניסן (אסתר ג ז).

ניסן שבו נעשים נסים לישראל, ובו יצאו מעבדות לחירות.

תנן התם ארבעה ראשי שנים הם, באחד בניסן ראש השנה למלכים, ואמרי' למלכים למאי הילכתא, א"ר חנינא לשטרות כיון שמיוחד ראש השנה וכבר מונין לשטרות הימנו, מתוך כך ניכרין המוקדמים והמאוחרין להכשירם ולפוסלם) דתנן בשלהי מס' שבועות פרוזבול המוקדם כשר והמאוחר פסול, שטרי חובות המוקדמין פסולים, והמאוחרין כשרין, מאי טעמא דפרוזבול, שכיון שראה הלל הזקן שנמנעו העם מהלוות זה לזה, והיו עוברין על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו (דברים טו ט), עמד ותקן להם פרוזבול, מאי פרוזבול, פרוסבולי ובוטי, כולי אלו עשירים, בוטי אלו עניים, תקון לעניים שילוום ממון, תקון לעשירים שלא יתחייבו. וזה תקון של פרוזבול, מוסרני לכם ב"ד שבמקום פלוני, כל חוב שיש לי ביד פלוני שאגבנו בכל עת שארצה, והדיינין חותמין מלמטה, או העדים, כדי שיהא האדם סומך על שטרו ולא יגוש את רעהו כי קרא שמטה, לפיכך אם הפרוזבול מוקדם לחוב כשר, שלא חלה שמטה עליו, ואם מאוחר לחוב פסול, שהרי נתחייב לשמט, אבל שטרי חוב המוקדמין לנתינת המעות פסולין, שהרי גובה מן הלקוחות שלא כדין, שאין הלוה חייב כלום למלוה בזמן השטר, כי אמנה היה דבריהם, שהבטיחו מלוה ללוה לתת לו בתשרי, ולא נותנם לו עד ניסן, והואיל והשטר נכתב מתשרי, גובה מן הלקוחות שמתשרי שקודם ניסן, והוא שלא כדין, שהרי עד ניסן לא נתחייב הלוה למלוה כלום, ובמה יבחנו השטרות הללו, אם מוקדמין הם, אם מאוחרין, מחמת הזמן הכתוב בהן, שאם כתוב בו בשנת אחת למלך בירח ניסן, והעדים מעידים כי בשנה אחת למלך בירח תשרי ניתן הממון, בידוע שהשטר הזה מוקדם הוא ופסול, שאין מונין למלכים אלא מניסן, ואם כתוב בשטר בשנה שניה למלך בניסן, והעדים אומרים באחת למלך בתשרי, ידענו שזה ניסן שאחר תשרי והשטר מאוחר וכשר. והמוקדם פסול, ידענו שזה פסול בזמנו לגבות מנכסין משועבדים, לפי ששטר שנפסל מקצתו נפסל כולו, אבל מן המשוחררין גובה, ומנלן דלמלכים מונין מניסן, משלמה דכתיב ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחודש זיו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל (מ"א ו א), זיו זה אייר, לכן שנינו באחד בניסן ראש השנה למלכים. ולרגלים, דכתיב בחג המצות

ובחג השבועות ובחג הסוכות (דברים טז טז), לענין נדרים בבל תאחר דבעינן ג' רגלים כסדרן וחג המצות תחלה.

לכם ראש חדשים. לכם ולא לאומות העולם שהרי אומות העולם מונין מתשרי. הוא לכם, סימן הוא לכם שאתם מונין ללבנה ואומות העולם מונין לחמה. הקטן מונה לקטן, והגדול מונה לגדול.

וכשם שהחודש מתחדש. כך ישראל עתידין להתחדש. שנאמר קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח, (ישעיה ס א), וכשם שהלבנה מושלת ביום ובלילה, כך ישראל נוחלין העולם הזה והעולם הבא, וכשם שאין כח ללבנה ביום, כך אין כח לישראל בעולם הזה מפני האומות.

ד"א החודש הזה לכם ראש חדשים. חידוש הוא לכם, שנאמר או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד).

ראשון הוא לכם. מה ת"ל לפי שנא' החדש הזה לכם ראש חדשים, סבור אתה מיעוט חדשים שנים, ת"ל לחדשי השנה, לכל חדשי השנה.

ד"א ראשון הוא לכם לחדשי השנה. שכיון שקידשתה חודש ניסן אי אתה רשאי לעברו ולעשות ניסן אחר, שנאמר ראשון הוא לכם, (מח) זה ניסן ואין אחר ניסן, ומנין שמעברין את אדר לעשות אדר שני, שנא' שמור את חדש האביב ועשית פסח (שם טז א), שמור את חדש לאביב ואביב לפסח שיבוא אביב בזמנו, הא כיצד עיבר את אדר שיבוא אדר בזמנו. ת"ר על שלשה סימנין מעברין את השנה, על אביב ועל פירות האילן, ועל התקופה שהיה. במס' סנהדרין פ"א. וכה"א במלכים, ולשלמה שנים עשר נציבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו חודש בשנה יהיה על האחד לכלכל (מ"א ד ז), וכתיב ונציב אחד בארץ (שם שם יט), זה היה כנגד חודש העיבור, וכמה עיבור שנה חודש, שנאמר שמור את חדש האביב (דברים טז א), חודש הסמוך לאביב, הוי אומר זה אדר השני, ולא עוד אלא כשם שהחודש מתעבר ממנויו יום אחד לחדש, כך שנה מתעברת למינוייה חודש אחד ליי"ב חודש, ומה חודש עיבורו בסופו, אף שנה עיבורה בסופה.

ד"א ראשון הוא לכם. כיוצא בכם, מה אתם בית דין אף לדורות בבית דין שלא תהא השנה מתעברת אלא עפ"י בית דין, כך עושין בארץ ישראל לפני ראש הישיבה.

מדרש ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. זש"ה ענה דודי ואמר לי קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך (שה"ש ב י), ענה דודי, ע"י משה, ואמר לי, ע"י אהרן, קומי לך, מן הגלות, רעיתי, בזכות אברהם שריעה ואיחה אותי, יפתי, בזכות יצחק שייפה מעשיו ופשט צוארו לשחיטה על שמי, ולכי לך, בזכות יעקב שנאמר לו.קום לך פדנה ארם (בראשית

כח כ), כי הנה הסתו עבר (שה"ש ב יא), אלו צרות המצריים, הגשם חלף, זה שיעבוד מצרים, הנצנים נראו בארץ (שם שם יב), אלו משה ואהרן, עת הזמיר הגיע, הגיע עת ליזמר, לחתך את המצריים.

ד"א עת הזמיר הגיע. לומר עזי וזמרת יה (שמות טו ב), וקול התור, קול מתן תורה, התאנה חנטה פגיה, אלו רשעי ישראל שמתו בשלשת ימי אפלה, והגפנים סמדר, (נט) אלו בחורי ישראל, נחנו ריח, במעשיהם הטובים.

החודש הזה לכם ראש חדשים. לכם הוא מסור, ולא אתם מסורין בידו, שאם לא נראה בזמנו מקדשין אותו ישראל על החשבון, שמואל בר אבא אומר כל חודש שהוא נולד קודם שש שעות יש כח לעין לראות, משש שעות ולמעלה אין בו כח העין לראות, ואותו חודש נולד אחר חצות ואין מקדשין אותו, לפיכך הראהו הקב"ה למשה החדש הזה.

תני דבי ר' ישמעאל אלמלא לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהם שבשמים כל חדש וחדש דיים. אמר אביי הלכך צריך לברך עליו מעומד. מאי מברך, באי" אמ"ה אשר במאמרו ברא שחקים, וברוח פיו כל צבאם, חוק וזמן נתן להם, שלא ישנו את תפקידם, ששים ושמחים לעשות רצון קוניהם, פועלי אמת שפעולתם אמת, וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן, שהן עתידין להתחדש כמותה, להלל ולפאר ליוצרם על כבוד מלכותו באי" מחדש חדשים.

ובזמן שהיו ישראל שרוין על אדמתם היו מקדשין את החדש עפ"י ראיית העדים, וכשגלו אין בית דין קבוע לחקור ולדרוש, וכדי שלא יהו ישראל עושין ב' ימים טובים בשינוי זה מזה, האב היום, והבן מחר, ואחיו למחרת, עמדו ישראל על תקנות סוד העיבור שהיו מחשבין מאדם ועד נח, ונח מסרו לשם, ושם ליעקב אבינו, ויעקב אבינו לקהת, וקהת לעמרם, ועד היום הזה הוא מסור לחכמי ישראל לקדש בו חדשים, ואע"פ שמצוה לקדש על הראייה אינו חובה לומר שאם לא נתקדש על הראייה אינו מקודש, תדע לך אם היה זמן מעונן ולא נראית הלבנה עשרה ימים, תאמר שלא נקדש חדשים, לכך נאמר שני פעמים בפסוק לכם לכם, לכם לראייה לקדש, ואם לא, לכם סוד העיבור. ואם תאמר היאך מתאחר בראייתו אחר הקידוש, (סו) הוא שאמרו רז"ל עשה ירח למועדים, מועדים הרבה יש לו, פעמים שבא בארוכה פעמים שבא בקצרה, ולכך ראוי לסמוך על סוד העיבור ולא לעשות ישראל אגודות אגודות להיות זה מחלל שמירת יום קודש של זה, ולאכול ביום עינוי של זה, מזה יתבונן כל בני בינה, שאם תהיה שנה גשומה, ותתכסה הלבנה עשרה ראשי חדשים, אם יבואו לעשותן כולן שלימין כמשפט נח בתיבה ואח"כ תראה הלבנה תהיה בשליש הרקיע ולזה יהיי לו ראש חודש, ללמדך

כי אין זה דרך הדעת לחשב החדשים משלשים יום כולן, ומי שעושין אותו ברשע, אין חסים על כבוד קונם, ועליהם אמר ישעיה הנביא רועים רבים שחתו כרמי (ירמיה יב י), רועיהם התעום הרים שובבים מהר אל גבעה (שם נ ו), וילכו במועצות בשרירות לבם (שם ז כד), וכיון שאמר הכתוב כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה (ויקרא כג כט), לכל ישראל צוה המצוה הזאת להיות צומים ומתענים ביום אחד בשוה, ולא זה היום וזה למחר, וכבר ישראל נפוצים בארצות שאין הלבנה נראית כדרך שהיתה נראית בארץ ישראל, והתורה אמרה תורה אחת יהיה לכם (במדבר טו כט), לא חילוק דתות, ובזכות ראש וראשון יגאלנו צורנו, מראש וראשון, ראש זו גלות בבל, וראשון זה עשו, דכתיב ויצא הראשון (בראשית ו כה), ונודה לצורנו שהוא ראש לכל ראשון.

פסוק ג

דברו אל כל עדת בני ישראל. א"ר ישמעאל וכי שניהם היו מדברים, והלא כבר נאמר ואתה תדבר אל בני ישראל, אלא כיון שהיה משה רבינו מדבר היה אהרן מימינו, ואלעזר משמאלו, ואיתמר מימין אהרן, והי' הדבור יוצא מביניהן, כאילו יוצא מבין שניהם, ר' שמעון בן יוחי אומר משה היה חולק כבוד לאהרן, ואהרן למשה, והדבור יוצא מביניהון, כאילו שניהם מדברין.

אל כל עדת בני ישראל. מלמד שהמצוה על כל ישראל.

לאמר. לדורות.

בעשור לחודש הזה. מה בא ללמדנו, להוציא פסח דורות שאין צריך להיות מקחו מבעשור אלא כל זמן שירצה.

ויקחו להם. וכי כולן היו לוקחין, אלא אחד היה לוקח על ידי כל הבית, מיכן דשלוחו של אדם כמותו.

איש שה. טלה וגדי בכלל שה, שנאמר שור שה כשבים ושה עזים (דברים יד ד).

לבית אבות. אלו משפחות, כענין שנאמר למשפחותם לבית אבותם (במדבר א ב). מנין שאם היה עשר משפחות לבית אב אחד, שיוצאים בפסח אחד, ת"ל שה לבית.

פסוק ד

ואם ימעט הבית מהיות משה. בא הכתוב ללמדך שכולן נמנין על הפסח, ומושכין ידיהם ממנו עד שישחוט, דכתיב מהיות משה מהווייתו של שה שהוא חי, ר' יהודה אומר ובלבד שלא יהא שם אחד מן החבורה ראשונה לעשות טפילה עיקר ועיקר טפילה.

ולקה הוא ושכנו. ר' ישמעאל אומר מנין שאם רצה אדם למנות אחרים עמו על פסחו שהוא רשאי, ת"ל ולקח הוא ושכנו.

הקרוב אל ביתו. שכינו מכל מקום אלא שדיבר הכתוב בהווה, ואמר הקרוב אל ביתו.

במכסת נפשות. אין מכסת אלא מנין, שישחטנו למנוייו, ומנין שאם שחטו שלא למנוייו פסול, ת"ל איש לפי אכלו, שנה עליו הכתוב לפסול שלא למנוייו.

ד"א במכסת נפשות. מה ת"ל, לפי שאמר איש לפי אכלו, אין לי אלא איש, אשה טומטום ואנדרוגינוס מנין, ת"ל נפשות.

איש לפי אכלו. להוציא את החולה ואת הזקן ואת הקטן שאינן יכולין לאכול כזית, שאין שוחטין עליהם.

תכוסו. ר' יאשיה אמר לשון סורסי הוא, כאדם שאמר להכירו כוס לי טלה זה.

על השה. כל זמן שהוא חי נמנין ומושכין ידיהם הימנו.

פסוק ה

שה תמים. להוציא בעל מום.

זכר. להוציא טומטום ואנדרוגינוס ונקבה.

בן שנה. להביא כל שנתו מתחלתו ועד סופו.

מן הכבשים ומן העזים. מזה בפני עצמו, ומזה בפני עצמו.

תקחו. ולא גזול.

פסוק ו

והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחודש הזה. פסח מצרים בלבד טעון שמירה מבעשור, אבל לא פסח דורות, שנאמר בחודש הזה (שמות יג ה).

ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל. וכי כל הקהל שוחטין אלא אחד שוחט על יד אחרים, מיכן ששלוחו של אדם כמותו.

ד"א והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר. למה היה פסח מצרים לקיחתו מבעשור, רמז להם שעתידין ישראל לעבור בירדן בעשור, שנאמר והעם עלו מן הירדן בעשור לחודש הזה (יהושע ד יט), תבא זכות לקיחת הפסח ותתחבר עם לקיחת האבנים מן הירדן.

ד"א למה הקדים לקיחת הפסח מבעשור, ר' מתיא בן חרש אומר, לפי שהגיע זמן השבועה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שיגאל את בניו, כדי שיהא עסוקין במצות, שנאמר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טז ח), עת דודים אלו האבות, ואפרוש כנפי עליך (שם), אלו המצות, ואעפ"כ ארבע מצות היו להם לישראל, לא נחשדו על העריות, לא שינו את שמותם, לא שינו את לשונם לא גילו את סודם. לא נחשדו על העריות, דכתי' ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי (ויקרא כד י), אחת היתה ופירסמה הכתוב, לא שינו את שמותם, כדרך שנתייחסו כשירדו למצרי' כך נתייחסו בעלייתן, ראובן שמעון לוי ויהודה. לא גילו את סודם, דכתיב ושאלה אשה משכנתה

(שמות ג כב). לא שינו את לשונם, דכתיב אלהי העבריים נקרא עלינו (שם ה ג) ולהלן כתיב ויבא הפליט ויגד לאברם העברי (בראשית יד יג).

ד"א והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום. אמרו לו למשה הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו (שמות ח כב), אמר להם קחו לכם, ויהיה לכם למשמרת, ואתם מונין מן הלקיחה, שכשם שלא עשו לכם כלום על הלקיחה ועל הקשירה, כך לא יעשו לכם כלום על השחיטה.

ד"א והיה לכם למשמרת. נאמר שמירה בפסח, ונאמר שמירה בתמיד, דכתיב תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כח ב), מה פסח טעון ביקור ארבעה ימים ' אף תמיד טעון ביקור ארבעה ימים קודם שחיטה, מיכן אמרו אין פוחתין ששה טלאים המבוקרים מלשכת הטלאים, כדי לשבת ולשני ימים טובים של ראש השנה, מוסיפים לעולם, הא ארבעה ימים קודם יום טוב שאם יארע יום חמישי וששי יום טוב הוי יום ראשון ושני ושלישי ורביעי קודם ליום טוב ד' ימים.

ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל. בין בחול ובין בשבת, נאמר כאן במועדו, ונאמר להלן בתמיד במועדו (במדבר כח ב), מה תמיד דוחה שבת אף פסח דוחה שבת.

ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים. מיכן אמרו הפסח היה נשחט בשלשה כתים, שנאמר קהל עדת ישראל.

בין הערבים. משש שעות, ר' נתן אומר מנין לבין הערבים שהוא משש שעות ולמעלה, שנאמר כי פנה יום כי ינטו צללי ערב (ירמיה ו ד), ר' שמעון בן יוחי אומר כתוב מועד צאתך ממצרים (דברים טז ו), וכתיב בערב (שם), וכתיב כבוא השמש (שם), הא כיצד, מועד צאתך לשחיטתו, כבא השמש לצלייתו, בערב לאכילתו.

בן בתירא אומר בין הערבים תן ערב לשחיטתו, תן ערב לאכילתו.

ד"א והיה לכם למשמרת. לפי שהיו ישראל במצרים מניחין את המילה, כדי למצוא חן בעיני המצריים, לפיכך הפך לבם לשנוא עמו, כיון ששחטו את פסחיהן היו המצריים חורקין עליהם שיניהם, ולא היו יכולין לומר כלום, כי נפל פחדם עליהם, מיד אמר להם משה רבינו כל ערל לא יאכל בו, אמרו מה נעשה אם נניחנו שלא לקיים מצות הקב"ה, הרי המצריים הורגים אותנו על ששחטנו את תועבותם, מיד מלו כולם, והיה מתערב דם פסחיהם ודם הברית, לקיים מה שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל טז ו), דם מילה ודם פסח.

פסוק ז

ולקחו מן הדם. שומע אני בין ביד בין בכלי, ת"ל אשר בסף, מגיד הכתוב שעוקף היה עושה בתוך האסקופה, כענין שנאמר בתתם סיפם את סיפי (שם מג ח), ואומר וינועו

אמות הסיפים (ישעיה ו ד), דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר אין סף אלא כלי, שנאמר והטיפות והמזמרות והמזרקות (מ"א ז נ).

ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. [מבפנים], שנא' וראיתי את הדם (פסוק יג) הנראה אלי ולא לאחרים [דברי ר' שמעון], ר' נתן אומר מבפנים, שנאמר והיה הדם לכם לאות (שם), לכם ולא לאחרים.

ר' יצחק אומר לעולם מבחוץ כדי שיהו המצריים רואים דם השיים? ומעיהם מתבקעים ומתחתכין.

ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. שומע אני אם הקדים זה לזה לא יצא, ת"ל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות, [הא אם הקדים זה לזה יצא]. נמצינו למדין שארבעה מזבחות היו לאבותינו במצרים, המשקוף ושתי המזוזות והסף, כדברי ר' ישמעאל.

על הבתים. אין לי אלא אשר אוכלין בהם, יושבין בהם מנין, ת"ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, מכל מקום.

פסוק ח

ואכלו את הבשר. לא טלפים ולא קרנים ולא גידים ועצמות.

בלילה הזה. שומע אני כל הלילה ת"ל ולא תותירו ממנו עד בקר (להלן פסוק י), בוקר זה עמוד השחר, מיכן אמרו אכילת פסחים ואכילת זבחים והקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר.

צלי אש. ולא צלי שפוד ולא צלי אסכלה, ולא צלי חרס של תנור.

ומצות על מרורים. הוסיף לו [הכתוב] שתי מצות חוץ ממצות גופו, מנין שאם אין לו מצות ומרורים שהפסח נאכל, ת"ל ואכלוהו מכל מקום.

ד"א על מצות ומרורים יאכלוהו. מיכן שאינו נאכל אלא על השובע.

פסוק ט

אל תאכל ממנו נא. אין נא אלא חי, (קכח) לשון אנינה שהלב מתאנה ממנו.

ובשל מבושל. ולא בשל ומבושל, כענין שנאמר אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים (ישעיה מב ח), כלומר ולא תהלתי לפסילים, וכמו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים לח ב), ופירושו ולא בחמתך.

ובשל מבושל. לחייב על החי ועל המבושל.

ובשל מבושל במים. אין לי אלא במים, שאר משקין מנין, ת"ל ובשל מבושל מכל מקום, וקל וחומר ומה מים שאין מפיגין טעמו של בשר אסור, ושאר משקין לא כל שכן.

ד"א במים. לפי שמצינו בישול בפסח, כענין שנאמר ויבשלו את הפסח באש כמשפט (דה"ב לה יג), לכך הוצרך לומר במים.

כי אם צלי אש. מה ת"ל הרי כבר נאמר ובשל מבושל, אלא מה ת"ל כי אם צלי אש, שיכול אין לי אלא הראוי לצלות, הראוי לשלוק מנין, ת"ל כי אם צלי אש.
ראשו על כרעיו ועל קרבו. מקולס.
כרעיו. אלו הדקין.

פסוק י
ולא תותירו ממנו עד בקר. והנותר ממנו עד בקר. בא הכתוב ליתן עשה אחר לא תעשה, לומר שאין לוקין עליו, לפי שאין לוקין על לאו שניתק לעשה אלא על לאו גמור, דומיא דלאו דחסימה דמשנה תורה, דכתיב ארבעים יכנו ולא יוסיף (דברים כה ג), וסמוך ליה לא תחסום שור בדישו (שם שם ד). מה ת"ל עד בקר, ליתן לו בקר שני לשריפתו, מגיד שאינו נשרף עד אור ששה עשר, לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב, הוא שאמרו במס' שבת אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב, ואמרי' מאי שמן שריפה, שמן של תרומה שניטמא ועומד לשריפה, ואם חל ששה עשר להיות בשבת, אין הנותר נשרף עד יום ראשון, שהוא שבעה עשר, לפיכך יום טוב של פסח אין שורפין את החמץ, (קמד) ולא מפרישין חלת האור לישרף, אלא תלטוש בצונן, עד חולו של מועד ותשרף.

פסוק יא
וככה תאכלו אותו. ביוצאי דרכים, ר' יוסי הגלילי אומר לימדה תורה דרך ארץ על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין.
מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם.לימדך שכל המיסב בסעודה אין דרכו לאחת מאלו, וכך למדנו במס' שבת איזהו התחלת סעודה משיתיר חגורו, ונעלו ומקלו מכל שכן.
ואכלתם אתו בחפזון. שני חפזון, חפזון דמצרים, דכתיב כי גורשו ממצרים (לקמן פסוק לט), וחפזון דישראל, דכתיב ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד בהמה (שם יא ז), שלא יתעכבו מחמת הכלבים, כי היו נחפזים לצאת, והיו רצים מבית לבית לקבץ נכסיהם, לכך נאמר בחפזון, כיוצא בדבר וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ב' עפרים, עפר למטה ועפר למעלה.
פסח הוא לה'. שיהיו כל מעשיהם לשם שמים, לקיחתו ושחיטתו וצלייתו ואכילתו.

פסוק יב
ועברתי בארץ מצרים. ר' יהודה אומר במלך שהוא עובר ממקום למקום.
ד"א ועברתי בארץ מצרים. עברתי ויראתי במצרים ; ואין עברה אלא זעם, וכה"א ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה (תהלים עח מט), וכתיב הנה יום ה' בא אכזרי ועברה וחרון אף (ישעיה יג ט).

והכיתי כל בכור בארץ מצרים. שומע אני על ידי מלאך, או ע"י שליח, ת"ל והי' הכה כל בכור (לקמן פסוק כט). מה ת"ל בארץ מצרים, אלא אפי' בכורות (ומקומות) [ממקומות] אחרים שבאו וישבו במצרים, וכן בכורי מצרים שהלכו למקומות אחרים.

מאדם ועד בהמה. מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחיל הפורעניות, וכן בדור המבול, וימח את כל היקום (בראשית ז כג), וכן בסדום, ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים (שם יט יא), קל וחומר למדת הטוב.

ובכל אלהי מצרים. אלו הדמויות שהם אבני שיש.

אעשה שפטים. משונים זו מזו, של אבן נמסת, של עץ נרקבת, של מתכת היתה נעשית חלודה וחררה.

אני ה'. השם הנכבד ולא אחר, אני השם מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כך.

אני ה'. בשבועה אני נפרע מהם.

פסוק יג

והיה הדם לכם לאות. ולא לאחרים לאות.

אל הבתים אשר אתם שם. לרבות שאר הבתים שלא היו אוכלים שם.

וראיתי את הדם. והלא כבר נאמר ידע מה בחשוכה (דניאל ב כב), גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קלט יב), והכל גלוי לפני כסא כבודך, ומה ת"ל וראיתי את הדם, אלא בשכר מצוה זו אני נגלה וחס עליכם, שנאמר וראיתי את הדם ופסחתי עליכם.

ד"א וראיתי את הדם, רואה אני את דם עקדתו של יצחק אביכם, שנא' ויקרא שם המקום [ההוא] ה' יראה (בראשית כב יד), ופסחתי עליכם, ר' יאשי' אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהיה הקב"ה מדלג על בתי בניו במצרים.

ר' יונתן אומר ופסחתי עליכם. עליכם אני חס, ולא על המצריים.

ולא יהיה בכם נגף. אפילו ביתו של ישראל בין בתי המצריים.

ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי. שלשה מיני מכות היה מכה בהם, נגף, ומשחית ; והכאה.

בארץ מצרים. זו תוכחה, כלומר בארץ מצרים לא יהיה בכם נגף, הא במקום אחר הזהרו בעצמכם.

פסוק יד

והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו. יום שהוא לכם לזכרון אתם חוגגים, וכה"א ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה (שמות יג ג).

חג לה', מלמד שחלה שם שמים על החגיגה.

לדורותיכם חקת עולם תחגוהו. לרבות ימות המשיח, יכול והואיל והחגיגה בטילה לא יאכל מצות. ת"ל שבעת ימים תאכלו מצות (שם שם ו), ושומע אני כל מין מצה, אפילו אורז ודוחן וקטניות, ת"ל לא תאכל עליו חמץ (דברים טז ג), דבר הבא לידי חימוץ אתה אוכל ממנה מצה, ואינו אוכל ממנה חמץ, כגון חטין ושעורין וכוסמין ושיבולת שועל והשיפון, יצא אורז ודוחן והפרגום והשומשמין שאינן באין לידי חימוץ אלא לידי סרחון.

פסוק טו

שבעת ימים מצות תאכלו. יכול אפילו מעשה קדירה ת"ל לחם.

שבעת ימים מצות תאכלו. עם יום הראשון או אינו אלא חוץ ליו"ט הראשון, ת"ל עד יום האחד ועשרים לחדש בערב (להלן פסוק יח).

שבעת ימים מצות תאכלו. וכתיב ששת ימים תאכל מצות (דברים טז ח), השביעי בכלל היתה, ויצא מן הכלל ללמד על הכלל, מה שביעי רשות, אף כלם רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, ת"ל בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות (להלן פסוק יח), הכתוב קבעו חובה.

ד"א שבעה מן הישן, ששה מן החדש, מיכן תשובה לאומרים וספרתם לכם ממחרת השבת (ויקרא כג טו), שבת בראשית, שפעמים בא השבת באמצע חג המצות או בסופו, ואי אתה יכול לומר שהוא מן החדש, שהרי העומר לא קרב.

אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם. מערב יו"ט, וכה"א לא תשחט על חמץ דם זבחי (שמות לד כה), לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר אינו צריך הואיל ואין בעור חמץ אלא בשריפה, וכתיב כל מלאכה לא יעשה בהם (לקמן פסוק טז), ושריפה בכלל מלאכה למדנו אך ביום הראשון מערב יו"ט.

ר' יוסי הגלילי אומר אך חלק מערב יום טוב, יכול מן הבקר, ת"ל אך בחצי יום. (קסח) דתנן אוכלין כל ארבע ותולין כל חמש ושורפין בתחלת שש.

דרשה, אך חלק, מן אח"ם בט"ע ג"ף דכ"ץ, א' במקום ח, כ' במקום צד"ק.

ויש אומרים אל"ף ראש לאותיות, כ' חצי אותיות הרי אך, אכין ורקין מיעוטין.

ביום הראשון. קודם יום הראשון, כענין שנאמר ויכל אלהים ביום השביעי (בראשית ב ב), קודם יום השביעי.

תשביתו שאור מבתיכם. בכל דבר שהוא נשבת מפרר וזורה לרוח או מטיל לים.

שאור. אע"פ ששאור חימוצו קשה שיעורו חמץ בכזית, דתנן בית שמאי אומר שאור בכזית וחמץ ככותבת, וב"ה אומרים זה וזה בכזית. אין לי אלא שאור גמור, מנין מי תשמיש של נחתום, ת"ל כי כל אוכל חמץ.

מבתיכם. כל בית שנשתמש בו חמץ חייב להשבית ממנו חמץ, ומנין שאם לא מצא שיבטל בלבו, ת"ל תשביתו מכל מקום.
מבתיכם. להוציא חורי העליונים והתחתונים מקום שאין ביאה לשם.
כי כל אוכל חמץ, להביא שחימוצו מחמת מלאכתו שלש במים פושרין, ושלש בחמה, ותחת הכוכבים, ושלש ביחד יותר מארבעים ושלש ביצים שיעור חלה.
וצריך מים שלנו, כל ז' ימים לפי שאין הפרש ביניהם.
כי כל אוכל חמץ, לרבות כלי תשמישו שצריכין גיעול שטיפה והדחה וליבון, כל אחד במה שנשתמש בו כך תהיה התרתו.
חוץ מכלי חרש שאינו יוצא מידי דפיו לעולם, לפיכך ישברו, וכן מאני דקוניא אסירי לענין חמץ, וסכין טעון ליבון וגיעול, וכולהו כדמפורש במס' פסחים.
כי כל אוכל חמץ, אפי' כל דהו חייב מלקות, לא אמרו כזית אלא לענין כרת.
ונכרתה. אין הכרתה אלא הפסקה.
הנפש ההוא מישראל. המזידה.
מישראל. יכול תלך אל עם אחר ותחי', ת"ל מלפני אני ה' (ויקרא כב ג), לימדך שישראל שמניח את בוראו נכרת מן העולם ואין לו תקנה אפילו בשאר אומות, שנאמר מלפני אני ה', רשותי בכל מקום.
מיום הראשון עד יום השביעי. עונש שמענו אזהרה מנין, ת"ל כל מחמצת לא תאכלו (לקמן פסוק כ), לא ענש אלא אם כן הזהיר.

פסוק טז

וביום הראשון מקרא קודש. ארעם במאכל ובמשתה, כלומר קדשם בכסות נקיה, מנין לרבות חולו של מועד, ת"ל אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ב), כי חדות ה' הוא מעוזכם (נחמיה ח י), אמר הקב"ה הלוו עלי וקדשו היום ואני פורע.
כל מלאכה לא יעשה בהם. אפי' על ידי א"י.
אך אשר יאכל לכל נפש. (קפא) לרבות הדלקת הנר, ולהוציא כיבוי הנר שהוא אסור ביום טוב, לפי שאין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד.
לכל נפש. אפילו בהמה, אפילו כל דהו נפש.
שוחט אדם את הבהמה אע"פ שאינו צריך אלא לכזית כו' כדמפרש במס' יום טוב.
הוא לבדו. הוא ולא מכשיריו, כגון השחזת סכין וקציצת עצים, ודיכת דיסא ומלח, זה הכלל כל שאפשר לעשותה מערב יום טוב, אין עושין אותה ביום טוב.
לבדו. ולא מילה הבאה שלא בזמנה, שאינה דוחה לא שבת ולא יום טוב.

יעשה לכם. ולא לעובדי כוכבים, מיכן אמרו מזמנין לעובד כוכבים בשבת ואין מזמנין עובד כוכבים ביום טוב, גזירה שלא ירבה בשבילו ומה ראית וכו'.

פסוק יז

ושמרתם את המצות. שמרהו שלא תביאהו לידי פסול, שכן אמר תפח תלטוש בצונן, אמרו חכמים אחד שאור ואחד סידוק ישרוף, והאוכלו חייב מיתה.

ושמרתם את המצות. שלא יהיו החטים לחים, ושלא ישרם במים כדי לעשותם סלת, ושלא יניח בצק ביד תינוק ותינוקת, או ביד עבד וכנעני שאינן בקיאין בשימור.

ד"א ושמרתם את המצות, שיהו מזורזין בעשייתן, מיכן אמרו שלש נשים עסוקות בבצק אחת לשה, ואחת מקטפת, ואחת אופה, וכל הזריז הרי זה משובח, ר' יאשי' אומר אל תקרי את המצות אלא את המצות, שאם באת מצוה לידך עשה אותה בזריזות עד שלא תחמץ, היינו דתנן בן תימא אומר הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים.

כי בעצם היום הזה. מגיד שביום יצאו.

הוצאתי את צבאותיכם. אלו צבאות ישראל, ומה ת"ל כל צבאות ה' (לקמן פסוק מא), אלו מלאכי השרת.

ושמרתם את היום הזה. הרי כבר נאמר כל מלאכה לא יעשה בהם (לעיל פסוק טז),מה ת"ל ושמרתם את היום הזה, לרבות דברים שהן משום שבות, אין עולין באילן ואין רוכבין ע"ג בהמה, ולא שטין על פני המים, וכל כיוצא בהן.

את היום הזה, מקרא קודש אסור משום שבות, אבל חולו של מועד אינו אסור משום שבות.

לדורותיכם חקת עולם. להביא ימות המשיח.

פסוק יח

בראשון בארבעת עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות. הכתוב קבעו חובה לאכילת מצה בלילה הראשון, ושאר כל הימים רשות.

עד יום האחד ועשרים, להביא לילות כימים.

פסוק יט

שבעת ימים שאר. חסר ו' לרבות כל דהו.

שאור לא ימצא. אין לי אלא בבל ימצא, בל יראה מנין, ת"ל ולא יראה לך שאור (דברים טז ז), שאור הוקש לחמץ וחמץ לשאור מה זה בבל ימצא ובבל יראה [אף זה בבל יראה ובבל ימצא].

בבתיכם. מה ביתך ברשותך, אף גבולך ברשותך; יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי, ואע"פ שהוא יכול לבערו [אבל אינו ברשותו, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל, וחמץ שנפלה עליו מפולת אע"פ שהוא ברשותו] אבל אינו יכול לבערו הרי הוא כמבוער.

כי כל אוכל מחמצת ונכרתה. אני אקרא השאור ונכרתה קל וחומר לחמץ ומה שאור שאינו ראוי לאכילה חייבים עליו כרת, חמץ שראוי לאכילה דין הוא שיהו חייבין עליו כרת, לא אם אמרת בשאור שהוא מחמץ אחרים, תאמר בחמץ שאינו מחמץ אחרים, יכול לא יהא חייב עליו כרת, ת"ל כי כל אוכל (מחמצת) [חמץ] ונכרתה (לעיל פסוק סו) נאמר חמץ, ונאמר מחמצת הא עד שאמר ב' כתובים ואם לאו לא שמענו.

ונכרתה הנפש ההוא. כל איסורין שבתורה שכתב הנפש ההוא, כתב בוי"ו ופירושו ביו"ד וכן ניקודו, ללמד שלא יתחייב כרת אלא נפש שהוא בת חיובין משלש עשרה שנה ויום אחד, לפיכך כתב ההוא אבל מפני שכתב נפש נקוד היא שהנפש לשון נקבה.

ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל. למה נאמר לפי שאמר כי כל אובל מחמצת ונכרתה, שמא תאמר אין לי, אלא במזיד ובהתראת עדים, בינו לבין עצמו מנין, [ת"ל ונכרתה מעדת ישראל], ואם יאמר ילך לו אל עם אחר ויהיה פטור ת"ל מלפני אני ה' (ויקרא כב ג) בכל מקום רשותי, לכך נאמר ונכרתה מעדת ישראל, ונאמר מלפני אני ה'.

בגר ובאזרח הארץ. לפי שהוא עושה מעשה ישראל צריך להביא את הגרים.

פסוק כ

כל מחמצת לא תאכלו. למה נאמר עוד פסוק זה, לפי שהוא אומר כי כל אוכל חמץ ונכרתה (פסיק טו), כי כל אוכל מחמצת ונכרתה (פסוק יט), אין לי אלא חמץ גמור, תערובתן מנין, כגון ששנינו במס, פסחים, אלו עוברין בפסח, כותח הבבלי, שכר המדי, חומץ האדומי, זיתים המצרי, וזומן של צבעים, ועמילן של טבחים, וקולן של סופרים. ר' אליעזר אומר אף טפולי נשים, ת"ל מחמצת לא תאכלו, ומשנתינו מפורש במס' פסחים בתלמוד.

בכל מושבותיכם תאכלו מצות.

למה נאמר, לפי שנאמר ואכלת לפני ה' אלהיך וגו' מעשר דגנך תירושך ויצהרך (דברים יד כג), הרי שהעלה מעשר שני בירושלים, יכול יצא בו משום מצה, ת"ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות מדבר הנאכל בכל מושבותיכם כגון חולין תאכלו מהם מצות, יצא מעשר שני שאינו נאכל בכל מושבותיכם אלא לפני ה' אלהיך, הואיל ואי אתה אוכל מהם מצות, לכך נאמר בכל מושבותיכם תאכלו מצות, מדבר הנאכל בכל מושבותיכם

תאכלו מצות. לאחר שנצטוו משה ואהרן, דברו אל כל עדת ישראל, בכל הלכות הפסח הכתובים בפרשה.

פסוק כא

ויקרא משה לכל זקני ישראל. מגיד הכתוב שעשאן בית דין, שנאמר זקני ישראל.

ויאמר אליהם. הדבור מפי משה לומר לכל ישראל דברי ר' יאשי', ר' יונתן אומר הדבור מפי משה לומר לזקנים וזקנים לומר לכל ישראל, ולמה חלק כבוד לזקנים, לפי שנאמר לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), הקב"ה אמר לו חלוק כבוד לזקנים.

משכו וקחו לכם צאן. משכו ידיכם מן עבודת כוכבים והדבקו במצות וקחו המצות, דברי ר' יוסי.

ד"א משכו. מי שיש לו צאן בעדרו.

וקחו. מי שאין לו יקנה בדמים.

(ר' יוסי) [ר' יצחק] אומר בא הכתוב ללמד על בהמה דקה שניקנית במשיכה.

למשפחותיכם ושחטו הפסח. מצוה שישחטו לשמו, מיכן אמרו חכמים במס' זבחים, כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשירין אלא שלא עלו לבעלים לשום חובה חוץ מן הפסח ומן החטאת.

פסוק כב

ולקחתם אגודת אזוב. מיכן אתה דן הלקיחות שבתור' הואיל ונאמרה לקיחות בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהם לימדה תורה שאינה אלא אגודה.

אזוב. ולא אזוב יון, ולא אזוב רומי, ולא אזוב כוחלות, ולא אזוב מדבריות, ולא אזוב שיש לו שם לווי.

וטבלתם בדם. שיהא בדם כדי טבילת אזוב.

אשר בסף. מלמד שתהיה חקוק בצד האסקופה ושוחט בתוכה, כמו שאמרנו למעלה.

והגעתם אל המשקוף. מבפנים. כמו שאמרנו למעלה.

וטבלתם והגעתם. על כל הגעה והגעה טבילה, שלא תאמר טבילה אחת לכולם, לכך נאמר וטבלתם בדם והגעתם אל המשקוף.

ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו. מלמד משניתנה רשות למחבלים לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, וכה"א לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעיה כה כ).

עד בקר. מיכן אמרו לעולם יצא אדם בכי טוב.

פסוק כג

ועבר ה' לנגוף את מצרים. ר' יהודה אומר כמלך העובר ממקום למקום.

ד"א ועבר. נותן הוא עברתו במצרים.
וראה את הדם. היה רבי ישמעאל אומר והרי גלוי לפניו, כדכתבינן לעיל.
ופסח וגו'. ומה אם בשביל דם הפסח שאינה נוהגת לדורות, נאמר בה ולא יתן המשחית, מזוזה שהיא חמורה שיש בה עשרה שמות המיוחדים, ונוהגות ביום ובלילה ולדורות, על אחת כמה וכמה שלא יתן המשחית, ומה גרם שלא להבין עונותינו שנאמר עונותיכם הטו אלה (ירמיה ה כה), ואלו הן עשרה שמות המיוחדין שבשתי פרשיות, בשמע חמש, וחמש בוהיה. ה' אלהינו, ה', את ה' אלהיך. בוהיה, ה' לאהבה, את ה' אלהיכם, אף ה', אשר ה'. נשבע ה'.

פסוק כד
ושמרתם את הדבר הזה. להביא פסח דורות, שלא יביא אלא מן הכבשים ומן העזים.
לחק לך ולבניך. מצוה זו באנשים ולא בנשים.

פסוק כה
והיה כי תבואו אל הארץ אשר יתן ה' לכם. תלה הכתוב למצוה הזאת מביאתן לארץ ולהלן.
כאשר דבר. והיכן דבר והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שמות ו ח), כיוצא בדבר הוא אשר דבר ה' לאמר שבתון שבת קדש (שם טז כג), והיכן דבר, והיה ביום הששי והכינו (שם שם ה), כיוצא בו הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג), והיכן דבר, ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי (שמות כט מג), כיוצא בו כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך (דברים טו ו), והיכן דבר, ברוך תהיה מכל העמים (שם ז יד), כיוצא בו וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה כאשר דבר לך (שם כו יח), והיכן דבר, את ה' האמרת היום (שם שם יז), כיוצא בו ולתתך עליון [וגו'] כאשר דבר (שם שם יט), והיכן דבר ונתנך ה' לראש (שם כח יג), כיוצא בו שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דבר (ישעיה א כ), והיכן דבר, האזינו השמים ואדברה (דברים לב א), ורבים אחרים כיוצא בהם, ואף כאן והיה כי תבאו אל הארץ, תלה הכתוב מביאתן לארץ ולהלן.

פסוק כו
והיה כי יאמרו אליכם בניכם. יש כאן לומר בשורה טובה היא לכם שיפרו וירבו דור אחר דור, לפיכך אמר כי יאמרו אליכם בניכם, ויש אומרים כי בשורה רעה היא שעתידה תורה להשתכח מבניכם, והן שואלין מה העבודה הזאת לכם, כלומר לכם ולא לו, מוציא עצמו מן הכלל, וזו אחת מד' מדות שדברה תורה.

פסוק כז

ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו'. למדנו למי ששומע נסים שעשה ה' את אבותינו במצרים צריך ליתן שבח והודיה, וכן הוא אומר ביתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה (שמות יח י).

אשר פסח על בתי בני ישראל. אשר פסע, ע' וח' משמשין, כמו עשקה לי (ישעיה לח יד) פי' חשקה לי.

בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל. מיכן שניתן רשות למחבלים לחבל לולא שהציל הקב"ה את אבותינו.

ואת בתינו הציל. זה לדורות האחרונים, והוא אומר ואת בתינו הציל, זה ששנינו בכל דור ודור צריך אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, וכה"א ואותנו הוציא משם (דברים ו כג), אותם לא נאמר אלא אותנו.

ויקד העם וישתחוו. מיכן שצריך האדם להודות על בשורה טובה.

ד"א ויקוד העם וישתחוו. על מה השתחוו, על שקברו מתיהם בג' ימי אפילה, כדי שלא יראו בהם המצריים וישמחו.

פסוק כח

וילכו ויעשו בני ישראל, ליתן שכר להליכה ושכר לעשיה.

כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן. לא סרבו על דבריהם.

כן עשו. כיון שקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם כאלו עשו.

וכה"א בדניאל למן היום אשר נתת את לבך להבין ולהתענות נשמעו דבריך (דניאל י יב).

פסוק כט

ויהי בחצי הלילה. מי החצהו כי אם יוצר הכל שיודע שעותיו ועונותיו, משה רבינו אמר כחצות, אבל המעשה היה בחצי הלילה.

וה' הכה כל בכור. הוא שאמר הכתוב והכיתי כל בכור בארץ מצרים (לעיל פסוק יב), אפילו ממקומות אחרות שהיו בארץ מצרים, וכן בכורי מצרים שהיו במקומות אחרות. בארץ מצרים. להביא בכור פתרוס כוש וחם פוט ולוד.

מבכור פרעה. אומרים כי פרעה היה בכור והוא נשאר, שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט טז), וכן בעל צפון נשאר מכל בתי עבודת כוכבים כדי לפתות לבן של מצרים.

עד בבור השבי. וכי השבויין מה חטאו, אלא כדי שלא יאמרו השבויין קשה הוא יראתנו שלא שלטה בהם הפורענות.

אשר בבית הבור, לפי שהיו השבויין שמחין בצרתן של ישראל, הביא הקב"ה עליהם מכתם.

וכל בכור בהמה. מה חטאת הבהמה, לפי שהיו המצריים משתעבדין לבהמה שלא יהיו אומרים קשה יראתנו שעמדה לעצמה.

פסוק ל

ויקם פרעה לילה. דרך בני מלכים לעמוד בגי שעות, וזה עמד לילה, שמא תאמר על ידי שרים ושרות, ת"ל הוא וכל עבדיו, מלמד שהיה פרעה מחזר על בתי עבדיו, ומעמידן אחד אחד ממקומו.

ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת, ר' נתן אומר כיון שהיה בכור מת במצרים היו עושין לו איקונין ומעמידין אותו בתוך ביתו ואותו הלילה נשחקת וניזדקת וניזרת ובעיניהם כאילו אותו הלילה מת.

ע"א שהיו בכוריהן נקברים בבתיהם והכלבים היו מחטטין אותם, והיה נראה להם כאילו אותו הלילה מת, וי"א גדול הבית נקרא בכור, לפיכך נאמר כי אין בית וגו'.

פסוק לא

ויקרא למשה ולאהרן לילה. היה פרעה מחזר ומבקש היכן משה ואהרן שרויים.

ויאמר קומו צאו מתוך עמי. אמרו לו משה ואהרן מוזהרין אנו שלא לצאת אלא בפרהסיא, שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (לעיל פסוק כב), לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב, וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג), וישכם שמואל וגו' בבקר (ש"א טו יב).

ד"א ויקרא למשה ואהרן, לפי שאמר לו פרעה, לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני (שמות י כח), ויאמר משה כן דברת (שם שם כט), בזמנו דברת לא אוסיף עוד ראות פניך (שם) אלא וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם יא ח), מלמד שחלק כבוד לפרעה שלא אמר לו אתה אלא אלה, והיינו דכתיב ויצום אל בני ישראל ואל פרעה (שם ו יג), צום לחלק כבוד למלכות, וכן אתה מוצא באליהו וחנניה מישאל ועזריה שחלקו כבוד למלכות.

ויאמר קומו צאו. אני אמרתי מי ומי ההולכים (שם י ח), ואתה אמרת בנערינו ובזקנינו וגו' (שם שם ט), ועתה קומו צאו וגו', אני אמרתי רק צאנכם ובקרבם יצג (שם שם כד), ואתם אמרתם וגם מקננו ילך עמנו (שם שם כו), ועתה גם צאנכם וגם בקרבם קחו לרבות שאמרתם גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות (שם שם כה).

וברכתם גם אותי. שתכלה הפורענות.

פסוק לג

ותחזק מצרים על העם, מגיד שהיו טורדין אותן לצאת בבהלה.

כי אמרו כולנו מתים. אמרו לא כשם שאמר משה ומת כל בכור כסבורין הן שלא ימות אלא אחד מן הבית, והן היו חשודין על העריות והן כולם בכורות מאחרים, הם עשו בסתר והקב"ה פרסמם בגלוי, צא ולמד למדה טובה מעתה שהקב"ה מפרסם עושה צדקה בסתר וכל עושי טוב.

פסוק לד

וישא העם את בצקו, (רפג) מלמד שלשו את העיסה ולא הספיקה להחמיץ עד שנגאלו.

משארותם צרורות בשמלותם על שכמם. אלו שיורי מצה ומרור, שהרי בפסח כתוב ולא תותירו ממנו עד בקר (לעיל פסוק י), אלא שיורי מצה ומרור.

על שכמם. וכי לא היו להם בהמות, הא כתיב וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר (שמות יב לח), אלא על שכמם מרוב חיבתן שהיו מחבבין את המצות.

ע"א משארותם צרורות בשמלותם, אלו העריסות שבהן הבצק, כענין שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך (שם ז כח), והם העריבות שבהן העיסה.

פסוק לה

ובני ישראל עשו כדבר משה. שאמר להם וישאלו איש מאת רעהו (שם יא ב), וכן עשו וישאילו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות, שהיו עליהם חביבין הכסות יותר מכלי כסף וזהב.

פסוק לו

וה' נתן את חן העם. כמשמעו.

וישאלום. לא היה מספיק הישראל לומר השאילוני עד שהוא משאילו דברי ר' ישמעאל.

ר' יוסי הגלילי אומר האמינו בהם משלשה ימי אפילה, אמרו מה כשהי' באפלה וישראל באורה, לא נחשדו על הגניבה, עכשו לא כל שכן, לפיכך השאילם.

ר' אליעזר אומר וה' נתן את חן העם. זה רוח הקודש, כענין שנאמר ושפכתי על בית דוד [וגו'] רוח חן (זכריה יב י), היה ישראל אומר לו למצרי השאילני כליך המונח לך במקום פלוני והוא משאילו בעל כרחו.

ר' נתן אומר וישאילום היה אומר לו שאל לי כלי אחד, והוא אומר לו טול לך גם אחר כיוצא בו.

וינצלו את מצרים. עשאוה כמצולה שאין בה דגים, ראה כמה גדולים מעשה אלהינו שהרי תבן לא היו נותנין להם, שנאמר תבן אין ניתן לעבדיך (שמות ה טז), וכלי כסף וכלי זהב ושמלות היו נותנין להם, ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך.

י' מכות לקו המצריים,שלשה מהם ע"י הקב"ה, ושלשה ע"י משה, ושלשה ע"י אהרן, ומכות בכורות ע"י הקב"ה ומשה ואהרן.

פסוק לז

ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה. חכמים אמרו סכותה שם מקום, כענין שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם (במדבר לג ו), מה איתם מקום אף סוכות מקום, אמרו מרעמסס לסוכות מהלך ק"ל פרסה ונסעו ישראל מרעמסס לסוכות, לקיים מה שנא' ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד).

כשש מאות אלף רגלי הגברים, ששים רבוא דברי ר' ישמעאל.

לבד מטף. לבד מנשים וקטנים.

פסוק לח

וגם ערב רב. רב משמים רבוא גם ריבוי ששים, רב ששים, וגם ריבוא על ריבוא ג' מאות וס' ריבוא זו דברי ר' יונתן.

וצאן ובקר מקנה כבד מאד. לקיים מה שנאמר הקב"ה לאברהם אבינו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד).

פסוק לט

ויאפו את הבצק. מלמד שלשו את העיסה ולא הספיקה להחמיץ עד שנגאלו. שנאמר אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות עוגות אלו חררה שנאמר באליהו אך עשי לי משם עוגה קטנה בראשונה (מ"א יז יג), נס גדול נעשה בחררה ההוא שאכלו ממנה שלשים יום, עד שירד להם מן שהם ששים ואחת סעודות, אחת ליום, ואחת ללילה, מן חמשה עשר בניסן [עד חמשה עשר באייר], וסעודת לילו י"ו באייר הרי ס"א סעודות, שהרי מן ירד לישראל בחמשה עשר באייר בבקר.

כי גורשו ממצרים. כענין שנאמר גרש יגרש אתכם מזה (שמות יא א).

ולא יכלו להתמהמה, מפני המצריים שנאמר ותחזק מצרים על העם (לעיל פסוק לג).

וגם צדה לא עשו להם. להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו למשה, היאך אנו יוצאין למדבר, ואין עמנו צדה לדרך, אלא האמינו והלכו אחרי משה, הוא שהנביא אומר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר [בארץ] לא זרועה (ירמיה ב ב).

פסוק מ

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. והא כתוב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו יג), אלא שלשים שנה עד שלא נולד יצחק נגזרה בין הבתרים, ומשנולד יצחק עד שירד יעקב אבינו למצרים עברו ק"ץ שנה, ששים עד שנולד יעקב, וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט), ועוד מאתים ועשר שנשתעבדו במצרים הרי ארבע מאות ושלשים שנה. וי"א כי לא עשו ישראל

במצרים אלא מאתים ועשר שנים, שהרי יש לנו מאדם עד המבול אתרנ"ו, ומן המבול עד שבא יעקב אבינו למצרים תקפ"ב הרי ברל"ח, ומשיצאו עד בנין ראשון ת"פ ועמד ת"י וחרב ע', ובנין שני ת"ך וזה לנו מחורבן שני אל"ט בשנת ג' למחזור רנ"ז שהם בת"ט, ברל"ח ובת"ט הרי דתרנ"ז, הוסיף עליהם גלות מצרים שעמד ר"י, הרי הכל דתתס"ז, והם חשובים למצרים ר"י כל שנה לששה חדשים קיץ וחורף, הרי ת"ך וחמש שנים מקוטעות בין מלך למלך.

פסוק מא

ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה. מגיד שכיון שהגיע הקץ לא עיכבן המקום.

ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. מגיד שלא יצאו אלא ביום אשריהם ישראל שנקראו צבאות ה'.

פסוק מב

ליל שמורים הוא לה' הוא הלילה הזה לה'. בו נגאלו ובו עתידין להגאל.

ליל שמורים. ליל המשומר ובא מן המזיקין.

ד"א הוא הלילה הוא שאמר הקב"ה לאברהם אבינו, בלילה הזה אני גואל את בניך כיון שהגיע הקץ לא עכבם הקב"ה עוד.

שמורים לכל בני ישראל. שני פעמים שמורים הוא אלפיים ושלש מאות מ' סתומה שש מאות, ר', ש', חמש מאות י' מ' חמשים, הרי אלף ומאה וחמשים מנין שמורים שמרים חסר ו', וכן שמרים השני, זה שאמר דניאל אלפים ושלש מאות ונצדק קדש (דניאל ח יד), והזמן הזה סתום וחתום תחלתו מאימתי ועליו אמר הכתוב ופתאום יבא אל היכלו (מלאכי ג א).

פסוק מג

ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת. משונה פסוק זה מכל שאר האמורות שלא נאמר בו אל משה ואל אהרן, אלא אל משה ואהרן, ללמדך אל משה אמר ואהרן שומע עם משה לכך כתוב ואהרן.

זאת חקת הפסח, כלל. כל בן נכר פרט, כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט ומה פרט כל בן נכר לא יאכל בו, לרבות פסח מצרים ופסח דורות, יש לי לפרש מה בין כלל ופרט שאין בכלל אלא מה שבפרט, לבין כלל ופרט וכלל, שאין אתה דן אלא כעין הפרט, כך פירושו, מפורש במס' נזיר כללא בתרא מאי אהני שאם הוא כלל ופרט בלבד, אין בכלל אלא מה שבפרט בלבד, ואם הוא כלל ופרט וכלל, אהני כללא בתרא לדון אותו כעין הפרט, אע"פ דלא דמי ליה בכל מילי, אלא מעין הפרט, כמ"ש בכסף מעשר, ונתתה [הכסף] בכל אשר תאוה נפשך (דברים יד כו) [ונתתה הכסף פרט, אשר תאוה נפשך]

כלל. סבור אתה אפילו כמהין ופטריות, ת"ל בבקר ובצאן וביין ובשכר (שם) פרט ללמד וולד וולדות הארץ ופרי מפרי שאם לא כתב הכתוב אלא בבקר ובצאן וביין ובשכר, לא הייתי מרבה אלא מה שבפרט שכתב הכתוב בא הכלל האחרון ובכל אשר תשאלך נפשך (שם) כלל, כל הדומה לבקר וצאן ליין ושכר שהוא פרי מפרי וולדות הארץ, היינו כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, זה הפרש בין כלל אחד לשני כללות.

כל כן נכר לא יאכל בו. למדנו מזה אחד ישראל מומר לעבודת כוכבים ואחד עובד כוכבים במשמע, שכן מצינו ביחזקאל שהמומר לעבודת כוכבים נקרא בן נכר, שנאמר כל בן נכר ערל לב וערל בשר (יחזקאל מד ט), ערל לב זה ישראל מומר לעבודת כוכבים, ערל בשר ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא מלוהו.

פסוק מד

כל עבד איש מקנת כסף, [מנין] לרבות עבד אשה ועבד של קטן, ת"ל מקנת כסף מכל מקום.

ומלתה אותו אז יאכל בו. רבו, מגיד שמלת עבדיו מעכבתו מלאכל בפסח, ואם תאמר מה למדנו מזה, נאמר כאן אז יאכל בו, ונאמר בזכרים המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו (להלן פסוק מח), מה אז האמור להלן, מילת זכריו מעכבין אותו, שנאמר ואז יקרב לעשותו, אף אז האמור כאן, מילת עבדיו מעכבתו. זו דברי ר' אליעזר, אמרו לו לר' אליעזר הואיל ואין אתה יכול להשהות עמו עבדים ערלים, מה הוא שאמר הכתוב וינפש בן אמתך והגר (שמות כג יב), אמר להם זה שקנאו רבו ערב שבת ולא הספיק למולו, עליו הכתוב אומר וינפש בן אמתך והגר, אבל לקיים עבד שאינו מהול אסור, שהרי מעכבו מלאכל בפסח. ר' ישמעאל היה מתיר לקיימו, ואז יאכל בו, זה העבד עצמו.

פסוק מה

תושב ושכיר לא יאכל בו. ר' אליעזר אומר תושב זה גר תושב, ושכיר זה הנכרי, ואם תאמר הרי למדנו לנכרי מכל ערל לא יאכל בו, אמת כן הוא הדבר אלא לא הוצרך הכתוב לומר תושב בפסח אלא לגזירה שוה, נאמר תושב ושכיר בפסח, תושב ושכיר בתרומה, מה כאן פסל בו את הערל, אף להלן פסל בו את הערל. ר' יצחק אומר לא בא הכתוב אלא לפסול עבד מהול וגבעוני מהול, וכן אמרו רבותינו במסכת נדרים קונם שאיני נהנה לערלים מותר בערלי ישראל, ואסור במהולי האומות דאע"ג דמהולי כמאן דלא מהילי דמיא.

פסוק מו

בבית אחד יאכל, בחבורה אחת הכתוב מדבר שאינו נאכל אלא על הנמנין שלו עליו, או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, כשהוא אומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם (לעיל

פסוק ז), למדנו לבתים הרבה שהוא נאכל ומת אני מקיים בבית אחד בחבורה אחת, מיכן אמרו הפסח הזה היה נאכל בשני מקומות, כיצד שאם היה בבית ונבקעה הקורה עליהן יוצאין לחוץ ואם היו בחוץ וירדו גשמים עליהם נכנסין לתוך הבית אבל לא בשתי חבורות.

לא תוציא מן הבית, אזהרה לכל אחד ואחד.

מן הבשר חוצה. חוץ לחבורה.

ועצם לא תשברו בו. בין שיש בו בשר בין שאין בו בשר השובר בו עצם לוקה, אבל המותיר אינו לוקה, לפי שאין לוקין על לאו שאין בו מעשה.

ד"א בו. בטהור ולא בטמא. שהמותיר בטהור והשובר בטמא אינו לוקה.

פסוק מז

כל עדת ישראל יעשו אותו. והלא כבר נאמר משכו וקחו לכם צאן (לעיל פסוק כא), מה ת"ל עוד כל עדת ישראל יעשו אותו, להביא פסח לדורות שיעשה אפילו בערבוביא, שהרי פסח מצרים היה נאכל למשפחות, אבל פסח דורות בערבוביא.

פסוק מח

וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה'. מה כי יגור אתך גר, שיקבל עליו המצות, כדרך שאמרו רבותינו במס' יבמות גר הבא להתגייר אומרים לו מת ראית להדבק בישראל, והרי ישראל סגופים ודחופים, אם אמר מקבל אני, אומרים לו ראשי מצות, כדרך שאמרה נעמי לרות, שנאמר כי אל אשר תלכי אלך (רות א טז), אמרה לה נעמי אסור לצאת חוץ לתחום, אסר לנו ייחוד ערוה, אמרה לה ובאשר תליני אלין עמך עמי (שם), אלו שש מאות ושלש עשרה מצות, מנין עמך ך' חמש מאות ע' מ' מאה ועשר ושלש תיבות של עמך, הרי תרי"ג.

ואלהיך אלהי (שם), זה ייחוד השם, מיד ותחדל לדבר אליה (שם).

ועשה פסח לה'. יכול מיד ת"ל המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו, אז אז לגזירה שוה, מה להלן מילת זכריו מעכבהו, אף כאן מילת עבדיו מעכבתו.

וכי יגור אתך גר והיה כאזרח הארץ. זה ישראל מה אזרח בארבעה עשר, אף גר בארבעה עשר.

וכל ערל לא יאכל בו. מה בא ללמד, לימד ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא מלוהו שלא יאכל בו.

פסוק מט

תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר. בא הכתוב הזה והשוה את הגר לאזרח לשאר כל המצות.

ויעשו כל בני ישראל. שלא נמצא אחד מהם ערל שנאמר כל בני ישראל.
כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן כן עשו. לא הוסיפו ולא פחתו כן עשו באהבה וחיבה.

פסוק נא
ויהי בעצם היום הזה הוציא ה'. בעצומו של יום, שלא יאמרו המצריים בגניבה יצאו.
הוציא ה', שכינתו לפניהם מהלכת.
את בני ישראל. המיוחסין על שם ישראל אביהם.
מארץ מצרים. מצרים שמה ע"ש שהצירו את ישראל בה.
על צבאותם, למשפחותם לדגליהם.

פרק יג

פסוק א
וידבר ה', זו הפסקת פרשה, שאינו דומה לפרשת הפסח, לכך נאמר וידבר.

פסוק ב
קדש לי. לשם קדשי שהבחנתי בין טיפת בכור לטיפה שאינה של בכור לפדות את ישראל.
כל בכור. (א) זה כלל שהוא צריך לפרט, ששומע אני כל בכור בין זכר ובין נקבה ; ת"ל הזכרים לה' וכה"א כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר (דברים טו יט), בא הפרט ולמד על הכלל [זכר ולא נקבה והפרט צריך לכלל], שלא תאמר כל זכר אפילו שאינו פטר רחם, [ת"ל כל בכור פטר רחם].
תנן התם במס' בכורות יש בכור לנחלה, ואין בכור לכהן, בכור לכהן ואין בכור לנחלה, בכור לנחלה ולכהן. ויש שאינו לא לנחלה ולא לכהן. הבא אחר הנפלים, אע"פ שיצא את ראשו חי [ובן תשעה] שיצא ראשו מת, והמפלת כמין בהמה וחיה ועוף, דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים עד שיהא בו מצורת אדם, והמפלת סנדל, או שליא או שפיר מרוקם, והיוצא מחותך, הבא אחריהם בכור לנחלה ואין בכור לכהן, מי שהיה לו כנים ונשא אשה שלא ילדה, ונתגיירה מעוברת, ונשתחררה מעוברת וילדה היא וכהנית, היא ולויה, היא והאשה שכבר ילדה, ומי שלא שהתה אחרי בעלה שלשה חדשים ונשאת וילדה, ואין ידוע אם בן תשעה לראשון, ואם בן שבעה לשני, בכור לכהן ואין בכור לנחלה. המפלת שפיר מלא הדם, מלא גנונים [כמין דגים] וחגבים שקצים ורמשים, והמפלת ליום ארבעים, הבא אחריו בכור לנחלה ולכהן, יוצא דופן והבא אחריו, שניהן אינן בכורות לא לנחלה ולא לכהן.
בבני ישראל. להביא גיורת שפטרה רחם בישראל.

ד"א בישראל ולא בלוים מיכן אמרו לויה שנשאת לישראל בנה פטור מפדיון הבן, (ו) שהרי פדיון הבכור נוהג בכל מקום, בארץ ובחוצה לארץ.

באדם ובבהמה. מקיש בכור בהמה לבכור אדם, מה בכור אדם אתה נותנו לכהן בכל מקום שירצה, אף בכור בהמה אתה נותן לכהן בכל מקום, שלא תאמר צריך הבכור הבאת מקום כמעשר, לכך נאמר באדם ובבהמה.

לי הוא. מה ת"ל, לפי שנאמר הזכר תקדיש (שם טו יט), יכול ולא הקדישו אינו קדוש, תלמוד לומר לי הוא, מכל מקום, א"כ למה נאמר תקדיש, הקדישהו כדי לקבל שכר.

פסוק ג

ויאמר משה אל העם. זו אמירה לפי ששב על ענין הראשון נאמר בו אמירה.

זכור את היום הזה. זה ציווי לדורות כתוב כאן זכור, וכתיב בשבת זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ ח), מה כאן בעיצומו של יום, אף להלן בעיצומו של יום. מיכן אמרו בשבת ניתנה תורה לישראל, כך מפורש במס' שבת בפרק ר' עקיבא.

כי בחוזק יד הוציא ה' אתכם מזה. מיכן אמרו חכמים כל ימי חייך להביא את ימות המשיח.

ולא יאכל חמץ. לעשות המאכיל כאוכל. כל מקום שנאמר לא יאכל אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמעו, וכן מפורש במס' פסחים בפרק כל שעה שמותר לאכול מאכיל כו'.

לא יאכל חמץ. לא חמץ בלבד אלא כל האיסורין שבתורה. אחד האוכל ואחד המאכיל.

פסוק ד

היום אתם יוצאים. מלמד שלא אכלו ישראל מצות אלא יום אחד.

בחודש האביב. למדנו שהשנה שיצאו ישראל ממצרים לא היתה צריבה לעבר, לפי שהאביב בזמנו בא.

פסוק ה

והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והחוי והיבוסי. הרי אלו חמשה עממים, אבל למדנו לארץ שבעה עממים בגזירה שוה כתיב הכא והיה כי יביאך וכתיב התם ויביאנו אל המקום הזה (דברים כו ט), מה ביאה האמורה להלן ארץ שבעה עממים, אף ביאה האמורה כאן ארץ שבעה עממים.

אשר נשבע לאבותיך. היכן נשבע, באברהם כתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר (בראשית טו יח), ביצחק כתיב גור בארץ הזאת ואהיה עמך (שם כו ג), ביעקב כתיב הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך (שם כח יג), ואם תאמר הלא אין

כתוב כאן שבועה. תשובה כתוב בישעיה כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי (ישעיה נד ט), היכן נשבע ולא יהיה עוד המים למבול (בראשית ט טו), ומדלאו שבועה, הן נמי שבועה.
ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה. כעבודה שעבדת במצרים, זו אכילת פסחים ומצוותיו.
בחדש הזה. זה ניסן ואין אחר ניסן.

פסוק ו
שבעת ימים תאכל מצת. חסר ו' שלא תאמר כל מצה במשמעה, אפי' מצת אורז ודוחן וקטנית, בא הכתוב וחסר ו' מצת ולא כל מצות אלא מן האיסורין משום חמץ, חטים ושעורים וכוסמין ושיבולת שועל ושיפון, שנאמר מצת יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור (לקמן פסוק ז), חמץ דומיא דמצה, ללמדך שאין מצה כשירה אלא מדבר הבא לידי חימוץ.
ד"א שבעת ימים תאכל מצת. חסר ו' ללמד להביא ערב יום טוב משש שעות ולמעלה שאסור החמץ והמצה מנין ו'.
וביום השביעי חג לה'. מיכן אמרו מי שלא חגג יום טוב הראשון חוגג כל הרגל ויום טוב האחרון של חג.

פסוק ז
מצות יאכל את שבעת הימים. שנה הכתוב ללמדך שבעת ימים אתה אוכל מן הישן, ששה מן החדש.
ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור. מקיש חמץ לשאור ושאור לחמץ, מה זה בבל יראה [אף זה בבל יראה, ומה זה בבל ימצא] אף זה בבל ימצא, וזה וזה מחמשת המינין.
בכל גבולך. למה נאמר, שלא תאמר בבית בלבד אסור, ת"ל בכל גבולך גבולך דומיא דבית, מה ביתך ברשותך, אף גבולך ברשותך. יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות עובד כוכבים או שנפלה עליו מפולת שהוא כמבוער.

פסוק ח
והגדת לבנך. יכול מראש חודש, יתחיל האב להגיד לבנו הלכות הפסח, ת"ל ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, ת"ל בעבור זה, בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך.
וצריך ליטול בידו מצה ולומר מצה זו שאנו אוכלים על שום מה כו', וכן מרור יטלנו בידו ויאמר מרור זה שאנו אוכלים על שום מה, על שם שמררו, אבל בבשר אסור ליגע ולומר פסח זה, שאין אנו אוכלין פסח בחוצה לארץ, ואסור לאדם לומר כבש זה יהיה לפסח, אלא יאמר כבש זה יהיה לנו לאכילה.

בעבור זה עשה ה' לי. כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול.

לכל אחד ואחד נתנה תורה דרך להשיב כפי ענינו, שהרי העולם נברא בארבע מדות של בני אדם, אחד רשע, ואחד חכם, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול, וכל אחד ואחד נדרש בענינו, רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם, כלומר לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל שלא אמר לנו אלא לכם, בידוע שכפר בעיקר, לכך נאמר בעבור זה עשה ה' לי, כלומר לי ולא לו שאלו היה שם לא היה נגאל, אלא היה מת בשלשת ימי אפלה.

פסוק ט

והיה לך לאת. חסר ו', לפי שצריך שיהיה ארבע פרשיות של תפילין בכרך אחד. קדש, כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע.

לך לאות. ולא לאחרים לאות, שלא יטלם בידו ויראם לכל העולם אלא בצנעה.

על ידך. בידך לא נאמר, אלא על ידך, זו קיבורת שהוא גובה היד, ידך זו שמאל, וכה"א אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיה מח יג), ואומר ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים (שופטים ה כו), ואומר גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך (תהלים קלט י), למדנו ליד שהוא שמאל.

לזכרון בין עיניך. מיכן אמרו תפילין מצוותן שיהא נותן של יד תחלה, ואח"כ נותן של ראש, וכשהוא חולץ, חולץ של ראש תחלה, ואח"כ חולץ של יד.

על של יד מברך באי"י אמ"ה אקב"ו להניח תפילין, ועל של ראש מברך על מצוות תפילין.

תנן התם, (מ) במס' מנחות תפילה של [יד אינה מעכבת את של ראש, ושל] ראש אינה מעכבת של יד.

ואסור ליכנוס בהן בבית הכסא, ולא לישן כהן לא שינת קבע ולא שינת עראי, שמא יפיח בהם, וקדושתם חמורה, קל וחומר מציץ, ומה ציץ שאין בו אלא שם אחד אמרה תורה והיה על מצחו תמיד (שמות כח לח), שלא יסיח דעתו מהם, תפילין שיש בהם כמה אזכרות השם, על אחת כמה וכמה) לפיכך צריכין גוף נקי שלא יישן ולא יפיח בהן, ורצועות שנפסקו וקשרן או תפרן אינן כשרין לתפילין.

ולזכרון בין עיניך. בגובה של ראש. מקום שמוחו של תינוק רופס.

א"ר אליעזר הגדול הוא דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח י), אלו תפילין של ראש, (מח) לפי שנקראו פאר. (מח) וכיס של תפילין אסור להניח בם מעות או דבר אחר לפי שנתקדש עם התפילין. ותיק של תפילין ניצול

עם התפילין מפני הדליקה בשבת, ומאימתי זמן תפילין משיראה את חבירו מרחוק ארבע אמות ויכירהו, כדאמרי' במס' ברכות, לתפילין כאחרים, לקריאת שמע כוותיקין וותיקין היו קורין אותה עם הנץ החמה.

למען תהיה תורת ה' בפיך. למדנו שהנשים פטורות מן התפילין [שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך, מי שמחויב בתלמוד תורה חייב גם בתפילין], ונשים מנלן דפטורות מתלמוד תורה, דכתיב ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא יט), בניכם ולא בנותיכם, מיכן אמרו המלמד את בתו תורה אינו מלמדה אלא תפלות, לפי שמכניס בה ערמומית יתירה. ד"א ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך. מיכן אמרו כל המניח תפילין כאילו קורא בתורה, יכול הקורא בתורה פטור מן התפילין, ת"ל וירא אלהים יצא את כלם (קהלת ז יח), זה המניח תפילין ועוסק בתורה.

שבת ויום טוב אסור להניח תפילין [שנא' והיה לך לאות יצא שבת ויום טוב] שהן אות ואין צריך אות.

כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים. גדול מצות תפילין שבה זוכר יציאת מצרים.

פסוק י

ושמרת את החקה הזאת. מה בא ללמדנו, למדנו על הקטנים שפטורים מן התפילין, שנאמר ושמרת את החקה הזאת, מי שמחויב בחקים חייב בתפילין ולא הקטן, מיכן אמרו כל קטן שיודע לשמור תפיליו אביו עושה לו תפילין. וכן לכל המצות.

למועדה. מלא ו' שתי מלות הן למו עדה עדות הוא לישראל ששם ה' נקרא עליהם. ד"א למועדה, יש מועד שמניח תפילין. ויש מועד שאינו מניח, יצא שבתות וימים טובים שאינן צריכין אות בתוך אות.

מימים ימימה. יצאו לילות שאינן זמן תפילין.

ד"א מימים ימימה. מיכן אמרו בית הלל שצריך אדם לבדוק תפיליו משנה לשנה שלא נמחק מהם אות, ובית שמאי אמרי א"צ לבודקן עולמות וכן אמר שמאי הזקן אלו תפילין של אבי אבא.

ד"א ושמרת את החקה הזאת. חזר על ענין הפסח, דכתיב זאת חקת הפסח (שמות יב מג).

למועדה. שיהא דוחה את השבת, דאתיא מועד מועד דכתיב גבי תמיד, תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כח ב), אפי' בשבת.

מימים ימימה. משנה לשנה, כענין שנאמר ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה לט).

פסוק יא

והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. מפני מה זכה כנען שתקרא הארץ על שמו, אלא כיון ששמע כנען שהקב"ה נשבע לאבותינו לתת להם את הארץ עמד ופנה את עצמו מפניהם. אמר לו הקב"ה אתה פנית מפני בני אני קורא הארץ על שמך ואתן לך ארץ טובה ואיזה זו זו אפריקי.

כאשר נשבע לך ולאבותיך ונתנה לך. [נשבע לך, היכן נשבע, והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שמות ו ח).

לאבותיך, אלו אברהם ויצחק ויעקב כמו שכתבנו למעלה בפרשת חמשת עממים.

ונתנה לך]. שלא תהא בעיניך כירושת אבות אלא כאילו אותו היום נתנה לך.

כל אתנחתא, וזקף, וסוף פסוק כולם לך והשאר לך חוץ מלשון נקבה שכלם לך שנאמר קומי לך רעיתי יפתי ולבי לך (שה"ש ב י).

פסוק יב

והעברת כל פטר רחם לה'. אין העברה אלא הפרשה, וכן הוא אומר והעברתם את נחלתו לבתו (במדבר לז ח).

וכל פטר שגר בהמה. ששיגרתו בהמה ולא יוצא דופן.

אשר יהיה לך. [להוציא את המוכר עובר בהמתו לנכרי ומנין] להוציא הלוקח עובר בהמתו של נכרי, ת"ל כי יולד בבקרך ובצאנך הזכר (דברים טו יט).

הזכרים לה'. מיכן היה ר' יוסי הגלילי אומר רחל שלא ביכרה ויצאו ב' זכרים ראשיהם כאחת שניהם לכהן, שנאמר הזכרים לה' לפי שאפשר לצמצם [וחכמים אומרים אי אפשר לצמצם] לפיכך אחד לו ואחד לכהן.

פסוק יג

וכל פטר חמר. חסר ו' לפי שחסר, מנינו רמ"ח, כנגד רמ"ח אברים שבאדם שבל גופי מצרים נערפו תחת ישראל שנקראו שה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז).

ת"ר וכל פטר חמור תפדה בשה ולא בעגל ולא בכלאים, ולא בכוי.

ד"א ופטר חמור תפדה בשה יכול כל בהמה טמאה אתה פודה, כענין שנא' אך פדה תפדה את בכור האדם ואת בכור הבהמה הטמאה תפדה (במדבר יח טו), ת"ל וכל פטר חמור תפדה בשה, ולא שאר בהמה תפדה בשה.

אמרו רבותינו מה זכו פטרי חמורים ליפדות יותר מכל בהמה טמאה, לפי שישראל עמסו אותם בצאתם ממצרים.

ד"א לפי שנמשלו המצריים לחמורים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), וישראל נמשלו בשה.

ואם לא תפדה וערפתו. אין עריפה אלא הריגה, וכן הוא אומר וערפו שם את העגלה (דברים כא ד), מצות פדייה קודמת למצות עריפה.

ד"א אם לא תפדה וערפתו, אמרה תורה אתה אבדת נכסי כהן ולא פדית אותו ערפהו ויאבדו נכסיך, שהרי אחר שערפו אסור בהנאה כעגלה ערופה.

וכל בכור אדם בבניך תפדה, בכל פודין בכורים, חוץ מבעבדים ושטרות וקרקעות והקדשות, מאי טעמא דילפינן מדכתיב ופדויו מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים בשקל הקודש (במדבר יח טז), דומיא דכסף דמטלטל וגופו ממון, יצאו הקרקעות שאינן מטלטלין, יצאו שטרות שאין גופן ממון, יצא עבדים שהוקשו לקרקעות.

ד"א ובל בכור אדם בבניך. לרבות מי שלא פדאו אביו שהוא פודה את עצמו, וכן אמרו חייב אביו למול את בנו, ולפדותו מן הבכורה, וללמדו תורה ואומנות ולהשיאו אשה ואם לא עשה לו אביו אחת מכל אלה, חייב הוא בעצמו לעשותם לעצמו.

פסוק יד

והיה כי ישאלך בנך מחר. יש מחר לאחר זמן, ויש מחר בקרוב, כמו למחר יהיה האות הזה (שמות ח יט), מחר אנכי נצב (שם יז ט).

לאמר מה זאת. זו מדת התם שאינו חכם בדעת לשאול ואינו רשע לכפור, אלא הוא תם, ואינו יכול להבין ושואל מה זאת, ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, שאינו יודע לשאול את פתח לו שנאמר והגדת לבנך וגו' (שם ט יב).

פסוק טו

ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו. יכול מאליו, ת"ל ויחזק ה' את לב פרעה (שם שם).

ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם ועד בכור בהמה. מיכן אמרו חכמים זובחים בכורי בהמה [כנגד בכורי בהמה, ופודין בכורי אדם] כנגד בכורי אדם.

על כן אני זובח לה' כל פטר רחם הזכרים. שנאמר לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה (דברים טו כ).

וכל בכור בני אפדה. בחמשה סלעים, ואפילו אין לו חמשה סלעים ויש לו מצנפת או טלית והכהן מקבלו בחמשה סלעים יצא, (צד) ואם אין לו לאדם אלא חמשה סלעים והוא צריך לפדות עצמו ובנו לפדות, הוא קודם לבנו שמצותיו קודמת והולכת.

ישראל שיש לו פטר חמור ואין לו שה לפדותו פודהו בשויו. ופרה שילדה חמור וכן חמורה שילדה פרה, פטורה מן הבכורה, שנאמר פטר חמור שני פעמים, שיהא הוא חמור והנולד חמור, והלכתא המפריש פדיון פטר חמור (ואבד) [ומת] אינו חייב באחריותו.

פסוק טז

והיה לאות על ידכה. בארבע אותיות, כנגד ארבע פרשיות, קדש, כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע, מיכן אמרו מצות תפילין של יד ארבע פרשיות הן בכרך אחד, ושל ראש הן ארבע פרשיות בארבעה בתים, סידורן.

קדש, כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע, כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגנזו.

ד"א ידכה. יד כהה ואיזה זו זו שמאל.

ולטוטפות בין עיניך. טט בגדפי שתים, פת באפריקי שתים, דברי ר' עקיבא, ר' ישמעאל אומר לטוטפת לטוטפת הרי שתים, לטוטפות הרי שתים, מיכן לארבע בתי תפילין, כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים.

סליק פרשת בא.

פסוק יז

ויהי בשלח. כתיב טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כה ח), אם לחטאים הוא מורה, קל וחומר לצדיקים, תניא ר' אליעזר בן יעקב אומר מקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם, צפה הקב"ה על יציאת ישראל ממצרים, איזה דרך טוב להם, וניהגם בה, שנאמר ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא.

ויהי בשלח. אין שלוה אלא לשון לווי, שנאמר ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז), הפה שאמר גם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב), הוא אומר אנכי אשלח אתכם (שם ח כח), לפיכך נאמר ויהי בשלח פרעה.

[ומה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כג ח). ד"א ויהי בשלח] זש"ה אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות (תהלים סח ז), מאי בכושרות, בכי ושירות מצרים היו בוכים, שנאמר והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים (שמות יא ו), וישראל היו אומרים הלל. לכך נאמר ויהי בשלח פרעה את העם, אימתי צעק פרעה ווי, בזמן שראה את העם נוסעים (בחומה) [כאומה], כי כל זמן שהיו רומסים בטיט היו בעיניו כאין, כיון שיצאו ראה אותם יוצאים בצבאות בדגליהם, אז ראה ומצטער וצעק ווי.

ולא נחם אלהים. נהגם, כענין שנאמר נחית כצאן עמך (תהלים עז כא), ואומר וינחם בענן יומם (שם עח יד).

דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. קרובה דרך לחזור למצרים.

ד"א כי קרוב הוא. קרובה שבועה שנשבע אברהם לאבימלך שנאמר אם תשקור לי ולניני ולנכדי (בראשית כא כג) ועדיין נכדו קיים.

ד"א כי קרוב הוא. קרובה מלחמה ראשונה לשניה.

ד"א כי קרוב הוא, אמר הקב"ה אם אני מכניס את ישראל לארץ ישראל מיד מחזיקין הן איש בשדהו ואיש בכרמו והן בטלין מן התורה, אלא אני מקיפן במדבר מ' שנה, שיהו אוכלין מן, ושותין מי באר, והתורה נבללת בגופן, והן נכנסין לארץ ומוצאין בתים מלאים כל טוב, מיכן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר לא ניתנה תורה לידרש אלא לאוכלי המן, ושניים להם אוכלי תרומה.

ע"א למה הקיפן במדבר, לפי שכיון ששמעו כנענים שעתיד הקב"ה לתת להם את ארצם, עמדו ושרפו את הזרעים, וקצצו את האילנות וסתרו את הבתים, וסתמו את המעיינות, אמר הקב"ה הרי הבטחתי להם שאני נותן להם ארץ טובה ורחבה, שנאמר וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו' (שמות ג ח), לפיכך הקיפן ארבעים שנה במדבר, עד שנתייאשו הכנענים ותקנו מה שקלקלו, שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וגו' (דברים ו יא).

כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה. כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכים בפלשת ויחזרו להם.

ד"א למה הקיפן, שלא יחזרו למצרים, שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד).

ד"א בראותם מלחמה, אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו ויצאו בלא רשות ונהרגו שנאמר בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרי (תהלים עח ט) מפני מה, שלא שמרו ברית ה' ובתורתו מאנו ללכת (שם שם י).

פסוק יח

ויסב אלהים את העם. מפני מה, כדי לעשות להם נסים וגבורות.

דרך המדבר. כדי לצרפן, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וגו' למען נסותך להיטבך באחריתך (דברים ח טו וטז).

ים סוף. כדי לנסותם, שנאמר אבותינו במצרים וגו' וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז).

וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים, [מזורזין], כענין שנא' וחמש את ארץ מצרים (בראשית מא לד).

פסוק יט

ויקח משה את עצמות יוסף. חכם לב יקח מצות (משלי י ח) זה משה רבינו, שכל העם היו עוסקין בבזה, ומשה עסק בעצמות יוסף, ומנין היה יודע היכן קבור, אמרו סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור, אמרה לו ארון של מתכת עשו לו מצריים ושקעוהו בתוך נילוס בא משה ועמד על נילוס, נטל צרור וזרק לתוכו ואמר יוסף הגיעה שבועה שנשבע

הקב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו, ועתה אם אתה מראה עצמך מוטב, ואם לאו נקיים אנחנו משבועתך, מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה, ואל תתמה היאך צף הברזל, שהרי אלישע תלמידו של אליהו צף הברזל מפניו, קל וחומר במשה רבינו. בוא וראה כמה גדול כח המצוה שהרי מרים המתינה לו למשה שעה אחת, דכתיב ותתצב אחותו מרחוק (שמות ב ד), וכל ישראל והארון והכהנים והלוים המתינו לה שבעת ימים, שנאמר והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר יב טו).

יוסף זכה לקבור אביו שאין באחיו גדול ממנו, שנאמר ויעל יוסף לקבור את אביו (בראשית נ ז) לפיכך זכה ולא נתעסק בו אלא משה רבינו שאין בישראל גדול ממנו, שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף.

עמו. (קלג) במחנה לויה.

ד"א עמו. במחיצתו, לפיכך זכה משה רבינו ולא נתעסק בו אלא שכינה שנאמר ויקבור אותו בגיא (דברים לד ו), והיה ארונו של יוסף מהלך עם ארון הקודש בתוך ישראל והם אומרים עליו קיים זה מה שכתב בארון זה, בלוחות כתיב אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), וביוסף כתיב התחת אלהים אני (בראשית נ יט). בלוחות כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ ג), וביוסף כתיב את האלהים אני ירא (בראשית מב יח), בלוחות כתיב [לא תשא (שמות כ ז), וביוסף כתיב חי פרעה (בראשית מב טו), אבל השם לא היה מזכיר לבטלה. בלוחות כתיב] זכור את יום השבת (שמות כ ח), וביוסף כתיב וטבוח טבח והכן (בראשית מג טז), אין והכן אלא ערב שבת, שנאמר והכינו את אשר יביאו (שמות טז ה). בלוחות כתיב כבד את אביך ואת אמך (שמות כ יב), וביוסף כתיב הלא אחיך רועים בשכם וגו' ויאמר לו הנני (בראשית לז יג). בלוחות כתיב לא תרצח לא תנאף לא תגנוב (שמות כ יג יד טו), וביוסף כתיב ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה (בראשית לט י), ולא הרג את בעלה, וכתיב ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה (בראשית מז יד). בלוחות כתיב לא תענה (שמות כ טז), וביוסף ראה אם דברים של אמת שמכרוהו לא הגיד לאביו, דברים של שקר לא כל שכן. בלוחות כתיב לא תחמוד (שם כ יז), ויוסף לא חמד אשת פוטיפר, לכך היו אומרים שקיים זה מה שכתוב בזה.

כי השבע השביע. שתי שבועות הללו למה השביעין שישבעו את בניהן דור אחר דור.

את בני ישראל. ולמה לא השביע את בניו, אמר שמא לא יניחום המצריים, לפיכך השביע את כל ישראל, אמר להם במקום שגנבתוני שם תחזירוני וכן עשו, שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם (יהושע כד לב).

לאמר פקוד יפקוד אלהים אתכם. פקוד בגלות זה, יפקוד בשאר גליות.

והעליתם את עצמותי מזה אתכם. מלמד שאף עצמות שאר שבטים העלו עמהם, מנין ז"ה.

פסוק כ

ויסעו מסוכות ויחנו באיתם. מה איתם מקום, אף סוכות מקום.

פסוק כא

וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך. שבעה עננים היו להם לישראל ארבעה מארבע רוחות אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ואחד הולך לפניהם, וכל הנמוך מגביהו וכל הגבוה מנמיכו, שנאמר לנחותם הדרך, ומיישר טרשים ומעביר נחשים ועקרבים.

ולילה בעמוד אש להאיר להם. להם היה מאיר, חוצה להם לא היה מאיר.

ללכת יומם ולילה. ללמדך שמדה שמדד אברהם אבינו בה מדד הקב"ה לבניו, באברהם כתיב יקח נא מעט מים (בראשית יח ד), ובישראל כתיב עלי באר ענו לה (במדבר כא יז). באברהם כתיב ואקחה פת לחם (בראשית יח ה), ובישראל כתיב [הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), באברהם כתיב ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז), ובישראל כתיב] לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, ועליו הכתוב אומר מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז).

פסוק כב

לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה. מלמד שעמוד הענן משלים לעמוד האש, ועמוד האש משלים לעמוד הענן, מיכן אמרו רבותינו במס' שבת, שעד שעמוד הענן של יום קיים, היה עמוד האש עומד, דביתהו דרב יוסף הוה מאחרת ומדלקת, ואמר לה רב יוסף תנינא לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, סברה לאקדומה, אמר לה ההוא סבא, ובלבד שלא יקדים ולא יאחר.

פרק יד

פסוק א

וידבר ה' אל משה לאמר.

פסוק ב

דבר אל בני ישראל. ר' שמעון בן יוחי אומר, כל מקום שנאמר לאמר הרי זו לשעה, ואמרת אליהם לדורות.

וישובו ויחנו לפני פי החירות. כעין דמויות היו לא משופעות אלא גדודית לא היו תרוטות אלא מוקפות, לא היו עגולות אלא מרובעות, לא היו מעשה אדם, אלא מעשה

שמים, ועינים היה להם מפותחות כמין זכר וכמין נקבה דברי ר' אליעזר, ר' יהושע אומר החירות מצד אחד ומגדול מצד אחר והים מלפניהם ומצרים מאחריהם.

[ד"א] **לפני פי החירות**. שכן היה מנהג במצרים כל עבד שבורח מאדוניו כיון שהיה מגיע לחירות היה נעשה בן חורין.

בין מגדול. שבו כינס יוסף כל כסף וזהב שבעולם, שנא' וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מז יד), ולשם היו האוצרות, ומשם לקחו בני ישראל כסף וזהב לרוב עד מאד.

לפני בעל צפון. בעל צפון נשתייר מכל ע"ז שלהם, כדי לפתות לבן של מצריים, עליו הוא אומר משגיא לגוים ויאבדם שוטח לגוים וינחם (איוב יב כג).

נכחו תחנו על הים. בשביל לפתות לבן של מצרים, ויבואו וירדפו אחריהם ויאמרו בעל צפון עזר להם, והם לא ידעו כי כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם.

פסוק ג

ואמר פרעה. כלומר ויאמר, והוא מגיד מראשית אחרית.

לבני ישראל. בעד בני ישראל.

נבוכים הם בארץ. מעורבבים, כמו והעיר שושן נבוכה (אסתר ג טו).

ד"א ואמר פרעה. אמר ולא ידע מה אמר בדעתו שמשה הטען ולא היה יודע להיכן מוליכם לכך אמר נבוכים הם בארץ.

תניא בסדר עולם, ניסן שבו יצאו בני ישראל ממצרים, בארבעה עשר שחטו את פסחיהן, ובחמשה עשר יצאו, ומבערב לקו בכורות, ואותו היום ערב שבת היתה, עתה הבן נסעו בערב שבת ובשבת ובאחד בשבת, ובשני בשבת שהוא יום רביעי לנסיעתן התחילו ישראל מתקנין את כליהן ומציעין את בהמתם לצאת, אמרו להם האוקטורין הגיע חקכם לחזור, שנאמר דרך שלשת ימים (נלכה) במדבר (שמות ה ג), מיד עמדו עליהם הכו מהם, פצעו מהם, הלכו להגיד לפרעה, מיד התחילו מחוסרי אמנה לתלוש בשערן ולקרוע כסותן, עד שאמר להם משה מפי הקב"ה נאמר לי שאתם בני חורין.

סגר עליהם המדבר. כיון שראו ישראל הים סוער, והשונא רודף, הפכו להם למדבר לברוח, זימן להם הקב"ה חיות רעות ולא היו מניחות אותם לעבור, כיון שראה פרעה כך, אמר בעל צפון זימן להם חיות רעות ואין מניח אותם לעבור, שנאמר סגר עליהם המדבר. ומנין שסגירה חיה רעה, כתיב בנח ויסגור ה' בעדו (בראשית ז יז), אלו חיות רעות שסיבבו את התיבה להציל את נח, שבקשו דור המבול להופכה, וכן כתוב בדניאל אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא (דניאל ו כג).

פסוק ד

וחזקתי את לב פרעה, שהיה לבו חלוק, אם לרדוף ואם לא לרדוף.

ואכבדה בפרעה, [פרעה התחיל בעבירה וממנו התחיל הפורענות.
ד"א ואכבדה בפרעה], מגיד הכתוב כשהקב"ה פורע מן האומה שמו מתגדל בעולם, שנאמר ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פלטים אל הגוים (ישעיה סו יט), כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש (שם מה יד), ואחריו מה כתיב אכן אתה אל מסתתר (שם שם טו), ואומר ונשפטתי אותו בדבר ובדם (יחזקאל לח כב), וכתיב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וגו' (שם שם כג), וכן דוד הוא אומר נודע ביהודה אלהים (תהלים עו ב).
וידעו מצרים כי אני ה'. לשעבר לא היו יודעין את ה', אבל עכשיו וידע מצרים.
ויעשו כן. אמרו רוצים ולא רוצים אין לנו אלא דברי בן עמרם.

פסוק ה

ויגד למלך מצרים, מי הגיד לו, האוקטורין שלו, וי"א עמלק הגיד לו.
כי ברח העם. וכי בורחים היו, והלא כתוב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (ממצרים) ביד רמה (במדבר לג ג), אלא מתוך שהכו האוקטורין,הלכו והגידו לפרעה ואמרו לו עמדו עלינו ישראל, הכו ממנו פצעו ממנו הרגו ממנו ולא אדם מוחה על ידם, אין להם לא מושל ולא שר שנאמר מלך אין לארבה (משלי ל כז).
ויהפך לבב פרעה ועבדיו, לשעבר ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש (שמות י ז), ועכשיו ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, אמרו אלו לקינו ולא שלחנו כדיי הוא, אלא גם לקינו וגם שלחנו וגם לקח ממונינו, משל לעבד שקנה לרבו דג מבאיש כו' והתחיל לאכול דג המבאיש לא הספיק לאכול ונתן הדמים.
ד"א ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם. אמרו הרי כל האומות מקישות עלינו, ויאמרו ומה אלו שהיו משועבדים תחת ידם הניחום והלכו להם, עכשיו היאך אנו שולחים לארם נהרים, ולארם צובה, להעלות לנו מסים, להביא לנו עבדים ושפחות, למדנו שהיה פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו, עליו הוא אומר שלח מלך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו וגו' (תהלים קה כ), וכן מצינו שכל אומה ששלטה על ישראל שולטת על כל העולם כולו.
ד"א ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם. שלא היו יודעין מה היה להם, כיון שהיו רואין בכבודן של ישראל, התחילו מחנקין עצמן, לכך נאמר מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו.

פסוק ו

ויאסור את רכבו. הוא בידו אסרו, דרך מלכים להיות עומדים ואחרים מציעין להם, אבל כאן הוא בידו אסרו, כיון שראו גדולי מלכות שהוא עצמו מציע, עמד כל אחד ואחד והציע לעצמו, ארבעה אסרו בשמחה, אברהם אבינו, דכתיב וישכם אברהם בבקר

ויחבש את חמורו (בראשית כה ג), וכן בלעם דכתיב ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו (במדבר כב כא), ויוסף, ויאסור יוסף מרכבתו (בראשית מו כט), פרעה, ויאסור את רכבו, תבוא חבשה של אברהם אבינו שהלך לעשות רצון קונו, ותעמוד על חבשה של בלעם שחבש לקלל את ישראל. תבוא אסרה של יוסף, ותעמוד על אסרה של פרעה הרשע, מיכן אמרו אהבה מקלקלת את השורה, ושנאה מקלקלת השורה של גדולה.

ואת עמו לקח עמו. לקחם בדברים, אמר להם דרך מלכים להיות מנהיגים לבסוף, ואני אקדים לפניכם, שנא' ופרעה הקריב (שמות יד י), דרך מלכים כל העם בוזזין ונותנין לפניו, ואני אשוה עמכם בבזה, שנא' אחלק שלל (שם טו ט), ולא עוד אלא שאני מחלק לכם מתנות משלי, לכך נאמר לקח עמו.

פסוק ז

ויקח שש מאות רכב בחור. משל מי, אם משל ישראל, הא כתיב וגם מקננו ילך עמנו (שם י כו), אם משל פרעה, הא כתיב הנה יד ה' הויה במקנך (שם מג), אם משל מצרים, הא כתיב וימת כל מקנה מצרים (שם שם ו), אלא מן הירא דבר ה', מיכן א"ר שמעון בן יוחי טוב שבגוים הרוג, שאפילו הירא את דבר ה' היה תקלה לישראל.

וכל רכב מצרים. שש מאות רכב משאר מקומות וכל רכב מצרים חוץ מהם.

ושלישים על כלו. גבורים, וכן הוא אומר שלישים וקרואים רוכבי סוסים כלם (יחזקאל כג כג).

ד"א שלישים. משולשים בכלי זיין.

ד"א כנגד כל ישראל הוציא פרעה חיילות שלש מאות על כל אחד ואחד.

על כלו. כלומר מחשבתו של פרעה היה על כלותם.

פסוק ח

ויחזק ה' את לב פרעה. שהיה לבו חלק עליו אם לרדוף או שלא לרדוף.

וירדוף אחרי בני ישראל. להודיע שבחן של ישראל, ואילו היתה אומה אחרת לא היה חושש לרדוף אחריה.

ובני ישראל יוצאים ביד רמה. וכי עכשו יוצאים והלא כתיב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (ממצרים) (במדבר לג ג), מהו ובני ישראל יוצאים ביד רמה, מגיד הכתוב שכשהיו המצריים רודפין אחרי ישראל, היו ישראל מרוממין ומפארין.

ד"א ביד רמה. בריש גלי.

ד"א שהיתה ידם רוממה על מצרים.

פסוק ט

וירדפו מצרים אחריהם. מגיד הכתוב שלא נכשל אחד מן המצריים שמא ינחשו ויחזרו בהם.

וישיגו אותם חונים. אותם מלא ו', מלאים כרמון בעם וברכוש ובמצות ושכינה על גביהם.

ד"א וי"ו מוסיף, ביום הששי השיגום, וביום השביעי שהוא יום אחרון של פסח, ננערו לתוך הים.

חונים על הים. ממתינים את המצריים, כדי להטביעם בים. חונים, מחננים על הים בתפלה ובתחנונים.

על הים. כדי להטביעם בים.

כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירות לפני בעל צפון. מקום יראתם של מצרים שם היתה מפלתם.

לפני בעל צפון. צפן להם הקב"ה יום אידם, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ כו).

פסוק י

ופרעה הקריב. הוא הקריב הפורענות לבוא עליו, כיון שראה פרעה את ישראל חונים לפני בעל צפון אמר, הרי הסכים בעל צפון על גזירתי כשם שאמרתי אני כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב), כך הוא הביאן להטביען בתוך הים, מיד התחילו לזבוח ולהקטיר לפני בעל צפון, שנאמר ופרעה הקריב הקריב קרבנות.

[ד"א ופרעה הקריב, מה שהלכו ישראל בשלשה ימים הלכו האוקטורין ביום ומחצה, ופרעה רדף ובא ביום אחד].

ד"א ופרעה הקריב. הקריב את ישראל לאבינו שבשמים, שנאמר וישאו בני ישראל את עיניהם, [תלו עיניהם] למרום.

והנה מצרים נוסע אחריהם. כולן כאיש אחד.

ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה'. תפשו אומנות אבותם, באברהם כתיב אל המקום אשר עמד שם (בראשית יט כז), עמידה זו תפלה. ביצחק כתיב ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כד סג), שיחה זו תפלה. ביעקב כתיב ויפגע במקום (שם כח יא), פגיעה זו תפלה, וכן בדוד הוא אומר אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ ח), וכן באסא אומר עזרנו ה' אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו (דה"ב יד י), הוא שאמר יצחק אבינו ליעקב הקול קול יעקב (בראשית כז כב), וכן משה רבינו אומר לאדום, ונצעק אל ה' וישמע קולנו (במדבר כט ז), שלח לו מלך אדום פן בחרב

אצא לקראתך (שם שם יח), את בברכתך ואני בברכתי לכך נאמר ויצעקו בני ישראל אל ה'.

פסוק יא

ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים, (סח) לאחר שצעקו אל ה' הלכו ואמרו לו למשה, המבלי אין קברים במצרים, כשם שמתו אחינו במצרים בשלשת ימי אפלה, למה לא מתנו שם, אלא לקחתנו למות במדבר, להיות נבלותנו לחורב ביום ולקרח בלילה.

פסוק יב

הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים. ומה אמרו לו במצרים, ירא ה' עליכם וישפוט (שמות ה כא), תחלה היינו מצטערין במצרים על שעבוד מצרים, ובאת מיתת אחינו בשלשת ימי אפלה, והיתה קשה עלינו יותר משיעבודן במצרים, ועתה מתתנו במדבר הזה קשה עלינו ממיתת אחינו במצרים, שהם נקברו, ובמדבר הזה מי קוברינו.

פסוק יג

ויאמר משה אל העם אל תיראו. בוא וראה חכמתו ותבונתו של משה רבינו, היאך היה עומד ומפייס לכל אותן האוכלוסין.

התיצבו וראו את ישועת ה', מלמד ששרת עליהם רוח הקודש, כתיב הכא התיצבו, וכתיב התם ויבא ה' ויתיצב (ש"א ג י).

וראו את ישועת ה'. מהו וראו, מלמד שפתח הקב"ה את עיניהם, וראו כיתות כיתות של מלאכי השרת, שנאמר וישכם משרת איש האלהים לקום וגו' ויאמר אל תירא כי רבים אשר אתנו מאשר אתם (מ"ב ו טו וטז), ועליהם אמר דוד מנגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים יח יג).

אשר יעשה לכם היום. לא לימים רחוקים אלא היום.

כי אשר ראיתם את מצרים [**היום**] **לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם**. בשלשה מקומות הוזהרו ישראל שלא לשוב מצרימה, כי (את) אשר ראיתם וגו', ואומר לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד (דברים יז טז), אשר אמרתי ילך לא תוסיף עוד לראותה (שם כח סח), ובשלשה מקומות חזרו, ובשלשתן נפלו, הראשונה בימי סנחריב, שנאמר הוי היורדים מצרים לעזרה (ישעיה לא א), שניה בימי יוחנן בן קרח, שנאמר והיה החרב אשר אתם יראים ממנו שם תשיג אתכם בארץ מצרים (ירמיה מב טז), והשלישית בימי טרגינוס בבית שני.

פסוק יד

ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. ארבע כתים נעשו בני ישראל על הים, אחת אומרת ניפול לימא, ואחת היתה אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה, ואחת אומרת

נערבב אותם, זו האומרת ניפול לימא, אמר להם משה התיצבו וראו את ישועת ה'. זו האומרת נחזור למצרים, אמר להם משה, כי אשר ראיתם את מצרים וגו'. זו שאומרת נעשה מלחמה, אמר להם משה ה' ילחם לכם, וזו שאומרת נצויח כנגדן, אמר להם ואתם תחרישון.

ד"א ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. אמר להם אפי' אתם שותקין ה' ילחם לכם, כל שכן אם אתם מרבים בתפלה ונותנין שבח למקום, באותה שעה היה משה רבינו מרבה בתפלה, וישראל נותנין שבח ושיר וגדולה ותפארת למי שהמלחמות שלו, שנאמר רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט ו).

פסוק טו

ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי. אמר לו הקב"ה בניי נתונים בצרה, והים סוער, ושונא רודף, ואתה עומד ומרבה בתפלה.

מה תצעק אלי. כי עת לקצר ועת להאריך, עת לקצר אל נא רפא נא לה (במדבר יב יג), עת להאריך ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה (דברים ט יח).

דבר אל בני ישראל ויסעו. א"ר יהושע אין להם לישראל לעשות אלא ליסע.

פסוק טז

ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו. כנגד שנים עשר שבטים נבקע המים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג).

פסוק יז

ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם ואכבדה בפרעה. שיתכבד שמי בעולם, במה שאעשה לפרעה ובכל חילו שישראל לא עברו הים משפה לשפה, אלא כדי להטביע את המצריים, נכנסו מצד זה, ובו הצד בעצמו יצאו כמין קשת.

פסוק יט

ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם. בוא וראה בכל מקום נאמר [מלאך ה'], וימצאה מלאך ה' (בראשית טז ז), ויאמר לה מלאך ה' (שם שם ט), ויאמר לה מלאך ה' (שם שם י), וירא מלאך ה' אליו (שמות ג ב), וכאן כתוב מלאך האלהים, זו שאילה שאל ר' נתן את ר' שמעון בן יוחי, ואמר לו אין אלהים בכל מקום אלא דיין, מגיד הכתוב שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה, אם להנצל אם להאבד עם המצריים.

ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם, משל למה הדבר דומה לאדם שהיה מהלך בדרך, ובנו הולך לפניו ובאו לסטים מלפניו, ונתנו מאחוריו, באו לסטים מאחריו, נתנו לפניו, באו לסטים מלפניו וזאבין מאחריו, נטלו על זרועותיו, שנאמר ואנכי תרגלתי

לאפרים קחם על זרועותיו (הושע יא ג), התחיל מצטער הבן מפני החמה, פירש עליו בגדו, שנאמר פרש ענן למסך (תהלים קה לט), רעב, האכילו לחם שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), צמא, השקהו מים, שנאמר ויוצא נוזלים מסלע (תהלים עח טז).

פסוק כ

ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך. הענן לישראל, והחשך למצריים.

ויאר את הלילה. ישראל באורה ומצרים באפילה, רואין את ישראל שהיו באורה ואוכלין ושותין ושמחים והיו המצריים מזרקין בהם חצים ואבני בליסטראות, והמלאך והענן מקבלין אותם, שנא' מגני וקרן ישעי משגבי (תהלים יח ג), ואומר מגן הוא לכל החוסים בו (שם שם לא).

ולא קרב זה אל זה כל הלילה. לא קרב מחנה מצרים למחנה ישראל, [ולא מחנה ישראל למחנה מצרים].

פסוק כא

ויט משה את ידו על הים. התחיל הים עומד כנגדן, ואמר לו בשם הקב"ה ולא קיבל עליו, הראהו המטה ולא קיבל עליו, עד שנגלה הקב"ה בכבודו ובגבורתו, התחיל הים לברוח, שנאמר הים ראה וינוס (תהלים קיד ג), אמר לו משה כל היום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת עליך, ועכשו מה לך הים כי תנוס, אמר לו לא מפניך בן עמרם, אלא מלפני אדון חולי ארץ (שם שם ז).

ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה. קדים עזה שברוחות, שנאמר ברוח קדים אפיצם (ירמיה יח יז), ואומר והי' נהג רוח קדים בארץ (שמות י יג).

וישם את הים לחרבה. עשאו כמין חרבה.

ויבקעו המים. כל המימות שבעולם נבקעו.

דע כי אלו שלשה פסוקים ויסע מלאך האלהים (פסוק יט), ויבא בין מחנה מצרים (IGNOREכ), ויט משה את ידו (IGNOREכא), כל אחד ואחד יש בו שבעים ושתים אותיות, כנגד שבעים ושתים שמות, ומהם אתה מוצא שם המפורש, אות מן הראשון, ואות מן אמצעי, ואות מן האחרון, פסוק האמצעי שהוא ויבא בין מחנה מצרים, אותו אתה לוקח למפרע מסופו לתחלתו, והשנים הראשון והאחרון, ויסע, ויט, תקח אותיותיו מן תחלתו לסופו, ו' מן ויסע, ה' מן הלילה, ו' מן ויט, והוא שם וה"ו, וכן כל שלשתן, ותמצא זה השם בספר הישר, והוא נקרא וה"ו יל"י טי"ט על"ם וכו'.

פסוק כב

ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה. אמר ר' מאיר כשעמדו שבטים על הים, זה אומר אני יורד תחלה לים, וזה אומר אני יורד תחלה לים, מתוך שהיו עומדין וצווחין, קפץ שבטו של בנימין וירד תחלה לים, שנאמר שם בנימין צעיר רודם (תהלים סח כח), מהו רודם רד ים, לפיכך זכה שבטו של בנימין לשרות שכינה בחלקו, שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' ישכון לבטח עליו (דברים לג יב). ר' יהודה אומר שבט יהודה נכנס תחלה לים, שנאמר היתה יהודה לקדשו (תהלים קיד ב), לפיכך ישראל ממשלותיו, זכה למלכות.

מימינם ומשמאלם, בזכות מזוזה שבימין, ותפילין שבשמאל.

פסוק כג

וירדפו מצרים ויבאו אחריהם.לא היו יודעין אנה הולכים, כסבורין הן שעל היבשה הולכין, והם היו בתוך הים.

כל סוס פרעה. הראה להם הקב"ה דמות נקבה בים, והסוסים היו מזוינים רדפו אחריהם, שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שה"ש א ט).

פסוק כד

ויהי באשמרת הבקר. לעולם תפלתן של צדיקים נשמעת בבוקר, שנאמר וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג), כדכתיב לעיל, וכן דוד אמר ה' בקר תשמע קולי (תהלים ? ד), פסוק זה דוד אמרו על תפלת הצדיקים שבכל דור ודור.

וישקף ה' אל מחנה מצרים. בוא וראה גבורתו של בוראנו, בדבר אחד מוחץ ורופא, בהשקפה מברך את ישראל, שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך (דברים כו טו), ובהשקפה המם את מצרים, שנאמר וישקף ה' אל מחנה מצרים. כתיב איכה יעיב (איכה ב א), וכתיב מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס ח). כתיב ופלטו פליטיהם והיו אל ההרים כיוני הגאיות (יחזקאל ז טז), וכתיב וכיונים אל ארובותיהם (ישעיה ס ח), הא למדת בדבר שמכה בה מרפא, ברוך הוא וברוך שמו.

בעמוד אש וענן. הענן היה יורד ועושה טיט, והאש מרתיחו וטלפי סוסיו משתמטות.

ויהם את מחנה מצרים. הממם וערבבם, נטל סוגניות שלהם ולא היו יודעין מה הן עושין.

פסוק כה

ויסר את אופן מרכבותיו. ר' יהודה אומר מחמת האש של מעלה נשרפו גלגליהם של מטה, והיו מרכבות מטות רצות ונכנסות על כרחן, שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, כדי שיטלו ישראל את הביזה.

וינהגהו בכבדות. ר' יהודה אומר הם אמרו תכבד העבודה, לפיכך וינהגהו בכבדות.
ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים. מי שעשה להם נסים וגבורות במצרים, הוא נלחם על הים.

פסוק כו
ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים. אין הים עומד כנגדך.
וישובו המים על מצרים. יחזור עליהם הגלגל יחזור עליהם זדונם, שנאמר כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), במים חשבו לאבד את בניי, במים אני מאבדם, שנאמר חופר גומץ בו יפול (קהלת י ח), ואומר כורה שחת בה יפול (משלי כו כד), ואומר כעל גמולות כעל ישלם וגו' (ישעיה נט יח).

פסוק כז
ויט משה את ידו על הים וישב הים. לא איחר ולא עיכב.
לפנות בקר לאיתנו. לתקפו, כענין שנאמר איתן מושבך (במדבר כד כא).
ומצרים נסים לקראתו. ללמדך שכל מקום שהיה המצרי נס היה הים הולך לקראתו, שכשעלה האחרון מישראל מן הים ירד האחרון שבמצריים לתוך הים.
וינער ה' את מצרים בתוך הים. כאדם שהוא מנער את הקדירה, התחתון [עולה] למעלה ושל מעלה יורד למטה.

פסוק כח
וישובו המים ויכסו וגו' לא נשאר בהם עד אחד. אפילו אחד, ויש אומרים פרעה נשאר, להגיד ולספר כח וגבורה של מלכו של עולם.

פסוק כט
ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה מימינם ומשמאלם. חמה כתי' חסר ו', כלומר חימה נתמלאו מלאכי השרת עליהם, לפי שהיה ביניהם עבודה זרה, ובזכות מה ניצולו, בזכות התורה והתפילין, שנאמר מימינם ומשמאלם, ימין זה תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים יג ב), שמאל זו תפילין, שנאמר והיה לאות על ידכה (שמות יג טז).

פסוק ל
ויושע ה' ביום ההוא. להי' הישועה על עמך ברכתך סלה (תהלים ג ט).
את ישראל מיד מצרים. כצפור הנתונה ביד אדם שאם יכבוש אדם ידו מעט הוא חונקה, כך ניצולו ישראל מיד מצרים, שנאמר נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים וגו' עזרנו בשם ה' (תהלים קכד ז ח).
וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים. מפני ארבעה דברים ראו ישראל את מצרים מתים, כדי שלא יהא ישראל אומרים כדרך שעלינו אנו מצד זה, כך עלו מצרים מצד

זה, וכדי שלא יהו מצרים סבורים שכשם שאבדו הם בים, כך אבדו ישראל, וכדי שיהיו נוטלים את הביזה שהיו טעונין כסף וזהב, וכדי שיהיו ישראל נותנין עיניהם בהן ומוכיחים אותם.

ד"א וירא ישראל את מצרים מת. מתים אין כתיב כאן, אלא מת, מתים ולא מתים, כענין שנאמר ויהי בצאת נפשה כי מתה (בראשית לה יח), וכי מתה היתה אלא מתה ואינה מתה.

פסוק לא

וירא ישראל את היד הגדולה. מיתות חמורות מיתות משונות זו מזו.

הגדולה. גדולה מכה זו מכל המכות אשר עשה ה' במצרים.

ויראו העם את ה'. לשעבר לא היו יראים את ה', אבל בכאן ויראו העם את ה'.

ויאמינו בה' ובמשה עבדו, אם במשה האמינו קל וחומר בשכינה, אלא ללמדך שכל המאמין ברועה ישראל, כאלו מאמין במי שאמר והיה העולם, כיוצא בדבר אתה אומר וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה), אם באלהים דברו, קל וחומר במשה, ללמדך שבל המדבר ברועה כאילו מדבר במי שאמר והיה העולם.

גדולה האמנה לפני מי שאמר והיה העולם, בשכר האמנה שהאמינו שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה.

עבדו. כל ההולך בשליחות קונו נקרא עבדו.

פרק טו

פסוק א

אז ישיר משה ובני ישראל. יש אז לשעבר, ויש אז לעתיד, אז הוחל (בראשית ד כו), אז אמרה (שמות ד כו), אז ישיר משה, אז ישיר ישראל (במדבר כא כא), אז יבנה יהושע (יהושע ח ל), אז ידבר יהושע (שם י יב), אז אמר שלמה (מ"א ח יב) הרי אלו לשעבר, אז תראי ונהרת (ישעיה ס ה), אז יבקע (שם נח ח), אז תפקחנה, אז ידלג (שם לה ה ו), אז תשמח בתולה במחול (ירמיה לא יב), אז ימלא שחוק פינו אז יאמרו בגוים (תהלים קכו ב), הרי אלו לעתיד. אז שר משה לא נאמר, אלא ישיר, למדנו לתחיית המתים.

ד"א ישיר משה יו"ד במקום עבר, כמו אז ידבר יהושע (יהושע י יב), אז יבנה שלמה (מ"א יא ז).

משה ובני ישראל. משה שקול כנגד כל ישראל. ד"א אז ישיר משה ובני ישראל, מגיד הכתוב שאמר משה שירה כנגד כל ישראל.

את השירה הזאת. עשר שירות הן, ראשונה שנאמרה במצרים, שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), שניה אז ישיר משה, שלישית על הבאר אז ישיר ישראל

(במדבר כא כא), רביעית שירת האזינו (דברים לב א), חמישית אז ידבר יהושע (יהושע י יב), ששית ותשר דבורה (שופטים ה א), שביעית וידבר דוד (ש"ב כב א), שמינית מזמור שיר חנוכת הבית (תהלים ל א), תשיעית ביהושפט, דכתיב ויעמד משוררים בבית ה' בצאתו לפני החלוץ אמר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (דה"ב כ כא), עשירית לעתיד לבא, שנאמר שירו לה' שיר חדש (ישעיה מב י), משונה שיר זה להקרות לשון זכר, וכן השירות כולן קרואים בלשון נקבה כשם שהנקבה יולדת, לפי שכל התשועות היה אחריהן שעבוד, אבל לעתיד לבא תשועה שאין אחריה שעבוד, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), לכך נכתב שיר חדש, כשם שאין הזכר יוליד, וכה"א שאלו נא וראו אם יולד זכר (ירמיה ל ו).

לה'. לה' אמרוה ולא לבשר ודם, כענין שנאמר ותצאן כל הנשים מכל ערי ישראל ותענינה הנשים המשחקות וגו' (ש"א יח ו ז), אבל כאן לה' אמרוה.

ויאמרו לאמר. ר' נחמיה אומר רוח הקודש שרת על ישראל והיו אומרים שירה, כבני אדם שהן קורין את שמע, ר' אלעזר בן תרדיון אומר משה היה פותח בדברים בתחלה, וישראל עונין אחריו לאמר עמו, לכך נאמר לאמר.

אשירה לה' כי גאה גאה. נאה לה' גדולה, נאה לה' גבורה.

ד"א אשירה לה', כל שאדם יכול לשבח ולהלל אינן מספיקין די הילולו של הקב"ה, משל לשר שנכנס למדינה והן מקלסין אותו שהוא גבור ואינו אלא חלש, חכם ואינו אלא טפש, שהוא נאה ואינו אלא מכוער, שהוא טוב ואינו אלא רע, שהוא רחמן ואינו אלא אכזרי, אבל הקב"ה יתעלה זכרו לנצח נצחים אינו כן, אלא אשירה לה', שהוא גבור, וגדול, ונורא, שנאמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), שהכל שלו, שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כד א), שהוא חכם לבב ואמיץ כח, שהוא אל רחום וחנון, שהוא נאמן אל אמונה ואין עול.

אשירה לה'. כי אין כמוהו, ואין כערכו, שנאמר כי מי בשחק יערוך לה' (שם פט ז); ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה (שם שם ט), מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (שם קו ב).

כי גאה גאה. הראשון רפה והשני דגש, כלומר גאה רם ונשא, ומתגאה על כל גאה ורם, ועל כל נשא, ומשפיל רמים ומשפיל גאים.

ד"א כי גאה גאה. גאני וגאתיו, גאני על הים, שנאמר ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל (שמות יד יט), וגאתיו בשירה.

ד"א כי גאה גאה. במה שאומות העולם מתגאים, בו בדבר מתגאה עליהם, דור הפלגה אמרו פן נפוץ (בראשית יא ד), וכתיב ויפץ ה' אותם (שם שם ח), אנשי סדום אמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו (איוב כא יד), רצו להשכיח תורת רגל מארצם, דכתיב פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו (שם כא ד), וכן ביחזקאל אומר הנה זה היה עון סדום אחותך וגו' (יחזקאל טז מט), פרעה נתגאה ואמר מי ה', לפיכך סוס ורכבו רמה בים, וכי סוס אחד היה לו, אלא בזמן שהן עושין רצון של מקום הגוים לפניהם כאיש אחד, וכל הסוסים כסוס אחד, וכה"א כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב (דברים כ א).

ד"א סוס ורכבו. מלמד שהסוס קשור ברכבו ורוכבו בסוס.

רמה בים. וכתיב ירה בים (פסוק ד), מלמד שהיו עולין עד למרום, ומורידין לתהום ואינן נפרדין זה מזה.

פסוק ב

עזי, וזמרת יה. עזי זו התורה, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא).

ד"א עזי תקפי, שנאמר ה' עזי ומעוזי (ירמיה טז יט), ואומר ה' עזי ומגני (תהלים כח ז), ד"א עזי מלכות, שנאמר ה' בעזך ישמח מלך (שם כא ב), ואומר ויתן עז למלכו (ש"א ב י).

ד"א עזי, עוז אתה לכל באי העולם ועוזי ולנו ביותר.

וזמרת. אתה לכל באי עולם ולנו ביותר, שנאמר ונעים זמרות ישראל (ש"ב כג ב), ואומר כי תפארת עוזמו אתה (תהלים פט יח).

ויהי לי לישועה. ישועה אתה לכל באי עולם ולנו ביותר.

ד"א ויהי לי לישועה. לשעבר, ויהי לעתיד לבא.

זה אלי ואנוהו. ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים, מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל, שנאמר זה אלי ואנוהו. וכתיב וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא), וכתיב נפתחו השמים וארא מראות אלהים (יחזקאל א א), אבל על הים כולם ראו ואמרו זה אלי ואנוהו.

ד"א ואנוהו. א"ר ישמעאל וכי אפשר לבשר ודם להנוות לקונו, אלא אנוה לו במצות, אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, תפלה נאה.

ד"א אנוהו. אנוה שמו הנכבד והנורא בפני כל האומות, שיאמרו כי אין כה' אלהינו, שנאמר מה דודך מדוד היפה בנשים (שה"ש ה ט), שכך אתם מומתים על שם קדשו, שנאמר על כן עלמות אהבוך (שם א ג), אפילו הן מומתין אין כופרין בך, שנא' כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג), ואומר כי שבעה ברעות נפשי (שם פח ד), ואומר אם

שכחנו שם אלהינו (שם מד כא), בזמן שהעובדי כוכבים אומרין לישראל הרי אתם נאים, הרי אתם גבורים, הרי אתם חכמים, בואו והתערבו עמנו, ישראל אומרים לעובדי כוכבים, אם מכירין אתם אותו, עתה שמעו נא מקצת שבחו, דודי צח ואדום דגול מרבבה (שה"ש ה י), וכל הענין, מיד הם אומרים א"כ נלכה עמכם כי שמענו ה' עמכם, שנאמר אנה הלך דודך היפה בנשים וגו' ונבקשנו עמך (שם ו א), וישראל אומרים להם, אין לכם חלק בו, אלא דודי לי ואני לו (שם ב טז).

וחכמים אומרים זה אלי ואנוהו. מקום מקדשו, וכה"א אל נוה קדשך (שמות טו יג).

אלהי אבי. אני טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים.

וארוממנהו. ר' שמעון בן אלעזר אומר בזמן שישראל עושין רצונו של מקום הוא מושיעם ומתגדל שמו בעולם, שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וגו' (יהושע ה א), ואומר כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף (שם ב י).

ד"א אלהי אבי וארוממנהו. על נסים שעשה את אבותינו, ואשר עתיד לעשות לנו מכאן ולהבא.

פסוק ג

ה' איש מלחמה. הכליל בה כל מיני כלי זיין, וכן נפרטם בפרט, דכתיב וירכב על כרוב (תהלים יח יא), וכתיב וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו (ישעיה נט יז), וכתיב לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג יא), וכתיב וישלח חציו ויפיצם (תהלים יח טו), וכתיב צנה וסוחרה אמתו (שם צא ד), החזק מנן וצנה (שם לה ב), למה נפרטו כל אלו וכאלה רבות, להראות לאומות העולם שהוא ישתבח שמו נלחם לישראל, אוי להם לאומות העולם מה הם שומעים שמי שאמר והיה העולם עתיד להלחם עמהם.

ד"א ה' איש מלחמה. למה נאמר איש, לפי שנגלה על הים כגבור עושה מלחמות, נגלה בסיני כזקן מלא רחמים, שנאמר ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י), וכתיב חזה הוית עד די כרסוון דמיו ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט),לכך נאמר ה' איש מלחמה, הוא שהיה והוא שיהיה בכל דור ודור, שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא (דברים לב לט), ואומר עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול (ישעיה מו ד), ואומר אני ראשון ואני אחרון (שם מד ו). יש גבור ועליו כלי זיין, אבל אין בו כח, ולא טכסיס מלחמה, אבל מי שאמר והיה העולם הוא איש מלחמה והכל נאה לו, יש גבור עד ארבעים שנה ויש עד ששים, ואינו דומה גבורת זמן הראשון לזמן אחרון, אבל הקב"ה כתוב בו כי אני ה' לא שניתי (מלאכי ג ו).

ד"א ה' איש מלחמה ה' שמו. אע"פ שהוא איש מלחמה לצרים, ה' שמו לרחם על עבדיו, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו).

ה' איש מלחמה. מה שאין כן כל בריה, דרך העולם כיון שירה החצים אינו יכול להחזירם אצלו עד שישלח שליח. אבל מי שאמר והיה העולם, אם עשו תשובה, אע"פ שיצאת הגזירה היא מתבטלת, שנא' ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי (דברים לב מא), מחזיר המכות על הרשעים.

ה' שמו. שהוא שומע צעקת עמו.

ה' שמו. שהוא זן ומפרנס לכל בריותיו, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג), וכתיב בתריה נותן להם לכל בשר (שם שם כה).

ד"א ה' שמו. אע"פ שכתב ה' איש מלחמה תאמר שהוא צריך לשום כלי זיין, ת"ל שמו, בשמו הוא עושה מלחמות, שנאמר אלה ברכב ואלה בסוסים, ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ ח), ואומר בדוד אתה בא אלי בחרב ובחנית ואני בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל (ש"א יז מה).

ה' שמו, כשמו כן תהלתו.

פסוק ד

מרכבות פרעה וחילו ירה בים. במדה שמדדו בה נמדדו, כתיב ירה, וכתיב רמה, מכאן מלמד שהיו יורדין לתהום ועולין למרום.

ד"א מרכבות, אלו שש מאות רכב ירה בים.

ד"א מרכבות פרעה. כדרך שאמר פרעה מי ה' (שמות ה ב).

ומבחר שלישיו טבעו בים סוף. כנגד שבחר שלישים על כולו, טובעו שלישיו.

טובעו. בטיט, שנאמר טבעתי ביון מצולה (תהלים סט ג), הם מררו חיי ישראל בטיט ובלבנים, לפיכך טבעו בטיט בתוך ים סוף.

פסוק ה

תהומות יכסיומו. ויש קורין יכסיימו, והוא מחלופי בן אשר ובן נפתלי הנקדנים, והוא לשון אחד, כמו וגם לא תעבורי מזה (רות ב ח), מלמד שעלה תהום העליון ותהום התחתון, והיו המים נלחמים בהם בכל מיני פורענות, שהרי ביונה כתיב תהום יסובבני (יונה ב ו), וכאן כתיב תהומות. ביונה כתיב ותשליכני מצולה (שם שם ד), וכאן כתיב במצולות, שנא' ירדו במצולות כמו אבן.

הם אמרו וראיתם על האבנים (שמות א טז), נתן להם סימן, שבשעה שכורעה לילד יריכותיה מצטננות כאבנים, ולהם נהיו המים כאבנים והיה המים מכים להם על מקום האבנים.

ר"א כמו אבן. על שהקשו לבן כאבן.

פסוק ו

ימינך ה' נאדרי בכח. שאתה נותן ארכה לרשעים, אולי יחזרו בתשובה, כמו שנאמר בדור המבול לא ידון רוחי באדם וגו' (בראשית ו ג), והיו ימיו מאה ועשרים שנה (שם).

ימינך ה'. ב' פעמים, לפי שישראל היו רצויין לפני יוצרנו עשו את השמאל ימין, שנאמר ימינך ימינך, וכשחוטאין עושין את הימין שמאל, שנאמר השיב אחור ימינו (איכה ג ג).

תרעץ אויב. לעתיד לבא, שנאמר בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים (חבקוק ג יב).

[**תרעץ אויב**. זה פרעה. שנאמר אמר אויב וגו'. ד"א זה עשו, שנאמר יען אמר האויב וגו' (יחזקאל לו ב)].

פסוק ז

וברוב גאונך תהרוס קמיך. הרבית להתגאות כנגד מי שקמו כנגדך, ומי הם שקמו כנגדך אותם שקמו על בניך.

תהרוס קמיך. קמינו לא נאמר, אלא קמיך, וכן בכ"מ שונאי ישראל הם שונאי מי שאמר והיה העולם, אל תשכח קול צורריך (תהלים עד כג), כי הנה אויביך וגו' (שם פג ד), על עמך יערימו סוד (שם), כי הנוגע בים כנוגע בבבת עינו (זכריה ב יב).

תשלח חרונך יאכלמו כקש. תשלח חרונך, לעתיד לבא, שנאמר שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם (תהלים סט כה).

יאכלמו כקש. לעתיד לבא, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדי' א יח), כל העצים אין קולן הולכין כשהם דולקין, אבל הקש כשהוא דולק קולו הולך, כך היה קולן של מצריים הולך מפני הפורענות, כל העצים כשהן דולקין יש בהן ממש, אבל הקש כשהוא דולק אין בו ממש, ללמדך שלא היתה ממלכה שפלה כמו המצריים, אלא שנטלו שררה לשעה מפני כבודן של ישראל.

פסוק ח

וברוח אפיך נערמו מים. הם אמרו הבה נתחכמה לו (שמות א י), והקב"ה נתן ערמימיות במים והיו המים נלחמים בהם בכל מיני פורענות.

ד"א נערמו מים [נעשו ערימות ערימות.

נצבו כמו נד. מה נד צרור אינו לא מוציא ולא] מכניס, כך היתה נשמתן צרורה בהן ומשתנקין.

נוזלים. מים מתוקין שהיו בתוך המלוחין, כענין שנאמר באר מים חיים [ונוזלים מן לבנון (שה"ש ד טו), ואומר] ונוזלים מתוך בארך (משלי ה טו).

קפאו תהומות בלב ים. עשאן כמין כיפה.

בלב ים. כשם שלב האדם נתון משני חלקיו ולמעלה כלפי הראש, כך כפה עליהם הים משני חלקיו ולמעלה.

פסוק ט

אמר אויב. זה הפסוק הוא תחלת הפרשה, ונכתב באמצע, ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה.

אמר אויב ארדוף אשיג. מנין היו ישראל יודעין שאמר פרעה ארדוף אשיג, מגיד ששרת עליהם רוח הקודש.

אחלק שלל. אמר להם פרעה לעמו, אפילו אין אנו רודפין אחריהן אלא בשביל כסף וזהב שנטלו ממנו דיינו, היו בהם עניים שאבדו ממון מעט אמרו אנחנו וויתרנו, אמר להם פרעה כולנו שוים בביזה שנא' אחלק שלל, מיד הסכימו כלם לרדוף.

תמלאמו נפשי אמר להם פרעה הרשע לשעבר הייתם לוקחים את ממונם, והייתי תובע מידכם בנימוסי המלכות, עכשיו [אחלק שלל. לשעבר אם הייתם הורגים מהם הייתי תובע מכם בנימוסי המלכות, עכשיו] תמלאמו נפשי.

אריק חרבי תורישמו ידי. זו אניסת בניהם ובנותיהם.

אמר אויב. זה הפסוק מודיע כי שלש כיתות נעשו המצריים על ישראל, אחת אומרת אחלק שלל ולא נהרגם, ואחת אומרת תמלאמו נפשי ונהרגם ולא נקח. מהם כלום, ואחת אומרת אריק חרבי תורישמו ידי נהרגם ונקח את ממונם.

חמשה דברים הם שאמר אויב. ארדוף ; אשיג, אחלק, אריק, תורישמו ידי. וכנגדם באו עליהם חמשה פורענות בים, נשפת ברוחך, ימינך ה' וגו' תרעץ אויב, וברוח אפיך, וברוב גאונך, נטית ימינך.

פסוק י

נשפת ברוחך כסמו ים. דכתיב ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה (שמות יד כא).

צללו כעופרת במים אדירים. ארבעה נקראו אדיר, הקב"ה שנאמר אדיר במרום ה' (תהלים צג ד), צדיקים שנאמר ואדירי כל חפצי בם (שם טז ג), פרעה שנאמר אותה ובנות גוים אדירים (יחזקאל לב יח), מים שנאמר במים אדירים, יבוא אדיר ויפרע לאדירים מאדירים באדירים.

פסוק יא

מי כמוכה באלם ה' מי כמוכה נאדר בקדש. כיון שראו ישראל שכלו המצריים ובטלה ממשלתם וכל אלהיהם נשחתו, מיד כפרו בע"ז ואמרו מי כמוכה באלם ה', ואפילו האומות עתידין לכפור בה, שנאמר ה' עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה אליך גוים יבואו

מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל (ירמיה טז יט). ואומר והאלילים כליל יחלוף (ישעיה ב יח).

ד"א מי כמוכה באלם. חסר י' כלומר מי כמוכה באלמים באנסים, שעושה דין ונקמות ברשעים.

ד"א באלם. באלמים בעבודת כוכבים עושה תחלה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא.

ד"א מי כמוכה באלם. באלמים אלו ישראל שהם אלמים בגלות מתחרפין ואין משיבין, והקב"ה רואה עלבונן ושותק.

ד"א מי כמוכה באלם. באלו שמשמשין לפניך במרום, שנא' כי מי בשחק יערוך (לך) [להי'] וגו' אל נערץ בסוד קדושים רבה (תהלים פט ז ח).

מי כמוכה נאדר בקודש. נאה אתה ואדיר בקודש בשעה שישראל צועקין כל אחד ואחד בביתו שומע ומאזין לכל אחד ואחד ועונה יחד לכולם, שנאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (שם סה ג).

נורא תהלות עושה פלא. נורא תהלות מעולם אתה.

ד"א נורא תהלות. מדת בשם ודם מורא על הרחוקים יותר מקרובים אבל הקב"ה מוראו על הקרובים שנא' בקרובי אקדש (ויקרא י ג), ואומר וסביביו נשערה מאד (תהלים נ ג), מדקדק עם עבדיו אפילו כחוט השערה.

עושה פלא. עשה ועושה בכל דור ודור. עשה עם האבות, עשה עם הבנים, כן יעשה למען שמו, שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז טו).

פסוק יב

נטית ימינך תבלעמו ארין. לפי שצדקו עליהם הדין במצרים ואמרו ה' הצדיק (שמות ט כז), לפיכך זכו לקבורה, שנאמר תבלעמו ארץ.

ד"א נטית ימינך. מגיד שהיה הים זרקן ליבשה, ויבשה זורקן לים, אמרה היבשה ומה אם בשביל דמו של הבל שקבלתי נתארתי, שנא' ארורה האדמה (בראשית ג יז), דמן של כל אלו על אחת כמה וכמה. עד שנשבע לה הקב"ה שאינה תובעה בדין בשבילן. שנאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ, זו שבועה, שנאמר נשבע ה' בימינו (ישעיה סב ח).

פסוק יג

נחית בחסדך עם זו גאלת. לפי שלא היה בידינו מעשים טובים וגאלתנו [בחסדך], שנאמר חסדי ה' אזכיר תהלות ה' (ישעיה סג ז).

עם זו. אין לך עם אלא ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (שם סג כא).

ד"א עם זו. אלו י"ג שבטים עם שבט אפרים בן יוסף.

נהלת בעזך אל נוה קדשך. בזכות התורה שנקראת עוז, שנא' ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא).

אל נוה קדשך. בזכות נוה קדשך, זה המקדש, שנאמר נוה שאנן (ישעיה לג כ).

פסוק יד

שמעו עמים ירגזון. אמרו אם למצריים נעשו בהם כל אלו הנקמות הם מה תהא עליהם.

ד"א שמעו עמים ירגזון. כיון ששמעו שהקב"ה הגביה קרן של ישראל ומכניסן לארץ, התחילו מתרגזין, אמר להם [הקב"ה] שוטים כמה מלכים מלכו מכם, כמה שלטונים שלטו מכם, והם לא חששו, ואתם עתה מה לכם.

חיל אחז יושבי פלשת, כיון ששמעו [אנשי פלשת] שישראל נכנסין לארץ, אמרו עתה באים לעורר ערעור של בני אפרים, שנא' אלה בני אפרים שותלח בנו ועזר ואלעזר והרגום אנשי גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת מקניהם (דה"א ז כ כא), ואומר בני אפרים נושקי רומי קשת (תהלים עח ט), אמרו אין להם דרך אלא עלינו עתה באים ובוזזים את נכסינו.

פסוק טו

אז נבהלו אלופי אדום. למה נבהלו שמא בשביל ארצם, והא כתיב אל תתגרו בם (דברים ב ה), אלא אמרו שמא יערערו עלינו מריבה שבין עשו ליעקב, דכתיב וישטום עשו את יעקב (בראשית כז מא).

אילי מואב. גבורי מואב היו, כענין שנאמר ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג).

יאחזמו רעד. אמרו עתה יעוררו מריבת לוט שהיה עם אברהם אביהם.

נמוגו כל יושבי כנען, אלו ז' עממין הכנעני והאמורי והחתי והיבוסי והגרגשי והפריזי והחוי שאמר הקב"ה לא תחיה כל נשמה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו (דברים כ טז ויח).

נמוגו. נמסו, כענין שנאמר נמוגים ארץ וכל יושביה (תהלים עה ד), למען נמוג לב העם (יחזקאל כא כ).

פסוק טז

תפל עליהם אימתה ופחד. אימתה על הרחוקים מקול השמועה, ופחד על הקרובים, שכן אמרה רחב ונשמע וימס לבבנו (יהושע ב יא).

בגדול זרועך ידמו כאבן, זה נאמר על עמלק שכינס עממים רבים לבא להלחם בישראל והתפלל משה עליהם שידמו כאבן.

ד"א בגדול זרועך, כיון שנכנסו מרגלים בארץ כל מי שהיה אומר אלה מרגלים היה דומם כאבן.

ד"א כגדול זרועך. אלו שנתקבצו בימי יהושע, שנאמר ויהי כשמוע יבין מלך כנען וגו' הכנעני ממזרח ומים וגו' ויצאו הם וגו' ויוועדו כל המלכים ויתקבצו יחדיו (יהושע יא א ג ה).

עד יעבור עמך ה'. עד יעבור עמך את הים, עד יעבור עם זו קנית, את הירדן, מהו עם זו קנית, לפי שכל העולם כולו שלך, ואין לך עם אלא ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי (ישעיה מג כא). ארבעה נקראו קנין, ישראל עם זו קנית, שמים וארץ שנאמר קונה שמים וארץ (בראשית יד כב), בהמ"ק שנאמר הר זה קנתה ימינו (תהלים עח נד), התורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח כב).

פסוק יז

תבאמו ותטעמו. נתנבאו האבות ואמרו, הבנים נכנסין, ואין האבות נכנסין, שנא' אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה (דברים א לה).

ותטעמו. ככרם הנטוע שורות שורות, שנא' מפאת קדימה עד פאת ימה יהודה אחד דן אחד, נפתלי אחד (יחזקאל מ"ח:כ"ג).

בהר נחלתך, בהר שהבטחתנו, שנאמר כי בהר קדשי בהר מרום ישראל (שם כ מ).

ארבעה נקראו נחלה, ישראל, דכתיב והם עמך ונחלתך (דברים ט ל), ארץ ישראל, דכתיב אל המנוחה ואל הנחלה (שם יב ט), בית המקדש, דכתיב בהר נחלתך, תורה, דכתיב וממתנה נחליאל (במדבר כא יט), תבא נחלה נחלה, נחלה בזכות נחלה.

מכון לשבתך. פירושו מכוון לשבתך, שכסא של מטה מכוון לכסא של מעלה.

פעלת ה'. בוא וראה חבת בית המקדש, שבבראשית כתיב בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו), ובמקדש כתיב פעולה, אוי להם לאומות העולם שהחריבו פעולת מי שאמר והיה העולם.

מקדש ה' כוננו ידיך. בוא וראה חבת הקב"ה על בית המקדש, נאמר במעשה בראשית אף ידי יסדה הארץ (ישעיה מח יג), וכאן כתיב כוננו ידיך, לשם אחת, ופה שתים.

מקדש רפה, על כי היה עתיד ליחרב, שהרי במשכן כתיב ועשו לי מקדש (שמות כה ח), לפי שלא שלטו בו האומות אלא נגנז.

מקדש ה'. השם מלא ככתבו כך קרייתו, כי כיון שנבנה בית המקדש [נודע בישראל, שנאמר] נודע ביהודה אלהים, בישראל גדול שמו (תהלים עו יב). וכתיב ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (שם עו ג).

פסוק יח

ה' ימלוך לעולם ועד. ר' יוסי הגלילי אומר אלו אמרו ישראל על הים ה' מלך לעולם, לא היתה אומה שולטת בהם, אלא אמרו ה' ימלוך, לעתיד לבא ועדיין אין לו הפסק.

שירת משה רבינו שמונה עשר פסוקים, וכנגדן תקנו רבותינו שמונה עשר ברכות של תפלה.

פסוק יט

כי בא סוס פרעה. בעל כרחו בא בים ברכבו ובפרשיו.

וישב ה' עליהם את מי הים. למדנו שהים נקרא מקום מים, והמים נקראו מי הים, וכה"א הקורא למי הים וישפכם (עמוס ה ח).

ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. כבר הלכו ועברו ואחר כן בא סוס פרעה.

פסוק כ

ותקח מרים הנביאה. בשירת מצרים הקדימו אנשים לנשים, ובשירת דבורה קדמו נשים לאנשים, לפי שכאן תשועה על ידי אנשים, שנאמר ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה (שמות יא י), ולשם תשועה על ידי נשים דבורה ויעל אשת חבר הקיני.

מרים. ולמה נקרא שמה מרים, שבחייה מרדו המצריים את חיי אבותינו במצרים.

הנביאה. והיכן מצינו שמרים התנבאה, אלא שאמרה לאביה סופך את מוליד בן, שהוא עומד ומושיע את ישראל, כמו שדרשו במס' סוטה.

אחות אהרן. וכי לא היתה אחות שניהם, אלא שהיתה נתנבאה על משה, עד שהיתה אחות אהרן.

ד"א על שנתן נפשו עליה נקראת אחות אהרן, שנאמר אל נא תהי כמת וגו' אל נא רפא נא לה (במדבר יב יב ויג), כיוצא בו שמעון ולוי אחי דינה (בראשית לד כה).

את התוף בידה. מובטחין היו ישראל שהקב"ה עושה נסים עם יציאתם ממצרים, והתקינו להם תופים.

ותצאנה כל הנשים אחריה, מרים כנגד כולם, שכל המתחיל בדבר הוא עיקר.

פסוק כא

ותען להם מרים. כדרך שאמר משה רבינו שירה לאנשים, כך אמרה מרים שירה לנשים, שירו לה' כי גאה גאה וגו'.

ותען. יש ענייה שהוא ראש הדיבור, כמו ותענינה הנשים המשחקות (ש"א יח ז), ויען איוב (איוב ג ב), והם לשון קריאה, ולא לשון עניה, שבזמן שאחת מתחלת וכולן עונות הוא ותען.

פסוק כב

ויסע משה את ישראל מים סוף. ר' יהושע אומר נסיעה זו על פי משה, והשאר על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו.

ד"א ויסע משה. כיון שאמר להם משה סעו לא אמרו לו להיכן ניסע, והיכן נלך דרך המדבר הזה בלא צידה, אלא מיד נסעו ולא איחרו, עליהם נאמר הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך וגו' לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב ב), וג' מסעות חזרו לאחוריהם, שכן כתוב בפרשת אלה מסעי, ויסעו מפי החירות (במדבר לג ח), ויסעו ממרה (שם שם ט), ויסעו מאלים ויחנו על ים סוף (שם שם י).

ויסע משה. ר' אליעזר אומר על פי הגבורה נסעו, ומהו ויסע, מלמד שהסיען בעל כרחן, שכיון שראו פגרי מצרים אמרו כיון שנשמדו כל מעבידנו בואו ונחזור למצרים ונכבשוה, שמא תאמרו אמרו ולא עשו, ת"ל וימאנו לשמוע ולא זכרו נפלאותיך (נחמיה ט יז). ר' יהודה אומר עבודת כוכבים עברה עם ישראל בים, והסיעה משה מהם באותה שעה, ומרנא ורבנא ר' טוביהו בנו של רבינו הגדול רבי אליעזר זצ"ל שמע מאביו, ויסע משה את ישראל, בעל כרחן, לפי שהיו מוצאין בתוך הים אבנים טובות ומרגליות, ולא היו רוצים לצאת משם, לכך כתיב ויסע.

פסוק כג

ויצאו אל מדבר שור. אמרו רבותינו ז"ל במכילתא, מדבר שור הוא מדבר כזב, והיה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, וכולו מלא נחשים ועקרבים, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון (דברים ח טו), שרף הוא אפעה, כשהוא רואה צל עוף פורח, מיד העוף נושר אברים אברים, ואעפ"כ לא אמרו איה ה' המעלה אותנו [מארץ מצרים] המוליך אותנו[במדבר] בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות (ירמיה כו), [מהו צלמות] מקום צל ועמו מות.

אמר ר' אבא דבר זה סח לי רבינו הקדוש, אדם אחד היה בארץ ישראל, פעם אחד עלה להר ללקוט עצים וראה את הנחש ישן, והוא לא ראהו ומרוב פחדו נשר שער ראשו ועוד לא נצמח והיו קורין אותו מרוטה.

וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים. ר' יהושע אומר מים ממש, דורשי רשומות אמרו שלא עסקו בדברי תורה, לפיכך תקנו אבות הראשונים, להיות ישראל קורין בתורה שבת ושני בשבת וחמישי בשבת, שלא יהיו שלשת ימים בלא תורה.

ויבאו מרתה, ר' יהושע אומר בשלשה מקומות באו ישראל באותה שעה.

פסוק כד

וילונו העם. שלא נטלו עצה מן הגדולים תחלה, אלא דברו תרעומת על משה, שנאמר מה נשתה.

פסוק כה

ויצעק אל ה', מיכן את למד שתפלת הצדיקים קצרה, ואין תפלתן חוזרת ריקם, ואעפ"כ יש עת לקצר ויש עת להאריך, דכתיב ואתנפל לפני ה' ארבעים יום וארבעים לילה (דברים ט יח).

ויורהו ה' עץ. ר' יהושע בן קרחה אומר זה עץ הרדופני היה שהוא מר ביותר, נס בתוך נס, וכן אלישע הנביא במלח ריפא מי יריחו, נס בתוך נס. ר"ש בן יוחי אומר,דבר של תורה הראה, שלא כתוב ויראהו, אלא ויורהו, בענין שנאי ויורני ויאמר לי (משלי ד ד).

וישלך אל המים וימתקו המים. המים המים שני פעמים, מיכן אמר ר' אלעזר המודעי המים מרים היו מתחלתן ולא לפי השעה.

שם שם לו חק ומשפט. חק זה שבת ומשפט זה כיבוד אב ואם, שבשניהם כתיב כאשר צוך ה' אלהיך (דברים ה יב וטז). ואמר ר' יהודה כאשר צוך במרה, ר' אלעזר המודעי אומר חק אלו עריות, שנאמר לבלתי עשות מחוקות התועבות (ויקרא יח ל), ומשפט אלו דיני קנסות ודיני חבלות.

ושם נסהו. שם ניסה הקב"ה את ישראל דברי ר"א המודעי, ר' יהושע אומר שם ניסהו, נשאו למשה גדולה לפי ששי"ן וסמ"ך משמשין.

פסוק כו

ויאמר אם שמוע תשמע לקול. מיכן אמרו שמע אדם מצוה אחת, משמיעין אותו מצות הרבה, שכח מצוה אחת, משכחין אותו מצות הרבה, שנאמר אם שכח תשכח (דברים ח יט).

ד"א אם שמוע תשמע, אם שמע מעצמו משמיעין לו מן השמים, וכה"א יהב הכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה (דניאל ב כא). מכאן אמרו הבא ליטהר מסייעין אותו.

ד"א אם שמע תשמע. אם שמעת בילדותך, סופך אתה שומע בזקנותך, מיכן אמרו אם שמעת בישן תשמע בחדש ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע.

לקול ה' אלהיך. אלו עשרת הדברות שנאמרו מפה אל פה בעשרה קולות, שנאמר מן השמים השמיעך את קולו (דברים ד לו).

והישר בעיניו תעשה. זו לפנים משורת הדין.

ד"א והישר בעיניו תעשה. היינו דתנן איזה היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.

והאזנת למצותיו. אלו הגדות המשובחות הנשמעות באזני כל אדם.

ושמרת כל חוקיו. אלו הלכות, שיש בהן איסור והיתר טומאה וטהרה.

כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך. תלה הכתוב הלשון בדבר שראו עיניהם.

כי אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב לצדיקים.

רפאך. אם לא ישים מה צורך רפואה, אלא אפי' אם אשים אני ה' רפאך, דברי ר' יהושע, ר"א המודעי אומר אם שמוע, יכול רשות, ת"ל תשמע חובה.

לקול ה' אלהיך. הכליל כל התורה.

כי אני ה' רופאך. זו תורה, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד כב), ואומר רפאות (הוא) [תהי] לשרך (שם ג ח).

ד"א רפאך. לעולם הבא.

פסוק כז

ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינות מים. מגיד שאותו מקום מהולל מכל הארצות במים. תדע שהרי היו שנים עשר מבועים ולא ספקו אלא לשבעים דקלים, כיון שבאו ישראל ושרו עליהם ששים ריבוא ספקו להם שנאמר ויחנו שם על המים, דברי ר' יהושע, ר' אליעזר אומר מיום שברא הקב"ה את עולמו ברא שם שנים עשר מבועים, כנגד י"ב שבטים של יעקב, ושבעים דקלים, כנגד שבעים זקנים.

ויחנו שם על המים. שהיו מתעסקים במצות שנתנו להם במרה.

פרק טז

פסוק א

ויסעו מאילם ויבאו כל עדת בני ישראל. כולן שלמין בגופן, ושלמים בממונם.

אשר בין אילם ובין סיני בחמשה עשר יום לחודש השני. למה נאמר יום, מלמד שבאותו יום אירע אחד בשבת, שהוא סדור מיום שברא הקב"ה את עולמו, בענין שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה).

ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים אירע להיות (בשני) [בששי] בשבת, השלים ניסן, אירע אייר להיות באחד בשבת, חיסר אייר, אירע סיון להיות [בשני] בשבת, בששה בסיון נתנו עשרת הדברות שהוא יום שבת, ותניא בסדר עולם ד"א בששי בשבת יצאו בני ישראל ממצרים, וסייעתא בסדר עולם, ואע"פ שהמכילתא מגדת שניסן היה בה' בשבת, עיקר היסוד בתנא דסדר עולם, שניסן היה בערב שבת, ואייר באחד בשבת, וסיון בשני בשבת, והתורה ניתנה בשבת בששה לחודש.

בחמשה עשר יום לחודש השני. למדנו שחררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנה שלשים ואחד יום, עד שירד להם המן בששה עשר באייר, מן ליל ט"ו בניסן ששים ואחת סעודות, אחת ליום ואחת ללילה. לכך נאמר בחמשה עשר יום לחודש השני לצאתם ממצרים.

פסוק ב

וילונו כל עדת בני ישראל. לא נטלו עצה מן הגדולים, אלא עמדו ואמרו דברי תרעומות על משה ועל אהרן.

פסוק ג

ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה'. בשלשת ימי אפלה במצרים, א"ר אלעזר המודעי לפי שהיו עבדים למלך מצרים היו יוצאין בשוק ונוטלין פת ובשר ודגים, ואין אדם מוחה בידם. יוצאין בשדה ונוטלין תאנים וענבים ורמונים, ואין מוחה בידם. לכך נאמר בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה. תוהו שאין בו כלום.

להמית את כל הקהל הזה ברעב. מיתה משונה הוא הרעב, שנאמר טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד ט).

פסוק ד

ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. הנני ואיני מעכב.

לכם. ולא עשה כן לכל גוי.

מן השמים. (יג) מאוצרו הטוב, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים (דברים כח יב), א"ר שמעון בן גמליאל בוא וראה כמה חביבין ישראל ששינה הקב"ה להם סדרי בראשית, לשעבר הלחם היה עולה מן הארץ, ועכשיו הוריד הלחם מן השמים.

ויצאו העם ולקטו. יצאו למדבר ומלקטין ולא מן החצרות.

דבר יום ביומו. מי שברא יום ברא פרנסתו, שלא יהו מתייאשין מן התפלה ומן הרחמים. ר' יהושע אומר [כדי שילקוט אדם מהיום למחר כעין מערב שבת לשבת. רבי אלעזר המודעי אומר], שלא ילקטו אותו מיום לחבירו, כדרך שהיו עושין מערב שבת לשבת. ד"א כדי שיאכלוהו הם כל יום ויום.

למען אנסנו הילך בתורתי אם לא. שהיו אוכלין ושותין ולא היו יודעין מהיכן אוכלים ומהיכן שותין ומהיכן מתכסין, מיכן אמר ר' שמעון בן יוחי לא נתנה תורה לידרש אלא לאוכלי המן, ושניים להם אוכלי תרומה.

פסוק ה

והיה ביום הששי. הששי הנקרא משמת ימי בראשית, ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (בראשית א לא).

והכינו את אשר יביאו. מיכן אמרו חול מכין לשבת ואין שבת מבינה לחול. והיה ביום הששי והכינו. (יט) מי שטורח בערב שבת אוכל בשבת.

ד"א והכינו את אשר יביאו. את אשר יאכלו לא נאמר, אלא את אשר יביאו, מיכן לעירובי חצרות מן התורה, שיערב אדם מערב שבת בפת או בשום מאכל, כדי שיטלטל מבית לבית ומחצר לחצר.

תניא מערבין בחצרות בפת, ואם רצו לערב ביין אין מערבין. משתתפין במבואות ביין, ואם רצו להשתתף בפת רשאי. מערכין בחצרות ומשתתפין במבואות, כדי שלא תשתכח תורת עירוב מן התינוקות, ויאמרו אבותינו לא עירבו, דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים או מערבין או משתתפין, אמר רב יהודה [אמר רב] הלכה כר' מאיר, וא"ר יהודה אמר שמואל החולק את ערובו ונותנו בשני כלים אינו עירוב. עירוב שמו לא שיחלוק. ותנן במס' עירובין אנשי חצר ששכח אחד מהם ולא עירב, ביתו אסור להכניס ולהוציא לו ולהן, ושלהן מותרין לו ולהן, מאי טעמא חד לגבי חמשה הוי אורח, חמשה לגבי חד לא הוו אורחין.

ותנן נמי נתמעט האוכל מוסיף ומזכה ואין צריך להודיע, אבל אם כלה האוכל צריך להודיע, רבי יהודה אומר במה דברים אמורים בעירובי תחומין. פירוש שאם עירוב לו בצד מזרח נאסר לצאת במערב והואיל וכן חוב הוא לו ואין חבין לו לאדם אלא בפניו, אבל עירובי חצרות זכות הוא לו שיכול לטלטל מבית לבית, ואין צריך להודיע, לפי שזכין לו לאדם שלא בפניו, ויחיד ורבים הלכה כרבים, וצריך להודיעם, וכן בעירובי תבשילין שמערב יום טוב לשבת צריך להודיעם, כדי שיתרגלו במצות, שאם לא הודיעם תשכח מצות עירוב. וכך מברך באי"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב, בדין יהא שרא לנו לאפוקי ולעיולי מבית לחצר ומחצר לבית ומבית לבית ומחצר לחצר ומגג לחצר ומחצר לגג לנו ולכל דדיירין בהני בתי.

והאי חלון שבין שתי חצירות גבוה י' ורחב ד' מערבין שנים ואין מערבין אחד הני מילי חצר, אבל בית מערבין אחד, אפילו גבוה עשרה, מאי טעמא דביתא כמאן דמלי דמי. וישראל [מומר] שמשמר שבתו בשוק, נותן רשות ומבטל רשות, כיצד אומר רשותי קנויי לך, רשותי מבוטלת לך קנה, ולא צריך לזכות, אבל בנכרי עד שישכור ממנו לא קנה ואם היו שוכנים בחצירות של נכרי ולא השכירו ממנו (לג) [מערב שבת שלא היה בשם הנכרי ובא הנכרי צריך לשכור ממנו] אפילו בשבת, כי הא דרב יוסף ורב חייא בר אבא ורב אסי איקלעו בההוא פונדק אתי נכרי מריה דפונדק בשבתא, אמרו מהו למיגר מיניה בשבת, מי אמרינן שוכר כמערב דמי ואסור, או דילמא שוכר כמבטל רשות דמי ושפיר דמי, אמר להו ר' חמא בר יוסף נשכור, אמר להו ר' חייא בר אבא נסמוך על דברי הזקן ונשכור, כי אתי שיילוה לר' יוחנן אמר להם יפה עשיתם ששכרתם, (לד)

וכד שלח ר' אלעזר לגולה משום רבינו הוו יודעין ששוכרין מן הגוים אפי' בפחות משוה פרוטה. (לד) ומומר שאינו משמר שבתו בשוק צריך להשכיר ממנו, שהוא כנכרי, והבא בשביל ישראל זה בלא עירוב מותר לישראל אחר לאכול הימנו, וזה שבא בשבילו אסור, והלכות עירובין מרובות הן, וכולן במס' עירובין, בלוש ותשכח, לכך נאמר והכינו את אשר יביאו יכינו היאך יביאו ע"י עירוב.

והיה משנה. לחם כפול, מיכן אמרו רז"ל צריך אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת.

ד"א משנה. משונה בטעמו ובריחו.

וזו שאילה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבה ואמר לו תבלין יש לנו ושבת שמו.

פסוק ו

ויאמר משה ואהרן אל כל עדת בני ישראל ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. [אמרו להם עד שאתם ישינים במטותיכם הקב"ה מפרנס אתכם.

וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים]. ששקולה יציאת מצרים כנגד כל נסים וגבורות שעשה הקב"ה לישראל.

פסוק ז

ובקר וראיתם את כבוד ה'. מיכן את למד שבפנים מאירות ניתן המן לישראל.

בשמעו את תלונותיכם על ה'. אמר להם וכי מה אנו, שאתם עומדין ומתרעמים עלינו.

פסוק ח

ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול. הוא השליו ששואלין אותו שלא כהוגן, נתן אותו להם בפנים חשיבות בערב, אבל הלחם ששאלו כהוגן נתן להם בבקר בפנים מאירות.

בשמוע ה' את תלונותיכם. אמר להם אילו עלינו הייתם מתרעמים היינו סובלים, אלא הרי אתם עומדים ומתרעמים לפני אל חי וקים לעולמים. למדנו שכל המהרהר אחר רבו, כמהרהר אחר השכינה, שנאמר לא עלינו תלונותיכם כי על ה'.

דבר אחר בתת ה' לכם בערב. בשר לאכול. מיכן שאין אדם לאכול בשר שני פעמים ליום, וכה"א כי תאוה נפשך לאכול בשר (דברים יב כ), ושלא להרבות סעודותיו יותר מדאי.

ולחם בבקר לשבוע. מלמד שאין שביעה אלא במראית העין, וכן קהלת אמר טוב מראה עינים מהלך נפש (קהלת ו ט), וכן אמרו רז"ל לא יאכל אדם תבשילו אלא לאור הנר, כדי שישבע, הסומין אוכלין ולא שביעין, ומי שאוכלין בלילי שבתות בלא הנר בחשך ידמו, כי אין אוכלין לשבוע נפשם, ועוד שמא יפול זבוב במאכל או שום דבר איסור ואין רואהו, לפיכך אמרו רז"ל הדלקת נר בשבת מצוה, שיתענג בשבת במאכל ובמשתה, ואם יאכל

מבעוד יום קודם שמקדש היום, הרי הוא חושבו כתענית צבור שאוכלין מבעוד יום, ואין זה תענוג שבת אלא תענוג חול וגם בזה לא בחר ה', וכל חכמי ישראל השוו בדבר זה להדליק נר בשבת, לא נחלקו אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין.

ונחנו מה. חכמי ישראל כל זמן שמתגדלין מוסיפין ענוה, שנאמר ונחנו מה, ודוד אמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב ז).

פסוק ט

ויאמר משה אל אהרן אמר אל כל עדת בני ישראל קרבו לפני ה'. מפני מה אמר משה לאהרן, לאמר לבני ישראל, והוא לא אמר, לפי שהיו עתידין ליתן את הדין, וכן הוא אומר ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש (במדכר יז יא).

קרבו לפני ה'. כדי ליתן את הדין.

כי שמע את תלונותיכם. שעשיתם שלא כהוגן.

פסוק י

ויהי כדבר אהרן אל כל עדת בני ישראל. והרי מיד היה ולא נתעכב.

ויפנו אל המדבר. לא הספיקו לפנות עד שנתגלית השכינה.

והנה כבוד ה' נראה בענן. [א"ר יוסי כל זמן שישראל היו מבקשים לסקל את משה ואת אהרן, כבוד ה' היה נראה בענן], וכן הוא אומר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד (במדבר יד י).

פסוק יא

וידבר ה' אל משה לאמר. (נו) דיבור בלשון קשה, כענין שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל).

פסוק יב

שמעתי את תלונת, כל תלונות של ישראל חסרין, שהיו מתחסרין מזכיותיהן.

ד"א למה חסרין ו' בכתיבתם, שכל תלונותם חשובין כתלונה אחת, לכך נאמר תלונת בני ישראל, אע"פ שהם מתלוננים, בני ישראל הם, בניי הם, אהוביי הם, זרע אברהם אוהבי, בני יצחק הנעקד לשמי, נטע ישראל בני בכורי.

ד"א שמעתי את תלונת, א"ר יהושע אמר הקב"ה למשה גלוי וידוע לפני מה שאמרו ישראל, ומה שהן עתידין לומר, דבר אליהם בלשון קשות לאמר, מה דבר, ומה לאמר, לשון קשה, ולשון נחת, אמור אליהם בין שני דברים אתם עומדים בלחם ובבשר, בלחם ששאלתם כהוגן, אני נותן לכם כהוגן לשבוע, שנאמר ובבקר תשבעו לחם, חזרתם ושאלתם בשר ממלא מעיים, הרי נותנו לכם, שלא תאמרו אין ספיקה בידו ליתנו לי, וכן דוד אמר וינסו אל בלבבם לשאל אוכל לנפשם, הן הכה צור ויזובו מים וגו' הגם לחם

יוכל תת אם יכין שאר לעמו (תהלים עח יז יח כ), אלא הריני נותנו לכם, ולבסוף אני נפרע מכם, שנאמר לכן שמע ה' ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגו' (שם שם כא).
וידעתם כי אני ה'. דיין אני להפרע מכם.

פסוק יג

ויהי בערב. מלמד שבפנים חשיכות ניתן השליו לישראל.
ותעל השליו ותכס את המחנה, כתיב בשי"ן וקרינן בסמ"ך, מלמד שהיו אוכלין אותו ודומה להם כסילונים, הצדיקים אוכלים אותו בשלוה, רשעים בסילונים.
ותעל השליו ותכס, איני יודע כמה, כשהוא אומר ויטוש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה וגו' וכאמתים על פני כל הארץ (במדבר יא לא), שתי אמות היתה גבהם מן הארץ כדי שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל שלא בצער, שמלבו ולמטה שתי אמות ולמעלה אמה אחת, וכן דוד מלך ישראל אומר ויפל בקרב מחנהו סביב למשכנותיו (תהלים עח כח), ולא ידענו כמה, כשהוא אומר כדרך יום כה וכדרך יום כה, הרי עשרה פרסאות שהם ארבעים מילין שהן מהלך יום לאדם בינוני.
ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה. כיצד המן יורד להם לישראל יוצא רוח צפונית ומכבדת את המדבר ויורד (טל) [מטר] ומרבץ את הארץ והטל עליה והרוח מנשבת בו ועושה אותו כמין שלחנות של זהב, ואחר יורד עליהם המן, ומהן היו ישראל נוטלין ואוכלין.

פסוק יד

ותעל שכבת הטל. [למדנו שהטל מלמעלה, וכתיב וברדת הטל וגו' ירד המן עליו (במדבר יא ט)], הא כיצד טל מלמעלה וטל מלמטה והמן באמצע, ודומה כמו שמונח בחפיסה.
והנה על פני המדבר. לא על המדבר כולו אלא על מקצתו, שנאמר על פני המדבר, פנים הנראים במדבר ולא כל המדבר.
דק. דבר היורד מן השמים, שנאמר הנוטה כדוק שמים (ישעיה מ כב).
ד"א דק, שהיה דק.
מחספס. שנבלע ברמ"ח אברים מנין מחספ"ס, וכה"א לחם אבירים אכל איש (תהלים עח כה), לחם שנבלע ברמ"ח אברים, וכה"א ונפשנו קצה בלחם הקלקל (במדבר כא ה), קל היה במעיהם שאוכלין ואינן נפנים.
ד"א מחספס. דבר שנימוח על פיסת יד, וכה"א וחם השמש ונמס (להלן פסוק כא).
דק ככפור. זה הגליד שהיה הטל כגליד, אבל המן כזרע גד, וכן מפורש במס' יומא בפרק אחרון, וכבר היו ר' טרפון והזקנים יושבין, ור' אלעזר המודעי יושב לפניהם,

אמר להם ר' אלעזר המודעי, ששים אמות היה גבהו של מן, אמרו לו מודעי עד מתי את מתמיה עלינו, אמר להם מקרא אני דורש ממבול, דכתיב חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים (בראשית ז כ), וכתיב וארובות השמים נפתחו (שם שם יא), וכתיב במן ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול (תהלים עח כג וכד), כמה ארובות בדלת ארבע, בשני דלתות שמונה, לשני ארובות חמשה עשר אמות לשמונה ארובות ששים אמה, וכולה מפורש במס' יומא.

פסוק טו

ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. כאדם האומר לחבירו מה הוא זה, בלשון מצרי אומרים מה הוא מן הוא.

ויאמר משה אליהם. משה אמר לזקנים, וזקנים לכל ישראל.

הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה. מיכן היה ר' יוסי בר שמעון אומר כסוסים נתפטמו ישראל, דכתיב לחם אבירים אכל איש (שם שם כה).

פסוק טז

זה הדבר אשר צוה ה'. אמר להם משה אל תאמרו בדעתכם שמא יבוא נחשון בן עמינדב וכל גיבוריו ומלקטין הרבה יצא עני שבישראל ללקוט קימעא.

לקטו ממנו איש לפי אכלו, וכמה אכלו, עומר לגלגולת, שאם יאכל כזה השיעור הרי הוא בריא, פחות מכאן הרי הוא מקולקל במעיו, יותר על כן הרי הוא רעבתן.

מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו. שאם היה לוקח יותר ממספר נפשות ביתו, היה מבאיש ומתליע.

פסוק יז

ויעשו כן בני ישראל. עשו מה שנפקדו ולא עברו על גזירת משה.

ויקלטו המרבה והממעיט. המרבה נפשות לקטו לפי נפשות ביתו, והממעיט לפי הנפשות, ונס גדול היה נעשה במן, שאם ברח לו עבד ונמצא העבד ביד אדונו ישראל, הלה אומר אתה מכרתו לי, והלה אמר ממני ברח, אם נמצא העומר שלו בבית רבו הראשון ידוע שהוא ברח, ואם בבית חבירו שהוא לשם נמצא העומר, בידוע שהראשון מכרו, וכן האשה שברחה מבית בעלה, היה המן מגיד לישראל דינין ומשפטים עצומים.

פסוק יח

וימודו בעומר. עומר זה עשירית האיפה, האיפה שלש סאין, הסאה ששת קבין, הקב ארבעת לוגין, הלוג ששת ביצים, וסימנו "ג"ו"ד"ו אילנא, נמצא הקב כ"ד והסאה קמ"ד ביצים, האיפה תל"ב ביצים מ"ג ביצה וחומש ביצה הוא שחייבה בהן החלה, והוא שאנחנו לשין כשיעור הזה בפסח, שלא לערב קמח יותר מכזה השיעור.

ולא העדיף. ללקוט באיפה כי אם בעומר, והממעיט שאין לו אלא נפש אחת לא החסיר מן העומר.

איש לפי אכלו לקטו. שיעור עומר לכל אחד ואחד.

פסוק יט

ויאמר משה אלהם, משה אמר לזקנים, וזקנים לכל ישראל.

איש אל יותר ממנו עד בקר. כדי לתת נס בתוך נס.

ד"א כדי להכין לבם לאביהם שבשמים, שמי שהיה לו חמשה או יותר בנים, היה אומר שמא למחר לא ירד מן, והיה לבו נכון לשמים.

פסוק כ

ולא שמעו אל משה. אלו מחוסרי אמנה שלא האמינו לדברי משה רבינו.

ויותירו אנשים ממנו עד בקר. אנשים הותירו ונשים לא הותירו.

וירם תולעים ויבאש. תחילה מבאיש, ואח"כ מתליע, שנאמר ולא הבאיש ורמה לא היתה בו (להלן פסוק כד).

ויקצוף עליהם משה. לפי שלא האמינו בבריתו.

פסוק כא

וילקטו אותו בבקר בבקר. בקר שתי שעות, בקר שתי שעות הרי ארבע, מיכן אמרו תפלת השחר עד חצות, ר' יהודה אומר עד ארבע שעות, שהרי בקר נקרא עד ארבע שעות.

וחם השמש. איזה שעה שהשמש חם והצל צונן, הוי אומר בארבע שעות.

ונמס. שהיה מושך והולך ממנו נחלים, ובאים הצבאים והאיילים ויחמורין ושותין מהם ואומות העולם צדין אותן וטועמין בהם טעם מן שהיה לישראל והן משבחין לאלהי ישראל.

פסוק כב

והיה ביום הששי לקטו לחם משנה. שמא תאמר לא היה לכל אחד ואחד, ת"ל שני העומר לאחד, לחם כפול היה לכל אחד ואחד.

ויבאו כל נשיאי העדה. ויגידו למשה. אמרו לו מה נשתנה יום זה מכל הימים.

פסוק כג

ויאמר אלהם משה הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה'. אמרו לו אימתי, אמר להם מחר, מיכן אנו יודעין שראש חדש אייר של אותה שנה לא היתה שבת, שהרי הכתוב אומר שבתון שבת קדש לה' מחר, ולא יבא אלא כדברי תנא דסדר עולם שאמר ניסן הוקבע בערב שבת, השלים ניסן יבוא אייר באחד בשבת, ובחמשה עשר בו באו מדבר סין, בששה עשר בו שהוא שני בשבת ירד המן.

וילקטו אותו בבקר בבקר.הרי ארבע בקרים, שני בשבת, שלישי בשבת,ורביעי וחמישי, והיה ביום הששי לקטו לחם משנה, וכתיב שבתון שבת קדש להי' מחר שבתון שבת. וחל ראש חדש סיון להיות בשני בשבת, ובשבת שהוא ששה לחודש נתנו עשרת הדברות לישראל, זה עיקר, ואין לסור ממנו ימין ושמאל, וכן מפורש במס' שבת בפ' ר' עקיבא, וכתוב בחמשה עשר יום לחדש השני (לעיל פסוק א) שהוא יום ראשון, שכתוב בו ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה), ויבאו ללקוט המן ד' ימים עד יום הששי, דכתיב וילקטו אותו בבקר בבקר (לעיל פסוק כא), ד' בקרים, וביום הששי לקטו לחם משנה (שם כב), ויבא ר"ח סיון בשני בשבת, ומתן תורה בשבת, לקיים זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ ח), שהוא יום שבת עצמו, כענין שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים (שמות יג ג) בעצומו של יום, אבל אם תאמר שבחמישי בשבת יצאו ממצרים, יבוא אייר בשבת, והכתוב אומר ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין וגו' בחמשה עשר יום (שם טז א), וכי ביום שבת באו, והלא אמרנו שישראל נצטוו על השבת במרה, לפיכך אי אפשר לומר כן, ועוד לא יבוא מתן תורה בשבת, כי אם בערב שבת, לפיכך אי אפשר לומר כן, אלא כמו שאמר בסדר עולם. וכן הלכה וכן הדין וכן העיקר.

את אשר תאפו אפו. מיכן שהיו ישראל טועמין במן מכל טעמים שהיה רוצה לטעום, טעם אפוי היה טועם, ואם טעם מבושל היה טועם, ר' יהושע אומר הרוצה לאפות היה אופה לו, והרוצה לבשל היה מבשל לו, ר' אליעזר המודעי אומר על אפוי אפו ועל מבושל בשלו, למדנו ליום טוב שחל להיות בערב שבת שאין רשאים לאפות ולבשל, אלא אם כן עירבו בדבר אפוי ומבושל כגון פת ובשר או כל מיני מאכל, כדי שיסמוך עליו בשבת, שלא יראה כמבשל מיום טוב לשבת, שכבר תיקן מערב יו"ט לשבת, ואפי' כזית, וצריך לברך בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב, וצריך להודיעם ולזכותם ע"י אחר שיטול המברך על הערוב, לאחר שבירך יאמר בדין יהא שרא לנא לאפוי ולבשולי ולאטמנא מיומא טבא ולשבתא לנא ולכל קהלנא, ויתנו לאחד מן הבית ויאמר לו תהא זוכה לכל בני קהלינו, לפי שזוכין לאדם שלא בפניו, ואעפ"כ ראוי להודיעם כי עירבתי עליכם, שלא להשכח תורת עירובי תבשילין. ואם לא עירב מערב יום טוב, לא יבשלו ביום טוב לצורך השבת, אבל מבשל הוא ליום טוב, ואם הותיר יהא לשבת, וכן מפורש במסכת יום טוב.

ואת כל העודף. מה שנשאר מן המן שלא נאפה ולא נתבשל יהיה למשמרת עד הבקר ליום השבת.

פסוק כד

ויניחו אותו עד הבקר כאשר צוה משה. לפי שקצף על מה שהותירו קודם לערב שבת, הוצרך הכתוב לומר כאשר צוה משה.

פסוק כה

ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו. מה ת"ל ג' פעמים היום, ר' הינדקא אומר מיכן אמרו שלשה סעודות בשבת, לפי שהיו ישראל רגילין לצאת בשחרית, אמר להם משה אינו מצוי היום, אמרו לו הואיל ולא מצאנוהו שחרית נצא בין הערבים, אמר להם כי שבת היום, מה ת"ל היום לא תמצאוהו בשדה, באותה שעה היה לבן רוצה להיבקע, אמרו הואיל ולא מצאנוהו היום שמא גם למחר לא ימצא, אמר להם היום לא ימצא עד למחר בשחרית אין אתם מוצאין אותו.

ר' אלעזר אומר אם תזכו לשמור את השבת, תנצלו משלש פורעניות, מחבלי של משיח, וממלחמת גוג ומגוג, ומיום הדין הגדול.

פסוק כו

ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו. למדנו שאין המן יורד לא בשבת ולא ביום טוב, שנא' שבת לא יהיה בו.

פסוק כז

ויהי ביום השביעי יצאו מן העם וגו'. אלו מחוסרי אמנה שעברו על דברי משה רבינו.

פסוק כח

ויאמר ה' אל משה עד אנה מאנתם. ר' יהושע אומר אמר הקב"ה למשה אמר להם לישראל הוצאתי אתכם ממצרים, קרעתי לכם את הים, הורדתי לכם את המן, העליתי אתכם את הבאר, הגזתי לכם את השלו, ועשיתי לכם כמה נסים וגבורות, עד מתי ממאנים לשמור מצותי ותורותי, שמא תאמרו מצות הרבה הטלתי לכם, מצוה אחת הטלתי לכם, ממרה לשמרה ולא שמרתם אותה.

ארבעה פעמים צעקה שכינה עד אנה, עד אנה מאנתם, עד אנה ינאצוני (במדבר יד יא), ועד אנה לא יאמינו בי (שם), עד מתי לעדה הרעה הזאת (שם שם כז), וכנגדן אמר דוד מלך ישראל, עד אנה ה' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר את פניך ממני, עד אנה אשית עצות בנפשי, עד אנה ירום אויבי עלי (תהלים יג ב ג). עד אנה מאנתם, שלא לבייש האנשים אשר יצאו ללקוט ולא מצאו, וכן ביהושע כתיב חטא ישראל (יהושע ז יא).

פסוק כט

ראו כי ה' נתן לכם השבת, ראיה זו בינה, כענין שנא' ולבי ראה הרבה חכמה ודעת (קהלת א טז).

כי ה' נתן לכם השבת. (קכו) אמר לו הקב"ה למשה, משה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם.

לכם. ולא לשאר אומות, שנאמר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ).

השבת. הידועה, ובאה משמת ימי בראשית, ויכל אלהים ביום השביעי (בראשית ב ב). על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים, וכבר אמר לחם משנה (פסוק כב), ללמדך שהשבת משונה בטעמו ובמאכלו.

ד"א ראו כי ה' נתן לכם השבת. הזהרו והשמרו בכבוד שבת, שמא תאמרו מה הנייה יש, ת"ל אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיה נו ב), כדי שתשבתו ולא תחללו אותה.

הוא נותן לכם ביום הששי. שהרי לא הבאיש ורמה לא היתה בו.

לחם יומים. כל עסקי שבת כפולים, לחם יומים, שבת וינפש (שמות לא יז), שבתון שבת קדש (שם טז כג), לחם משנה (שם שם כב), מזמור שיר ליום השבת (תהלים לג א), מחלליה מות יומת (שמות לא יד), אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיה נו ב); שבו איש תחתיו. אלו ארבע אמות, שכן תחתיו של אדם ארבע אמות, כדי שיטול חפץ ממרגלותיו וישים מראשותיו, מיכן אמרו חכמים במס' שבת, המעביר חפץ ברשות הרבים שכן תחתיו לסוף ד' חייב.

תנן התם הזורק חפץ ארבע אמות ברשות הרבים חייב חטאת, ומשחרב בית המקדש אין לנו כפרה בחטאת, כי אם בתשובה ובחרטה ובתענית ובמלקות.

וכן רקק מים ורשות הרבים מהלכת בתוכו, הזורק לתוכו ארבע אמות חייב, (קלג) וכמה רקק מים, שאינו עמוק עשרה טפחים, ספינות קטנות קשורות זו בזו מטלטלין מזו לזו, אם אינן קשורות אע"פ שמוקפות אין מטלטלין מזו לזו.

ותנן יציאות השבת שתים שהן ארבע בפנים וכו', ותנו רבנן ארבע רשויות לשבת, רשות היחיד, ורשות הרבים, כרמלית, ומקום פטור, כרמלית צידי רשות הרבים, וכגון אצטבעות שבצידי רשות היחיד, שאינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים, כרמלית פי' רך מל. מקום פטור עמוד ברשות הרבים גבוה עשרה שאינו רחב ארבעה שהוא רשות לעצמו, וכולהו הלכות במס' שבת, בלוש ותשכח.

אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. אלו אלפים אמה שהן רשות לשבת להילוך בהם לכל רוח ממקום ששבת שם, כדילפינן מקום ממקום, ומקום מניסה, [וניסה מניסה], וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, [וחוץ מחוץ], דכתיב ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה [ואת פאת נגב אלפים באמה] ואת פאת ים אלפים באמה

וגו' (במדבר לה ה), ואם תאמר אלו אלפים אמה לענין ערי מקלט נאמרו, הא כתיב מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (שם שם ד), (ואם תאמר אלו אלפים אמה לענין ערי מקלט נאמרו, הא כתיב מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (שם שם ד)), ואם תאמר אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים, אעפ"כ למדנו אותו מהיקש מקום ממקום, דכתיב כאן ממקומו, וכתיב אל מקום הרוצח אשר ינוס שמה (שמות כא יג), וניסה מניסה, דכתיב וישב בגבול מקלטו אשר ינוס שמה (במדבר לה כה), ואותו ניסה מגבול שבפסוק, וגבול ים זה מגבול, דכתיב אם יצא יצא הרוצח לגבול עיר מקלטו (שם שם וכו'), ואותו גבול מחוץ שבאותו הפסוק, וחוץ זה מן ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה (שם שם ה), למדנו לתחום שבת מגזרה שוה ומהיקש, שגזירה שוה הוא כמו ב' פסוקים הדומין זה לזה, והיקש שאינו דומה זה לזה, והואיל ובפסוק אחד כתובים למדין זה מזה, כגון מקום מניסה, וכן כולם.

תנן התם מי שהוציאהו גוים או רוח רעה אין לו אלא ארבע אמות, ואם קנה שביתה בכל מקום יש לו אלפים אמה לכל רוח, ואם רוצה להלוך מצד אחר מערב מערב שבת ונוטל אלפים אמה מצד זה ונותן מצד זה, ומהלך אלפים אמה למקום שעירב, וכל עירובי תחומין מפורשין במס' עירובין, וכיון ששמעו הדבר הזה קבלו עליהם ושבתו שנאמר

פסוק ל

וישבתו העם ביום השביעי.

פסוק לא

ויקראו בית ישראל את שמו מן. דורשי רשומות אמרו בני ישראל קראו אותו מן, אבל עד שבאו בני ישראל לקרוא שמו מן, לא היה שמו מן, אלא לחם אבירים (תהלים עח כה).

והוא כזרע גד. ר' יהושע אומר דומה לזרע פשתן, יכול שהוא אדום כזרע פשתן, ת"ל לבן, ר' יוסי אומר כשם שהנביא הוא מגיד לישראל מה שבחדרים וסתרים, כך היה המן מגיד לישראל דברים הסתומים והנעלמים, כיצד איש ואשה זאת אומרת הוא סרח עלי, וזה אומר היא סרחה עלי, אמר להם משה רבינו לבקר משפט, למחר אם נמצא העומר שלה בבית בעלה בידוע שהיא סרחה עליו, אם נמצא העומר שלה בבית אביה בידוע שהוא סרח עליה והוא הוציאה מתוך ביתו, וכן ב' שבאו לדין וכו' במס' יומא.

וטעמו כצפיחת בדבש. ר' יהושע אומר כעין איסקריטון, ר' אליעזר אומר כסולת זה שצפה על גבי נפה ולישה בדבש וחמאה.

פסוק לב

ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה'. לפי השעה צוה הקב"ה למשה.

מלא העומר. מן המן מלא העומר מדת העומר שהיתה להם לישראל במדבר, שהיא עשירית האיפה, שיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה, שיעור שבעת רביעים קמח שחייבין בחלה מנין ח"ל"ה.

למשמרת לדורותיכם. לא הבאיש ורמה לא היתה בו ולא התליע ולא נימס.

לכך נאמר בו שלש משמרות, למשמרת לדורותיכם, לפני ה' למשמרת (פסוק לג), לפני העדות למשמרת (פסוק לד).

ד"א למשמרת, לדור המדבר, למשמרת בארץ ישראל, למשמרת לעתיד לבא, לפי שצנצנת המן ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והארון ובדיו, וכל כלי המשכן, גנוזים תחת מחילות ההיכל, ומי גנזם יאשיהו המלך גנזה, בשעה שמצא חלקיהו הכהן ספר התורה פתוח בהיכל כתוב בו יוליך ה' אותך ואת מלכך וגו' (דברים כח לו), מיד עמד וגנז כל אלו, שנאמר ויאמר המלך לכהנים המבינים בעם. תנו לכם את ארון ברית ה' כי אין לכם משא בכתף ועתה עבדו את ה' בכל לבבכם (דה"ב לה ג).

ואמר ר' אליעזר אתיא דורות דורות, אתיא משמרת משמרת, כתיב במקלו של אהרן למשמרת לאות לבני מרי (במדבר יז כה), וכתיב הכא למשמרת לדורותיכם, וכתיב לפני העדות למשמרת, ללמדך שבמקום אחד נגנזו.

פסוק לג

ויאמר משה אל אהרן. מפני מה אמרו לאהרן, לפי שאהרן היה עתיד להתקדש קודש קדשים, ולשרת לפני העדות, וגם כי מטה אהרן היה עתיד להיות למשמרת לאות לבני מרי, לכך אמר לו משה רבינו קח צנצנת אחת ותן [שמה] מלא העומר מן, וזה אחת מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות, לקיים מה שנאמר אין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט), ואלו הן, הקשת, והמן, והמטה, והשמיר, והמכתב, והלוחות, ופי הארץ, ופי האתון, וקברו של משה רבינו, ואילו של יצחק. וי"א בגדיו של אדם הראשון, ומקלו של אהרן, כפתוריה ופרחיה, ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה.

קח צנצנת אחת. איני יודע ממה היתה, אם של כסף ואם של זהב, אם נחושת אם ברזל, אם בדיל, אם עופרת אם חרש, אלא מעצמו אתה למד, צנצנת דבר שהוא צונן מצין מחבירו, ואיזהו דבר שהוא מצין מחבירו, אין אתה מוצא אלא חרש, ולא עוד אלא שמשמר מה שבתוכו והוא משתמר בארץ, וכה"א ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים (ירמיה לב יד), וכן היין אינו משתמר לימים רבים ושנים, אלא בקנקנים של חרס.

והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם. (קסו) א"ר אלעזר בימי ירמיהו הוציא להם לישראל צנצנת המן שנאמר, הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל (שם ב לא),

אמר להם ירמיהו הנביא לישראל מפני מה אין אתם עסוקין בתורה, אמרו לו אם אנו מתעסקין בתורה מאין נתפרנס, באותה שעה הוציא להם צנצנת המן, אמר להם ראו אבותיכם שהיו במדבר ועוסקין בתורה ממה היו מתפרנסין, אף אתם אם עוסקין בתורה הקב"ה מפרנס אתכם, מדוע אמרו עמי רדנו (שם שם).

פסוק לד

כאשר צוה ה' את משה. כן עשה אהרן.

ויניחהו אהרן. צנצנת לשון נקבה, דכתיב צנצנת אחת, ויניחהו אהרן, לשון זכר, חוזר אל המן, דכתיב, והוא כזרע גד (שמות טז לא).

לפני העדות למשמרת, למדנו שלא הניחו אהרן בשנת הארבעים אלא בשנה שניה משנה שנעשה בה הארון, לכך נאמר לפני העדות.

פסוק לה

ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה. וכי ארבעים שנה אכלו אותו, והלא מחמשה עשר בניסן ועד ששה עשר באייר לא ירד המן, יש לומר שרובה של שנה כאילו כולה לכך נאמר ארבעים שנה, ורבותינו אמרו עוגות שהוציאו ישראל ממצרים טעמו בהם טעם מן, ר' יהושע אומר ארבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה רבינו, בשבעה באדר מת משה, ואכלו הימנו עשרים וארבע של אדר, וששה עשר של ניסן, דכתיב וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן (יהושע ה יב).

עד בואם אלא ארץ נושבת. עד שעברו את הירדן, שמא תאמר עד שכבשו ועד שחילקו ועד שנתיישבו כל אחד ואחד בחלקו היו אוכלין את המן, לכך נאמר עוד את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, ואימתי היה זה, ממחרת הפסח בששה עשר בניסן, דכתיב ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי (יהושע ה יא), מכאן תשובה לאומרים ספירת העומר ממחרת השבת שהוא שבת בראשית, שהרי הכתוב אומר ממחרת הפסח, ולא ממחרת השבת, ואם תאמר אותה השנה חל יום ראשון של חג המצות להיות בשבת, לפיכך כתב ממחרת הפסח, תשובתך בצידך וכתוב והעם עלו מן הירדן בעשור לחודש הראשון (שם ד יט), דע והבן שחמשה עשר שחל להיות בשבת ידוע שראש חודש היה שבת, ואם ר"ח היה שבת בעשירי בו שני בשבת, וכתיב עברו בקרב המחנה וצוו העם לאמר הכינו לכם צדה כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים (שם א יא), נמצא תחלת ההכרזה ותחלת הכנת צידה ביום שבת שהוא שמיני לחודש, וכי לא מצא יהושע להכרזה אלא ביום שבת, הלכך אי אפשר להיות חמשה עשר ביום השבת, ואם תאמר הלא מחרת הפסח הוא חמשה עשר בניסן, שהרי הפסח בארבע עשר הוא נשחט, דע כי

ממחרת נקרא אפי׳ ליום שני, כגון הפסח נאכל בלילי ט״ו ובוקרו של י״ו הוא מחרתו של לילי ט״ו לכך נקרא יום ששה עשר ממחרת הפסח, ודומה לזה הענין ויכם דוד מהנשף עד הערב למחרתם (ש״א ל יז), למחרת לא נאמר, אלא למחרתם של נשף ושל ערב, ונקרא מחרתו של נשף של מעלה, ואם תאמר והא כתוב בפרשת אלה מסעי ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (במדבר לג ג), והוא בחמשה עשר, הבן כי עיקר הכתוב מה כתוב ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בחמשה עשר יום לחודש הראשון (שם), וממחרתו שהוא ששה עשר יצאו כולן ולא נשאר שם אחד מישראל, עד שנתקבצו מאליהם מרעמסס ומגושן ומכל ערי פרעה, עבר כל יום ט״ו וממחרתו יצאו ביד רמה, ללמדך שהתורה צריכה דקדוק ועיון להשוות הפסוקים, לקיים מה שנאמר משפטי ה׳ אמת צדקו יחדו (תהלים יט י), למדנו שממחרת השבת הוא ממחרת הפסח, וא״ת היאך מצינו לט״ו שנקרא פסח על אכילתו, דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש (שמות יב ח), וכתיב ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה׳ (שם שם יא), הנה לך כי לילי ט״ו נקרא פסח, ומחרתו הוא יום מחרת ליום אחד הוא י״ו, לפי שלא הספיקו כולן לצאת עד יום י״ו.

פסוק לו

והעומר עשירית האיפה הוא. אחד משבעת רבעים ועוד.

פרק יז

פסוק א

ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין וגו׳ ויחנו ברפידים. למה נקרא שמה רפידים, שרפו ידיהן מן המצות, לפיכך בא עליהם שונא, שאין שונא בא אלא על חטא.

פסוק ב

וירב העם עם משה. עברו על שורת הדין, דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו, אינו נותן עיניו אלא בקטן, אבל כאן לא נתנו עינם אלא בגדול.

ויאמר להם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה׳. אמר להם כל זמן שאתם מדיינים עמי, כאילו אתם מנסים את ה׳.

פסוק ג

ויצמא שם העם למים. דבר השווה לכל חסרון.

וילן העם על משה, כולם ביחד נתרעמו.

להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא. השוו בהמתן לגופן, לפי שבהמתו של אדם הוא חייו, שאדם מהלך בדרך אם אין בהמתו של אדם עמו מסתגף הרבה.

פסוק ד

ויצעק משה אל ה' לאמר. אמר לפניו רבונו של עולם בינך ובינם אני אהרג, אתה אומר אל תקפיד כנגדם, שנאמר כי תאמר אלי שאהו בחיקך (במדבר יא יב), והם בקשו להרגני, בוא וראה שבחו של משה רבינו שלא ביקש לטורדם, אלא בקש רחמים עליהם, כאן הקב"ה ממיך ומשה מגביה, שנאמר עוד מעט וסקלוני, ולהלן הקב"ה מגביה, שנאמר הניחה לי ויחר אפי (שמות לב י), ומשה ממיך, דכתיב ויחל משה (שם שם יא).

פסוק ה

ויאמר ה' אל משה עבור לפני העם. עבור על פשעיהם, עבור על דבריהם.

וקח אתך מזקני ישראל. להיות לך לעדות, שלא יאמרו מעיינות היה שם.

ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך והלכת. שלא יאמרו ממה של פורענות הוא, ויעשו בו נסים הרבה, כיוצא בו הקטורת נשרפו עליו נדב ואביהוא, שלא יאמרו קטורת של פורענות הוא, לפיכך ויתן את הקטורת ויכפר על העם (במדבר יז יב). וכן הארון פרץ ה' פרץ בעוזא (ש"ב ו ח), ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' (ש"א ו ט), לפיכך נתברך בו עובד אדום, שנאמר ויברך ה' את בית עובד אדום (ש"ב ו יא).

פסוק ו

הנני עומד לפניך. עמד כתיב, אמר לו הקב"ה מקום שאתה מוצא רושם רגלי אדם, שם אני עומד לפניך.

והכית בצור ויצא ממנו מים. המוציא לך מים מצור החלמיש (דברים ח טו), וכן דוד אומר הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו (תהלים עח כ).

פסוק ז

ויקרא שם המקום מסה ומריבה. ר' אלעזר המודעי אומר המקום קוראו מסה ומריבה, מיכן לבית דין הגדול שהוא נקרא מקום.

היש ה' בקרבנו. ר' אליעזר אומר אם מספיק לנו צרכנו נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו.

ד"א היש ה' בקרבנו. אם יודע מה אנו צריכין מיד ויבא עמלק.

פסוק ח

ויבא עמלק. ר' אליעזר אומר שבא בגלוי פנים.

וילחם עם ישראל ברפידים. על שרפו ידיהם מן המצות, וכן איוב אומר היגאה גמא בלא בצה ישגא אחו בלי מים (איוב ח יא), כך אי אפשר לישראל להיות בלא תורה ובלא מצות.

ד"א ויבא עמלק. שבא בעצה עם האומות, ואמר להם בואו עמי אם ינצחוני ברחו לכם, ואם אני אנצח אותם תהיו עמדי.

ד"א מה ראה עמלק לבוא להלחם עם ישראל, כדי לנקום נקמת עשו זקנו, דכתיב וישטום עשו את יעקב (בראשית כז מא) אליפז היה בכור עשו וצוהו להתגרות עם בני יעקב, ולפי שנתגדל עם איוב וחבריו, לא נלחם בהם.

עמלק. עם לק שרצה לקוק דמן של ישראל ככלב.

פסוק ט

ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים. לא אמר לו בחר לי, אלא בחר לנו, השווה כבוד תלמידו לכבוד עצמו, היינו דתנן יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וכן שאול אמר לנערו פן יחדל אבי מן האתונות ודאג? לנו (ש"א ט ה), לפיכך זכה למלכות, ומנין שיהא כבוד חבירך חביב עליך כמורא רבך, שנא' ויאמר אהרן אל משה בי אדוני (במדבר יב יא), ומנין למורא רבך כמורא שמים, שנא' ויען יהושע בן נון משרת משה [וגו'] כלאם (שם יא כח), כשם שהקב"ה כלאם כך אתה כלאם.

בחר לנו אנשים. ר' יהושע אומר בחר לנו אנשים גבורים ויראי חטא.

וצא הלחם בעמלק. ר' יהושע אומר אמר לו משה ליהושע צא מתחת הענן והלחם בעמלק.

מחר אנכי נצב. מעותד ועומד. ר' אלעזר המודעי אומר מחר נגזור תענית ונהא מעותדין בזכות אבות.

ראש. אלו מעשה אבות.

הגבעה אלו מעשה אמהות, וכה"א מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב ח) ; ומטה האלהים בידי. מטה שבו נקרע הים, שבו נעשו נסים וגבורות, בו נכה את עמלק. איסי בן יהודה אומר חמשה דברים בתורה שאין להם הכרע, שאת ' ארור, מחר, משוקדים, וקם, מפורש במס' יומא.

פסוק י

ויעש יהושע כאשר אמר לו משה, מה שנתפקד עשה לא עבר על גזירת משה.

ומשה אהרן וחור עלו ראש הגבעה. להזכיר מעשה אבות ואמהות, שנאמר כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו (במדבר כג ט).

פסוק יא

והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק. וכי ידיו של משה שוברות מלחמה או עושות מלחמה, אלא כ"ז שהיה משה מגביה ידיו למעלה, היו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומאמינים במי שצוה את משה לעשות כך, מיד עושה להם נסים וגבורות, כיוצא בו עשה לך שרף (במדבר כא ח), כדי להיות מכוונין את לבן לאביהן שבשמים, מפורש במסכת ר"ה.

כתיב ידו, וכתיב וידי משה כבדים, אלא בתחלה היה מגביה ידו אחת וממיך אחת, עד שהתחילו שני ידיו להיות כבדים, כאדם שתלוים לו שני בדים שלמים בשתי זרועותיו, כבדים מפני עונותיהם של ישראל.

פסוק יב

ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה, וכי לא היה לו למשה כסת או כר לישב עליהן, אלא מיכן בזמן שהצבור בצער, שלא יאמר אדם אלך לביתי ושלום עליך נפשי, אלא ישתתף בצערן של צבור.

ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד. שהיה אהרן מזכיר מעשה לוי, וחור מזכיר מעשה יהודה, מכאן שאין פחות משלשה בני אדם עוברין בתענית צבור לפני התיבה.

ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. [ידיו לשון ריבוי], אמונה לשון יחיד, אלא אמר משה בידי אחת תזכור לא חמור אחד מהם נשאתי (שם יו טו), ובידי אחת תזכור מעשה נסים וגבורות שעשית על ידי.

ד"א אמונה, כל יד ויד היתה אמונה מתאמנת לעמוד, כמו אומן את הדסה (אסתר ב ז).

ד"א ויהי ידיו אמונה. שב' ידיו שוות כאחת, עומדות ומתאמצות בתפלה, לכך נאמר ויהי בלשון יחיד, וכן אמונה בלשון יחיד.

עד בא השמש. לפי שכל המלכים אין עושין מלחמה אלא עד שש שעות, ומלכות זו החייבת משחרית לערבית.

ד"א עד בא השמש. לפי שהיו בתענית [עד שבא השמש], (מח) מיכן אמרו כל תענית שלא שקעה עליה חמה אינה תענית.

פסוק יג

ויחלוש יהושע. ויחרש, ריש"ש ולמ"ד מתחלפין.

ד"א ויחלוש שהיה מכה בהם כאדם שהוא מכה את העכברים ומכתשם.

את עמלק. לרבות אשתו ובניו.

ואת עמו, לרבות עם חיל בניו.

לפי חרב. שהיה מתיז ראשיהם בחרב וחוזר ומכתשן.

פסוק יד

ויאמר ה' אל משה כתב זאת זכרון בספר. מפורש במס' מגילה. כתב זאת, מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, זה מה שכתוב בנביאים, שנאמר פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (ש"א טו ב), פקידה וזכירה אחת היא.

בספר. מה שכתוב במגילה, שנאמר ונכתב בספר (אסתר ט לב).

ושים באזני יהושע. רמז רמז לו שיהושע מכניס ומנחיל את ישראל הארץ, ובאותו יום נמשח יהושע.

כי מחה אמחה. מחה בעוה"ז, אמחה בעוה"ב.

כי מחה אמחה. זקנים הראשונים אמרו כל אומה ולשון המצירים לישראל, בה במדה לוקין, פרעה לקה בים, עמלק בחרב.

זכר. זה המן.

עמלק. כמשמעו.

מחה. לו ולתולדותיו.

אמחה. לכל משפחתו.

מתחת, מפרס השמים.

פסוק טו

ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי. ר' יהושע אומר משה קראו נסי. אמר משה רבינו הנס הזה שעשה הקב"ה לישראל בגיני עשאו, וכה"א והיה כאשר ירים משה ידו וגו' (לעיל פסוק יא), מרנא ורבנא טוביהו ברי' אליעזר ז"ל אמר נסי אלו שנותיו של משה רבינו נסי מאה ועשרים שנה, שכל שנותיו נעשה עמו נסים, מיום הולדו עד מאה ועשרים שנה, תחלת לידתו נתמלא הבית אור, וכשמת לא ידע איש את קבורתו.

פסוק טז

ויאמר כי יד על כס יה, כל זמן שהרשעים בעולם, כביכול אין כסאו שלם, ואין השם שלם, בטלו רשעים מן העולם, הכסא שלם והשם שלם, שנאמר מלחמה לה' בעמלק.

ד"א כי יד. אין יד אלא שבועה, שנאמר אשר נשאתי את ידי (במדבר יד ל), ר' אלעזר המודעי אומר נשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו, אם אניח נין ונכד בעמלק מתחת מפרס השמים, שלא יהו אומר גמל זה של עמלק, כבש זה של עמלק. ר' אליעזר אומר נשבע הקב"ה שאם יבוא אחד מהאומות להתגייר שיקבלוהו ישראל, ומזרעו של עמלק לא יקבלו אותו, לכך מצינו בדוד, שנאמר ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי (ש"ב א יג), באותה שעה נזכר דוד מה שצוה לו הקב"ה למשה, תמחה את זכר עמלק, ויאמר אליו דמך על ראשך (שם שם טז), לכך נאמר מלחמה לה' בעמלק.

ביום שעתיד הקב"ה להושיע את ישראל, והיתה לה' המלוכה, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

מדור דור, מדורו של משה, לדורו של שמואל, ר' אליעזר אומר לדורו של משיח, שנאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (תהלים עב ה).

סליק פרשת בשלח.
פרשת יתרו כתיב טוב להודות להי' ולזמר לשמך עליון (תהלים צב ב), טוב היה ליתרו כיון ששמע גבורות ה', נתן הודייה לשם הנכבד, שנא' וישמע יתרו כהן מדין חותן משה, ובסוף הענין כתוב ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה וגו' עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים (שמות יח י ויא).

פרק יח

פסוק א

וישמע יתרו. מה שמועה שמע ובא, ר' יהושע אומר שמע מלחמות עמלק ובא, שהיא כתובה בצדו, ר' אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרע ים סוף שמעו האומות מסוף העולם ועד סופו, וכן אומרת רחב לשלוחי יהושע כי שמענו את אשר הוביש ה' וגו' ונשמע וימס לבבנו (יהושע ב י ויא).
וישמע יתרו. שבעה שמות נקראו לו, יתרו נקרא שמו שהותיר במעשים טובים, יתר שהותיר פרשה אחת בתורה, חובב שנעשה חביב למקום, [חבר שנעשה כחבר למקום], רעואל שנאהב למקום ונעשה ריע לישראל, פוטיאל שפלטו אל מע"ז, קיני שקינא לשמים וקנה לו תורה. בתהלה כתיב אל יתר חותנו (שמות ד יח), כיון שעשה מעשים טובים ניתוסף לו אות וי"ו, וכן ביהושע, הושע היה שמו, וניתוסף לו אות י', ולענין הרשעים אינו כן, שהרי עפרון שמו, ומשנשקל דמים מאברהם נקרא עפרן, וכן ביהונדב נקרא יונדב, מיכן שלא יתחבר אדם לרשע אפילו לקרבו לתורה.
כהן מדין. ר' [יהושע] אומר כומר היה, כענין שנאמר ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני (שופטים יח ל). ר' אלעזר המודעי אומר שר היה, שנאמר ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח).
חותן משה. בתחלה היה משה מתכבד ביתרו חמיו. שנאמר וילך משה וישב אל יתר חותנו (שמות ד יח), ועכשיו חמיו מתכבד בו במשה. שנאמר וישמע יתרו כהן מדין חותן משה, אמרו לו מי אתה, אמר אני חותן משה.
את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו. שקול משה כנגד כל ישראל.
כי הוציא ה' את ישראל ממצרים. מגיד ששקולה יציאת מצרים כנגד כל נסים וגבורות שעשה הקב"ה לישראל.

פסוק ב

ויקח יתרו חותן משה את צפורה אשת משה. ראויה היתה לו.

אחר שלוחיה. ר' יהושע אומר מאחר שפטרה בגט. נאמר כאן שילוח, ונאמר להלן שילוח, וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתה (דברים כד ב), מה להלן בגט אף כאן בגט.

ר' אלעזר המודעי אומר פטרה במאמר, שכיון שאמר לו הקב"ה למשה, והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (שמות ג יא), באותה שעה לקח אשתו ובניו להביאם מצרימה, באותה שעה אמר הקב"ה לאהרן, לך לקראת משה המדברה (שם ד כז), כיון שפגעו בהר האלהים נשקו וחבקו, אמר לו, משה אחי, היכן היית כל השנים הללו, אמר לו בארץ מדין, אמר לו מה טף ונשים אלו שעמך, אמר לו, אשתי ושני בניי, אמר לו ולהיכן אתה מוליכן, אמר לו למצרים, אמר לו על שבמצרים אנו מצטערים, ואתה מביא אחרים להכניסם במצרים, באותה שעה אמר לה לכי לבית אביך, ונטלה שני בניה והלכה לה, לכך נאמר אחר שלוחיה.

פסוק ג

ואת שני בניה אשר שם האחד גרשום. זה הבכור.

כי אמר גר הייתי בארץ נכריה. ר' יהושע אומר נכריה היתה לו, ר' אלעזר המודעי אומר נכריה בדת, שהתנה עמו יתרו שלא למול את הראשון, לפיכך הקדימו המלאך להרוג אותו, מיד ותקח צפורה צר ותכרות, וירף ממנו (שמות ד כה כו), ר' יהושע בן קרחה אומר גדולה מילה, שכל זכיותיו של משה רבינו לא תלו לו לפי השעה עד שמל את בנו.

פסוק ד

ושם האחד אליעזר. לא אמר ושם השני, אלא ושם האחד, זה היה מיוחד לשם צפורה, וזה היה מיוחד לשם משה רבינו.

כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה. אימתי היה בזמן שאמר לו דתן, מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (שם ב יד), וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה (שם שם טו), אמר תפשוהו למשה וביקש להרגו, נדמה המלאך כדמותו של משה רבינו, תפשו את המלאך וינצל משה וברח, לכך נאמר ויצילני מחרב פרעה.

פסוק ה

ויבא יתרו חותן משה. שהיה מתכבד במשה.

ובניו ואשתו. בניו של משה ולא ממקום אחר.

ואשתו. ולא שנתייאשה הימנו.

אל משה. מפני כבודו של משה.

אל המדבר. ואע"פ שהניח כל כבודו וכל עושרו ובא אל המדבר מקום תוהו שאין בו כלום.

אשר הוא חונה שם הר האלהים, לא מקומו של אדם מכבדו, אלא הוא מכבד את מקומו, שנאמר אשר הוא חונה שם הר האלהים.

פסוק ו

ויאמר אל משה. ר' יהושע אומר אגרת כתב לו, ר' אלעזר המודעי אומר שלח לו ביד שליח.

אני חותנך יתרו בא אליך. על אהבתך, אם תעשה בגיני עשה וצא לקראתי וקבלני, ואם לא עשה בשביל אשתך, ואם לא עשה בשביל שני בניה, שנאמר ואשתך ושני בניה עמה.

פסוק ז

ויצא משה לקראת חותנו. מיכן אמרו לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת.

וישתחו וישק לו. מיכן שחייב אדם להיות נוהג בחמיו כבוד.

וישאלו איש לרעהו. מי הקדים, משה הקדים, שנאמר איש לרעהו, ואין איש אלא משה, שנאמר והאיש משה עניו מאד (במדבר יב ג).

לשלום. מיכן אמרו לעולם יקדים אדם שלום לחבירו ואפילו לעובד כוכבים בשוק.

ויבאו האהלה. זה בית המדרש.

פסוק ח

ויספר משה לחותנו. כדי למשכו ולקרבו לתורה.

את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים. מיכן שכללותיה של תורה מרובין יותר מפרטותיה.

על אודות ישראל את כל התלאה אשר מצאתם. במצרים ועל הים.

בדרך. זו מלחמת עמלק.

ויצילם ה'. הצילם מכולם.

פסוק ט

ויחד יתרו. לשון חדוה.

על כל הטובה. כמשמעו. ר' יהושע אומר על כל הטובה זה המן, אמרו לו המן שאנו אוכלין אנו טועמין בו טעם פת, טעם בשר דגים וחגבים, טעם כל המטעמים שבעולם, וכן פירשו רבותינו במס' יומא, בטעם לשד השמן (במדבר יא ח), מה שד זה תינוק טועם בה כמה טעמים, כך היה המן מתהפך לכמה מטעמים, קל וחומר מה לחם היוצא מן הארץ מתקנין אותו אלף מיני מאכלות, כמו שמפורש בהגדת איכה, האשה שנתנה

בנה ללמדו מיני תבשילין ולמד לו חמשה מאות מיני מטעמים בחטה, ועוד ת"ק כו', לחם שירד מן השמים עאכ"ו.

ר' אלעזר המודעי אומר על כל הטובה, זה הבאר שהיו טועמין הימנה טעם יין ישן, טעם יין חדש טעם דבש טעם כל הממתקין שבעולם.

ר' אליעזר אומר על כל הטובה, זה ארץ ישראל שנאמר ארץ טובה ורחבה (שמות ג ח).

פסוק י

ויאמר יתרו ברוך ה'. זכה יתרו לומר ברוך ה', מה שלא אמרו ששים רבוא מישראל, לפיכך זכו בני בניו וישבו סנהדרין בלשכת הגזית.

אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה. התנין הגדול.

אשר הציל את העם מתחת יד מצרים. שיעבוד מצרים.

פסוק יא

עתה ידעתי. עד כאן לא הודה בדבר.

כי גדול ה' מכל האלהים. מגיד שלא הניח שום ע"ז בעולם שלא חזר עליה לעבדה, לכך נאמר כי גדול ה' מכל האלהים, וכן נעמן שר צבא מלך ארם הודה ואמר, הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל (מ"ב ה טו), וכן רחב אמרה כי ה' אלהיכם הוא האלהים בשמים וגו' (יהושע ב יא).

כי בדבר אשר זדו עליהם. בקדרה שבשלו בה נתבשלו, כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב), וישב ה' עליהם את מי הים (שם טו יט).

פסוק יב

ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים. עד עכשיו היה עובד ומקטר לע"ז, עכשיו הוא מביא עולה וזבחים לאלהים.

ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה. ומשה עצמו היכן היה, אלא מלמד שהיה עומד ומשמש עליהם, וממי למד מאברהם, שנאמר והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו (בראשית יח ח), והדרש הזה דרש ר' יצחק כשעשה רבן גמליאל סעודה לחכמים והיה משמש עליהם.

לפני האלהים. מלמד שכל המקבל פני (חבירו) [חכמים] כאילו מקבל פני שכינה, רז"ל אמרו כל הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה, כאילו מקבל פני שכינה.

פסוק יג

ויהי ממחרת. ממחרת הסעודה.

וישב משה לשפוט את העם. מה משפטים היה להם, אלא בני ערב רב היו תובעים שלל המצריים.

ויעמד העם על משה. (מו) מיכן לשני בעלי דינין להיות עומדין, ואם רצו ב"ד להושיב את שניהם הרשות בידם, ואיזהו אסור אחד עומד ואחד יושב.

ויעמד העם על משה. לפני משה, כענין שנאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב).

מן הבקר עד הערב. והלא אין דנין דינין אלא עד זמן סעודה, אלא מגיד שכל מי שהוא מוציא הדין לאמיתו כאילו נעשה שותף למעשה בראשית, שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה), לפי שמעמיד העולם, כדתנן על שלשה דברים העולם קיים, על הדין ועל האמת ועל השלום.

ד"א מן הבקר עד הערב. כל מי שהוא דן שעה אחת ביום על האמת, כאילו כל היום כולו דן, לכך נאמר ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב.

פסוק יד

וירא חותן משה וגו'. כמלך שהוא יושב והכל עומדין.

פסוק טו

ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים.

פסוק טז

כי יהיה להם דבר בא אלי. בין טומאה לטהרה.

ושפטתי. זה דין שאין בו פשרה.

בין איש ובין רעהו. זה דין שיש עמו פשרה, שהם נעשו ריעים זה לזה.

והודעתי את חוקי האלהים. חוקים אלו דרשות שהן נחקקין בלב.

ואת תורותיו. אלו ההוריות דברי ר' יהושע, ר' אלעזר המודעי אומר חוקים אלו עריות, וכן הוא אומר לבלתי עשות מחוקות התועבות (ויקרא יח ל).

פסוק יז

ויאמר חותן משה אליו לא טוב הדבר. מלמד שהיה אדם חשוב יתרו (נא) שעיקם בדבורו ואמר לא טוב.

פסוק יח

נבל תבול. בתאנה זו שעליה נובלות, שנאמר כנבול עלה מגפן וכנובלת מתאנה (ישעיה לד ד).

גם אתה. לרבות את אהרן.

גם העם. לרבות שבעים זקנים, דברי ר' יהושע.

כי כבד ממך הדבר. אמר לו הסתכל בקורה זו שהוא לחה שנים או שלשה נכנסין תחתיה ואינן יכולין לעמוד בה ארבעה וחמשה יכולין לעמוד בה.

פסוק יט

עתה שמע בקולי איעצך. אם תשמעני ייטיב לך.

ויהי אלהים עמך. צא והמלך בגבורה.
היה אתה לעם. היה אתה להם בכלי מלא דיברות.
והבאת אתה את הדברים. שאתה שומע ותרצה בהם.

פסוק כ

והזהרתה אתהם. אלו עשרת הדברות, ה' דוהזהרתה וה' של אתהם הם עשרה.
את החוקים. אלו עריות.
ואת התורות. אלו הוריות.
והודעת להם את הדרך ילכו בה. זה תלמוד תורה.
ואת המעשה אשר יעשון. זה מעשה הטוב דברי ר' יהושע, ר' אלעזר המודעי אומר הודע להן בית חייהן, את הדרך זה ביקור חולים, ילכו זה קבורת מתים, בה זה גמילות חסדים, ואת המעשה אשר יעשון זה לפנים משורת הדין.

פסוק כא

ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל. תחזה להם בנבואה.
אנשי חיל. אלו עשירים ובעלי ממון.
יראי אלהים. אלו שהן יראין מן הקב"ה בדין.
אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה.
שונאי בצע. אלו ששונאין ממון בדין דברי ר' יהושע.
ושמת עליהם שרי אלפים. הן שש מאות.
שרי מאות. ששת אלפים.
שרי חמשים. שנים עשר אלף.
שרי עשרות. שמנה ריבוא, נמצאו דייני שבעת ריבוא ושמונת אלפים ושש מאות.

פסוק כב

ושפטו את העם בכל עת. ר' יהושע אומר בני אדם שהן בטלין ממלאכתם יהיו דנין בכל עת.
והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך. אלו דברים גדולים, וכה"א את הדבר הקשה יביאון אל משה (פסוק כו).
וכל הדבר הקטן ישפטו הם. דברים קלים במשפט.
ד"א כל הדבר הגדול יביאו אליך. בב"ד הגדול.
ד"א כל הדבר הגדול, זה דבריו של גדול, כגון השופט ונביא השקר וכהן גדול, שלא יהיו נידונין בסנהדרי קטנה, אלא יביאו אליך היינו סנהדרין גדולה של שבעים ואחד, וזהו במס' סנהדרין מפורש שם, היינו דתנן דיני נפשות בעשרים ושלשה, ותנן נמי אין

דנין לא את השופט, ולא נביא השקר, ולא את הכהן הגדול, אלא ע"פ ב"ד של שבעים ואחד וכו'.

וכל הדבר הקטן. אלו דיני ממונות שהן בשלשה.

והקל מעליך ונשאו אתך. בדומין לך שיהו כשרין, (סה) היינו דתנן החשוד בדבר לא דנו ולא מעידו.

פסוק כג

אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים. צא המלך בקונך.

וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. אהרן ושבעים זקנים.

פסוק כד

וישמע משה לקול חותנו. עליו אמר שלמה שומע לעצה חכם (משלי יב טו).

ויעש כל אשר אמר. לו האלהים.

ד"א אשר אמר חמיו, שנאמר ויאמר חותן משה אליו (פסוק יז).

פסוק כה

ויבחר משה אנשי חיל. קיצר בענין ואמר אנשי חיל, אנשי חיל בממון, אנשי חיל ביראה, אנשי חיל במצות.

פסוק כו

ושפטו את העם בכל עת. שהיו בטלין ממלאכתן.

בכל עת. יכול אפילו בלילה, ת"ל ביום הנחילו את בניו (דברים כא טז), מיכן אמרו דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה.

עשרה דברים בין דיני ממונות לדיני נפשות, דיני ממונות בשלשה, דיני נפשות בעשרים ושלשה, דיני ממונות פותחין בין לזכות ובין לחובה, דיני נפשות אין פותחין לחובה, דיני ממונות מטין ע"פ אחד, בין לזכות ובין לחובה, דיני נפשות אין מטין, דיני ממונות מחזירין בין לזכות ובין לחובה, דיני נפשות אין מחזירין לחובה, דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה, דיני נפשות אין הכל מלמדין חובה, דיני ממונות המלמד זכות מלמד חובה, המלמד חובה מלמד זכות, דיני נפשות המלמד זכות אינו מלמד חובה, דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה, דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום, דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות ביום שלאחריו לחובה, דיני ממונות מתחילין מן הגדול, דיני נפשות מתחילין מן הצד, הכל כשרין לדון דיני ממונות, ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות.

פסוק כז

וישלח משה את חותנו. ר' יהושע אומר שלחו לכבודו של עולם. ר' אלעזר המודעי אמר נתן לו מתנות רבות, שנאמר אל נא תעזוב אותנו (במדבר י לא), אמר לו אתה נתת לי

עצה טובה, והקב"ה הסכים לדבריך, אל נא תעזוב אותנו, אמר לו כלום הנר מהנה, אלא במקום חשך, אף אתה חמה, ואהרן אחיך כאור הלבנה, מה יעשה הנר בחמה ובלבנה, אלא אלך אל ארצי ואגייר כל בני מדינתי, שאביאם לתלמוד תורה ואקרבם תחת כנפי השכינה, וכן עשה שנאמר ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם (שופטים א טז), לכך נאמר וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, הלך לגייר את בני משפחתו, שנא' ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים [שמעתים] סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (דה"א ב נה), יעבץ קרא לאלהי אבותיו שירבה גבולו בתלמידים, שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי (שם ד י) כתיב ויבא אלהים את אשר שאל (שם שם שם), זימן לו הקב"ה את בני קיני ולימדם תורה, זה הוא שאמר שלמה בחכמתו רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' (משלי כט יג), [וכתיב עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' (שם כב ב)] הא כיצד תלמיד שבא לשמוע לפני הרב והרב רוצה ללמוד מאיר עיני שניהם ה', ומגלין לו מן השמים רזי טעמי תורה, ונעשה כמעיין שאינו פוסק, וכנהר שמתגבר והולך, אבל אם אינו רוצה הרב להישנותו, עושה כולם ה', מי שעשה את זה חכם ואת זה טפש, יכול עוד לטפש את זה ולהחכים את זה, כיוצא בו נדרשין הפסוקין הללו על עני המבקש צדקה מן העשיר, אם נתן לו מאיר עיני שניהם ה', ואם לאו עושה כולם ה', חוזר לעשות את זה עשיר, ואת זה עני.

ר' חנניא בן גמליאל אומר כל הענין הזה נאמר בשנה שניה בשעה שביקש משה רבינו להעמיד הדגלים, שנאמר איש על דגלו באותות (במדבר ב יב).

פרק יט

פסוק א

בחדש השלישי לצאת בני ישראל. בתחלה היו מונין ישראל ליצירה, חזרו למנות מיציאת מצרים, חזרו למנות לבנין הבית, שנאמר ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה וגו' (מ"א ט י), לא זכו למנות לבנינו, מונין לחורבנו, וזה לנו עתה אל"ט שהוא דתתס"ז לעולם, ולא עוד אלא שאנו מונין למלכות יונים אתי"ז, זהו שאמר שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי (שה"ש א ו).

ביום הזה באו מדבר סיני. ראש חדש היה.

פסוק ב

ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני. [והלא כבר נאמר באו מדבר סיני (פסוק א), אלא] מקיש נסיעתן מרפידים לביאתן מדבר סיני, מה ביאתן למדבר בתשובה לקבל התורה, אף נסיעתן מרפידים בתשובה.

ויחנו במדבר. נתנה תורה במדבר בפרהסיא מקום הפקר, כל הרוצה לקבל יבא ויקבל. ויחן שם ישראל, שוין כולם בלב אחד, שכל ויסעו ויחנו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, אבל כאן כולם היו בלב אחד.

שם. מלמד שאמר להם זמן הרבה אתם חונים שם וכן היה, שנאמר ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן וגו' ויסעו בני ישראל (במדבר י יא יב), הרי שנים עשר חודש פחות עשרה ימים חנו שם, שהם שנ"ד פחות י', טול וקדשתם היום ומחר, ויום חנייתם, ויום נסיעתם, נשארו ש"מ.

נגד ההר. למזרחו של הר.

פסוק ג

ומשה עלה אל האלהים. זה יום שני.

ויקרא אליו ה'. קדמה קריאה לדבור.

כה תאמר. בלשון הקודש, כה תאמר כענין הזה שלא תפחות ולא תותיר.

כה תאמר לבית יעקב. אלו הנשים.

ותגיד לבני ישראל. אלו האנשים, שציוהו לאמר לנשים בנחת ולהנעים המצות, ותגיד לבני ישראל המצות ודקדוקיהם, דברים שהן קשין כגידים, וראיה לדבר שלא תמצא בכל המקרא כמותו מלא יו"ד ; ותגיד לשון גידין, ועוד יש לומר מה כה תאמר, אלו ראשי דברים, וראיה לו ריש מילין אמר (דניאל ז א)) ותגיד, כל הענינים והעונשים והאזהרות וראיה לו בשמשון כי הגיד לה את כל לבו (שופטים טז יח), וכיוצא בו הגד נא לי מה עשית אל תכחד ממני (יהושע ז יט), ואומר והגד לעמי פשעם (ישעיה נח א), כי י' יתירה בעבור י' הדברות שעתידין לינתן להם.

פסוק ד

אתם ראיתם. לא כתבים שגרתי לכם, ולא עדים אני מעיד עליכם, אלא אתם בעצמכם בעיניכם ראיתם.

אשר עשיתי למצרים, זו נקמה שעשה באלהיהם, שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד).

ד"א אלה המכות, שנאמר כל נפלאותי אשר אעשה בקרבו (שמות ג כ).

ואשא אתכם על כנפי נשרים. ר' אליעזר אומר זה יום רעמסס, לפי שנתקבצו כולם ובאו לרעמסס בשעה קלה.

ואבא אתכם אלי. לפני הר סיני, לפי שהוא חסר יו"ד ואבא לקבל עשרת הדברים.

[ד"א] **ואשא אתכם על כנפי נשרים**. מה הנשר הזה אינו מתיירא מכל עוף בעולם, ונושא את גוזליו על אברתו, שנאמר ישאהו על אברתו (דברי' לב יא), ואינו מתפחד אלא מן האדם, שלא יזרוק בו חצים, מוטב שיזרק בגופו ולא בגוזליו, וכה"א כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב יב), לכך נאמר על כנפי נשרים שכל העופות נושאין את בניהן בין רגליהן.

פסוק ה

ועתה אם שמוע תשמעו בקלי. אמר להם כל התחלות קשות, ועתה קבלו עליכם.

אם שמוע תשמעו. מיכן אמרו אם שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו מצות הרבה.

ושמרתם את בריתי. ר' אליעזר אומר זה ברית שבת. ר' עקיבא אומר זה ברית מילה.

והייתם לי סגולה מכל העמים, שתהיו פנויים לי ועוסקים בדברי תורה, ולא בדברים אחרים.

ד"א סגולה. מה סגולה חביבה עליו לאדם כך תהיו חביבין עלי, שמא תאמר כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה, ועבד אחר אדונו, והבן אחר אביו, יכול אף אתם כן מסוגלים לי מאחרים, ת"ל כי לי כל הארץ, וכתיב ומבלעדי אין אלהים (ישעיה מד ו).

פסוק ו

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. כלומר אני אשלוט בכם ולא אחר.

ממלכת כהנים, איני ממליך עליכם מעובדי כוכבים אלא מכם, וכה"א אחת היא יונתי תמתי (שה"ש ו ט).

כהנים. יכול כהנים מבטלנים, כענין שנאמר ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח), ת"ל וגוי קדוש.

ד"א וגוי קדוש. קראם גוי, שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דה"א יז כא).

קדוש. שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם (ויקרא יט ב), שהם מוקדשים ומופרשים מעובדי כוכבים ומשקוציהם.

אלה הדברים. שלא תפחות ולא תוסיף.

אשר תדבר אל בני ישראל. כסדר הזה.

פסוק ז

ויבא משה ויקרא לזקני ישראל. מגיד שחלק כבוד לזקנים.

וישם לפניהם. האיר את עיניהם ביחודו של מקום, וקרבם אל יחודו של מלכו של עולם.

את כל הדברים האלה. ראשון ראשון ואחרון אחרון.
אשר צוהו ה'. אף לנשים אמר.

פסוק ח

ויענו כל העם יחדו ויאמרו. לא ענו בחנופה, זה בשביל זה, אלא יחדו השוו כולן לב אחד.
כל אשר דבר ה' נעשה. אע"פ שלא שמענו הדברים נעשה אותן.
וישב משה את דברי העם אל ה'. וכי מה צורך היה למשה להשיב דברי העם אל ה', לא בא הכתוב אלא ללמדך דרך ארץ ממשה רבינו שלא יאמר אדם הואיל ויודע מי ששלחני מה עשיתי, איני צריך להשיב לו תשובה, אלא צריך להשיבו.
ד"א וישב משה. כדי ליתן שכר למשה על כל עלייה ועלייה ועל כל ירידה וירידה.

פסוק ט

ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן. זה הערפל, שנאמר ומשה נגש אל הערפל (שמות ב כא).
בעבור ישמע העם בדברי עמך. מלמד שאמר לו הקב"ה למשה הריני קורא לך מראש ההר ואתה עולה, שנאמר ויקרא ה' למשה (פסוק כ).
וגם בך יאמינו לעולם. גם בך לרבות הנביאים העתידים לעמוד אחריך.
ויגד משה את דברי העם אל ה'. וכי מה אמר לו הקב"ה למשה לאמר לישראל, ומה דברו ישראל להגיד לפני הגבורה, ר' יוסי הגלילי אומר מצות הגבלה אמר להם, והם קבלו עליהם. ר' אלעזר בן פרטה אומר, אמר להם משה רבינו אם תקבלו עליכם עונשים בשמחה, הרי אתם מקבלים שכר, ואם לאו אתם מקבלים פורעניות, וקבלו עליהם עונשים בשמחה, לכך נאמר ויגד משה. רבי אומר אמרו לו רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה שומע מפי הפרגוד, כשומע מפי המלך, לכך נאמר ויגד משה.
ד"א אמרו רצוננו לראות מלכנו, לא דומה שומע לרואה, ולכך נאמר ויגד משה את דברי העם, מה הגיד, הגיד מה שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, ואם תאמר כבר כתוב בפסוק של מעלה וישב משה, הבן וישב כתוב ולא ויגד, מלמד שבא משה להשיב תשובה להניד דברי העם, וקודם שדבר משה לפניו אמר לו הקב"ה הנה אנכי בא אליך בעב הענן, ואחר דברו אמר ויגד משה, הדברים שהשיב להגיד ולא הספיק להגידם מקודם והגידם אחר כך, אבל הן הן הדברים הראשונים.

פסוק י

ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר. זה יום רביעי לחדש, ומחר זה יום חמישי לחדש, ובהשכמת יום ששי בנה מזבח, זו דברי המכילתא, ועיינתי אני במס' שבת בפ' אמר ר' עקיבא בברייתא תנו רבנן בששי בחודש ניתנו עשרת הדברים לישראל,

ר' יוסי אומר בשבעה בו, אמר רבא דכולי עלמא בראש חדש אתו למדבר סיני כתוב הכא ביום הזה, וכתיב החדש הזה לכם (שמות יב ב), מה להלן ראש חדש, אף כאן ראש חדש, ודכולי עלמא בשבת נתנה תורה לישראל, כתיב הכא זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ ח), וכתיב התם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים (שם יג ג), מה להלן בעיצומו של יום, אף כאן נמי בעיצומו של יום, כי פליגי בקביעא דירחא, ר' יוסי סבר בחד בשבא איקבע ירחא, ורבנן סברי בתרי בשבא איקבע ירחי, ואע"פ שר' יוסי נימוקו עמו, ואמר יום אחד הוסיף משה מדעתו, לא עמדה הלכה כמותו, אלא לפי שאמר בשבעה בו והוצרך לומר יום אחד הוסיף, וקרא לא דייק כוותיה, מ"מ נראין הדברים כרבנן שאמרו בשני בשבת הוקבע ראש חדש סיון כמו שכתבנו למעלה, שר"ח ניסן הוקבע יום ו', ור"ח אייר יום ז' ויום א', וביום ראשון באו למדבר סיני, ואכלו את המן חמשה ימים קודם לשבת, שנאמר ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות טז כו), לפי שהיה מדבר אליהם ביום ראשון על ירידת המן, אמר להם ששת ימים, כלומר ששת ימי שבת, אבל הוא עד הבקר לא נמצא שנאמר ובקר וראיתם את כבוד ה' (שם שם ז), וראש חודש סיון הוקבע בשני בשבת כרבנן, ובו ביום באו במדבר סיני, אותו היום היו טרודים מן הדרך ולא אמר להם כלום, ביום שני שהוא שלישי בשבת אמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, ברביעי בשבת אמר להם מצות הגבלה, בחמישי עשו פרישה שהוא רביעי בחדש, שנאמר וקדשתם היום, זה יום רביעי בחדש, ומחר זה יום חמישי בחדש, שהוא ששי בשבת, וביום השבת שהוא ששי בחדש, קבלו עשרת הדברות והוא יום חג השבועות, יום מתן תורה, יום חמשים ליציאת מצרים, לכך נאמר תחת התפוח עוררתיך (שה"ש ח ה), ואומר בתפוח בעצי היער (שם ב ג), מה תפוח זה מוציא פירות לחמשים יום משתפרח, כך התורה נתנה לחמשים יום לגאולת ישראל, ונתנה תורה לסוף שבעה דורות, אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם, ומשה, שהן סוף שבעה שבועות לגאולתן, שהוא יום שביעי המקודש, כי בו שבת מכל מלאכתו.

דרש האי גלילאה עליה דרי' חסדא, בריך רחמנא דיהב לן אוריין תליתאי, ביום תליתאי, על ידי תליתאי, לעם תליתאי, בירח תליתאי, כמאן כרבנן שאמרו בשני בשבת הוקבע החדש ובחמישי עבוד פרישה.

וקדשתם היום ומחר. יום חמישי ויום ששי וביום השביעי המקודש, שבת קבלו עשרת הדברות, שהוא יום שלישי להפרשה, והשכים משה בבקר, ובנה מזבח ולקח הדם ושם באגנות, והזה על ישראל, שלא קיבלו ישראל את התורה, אלא על ידי טבילה והזאה, ולפי שהענין הזה כתוב בפי אלה המשפטים, ואין אומרים בתורה מה שהוקדם מוקדם

ומה שהאחיר מאוחר, אלא אעפ"י שמאוחר, המבין יכול להבין ענינו, כי כלם נכוחים למבין, והט אזנך לשמוע, שפרשת אלה המשפטים, וכל ספר הברית כתב לו משה רבינו קודם לעשרת הדברות, שנאמר ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), ואח"כ קבלו עשרת הדברות, וכל אלו המעשים בו ביום נעשו, ולפי שרציתי להביא מדרש כל פסוק בענינו, הנחתי שלא לפרש פה פרשת ואל משה אמר עלה אל ה' (שמות כד א), כי כל אותה הפרשה היתה בין שלשת ימי הפרשה, בזמן שאמר וקדשתם היום ומחר. מהו וקדשתם. הפרישה מן האשה, שהפולטת שכבת זרע בתוך שלשה ימים טמאה, שעדיין לא הסריח, אבל ביום השלישי טהורה, שכבר יוצאת מתורת שכבת זרע ואינה ראויה להזריע, לפיכך לא הפרישם אלא שני ימים בלבד.

וכבסו שמלותם. ומנין לטבילה שהיו צריכין, שבכל התורה אין כיבוס בגדים בלא טבילה, שנאמר וכבס בגדיו ורחץ בשרו במים (ויקרא טו יג).

פסוק יא

והיו נכונים ליום השלישי. זה יום ששי שבו נתנה התורה ביום השבת.

כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם. זו אחת מעשר ירידות שבתורה, כדכתיב לעיל.

לעיני כל העם. מלמד שלא היה בהם סומין.

ד"א לעיני כל העם. מלמד שראו באותה שעה מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל, שנאמר וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא).

פסוק יב

והגבלת את העם. שומעני למזרחו, ת"ל סביב.

לאמר. מאי לאמר, מלמד שהתרו זה בזה.

השמרו לכם. בלא תעשה, (נו) כדרי אבין א"ר אלעאי כל מקום שאתה מוצא השמר פן ואל, אינו אלא לא תעשה.

עלות בהר. יכול לא יעלה אבל יגע, ת"ל ונגוע בקצהו, השמרו לכם שלא לעלות ושלא ליגע, כמו ותהלתי לפסילים (ישעיה מב ח), כמו ובחמתך תיסרני (תהלים לח ב).

כל הנוגע בהר מות יומת. הרי זו עונש.

פסוק יג

כי סקול יסקל. וכי מאחר שאמר כל הנוגע בהר מות יומת למה לי לא תגע בו יד, אלא זה שאמר לא תגע בו יד עונה על הנוגע בהר מות יומת, שהוא חייב מיתה, אבל לא תגע בו יד בהר לא תגע בו, אלא סקול יסקל באבנים מתחתית ההר, או ירה יירה מתחתית ההר. שאם תבא להביאו ולהמיתו הנה גם המביאו נוגע בהר ויהא חייב מיתה, אלא יסקל או ירה יירה מרחוק.

אם בהמה. לרבות חיה.
אם איש, לרבות את האשה, ולמה הקדים בהמה לאיש, לפי שאינה מצווה על הגבלה ואפ"ה לא יחיה.
במשוך היובל. זה קרן השופר שהוא מוביל הקול כשימשוך היובל את קולו הכל רשאי לעלות בהר, מיכן א"ר יוסי לא מקומו של אדם מכבדו אלא האדם מכבד את מקומו, כל זמן שהשכינה בהר כל הנוגע בהר מות יומת, נסתלקה שכינה הכל רשאין לעלות.

פסוק יד
וירד משה מן ההר אל העם. מלמד שלא היה משה רבינו פונה לעסקיו, ולא היה יורד לתוך ביתו אלא מן ההר אל העם, ולא היה בו עסק אלא סרסור בין הקב"ה לישראל, אין לי אלא בהר סיני שלא היה פונה לעסקיו אלא מן ההר אל העם, מנין שאף באהל מועד כן, ת"ל ויצא ודבר אל בני ישראל (שמות לד לד).
ויקדש את העם, זימן ליום שלישי.
ויכבסו שמלותם. וטבילה בכלל כיבוס בגדים והזאה אחר טבילה, וכה"א בפרשת ואל משה אמר עלה אל ה', ויקח מן הדם ויזרוק על העם (שם כד ח), זו הזאה.

פסוק טו
ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים. ולמעלה אמר והיו נכונים ליום השלישי (פסוק יא), ולא שמענו שאמר לו הקב"ה לפרוש מן האשה, [אלא היו נכונים לגזירה שוה, מה כאן מן האשה אף כאן מן האשה], רבי אומר מענינו הוא נלמד, וקדשם היום ומחר (שם), אי לענין טבילה דיים בהערב שמש, אלא להפרישם מן האשה.
אל תגשו אל אשה. מיכן אמרו מנין לפולטי שכבת זרע ביום השלישי שהיא טהורה, ראיה לדבר מסיני, מיכן למד משה רבינו ק"ו לעצמו ופירש מן האשה, אמר ומה ישראל שלא דברה שכינה עמהם אלא לפי השעה, הפרישם מן האשה, אני שבכל שעה מדבר עמו על אחת כמה וכמה, והקב"ה הסכים על ידו, דכתיב לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה כז כח).

פסוק טז
ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. מלמד שהקדימה שכינה.
זה היה אחר שבנה מזבח ושתים עשרה מצבה.
ויהי קולות וברקים. משונים זה מזה.
וענן כבד על ההר. זה ערפל, שנאמר ומשה נגש אל הערפל (שמות כ כא).
וקול שופר חזק מאד. מנהג הדיוט כל שהוא הולך קולו עמה, אבל כאן כל שהוא הולך קולו מגביר, ולמה רק בתחלה, כדי לשבר את האוזן, שתהא יכולה לשמוע.

ויחרד כל העם אשר במחנה, מלמד שנזדעזעו.

פסוק יז

ויוצא משה את העם לקראת האלהים. כחתן זה שהוא יוצא לקראת כלה, וכה"א ה' מסיני בא (דברים לג ב), לסיני בא מבעי' ליה, אלא בא לקבל את ישראל, לכך נאמר לקראת האלהים מן המחנה.

ויתיצבו בתחתית ההר. מלמד שנתלש ההר ממקומו וקרבו ועמדו תחתיו, שנאמר ותקרבון ותעמדון תחת ההר (שם ד יא), עליהם מפורש בקבלה, יונתי בחגוי הסלע וגו' (שה"ש ב יד), וכן אמר רמי בר חמי מלמד שכפה הקב"ה ההר כגיגית על ישראל, ואמר להם, אם אתם מקבלין את התורה מוטב, ואם לא שם תהא קבורתכם, שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר.

פסוק יח

והר סיני. למה נקרא שמו סיני, שירדה ממנו שנאה לעובדי כוכבים, שהן מקנאין את ישראל בתורתן.

ע"א סיני. שניתנו עשרת הדברות למשה רבינו שחיה מנין נסי שהם הכל סני.

עשן כולו. יכול מקום הכבוד בלבד, ת"ל כולו, מפני מה.

מפני אשר ירד עליו ה' באש. מגיד שהתורה אש, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), מאש ניתנה ובאש נמשלה, הלא כה דברי כאש (ישעיה כג כט), מה דרכו של אש אדם קרב אצלה נכוה, רחוק ממנה צונן, אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורה, והיינו דתנן במס' אבות הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוה זהיר בגחלתן שלא תכוה.

ויעל עשנו כעשן הכבשן. יכול ככבשן זה בלבד, ת"ל וההר בוער באש עד לב השמים (דברים לג יא), אלא לשבר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע, כיוצא בו אריה שאג מי לא ייירא וגו' (עמוס ג ח), ה' כגבור יצא (ישעיה מב יג), כדי לשבר את האוזן להבין, לפיכך הכתוב ממשיל השכינה בדבר שנוהג בעולם, כמו וקולו כקול מים רבים (יחזקאל מג ב).

ויחרד כל ההר מאד. אין להגיד יותר, אלא מיכן ואילך הבן מדעתך.

פסוק יט

ויהי קול השופר הולך וחזק מאד. אין למעלה סיפור.

משה ידבר והאלהים יעננו בקול. בקולו של משה כמה שהוא יכול לשמוע, מיכן אמרו חכמים שלא יגביה המתרגם קולו יותר מן הקורא, ולא העונה אמן יותר מן המתפלל.

משה ידבר והאלהים יעננו בקול. שנאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך (לעיל פסוק ט).

פסוק כ

וירד ה' על הר סיני. יכול מההר סיני דבר עמהם, ת"ל מן השמים השמיעך את קולו (דברים ד לו), מלמד שהרכין הקב"ה שמי השמים העליונים, והטה שכינתו על הר סיני.

ויקרא ה' למשה וגו' ויעל משה. זה שנאמר בפרשת ואלה המשפטים ואל משה אמר עלה אל ה' ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו (שמות כד א וב).

ויעל משה. עלייה היתה לו למשה, שנאמר עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה (משלי כא כב).

פסוק כא

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם. הזהירם פן יהרסו שלא ידחקו לראות בכבוד.

ונפל ממנו רב. מלמד שנתנה תורה רשות לשלוחין לחבל.

ד"א. ונפל ממנו רב, אחד מהם נופל הרי הוא עלי כנגד מעשה בראשית.

פסוק כב

וגם הכהנים הנגשים. יכול הכהנים בכלל, ת"ל לך אל העם (שמות יט י), אין הכהנים בכלל העם, ואלו הם הכהנים נדב ואביהו, וגם הכהנים, לרבות אף הזקנים.

פן יפרוץ בהם. ולהלן הוא אומר פרץ ה' פרץ בעוזא (שמואל ב' ו ח).

פסוק כג

ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני. כבר העידותי בהם וקבעתי להם תחומין.

פסוק כד

ויאמר אליו ה' לך רד ועלית. מלמד שאמר לו הקב"ה למשה יפה אמרת כי הגבלת את העם.

בעבור ישמע העם בדברי עמך. ושמעו שאני מודה לך, ויאמרו ישראל גדול משה שהקב"ה אמר לו יפה אמרת.

והכהנים והעם אל יהרסו לעלות. שמא יתריעו.

פסוק כה

וירד משה אל העם. לתת לו שכר על כל ירידה וירידה.

ויאמר אליהם. מיד ולא עיכב.

ד"א ויאמר אליהם. אמר להם היו עתידין לקבל מלכות שמים בשמחה.

ד"א אמר להם. היו אומרים על הן הן ועל לאו לאו.

פרק כ

פסוק א

וידבר אלהים. אין אלהים אלא דיין, דיין להפרע ונאמן לשלם שכר על כל מצוה ומצוה.

את כל הדברים האלה לאמר. מלמד שעשרת הדברות נאמרו בכלל, ואח"כ נפרטו כל אחד ואחד בפני עצמו.

לאמר. צא ואמור להם והשיבני ומניין שהיה משיב, שנא' וישב משה את דברי העם אל ה' (שמות יט ח), ומניין שהקב"ה הודה לדבריהם, שנאמר ויאמר ה' אלי [וגו'] היטיבו [כל] אשר דברו (דברים ה כה).

פסוק ב

אנכי ה' אלהיך. אנכי לשון נחמה, שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נא יב), אנכי לשון אזהרה, שנאמר אנכי היודע ועד (ירמיה כט כג), אנכי לשון עזרה, שנאמר אנכי ארד עמך (בראשית מו ד), אנכי לשון מצרי הוא אנוך, אנכי לשון נוטריקון, אנא נפשי כתבית יהבית, יהיבנא כתיבא נעימים אמריה.

אנכי. מה שאין בריה יכולה לומר.

ה' אלהיך. מדת רחמים ומדת דין.

אנכי ה' אלהיך. פתח באל"ף ראש האותיות, דבר צור. לאלף דור, מפני מה לא נאמרו עשרת הדברות מתחלת התורה אלא משלו משל, זה דומה למלך שרוצה לכנס במדינה למלוך עליהם, תחלת עשה להם גבורות ומלחמות, ואח"כ מולך עליהם, כן יתעלה שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, הוציא את ישראל ממצרים, וקרע להם את הים, והוריד להם את המן, והעלה להם את הבאר, והגיז להם את השליו, ועשה להם מלחמת עמלק, אח"כ מלך עליהם, ואמר להם אנכי ה' אלהיך.

אלהיך. לשון יחיד, מלמד שהשוו את כולן בלב אחד לקבל עליהם מלכות שמים בשמחה, ולא עוד אלא שנתמשכנו זה על זה.

אנכי ה' אלהיך. אני הוא שהייתי במצרים, ואני הוא שעשיתי לכם נסים על הים, אני בסיני, אני לשעבר, אני לעתיד לבא, אני בעולם הזה, ואני לעולם הבא, שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי (דברים לב לט), ואומר אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מא ל), ר' נתן אומר מיכן תשובה למינין שאומרים שתי רשויות הן שכשעמד הקב"ה ואמר אנכי ה' אלהיך, מי עמד ומיחה בידו, ואם תאמר במטמוניות דיבר, ת"ל לא (מראש) בסתר דברתי במקום ארץ חשך (שם מה יט), פי' ובמקום ארץ חשך, הוא כמו שאמרנו למעלה, ממחרת הפסח, פי' וממחרת הפסח, בשעה שאמר הקב"ה אנכי ה' אלהיך, היו ההרים מתרעשין, והגבעות מתמוטטות, ובא תבור מאלים, וכרמל מאספמיא, שנאמר חי אני נאום המלך ה' צבאות [שמו] כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא (ירמיה מו יח), זה אומר אני נקראתי, וזה אומר אני נקראתי, שנאמר

למה תרצדון הרים גבנונים (תהלים סח יז), וכיון ששמעו שהוצאתיך מארץ מצרים, עמד כל אחד ואחד במקומו, ואמרו לא עסק זה אלא עם מי שהוציא ממצרים, והיה העולם מזדעזע, שנאמר ה' בצאתך משעיר [וגו'], ארץ רעשה (שופטים ה ד), אותה שעה נתקבצו כל אומות העולם ובאו להם אצל בלעם, א"ל כלום העולם חוזר לתוהו ובוהו, אמר להם לאו, אלא ה' עוז לעמו יתן, פנו איש למקומו, וכל כך למה, שלא יתן פתחון פה לאומות העולם לומר אילו נתבענו כבר קבלנו עלינו, שהרי שבע מצות שקיבלו בני נח ולא קיימום, והאיך יעמדו בתרי"ג מצות, שהרי לא תרצח ברכת בני עשו בה, שנאמר ועל חרבך תהיה (בראשית כז מ), לא תנאף עיקר לידת בני לוט עמון ומואב, לא תגנוב הוא יסוד בני ישמעאל, שנאמר הוא יהיה פרא אדם ידו בכל (שם טו מב), וכתיב גנב גנבתי (שם מ טו) שקנאוהו ישמעאלים, א"ר שמעון משל לשני גזברין אחד נתמנה על אוצר של תבן, ואחד על אוצר כסף וזהב, נחשד זה שהיה ממונה על אוצר של תבן, והיה מתרעם למה לא מינוהו על אוצר של כסף וזהב, אמרו לו רשע אם על התבן נחשדת, היאך ימנו אותך על כסף וזהב, כך ז' אומות אם בשבע מצות לא עמדו, בתרי"ג מצות היאך יעמדו, לכך נאמר עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים (חבקוק ג ו), ראה שלא קיבלו ושלא קיימו הראשונות, והתירם לגיהגם.

ולמה לא ניתנה תורה בארץ ישראל, שלא להטיל מחלוקת בין השבטים, שלא יהא זה אומר בארצי ניתנה התורה, לפיכך ניתנה במקום הפקר, ולכך נמשלה התורה באש ובמים, מה אלו בחנם, אף התורה בחנם, שלא יעצור אדם התורה לעצמו ולמשפחתו, אלא יפזרה לכל באי העולם, וכל הזוכה ללמוד ילמוד.

אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. מבית מעשים, ודומה לו אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים (קהלת ט א).

ד"א מבית עבדים. שהיו עובדים ע"ז.

ד"א מבית עבדים. היה מזכיר להם יציאת מצרים כדי שיזכרו נסים וגבורות שעשה להם לישראל במצרים, וגאלם לשם קדשו להיות לו לעבדים, יתגדל ויתקדש שמו, וישתבח זכרו יהיה להם לאלהים.

אנכי ה' אלהיך. למה נאמר עשרת הדברות בלשון יחיד, לומר לך שצריך כל אחד ואחד מישראל לומר בשבילי ניתנו עשרת הדברות, ואני חייב לקיימן, ולא שיאמר דייה לתורה שיתקיים על ידי אחרים.

אמר ר' יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות צבא רב (תהלים סח יב), כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נתחלק לשבעים לשון.

דבי ר' ישמעאל תנא הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג כט), מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות. אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה מתחלק לכמה טעמים, אמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב לחייו בערוגת הבשם מגדלות מרקחים (שה"ש ה יג), על כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה, נתמלא כל העולם בשמים, מיד מוציא הקב"ה רוח מבית גנזיו, והיה מעביר ראשון ראשון לגן עדן, שנא' שפתותיו שושנים [נוטפות] מור עובר (שם). וא"ר יהושע בן לוי כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נשמתן של ישראל פורחת, שנאמר נפשי יצאה בדברו (שם), והוריד הקב"ה עליהן טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם, שנאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה (תהלים סח י). וא"ר יהושע בן לוי על כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה היו ישראל נרתעין לאחוריהן, והיו מלאכי השרת מדדין אותן, שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון וגו' (שם שם יג).

אנכי ה' אלהיך. זה הדבור אי אפשר שהמלאך אמרו ולא שרף, ולא שליח, ולא שום בריה בעולם, כי אם הקב"ה יתברך זכרו לעד ולנצח נצחים, כי התועים בעומק דעתם אומרים לפי העת ברא הקב"ה בריה לדבר אנכי, והיה כמו שביל מתוך [הענן להשמיע] לישראל אנכי, ועליהם אמר הכתוב העמיקו שחתו (הושע ט ט), כי מרוב שמעמיקין להוציא מלבם מילין, משחיתין את עצמן לדבר על ה' תועה, ועליהם אמר קהלת אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה ד), כי אומרים היאך יתכן מלת אנכי בלא כלי דבור גרון ופה ולשון ושפתים, וכל הדבור אי אפשר לומר בבורא, ועליהם נאמר וילכו אחרי ההבל ויהבלו (ירמיה ב ה), אלא מפי הגבורה יצא דבור אנכי, אבל כשם שהקב"ה נקרא חכם וגבור, והוא לא כחכמת האדם, ולא כגבורת האדם, כך אע"פ שהכתוב אומר וידבר אלהים, אין דבורו כדבור בני אדם שצריך לכלי הדיבור, וכה"א ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה (דברים ד טו), ואומר אל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ יח), ואומר ואל מי תדמיוני ואשוה (שם שם כה), ומפני שאין לב בני אדם משיג להבין גבורות ה', והיאך דבורו בקדושה וחכמתו וגודל מעשיו העצומים, לפיכך אין ראוי להרהר על אלו ובאלו הדברים, אלא כמו שאמר הכתוב ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך (דברים ו ה), ואומר תמים תהיה עם ה' אלהיך (שם ח יג), וכאלה רבות. וכל זה מידיעת הלב והנפש, כי אין חקר לתבונתו מלא כל הארץ כבודו, שלא יכלכלוהו עליונים ותחתונים משרתיו וכל צבא שחקים אין מציצים כבודו, שנאמר ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג יב), והוא מקומו של עולם, שנאמר ה' מעון אתה היית לנו (תהלים צ א), והנביאים דברו בנבואתם פה ואוזן ועין ויד ורגל, כל אלה דרך שמיעת

אוזן בני אדם שיתבונן הדבר, כמו ה' איש מלחמה (שמות טו ג), וכי מי יכול לדמות לבוראנו איש או גבור בעולם, לא נאמר אלא לשבר את האזן, להבין מה הוא אומר הנביא לו, לכך נאמר בכתב כל המחזות ומתוך נוראות צורנו אנחנו מכירין שהוא אחד ואין שני לו, ואין ערוך אליו, ברוך הוא וברוך שמו.

וכשהיה הדבור יוצא מפי הגבורה הוא מסובב בכל מחנה ישראל בקולות וברקים ובלפידי אש, ומזהיר אותם אנכי ה' אלהיך, וכששמעו ישראל אנכי ה' אלהיך, ולא יהיה לך, מיד אמרו למשה רבינו דבר אתה עמנו ונשמעה, ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות (לקמן פסוק יט) ויאמר השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי (דברים ד לג), כי הרבה פעמים דברו מלאכי השרת עם הנביאים ולא הוזקו, לפי שאי אפשר לומר כי על יד ענין אחר דבר הקב"ה. וראה מה כתיב באיוב ורעם גבורותיו מי יתבונן (איוב כו יד), ומה הרעם אין אדם יכול להתבונן מאין נשמע הקול, דבר אלהינו שרצה לתת תורה לעמו ולומר אנכי ה' אלהיך על אחת כמה וכמה, מי יכול להתבונן ולהרהר להעמיק לדעת היאך היה.

פסוק ג

לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. למה נאמר, לפי שהוא אומר אנכי ה' אלהיך, בתחלה אמר להם שיקבלו את מלכותו שהוא הוציאם מבית עבדים להיות לו לאלהים, ואח"כ הזהירם באזהרות ועונשים, לפיכך אמר להם אחר אנכי לא יהיה לך, כיוצא בדבר אני ה' אלהיכם (ויקרא יח ב), וכתיב בתריה כמעשה ארץ מצרים וגו' (שם שם ג), לא יהיה לך אלהים אחרים. וכי אלהים הם, אלא שאחרים קוראין אותם אלהים.

ד"א אלהים אחרים שהן מאחרין הטובה מלבוא בעולם, ר' אליעזר אומר אלהים אחרים שהן מחדשין בכל יום אחרים, כיצד היה לו ע"ז של זהב וצריך למוכרה ועושה לו של כסף, ושל כסף ועושה של נחשת, שנאמר חדשים מקרוב באו (דברים לב יז).

על פני, בעולמי, ללמדך שלא נצטוו יוצאי מצרים בלבד על ע"ז, אלא כל הדורות, שנאמר על פני, מה אני חי וקיים לעולמי עולמים, אף אתה לא בנך ולא בן בנך תעבוד ע"ז, עד סוף כל הדורות.

פסוק ד

לא תעשה לך פסל. יכול אין לי אלא לא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים, ת"ל לא יהיה לך אלהים אחרים.

פסל. אין לי אלא פסל שלא יעשה, מנין שאפילו אטומה, ת"ל כל תמונה.

אשר בשמים ממעל. לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות.

ממעל, לרבות דמות כרובים ואופנים ומלאכי השרת.

ואשר בארץ. לרבות דמות אדם בהמה וחיה ועופות ודגים וחגבים.
מתחת. לרבות שלשול קטן, כל כך רודף הכתוב אחר יצר הרע שלא ליתן לו פתיחת היתר.
ואשר במים מתחת לארץ, להביא את הבוביא.

פסוק ה
לא תשתחוה להם ולא תעבדם. לחייב על ההשתחויה בפני עצמה, ועל העבודה בפני עצמה.
כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. אני שליט בקנאה, ואין הקנאה שולטת בי.
ד"א כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. בקנאה אני נפרע מהם מעובדי ע"ז.
שאל פילוסופים אחד את רבן גמליאל כתיב כי ה' אלהיך וגו' אל קנא (דברים ד כד), כלום מתקנא אלא גבור בגבור, חכם בחכם, אמר לו אדם שהיה לו כלב וכינה את שמו בשם אביו, אין כועס עליו אמר לו הן כו' במס' ע"ז.
פוקד עון אבות על בנים. כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.
על שלשים ועל רבעים. רשע בן רשע בן רשע.
לשנאי. אין הפורענות מושכת יותר מדי דורות.

פסוק ו
ועושה חסד לאלפים. מדת פורענות עד ארבעה דורות, אבל מדת הטובה לאלפים, ולהלן הוא אומר לאלף דור (דברים ז ט).
לאוהבי ולשומרי מצותי, הא למדת שכל מי שהוא שומר מצות אלהינו הוא אוהבו.
ד"א לאוהביו ולשומרי מצותיו. אלו שנחבטין ושנהרגין על קידוש השם, למה יוצא ליהרג, על שמל את בנו, למה יוצא לישרף, על שקרא בתורה, למה יוצא ליצלב, על שאכל מצה, למה זה לוקה מאה פרגול, על שנטל את הלולב, למה אלו נהרגין, על שלא כפרו ביוצרם, לכך נאמר לאוהבי ולשומרי מצותי.
עד כאן דבור שני, לפיכך בו ב' טעמים שנקרא פסוק פסוק והוא דבור אחד.

פסוק ז
לא תשא. לא תשבע, וכה"א ונשא בו אלה (מ"א ח לא), ולפי שמשיא לעצמו עון לכך נאמר לא תשא.
את שם ה' אלהיך, זה שם המיוחד.
לשוא. שני פעמים, אחת שבועת שוא, ואחת שבועת שקר, שוא, זה הנשבע על דבר הידוע לאדם על עמוד זה שהוא של אבן, מפורש במס' שבועות.

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. לחייבו מלקות ולא קרבן שהרי יצאת שבועת ביטוי שפתים לחייבו קרבן.

לא תשא. שלא לקבל לישבע לשקר. ר' ישמעאל היה דורש ארבעה חלוקי בפרה, כתוב שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד), למדנו שתשובה מכפרת ויום הכפורים ומיתה מכפרים ויסורין ממרקין, הא כיצד, עבר על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז ממקומו עד שמוחלין לו, עבר על מצות לא תעשה ועשה תשובה יום הכפורים מכפר עם התשובה, הזיד על כריתות ועבר על מיתת ב"ד ועשה תשובה יסורין ממרקין, שנאמר ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט כג). מי שנתחלל שם שמים על ידו ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ומיתה ממרקת, שנאמר אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה (ש"א ג יד), בזבח ובמנחה אין מתכפר, אבל מתכפר הוא ביום המיתה.

כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא. לשאינו שבים אינו מנקה, אבל מנקה הוא לשבים, כמפורש במס' יומא.

פסוק ח

זכור את יום השבת לקדשו. זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, זכור מלפניו ושמור מלאחריו. מיכן אמרו שמוסיפין מחול על הקודש, ר' אלעזר בן עזריה וחזקיהו בן גרון אומרים זכור את יום השבת לקדשו, תהא זכרו מאחד בשבת, שאם נתמנה לך חפץ יפה תהא מתקנו לשם שבת.

לקדשו. קדשהו בברכה, מיכן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, ואף נשים חייבות בקידוש היום, שנאמר זכור ונאמר שמור (דברים ה יב), כל שישנו בשמירה, ישנו בזכירה, והנשים חייבות בשמירת שבת, (סו) שהאשה השווה לאיש לכל עונשין שבתורה, שנאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגו' ואשמה הנפש ההוא (במדבר ה ו).

פסוק ט

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לאדם לעשות כל מלאכתו בששה ימים, אלא שבות כאילו כל מלאכתך עשויה.

ד"א ממחשבת עבודה, וכה"א אם תשיב משבת רגלך וגו' (ישעיה נח יג), ואומר אז תתענג על ה' (שם שם יד).

פסוק י

ויום השביעי שבת לה' אלהיך. לשם ה' אלהיך, שכל השובת ביום השביעי מעיד ומודה שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים.

לא תעשה כל מלאכה. זו אזהרה, לפי שלא ענש אא"כ הזהיר.

ד"א ויום השביעי שבת לה' אלהיך, להביא את הלילה בכלל היום.
אתה ובנך ובתך. אלו הקטנים, מלמד שהגדולים מוזהרים על הקטנים.
ועבדך ואמתך. אלו בני ברית, אתה אומר אלו בני ברית, או אינו אלא עבד ערל, כשהוא אומר וינפש בן אמתך והגר (שמות כג יב), הוי עבד ערל אמור, הא מה ת"ל עבדך ואמתך, אלו בני ברית.
וגרך. זה גר צדק, אתה אומר זה גר צדק, או אינו אלא גר תושב, כשהוא אומר והגר (שם) הרי גר תושב אמור, הא מה ת"ל גרך, זה גר צדק.

פסוק יא

כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. שמא תאמר בו יגיעה, ת"ל בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו).
את הים ואת כל אשר בם. מגיד שהים שקול כנגד כל מעשה בראשית.
וינח ביום השביעי. וכי יש לפניו יגיעה, והא כתיב לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ישעיה מ כח), ואומר נותן ליעף כח (שם שם כט), אלא ללמדך שלא דברה תורה אלא כלשון בני אדם. והלא דברים קל וחומר ומה זה שאין לפניו יגיעה כתיב וינח, בשר ודם שכתוב בו כי אדם לעמל יולד (איוב ה ז), על אחת כמה וכמה שצריך לנוח, בוא וראה חיבתו של הקב"ה את ישראל, שהכתיב לשונות בני אדם על כבודו, ברוך הוא וברוך שמו, על כן נאמר אשרי העם שככה לו (תהלים קמד טו).
על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, ברכו במן, לקטו לחם משנה (שמות טז כב), וקדשו במן, וביום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות טז כו). זכור מנוקד בשני טעמים, מפני אורך הדבור לחבירו אחר, וגם נפסק בארבעה פסוקים, וכן לא יהי' לך נפסק בארבעה פסוקים, הכל י"ח פסוקים, מן וירד עד לא תחמוד, כנגד שירת אז ישיר שמונה עשר עם ה' ימלוך, וכנגדן שמונה עשר ברכות של תפלה.

פסוק יב

כבד את אביך. תאמר בדברים בעלמא, ת"ל כבד את ה' מהונך (משלי ג ט), מה להלן בחסרון כיס, אף כאן בחסרון כיס, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה.
כבד את אביך. מזהיר אחד האיש ואחד האשה טומטום ואנדרוגינוס. רבי אומר חביב כיבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם, ששקל כבודם לכבודו, ומוראם למוראו, בוא וראה מתן שכרן, כבד את ה' מהונך וגו' וימלא אסמיך שבע (שם שם).
כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך. רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מכבד את אמו יותר מאביו, מפני שהיא משדלתו ומענגתו בדברים, לפיכך הקדים האב לאם בכבוד.

כבד את אביך ואת אמך. הקודם בפסוק קודם לכיבוד.
את אביך. (עט) לרבות בעל אמך.
ואת אמך, לרבות אשת אביך.
ואת לרבות אחיך הבכור, ושאר הלכות כבוד אב ואם מפורש במסכת קדושין בפרק ראשון.
למען יאריכון ימיך על האדמה. מיכן אמרו כל מצוה שמתן שכרה בצדה. אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה.

פסוק יג
לא תרצח. זו אזהרה לרוצח, עונש מנין, ת"ל שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו).
לא תנאף. אזהרה לנואף, עונש מנין, ת"ל מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י). לא תגנוב. אזהרה לגונב נפש, עונש מנין, ת"ל וגונב איש ומכרו (שמות כא טז), ואם תאמר לגונב ממון מנין, ת"ל לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו (ויקרא יט יא). דבר הלמד מענינו, מה הכחשה בממון אף גניבה בממון, אבל לא תגנוב כענין לא תרצח ולא תנאף, מה שתים אלה מיתת ב"ד, אף לא תגנוב מיתת ב"ד.
לא תענה. זו אזהרה לעד שקר, עונש מנין, ת"ל ועשית לו כאשר זמם לעשות לאחיו (דברים יט יט).
ת"ר כיצד ניתנו עשרת הדברים. חמשה על לוח זה וחמשה על לוח אחרת. כתוב אנכי, כנגדו לא תרצח, מגיד שהשופך דמים כאלו ממעט הדמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט ו).
לא יהיה לך. וכנגדו לא תנאף, מגיד שהעובד עבודת כוכבים דומה לאשה מנאפת, שנאמר האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזקאל טז לב).
לא תשא. וכנגדו לא תגנוב, מגיד כל מי שהוא גונב סופו בא לידי שבועת שוא, שנא' אלה וכחש וגנוב ונשבע לשקר.
זכור. וכנגדו לא תענה, שכל הזוכר את השבת ושומר את השבת, מעיד שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים וינח ביום השביעי, ואם מחלל את השבת עונה עדות שקר, שנאמר ואתם עדי נאם ה' ואני אל (ישעיה מג יב).
כבד את אביך. וכנגדו לא תחמוד, מגיד שכל מי שהוא חומד סופו להוליד בן שהוא מקלל את הוריו.

פסוק יד

לא תחמוד בית רעך. כתוב אחד אומר לא תחמוד וכתוב אחד אומר לא תתאוה (דברים ה יח), אזהרה לעוקף מאחרי המנאף.

[לא תחמוד בית רעך, כלל, ועבדו ואמתו ושורו וחמורו פרט, אין בכלל אלא מה שבפרט, ת"ל] וכל אשר לרעך, חזר וכלל לרבות כעין הפרט, מה הפרט מפורש דבר שהוא קונה ומקנה, אף כל שהוא קונה ומקנה, ואם תאמר מה הפרט מפורש מטלטלין, אף כל מטלטלין, ת"ל במשנה תורה שדהו (שם), ריבה אפי' שאינן מטלטלין.

תנן התם וכל מעשיך יהי' לשם שמים, שהרי פנחס הרג את זמרי ונכרת לו ברית עולם, שנאמר לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום (במדבר כה יב), תמר ישבה בפתח עינים יצא הימנה מלכים ונביאים, רחל לקחה את התרפים (צ) יצא ממנה בנימין הצדיק, לפיכך ראוי לו לאדם להתבונן שיעשה כל מעשיו לשם שמים שהוא בוראו שאינו מקפח שכר כל בריה, כל שכן לעבדיו העובדים אותו בכל לבם.

אלו עשרת הדברות [החרותות על לוחות האבנים, אבנים ספיר] היו, והמכתב מכתב אלהים היה, מנין אותיות של עשרת הדברות הם שש מאות ושלש עשרה, כנגד שש מאות ושלש עשרה מצות, שנתנו לנו על ידי משה רבינו, שנאמר תורה צוה לנו משה (דברים לג ד) תור"ה תרי"א, ואנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואומר כי טל אורות טלך (ישעיה כו יט), אורות מנין תרי"ג, והאותיות הם תרכ"א, טול תרי"ג לתרי"ג מצות, ושש מאות אלף רגלי שנימולו בני שמונה ימים בני שלשת אבות ושנים עשר שבטים הכל תרכ"א, וח' למנין ימים של מילה, שנאמר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ), וי"ג שמות לעשרת הדברות למנין שבטי ישראל עם שבט אפרים בן יוסף כי מנשה למטה בני יוסף נמנה שנאמר למטה יוסף למטה מנשה (במדבר יג יא).

פסוק טו

וכל העם רואים את הקולות. רואים את הנראה, כגון הלפידים, ושומעים את הנשמע, כגון קולות ורעמים, דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר רואין ושומעין את הנראה, רואין דבור של אש נחצב על הלוחות.

ס"א רואים. כמו מבינים, שנאמר ולבי ראה הרבה (קהלת א טז), קולות קולי קולות, לפידים לפידי לפידים.

ד"א וכל העם רואים, מלמד שלא היה בהם סומין, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), מלמד שלא היה בהן חרשין. ויענו כל העם יחדו ויאמרו (שם יט ח), מלמד שלא היה בהם אלמים, ומנין שלא היה בהם חגרין שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שם שם יז), ומנין שלא היה בהם טפשים, שנאמר אתה הראת לדעת (דברים ד לה).

וירא העם וינועו. ויזועו, כמו נוע תנוע הארץ (ישעיה כד כ).
ויעמדו מרחוק. היו נרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל, כנגד מחנה ישראל, ומלאכי השרת מדדין אותם, שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון (תהלים סח יג).

פסוק טז
ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה. מגיד שלא היה בהן כח לקבל יותר מעשר הדברות, שנא' אם יוספים אנחנו לשמוע וגו' (דברים ה כב).

פסוק יז
ויאמר משה אל העם אל תיראו. היה משה רבינו מזרזן, להודיע שבחו וחכמתו של משה רבינו היאך היה עומד ומפייס כל אותן האוכלוסין, עליו מפורש בקבלה החכמה תעוז לחכם (קהלת ז יט).
כי לבעבור נסות אתכם. בשביל לגדל אתכם בין האומות.
בא האלהים. כשם שהנס גבוה, כך תתנשאו על האומות שיאמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד ו), כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש (שם ה כג).
ובעבור תהיה יראתו על פניכם, זו בושה. זה סימן טוב באדם שהוא ביישן, שכל אדם שהוא ביישן לא במהרה הוא חוטא, שנאמר לבלתי תחטאו, מגיד שהבושה מביאה לידי יראת חטא, אבל מי שהוא אינו ביישן הוא חוטא, שנאמר הובישו כי תועבה עשו גם בוש לא יבושו וגו' (ירמיה ו טו), וכל שיש בו עזות מצח היא מעידה עליו, שנאמר העז איש רשע בפניו (משלי כא כט), ואומר הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג ט), לפיכך ראוי לאדם להתנהג עצמו בשפלות ובענוה אז יצלח.

פסוק יח
ויעמד העם מרחוק. אלו שנים עשר מילין, מגיד שהיה מחנה ישראל שנים עשר מילין, דכתיב ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים (במדבר לג מט), אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההוא אתרא והוו שנים עשר מילין.
ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים. מי גרם לו לגדולה הזו, ענותנותו, שנאמר והאיש משה ענו מאד (שם יב ג), מגיד הכתוב שכל מי שהוא ענו סופו להשרות עליו שכינה, שנאמר כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו וגו' (ישעיה נז טו), רוח ה' אלהים עלי לבשר ענוים (שם סא א), אוי לגסות הרוח שנקראת תועבה, שנאמר תועבת ה' כל גבה לב (משלי טז ה), ואומר ולא תביא תועבה אל ביתך (דברי' ז כו), מה עבודת כוכבים נקרא טמא, שנאמר תזרם כמו דוה צא תאמר לו (ישעיה ל כב), ואף גסות הרוח נקראת טמאה, ועל עסק גסות הרוח מפורש במס' סוטה פרק ראשון.

ומשה נגש אל הערפל. לפנים משלשה מחיצות חשך ענן וערפל, חשך מבחוץ ענן מבפנים, וערפל לפני ולפנים, אשר שם האלהים.

פסוק יט

ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל. בלשון שאני אומר לך כה תאמר בלשון הקודש, כל מקום שנאמר כה, ככה, ענייה, ואמירה, הרי זה בלשון הקודש.

אל בני ישראל, אהבתי אתכם בשביל יעקב בן אברהם.

אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. הפרש בין מה שהאדם רואה ובין מה שאחרים משיחין לו, שכשאחרים משיחין לו פעמים לבו חלוק, אבל כאן אתם ראיתם, אתם ראיתם, אומות העולם לא ראו.

כי מן השמים דברתי עמכם. וכתיב וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ), הכתוב השלישי מכריע בין שניהם, מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך וגו' (דברים ד לו) דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר מלמד שהטה הקב"ה שמי השמים העליונים על ראש ההר ודבר עמם מן השמים, וכה"א ויט שמים וירד (תהלי' יח י).

ד"א וירד ה' על הר סיני. יכול כמשמעו אמרת ומה אחד משמשי שמשין הרי הוא במקומו, קל וחומר לכבודו של מי שאמר והיה העולם.

פסוק כ

לא תעשון אתי. ר' ישמעאל אומר לא תעשון כדמות שמשי שמשמשין לפני במרום לא דמות מלאכים כרובים ושרפים ואופנים.

ד"א לא תעשון אתי. שלא תאמר דור המדבר הוזהרו בלבד, ת"ל אתי, לעולמי עולמים לדורי דורות.

אלהי כסף ואלהי זהב. למה נאמר לפי שהוא אומר ועשית שנים כרובים זהב (שמות כה יח), שמא אתה תעשה ארבעה, ת"ל אלהי זהב, שאם הוספת על שנים הרי הן כאלהי זהב, אלהי כסף למה נאמר, לפי (שמא אינו) [שמצינו] בכל כלי בית עולמים, שאם אין להם של זהב הן עושין של כסף, שומעני אף כרובים כן, ת"ל אלהי כסף הא אם שנה ועשאן של כסף הרי הן כאלהי כסף.

לא תעשו לכם. שלא תאמר הואיל וניתנה רשות לעשות בבית המקדש הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ת"ל לא תעשו לכם. שמא תאמר הריני עושה לנוי כדרך שעושים אחרים במדינות, ת"ל לא תעשו לכם, רבותינו אמרו מדרש בפסוק הזה, אלהי כסף ואלהי זהב, דיין שנוטל לדון נקרא אלוה הבא בשביל כסף, ואלהי זהב הבא בשביל זהב, מיכן אמרו הנוטל שכר לדון דיניו בטלין.

פסוק כא

מזבח אדמה. ר' ישמעאל אומר מזבח מחובר באדמה, שלא תבנהו על גבי כיפין, ולא ע"ג עמודים, איסי בן עקיבא אומר מזבח נחשת מלא אדמה.

תעשה לי. מזבח מיוחד לי שלא תבנהו מתחלה לשם אחר.

וזבחת עליו. כנגדו, או אינו אלא עליו ממש, ת"ל ועשית עולותיך הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך (דברים יב כז), הבשר והדם בראש המזבח, ולא השחיטה בראש המזבח.

ד"א וזבחת עליו. בסמוך למזבח, מלמד שצפונו של מזבח כשר לשחיטה, ומאי על, בסמוך.

את עולותיך ואת שלמיך. את לרבות חטאות ואשמות, שנאמר במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת (ויקרא ו יח), ואומר כי כחטאת האשם הוא לכהן (שם יד יג).

את צאנך ואת בקרך. לרבות שאר קרבנות צבור.

בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. מיכן שאפילו יחיד משרה שכינה בזכותו.

בכל המקום. יכול בכל מקום, ת"ל אשר אזכיר את שמי, זו בית הבחירה, שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), ואומר והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיך מכל שבטיך וגו' (דברים יב יד), אם כן מה ת"ל בכל מקום, לרבות נוב ושילה וגבעון, מלמד ששם המפורש אסור להאמר בגבולין, שנאמר אשר אזכיר את שמי, [ולא בגבולין. ר"א בן יעקב אומר בכל המקום אשר אזכיר את שמי] מקום שאני אוהב אותן, כגון בתי כנסיות ובתי מדרשות, שם אבוא אליך וברכתיך.

פסוק כב

ואם מזבח אבנים תעשה לי. ר' ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה, ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב יד), וכתיב תקריב את מנחת בכוריך (שם), [וכן אם כסף תלוה את עמי וגו' (שמות כב כד) חובה, שנאמר העבט תעביטנו (דברים טו ח), וכן אם מזבח אבנים] חובה, שנאמר אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך (שם כז ו).

תעשה לי.לשמי.

לא תבנה אתהן גזית. אתהן אי אתה בונה גזית, אבל אתה בונה בהיכל, כל אלה אבנים יקרות [כמדות גזית] מגוררות במגרה מבית ומחוץ (מ"א ז ט).

גזית, גזוזות שהונף עליהן ברזל, ומה אני מקיים ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו (שם ו ז), בבית אינו נשמע, אבל בחוץ נשמע, מתקנים היו מבחוץ ומכניסם.

כי חרבך הנפת עליה ותחללה. מיכן היה ר' שמעון בן אלעזר אומר המזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אינו דין שיניף המקצר על המאריך. רבן יוחנן בן זכאי אומר הרי הוא אומר אבנים שלמות תבנה (דברים כז ו), שמטילות שלום, המזבח נברא להטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים שמתכפרין עליו עונותיו, ומה האבנים שאינן רואות ולא שומעות, אמר הכתוב לא תניף עליהן ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו, בין איש לחבירו, בין עיר לעיר, בין משפחה למשפחה, עאכ"ו שלא תבואהו פורענות, לכך נאמר בקש שלום ורדפהו (תהלים לד טו).

פסוק כג

ולא תעלה במעלות על מזבחי. מיכן אמרו עשה כבש למזבח.

אשר לא תגלה ערותך עליו. וכי בלא מכנסים היו הכהנים, והלא כתיב ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (שמות כח ב), אלא שלא יפסיע פסיעה גסה, אלא יהלך עקב בצד גודל וגודל בצד עקב.

עליו. עליו אי אתה פוסע פסיעה גסה, אבל בהיכל מותר להפסיע ולהלך בזריזות, מיכן אמרו חכמים ומה אם אבנים של מזבח שאין בהם חיות, אמר הכתוב שלא לנהג בהן מנהג בזיון, חבירך שהוא נברא בצלם ובדמות עאכ"ו שלא תנהוג בו מנהג בזיון.

אשר לא תגלה ערותך עליו. ואלה המשפטים. למדנו שסנהדרין בצד המזבח היו, וזכר לדבר, וינס יואב אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח (מ"א ב כח).

ד"א לא תעלה במעלות על מזבחי. במעילות, כגון שעשה עוזיהו, שנאמר צא מן המקדש כי מעלת (דה"ב כ יח).

אשר לא תגלה ערותך עליו. שהרי הצרעת זרחה במצחו, שנאמר כי אני ה' [אוהב משפט] שונא גזל בעולה (ישעיה סא ח).

רבותינו אמרו במס' סנהדרין מנא הא מילתא דאמרי רבנן הוו מתונין בדין, דכתיב ולא תעלה במעלות על מזבחי, וסמוך ליה ואלה המשפטים, מיכן לדיין שישא ויתן בדין ויצדיק אותו ואח"כ יחתוך הדין, שנאמר צדק צדק תרדוף (דברים טז כ).

סליק פרשת יתרו.

פרק כא

פסוק א

פרשת משפטים כתיב שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף (עמוס ה טו), ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שברא את עולמו במשפט, ומעמיד יסודו של עולם על המשפט, וכונן כסאו במשפט, והוא שופט הכל, ודן יחידי, כדתנן אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד, שנאמר כי אלהים

שופט הוא סלה (תהלים נ ו), ובמשפט יעמיד ארץ, שנאמר מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כט ד), וצוה את עבדיו לשפוט בצדק, שנאמר אהבו את ה' כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו (צפניה ב ג).

שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט, מלמד שהשופט צדק נקרא טוב, והמעוותו נקרא רע, ואומר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח טז), למדנו שהנביאים הזהירו את ישראל על הדיינים, וכה"א הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד (מיכה ו ח), וכל הנביאים לא הוסיפו ולא העדיפו ולא פיחתו מן התורה אשר נתן ה' אלהינו לנו על ידי משה רבינו, וכן חתימת הנביאים זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), וכנגד עשרת הדברות הזהיר הקב"ה את ישראל על המשפטים, עשרה לאוין לא תכירו פנים (דברים א יז), לא תגורו (שם), לא תעשו עול (ויקרא יט טו), לא תטה משפט (דברים טז יט), לא תכיר פנים (שם), לא תקח שחד (שם), לא תשא פני דל (ויקרא יט טו), לא תהדר פני גדול (שם), לא תטה משפט אביונך (שמות כג ו), ודל לא תהדר בריבו (שם שם ג), לכך נסמכה פרשת משפטים לדברות, ולפי שהזהיר הקב"ה למשה רבינו על המשפטים, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפיכך כל הנביאים דברו על המשפטים והזהירו את ישראל, וכן ביהושפט אומר ויאמר יהושפט לשופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפוטו כי לאלהים ועמכם בדבר משפט (דה"ב יט ו).

ואלה המשפטים. ר' ישמעאל אומר ואלה מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני, אף תחתונים מסיני. ר' יהודה אומר ואלה המשפטים, הוסיף על המשפטים שבמרה, שנאמר שם שם לו חוק ומשפט (שמות טו טו), רשב"י אומר מה ראו דינים לקדם לכל המצות, למדנו שכל זמן שיש דין בין אדם לחבירו תחרות ביניהם, נתפסק להם הדין נעשה שלום ביניהם, וכן יתרו אמר וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום (שם יח כג).

אשר תשים לפניהם. ר' עקיבא אומר ערכם לפניהם כשלחן ערוך, שנאמר ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים לא יט), שיהיו שונין ומשלשין ומרבעין עד שילמודו, לכך נאמר אשר תשים לפניהם.

לפניהם. ולא לפני כנענים.

א"ר אליעזר בן עזריה כוי'. ד"א אשר תשים לפניהם. מיכן אמרו גט מעושה בישראל כשר, בעובדי כוכבים פסול, אבל בעובדי כוכבים חובטין אותו ואומרים לו עשה מה שישראל אומר לך.

ד"א אשר תשים לפניהם. אשר תלמדם מיבעי ליה, א"ר חנן אלו כלי הדיינין רצועה ושיפורא וסנדלא, רצועה להלקות מלקות למחויב, ושיפורא למחויב שמתא, וסנדלא לשליח בית דין.

ואלה המשפטים. המיוחד שבמשפטים אבות הדינין, שהרי אבות המשפטים כתובין בפרשה זו, ותולדותיהם נאמר לו למשה רבינו על פה, שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית (שמות לד כז).

פסוק ב

כי תקנה עבד עברי. פתח במשפט עבד עברי, לפי שהיו עבדים במצרים ופדאם הקב"ה ונתן להם חירות, לפיכך צוה את ישראל בראשונה שלא לשעבד איש באחיו בפרך, ולא לשעבדו לדורות, כי אם עד השנה השביעית, שנאמר כי עבדי הם אשר (הוצאתים) [הוצאתי אותם] מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד (ויקרא כה מב), לפיכך פתח במשפט עבד עברי, ואומר כי תקנה, לכשתקנה, כמו כי יהיה זב מבשרו (שם טו ב), ולא הוא מצוה עליהם שתקנה עבד עברי, אלא לכשיבא לידך ונמכר בגנבתו, אז מותר אתה לקנותו לך לעבד, שמכרוהו בית דין בגנבתו, שנאמר ואם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב ב), אבל מוכר עצמו כתוב בענין אחר כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך (ויקרא כה לט).

עבד עברי. זה ישראל שנמכר לך, ולא עבד נכרי שהוא של עברי ואתה קורא בו עבד עברי, כלומר עבד של עברי אלא הוא ישראל בעצמו, ואומר עברי על שם שנקראו ישראל עברים במצרים, שנאמר אלהי העבריים שלחני אליך (שמות ז טז), ואומר ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו (בראשית לט יד), בא אלי העבד העברי (שם שם יז), ונקרא על שם אברהם, שנאמר ויגד לאברם העברי (שם יד יג), על שם עבר בן שלח בן ארפכשד בן שם בן נח, שהוא לימד את יעקב אבינו ארבע עשרה שנה ונקראו ישראל על שמו, שאם תאמר עבדו של עברי שנמכר לך, הרי אומר לעולם בהם תעבודו (ויקרא כה מו), וכתיב והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם (שם), אלא בישראל עצמו הכתוב מדבר, וקראו הכתוב עבד לפי שאין לו לשלם ונמכר בגנבתו.

כי תקנה עבד עברי. לרבות את הגר שנמכר לישראל שדינו כדין ישראל שאם נמכר בגנבתו יצא בשש.

שש שנים יעבוד. שלא תאמר הואיל ונמכר בגנבתו יכול יעבוד לעולם, ת"ל שש שנים יעבוד.

ד"א שש שנים יעבוד, שיהא עובד את הבן שאם מת אדונו ישלים שש שנים בעבדות עם הבן.

שש שנים יעבוד. שמענו כל עבודה במשמע, ת"ל לא תעבוד בו עבודת עבד (ויקרא לט), לפיכך יעבד חסר ו', שלא ינהג בו מנהג עבדים. מיכן אמרו לא ירחוץ לו רגליו, לא ינעול לו סנדלו, ולא יטול לפניו כלים לבית המרחץ, כדרך שעבדים עושין, אבל בבנו ובתלמידו רשאי, שנאמר ובאחיכם בני ישראל [איש באחיו לא תרדה בו בפרך] (שם שם מו), וכן אמרו רבותינו ז"ל כל שהעבד נכרי עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, חוץ מהרחצת רגלו והנעלת מנעל, והני מילי במקום שאין מכירין אותו, כדי שלא יאמרו עבד עברי הוא, אבל במקום שמכירין אותו, והכל יודעין שישראל הוא ותלמידו הוא רשאי.

שש שנים יעבד. יכול אפילו עבודה שהיא בזויה, ת"ל כשכיר כתושב יהיה עמך (שם שם מ), מה שכיר אי אתה רשאי לשנותו מאומנותו, כך העבד עברי.

ובשביעית. שביעית למכירה, ולא שביעית לשנים.

יצא לחפשי. שמא תאמר צריך שיכתוב לו גט שחרור כדרך שכותבין לעבד כנעני, ת"ל יצא לחפשי, אינו צריך גט שחרור.

חנם. שמא תאמר יתן לו מעות ויצא, ת"ל חנם.

פסוק ג

אם בגפו יבא בגפו יצא. למדנו שאין חובה לישא אשה כנענית, ומה שאמר הכתוב אם אדוניו יתן לו אשה, רשות ולא חובה, לכך נאמר בגפו יצא, שאם היה פנוי בלא אשה [ולא רצה אדוניו ליתן לו אשה הרשות בידו, שאין חובה על אדוניו ליתן לו אשה], זו דברי ר' ישמעאל.

אם בעל אשה הוא. בבת ישראל הכתוב מדבר, [אתה אומר בבת ישראל הכתוב מדבר], או אינו אלא בכנענית) כשהוא אומר אם אדוניו יתן לו אשה וגו', הרי כנענית אמורה, שנאמר האשה וילדיה תהיה לאדוניה, אי אפשר לומר זה בבת ישראל אלא בכנענית, ללמדך שזה שאמר הכתוב אם בעל אשה, בבת ישראל הכתוב מדבר.

ויצאה אשתו עמו. מלמד שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו, שנאמר ויצא מעמך הוא ובניו עמו (שם שם מא), מכלל יציאה אתה למד כניסה.

אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו. אשתו ולא שומרת יבם, עמו להוציא הארוסה שאינה עמו.

פסוק ד

אם אדוניו יתן לו אשה. רשות, כמו שמפורש לעיל באם בגפו יבא.

יתן לו. מיוחדת לו שלא תהא כשפחת הפקר.

אשה. שפחה כנענית, שהרי כתוב האשה וילדיה תהיה לאדוניה, ואי אפשר לומר בבת ישראל, שהרי דינה לצאת לחפשי.

וילדה לו בנים או בנות. מנין לרבות אפילו טומטום ואנדרוגינוס, ת"ל האשה וילדיה תהיה לאדוניה, מכל מקום.

האשה וילדיה תהיה לאדוניה. למדנו שוולדה כמותה, שאפילו הרב שבא על שפחתו וילדה וולדה עבד, וקל וחומר של נכרית הוולד כמוה.

והוא יצא בגפו. מלמד שאינה צריכה הימנו גט, וכן עבד הבא על בת ישראל אינה צריכה הימנו גט, שנאמר מהם תקנו עבד ואמה (שם שם מה), מקיש עבד לאמה.

ד"א והוא יצא בגפו. להביא את החולה שלא עבד לפי שהיה חולה, אעפ"כ יצא בגפו.

פסוק ה

ואם אמר יאמר העבד. מגיד שאינו נרצע עד שיאמר וישנה, שנאמר ואם אמר יאמר העבד, שיאמר בתוך שש שנים קודם שיצא לחירות, אלא עד שהוא עבד.

אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני. ומנין עד שיהא לרבו אשה ובנים אינו נרצע, שנאמר כי אהבך ואת ביתך (דברים לא טז), מיכן אמרו לעולם אין נרצע אלא אם כן יש לו אשה ובנים ולרבו אשה ובנים.

לא אצא חפשי. אין רצוני לצאת בשש שנים.

פסוק ו

והגישו אדוניו אל האלהים. אצל הדייניו.

והגישו אל הדלת או אל המזוזה. מקיש דלת למזוזה, מה מזוזה מעומד, אף דלת מעומד, שאם הדלת עקורה אינו נרצע בה.

ורצע אדוניו את אזנו. הוא ולא שלוחו, אע"פ שבכ"מם שלוחו של אדם כמותו, כאן הוא ולא שלוחו.

את אזנו. בשל ימין, נאמר כאן אזנו, ונאמר להלן אזנו, על תנוך אזן המטהר הימנית (ויקרא יד יד), מה להלן ימין, אף כאן ימין.

במרצע. הלכה (קובעת) [עוקבת] המקרא, התורה אמרה במרצע והלכה בכל דבר.

רבי אומר אינו נרצע אלא במין מתכת דומיא דמרצע, ד"א אזנו. מן המילת, דברי ר' יהודה, ר' מאיר אומר אף מן הסחוס, שהיה ר' מאיר אומר אין כהן נרצע, וחכמים אומרים נרצע.

למה האוזן נרצעת יותר מכל האברים, רבן יוחנן בן זכאי אומר כמין חומר, אזן ששמעה לא תגנוב, והלך וגנב, היא תרצע מכל האברים.

ד"א אזן ששמעה כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד (ויקרא כה מב), והלך ומכר עצמו עד היובל תרצע במרצע.

למה בדלת ובמזוזה, פי' רבותינו במס' קדושין, לפי שנתנו ישראל מן הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסחתי עליהם והוצאתים מעבדות לחירות, וזה הלך ומכר את עצמו לעבד, ירצע בפניהם.

ומרנא ורבנא טוביה בר' אליעזר זצ"ל משום אביו פי' כדי שיהא עוברים ושבים אומרים לו מפני מה אתה משתעבד לזה, והתורה זיכתה לך להיפטר, לכך נרצע לפני הפתח ולא בחדרי חדרים, דלת דומיא דמזוזה, מה מזוזה ברשות הרבים דרך ביאתו, אף דלת ברשות הרבים.

ועבדו לעולם. לעולמו של יובל, רבי אומר בא וראה עולם עד חמשים שנה, שנאמר וישב שם עד עולם (ש"א א כב).

ועבדו. אותו הוא עובד ואינו עובד את הבן, מיכן אמרו עבד עברי עובד את הבן, ולא את הבת, נרצע והעבריה לא את הבן, ולא את הבת.

פסוק ז

וכי ימכור איש את בתו לאמה. הסמיך מכירת האשה למכירת עבד עברי.

ימכור איש. האיש מוכר את בתו, [ולא האשה מוכרת את בתה, האיש מוכר את בתו], ואינו מוכר את בנו.

את בתו. בקטנה הכתוב מדבר, או אינו אלא אפילו בגדולה, אמר בנעוריה בית אביה (במדבר ל יז), מה הפרת נדרים קטנה ולא גדולה, אף מכירתה קטנה ולא גדולה, ומה להלן נערה, אף כאן נערה, למדנו שהוא רשאי במכירתה, ומנין שהוא רשאי בקידושיה, אמרת אם מוציאה מידי קידושיה לידי אמהות, ק"ו מידי קידושיה לידי קידושיה.

ומנין שתהא נקנית בכסף, היה ר' ישמעאל אומר מקל וחומר, ומה שפחה כנענית שאינה נקנית בבעילה נקנית בכסף, בת ישראל שנקנית בבעילה דין היא שנקנית בכסף, ומנין אף בשטר, ת"ל והלכה והיתה לאיש אחר (דברים כד ב), הקיש הוייתה להליכתה, מה הליכתה בשטר, אף הוייתה בשטר.

לאמה. לאמה אחת היא מוכרה, ואינה מכורה לשתי אמהות, (נד) מיכן ארז"ל יתומה בחיי אב שאם קידשה אביה ונתגרשה בחיי האב ועדיין היא קטנה, אינו רשאי לקבל קידושיה.

וכי ימכור איש את בתו, האיש מקבל קידושי בתו, ואין האשה מקבלת קידושי בתה, ואיזה היא קטנה שיכולה למאן, זו שקידשה אמה או אחיה, יכולה היא שתאמר אי אפשי באיש פלוני, אבל אם היא גדולה ונתרצה שוב אינה יכולה למאן, ואיזה היא שממאנת והולכת אפילו בנה מורכב לה על כתפה, זו שקידושיה קידושין של טעות.

לא תצא כצאת העבדים. (נה) לא תצא בראשי אברים כדרך שהכנעניים יוצאין, ומנין לעבד עברי שאינו יוצא בראשי אברים, שנאמר כי ימכר אחיך העברי או העבריה (שם טו יב), מקיש עבד עברי לעבריה, מה עבריה אינה יוצאת בראשי אברים, אף עבד עברי אינו יוצא בראשי אברים, וכן מפורש במס' קידושין בפרק ראשון שהעבד כנעני יוצא בראשי אברים דומיא דשן ועין, ואמה העבריה בסימנין.

פסוק ח

אם רעה בעיני אדוניה.

שלא נשאה חן בעיניו.

אשר לא יעדה והפדה, מיכן אמרו מצות יעוד קודמת למצות פדייה.

אשר לא יעדה. [האדון].

והפדה. יפדנה האב, לא ימכור על מנת לייעד.

לעם נכרי לא ימשול למכרה, הרי זו אזהרה לב"ד שלא ימכרנה האב לעובד כוכבים.

בבגדו בה. אין בגידה אלא שיקור, שנאמר בגדה יהודה (ירמיה ג ח), ר' ישמעאל אומר באדון הכתוב מדבר, שלקחה על מנת לייעד ולא ייעד אינו רשאי למוכרה. ר' יונתן בן אבטולמוס אומר מאחר שנהג בה מנהג בזיון, ולא נהג בה משפט הבנות, אינו רשאי לקיימה.

פסוק ט

ואם לבנו ייעדנה. הייעוד לבן ולא לאח, הבן קם תחת אביו לשדה אחוזה ולא האח.

כמשפט הבנות יעשה לה. הרי בא ללמד ונמצא למד, מה זו שארה כסותה ועונתה לא יגרע, אף בת ישראל שארה כסותה ועונתה לא יגרע, דברי ר' יאשיה.

פסוק י

אם אחרת יקח לו. למדנו לבת ישראל שחייב אדם בשאר כסות ועונה על אשתו.

שארה. אלו מזונותיה, כמו ואשר אכלו שאר עמי (מיכה ג ג).

כסותה. כמשמעה.

ועונתה. זו דרך ארץ, שנאמר וישכב אותה ויענה (בראשית לד ב), דברי ר' ירמיה, ר' יונתן אומר שארה כסותה, כסות הראויה לשארה, שאם היא ילדה לא יתן לה של זקנה, ואם היתה זקנה לא יתן לה של ילדה, אלא כל אחת ואחת כסות הראויה לה, חדשים בימות הגשמים, שחוקים בימות החמה, מזונותיה והואיל וקיום נפש הן, אינו רשאי למנוע הימנה, דרך ארץ לכך נשאת מתחלה ואינו רשאי למנוע ממנה.

פסוק יא

ואם שלש אלה לא יעשה לה. או לייעוד לו, או לבנו, או והפדה, שהרי כסות ועונה בבת ישראל הכתוב מדבר, ומה ת"ל שלש אלה לעבריה ייעד לך, או לבנך, או פדה.

ויצאה חנם אין כסף. יכול חנם בלא גט, ת"ל אין כסף, חנם מן הכסף, ולא חנם מן הגט. ויצאה חנם. בבגרה.

אין כסף. [בנעורים, דברי ר' נתן, אבא חנן משום ר' אליעזר אומר ויצאה חנם בבגרה, אין כסף] בסימנין, מגיד שהיא יוצאה בגרעון כסף.

פסוק יב

מכה איש ומת מות יומת. למה נסמך לכתוב העליון, לומר לך אין כסף מכה איש ומת מות יומת, למדנו שאינו מת ומשלם.

מכה איש. שומע אני אפילו סטרו סטרא, ת"ל מכה איש ומת, אינו חייב עד שתצא נפשו.

מכה איש. אין לי אלא איש שהכה את האיש, הכה את האשה ואת הקטן מנין, ת"ל ואיש כי יכה כל נפש אדם (ויקרא כד יז), להביא שהכה את האשה ואת הקטן.

מכה איש. להוציא המכה בן שמונה שאינו בן קיימא.

מות יומת. בהתראת עדים.

מות יומת. בב"ד, נאמר כאן יומת, ונאמר להלן ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט (במדבר לה יב).

מות יומת. בסייף, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו).

פסוק יג

ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו. וכי הקב"ה מאנה ליד האדם להרוג את הנפש, אלא לשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד שוגג ואחד מזיד, לזה אין עדים, ולזה אין עדים, הקב"ה מזמנן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד מן הסולם, נפל עליו והרגו, נמצא זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשונג גולה, וכה"א כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (ש"א כד יד), והיכן אמור ואשר לא צדה וגו'.

ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה. למדנו מנוס לשעה ממנוס לדורות, מה מנוס לדורות ערי הלוים קולטות, אף לשעה מחנה הלוים קולטות, מיכן שהיו ישראל קולטין במדבר, להיכן גולין, למחנה לויה, שנאמר ושמתי לך מקום, לך ממקומך.

פסוק יד

וכי יזיד איש על רעהו, יצא הרופא, ומכה ברשות בית דין, והרודה את בנו, והרב המכה את תלמידו, לכך נאמר וכי יזיד איש.

איש. להוציא את הקטן.שהרג.

להרגו בערמה. להוציא חרש שוטה וקטן שאין מערימין.

מעם מזבחי תקחנו למות. מלמד שמבטלין העבודה מידו ויוצא ליהרג, וללמד על הרציחה שדוחה את העבודה.

מעם מזבחי תקחנו למות. לא לדון ולא ללקות.

פסוק טו

ומכה אביו ואמו מות יומת. לפי שנאמר עין תחת עין (לקמן פסוק כד), יכול אף באביו ואמו כן, ת"ל מות יומת, ומכה אביו ואמו, מכה שיש בה חבורה. אביו ואמו משמע שניהם כאחד, ומשמע בזה אחר זה, עד שיפרוט לך הכתוב יחדו, דברי ר' יונתן.

מות יומת. בחנק, שכל מיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק, ר' אומר נאמר מיתה בידי אדם, ונאמר מיתה בידי שמים, מה מיתה בידי שמים, מיתה שאין בה רושם, אף מיתה האמורה בידי אדם שאין בה רושם, מיכן אמרו הנחנקין משקעין אותן בזבל עד ארכבותיו ונותנין סודרין קשין לתוך הרכין וכורך על צווארו, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יצאה.

פסוק טז

וגונב איש ומכרו. אין לי אלא איש שגנב את האיש, גנב את האשה ואת הקטן מנין, ת"ל כי ימצא איש גונב נפש מאחיו (דברים כד ז), ומנין לאשה שגנבה את חבירתה ואת הקטן, ת"ל ומת הגנב ההוא (שם), מכל מקום.

ומכרו. שמכרו כולו ולא שמכרו חציו.

ונמצא. אין מציאה אלא בעדים.

בידו. ברשותו, וכה"א ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא כו), ואומר וכל טוב אדוניו בידו (בראשית כד י).

מות יומת. בחנק, לכך נסמך וגונב נפש למכה אביו ואמו, לפי ששניהם בחנק, אבל מקלל בסקילה.

פסוק יז

ומקלל אביו ואמו. אין לי אלא אביו ואמו, אביו בלא אמו, אמו בלא אביו מנין, ת"ל אביו ואמו קלל (ויקרא כ ט), מכל מקום, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר משמע שניהם כאחת, ומשמע אחד בפני עצמו, עד שיפרוט לך הכתוב כאחד.

ומקלל אביו ואמו. בין בחיים בין במיתה, זה חומר במקלל מבמכה, שהמקלל לאחר מיתה חייב, מה שאין כן במכה.

ומקלל אביו ואמו. להביא את האשה, ומקלל אביו ואמו. בשם המפורש, א"ר חנינה בר אידי הואיל ונאמר קללה, והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה (במדבר ה כא), ונאמר לא תקלל, ומקלל אביו ואמו מות יומת, כשם שהקללה בשם, דכתיב יתן ה, (שם), אף מקלל אביו ואמו בשם.

מות יומת. בסקילה, שנאמר אביו ואמו קלל דמיו בו (ויקרא כ ט), ולהלן הוא אומר באבן ירגמו אותם דמיהם בם (שם כ כז), מה להלן בסקילה, אף כאן בסקילה.

פסוק יח

וכי יריבון אנשים. למה נאמר, לפי שנאמר עין תחת עין (לקמן פסוק כד) אבל ריפוי ושבת לא שמענו, ת"ל וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו, לחייב על הכאה בפני עצמו.

באבן או באגרוף. ר' נתן אומר הקיש אבן לאגרוף, ואגרוף לאבן, מה אבן עד שיהא בו כדי להמית, שנאמר ואם באבן יד וגו' הכהו (במדבר לה יז), אף אגרוף עד שיהא בו כדי להמית, ומה אגרוף בידועה, אף אבן בידועה, שאם נתערבה באחרות ואין ידועה פטור.

ולא ימות ונפל למשכב. הא אם הכהו מכה שיש בה כדי להמית הרי זה פטור מן השבת ומן הריפוי.

פסוק יט

אם יקום והתהלך בחוץ. יכול בבית, ת"ל בחוץ, יכול אף מתנונה, ת"ל אם יקום והתהלך בחוץ.

על משענתו. על בוריו.

ונקה המכה. יכול יתן ערבים ויטייל בשוק, ת"ל אם יקום והתהלך, מלמד שחובשין אותו עד שיתרפא.

ונקה המכה. מן המיתה, שומעני אף מן השבת ומן הריפוי, ת"ל רק שבתו יתן ורפא ירפא.

ורפא ירפא. אפילו נתרפא ארבעה או חמשה פעמים חייב לרפאותו, עלו בו צמחין מחמת המכה חייב, וכשאמרה תורה רק שבתו יתן ורפא ירפא, מה שבתו מחמת מכה. אף ריפוי מחמת מכה.

ד"א ורפא ירפא. מיכן שניתנה רשות לרופא לרפאות.

פסוק כ

וכי יכה איש. אין לי אלא איש אשה מנין, היה ר' ישמעאל אומר הואיל וכל הניזקין שבתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם שעשה בו הנשים כאנשים [אף פורט אני לכל הניזקין שבתורה לעשות בהם נשים כאנשים].

[**את עבדו ואת אמתו**]. ר' אליעזר אומר בכנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי, ת"ל מהם תקנו עבד ואמה (ויקרא כה מד) הקיש עבד לאמה, ואמה לעבד, מה עבד שגודלו עבד וקוטנו עבד, אף אמה שגודלה אמה וקטנה אמה, יצא עבד עברי אע"פ שגודלו עבד אין קוטנו עבד, יצאת אמה העבריה שאע"פ שקוטנה אמה, אין גודלה אמה, א"ר יצחק שטענו עבד של שני שותפין, ושחציו עבד וחציו בן חורין במשמע, ת"ל עבדו ואמתו שכולו שלו, יצא של שותפין שחציו בן חורין, ר' ישמעאל אומר מנין שבעבד כנעני הכתוב מדבר, דכתיב לא יקם כי כספו הוא (לקמן פסוק כא), מה כספו שקנינו קנין עולם ורשותו גמורה לו, יצא עבד עברי שאין קנינו קנין עולם, יצא של שותפין ושחציו בן חורין שאע"פ שקנינו קנין עולם, אבל אין רשותו גמורה לו.

בשבט. יכול אע"פ שאין בו כדי להמית, ת"ל או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו וימות (במדבר לה יח), מגיד שאינו חייב עד שיכהו בדבר שיש בו כדי להמית.

ומת תחת ידו. שתהא מיתתו ומכתו ברשותו, הא אם הכהו ומוכרו לאחר ומת הרי זה פטור.

נקם ינקם, מיתה, אתה אומר מיתה, או אינו אלא ממון, תניא ר' נתן אומר נאמר כאן נקמה, ונאמר להלן והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו כה), מה להלן חרב אף כאן חרב, ר' עקיבא יליף מנקום נקמת בני ישראל (במדבר לא ב).

פסוק כא

אך אם יום או יומים יעמוד. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, יום שהוא כיומים, ויומים שהוא כיום, הא כיצד מעת לעת.

לא יקם כי כספו הוא. חלק הכתוב בינו לבין אחר על עבדו ועל אמתו, לכך נאמר לא יקם כי כספו הוא.

פסוק כב

וכי ינצו אנשים. למה נאמר, לפי שנאמר וכי יזיד איש על רעהו (לעיל פסוק יד), לא שמענו אלא על המתכוין להכות לשונאו [והכהו שהוא חייב מיתה, אבל המתכוין להכות שונאו] והכה אוהבו לא שמענו, לכן נאמר וכי ינצו אנשים.

ונגפו אשה הרה. א"ר אלעזר במכות מיתה הכתוב מדבר, לימד על המתכוין להרוג שונאו והרג אוהבו שהוא במיתה.

ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש. למדנו שאם לא יהיה אסון באשה, אלא שחבל בה ויצאו ילדיה ענוש יענש בדמי וולדות.

כאשר ישית עליו בעל האשה. מלמד שדמי וולדות לבעל, וכל המתחייב מיתה פטור מן התשלומין, משום שנאמר לא יהיה אסון ענוש יענש, הא אם יהיה אסון לא יענש, לפי שהוא במיתה ואינו מת ומשלם, ר' יצחק אומר אף המתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור, עד שיתכוין לו, שנאמר וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת (דברים יט יא), וכי מה ת"ל וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש, בבן קיימא ולא בבן שמונה.

וכי ינצו אנשים. מנין ואפילו נשים, שהרי השוה אשה לאיש, שנאמר והמית איש או אשה (להלן פסוק כט) למדנו לכל הניזקין אחד אנשים ואחד נשים במשמע.

ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה. ממשמע שנאמר ויצאו ילדיה איני יודע שהיא הרה, אם כן למה נאמר הרה, מלמד שאינו חייב עד שיכה בית הריון, שאם הכה על ראשה או על ידה אינו חייב אלא על מקום עוברה.

ד"א ונגפו אשה הרה. שאינו משלם לבעל אחר, אלא לבעל ההריון שאם נשא אשה והיא מעוברת ונגפה, אין משלם המזיק לבעלה. לפי שאין ההריון הימנו.

ויצאו ילדיה. מיעוט וולדות שנים, ומנין אפילו אחד, ת"ל הרה מכל מקום, אפילו וולד אחד.

ולא יהיה אסון. באשה.

ענוש יענש. בוולדות, ענוש יענש ממון, לפי שנאמר כאן עונש, ונאמר להלן עונש, וענשו אותו מאה כסף (דברים כב יט), מה להלן ממון, אף כאן ממון.

כאשר ישית עליו בעל האשה. בא הכתוב ללמדך שחבל האשה לבעלה, ודמי וולדות לבעלה, וכל המתחייב מיתה פטור מן התשלומין, ושמא תאמר כל מה שירצה בעל האשה, ת"ל ונתן בפלילים, מלמד שאינו משלם אלא על פי הדיינין, ואין פלילים אלא דיינים, שנאמר ואויבינו פלילים (שם לב לא), שמין את הוולדות ונותנין לבעל הראשון, ונזק האשה לבעלה שהיא תחתיו.

תנן התם ר' אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ואמר ר' יוחנן לא שנו אלא לאפיקורוס עובד כוכבים, אבל לאפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי, ואעפ"כ צריכין אנחנו להשיב לכסילים, משום ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו (משלי כו ה), שאומרים ויצאו ילדיה מימי רגלים, וראיה לדבריהם וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (בראשית כ יז); ומתרגמינין ואיתרוחו, שאפילו

מימי רגלים נעצרו, אבל אין דומה זה לזה, שהרי שנינו החובל בחבירו חייב בחמשה דברים, בנזק וצער וריפוי ושבת ובושת, וכולם מתפרשים בבבא קמא בפרק החובל, ואפילו ביש את הישן חייב, ואמרינן התם הרי אמר לבעיטה שלש, לרכובה חמש, לסנקרת שלש עשרה, ופירושן לבעיטה מי שבעטן חבירו ברגליו נותן לו ג', לרכובה שבא לרכוב והכהו בארכבותיו, לסנקרת שהכה ברגלו על עגבותיו של חבירו, ומעשה באחד שפרע ראשה של אשה וחייבו ר' עקיבא ליתן לה ארבע מאות זוז, אע"פ שהיתה פרוצה ביותר, שהרי העמיד לה עדים ושיבר את הפך בפניה ובו כאיסר שמן ובאת וגילת את ראשה, והיתה מטפחת על ראשה ואמר לו ר' עקיבא לזו אני נותן ארבע מאות זוז, ואמר לו צללת במים אדירים והעלית בידך חרס, שהחובל בעצמו אע"פ שאינו רשאי פטור, ואחרים שחבלו בו חייבין, וכולא הלכתא, ודבר זה לא לבעלת הריון בלבד, אלא לכל אשה אפילו אינה מעוברת, ואם בשביל מימי רגליה שנפלו הימנה מרוב פחדה אמר הכתוב ולא יהיה אסון בוולדות ענוש יענש על מימי רגליה מפני הבושת, מה נאמר ואם אסון יהיה, אלא על לא יהיה אסון באשה, וא"ת ואם אסון יהיה בוולד ונתת נפש תחת נפש, וכי יהרג אדם נפש תחת עובר שאין אנו יודעין בו אם יצא לאור אם לאו והתורה אמרה נפש תחת נפש, נפש הידועה תחת נפש הידועה ולא תחת עובר נפש שאינו ידועה הרי שור שנגח את הפרה ומת עוברה משלם דמי עוברה או שור שלם כ"ש באדם שהתורה חסה עליו, שנא' והצילו העדה את הרוצח (במדבר לח כה), דבעינן והכה איש את רעהו וליכא, לכך ידענו שהוא משלם דמי וולדות לבעלה.

פסוק כג

ואם אסון יהיה. אין אסון אלא מיתה, כענין שנאמר וקרהו אסון (בראשית מב לח). ונתתה נפש תחת נפש. ולא ממון תחת נפש, ולא נפש וממון תחת נפש.

פסוק כד

עין תחת עין. ממון, שהיה ר' ישמעאל אומר, ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת (ויקרא כד כא), מקיש נזקי אדם לנזקי בהמה, מה נזקי בהמה בתשלומין, אף נזקי אדם בתשלומין. וא"ת והא כתיב ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו (שם שם יט), ינתן בו ממש, ר' אליעזר אומר הואיל ונתכוין לתת בו מום אינו משלם ממון אלא נזק ינתן בו ממש, עין תחת עין, מה הפרט מפורש מומין קבועין וראשי אברים בגלוי, ובמתכוין, אף כל כיוצא בהן אינו משלם ממון, אבל [אם אינו מתכוין משלם ממון], דמי עינו ודמי שינו, רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק כמה היה יפה בעינו ובשינו, וכמה הוא יפה בלא עין ובלא שן, ולא עוד הרי סומא שסימא את עין חבירו, מה נעשה לו אלא ודאי ממון משלם.

פסוק כה

כויה תחת כויה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה. חבורה כמשמעו, שהכהו ועשה בו חבורה, ולא הוציא את דמו, פצע שפצעו והוציא את דמו, כויה שכוואו על כף רגל ולא עשה בו רושם, טענו אבנים וציערו, הטיל שלג על ראשו וציננו, הרי זה נותן לו דמי צערו, ואם היה מפונק ומעודן, כ"ש שצערו מכופל, ונותן לו כפי צערו, הכל לפי המצטער, הבל לפי המתבייש, הכל לפי הריפוי, הכל לפי השבת, הכל לפי הנזק, ואם נבוא לדקדק על עניני הניזקין, אין סוף, לפי שהם ענינים מרובים, והנם על סדר הבבות.

פסוק כו

וכי יכה איש את עין עבדו. השוה הכתוב אשה לאיש לכל הניזקין, דכתיב וכי יגח שור את איש או את אשה (להלן פסוק כח), את עין עבדו או את עין אמתו, לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו.

את עין עבדו. ר' אליעזר אומר בכנעני הכתוב מדבר, או אינו מדבר אלא בעברי, ת"ל מהם תקנו עבד ואמה וגו' והתנחלתם אותם (ויקרא כה מד מו), יצא עבד כנעני מכללו להחמיר עליו שיוצא בראשי אברים.

ושחתה. מיכן אמרו טפח על עינו וסמהו, על אזנו וחרשו, הרי זה יוצא בו לחירות, כנגד עינו ואינו רואה, כנגד אזנו ואינו שומע, הרי זה אינו יוצא לחירות, שנאמר וכי יכה איש את עין עבדו, עד שנעשה בו מעשה.

לחפשי ישלחנו תחת עינו. מלמד שאם סימא שתי עיניו זו אחר זו יוצא על הראשונה לחירות, ונוטל נזקי שניה, וכן בשן זו אחר זו, באחת יוצא לחירות ונוטל מרבו נזקי שניה, שנאמר תחת עינו.

לחפשי ישלחנו, שאינו צריך גט שחרור אלא יוצא בעינו או בשינו, ר' אליעזר אומר צריך גט שחרור, שנאמר ישלחנו, ולהלן הוא אומר ושלחה מביתו (דברים כד א), מה להלן בגט, אף באן בגט.

פסוק כז

ואם שן עבדו יפיל. יכול אפילו שן של חלב, ת"ל עינו, שאינה יכולה להחזיר אף שינו שאינה יכולה להחזיר, והרי אתה דן בנין אב משן ועין, מה שן ועין שהן מומין קבועין ראשי אברים בגלוי ובמתכוין, עבד יוצא בהן לחירות, אף כל כיוצא בהן, מיכן אמר ר' שמעון הרי דברים קל וחומר ומה עבד כנעני שנאמר בו והתנחלתם אותם לבניכם (ויקרא כה מו), הוקש העבד לאחוזה שאינו יוצא אלא לרצון רבו הרי זה קונה עצמו מידי רבו, על ידי יסורין, ק"ו בן אדם שניצל מדינה של גיהנם על יד יסורים, וכה"א יסר

יסרני יה ולמות לא נתנני (תהלים קיח יח), וכן אמר דוד מלך ישראל אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צד יב).

ד"א מתורתך תלמדנו, משן ועין, שן ועין שהן אחד מאברים שבאדם, עבד יוצא בהן לחירות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה, לפיכך אמרו אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על בעלי יסורין. הגדה, מפני מה עבד כנעני יוצא בשן ועין, לפי שחם אבי כנען ראה בעינו את ערות אביו והגיד לשני אחיו ולא בוש להגיד והראה להם שיניו לא תהא חירותו אלא בבשתו בהפלת עינו ושינו.

פסוק כח

וכי יגח שור איש או אשה. זה שור תם והוא יוצא ליסקל לפי שנגח איש או אשה, אין לי אלא שור, שאר בהמה מנין, זו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן בגזירה שוה, נאמר כאן שור, ונאמר בסיני שור, שורו וחמורו וכל אשר לרעך (שמות כ יג), מה שור האמור בסיני עשה בו כל בהמה כשור, אף שור האמור כאן עשה בו כל הבהמה כשור, היינו דתנן אחד שור ואחד כל בהמה במשמע, לנפילת הבור, להפרשת הר סיני, לתשלומי כפל, להשיב אבדה, לפריקה, לחסימה, לכלאים, ולשבת, וכן חיה ועוף כיוצא בהן, (קכ) הן העידו על התרנגול שנסקל על שהרג את הנפש, אין לי אלא שהמית בנגיחה, מנין לרבות כל המיתות בנגיחה, הואיל ושור תם בסקילה, שור מועד בסקילה, מה מועד עשה בו כל המיתות כנגיחה, אף תם עשה בו כל המיתות בנגיחה, ומנין לעשות קטנים כגדולים, נאמר בשור תם וכי יגח שור איש, ונאמר במועד או בן יגח או בת יגח, לגזירה שוה, מה במועד עשה קטנים כגדולים, אף בתם עשה קטנים כגדולים, ללמדך כמה חביבה תורה, וכמה פלפולי תורה שנלמדת זו מזו, וכמה שכר טוב עתידין לקבל חכמי ישראל שפירשו וחקרו ודרשו והורו, לקיים מה שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד ט י), וכל המפקפק בדברי חכמים נידון בצואה רותחת, שנאי ולהג הרבה יגיעת בשר (קהלת יב יב), אלא הט אזנך ושמע דברי חכמים.

סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו, ממשמע שנאמר סקול יסקל, איני יודע שלא יאכל בשרו, ללמדך על שור שהוא יוצא ליסקל אחר שנגמר דינו וקדמו בעלים ושחטוהו שהוא אסור באכילה.

את בשרו. את הטפל לבשרו, וזהו עורו שהוא אסור בהנאה, שנאמר ובעל השור נקי, מדמו וחלבו ועורו, כאדם שאומר יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה, כגון נקיון שינים וגו' וחסר לחם (עמוס ד ו). ר' יהודה בן בתירה אומר ובעל השור נקי, נקי מדיני

שמים שהיה בדין הואיל ומועד בסקילה ותם בסקילה, אם למדת על מועד שאע"פ שיצאו בעליו מידי בית דין של בשר ודם, לא יצאו בעליו מידי בית דין של מעלה אף התם כן יהיה דינו בידי שמים, לכך נאמר ובעל השור נקי, נקי בידי שמים.

ד"א ובעל השור נקי. נקי מחצי נזק, שלא תאמר הואיל ושור שהמית את השור בתשלומין ושור שהמית את האדם בתשלומין מה להלן מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק, אף כאן מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק, ת"ל ובעל השור נקי, נקי מחצי נזק, רבן שמעון בן גמליאל אומר ובעל השור נקי. נקי מדמי העבד, שלא תאמר הואיל ומועד בסקילה ותם בסקילה, כשם שהמועד משלם דמי עבד, אף תם משלם דמי עבד, ת"ל ובעל השור נקי, מדמי עבד.

ר' עקיבא אומר נקי מדמי וולדות, שלא תאמר כשם שאדם משלם דמי וולדות [אף שור מתכוין ליגח אדם ונגף אשה הרה ויצאו ילדיה, ישלם דמי וולדות], ת"ל ובעל השור נקי, נקי מדמי וולדות.

פסוק כט

ואם שור נגח הוא. בא הכתוב לחלק בין תם למועד. חמשה דברים בין תם למועד, מועד צריך עדים, תם אינו צריך עדים, מועד משלם את הכופר, ותם פטור מן הכופר, מועד משלם נזק שלם, ותם משלם חצי נזק, מועד נותן שלשים שקל, ותם אינו נותן שלשים שקל, מועד משלם מן העלייה, ותם משלם מגופו, מפורש בבבא קמא.

מתמול שלשום. תמול חד, מתמול תרי, שלשום תלתא. איזהו תם ואיזהו מועד, מועד שהעידו בו שלשה פעמים, ותם כדי שיהו התינוקות ממשמשין בו ובקרניו, דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר מועד שהעידו בו שלשה ימים זה אחר זה, ומקרא מסייעו לר' יהודה, דכתיב מתמול שלשום.

והועד בבעליו. מגיד שאינו חייב עד שהתרו בו.

לא ישמרנו. להביא שומר חנם ולא ישמרנו כראוי, מיכן אמרו שמרו כראוי לו פטור, שלא כראוי חייב, קשרה במוסרה ויצא והזיק תם פטור, ומועד חייב, שנאמר ולא ישמרנו בעליו, לא שמור הוא זה, דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר תם חייב ומועד פטור שנא' ולא ישמרנו בעליו, ושמור הוא זה ומשנתינו דבבא קמא אליבא דר' יהודה קתני, בלוש ותשכח.

ר' אליעזר אומר אין לו שמירה אלא סכין.

והמית איש או אשה. מופנה, להקיש ולדון ממנו גזירה שוה לכל הניזקין שבתורה, אחד האיש ואחד האשה.

ואע"פ דלא דיינינן דיני קנסות השתא דלא דנינן דיני קנסות בבבל, הכי נהיגא במתיבתא דאי תפס ניזוק לא מפקינן מיניה, ומשמתינן ליה להההוא גברא דאיקבע ליה מזיקא בביתיה, מדר' נתן דאמר ר' נתן מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, שנאמר ולא תשים דמים בביתך (דברים כב ח), והוא הדין לכל הניזקין וכדאמרינן בב"ק.

האי מאן דבעי דמיקרי חסיד, ליזדהר במילי דנזיקין, וחסידים הראשונים היו קוברין את קוציהן ואת זכוכותיהן שלשה טפחים, כדי שלא תוציאם המחרישה. ומעשה באחד שהיה מפנה אבנים משדהו וזורקן לרשות הרבים, אמר לו זקן אחד מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך למקום שלך, לגלג עליו אותו האיש, לימים הוצרך אותו האיש ומכר שדהו, וניתקל באותן האבנים, מיד זכר דברי החסיד, ואמר יפה אמר לי מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך לתוך שלך, וזש"ה וזכור את בוראיך בימי בחורותיך (קהלת יב א) ואומר אשרי איש ירא את ה' (תהלים קיב א), אשרי איש, ולא אשרי אשה, אלא אשרי איש שמתגבר ביצרו כשהוא איש, ויש בידו לעשות רע, ואינו עושה, ועושה טוב, אבל משבא לעת זקנה אין לו שבח, אם שומר ידו מעשות הרע לפי שתשש כחו.

השור יסקל. למה נאמר שלא תאמר הואיל ומשלם את הכופר לא יהא בסקילה, ת"ל השור יסקל, ר' עקיבא אומר השור יסקל וגם בעליו יומת, הקיש מיתת השור למיתת בעלים, מה מיתת בעלים בשלשה ועשרים, דהא דיני נפשות בעשרים ושלשה, אף מיתת השור בעשרים ושלשה.

וגם בעליו יומת, יומת בידי שמים, שאם תאמר בידי אדם, הרי הוא אומר ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת (במדבר לה לא), למדנו שאין נותנין פדיון למומתין בידי אדם, אבל נותנין פדיון למומתין בידי שמים, שנאמר אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו. פדיון נפשו של מומת, דברי ר' ישמעאל, ר"ע [אומר] פדיון נפשו של ממית, למדנו שמה שאומר הכתוב וגם בעליו יומת, פירושו וגם כדין בעליו יומת בעשרים ושלשה, היינו דתנן שור הנסקל בעשרים ושלשה, כמיתת הבעלים כך מיתת השור.

פסוק ל

אם כופר יושת עליו, כדי לפוטרו מדין שמים.

ונתן פדיון נפשו. בוא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם, נותן כופר למומת בידי שמים, וכן הוא אומר כופר נפש איש עשרו (משלי יג ח).

ככל אשר יושת עליו. בבית דין.

פסוק לא

או בן יגח או בת יגח. למדנו אפילו הקטנים, לפי שנא' והמית איש או אשה (לעיל פסוק כט), שלא תאמר גדולים ולא קטנים, ת"ל או בן יגח או בת יגח, ומנין לרבות אפילו טומטום ואנדרוגינוס, ת"ל או או, לרבות אפילו טומטום ואנדרוגינוס.

כמשפט הזה יעשה לו. אפילו בנו של עצמו, ובתו של עצמו במשפט בנו ובתו של אחר, כך בנו ובתו של עצמו.

פסוק לב

אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים, עבד ואמה כנעני ולא עברי.

אם עבד יגח השור או אמה. עבד ואמה היו בכלל, והמית איש או אשה, ולמה יצאו להחמיר עליהם, שאפילו אינו שוה אלא דינר אחד נותן שלשים סלע, ואפי' שוה מאתים מנה נותן עליו שלשים סלע, יצאו להקל ולהחמיר.

ד"א אם עבד יגח השור או אמה. לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו, קנס הוא שקנסה תורה לידון בשלשים סלע.

והשור יסקל. בין על עבד ועל אמה של חבירו, ובין על עבד ואמה של עצמו.

פסוק לג

וכי יפתח איש בור. תנן התם ארבעה אבות נזיקין, השור, והבור, והמבעה, וההבער וכו'.

וכי יפתח. אין לי אלא פותח, כורה מנין, ת"ל או כי יכרה איש, אם הפותה חייב, כורה לא כל שכן, למדנו שאין עונשין מן הדין. ד"א הקיש פותח לכורה, וכורה לפותח, מה פותח ברשות פטור, אף כורה ברשות פטור, ומה כורה בשיעור, אף פותח בשיעור. היינו דתנן הכשרתי במקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו.

ד"א וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש, לחייב על זה בפני עצמו, ועל זה בפני עצמו. ר' יהודה בן בתירה אומר מה פותח וכורה שהוא חייב בשמירתן חייב בניזקין, אף כל שהוא חייב בשמירתו חייב בניזקו.

ולא יכסנו. לא פתיחה ולא כרייה גורם, אלא כיסוי גרם.

ולא יכסנו, כראוי לו, מיכן אמרו כסהו כראוי פטור, שלא כראוי חייב, כסהו וגלהו אחד מהם, המגלה חייב, נתגלה וידע בו אחד מהשותפין, מי שידע בו חייב.

ונפל שמה שור או חמור. שור ולא אדם, חמור ולא כלים, למדנו שחייב על הבהמה ופטור על הכלים, אחד שור ואחד כל הבהמה, וכן חיה ועוף, אלא שדבר הכתוב בהוה.

פסוק לד

בעל הבור ישלם. מכל מקום.

כסף ישיב לבעליו. לרבות שוה כסף ככסף.

והמת יהיה לו. לניזק, מגיד הכתוב ששמין לו דמי נבלתו, ומנכה לו דמי נזקו, וכן מפורש בתלמוד.

והמת יהיה לו. מלמד שהבעלים מטפלין בבהמה.

פסוק לה

וכי יגף שור איש את שור רעהו. פתח הכתוב בנגיחה וסיים בנגיפה, לומר לך זו היא נגיחה זו היא נגיפה, ואמרו רבותינו מפני מה נאמר נגיחה באדם, ונאמר כי יגוף בבהמה, לפי שהאדם יש לו מזל, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה (בראשית ט ב), והשור נוגח אותו ואינו ממיתו, אבל בהמה נאמר בה נגיפה, לפי שאין לה מזל, ואין מוראה על חבירתה.

וכי יגף. בכלל נגיפה נגיחה דחייה רביצה בעיטה [נשיכה].

שור איש. להוציא שור של קטן.

את שור רעהו. להביא שור של קטן, שהקטן החובל בו חייב, והוא שחבל באחרים פטור, וכן העבד והאשה.

ד"א את שור רעהו. להוציא של נכרי ושל כותי ושל גר.

ומכרו את השור החי וחצו את כספו. א"ר עקיבא נאמר חציה בחי, ונאמר חציה במת, למדנו בשוין הכתוב מדבר, שלא מצינו ניזוקין נוטלין יותר על ניזקן.

וגם את המת יחצון. מיכן אמרו שור שהיה שוה מנה שנגח לשור שוה מאתים, ושור שוה מאתים שנגח לשור שוה מנה, נוטל חציו. ר' עקיבא אומר וגם את המת יחצון, להביא שור שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים, והנבילה יפה מנה, מוכרין את החי ואת המת וחולקין בשוה, ובעל הנבילה מטפל בנבילתו, ואעפ"כ יש חצי שאינו חצי ממש כמו חציו שרף במו אש על חציו (ישעיה מד טז), שאם חצי הנוגח מיטב מן השלם שנתנגח, אינו נותן לו חצי החי, שאין נותנין לניזוק יותר על המזיק.

פסוק לו

או נודע כי שור נגח הוא. בא הכתוב לחלק בין שור תם למועד.

ולא ישמרנו בעליו. להביא שומר חנם.

שלם ישלם שור. ואין לו אלא בהמה, כסף מנין, ת"ל שלם ישלם, מכל מקום.

והמת יהיה לו. לניזק, מיכן שהבעלים מטפלין בבהמה.

פסוק לז

כי יגנוב איש. לפי שהיו הפרשיות שלמעלה נדרשות בסמוכין, כתוב בהן וי"ן וכי ששה, אבל משפט הגניבה אינה נסמכת לשל מעלה, אמר כי יגנוב איש שור או שה,

הוצרכה פרשה זו ללמד על תשלומי ארבעה וחמשה, לחייב על זה בפני עצמו, ועל זה בפני עצמו.

וטבחו או מכרו. אם הטובח חייב מוכר לא כל שכן, ללמדך שאין עונשין מן הדין.

ד"א וטבחו או מכרו. הקיש טובח למוכר. מה מכירה חוץ לרשותו, אף טובח חוץ לרשותו, ומה מכירה מותרת באכילה, אף טביחה מותרת באכילה, ומה טביחה שאינה יכולה לחזור, אף מכירה שאינה יכולה לחזור, ומה טביחה כולה, אף מכירה כולה, מלמד שאם מכר חציה אינו משלם ארבעה וחמשה.

חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה. ארבעה והוא הרי חמשה, שלשה והוא הרי ארבע.

חמשה בקר לשון זכר, משום שנאמר למטה תחת השור, אמרו כאן בלשון זכר חמשה, כי הבקר מצינו בלשון נקבה, כמו הבקר היו חורשות (איוב א יד), אבל לפי שצריך לומר תחת השור לשון זכר, הוציאו הכתוב בלשון חמשה.

וארבע צאן תחת השה. שה לשון נקבה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), וצאן לשון נקבה, כענין שנאמר, וחמש צאן עשויות (ש"א כה יח). א"ר מאיר בוא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם, שהרי שור לפי שעושה מלאכה משלם חמשה, שה שאינו עושה מלאכה, משלם תחתיו ארבע, ר' יוחנן בן זכאי אומר השור הולך ברגליו ישלם חמשה, שה שטוענו הגנב משלם ארבע. ר"ע אומר תחת השור תחת השה, להוציא את החיה.

פרק כב

פסוק א

אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת. במס' סנהדרין אמר רבא מאי טעמא דמחתרת, חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפיי ולא שבק לי ואי קאי לאפיי קטילנא ליה, ורחמנא אמר אם בא להורגך השכם להורגו.

ואע"פ שאין הורגין בלא התראה, מחתרתו זו היא התראתו, מיכן אתה למד לפיקוח נפש מן התורה, ומה שפיכות דמים שמטמא את הארץ, ומסלק את השכינה, אמרה תורה והכה ומת, אע"פ שעל ספק בא, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את הספק.

פסוק ב

אם זרחה השמש עליו. כלומר אם ברור לך הדבר כשמש שהוא בשלום עמך כשמש הזה שהוא שלום בעולם והורגו חייב.

דמים לו שלם ישלם, חזר על הגנב שאם היה חותר כדי יין או כדי שמן, ונשברו בחתירתו חייב לשלם.

אם אין לו ונמכר בגניבתו. יכול לעולם, ת"ל שש שנים יעבוד (שמות כא ב).
ונמכר בגנבתו. לא פחות ולא יתר. ר' יהודה אומר גנב פחות ממה ששוה אינו נמכר, יותר על ששוה, רשות ביד בעל הגנבה אם רצה למכור מוכר, ואם לאו כותב לו שטר.

פסוק ג

אם המצא תמצא בידו הגנבה. אין מציאה אלא בעדים.
בידו. כל מקום רשותו, גגו, וחצירו, וקרפיפו, וכה"א ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא כו).
משור עד חמור עד שה חיים. להביא את החיה.
חיים שנים ישלם. [ולא מתים].
שבעה גנבים הם, הראשון שבגנבים גונב דעת בני אדם, המסרב בחבירו לאורחו ואין בלבו לקרותו. והמרבה לו בתקרובות, ויודע בו שאינו מקבל, והפותח חביותיו והן מכורות לחנוני, והמעוול במדות והמשקר במשקלות, והמערב את החול בפול, ואת החומץ בשמן, מפני שאמרו השמן אינו מקבל נכל, לפיכך מושחין בו מלכים, לפי דעתו של אדם רשע למדנו שאם היה יכול לגנוב דעת העליונה היה גונבה, למעלה מהם גונב נפש מישראל שהוא מתחייב בנפשו, המתחבר לגנב וחולק עמו, אבל ישראל שגנב דברי תורה זכה לעצמו ועליו אמר שלמה לא יבוזו לגנב כי יגנב (משלי ו ל), ונמצא ישלם שבעתים (שם שם לא), אוגיר דברי תורה ברבים, שנאמר בה מזוקק שבעתיים (תהלים יב ז), את כל הון ביתו יתן (משלי ו לא), שנאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח ז), החמישי גנב שנמכר בגנבתו. הששי הגונב אחר הגנב, (טז) היינו דאמרי אינשי בתר גנב גנוב וטעמא טעים. השביעי הגונב על מנת להחזיר, והגונב [על מנת למיקט, והגונב] את שלו, אלא שבור שיניו בדין וטול את שלך בפרהסיא.

פסוק ד

כי יבער איש. אינו חייב עד שיצא מרשותו והזיק.
שדה או כרם. לחייב על זה בפני עצמו, ועל זה בפני עצמו.
כי יבער איש. זה המבעה שבמשנתינו, לשון אכילה, כמו מים תבעה אש (ישעיה סד א), [שהאש היתה אוכלת את המים, שאע"פ שדרך המים מכבים את האש, בהר סיני מים תבעה אש]. אש לשון נקבה, וזה מבעה ששולח את בעירה לבער בשדה אחר, ומבעה זה השן.
את בעירה ובער בשדה אחר. כמו טענו את בעירכם (בראשית מה יז).
שדה או כרם. מה כרם שיש בו פירות, אף שדה שיש בה פירות.

ושלח את בעירה. מיכן אמרו מסר צאנו לבנו ולעבדו ולשלוחו פטור. לחרש שוטה וקטן חייב.

ובער בשדה אחר. למדנו שאם הגדיש בשדה חבירו שלא ברשות חבירו ואכלתו בהמתו של חבירו פטור, דבעינן בשדה אחר וליכא.

מיטב שדהו ומיטב כרמו. שדהו וכרמו של ניזק, נאמר שדה למטה, ונאמר שדה למעלה, מה שדה האמור למעלה, שדה של ניזק, דכתיב ובער בשדה אחר, אף שדה האמור למטה מיטב שדהו, שדהו של ניזק.

מיטב. מלמד שהניזקין שמין להם בעדיות, שמין בית סאה באותה שדה כמה היתה יפה.

פסוק ה

כי תצא אש. בא ללמדך שעשה הכתוב את שאין מתכוין כמתכוין, לעשות אונם כרצון, ואת האשה כאיש, לכל הניזקין שבתורה.

ומצאה קוצים. למה נאמר קוצים, ליתן שיעור, כדתנן בב"ק, עברה נהר או גדר שהוא גבוה מעשרה טפחיים.

ונאכל גדיש. הכל כמשמעו, וכן סואר של קורות, וכן מדבך של אבנים, ושל צרורות שהתקינן לסיד.

או הקמה. אף האילן במשמע.

או השדה. אפילו ליחכה את העפר.

או הקמה או השדה. מה השדה בגלוי, [אף הקמה בגלוי], להוציא הכלים הטמונים בגדיש [והדליקן].

שלם ישלם המבעיר את הבערה. לרבות טומטום ואנדרוגינוס. ארבעה כללות היה ר' שמעון ב"ר אלעזר אומר משום ר' מאיר בניזקין, כל שיש לו רשות למזיק ולא לניזק פטור, לניזק ולא למזיק חייב, לניזק ולמזיק ואפילו מיוחדת, כגון חצר של שותפין והפונדקי, לא לניזק ולא למזיק, כגון רשות אחרת על השן ועל הרגל חייב, ועל השור מועד משלם נזק שלם, ותם משלם חצי נזק.

פסוק ו

וכי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור. ר' ישמעאל אומר עד שיפקוד אצלו ויאמר לו הא לך שמור לי זה, אבל אמר לו תן עיניך בו, הרי זה פטור.

כסף או כלים. מה כסף שדרכו להימנות, אף כל שדרכן להימנות, מיכן אמרו כל טענה שאינה במדה ובמשקל ובמנין אינה טענה.

ד"א כסף או כלים. מה כלים שנים, אף כסף שנים, ומה כסף דבר חשוב, אף כלים דבר חשוב, מיכן אמרו, הטענה שתי כסף.

לשמור. להביא כל דבר שצריך שמירה.

וגונב מבית האיש. לפטור הגונב אחר הגנב.

אם ימצא הגנב ישלם שנים. אימתי בזמן (שנמצא) [שלא נמצא] ברשותו, אבל אם (לא) נמצא ברשותו, שומעני ישבע ויהא פטור, ת"ל אם המצא תמצא בידו הגנבה, מכל מקום, לכך נאמר וגונב מבית האיש, לפטור הגונב מאחר הגנב.

ד"א הגנב ישלם שנים. אבל הגזלן אינו משלם אלא קרן, ומה ראה התורה להחמיר על הגנב יותר מהגזלן, א"ר יוחנן בן זכאי לפי שהגזלן השוה את העבד לקונו, והגנב חלק כבוד לעבד יותר מקונו, כענין שנאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה וגו' (ישעיה כט טו), ואומר ויאמרו לא יראה יה וגו' (תהלים צד ז).

ד"א כסף או כלים לשמור. אין שמירה לכסף אלא בקרקע, אבל נתנם לו ערב שבת שאין מספיק להטמינם בקרקע פטור.

אם ימצא הגנב ישלם שנים. ובעל הבית פטור מכל דבר.

תנן התם במס' שבועות ארבעה שומרים הן, שומר חנם, והשואל, נושא שכר, והשוכר, שומר חנם נשבע על הכל, והשואל משלם את הכל, נושא שכיר והשוכר, נשבעין על השבורה, ועל השבויה, ועל המתה, ומשלמין את הגנבה ואת האבדה, ואמרי' בב"מ מנא הני מילי, דתנו רבנן פרשה ראשונה נאמר בשומר חנם, שניה בשומר שכר, שלישית בשואל, דכתיב וכי ישאל וגו', ראשונה בשומר חנם, שהרי בשניה חייב בה גנבה ואבידה ובראשונה לא חייב.

פסוק ז

אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל האלהים. מאן אלהים דיינים. ונקרב בעל הבית אל האלהים. בשבועה.

אם לא שלח ידו בשבועה, [שהרי נאמר כאן אם לא שלח ידו, ונאמר בשומר שכר אם לא שלח ידו. מה להלן בשבועה], אף כאן בשבועה, ומה להלן בי"ה אף כאן בי"ה, ומה כאן בבית דין, אף להלן בבית דין, ומה להלן על כל דבר פשע, אף כאן על כל דבר פשע.

אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. שבית הלל אין מחייבין אלא משעה ששלח בה יד.

פסוק ח

על כל דבר פשע, כלל, על שור על חמור על שה על שלמה, פרט, על כל אבדה חזר וכלל, אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש בנכסים מטלטלים שאין להם אחריות,

אף הכלל אין לי אלא בנכסים מטלטלים שאין להם אחריות, לא בא הכתוב אלא לחלק בין כסף וכלים ובהמה.

אשר יאמר כי הוא זה, שפלוני אומר כי הוא זה, ופלוני אומר אינו הוא, מיכן אמרו עד שיהא ההודאה ממין הטענה, והטענה שתי כסף, שנאמר כסף או כלים, מה כלים שנים, אף כסף שנים, ומה כסף דבר חשוב, אף כלים דבר חשוב, וההודאה שוה פרוטה.

ונקרב בעל הבית אל האלהים. הרי כאן אחד, עד אלהים יבא דבר שניהם, הרי כאן שנים, אשר ירשיעון אלהים, הרי כאן שלשה, מיכן אמרו דיני ממונות בשלשה, דברי ר' יאשיה וכו', בפירקא קמא דסנהדרין.

אשר ירשיעון. חסר ו, ללמדך אשר ירשיעון אלהים, זה דיין שלישי, כדתנן דיני ממונות בשלשה, זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושנים בוררין להם עוד אחד, ומטין על פי אחד, בין לזכות בין לחובה, לכך נאמר אשר ירשיעון אלהים, זה דיין המכריע בין השנים.

ישלם שנים לרעהו. א"ר ישמעאל כאן הוא אומר ישלם שנים לרעהו, ולהלן הוא אומר ושלם אותו בראשו וחמישיתו יוסף עליו (ויקרא ה כד), הא כיצד כל המשלם את הקרן [חייב לשלם את החומש, כל שאינו משלם את הקרן] פטור מן החומש.

ד"א ישלם שנים לרעהו. ולא להקדש.

פסוק ט

כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור. עד שיאמר לו הילך שמור לי זה, דברי ר' ישמעאל, אבל אם אמר לו תן עיניך בו פטור.

חמור או שור או שה. [לחייב על כל אחד ואחד בפני עצמו. חמור או שור או שה]. פרט, וכל בהמה, כלל, נעשה כלל מוסיף על הפרט וריבה הכל.

ומת. שתהא מיתתו בידי שמים.

ונשבר. ששברתו חיה.

או נשבה. ששבאוהו לסטין שאינו להציל, דומיא דמת, מה מת אינו יכול להציל, אף נשבר ונשבה פטור בזמן שאינו יכול להציל, הא אם יכול להציל ולא הציל חייב.

בב"מ שני זאבים אונס, זאב אחד אינו אונס, ובשעת משלחת זאבים, אף זאב אחד אונס וכו' הלכתא.

אין רואה. בעדים. אין רואה שבועת ה' תהיה בין שניהם. הא אם יש עדים, בעל הבית פטור מכל דבר.

פסוק י

שבועת ה'. ביו"ד ה"א, מיכן אתה דן לכל השבועות שבתורה.

תהיה בין שניהם. להוציא את היורשין, מיכן אמרו אין אדם מוריש שבועה לבניו.

בין שניהם. להוציא את שכנגדו חשוד על השבועה.
בין שניהם. שלא ישביענו הדיין בעל כרחו, ר' נתן אומר בין שניהם, מגיד ששבועה חלה על ידי שניהם. בזמן שהמשביע יודע בודאי שלשקר חבירו נשבע, אין ראוי להשביעו.
אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. מה להלן על כל דבר פשע, אף כאן על כל דבר פשע.
ולקח בעליו ולא ישלם. מיכן אמרו כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין, חוץ מן המפורשים במס' שבועות, השכיר, [והנגזל], והנחבל, ושכנגדו חשוד [על השבועה, וחנוני על פנקסו, ותנן השכיר כיצד, אמר לו תן לי שכרי שיש לי בידך והוא אומר נתתי], והשכיר אומר לא נטלתי, הרי זה נשבע ונוטל, והני מילי בזמן שתבעו בזמנו, [אבל אם עבר הזמן הראוי לו לקבל שכרו, אינו נשבע ונוטל, ואם יש עדים שתבע השכיר בזמנו], והמשכיר היה טוען לו שפרע לו קודם לכך נשבע השביר ונוטל, וא"ר נחמן אמר שמואל לא שנו אלא ששכרו בעדים, אבל שכרו שלא בעדים, מתוך שיכול לומר לא היו דברים מעולם, יכול לומר לו שכרתיך ונתתי לך שכרך.

פסוק יא
ואם גנוב יגנב מעמו. אין לי אלא גנבה, אבדה מנין, הרי אתה דן, הואיל וגנבה חסרון שמירה, ואבדה חסרון שמירה, אם למדת על גנבה שהוא חייב לשלם, אף אבידה הוא חייב לשלם.
תניא אם גנוב יגנב, אין לי אלא גניבה שחייב בה שומר שכר, אבדה מנין, ת"ל ואם גנוב יגנב, מה גנבה כו'.

פסוק יב
אם טרף יטרף יביאהו עד. א"ר יוסי בר יאשיה אם טרף יטרף יביא עדים שנטרפה באונס ויהא פטור מלשלם, ר' נתן אומר יביאהו עד הטריפה, יוליך את הבעלים אצל הטריפה ויהיה פטור מלשלם, ואיזה טרפה שפטור מלשלם, טריפת הזאב והארי וכל דבר שאינו יכול להציל, אבל דבר שיכול להציל, כגון שועל וחתול ולא הציל חייב, דבעינן טריפה דומיא דמת שאינו יכול להציל.

פסוק יג
וכי ישאל איש מעם רעהו. נתקו הכתוב השואל מכלל שומר, ואמרו ענין בפני עצמו.
מעם רעהו. מגיד שאינו חייב עד שיוציאנו חוץ מרשותו.
ונשבר או מת. אין לי אלא שבורה או מתה, שבויה מנין, הרי אתה דן, נאמר כאן מיתה, ונאמר להלן מיתה, מה להלן עשה שבויה ושבורה כמיתה, אף כאן נעשה שבויה ושבורה כמיתה, וכל שכן שהוא חייב על הגנבה ואבדה.

תנן התם בפרק השואל, השואל את הפרה ושאל בעליה עמה וכו', למדנו אפילו לא נשאל המשאיל לשואל אלא לפי השעה, או שהשקוהו מים ושאל ממנו בהמתו, או שום כלי ונאבד פטור, שנאמר בעליו אין עמו שלם ישלם, וכתיב ואם בעליו עמו לא ישלם, ותניא ממשמע שנאמר אם בעליו עמו לא ישלם, איני יודע שאם בעליו אין עמו שלם ישלם, אלא לומר לך היה עמו בשעת שאילה אין צריך להיות עמו בשעת שבורה ומיתה, היה עמו בשעה שבורה ומיתה, צריך להיות עמו בשעת שאילה.

פסוק יד

אם שכיר הוא בא בשכרו. אם למדת על נושא שכר שהוא נהנה, למדת שהוא נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה, [אף שכיר שהוא נהנה ומהנה נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה].

פסוק טו

וכי יפתה איש בתולה אשר לא אורשה. להוציא את שנתאלמנה או שנתגרשה מן (הנשואין) [האירוסין] דברי ר' יוסי הגלילי.

המפתה משלם קנס ובושת ופגם, והאונס מוסיף צער, המפתה אם רצה להוציא יוציא, והאונס אם רצה להוציא לא יוציא, אלא שותה בעציצו, ואפילו חגרת ואפילו סומא.

אשר לא אורשה ושכב עמה. נאמר כאן אשר לא אורשה, ונאמר להלן אשר לא אורשה (דברים כב כח), מה להלן נאמר כסף, אף כאן נאמר כסף.

מהר ימהרנה לו לאשה. מלמד שהוא עושה עליו מוהר, ואין מוהר אלא כתובה, שנאמר הרבו עלי מאד מהר ומתן (בראשית לד יב).

ד"א מהר ימהרנה לו לאשה. בראויה לו לאשה הכתוב מדבר, להוציא אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין.

מהר ימהרנה לו לאשה. שומעני בין שהאב רוצה, בין שאין האב רוצה, תלמוד לומר ואם מאן ימאן אביה לתתה לו.

פסוק טז

אם מאן ימאן אביה. אין לי אלא בזמן שיש לה אב, אין לה אב מנין, ת"ל אם מאן ימאן מכל מקום, דברי ר' יוסי הגלילי.

כסף ישקול. לא שמעינן כמה, הרי אתה דן, נאמר כאן כסף, ונאמר להלן כסף (דברים כב כט), מה להלן חמשים כסף, אף מהר הבתולות חמשים כסף, וכן במסכת כתובות, שיהא זה כמהר הבתולות, ומהר הבתולות כזה, פירושו וכאן למדנו כמוהר הבתולות, שנא' כמהר הבתולות כסף ישקול, למדנו שהם שקלים הם סלעים, אף נאמר כסף שקלים, ומהר הבתולות כזה חמשים כסף, שהרי במהר הבתולות כתיב כסף ישקול, ולא

ידענו כמה, אבל למדנו שהם חמשים שהסלע ארבעה דינרים, הרי מאתן זוזי לכתובה דאורייתא, שהזוז הוא הדינר, ויש מפרשים כמהר, כמה ר', שהן מאתן זוזי דכסף.

פסוק יז

מכשפה לא תחיה. אחד האיש ואחד האשה, אם כן למה נאמר מכשפה, מפני שהנשים מצויות בכשפים יותר מן האנשים, ואין אנו יודעין מה עונש המכשף, אלא א"ר ישמעאל נאמר כאן לא תחיה, ונאמר להלן לא תחיה כל נשמה (דברים כ טז), מה להלן בסייף, אף כאן בסייף, ר' עקיבא אומר נאמר כאן לא תחיה, ונאמר להלן אם בהמה אם איש לא יחיה (שמות יט יג), מה להלן בסקילה, אף כאן בסקילה, ר' אליעזר אומר נאמר מכשפה לא תחיה, וסמוך ליה כל שוכב עם בהמה מות יומת, מה זה בסקילה, אף זה בסקילה, וכן הלכה שהמכשף בסקילה, דכתיב ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם בם (ויקרא כ כז).

פסוק יח

כל שוכב עם בהמה מות יומת. למה נאמר, לפי שהוא אומר ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה מות יומת (שם שם טוי), ולא ידענו כמה, ת"ל ואת הבהמה תהרוגו, ונאמר להלן הריגה, דכתיב כי הרג תהרגנו ידך תהיה בו בראשונה להמיתו (דברים יג י), מה להלן בסקילה, דכתיב וסקלתו באבנים ומת (שם שם יא), אף כאן בסקילה.

פסוק יט

זובח לאלהים יחרם. עונש שמענו, אזהרה מנין, ת"ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם (שם ה ט), זביחה בכלל היתה, ולמה יצאת, לומר לך מה זביחה מיוחדת שכיוצא בה עובדים לשמים יהו עליהם חייבים, אף כל שהוא עבודה שכיוצא בה עובדין לשמים חייב.

פסוק כ

וגר לא תונה. סמכו ענין גר לו, שכל המאנה את הגר כאלו עובד עבודת כוכבים.

ד"א וגר לא תונה. לא תוננו בדברים, שלא תאמר לו הפה שהיה אוכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים, עכשיו הוגה טעמי תורה, עד עכשיו היו חזירין נושרין מבין שיניך ועובד היית לכל, ואתה עומד ומתריס כנגדו, לכך נאמר לא תונה.

ולא תלחצנו. בממון. א"ר אליעזר לפי שסיאורו של גר רע, לפיכך התורה מזהרת, ואהבתם את הגר (דברים י יט), ואתם ידעתם את נפש הגר (שמות כג ט). חביבין הגרים שבכל מקום התורה מכנתם בשם ישראל, ישראל נקראו בשם עברים, שנא' כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כה נה), וגרים נקראו עבדים, שנאמר להיות לו לעבדים (ישעיה מ ו), ישראל נקראו משרתי אלהים, שנאמר משרתי אלהינו יאמר לכם (שם סא ו), וכן הגרים, שנאמר ובני הנכר הנלוים אל ה' לשרתו (שם נו ו), בישראל כתיב

ושמרתם את בריתי (שמות יט א), ובגרים כתיב ומחזיקים בבריתי (ישעיה נו ו). ארבע כיתות מזומנות לעתיד לבא, זה יאמר לה' אני (ישעיה מד ה), שלא נתערב בו חטא, וזה יקרא בשם יעקב (שם), אלו גרי צדק, וזה יכתוב ידו לה' (שם), אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכונה (שם), אלו יראי שמים.

פסוק כא

כל אלמנה ויתום לא תענון. רבה הכתוב נו"ן יתירה, אפילו שאר אדם דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר כל אלמנה ויתום שדרכן להיענות בם דבר הכתוב, זה שאמרו רז"ל תחת ארי ולא תחת כנעני, תחת כנעני ולא תחת חבר, תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם, תחת תלמיד חכם ולא תחת יתום ואלמנה, מפני שדמעתן מצויה.

פסוק כב

אם ענה תענה אותו. אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועטת, וכבר היה ר' שמעון ור' ישמעאל יוצאין ליהרג, אמר לו ר' שמעון, ישמעאל לבי יוצא שאין אני יודע על מה אני נהרג, אמר לו ר' ישמעאל מימיך לא בא אצלך אדם לדון או לשאילה, ושהותו עד שתהא גומע כוסך, או נועל סנדלך, או עד שתהא עוטף טליתך, והתורה אמרה אם ענה תענה אותו, אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועטת, ובדבר הזה אמר לו רבי נחמתני. וכשנהרגו ר' שמעון ור' ישמעאל, אמר להם ר' עקיבא לתלמידיו התקינו עצמכם לפורענות, שאילו טובה היתה עתידה לבוא בדורינו, לא היינו מקבלין אנו אותה תחלה, אלא ר' שמעון ור' ישמעאל, ועכשיו גלוי וידוע היה לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורינו, ונסתלקו אלו מבינותינו, שנאמר הצדיק אבד וגו' (ישעיה נז א), וכתיב ואתם קרבו הנה בני עוננה (שם שם ג).

כי אם צעק יצעק אלי. כל זמן שהוא צועק אני שומע.

שמע אשמע צעקתו. ממהר אני להיפרע על ידי שהוא צועק, יותר ממי שאינו צועק, וקל וחומר אם כשהיחיד כך, כשהרבים צועקים לא כל שכן.

פסוק כג

וחרה אפי. זה גלות ועצירת גשמים, וחרה וחרה לגזירה שוה.

והיו נשיכם אלמנות. ממשמע שנאמר והרגתי אתכם בחרב, למדנו שנשיכם אלמנות, ומה ת"ל נשיכם אלמנות, אלא כענין שנאמר ותהיין צרורות עד יום מותן אלמנות חיות (ש"ב כ ג).

ובניכם יתומים. יתומין ולא יתומין ממש, שאין ב"ד מניחים אותם לנכסי אביהן בחזקת שהן קיימין, גדול מדת הדין, שתחלת הפרשה הזאת התחילה בדין, ובסוף גמר בעונשה,

וכן הוא אומר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח טז), ואומר משפט אמת שפוטו (שם ז ט), ואומר שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נו א).

פסוק כד

אם כסף תלוה את עמי. ר' ישמעאל אומר חובה, דכתיב והעבט תעביטנו (דברים טו ח), חובה ולא רשות.

אם כסף תלוה. כסף בכסף אתה מלוה, ולא פירות בפירות, ולא כסף ופירות בכסף.

את עמי. ישראל וכנעני עומדין לפניך ללות, ישראל קודם את הכנעני, עני ועשיר, עני קודם, ענייך ועניי עירך, ענייך קודמין, שנאמר עמך, עניי עירך, ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין.

לא תהיה לו כנושה. שלא תראה לו בכל זמן שלא יתבייש.

לא תשימון עליו נשך. זו אזהרה לערב ולעדים שהן גורמין לך, אזהרה למלוה מנין, ת"ל אל תקח מאתו נשך ותרבית (ויקרא כה לו), אזהרה ללוה מנין, שנאמר את כספך לא תתן לו בנשך (שם שם לז), מיכן אמרו המלוה ברבית עובר בחמשה לאוין, משום לא תתן, לא תקח, ולא תהיה לו כנושה, ולא תשימון עליו נשך, ולפני עור לא תתן מכשול, ר' מאיר אומר המלוה ברבית ואומר לסופר בוא וכתוב, ולעדים באו וחתומו, הרי זה נותן ממונו ואומר כתבו עליו שאין לו חלק באלהי ישראל, ורבית קצוצה יוצא בדיינין, וגובה את הקרן, ואינו גובה את הרבית, ומעות של יתומים אסור להלוות ברבית, אבל קרוב לשכר ורחוק להפסד מותר, ועד היכן חומר הרבית, אפילו לא היה נהוג להקדים לו שלום, ומשלוה הימנו מקדים לו שלום, הוא רבית דברים ואסור, ואזהרתו מנשך כל דבר אשר ישך (דברי' כג כ), להביא רבית מוקדמת ורבית מאוחרת, מוקדמת, כגון שהיה בדעתו ללות הימנו והיה משגר לו דורונות כדי שילוונו, ומאוחרת לאחר שפרע לו ממונו היה משגר לו מנחות שעל שהיה מעות חבירו בטילות אצלו, וכללא דרביתא כל אגר נטר ליה אסור, וכולהו מתפרשי בב"מ בפרק איזהו נשך.

פסוק כה

אם חבל תחבול שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו. זה כסות יום, כגון מלבושו וטליתו, כסות לילה מנין, כגון השמיכות המצועות הכר והכסת, ת"ל השיב תשב לו את העבוט כבוא השמש (שם כד יג), מיכן אמרו מחזירין כסות יום ביום, וכסות לילה בלילה.

פסוק כו

כי היא כסותה לבדה. זו טלית.

היא שמלתו לעורו. זה חלוקו.

במה ישכב. זה המצע.
ר' נתן אומר הרי שהיה חייב לחבירו מנה, ועליו כסות במאתים, לא יאמר לו מכור כסותך והתכסה בשל מנה ותן לי מנה, לכך נאמר כי היא כסותה לבדה כסותה כאשר הוא שלא יחליפנו, כסותה מלא.
והיה כי יצעק אלי ושמעתי. לאלתר.
כי חנון אני. ברחמים בראתי את עולמי.

פסוק כז
אלהים לא תקלל. אזהרה למברך השם, שהרי עונש שמענו, דכתיב ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז), דברי ר' עקיבא, ר' ישמעאל אומר אזהרה זו לדיינים, שנאמר עד אלהים יבא דבר שניהם (שמות כב ח), מיכן אמרו יש מדבר דבר אחד וחייב בארבעה דברים, כגון בן נשיא שקילל את אביו חייב בארבעה דברים, משום אביו, ומשום נשיא, ומשום דיין, ומשום בעמך לא תאור.

פסוק כח
מלאתך ודמעך לא תאחר. מלאתך אלו הבכורים שנוטלים מן המלאה, ודמעתך זו תרומה שמדמעת את התבואה כל זמן שמעורב בה.
לא תאחר. שלא תקדום שני לראשון, ולא ראשון לתרומה, ולא תרומה לבכורים, שהרי בכורים נקרא ארבעה שמות, ראשית, בכורים, תרומה, ודמעה, ותרומה נקרא שלשה שמות, ראשית, תרומה, ומעשר, ומעשר ראשון שתי שמות, תרומה, ומעשר, ומעשר שני לא נקרא אלא שם אחד, לכך נאמר מלאתך ודמעך לא תאחר, שלא יקדום הנקרא שלשה שמות לנקרא ארבע, והנקרא שתים לנקרא שלשה, והנקרא אחד לנקרא שנים.
בכור בניך תתן לי. כמשמעו להיות פודהו ונותן דמיו לכהן.

פסוק כט
כן תעשה לשורך לצאנך. הקיש בכור אדם לבכור בהמה, מה בהמה הנפלים פוטרים בה את הבכורה, אף אדם הנפלים פוטרין בו את הבכורה.
שבעת ימים יהיה עם אמו. שלא תאמר תחת אמו ממש, ת"ל עם אמו אף להלן תחת לא תחת ממש.
ד"א עם אמו. שלא יינקו אלא מן החולין מיכן לכל הקדשים להיות יונקים מן החולין.
ביום השמיני תתנו לי. להוציא מחוסר זמן.
ביום השמיני. מיום השמיני ולהלן, שלא תאמר אם לא ניתנו בשמיני, שוב אינו נותנו אלא משמיני ואילך [נותנו, אלא שמצוה בשמיני, כיוצא בו וביום השמיני ימול, מצות בשמיני ומשמיני ואילך].

פסוק ל

ואנשי קודש תהיון לי. רי' ישמעאל אומר כשאתם קודש תהיון לי. איסי בן יהודה אומר כשהמקום מחדש מצוה לישראל הוא מוסיף להן קדושות.

ובשר בשדה טרפה לא תאכלו. בבית מנין, ת"ל נבלה וטרפה (ויקרא יז טו), מה נבלה בין בבית ובין בשדה, אף טרפה בין בבית ובין בשדה, אלא שדבר הכתוב בהווה, כיוצא בדבר אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג יא), דבר הכתוב בהווה, וה"ה למקרה יום, כיוצא בדבר לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות מ יט), וה"ה לכל בהמה וחיה, אלא שדבר הכתוב בהווה, אף כאן דבר הכתוב בהווה, שכן דרך הבהמה לטרף בשדה. נאמר לא תאכלו כל נבלה (דברים כא ל), ונאמר טרפה לא תאכלו, מה נבלה שהיא מתה קרויה נבלה, ואף שנתנבלה בשחיטתה קרויה נבלה, אף טרפה שנטרפה בשדה קרויה טרפה, נטרפה בגופה משמונה עשר טריפות ששנינו במשנת אלו טריפות במס' חולין קרויה טרפה.

לכלב תשליכון אותו. ללמדך שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, לפי שכתוב ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (שמות יא י), אמר הקב"ה תנו להם שכרם, לכלב תשליכון אותו, אם שכר החיה לא קפח, שכר אדם לא כל שכן.

דרשה לכלב תשליכון אותו, וסמוך ליה לא תשא שמע שוא, שכל המשיא עדות שוא, ראוי להשליכו לכלבים.

פרק כג

פסוק א

לא תשא שמע שוא. הרי אזהרה למקבל לשון הרע.

ד"א לא תשא שמע שוא. אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין אחד, עד שיהא שם בעל דין חבירו, שנאמר עד אלהים יבא דבר שניהם (שם ב ח).

(א) **ד"א לא תשא שמע שוא**. קרי ביה לא תשיא, אזהרה לבעל דין שלא יטעום דבריו לדיין, עד שיבא חבירו בעל דינו, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב (דברים יט יז).

אבא חנן אומר מנין שראוי לענות אמן אחר שבועות הדיינין, שנאמר לא תשא שמע שוא.

אל תשת ידך עם רשע. שאם אמר לו חבירו, פלוני חייב לי מאתים, ולי עד אחד בוא והצטרף עמו ותטול אתה מנה ואני מנה, לכך נאמר אל תשת ידך עם רשע, וכן הרב שאמר לתלמידו יודע אתה שאפילו היו נותנין לי כל ממון שבעולם איני מכזב, אלא איש פלוני חייב לי מנה, ואין לי אלא עד אחד, בוא והצטרף עמו כדי שאקח את שלי,

לכך נאמר אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס, ונקיי הדעת שהיו בירושלים, לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעים מי חותם עמהם, וכן בדין, וכן בסעודה.

פסוק ב

לא תהיה אחרי רבים לרעות. יכול תהיה אחריהם לטובה, ת"ל לא תענה על רב לנטות, אמרה תורה הרוג על פי עדים, והרוג על פי מטין, מה עדים בשנים, אף מטין בשנים. שהרי דיני נפשות בעשרים ושלשה, אחד עשר מחייבים, ושנים עשר מזכין זכאי, אחד עשר מזכין, ושנים עשר מחייבין מוסיפים עליהם שנים עד שבעים ואחד, שלשים וחמשה מזכין, ושלשים וששה מחייבין חייב, אבל מתחלה אחד עשר מחייבין ואחד עשר מזכין ואחד אומר איני יודע, הרי זו אזהרה לדיין שלא יטה אלא ע"פ זכות, מיכן אמרו מטין על פי עד אחד לזכות, וע"פ שנים לחוב, ומנין שאין מתחילין אלא מן הצד, ת"ל לא תענה על ריב על רב כתיב.

פסוק ג

ודל לא תהדר בריבו. אבא חנין אומר משום ר' אלעזר בלקט שכחה ופאה הכתוב מדבר.

פסוק ד

כי תפגע שור אויבך. יכול עד שיפגע בו, ת"ל כי תראה (להלן פסוק ה) ואיזה שיעור פגיעה שיש בה ראייה, שיערו חכמים אחד משבעה [ומחצה] במיל וזהו ריס.

שור אויבך. זה ישראל חבירו שעשה עמו מריבה ואויבו לפי השעה.

או חמורו תועה. אין תועה אלא חוץ לתחום, וכן הוא אומר והנה תועה בשדה (בראשית לז טז).

השב תשיבנו לו. אפילו מאה פעמים, ובמשנה תורה כתוב ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו וגו' (דברים כב ב) עד שתדרשנו אם רמאי הוא ואם לאו, והשבותו לו (שם), שאם היתה היציאה אוכלת יותר מדמיה ראה היאך תשיבנו לו.

מציאת עצמו מנין, ת"ל והשבותו לו, שאם מצא את חבירו תועה חייב הוא להדריכו בדרך ישרה.

פסוק ה

כי תראה חמור שונאך. השונא מלשון אויב, אלא ששינה הכתוב בדבור, כמו משפטי ודיני (תהלים ט ה), וכמו עצמיו אפיקי נחושה גרמיו [כמטיל ברזל] (איוב מ ח).

כי תראה, וכתיב כי תפגע, פגיעה שיש בה ראייה שיערו חכמים ריס אחד משבעה [ומחצה] במיל.

רובץ. ולא רבצן.

תחת משאו. ולא שהטעינו יותר על משאו.

וחדל מעזוב לו. פעמים שאתה חדל ופעמים שאין אתה חדל, חמור של ישראל ומשאו של כנעני עזב תעזוב, חמור של כנעני ומשאו של ישראל וחדלת מעזוב לו.
עזוב תעזוב. זו פריקה.
הקם תקים. זו טעינה, ומה לשון עזב שיפרוק המשא ויעזבהו, ואם צריך לטעון יטעון, שנאמר הקם תקים.
עזב תעזוב. אפילו מאה פעמים.
ד"א עזב תעזוב. השנאה.
עמו. בזמן שהוא משתדל עמך, מיכן אמרו חכמים הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה, אם אתה רוצה פרוק אתה יחידי, לכך נאמר עמו, שישתדל גם הוא בדבר שלו.

פסוק ו
לא תטה משפט אביונך בריבו. אמרו חכמים, אעפ"י שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, נדרש אביון במצות שאע"פ שהוא רשע ובא לדון עם הצדיק לא תאמר הואיל ורשע הוא יטו דינו, ת"ל לא תטה משפט אביונך בריבו.

פסוק ז
מדבר שקר תרחק. זו אזהרה ללשון הרע.
ד"א אזהרה לדיין שלא ישב אצלו דיין בור. ר' נתן אומר אזהרה לפורש מן המצות, ת"ל מדבר שקר תרחק, וכה"א ומוצא אני מר ממות (קהלת ז כו), זו מינות.
ד"א מדבר שקר תרחק. מדבר על חכם שהוא יושב ושומע שחבירו אומר הלכה כראוי ואומר הרי אני פורצה וסותרה מידו וחוזר ובונה אותה בשביל שאקרא חכם, ת"ל מדבר שקר תרחק.
ונקי וצדיק אל תהרוג. הרי שיצא מבית דין זכאי ונקי, ואומר אחד יש לי לומר עליו חובה, מנין שאין מחזירין אותו, ת"ל ונקי וצדיק אל תהרוג, ומנין שאם יצא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמוד עליו זכות, שמחזירין אותו, ת"ל ונקי וצדיק אל תהרוג.
כי לא אצדיק רשע. כי לא ארשע צדיק מיבעיא ליה, אלא חזר על ונקי אל תהרוג, שאע"פ שיצא מבית דין זכאי וחייב לפני, אני גובה דינו, שנאמר כי לא אצדיק רשע, וקל וחומר כי לא ארשע צדיק, לפי שמדה טובה מרובה ממדת פורענות.

פסוק ח
ושחד לא תקח. למה נקרא שמו שחד, שהוא חד, לפיכך הזהירה תורה אפי' אמר הריני נוטל ממונו ואיני מטה את דינו ת"ל ושחד לא תקח, ואפילו שוחד דברים.
כי השוחד יעור פקחים. פקחים בתורה, וחכמים בדעת.

ויסלף דברי צדיקים. אם את הפקחים בתורה יעור, קל וחומר להדיוטים, ואם מסלף דברי צדיקים, קל וחומר לרשעים.

ד"א פקחים. במשמעו, מיכן אמרו כל הנוטל ממון ומטה הדין, אינו נפטר מן העולם עד שיחסר מאור עיניו.

ויסלף דברי צדיקים. המצודקים מהר סיני, וזה מטהר את הטמא, ומטמא הטהור.

פסוק ט

וגר לא תלחץ. בממונו.

ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם. היינו דאמרי אינשי מילתא [גנאה] דאית בך קדום ואימא ליה.

פסוק י

ושש שנים תזרע את ארצך, שלא תצטרך נרה שנה וזורעה שנה, אלא שש שנים תזרע. ואספת את תבואתה. זו רמז לברכה שמשולחת במעשה ידיהם.

ד"א ואספת את תבואתה. להביא פירות ערב שביעית שנכנס לשביעית שהן כפירות שביעית, ומנין לפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית [שהן כפירות שביעית], ת"ל ויתרם תאכל חית השדה.

פסוק יא

והשביעית תשמטנה ונטשתה. תשמטנה מעבודתה, ונטשתה באכילתה, אין לי אלא פירות, עשבים מנין, ת"ל ונטשתה מכל מקום.

ואכלו אביוני עמך. כתוב אחד אומר ואכלו אביוני עמך, וכתוב אחד אומר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך (ויקרא כה ו), הא כיצד, כשהפירות מרובין הכל אוכלין, וכשהפירות מועטין לך ולעבדך ולאמתך. ר' יהודה בן בתירה אומר עד שלא הגיע שעת הביעור מבערין אותו עניים ועשירים, וכשהגיע שעת הביעור מבערין אותו עניים ואין מבערים אותו עשירים.

ויתרם תאכל חית השדה. לפוטרו מן המעשר בא הכתוב, כן תעשה לכרמך לזיתך, הרי אתה צריך להיות דן משניהם בנין אחד, מה כרם וזית שהם גדילין על מי שביעית והם כפירות שביעית, אף כל שגדל על מי שביעית, הרי הן כפירות שביעית.

פסוק יב

ששת ימים תעשה מעשיך. למה נאמר שבת בענין שביעית. שלא תסתרס שבת בראשית ממקומה, לכך נאמר וביום השביעי תשבות, אף על פי שהשביעית קרויה שבת, שבת בראשית לא נעקרה ממקומה, כיוצא בו נאמר שבת במועדים, שאע"פ שנקראו המועדים שבת, שבת בראשית לא נעקרה ממקומה.

למען ינוח שורך וחמורך. הוסיף לו הכתוב נייח אחר להיות תולש מן הקרקע ואוכל, לפי שהוא זה נייחו ולא שיהא הפרש בבית.
וינפש בן אמתך. זה עבד ערל.
והגר, זה גר תושב שהוא בשבת כישראל ביום טוב, הלוקח עבדים ערלים מן העובדי כוכבים, הרי הן בשבת כישראל בחולו של מועד, ועושין יין נסך עד שתשקע עבודת כוכבים מפיהם.

פסוק יג

ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. להביא סידור השלחן והמנורה והמזבחות, ר' מאיר אומר לעשות דבר תורה חובה עליך, ר' אליעזר אומר לעשות מצות עשה חובה כמצות לא תעשה.
ושם אלהים אחרים לא תזכירו. שלא יאמר להכירו שמור לי בצד עבודת כוכבים פלונית, ואני אשמור לך בצד עבודת כוכבים פלונית.
ולא ישמע על פיך. שלא יגרם לאחרים לישבע בעבודת כוכבים, מיכן אמרו חכמים אסור לאדם לעשות שותפות עם כנעני גזירה שמא יתחייב לו שבועה, ונשבע לו בעבודת כוכבים שלו, והתורה אמרה לא ישמע על פיך.

פסוק יד

שלש רגלים. ולהלן הוא אומר שלש פעמים (דברים טז טז), שלא תאמר כל זמן שארצה ובלבד שיהיה שלש, ת"ל בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות (שם).
שלש רגלים. פרט לבעלי קבים, ולהוציא את החיגר והסומא החולה והקטן, ושאין יכול לעלות ברגליו.
תחג לי בשנה. לשם קודש.

פסוק טו

את חג המצות תשמור. מה כתוב למעלה מן הענין ושם אלהים אחרים (פסוק יג), וכתיב את חג המצות תשמור, [ללמדך כל המבזה את המועדים כאילו עובד עבודת כוכבים].
שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך למועד חודש האביב. מיכן היה ר' יהודה בן בתירה אומר שלא תהא מביא אלא בחדש האביב, ואם לא השיגה התבואה מעברין את השנה.
כי בו יצאת ממצרים. להביא מה גרם.
ולא יראו פני ריקם. בזבחים, ושמא תאמר שלמים לא אלא בעולות, וכן הדין שלא יהא שלהן שלך מלא, ושלחן רבך ריקן.

פסוק טז

וחג הקציר. זה חג השבועות.

וחג האסיף. זה חג הסוכות, ולא נאמרו הרגלים בענין שביעית, שלא יסתרו רגלים ממקומם.

פסוק יז

שלש פעמים בשנה. אין פעמים אלא רגלים, וכן הוא אומר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כו ו), שלא יעלו אלא ברגליהם, ובה"א מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב (שה"ש ז נ).

יראה כל זכורך. להוציא את הנשים, כל להוציא אף טומטום ואנדרוגינוס שאינן בכלל זכר.

אל פני האדון ה'. ולהלן הוא אומר האדון ה' אלהי ישראל (שמות לד כג), שאע"פ שהוא אדון לכל באי העולם, על ישראל ייחד שמו ביותר, כיוצא בו כה' אלהינו, יותר מכל באי העולם, כיוצא בדבר אלהים אלהיך אנכי (תהלים נ ז), אלהים אני לכל באי העולם, ולא ייחדתי שמי אלא על ישראל.

פסוק יח

לא תזבח על חמץ דם זבחי. לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים, דברי ר' ישמעאל.

ולא ילין חלב חגי עד בקר. לימד על החלבין שהן נפסלין בלינה על גבי הרצפה.

פסוק יט

ראשית בכורי אדמתך. למה נאמר, שלא תאמר הרי כתוב ולקחת מראשית כל פרי האדמה, ואין לי אלא פירות דרך בכורים משקין מנין, ת"ל ראשית בכורי אדמתך, ומה הפרש בין אלו לאלו, אלא שעל הפירות קורין ועל המשקין אין קורין.

לא תבשל גדי בחלב אמו. והוא הדין לכל בהמה וחיה, אלא שדבר הכתוב בהווה.

א"ר ישמעאל שלש פעמים נאמר לא תבשל גדי, כנגד שלש בריתות שכרת עם ישראל, בחורב, ובערבות מואב, ובהר גריזים והר עיבל. ר' יונתן אומר אחת לבהמה, ואחת לחיה ואחת לעופות. ר' שמעון בן יוחאי אומר, אחת לאיסור אכילה ואחת לאיסור הנאה, ואחת לאיסור בישול.

ד"א שלא תאמר הואיל ונאמר לא תבשל גדי עם הבכורים לא יהא נוהג אלא בזמן שהבכורים נוהגין, לכך נאמר לא תאכל כל נבלה וגו' (דברים יד כא), ונאמר לא תבשל גדי (שם), מה נבלה נוהג איסורה בין בארץ בין בחוצה לארץ, אף איסור בשר בחלב נוהג בין בארץ ובין בחוצה לארץ, ואומר לא תאכל הנפש עם הבשר (שם יב כג), להביא בשר בחלב שהוא אסור באכילה, שהרי הדם נעכר ונעשה חלב.

לא תבשל גדי בחלב אמו. רבי אומר אין לי אלא גדי שאר בהמה מנין, נאמר כאן אמו, ונאמר להלן תחת אמו (ויקרא כב כז), מה אמו האמור להלן, בשור שה ועז הכתוב מדבר, אף כאן בשור וכשב ועז הכתוב מדבר, ואין לי אלא חולין, מוקדשין מנין, ת"ל בית ה' אלהיך לא תבשל גדי אפילו מוקדשין.

פסוק כ

הנה אנכי שולח מלאך לפניך. לא הוא המלאך שנאמר בו ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל (שמות יד יט), אלא זה מלאך אחר שאמר לו הקב"ה למשה הנה אנכי שולח מלאך לפניך. בזכותך, לפיכך הוציאו הכתוב בלשון יחיד.

לשמרך בדרך, זה המלאך מיכאל, הממונה על ישראל, הוא שבא בימי יהושע, שנאמר אני שר צבא ה' עתה באתי (יהושע ה יד), וכתיב כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא), והוא שעתיד לבא, שנאמר בעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך (שם יב א).

לשמרך בדרך. מן הכנענים ומן המזיקין. ומהו שמי בקרבו (פסוק כא), שכל המלאכים נקראים בשם אל, מיכאל רפאל גבריאל.

כי לא ישא לפשעכם. לפי שהוא שליח, וכל מה ששליח משתלח לעשות הוא עושה, אינו יכול לשאת לכם פנים, שנאמר ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כו),והוא שאמר משה לפני הגבורה, אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שמות לג טו), אמר לפניו רבונו של עולם, אל תמסרנו בידי מלאך, אמר לו הקב"ה אפילו מלאך לא אשלח, אלא הצרעה בלבד, דורשי רשומות אמרו הנה אנכי שולח מלאך לפניך, הם לוחות הברית הנתונות בארון הקודש לשמרך בדרך, שנאמר וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (במדבר י לג), שהיה ממיך את ההרים, ומגביה את העמקים, ומשוה הדרך, והורג כל המזיקין, וכן מצינו כשנלקח ארון הברית בשדה פלשתים היתה יד ה' על הפלשתים.

ולהביאך אל המקום אשר הכינותי. אע"פ שעתיד, כאלו זכינו, לפי שגזירת מלכו של עולם משאמרה כבר נעשית, וכה"א מקדש ה' כוננו ידיך (שמות טו יז), ועדיין לא היה, וכתבו הכתוב כאלו היה, חכמי ישראל אמרו מיכן ראיה שמקום מקדש של מטה מכוון כנגד מקדש של מעלה, וכה"א ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו (תהלים קכב ג),ואומר אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים (בראשית כח יז).

פסוק כא

השמר מפניו. שלא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך.

ושמע בקולו. אלו המצות שבלוחות הברית.

אל תמר בו. אל תמירהו באדון אחר.
אל תמר בו. אל תוסיף על דברי תורה ולא תגרע ממנו.
כי לא ישא לפשעכם. כלומר אם תעבור על דברי תורה, לא ישא הקב"ה לפשעכם, שנאמר כי לא ינקה ה' את אשר ישא (שמות כ ז), וכתיב ונקה (שם לד ז), הא כיצד, מנקה הוא לשבים, ואינו מנקה לשאינן שבין. חזר הלשון לדבר בלשון רבוי, שחטא אחד גורם לחטאות מרובות, שנאמר הוי מושכי העון בחבלי השוא (ישעיה ה יח), החטא מתחלה דומה לחבל חלש, וסופו עתיד להיות כעבות העגלה.
כי שמי בקרבו. אלו עשרת הדברות שכתוב בלוחות, שחמשה פעמים כתיב בחמשה הדברים הראשונים ה' אלהיך, אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), כי אנכי ה' אלהיך (שם שם ה), את שם ה' אלהיך (שם שם ו), שבת לה' אלהיך (שם שם י), אשר ה' אלהיך (שם שם יב), ובחמשה לא נאמר בהם ה' אלהיך, ה' מדת רחמים, אלהיך זו מדת הדין. כנגד חמשה שיש בהם קום עשה, הייחוד, ובטול עבודת כוכבים, ובשמו תשבע, זכירת שבת, כיבוד אב ואם כתיב ה', וכנגד חמשה לאוין, לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה, לא תחמוד, כתיב חמש פעמים ה' אלהיך, לכך נאמר כי שמי בקרבו.

פסוק כב
כי אם שמוע תשמע בקולו. אם תשמע דבר אחד, סופך שאתה שומע דברים הרבה.
ועשית כל אשר אדבר. אלו עשרת הדברות. כל אשר אדבר, אלו שאר המצות שהיה עתיד ליתן לישראל באהל מועד ובערבות מואב על ירדן ירחו.
ואיבתי את אויביך וצרתי את צורריך. אע"פ שמשמעות הכתוב עבר הוא עתיד ואיבתי ואצרר, שכל הבטחות של הקב"ה כאלו נעשו בשעת הבטחה, שנאמר ההוא אמר ולא יעשה (במדבר יג כט).
ואיבתי. עתה.
וצרתי. לעתיד לבא לימות המשיח, שנאמר ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז).
ד"א ואיבתי את אויביך. אלו סיחון ועוג.
וצרתי את צוררין. אלו שלשים ואחד מלכים.

פסוק כג
כי ילך מלאכי לפניך וגו'. לרבות הגרגשי, ד"א והכחדתיו. כאיש אחד אכחידם.

פסוק כד
לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם. חזר עוד להזהירם על עבודת כוכבים, כל פרשה שנאמרה ונשנית נתחדש בה דבר, וזו היא חידושה.

כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם. זו ביטול עבודת כוכבים.

פסוק כה

ועבדתם את ה' אלהיכם. זו תפלה, שנאמר עבדו את ה' ביראה (תהלים ב יא).

וברך את לחמך ואת מימיך. של כל אחד ואחד, שלא יהיה נצרכים זה לזה.

ואת מימיך. זו היין הוציא הכתוב בלשון מים, מיכן אמרו כל בית שאין היין נשפך בתוכו במים אינו בכלל ברכה.

והסירותי מחלה מקרבך. ארז"ל שמונים ושלשה חלאים תלויים במרה, מנין מחלה, וכולם פת שחרית וקיתון של מים מעברתן, מיכן אמרו השכם ליכל בקיץ שחרית מפני החמה, ובחורף מפני הצינה, ואם תאמר הא כתיב אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו (קהלת י טז), פסוק זה שלמה אמרו על משכימי בבקר שכר ירדופו ושותין ומשתכרין ומבטלין תורתן, אבל כדי ליישב דעתו של אדם שלא ינזק, מעט פת בקיתון של מים, לא אסרה תורה, ועליו הכתוב אומר והחכמה תחיה בעליה (שם ז יב), (סה) וכן אמרו רבותינו ז"ל שעה ששית מאכל תלמידי חכמים, והוא דטעים מידי בצפרא.

פסוק כו

לא תהיה משכלה ועקרה בארצך. זו ארץ ישראל.

את מספר ימיך אמלא. בכל מקום. את מספר ימיך אמלא, מלמד שהקב"ה ממלא שנותיהן של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש.

פסוק כז

את אימתי אשלח לפניך. זו פחד הלב, שנאמר תפל עליהם אימתה ופחד (שמות טו טז), לא תהא אומה ולשון שולטת בהם.

והמותי. כמו והממתי.

את כל העם אשר תבא בהם. אלו הכנענים וכל מלכי האמורי.

ונתתי את כל אויביך אליך עורף. שנאמר ורדפו מכם חמשה מאה (ויקרא כו ח).

פסוק כח

ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה וגו'. כיצד האמוריים מתים, א"ר לוי שתי צרעיות היה מזווג הקב"ה לכל אחד ואחד ושפכות הצרעה ארס לתוך עינו ומסמתן מלמעלה, ומסרסתן מתחת, שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגבה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת (עמוס ב ט).

פסוק כט

לא אגרשנו מפניך בשנה אחת. ארבעה לפניך כתיב בפרשה, מלאך לפניך (פסוק כ), מלאכי לפניך (פסוק כג), אשלח לפניך (פסוק כז), הצרעה לפניך (פסוק כח), כנגד ארבעה דגלים.

לא אגרשנו מפניך, לא מפני שאין היכולת, אלא פן תהיה הארץ שממה, כלומר שבני אדם הם יישובו של עולם.

ורבה עליך חית השדה. שכל זמן שבני אדם יוצאין לפעלם החיות רובצין במעונתן, שנאמר תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון יצא אדם לפעלו (תהלים קד כב כג).

פסוק ל

מעט מעט אגרשנו מפניך. אלו פרין ורבין, ואלו מתמעטין.

עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. שנאמר וזרע עבדיו ינחלוה ואוהבי שמו ישכנו בה (שם סט לז), וכן הוא אומר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שופטים ג א).

פסוק לא

ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר. זה נהר פרת, וכה"א עד הנהר הגדול נהר פרת (בראשית טו יח), כל ארץ החתים עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם (יהושע א ד), זה הפסוק עתיד להיות לימות המשיח, שנא' וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (תהלים עב ח), לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר, ולא מים סוף עד ים פלשתים, אלא ודאי לעתיד לבא.

כי אתן בידכם את כל יושבי הארץ וגרשתמו מפניך. על מנת שתגרשם מפניך.

וגרשתמו. זה מצוה על המלך, לפי שהוא מלחמת חובה, זש"ה ואני אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג ט), אשיתך, לשון יישוב, כגון ושתי את גבולך, אשיתך לשון הבדלה, כגון וישת לו עדרים לבדו (בראשית ל מ), אשיתך לשון שנאה, כלומר עשיתם שאשנא אתכם, ר' ברכיה אומר אשיתך לשון הפקר, כמו ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית (ישעיה ה ו) כלומר גרמתם לעצמכם להיות הפקר.

פסוק לב

לא תכרת להם ולאלהיהם ברית. שאם תכרות להם הרי אתה כורת גם לאלהיהם.

פסוק לג

לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, וכה"א זבולון לא הוריש את יושבי קמרון (שופטים א ל).

כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש. כל מוקש מכשול, וכה"א כי כשלה ירושלים (ישעיה ג ח), ואומר מכשול עונם היא (יחזקאל ז יט), בוא וראה חומרת עבודת כוכבים, בתחלת עשרת הדברות הזהיר עליה, שנאמר לא יהיה לך (שמות כ יג), ובאמצע הפרשה

שנאמר אלהי מסכה לא תעשה לך (שם לז יז), לבסוף המשפטים, שנאמר לא תכרות להם ולאלהיהם ברית.

פרק כד

פסוק א

ואל משה אמר עלה. זה היה מעשה קודם עשרת הדברות, שנאמר ויאמר ה' אל משה לך רד ועלית אתה ואהרן עמך (שם יט כד).

אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחוק. ואין אנו יודעין כמה מרחוק, כשהוא אומר להלן אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה (יהושע ג ד), אף כאן אלפים אמה.

ואל משה אמר. זה דומה לויאמר למך לנשיו עדה וצלה [וגו'] נשי למך האזנה אמרתי (בראשית ד כג), נשי למך ולא אמר נשיי.

פסוק ב

ונגש משה לבדו אל ה'. זה שנאמר למעלה ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים (שמות כ כא).

פסוק ג

ויבא משה ויספר לעם. שנאמר וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם (שם יט יד).

את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו. לא היה חילוק הלב בינותם.

פסוק ד

ויכתב משה את כל דברי ה'. אלו החקים והמשפטים, את לרבות ספר בראשית ואלה שמות, עד ויקחו לי תרומה.

וישכם בבקר, הזריזין מקדימין למצות.

ויבן מזבח. ביום הששי בנה מזבח והעמיד שתים עשרה מצבה, לשנים עשר שבטי ישראל.

פסוק ה

וישלח את נערי בני ישראל. אלו הזקנים הנערים במצות, כגון והנער נער (ש"א א כד), ניעור ומדקדק במצות.

ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים. הכל פרים העולות והשלמים, אע"פ שאין לפסוק זה הכרע, אם פרים הכל, ואם עולות כבשים, והשלמים פרים.

פסוק ו

ויקח משה חצי הדם וישם באגנות. אלו המזרקים.

וחצי הדם זרק על המזבח. לכפר על ישראל.

פסוק ז

ויקח את ספר הברית. זהו שכתוב מתחלת בראשית עד כאן, דברי ר' יוסי בר יהודה, ר' ישמעאל אומר ברכות וקללות, שנא' אלה דברי הברית (דברים כח סט).

ויאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע [כדרך שנא' במלאכי השרת ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ).

ד"א נעשה ונשמע. נעשה את כל אלה, ונשמע] העתידות להיאמר.

פסוק ח

ויקח משה את הדם ויזרק על העם. זו הזאה, מלמד שלא קבלו אבותינו התורה אלא על ידי מילה וטבילה והזאה.

ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם. אמר להם הרי אתם קשורין וענובין, מיד קבלו עליהם בשמחה.

פסוק ט

ויעל משה ואהרן וגו'. זה בתחומו, ואלו בתחומן.

פסוק י

ויראו את אלהי ישראל. מלמד שראו שכינה.

ותחת רגליו. זה כסא הכבוד.

כמעשה לבנת הספיר. מלמד שהספיר לבן הוא, וכה"א כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו).

פסוק יא

ואל אצילי בני ישראל. אלו הזקנים והכהנים הנגשים אל ה'.

לא שלח ידו. לא היה בהן היזק, כענין שנאמר פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב (שמות יט כא). ויש אומרים לא שלח ידו. לא חלה עליהם עדיין נבואה.

ויחזו את האלהים. חזו מלאכי השרת וחיות הקודש.

ויאכלו וישתו. אלו קרבנותן שהן מתקרבין ומתקבלין לפני המקום, ונדמה להם כאלו אכלו ושתו, כענין שנאמר אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שה"ש ה א).

פסוק יב

ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה. להר אשר אמרתי לך, תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג יב), זה היה מעשה אחר עשרת הדברות, שהוא תחלה לארבעים יום.

והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן. כמשמעו.

והתורה. אלו חוקים ומשפטים.

והמצוה. זו משנה.

אשר כתבתי. אלו נביאים וכתובים.

להורותם. זה התלמוד, מלמד שכולם ניתנו לו למשה מסיני, שהרי כמה מצות סתומות, וכמה משפטים סתומים בתורה שגילום חכמי ישראל בקבלת דור אחר דור, רב מפי רב, ששמע מפי רבו, ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני.

פסוק יג

ויקם משה ויהושע משרתו. עדיין לא היה שמו יהושע עד שנה שניה שנשתלחו המרגלים, שנאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז), אלא שכתבו על שום שנהיה, וכן ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות יז ט), נקרא על שם שעתיד להיות, ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה, וכן כיוצא באלה תמצא, ויכו את כל שדה העמלקי (בראשית יד י), ועדיין לא נברא, אלא על שם סופו הולך הכתוב.

פסוק יד

ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה. המתינו לנו, כמו ואשב בהר (דברים ט ט), והמתין בהר.

והנה אהרן וחור עמכם. זכותו של לוי, וזכותו של יהודה.

מי בעל דברים. דברי ריבות.

יגש אליהם. לדין.

מי בעל דברים יגש אליהם. מיכן אמרו המוציא מחבירו עליו הראיה, שנאמר יגש אליהם, כלומר יגיש ראיותיו אליהם.

פסוק טו

ויעל משה אל ההר. אחר עשרת הדברות.

ויכס הענן את ההר. וגם את משה רבינו כסה הענן, כדי למרק אכילה ושתיה שבמעיו, כדי להשימו כמלאכי השרת.

פסוק טז

ויכסהו הענן ששת ימים. להר וגם למשה.

ויקרא אל משה. למה באת קריאה זו אל משה, אלא לחלוק לו למשה כבוד.

ביום השביעי מתוך הענן. זה שאמר לו הנני אנכי בא אליך בעב הענן (שמות יט ט).

פסוק יז

ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר. דיברה תורה בלשון שהאוזן יכולה לשמוע, כאש אוכלת, ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה (ישעיה מב יג), כקול מים רבים כקול שדי (יחזקאל א כד), וכאלה רבות.

לעיני בני ישראל. כדי לקרבן לייחודו.

פסוק יח

ויבא משה בתוך הענן. מלמד שנעשה לו שביל בתוך הענן והיה הולך לאור הענן, כאדם שמהלך בצהרים.

ויעל אל ההר. זה תחלת ארבעים יום, וששה ימים קודם שקראהו הקב"ה מתוך הענן בכלל ארבעים יום, שאינן ארבעים ושש, אלא ארבעים יום וארבעים לילה, שנאמר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, כולן רצופין בזה אחר זה, בוא וראה שכל מעשה בראשית בששה ימים נבראו, והתורה נתנה לסוף ארבעים יום, אשרי מי שנותן מעשה ששה, ונוטל מעשה ארבעים, ז' כנגד אחד, חוץ מיום שעלה, וחוץ מיום שירד. ובמה היה מתעסק משה רבינו ארבעים יום וארבעים לילה, אלא ללמדך עומקי התורה והמצות למד מפי הגבורה, ואם משה רבינו ששמע מפי הגבורה, הוצרך ללמוד ארבעים יום, הדיוט מהדיוט על אחת כמה וכמה שצריך להיות עמל בתורה, ועליו הכתוב אומר נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו (משלי טז כו), אשרי מי שעמלו בתורה ובמצות ועובד לבוראו באמת.

סליק פרשת משפטים.

פרק כה

פסוק א

כתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב), מאי לקח טוב, זו היא התורה, והאיך היא לקח טוב, בנוהג שבעולם שגי תגרין מוכרין שני מיני תגרות החליפו זה לזה, מה שיש ביד זה אין ביד זה, אבל התורה אדם שונה הלכה זו, וחבירו שונה הלכה אחרת, לימדו זה את זה, נמצא ביד זה שתים וביד זה שתים לכך נקרא לקח טוב.

ד"א לקח טוב. שהרי כל סחורה שבעולם אדם נוטלה ויוצא לדרך, ספק שמא יטלוה הימנו לסטים, אבל התורה אינה כן, לכך נקראת לקה טוב.

ד"א לקח טוב כל סחורה שבעולם בעלה מתפחד שמא תפסיד ותזיל סחורתו, אבל התורה אינה מפסדת אלא עולה בכל יום ומתגדלת, לכך נקראת לקח טוב, אמר הקב"ה לקח טוב נתתי לכם, עשרת הדברות ומשפטים ישרים וחוקים ומצות טובים, עתה בבקשה מכם תורתי אל תעזובו, הקב"ה נתן תורה לישראל ואמר תורתי אל תעזובו.

וידבר ה' אל משה לאמר.

פסוק ב

דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. אני נתתי לכם את תורתי וקחו גם אותי, ומנין לומר לי במקום אותי, שנאמר ולי אני עבדך (מ"א א כו), ועשו לי מקדש (פסוק ח), לבך נאמר דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה.

תנן התם חמשה לא יתרומו, ואם הרימו אין תרומתן תרומה, החרש השוטה והקטן והתורם את שאינו שלו, ונכרי שתרם את של ישראל אפילו ברשות, אין תרומתן תרומה.

אמר ר' שמעון בן לקיש וכולהם מן הפסוק הזה, דבר אל בני ישראל, פרט לחרש שאינו שומע ואינו מדבר, אשר ידבנו לבו, פרט לשוטה שאין לבו נודבו, ידבנו לבו, אין הנדיב אלא בלב, שנאמר כל נדיב לב (שמות לה ה), ולא אנוס, מאת כל איש, פרט לקטן שאינו איש, ויקחו לי, משלהם פרט לתורם מה שאינו שלו, והנכרי מנין, דכתיב דבר אל בני ישראל ויקחו לי, ולא הגוים יקחו, על שם חיבה זוכר את ישראל בכל פרשה ומצוה, שנא' כי נער ישראל ואוהבהו (הושע יא א), ואומר ואוהב את יעקב (מלאכי א ב).

ויקחו לי תרומה. כל מקום שנאמר לי, הוקבע לעולם הזה ולעתיד, כי לי הארץ (ויקרא כה כב), כי לי בני ישראל עבדים (שם שם נה), כי לי כל בכור (במדבר ג יג), והיו לי הלוים (שם ח יד), וכאלה רבות.

ויקחו לי. שתהא ברכה בה, וכה"א והמלאכה היתה דים (שמות לו ז).

דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. אמר להם הקב"ה לכם אני מטריח להביא תרומה, ולא לשאר אומות.

תקחו את תרומתי. מאחר שהתנדב מלבו, תקחו את תרומתי בעל כרחו.

פסוק ג

וזאת התרומה. שלש פעמים הזכיר תרומה, כדרב טבאי אמר ר' יאשיה דאמר שלש תרומות הן, תרומת שקלים לאדנים, תרומת מזבח למזבח, תרומת בדק הבית לבדק הבית.

אשר תקחו מאתם. לא תרומת דגן תירוש ויצהר, אלא זהב וכסף ונחשת, אמר הקב"ה אני העמדתי לכם שלשה עשר דברים במצרים, אף אתם תתנדבו שלש עשרה, שלשה עשר שעשה במצרים הכתובים על ידי יחזקאל, ואלבישך רקמה, ואנעלך תחש, ואחבשך בשש, ואכסך משי, ואעדך עדי, ואתנה צמידים על ידיך, ורביד על גרונך, ואתן נזם על אפך, ועגילים על אזניך, ועטרת תפארת בראשך, וסלת ושמן ודבש האכלתיך (יחזקאל טז י יא יב יט) הרי שלשה עשר. אף אתם תתנדבו לי שלשה עשר דבר, זהב, וכסף, ונחשת, ותכלת, וארגמן, ותולעת שני, ושש, ועזים, ועורות אילם מאדמים, ועורות תחשים, ועצי שטים, ושמן למאור, ובשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים, אבני שהם, ואבני מלואים, ומה נשתנו אלו, אלא למדרש, זהב לכפר מפני מלכות בבל, דכתיב ביה ראשיה די דהב טב (דניאל ב לב), וכסף לכפר מפני מלכות פרס ומדי, דכתיב ועשרת אלפים ככר כסף (אסתר ג ט), ונחשת לכפר מלכות יון, שהיא פחותה מכולן, שהיא עתידה להשתמש במטבע חשוב כחרס שהדינרין שלהם נחשת, ותכלת וארגמן ותולעת שני, תכלת אלו ישראל העטופים בציצית, [דכתיב ביה פתיל תכלת], ארגמן זה דניאל, שראה

ד' מלכיות האלו, [וכתיב ביה ארגוונא ילבש] (דניאל ה ז), ותולעת שני אלו ישראל, שנא' בהם אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מא יד), ואומר כחוט השני שפתותיך (שה"ש ד ג), ושש זה הבד, כנגד המלאך לבוש הבדים אשר נשבע בחיי העולמים, ועזים זה כפרת עונות ישראל, שנאמר אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישעיה א יח), ועורות אילם מאדמים אלו מלכי אדום שמשכה מלכותן על ישראל, ועורות תחשים שערערו חומות ירושלים והתישו כוחן של ישראל, ועצי שטים שיועצים עצות להשטות את ישראל מייחוד מלכם.

פסוק ו

שמן למאור. כנגד מלך המשיח שעתיד לבא להאיר עיני ישראל.

בשמים לשמן המשחה. שעתיד למשוח כהן גדול.

ולקטרת הסמים. כדכתיב כריח. ניחוח ארצה אתכם (יחזקאל כ מא).

פסוק ז

אבני שהם ואבני מלואים. [זה אבני כדכוד], כדכתיב ושמתי כדכוד שמשותיך (ישעיה נד יב).

פסוק ח

ועשו לי מקדש. בעולם הזה ולעולם הבא.

ושכנתי בתוכם. לעולמי עולמים. חיבה יתירה חיבב הקב"ה לישראל, לצמצם שכינתו בתוכם, אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו. זה המדרש נואי המקרא ומידי פשוטו אינו יוצא.

פסוק ט

ככל אשר אני מראה אותך. מלמד שהראה לו הקב"ה למשה כל מלאכת תבנית המשכן הכל הראה לו דמות אש.

וכן תעשו. לדורות הבאים.

פסוק י

ועשו ארון עצי שטים. התחיל בארון מפני שקדושתו יתירה, לפיכך הזכיר בראשונה.

עצי שטים. מין ארז, שנא' אתן במדבר ארז שטה (ישעיה מא יט).

אמתים וחצי ארכו, **ואמה וחצי רחבו**, **ואמה וחצי קומתו**. באמה של ששה טפחים, והלוחות ארכן ששה, ורחבן ששה, ועוביין ששה, מונחות כנגד ארכו של ארון, כמה לוחות אוגרות בארון, שנים עשר טפחים, נשתיירו שם שלשה טפחים, צא מהם טפח חציו לכותל זה וחציו לכותל זה, נשתיירו שני טפחים שבהם ספר תורה מונח, שנאמר אין בארון רק שני לוחות האבנים אשר הניח שם משה בחורב (מ"א ח ט), אין בארון רק, אין מיעוט אחר מיעוט, אלא לרבות ספר תורה שמונח בארון. פרנסת ארון לאורכו,

צא ופרנס ארון לרחבו, כמה לוחות אוכלות בארון ששה טפחים, שנשתיירו שם שלשה טפחים, צא מהם טפח, חציו לכותל זה, חציו לכותל זה, נשתיירו שם שני טפחים שלא יהא ספר תורה יוצא ונכנס כשהוא דחוק, דברי ר' מאיר, בבבא בתרא בפירקא קמא עמודי כסף היו עומדין ברוחב הארון לאורך הלוחות. מהדקין את הלוחות שלא יתנועעו במסעות אמתים וחצי ארכו, מיכן אמרו אין עושין ספר תורה לא ארכו יותר על היקפו ולא היקפו יתר על ארכו.

שאלו את רבי שיעור ספר תורה בכמה, אמר להם בגויל ששה טפחים, בקלף איני יודע וכו'. וכל ספר שהיקפו ששה טפחים, בידוע שעוביו מקום הנחתו שני טפחים, שכל שיש בהיקפו שלשה טפחים, יש בו רוחב טפח, למדנו שספר תורה שעשה משה רבינו כך דינו.

פסוק יא

וצפית אותו זהב טהור מבית ציור הארון ומחוץ תצפנו. מיכן אמרו כל תלמיד חכם שאינו תוכו כברו אינו תלמיד חכם, וכן אמר איוב צדק לבשתי וילבשני וגו' (איוב כט יד).

ועשית עליו. עליון הוא כתר התורה על שלשה כתרים, שבכולם לא נאמר אלא ועשית לו, וכאן ועשית עליו.

זר זהב. זכה שהוא לומד ומקיים נעשית לו זר וכתר, ואם לאו זרה הוא הימנו, לכך חסר יו"ד.

פסוק יב

ויצקת לו ארבע טבעות. שיהא תלמיד חכם זהיר בתורה ובתלמוד ובמצות ובמעשים טובים.

ושתי טבעות על צלעו האחת ושתי טבעות על צלעו השנית. כלומר ושתי טבעות מן ארבע טבעות זהב יהיו על צלעו האחד וכן הצד השני.

פסוק יג

ועשית בדי עצי שטים. אלו המסייעין את עוסקי התורה.

וצפית אותם זהב. שבמקום שעתיד הקב"ה לעשות צל לעוסקי התורה עתיד לעשות למחזיקיה, שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב), ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח).

פסוק יד

והבאת את הבדים בטבעות על צלעות הארון לשאת את הארון. מיכן שתלמידי חכמים שבעיר בני עירו מצווין לעשות מלאכתו.

לשאת את הארון בהם. מאחר שעוסק בתורה מתנשא למעלה למעלה.

פסוק טו
בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו. מכאן שהמסיר בדי הארון עובר בלאו.

פסוק טז
ונתת אל הארון. בוא וראה כמה נתינות הם, השבת מתנה, שנאמר ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט), החכמה מתנה, שנא' כי ה' יתן חכמה (משלי ב ו), התורה מתנה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (שם ד ג), ואומר ויתן אל משה ככלותו (שמות לא יח), ואומר ונתת אל הארון, וארץ ישראל מתנה, שנאמר אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם (דברים טז ח), והלוים מתנה, שנאמר לכם מתנה נתונים לה' (במדבר יח ו), וחלק הלוים ומנחות הכהנים מתנה, ארבעה ועשרים מתנות כהונה, וכן כיוצא בהן, וכן התורה מתחלתה ועד סופה קרויה מתנה, לפי שנתנה במדבר במקום הפקר כל הרוצה ליטול יבוא ויטול, לכך נקראת מתנה.
את העדות. עדות התורה לעולם שהקב"ה בחר בישראל ונתן להם את תורתו.
אשר אתן. לאחר ארבעים יום.
אליך. על ידך עתידה להינתן.

פסוק יז
ועשית כפרת זהב טהור אמתים וחצי ארכה ואמה וחצי רחבה. הכפרת מדת ארכה ורחבה נאמרה [ומדת עוביה לא נאמרה], וכשהוא אומר על פני הכפרת קדמה (ויקרא טז יד), למדנו עוביה טפח, כתיב הכא פני, וכתיב התם מאת פני יצחק אביו (בראשית כז ל), ואין פני אדם פחות מטפח.

פסוק יח
ועשית שנים כרובים זהב, כשאמר משה רבינו לא תעשה לך פסל וכל תמונה (שמות כ ד), נאמר לו ועשית שנים כרובים זהב, (לח) וכן כיוצא באלו, כמו פרשת יבום, וערות אביך, לא תלבש שעטנז (דברים כב יא), גדילים תעשה לך (שם שם יב), מחלליה מות יומת (שמות לא יד), וביום השבת שני כבשים בני שנה (במדבר כח ט), אלה וכיוצא בהן ברצון אחד נאמרו.

פסוק יט
ועשה כרוב אחד מקצה מזה. שלא להרחיק את הכרובים מן הכפורת.

פסוק כ
והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה. הכרובים האלה יהיו פורשים כנפים למעלה, ולא של בית עולמים, כי הכרובים שעשה שלמה היו פורשים כנפים מקיר הדביר לקיר הדביר, שנאמר כנף הכרוב האחד נוגע בקיר מזה, ואלו הכרובים.

סוככים בכנפיהם על הכפרת ופניהם איש אל אחיו. כגון כפי הכהנים בשעה שעולין לברך את ישראל.
אל הכפרת יהיו פני הכרובים. שלא יחזירו פניהם זה מזה.
איש אל אחיו. (לט) להראות לישראל חיבה יתירה שהקב"ה חיבבם.

פסוק כא
ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה. לפי שיש על בסמוך, ויש על לפני, לפיכך הוצרך לומר מלמעלה.
ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך. להביא שברי לוחות שהיו מונחין בארון.

פסוק כב
ונועדתי לך שם. בכל מקום שיהא שם הארון.
ודברתי אתך. שלא יהא הדבור אלא אתך, שמא תאמר מכל המשכן, ת"ל מעל הכפרת, יהא הדבור יוצא, שמא מכל הכפורת, ת"ל מבין שני הכרובים, ושמא תאמר מבין כל גופי הכרובים, ת"ל אשר על ארון העדות, להודיע גבורותיו של מלך מלכי המלכים שכתוב בו קול ה' שובר ארזים קול ה' בכח קול ה' חוצב להבות אש (תהלים כט ד ה ז) והוא מצמצם לדבר עם עבדו כאשר ידבר איש אל רעהו, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.
את כל אשר אצוה אותך, ולא לאיש אחר, (מ) [שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב).
אל בני ישראל. ולא לעם אחר], וכן הוא אומר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום (תהילים קמז כ).

פסוק כג
ועשית שלחן. שלחן קרוי שלחן, והמזבח קרוי שלחן, אלא שהעולין על המזבח כליל לאשים, והעולים בשלחן לכהנים, אלא שממנו אזכרתה לה', קטורת הבזיכין.
אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו. תנן התם במס' מנחות בפרק שתי הלחם ר' מאיר אומר השלחן ארכו שנים עשר ורחבו ששה, שהאמה בת ששה ולחם הפנים ארכו עשרה ורחבו חמשה, נותן ארכו כנגד רחבו של שלחן וכופל טפחיים מיכן וטפחיים מיכן וטפחיים ריוח באמצע, כדי שתהא הרוח מנשבת בו, אבא שאול אומר שם היו נותנין שני בזיכי לבונה של לחם הפנים, אמרו לו והלא כבר נאמר ונתת על המערכת לבונה זכה (ויקרא כד ז) אמר להם והלא נאמר ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ), ובגמרא א"ר יוחנן לדברי האומר כו'.

פסוק כד
וצפית אותו זהב טהור ועשית לו זר זהב סביב, זה כתר שני, שזכו בו שבטו של אהרן, שהרי זר הארון כל הרוצה ליטול יבוא ויטול, מכח משה רבינו שזכה בו תחלה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב).

פסוק כה
ועשית לו מסגרת טופח. מסגרתו למעלה היתה, כדברי ר' יהודה.

פסוק כו
ועשית לו ארבע טבעות זהב. לו לשלחן ולא למסגרת.

פסוק כז
לעמת המסגרת תהיין הטבעות. בצדו של שלחן.

פסוק כח
ועשית את הבדים עצי שטים וגו' ונשא בם את השלחן. (מה) שהיו מוציאין השלחן ברגלים ומראין אותו לעולי רגלים, ואמר להם ראו חיבתכם לפני המקום שסילוקו כסידורו, שנאמר לשום לחם חם ביום הלקחו (ש"א כא ז).

פסוק כט
ועשית קערותיו וכפתיו וקשותיו ומנקיותיו. תנן התם במס' מנחות בפרק שתי הלחם ארבעה סניפין של זהב היו שם מפוצלין מראשיהן שהיו סומכין בהם, שנים לסדר זה ושנים לסדר זה, ועשרים ושמנה קנים כחצי קנה חלול, ארבעה עשר לסדר זה, וארבעה עשר לסדר זה, לא סידור הקנים ולא נטילתן דוחין את השבת, אלא נכנס מערב שבת ושומטן ונותנן לאורך השלחן, וכל הכלים שהיו במקדש אורכן לאורך הבית, ואמרי' בתלמוד ארבעה סניפין מנא הני מילי, אמר רב קטינא דאמר קרא ועשית קערותיו אלו הדפוסין, כפתיו אלו הבזיכין, קשותיו אלו הסניפין, ומנקיותיו אלו הקנים.
אשר יוסך בהן. שמסככין בהן את הלחם [וכולא שמעתתא, וכך הצעתן קערות אלו הדפוסין שבהם אופין את הלחם] ולפיכך נקרא לחם הפנים על שם שהיה להם שתי פנים, בשביל תיקון הדפוסין, וכפותיו אלו בזיכי לבונה, קשותיו אלו הסניפין כזה מנקיותיו אלו הקנים, שהיה משים הקשות בין המערכות כדי שלא יגע לחם בלחם שלא יתעפש, שנא' ושמת אותם שתים מערכות (ויקרא כד ו), זה על גב זה, והקנים מפרידין בין מערכה למערכה בגובה המערכות, כי אין אדם יכול לצייר במקומה, כי אם באורך והמבין יבין.
תנן התם ר' מאיר אומר כל אמות היו בינונית חוץ ממזבח הזהב, והקרן, והסובב, והיסוד, ר' יהודה אומר אמת בנין באמת ששה, ושל כלים בחמשה, א"ר יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו, ואלה מדות המזבח באמות אמה אמה וטופח וחיק האמה, ואמה

רוחב וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד וזה גב המזבח (יחזקאל מג יג), חיק האמה זה היסוד האמה, רוחב זה סובב, וגבולה אל שפתה סביב אלו הקרנות, גב המזבח זה מזבח הזהב, ר' מאיר סבר זה באמה בת חמשה הא כל אמות הכלים באמה בת ששה, ר' יהודה סבר כזה יהיה אמות הכלים, כולא שמעתא.

פסוק ל

ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד. תנן התם סידר את הלחם בשבת ואת הבזיכין לאחר השבת, והקטיר הבזיכין בשבת פסולה ואין חייבין עליהם משום פיגול נותר וטמא, סידר את הלחם ואת הבזיכין לאחר השבת, והקטיר את הבזיכין בשבת כיצד יעשה, יניחנה לשבת הבאה שאפילו הוא על השלחן ימים עשרה אין בכך כלום.

ותנן נמי ארבעה כהנים נכנסין שנים בידם שני סדרים, ושנים בידם שני בזיכין וארבעה מקדימין לפניהם, שנים ליטול שני סדרים, ושנים ליטול שתי בזיכין, הנכנסין עומדין בצפון ופניהם לדרום, והיוצאים עומדים בדרום ופניהם לצפון, אלו מושכין ואלו מניחין, וטפחו של זה בתוך טפחו של זה, שנאמר לפני תמיד, ר' יוסי אמר אף אלו נוטלין ואלו מניחין, אף זו היתה תמיד, יצאו ונתנום על שלחן של זהב שהיה באולם והקטירו את הבזיכין והחלות מתחלקות לכהנים.

תניא ר' יוסי אומר אפילו סילק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית אין בכך כלום, הא מה אני מקיים לפני תמיד, שלא ילין שלחן בלא לחם, אמר רב אמי מדבריו למדנו שאפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית, ופרק אחד ערבית, קיים מצות לא ימוש (יהושע א ח). שאל בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל את רבי יהושע כגון שלמדתי כל התורה כולה, מהו שאלמוד חכמת יוונית, קרא עליו את המקרא הזה לא ימיש ספר התורה [הזה] מפיך והגית בו יומם ולילה (שם), צא ובדוק שעה שאינה מן היום ולא מן הלילה, ולמוד חכמת יוונית.

פסוק לא

ועשית מנורת זהב טהור מקשה תיעשה. תנן התם שבעה קני מנורה מעכבין זה את זה [ושבעה נרותיה מעכבין זה את זה], מהו טעמא הויה כתיב בהו. תנו רבנן מנורה הייתה באה מן העשת ומן הזהב, עשאה מן הגרוטאות פסולה, מן שאר מיני מתכת כשרה, מאי שנא מן הגרוטאות דפסולה, מקשה בעינן, משאר מיני מתכות נמי מקשה בעינן, אמר קרא תעשה, לרבות שאר מיני מתכות.

פסוק לב

וששה קנים. אמר שמואל משמיה דסבא גופה של מנורה שמונה עשרת טפחים, הרגלים והפרח שלשה טפחים, וטפחיים חלק, וטפח שבו גביע וכפתור ופרח וטפחיים חלק

וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנה, אחד אילך ואחד אילך, ונמשכין ועולין כנגד גבהה [של] המנורה וטפחיים חלק וטפח, כפתור ושני קנים יוצאים ממנה, אחד אילך ואחד אילך.

ונמשכין ועולין כנגד גבהה של מנורה וטפחיים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנה, אחד אילך ואחד אילך, ונמשכין ועולין כנגד גבהה של מנורה, נשתיירו שם שלשה טפחים שבהן גביעים כפתורים ופרחים. גביעים למה הם דומים, כמין כוסות אלכסנדריים, כפתורים למה הן דומים, כמו תפוחי הברותין, פרחיה למה הם דומים כמין פרחי העמודים, נמצאו גביעים עשרים ושנים, כפתורים אחד עשר, פרחים תשעה, כולא שמעתא במנחות בפרק הקומץ.

פסוק לג
שלשה גביעים משוקדים. מצויירים.

פסוק לה
וכפתור תחת שני הקנים. כדמתרץ בגמרא.

פסוק לז
ועשית את נרותיה שבעה. כנגד שבעת ימי בראשית.

והעלה. וידליק, כמו ותעל משאת העיר השמיטה.

והאיר על עבר פניה. מלמד שכולם היו מצדדין פניהם כנגד נר מערבי כלפי שכינה.

פסוק לח
ומלקחיה ומחתותיה. אלו צורכי המנורה.

פסוק מ
וראה ועשה. שלא נמסרה לו בלא ראיה.

פרק כו

פסוק א
ואת המשכן תעשה עשר יריעות. כנגד עשרת הדברות.

שש. חוטן כפול ששה.

מעשה חושב תעשה אותם. שיהא לו ציור אחד.

פסוק ב
ארך היריעה האחת שמנה ועשרים באמה. זה יתפרש בפרשת ויקהל אחר הקמת הקרשים.

פסוק ג
חמש היריעות תהיין חוברות. במחט ולא בלולאות.

פסוק ו
ועשית חמשים קרסי זהב. קרסים היה להם שתי אחיזות בשתי הלולאות, נראים היו הקרסים בלולאות ככוכבים ברקיע.

פסוק ט
וחברת את חמש היריעות. בתפירה.
וכפלת את היריעה הששית. כדי שיהא שתי אמות כפולות.
אל מול פני האהל. מפאת קדימה שמתחלת הפתח היה משים את היריעה באמצעותה, ושתי האמות היה לפתח כמו רדיד על המצח.

פסוק י
ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן עשתי עשרה יריעות. יתירות יריעות של עזים על יריעות של תכלת וארגמן ארבע אמות וברוחב שתי אמות.
ועשית חמשים לולאות. כדי שהקרסים העליונים של נחשת מכוונין כנגד קרסי זהב התחתונים.

פסוק יב
וסרח העודף ביריעות האהל. זה ברוחב יריעות של עזים.
חצי היריעה העודפת. כי חציה נכפלה אל מול פני האהל ושתי האמות הן עודפות ונסרחות על אחורי המשכן.

פסוק יג
והאמה מזה והאמה מזה. לפי שהתחתונות היו שמנה ועשרים, והעליונות היו שלשים אמה, והיה אלה שתי אמות על צדי המשכן מזה ומזה לכסותו.

פסוק יד
ועשית מכסה לאהל עורות אילם מאדמים ומכסה עורות תחשים. תחש שהיה בימי משה רבינו לפי שעה נזדמנה לו, ועשה ממנו מכסה לאהל מלמעלה, ומתרגמינן ססגונא, ששש בגוונים הרבה שלה.

פסוק טו
ועשית את הקרשים למשכן עצי שטים. (ו) מכל מיני ארז לא נבחרו למלאכת המשכן אלא עצי שטים, לכפר על מעשה שטים.
עומדים. שיהו מעמידין אותן דרך גדילתן.
ד"א עומדים. עומדין לעולם.
ד"א עומדים, שמעמידין את ציפויין, לפי שלא היה תקרה למשכן כי אם היריעות.

פסוק טז
עשר אמות ארך הקרש. למדנו לגובהו של משכן עשר אמות.

ואמה וחצי האמה רוחב הקרש האחד. למדנו שרוחב המשכן עשר אמות וארכו שלשים.

תנו רבנן קרשים מלמטן עוביין אמה ומלמעלה כלין והולכין עד כאצבע, שנאמר יהיו תמים על ראשו (פסוק כד) ולהלן הוא אומר תמו נכרתו (יהושע ג טז), דברי ר' יהודה, ר' נחמיה אומר כשם שמלמטן עוביין אמה, כך מלמעלה עוביין אמה, שנאמר יחדו (שם), ומה יהיו תמים, דלא לייתו נסרא. אורך יריעות המשכן עשרים ושמנה אמה, שדי אורכייהו לפותיא דמשכן, דל עשר אמות לאיגרא, פשו להו תשע להההיא גיסא ותשע להההיא גיסא, לר' נחמי' מגליא אמה דקרשים, שהרי עוביה הקרשים נוטל אמה והקרשים חלולים אמה ונכנסים באדנים אמה, שדי פותייהו לאורכא דמשכן עשר יריעות ארבעים אמה, דל תלתין לאיגרא פשו להו עשר אמות להההיא גיסא כלפי מערב, לר' נחמי' מגליא אמה דאדנים דאחורי המשכן, עוד הבא יריעות עזים עשתי עשרה הרי ארבעים וארבע אמות ואורכן שלשים, דל עשרים לאיגרא פשו להו עשר להההיא גיסא, ועשר להההיא גיסא, לר' נחמי', מיכסיא אמה דקרשים. תניא נמי הכי והאמה מזה והאמה מזה בעודף וגו' מזה ומזה לכסותו (פסוק יג), לר' יהודה לכסות אמה דאדנים, ולר' נחמי' לכסות אמה דקרשים, ומסתברא מילתיה דר' נחמי', דכתיב על צדי המשכן (שם), שהרי הקרשים קרויין משכן ולא האדנים. שדי פותייהו לאורכא דמשכן כמה הוי ארבעים וארבע, דל תלתין לאיגרא פשו להו ארביסר, דל תרתי לכפלא, דכתיב וכפלת את היריעה הששית (פסוק ט), פשו להו תרתיסר, ומה תסרח, תסרח מחברותיה, שהרי יריעות המשכן מגיעות אחר המשכן, לדברי ר' נחמי עד האדנים, אבל יריעות האהל מכסות את האדנים, ואמה נמשכת על הקרקע חוץ מן האדנים, וכר' יהודה שאמר דהקרשים כלין מלמעלה עד כאצבע, נמשכת חצי היריעה על אחורי המשכן. וגדולה חכמה שנאמר בעליונות יותר מבתחתונות, דאלו בתחתונות כתיב וכל אשה חכמת לב בידיה טוו (שמות לה כה), ואלו בעליונות כתיב וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה (שם שם כו), תנא דבי ר' ישמעאל למה משכן דומה, לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה.

פסוק כב

ולירכתי המשכן ימה תעשה ששה קרשים. הרי תשע אמות.

פסוק כג

ושני קרשים תעשה למקצעות המשכן. להשלמת עשר אמות, דאתי פותיה דהאי קרש דמקצוע וממלא סומכא דהני, שהקרש אמה וחצי הצי האמה בצד הששה והאמה בצד סוף עשרים קרשים כנגד עובי הכותל, וכן בזה הצד, למדנו שעובי הקרשים שהוא אמה.

פסוק כו

ועשית בריחים עצי שטים. אלו הבריחים היו באין בתוך הטבעות, שהיו הטבעות בתוך הקרשים, והבריחים עוברים בכל קרש וקרש, והבריח התיכון שהיה מבריח בתוך הקרשים מן הקצה אל הקצה, זה היה מעשה נס.

ועשית את הקרשים למשכן. ארבעים ושמנה קרשים, וכנגדן נתן הקב"ה לישראל ארבעים ושמנה ערי מקלט; ומיני מכסאות היו שבעה, שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני ומעשה עזים ועורות אילם מאדמים ועורות תחשים, וכנגדן נתן הקב"ה לישראל שבעה ענני כבוד, ארבעה בארבע דפנות, ואחד מלמעלה, ואחד מלמטה, ואחד ההולך לפניהם.

פסוק לא

ועשית פרכת תכלת וארגמן.

פסוק לב

ונתתה אותה על ארבעה עמודי שטים מצופים זהב וויהם זהב. ווי העמודים היה כמו אגמון שראשו כפוף כדי שיכנס החבל בראשן של ווים וקשר אותו החבל שתולין בו הפרכת על ארבעה אדני כסף, היו על ארבעה אדנים.

פסוק לג

ונתתה את הפרכת תחת הקרסים. מאין נדע מקום הקרסים, אלא מתוך שידענו, כי עשר יריעות היו שהם ארבעים אמה לרוחב היריעות, כשתשים רחב היה בשפת המשכן קדמה, וטול גג המשכן שלשים אמה ועשר אמות מכסין קרשי המשכן שבפאת ימה, נמצאו הקרסים של זהב בסוף עשרים אמה, בשני שלישי המשכן, עשרים אמה מן הפתח, עד הקרסים, ועשר אמות מן הקרסים עד פאת המערב, וכשתביא את הפרכת תחת הקרסים, למדנו היתה מובדלת בשני שלישי המשכן, שני חלקים אהל מועד, ושלישי היה קדש קדשים, מקום הנחת הארון, וכיוצא בו עשה שלמה המלך הבית שבנה ששים אמות ארכו (מ"א ו ב), צא מהם עשרים לדביר, נשאר ארבעים להיכל.

פסוק לה

ושמת את השלחן מחוץ לפרכת ואת המנורה נכח השלחן. שיהו נותנין ארכן לאורך המשכן. ת"ר כל הכלים שבמקדש אורכן לאורכו של בית, חוץ מארון שאורכו לרוחבו של בית.

פסוק לו

ועשית מסך וגו' מעשה רוקם. שרוקמין במקום שחושבין, כי מעשה חושב באריגה, ומעשה רוקם במחט, והם דומין כעין של פנים.

פרק כז

פסוק א
ועשית את המזבח עצי שטים. היה מונח לפני המשכן.

פסוק ג
ועשית סירותיו. אלו הפסקתרין. תנן התם במס' תמיד פסקתר היה כלי גדול מחזקת לתך, ושתי שרשרות היה בה, אחת שהוא מושך בה ויורד, ואחת שהוא אוחז בה מלמעלה, בשביל שלא תתגלגל, והיו מורידין בה הדשן מעל גבי המזבח.
[**ויעיו**. אלו המגרפות שהיו גורפין בה את הדשן] ומקבצין אותו.
ומזרקותיו. לנסוך היין.
ומזלגותיו. אלו צינורותיו, (ד) שבהן מהפך את אברי העולה על גבי המזבח כדי שיתעכלו.
ומחתותיו. להקטרה.
ד"א ומזרקותיו. לקבל הדם, ומחתותיו להוציא הדשן.

פסוק ד
ועשית לו מכבר. פירושו מעשה רשת, שהיא עשוי ככברה.

פסוק ה
ונתתה אותה תחת כרכוב. זה הסובב של מזבח.
נבוב לחות. חלול, כענין שנאמר ואיש נבוב ילבב (איוב יא יב).

פסוק ט
ועשית את חצר המשכן. עמודי החצר ששים, וכתיב איך החצר מאה באמה ורחב חמשים בחמשים (פסוק יח), כיצד חמשים בחמשים, המשכן בקצה החמשים מקום המשכן שלשים, ואחורי המשכן עשרים, ונמצא לפני המשכן חמשים אורך בחמשים רוחב, נמצינו למדין שהיה לפני המשכן חצר חמשים על חמשים, לפי שבשפת חמשים היה פתח המשכן, וסביבות המשכן היה עשרים אמה לשלש הפאות פאת ימה עשרים אמה חצר עד המשכן, ופאת צפון עשרים אמה חצר עד המשכן, ופאת נגבה חצר עשרים אמה עד המשכן, ולפני המשכן חמשים אמה חצר וברוחב החצר קלעים חמש עשרה אמד, מצד זה, וחמש עשרה אמה מצד זה, ושער החצר עשרים אמה, הכל חמשים אמה.

פסוק יט
לכל כלי המשכן [**וגו'**] **וכל יתדות החצר**. אלו הסיכין שקושרים בהן החבלים של קלעים.
2 סליק פרשת תרומה פרשת ואתה תצוה 999כתיב לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך (שה"ש א ב), אדונינו מורינו רבנא טוביהו, בנו של ר' אליעזר הרב

הגדול זצוק"ל אמר משום אביו, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם, בשעה שנתת תורה לעמך ישראל, יצא שמך בעולם כשמן תורק, שריחו הולך למרחוק, ואם תאמר תורק לשון נקבה, הרי שמן לשון זכר, שנאמר טוב שם משמן טוב (קהלת ז א), ואם על השם הוא עונה, הרי כתיב טוב שם, אלא השמן ששמו תורק, לפי שכשאמר הקב"ה אנכי לא יהיה לך, אמרו אומות העולם לכבודו הוא דורש, כיון ששמעו שאר הדברות, כבד, לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, הודו למאמרות הראשונות, על כן עלמות אהבוך, אפילו אומות העולם העלומים מן המצות אהבוך אומרים כי קדוש ה' אלהינו, ועוד חזר ודרש, לריח שמניך טובים, זה שמן המאור ושמן המשחה, שמן המאור, דכתיב ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור, ושמן המשחה, שבו נמשחו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים, וכולו קיים לעתיד לבא. טובים זה האור, ואין טוב אלא האור, שנאמר את האור כי טוב (בראשית א ד), על כן עלמות אהבוך, אלו תלמידי חכמים העלומים בבתיהם, ואין להם משא ומתן בשוק ורואין ספר תורה ומתנחמין ואוהבין את השם הנכבד והנורא אשר מעשיו נוראים.

פסוק כ

ואתה תצוה את בני ישראל. הפקיד את משה רבינו פקיד עליהם, אתה ולא איש זולתך.

תצוה. אין ציווי אלא מיד ולדורות.

את בני ישראל. ולא לאומה אחרת.

ויקחו אליך. אתה גזבר על הדבר.

שמן זית זך. מה זכה שמן זית מכל השמנים, לפי שאין שמן זית יוצא אלא על ידי כתישה, כך אין אדם נוחל חיי העולם הבא, אלא מתוך צער, ולא דברי תורה נוחל אלא מתוך חיי צער, לכך נמשלה כנסת ישראל בזית, שנאמר זית רענן יפה פרי תואר (ירמיה יא טז), מה הזית מתמתקין על ידי כתישה, כך ישראל ע"י יסורין חוזרין למוטב, בנוהג שבעולם מי שיש לו שמן רע, דולקו בנר, ומי שיש לו שמן טוב אוכלו בתבשיל, וכאן חילוף הדברים, הזך לנרות, והשני למנחות, ולמה כן, שהזית מביא אורה לעולם, אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אתה אור לנו ואתה צריך לאורה, כי אתה תאיר נרי (תהלים יח כט). אמר רב ברכיה ברבי תולדות האש מלמעלה אין כח בעין לראותו, שנאמר ודמות החיות מראיהן כגחלי אש בוערות וגו' (יחזקאל א יג), והברק אין בעין כח לראותו, ואינו צריך לאורה שלכם, אלא כדי לזכות אתכם ולהאיר לכם. א"ר יוחנן מה שיש בתוך עיניך אין אתה יכול לעמוד, ואתה תאיר לי, העין הזה לבנה ואמצעה שחור, מאין הוא צריך לראות לא מתוך הלבנה, ואינו כן אלא מתוך השחור הוא רואה, על אור עיניך אין אתה

יכול לעמוד ואתה תעמוד על דרכיי, ושמא יטעך יצרך לומר שצריך לאורה, אמר רב אבין הלוי ברבי מי שהוא עושה לו חלונות בבנינו עושה אותם רחבות מבפנים וצרים מבחוץ, כדי שיהא האור נכנס מבחוץ, אבל בבית המקדש אינו כן, אלא צרים מבפנים ורחבים מבחוץ, למה שממנה יוצאה אור לעולם, ואם מתוך ביתו אורה יוצא לעולם, אינו צריך לאורה שלכם, ואם תאמר למה כדי לזכות אתכם להאיר לכם.

להעלות נר תמיד. שיהא אורך לפני תמיד, אמר דוד אור זרוע לצדיק וגו' (תהלים צז יא).

באהל מועד מחוץ לפרכת אשר על העדות יערוך אותו אהרן ובניו. שלא יטעך יצרך שהוא צריך לאורה, ראה מה כתיב באהל מועד מחוץ לפרכת, ולא היתה המנורה צריכה להינתן אלא לפנים מן הפרכת אצל הארון, והיא נתונה חוץ לפרכת אלא להודיעך שאינו צריך אורה משלך אלא לזכותך. בנוהג שבעולם אדם עשה לו מטה ושלחן ונותן את המנורה משמאלו, אבל בית המקדש אינו כן המנורה מימין השלחן, שנאמר ושמת את השלחן מחוץ לפרכת ואת המנורה נוכח השלחן על ירך המשכן תימנה (שמות כו לה) אלא להודיעך שאיני צריך לאורה משלך אלא כדי לזכותך. אמר הקב"ה לעולם הבא שכולו אורה לישראל וחשיכה לאומות העולם שם אני מאיר לכם, שנאמר כי החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (ישעיה ס ב), את מוצא מי שהוא נתון בחשך רואה מה שבאור, אבל מי שהוא באור אינו רואה מה שבחשך, אבל הקב"ה אינו כן, הוא אור ועמו האור חונה, שנאמר עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב), ורואה מה שבחשך, כמו שאומר והוא גליא עמיקתא ומסתרתא, ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), ולמה צריך האור מכם, אלא כדי לזכות אתכם ולהאיר לכם, שנאמר קומי אורי כי בא אורך וגו' (ישעיה ס א). א"ר יהודה בר' אלעאי השמש הזה הוא נתון בתוך התיק, שנאמר לשמש שם אהל בהם (תהלים יט ה), ובתקופת תמוז יוצא מתוך תיקו כדי לבשל הפירות, ואין בריה יכולה לעמוד בה, ומה אם שמש אחד ממשמשיי אין יכולין לעמוד כל באי עולם לפניו, למה שאורו קשה, ואני צריך מכם אורה, אלא לזכות אתכם, והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך (ישעיה ס יט). כיצד עושין את השמן, שנו רבותינו זיתים היו ניכרין להן שהיו עושים פירות נאים ויפים, היו נוטלין אותן וכותשין אותן, השמן הראשון היו פורשין אותה למנורה, והשני למנחות, לקיים מה שנאמר שמן זית זך כתית למאור, אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לבניי, בני בעוה"ז אתם זקוקין לאורו של בית המקדש, ואתם מדליקין נרות לתוכו, אבל לעתיד לבא בזכות אותו הנר שאתם מדליקין, אני אגאל אתכם על ידי מלך המשיח, שהוא משול בנר, שנאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קלב יז).

כתית למאור, שלא כשמן הבדדים, אלא שמן כתית בידים.
מערב עד בקר. תן לו מדה שתהא דולקת מערב עד בקר.
חוקת עולם לדורותיכם. זה בשורה לעתיד לבא.
מאת בני ישראל. ולא מן העובדי כוכבים.

פרק כח

פסוק א
ואתה הקרב אליך. אתה ממונה עליו לחנכו בעבודה בשבעת ימי המלואים.
את אהרן אחיך. אהרן עיקר.
ואת בניו אתו. בניו טפילין לו.
מתוך בני ישראל. שנאמר ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים וגו' (דה"א כג יג).
לכהנו לי. כל מקום שנאמר לי, בזה ובבא.
אלעזר ואיתמר. עיקר בני אהרן שעמדה עליהם שלשלת הכהונה.

פסוק ב
ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת. הוא כבוד לך ואתה כבוד לו.
לכבוד. כי הא דר' יוחנן הוי קרי למאני מכבדותא.
ולתפארת. בעיני כל ישראל, להודיע כי בו בחר ה'.

פסוק ג
ואתה תדבר. הדבר הזה עליך לדבר.
אל כל חכמי לב. לרבות הנשים.
אשר מלאתיו רוח חכמה. מנהגו של עולם כלי ריקם מחזיק, כלי מלא אינו מחזיק, אבל מי שאמר והיה העולם כלי מלא מחזיק, כלי ריקם אינו מחזיק, שנאמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתיו רוח חכמה, וכן הוא אומר יהב חכמתא לחכימין ומנדעא ליודעי בינה (דניאל ב כא).

פסוק ד
ואלה הבגדים אשר יעשו. הוסיף על ציווי מלאכת המשכן הזכורים למעלה, חשן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ, כהן גדול משמש בשמונה כלים, וההדיוט בארבעה, כתונת ומכנסים מצנפת ואבנט, מוסיף עליו כהן גדול חשן ואפד ומעיל וציץ.

פסוק ה
והם יקחו את הזהב. אלו חכמי לב.

פסוק ו
ועשו את האפד. (ג) זה בגד העליון, שמאפד את התחתון, והיה חוגרו, וכה"א נער חגור אפוד בד (ש"א ב יח).

פסוק ז
שתי כתפות חוברות. אלו שתי אבני שהם, שהיה על כתפי אהרן, יהיו מחוברות באפוד. וחבר. שיהא האפוד מחובר בהם.

פסוק ח
וחשב אפודתו. היא חגורה של אפוד והיה כמעשה האפוד, כדי שיהא חוגרו בו.

פסוק י
ששה משמותם על האבן האחת וגו' כתולדותם. (ג) תנו רבנן שתי אבנים היה לו לכהן גדול על כתפיו, אחת מיכן, ואחת מיכן, ושמות שנים עשר שבטים כתוב עליהם, ששה על אבן זו, וששה על אבן זו, שנאמר ששה משמותם על האבן האחת, ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית כתולדותם, שניה כתולדותם, ולא ראשונה כתולדותם, מפני שיהודה מוקדם לצבא וחמשים אותיות היו שם, עשרים וחמשה על אבן זו, ועשרים וחמשה על אבן זו, כזה.

ובחשן היה שנים עשר אבנים, ועושין בהן נקבים, ומכניסים בהן שתי וערב, ומניחין בהם את האבנים, וכך היו נחקקים, על אודם היה חקוק עליו אברהם יצחק יעקב ראובן, על פטדה היה חקוק עליו שמעון, ועל ברקת היה חקוק לוי. והטור השני נפך ספיר ויהלום, על נפך היה חקוק יהודה, ועל ספיר היה חקוק עליו ישששכר, ועל יהלום היה חקוק זבולון, והטור השלישי לשם שבו ואחלמה, על לשם היה חקוק דן, ועל שבו נפתלי, ועל אחלמה גד, והטור הרביעי תרשיש, שהם, וישפה, על תרשיש אשר, על שהם יוסף, על ישפה בנימין, ואחרי כן היה חקוק כל אלה שבטי ישראל, כדי שיהו בהם כל אל"ף בי"ת. א"ב ראובן. ג"ד גד. ה"ו יהודה. ז' זבולון. ח' יצחק. ט' שבטי. י' יהודה. כ' יששכר, ל' נפתלי. מ' בנימין, נ' נפתלי. ס' יוסף. ע' שמעון. פ' נפתלי. צ' יצחק. ק' יעקב. ר' ראובן. ש' יששכר. ת' נפתלי.

פסוק יז
אודם אחמר, פטדה עקיק, ברקת זעפרן, נפך כחבלי, ספיר זמורד, יהלום גיאאר, לשם בלטאר, שבו אספר, ואחלמה טופאג, תרשיש פרתזיג, שהם בוגיר, ישפה מאבצר, כל אלה לשון ערבי הם.

אלו אבנים שנים עשר לשנים עשר שבטי ישורון הקבועות בחשן המשפט, כזה.

ת"ר כיצד היו שואלין באורים ותומים, השואל פניו כלפי הנשאל, והנשאל פניו כלפי השכינה, השואל אומר ארדוף אחר הגדוד הזה האשיגנו, הנשאל אומר רדוף, כה אמר ה' עלה והצלח, כיצד נעשית, ר' יוחנן אומר בולטות האותיות ע' משמעון, ל' מלוי, ה'

מיהודה, הרי עלה, וכן כל הדברים שהיה צריך, ואין שואלין להדיוט אלא למלך ולאב בית דין.

המלבוש של אפוד והחושן היה על לב המלביש, ושתי שרשרות זהב טהור מוגבלות, זה מוגבל זה, לפי שהכתונת היה של פשתן, והיה חוטיו כפול ששה, (י) מיכן אמרו חכמים מעשה ברי אלעזר בר חרסום שעשתה לו אמו כתונת משתים עשרה רבוא, ולא הניחוהו כהנים ללובשו, מפני שנראה ערום, וקשיא להו והרי חוטין כפול ששה, ומתרץ מפני שנראה כמין זכוכית. המכנסים עד הירכים היו מגיעים, כמו פלנייא היה, ורחבין היו שיכנס בהן הרוח כדי שלא יתחמם, ושנצים היה להם כדי שלא יגע.

האבנט ארכו שלשים ושתים אמה, והוא של כלאים, שנאמר ואת האבנט שש משזר ותכלת וארגמן (שמות לט כט), (יג) שש כיתנא, תכלת עמרא.

חשן זרת ארכו וזרת רחבו כפול, וארבעה קצוות שלו, ועליו ארבע משבצות, וכל אחת ואחת יש בה טבעות, והיה על לבו של כהן גדול, והאפוד כזה המעשה על שתי כתפיו, ויש בו ארבע משבצות, וארבע טבעות בתוכם, ושתי שרשרות אחד מימין ואחד משמאל, ראשה אחד בטבעת החושן, וראשה אחת בטבעת האפוד, וכן בשניה, שנאמר ושתי שרשרות זהב, ושתי טבעות שהיו נושאות את החשן ואת האפוד מלמעלה, וטבעות שתים שהיה בחשן מלמטה, וכן באפוד היו אוחזין אותו בחוט של תכלת כנגד האבנט, כמה שנאמר וירכסו את החשן, כמו ויורידו, ודומה לו והרכסים לבקעה (ישעיה מ ד), כלומר המורדות יהיו לבקעה, ומעשה אורג היה, וכשאורגין את החשן ואת האפוד, זה לבדו וזה לבדו, ואורגין אותו מרחוק מיכן ומיכן טפח, ובכל אבן ואבן היו בו שבעה נקבים, והיו מכניסים שתי בתוך הנקבים, והיו מנקבין את האבנים, ומכניסין בו ערב ומניחין בו אבן טובה, וחוקקין ששה שמות של שבטים, וכן שניה, כמו שכתוב למעלה. כתולדותם. כמו שנולדו.

פסוק ל

ונתת אל חשן המשפט. למה נקרא חשן משפט, שבו היו שואלין על משפט כל דבר, שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' (במדבר כז כא).

פסוק לא

ועשית את מעיל האפוד, המעיל היה דומה כמו מנטיל הלובשים אנשי צרפת, והיה אורגין אותו קצר מלמעלה, ורחב מלמטה, והיה מלמעלה כלפי הצואר שלש אמות, ומלמטה כלפי רגלים שש אמות, ולמה נקרא מעיל האפוד, שהאפוד סמוך לו.

פסוק לב

והיה פי ראשו בתוכו שפה יהיה לפיו סביב מעשה אורג. שכפול מבפנים למעלה.

פסוק לג

ועשית על שוליו רמוני תכלת וארגמן. כמה הם שבעים רמונים ושבעים זגין, כנגד שבעים זקנים, ואחד גדול מלפניו, כנגד שבעים ואחד, וחלולין היו, והיו כמו חצצין של זהב שהיה קולן נשמע, וזה נס גדול היה, שהפעמון היה של זהב, והרמון של תכלת וארגמן ותולעת שני, והיה מקיש וקולו נשמע, כאילו היה כולו של זהב, ויש אומרים הכיסין היו של תכלת וארגמן ותולעת שני והפעמונים היו בתוכן.

פסוק לו

ועשית ציץ זהב טהור ופתחת עליו פתוחי חותם קדש לה'. אמרו רבותינו ז"ל ציץ דומה כמין טס של זהב, ומוקף מאזן לאזן של כהן גדול, וכתב עליו קודש לה' בשיטה אחת, ואמרו רבותינו פתוחי חותם של אבנים היו כותבין בדיו, ומניחין השמיר עליו והיא מתבקעת, כתאנה זו שמתבקעת ואינה חסרה כלום.

פסוק לז

ושמת אותו על פתיל תכלת. התכלת חשוב מכל הצבעונים, שהוא דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד.

פסוק לח

על המצנפת. שמא תאמר על ממש, ת"ל אל מול פני המצנפת יהיה, הא כיצד על בסמוך, כיצד היה עושה, היה לובש הכובע שהוא המגבע, והמצנפת היה מחזיר על הכובע, כדרך שבני אדם מצניפים את המצנפת, ולכובע היה לו פאר, שמתרגם שבח כובעיא, והוא כעין תפוח שעל הסובב של כובע, ואחר כך היה מניח את הציץ על מצחו, שנאמר והיה על מצח אהרן, והיה מקיף מאזן לאזן, וקושרו אחרי העורף בפתיל תכלת, והיה שערו נראה מן המצנפת לציץ, ובו מניח תפילין של ראש.

והיה על מצחו תמיד. וכי לא היה נכנס לבית המרחץ או לבית הכסא, אלא תמיד שלא יסיח דעתו ממנו בשעה שהוא לובשו, ק"ו לתפילין, ומה אם ציץ שאין בו אלא קודש לה', אמרה תורה והיה על מצחו שלא יסיח דעתו, תפילין לא כל שכן.

פסוק לט

ושבצת הכתנת שש. ששה פעמים כתובים שש, לכך אמרו חוטן כפול ששה, וכו' מפורש במס' יומא.

ואבנט תעשה מעשה רוקם. (כז) אמרו רבותינו חושב שני פרצופין, ורוקם מעשה פרצוף אחד מצד אחד, כי יש מעילים שיש להם שני פרצופים משני צדדין להם צורות, ויש מצד אחד בלבד, כעין שעושין במחטין.

פסוק מא

והלבשת אותם את אהרן אחיך ואת בניו אתו. אהרן ואח"כ בניו.

ומשחת אותם. בשמן המשחה ועדיין לא נאמר תיקונו.

פסוק מב

ועשה להם מכנסי בד. לא בדרך שלנו, כי אלו צרין בלבישתן, וארוכים, ושל כהנים היו רחבים וקצרים, ולא היה להם אבנט למכנסים, אלא שנצים בלבד, שלא היה קושר ומתיר, אלא משמכניסן עליו מיד עומדין עליו, וכן מפורש במס' נדה בפרק כל היד המרבה.

פסוק מג

והיו על אהרן ועל בניו. זה כראוי לו, וזה כראוי להם.

ולא ישאו עון ומתו. מלמד שמחוסרי בגדים במיתה.

פרק כט

פסוק א

וזה הדבר אשר תעשה להם. אי זה דבר שדברתי לאהרן שתהא הכהונה מבוססת בידו קיימת.

וזה הדבר אשר תעשה להם. להם אתה עושה, ואין אתה עושה לאחרים, לשבט זה אתה עושה, ואין אתה עושה לשבט אחר.

לקדש אותם. התחיל מלמדן היאך יהו אוכלין בקדשים והיאך יהו אוכלין בטהרות.

לכהן לי. בעוה"ז ולעוה"ב.

לקח פר אחד בן בקר. במקח ולא בגזל.

ואילם שנים. הרי שלשה עם הפר, כנגד שלשת הררי עולם.

פסוק ב

ולחם מצות. בזכות לחם מצות אני מברך לכם את הלחם.

וחלות מצות. לזכור זכות שרה אמנו, דכתיב לושי ועשי עוגות (בראשית יח ו), מ"ז"ב"ח. מחילה לישראל, זכרון טוב לישראל, ברכה לישראל, חיים לישראל, בזכות לחם הפנים היה מברך כל מיני תבואה בשדה, בזכות בכורים היה מברך כל מיני אילנות, בזכות נסוך היין היה מברך כל הגפנים, משחרב בית המקדש נשתלחה מארה לעולם, שנאמר והשמותי אני את הארץ (ויקרא כו לב), משבטל להם הפנים, אכול ולא לשבעה (חגי א ו), משבטל ניסוך היין, שתו ואין לשכרה (שם), משבטלו בגדי כהונה, לבוש ואין לחום לו (שם), משבטלו התמידין, המשתכר משתכר אל צרור נקוב (שם).

א"ר שמעון בן גמליאל משום ר' יהושע משחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, שנאמר ואל זועם בכל יום (תהלים ז יב), א"ר יהודה בר אלעאי חצופה היא ארץ ישראל

שהיא עושה פירות לאויבים, אבל לעתיד לבוא עתידין להחזיר כבתחלה, שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא (יחזקאל לו ח).

פסוק ג

ואת אהרן ואת בניו תקריב וגו' ורחצת אותם במים. למדנו לקידוש בשעת לבישה.

פסוק ה

ולקחת את הבגדים. האמורין על הסדר.

והלבשת את אהרן את הכתנת ואת מעיל האפד ואת האפד. שעל המעיל.

ואת החשן. המחובר להאפוד.

ואפדת לו בחשב האפד. זה אבנט שחגור בו.

פסוק ו

ושמת המצנפת על ראשו וגו'. ומכנסים היכן הם, שלא הזכירן כאן הכתוב, אלא (יז) מלמד שלא יהיה דבר קודם למכנסים, וכה"א ומכנסי בד יהיו על בשרו (ויקרא טז ד), ולמעלה אמר ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (שמות כח יב), ואומר וזה הדבר אשר תעשה להם (פסוק א), ו' מוסיף על ענין שלמעלה.

ונתת את נזר הקדש. זה הציץ.

על המצנפת. על בסמוך על הפדחת.

פסוק ז

ולקחת את שמן המשחה ויצקת על ראשו ומשחת אותו. תחלה יוצק לו על ראשו, ואח"כ מושחו כמין כ"י יווני, כמו שקורין היוונים כ' כפא, נותן לו שמן בין ריסי עיניו ומושחו באצבעו מאזן לאזן, והיא כפא יוונית.

פסוק ט

וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו. לפי שלמעלה לא אמר אבנט, אמר כאן אבנט, הא כיצד, היה מלביש כתנת לאהרן, וכתנת לבניו, אבנט לאהרן, ואבנטים לבניו, אלא שהיה מקדים אהרן לבניו.

פסוק יב

ולקחת מדם הפר. (יח) דם מהפר יקבלנו, שאם נשפך לא יאספנו מן הרצפה.

ונתתה על קרנות המזבח. שהוא עתיד ליעשות.

פסוק יג

ואת האיל האחד תקח וסמכו אהרן ובניו את ידיהם. זהו ציווי פרשת המלואים, שהיה המעשה בסוף פרשת צו את אהרן, לפיכך לא הוצרכנו לפרש ענין המלואים בזאת הפרשה, אלא שיש כאן מה שצריך לשם, ויש לשם מה שצריך לכאן, שהרי לשם לא הוזכר מכנסים, וכאן הוזכר למעלה מן וזה הדבר, ולשם מפרש מהו חשב האפוד, שנאמר

ויחגור אותו בחשב האפד (ויקרא ח ז), למדנו שהחשב כמו אזור הוא, אלא שהחשב היה מחובר באפוד, כמו בגדי חופש שיש בהם אזורים תפורין, כי הכתונת מלמטה היה לובשו במקום חלוק, והאבנט בו היה חוגר הכתונת, והמעיל על הכתונת, ועליו האפוד ומחבקו בחשב האפוד, והחשן היה מלפניו מחובר בשרשרות אלא כדי הוצאת ראשו מן האפוד, לכך היה מתפרק החשן אבל לא יזח לגמרי, והאורים והתומים הם היו שנים עשר אבנים, אורים שבהם מאירים עיני ישראל בשאלתם, תומים שמתממים את דבריהם, שאע"פ שגזירת נביא חוזרת, כגון גזירת יונה בן אמתי על נינוה, גזירת אורים ותומים אינה חוזרת, אלא שצריך לבחון כענין שבחנו בני ישראל כשעלו למלחמה על בנימין אחיהם, שאמר התתנם בידי (ש"ב ה יט), ויש אומרים אורים ותומים היו בקשת ישראל היאך היו שואלין בהם, והם כענין מאבני החשן.

פסוק ל

שבעת ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו. זהו ציווי לדורות, שיהיו מפרישין כהן גדול שבעת ימים קודם יום הכפורים ומחנכין אותו בעבודה, (יט) דתנן שבעת ימים קודם יום הכפורים מפרישין כהן גדול וכו'.

פסוק לג

ואכלו אותם אשר כפר בהם. הכהנים אוכלים והבעלים מתכפרין.

פסוק לה

ועשית לאהרן ולבניו ככה. (כ) שאם חסר אחת מכל אלו לא עשה כלום.

ככל אשר צויתי אותכה. להביא פרישת שבעה לדורות שמעכבת.

שבעת ימים תמלא ידם. אלו שבעת ימי המלואים שמעכבת.

פסוק לו

ופר חטאת תעשה ליום. בכל שבעת ימי המלואים, אין זה לדורות אלא במלואים בלבד, שנאמר וקדשת אותו.

פסוק לז

כל הנוגע במזבח יקדש. שומע אני בין ראוי ובין שאינו ראוי להיקרב עליו, ת"ל וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה, מה כבשים ראוים, אף כל ראוי.

ד"א כל הנוגע במזבח. כל כהן הבא להקריב יתקדש תחלה.

פסוק לח

וזה אשר תעשה על המזבח. זה תמיד.

שנים ליום. נגד היום. דתנן תמיד של שחר היה נשחט על קרן צפונית מערבית על טבעת שניה, ושל בן הערבים היה נשחט על קרן דרומית מזרחית על טבעת שניה.

פסוק לט
את הכבש האחד תעשה בבקר. ענינו בפרשת פינחס בקרבנות מפורש בספרי.

פסוק מ
בשמן כתית. מה כתית האמור במנורה זך, אף כאן זך.
רביעית ההין. ההין שנים עשר לוגים, לוג ששה ביצים, אמרו רבותינו ז"ל שנתות היה בהין עד כאן לפר, עד כאן לאיל, עד כאן לכבש.

פסוק מב
אשר אועד לכם. בזכות ישראל כלו.
לדבר אליך. לא היה הדבור אלא למשה בלבד.

פסוק מג
ונועדתי שמה לבני ישראל. להודיע לכל באי העולם חיבה שחבבתי את ישראל.
ונקדש בכבודי. זה מעשה נדב ואביהוא, שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים יותר מכל אדם, שנאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג), ואומר וסביביו נשערה מאד (תהלים נ ג) ואומר וכיראתך עברתך (שם צ יח).

פסוק מה
ושכנתי בתוך בני ישראל והייתי להם לאלהים. מתוך ששכינתי בתוכם הכל יודעים שאני אלהיהם.

פסוק מו
וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. על מנת לשכני בתוכם.
אני ה' אלהיהם, נאמן לשלם שכר, ולתת לאיש כדרכיו.

פרק ל

פסוק א
ועשית מזבח מקטר קטרת. זה מזבח הזהב, שהוא להקטרה, ולא להעלות עליו עולה ומנחה.

פסוק ג
ועשית לו זר זהב. זה זר שלישי שזכה דוד ונוטלו, שנא' מי אנכי [וגו'] ומי ביתי כי הביאתני עד הלום (ש"ב ז יח), לפי שאין ישיבה בעזרה, אלא למלכי בית דוד לבד.

פסוק ו
ונתתה אותו לפני הפרכת. שיהא נתון לפני הפרכת מבחוץ, בין השלחן והמנורה,משוך כמעט כלפי חוץ.

פסוק ז
והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר. לקדם דבר שנאמר בו בבקר בבקר, לדבר שלא נאמר בו אלא בקר אחד, לכך אמרו קטרת של שחר קודם לתמיד.

בהיטיבו את הנרות. בעודן של הטבה תהא מוקטרת קטרת, הטבת הנרות, זה דשון המנורה.

פסוק ח

ובהעלות אהרן את הנרות. זה הדליקה, וכה"א ותעל משאת העיר השמימה (שופטים כ מ).

בין הערבים יקטירנה. כדמפורש על סדר התמיד.

פסוק י

וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה. זו כפרת יום הכפורים.

מדם חטאת הכפורים. דם הפר ודם השעיר.

אחת בשנה יכפר עליו לדורותיכם קדש קדשים הוא לה'.

סליק פרשת תצוה.

פרשת כי תשא כתיב טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א). בוא וראה שהזהיר הקב"ה את ישראל לשקול את שקליהם, ולתת כופר נפשם, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם, ושמא תאמר הטריח עליהם יותר מדאי, ת"ל ונתנו איש כופר נפשו, ואומר מחצית השקל, וכל זמן שהקב"ה אוהב את ישראל, מקבל את קרבנותיהם לרצון, אחד המרבה ואחד הממעיט, (ז) שהרי נאמר בשור הגס ריח ניחוח, ונאמר בעשירית האיפה ריח ניחוח, אבל בזמן שאין עושין רצונו מה כתיב, למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' (ישעיה א יא), לכך נאמר מבית מלא זבחי ריב.

תנן התם באחד באדר משמיעין על השקלים, ועל הכלאים, ומאי משמיעין מכריזין, דכתיב ויצו משה ויעבירו קול במחנה וגו' (שמות לו ו), ולמה אמרו באחד באדר, כדי שיביאו ישראל שקליהם בעונתן, ועל הכלאים כדי שיהא הצמחים נכרין, ולמה אמרו בשלשה פרקים בשנה תורמין את הלשכה, כדי לעשות פרסום לדבר. ר' בשם ר' שמעון בר נחמן אמר שלש תרומות נאמר בפרשה זו, תרומת אדנים, תרומת שקלים, ותרומת המשכן. רבי אומר עשר תרומות הן, תרומה גדולה, ותרומת מעשר, וחלה, ובכורים, ותרומת נזיר, ותרומת תודה, ותרומת הארץ, ותרומת מדין, ותרומת שקלים, ותרומת המשכן, שש מהם ראשונים לכהנים, תרומת שקלים לאדנים, תרומת משכן שממנו היו עושין גופו של משכן, ושמן למאור ושמן המשחה וקטרת הסכים ובגדי כהנים ובגדי כהן גדול.

ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים ועושין כל צרכי הרבים, ואלו הן צרכי הרבים, דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות, ופודין את הערכין והחרמים

וההקדשות, ומשקין את הסוטות, ושורפין את הפרה, ומציינין על הקברות, כדי שלא להרבות טומאה בישראל, וכדי שלא לטמא את הטהרות.

פסוק יב

כי תשא. חובה, וכן הוא אומר ושא את מספר שמותם (במדבר ג מ).

את ראש בני ישראל. אמר לו הקב"ה למשה במה תרום קרנן של ישראל, בכי תשא, שנאמר צדקה תרומם גוי וגו' (משלי יד לד), כדמפורש בבבא בתרא, ודבר זה נעלם מדוד המלך בשעה שצוה את יואב לשאת את מספר מפקד העם ולא נתנו איש כופר נפשו, ויתן ה' דבר וגו' (ש"ב כד טו).

ונתנו איש כפר נפשו, [בשעה שאמר הקב"ה למשה רבינו ונתנו איש כופר נפשו], אמר לפניו רבונו של עולם מה יתן אדם ויהיה כופר לנפשו, חזר ואמר שמא על ישראל שנקראו עבדים, שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), שמא צריכין כל אחד ואחד שלשים שקל כדמי העבד, או שמא כל אחד ואחד חייב ליתן חמשת שקלים, כערך הבכור, לפי שנקרא בני בכורי ישראל (שמות ד כב), באותה שעה היה משה רבינו תמה על הדבר, עד שאמר לו הקב"ה זה יתנו, א"ר מאיר כמין מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא כבודו והראה אותה למשה ואמר לו כזה יתנו.

פסוק יג

זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל, ר' יהודה ור' נחמיה, [ר' יהודה אומר] לפי שחטאו בחצי היום לפיכך יתנו מחצית השקל, [ור' נחמיה אמר לפי שחטאו בשש שעות ביום לפיכך יתנו מחצית השקל], ר' יוחנן בן זכאי אמר לפי שעברו על עשרת הדברות לפיכך יתנו עשר גירות.

תנן התם ואלו הם הממונים שהיו במקדש, יוחנן בן פנחס על החותמות, שהיה נותן חותם והלך זה אצל הגזבר שהיה ממונה על הסלתות ומקבל ממנו החותם ונותן לו הסלת, ולערב באין זה אצל זה ועושין חשבון, וכולה מפורש במס' יומא.

להי'. שיהא נותן לשם שמים.

בפקוד אותם. זה פקודי המדבר.

ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. בכל עת פקודתם צריכין להיות נותנין כופר, מיכן שאסור למנות את ישראל בלא כופר, ואם תאמר היאך נעלם דבר זה מדוד בעת שמנה את ישראל, לפי שאמר זמרות היו לי חוקיך (תהלים קיט נד), אמר לו הקב"ה דברי תורה הכתוב בהן התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כג ה), ואתה קורא אותה זמירות, וכן נעלם ממנו פסוק זה ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (במדבר

ז ט), והוא הרכיב את הארון על העגלה, לפיכך פרץ ה' פרץ בעוזא. היינו דכתיב כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' פרץ בעוזא.
זה יתנו. לא פחות ולא יותר.
כל העובר על הפקודים. שבתחלה נמנו ישראל כירידתן לארץ, ובצאתם, ולצורך שקלי האדנים ובדגלים, ובחומש הפקודים בפרשת פינחס.
מחצית השקל בשקל הקדש. השקל שנים זהובים והצי פחות תשעה שעורים לפי ששים שקלים היא הרטל, והיו נותנים הרטל ששים איש השקל שני אנשים, והרטל שבעים ושנים זהובים, וכשתחלק הרטל ששים זהובים לכל איש נשארו שנים עשר, וכשתחלקם לששים חלקים כל זהב תשעים שעורים לי"ב אלף ושמונים שעורים, יבא לכל איש מחצית השקל זהוב ושמנה עשרה שעורים, תשעים ושמנה עשר הם מאה ושמנה.
עשרים גרה השקל. הגרה אחד עשר שעורים.

פסוק יד
כל העובר על הפקודים וגו'. שנה עליו לדורות, שבזמן שבית המקדש קיים היה אדם שוקל שקליו ומתכפר לו שהיה שקלו מצטרף עם כל ישראל וקונין מהם תמידין ושאר קרבנות צבור, עכשו שאין בית המקדש קיים חייב ליתן מתנות לאביונים, דכתיב ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים (אסתר ט כב), ואין צריך לומר בפורים, אלא אפילו בשאר ימות השנה, כשעני בא לידך מי שהוא צריך למתנות חייב אתה ליתן לו, כדתנן אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום וכו', ועליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל (משלי יט יז), ואומר אשרי משכיל אל דל (תהלים מא ב), נותן לדל לא נאמר, אלא משכיל היאך ליתן לו שלא לביישו.

פסוק טו
העשיר לא ירבה. בזו תרומת שקלים של אדנים, שלא יתרברב העשיר על העני, אבל בשאר מתנות וצדקות, כתיב איש כמתנת ידו (דברים טז יז), ואומר אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו (שם טו יד).

פסוק טז
ולקחת את כסף הכפורים. לפי שנאמר איש כופר נפשו (לעיל פסיק יב).
ונתת אותו על עבודת אהל מועד. אלה מלאכת האדנים והווים שמפרש בפרשת אלה פקודי, כי כל מלאכת המשכן היה נדבה, שנאמר ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לב (שמות לה כב), אבל כסף הכפורים דבר קצוב שוה לכל.

לכפר על נפשותיכם. להודיע כמה הזכות גורם, שכל זמן שישראל זוכין המעט שנותנין חביב לפני הקב"ה כהרבה, ומתכפרין בו, אבל אם אינן זכאין, אין חפץ במתנותיהם, וכן הוא אומר אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם (מלאכי א י), והקב"ה חפץ לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מב כא).

פסוק יח

ועשית כיור נחשת וכנו נחשת. זה בסיס שתחת הכיור.

לרחצה. לקידוש ידים ורגלים של כהנים.

פסוק יט

ורחצו אהרן ובניו ממנו. כמער איש לויות היה לו לכיור, כדרך שעשה שלמה בבית עולמים.

פסוק כ

בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו. זה מיתה בידי שמים.

או בגשתם אל המזבח. לפי שיש רחיצה בלא ביאה, כגון שהיה עומד ומשמש כל הלילה, לאורה טעון קידוש ידים ורגלים, שכל המשנה מעבודה לעבודה טעון קידוש ידים ורגלים.

פסוק כא

ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימותו. כדתנן ואלו שבמיתה, שתויי יין, ופרועי ראש, מחוסרי כפרה, ומחוסר בגדים, ושלא רחץ ידים ורגלים.

והיתה להם חק עולם. להביא בית עולמים.

פסוק כג

ואתה קח לך. שתהא גזבר עליה.

בשמים ראש.שאין למעלה מהם.

מר דרור. שאין בו רולס.

תנו רבנן שמן המשחה מר דרור חמש מאות, קדה חמש מאות, וקנמן בשם חמש מאות), וקנה בשם חמשים ומאתים, נמצאו כולם אלף שבע מאות וחמשים, תנא מנינא קמ"ל, תנא הא קשיא ליה, אימא קנה בשם כקנמון בשם, מה קנמון בשם מחציתו המשים ומאתים, אף קנה בשם מחציתו חמשים ומאתים, דהוו להון תרין אלפין, ואימא הכי נמי, א"כ נימא קרא קנמון בשם וקנה בשם מחצה ומחצה חמשים ומאתים וכו', במסכת כריתות בפירקא קמא.

פסוק כד
ושמן זית הין, הין שנים עשר לוגין, לוג ששה ביצים, תניא ר' יהודה אומר שמן המשחה שעשה משה רבינו במדבר כמה נסים נעשה בו, תחלתו לא היה אלא שנים עשר לוג, כמה יורה בולעת, כמה עיקרים בולעים, כמה האור שורף, ובו נמשח המשכן וכל כליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים, ובו נמשחו כהנים גדולים, ומלכים באפרסמא דכיא.
שהרי כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה, ואין מלך בן מלך טעון משיחה, חוץ ממקום שיש שם מחלוקת, כגון שמשחו את שלמה מפני מחלוקת אדוניה, ואת יהואש מפני עתליה, ואת יהואחז מפני יהויקים, וכולו קיים לעתיד לבא, שנא' שמן משחת קדש [יהיה] זה לי לדורותיכם (פסוק לא) זה בגימטריא תריסר, תריסר לוג הוון.

פסוק כה
ועשית אותו שמן משחת קדש רוקח מרקחת. מלמד שהיו שולקין את העיקרין בשמן.

פסוק כו
ואת אהרן ואת בניו תמשח. תני חדא בתחלה יוצק שמן על ראשו, ואחר כך נותן לו בין ריסי עיניו, ותניא איפכא, תנאי הוא, איכא מאן דאמר משיחא עדיפא, ואיכא מאן דאמר יציקה עדיפא.

פסוק לב
על בשר אדם לא ייסך ובמתכונתו לא תעשה כמוהו. ת"ר המפטם את השמן ללמוד בו, או על מנת למסרו לצבור פטור, לסוך ממנו חייב, מנלן להקיש שמן המשחה לקטורת הסמים, מה קטורת למוסרה לצבור מותר, אף שמן המשחה למוסרה לצבור מותר, וקטורת גופא מנלן, דכתיב והקטורת אשר תעשה במתכונתה לא תעשו לכם, מה ת"ל לכם, לכם הוא דאסור, אבל למוסרה לצבור פטור כו' מפורש במסכת כריתות. וכי תימא בשמן המשחה נמי כתיב לכם, ההוא לכם לאו בעשייה כתיב.

פסוק לג
איש אשר ירקח כמוהו. בא הכתוב לעונשו בכרת, כדתנן שלשים ושש כריתות כו' עד המפטם את הקטורת.

פסוק לד
ויאמר ה' אל משה. פטום הקטורת יש בה אמירה, לפי שהיא סמוכה לענין שמן המשחה, מה שמן המשחה במשקל, אף קטורת במשקל, מה שמן המשחה המפטמו בזרות בכרת, אף הקטורת המפטמו בזרות בכרת, לכך נאמר ויאמר קח לך סמים.
ת"ר פטום הקטורת, הצרי, והצפורן, החלבנה, והלבונה, משקל שבעים שבעים מנה, עד שאין מכניסין מי רגלים במקדש, במס' כריתות פ"א.

ת"ר קטרת היתה נעשית ג' מאות וששים ושמנה מנה, שלש מאות וששים וחמש כנגד ימות החמה, ושלשת מנין יתירין שמהן כהן גדול מכניס מלא חפנים ביום הכפורים, והשאר נתנה לאומנים בשכרן, כדתניא מותר הקטורת מה היו עושין בה, מפרישין ממנה שכר האומנין, ומחללין אותה על מעות האומנין ונותנין אותה לאומנין בשכרן, וחוזרים ולוקחין אותה מתרומה חדשה, א"ר יוחנן אחד עשר סממנין נאמרו למשה מסיני, אמר רב הונא מאי קראה, ויאמר ה' אל משה קה לך סמים, הרי, נטף, ושחלת, וחלבנה הא חמשה, סמים אחרינא חמשה, וחמשה קדמאי הא עשר, ולבונה חד, הא חדיסר, ואימא סמים בתראי תרי נינהו כסמים קדמאי, א"כ נכתוב קרא סמים סמים גבי הדדי, וסוף נכתב נטף ושחלת וחלבנה, א"ר הונא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי הלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת.

בד בבד יהיה. אמר רבינא שלא יניח משקל במשקל וישקול.

פסוק לה

ממולח טהור קדש. והלא הקטרת לשון נקבה, אלא עונה על מעשה של לקיחות, לכך נאמר לשון זכר.

ממולח. במלח סדומית.

ויש אומרים ממולח מעורב היטב דק דק כמלח.

פסוק לו

ושחקת ממנה הדק. ת"ר קטרת היו מחזירין אותה למכתשת פעמים בשנה בימות החמה בוזרה כדי שלא תתעפש, בימות הגשמים צוברה כדי שלא תפיג ריחה, וכשהוא שוחק אומר הדק היטב, דא"ר יוחנן כשם שהדבור רע ליין, כך דבור יפה לבשמים.

קדש קדשים תהיה לכם. כל מעשיה לא יהיה אלא בקדש.

פסוק לח

איש אשר יעשה כמוה [וגו'] **ונכרת**. בא הכתוב לחייבו כרת, היינו דתנן שלשים ושש כריתות, המפטם את הקטרת, וכל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן.

פרק לא

פסוק ב

[**לא**] **ראה קראתי בשם**. מיכן אמרו רבותינו אין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן הכריזו עליו מן השמים.

בצלאל בן אורי בן חור. שבח לו, שבח לאביו, שבח לשבטו.

פסוק ג

ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת. גדולה מלאכת המשכן, שהרי נאמר בה כל אלו המדות שנאמרו במעשה בראשית, ה' בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג יט כ).

פסוק ד

לחשוב מחשבות. לתקן תקונים מלבו.

פסוק ו

ואני הנה נתתי אתו את אהליאב. לפי שאין עושין שררה על הצבור פחות משנים. למטה דן. נאה לו נאה לשבטו.

ובלב כל חכם לב נתתי חכמה. להביא הנותרים.

נתתי חכמה. מנהגו של עולם כלי ריקם מחזיק, מלא אין מחזיק, אבל מי שאמר והיה העולם, אם האדם חכם מלמדו חכמה, ואעפ"י שהוא מלא מחזיק עוד, (ג) [שנאמר ישמע חכם ויוסף לקח וגו' (משלי א ה) ואומר יהב חכמתא לחכימין (דניאל ב כ"א)].

ועשו את כל אשר צויתך. שלא להוסיף מלבם על מלאכת המשכן לעשות ארכו או רחבו יותר, או פחות או לשנות בכלים.

פסוק ז

את אהל מועד ואת הארון. שמונה עשר אתים כנגד שמונה עשר חוליות שבשדרה.

פסוק י

ואת בגדי השרד. אלו שנשארו ממלאכת המשכן, שנאמר בפרשת במדבר סיני בסוף הפרשה, ופרשו עליו בגד ארגמן בגד תכלת (במדבר ד יג).

ד"א השרד. שבזכותם היתה פליטה ושריד לישראל בימי אלכסנדרוס מוקדן, כדמפורש במסכת יומא.

פסוק יא

בכל אשר צויתך יעשו. שנה עליו שלא לשנות.

יעשו..בישרו שהמלאכה משתכללו על ידם.

פסוק יג

ואתה דבר אל בני ישראל. אחר כל המשפטים, ואחר כל מלאכת המשכן, אמר לו ואתה דבר, עליך הדבר לדבר להם ולהורותם בדרך ישרה.

אך את שבתותי תשמרו. למה נאמר, לפי שהוא אומר לא תעשה כל מלאכה (שמות כ י), אין לי אלא דברים שהן משום מלאכה, דברים שהן משום שבות מנין, ת"ל אך את שבתותי תשמרו, להביא דברים שהן משום שבות, ר' יוסי הגלילי אומר אך את שבתותי תשמרו, אך חלק, יש שבתות שאתה שובת, ויש שבתות שאי אתה שובת, כגון שהוצרכו

להביא מילדות, או להציל מן הלסטים, או מן הדליקה, או מכל דבר שיש בו פקוח נפש, למדנו לפקוח נפש שדוחה את השבת.

כי אות היא ביני וביניכם. ולא ביני ובין עובדי כוכבים, אות היא שישראל עבדים להקב"ה.

לדעת כי אני ה' מקדשכם. במי שיש בו דעת, יצאו חרש שוטה וקטן שאין בהם דעת.

מקדשכם. לעתיד לבא ליום שכולו שבת.

פסוק יד

ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם. א"ר שמעון בן מנסיא השבת מסורה לכם, ואין אתם מסורים לשבת.

כי קדש היא לכם. מגיד שהשבת מוספת קדושה לישראל, מה קדושה אומר פלוני בטל ממלאכתו שהוא משמר את השבת, ומעיד שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים ונח בשביעי, וכה"א [ואתם עדי נאם ה' ואני אל (ישעיה מג יב)].

מחלליה מות יומת. מזה בא ללמדנו עונש על לילי שבת, שהרי כתיב כל העושה מלאכה ביום השבת, בלילה מנין, ת"ל מחלליה מות יומת.

ד"א מחלליה. שאם חילל חצי שבת מחמת אונס יכול יחלל שאר היום, תלמוד לומר מחלליה מות יומת.

כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא. עד שיעשה מלאכה גמורה.

ונכרתה הנפש ההוא. למה נאמר, לפי שלמדנו עונש מזיד בהתראת בית דין שהוא במיתה, בינו לבין עצמו מנין שהוא בכרת, ת"ל ונכרתה הנפש ההוא.

מקרב עמה. ועמה בשלום.

פסוק טו

ששת ימים תעשה מלאכה. בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית על ידי אחרים, ואם לאו ששת ימים תעבוד [וגו'] (שמות כ ט) שאפילו מלאכת אחרים נעשית על ידן.

ויום השביעי שבת להי' אלהיך (שם י), מלמד שאין השבת צריכה קידוש בית דין, לפי שהשבת מקודשת היא, ואינה מסורה לבית דין.

פסוק טז

ושמרו בני ישראל את השבת. ר' נתן אומר חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.

לעשות את השבת. כי מי שמשמר את השבת כאילו הוא עשאה.

פסוק יז

ביני ובין בני ישראל. ולא לבין העובדי כוכבים.

אות הוא לעולם. מגיד שאין השבת בטלה לעולם.

כי ששת ימים עשה ה' וגו' וביום השביעי שבת וינפש. וטרם יום השבת שבת ממלאכה, וינפש ממחשבה.

פסוק יח

ויתן אל משה. במתנה נתנה לו. החכמה מתנה, שנאמר כי ה' יתן חכמה 999(משלי ב ו), והתורה מתנה, שנאמר ויתן אל משה, והשבת מתנה, שנאמר ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט).

ככלתו. מלמד שכיללה לו ככלה נאה.

לדבר אתו בהר סיני, ההר חמד אלהים.

שני לוחת העדות. עדות הם לישראל שבחר בהם מכל אומה ולשון, שנאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שם כ ב).

לוחת אבן. ארז"ל מכסא כבוד נחתכו והם ספיר, וכה"א ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שם כד י), ואומר כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו).

פרק לב

פסוק א

[לב] ויראו העם כי בשש משה. (א) אמרו רז"ל בשש שעות ביום חטאו ישראל, לפיכך הקדים להם מחצית השקל לכפר על מעשה חצי היום, ואעפ"כ בשש לשון איחור, כגון מדוע בשש רכבו לבוא (שופטים ה כח).

ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו. מלמד שאוו לאלהות הרבה.

כי זה משה האיש. מלמד שהיה השטן מטען ומראה להם דמות משה בענן, והם אומרים כי זה משה האיש.

פסוק ב

ויאמר אלהם אהרן. אפשר לא מיחה בהם אהרן, אלא מלמד שהלכו אצל חור ולא שמע אליהם והרגוהו, וסידרו משה רבינו בקיצור.

פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם. (ה) אמר שמא הנשים יהיו חסות על תכשיטיהן ותכשיטי בניהם ובנותיהם ויתבטל עד שיבא משה אבל לא הועיל כלום, שנאמר ויתפרקו.

פסוק ג

ויתפרקו כל העם. אין למדין מן הכללות, שהרי שבט לוי לא עבד ע"ז אלא כל העם רוב העם.

פסוק ד

ויצר אותו בחרט. התיך הזהב בכור ועשאו דמות שור, למה שהיו ישראל אומרים כדמות שראינו ביום מתן תורה, וכבר כתוב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י) מלמד שראו מלאכי השרת, וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א יז), לפיכך שאלו דמות עגל, וכן עשה יצקו במעבה האדמה כדמות שור, וכתיב וימירו את כבודם בתבנית שור אובל עשב (תהלים קו כ), מלמד שהיה דומה כדמות שור בשעה שאוכל עשב, שהוא מאוס בשעה שהוא אוכל העשב, ואעפ"כ וימירו את כבודם בו.

אשר העלוך. מלמד שאוו לאלהות הרבה. ואמרי לה לטובה, שלא כפרו בעיקר, אלא שחיבבו עבודת כוכבים לכבוד.

פסוק ה

וירא אהרן, מלמד שראה אהרן חור זבוח לפניו.

ויקרא אהרן ויאמר חג להי' מחר. כדי להעביר הדבר עד שיבא משה.

ד"א חג להי' טביחה להי' בעובדי הבעל, שנאמר וליום חג ה' (הושע ט ה).

פסוק ו

וישכימו ממחרת. היינו דאמר ריש לקיש אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), בא לטמא פותחין לו.

וישב העם לאכול ושתו, כל מקום שנאמר ישיבה שם תקלה.

פסוק ז

וידבר ה' אל משה. לשון קשה, כענין שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל).

כי שחת עמך. באותה שעה תשש כחו של משה רבינו.

פסוק ח

סרו מהר. עלובה כלה שמזנה בתוך חופתה.

עשו להם עגל מסכה. אמר לפניו רבונו של עולם שמא לא השתחוו לו, אמר וישתחוו לו, שמא לא זיבחו לו, אמר ויזבחו לו.

פסוק י

ועתה הניחה לי. באותה שעה הרמיזו הקב"ה למשה שיעמוד בתפלה, משל לאדם שכעס על בנו, והיה אוהבו יושב לפניו, אמר אם לא בשביל פלוני אוהבי הריני הורגך מיד עמד להציל את בנו מיד אביו.

פסוק יא
ויחל משה. מלמד שאוחזתו חלחלה.
את פני ה' אלהיו. שעמד לפניו ארבעים יום וארבעים לילה.
ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים. לפי שאמר לו ויחר אפי בהם (פסוק י), אמר לפניו למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים, אמר לפניו רבונו של עולם למצרים הארכת אפך ולא כליתם במכה אחת, כל שכן לעמך אשר פדית מתוכם.

פסוק יב
למה יאמרו מצרים לאמר. אלו שנשארו במצרים.

פסוק יג
זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך. כשם ששמך קיים לדור דורים, כך שבועתך קיימת לדור דורים.
ותדבר אלהם ארבה את זרעכם. ומה אם כסא של שלש רגלים לא עמד בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה.
וכל הארץ הזאת אשר אמרתי. חזר על ותדבר אליהם, כלומר דברת אליהם אתן לזרעך ונחלו לעולם, ואמרתך לא תשוב ריקם, שנאמר ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (במדבר כג יט).

פסוק יד
וינחם ה'. דברה תורה כלשון בני אדם, לפי שלא חרה אף ה' בעמו, כתב הכתוב וינחם ה'.

פסוק טו
ויפן וירד משה. פנה מן חלחלה שהיתה בו ונתחזק.
ושני לוחת העדות בידו. עמו, כמו וכל טוב אדוניו בידו (בראשית כד י).
לחת כתובים משני עבריהם. לפי שהיו חרותים, כדאמרי רבנן מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים, שכל האותיות אע"פ שחרותות יש להם תפיסה בקצוות, אבל מ"ם וסמ"ך חרותות מארבע רבעיהן, ואעפ"כ לא נופלות.
מזה ומזה הם כתובים. כגון נבוב בובן בהר רהב.

פסוק טז
והלחות מעשה אלהים המה. משמת ימי בראשית נהיה אותיות של אש על גבי סנפירינן.
חרת. כמשמעו.
ד"א אין לך בן חורין אלא כל מי שהוא עוסק בתורה.

פסוק יז
וישמע יהושע את קול העם ברעה. כמשמעו בהריעם במחולות.
ד"א ברעה. למפרע הערב, לפי שתחלת קלקולם לעשות העגל ערב רב שעלו עמהם גרמו.

פסוק יח
אין קול ענות גבורה. שכן דרך החיילות כשמתגברין מרימין קולם.
ואין קול ענות חלושה. להיות צורחים ובוכים כשמתחלשים במלחמה.
קול ענות. כלשון ותען להם מרים (שמות טו כא), כדרך המחולות אחת מתחלת וכולן עונין.

פסוק יט
ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחולות. אמר למי אני מוליך אלו הלוחות שכתוב בהן אנכי ה' אלהיך, לא יהיה לך, מיד וישלך מידו. (כא) מידיו קרי,שברם בכח גדול. למדנו שיהושע היה ממתינו תחת ההר כל ארבעים יום.

פסוק כ
ויקח את העגל אשר עשו וישרוף כאש ויטחן עד אשר דק. לא נתכוין משה רבינו אלא לבודקן כסוטות.
ויזר על פני המים. פיזר את אפרו על פני המים, כענין שנאמר ואזרם במזרה לכל רוח (ירמיה טו ז), כי היו"ד אינו עיקר מן המלה.

פסוק כב
ויאמר אהרן אל יחר אף אדוני. אע"פ שהיה גדול ממנו בשנים קראו אדוני, מיכן אמרו חכמים יהי כבוד חברך כמורא רבך.
כי ברע הוא. כי ערב רב הוא גרם להם.

פסוק כג
ואשלכהו באש ויצא העגל הזה. מיכן אמרו לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה ואמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה, כפרו המינין לומד מעצמו יצא, וכבר כתוב ויעשהו עגל מסכה, כלומר הוא עשאו כמין עגל, כאשר בקשו ממנו.

פסוק כה
וירא משה את העם כי פרוע הוא. מגולה הוא, כמו וראשו יהיה פרוע (ויקרא יג מה), שסרה שכינה מעליהם ונהי פרועים.
לשמצה בקמיהם. לדורות הבאים, שיהיו אומות העולם מחרפין את ישראל במעשה העגל.

פסוק כז
ויאמר אלהם כה אמר ה'. לפי השעה נאמר לו, כענין כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות יא ד), והיכן אמר אלא לפי השעה אמר לו.

פסוק כח
ויעשו בני לוי בדבר משה. מלמד ששבטו של לוי לא עבדו עבודת כוכבים, ואם תאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו (דברים לג ט), אביו אבי אמו מישראל, אמו אם אמו מישראל, אבל יחוס לוי לא חטאו.

פסוק כט
ויאמר משה מלאו ידכם היום. להקריב קרבניהם צוום, לפי ששלשה מדות היו בעובדי העגל, מהם בעבודה, מהם בנשיקה, ומהם שמחו בלב, אותם שעבדו נפלו בחרב, ושנשקו לו מתו בהדרוקן, וששמחו מתו במגפה. ד"א מלאו ידכם. צאו ידי חובתכם לעשות נקמה בחוטאים.

פסוק לא
וישב משה אל ה' וגו' ויעשו להם אלהי זהב. אמר לפניו רבונו של עולם השפעת להם כסף וזהב עד שעשו להם אלהי זהב, וכה"א וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב י).
ד"א אלהי זהב. שמא תאמר יש בו שום התשה, וכלום דבר מעשה, אלהי זהב הוא לא מעלה ולא מוריד.

פסוק לב
ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא. מלמד שנתן נפשו על ישראל, לפיכך נקראו על שמו, ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים (ישעי' סג יא).

פסוק לג
ועתה לך נחה את העם וגו' וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם. אין לך. כל דור שאין בו אחד מששים ברטל ממעשה העגל.

פרק לג

פסוק ו
ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. בחורב טענו ובחורב פרקו.

פסוק ז
ומשה יקח את האהל. זה אהל שלו שעשאו כמנודין לשמים.

פסוק ח
והביטו אחרי משה עד באו האהלה. מיכן אמרו חכמים אסור לאדם לישב כשרבו מובהק עומד, או מהלך כמלא עיניו.

פסוק יא

ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. מתוך הענן היה מדבר עמו פה אל פה.

ושב אל המחנה, להזהיר את ישראל.

ומשרתו יהושע בן נון. ארז"ל גדולה שמושה יותר מלמודה, שהרי כל ישראל למדו ממשה, ולא בחר הקב"ה אלא משרתו יהושע בן נון, שהיה עתיד להקרא יהושע בשעת שילוח המרגלים, כי הושע היה שמו.

נער. זריז ומזורז, כענין שנאמר והנער נער (ש"א א כד).

לא ימיש מתוך האהל. שהרי משה רבינו היה הולך ושב אל המחנה, אבל יהושע היה יושב, ולא ימיש מתוך האהל.

פסוק יב

ראה אתה אומר אלי. אמר לפניו רבונו של עולם ראה עלבון יצירך, שהרי על כרחו הוא נולד, ועל כרחו הוא חי, ועל כרחו הוא מת, והעלמת העולם נתון בלבו, ואתה אומר אלי, העל את העם הזה, שנאמר וידבר ה' אל משה לך עלה מזה אתה והעם (פסוק א).

ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. כי אם אמרת ושלחתי לפניך מלאך (פסוק ב).

ואתה אמרת ידעתיך בשם. כלומר ידעתיך בשם הנכבד והנורא, כענין שנא' ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו ג), כי אם לך.

וגם מצאת חן בעיני כך אמרת לי מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, אבל אתה מצאת חן בעיני.

פסוק יג

ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך. הוא שאמר דוד הורני ה' דרך חקיך (תהלים קיט לג), כלומר למדני כיצד ובמה אקדם פניך תעננו.

ואדעך למען אמצא חן בעיניך. בכל קראי אליך תעננו.

וראה כי עמך הגוי הזה. ואל תבטיחהו אל מלאך אלא לישעך.

פסוק יד

ויאמר פני ילכו. אמר לו הקב"ה המתן עד שתעבור פנים של זעם.

פסוק טז

ובמה יודע אפוא. לאומות העולם.

כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו. ולא תמסרנו ביד מלאך.

ונפלינו אני ועמך. שכל האומות נמסרים ביד המלאכים, אבל ישראל לא כן, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט), ואומר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז ו) לכך נאמר ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה.

פסוק יז

ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה. מהו גם, לפי ששני דברים שאל משה, להודיעו דרך בקשת רחמים, ולראות את הכבוד, לכך נאמר גם את הדבר הזה.

פסוק יט

ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך. אלו טכסיסי מלאכי השרת.

וקראתי בשם ה' לפניך. מלמד שהראה לו הקב"ה כדרך ששליח צבור יורד לפני התבה, אמר לו כל זמן שישראל חוטאין והן עושין כסדר הזה מיד הן נענין.

וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם. אע"פ שאינו הגון, ואי אתה רשאי להרהר אחר מדותי, ולומר מפני מה יש צדיק וטוב לו, ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו, ויש רשע ורע לו, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם (קהלת ג יז), ללמד לכל באי העולם כי יש דין וחשבון, ולא יתייאש אדם מיום הדין.

פסוק כ

ויאמר לא תוכל לראות את פני. לפי ששאל הראני נא את כבודך, לפיכך אמר לו לא תוכל לראות את פני, מלמד שבקש משה לראות מתן שכר הצדיקים ושילום הרשעים, ואמר לו לא תוכל לראות את פני, לא תוכל לעמוד על סוף מדת הדין.

ד"א לראות פני. בקש לראות פני השכינה להסתכל בכבוד, ולא ניתן לו רשות, שכן כתוב כי לא יראני האדם וחי, כלומר ויחיה, הא בשעת מיתה של אדם רואים השכינה, שנאמר כי לי תכרע כל ברך (ישעיה מה כג).

פסוק כא

ויאמר ה' הנה מקום אתי. זו מערה שעמד בה אליהו.

פסוק כב

והיה בעבור כבודי. אלו טכסיסי המלאכים, שנאמר באליהו לא ברוח ה' ולא ברעש ה' ולא באש ה' ואחריו קול דממה דקה (מ"א יט יא יב), לכך נאמר בעבור כבודי, המלאכים וחשמלים וארואלים.

ושכותי כפי. אלו ענני כבוד, שנאמר על כפים כסה אור (איוב לו לב).

פסוק כג

והסירתי את כפי. אחרי העננים תראה מקצת מן הכבוד.

ופני לא יראו. עיקר הכבוד לא תוכל לראות.

פרק לד

פסוק א

ויאמר ה' אל משה פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים. כיון שאמר משה רבינו ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי (שמות לג יב), וכבר נשתברו הלוחות הראשונים, לכך

היה אומר משה לא הודעתני את אשר תשלח עמי, שהרי בימי יהושע כתיב הנה ארון הברית אדון כל הארץ עובר לפניכם בירדן (יהושע ג יא), לכך נאמר פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, זה היה מעשה בראש חודש אלול, כי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, וארבעים יום התנפל משה רבינו בתפלה על מחילת מעשה העגל, וארבעים יום עשה בקבלת לוחות האחרונות, מצינו שביום הכפורים ניתנו לוחות האחרונות, וקבעו הקדוש ב"ה יום מחילה וסליחה בכל שנה ושנה, לפיכך נהגו לתקוע שופר בר"ח אלול, על שם התחלת לוחות האחרונות, שהכריז משה רבינו, כי הוא עלה על הר סיני שלא יחזרו ישראל לסיאורן כבתחלה.

וכתבת על הלוחות את הדברים אשר היו. את לרבות למען ייטב לך, לפי שבלוחות הראשונות לא היה כתוב בהן ט', עד שנכתב בלוחות האחרונות, לכן נאמר את הדברים.

אשר שברת. אמר לו הקב"ה יישר כחך ששברת, שאלמלא לא נשתברו נתחייבו ישראל כלייה ח"ו, לכך נאמר אשר שברת.

פסוק ב

והיה נכון לבקר. כשם שעלה בלוחות הראשונות בהשכמה כך עלה בשניות בהשכמה, לפי שהזריזין מקדימין למצות.

פסוק ג

ואיש לא יעלה עמך. כשם שהגביל את ישראל בראשונה, שנאמר והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר (שמות יט יב).

פסוק ה

וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם. מלמד שהראה לו כיצד ישראל עומדין לפניו, ושליח ציבור של ישראל יהא קורא לפניהם ה' ה'.

ויקרא בשם ה'. הקב"ה קרא ללמד למשה דרך תחינה ובקשה היאך יתפלל אל ה'.

פסוק ו

ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת.

פסוק ז

נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה. נושע פשע נושא חטאה עד ונקה הם שלש עשרה מדות, שבשעה שישראל מזכירין אותן אין חוזרים ריקם.

לא ינקה. לשאינן שבים.

פוקד עון אבות על בנים, כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.

פסוק ח

וימהר משה ויקד ארצה וישתחו.

פסוק ט

ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך. כיון שהודיעו דרך התפלה מיד בקש משה שישכון כבוד ה' בישראל.

וסלחת לעוננו. שאם שכינתך בינינו תסלח לעונותינו.

ונחלתנו. תנחילנו את הארץ אשר נשבעת לאבותינו, שלשה דברים בקש משה רבינו, שיודיעהו דרכיו, ושתשרה שכינה בישראל, ושלא תשרה על רשעי אומות העולם, שנא' ונפלינו אני ועמך (שמות לג טז).

ד"א ונחלתנו. תקחנו לנחלה לך, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט).

פסוק י

ויאמר הנה אנכי כורת ברית וגו' אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים. זו פתיחת פי הארץ, שנאמר ואם בריאה יברא ה' (במדבר טז ל).

ויש אומרים זו הקרנת פנים, שנאמר אשר אני עושה עמך.

פסוק יא

שמר לך. חידש עליו מצות עבודת כוכבים, לפי שחטאו בעגל. ואמר כאן ששה עממין, והגרגשי הנה בכלל הנני גורש מפניך.

פסוק יד

כי ה' קנא שמו. זהו לשון בני אדם המתקנאים (י) עשיר בעשיר גבור בגבור, אבל הקב"ה אינו כן, אלא אל קנא הוא להשיב פורענות לעוברי רצונו, כי כל לשון בני אדם תמצאם על הבורא, אבל לא הם כדרך בבני אדם, אלא הוא משל לאדם שהיה לו בן והלך הבן וגידל כלב בביתו והעלה לו לכלב כשם אביו, לא על הבן הוא כועס, כן ה' קנא הוא, לנקום מן המכנים לעץ ולאבן ולמעשה ידי אדם שם אלוהות.

פסוק טו

פן תכרות ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם. ללמדך מה גרם שאם כרת ברית עמהם סופו שהוא מתחתן בם, נתחתן בם סופו שעובד לאלהיהן.

וקרא לך ואכלת מזבחו. תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר ישראל שבחוצה לארץ עובדין עבודת כוכבים בטהרה הן, כיצד עובד כוכבים שעשה משתה לבנו, וזימן כל היהודים שבעיר, אע"פ שאוכלין ושותין משלהן, ושמש שלהן עומד ומשקה עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו אכלו מזבחי מתים, שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו, שלא נאמר ואכלת מזבחו אלא וקרא לך, משעת קריאה.

פסוק יז

אלהי מסכה לא תעשה לך. וסמוך ליה את חג המצות תשמור. מלמד שכל המבזה את המועדות כאלו עובד ע"ז.

פסוק יט

כל פטר רחם לי. הזכיר פטר רחם סמוך לפרשת הפסח, לפי שבפרשת קדש לי כל בכור על יציאת מצרים נאמרה, ואף פטר רחם פרט ליוצא דופן, ופרט לבן פקועה.

וכל מקנך תזכר. תביא זכר ולא נקבה, אע"פ שהיה פטר רחם לא נתקדש בבכורה. פטר שור ושה. בהמה גסה ובהמה דקה.

פסוק כ

ופטר חמור תפדה בשה. ולא שאר בהמה טמאה, שאין צריך פדיון בכורה, אלא פטר חמור, כדמפורש במס' בכורות, אבל אם הקדיש שאר בהמה טמאה, הקדישן לבדק הבית, צריכה פדיון, שנאמר ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך (ויקרא כז כז).

ואם לא תפדה וערפתו. אין עריפה אלא הריגה, שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל (דברים כא ד), ויצא מלשון וחרבתו, חי"ת תחת עי"ן, עשקה חשקה, פ' תחת ב', פיזר ביזר, ולמה עורפו שלא יהא חוטא נשכר, שאם תאמר יסמנו ויניחנו, א"כ מה הנאה יש בעריפת העגלה לסמנה ולהניחה, ובמה יודע הרוצח, וכן פטר חמור אם לא יערפנו יבא לידי תקלה שהמוציאו לאחר זמן ישתמש בה, אלא ודאי הריגה הוא, וראיה לדברי רבותינו הוא יערוף מזבחותם ישודד מצבותם (הושע י ב) לשון הריסה.

כל בכור בניך תפדה. בחמשת שקלים, כענין שנצטוו ישראל בפדויי השלשה והשבעים והמאתים שנתנו חמשת שקלים לגלגולת, והשקל כמו שכתבנו למעלה, ודבר זה נוהג אפילו בחוצה לארץ, שצריך אדם לפדות את בנו הבכור שהוא פטר רחם, ואפי' היה לו כמה נשים וילדו לו זכרים, צריך לפדות כל אחד ואחד. ואם הכהן מקבל אפילו סודר אחד, או טלית, או כל דבר בדמי חמשת שקלים יצא, ומברך באי"י אמ"ה אקב"ו על פדיון? הבן.

ולא יראו פני ריקם. לימד שישראל חייבין להביא בכורות צאנם ובקרם. ופדיון פטר חמורים, ופדיון בכור אדם בחג המצות, שנאמר ולא יראו פני ריקם (שמות כג טו), ולמעלה אמר את חג המצות תשמור (שם),לא הביאם בחג המצות, יביא בחג השבועות, לא הביא בחג השבועות, יביא בחג האסיף, מיכן ואילך עובר בבל תאחר בכל יום.

פסוק כא

ששת ימים תעבוד. זו מצות שבת.

וביום השביעי תשבות. הטיל את השבת בין חג המצות לחג השבועות, מלמד שהן נקראים שבת, שנאמר ממחרת השבת השביעית (ויקרא כג טז).

בחריש ובקציר תשבות. מה חריש רשות, אף קציר רשות, שחרישת מצוה לא תמצא בכל התורה, ובא ללמדנו בחריש ובקציר תשבות, בקציר דומיא דחריש, שאינו מצוה כגון כל אדם לעצמו, יצא קציר העומר שהוא מצוה, שאתה קוצר בשבת שחל להיות בששה עשר בניסן והיה קוצר על פי בית דין, מפורש במסכת מנחות, אמר להם מגל זה מגל זה מגל זה, אקצור אקצור אקצור, והם אומרין לו קצור הן הן הן על כל דבר ודבר.

פסוק כב

וחג שבועות תעשה לך. לחשבון שהוא לישראל, ולא בחשבון הנוהג בעולם משבת לשבת שבעה ימים אלא כאשר יבוא לך הפסח כן תעשה לך ספירת חמשים יום ותקדש יום חמשים.

בכורי קציר חטים. לפי שהעומר מתיר בחדש (כא) ובקציר חטים מתיר במקדש שלא היו ישראל מביאים מנחות מתבואה חדשה עד חג השבועות, שהיו מקריבים שתי הלחם בעצרת.

וחג האסיף. זהו חג הסכות, שהוא זמן אסיפת כל תבואת השדה.

תקופת השנה. ולהלן הוא אומר וחג האסיף בצאת השנה (שמות כג טז), למדנו לתקופה שהיא סוף, שנאמר ויהי לתקופת הימים ותהר חנה (ש"א א כ).

פסוק כג

שלש פעמים בשנה. פרט לבעלי קבים שצריכין לעלות בפעמי רגלים, וכן הוא אומר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כו ו).

יראה כל זכורך. להוציא את הנשים שאינן חייבות, אבל הם עולות עם בעליהן, מפני שמחת יום טוב.

את פני האדון ה' אלהי ישראל. שלשה שמות על שם שלש רגלים.

פסוק כד

כי אוריש גוים מפניך. זו הבטחה שבודאי אוריש גוים, כמו כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה (בראשית יג טו).

ולא יחמוד איש את ארצך. מלמד שתהיה פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה, תרנגולתך מנקר באשפה ואין חיה רוצצתה, ומה דבר שדרכו לינזק אמרה תורה לא תינזק, כ"ש דברים שאין דרכן לינזק, להודיעך שבחן של ישראל.

פסוק כה

לא תשחט על חמץ דם זבחי. לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים.

ולא ילין לבקר זבח חג הפסח. (כז) מלמד שהמותיר בפסח עובר ולוקה על לא ילין.

פסוק כו

ראשית בכורי אדמתך וגו' לא תבשל גדי. מקרא זה שנה עליו, חד לבישול, וחד לאכילה, וחד לאיסור הנאה, כדמפורש לעיל.

פסוק כז

ויאמר ה' אל משה כתב לך. אלו עשרת הדברות.

את. להביא שאר המצות.

הדברים האלה. זה ספר התורה כולה.

כי על פי הדברים האלה. אלו הוריות של תלמוד, (כח) מלמד שעיקר הברית נכרת על פירושי התורה, שנאמר ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים לא יט), שכל הדורש הפסוק בצורתו בלא מדרש, ובלא שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, עליו הכתוב אומר והכסיל בחשך הולך (קהלת ב יד).

פסוק כח

ויהי שם עם ה'. נתקדש כמלאכי השרת.

ארבעים יום וארבעים לילה, מראש חודש אלול עד יום הכפורים.

לחם לא אכל ומים לא שתה. היינו דאמרי אינשי עלת בקרתא הלך בנימוסה.

ויכתוב על הלוחות את דברי הברית. שנכרת עליהם ברית לישראל.

פסוק כט

ויהי ברדת משה מהר סיני, **ומשה לא ידע כי קרן עור פניו**. מיכן אמרו חכמים הנותן מתנה לחבירו והוא דבר שעתיד לגלות, אינו צריך להודיעו, שהרי היום ולמחר יודע לו, שנאמר ומשה לא ידע, היה עתיד לידע, ומפני מה בלוחות הראשונות לא קרן עור פניו, לפי שהראשונים נכתבו מעשה אלהים, שנאמר כתובים באצבע אלהים (שמות לא יח), ולהלן הוא אומר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך (תהלים ח ד), ואומר ומעשה ידיך שמים (שם קב כו), והוא דבר ה', שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (שם לג ו), אבל השניים כתב משה מפי הגבורה, ובכותבו הוקרנו, פניו, ועליו הכתוב אומר חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח א).

פסוק ל

וירא אהרן וכל בני ישראל. הוא שכתוב למעלה, נגד כל עמך אעשה נפלאות (פסוק י).

פסוק לא

ויקרא אלהם משה וישובו אליו אהרן וכל הנשאים בעדה וידבר משה אליהם, זה שאמרו רז"ל כיצד סדר משנה משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו, נסתלק אהרן וישב לשמאלו של משה, נכנסו בניו ושנה להם משה פרקן, נסתלקו בניו, אלעזר

ישב לימין משה, ואיתמר לימין אהרן, ר' יהודה אומר לעולם אהרן מימין משה הוא חוזר, נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקן, נמצא ביד אהרן ארבעה, וביד בניו שלשה, וביד זקנים שנים, וביד כל העם אחד, נסתלק משה שנה להם אהרן פרקן, נסתלק אהרן שנה להם בניו פרקן, נסתלקו בניו שנה להם זקנים פרקן, נמצא ביד כל אחד ואחד ארבעה פעמים, מיכן אמר ר' אלעזר בן עזריה חייב אדם לשנות לתלמידו ד' פעמים, ומה אהרן שלמד מפי משה, שלמד מפי הגבורה כך, הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה וכו' מפורש במס' עירובין.

פסוק לב

ואחרי כן נגשו כל בני ישראל ויצום את כל אשר דבר [ה'] אתו בהר סיני. היינו דתנן משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים.

פסוק לג

ויכל [משה] מדבר אתם ויתן על פניו מסוה. כמו צניף מפני האורה.

פסוק לד

ויצא וידבר אל בני ישראל, לא היה נפנה אל עסק אחר, אלא מיד היד שב ומדבר אל בני ישראל.

סליק פרשת תשא.

פרק לה

פסוק א

פרשת ויקהל כתיב הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל (תהלים קכה ד ה), ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שנקרא טוב, ומטיב לעבדיו הטובים והישרים, שהרי ישראל חטאו במדבר על עסק ערב רב שעלה עמהם ממצרים, שנאמר ויאמר אהרן אל יחר אף אדוני אתה ידעת את העם כי ברע הוא (שמות לב כב) מהו ברע, אמר לו יודע אתה כי ערב רב שעלו עם ישראל הדיחום וגרמו להם לעשות אלהי זהב, אבל ישראל היו ישרים בלבותם, והטיב להם הקב"ה והקדים צרי למכתם, וצוה את משה להזהירם על עשיית המשכן וכל כליו, לכפר על מעשה העגל, תבוא ועשו לי מקדש (שם כה ח), ויכפר על קום עשה לנו אלהים (שם לב א), תבוא קהלת משה רבינו, דכתיב ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, ויכפר על קהלת אהרן, שנאמר ויקהל העם על אהרן (שם), תבוא אמירת משה רבינו, שנאמר ויאמר אליהם משה, ויכפר על אמירת אהרן, דכתיב ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים (שם), תבוא אלה הדברים, ויכפר על אלה אלהיך ישראל (שם שם ד), תבוא נתינת זהב התנופה, ותהיה כפרה על נתינת זהב העגל, לכך נאמר הטיבה ה'

לטובים ולישרים בלבותם, אלו נדיבי לב, שנאמר כל נדיב לב הביאו חח ונזם (שמות לה כב). והמטים עקלקלותם, אלו שהטו עקלקלות לעשות אלהי זהב, יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל, זו ברכה, שנאמר מלאו ידכם היום להי' כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה (שם לב כט).

ד"א ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, הוצרכה פרשה זו להיות בקהלה להקהילם ולהזהירם על השבת ולצוותם על הכנת המשכן, לפי שהנדבה הזו היתה לאנשים ולנשים, שנאמר ויבואו האנשים על הנשים (שם לה כב), לכך נאמר ויקהל משה, אימתי נהיה קיהול זה, אחר יום הכפורים, שהרי אמרו רבותינו בסדר עולם, עלה בכ"ט באב ונשנית לו תורה פעם שניה, ירד בעשרה בתשרי, לפיכך הוא יום סליחה וכפרה לישראל, שנאמר והיתה זאת לכם לחקת עולם (ויקרא טז לד), אחר יום הכפורים הקהילם ומזהירם על מלאכת המשכן, למדנו ששה חדשים נתעסקו ישראל על מלאכת המשכן פחות עשרה ימים.

ויקהל משה וגו' אלה הדברים. אלה שלשים ושש, דברים תרי, הדברים הוסיף אחד, אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ששנו רבותינו במשנתן הזורע והחורש והקוצר כו'.

ויקהל משה. תנו רבנן למה נאמרה פרשה זו, לפי שהוא אמר ועשו לי מקדש (שמות כה א), שומעני אפילו בשבת, תלמוד לומר ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון להי'.

פסוק ב

ששת ימים תעשה מלאכה. בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי אחרים.

וביום השביעי יהיה לכם קדש. שלא יהיו ישראל אומרים הואיל ומותרין אנו בעשיית מלאכה במקדש, מותרין אף בגבולין, ת"ל יהיה לכם קדש, לכם הוא קדש, אבל למקום, חול הוא לענין קרבנות.

פסוק ג

לא תבערו אש. למה נאמר, לפי שהוא אומר אלה הדברים, שומעני לא יהא חייב עד שיעבור על שלשים ותשע אבות מלאכות, ת"ל לא תבערו אש, הבערה בכלל היתה, ולמה יצאת לחלק, ללמד מה הבערה מיוחדת שהיא אחת משלשים ותשע אבות מלאכות, וחייב עליה בפני עצמה, אף שאר שלשים ותשע אבות מלאכות לחייב על כל אחת ואחת בפני עצמה.

ד"א לא תבערו אש. בא ללמד שאינו חייב מיתה על הבערה אלא מלקות, ולא על שום לאו, שכל לאוין שבתורה חייבי מלקות.

ד"א לא תבערו אש. למה נאמר לפי שהוא אומר אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה (ויקרא ו ו), תאמר אפילו בגבולין, ת"ל בכל מושבותיכם, במושבותיכם אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר במקדש. משום ר' ישמעאל אומר תלמיד אחד, לא תבערו אש בכל מושבותיכם, מושבות דכתב רחמנא גבי שבת למה לי, מכדי שבת חובת הגוף הוא, וחובת הגוף נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ, ולמה נאמר מושבות גבי הבערה, לפי שנאמר והיה אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם (במדבר לה כט), יכול שאם חייב שריפה לבית דין ישרף בשבת, ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, אין הבערה אלא בידים, וכה"א ובער עליה הכהן עצים (ויקרא ו ה), ואם תאמר והרי נאמר מי עשה זאת ויאמרו שמשון חתן התמני (שופטים טו ו), פירושו כל שמכח הגרמה אינו אסור בשבת, שהרי אדם זורע חטים בקרקע ביום ששי והם נשרשין בשבת, אדם משים עורות בארץ בעפץ בערב שבת ומתעבדין בשבת, וכן הרבה עבודות נשלמות בשבת, ולא אסרה תורה אלא מלאכת מחשבת, למדנו שאם מבעיר האש מערב שבת והוא דולק בשבת אין זה מבעיר בשבת, שהבערתו מאתמול, והוא דומה למי שמשקה את השדה ופתח את הנהר מערב שבת, והזרעים שותין כל יום השבת, ובוא וראה שהרי לא נאמר ולא יראה לך אש, ולא ימצא לך אש, כדרך שכתוב בחמץ, ועוד שהרי נאמר ביום השבת, וכל מקום שנאמר ביום אינו אלא בו ביום, כגון ביום השבת ביום השבת יערכנו (ויקרא כד ח), ואומר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן (שמות מ ב), וכן כיוצא בהן, ללמדך שלא נאסרה הבערה אלא לבו ביום, אבל אם הובערה מאתמול אינה אסורה, וכל חכמי הדורות לא נחלקו כלל, [אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אבל בהבערה עצמה שראוי להדליק לא נחלקו כלל], ללמדך שקבלה היתה לישראל מימי משה רבינו להדליק הנר. וחכמים אומרים מצוה להדליק מפני שלום ביתו, ושלא יבא אדם לידי חילול שבת, ולידי חילול מזיד, כגון שהוצרכה לו נר לחולה ולחיה, ועוד משום שלא יאכל בחשך, ואפילו שרץ בקערה אינו רואה, ואם נאמר יאכל מבעוד יום, אין זה כבוד שבת, שהרי לא נתקדש היום, ונכרי שהודלק הנר לצרכו מותר לישראל להשתמש לאורו.

ויקהל משה. משעה שאמר לו הקב"ה למשה רבינו ועשו לי מקדש, עד השלמת מלאכת כל המשכן, הזהיר על השבת, שנאמר אך את שבתותי תשמורו (שמות לא ב), וכיון שבא משה לומר לישראל על מלאכת המשכן, התחיל בשבת במה שפסק למעלה, ואח"כ התחיל במלאכת המשכן, לפיכך דברו רבותינו במשנתן במה שפוסקין מתחילין, במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אין מדליקין לא בלכש כוי.

פסוק ד
ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' לאמר. לאמר לכם ולא מדעתי.

פסוק ה
קחו. קיחה לשון נתינה, קיחה לשון מחלוקת, קיחה לשון נטיעה, קיחה לשון גדולה, וכאן קיחה לשון נתינה, ולמה הוציאו בלשון קיחה, לפי שנאמר ויקחו לי תרומה, אמר משה קחו מאתכם תרומה, ומדרשו קחו זכות לעצמכם, קחו ברכה לעצמכם, קחו כפרה לעצמכם, וכן בדוד אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (דה"א כט יד).
מאתכם. מדעתכם מרצונכם.
תרומה. בזכותה תהיו רמים ועליונים על כל גויי הארץ.
לה'. לשם שמים.
לה'. ולא לבשר ודם תהא תרומתכם, שאינו יודע מחשבותיכם אלא לה', היודע מחשבות סרעפי לבב.
כל נדיב לבו. הכל הולך אחר הלב, לפיכך הכליל ר' אלעזר בן ערך כל המדות בלב טוב.
יביאה את תרומת ה', מיכן שמשעה שנדר שוב אינו רשאי לשהותה, אלא יביאה אצל הגזבר.

פסוק ו
וכל חכם לב בכם יבואו ויעשו את כל אשר צוה ה'.

פסוק יא
את המשכן את אהלו ואת מכסהו, את המשכן, אלו יריעות התחתונות.
את אהלו. אלו יריעות העליונות.
ואת מכסהו. אלו מכסה עורות אילים מאדמים ועורות התחשים.
מרנא ורבנא טוביהו ברי' אליעזר ז"ל אמר הקדים הקב"ה ארבעים ושנים מלאכות הללו, לבטל ארבעים ושנים קרבנות שהקריב בלק בן צפור לקלל את ישראל, שהרי העלה פר ואיל במזבח שבעה פרים ושבעה אילים שלש פעמים הרי ארבעים ושנים, נתבטלו ע"י אהל מועד, שנאמר בו ארבעים ושנים אתים, והוא שאמר בלעם מה טבו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה), וכנגד ארבעים ושנים מסעות שנסעו ישראל ממצרים עד הירדן.

פסוק כ
ויצאו כל עדת בני ישראל. יצאו להביא תרומת הנדבות ולא עיכבו.

פסוק כב
ויבאו האנשים על הנשים. מה בא ללמדנו, לפי שנאמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם והביאו אלי (שמות לב ב) אמרו ישראל במה יתכפר עון פריקת

נזמי הזהב מנשותינו בנינו ובנותינו אשר הערמנום מתכשיטיהן לעשות אלהי זהב, אלא כיון שהקהילן משה להביא כסף וזהב למלאכת המשכן, הביאו כל אחד ואחד מביתו ומכיסו, שנאמר ויבואו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו אתו הביאו את תרומת ה' (פסוק כא), ואחרי כן חזרו גם על תכשיטיהן נשיהם בניהם ובנותיהם ליטול בהם בזרוע, שנאמר ויבאו האנשים על הנשים.

הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל כלי זהב וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה'. כדי שתבוא פריקה זו ותכפר על פרקו נזמי הזהב של עגל, לכך נאמר ויבאו האנשים על הנשים.

חח. הוא עגיל ואין בו ציור כמו הנזמים, וכה"א ונתתי חחים בלחייך (יחזקאל לח ד).

נזם. אלו נזמי האף, שנאמר הטבעות ונזמי האף (ישעיה ג כא).

טבעת. כמשמעו.

כומז. פירשו רבותינו כאן מקום זימה, מנה הכתוב תכשיטין מבפנים עם תכשיטין שבחוץ, ללמדך שכל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, היינו דמתרגם מחוך, דבר המביא לידי גיחוך.

פסוק כג

וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן. מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו.

פסוק כה

וכל אשה חכמת לב בידיה טוו. (כו) למדנו שאין חכמה לאשה אלא בפלך.

פסוק כו

וכל הנשים אשר נשא לבן אתנה בחכמה טוו את העזים. שטוף בעזים וטווין מן העזים, עוד שהן חיין.

פסוק כז

והנשאם הביאו. יש אומרים נשיאי ישראל, ויש אומרים ענני כבוד הביאום, כענין שנאמר נשיאים ורוח (משלי כה יד).

פסוק ל

ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל. אמר להם, הקב"ה קראו ולא מדעתי מניתיו.

פסוק לא

וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת. גדולה חכמה שבחר בה הקב"ה, החכמה מלימוד, התבונה מעצמו, הדעת הלומד דבר מדבר.

גדולה דעה שהיא נתונה בין שני שמות, כי אל דעות ה' (ש"א ב ג).

פסוק לה
מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחושב ורוקם בתכלת ובארגמן. חושב שני פרצופין מיכן ומיכן, רוקם פרצוף אחד.

פרק לו

פסוק א
ועשה בצלאל. ויעשה שהרי עדיין לא עשה.

פסוק ז
והמלאכה היתה דים לכל המלאכה. שהביאו ישראל כגון מטוה העזים והתכלת והארגמן היתה דים ליריעות האהל והמשכן.
והותר. מלמד שבכל מקום שיש בו ברכה יש בו הותרה, וכן הוא אומר אכול ושבוע והותר (דה"ב לא י).

פסוק ח
ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן עשר יריעות. ולהלן התחיל בארון, אמר בצלאל בתחלה אדם בונה בית ואח"כ מתקן כלים ומכניסן לתוך הבית, לפיכך נקרא בצלאל על שמו, כלומר בצל חכמת אל היה עומד בשעה שנצטוה משה על מלאכת המשכן, לפיכך נקרא על שמו, שנאמר ויעש בצלאל את הארון (שמות לז א), נקרא שמו על עשיית הארון, על שהיה הארון לפנים קדש קדשים, נקרא שם בצלאל עליו.
המשכן ארכו שלשים, ורחבו עשר, וגובהו עשר, היה נותן עשרים קרש בצפון, ועשרים בדרום, ושמנה קרשים במערב, ובמזרח לא היה שם קרש, אלא חמשה עמודי שטים, שעליהן היה נתון את המסך היה עושה את האדנים חלולין, והיה חורץ את הקרש מלמטה רביעי מיכן, ורביעי מיכן, וחורץ חציו באמצע, ועושה לו שתי ידות ומכניסן לתוך שני אדנים, שנאמר שני אדנים תחת הקרש האחד לשתי ידותיו (שמות כו יט), והיה חורץ את הקרש מלמעלה אצבע מיכן ואצבע מיכן, ונותנן לתוך טבעת אחת של זהב כדי שלא יהא נפרדין זה מזה, שנאמר ויהיו תואמים מלמטה ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת (שם שם כד).
כיצד היה מעמיד המשכן, היה נותן ארבעים אדנים של כסף בדרום, ומעמיד עשרים קרשים עליהם, ומביא את הבריחים שאורכן שלשים אמה כנגד המשכן, ובריחי המערבי היה ארכו שתים עשרה אמה כנגד רוחב המשכן עשרה, ושתי אמות לעובי הכתלים שבצפון ובדרום, והבריח התיכון היה בנס, שמשקיעו באמצע הקרשים למזרח ולמערב, שנאמר והבריח התיכון בתוך הקרשים מבריח מן הקצה אל הקצה (שם שם כח), וכשם

שהיה עושה לקרשים שבצפון, כך היה עושה לקרשים שבדרום, מקום עובי הקרשים מצופים זהב.

פסוק לד

ואת הקרשים צפה זהב ואת טבעותם עשה זהב בתים לבריחים. מהו בתים לבריחים, מקום שהיה הבריח נכנס, כיצד היה עושה, מביא שפופרת של זהב, ואורך השפופרת אמה ומחצה, ונותן בחללו של קרש, מקום שנותנין את הבריח וכן בכל אחד ואחד.

יריעות המשכן חוטן כפול שלשים ושנים, דברי ר' נחמיא, שהיה ר' נחמיא אומר, חוט, אחד כפול לשנים, שזור, לארבעה, משזר לשמנה, והיה מחבר חמש יריעות לבד, וחמש יריעות לבד, ומחברן אחרי כן בקרסי הזהב, והיו נראין הקרסים ככוכבים ברקיע, לפי שהלולאות היו תכלת והקרסים זהב, והרקיע דומה לתכלת.

אורך היריעות התחתונות כ"ח אמה, צא מהם עשר אמה לרוחב המשכן נשתיירו שמונה עשרה, תשע אמות מצד זה, ותשע אמות מצד זה, שהן יורדות ומכסות את הקרשים, עד שמגיעות לאדנים, למדנו שהאדנים גובהן אמה.

רוחב של יריעות ארבעים אמה, צא מהן מן המזרח למערב שלשים אמות לגגו של משכן, ועשר אמות למערב על קרשי המשכן עד הקרקע, והאדנים של מערב היו מתכסין, ואחרי כן היו מביאין י"א יריעות עזים עשויות מן הנוצה של עזים, ומחברן כדרך הראשונות, נמצא רחבן ארבעים וארבע אמה, צא מהן שלשים לאורך המשכן, ועשר לאחורי המשכן, נשתיירה יריעה אחת שכופלה אל מול פני האהל, וחציה היה סרוח על אחורי המשכן, ואורך היריעות שלשים, צא מהם עשר אמות לרוחב המשכן, ועשר אמות מזה ומזה מכסין את המשכן עד הקרקע, ואחר כך היה נותן עליה מכסה עורות אילם מאדמים, ומכסה אחרת של תחשים מלמעלה, שנאמר מכסהו ומכסה התחש אשר עליו מלמעלה (במדבר ד כה), הרי זה הקמת המשכן.

הפרוכת היה עשר אמות אורך, ועשר אמות רוחב כגובה ורוחב המשכן, ועל ארבעה עמודין היו תולין אותה באונקליות, שהן ווי העמודים, ונותן את הפרוכת תחת הקרסים התחתונים, שהיו של זהב, והיו בשני שלישי משכן עשרים אמה אהל, ועשר אמות לפני ולפנים, והבדילה בין הקדש ובין קדשי הקדשים, ושם היה נותן הארון וצנצנת המן, וצליחות של שמן המשחה, ומקלו של אהרן עם שקדיה ופרחיה, ובגדי כהן גדול. מחוץ לפרוכת היה שלחן ומנורה מונחים, שלחן בצפון, ומנורה בדרום.

פרק לז

פסוק א

ויעש בצלאל את הארון. למעלה כתבנו כי ספר תורה היה מונח בארון, לומר שני טפחים רוחב הספר שיהא היקפו שלשה טפחים, וגבהו ששה, שיהא ארכו כהקיפו. ואם תאמר הא כתיב לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון (דברים לא כו), הא למדנו שמחוץ לארון היה, תשובתו כי שני ספרים היו, אחד מונח מחוץ לארון, ואחד בתוכו, ואותו שהיה מצד הארון כהן גדול והמלך קורין בו ביום הכפורים, וכן היה ר' יהודה אומר בארון, דתניא ר' יהודה בן לקיש אומר שני ארונות היו אחד שהיה עמהם במחנה, ואחד שהיה יוצא עמהם למלחמה, זה שהיה יוצא עמהם במלחמה היה בו שברי לוחות, וזה שהיה עמהם במחנה היה בו ספר תורה, שנאמר וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה (במדבר יד מד), ואומר וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (שם י לג), ואומר והעם לא ידע כי הלך יונתן (ש"א יד ג), וכתיב אחריו ויאמר שאול לאחיה הגישה האפוד, כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל במלחמה (שם שם יח), ואומר באוריה, הארון וכל ישראל יושבים בסכות ואדוני יואב וכל עבדי אדוני על פני השדה חונים (ש"ב יא יא), אבל ארון הברית לא יצא במלחמה, אלא בימי חפני ופנחס, שנאמר וישלח העם שילה ויקחו משם את ארון ברית ה' (ש"א ד ד), ויש אומרים לא היה בארון אלא שני לוחות הברית, וספר התורה מצדו היה, שנאמר אין בארון רק שני לוחות הברית (מ"א ח ט).

ארון שעשה בצלאל כמו שלשה תיבות, שתים של זהב ואמצעי של עץ, נתן של עץ בתוך של זהב, ושל זהב בתוך של עץ, וחיפה שפתו זהב, וכפרת של זהב היתה נתונה עליו מלמעלה, ושתי טבעות בצפון ושתים בדרומו, שהיו נותנין בהן את הבדים, ולא היו זזין משם לעולם, שנאמר לא יסורו ממנו (שמות כה טו), ושלמה המלך עשה כתבנית כל הכלים, אבל הארון לא שינה, אלא הוא הארון שעשה משה, היה לישראל כל הימים.

ארון שעשה בצלאל היו הכרובים פורשים כנפים למעלה, ופניהם איש אל אחיו כשני אנשים עומדין, וביניהן הארון, וגופי הכרובים כלפי חוץ, ופניהם מצדדים איש אל אחיו כלפי הארון, אבל הכרובים שעשה שלמה פורשים כנפים האחד מן כותל צפוני עד כנף חבירו, וכן השני מכותל דרומי עד כנף חבירו, והפנים כלפי חוץ כלפי הטרקסין, כי במשכן היתה הפרוכת מבדלת בין הקדש ובין קדשי הקדשים, אבל שלמה עשה בנין מבדיל בין הדביר להיכל, שנאמר ויעש דלתות להיכל ולקודש, ובבנין בית שני של עזרא היו שתי פרכות במקום אמה טרקסין, ולמה נקרא בנין שלמה אמה טרקסין, כי

רוחב הכותל המבדיל בין הדביר ולהיכל רחבו אמה טרקסין קראו אותו חכמים לפי שטרק לשון סגירה, כמו טרוקי גלי, והיה הכותל סגור לפני הארון שבו הלוחות שניתנו מסיני, ובבית שני לא היו יכולין להבחין מקום אותו הכותל אם מן ארבעים אמות של היכל היתה, ואם מן עשרים אמות של דביר היה, ועשו שתי פרכות והיה אחת פרוסה כלפי צפון, והאחת פרוסה כלפי דרום, והיה הכהן נכנס בין הפרכת, עד שמגיע לשני בדי הארון, כמפורש במסכת יומא.

פסוק י

ויעש את השלחן. כבר מפורש בפרשת ויקחו לי תרומה, תיקון השלחן ולחם הפנים.

פסוק יז

ויעש את המנורה. גוף המנורה שמונה עשר טפחים, הרגלים והפרח שלשה טפחים, הציור מרובה וחכמתה מרובה, אבל המבין יבין מתוך ההלכה המסורה במנחות.

פרק לח

פסוק א

ויעש את מזבח העולה עצי שטים.

פסוק ד

ויעש למזבח מכבר. כדי לחבק את המזבח, שהרי הכרכב היה בחצי המזבח, להפריש בין דמים העליונים לדמים התחתונים, עד חצי המזבח היה מגיע עד הכרכב כמין כברה, מלבוש בה המזבח מלמטה שלא יפרק המזבח, והטבעות היו במכבר לשאת את המזבח, פי' כרכב הוא הסובב, כדי להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים, וכדי לקבל האברים והפדרים שנופלין מן המערכה שלא יפלו לארץ וחוזר ומעלן למערכה.

פסוק ח

ויעש את הכיור נחשת וגו' במראות הצובאות. שהיו נבדקות במי הכיור.

פסוק ט

ויעש את החצר. כיצד היה מעמיד את החצר, היה נותן עשרים אדנים של נחשת בצפון, ועשרים אדנים בדרום, ועמוד בכל אחד ואחד בתוך, וטבעת קבועה באמצעותן, והיה נותן את הקלעים במיתרים ובעמודים, ותולה הטבעת באונקלי, וכורך בה את הקלע, ובין עמוד לעמוד חמש אמות, ופתח החצר עשרים אמה, ומסך שער החצר הוא פרכת החצר, וקומה ברוחב חמש אמה שהרי קלעי החצר רוחב חמש אמות הוא היה קומת גובהה של חצר.

סליק פרשת ויקהל.

פרשת פקודי כתיב מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה), אלו אהלים של תורה שישראל מתיבין בהן, ומשרים שכינה ביניהם.

ד"א מה טובו אהליך יעקב. אהלי המדבר, שהיה פתח זה שלא כנגד פתח אחר, לפי שאסור לפתוח פתח כנגד פתח שלא להסתכל בבית חבירו, (ו) שהרי אמרו היזק ראיה שמיה היזק, וכן אמרו חכמים שאסור לאדם שיעמוד על שדה חבירו בשעה שעומדת בקומתה.

ד"א מה טובו אהליך. זה אהל מועד, שנקרא אהל מועד אהל העדות.

ד"א אהליך. אהל שכינה ואהל משה.

משכנותיך ישראל. (ז) משכן המדבר, ומשכן שילה, ונוב, וגבעון.

ד"א מה טובו אהליך. שהרי כנגד כל מעשה בראשית היתה מלאכת המשכן אהל מועד, במעשה בראשית כתוב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכתיב נוטה שמים כיריעה (תהלים קד ב), וכאן נטיית היריעות לאהל על המשכן, במעשה בראשית הבדיל בין מים העליונים למים התחתונים, וכאן והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים (שמות כו לג), במעשה בראשית תדשא הארץ דשא (בראשית א יא), וכאן קח לך סמים (שמות ל לד), במעשה בראשית יהי מאורות (בראשית א יד), וכאן ושמן למאור (שמות כה ו), ומנורת המאור, תחת הכוכבים הקרסים בלולאות נראים בכוכבים ברקיע, במעשה בראשית ועוף יעופף (בראשית א כ), וכאן והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה (שמות כה כ), במעשה בראשית נפש חיה למינה (בראשית א כד), וכאן קרבנות מן הבהמה, במעשה בראשית יצירת האדם, ובאן כהנים לשרת, במעשה בראשית ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב א), וכאן ותכל כל עבודת המשכן אהל מועד (שמות לט לב), במעשה בראשית ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו (בראשית ב ג), וכאן וימשחם ויקדש אותם (במדבר ז א), לכך נאמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל.

וכיון שנשלמה מלאכת המשכן עשה משה רבינו חשבונות עם ישראל כך וכך נתתם לי, כך וכך הוצאתי, שנאמר אלה פקודי.

פסוק כא

אלה פקודי המשכן. וכן הוא אומר ויתן יואב את מספר מפקד העם (ש"ב כד ט), ואע"פ שמשה רבינו נאמן היה לכל ישראל עשה חשבון ליציאת המשכן, שנאמר אלה פקודי המשכן.

משכן העדות. מהו משכן העדות, אמר משה רבינו לפני הקב"ה רבש"ע עשינו משכן והותרנו, אמר לו הקב"ה עשה משכן לדברות, לכך נאמר משכן משכן שני פעמים.

ד"א משכן משכן, שנתמשכן על ידיהם, הוא שאמרו אנשי כנסת הגדולה חבול חבלנו לך (נחמיה א ז).

העדות. עדות הוא לכל באי העולם, שאין סליחה אלא לישראל שנתרצה הקב"ה בו לישראל, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח), שכיון שעשו ישראל את העגל היו אומות העולם סבורים שאין הקב"ה מתרצה עוד לישראל, וכיון שעשו את המשכן והשרה שכינתו בישראל נהיה להם לעדות שנתרצה להם הקב"ה, משל למטרונית שנשאת למלך כעס עליה ופירש הימנה, אמרו שכנותיה שוב אינו מתרצה לה, לאיזה ימים נתרצה לה ובא לפלטין שלה, היה אוכל ושותה עמה ולא היו השכנות מאמינות עד שהיו מריחים ריח בשמים שעולה.

אשר פקד על פי משה. כיון שנגמרת מלאכת המשכן אמר להם משה בואו ונעשה חשבון ביחד, מיד נתקבצו כל ישראל אצלו, אמר להם אלה פקודי המשכן, חישב מה שהוציא בכל דבר ודבר, ושכח מה שהוציא בעשיית הווים, והיה תמיה, והכל תמיהין עמו עד שתלה עיניו וראה את הווים בעמודים, ונזכר מה שהוציא בעשייתן, שנאמר ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים (פסוק כח).

עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן. זו עבודת משא הלוים, אלו בני גרשון שהיו נושאין את יריעות המשכן, ואת אהל מועד, מכסהו ומכסה התחש אשר עליו ואת קלעי החצר, וכתיב בפרשת נשא את ראש בני גרשון, זאת עבודת משפחות בני הגרשוני באהל מועד ושמרתם ביד איתמר בן אהרן הכהן (במדבר ד כח), לכך נאמר אשר פקד על פי משה עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן.

פסוק כב

ובצלאל בן אורי בן חור. נאה להזכירו על מלאכת המשכן.

פסוק כג

ואתו אהליאב בן אחיסמך. מיכן שאין ממנין שררה על הצבור פחות משנים.

פסוק כד

כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש ויהי זהב התנופה. בא ליתן סכום לזהב ולכסף.

זהב התנופה. זו נדבה.

פסוק כה

וכסף פקודי העדה. אלו השקלים הכתובים בכי תשא, שנאמר לפקודיהם (שמות ל יב), וכאן כתיב וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים. ושמא תאמר הוסיפו משלהם, ת"ל בקע לגלגולת מחצית השקל, הבקע הוא מחצית השקל

מטבע עצמו שהם שנים לשקל לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, וא"ת והלא ישראל בצאתם ממצרים לא היו אלא שש מאות אלף, שנאמר כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), וכסף הפקודים מחשב לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, תשובתו כי שש מאות היה בשנה ראשונה, וכשעשו העגל נפלו מהם שלשת אלפי איש, אבל מצות תשא היה אחר מעשה העגל, משל לרועה שהיה רועה את עדרו ונכנס ארי ביניהם, וטרף מהם, צוה בעל הצאן למנות עדרו, כך אחר מעשה העגל מנה משה את ישראל לתת כסף הכפורים, ונמצא שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, וזו שאילה שאל קנטריקוס הגמון את רבן יוחנן בן זכאי, בגבוי הכסף את מוצא מאתים ואחד ככר ואחד עשר מנה, [דכתיב בקע לגלגולת וגו' לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, היאך הם מאתים ואחד ככר ואחד עשר מנה], לפי ששני בני אדם היו מביאים שקל המאה מביאים חמשים שקלים, שהם שני מנים שכ"ה שקלים הם מאה דינרים, שהסלע ארבעה דינרין, נמצאו כ"ה סלעים מנה, וכה"א ביחזקאל עשרים שקלים וגו' המנה יהיה לכם (יחזקאל מה יב), המנה ה' חמשה מ' ארבעים נ' חמשים ה' חמשה, הרי מאה דינרין שהן כ"ה סלעים, ואם מאה איש נותנין שני מנים, האלף נותנים עשרים מנים, שלשת אלפים מביאים ששים מנים בזה החשבון, והששים מנים הם ככר שלם, שנאמר והשקל עשרים גרה עשרים שקלים חמשה ועשרים שקלים עשרה וחמשה שקלים המנה יהיה לכם (שם), הם הכל ששים. ולמה נחלקו בפסוק לארבעה חלקים, שנאמר עשרים שקלים חמשה ועשרים שקלים כנגד ארבעה חלוקי עירוכין שבתורה, אם מבן חדש עד בן חמש שנים, ואם מבן חמש עד בן עשרים שנה, ואם מבן עשרים עד בן ששים שנה, ואם מבן ששים שנה ומעלה, ללמדך ששנתות היו השקלים לצורך הערכים, עד כאן למבן חדש, עד כאן למבן ששים, כדרך שהיה במדות ההין, בהין היה שנתות עד כאן לאיל, עד כאן לכבש, עד כאן לפר, ואתה מוצא צירוף שקלי ערוכין בפסוק הזה, והשקל עשרים גרה וגו', וחוץ משלשה שקלים שבקטנה לפי שבא ללמדנו שששים מנה הוא הככר, וכ"ה סלע היא המנה, הנה למדנו לשלשת אלפים איש שהן מביאין ככר לשלש מאות אלף מאת ככר, הרי לשש מאות אלף מאתים ככר לשלשת אלפים, ועוד ככר לחמש מאות וחמשים כל מאה איש נותנים שני מנים והחמשים המנה הרי אחד עשר מנים, לפיכך שאל אותו הגמון לרבן יוחנן בן זכאי את מוצא כאן כ"א ככר וי"א מנה והיאך אתה מוצא בנתינת הכסף מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל נטל מחצה ונתן מחצה, וזה לשון חז"ל בבכורות בפרק קמא, והשיב לו מנה של קודש כפול היה, שנאמר ונחשת התנופה שבעים ככר

ואלפים וארבע מאות שקל שהם תשעים ושלשה מנים, ולא מנאן הכתוב אלא בפרוטרוט השקלים מנאן באלפים וארבע מאות שהרי יש בהן ככר ושלשים ושש מנין, ולמה לא מנאן בככר וחצי ושש מנים, משום דכפול היה ובכולהו ליכא ככר שלם של קודש, ולפיכך לא מנאן הכתוב בפרוטרוט, ללמדנו שככר של הקדש כפול היה.

פרק לט

פסוק א

ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד. אלו מכסאות של ארון ושל שלחן ושל מנורה.

ד"א שאלמלא הן לא נשתייר ח"ו מישראל שריד ופליט, כדמפורש במס' יומא, על מעשה הכותיים שעשו בימי אלכסנדר מוקדן, שנתעטף שמעון הצדיק כהן גדול בבגדי כהונה, ויצא לקראתו, כיון שראהו המלך ירד מעל מרכבתו והשתחוה לו, אמרו לו עבדיו מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה, אמר להם דמותו מנצח בבית מלחמתי, והוא המלאך שהיה מתדמה כדמות הכהן גדול.

פסוק ג

ויעש את האפוד זהב וגו' וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים. וקצץ הזהב ועשאו פתילים.

פסוק כא

וירכסו את החשן, מואחז היה החשן באפוד בשרשרות גבלות, אבל הדוקיו לא היה אלא בפתיל תכלת שהיה מהדקת על גבי הכהן שהיה מושך חוט של תכלת ומתקבץ עם האפוד, וכשהיה מרפהו היה מתמשך החשן מן האפוד, ונאחז בשרשרות שבתוך הטבעות שבאפוד ושבחשן, שנאמר ולא יזח החשן מעל האפוד.

כאשר צוה ה'. לא הוסיף ולא פיחת.

פסוק כח

פארי המגבעות. ראש הכובע.

פסוק כט

ואת האבנט שש משזר ותכלת וארגמן. מדשש כיתנא, תכלת עמרא, הא למדנו לאבנט. שהוא כלאים.

פסוק לג

ויביאו את המשכן. כיון שעשו ישראל את המשכן לא היו יודעין להקימו, כל אחד ואחד הביא מלאכתו, זה אומר הרי קרסיי, וזה אומר הרי קרשיי, זה אומר הרי בריחיי, ושרת רוח הקודש על משה רבינו והקימו.

פסוק מג
ויברך אותם משה. אמר להם יהי רצון שתשכון שכינה במעשה ידיכם.
ד"א ויברך אותם משה, אמר להם יהי רצון שלא ישלוט אויב במעשה ידיכם, שהרי המשכן נגנז במחילות המקדש.

פרק מ

פסוק יז
ויהי בחדש הראשון. זה ניסן, שנאמר ראשון הוא לכם (שמות יב ב), חדש שבו נתבשר אברהם אבינו ביצחק, וחדש שבו נגאלו ישראל ממצרים, חדש שבו עתידין ליגאל, אמרו רבותינו ז"ל שבעת ימי המלואים היה קודם ראש חדש ניסן, שבעשרים ושנים באדר התחילו להקים המשכן, והיה משה רבינו מעמידו בכל יום ואוכלים שם קדשים, וחוזר ומפרקו כל שבעה, ביום השמיני שהוא ראש חדש ניסן העמידו ולא פרקו. תנא אותו היום נטל עשר עטרות, ראשון למעשה בראשית, ראשון לחדשים, ראשון לכהונה, ראשון לעבודה, ראשון לירידת אש מן השמים, ראשון לשכון שכינה בישראל, ראשון לברך את ישראל, ראשון לאכילת קדשים, ראשון לנשיאים, ראשון לאיסור הבמות, כדברי האומרים ביום השמיני קרא משה זה ראש חדש ניסן, ואותו היום היתה שמחה לפני הקב"ה כיום שנבראו שמים וארץ, כתיב הכא ביום החדש הראשון, וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה).

פסוק יח
ויקם משה את המשכן. בוא וראה כמה גבורתו של משה רבינו שהקים לבדו את המשכן, (ג) מיכן אמרו אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור וחכם.

פסוק יט
ויפרוש את האהל על המשכן. מיכן אמרו ארכו של משה עשר אמות.

פסוק כ
ויקח ויתן את העדות. הזכיר בלוחות קיחה ונתינה, כענין שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב).

פסוק ל
וישם את הכיור בין אהל מועד ובין המזבח. מיכן אמרו תיכף לנטילת ידים ברכה.

פסוק לב
בבאם אל אהל מועד ובקרבתם אל המזבח ירחצו. (ה) שאילו היה עומד ומקריב כל הלילה, לבקר צריך קידוש, שכל המשנה מעבודה לעבודה צריך קידוש.

פסוק לג
ויכל משה את המלאכה. ללמד שכל הגומר את המלאכה נקראת על שמו.

פסוק לד
ויכס הענן את אהל מועד.

פסוק לה
ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד. וכתיב ויבא משה בתוך הענן (שמות כד יח), מלמד שנעשה לו שביל ונכנס לתוך הענן, אכל כאן לא יכול לבוא עד שקראו אותו, שנאמר ויקרא אל משה.

פסוק לו
ובהעלות הענן. זה סיפור המסעות, על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו.

פסוק לח
כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו. (ו) מלמד שעמוד האש משלים לעמוד הענן, ועמוד ענן משלים לעמוד של אש. כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היו צריכין לאור החמה ולאור הלבנה, אלא כל זמן שהיו רואין את הענן מאדים, יודעין שהחמה שוקעת, מלבין יודעין שהחמה מזרחת, וכן לעתיד לבא, שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו' (ישעיה כד כג), ואומר לא יהיה לך השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' אלהיך לאור עולם ואלהיך לתפארתך (ישעיה ס יט), ואומר ואני אהיה להם נאם ה' חומת אש סביב וגו' (זכריה ב ט), ישתבח שם אלהינו שהוא אש אוכלה, ותורתו אש, ובעמוד אש היה מנהיג את עמו ישראל, ובחומת אש עתיד לסבבם, ועל אותו הדור הוא אומר עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון (משלי לא כה), [אמרו רבותינו ז"ל כל מתן שכרם של צדיקים מתוקן הוא לעתיד לבוא, לפיכך ותשחק ליום אחרון]. אמר רב מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' שמעון בן יוחאי שיצא לחוץ לארץ ובא עשיר גדול, וכשראוהו התלמידים שהעשיר, בקשו גם הם לצאת לחוצה לארץ, בא ר' שמעון בן יוחאי והוציאן לבקעה חוץ למדינה, והתפלל לפני הקב"ה ונתמלאה הבקעה דינרי זהב, אמר להם, כל מי שרוצה ליטול יטול, אבל הוו יודעין שכל מי שהוא נוטל משלו הוא נוטל, מחלקו הוא נוטל, ממה שיש לו לעולם הבא, שאין מתן שכרה של תורה אלא לעתיד לבא, הוי ותשחק ליום אחרון.

צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה (שה"ש ג יא) מלך שהשלום שלו, בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו (שם) ביום מתן תורה, שאמרו נעשה ונשמע והקדימו נעשה לנשמע כסוד מלאכי השרת, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ), וביום שמחת לבו (שה"ש שם), זה שיכלול המשכן ביום שהוקם על מתכונתו, שהיה שמחה לפני מי שאמר והיה העולם, שהרי צמצם שכינתו לשכון בישראל, אשר השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, ושכן בתוך המשכן, שנאמר וכבוד

ה' מלא את המשכן (פסוק לד), כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו, לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם, אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו, ברוך ה' לעולם אמן ואמן.
סליק פרשת פקודי נשלם ספר שמות, רוממות ותעצומות, לצר עולמות.

ויקרא

פרק א

פסוק א

טוב פריי מחרוץ ומפז, תבואתי מכסף נבחר (משלי ח':י"ט) אמרה תורה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולמים טוב פריי מחרוץ ומפז שהרי הוצאת את עמך ממצרים ואמרת להם (שמות כ"ה:ח') ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ומהו תיקונו ויקחו לי תרומה זהב וכסף ונחושת. כתיב (שם כו) ואת הקרשים תצפה זהב ועשו ארון עצי שטים והשלחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש אשר ישרתו בהם אשר זהב זהב ואשר כסף כסף. ועשו את האפוד (שם כח) ולא יזח החושן מעל האפוד אבני שהם ואבני מלואים וכולם היו כפרה לישראל עדות לכל באי העולם ששכינה ביניהם וכן בגדי כהונה היו לישראל לכפרה. כתונת מכפרת על שפיכות דמים וכן הוא אומר (בראשית ל"ז:ל"א) וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הכתונת בדם. מכנסים מכפרים על הערויות וכן הוא אומר (שמות כ"ח:מ"ב) ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה. מצנפת מכפרת על גסי הרוח יבוא דבר שבגבוה ויכפר על גסי הרוח. אבנט מכפר על הרהור הלב על מקום שהוא מהרהר. חשן מכפר על הדינין וכן הוא אומר (שם) ועשית חשן משפט. מעיל מכפר על לשון הרע יבוא דבר שבקול ויכפר על קול. ציץ מכפר על עזי מצח. וכן הוא אומר (שם) והיה על מצח אהרן. ללמדך שחפץ הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. מזבח מזיז עונות ומחבב את ישראל לאביהן שבשמים. ועל כל זאת חטאו ישראל ואבדו את כל הסניגורים הללו במה הן קיימין ובמה הן מתכפרין ובמה מתרצין לפני אביהן שבשמים. אין לנו אלא דברי תורה. לכך נאמר טוב פריי מחרוץ ומפז. חרוץ. אלו אבנים טובות ומרגליות. ופז. (מ"א י') זהב מופז. ותבואתי. ומה תאמר מה חרוץ ופז אינן עושין פירות אף כך דברי תורה תלמוד לומר ותבואתי. אמר פרי ואמר תבואה. שהפירות אינן מוציאין פירות כגון תפוחים ושאר פירות לכך נאמר ותבואתי שכשם שהתבואה פרה ורבה ובה ניזונין כל באי העולם כך התורה פרה ורבה ובה מתפרנסין וניזונין בעליה

בעולם הזה ובעולם הבא. פרה ורבה. דכתיב (תהילים צ"ב:י"ג) צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה. ובה ניזונין שנאמר (משלי ג':י') וימלאו אסמיך שבע. ואומר (תהילים קמ"ד:י"ג) מזוינו מלאים מפיקים מזן אל זן. ומתפרנסין בה שנאמר (משלי ל"א:כ"ה) עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון. נאמר טוב פריי מחרוץ ומפז שכל עושר וכבוד שיש לו לאדם בעולם הזה בשעה קלה מאבדן. וכן הוא אומר (איוב כ"ז:י"ט) עשיר ישכב ולא יאסף עיניו פקח ואיננו. אבל התורה עומדת לו לעולם שנאמר (דברים כ"ט:ח') ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם. ואמר רבי (ד) (שמעון) בן לוי דבר זה כתוב בתורה. ושנוי בנביאים. משולש בכתובים. כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו. כתוב בתורה הא דאמרן ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון. שנוי בנביאים (יהושע א':י"ח) רק חזק ואמץ [מאוד] לשמור לעשות וגו'. משולש בכתובים דכתיב (תהילים א':ג') וכל אשר יעשה יצליח. טוב פריי מחרוץ שהתורה עומדת לו לזקנותו שנאמר (שם צב) עוד ינובון בשיבה וגו'. טוב פריי שהתורה עומדת לו לעולם הבא שנאמר (משלי ו':כ"ב) בהתהלכך תנחה אותך וגו'. טוב פריי מחרוץ ומפז שכל כסף וזהב שהיה לו למשה רבינו לא נשתבח בו אלא בתורה שנאמר (מלאכי ג':כ"ב) זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו. התורה ניתנת בחורב ונישנת באוהל מועד ונשתלשה בערבות מואב. בחורב כתיב (במדבר כ"ח:כ"ד) עולת תמיד העשויה בהר סיני וגו' דכתיב (ויקרא א':ב') אדם כי יקריב מכם קרבן לה'. בערבות מואב כתיב (במדבר ט"ו:ג') לפלא נדר או בנדבה. וכיון שהקים משה את המשכן מיד נתמלא כבוד שנאמר (שמות מ':ל"ד-ל"ה) וכבוד ה' מלא את המשכן. וכתיב (שם) ולא יכול משה לבוא אל אוהל מועד כי שכן עליו הענן. מיד ויקרא אל משה וידבר ה' אליו. בוא וראה כמה גדול כחו של משה שדבר שלא יכלו ששים רבוא מישראל לסבול שנאמר (דברים ה':כ"ב) אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו. היה הוא סובל שנא' ויקרא אל משה לפיכך נקראו נביאים מלאכים. משה נקרא מלאך שנאמר (במדבר כ':ט"ז) וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. פינחס נקרא מלאך שנאמר (שופטים ב) ויעל מלאך ה' וגו'. חגי נקרא מלאך דכתיב (חגי א) ויאמר חגי מלאך ה' וגו'. ויקרא אל משה ששה שמות נקרא. ירד. אבי גדור. חבר. אבי סוכו. יקותיאל. אבי זנוח. רבי יהודה ברבי אלעאי אומר אף טוביה שמו שנאמר (שמות ב':ב') ותרא אותו כי טוב הוא. רבי שמואל בר אמי אמר אף שמעיה שמו שנאמר (ד"ה א' כד) ויכתבם שמעיה בן נתנאל ששמע תפלתו. בן נתנאל שנתן אל תורה לישראל על ידו. הסופר שהיה סופרן של ישראל. מן הלוי משבטו של לוי. לפני המלך והשרים. לפני מלך מלכי המלכים ובית דינו. וצדוק

הכהן. זה אהרן הכהן. ואחימלך שהיה אחיו של מלך. בן אביתר. שביתר את העגל ומכולם לא קראו הקב"ה אלא משה. על שם שמשה את ישראל ממצרים. וכן הוא אומר (ישעיהו ס"ג:י"א) ויזכור ימי עולם משה (עבדו) [עמו] וגו': ויקרא אל משה משל למלך שבנה לו שר צבאו היכל ועל כל פינה ופינה הוא כותב שמו של מלך כיון שנכנס המלך ראה שמו כתוב על כל עמוד ועל כל פינה נאה. אמר מי שסידר את כל זה הענין קראו לו ויבוא. כך כיון שעשה משה את המשכן על כל מעשה ומעשה אמר כאשר צוה ה' את משה. שמונה עשר פעמים כנגד י"ח חוליות שבאדם אמר ולמה יעמוד בחוץ קראו לו ויכנס לכך נאמר ויקרא אל משה שמא תאמר כנגד שנאמר באברהם אבינו (בראשית כ"ב:י'-י"א) ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים תלמוד לומר ויקרא וידבר ויקרא אל משה. נאמר כאן קריאה ונאמר באור קריאה (שם א) ויקרא אלהים לאור יום ואין אור אלא תורה שנאמר (משלי ו':כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור. ומשה שבה את התורה שנא' (תהילים ס"ח:י"ט) עלית למרום שבית שבי וגו' לכך נאמר ויקרא אל משה לא היה שם גדול ממשה. ויקרא וידבר הקדים קריאה לדבור לימדה תורה דרך ארץ שלא ידבר אדם לחבירו אא"כ קראו תחלה. ויקרא אל משה. מיכן לא יכנס אדם לבית חבירו אא"כ יאמר לו הכנס. קל וחומר ממשה (שמות מ':ל"ה) ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד וגו' וכתיב ויקרא אל משה. ויקרא וידבר למדנו לכל הדברות שבתורה תחלה היה קוראו ואחר כך וידבר. (טו) וזו אחת משלש עשרה מדות שאמר רבי ישמעאל בתורת כהנים שהתורה נדרשת בהם מקל וחומר מגזרה שוה. וכו' קל וחומר לשכינה י"ד אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון ודבר זה נאמר בתורה שנוי בנביאים משולש בכתובים. בתורה (במדבר י"ב:י"ד) ואביה ירוק ירק בפניה. קל וחומר לשכינה י"ד אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. תסגר שבעת ימים. נידון נקרא דבר שבא לידון הימנו. ק"ו מן הנביאים (שמואל א כ"ג:ג') הנה אנחנו פה ביהודה יראים ואף כי נלך קעילה. מן הכתובים (אסתר ט':י"ב) בשושן הבירה הרגו היהודים ואבד חמש מאות איש ובשאר מדינות המלך מה עשו. וכאלה הרבה במקרא. גזרה שוה מנין תלמוד לומר נאמר בשומר שכר (שמות כ"ב:ז') אם לא שלח ידו ללמדנו שהיורשים פטורים בשומר שכר בשומר חנם. ובשומר (חנם) גופיה מנא לן דפטר את היורשים שנאמר (שם) שבועת ה' תהיה בין שניהם להוציא את היורשים שאין אדם מוריש שבועה לבניו שהרי פרשה הראשונה נאמר בשומר חנם וילמד העליון מן התחתון. מבנין אב לא המשכב כהרי המושב ולא המושב כהרי המשכב. הצד השוה שבהם שהן עשוין לנוחת אדם לבדו הזב מטמא אותו ברובו לטמא אדם במגע ומשא ולטמא בגדים. (כל שהוא) עשוי לנוחת אדם לבדו הזב

מטמא אותו ברובו לטמא אדם במגע ובמשא ולטמא בגדים יצא המרכב שהוא עשוי לסבלון אחר. משני כתובים. כגון פרשת (נדות) [נרות] ופרשת שלוח טמאים הצד השוה שביניהן שהן (בנו) [בצו] מיד ולדורות אף כל שהוא (בנו) [בצו] מיד ולדורות. מכלל ופרט כיצד מן הבהמה כלל מן הבקר ומן הצאן פרט אין בכלל אלא מה שבפרט בקר וצאן אין מידי אחרינא לא. מפרט וכלל כיצד (שם) כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה פרט וכל בהמה כלל נעשה כלל מוסיף על הפרט לרבות (כל הבהמה). מכלל ופרט וכלל. דכתיב (דברים י״ד:כ״ו) ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך. כלל. בבקר ובצאן וביין ובשכר. פרט. ובכל אשר תשאלך נפשך. חזר וכלל. אי אתה דן אלא כעין הפרט לרבות הדומין לפרט וולד וולדות בארץ אף כל שהוא וולד וולדות בארץ יצאו דגים וכיוצא בהם שאינן מן הארץ אלא מן המים. גמרינן במסכת נזיר (דף לה) בפרק שלשת מינין (וג') מכדי כלל ופרט וכלל כעין פרטא דיינין. כללא בתראה מאי אהני. אהני לאוסופי כל דדמי ליה. ותו פרט וכלל ופרט כעין הפרט דיינינן פרטא בתראה מאי אהני. אהני דאי לאו פרטא בתראה הוה אמינא נעשה כלל מוסיף על הפרט. מכדי תרי כללי ופרטא. וכללא כעין פרטא דיינינן מאי איכא ביני ביני איכא דאילו תרין כללא ופרטא אי איכא דדמי ליה אפילו בחד צד מרבינן. תרי פרטי וכללא אי איכא דדמי בשני צדדין מרבינן. כחד צד לא מרבינן. מכדי פרט וכלל נעשה כלל מוסיף על הפרט ואתרבי כל מילי ומיעט וריבה נמי ריבה הכל מאי איכא בין מיעט וריבה לפרט וכלל. איכא. דאילו פרט וכלל מרכין אפילו עלין לענין נזיר מיעט וריבה (לפרט) לולבין אין עלין לא. וכן מצאתי במסכת זבחים בפרק ראשון (ד' ע"ב) יעשה זבח שלמים הוה ליה כלל שאינו מלא וכל כלל שאינו מלא אין דנין אותו בכלל ופרט. וכן כלל ופרט המרוחקין דתניא (סנהדרין מ"ה ע"ב) כל הנסקלין נתלין דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים אין נתלה אלא המגדף והעובד עבודת כוכבים במאי קא מיפלגי בהאי קרא (דברים י״א:כ״ג) והומת ותלית כלל. כי קללת אלהים פרט. מגדף אין מידי אחרינא לא. כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל כיצד (שמות י״ג:ב') קדש לי כל בכור יכול אף הנקבה במשמע תלמוד לומר זכר אי זכר יכול אפילו יצאת נקבה לפניו תלמוד לומר פטר כל רחם אי פטר רחם יכול אפילו נולד לאחר יוצא דופן תלמוד לומר בכור. זה כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא כדמפרש דבי רב. ויקרא אל משה. נאמר כאן קריאה ונאמר בסנה קריאה מה להלן משה משה אף על כל קריאה כך. ומה להלן היה עונה הנני (הנני) אף על כל קריאה היה עונה הנני. אל משה. הוא משה עד שלא נדבר עמו. הוא משה לאחר

שנדבר עמו. ד"א ויקרא אל משה מלמד שכיון שהוקם המשכן נתייאש משה אמר מעתה אין לי עבודה אמר לו הקב"ה עמוד ללמד לישראל סדר קרבנות. ללמדך שכל הבורח מן השררה שררה רודפת אחריו לכך נאמר ויקרא אל משה וידבר לאלתר. דבר אחר וידבר כאשר ידבר איש אל רעהו שנאמר (שם לג) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. כל הנביאים היו רואין מתשע אספקלריות ומשה מתוך אחת. של כל הנביאים [לא] היו צלולות ושל משה היתה צלולה. ה'. זה השם הנכבד שאינו נקרא ככתבו נכתב ביו"ד ה"א וא"ו ה"א ונקרא באל"ף דל"ת. אליו. למעט את אהרן. מאהל מועד. יכול מכל הבית תלמוד לומר (שם כה) ודברתי אתך מעל הכפרת. יכול מכל הכפרת תלמוד לומר מבין שני הברוכים דברי רבי עקיבא. מאהל מועד. רבי אליעזר אומר הרי הוא אומר (שם כט) ונועדתי שמה לבני ישראל זה יום שמיני שנא' (ויקרא ט׳:כ״ד) וירא כל העם וירונו ויפלו על פניהם. מאהל מועד. מלמד שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא לחוץ יכול מפני שהקול נמוך תלמוד לומר (במדבר ז׳:פ״ט) וישמע את הקול. קול שמפורש בכתובים שנאמר (תהלים כט) קול ה' בכח קול ה' בהדר. לאמר. לך אמור לישראל שלא היה מדבר עמו אלא בשביל ישראל. ד"א לאמר מיכן אמרו חכמים מנין שהאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר עד שיאמר לו לך אמור שנאמר לאמר. ד"א מאהל מועד לאמר אמר רבי אלעזר אפילו שניתנה התורה מהר סיני לא נענשו ישראל עליה עד שנתפרש להם באהל מועד. וכן אמר שלמה (שיר השירים ג׳:ד׳) אחזתיו ולא ארפנו עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי. עד שלא ניתנה התורה לישראל היתה נבואה מצויה באומות העולם כיון שניתנה פסקה מאומות העולם וניתנה לישראל שנאמר אחזתיו ולא ארפנו. ואם תאמר הרי בלעם. תשובתך לטובתן של ישראל נתנבא שנאמר (במדבר כ״ד:ה׳) וירד מיעקב. לא הביט און ביעקב. מה טובו אהלין יעקב. עד שהבאתיו אל בית אמי. זה סיני. שנאמר (שמות י״ט:ג׳) כה תאמר לבית יעקב. ואל חדר הורתי. זה אהל מועד חדר שממנו יצאת הוראה לישראל:

פסוק ב

פס'. דבר אל בני ישראל. על כל מצוה ומצוה מזכיר את בני ישראל לפי שהם יקרים לפני הקב"ה. כענין שנאמר (ירמיהו ל״א:כ׳) הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד. עשרה נקראו יקרים. התורה. והנבואה. והתבונה. והדעת. והסכלות. והצדיקים. ומיתתן של צדיקים. והעושר. והחסד. וישראל. תורה. דכתיב (משלי ג׳:ט״ו) יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה. נבואה. דכתיב (שמואל א ג׳:א׳) ודבר ה' היה יקר בימים ההם. הבינה. דכתיב (משלי י״ז:כ״ז) יקר רוח איש תבונה.

דעת. דכתיב (שם כ) וכלי יקר שפתי דעת. סכלות. [דכתיב] (קהלת י׳:א׳) יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט. עושר. דכתיב (משלי י״ב:כ״ז) הון אדם יקר חרוץ. חסד. דכתיב (תהילים ל״ו:ח׳) מה יקר חסדך אלהים. הצדיקים נקראו יקרים. דכתיב (שם קלט) ולי מה יקרו רעיך אל. ומיתתן של צדיקים. דכתיב (שם קטו) יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. ישראל דכתיב (ירמיהו ל״א:כ׳) הבן יקיר לי אפרים. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע מכל האומות אין אתה מצוינו אלא על ישראל בלבד אמר לו לפי שהן המליכוני עליהם על הים שנאמר (שמות טו) ה' ימלוך לעולם ועד. משל לאדם שהיה מזהיר עבדו על חלוקו יותר מכל בגדיו. אמר לו אדוני למה תזהירני על חלוקך יותר מבגדיך אמר לו לפי שהוא קרוב לבשרי לכך מצוה הקב"ה למשה על ישראל בלבד. ד"א דבר אל בני ישראל. בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות. ואמרת אליהם. לרבות כל האמור בענין כשם שאין סומכות על העולות כך אין סומכות על השלמים:

פס'. אדם. אמר להם כשם שאדם הראשון לא הקריב מן הגזל ומן החמס לפי שהיה יחיד כעולם כך אתם לא תקריבו מן הגזל ומן החמס לפי שאני שונא גזל בעולה. דבר אחר אדם כי יקריב מכם קרבן. ולהלן הוא אומר (ויקרא י״ג:ב׳) אדם כי יהיה בעור בשרו ולא אמר מכם. מיכן שהכתוב חלק כבוד לישראל. דבר אחר אדם כי יקריב רשות. קרבן לה'. שיקדים הקדישו להקרבתו דברי רבי יהודה ר' שמעון אומר מיכן שלא להזכיר שם שמים לבטלה. ומה אם על הקדש אמר הכתוב קרבן לה' לדבר הרשות על אחת כמה וכמה. רבי יוסי אומר כל מקום שנאמר קרבן אמור ביו"ד שלא ליתן מקום למינים לרדות. מן הבהמה. להוציא את הרובע ואת הנרבע. מן הבקר. להוציא את הנוגח. תקריבו את קרבנכם. מלמד שהיא באה נדבת שנים, דבר אחר את קרבנכם ממקום שהיחיד מביא משם הצבור מביא. (מג) ואם תאמר מאחר שאמר מן הבהמה למה לי מן הבקר ומן הצאן אלא לפי שהחיה קרויה בהמה שנאמר (ויקרא י״א:ב׳) זאת החיה אשר תאכלו מבל הבהמה אשר על הארץ. שור שה כשבים. חזר ושנה עליו תקריבו את קרבנכם לעכב שלא יביא אלא בקר וצאן למה זה דומה למי שאמר לו רבו אל תביא אלא מן חטים (הלך והביא גם שעורים הרי זה מוסיף על דבריו):

פסוק ג

פס'. אם עולה קרבנו. להביא עולת חובה שתהא כדין עולת נדבה. זכר. להוציא טומטום ואנדרוגינוס. תמים. כשם שהקרבן שאם אינו תמים אינו לרצון כך האיש אם אינו כענין הזה אינו לרצון. תמים יקריבנו. תמים יקדישנו, רבי יוסי אומר תמים יקריבנו יבקרנו ויקריבנו. א"ר יוסי שמעתי בשוחט תמיד בשבת שאינו מבוקר חייב חטאת.

ויביא תמיד אחר. ותנן נמי במסכת תמיד (פרק ג) נכנסו ללשכת הכלים הוציאו משם תשעים (ותשעה) [ושלשה] כלים כלי כסף וכלי זהב והשקו את התמיד בכוס של זהב אע"פ שהיה מבוקר מבערב היו בודקין אותו לאור האבוקות. אל פתח אהל מועד. מטפל בו ומביאו אל אהל מועד. יקריב אותו. שאם נתערבה עולה בעולה עולה בתמורה עולה בחולין. יקריב אותו. יכול אפילו נתערבה בפסולין תלמוד לומר יקריבנו. אוציא את שנתערב בפסולין שאינן כשרין ליקרב. ד"א יקריב אותו. מלמד שכופין אותו עד שיאמר רוצה אני שנאמר לרצונו לפני ה'. וכן אתה אומר בגיטי נשים כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. לפני ה'. אע"פ שסמך מבחוץ יחזור ויסמוך מבפנים. ותנן גבי תמיד כך היתה עקידתו ראשו לדרום ופניו למערב השוחט עומד במזרח ופניו למערב:

פסוק ד

פס'. וסמך ידו. ולא יד בנו ולא יד עבדו ולא יד שלוחו. על ראש העולה. ולא על הצואר ולא על הגב. עולה. אחד עולת נדבה ואחד עולת חובה. ד"א העולה פרט לעולת העוף (שהרי בבקר וצאן שוה לבקר לשחיטה ולקבלה ולזריקה ולחלבים ונרצה לו. מלמד שהקב"ה רוצה לו שמכפרת העולה על עשה ועל לא תעשה שיש בו קום עשה. ד"א ונרצה לו לכפר. אי זהו מכפר זה הדם. אין לי אלא טהור. טמא מנין ת"ל (שמות כ"ט:מ"ד) ונשא אהרן את עון הקדשים. אי זה הוא עון הוא נושא עון טומאה שהותר מכללה בצבור (שנאמר (במדבר ט':י') איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה לכם או לדורותיכם ועשה פסח לה'. איש נדחה לפסח שני ואין צבור נדחין). (שם) לכל מתנות קדשיהם. לרבות הקומץ והלבונה ומנחת כהנים ומנחת כהן משוה ומנחת נסכים שהציץ מרצה. דבר אחר ונרצה לו לכפר. לימד שאם עשה לסמיכה שירי מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו לא כיפר וכיפר כיפר גברא ולא כיפר קמי שמיא. והכי מפורש במסכת זבחים בפרקא קמא. לכפר עליו. ר' שמעון אומר את שעליו כמשא חייב באחריותו. כגון נדר. דאמר הרי עלי נדר. ואת שאינו עליו משא אינו חייב באחריותו. כגון דאמר הרי זו דהיינו נדבה:

פסוק ה

פס'. ושחט את בן הבקר. כתיב וסמך וכתיב בתריה ושחט מכאן אמרו תכף לסמיכה שחיטה. וכן תכף לנטילת ידים ברכה שנאמר (תהילים קל"ד:ב') שאו ידיכם קדש וברכו את ה'. ותכף לגאולה תפלה (שם יט) ה' צורי וגואלי וסמיך ליה (שם כ) יענך ה' ביום צרה. ושחט. לימד ששחיטה בכל כשרה בזרים בנשים ובעבדים ואפילו קדשים. את בן הבקר. בן הבקר לפני ה' ואין השוחט לפני ה'. והקריבו. זו קבלת הדם לימד שתהא כשרה אלא בכהן כשר. ובכלי שרת שנאמר בני אהרן הכהנים. מה אהרן כשר אף בניו כשרים יצאו חללים ובעלי מומין. את הדם וזרקו את הדם מה תלמוד לומר הדם הדם

שני פעמים להביא דם עולה שנתערב בשאר דמים כגון דם בכור ומעשר ופסח. וזרק, יכול זריקה אחת ת"ל סביב. אי סביב יכול יקיפנו ת"ל וזרקו הא כיצד הפסק ד' מתנות. ד"א והקריבו בני אהרן את הדם שני פעמים שאם נשפך מן הכלי על הרצפה כשר אבל מן הצואר על הרצפה פסול. שנאמר ושחט. והקריבו זו קבלה שאם נתקבל ונשפך כשר. על המזבח סביב בזמן שהמזבח שלם שאם נפגמה קרנו של מזבח עבודתו פסולה. אשר פתח אהל מועד, מלמד שהמזבח לפני אהל מועד ומה אני מקיים ונתת את הכיור בין אהל מועד ובין המזבח בבנין המזבח משוך כלפי דרום:

פסוק ו

פס'. והפשיט את העולה. יכול יהא מפשיט אבר אבר ומנתח ת"ל את העולה כולה מפשיטה ואחר כך מנתחה. ונתח. יכול יהא מנתח נתחיה לנתחים ת"ל אותה לנתחיה ואין נתחיה לנתחים כדמפורש במסכת תמיד(פ"ד מ"ב) חתך את הראש ונתנו למי שזכה בו ובית שחיטתו מלמעלה וכו'. (נז) אותה לנתחיה הכשרה ולא הפסולה:

פסוק ז

פס'. ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח. אמר רבי יודן מנין להצאת האליתא שלא תהא אלא בכהן כשר ובכלי שרת ת"ל ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח. ד"א על המזבח אמר רבי ישמעאל לימד על הצתת האש שלא תהא אלא בראשו של מזבח. הכהן בכיהונו לימד על כהן גדול שעבד בבגדי כהן הדיוט עבודתו פסולה. ד"א ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח אע"פ שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא אש מן ההדיוט. אש שירדה בימי משה לא נסתלקה ממזבח הנחשת עד שבאו לבית עולמים. אש שירדה בימי שלמה לא נסתלקה ממזבח הנחשת עד ימי מנשה בן חזקיהו. וערכו עצים על האש. לא האש על גבי עצים. אמר ר' שמעון מנין לרבות שני גזרי עצים (נט) למערכה ת"ל וערבו עצים על האש:

פסוק ח

פס'. וערכו בני אהרן הבהנים את הנתחים. וערכו הכהנים בני אהרן שנים הכהנים שנים מלמד שהטלה היה קרב בששה כהנים. ה"א של הכהנים לרבות את הקרביים. את הנתחים מה תלמוד לומר את הראש ואת הפדר. פדר זה חלב שעל הקרב מלמד שהיה פורס את הפדר על בית שחיטת הראש מלמעלה וזהו כבודו כמפורש במסכת תמיד נטל את החלב ונתנו על בית שחיטת הראש מלמעלה. רבי חייא אומר מנין לשחיטה שהיא מן הצואר שנאמר וערכו בני אהרן הכהנים את הנתחים מה ת"ל את הראש אלא (ס) ללמד שכבר הותז. על העצים אשר על האש עצים הנתונים להיות אש. תנן התם (תמיד פ"ב) כל העצים כשרים למערכה חוץ משל זית ושל גפן מפני שהיין והשמן קרבין על גבי

המזבח. הצילו הפירות את האילנות מיכן שהבן הטוב מציל את אביו מדינה של גיהנם. וכן מצאנו באברהם אבינו שהציל את תרח שנאמר (בראשית ט"ו:ט"ו) ואתה תבוא אל אבתיך בשלום. מלמד שבישרו שיש לאביו חלק לעולם הבא. ויש אומרים מפני ישוב ארץ ישראל לא היו מביאין עץ פרי. וכן היה רבי אלעזר מוסיף אף של חרוב ושל דקל. אבל באילו היו רגילין מורביות של תאנה ושל אגוז ושל עין שמן. ד"א על העצים לימד (בה) [מה] מזבח משל צבור אף עצים ואש משל צבור שלא יהא נודר עולה ומביא אש ועצים עמה. ד"א על העצים אשר על האש שלא יהו גזרין יוצאין חוץ למערכה:

פסוק ט

פס'. וקרבו וכרעיו. אלו הדקין. ירחץ במים. כל שהן. שאין צריכין מ' סאה. במים. להכשיר כל מים. והקטיר יכול אע"פ פסול אע"פ פגול אע"פ נותר אע"פ יוצא. ת"ל המזבחה לא אמרתי שהציץ מרצה אלא כשהן בראש המזבח אבל כשהן למטה לא. את הכל לרבות את העצמות ואת הגידים והקרנים והטלפים והצמר שבראשי כבשים והשער שבזקן תישים ובלבד שלא פירשו אבל אם פירשו אע"פ שהן בראש המזבח ירדו. עולה לשם עולה. אשה לשם אשים. ניחוח לשם נחת רוח. לה' לשם מי שאמר והיה העולם:

פסוק י

פס'. ואם מן הצאן. וא"ו מוסיף על ענין ראשון ולמה הופסק ליתן רוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין. הדיוט מהדיוט על אחת כמה וכמה. מן הצאן קרבנו מן הכשבים או מן העזים פרט לזקן ולחולה ולמזוהם. קרבנו להוציא את הגזל. כשבים ועזים להוציא את הכלאים. לעולה לרבות תמורתה. זכר להוציא טומטום ואנדרוגינוס. תמים יקריבנו. תמים יקדישנו:

פסוק יא

פס'. ושחט אותו על ירך המזבח צפונה. אותו בצפון ואין העוף בצפון. ר' אליעזר בן יעקב אומר אותו בצפון ואין הפסח בצפון. על ירך המזבח צפונה הירך בצפון והפנים לדרום לימד (שכשבים) [שהכבש] בדרום שנא' (יחזקאל מ"ג:י"ז) ומעלותהו פנות קדים שיהא פונה למזרח לימד (שהכשבים) [שהכבש] בדרום. המזבח צפונה לימד שהמזבח ראוי להיות בצפון. דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר מחצי מזבח ולצפון בצפון מחצי מזבח ולדרום בדרום:

פסוק יב

פס'. ונתח אותו לנתחיו. ולא נתחיה לנתחים. את ראשו ואת פדרו מלמד שהראש והפדר קודמין לכל האברים. וערך הכהן אותם כסדרן. על העצים אשר על האש שלא [ישנה] בהם מקום מערכה:

פסוק יג

פס'. והקרב והכרעים ירחץ במים. בכל שהן. והקריב הכהן את הכל לכבש. עולה הוא אע"פ שלא הפשיט ושלא נתח. לה' לשם מי שאמר והיה העולם:

פסוק יד

פס'. ואם מן העוף. עולה אין זבחי שלמים. מן העוף ולא כל העוף אע"פ (שיש) [שאין] תמות וזכרות בעוף אבל נסמית עינה נקטעה רגלה יבש גפה פסולה שנאמר מן העוף ולא כל העוף. עולה קרבנו היחיד מביא עוף ואין צבור מביא עוף. יכול כל עוף כולו יהא בשר ת"ל והקריב מן התורים או מן בני היונה ולא כל בני היונה פרט לתחלת הצהוב שבזה ושבזה. מאימתי תורין כשרין משיזהיבו. ומאימתי בני יונה פסולין משיצהיבו. מפני מה תורין גדולין כשרין שכיון שאבד זוגו שוב אינו מזדווג לזוג אחר אבל היונה היא פותה אין לה לב לפיכך קטנים כשרים קודם שיזדווגו:

פסוק טו

פס'. והקריבו הכהן. אפי' פרידה אחת. ומלק את ראשו. מלמד שלא תהא מליקה אלא בכהן. אמר ר' עקיבא אומר אני וכי עלה על דעתך שזר מקריב על גבי המזבח אם כן למה נאמר והקריבו הכהן אל המזבח ומלק שלא תהא מליקה אלא בעצמו של כהן. ומלק את ראשו ממול העורף והקטיר המזבחה מה מצאנו בהקטרה הראש לעצמו והגוף לעצמו אף מליקה הראש לעצמו והגוף לעצמו. ונמצה דמו כולו אוחז בגוף ובראש וממצה משניהם על קיר המזבח. כיצד (עולה) [עושה] עולה לכבש ופונה לסובב בא לו לקרן דרומית מזרחית היה מולק את ראשה ממול ערפה ומבדיל ומוצה דמה על קיר המזבח ואם עשאה למטה מרגליו (עז) אפי' אמה אחת פסולה:

פסוק טז

פס'. והסיר את מראתו זה זפק. בנוצתה יטלנה עם הנוצה. אבא יוסי בן חנן אומר נוטל את הקרקבן עמה. ר' תנחום בן חנילאי אומר משום שנאמר (ישעיהו ס"א:ח') שונא גזל בעולה לפיכך והסיר את מוראתו בנוצתה והשליך אותה כשרה לא פסולה. אצל המזבה. סמוך למזבח. קדמה. במזרחו של כבש. אל מקום הדשן ששם היו נותנין הדשן. דישון מזבח הפנימי והמנורה נבלעין היו במקומן:

פסוק יז

פס'. ושסע אותו בכנפיו. אותו בשסוע ואין עולת בהמה בשיסוע. בכנפיו.להכשיר את העור. ולא יבדיל יכול אם הבדיל יהא אסור ת"ל והקטיר. עולה לשם עולה נאמר בשור הגס ריח ניחוח ונאמר בעולת העוף ריח ניחוח במנחה ריח ניחוח. מלמד שאחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין אדם את לבו לשמים:

פרק ב

פסוק א

פס'. ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סלת יהיה קרבנו. טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל אמר ארבעה לשונות דברה תורה. איש אדם נפש בשר. אדם. "אפר "דם "מרה. בשר. "בושה "סרוחה "רמה. ואיכא דאמרי "בושה "שאול "רמה. דכתיב בשי"ן. נפש "נקיה "פרושה "שלמה. בקרבנות אמרה תורה אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן ואם מן העוף כולם יש בהן צד השוה לאדם. "אפר "דם "מרה יביא האדם את אלה לפני ה' ויתכפר לו יבוא דם אדום ויכפר על חטאות אדומים. בשחין נאמר בו בשר שהרי אדם לא נאמר בו ונרפא. בשר נאמר בו ונרפא. במנחות נאמר נפש כי תקריב, מה נפש נקיה אף מנחת הסולת נקיה. ויצק עליה שמן אלו מעשים טובים שנאמר (קהלת ט':ח') ושמן על ראשך אל יחסר, ואומר (קהלת ז':א') טוב שם משמן טוב. ונתן עליה לבונה שריחו נודף דהוא רצוי בעיני אלהים ואדם. ד"א ונפש כי תקריב מלמד שהנפש הנדיבה אפילו כל שהוא מביאה מתקבל לפני בוראה. דוגמא לדבר אגריפס המלך ביקש להקריב אלף עולות ביום אחד והקדימו העני בשתי תורים וכן בעל השור הקדימו עני באגודת ירק כדרך (שדרך) רבי תנחום ברבי חנילאי. איש. נאמר על שם המצות מפני ששמו של הקב"ה משותף באיש ובאשה אם מקיימין מצותיו שכינה ביניהם ואם לאו שכינה מסתלקת מהן ואש אוכלתן. תנו רבנן ונפש להרבות כהן משוח שיביא מנחת נדבה. ד"א ונפש יכול גזרה. ת"ל כי תקריב אינה אלא רשות. קרבן מנחה מלמד שהיחיד מתנדב לבונה. מנחה ליתן את האמור כאן בכל המנחות סלת מה סלת האמור להלן מן החטין אף סלת כולו מן החטין. סלת יהיה קרבנו שלא יתנדב אלא מן החמין. ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה. ויצק עליה שמן על כולה מפני שהוא נבלל עמה (ולא) נקמצת עמה. ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה. ואיני יודע כמה אלא מה קמיצה מלוא קומץ אף לבונה מלוא קומץ. רבי יהודה אומר מיעט לבונתה כשרה [והביאה] מלמד שיציקה ובלילה כשירין בכל אדם:

פסוק ב

פס'. והביאה שלא יביאנה חציין שאם אמר הרי עלי מנחה של שני עשרונים לא יביאנה בשני כלים אלא בכלי אחד. אל בני אהרן הכהנים אפי' הן רבואות וכן הוא אומר (משלי י"ד:כ"ח) ברב עם הדרת מלך. הכהנים וקמץ. מצות קמיצה בכהנים. וקמץ. קומץ אחד לעשרון. קומץ אחד לששים עשרונים. והיכן אתה מוצא מנחה של ששים עשרונים כגון יו"ט הראשון של חג הסוכות שחל להיות בשבת י"ג פרים י"ד כבשים שעיר עזים שני כבשים של שבת אילים שנים כל הראוי לבילה כגון ששים עשרון שראוין ליבלל אע"פ

שלא בלל כשר. שאין בלילה מעכבת היינו דאמר רבי זירא (ליבלל בכלי) אבל (אמר) עשרון שאין ראוין לבילה בכלי אחד בלילה מעכבת. מנא לן משמן מה שמן לוג אחד לעשרון אחד. לוג אחד לששים עשרונים שנאמר (ויקרא י״ד:כ״א) למנחה ולוג שמן. וקמץ משם. ממקום שרגלי הזר עומדת. (שם ו) מלוא קומצו. יכול מבורץ ת"ל בקמצו. יכול יקמוץ בראשי אצבעותיו ת"ל מלוא קומצו. כיצד עושה חופה אצבעותיו על פס ידו. במחבת או במרחשת (וקובץ) ומוחק באגודלו מלמעלה ובאצבע קטנה מלמטה וזו היא אחת מעבודות קשות שבמקדש. מסלתה ומשמנה. שתהא הסלת בלולה בשמן. ד"א מסלתה ומשמנת שאם חיסר סלתה או שמנה כפולה. ד"א מסלתה ולא מסולת חברתה. משמנת ולא משמן חברתה מיכן אמרו שתי מנחות שנתערבו אם יכול לקמוץ מזו בפני עצמה ומזו בפני עצמה כשרות. ד"א מסלתה ומשמנה שאם קמץ ועלה בידו צרור או גרגר מלח או קורט של לבונה פסול. על כל לבונתה. שתהא שם לבונה בשעת קמיצה. אזכרתה. נזכרים בה. לה' לשם:

פסוק ג

פס'. והנותרת מן המנחה. פרט לשחסרה. היא. פרט לשחסר קומצה. לאהרן. תחלה ואחר כך לבניו. לאהרן שלא במחלוקת ולבניו במחלוקת. ד"א לאהרן ולבניו קדש קדשים מאשי ה'. אין להם אלא לאחר מתנות האשים. צא ולמד ומה אם הכהנים שלא היה להם טורח משא אלא מן העזרה למזבח היו נוטלין המתנות בעולם הזה ישראל שמביאין נדריהן ונדבותיהם עולותיהם וזבחיהם לפני קונם על אחת כמה וכמה. ועליהם הכתוב אומר (תהילים ל״א:כ׳) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' ואומר (שם סח) ברוך ה' יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה:

פסוק ד

פס'. וכי תקריב. רשות כשתקריב. קרבן מנחה קרבן אחד הוא מביא ואינו מביא חלות (לרקיקין) [ורקיקין]. מאפה תנור. ולא מאפה קופח ולא מאפה רעפים ולא מאפה יורות. סלת. להביא מן החטין. חלות מצות בלולות בשמן. (אין) [ואין] הרקיקין בלולות. ורקיקי מצות משוחים בשמן מה ת"ל בשמן שתי פעמים להכשיר בשמן השני ובשמן השלישי כדתנן במסכת מנחות בפרק כל קרבנות הצבור (דף פו) שלשה זיתים ובהם שלשה שמנים הזית הראשון מגרגרו בראש הזית וכותש ונותן לתוך הסל. ר' יהודה אומר סביבות הסל זה ראשון. (טען) [חזר וטען] בקורה ר' יהודה אומר באבנים זה שני. חזר וטחן וטען זה שלישי. הראשון למנורה והשאר למנחות. הזית השני מגרגרו בראש הגג וכותש ונותן לתוך הסל. ר' יהודה אומר סביבות הסל זה ראשון. (טען) [חזר וטען] בקורה. רבי יהודה אומר באבנים (וזה) [זה] שני. חזר וטען וטחן זה שלישי. הראשון

למנורה והשאר למנחות. הזית השלישי (עונונו) [עוטנו] בבית [הבד] עד שילקה ומעלהו ומנגבו בראש הגג וכותש. (הזית השלישי) ונותן לתוך הסל. רבי יהודה אומר סביבות הסל. זה ראשון. טען בקורה. ר' יהודה אומר באבנים זה שני. חזר וטחן וטען זה שלישי. הראשון למנורה והשאר למנחות. הראשון שבראשון אין למעלה הימנו. השני שבראשון והראשון שבשני שוין. השלישי שבראשון והשני שבשני והראשון שבשלישי שוין. השלישי שבשני והשני שבשלישי שוין. השלישי שבשלישי אין למטה ממנו. אף המנחות היה בדין שיטענו שמן זית זך ומה אם מנורה שאינו לאכילה וכו' ת"ל שמן זית זך כתית למאור ולא [זך] כתית למנחות כל זה הענין נדרש בערך זכר שחל בואתה תצוה. תקועה אלפא לשמן לפיכך היו אנשיה חכמים מלמד שהשמן מצהיר את התבונה פירוש אלפא ראשונה דא היתה עושה פרי משובח. מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן. למצות שוי הרקיקים ולא לבלולה כיוצא בו (שמות ל':י"ח) ועשית כיור נחשת וכנו נחשת לנחשת שוה הכן ולא לרחצה. כיוצא בו (שם כח) ועשית חשן משפט מעשה חושב כמעשה אפוד תעשה זהב. לזהב שוה חשן לאפוד ולא לכפול:

פסוק ה

פס'. ואם מנחה על המחבת קרבנך נאמר כאן קרבנך ונאמר במרחשת קרבנך מה כאן טעונה יציקה ובלילה דכתיב בלולה בשמן מצה תהיה. יציקה דכתיב ויצקת עליה שמן ושמת עליה אף קרבנך האמור במרחשת טעונה יציקה ובלילה. סלת בלולה בשמן. מלמד שהיא בלולה סלת. מצה יכול (מצות) ת"ל תהיה קבעה:

פסוק ו

פס'. פתות אותה פתים. יכול שתים ת"ל פתים. אי פתים. יכול יעשנה פירורים ת"ל אותה לפתים ואין פתיתה לפתים. מיכן אמרו מנחת ישראל כופל אותה לשנים ושנים לארבעה (ואינו) מבדיל. מנחת כהן משיח מכפלה. רבי שמעון אומר מנחת כהן ומנחת משיח אין בהם פתיתה מפני שאין בה קמיצה. וכל שאין בה קמיצה אין בה פתיתה. ד"א פתות אותה פתים לרבות כל המנחות ולהוציא שתי הלחם ולחם הפנים שאין מהם לאשים. ויצקת עליה שמן לרבות כל המנחות ליציקה שנאמר מנחה היא הוא כתיב הוא הדין לכל המנחות אבל היא קרי כלומר היא ולא מנחת מאפה בין חלות בין רקיקים ללמדך דקדוקי סופרים שהן תורה שלמה לכך כתיב הוא ולא היא:

פסוק ז

פס'. ואם מנחת מרחשת קרבנך. מה בין מחבת למרחשת אלא שהמרחשת יש לה כיסוי והמחבת אין לה כיסוי דברי רבי יוסי הגלילי רבי חנניה בן גמליאל אומר מרחשת

עמוקה ומעשיה רוחשים ומחבת צפה ומעשיה קשים. סלת בשמן תעשה. מלמד שהוא טעונה מתן שמן בכלי (קדש) [קודם] לעשייתה:

פסוק ח

פס'. והבאת את המנחה. מלמד שטעונה הגשה. יכול אף שתי הלחם ולחם הפנים תלמוד לומר אשר יעשה מאלה לה' דומיא דאלה. מה אלה (מין אחד אף) שיש מהם לאשים אף כל שמהם לאשים יצאו שתי הלחם ולחם הפנים שאין מהם לאשים. והקריבה אל הכהן והגישה אל המזבח. להוציא מנחת נסכים שאין באה בגלל עצמה יצאו מנחת כהנים ומנחת כהן משיח שאין מהם לכהנים:

פסוק ט

פס'. והרים הכהן. יכול בכלי ת"ל להלן בקמצו מה להלן הרמה בקמצו אף כאן הרמה בקומץ. והקטיר המזבח. היה קומץ אע"פ שאין שיריים:

פסוק י

פס'. והנותרת מן המנחה אע"פ שלא הומלחה וכו' כדמפורש (לעיל):

פסוק יא

פס'. כל המנחה אשר תקריבו לה'. לימד על (המנחות) שלא תאפה חמץ. ומנין לרבות אפילו לחם הפנים ת"ל כל המנחה אשר תקריבו לה'. לא תעשה חמץ. לרבות כל עשיותיה לישתה ועריכתה וכל מעשה ומעשה שיש בה חייב עליה בפני עצמה. כי כל שאור. אחד מרובה ואחד ממועט ואחד עירוביו. וכל דבש. אחד מרובה ואחד ממועט ואחד עירוביו. לא תקטירו ממנו אשה לה'. כל שהוא אשים הרי הוא אסור בכל שאור וכל דבש לפי שהשאור מתנשא בעריבה. הדבש מתנשא בבישולו לפיכך כל שאור וכל דבש הרי הוא בבל תקטירו:

פסוק יב

פס'. קרבן ראשית תקריבו. שיהא ראשית לכל המנחות. וכן הוא אומר (ויקרא כ"ג:ט"ז) והקרבתם מנחה חדשה לה' שתהא חדשה מכל המנחות לפי ששתי הלחם מתירין במקדש שלא להביא מנחה חדשה עד שיובאו שתי הלחם בעצרת. תקריבו אותם. יכול אם קדמן דבר אחר לא יקריבנו. ת"ל תקריבו אותו לה'. ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח. לרבות הכבש. לריח ניחוח לא אמרתי אלא לעבודה אבל שלא לעבודה עולין:

פסוק יג

פס'. וכל קרבן מנחתך במלח תמלח. קרבן שאחרים באין (לידן חובה) [חובה לו] יצאו העצים והדם שאין אחרים באין חובה להן. יכול תהא מנחה כולה טעונה מלח ת"ל קרבן. הקומץ טעון מלח ואין מנחה כולה טעונה מלח. ד"א וכל קרבן לרבות הלבונה הבאה עם לחם הפנים ואימורי חטאת ואימורי אשם ואימורי קדשי קדשים ואימורי

קדשים קלים. במלח. יכול תכנהו ת"ל תמלח. אי תמלח יכול במי מלח ת"ל במלח. ולא תשבית מה מלח ברית האמורה מלח שאינה שובתת ואיזו זו מלח סדומית. ברית. נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין מה ברית האמורה במלח מלח תמתיק את הקרבן אף ברית האמורה ביסורין יסורין ממתיקין את הגוף. על כל קרבנך תקריב מלח. ריבה אפילו מלח סדקנית. תקריב מלח. כל שהוא:

פסוק יד

פס'. ואם תקריב מנחת בכורים לה'. זו מנחת העומר דכתיב (ויקרא כ"ג:י') והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן. ולמה הוציאו הכתוב בלשון (נקבה) [נדבה] דכתיב ואם תקריב ללמד שאם מביאין אותו לרצון מעלה עליהם הכתוב כאלו נדבה הביאו ואם לאו לצורך עצמם הביאוהו שנא' (שם) ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו וגו'. אביב. מלמד שבאה שעורים נאמר כאן אביב ונאמר להלן אביב (שמות ט':ל"א) כי השעורה אביב מה להלן שעורים אף כאן שעורים. קלוי באש. מלמד שמהבהבין אותו באש כדי לקיים בו מצות קלוי דברי רבי מאיר וחכמים אומרים אביב של קלאים היה מנוקב כמין נפה כדי שיהא האור שולט בכולו. אביב קלוי באש ולא גרש קלוי באש. כרמל. רך מל. וכן הוא אומר(מ"ב ד) ואיש בא מבעל שלשה ויבא לאיש האלהים לחם. תקריב את מנחת בכוריך. מכל מקום. לפי שמצוה להביא רך מל. לא מצא רך מל יביא יבש. מצוה לקצור ולהביא. לא מצא יביא מן הקצור שנאמר תקריב את מנחת בכוריך מכל מקום:

פסוק טו

פס'. ונתת עליה שמן. עליה שמן ולא על לחם הפנים שמן. ושמת עליה לבונה. עליה לבונה ולא על מנחת נסכים. מנחה היא. לרבות כל המנחות ליציקה דכתיב הוא ולהוציא מנחת מאפה:

פסוק טז

פס'. והקטיר הכהן את אזכרתה. שהם נזכרים בה. על כל לבונתה. שילקט כל הלבונה ויעלה לאשים:

פרק ג

פסוק א

פס'. ואם זבח שלמים קרבנו. רבי יהודה אומר כל המביא שלמים מביא שלום בעולם. ד"א שלמים שהכל שלם בהם הדם והאימורין למזבח החזה והשוק לכהנים. העור והבשר לבעלים. ד"א ואם זבח שלמים קרבנו לימד על כל אדם שהוא לשלום מביא זבח ומביא קרבן. הא אם הוא אונן אינו מביא לא זבח ולא קרבן. דכתיב שלמים. אם מן הבקר. לרבות אחד עשר שיצא מן הפתח וקראו עשירי. מן הבקר. להוציא את התשיעי לפי

שאחד עשר הוא אחר הקדושה והתשיעי הוא לפני הקדושה. הוא מקריב. היחיד מביא שלמים נדבה ואין הצבור מביא שלמים נדבה. אם זכר. לרבות את הולד. אם נקבה. לרבות התמורה.ואם זכר לרבות ולד בעלי מומין. אם נקבה. לרבות תמורות בעלי מומין וכיוצא בו. (שמואל א י״ז:ל״ו) גם את הארי גם (את) הדוב הכה עבדך לרבות את הדוב עם הארי ואת הארי עם הדוב. ע"א גם את הארי ואת. שני רבויין לרבות ארי ושני גוריו ודוב ושני גוריו:

פסוק ב

פס'. וסמך ידו. ולא יד בנו ולא יד שלוחו ולא יד עבדו. על ראש קרבנו. לא על הצואר ולא על גביים. קרבנו. לרבות כל בעלי קרבן, קרבנו ולא קרבן אביו. ד"א קרבנו ולא קרבן הגר שרבי יהודה אומר אין היורש סומך. ושחטו פתח אהל מועד. פרט לחולין שנשחטו בעזרה. וכן הוא אומר (דברים י״ב:כ״א) כי ירחק ממך המקום אשר. בריחוק מקום אתה זובח ואין אתה זובח בקירוב מקום. יכול אם שחט בעזרה ישליכנו לכלב. ת"ל (שמות כ״ב:ל׳) לכלב תשליכון אותו (לכלב) אותו אתה משליך [לכלב] ואין אתה משליך לכלב חולין שנשחטו בעזרה. פתח אהל מועד. לפני אהל מועד להכשיר את כל הרוחות אחד צפון ואחד שאר רוחות:

פסוק ג

פס'. והקריב מזבח השלמים. אע"פ שלא נשחטו לשמן. שלמים אע"פ לא סמך ידו עליהן. אשה לה'. אשים לה' לשם הקב"ה. מיכן אמרו לשם ששה דברים הזבח נזבח. לשם זבח. לשם זובח. לשם ה'. לשם אשים. לשם ריח. לשם ניחוח. ולטאת ואשם לשם חטא. אמר רבי יוסי אף מי שלא היה בלבו אחד מכל אלו כשר מפני שהוא (פנאי) [תנאי] בית דין שאין המחשבה הולכת אלא לאחר העובד. את החלב המכסה את הקרב. לפי שנאמר (ויקרא ב) כל חלב לה'. יכול אף חלב דפנות בכלל. ת"ל ואת החלב המכסה את הקרב. ואת כל החלב אשר על הקרב. רבי ישמעאל אומר להביא חלב שעל הקיבה. ר' עקיבא אומר להביא חלב שעל הדקין:

פסוק ד

פס'. ואת שתי הכליות. לא בעל כוליא אחת ולא בעל שלש. ואת החלב אשר עליהן. ולא הבשר שעליהן. אשר על הכסלים. זו חלב שבין הפקוקלות. דברי רבי עקיבא. רבי יוסי הגלילי אומר להביא חלב שעל העוקץ. ר' ישמעאל אומר (מהחלב) [מה חלב] המכסה את הקרב תותב קרום ונקלף אף כל תותב קרום ונקלף. ואת היותרת על הכבד. זה חצר הכבד שיטול מן הכבד היותרת. על הכליות יסירנה. אפילו כוליא אחת:

פסוק ה

פס'. והקטירו אותו. הכשר ולא הפסול. דבר אחר והקטירו אותו שלא יערב חלבים בחלבים. אשה ריח ניחוח לה'. לגזירה שוה נאמר כאן אשה ולא נאמר לחם ונאמר למטן לחם ולא נאמר לה' וכדי ליתן את האמור בכולן בכל אחת ואחת לכך נאמר אשה אשה לגזירה שוה:

פסוק ו

פס'. ואם מן הצאן קרבנו. למה נאמר שלמים בבקר שלמים בצאן לפי שהבקר נתרבה (בנכסים) [בנסכים] והצאן נתמעט (בנכסים) [בנסכים] לפיכך הוצרך לומר שלמים בבקר שלמים בצאן. זכר או נקבה. זכר ודאי או נקבה ודאית פרט לטומטום ואנדרוגינוס:

פסוק ז

פס'. אם כשב הוא מקריב. למה נאמר כשב לרבות את הפסח לאליה כשהוא אומר אם כבש לרבות פסח שעבר זמנו ושלמים הבאים מחמת הפסח כגון שגבו מעות לפסח וקנו פסח והותירו לוקחין בהם שלמים וטעונים סמיכה (ונכסים) [ונסכים] ותנופת חזה ושוק:

פסוק ח

פס'. וסמך ידו. כדכתבינן לעיל. והקריב מזבח השלמים. אע"פ ששחט שלא לשמו. שלמים אע"פ שלא סמך עליהם. חלבו האליה. להביא את החלב הסמוך לאליה זה חלב שבין פקוקלות. דברי רבי עקיבא. ר' יהודה אומר חלבו האליה הקיש חלב לאליה מה החלב בשני לאוין אף אליה בשני לאוין. אליה. יכול יקיים בה מצות אליה ת"ל תמימה. יכול יטלנה עם (השזרה) [השדרה] ת"ל לעומת העצה. יכול לא יכנס לפנים מן העצה ת"ל יסירנה. יכנס לפנים מן העצה. את החלב המכסה את הקרב. מיעט חלב דפנות:

פסוק י

פס'. ואת שתי הכליות. אין לך אלא מה שאמרו בענין. משום רבי ישמעאל אמרו לפי שיצא הכבש לידון בדבר חדש באליה. אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש. ואת שתי הכליות כדלעיל. והקטירו הכהן כדי שלא יערב חלבו בחלבין. היינו דאמרי במסכת פסחים על אגריפס המלך שנתן עיניו לידע כמה אוכלוסי ישראל וקבצו כל הכליות של פסחים תשובתו בצדו וכי תימא דמקטר להו. והקטירו. שלא יערב חלבין בחלבין זה בזה אלא תפיסה בעלמא כלומר תופסין חשבון הפסחין ומן הפסחין ידע רוב ישראל. לחם אשה לה'. לימד על החלבים שהן קרוין לחם. ואע"ג דאליה קרויה חלב לגבי הקטרה ואינה קרויה חלב לגבי אכילה שהרי אמרה תורה (ויקרא ז':כ"ג-כ"ד) כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו. חלב השוה בשור וכשב ועז לא תאכלו. יצאת האליה שאינה בשור ועז ולא נקראת חלב אלא על שם עילוי נקרא חלבו ואין איסורו משום

אכילת חלב. ואי בעית אימא סברא האי מאן דזבין כל תרבא דאימרא מחבריה מי קא יהיב ליה אליתא שמע מיניה (לאשמה) [לא שמה] תרבא. ואם משום שנקרבת על גבי המזבח באימורי הקרבנות בכלל שתי כליות ויותרת הכבד. בוא וראה במשנה תורה מה כתיב (דברים י"ד:כ"ד) כי ירחק ממך המקום וכתיב (שם יב) אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו. מה בא ללמדנו שהאימורין נאכלין בגבולין. הטמא והטהור יחדו יאכלנו. להתיר בשר באכילה לזבין ולזבות. ואם תאמר אפי' חלבים נמי. כבר הזהירך הכתוב חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם. כל חלב וכל דם לא תאכלו. לרבות הגבולין. כל חלב וכל דם לא תאכלו. מה דם השוה בכל אף חלב השוה בכל. יצאו כליות ויותרת ואליה שאינן קרוין חלב אלא להקטרה בלבד ולא עוד אלא שהרי לעומת העצה הוא פירושו להסירה ושלמה ממעל לכסלים מקום הכליות שבפנים וכן פירשו רבותינו ז"ל ממקום שהכליות יוצאות והוא כמו זרת למעלה ממקום שהאליה תלויה ללמדך שאין האליה קרויה חלב אלא לענין הקטרה בלבד:

פסוק יב

פס'. ואם עז קרבנו. הפסיק הענין שלא תהא העז טעונה אליה. וסמך ידו כדלעיל:

פסוק יד

פס'. והקריב ממנו. מן המחובר [יכול] לפי שנתמעט מן האליה יתמעט מכולם. ת"ל את החלב המכסה את הקרב ואת כל החלב אשר על הקרב:

פסוק טז

פס'. והקטירם. (יכול) כאחת. לחם אשה לריח ניחוח כל חלב לה', לחייב על החלב מעילה וכן הוא אומר (ויקרא ה) (ומעלה מעל) מקדשי ה' משום רבי ישמעאל אמרו הרי הוא אומר (במדבר י"ח:ט"ז-י"ז) אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז לא תפדה קדש הם את דמם תזרק על המזבח ואת חלבם תקטיר למדנו לבשר שהוא טעון מתן דמים וחלבים במזבח. למעשר ולפסח מנין כשהוא אומר (דברים י"ב:כ"ז) ודם זבחיך ישפך על מזבח וגו'(אליו) מעשר ופסח שהן במתן דמים. אין לי אלא דמם. חלבם מנין ת"ל כל חלב לה'. להביא חלב מעשר ופסח שהן טעונין מזבח:

פסוק יז

פס'. חקת עולם. לבית עולמים. לדורותיכם. שינהוג הדבר לדורות. בכל מושבותיכם. בין בארץ בין בחוצה לארץ. כל חלב וכל דם לא תאכלו. רבי יהודה הקיש חלב לדם מה חלב בשני לאוין אף הדם בשני לאוין. וחכמים אומרים אין בהם אלא אזהרה אחת בלבד. והזהיר הקב"ה את ישראל על (החלב ועל) הדם בין של בהמה בין של חיה ובין של עוף אסור שנאמר (ויקרא ז':כ"ו) וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה.

וחיה בכלל בהמה. דכתיב (דברים י"ד:ד'-ה') זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים וגו' וכתיב (שם) איל וצבי ויחמור וגו'. דם שהנשמה יוצאה בו ענוש כרת ודם התמצית ודם איברים עומד עליהם באיסור. דאמר רבא (כריתות ד') חמשה לאוין הן בדם טעמא מאי אמר לדם עומד עליהם חולין ואמר לדם תמצית ואמר לדם האיברים ואמר לדם כיסוי שנאמר רק את דמו לא תאכלו. ואחד לדם הקזה שנאמר רק חזק לבלתי אכול הדם. למה לדם הקזה שהנפש יוצאה בו וכשאמרו דם האיברים לא אסרו אלא במופרש מן האיברין אבל לא נפרש מן האיברין ומובלע באבר מותר לאכלו באותו אבר. וחוטין שביד אע"פ שלא פירש מהם אסור עד שיחתכנו וימלחנו שכן אמרו חכמים חוטין שביד אסורין. והרוצה ליתן בשר בתוך קדירה אסור עד שיהא מולחו יפה יפה ומדיחו יפה יפה שכן (חולין קי"ג) אמר שמואל אין הבשר יוצא מידי דמו עד שמולחו יפה יפה ומדיחו יפה יפה. ועוף שממלאין אותו בשר וטוין אותו מותר ואין חוששין שמא בלע הדם מאי טעמא כבולעו כך פולטו. ואם נותנין אותו בבצק וטוין אותו בבצק. אם בצק של סלת הוא בין שהאדימה בין שלא האדימה מותר. ואם בצק קיבר הוא אם הלבינה מותר ואם לאו אסור. ואם משאר קמחים הוא. האדימה מותר לא האדימה אסור. וכל אלו שממלאין בבשר בין גוזל בין תרנגולת בין אווז בין גדי מותר ואפילו פיו למעלה והוא שמלאהו בבשר אבל בכבד אסור שהרי אמרו אסור להשפיד בשפוד כבד על הבשר לכתחלה ואם עשה עשוי. חלב קורעו ומוציא את דמו. לא קרעו קורעו אחר בישולו ומותר. מאי טעמא לפי שפולט הוא ואינו בולע. בכ"ד מקומות מנקין את הבשר של בהמה מן הדם ומן החלב. י"ב מאיסור דם וי"ב מאיסור חלב ואלו הן. קרום של מוח. מזרקין של צואר. ושני חוטין שביד. ושני קרומים של ביצים. וחוט של טחול, הרי אלו של דם. ואלו של חלב. ה' חוטין בכסלים. שנים משמאל מתפזרין לשלש שלש וג' מימין מתפזרין לשנים שנים. ושני חוטין של כליות. ושני קרמים של כסלים. וקרום של טחול. הרי אלו מאיסור חלב. וחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה שכך שנינו חומר בחלב מבדם ובדם מבחלב. חומר בחלב שהחלב מועלין בו וחייבין עליו משום פיגול ונותר וטמא מה שאינן בדם. חומר בדם שהדם נוהג בבהמה ובחיה ובעופות בטמאין ובטהורין והחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד שנאמר (ויקרא ז':כ"ה) כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' וגו'. ואע"פ שאמרו חכמים חיה בכלל בהמה כאן חילוף שנאמר אשר יקריבו ממנה קרבן לה' והיה אינה ראויה לקרבן. ואם תאמר שיש בבהמה בעלי מומין שאינן ראוין לקרבן והיה חלבן מותר. בעלי מומין ריבה בהן הכתוב הואיל ובמינן קרב שכך שנו רבותינו בברייתא אין לי אלא תמימין הראוין. חלב בעלי מומין מנא לן ת"ל מן

הבהמה חלב חולין מנין ת"ל כי כל אוכל חלב. וכל חלב שהוא קרב על גבי המזבח אסור באכילה מאי טעמא לפי שאסור חלב בענין קרבנות נכתב ואי זה זה החלב המכסה את הקרב והיא המפה הפרושה על הקרב ושעל המסס ובית הכוסות ענוש כרת וזהו שעל הקרב ולמה נאסר זה מכל החלב לפי שהוא דומה לחלב המכסה את הקרב תותב קרום ונקלף אף זה תיתב קרום ונקלף. אמר רב יהודה חוט של בני מעים צריך לגורדו עד אמה מה טעם לפי שתותב קרום ונקלף היא וזהו חלב שעל הדקין. חלב שעל הקיבה הדומה לקשת אסור ומחלוקת ר' ישמעאל ורבי עקיבא הוא. ואע"ג שר' עקיבא מתיר נהגו בו איסור. חלב שעל הכליות אסור וענוש כרת. ושעל הכסלים שהירכים דבוקים אסור וענוש כרת שכך אמרו חכמים אמר ר' אבא אמר רב יהודה אמר שמואל חלב שעל הכסלים ענוש כרת. אליה אע"ג דלענין הקרבה חלב היא מותרת באכילה מאי טעמא לפי שנאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו למה נאמר אם להוציא את החיה מאשר יקריבו ממנה קרבן לה' יצאת אלא אמר לך הכתוב כל חלב ששוה בשור וכשב ועז אסור יצאת אליה שאינה שוה בשור ועז להקרבה, שכך אמרו חכמים לימד על העז שאינה טעונה אליה ומתוך שאינה טעונה אליה לקרבן מותרת באכילה. אליה של כבש מותרת שאינה שוה בשור ועז:

ניקור בשר11 **ששה חוטין יש בבהמה וצריך ליטלן**. של כליות. ושל כסלים. ושל טחול. איסורן איסור חלב וקרמין שלהן כן וצריך לקלפן ולגרדן. ושל ביצים. ושל מוח. איסורן איסור דם. ואמרו חכמים כסלין שהן כחלב אל יניחם על גבי בשר וידיחם או ינקרם לפי שהבשר בולע מן החלב של כסלים והקשו חכמים על דבר (אמר) זה אם כן כסלים עצמן כשאתה מנקרן בולע בשר שבכסלים מחלב שבכסלים. וחזרו ואמרו קרום יש בין חלב לכסלים ואינו בולע. ועוד הקשו אם כן חלב גופו קרום יש לו ואין הבשר שתחתיו בולע ממנו. אמרו אותו קרום רך הוא ונמרט ובולע ואסור. טבח שנמצא אחריו חלב רב יהודה אמר כבשעורה ור' יוחנן אמר בכזית. ואמר רב פפא לא נחלקו בדבר זה האומר כבשעורה לעברו בלא מלקות והאומר כבזית להלקותו ולעברו. ואמר מר זוטרא כזית אפי' בשנים ושלשה מקומות. כבשעורה במקום אחד. והלכתא רווחתא היא להלקותו בכזית. לעברו בלא מלקות כבשעורה:

פרק ד

פסוק א

פס'. וידבר ה'. הפסיק הענין. דבר אל בני ישראל לאמר. לדורות. נפש כי תחטא בשגגה. נפש ולא (אדם). תני רבי חייא משל לכהן שהיו לו שתי נשים אחת בת כהן ואחת בת

ישראל ומסר להם את העיסה וטמאוה. והתחיל מדיין עם הכהנת אמרה לו אדוני מה אתה מדיין עמי יותר מבת ישראל. אמר לה זו אינה למודה בטהרות מבית אביה אבל את כהנת ולמדה מבית אביך. כך המקום מניח את הגוף ומדיין עם הנפש לפי שהנפש מן העליונים ממקום טהרה וקדושה. והגוף מן התחתונים ממקום טומאה. נפש כי תחטא. י' דברים משמשין את הנפש. הושט למזון. והקנה לקול. הכבד לחימה. והריאה שואבת. המסס לטחון. והטחול לשחוק. הקיבה לשינה. והמרה לקנאה. והכליות מחשבות. והלב גומר. והנפש למעלה מכולם. ואת יוצאה וגוזלת וחומסת לכך נאמר נפש כי תחטא. בשגגה. ומה אם בשגגה חייבת חטאת וצריכה כפרה מזיד לא כל שכן. תנו רבנן בני ישראל מביאין חטאת ואין (הגרים) [העובדי כוכבים] מביאין חטאת. ואין צריך לומר מצות שלא נצטוו עליהם בני נח אלא אפילו מצות שנצטוו עליהם בני נח. נפש. לרבות גרים ועבדים. כי תחטא בשגגה. על השגגה הוא מביא ואינו מביא על הזדון. מכל מצות ה'. ולא מצות המלך ממלכות ישראל. ולא מצות ב"ד. ד"א מכל מצות ה' ולא כל מצות ה' פרט לשמיעת הקול ולבטוי שפתים ולטומאת מקדש וקדשיו. יכול שאני מוציא מצות עשה שבנדה ת"ל מכל מצות ה' ריבה. ואיזו היא מצות עשה שבנדה. היה משמש עם הטהורה ואמרה לו טמאה אני פירש מיד חייב שיציאתו הנאה לו כביאתו. כיצד יעשה נועץ ארבעה גודליו בקרקע עד שימות האבר ופורש. וכן בעבודת כוכבים כסבור הוא שבית הכנסת היא והשתחוה לו. וכן בעריות אשתו ואחותו בבית כסבור לבוא על אשתו ובא על אחותו. מכל. לרבות כל שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת. ועשה מאחת מהנה. עד שיכתוב שם קטן משם גדול. שם משמעון נח מנחור דן מדניאל וגד מגדיאל. רבי יהודה אומר אפילו כתב שני אותיות והם שם אחד כגון תת שש רר גג חח. ר' יוסי אומר ועשה אחת מהנה פעמים שהוא חייב חטאת אחת על כולם. פעמים שחייב על כל מלאכה ומלאכה. בברייתא ומפורש במסכת שבת:

פסוק ג

פס'. אם הכהן המשיח יחטא. ולא כשהוא הדיוט. לאשמת העם. דינו כאשמת העם. מה צבור אינו מביא אלא על העלם דבר עם שגגת מעשה. אף משיח לא יביא אלא על העלם דבר (על) [עם] שגגת מעשה. והקריב על חטאתו אשר חטא. כשהוא ממונה (אינו) מביא חטאתו משעבר. פר יכול זקן ת"ל בן. אי בן יכול קטן ת"ל פר הא כיצד בן שלשה כדברי חכמים. ר' מאיר אומר אף בן ארבעה ובן חמשה כשר אלא שאין מביאין זקנים מפני הכבוד. רבי שמעון אומר כל מקום שנאמד עגל בתורה סתם בן שנה. ועגל וכבש בני שנה. בן בקר בן שתי שנים. פר בן שלשה שנים:

פסוק ד

פס'. והביא את הפר. פר הוא מביא אינו מביא חלופין. וסמך את ידו על ראש הפר. לרבות פר יוה"כ לסמיכה. ושחט את הפר לפני ה'. בצפון:

פסוק ה

פס'. ולקח הכהן המשיח. נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן לקיחה. מה להלן בכלי אף כאן בכלי. מדם הפר. מדם הנפש ולא מדם העור ולא מדם התמצית. מדם הפר. דם מהפר יקבלנו. והביא אותו. כשר ולא פסול. אל אהל מועד. למעט קרבנו למצוה יחידית שלא יתן מדמו על מזבח הזהב:

פסוק ו

פס'. וטבל הכהן. ולא מספג. וטבל והזה על כל הזאה טבילה. את אצבעו בדם. מה אצבעו האמורה להלן ימין אף המיומנת שבימין. בדם. שיהא בדם כדי טבילה. והזה. לא המטיף. והזה. לא הזורק. מן הדם. מן הדם שבענין. שבע פעמים. ולא שבע טיפין. שבע פעמים. שיהא מונה שבע פעמים. לפני ה' את פני פרוכת הקדש. לא על כל הפרוכת אלא מכוון כנגד (הבדין):

פסוק ז

פס'. ונתן הכהן מן הדם על קרנות הרי שתים ולמטה אומר על קרנות הרי ארבע למדנו שארבע מתנות שבמזבח הפנימי מעכבות. לפי שנאמר בפר כהן גדול ובפר העדה קרנות הרי ארבע והיינו דאמרינן בסנהדרין נאמרו דמים בפנים ונאמרו דמים בחוץ. מה דמים האמורים בפנים חיסר אחת מן המתנות לא עשה כלום. וכן תנינן בזבחים דמן טעון הזיה על הפרוכת ועל מזבח הזהב מתנה אחת מהן מעכבת. מזבח קטורת הסמים לפני ה'. ואין הכהן ה'. מלמד שהכהן עומד מחוץ למזבח קטרת הסמים ומזה. על הפרכת אשר באהל מועד לרבות כל הקרנות אשר באהל מועד. ואת כל דם הפר ישפוך. ולא יטוף. ישפוך. ולא יזרוק. אל יסוד מזבח העולה אשר פתח וגו'. זה יסוד מערבי מיכן שאין מעבירין על המצות. לפי שביציאתו מן המשכן ביסוד פתח אהל מועד פוגע ושם היה שופך ביסוד מערבי. והיינו דתנן במסכת זבחים שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון:

פסוק ח

פס'. ואת כל חלב פר החטאת. לרבות פר יום הכפורים. ירים ממנו. מן (המזבח). את החלב המכסה וגו':

פסוק י

פס'. כאשר יורם משור זבח השלמים מה פרש בזבח השלמים שאינו מפורש כאן אלא מה שלמים לשמן אף זה לשמן. משור זבח השלמים מיעטו מן האליה. והקטירם הכהן על מזבח העולה. לא על מזבח הפנימי:

פסוק יא

פס'. ואת עור הפר. כולו כשהוא שלם יכול יוציאנו שלש וישרפנו שלם ת"ל על ראשו ועל כרעיו מה ראשו וכרעיו אמורין להלן ע"י ניתוח אף כאן ע"י ניתוח. ושמא תאמר ע"י הפשט. ת"ל וקרבו ופרשו בלא הפשט:

פסוק יב

פס'. והוציא את כל הפר אל מחוץ למחנה. שאין צריך שהרי כתיב ושרף אותו כאשר שרף את הפר הראשון. ולמה נאמר ליתן לו מחנה שניה ונאמר בדשן אל מחוץ למחנה ליתן לו מחנה שלישית. מחנה שכינה ומחנה לויים ומחנה ישראל. אל מקום טהור. שיהא מתוקן שאם היה טמא יטהרנו. אל שפך הדשן. ששם היו נותנין את הדשן אל שפך. רבי אליעזר אומר שיהא מקומו משופך מדרון. ושרף אותו. הכשר ולא הפסול. על עצים. לרבות כל העצים אפי' בקש ובתבן ובגבבה. באש. ולא בסיד ולא ברמץ ולא בגיבסוס רותח. ישרף. אע"פ שאין שם דשן:

פסוק יג

פס'. ואם. הרי זה מוסיף על הענין הראשון אלא שפר המשיח קודם לפר העדה בכל מעשיו. כל עדת ישראל. עדה המיוחדת בישראל ואיזו זו סנהדרי גדולה היושבת בלשכת הגזית שהיו כולן ראוין להוראה. ישגו. יכול יהו חייבין על שגגת מעשה ת"ל ונעלם אין חייבין דבר על שגגת מעשה שלא ידעו איסורו של דבר והורו בו להתיר. ועשו הקהל. על פיהן בשגגת מעשה. ונעלם דבר. ולא שתתעלם מצוה כולה כגון שהורו יש נדה בתורה אבל שומרת יום כנגד יום מותר. יש יום שבת בתורה אבל המוציא מרשות לרשות פטור כדמפורש במסכת הוריות. ותניא בתורת כהנים מעיני הקהל ועשו (הודיה) תלויה בבית דין. ומעשה תלוי בקהל. אחת מכל מצות ה', מצות האמורות במשיח הן מצות האמורות כאן. אשר לא תעשינה ואשם. כשם שנפרעין מן היחיד כך נפרעין מן הצבור:

פסוק יד

פס'. ונודעה החטאת. ולא שיודעו החטאים. אשר חטאו. לפי מה שחטאו מביאין. חטאו שני שבטים מביאין שני פרים שלשה מביאים שלשה פרים. עליה. מה תלמוד לומר נאמר כאן עליה ונאמר להלן עליה (ויקרא י"ח:י"ח) לצרור לגלות ערותה עליה

יהיה. מה להלן דבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו הטאת. אף כאן עד שיורו בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת, כגון שהורו על חלב הדקין או שומרת יום כנגד יום או על הוצאת מרשות לרשות בשבת או על השתחוייה של עבודת כוכבים. והקריבו הקהל. לחייב על כל קהל וקהל פר בן בקר לחטאת כדלעיל:

פסוק טו

פס'. וסמכו זקני העדה את ידיהם. מיוחדים שבעדה. וכמה הן. וסמכו שנים (או) זקני שנים. אין בית דין שקול מוסיפין עליהן אחד הרי כאן חמשה דברי רבי יהודה. ידיהם. יד כל יחיד ויחיד. היינו דתנן במסכת סנהדרין סמיכת הזקנים וערפת העגלה. ותאנא סמיכה וסמיכת הזקנים סמיכת הזקנים או סמיכת התלמיד שקורין אותו רבי וממנין אותו דיין (בעודו) [בעירו] כדכתיב (במדבר כ"ז:כ"ג) ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו. סמיכה זו סמיכת הפר. על ראש הפר. פר טעון סמיכה ואין שעירי עזים צריכין סמיכה דברי ר' יהודה. ושחט את הפר לפני ה'. בצפון:

פסוק טז

פס'. והביא הכהן וגו' וטבל הכהן וגו' ומן הדם וגו' ואת כל חלבו וגו'. כולהו כדמפורש לעיל. ועשה לפר לרבות פר יום הכפורים. כאשר עשה לפר החטאת זה פר כהן המשיח. כן יעשה לו. שנה עליו ללמד שאם חסר אחת מכל המתנות לא. כדתנן פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים וכו' מתנה אחת מהן מעכבת לכך נאמר כן יעשה לו. וכפר עליהם אע"פ שלא סמכו. ונסלח לו. אע"פ שלא נתן שיריהם. כדתנן שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי אם לא נתן לא עכב שנאמר ונסלח להם מכל מקום:

פסוק כא

פס'. והוציא את הפר חוץ לשלש מחנות כדלעיל. ושרף אותו כאשר שרף את הפר הראשון מיכן אמרו פר המשיח ופר העדה עומדים. פר כהן משיח קודם לפר העדה לכל מעשיו. חטאת הקהל הוא. זה בנין אב לכל חטאות הקהל שישרפו. הוא. להוציא שעירי הרגלים שאינן בשריפה אבל שעיר יוה"כ טעון שריפה שדמן מכניס לפנים. חטאת. שיהו כל מעשיו לשם חטאת. הוא פרט לשרפו שלא לשמו היינו (דכתיב) [דתנן] כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרין אלא שלא עלו לבעלים לשום חובה חוץ מן הפסח והחטאת בכל זמן:

פסוק כב

פס'. אשר נשיא יחטא. אמר רבן יוחנן בן זכאי למה יצאת פרשת נשיא כאשר. ללמדך שאשרי הדור שנשיא שלו מביא קרבן חטאת על שגגתו. אם הנשיא שלו מביא צריך לומר הדיוט. אם על שגגתו הוא מביא קל וחומר על זדונו שחוזר בתשובה ודומה לו

(קהלת ח':י"ד) אשר יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בעולם הזה ושלוה כך מגיע אליהם לצדיקים שלוה בעולם שנוחלין שני עולמות. ועשה אחת מכל מצות ה' אלהיו. שאין על גביו אלא אלהיו זה המלך נאמר כאן ה' אלהיו ונאמר להלן ה' אלהיו. דכתיב (דברים י"ז:י"ט) למען ילמד ליראה את ה' אלהיו. מה להלן מלך אף כאן נשיא האמור מלך ולא נשיא שבט. אשר נשיא יחטא. כשיחטא כשהוא נשיא פרט לקדמות שאם חטא קודם שנתמנה מלך אינו מביא שעיר. ועשה אחת. לחייב על כל אחת ואחת. חלב שעל הדקין וחלב שעל הקיבה בהעלם אחד חייב שתי חטאות. חלב ודם בין בהעלם אחד בין בשני העלמות חייב שתי חטאות. מכל מצות ה' אלהיו. מצות האמורות במשיח ובעדה הן מצות האמורות כאן. מכל מצות ה'. ולא כל מצות ה' פרט לשמיעת הקול ולביטוי שפתים ולטומאת מקדש וקדשיו. אשר לא תעשינה בשגגה. מלמד שהוא מביא על שגגת המעשה. ואשם. מלמד שהוא מביא אשם תלוי כדין יחידי:

פסוק כג

פס'. או הודע אליו. לא שיאמרו לו אחרים. ד"א או הודע אליו אפילו אמרה לו שפחתו. חטאתו אשר חטא. כגון אשתו נדה ואחותו בבית ובעל אחת מהן שיודע לו אי זה בעל. וכן שבת ויום הכפורים ועשה מלאכה בין השמשות ואין יודע איזה מהן. אכל חלב ונותר ואינו יודע לכך נאמר אשר חטא בה עד שתודע לו חטאתו. והביא את קרבנו. בקרבנו הוא יוצא ואינו יוצא בקרבן אביו. שעיר. ולא שעירה. עזים. ולא חילופין:

פסוק כד

פס'. וסמך ידו על ראש השעיר. לרבות שעיר נחשון לסמיכה. ושחט אותו. לא תמורתו. ולמטן אומר ושחט אותה ולא וולדה ולא חילופה ולא תמורתה. מיכן היה ר' שמעון אומר חמש חטאות מתות. ולד חטאת. תמורת חטאת. וחטאת שמתו בעליה. ונתכפרו בעליה. ושעיברה שנתה. סימן ותמנ"ע. במקום אשר ישחט את העולה לפני ה'. בצפון הכתוב קבעו חובה בנין אב לכל חטאות שתהא שחיטתן בצפון שלא לבייש לעוברי עבירה שחוזרין בתשובה מיכן סמכו חכמים תפלת לחש שלא להתבייש מן השומעין. חטאת הוא. כל מעשיה לשם חטאת. הוא. פרט לששחטו שלא לשמו:

פסוק כה

פס'. ולקח הכהן מדם החטאת באצבעו. שיקבל בימין. ונתן על קרנות מזבח העולה. זה יסוד דרומי. לפי שכשם שבצאתו מן ההיכל בהזאות הפרים נותן על יסוד מערבי בסמוך לו. כך בירידתו מן הכבש אינו נותן את הדם אלא על היסוד הסמוך לו ואיזה זה יסוד דרומי:

פסוק כו
פס'. ואת כל חלבו יקטיר המזבחה כחלב זבח השלמים. תותב קרום ונקלף ושתי כליות ויותרת. וכפר עליו שתהא כפרה לשמו ושלא יכפר לשנים כאחת:

פסוק כז
פס'. ואם נפש אחת תחטא. הרי אלו מעוטין. העושה על פי עצמו חייב ולא העושה על פי הורית בית דין. כיצד הורו בית דין לעבור על אחת מכל מצות ה' כדמפורש במסכת הוריות והם הכי נמי בתורת כהנים ומסקאנא העושה מפי עצמו חייב. מפי הוראת ב"ד פטור. רבי שמעון מוסיף. הורו ב"ד וידעו שטעו וחזרו בהן בין שהביאו כפרתן בין שלא הביאו כפרתן והלך ועשה על פיהם פטור. מעם הארץ. פרט למשיח שהוא בפר. מעם הארץ פרט לנשיא שהוא בשעיר. בעשותה. העושה כולה ולא העושה מקצתה. כיצד שנים אוחזין במלגז ולוגזים. בכרכר ושובטים בקולמוס וכותבים בקנה והוציאו לרשות הרבים וכו' במסכת שבת. אחת ממצות ה'. הזכורים למעלה במשיח. אשר לא תעשינה, השב מידיעתו מביא קרבן על שגגתו. מצות ה'. ולא מצות המלך של מלכות ישראל ולא מצות ב"ד. מצות האמורות במשיח ובעדה ובנשיא הן האמורות כאן. אשר לא תעשינה. מלמד שהוא מביא אשם תלוי:

פסוק כח
פס'. או הודע אליו. ולא שיאמרו אחרים. יכול אע"פ שאינו מכחיש ת"ל או הודע אליו חטאתו. והביא קרבנו שעיר עזים זכר תמים מה חטאת [עבודת כוכבים] בשעירה והיא בת שנתה אף כל חטאות בשעירה והיא בת שנתה:

פסוק כט
פס'. וסמך את ידו על ראש החטאת. לרבות חטאת [עבודת כוכבים] לסמיכה. ושחט את החטאת וגו' שלא תהא שחיטתה אלא בצפון:

פסוק ל
פס'. ולקח הכהן מדמה באצבעו. מיכן אמרו שחט בצפון וקבל בדרום פסול. עד שישחט בצפון ויקבל בצפון. ואת כל דמו ישפוך. שאם קיבל דם החטאת בד' כוסות ונתן מזה אחד ומזה אחד שכולן נשפכין על היסוד:

פסוק לא
פס'. ואת כל חלבה יסיר כאשר הוסר חלב מעל זבח השלמים. מה בזבח השלמים חלב תותב קרום ונקלף ושתי כליות ויותרת הכבד אף כאן כן. וכפר. עליו שתהא כפרה לשמו:

פסוק לב

פס'. ואם כבש יביא קרבנו. אמר רבי שמעון אע"פ שהכבשים קודמין לעזים בכל מקום לא מפני שהן מובחרים ת"ל (ואם עז קרבנו) מלמד ששניהן שקולין. כיוצא בו תורין קודמין לבני יונה בכל מקום יכול מפני שהן מובחרין מהם ת"ל ובן יונה או תור לחטאת מלמד ששניהם שקולין אבל אמרו חכמים האב קודם לאם בכל מקום האמור מפני שכבוד האב עדיף מכבוד האם ת"ל איש אמו ואביו תיראו מלמד ששניהם שקולין אבל אמרו חכמים האב קודם לאם בכל מקום מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו. יביא. וכתיב יביאנה מלמד שאם הפריש חטאתו ואבדה והפריש אחרת תחתיה ואח"כ נמצאת הראשונה שתיהן עומדות. מנין שיביא את זה שירצה ת"ל יביא. יכול יביא שתיהן ת"ל יביאנה אחת ולא שתים:

פסוק לג

פס'. וסמך ידו על ראש החטאת. לרבות חטאת נזיר וחטאת מצורע וחטאת מטמא מקדש לסמיכה. ושחט אותה לחטאת. שתהא שחיטתה לשם חטאת:

פסוק לד

פס'. ולקח הכהן מדם החטאת. שיהא קיבול דמה לשש חטאת. וכפר עליו הכהן שתהא כפרה לשם חטאת. מיכן אמרו שחט שלא לשמה קיבל שלא לשמה הילך שלא לשמה זרק שלא לשמה פסול:

פסוק לה

פס'. ואת כל חלבה יסיר כאשר הוסר חלב הכשב מזבח השלמים. שה פירש בכשבים שלמים חלב תותב קרום ונקלף שתי כליות ויותרת אף כאן כן. וכפר עליו. שה תלמוד לומר וכפר וכפר לפי שצריך ליתן ארבע מתנות ואם לא נתן אלא שלש כפר. וכפר אע"פ שלא נתן אלא שתים. וכפר אע"פ שלא נתן אלא אחת. וכפר וכפר וכפר. חד כאשר נשיא יחטא. חד ואם נפש אחת. חד ואם כבש יביא קרבנו. כתוב וכפר בשלשתן והן על מזבח העולה והיינו דאמרי בית הלל דמים מלמעלה ונתן על קרנות המזבח ונאמרו דמים למטה ואת כל הדם ישפוך אל יסוד המזבח והוא בשפיכה אחת כן דמים של קרנות דיו במתנה. או כלך לדרך הזו דנין חטאת וארבע קרנות ממתנות שמזבח הזהב שארבעתן מעכבות כמו שאמר למעלה בפרים הנשרפים. ואל יוכיח זו מתן דמים של יסוד שאינו חטאת על ארבע הקרנות אלא שפיכות דמים ליסוד לפיכך צריך לומר וכפר וכפר וכפר שלשה פעמים וכו' הלכתא:

פרק ה

פסוק א

פס'. ונפש כי תחטא. הסמיך חטאת היחיד (לחטאת) יחיד. כי תחטא עיקר החטאת התלוי בנפש. ושמעה קול אלה. אין אלה אלא שבועה. וכן הוא אומר (במדבר ה':כ"א) והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה. אין לי אלא באלה שיש בה שבועה ומנין לעשות שבועה שאין עמה אלה בשבועה שיש בה אלה תלמוד לומר ושמעה קול אלה. עד שישמעו מפי התובע ולא מפי עבדו ולא מפי בנו ולא מפי שלוחו עד שיאמר להם הנתבע משביע אני עליכם אם יודעים אתם לו עדות שתבואו ותעידו. ושמעה קול אלה עד הראוי להעד ולא שיהא קרוב או פסול או עד מפי עד שנאמר והוא עד הכשר לעדות. ד"א ושמעה קול אלה והוא עד שקדמה עדות לשבועה ולא בזמן שקדמה שבועה לעדות. שאם השביעם לכשתדעו לי עדות תבואו ותעידוני אינם חייבין. ומנין שאינו מדבר אלא בתביעת ממון אמר ר' אלעזר נאמר כאן אויין ונאמר (כאן) אויין. אומרין כאן בתביעת ממון מה אויין אמורין בפקדון אינו מדבר אלא בתביעת ממון אף אויין אמורין כאן בתביעת ממון. או ראה או ידע. רבי יוסי הגלילי אומר מה ת"ל והוא עד או ראה לא אמרתי אלא שאפשר לה להתקיים בידיעה שלא בראיה ובראיה שלא בידיעה. ואיזו זו זו תביעת ממון ידע שהודה בפניו ראה שראה ממש. השביעו חמשה פעמים חוץ לב"ד והודה יכול יהו חייבים ת"ל והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו. לא אמרתי אלא במקום שאם אינו מגיד מתחייב זה (בנפשו) ואיזה זה זה בבית דין מיכן אמרו השביעו בחוץ וכפרו ובאו לב"ד והודו פטורין. הודו בחוץ ובב"ד כפרו חייבין. כפרו שניהם כאחת שניהם חייבין בזה אחר זה (הראשון) כפר אחד והודה אחד הכופר חייב. היו שתי כתי עדים כפרה הראשונה ואחר כך כפרה השניה שתיהן חייבות מפני (שמדות) [שעדות] יכולה להתקיים בשתיהן. אם לא יגיד. נדרש לו ונדרש בלמ"ד ובאל"ף ופירושו אם לו לבעל הדין לא יגיד. ונשא עונו שאם השביע עליו והלך והודה חוצה לו (פטור מן השבועה) אינו נפטר מן השבועה עד שיגיד למי שהשביעו:

פסוק ב

פס'. או נפש אשר תגע בכל דבר טמא. זקנים הראשונים היו אומרין יכול אם יגע אדם בנוגע טמאות יהא חייב ת"ל בנבלת חיה טמאה מה אלו מיוחדים שהם אבות הטומאות יצא דבר שאינו אב הטומאה. ר' עקיבא אומר יכול אפי' יגע באוכלין ומשקין ובכלי חרש יהא חייב ת"ל בבהמה מה בהמה מיוחדת שהיא אב הטומאה יצאו אלו שאינן אב הטומאה. וכשהוא אומר בכל דבר טמא לרבות השורף פרה ופרים והמשלח השעיר שהן מטמאין (בהמה) [במשא]. בכל דבר טמא. לרבות הסככות והפרעות והקיר ואילן

המיסך על הארץ. פרעות. אלו אבנים היוצאות מן הקיר. בנבלת חיה טמאה אפי' כזית ממנה. בנבלת בהמה טמאה להוציא קרניה ושערה. בנבלת שרץ טמא לרבות (צפורן) [צרופן] ועירובן. ונעלם ממנו והוא שנעלם ממנו טומאה ולא נעלם ממנו מקדש וכו' מפורש במסכת שבועות:

פסוק ג

פס'. או כי יגע בטומאת אדם. [אדם] זה המת. טומאת אדם. זה טמא מת. לכל טומאתו. לרבות זבין וזבות נדות ויולדות. אשר יטמא (בה). לרבות בועל נדה. בה. לרבות בולע נבלת עוף טהור שהוא מטמא בגדים אבית הבליעה. ומנין שאינו מדבר אלא בטומאת מקדש וקדשיו דכתיב כי את מקדש ה' טמא. וכתי' והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אף חיוב קרבן האמור כאן בטומאת מקדש וקדשיו. ונעלם ממנו. רבי אומר ממנו מכלל דהוה ליה ידיעה. והוא ידע הרי שתי ידיעות. אינו חייב אלא עד שיהא בה ידיעה בתחלה וידיעה בסוף והעלם בינתיים:

פסוק ד

פס'. או נפש כי תשבע וגו'. אינו חייב על המהרהר עד שיבטא בשפתיו. להרע או להיטיב. מה הטבה רשות אף הרעה רשות להרע לאחרים שאינו חייב אלא בנשבע להרע לעצמו כי הא דאמר ר' יוחנן אהא בתענית עד שאבוא לביתי. וכן הוא אומר (תהילים ט"ו:ד') נשבע להרע ולא ימיר. או להיטיב לאחרים הוא חייב ולא להרע יכול לעבור על המצוה (והוא) חייב קרבן ת"ל להרע או להיטיב מה הטבה רשות אף הרעה רשות. הנשבע לבטל את המצוה שאם עבר לבטל את המצוה מלקין אותו ומקיים את המצוה אבל נשבעין לקיים את המצוה כדי לזרז את עצמו וכן אמר דוד (תהילים קי"ט:ק"ו) נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך. ומנין אפילו דברים שאין בהם הרעה והטבה כגון אזרוק צרור לים ושלא אזרוק. ת"ל לבטא בשפתים. לכל אשר יבטא האדם, להביא את שאמר אוכל ושלא אוכל אכלתי ושלא אכלתי. האדם בשבועה. פרט לאנוס. ונעלם ממנו. פרט למזיד שמזיד אינו בקרבן אלא במלקות ארבעים. מיכן אמרו חכמים אל תהי פרוץ בנדרים שמא תמעול בנדרים:

פסוק ה

פס'. והיה כי יאשם לאחת מאלה. מלמד שהוא טעון וידוי מה וידוי האמור בשעיר המשתלח עד שהוא חי מתודה עליו אף וידוי האמור בשעיר כאן עד שהוא חי מתודה עליו. אשר חטא עליה מלמד שטעון סמיכה. והביא. אף לאחר יום הכפורים. את אשמו לה' לחטאתו אשר חטא מה חטאתו מותרה נדבה אף אשמו מותרו נדבה. נקבה ולא טומטום. מן הצאן ולא הפלגס שיצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא. כשבה או

שעירת עזים לחטאת אחת הוא מביא ואינו מביא שתים. וכפר עליו הכהן מחטאתו. על חטאתו שאם הפריש מעות לכשבה או לשעירה והעני מביא עוף. העשיר ירבה כשבה או שעירת עזים:

פסוק ז

פס'. ואם לא תגיע ידו די שה. אין אומרים לו ללוות או לעשות אלא עד שיגיע ידו. יש לו שה ואין לו צרכיו מנין (תלמוד לומר) שיביא קרבן עני ת"ל די שה. והביא את אשמו אשר חטא שתי תורים או שני בני יונה לחטאת. שתים מביא אחת אינו מביא. אחד לחטאת ואחד לעולה. שתהא מקדים חטאת לעולה כדי שיתכפר בחטאתו ואח"כ מביא דורון עולתו. והביא אותו אל הכהן. שיפרישם הוא ואחר כך יביאם. אל הכהן. מלמד שהוא חייב בטיפול הבאתן. והקריב את אשר לחטאת. בנין אב לכל החטאות הבאות עם העולות שיהו קודמות לעולות הבאות עמהן. ומלק את ראשו. (מלמד) מול הרואה את העורף וכן הוא אומר (במדבר כ"ב:ה') והוא יושב ממולי. ולא יבדיל. ואם הבדיל פסול:

פסוק ט

פס'. והזה מדם החטאת על קיר וגו'. מעצמה של חטאת. על קיר המזבח לא על קיר הכבש ולא על קיר היסוד ולא על קיר ההיכל. והנשאר בדם ימצה אל יסוד המזבח. זה קיר התחתון. חטאת הוא. שיהא כל מעשיו לשם חטאת. הוא. פרט לשמלקו שלא לשמו:

פסוק י

פס'. ואת השני יעשה עולה כמשפט. כמשפט עולת בהמה מה עולת בהמה מן החולין וביום וביד ימנית אף עולת העוף כן ר' ישמעאל אומר (ארבעה עולות) כמשפט עולת העוף ממול ערפו:

פסוק יא

פס'. ואם לא תשיג ידו לשתי תורים. אמר רב יהודה חביבה מצוה בשעתה שמיד הוא מביא עשירית האיפה ואין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא כשבה או שעירה. והביא את קרבנו אשר חטא עשירית האיפה. אחת מעשרה לשלש סאין שהם ז' רבעים ועוד האיפה ג' סאין סאה ו' קבין קב ד' לוגין לוג ששה ביצים וסימן גוד"ו, סלת מן החטים לחטאת. שיהא הפרש מעות לשום חטאת. לא ישים עליה שמן. נותן הוא על שיריה. לא ישים עליה שמן ואם נתן פסל. לא יתן עליה לבונה ואם נתן בשר. שנאמר כי חטאת היא מכל מקום. ומפני מה בשמן פסול ובלבונה כשר שהלבונה יכול ללקטה והשמן אינו יכול ללקטו. ר' יהודה אומר כי חטאת היא הא מנחת כהן גדול טעונה לבונה:

פסוק יב
פס'. והביאה אל הכהן והקטיר המזבחה. שיהא מקטיר לאשים. חטאת. שתהא מעשיה לשם חטאת. הוא. פרט לשקמצה שלא לשמה:

פסוק יג
פס'. וכפר עליו מאשר חטא לאחת מאלה. להשוות הקלים לחמורים בכבשה או שעירה או בשתי תורים או בעשירית האיפה. והיתה לכהן כמנחה. שתהא עבודת המנחה של כהן שלו. הרי היא לו כמנחת נדבתו מה מנחת נדבתו אינה נאכלת אף עשירית האיפה שלו לא תאכל. ר' שמעון אומר והיתה לכהן כמנחה. כמנחת ישראל מה מנחת ישראל נקמצת אף זו נקמצת הקומץ קרב לעצמו והשירים קריבין לעצמן:

פסוק יד
פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. הפסיק הענין ליתן ריוח למשה רבינו להבין בין פרשה לפרשה:

פסוק טו
פס'. נפש. לרבות כהן משיח למעילה. כי תמעול מעל. אין מעילה אלא שיקור וכן הוא אומר (ד"ה א' ה') וימעלו באלהי אבותיהם. וחטאה בשגגה. נאמר כאן חטאת ונאמר בתרומה חטא מה חטא האמור בתרומה פוגם ונהנה אף כאן. בשגגה פרט למזיד אע"פ שיש בה עון מיתה. מקדשי ה'. קדשים המיוחדים לשם יצאו קדשים קלים שאינן מיוחדים לשם. מקדשי ה'. לרבות קדשי בדק הבית. והביא. אף לאחר יום כפורים. איל תמים בן שתי שנים שאין איל אלא לשון קשה. וכן הוא אומר (מ"ב כ"ד) ואת אילי הארץ לקח. מן הצאן. ולא מן הפלגס. בערכך כסף. יכול אף דינר ת"ל שקלים. יכול שקלי נחשת ת"ל כסף. אי שקלי כסף יכול בבליות מדיות קפודקיות ת"ל בשקל הקדש. סלעים של שקל צורית. לאשם. שיהא הפרש מעות לאשם. פירוש האשם הוא הממון:

פסוק טז
פס'. ואת אשר חטא מן הקדש ישלם. לרבות פחות משוה פרוטה לתשלומין אבל אין חייבין עליו מעילה בפחות משוה פרוטה. ואת חמישיתו יוסף עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה. ונתן אותו לכהן. מלמד שהכהן עצמו מועל. והכהן יכפר עליו. מלמד שהאיל והאשם מעכבין ואין החומש מעכב. האשם זו מעילת. הממון. האיל כמשמעו. ונסלח לו אין משיירין לו ליום הכפורים:

פסוק יז
פס'. ואם נפש. הרי זה מוסיף על ענין (רשות) מלמד שספק מעילות מביא אשם תלוי דברי רבי עקיבא. ועשתה אחת. לחייב על כל אחת ואחת שאם בא לפניו ספק חלב ודם ונותר ופגול בהעלם אחד חייב על כל אחת ואחת. חלב נותר ופגול ושומן לפניו אכל

אחת מהן ואינו יודע ודאי איזה מהן אכל מביא אשם תלוי. ועשתה אחת מכל מצות ה' ולא ידע ואשם ונשא עונו. ומה אם לא ידע ונשא עונו. אם ידע לא כל שכן. רבי יוסי אומר אם נפשך לידע מה שכרן של צדיקים לעתיד לבוא צא ולמד מאדם הראשון שעבר על מצוה אחת קנס לו מיתה ולדורותיו עד סוף כל הדורות. המקיים כמה מצות על אחת כמה וכמה שזוכה לו ולדורותיו. רבי אומר ומה אם ההורג נפש בשגגה קבע הכתוב נפש. הגומל חסד עם אחיו והמפרנס את העניים על אחת כמה וכמה שתתן לו נפשו, רבי אלעזר בן עזריה אומר הרי הוא אומר (דברים כ"ד:י"ט) כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה ומה השוכח ועשה צדקה קבע לו הכתוב ברכה. העושה ברצון עצמו ונותן מתנה לעני על אחת כמה וכמה:

פסוק יח

פס'. והביא איל תמים מן הצאן. להוציא הפלגס. בערכך לאשם. מה ערכך האמור למעלה בכסף שקלים אף כאן בכסף שקלים. לאשם שיהא הפרש לאשם:

פס'. וכפר עליו הכהן על שגגתו אשר שגג. שלא נודע לו בינתים. והוא לא ידע. פרט לשאמרו לו אחרים. וגסלח לו. הא (לא) ידע אינו מתכפר לו עד שיביא (אשם ודאי). למה זה דומה לעגלה ערופה שאע"פ שנערפה ואח"כ נמצא ההורג הרי זה יהרג:

פסוק יט

פס'. אשם הוא אשם אשם לה'. מלמד על אשם תלוי שאם שחטו וזרק את דמו ואח"כ נודע לו שחטא או נודע לו שלא חטא מנין שהוא מותר באכילה ת"ל אשם הוא מכל מקום. יכול אע"פ שלא נשחט ת"ל הוא. מה יעשה לו יצא וירעה בעדר. אשם אשם לה'. יכול כלו לבדק הבית ת"ל אשם לכהן. אי אשם לכהן יכול ינתן כלו לכהן ת"ל אשם לה'. הא כיצד מותיר אשמות נופלים לנדבה ולוקחין בהן עולות. הבשר לשם והעורות לכהנים. זה מדרש דרש יהוידע הכהן הגדול אשם הוא אשם אשם לה' נמצאו שני כתובים קיימים אשם לה' ואשם לכהן. ואומר (מ"ב י"ב) ככסף אשם וכסף חטאות לא יובא בית ה' לכהנים יהיו. ד"א אשם אשם לה'. להביא אשם שפחה חרופה שיבוא בכסף שקלים לפי שהוא באיל ומוציא אשם נזיר ואשם מצורע שאינן באיל ואינן בכסף שקלים:

פסוק כ

פס'. וידבר ה' אל משה. נפש כי תחטא ומעלה מעל בה'. אמר רבי לוי קשה גזל של הדיוט מגזל של גבוה שגזל הדיוט הקדים חטא למעילה ובגזל הקדש הקדים מעילה לחטא. אמר רבי יוסי בן חנילאי לה' להביא קדשים קלים. בן עזאי אומר להביא את השלמים. רבי עקיבא אומר ומעלה מעל בה' שכל המכחש בפקדון מכחש בשלישי

שביניהם לפי שהמלוה והנושא ונותן בעדים המכחש בעדים מכחש. אבל המפקיד את חבירו ואינו רוצה שתדע בו נשמה אלא הקב"ה ומכחש מכחש בהקב"ה הוי ומעלה מעל בה'. וכחש בעמיתו. יכול דברים. ת"ל בפקדון דבר שהוא של ממון. או בתשומת יד. פירשו רבותינו בבבא מציעא כגון שייחד לו כלי להלואתו שאמר לו מזה יהא פרעונך כגון אפותיקי. או בגזל. שגזלו מידו כענין שנאמר (ש"ב פ) ויגזול את החנית מיד המצרי. או עשק את עמיתו. זה עושק שכר שכיר. ת"ר עמיתו עמיתו שני פעמים פרט לגבוה פרט לאחרים. וכחש. יכול הכחשת דברים שאמר לו לחבירו אכלתי היום והוא לא אכל הלכתי לעיר פלונית והוא לא הלך ת"ל כי תחטא. וכחש. שקדם חטא לכחישה כגון האמורים בפסוק בפקדון או בתשומת יד או בגזל או עשק את עמיתו. מה אלו מיוחדין שהן ממון אף כל ממון:

פסוק כב

פס'. או מצא אבדה וכחש בה. ולא במוצאה. ונשבע על שיקר. כגון המערב מים ביין. חול בפול. כיוצא בהן. על אחת מכל אשר יעשה האדם לחטא בהנה. מה אלו מיוחדים שאינן קנסות יצאו הקנסות כגון שאמר לו אנסת ופתית את בתי והוא אומר לא אנסתי ולא פתיתי. המית שורך לשורי והוא אומר לא המית:

פסוק כג

פס'. והיה. מיד. והשיב את הגזלה. גזילה הוא משיב אבל אינו משיב תשלומי גזל. אשר גזל. על מה שגזל הוא משלם לא על מה שגזל אביו לא ישיבנו כל עיקר. ת"ל את העושק. תנן התם הגוזל ומאכיל את בניו ומניח לפניהם פטורין מלשלם. רבי שמעון אומר אם היה דבר שיש לו אחריות חייבין לשלם. אשר עשק. ולא שעשק אביו. או את הפקדון אשר הפקד אתו. בזמן שהוא עמו ישלמנו ואם אינו עמו יפייס על דמיו. או את האבדה אשר מצא. פרט למציל מן הים ומן הנהר ומן העובדי כוכבים ומן הלסטים *):

פסוק כד

פס'. או מכל אשר ישבע עליו לשקר ושלם. בא ליתן את האמור למעלה למטה להביא תשומת יד עליו לשקר. ושלם. אינו משלם לאחר השבועה. ושלם אותו בראשו ולא תשלומי כפל. וחמשתיו. המשלם בראש מוסיף חומש אבל המשלם תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה אינו מוסיף חומש. וחמשתיו מלמד שהוא מוסיף חומש על חומש עד שיתמעט (החומש) משוה פרוטה. יוסף עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה וזהו חומש (מלגו). לאשר הוא לו יתננו. ולא יתננו לשלוחו שיולך לו שנאמר לאשר הוא לו יתננו לשליח בית דין או ליורש. ביום אשמתו. היינו דתנן בית שמאי אומרים ילקה בחסר וביתר ובית הלל אומרים בשעת הוצאה ר' עקיבא אומר בשעת התביעה:

פסוק כה

פס'. ואת אשמו יביא לה'. אף לאחר יום הכפורים, איל תמים. בן שתי שנים ולא פלגס. בערכך. נאמר כאן בערכך ונאמר להלן בערכך מה להלן בכסף שקלים אף כאן. לאשם. שיהא הפרש מעות לשם אשם:

פסוק כו

פס'. וכפר עליו הכהן לפני ה'. ונאמר להלן על אחת מכל אשר יעשה לאשמה בה לחייב על כל אחת ואחת כיצד היו חמשה תובעין אותו ואמרו תן לנו פקדון ותשומת יד וגזל שיש לנו בידך. שבועה שאין לכם בידי פקדון ותשומת יד וגזל ואבדה. ופעמים שאינו חייב אלא על אחת על הרבה תביעות. כיצד היה תובעו ואומר לו תן לי חטים שהפקדתי אצלך אמש ושלפניו שבועה שאין לך בידי כלום אינו חייב אלא חטאת אחת שנאמר על אחת. והוא הדין לחמשה בני אדם. לאשמה בה. פרט לפחות משוה פרוטה. ויתר דברי השבועות מפורשים במסכת שבועות ובתורת כהנים:

טיכוס חטרי השבועות

כי את כל מעשה האלהים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (קהלת י״ב:י״ד) **כל הנביאים וכל החכמים לא הוסיפו ולא גירעו**. ולפי שהיה קהלת חכם ולימד דעת את העם בא לפרש דברי התורה שהרי אמרה תורה למען ייטב לך ולמען יאריכון ימיך ויש צדיקים שבאין להם מקוראות (עי' קדושין ל"ט:) ויש רשעים שאוכלין עולמם שלם בשלוה ובהשקט לפיכך הוצרך לומר כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט. ללמדך שאין שכר המצות בעולם הזה ולא תשלום הרעות כי אם ליום הדין (שנאמר) ועל כל המעשה שם. לכך נאמר כי את כל מעשה כלומר כל מעשה בני אדם האלהים יביא במשפט ליום הדין. על כל נעלם. אמרו חכמים הרג כנה בפני חבירו ונמאס והוא לא ידע שחבירו נמאס בה אפילו בכך יביאנו במשפט. וכן הרק בפני חבירו ונמאס כל שכן על הנעלמות הכתובות בפרשת ויקרא בהעלמת טומאות מקדש וקדשיו ובהעלמת שבועת בטוי ושבועת העדות ושבועת הפקדון ולפי שהיתה הפרשה ארוכה קצרתי הענין בה וכתבתי לענין השבועות ענין לבדה בקיצור שהשבועות להם דרכין כענין ששנינו במסכת שבועות בפרק שלישי שבועות שתים שהן ארבע שאוכל ושלא אוכל שאכלתי ושלא אכלתי. שבועה שלא אוכל ואכל כל שהוא חייב. רבי עקיבא אומר אמרו לו היכן מצאנו באוכל כל שהוא שהוא חייב שזה חייב אמר להן היכן מצאנו במדבר ומביא קרבן [שזה] מדבר ומביא קרבן. אלא כשם שנשנית לזו נשנית לזו. לכך קורא להן שתים לפי שאמר הכתוב להרע או להיטיב שתים לשעבר ושתים להבא וכו'. מתניתין וכולם נקראין שבועות בטוי שחייב עליהן קרבן ועכשיו שאין בית המקדש קיים הוא בר מלקות

ארבעים. ותנן נשבע חייב וגו' שבועה שלא אוכל ככר זו שבועה שלא אוכלנה ואכלה אינו חייב אלא חטאת אחת זו היא שבועת בטוי שחייבין על זדונה (כרת) ועל שגגתה קרבן עולה ויורד. ואמרו רז"ל כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן שנאמר (דברים כ"ה:ג') ונקלה אחיך לעיניך כיון שלקה הרי הוא אחיך פירוש קרבן עולה ויורד הוא קרבן עשיר כבש ואם אין ידו משנת מביא שתי תורים או שני בני יונה ואם דל הוא מביא עשירית האיפה לכך נאמר עולה ויורד:

פרק שני

הוא שבועת שוא ואי זו היא כדתנן נשבע לשנות את הידוע לאדם אמר על עמוד האבן שהוא של זהב ועל הזהב שהוא של אבן ועל האיש שהוא אשה ועל האשה שהיא איש. נשבע על דבר שאי אפשר לו אם לא ראיתי נחש בקורת בית הבד אם לא ראיתי גמל פורח באויר זו שבועת שוא שחייבים על זדונה כרת ועל שגגתה פטור. שבועת בטוי נוהגת באנשים ובנשים. אמר שמואל כל העונה אמן אחר השבועה כמוציא שבועה מפיו דמי שנאמר (במדבר ה':כ"ב) ואמרה האשה אמן אמן. כלומר שאם הדיין השביעו והוא עונה אמן כאלו הוא נשבע בפיו:

פרק שלישי

שבועות העדות נוהגת באנשים ולא בנשים שנאמר (דברים י"ט:ט"ו) על פי שני עדים למה לא נאמר שנים אלא שני ללמד גזרה שוה כתיב כאן שני עדים וכתיב להלן (שם) ועמדו שני האנשים מה להלן אנשים אף כאן אנשים. ואע"פ שיש עדות שהנשים כשרות לה כגון נאמנת אשה לומר איש פלוני מת להשיא את אשתו וכן נאמנת להביא גיטה כדי שתנשא. ונאמנת על הבכור לומר זה יצא ראשונה. ונאמנת על עצמה לומר טהורה אני וטמאה. ונאמנת לומר נשביתי וטהורה אני. ושבועת העדות נוהגת ברחוקים ולא בקרובים בכשרים ולא בפסולים בפני ב"ד ושלא בפני ב"ד. כיצד אומר לעדים בואו והעידוני שבועה שאין אנו יודעין לך עדות וכו' כדתנן בשבועות בפרק שבועת העדות משביע אני עליכם בשבועה האמורה בתורה. מצוה אני עליכם בצואה האמורה בתורה. אוסרכם אני באיסור האמור בתורה הרי אלו חייבים. בשמים ובארץ הרי אלו פטורין. באל"ף דל"ת ביו"ד ה"א בשדי בצבאות בחנון ברחום בארך אפים ברב חסד ובכל הכנויים הרי אלו חייבים. והעדות דברי הכל בעמידה. ובעלי דינין בשעת גמר דין בעמידה והדיין בישיבה שנא' (שמות י"ח:י"ג) וישב משה לשפוט את העם ויעמוד העם על משה. דביתהו דרב הונא הוה ליה דינא קמיה דרב נחמן אמר היכי איעביד. איקום מקמה מסתתמן טענותיה דבעל דינה אי לא איקום מקמה אשת חבר הרי היא כחבר. אמר

לשמעיה אפרח בר אוודא. והאמר מר בשעת גמר דין הכל בעמידה בין עדים בין בעלי דין ודיין בישיבה. דיתיב כמאן דשארי מסאניה ואומר איש פלוני אתה זכאי ואיש פלוני אתה חייב. ואמר רבא בר רב הונא האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא וזילא ביה מילתא למיזל גבי דיינא דזוטר מיניה לאסהודי גביה לא ניזיל. ואי צורבא מרבנן הוא סהדא מותבינן ליה משום דעשה דכבוד תורה עדיף. אמרו חכמים מנין לתלמיד שאמר לו רבו אתה יודע שאם נותנין לי מאה מנה איני בודה מנה יש לי אצל פלוני ואין לי אלא עד אחד לך והצטרף עמו אסור לעשות כן שנאמר (שמות כ"ג:ז') מדבר שקר תרחק:

פרק רביעי

שבועת הפקדון נוהגת באנשים ובנשים ברחוקים ובקרובים בכשרין ובפסולין בפני ב"ד ושלא בפני ב"ד מפי עצמו אבל לא מפי אחרים. אינו חייב עד שיכפור בו בב"ד דברי ר' מאיר וחכמים אומרים בין מפי עצמו בין מפי אחרים בין שכפר בו חייב. וחייב על זדון השבועה ועל שגגתה עם זדון הפקדון ומהו חייב על זדונה אשם בכסף שקלים. שבועת הפקדון כיצד אמר לו תן לי פקדון שיש לי בידך. שבועה שאין לך בידי. או שאמר לו אין לך בידי משביעך אני ואומר לו אמן חייב וכולי פירקא דשבועת הפקדון:

פרק חמישי

שבועת הדיינין הטענה שתי כסף וההודאה בשוה פרוטה. ואם אין הודאה ממין הטענה פטור. כיצד שתי כסף יש לי בידך אין לך בידי אלא פרוטה פטור. שתי כסף ופרוטה יש לי בידך אין לך בידי אלא פרוטה חייב. מנה לי בידך אין לך בידי פטור. מנה לי בידך אין לך בידי אלא חמשים דינר חייב. מנה לאבי בידך אין לו בידי אלא חמשים דינר פטור מפני שהוא.כמשיב אבדה. מנה לי בידך אמר לו הן. אל תתנהו לי אלא בעדים. למחר אמר לו תנהו לי. נתתיו לך חייב מפני שצריך ליתן לו בעדים. מנה לי בידך אמר לו הין למחר אמר לו תנהו לי נתתיו לך פטור. אין לך בידי חייב. ואלו שאין נשבעין עליהן העבדים והקרקעות השטרות וההקדשות. אין נשבעין אלא על דבר שבמדה ושבמשקל ושבמנין. כיצד בית מלא מסרתי לך כיס מלא מסרתי לך והוא אומר איני יודע אלא מה שהנחת אתה נוטל פטור, זה אומר עד הזיז וזה אומר עד החלון חייב. זוקקין את הנכסים שיש להם אחריות עם הנכסים שאין להם אחריות לישבע עליהן. אין נשבעין על טענת חרש שוטה וקטן. ואין משביעין את הקטן אבל נשבעין לקטן ולהקדש. המלוה את חברו על המשכון ואבד המשכון וכו' ומסקנא מי נשבע מי שהפקדון אצלו שמא ישבע זה ויוציא הלה את הפקדון. אמר שמואל האי מאן דאוזפיה לחבריה אלפא זוזי ומשכין ליה קתא דמגלא עלויהו אבד קתא דמגלא (עלויהו) אבד אלפא זוזי וכו' ואם שוה המשכון שיעור

זוזי ומשכנו בשעת הלואתו הרי הוא בחזקת המלוה אבל הראשון כי לזכר ולפקדון נתנו לו. אבל אם משכנו אחר הלואתו הרי הוא בחזקת המלוה אבד המשכון אבדו מעותיו:

פרק שישי

כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמים שנאמר (שמות כ"ב:י') ולקח בעליו ולא ישלם מי שעליו לשלם הוא נשבע. ושכיר מאי טעמא תקון רבנן דמשתבע ושקיל משום דבעל הבית טרוד בפועליו ומשום כדי חייו דשכיר. והני מילי שתבעו שכיר בזמנו אבל לאחר זמנו אינו נשבע ונוטל. אמר רב ירמיה בר אבא שלחו מבי רב לשמואל ילמדנו רבינו אומן אומר קצצת לי שתים והוא אומר לא קצצתי לך אלא אחת מי נשבע. שלח להו בזו ישבע בעל הבית ויפסיד שכיר דקציצה ודאי מדכר דכירי אינשי והלכתא מגלגלין שבועה על ידי שבועה. והלכתא אפילו שומר נשבע ואפילו אשת שומר נשבעת. ושאמרו הכמים שכנגדו חשוד על השבועה במאי חשוד. תאנא אפי' בשבועת שוא. והלכתא כר' מאיר דאמר עד חומס פסול לכל העדיות. היו שניהם חשודין הלכתא יחלוקו. ואין אדם מוריש שבועה לבניו דתאני רבי אמי (שם) שבועת ה' תהיה בין שניהם ולא בין היורשים. תנן התם חנוני על פנקסו נשבע. האומר תן לבני חטים כך וכך ולפלוני כך וכך ממון הוא אומר נתתי והן אומרים לא נטלנו הוא נשבע ונוטל והן נוטלין בלא שבועה. והיתומים לא יפרעו אלא בשבועה שלא פקדנו אבא שלא אמר לנו אבא שלא מצאנו בין שטרותיו של אבא ששטר זה פרוע. העיד רבי יוחנן בן ברוקה אפילו נולד הבן לאחר מיתת האב הרי זה נשבע ונוטל, רבן שמעון בן גמליאל אומר אם יש שם עדים שאמר אביו בשעת מיתתו ששטר זה אינו פרוע נוטלן שלא בשבועה. אמר רבא מת לוה מלוה נשבע ליורשיו ואפי' מת מלוה יורשי מלוה נשבעין ללוה אבל מת לוה תחלה ואח"כ מת המלוה כבר נתחייב המלוה לבני לוה שבועה ואין אדם מוריש שבועה לבניו. וכל פירקא דכל הנשבעין דמסכת שבועות. הטוען לחבירו ואומר מנה לי בידך והוא אומר לא היו דברים מעולם ואין לו עדים אין הדין אלא להחרים בלבד. וכן אמר רב נחמן משביעים אותו שבועת היסת, והוא החרם אולי יתפחד ויודה לו. וכן ראוי לגולל ספר תורה לקללות וכל מה שרוצה בעל דינו להפחידו בנדות ובאפר ובשופרות הרשות בידו וכל מי שהוא עובר החרם פסול לעדות ונקרא רשע וחשוד בשבועה נשבע שכנגדו ונוטל. והלכתא המלוה את חברו בעדים אין צריך לפרעו בעדים ואם אמר לו אל תפרעני אלא בעדים צריך לפרעו בעדים. ואם אמר לו הלכו העדים למדינת הים נאמן ובשבועה. אמר רבא כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי. ההוא גברא דהוה טעין לחבריה קמי רב חטים ושעורים וכוסמין אמר לו המתן עד שיגלגל עליו ואתה נשבע לו לבסוף. ההוא דאמר

ליה לחבריה הב לי מאה זוזי דמסיקנא בך הא שטרא אמר ליה ולא פרעתיך. אמר להו הנהו סטראיה וודאי רוח שלי. אמר רב נחמן איתרע שטרא והלכתא כוותיה והני מילי דפרעיה באפי סהדי ולא אידכר שטרא אבל פרעיה בין דידיה לדידיה מגו דיכול למימר ליה לא היו דברים מעולם יכול לומר סטרא נינהו. והלכתא שטר שיש בו עדים כשרים ואע"ג דאיכא תרין קרובין לא פסילי הנך קרובים לשטרא והלכתא עדים הקרובים בין לערב בין למלוה בין ללוה פסולין:

פרק שביעי

מי שמת והניח אשה ובעל חוב ויורשין וכו' (**כתובות פ"ט מ"ב**). ר"ע אומר ינתנו ליורשין שכולן צריכין שבועה והיורשין אין צריכין שבועה והלכה כר"ע. הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה ובראיה. עד אחד מעיד שהיא פרועה לא תפרע אלא בשבועה מדרבנן כדי להפיס דעת ב"ח. והלכתא תינוק בן יומו נוחל ומנחיל והלכתא אלמנה בין מן האירוסין בין מן הנשואין גובה כתובתה והלכתא צריכה שבועה שלא הטמינה ואע"ג דגמרי' במסכת גטין רב לא מגבי לה כתובה לאו מילתא משום דחייש לשבועת שקר מגבינן לה בחזקה שהיא נשבעת על האמת. והדין הזה קודם שנישאת אבל אם נישאת חיישינן שהבעל מיפר שבועתה. והלכתא ערב דכתובה לא משתעבד מ"ט מצות קא עביד ולא מידי חסר. ושבועת היסת שמחרימין ב"ד על הכופר במלוה הוא שאמר שלמה בן דוד (דברי הימים ב ו':כ"ב) אם יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו. וחומר בשבועות מכל איסורין שבתורה שאפילו על השוגג מתחייב. ומעשה באשה אחת שהפקיד לה עני אחד בשני בצורת דינר ונתנתו בכד הקמח ושכחה ולשה אותו ונתנתו לעני אחר ונשבעה לו שלא נהנית ממנו ולפי שנהנת דבר מועט כמלוא דינר בצק שאלמלא הדינר היה בצק נכנס במקומו בשעה שנתנה לעני ונתחייבת ומת בנה וכן מפורש במסכת שבועות. ת"ר שבועת הדיינין אף היא בלשונה נאמרת אומרים לו הוי יודע שכל העולם נזדעזע בשעה שאמר לו הקב"ה למשה בסיני (שמות כ) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכל עבירות שבתורה נאמר בהם ונקה וכאן נאמר לא ינקה וגו' וכשמשביעין אותו אומרים לו הוי יודע שלא על דעתך אנו משביעין אותך אלא על דעתינו ועל דעת ב"ד. ולמה משביעין אותו. דאמרי רבנן פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי מספק ממון לכך משביעין אותו או מחרימין אותו שלא יתבייש או יתפחד מן השבועה וישוב. ופירש רב האי גאון ז"ל שיעור שתי כסף שתות וחצי מן הכסף של ערבייא והם הנקראים תמונית והם כל שמונה כספים בכסף אחד. ובזה סמכנו במאתים כסף מוהר בתולה שהם כ"ח כספים ולאלמנה י"ב כספים וחצי מכ"ד כסף לסלע שתות

למקח ואם תקשה אמרו רבותינו (שם כב) ולקח בעליו ולא ישלם כיון שקיבלו בעלים שבועה שוב אינו משלם אע"פ שהביא עדים והא תנן איכא פקדוני ואמר לו אבד משביעך אני ואמר לו אמן והעדים מעידים אותו שגנבו משלם תשלומי כפל וכו' זה הדין בזמן שלא הודה התובע בפני ב"ד שאין לו עליו לא עדות ולא ראיה אבל אם אמר בעל דינו התובע אין לי עליו עדים ולא ראיה וקיבל שבועתו ולאחר זמן מצא עדים אינה כלום לפי שהלכה כדברי חכמים במסכת סנהדרין ובלבד שלא יהיו העדים במקום אחר או דיסקיא של אביו מופקדת ביד אחר שזה מביא ראיה וסותר ואפילו נשבע. ויתר דברי ערכי שבועות על ספר דברי הדינים שלם כל אחת ואחת במסכתא נחצבה ונקצבה בעזרת דגול מרבבה:

פרשת צו את אהרן

טוב אתה ומטיב למדני חקיך (תהילים קי״ט:ס״ח)

אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע טוב אתה לכל באי העולם וביותר עם ישראל שאתה טוב ומטיב להם בכל ענין ואתה מלמדם תורתך ומצותיך וחקיך כענין שנא' (ישעיהו מ״ח:י״ז) אני ה' [אלהיך] מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך וכבר הזהיר הקב"ה לישראל על עסק הקרבנות בפרשת ויקרא אם עולה קרבנו ושאר כל הזבחים והעולות והשלמים והמנחות אבל הן צריכין למוד לכך נאמר פרשת צו ללמד תורת העולה תורת החטאת תורת המנחה תורת השלמים:

פרק ו

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. הזכיר השם על הקרבנות כדי שיהו נקרבין לשם. אל משה. השם שנקרא בו בראשונה. לאמר. לדורות:

פסוק ב

פס'. צו את אהרן. צו זה זירוז מיד ולדורות ויש בו חסרון כיס. את אהרן ואת בניו. ללמדך שמשנתנה כהונה לאהרן ולבניו אין עבודה אלא בכהנים וכן אמרו לו לעוזיהו (דברי הימים ב כ״ו:י״ח) צא מן המקדש כי מעלת. לאמר. להזהיר גדולים על הקטנים. זאת תורת העולה. מה בא ללמדנו אם עולת התמיד כבר נאמר (שמות כ״ט:ל״ח) וזה אשר תעשה על המזבח וגו'. ואם עולת נדבה הרי כבר נאמר (ויקרא א׳:ו׳) אם עולה קרבנו. והפשיט את העולה. אלא הוא שאמרו רבותינו ז"ל כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא שנתחדש דבר לפי שאומר לנו שנים ליום עולה תמיד. ואין אנו יודעין מאיזה זמן התחלת תמיד של שחר ועד איזה זמן תמיד של בין הערבים. לפיכך הוצרך לומר

זאת תורת העולה המיוחדת שבעולות. ואיזו זו עולת התמיד שנאמר (במדבר כ"ח:ב') תשמרו להקריב לי במועדו. זאת תורת העולה לבית העולמים. ואמר היא העולה ראשונה שלא יהא קרבן אחר קודם לעולת התמיד של שחר ואחר שאמר לך שלא יהא דבר קודם לתמיד של שחר חזר לומר על התמיד של בין הערבים שיהא קרב והולך כל הלילה שלא יהא דבר מאחר לעולת הערב אלא ישלים כל הקרבנות קודם עולת הערב. על מוקדה על המזבח כל הלילה, להביא איברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב שהרי התמיד היה קרב בתשע שעות ומחצה ואם לא נתעכלו האברים מבערב היה מהפך בהן כל הלילה כדי לשרפן שנאמר על מוקדה על המזבח כל הלילה. עד הבקר מה ת"ל ללמד לנו תרומת דישון המזבח שהיו תורמין אותו מקרות הגבר או סמוך לו בין מלפניו בין מלאחריו לפי שלא כל העתים שוות. ואש על המזבח תוקד בו. להביא מערכה שניה לקטורת כלומר אש על המזבח הפנימי הגחלים שהיו מכניסין עם המחתה להקטיר בבקר של המזבח הפנימי. תוקד בו. במזבח החיצון שכבר אמר על מוקדה על המזבח זו מערכה גדולה שהיו עורכין שם העולה כדתנן במסכת תמיד סודר את המערכה גדולה מזרחה חזית מזרחה ראשי הגזירים הפנימים נוגעים בתפוח (וריחו) [וריוח היה] בין הנזירים שהיו מציתין את האליתא משם. נבררו משם עצי תאנים (ציים) [יפים] למערכה שניה לקטרת כנגד קרן מערבית דרומית וכו':

מדרש צו את אהרן.

צו את בני ישראל את קרבנו ביום צותו את בני ישראל להקריב הקרבנות להזכירם לפני אלהיהם. ואת בניו. חלק להם כבוד בשביל אביהם. זאת תורת העולה. אמר רבי שמעון בן יוחאי אין העולה באה אלא על ידי הרהור הלב שנאמר באיוב (איוב א':ה') והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם. זאת תורת העולה. לפי שאמר למעלה מן הענין נפש כי תחטא צריך להביא עולה שלא מן הגזל אלא עולה שהקב"ה חפץ בה שנאמר (ישעיהו ס"א:ח') שונא גזל בעולה. ואומר (תהילים מ':ז') עולה וחטאה לא (חפצתי) [שאלת]:

פסוק ג

פס'. ולבש הכהן מדו בד. חזר ללמד על דין עולת הבקר. שקודם הקרבת התמיד היו תורמין את המזבח ועורכין את המערכות ומציתין בהן את האור ואח"כ היה שוחט את התמיד. כדתנן במסכת תמיד מי שהוא רוצה לתרום את המזבח משכים וטובל עד שלא יבוא הממונה אמר להן מי שטבל יבא ויפייס הפייס יזכה מי שזכה. האברים והפדרים שלא נתעכלו סולקין אותן לצידי המזבח אם אין הצדדין מחזיקין אותם סודרין אותם

בסובב ועל גבי הכבש החלו מעלין באפר החלו מעלין בגזירין לסדר המערכה וכו'. ולבש הכהן מדו בד. שהכהן שהיה משכים לתרום את הדשן מעל המזבח היה לובש מדו בד מדו מדיו כמדתו. בד. שהיה של בוץ. ומכנסי בד יהיו על בשרו. מה ת"ל ילבש על בשרו להביא לבישת מצנפת ואבנט להרמת הדשן שכהן הדיוט משמש בד' כלים כתנת ומכנסים מצנפת ואבנט. ולמה הזכיר אלו השנים בלבד ללמדנו שלא יהא דבר קודם למכנסים שנאמר ילבש על בשרו שכיון שטבל ועלה ונסתפג בסדינו מיד הוא לובש המכנסים. ולמה הקדים מדו בד למכנסים לפי שמכסה כל הגוף אבל מכל מקום אע"פ שהקדימו הכתוב מכנסים קודם שנא' על בשרו עד שבשרו מגולה. ולבש. להביא מצנפת ואבנט שאין עבודה במקדש בלא ד' כלים נאמר כאן ולבש ונאמר להלן (ויקרא ט"ז:ד') ורחץ במים את בשרו ולבשם מה להלן כל הכלים לובש אף כאן כל הכלים לובש. כל הכלים הראויים לכהן הדיוט שהרי כהן גדול משמש בה' כלים ד' שאמרנו ומוסיף עליהן חשן ואפוד ומעיל וציץ. ר' שמעון אומר מדו בד אלו ד' כלים שנאמר ולבש הכהן את בגדי הבד בגדי הקדש. ומכנסי בד יהיו על בשרו. שלא יהא דבר קודם למכנסים. והרים את הדשן אשר תאכל האש. וכי הדשן אוכל את הדשן או האש אוכלת את הדשן והלא האש אינה אוכלת אלא העצים והעולה אלא והרים את הדשן זו תרומת דשן. אשר תאכל האש. יכול העצים ת"ל את העולה. אי עולה יכול איברי עולה ת"ל אשר תאכל האש הוא שאמרו רבותינו במסכת תמיד קידש ידיו ורגליו מן הכיור נטל מחתת הכסף ועלה לראש המזבח ופינה את הגחלים הילך והילך וחתה מן המאכולת הפנימית וירד הגיע לרצפה הפך פניו לצפון היה מהלך למזרחו של כבש כעשר אמות צבר את הגחלים על גבי הרצפה מקום שנותנין שם מוראות העוף ודישון מזבח הפנימי ומזבח וכו' הרי למדנו לתרומת הדשן כיצד שהיה מחתה במהתה של כסף מן הגחלים תרומת הדשן והיה צוברן על הרצפה אצל המזבח והיו כל תרומות הדשן נבלעות במקומן וגם מוראות העוף ודישון מזבח הפנימי והמנורה שנא' ושמו אצל המזבח. ושמו. שלא יתפזר. ושמו. בנחת. אצל המזבח. סמוך למזבח. ושאר הדשן שהיה על המזבח היו מעלין אותו על גבי המזבח והיה דומה לגבעה וחכמים קוראין אותו במשנה תפוח לפי שהיה תפוח על המזבח כעין גבעה גבוהה. ותנן מימיו לא נתעצל (כהן) [הכהן] מלהוציא את הדשן. היו מוציאין אותו אל מחוץ למחנה:

פסוק ד

פס'. ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים. אחרים פחותין מהן. מכאן לימדה תורה דרך ארץ שבגדים שבישל בהם קדירה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו. והוציא את הדשן. זה

(כלל) [כל] הדשן חוץ מתרומת הדשן. אל מחוץ למחנה. חוץ לשלש מחנות. אל מקום טהור. מקום ששורפין שם פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים:

פסוק ה

פס'. והאש על המזבח תוקד בו. רבי יוסי אומר מנין שיעשה מערכה אחת לקיים האש ת"ל והאש על המזבח תוקד בו. וחכמים אומרים אלו שני גזירין שהן מקיימין את האש. לא תכבה. מלמד שכל המכבה עובר בלא תעשה. ובער עליה הכהן עצים בבקר בבקר. מכאן שתרומת הדשן תחלה ואח"כ סדור המערכות שנא' בבקר בבקר לפי שנא' (שמות כז) בבקר (בבקר) בהטבת נרות וכתיב בקטרת (שם ל) בבקר בבקר. והואיל ומכשיר הקטרת והמנורה היא האש מעריכין את המערכות ואחר כך מדשן המנורה ואחר כך מקטיר ואחריו התמיד. וכן אמרו רז"ל מי שזכה בדישון מזבח הפנימי והמנורה היו מקדימין לפניהם וד' כלים בידו וכו' ביום היה מטיב ובין הערבים היה מדליק והקטרת היה אחר דישון מזבח הפנימי כך מפורש במסכת תמיד. ובער עליה הכהן עצים בבקר. עליה על המערכה עצים הכשרים למערכה. בקנים היו מתליעין אותן שכל עץ שהיה בו תולע פסול למערכה. וערך עליה העולה. שלא יהא קרבן קודם לתמיד של שחר. והקטיר עליה חלבי השלמים. שלא יהא דבר מתעכב לאחר תמיד של בין הערבים: פסיקתא פרעת צו זוטרתא

פסוק ו

פס'. אש תמיד. תמיד אפילו בשבת. תמיד אפילו בטומאה שטומאה התירה היא בצבור שהרי הציץ מרצה שנאמר (שמות כ"ח:ל"ח) ונשא אהרן את עון הקדשים. לא תכבה. אף במסעות ומה היו עושין לה כופין עליה פסכתר. ותנן פסכתר היתה כלי גדול מחזקת לתך והוא סיר דמתרגמינן פסכתורותיה. ושתי שרשרות היו בה אחת שהוא מושך בה ויורד ואחת שהוא אוחז בה מלמעלה בשביל שלא תתגלגל:

פסוק ז

פס'. וזאת תורת המנחה לבית עולמים. תורת המנחה. תורה אחת לכל המנחות שיטענו שמן ולבונה חוץ ממנחת חוטא ומנחת סוטה. הקרב. כלומר הקרב יקריבו אותה בני אהרן שיש הקרב לשון למי שהדבור אליו. כמו (שמות כ"ח:א') הקרב אליך את אהרן אחיך. ודומה לזה (יחזקאל ז':כ"ג) עשה הרתוק כי מלאה הארץ כלומר אומר הנביא עשה יעשה מלך בבל הרתוק כדי לכבוש את גבורי ישראל להורידם בבלה והם רתוקות נחשת וברזל והם כבלים כי לא מצאנו לנביא שעשה רתוקות ומשקל זה הפסוק מן העלם יעלימו שהרי העלם זה ציווי למי שדבר עמו שנאמר העלם עיניך מאשת חן והעלם

יעלימו זה ספור על אחרים. הקרב אותה. כולה. בני אהרן. ולא בנות אהרן. לפני ה'. יכול בדרום ת"ל לפני ה' הא כיצד הוא מגישה לקרן דרומית מערבית:

פסוק ח

פס'. והרים ממנו. מן המחובר. שלא יביא עשרון אחד בשני כלים. בקומצו שלא יעשה מדה. לקומץ אלא הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו. מסלת המנחה. ולא סולת חברתה. ומשמנה. ולא משמן חברתה. ואת כל הלבונה אשר על המנחה. שילקט כל הלבונה ויעלה לאישים. ריח ניחוח אזכרתה לה'. נזכרים בה נזכרים בקומצה ונזכרים בלבונתה:

פסוק ט

פס'. והנותרת ממנה. כשרה ולא פסולה. יאכלו. ריבה בכל מאכל שירצה. אהרן ובניו. אהרן תחלה ואחר כך בניו. מצות תאכל. לפי שהיתה בכלל היתר ונאסרה וחזרה והותרה יכול יחזור להתירה הראשון ותאכל אפילו חמץ תלמוד לומר מצות תאכל:

פירוש היתה בכלל היתר קודם שהפריש הסלת לשם מנחה ונאסרה משום קדושה והותרה לאכילה לכהנים. כיוצא בו יבמה יבא עליה מצוה לפי שהיתה בכלל היתר קודם שנתקדשה לבעל ונאסרה מאחר שנתארסה וחזרה והותרה שמת בעלה יכול תחזור להתירה הראשון להיות מותרת לכל אדם ת"ל (דברים כ"ה:ה') יבמה יבא עליה מצוה. אוי להם לחומסי נפשם ומדברים על יסוד עולם עתק ויתגאו בעצמם להחליף חוקים ולהפר ברית עולם. ואבותינו היו בזמן בית המקדש אשר הוסד בימי נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי וראו היאך היתה תקון העולה והמנחה והאשם והשלמים וכל הקרבנות. וכאשר קבלו מידי הנביאים כך כתבו במשנתם להיות לעד בישראל. ואחרי כן קמו תרבות אנשים חטאים שלא ידעו בין ימינם לשמאלם אלא חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו אשר העמיקו שיחתן מלימוד הישמעאלים ממשקל רוח [תזזית] שעלה בקדקדם ולא סמכו על דברי רבותינו לאסור ולהתיר אלא מה שעלה בדעתם כתבו ומסרו להטעות ולהכשיל הרבה עם גמולם תבא בראשם ואנחנו נקיים. כי איך יתכן להניח עדים שראו בעיניהם ולסמוך על המגידים מדעתם לאמר כן היה. והלא עמנו מסכת מדות ומסכת תמיד ומסכת מנחות ומסכת מעילה. ומסכת תמורה ומסכת ערכין ומסכת זבחים. ותיקון הסמיכות והתנופות וההגשות וההקטרות וההקרבות מכהנים גדולים שראו את הנביאים. שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה ששימש בכהונה גדולה אחרי יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול שיצא בימי אלכסנדרוס מקדון שיצא לקראת המלך מלובש בבגדי קדש וירד המלך ממרכבתו והשתחוה לו וכל הענין מפורש במסכת יומא. ושאר הכהנים עד רבי ישמעאל בן אלישמע כהן גדול שהיה בבית שני בימי אספסיאנוס קיסר ולישראל קבלה דור אחר דור כענין שנא' (דברים ל"ג:ד') תורה צוה

לנו משה מורשה קהלת יעקב. (נשוב לעינינו) תאכל. כל שהוא. במקום קדוש. יכול במחנה הלוים ת"ל בחצר אהל מועד (י"א) ובבית עולמים בעזרה. יאכלוה. שלא יאכלו עמה חולין:

פסוק י

פס'. לא תאפה חמץ. אפיה בכלל היתה שהרי נאמר לא תעשה חמץ. למה יצאת אפיה להקיש אליה מה אפיה מיוחדת ומעשה יחידים וחייבין עליה בפני עצמה אף אני ארבה לישתה ועריכתה לחייב על כל מעשה בפני עצמה. חלקם נתתי אותה מאשי. לאחר מתנות האשים יש לו חלק ולא קודם מתנת האשים. אותה. כשרה ולא פסולה. קודש קדשים היא. שכשם שזו אין לו בה חלק אלא לאחר המתנות אף (על) קדשים אין לך בה אלא לאהר מתנות האשים. כחטאת. מה חטאת מן החולין וביום וביד ימנית אף זה מן החולין וביום וביד ימנית. וכאשם. מה אשם אם נשחט שלא לשמו כשר אף זו אם נקמצה שלא לשמה כשרה לכך שנינו כל המנחות שנקמצו שלא לשמן וכו'. ר"ש אומר מנחת חוטא דינה כדין חטאת שאם נקמצה שלא לשמה פסולה. מנחת נדבה הרי היא כאשם ואם נקמצה שלא לשמה כשרה:

פסוק יא

פס'. כל זכר בבני אהרן. לרבות בעלי מומין במחלוקת שנוטלין חלקם. יאכלנה. הכשרה ולא הפסולה. חק עולם. לבית עולמים. לדורותיכם. שינהוג לדורות. מאשי ה'. אין להם אלא לאחר מתנות האשים. כל אשר יגע בהם יקדש. יכול אע"פ שלא בלע ת"ל בהם עד שיבלע. יכול אפילו נגע במקצתו יהא כולו פסול שנא' אשר יגע. יקדש. הנוגע בלבד פסול. הא כיצד נוטל מקום הבלע. יקדש להיות כמותה. ואם פסולה ואם כשרה. תאכל. כחמור שבה:

פסוק יג

פס'. זה קרבן אהרן. יבא זה ויכפר על העגל הזה. ואומר (בעזרא) [נחמיה ט] זה אלהיך (ישראל). ת"ר זה קרבן אהרן ובניו אהרן מביא לעצמו ובניו מביאין לעצמן. אילו כהנים הדיוטות כשהבן מתקרב תחלה לעבודה מביא עשירית האיפה שלו ועבודה בידו. אחד כהן גדול ואחד כהן הדיוט שעבדו עד שלא הביאו עשירית האיפה שלהן עבודתן פסולה. ביום המשח אותו. מכאן שאין מושחין כהן גדול אלא ביום. אותו. מלמד שאין מושחין שני כהנים גדולים כאחד. ד"א ביום המשח אותו. ביום שנמשח מביא עשירית האיפה. סלת מנחה תמיד. מלמד שכיון שהתחיל שוב אינו פוסק אלא מיום המשה אותו עד לעולם מביא בכל יום. ודומה לו ביום קנותך השדה קנית גם את רות המואביה מן אותו היום והלא העשירית האיפה א' מעשרה לשלש סאין שהן שבע רבעים ועוד סלת מן

החטים. תמיד אפילו בשבת. מחציתה בבקר ומחציתה בערב אם נטמא חציו של בין הערבים או אבד מביא עשרון אחד מביתו וחוצהו מקריב מחציתו ומחציתו אבד (מביא עשרון) וכן כהן שהביא מחצית בשחרית ומת ומינו כהן אחד תחתיו מביא עשרון שלם וחוצהו חציו קרב וחציו אבד נמצאו שני חצאין קריבין ושיני חצאין אבדין:

פסוק יד

פס' על מחבת בשמן. מלמד שהיא טעונה כלי בשמן להוסיף לה שמן אחד ואיני יודע כמה הרי אתה דן טעונה שמן ומנחת נסכים (וזו) טעונה שמן מה מנחת נסכים ג' לוגין לעשרון אף זו ג' לוגין לעשרון:

פירוש מנחת נסכים שבפ' שלח לך. (במדבר ט"ו:ב') דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וגו' ועשיתם [אשה] לה' עולה או זבח. וכתיב (שם) סלת עשירון בלול ברביעית ההין שמן. הין י"ב לוגין הרי רביעית שלשה לוגין כלך לדרך הזו זו טעונה שמן ומנחת נדבה טעונה שמן שנא' (ויקרא י"ד:כ"א) למנחה ולוג שמן. מה להלן לוג לעשרון אף כאן לוג לעשרון. נראה למי דומה דנין מנחה שהיא באה תמיד וטעונה כלי ודוחה את השבת ודוחה את הטומאה והיא תכט"ש דמסכת מנחות תמיד כלי טומאה שבת. או כלך לדרך הזו יג"ל מנחת יחיד ובגלל עצמה וטעונה לבונה וכו'. כדמפורש בתורת כהנים. תעשה מורכבת. מלמד שהיא נעשית ברותחין שכיון שהמים רותחין יש להן תרבוך ויש אומרים מורבכת מלשון נבוכים בזמן שהן רותחין הן נבכין ונו"ן משמשין כגון נאצר ראצר: ומרנא ורבנא טוביהו נתיישב שהלכה זו שיאמרו חכמים ז"ל במסכת מנחות בסוף פרק התכלת נראה למי דומה דנין תכט"ש מתכש"ט ואמרי דנין יגי"ל מיגי"ל והשיב בזה הענין הרי י' האחרון ביגי"ל אינו סימן לפי שאם תבוא לדרוש י' על עשרון שזו טעונה עשרון וזו טעונה עשרון והרי יו"ד תחת עשרון נתנן סימן יו"ד אם כן היה ראוי לכתוב דנין יגע"ל עי"ן תחת עשרון שהרי יו"ד הראשון היא מנחת יחיד וג' בגלל עצמה למ"ד טעונה לבונה אלא ללמדך שאינו (אלא) [לא] יגי"ל ולא יגע"ל אלא יג"ל כמו שאמרו רבותינו בתורת כהני' יג"ל מיג"ל ויו"ד השנית טעות. ואם נתבע ביג"ל צריכין אנו לקבוע כתט"ש תמיד טומאה שבת שאם תוסיף כ"ף שתאמר כלי אם כן הייתי אומר הנך נפישן תכט"ש ארבעה ויג"ל שלשה אלא תט"ש עיקר ויג"ל אינו עיקר. אכל כלי ועשרון אינם עיקר וכן מצאתי בתורת כהנים. הנ"ה זא"ת חקרנוה כן היא. והתלמוד הוסיף כו"ג ואינם עיקר וגם הפירושים בדעת התלמוד ואין בזה כלום. ואם בקשת לומר יגי"ל תאמר נם תכט"ש זה ד' וזה ד' ואליבא דרבי שמעון דאמר בתורת בהנים ריבה שמן מנחת חביתים וריבה שמן מנחת אילים מה מנחת אילים שני לוגין

לעשרון אף זו שני לוגין לעשרון נראה למי דומה דנין מנחה שכולה זה קרבן אהרן ובניו ממנחה שכולה עשרון. מנחת כבשים. ואל תוכיח מנחת ח' אילים שאין כולה עשרון ויבוא י' השני תחת עשרון אבל על לשון האחרת לא יבוא י' כלל ואם יו"ד לא יתכן כ"ף לא יתכן והרי יסודו ומעמדו. תופיני (אמתתו) תאפה נא נא כלומר עד שהיא היה תאפה אותה ולא תבשל אותה תחלה. ואחר כך תאפינה רבי דוסא אומר תופינה לשון נאה לשון נוי. מנחת פתים. מלמד שהוא כופל לשנים ושנים לארבעה ואינו מבדיל. תקריב ריח ניחוח לה'. מה ת"ל שמא תאמר מה אהרן מקריב בכל יום אף בניו כן ת"ל זה. ומה אהרן דוחה את השבת ואת הטומאה אף בניו כן ת"ל זה. מה אהרן מביא רבוכה אף בניו כן ת"ל זה:

פסוק טו

פס'. והכהן המשיח. זה משוח בשמן המשחה בזמן בית הראשון אבל מרובה בגדים היה בבית שני שאין שם שמן משחה שכבר נגנז עם הארון כדאמרינן במסכת הוריות. ואותם הכהנים של בית שני נקראים מרובה בגדים על שם ארבעה כלים שלובש כהן גדול יותר מן ההדיוט. חשן ואפוד ומעיל וציץ. מנין שיביא עשירית האיפה ת"ל תחתיו מבניו. את שבנו עומד תחתיו מביא עשירית האיפה יצא משוח מלחמה שאינו עומד תחתיו שנא' (שמות כ"ט:ל') שבעת ימים ילבשם הכהן [תחתיו] מבניו אשר יבוא אל אהל מועד יצא משוח מלחמה שאינו בא אל אהל מועד לשרת בקדש. מבניו יעשה אותה. מלמד שהבן קודם לכל אדם בזמן שהוא ממלא מקום אבותיו שנאמר (ויקרא ט"ז:ל"ב) ואשר ימלא את ידו לכהן תחת אביו אבל אינו ממלא מקום אבותיו יבא אחר וישמש תחתיו. ד"א מבניו יעשה אותה. לימד על כהן גדול שמת תהא מנחתו קריבה משל יורשין. יעשה אותה. שלמה ולא חציה. חק עולם לה'. ממי שהברית שלו. כליל תקטר. י' הקטרה:

פסוק טז

פס'. וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל. מנחת כהנת נאכלת מנחת כהן לא תאכל בא הכתוב ליתן לא תעשה על אכילתו:

פסוק יז

פס'. וידבר ה'. דבר אל אהרן ואל בניו לאמר. לפי שהכהנים אוכלים והבעלים מתכפרים לכך נאמר דבר אל אהרן ואל בניו לדורות. זאת אינה נוהגת בבמה. תורת החטאת. (תורת החטאות) לכל החטאות שיהא דמן טעון כיבוס שנאמר ואשר יזה מדמה על הבגד וגו' במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת לפני ה' מלמד שכל החטאות טעונות צפון. קדש קדשים היא. לרבות זבחי שלמי צבור לצפון כדתנן זבחי שלמי צבור ואשמות אלו

הן אשמות. אשם גזילות. אשים מעילות, אשם שפחה חרופה. אשם נזיר. אשם מצורע. אשם תלוי. שחיטתן בצפון וכו'. היא. פרט לתודה ולאיל נזיר:

פסוק יט

פס'. הכהן המחטא אותה יאכלנה. פרט לטבול יום ולמחוסר כפרה ולאונן שאין ראוי לחטא אותה. במקום קדוש תאכל. יכול במחנה לויים ת"ל בחצר אהל מועד. במקום קדוש תאכל. לרבות לשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש:

פסוק כ

פס'. כל אשר יגע בבשרה. יכול שלא (כבלע) [בלע] ת"ל בבשרה עד שיבלע בבשרה לא בעצמות ובגידים לא בקרנים ולא בטלפים. יקדש. להיות כמוה אם פסולה נפסל אם כשרה תאכל כחמור שבה. ואשר יזה מדמה על הבגד. מדם הכשרה ולא מדם הפסולה. מדמה. לא מדם קדשי קדשים. אשר יזה על הבגד. נתז על מקצתו של בגד יכול יהא טעון כיבוס ת"ל אשר יזה עליה תכבס. מקום הדם טעון כיבוס אין הבגד כולו טעון כיבוס. ניתז מידו של מזה עד שלא הוזה טעון כיבוס (ומהיזה) [ומשהוזה] אינו טעון כיבוס שנא' אשר יזה עליה. בגד. אין לי אלא בגד ומנין לרבות את העור משהופשט ת"ל ואשר יזה על הבגד:

פסוק כא

פס'. וכלי חרש אשר תבשל בו. החטאת. והיכן ישבר למעלה. תכבס במקום קדוש. (וכלי חרש). מה כיבוס במקום קדוש אף שבירת כלי חרש במקום קדוש. מכאן אמרו חכמים כלי חרש אינו יוצא מידי דפנו לעולם ואין לו תקנה אלא שבירה. וכן לענין יין נסך וכן לענין חמץ בפסח. ומה טעם כלי חרש ישבר לפי שבושלה בו חטאת היום. ואם יבוא למחר לבשל בו החטאת פולט החטאת של אתמול בחטאת היום והוא נותר מעורב בקדשים. לפיכך טעון שבירה. ואם בכלי נחשת בושלה החטאת. ומורק ושוטף במים. לפי שאינו בולע ואינו פולט. וכן לכל איסורין שבתורה (אבל כל שאר מיני מתכות טעונין ליבון באש). וכלי עץ. יביאנו ברותחין ובכלי ראשון בזמן שהוא רותח על האש. ומורק. כמריקת הכוס. ושוטף. כשטיפת הכוס. במים. כל שהן ולא בארבעים סאה:

פסוק כב

פס'. כל זכר בכהנים יאכל אותה. יאכל אותה כשרה ולא פסולה. קדש קדשים. לרבות כל הקדשים שבשלם בכלי חרש טעון שבירה. בכלי נחשת טעון מריקות שטיפה משום נותר:

פסוק כג

פס'. וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד. וכל לרבות כל הקדשים דברי ר' עקיבא. אמרו לו לר' עקיבא אפילו אתה מרבה כל היום אין כן אלא חטאת אלא וכל לרבות האשם. אשר יובא מדמה אפילו מקצת דמה מכאן אמרו חטאת שקיבל דמה בשני כוסות יצא אחד מהן לחוץ הפנימי כשר. אל אהל מועד לכפר בקדש. להביא שילה ובית עולמים. ולא תאכל באש תשרף. מלמד ששריפתה לפנים. לא תאכל. נתן לא תעשה על אכילתו:

פרק ז

פסוק א

פס'. וזאת תורת האשם. לבית עולמים. תורת האשם תורה אחת לכל האשמות שיהא דמן ניתן למטה שנאמר ואת דמו יזרוק על המזבח סביב שאע"פ שנא' כי כחטאת האשם הוא לכהן יכול ינתן דמו למעלה כדין חטאת ת"ל ואת דמו יזרוק על המזבח:

פסוק ג

פס'. ואת כל חלבו יקטיר. הכשר. והקטיר את הכל המזבחה אשה לה' אשם. לשם אישים. אשם אע"פ שלא סמך. הוא. מלמד שאם שחטו שלא לשמו כשר דברי ר' אליעזר וכן היה ר' אליעזר מוסיף האשם כדין חטאת וכו'. בתחלת מסכת זבחים חטאת דמו למעלה. אשם דמו למטה. חטאת אפילו גדייא בר זוזא. אשם בכסף שקלים זה וזה טעונין צפון. כל זכר. לרבות בעלי מומין. יאכלנו. הכשר ולא הפסול. קדש קדשים. לרבות שלמי צבור לזכרי כהונה לאכילה. הוא. פרט לתודה ולאיל נזיר:

פסוק ז

פס'. כחטאת כאשם. מה חטאת מן החולין וביום וביד ימנית אף אשם כן. תורה אחת להם. לסמיכה. הכהן אשר יכפר בו לו יהיה. פרט לטבול יום ולמחוסר כפורים ולאונן שאינו ראוי לכפר בו:

פסוק ח

פס'. והכהן המקריב את עולת איש. פרט לעולת הקדש. ד"א עולת איש. שעלת לאיש שנשחטה בזמנה פרט לשנשחטה שלא בזמנה וחוץ למקומה. עור העולה אשר הקריב. לרבות שאר קדשים. לכהן לו יהיה. פרט לטבול יום ולמחוסר כפורים ולאונן:

פסוק ט

פס'. וכל מנחה אשר תאפה בתנור. יכול לו לבדו ת"ל וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה. אם כן מהו לכהן המקריב אותה לו תהיה נותנין אות' לאותו בית אב שעובד באותו שבת.

אבל לא יחלקו זבחים כנגד עולות ולא כנגד מנחות שנאמר לכל בני אהרן תהיה איש כאחיו. האיש חולק אפילו בעל מום ואין קטן חולק אפילו תמים:

פסוק יא

פס'. וזאת תורת זבח השלמים. כל המביא שלמים מביא שלום:

פסוק יב

פס'. אם על תודה יקריבנו. מלמד שהתודה נשחטה לשם תודה ולשם שלמים. יכול אף שלמים ישחטו לשם שלמים ולשם תודה ת"ל זאת. מה שלמים טעונין סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק. אף תודה טעונה סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק. אם על תודה יקריבנו. פרט (ללדה) [לולדה] ולתמורה שאינן טעונין לחם. והקריב על זבח התודה. לחייב על כל זבח וזבח. חלות בלולות בשמן. מה ת"ל בשמן בשמן שני פעמים. א"ר עקיבא אילו נאמר בשמן אחד הייתי אומר הרי היא ככל המנחות ללוג כשהוא אומר בשמן בשמן שתי פעמים שאין רבוי אחר רבוי אלא למעט מיעטה לחצי לוג. יכול ישתלשל חצי לוג לשלשת (המסם) [מינים] הללו לחלות ולרקיקין ולרבוכה ת"ל סלת מורבכת חלות בלולות בשמן שאין רבוי אחר מיעוט אלא לרבות. כיצד עושה נותן רביעית לרבוכה. ורביעית לשני המינים, ורביעית שהוא נותן לשני מינים. נותן מחצה לחלות ומחצה לרקיקין. ולפי שא"ר עקיבא אין רבוי אחר מיעוט אלא לרבות א"ל ר' אלעזר בן עזריה לר' עקיבא אפילו אתה מרבה כל היום בשמן לרבות ובשמן למעט איני שומע לך. אלא חצי לוג שמן לתודה ורביעית שמן לנזיר. וי"א יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני. וזו הלכה שנתבקשה לי במסכת נדה. וסלת מורבכת חלות. כשם שהרבוכה סלת כך כולו סלת אפי' חלות אפי' רקיקין:

פסוק יג

פס'. על חלות לחם חמץ. וכי חמץ בלבד הוא והא כתיב מצות בלולות בשמן אלא כנגד חמץ הבא מצה מה חמץ עשרה עשרונים אף מצה עשרה עשרונים. מכאן אמרו התודה היתה באה חמש סאין ירושלמיות שהן שש מדבריות שתי איפות שהן כ' עשרון י' לחמץ וי' למצה י' לחמץ עשרון למצה עשרון לחלה ובמצה ג' מינין חלות ורקיקין ורבוכה נמצאו ג' עשרונות ושליש בכל מין וג' חלות לעשרון. ד"א על חלות לחם מלמד שאין הלחם מתקדש עד שיקרמו פניו בתנור. יקריב קרבנו על זבח. מלמד שאין הלחם מתקדש אלא בזביחה. על זבח תודת. שיהא זביחתו לשים תודה. שלמיו. לרבות שלמי נזיר לעשרה קבין ירושלמיים ולרביעית שמן:

פסוק יד

פס'. והקריב ממנו אחד. מן (המובחר) אחד שלא יטול פרס מכל קרבן שיהו כל הקרבנות שוין שלא יטול מקרבן לחבירו. תרומה לה'. ואני איני יודע כמה אלא נאמר כאן תרומה ונאמר במעשר תרומה מה תרומות מעשר אחד מעשרה אף זו אחד מעשרה. למדנו כמה היא תרומה. אבל חלות איני יודע כמה היא נאמר כאן חלות ונאמר בלחם הפנים חלות שנא' (ויקרא כ"ד:ה') ואפית אותה שתים עשרה חלות שני עשרונים מה להלן שני עשרונים לחלה אף כאן שני עשרונים לחלה. או כלך לדרך הזו נאמר כאן לחם חמץ ונאמר לחם חמץ בשתי הלחם. מה להם חמץ האמור בשתי הלחם עשרון לחלה אף לחם חמץ האמור כאן עשרון לחלה. זהו שאמרו חכמינו ז"ל עשרה לחמץ עשרה לחלה. לכהן הזורק. למדנו שארבעים חלות היו בתודה וד' מהן לכהן והשאר נאכל לבעלים:

פסוק טו

פס'. ובשר זבח תודת שלמיו. בא ללמד כשם שהזבח נאכל ליום אחד כך הלחם אינו נאכל אלא ליום אחד שנא' ביום קרבנו. ומנין שאף תחלת זביחתו לא יהא אלא על מנת להאכל ליום אחד שנאמר וכי תזבחו זבח תודה ביום ההוא יאכל ואם אינו ענין לאכילה שהרי כבר נאמר ובשר זבח תודת שלמיו וגו' תנהו ענין לשחיטתו יהיה [על מנת] לאכול ליום אחד ואם לא עשה כן הרי זה פגול. לא יניח ממנו עד בוקר. אבל אוכל הוא כל הלילה. אם כן למה אמרו חכמים [עד] חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה:

פסוק טז

פס'. ואם נדר או נדבה זבח קרבנו. מה בין נדר לנדבה. הנדר בא על שום דבר כענין (בראשית כ"ח:כ') וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי, (במדבר כ"א:ב') וידר ישראל נדר וגו' אם נתון תתן אבל נדבה לא. ביום הקריבו את זבחו יאכל, ואמר הרי זה בא ללמד על הנאכלין לשני ימים. ומנין שתהא זביחתו על מנת ליאכל לשני ימים ביום הקריבו ת"ל וכי תזבחו זבח שלמים לה' לרצונכם תזבחהו. ביום זבחכם יאכל וממחרת. אם אינו ענין לאכילה תנהו ענין לזביחה שאף תחלת זביחתו לא תהא אלא על מנת ליאכל לשני ימים. ביום הקריבו את זבחו יאכל. מצוה לאכול ממנו ביום הראשון יכול כולו ת"ל וממחרת. אי ממחרת יכול מצוה לאכלו לשני ימים ת"ל והנותר. אם הותיר הותיר. אי והנותר יכול אם הותיר כולו לשני ימים יהא פסול ת"ל יאכל. אפילו כולו. יכול יאכל לאור השלישי ת"ל עד יום השלישי. עד יום הוא נאכל ואינו נאכל לאור השלישי: **מדרש אם על תודה יקריבנו**. חביבין ישראל לפני הקב"ה שהוא סולח עונותיהם על זבחיהם. אין לו זבח יביא דברים נאים שנא' (הושע י"ד:ג') קחו עמכם דברים. כל הזבחים באין על חטא חוץ מן התודה שהיא באה בלא חטא לפיכך הקב"ה מחבבה מכל

הקרבנות. וכן דוד אומר (תהילים נ׳:כ״ג) זובח תודה יכבדנני. בשני נוני"ן בעולם הזה ובעולם הבא. וכן כל העונה אמן בעוה"ז זוכה לענות לעתיד שנאמר (שם פט) ברוך ה' לעולם אמן ואמן. גדול הוא השלום וכולי אגדתא:

פסוק יז

פס'. והנותר מבשר הזבח ביום השלישי באש ישרף. ביום ההוא נשרף (או) [אבל] אינו נשרף בלילה. יכול אם עבר לא ישרף ת"ל ישרף לעולם. מבשר הזבח. לא מן העצמות ולא מן הגידים ולא מן הקרנים ולא מן הטלפים. הזבח. פרט לעובר ולשליא. מלמד שאין הנותר אלא בבשר הזבח. ביום השלישי. בנין אב לכל הנשרפים שלא יהו נשרפין אלא ביום:

פסוק יח

פס'. ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו. אמר ר' אלעזר כוף את אזניך לשמוע שהשוחט את זבחו על מנת לאכול ממנו בשלישי הרי זה בלא ירצה. המקריב אותו בשעת הקרבה הוא נפסל כלומר המקריב אותו הזבח שנקרב לו פגול יהיה, מכאן שנפסל במחשבה. יכול אין לי מחשבה פוסלת אלא באכילת בשר ומנין לרבות שירי הדם והקטר חלבים ת"ל ואם האכל יאכל אכילה לאדם אכילה למזבח. מצאנו חוץ לזמנו שמחשבה פוסלת. חוץ למקומו מנין שהמחשבה פוסלת. ת"ל בפרשת קדשים. ואם האכל יאכל ביום השלישי פגול הוא לא ירצה. אם אינו ענין לחוץ לזמנו תנהו ענין לחוץ למקומו. יכול יהו חייבין עליו כרת ת"ל בשלישי. עונו תשא. חוץ לזמנו בהכרת ואין חוץ למקומו בהכרת וכו' ברייתא. ד"א והנפש לא הצבור. האוכלת. לא המאכלת. עונו תשא. ונאמר להלן (ויקרא י״ט:ח׳) עונו ישא כי את קדש ה' חלל ונכרתה. מה להלן בכרת אף כאן בכרת:

פסוק יט

פס'. והבשר אשר יגע בכל טמא. במגע מטמא ולא במשא. בכל טמא. אפילו מחוסר כפורים מכאן אמר רבי יוסי לרביעי בקדש שהוא פסול. ומה אם מחוסרי כפורים שאינו פסול בתרומה פוסל בקדש. שלישי שהוא פוסל בתרומה אינו דין שיפסול בקדש למדנו לשלישי מן הכתוב ולרביעי מקל וחומר. והבשר כל טהור יאכל בשר. לרבות בשר הפנימי שיהא מותר מכאן אמרו אבר שיצא חוץ לחומה בפסחים חותך עד שמגיע לעצם וקולף עד שמגיע לפרק ומתירו מן הפרק וחותך ובמוקדשין גורר כל מקום שהוא רוצה שאין בו שבירת העצם, כל טהור יאכל בשר. מה ת"ל לפי שנאמר (דברים י״ב:כ״ז) ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' (על יסוד מזבח העולה) תאמר לא יאכלו זבח אלא בעליו כדרך הפסח לכך נאמר כל טהור יאכל בשר:

פסוק כ

פס'. והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה' וטמאתו עליו. לא נתחייב משום טומאה אלא לאחר זריקת הדם בזמן שהוא ראוי לטהורים. (מי) חייבין בו הטמאים פרט לפני זריקה שאין ראוי לטהורים. מכאן א"ר יהושע הפסח שבא בטומאה ואכלו ממנו זבים וזבות נדות ויולדות אינן חייבות, שהנשחט לטהורין חייבין בו טמאין ושאינו נשחט לטהורים אין חייבין בו טמאין. וטומאתו עליו. בטומאת הגוף הכתוב מדבר. ונכרתה הנפש. ולא הצבור. ההיא. לא אנוסה ולא שוגגת. מעמיה. ועמה שלום:

מדרש אם על תודה יקריבנו12 רבי פנחס ורבי לוי בשם רבי מנחם אמרו עתידין כל הקרבנות ליבטל לעתיד לבוא וקרבן תודה אינו בטל שנאמר (ירמיה יז) ומביאי תודה בית ה'. כל התפלות בטלות וההודאה אינה בטלה שנא' (שם לג) קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו לה' כי טוב. הודו לה' זו הודאה ומביאי קרבן תודה וכן אמר דוד (תהילים נ"ו:י"ג) עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך. ולמה השלמים הזכירם באחרונה שיש בהן (מנין) הרבה הדם ואימורים למזבח. חזה ושוק לכהנים. והבשר והעור לבעלים:

פסוק כא

פס'. ונפש כי תגע. לפי שאמר והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה' וטומאתו עליו כגון זב וזבה נדה ויולדת ובעל קרי כגון טומאת הגוף הוצרך לומר טומאת מגע במגע ולא במשא. בטומאת אדם או בבהמה טמאה וכו'. אלו נאמרו החמורות ולא נאמרו הקלות הייתי אומר קלות פטור צריך לומר קלות וחמורות. ואכל מבשר זבח השלמים אשר לה'. יצאו העצים והלבונה והקטרת שאינן ראוין לאכילה. הנפש. ולא הצבור. ההיא. לא אנוסה. מעמיה. ועמה שלום:

פסוק כב

פס'. וידבר ה'. הפסיק הענין דבר אל בני ישראל. בני ישראל מוזהרין על החלב ואין העובדי כוכבים מוזהרין על החלב. לאמר. להזהיר זה את זה. כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו. כל. לרבות חלבים שלא הוזכרו בפרשה:

פסוק כג

ניקוי הבשר12 **שור וכשב ועז**. פרט לחיה ולעופות. ד"א כל חלב להביא את הכוי ופחות מכזית שאינו בכרת והוא במלקות:

פסוק כד

פס'. וחלב נבלה וחלב טרפה. בנבלת בהמה טהורה הכתוב מדבר. יעשה לכל מלאכה. בין מלאכת הקדש בין מלאכת חולין. ואכול לא תאכלוהו. לעבור עליו בשני לאוין משום

חלב ומשום נבלה לפי שהוא מותר בהנייה למוכרו לעובד כוכבים. (ד"א ואכול לא תאכלוהו לעבור עליו בשני לאוין משום חלב ומשום נבלה):

פס'. כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה אשה לה'. אין לי אלא תמימים הראוין ליקרב חלב בעלי מומין מנין ת"ל מן הבהמה. ונכרתה הנפש. ולא הצבור שאין הצבור נתפשין על היחיד באכילת החלב. האוכלת. ולא המאכלת בכרת. האוכלת. אכילת כזית. מעמיה. ועמה שלום:

פס'. וכל דם לא תאכלו. יכול דם מהלכי שתים ת"ל לעוף ולבהמה. מה עוף ובהמה מיוחדין שיש [בהם] טומאה קלה ויש בהם טומאה חמורה ויש בהם אסור ויש בהם מותר. יצא דם מהלכי שתים שאין בהם טומאה קלה. ד"א כל דם. לרבות הגידים ודם התמצית. בכל מושבותיכם. אפי' אחרי חרבן הבית לפי שחובת הגוף נוהגת בארץ ובחוצה לארץ. לעוף ולבהמה. וחיה בכלל בהמה שנא' זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה וגו'. ד"א לעוף ולבהמה להוציא דם דגים וחגבים. אזהרה שמענו. עונש מנין ת"ל כל נפש אשר תאכל כל דם ונכרתה הנפש ההיא מעמיה. ועמה שלום. וכבר נאמר בפרשת ויקרא חוקת עולם לדורותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו. ומה אם חלב ודם שהנפש קצה בהם הזהיר הקב"ה עליהם כל כך. גזל ועריות שהנפש מחמדתן ומתאוה להם על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומר (דברים י"ב:כ"ה) רק חזק לבלתי אכול הדם וגו' ואומר לא תאכלנו למען ייטב לך. ואם מתן שכרן של אלו כך. מתן שכר של שאר המצות על אחת כמה וכמה. הוא שאמר דוד (תהילים ל"א:כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. וישעיה אמר (ישעיהו ס"ד:ג') עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. ולפיכך פותחין בתחלה בספר ויקרא ללמד לתינוקות מפני שהוא גופי תורה חוקים ומשפטים איסור והיתר לכך נקראת תורת כהנים ספרא דבי רב:

פסוק כט

פס'. דבר אל בני ישראל. מצוה ידועה לדורות מה בא לחדש תנופה. בני ישראל מניפים ואין עובדי כוכבים מניפים. בני ישראל מניפין ואין בנות ישראל מניפות. המקריב את זבח שלמיו. המקריב לרבות הגרים והעבדים יכול כל הקרבנות כולן יטענו תנופה ת"ל זבח. יצאו בכור ומעשר ופסח שאינן טעונין תנופה. שלמיו. ולא אשם מצורע. שלמיו. לרבות שלמי נזיר בנין אב כל שהוא טעון תנופה טעון הרמה:

פסוק ל

פס'. ידיו תביאנה את אשי ה'. כיצד כהן מניח ידו תחת יד בעלים החזה והשוק למעלה שתי כליות ויותרת הכבד למעלה מהן. ואם יש שם לחם מניח את הלחם למעלה

מהם ומניף, מוליך ומביא מעלה ומוריד שנא' (שמות כ"ט:כ"ז) אשר הונף ואשר הורם. התנופות קודמות להגשות:

פסוק לא

פס'. והקטיר הכהן את החלב. מכאן שאין אהרן ובניו זכאין בחזה ושוק אלא לאחר הקטר חלבים. שנאמר והקטיר הכהן את החלב המזבחה והיה החזה לאהרן ולבניו. נטמאו אימורין או אבדו יכול [לא] יהא אהרן ובניו זכאין בחזה ושוק ת"ל והיה החזה לאהרן ולבניו. וכן הוא אומר בבני עלי (שמואל א ב':ט"ו) גם בטרם יקטירון את החלב ובא נער וגו'. ויאמר אליו האיש קטר יקטירון כיום החלב וגו'. וכתיב (שם) ותהי חטאת הנערים גדולה וגו'. והיה החזה לאהרן ולבניו מחצה מחצה. ואת שוק הימין תתנו תרומה לכהן. לרבות שלמי צבור שיטענו תנופה שחוטין:

פסוק לג

פס'. המקריב את דם השלמים ואת החלב מבני אהרן. פרט לטמא בשעת זריקת דמים ולטהור בשעת הקטר חלבים שאין חולק בבשר שנא' המקריב את דם השלמים ואת החלב מבני אהרן לו תהיה שוק הימין למנה. ר' שמעון אומר כל שאינו מודה בעבודה אין לו בכהונה שנאמר המקריב לו תהיה. כ"ד מתנות כהונה הן וכולן לאהרן ולבניו בכלל ופרט וברית מלח. אלו הן עשר במקדש וארבע בירושלים ועשר בגבולין. עשר במקדש, חטאת בהמה. וחטאת העוף. אשם ודאי. אשם תלוי. זבחי שלמי צבור. ולוג שמן של מצורע. מותר העומר. ושתי הלחם, ולחם הפנים. ושירי המנחות. ד' בירושלים. הבכורה. והבכורים. ומורם מתודה ואיל נזיר. ועורות קדשים. וי' בגבולין. תרומה. ותרומת מעשר. וחלה. וראשית הגז. ומתנות. ופדיון הבן. ופדיון פטר חמור. ושדה אחוזה. ושדה חרמים. וגזל הגר. וכן היה ר' שמעון אומר (מלאכי א':י') מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם שני דברים שהיו נוטלין עליהן שכר דליקת הנר וסגירת הבית לא עשיתם חנם כל שכן שנוטלין עליהן שכר ואתן אותם לאהרן וגו':

פסוק לה

פס'. זאת משחת אהרן ומשחת בניו. זאת כדאי לאהרן ולבניו מלמד שאין אהרן ובניו צריכין שמן המשחה לעתיד לבא אלא משחת זאת די להם ומה אני מקיים (זכריה ד':י"ד), אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ. זה אהרן ודוד. ועל כי הזהיר מתנות כהונה הסמיך להם פרשה זו ולא הפסיק ביניהן ללמדך שלא תהא הפסקה בכהונתם לעולם. מאשי ה'. מלמד שאף האשים סייעו. ביום הקריב אותם לכהן לה'. מלמד שאף היום סיוע:

פירוש שהיתה הצלחה מלפני ה' לאכילת הקדשים מעל המזבח שנאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח וגו':

פסוק לו

פס'. אשר צוה ה' לתת להם. מלמד שהיו ישראל במתנות מהר סיני וזכו בהן אהרן ובניו משזכו בשמן המשחה. מאת בני ישראל. מרצון בני ישראל. חקת עולם לדורותם. שינהג הדבר לדורות:

פסוק לז

פס'. זאת התורה לעולה למנחה לחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים. אחר שפרטם למעלה חזר וכללם. מלמד שכשם שהמלואים נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני. אמר ריש לקיש מאי דכתיב זאת התורה לעולה למנחה לחטאת ולאשם, כל העוסק בתורה כאלו מקריב עולה ומנחה וחטאת ואשם. אמר רבי יצחק מאי דכתיב זאת תורת החטאת וזאת תורת המנחה כל העוסק בתורת העולה עולה לו כאלו מקריב עולות. בתורת מנחה כאלו מקריב מנחות:

פסוק לח

פס'. אשר צוה ה' את משה בהר סיני ביום צותו. מלמד שאין כשרין אלא ביום. את בני ישראל להקריב את קרבניהם לה'. הושוו כל הקרבנות על זה. שכשם שעולת סיני טעונה כלי אף כולם טעונין כלי שנאמר (שמות כ"ד:ו') ויקח משה חצי הדם וישם באגנות. אין לי אלא עולות מנין לרבות את כולם שטעונין כלי למדנו מזה שלא תוכל לומר תכש"ט במסכת מנחות (ולא) [אלא] תש"ט שהרי כולם טעונין כלי:

פרק ח

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. זו פרשת המלואים דע שאע"פ שנחלקו חכמים ביום השמיני יש מהם שאמרו שהוא שמיני למלואים שחל באחד בניסן. ויש מהם שאמרו כי חל יום שמיני בשמיני בניסן. ר' עקיבא אומר בפרק הישן במסכת סוכה נראין הדברים שהוא אחד בניסן שהרי הנשיאים הקריבו מאחד בניסן שנא' (במדבר ז':פ"ד) זאת חנוכת המזבח וכבר כל שבעת ימי המלואים לא הקריב אהרן כי אם משה שנא' וישחט ויזרוק משה את הדם. והיאך היה משה מקריב קרבנן של נשיאים ולא מצינו שזרק משה כי אם דם המלואים ולא עוד אלא שכתוב (ויקרא ט) כי היום ה' נראה אליכם. ואפשר עד עתה היו הנשיאים מחנכים ולא נראה עד יום שמיני אלא נראין דברי האומר אותו היום נטל עשר עטרות ראשון לכהונה. ראשון לחדשים. וכן הוא את מוצא (שם י) ואת שעיר החטאת דרש דרש משה. זה על מה נשרף ואלו למה לא נאכלו שנא' (שם) אכול

תאכלו אותה כל אחת ואחת שעיר נחשון ושעיר העדה אבל שעיר החדש נשרף שלא כתורה שנא' (שם) ואותה נתן לכם לשאת את עון העדה. וכתיב (שם ט) [שעיר] עזים (אחד) לחטאת:

פסוק ב

פס'. קח את אהרן. מה ת"ל לפי שנאמר (שמות ל"ב:ל"ה) ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן. כסבור שנתרחק אהרן ת"ל קח את אהרן. ד"א קח את אהרן. קחם בדברים שלא יהא לכם אלא לדבר אחד. זה היה מעשה קודם הקמת המשכן שבעת ימים שהרי עד יום השמיני לא שרת השכינה שנא' ויהי ביום השמיני קרא משה. הוא היום שנטל עשר עטרות וכו'. וכל שבעת הימים היה משה מחנך את אהרן ואת בניו כדרך שישראל היו עושין בכל שנה שבעת ימים קודם ליוה"כ היו מפרישין כה"ג מביתו וכו'. ואע"פ שכבר נצטווה משה רבינו על זה בפ' ואתה תצוה חזר ושינה אותם בשעת מעשה. קח את אהרן ואת בניו אתו ואת הבגדים. שזכורין למעלה ואלה הבגדים אשר יעשו. ואת שמן המשחה שפקדתיך שנא' (שם ל) ועשית אותו שמן משחת קדש. ואת פר החטאת שנאמר (שם כט) והקרבת את הפר ואת שני האילים שנאמר ואת האיל האחד תקח לא כסדר האמור להלן בואתה תצוה אמור כאן שכאן הקדים הקרבת אהרן למלואים ולהלן הקרבת המלואים לאהרן:

פסוק ג

פס'. ואת כל העדה הקהל. עשה במעמד כל העדה שיהו נוהגין קדושה בכהונה:

פסוק ד

פס'. ויעש (אהרן) [משה] כאשר צוה ה' כשם שהסדיר משה. זה הדבר. מה זה הדבר האמור להלן בקידוש אהרן ובניו הכתוב מדבר. ויקרב משה את אהרן ואת בניו וירחץ אותם במים. אותה שעה זכה אהרן ובניו בקידוש ידים ורגלים:

פסוק ז

פס'. ויתן עליו את הכתונת. מלמד שנעשה משה סגן לאהרן הוא היה מפשיטו והוא היה מלבישו וכשם שנעשה לו סגן בחייים כן נעשה סגן במותו. שנאמר (במדבר כ':כ"ה) קח את אהרן ואת אלעזר בנו והפשט והלבש וגו'. ומנין שעשה כן שנאמר (שם) ויעש משה כאשר צוה ה' ויפשט משה את אהרן. וכי היאך היה משה יכול להפשיט את אהרן בגדים כסדרן והלא העליונים הם העליונים לעולם וכמו כן התחתונים אלא מעשה נס עשה הקב"ה לאהרן כמותו יותר מבחייו. העמידו משה על הסלע והפשיטו בגדי כהונה ובגדי שכינה נלבשין תחתיהן וכן הפשיט בגדים התחתונים תחלה ואחר כך העליונים:

פסוק ח
פס'. וישם עליו את החשן. פרשה זו לימדה לשעתה ולימדה לעתיד לבא. לימדה לשירות יום הכפורים. בכל יום היה משמש בבגדי זהב וביוה"כ בבגדי לבן. וישם עליו את המצנפת לא כסדר האמורין להלן אמורין כאן. להלן הסדיר את הבגדים כסדרן וכאן היה מסרגן.להלן הסדיר את הקרבנות תחלה ואח"כ הסדיר את הבגדים:

פסוק י
פס'. ויקח משה את שמן המשחה. ר' יהודה אומר שמן המשחה שעשה משה ראה כמה נסים נעשו בו וכו' כדמפורש בהוריות כדמפורש לעיל:

פסוק יא
פס'. וימשח את המזבח. לא כמשיחת אהרן ובניו משיחת כל הכלים. משיחת אהרן ובניו מאחר שהלבישן חוזר ומושחן שנא' (תהילים קל"ג:ב') כשמן הטוב על הראש. משיחת כלים כל כלי וכלי טעון משיחה בפני עצמו:

פסוק יב
פס'. ויצק משמן המשחה. בתחלה היה יוצק שמן על ראשו ואחר כך נותן לו שמן בין ריסי עיניו.

פסוק יג
פס'. ויקרב משה את בני אהרן. כשם שנעשה סגן לאהרן כך נעשה סגן לבניו:

פסוק יד
פס'. ויגש את פר החטאת. מתחלה לא היה נקרא פר החטאת שנא' לקח פר בן בקר וכשהוא פורט את מעשיו נקרא פר החטאת. וזהו היה פר החטאת של אהרן ולא פר של צבור ויסמוך אהרן ובניו:

פסוק טו
פס'. וישחט ויקח משה את הדם. כל ז' ימי המלואים היה משה משמש בכהונה גדולה הוא היה שוחט הוא היה זורק הוא היה מזה הוא היה מחטא הוא היה יוצק הוא היה מכפר שנאמר וישחט ויקח משה את הדם היה משה שוחט ואהרן היה רואה אותו. מזה ואהרן רואה אותו. משלו חכמים משל לבת מלכים שנישאת קטנה ופסק עם אמה שתהא משמשת (אותה) [אותו] עד שתתלמד. ויקדשהו ויכפר עליו. כפרה זו איני יודע מה היא אלא אמר משה שמא ידחקו ישראל איש או אשה להביא שלא בטובתן תהא כפרה זו שלא יהא דבר גזול במקדש וכה"א (ישעיהו ס"א:ח') כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה:

פסוק טז
פס'. ויקח את כל החלב וגו'. כל שלא למד משתי פרשיות אלו אינו מנהיג לדורות מפני שהייתי אומר פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים הואיל ואינן נאכלין יהו כולם נשרפים ולא יהא מהם למזבח כלום. לכך נאמר ויקח את כל החלב והיתה תרומתו למזבח ושאר הפר שרף שנאמר ואת הפר ואת עורו ואת בשרו ואת פרשו שרף באש:

פסוק יח
פס'. ויקרב את איל העולה ויסמוך אהרן ובניו. מכאן למדנו סמיכה לעולה:

פסוק יט
פס'. וישחט ויזרק משה את הדם. מכאן זריקה לעולה:

פסוק כ
פס'. ואת האיל נתח לנתחיו. כל המפורש שבעולת יחיד מפורש כאן ואין ניתוח בלא הפשט. ויקטר משה את הראש כמו שנאמר להלן (יקרא א) ונתח אותו לנתחיו. מכאן למדנו הקטרה וניתוח לעולה שהרי כתיב ויקטר משה את הראש. אשה לה' הוא. מלמד שכולם ניתנן על גבי האשים:

פסוק כא
פס'. ויקרב את האיל השני. מלמד שהשני ממלא את הראשון שאם הקריב האחד ולא הקריב השני לא יצא ידי קדושו המלואים שהוא משלים עם הכל. ויסמכו אהרן ובניו את ידיהם על ראש האיל בשמחה ואותו היום עשאוהו יום טוב. משל לפורע את חובו ועושה יום טוב. כך כיון שנקדשו הכהנים ונתקדשו הכלים עשאוהו לאותו היום יום טוב. מכאן סמכו חכמים שכל המשלים מסכתא צריך לעשות יום טוב לחבירו כל שכן שמשלים לימודה. וכן היה עושה כהן גדול יום טוב לאחיו בשעה שהיה יוצא בשלום מן הקדש:

פסוק כג
פס'. וישחט ויקרב. תכף לסמיכה שחיטה לקח בלא רישול. מדמו ויתן. שלשה מיני דמים האמורים בפרשה ואין דומין זה לזה. הראשון טעון שש מתנות. השני שתים. השלישי (צא) (נחלק לשני רוחות). ויתן על תנוך אזן אהרן זה גדר האמצעי. ועל בהן ידם הימנית. זה פרק האמצעי שבבהן. ועל בהן ידם הימנית וכן שבאוזן הבנים:

פסוק כה
פס'. ויקח את החלב ואת האליה. אין לך כל דבר ודבר שברא הקב"ה בעולמו שאין בו המצוה. הפירות יש בהן תרומה ומעשר והחלה והבכורים והלקט והשכחה והפאה. שערי הבתים והמדינות יש בהן מצות וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך. בגדים יש בהם מצוה לא תלבש שעטנז. גדילים תעשה לך. בהמה טהורה יש בהן מצות בכור

ומעשר ומתנות. בהמה טמאה פדיון פטר חמור. החיה והעוף הפורח באויר. אמר הקב"ה כשיבואו לידך קיים כהן מצוה. ושפך את דמו וכסהו בעפר. העולה כולה כליל ועורה לכהנים. שלמים נאכלים לבעלים. אמר הכתוב יהא דמן למזבח וגם האימורים שנא' ויקח את החלב ואת האליה. לפיכך צריך אדם שיהא ממנו מצות למקום בכל יום ויום:

פסוק כז

פס'. ויתן את הכל על כפי אהרן. וכי כל הקרבנות נותנין על ידי הבעלים אלא ללמדך היאך משקין את הסוטות ומטהרין את היולדות ואת המצורעים. וינף אותם תנופה לפני ה'. ללמדך תנופת הקרבנות היאך הכהן נוטל את המנחה מעל ידי הסוטה ומניפה:

פסוק כט

פס'. ויקח משה את החזה (וינף) [ויניפהו] תנופה לפני ה'. ללמדך ומה משה ששימש שעה אחת בכהונה נטל לו חלקו. המשמש בכהונה גדולה בכל יום עאכ"ו:

פסוק ל

פס'. ויקח משה משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח. שלשה מיני דמים אמורין בפרשה אין דומין זה לזה. הראשון טעון שש מתנות זריקה ומתן סביב הזיה וחטוי יציקה וכפרה. והשני שתים זריקה ומתן סביב. והשלישי טעון שש עשרה טעון שש מתנות בוהנות שלש באהרן ושלש בבניו. ויש אומרים תשע שלש באהרן ושש בבניו. ויש אומרים חמש עשרה שלש באהרן וי"ב בבניו שנא' (במדבר ג':ב') ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר וכתיב (שם) אלה שמות (בנות) [בני] אהרן הכהנים (חמשה) [המשוחים] וגו' וטעון זריקה על גבי המזבח וטעון להזאות. ויש אומרים תשע ויש אומרים ט"ו כענין של מעלה למדנו שלא שלם קידוש אהרן ובניו אלא בהזאת הדם:

פסוק לא

פס'. ויאמר משה אל אהרן ואל בניו. כמו שנאמר בו אתה תצוה. ואכל אהרן ובניו בשר האיל וגו' והנותר בבשר ובלחם. פירושו והנותר מבשר ומלחם ב' תחת מ"ם משמש:

פסוק לג

פס'. ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים, שבע פעמים כתיב בפרשת המלואים כל שבעת הימים היה משה משמש ולא שרת שכינה על ידיו עד שבא אהרן ושמש ושרת שכינה ע"י אהרן שנאמר (ויקרא ט) כי היום ה' נראה אליכם:

פסוק לד

פס'. כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות. זו מעשה פרה. לכפר עליכם. זה מעשה יוה"כ. היינו דתנן שבעת ימים קודם לשרפת הפרה מפרישין כהן השורף את הפרה וכו' ותנן שבעת ימים קודם ליוה"כ מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת סנהדרין*):

פסוק לה

פס'. ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה. נאמר כאן תשבו ונאמר (ויקרא כג) בסכות תשבו מה להלן יוצא ונכנס אף כאן יוצא ונכנס לבית הכסא ולצרכו. ושמרתם את משמרת ה' ולא תמותו. מכאן אזהרה לשמירת המצות. כי כן צויתי. באנינות יאכלוה. אשר צוה ה' את משה. ולא מלבי אני אומר:

פסוק לו

פס'. ויעש אהרן ובניו. שבח לאהרן שבח לבניו. את כל הדברים. כל מעשה מצות המלואים. אשר צוה ה' ביד משה. נאה השליח והמשלח. (מלאכי ג׳:כ״ד) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא. מה כתיב למעלה זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב וגו':

מדרש (**תהילים ס״ה:ה׳**) **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך**. יש צדיק נבחר ולא נקרב ויש נקרב ולא נבחר. אברהם אבינו כתיב ביה (נחמיה ט) אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם וגו' והוא קירב את עצמו שנא' (בראשית כ״ו:ה׳) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי. ביעקב כתיב (תהילים קל״ה:ד׳) כי יעקב בחר לו יה והוא קירב את עצמו שנאמר (בראשית כ״ה:כ״ז) ויעקב איש תם יושב אהלים. משה נבחר שנא' (תהילים ק״ו:כ״ג) לולי משה בחירו. וקירב את עצמו שנא' (במדבר י״ב:ז׳) בכל ביתי נאמן הוא. דוד בחרו הקב"ה שנא' (תהילים ע״ח:ע׳) ויבחר בדוד עבדו. וקירב את עצמו שנאמר (שם קיט) חבר אני לכל אשר יראוך. אשריהם אלו שבחר בהם אע"פ שהוצרכו לקרב את עצמם, ויש שנקרבו ולא נבחרו. יתרו נקרב תחת כנפי השכינה. רחב נקרבה תחת כנפי השכינה. רות נקרבה תחת כנפי השכינה אבל לא נבחרה. אבל אהרן הכהן נבחר ונקרב שנא' (שמואל א ב׳:כ״ח) ובחור אותו מכל שבטי ישראל וגו' ונקרב (ויקרא ח׳:ב׳) קח את אהרן ואת בניו אתו ואומר (שמות כ״ח:א׳) ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך. לכך נאמר אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך:

מדרש זה על תחלת הפרשה12 האומות החריבו בית המקדש ובטלה אש תמיד דכתיב (ויקרא ו) אש תמיד תוקד על המזבח. לכך נאמר באדום (ישעיה לד) לילה ויומם לא תכבה. היא בטלה ענן הקטרת לפיכך (שם) לעולם יעלה עשנה. היא אמרה (תהלים י׳) שכח אל הסתיר פניו בל ראה לנצח לפיכך (ישעי' לד) לנצח נצחים אין עובר בה (עובדיה א) ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה' דבר, וכתיב (יחזקאל כה) ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל. אשריהם הצדיקים שאלהיהם מבטיחם בריח ניחוח ארצה אותם. וכן יהי רצון מלפני אלהינו שבשמים שיקרבנו לעבודתו כימי עולם וכשנים קדמוניות:

פרק ט

פסוק א

כתוב ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעמת זה עשה האלהים על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה (קהלת ז׳:י״ד)

כנגד מה אמר קהלת מקרא זה כנגד כל באי העולם שטובתו ורעתו של אדם אינה ברשותו ואינו יודע עד כמה טובתו ועד כמה רעתו ועתים לו לכל דבר ואין מי יתהלל ויאמר בחכמתי ניצלתי מכל רע או בצדקתי באה לי טובה אלא הכל ביד יוצרו אשר אין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. אדם הראשון בראו הקב"ה דמות נכבד בתחלה ויניחהו בגן עדן לסוף ויגרש את האדם קמו שני בניו קם איש על אחיו ויהרגהו. נח איש צדיק ברכו אלהים הצילו משטף ממות לאחר שש מאות שנה קלל גזעו. אברהם אבינו לעת זקנתו קבר את אשתו לא ראתה שרה אמנו בחופת יצחק בנה. יצחק אבינו שטם עשו בנו את יעקב בחייו והבריחו יצחק לחוצה לארץ, יעקב אבינו מכרו בניו יוסף אחיהם ויתאבל על בנו ימים רבים. אהרן ראה את אחיו מלך ואת עצמו כהן גדול ואת ארבעת בניו משוחים בשמן המשחה סיגני כהונה ואת נחשון אחי אשתו נשיא שבט מקריב קרבנו בראשון לכל השבטים ובו ביום מתו שני בניו לכך נאמר ביום טובה היה בטוב לתת שבח לבורא הכל. שנא' (תהילים קט״ז:י״ג) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא. ולהודות שכן ראינו ומצינו ההודאה נקראת טוב שנא' (שם קי״ח) הודו לה' כי טוב. וביום רעה ראה. כי לא על חנם הגיעה. ד"א וביום רעה ראה שלא תתרעם אלא צריך אדם להודות ולברך על הרעה כשם שמברך על הטובה שנאמר (שם קטז) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. דאע"פ ביום טובה אתה ותהיה שמח בטוב זכור יום רעה שנאמר (משלי י״ד:כ״ג) בכל עצב יהיה מותר. גם את זה לעמת זה. כל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא זה כנגד זה. תחתונים כנגד עליונים. דלים כנגד עשירים. אנחה כנגד שמחה. רעה כנגד טובה. ברא גן עדן לצדיקים ברא גיהנם לרשעים. על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה. שלא יוכל אדם להרהר אחריו של בוראו מאומה לאמר אם כך נוצרתי היה טוב לי אם היה זה בעולם היה טוב אלא לא חסר הקב"ה בעולמו כלום שנאמר (בראשית א׳:ל״א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ויהי ביום השמיני. אמר רבי שמעון בר אבא אמר רבי יוחנן כל מקום שנאמר ויהי אם צרה אין צרה כיוצא בה ואם שמחה אין שמחה כיוצא בה. וכל מקום שנאמר והיה שמחה (מכל) [בכל] מקום שנא' (זכריה י״ד:ז׳-ח׳) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם. (מיכה ה׳:ו׳) והיה שארית יעקב וכן כיוצא בהן. ואם

תאמר (ירמיהו ל"ח:כ"ח) והיה (ביום ההוא אשר) [כאשר נלכדה ירושלים] וגו' אינה צרה. שבאותו היום נטלו ישראל אפופסין על עונותיהם שנאמר (איכה ד':כ"ב) תם עונך בת ציון. ויהי חמשה במקרא. והם לשון ווי שנא' (בראשית י"ד:א') ויהי בימי אמרפל עשו מלחמה. (ישעיהו ז':א') ויהי בימי אחז מפני שאחז ביטל בתי כנסיות ובתי מדרשות וצעקו ווי. (ירמיהו א':ג') ויהי בימי יהויקים צעקו ווי ששרף את המגלה. (רות א':א') ויהי בימי שפוט השופטים צעקו ווי על שאוי לו לדור ששופט את שופטיו. (אסתר א':א') ויהי בימי אחשורוש צעקו ווי על גזירותיו של המן. וכן אמר ר' יהושע בן לוי בשם נתן המדרש הזה עלה בידינו מסורת מן הגולה מפורש במסכת מגלה. מצאנו ויהי שהוא לשון צרה ויש מקום לשון שמחה. אמנם בא ויהי ביום השמיני לשון שמחה גדולה ביום שנבראו בו שמים וארץ. במעשה בראשית כתיב (בראשית א':ה') ויהי ערב ויהי בקר. וכאן נאמר ויהי שכיון שכילו ישראל את מלאכת המשכן בא משה ובירכן שנא' (שמות ל"ט:מ"ג) וירא משה את כל המלאכה. ומה היא ברכת משה שבירכן אמר להן יהי רצון שתשרה שכינה על מעשה ידיכם. על אותה השעה הוא אומר (שיר השירים ג':י"א) צאינה וראינה בנות ציון בנות המצויינות לי. במלך שלמה במלך שהשלום שלו. בעטרה שעטרה לו אמו אומו כמו (ישעיהו נ"א:ד') ולאומי אלי האזינו. שהיה המשכן מצוייר בתכלת וארגמן ותולעת שני ושש ביום ששרתה שכינה על ישראל. וביום שמחת לבו ביום שירדה אש חדשה מן המרום וליחכה את העולה ואת החלבים. ביום השמיני. שמיני למלואים שבעת ימים היה משה מחנכן בעבודה. קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. להראותם גדולתו של הקב"ה ועבודת נוהו ששם בתוך בני ישראל. וכן הוא אומר (שם נז) כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון אע"פ שמרום וקדוש אשכון אף אני שוכן את דכא ושפל רוח:

פסוק ג

פס'. ואל בני ישראל תדבר לאמר. שהיה הדבור בזירוז:

פסוק ד

פס'. ושור ואיל לשלמים כי היום ה' נראה אליכם. כבוד ה' שירדה אש מן השמים לעיניכם לאכול את העולה ואת השלמים:

פסוק ה

פס'. ויקחו את אשר צוה משה. לא איחרו ולא עיכבו. קרב אל המזבח. מוטב שיבוא זכאי ויכפר על החייב.

פסוק ו
פס'. ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' לעשות. ברכת העם דכתיב ויצאו ויברכו את העם וגו'. ויאמר אל אהרן קח לך עגל. משלך. עגל בן שנה בכל מקום. זה היה חוץ משבעת ימי המלואים שהקריב משה שנאמר וישחט ויקח משה וכאן וישחט את עגל החטאת אשר לו ולא כדרך יום הכפורים שביוה"כ האמור בפרשת אחרי מות צריך וידוי וכאן לא היה מתודה:

פסוק י
פס'. ואת החלב ואת הכליות ואת היותרת מן הכבד. ללמדך שכליות ויותרת הכבד לא נקראו חלבים שנאמר ואת הכליות:

פסוק יג
פס'. ואת העולה המציאו אליו. לשון הקרבה. לנתחיה ואת הראש. כדרך ששנינו בתמיד לא היה שובר את הרגל אלא נוקבו מתוך ערקובו ותולה בו היה מפשיט ויורד עד שהוא מגיע לחזה הגיע לחזה חותך את הראש ונותנו למי שזוכה בו חתך את הכרעים ונתנן למי שזכה בהן מרק את ההפשט וכו' הראשון בראש וברגל הראש בימינו (חרטומו) [חוטמו] כלפי זרועו וקרניו בין אצבעותיו ובית שחיטתו מלמעלן והפדר נתון עליה הרגל שבימין בשמאלו ובית עורה לחוץ וכו' ואת החלבים מן השור ומן האיל הזכורים בו. ומן האיל האליה. הפסיק הענין בא להוסיף האליה: פס'. וישימו [את] החלבים על החזות. חזר וקרא הכל חלבים לענין הקטרה אבל לענין אכילה שם חלב לבד ושם אליה וכליות ויותרת הכבד לבד ואינם בכלל חלב כענין שאמר למעלה ואת החלב ואת הכליות:

פסוק כא
פס'. ואת החזות ואת שוק הימין הניף אהרן תנופה לפני ה'. באותה שעה זכה אהרן במתנות כהונה שהרי המלואים למשה היה למנה:

פסוק כב
פס'. וישא אהרן את ידיו אל העם. באותה שעה זכה לנשיאות כפים לו ולבניו עד סוף כל הדורות. וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים. משנפנה מקרבנו ירד לו מעל גבי המזבח בשמחה:

פסוק כג
פס'. ויבא משה ואהרן אל פני אהל מועד ויצאו ויברכו את העם וגו'. מלמד שאחר שברכם אהרן לא נראתה שכינה והיה משה מצטער נכנסו שניהם ונתפללו שנא' ויבא משה ואהרן אל אהל מועד וגו' עליהם הכתוב אומר (קהלת ד':ט') טובים השנים מן האחד. ואומר (תהילים קל"ג:א') הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד הוא שאמר למעלה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'. ותצא אש מלפני ה' ותאכל

על המזבח את העולה ואת החלבים וירא כל העם וירונו ויפלו על פניהם. כיון שראו אש חדשה שירדה משמי מרום ולהבה על גבי המזבח נפלו על פניהם ואמרו שירה על אותה השעה הוא אומר (שם לג) רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה. אש שירדה בימי משה לא פסקה עד שירדה בימי שלמה שנא' (דברי הימים ב ז:ג') וכל [בני] ישראל רואים ברדת האש:

פרק י

פסוק א

פס'. ויקחו בני אהרן. שלא נטלו עצה מן אהרן. נדב ואביהוא איש מחתתו. שניהם בעצה אחת. ויתנו בהן אש וישימו עליה קטרת ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא וגו'. שעשו שלא ברשות. אמרו אע"פ שאש יורד מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט שנאמר ונתנו בני אהרן אש על המזבח אלא שהיה להם ליטול רשות. ד"א ויקחו שני בני אהרן ממשמע שנאמר נדב ואביהוא איני יודע שהם שני בני אהרן אלא מלמד שלא חלקו כבוד לאהרן נדב ואביהוא שלא נטלו עצה ממשה. ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם. הכניסוה בלא עתה. ר' אליעזר אומר לא נתחייבו מיתה בני אהרן אלא על שהורו הלכה לפני משה רבן שכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. ד"א ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו. כיון שירד אהרן מעשות החטאת והעולה והשלמים ועדיין האש לא ירדה נכנסו משה ואהרן ובאו אל אהל מועד ללמדו על מעשה הקטרת כיון שראו שני בני אהרן שהקטרת עקר מיד לקחו איש מחתתו שנאמר אשר לא צוה אותם אבל למשה ואהרן צוה כיון שראה אהרן שמתו בניו על הקטרת היה מתפחד להקטיר קטרת בין המתים ובין החיים שנאמר (במדבר י"ז:י"א) ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה וגו' מהרה אמר לו אהרן שני בני מתו על שהכניסו מן החוץ לפנים ואתה אומר אלי הוצא מן הקדש לחוץ אמר לו הולך מהרה ואל תהא מפליג על הדבר שכך נגזרה גזרה לבוא מעשה הקטרת לכפר על מעשה הקטרת. בקטרת נתעצבה ובקטרת תשמח מיד ויעש כן אהרן וגו':

פסוק ב

פס'. ותצא אש מלפני ה'. מלמד שיצתה אש מבית קדש הקדשים ושרפה את נשמתן. אבא יוסי בן דוסאי אומר שני חוטין של אש יצאו מבית קדש הקדשים ונתחלקו לארבעה ונכנסו שנים בחוטמו של זה ושנים בחוטמו של זה ומתו. ותאכל אותם. אותם שרפה ולא בגדיהם שנאמר וישאום בכתנותם. בכותנותיהן נישאין שהיו להן כתנות שנא' (שמות כ"ח:מ') ולבני אהרן תעשה כתנות. ולא למישאל ולאלצפן בני עוזיאל למדנו שבכתנות

של מתים. שהלוים לא היו להם כתנות. וימותו לפני ה'. כעין מיתה הנשמה נשרפת והגוף היה קיים. רבי אליעזר אומר וימותו לפני ה'. לא מתו בפנים ולא בחוץ מקום שהלוים מותרין ליכנס לשם שנאמר ויקרבו וישאום. א"כ מהו לפני ה' נגפם המלאך ודחם והוציאם לחוץ. רבי עקיבא אומר לפני ה' מתו והלוים גררום בחכות של ברזל והוציאם לחוץ. ואיסי בן עקיבא אומר לא מתו נדב ואביהוא אלא שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם לאמר לא שרתה שכינה באהל מועד וכיון שנכנסו נדב ואביהוא לפני ולפנים באהל מועד אמר הקב"ה אם אני מאריך אפי עם אלו יהא כל אחד ואחד מישראל עושה כך מוטב ימותו נדב ואביהוא ואל יתמעט כבודי אפילו שעה אחת מיד אמר למלאך ונגפם. אם על הקרובים כך על הרחוקים על אחת כמה וכמה, במסכת סנהדרין מפרש וכבר היו משה ואהרן מהלכין בדרך ונדב ואביהוא מהלכין אחריהן א"ל נדב לאביהוא מתי ימותו שני זקנים הללו ואני ואתה ננהיג הדור אמר להן הקב"ה הא נראה מי קובר את מי וכמה בנים היו לו לאהרן שהיו ראוין לישרף כנדב ואביהוא אלא שזכות אבותם עמדה להם. ר' ירמיה אומר בארבעה מקומות מזכיר מיתת בני אהרן ובכל מקום מזכיר סרחונם ללמדך שלא מתו אלא על הקריבה ועל הקרבה ועל שלא נכנסו בעצה ועל אש זרה שהקריבו. ר' אליעזר המודעי אומר בוא וראה כמה חביבין צדיקים לפני מי שאמר והיה העולם שכל מקום שמזכיר מיתתן מזכיר סרחונן להודיעך שלא היה בידם אלא זו בלבד. והרי דכתיב ק"ו אם בשעת הכעס חס הקב"ה עליהם קל וחומר בשעת רצון וכן הוא אומר (ישעיה מט) בעת רצון (פדיתיך) [עניתיך]:

פסוק ג

פס'. ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרבי אקדש. כיון שראה משה את אהרן עומד ותוהה אמר לו אוי לי שכך היא עבירה בידי וביד בני וכך הגיעתני נכנס משה אצלו והיה מפייסו בדברים. אמר לו אהרן אחי זה מסיני נאמר לי עתיד הקב"ה לקדש את הבית הזה ובאדם גדול אני מקדשו והייתי אומר בי או בך הבית הזה מתקדש ועכשיו נמצאו שני בניך גדולים ממני וממך שבהם הבית הזה נתקדש. כיון ששמע אהרן כך צדק עליו את הדין שנא' וידום אהרן. וכן הוא אומר (שמות כ"ט:מ"ג) ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי. כיון שידע אהרן שמתו בניו על קידוש שמו של הקב"ה מיד שתק. כמה גדולה שתיקה שהרי אהרן קבל שכר עליה וכן דוד אומר (תהלים לז) דום לה' והתחולל לו. שלמה אומר (קהלת ג':ז') עת לחשות ועת לדבר:

פסוק ד

פס'. ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עוזיאל דוד אהרן. מה ת"ל דוד אהרן והלא כבר נאמר (שמות ו':י"ח) ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועזיאל להקיש מעשה עוזיאל

למעשה אהרן מה אהרן רודף שלום בישראל שנא' (במדבר כ':כ"ט) ויבכו את אהרן שלשים יום וגו' אפילו הנשים מה שלא נאמר במשה אף עוזיאל רודף שלום היה וכן אומר על אהרן (מלאכי ב':ו') בשלום ובמישור הלך אתי שלא הרהר על דרכי המקום:

פס'. ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עוזיאל דוד אהרן. לפי [שאין] שהכהנים מטמאים למתים. ואמר להם ללוים להטמא. ויאמר אליהם קרבו. בשני טעמים מלמד ששני פעמים אמר להם לפי שהיו יראים ליקרב לכך עליו שני טעמים בקריאתו:

פסוק ה

פס'. ויקרבו וישאום בכתנותם. מלמד שחס הקב"ה על הצדיקים במיתתן יותר מבחייהן שהרי לא נתבזו שישרפו בגדיהם ואם על מי שהכעיסוהו כך חס עליהן ק"ו על שאר הצדיקים שעושין רצונו:

פסוק ו

פס'. ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר בניו. רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקלקלה מתחילין מן הקטן. ראשיכם אל תפרעו אל תגדלו פרע או שמא תאמר אל תפרעו ראשיכם מן הכובע הריני דן. נאמר כאן פירוע ונאמר להלן (במדבר ו':ה') גדל פרע שער ראשו מה להלן פירוע גידול שער אף כאן פירוע גידול שער. ובגדיכם לא תפרומו. אל תקרעו בגדיכם. ולא תמותו. ממשמע לאו אתה שומע הין. את השריפה אשר שרף ה'. מכאן אתה למד לשריפה בת כהן שזינתה שהיא שריפת נשמה וגוף קיים כדמפורש במסכת סנהדרין בפ' אלו הן הנשרפין:

פסוק ז

פס'. ומפתח אהל מועד לא תצאו. יכול אפילו בלא שעת העבודה ת"ל ומן המקדש לא יצא ולא יחלל, אימתי מחלל ביציאתו בשעת העבודה הא אינו מדבר אלא בשעת העבודה. פן תמותו. כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה. וממשמע לאו אתה שומע הן. כי שמן משחת ה' עליכם. מכאן לכל הכהנים המשוחים שהם בלא יצאו ולא יחללו. מכאן אמרו כהן גדול שמת לו מת אינו יוצא עמהן וכו'. ויעשו כדבר משה. שקיימו עליהן מצות רבן שבח לו לתלמיד שמקיים מצות רבו וכן הוא אומר במצרים (שמות י"ב:כ"ח) וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן כן עשו. וכן הוא ביהושע (יהושע י"א:ט"ו) כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע. וידבר ה' אל אהרן לאמר. לפרט אהרן בשם. שהיה הדבור אל אהרן:

פסוק ט

פס'. יין ושכר אל תשת. כל שהוא. יכול מגתו ת"ל ושכר לא אמרתי אלא כדי לשכר וכמה הוא כדי לשכר רביעית בן מ' יום הראוי לנסך על גבי המזבח. א"כ למה נאמר

יין יין מוזהרין עליו כל שהוא ומוזהרין עליו מגתו. רבותינו אמרו בסוף מסכת פסחים רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע והוא רביעית. הלוג ביצה ומחצה מנא לן ממקוה דכתיב (ויקרא ט"ו:ט"ז) ורחץ במים את כל בשרו. מים שכל בשרו עולה בהם וכמה הם אמה על אמה ברום שלש אמות שהם ארבעים סאה. ידענו שכלי מחזיק מ' סאה הוא אמה על אמה ברום שלש אמות כקומת האדם. וכשתחלקהו למחצה יכיל עשרים סאין ויהיה הכל אמה על חצי אמה ואם עוד תחלקהו יכיל עשרים סאין ויהיה הכלי חצי אמה על חצי אמה. זה י' סאין הם ס' קבין ואם תטול מגבהו שתי אמות וישאר אמה ברום הכלי יכיל עשרים קבין שהן שלישית הששים קבין. ואם עוד תטול מרומו חצי אמה יכיל עשר קבין ותעמידהו חצי אמה על חצי אמה ברום חצי אמה יכיל עשר קבין שהם מ' לוגין. ואם כלי שאינו אלא רביעית שחצי אמה על חצי אמה שהוא טפח וחצי על טפח וחצי כי האמה ששה טפחים או יכיל רביעית הארבעים לוג שהן עשרה לוגין שהם ס' ביצים. ואם תקצרהו מרומו מחצי האמה להעמידו על רום טפח וחצי יכיל ה' לוגין שהם שלשים ביצים והטפח וחצי הם ששה אצבעות כי הטפח ד' אצבעות בגודל וכשתקח רביעית של ו' על ו' שהוא שלש אצבעות על שלש אצבעות יכיל בכלי ההוא רביעית שלשים ביצים שהם שבעה ביצים ומחצה וכשתקצר גם רומו ותעמידהו על שלש יכיל ד' ביצים פחות רביע ביצה ואם תפחות עוד מאורך הכלי שלישיתו שהוא אצבע יכיל שני ביצים ומחצה ביצה כי תפחות מהם ביצה ורביע. ואם תקח עוד מן הרוחב שהוא ג' אצבעות תוציא שלישיתו אצבע אחת ותעמידהו על אצבעים ברום שלש יחזיק הכלי ביצה ושני חלקי ביצה כי היו שני ביצים ומחצה תפחות חצי הביצה נשארו שני ביצים. ומן האחת הוציא שלישית הביצה נשארו ביצה ושני שלישי ביצה. ואם תוציא מרום ג' אצבעות העישור וגם הביצה ושני שלישי ביצה תוציא העישור נשארו אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע ובגודל. כיצד חלק ג' האצבעות לעשרה חלקים שהם שלשים חלקים עישורם ג' נשארו כ"ז חלקי אצבע ומן הכ"ז עשה מן העשרים שלש אצבעות ומן השני אצבע ומן הב' חומש אצבע לפי שכ"ז חלקים נשארו הרי אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע וגם כן תעשה מן הביצה ושני שלישי ביצה. כיצד עשה הביצה שלשים חלקים ושני שלישי ביצה כ' חלקים הרי נ' חלקים טול מהם העישור ה' חלקים נשארו מ"ה חלקים השלשים חלקים הם ביצה והט"ו חלקים הם חצי אצבע ומחצה הרי ביצה ומחצה ומחזיקם הכלי שהוא אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע וזו היא רביעית של תורה לענין קידוש והבדלה ולנזיר ולכהן גדול קוצרו

של דבר אמה על אמה ברום מ"ג סאה. חצי אמה על חצי אמה ברום חצי אמה עשרת קבין. מ' לוג ו' אצבעות על ו' אצבעות ברום ו' אצבעות שלשים ביצים ג' על ג' ברום ז' ביצים פחות רביע טול שלישתן עם אצבע נשארו שנים וחצי וטול שלישתן נשארו ביצה ושני שלישי והם אצבעים על אצבעים ברום ג' והם ביצה ושני שלישי ביצה חשוב לביצה שלשים חלקים ועשרים לשני שלישי הרי ג' קח עישורם נותרו ביצה ומחצה ומן ג' אצבעות שלשים חלקים טול עישורם ג' נשארו ב' על ב' ברום ב' וחצי חומש. בוא וראה כמה גדולים דברי חכמים לשער רביעית מן מ' סאין: (נחזור לענין הפרשה) וידבר ה' אל אהרן. יצאת מצוה זו על אהרן לפי שאין אתה יכול להוציא את אהרן מן הדבור הזה. לאמר. להזהיר לדורות. יין ושכר אל תשת. רבי יהודה אומר אל תשת אין לי אלא יין מנין לרבות כל המשכרין כגון שכר ודבש וחלב ת"ל ושכר אלא שעל היין במיתה ועל המשכרין באזהרה. אל תשת. אל תשתוהו כדרך שכרותו הא אם הפסיק בו או שנתן לתוכו מים כל שהן פטור דברי ר' אליעזר. אתה ובניך. מה אתה כשר אף בניך כשרין. יצאו חללים ובעלי מומין שאין ראוין לעבודה. בבואכם אל אהל מועד. בשעת העבודה. אהל מועד אין לי אלא אהל מועד ומנין לרבות שילה ובית עולמים ת"ל חקת עולם. ולא תמותו. ממשמע לאו אתה שומע הן. רבי אומר. אומר אני שהכהנים אסורין לשתות יין לעולם מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא. וכי תימא ניים פורתא ועייל כ"ש שהשינה משכרתו אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו כלומר קלקלתו שחרב הבית תקנתו לשתות יין. חקת עולם לדורותיכם. חקת עולם לרבות היציקות והבלילות התנופות ההגשות הקמיצות וההקטרות המליקות והקבלות ההזאות שלא יהו בשתויי יין. למה נאמר שתויי יין סמוך למיתת שני בני אהרן. יש אומרים להקיש מיתה למיתה. ויש אומרים שתויי יין היו לכך נסמכה:

פסוק י

פס'. ולהבדיל בין הקדש ובין החול. מכאן אמרו שתה רביעית אל יורה שנאמר ולהורות את בני ישראל. להורות. אלו ההוריות. החקים. אלו המדרשות. אשר דבר ה' אליהם. אלו ההלכות. ביד משה. זה המקרא ומנין שאף התרגום ת"ל ולהורות מלמד שנתנו כולם לו למשה בסיני:

פסוק יב

פס'. וידבר משה אל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים. בניו שקולים עמו בכבוד ושקולים עמו בדמימה. הנותרים. שקולים עמו בכבוד ואין האחרונים שקולים עמו בכבוד. קחו את המנחה. זו מנחת יום השמיני. מאשי ה'. אין להם אלא לאחר מתנות האשים. ואכלוה מצות אצל המזבח. לא בהיכל. כי קדש קדשים היא. לרבות כל הקדשים:

פסוק יג
פס'. ואכלתם אותה במקום קדוש. לרבות את הלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש. כי חקך וחק בניך הוא. לזכרים ולא לנקבות. מאשי ה'. לאחר מתנות האשים. כי כן צויתי. לומר בשעת אנינה. כאשר צויתי. לומר לכם בשעת מעשה. צוה ה'. ולא מאלי אני אומר לכם:

פסוק יד
פס'. ואת חזה התנופה. לרבות תנופת הסל. ואת שוק התרומה. לרבות תרומת תודה. תאכלו במקום טהור. מלמד שהן נאכלין בכל ירושלים. אתה ובניך. בחלק ובנותיך במתנות. נתנו מזבחי שלמי בני ישראל. לרבות זבחי שלמי צבור שהיו שם באותו היום שנאמר ושור ואיל לשלמים וגו':

פסוק טו
פס'. שוק התרומה וחזה התנופה על אשה החלבים יביאו להניף. מלמד שהחלבים (למשה) [למטה]:

פסוק טז
פס'. ואת שעיר החטאת דרש דרש משה. מלמד ששלשה שעירים היו. שעיר נחשון. ושעיר חטאת יום שמיני. ושעיר ראש חדש. והנה שורף. האחד נשרף ולא שלשתן. דרש דרש. שתי דרישות דרש. אמר להם מפני מה לא נשרף זה ומפני (לא) נאכלו אלו ואיזה מהם נשרף שעיר ראש חדש שנאמר ואותה נתן לכם לשאת את עון העדה. וכן הוא אומר (במדבר כ"ח:כ"ב) ושעיר חטאת אחד לכפר עליכם. ויקצוף על אלעזר ועל איתמר. מלמד שאף אהרן היה עמהם בקצפון. הנותרים. להוציא את פינחס. לאמר. השיבני על דברי:

פסוק יז
פס'. מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש. אמר להם והלא לא יצאת חוץ לקלעים אלא במקום הקדש היתה. כי קדש קדשים היא. למדנו לכל הקדשים שיצאו לחוץ פסולין. ואותה נתן לכם לשאת את עון העדה. מלמד שהכהנים אוכלין וישראל מתכפרין שנאמר לכפר עליהם לפני ה':

פסוק יח
פס'. הן לא הובא את דמה אל הקדש פנימה. מלמד שכל חטאת שנכנס דמה לפנים פסולה באכילה. את דמה. עד שיכנס כל דמה. פנימה. זו לפני ולפנים. ומנין לרבות אפילו ההיכל ת"ל אל הקדש. אכל תאכלו אותה בקדש. כל שנטמאת בפנים שריפתה בפנים. בחוץ שריפתה בחוץ:

פסוק יט

פס'. וידבר אהרן אל משה. אין דבור בכל מקום אלא לשון עז שנאמר (במדבר כ"א:ה') וידבר העם באלהים ובמשה. הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם לפני ה' וגו'. שיכול אין לאסור באנינה אלא הבנים בלבד מנין לרבות כל האמור בפרשת כהנים ומוסיף עליהם אחיו ואחותו מאמו ואחותו הנשואה לכך נאמר כאלה. אותי הכהן אסור באנינה (בשיר) אין הלוים אסורים באנינה בשיר. אמר לו אהרן הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם לפני ה' ותקראנה אותי כאלה אפי' קברתי את אלה עם אלה לא הייתי מבזה קדשי המקום. ואכלתי חטאת היום. ביום אני אסור ומותר בלילה. וכן היה רבי אומר אין אונן אסור לאכול קדשים אלא מדברי סופרים תדע שהרי אמרו אונן טובל ואוכל פסחו לערב:

פסוק כ

פס'. וישמע משה וייטב בעיניו. הורה מיד שאונן אסור בקדשים, אמר ר' יהודה חנניה בן יהודה היה דורש כל ימיו קשה היא הקפדה שגורמת לטעות ומי גורם לקפידות אלא שטעה:

פרק יא

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם. דברו אל בני ישראל. הרי משה במשמע. לאמר אליהם. לבנים. זאת החיה. מלמד שהיה משה רבינו מראה להם לישראל זאת תאכלו וזאת לא תאכלו. לפי שנאמר לבני נח (בראשית ט':ג') כירק עשב נתתי לכם את כל יכול הכל בכלל היתר ת"ל זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר:

פסוק ב

פס'. זאת החיה. מלמד שהחיה בכלל בהמה וכן בהמה בכלל חיה שנא' זאת החיה אשר תאכלו. מכל הבהמה. הוציא את שבים:

פסוק ג

פס'. כל מפרסת פרסה ושוסעת שסע וגו'. לרבות את השליל. מפרסת פרסה. זו סדיקי. פרסה. לשון תקל ופרסין. פריסת מלכותך. שהפרסה נסדקת לשנים. ושוסעת שסע. כענין (שופטים יד) וישסעהו כשסע הגדי. פרסות. אלו טלפים שאחורי הרגל שהן נשסעות זו מזו לפיכך קורא אותו בלשון שסע. אבל שלפני הרגל נפרדות ואינן נשסעות. מעלת גרה בבהמה. זה ראש הגרון שעולה בשעה שמעלת המזון ממעיה ואם נשחטה במדבר ולא הספיק לראות בה אם מעלת גרה היא ואם לאו ופרסותיה סדוקות וגם

שסועות שסע רואין כל שאין לה שנים למעלה בידוע שהיא מעלת גרה ואם יש לה שנים למעלה בפנים בידוע שהיא טמאה שהרי אינה מעלת גרה. כל. לרבות טמא הבא מן הטהור שהוא טהור אע"פ שאין מפריס פרסה ולא מעלת גרה. בבהמה. לרבות השליל שבמעיה שהוא ירך אמו ואין בו משום אותו ואת בנו שהרי (אינה) אשה מעוברת המחוייבת מיתה אין ממתינין לה עד שתלד אלא מתה כשהיא מעוברת שנא' (ויקרא כ׳:י׳) מות יומת הנואף והנואפת. ואי משום וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה. שחיטת אמו מטהרתו שאין קרויה בהמה אלא כשהיא לעצמה אבל כשהיא במעי אמה היא כאבר אחד מן האברים של בהמה שחיות האבר תלוי באם וכן לענין מעשר יצאת מעוברת בעשירי העובר קדש עם אמו שנאמר (שם כז) כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קדש לה'. וכן לענין תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה בכל מקום העובר ירך אמו. וכן לענין קרבנות שלמים ושעירת נקבה לא הפליגה תורה בין מעוברת לשאינה מעוברת לשם עונש. ואיסור והקדש כולן דין אחד להן:

פסוק ד

פס'. את זה תאכלו. לא הוצרכו לפרט את אלו אלא מפני שיש להן סימני טהרה. את הגמל כי מעלה גרה הוא. כלומר אע"פ שמעלה גרה הוא הואיל ואינו מפריס טמא הוא. למדנו מפריס פרסה הוא חילוק הפרסה עד למטה שהרי הגמל למעלה חלוק ולא למטה ואסור. שפן מין חיה הוא וטלפו כשל חתול וכן הארנבת טלפיה דומות לחתול. טמאה היא. הוציאה הכתוב בלשון נקבה. יש אומרים לפי שיש בה מין אנדרוגינוס ויש אומרים שדמיה מצויין לה כעין הנשים:

פסוק ז

פס'. ואת החזיר. שמחזר כל גופו ואינו מחזר צוארו. כי מפריס פרסה הוא. ושסע שסע פרסה. הם חילוק הטלפים מלפנים ומלאחור. והוא גרה לא יגר. כלומר לא יקבץ מאכלו להעלותו אל פיו מלשון (חבקוק א׳:ט״ו) יגורהו בחרמו ויאספהו במכמרתו. דבר אחר והוא גרה לא יגר. כלומר לא יקבץ מאכלו אע"פ שהוא הולך ועובר באשפה וחוזר ויושב ומראה טלפיו כלומר ראו שיש בי סימני טהרה. אמר והוא גרה לא יגר ואין מועילו לטהרו. טמא הוא לכם. להביא כל שאר בהמות טמאות הסוס והפרד והחמור למדנו לשאר בהמות מקל וחומר. טמא הוא לכם. לרבות טהור הנולד מן הטמא הואיל ויצא מן הטמא טמא והיוצא מן הטהור טהור. לכם. אתכם הבדלתי מן הכנענים. לקדשכם. לכם נתתי חוקים ומצות ולא לכל גוי:

פסוק ח

פס'. מבשרם לא תאכלו. ולא העצמות ולא הגידים ולא הטלפים שלהם. ובנבלתם לא תגעו. יכול יהו ישראל חייבין מלקות על מגע נבילות משום שנא' ובנבלתם לא תגעו ת"ל (ויקרא כ"א:א'-ב') אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא יטמא בעמיו. ומה אם טומאת המת אין ישראל מוזהרין עליה אלא הכהנים. נבלה לא כ"ש. אלא מה ת"ל ובנבלתם לא תגעו ברגל. מכאן אמרו צריך אדם לטהר את עצמו ברגל. טמאים הם לכם. מה ת"ל מלמד שמצטרפין זה עם זה לכזית ואפילו צירן ורוטבן והקיפה שלהם. לבם. שלכם יהו מלמד שמותרין בהנאה שהרי אדם משתכר בבהמה טמאה כדרך שמשתכר בבהמה טהורה. אך את זה לא תאכלו. אך חלק יש לך מעלה גרה ומפריס שאין אתה אוכל:

ואלו הן הטריפות ששנינו במסכת חולין. נקובת הושט. ופסוקת הגרגרת ברובה. ניקב קרום של מוח. ניקב הלב לבית חללו. נפסק חוט השדרה. נטלה הכבד ולא נשתייר ממנה כלום. הריאה שניקבה או שחסרה ר' שמעון אומר עד שתינקב לבית הסימפונות. ניקבה הקיבה. ניקבו הדקין. רבי יוסי בר' יהודה אומר אף ניקבה המרה פסולה. הכרס הפנימי שניקב או שנקרע רוב החיצונה. רבי יהודה אומר בגדולה טפח בקטנה ברובה. המסס ובית הכוסות שניקבו לחוץ. נפלה מן הגג ונשברו רוב צלעותיה. ודרוסת הזאב. דרוסת הנץ בעוף הדק. ודרוסת הגס בעוף הגס (יכול אפילו) נפחתה הגולגולת ולא ניקב קרום של מוח. ולא ניקב הלב לבית חללו. נשברה השדרה ולא נפסק החוט שלה. ניטלה הכבד ונשתייר ממנה כזית. המסס ובית הכוסות שניקבו זה לתוך זה. ניטל הטחול. ניטלו הכליות. ניטל לחי התחתון. ניטלה האם שלה. חרותה בידי שמים כשרה. בידי הבריות טרפה. נבלה וטרפה, מה נבלה שאינה בת חיים אף טרפה שאינה בת חיים יצאת זו שהיא בת חיים. זה הכלל כל שכמוה חיה כשרה. אין כמוה חיה טרפה. הגלודה שלא נשתייר עליה בסלע עור טרפה. נקובת הושט במשהו בין בצפורן בין במחט בין בקוץ טרפה. אמר רבא שתי עורות יש לו לושט החיצון אדום והפנימי לבן ניקב זה בלא זה כשר והלכה זו בקרקבן של עוף לפי שהוא מונח ואינו נמתח אבל בושט הכרס שבצואר הואיל ונמתח חיישינן שמא יתחברו שני הנקבים ויהיה הנקב מפולש וטרפה. ופסוקת הגרגרת על רוב חללה של קנה. נסדקה הקנה אם נשתייר משהו למעלה ומשהו למטה כשרה. וחוט השדרה עד בין הפרשות והוא דומה לחרות של דקל לפי שבא מן המוח של ראש ויורד עד האליה ומתפרש לשלש. אחת לירך זו ואחת לירך זו ואחת לעצם האליה. ואם נשתייר מן הכבד כזית במקום המרה וכזית במקום שהיא חיה. וזהו

מקום שהכבד תלוי כשרה. נקבה המרה טרפה. ניטלה המרה קורע במקומה וטועמה אם יש בו טעם מרה כשרה ואם לאו טרפה. מעשה היה ונמצאת המרה בלועה בתוכה והכשירוה. ניטלה המרה אם יש שם התלי בידוע שמרה בלועה בכבד וכשרה. אבל אין התלי שם הרי היא (מתירא) [חסירה] וטרפה. נמצאו שתי מרות או שתי מסוסות אם שופכות אחת לאחת כשרה ואם לאו שתים הן והוי יתיר וכל יתיר כנטול דמי, וכן מחט קטנה בידוע שנקבה וטרפה אבל מחט גדולה ואין הנקב נראה שמא לא ניקבה וכשרה. ומעשה במחט שנמצא בעובי הכבד וטריף מר בר רב אדי והכשיר רבינא והלכה כרבינא. הכבד שיבש טרפה. התליע הכבד כשרה. ריאה שנקלפה כתמרה אדומה אם אין הרוח יוצא הימנה כשרה. ריאה שנפרכת בצפורן טרפה. ריאה שיש בה גוונים הרבה אדומות ירקות כשרות. בהלכות שחיטה תמצא בגוונים יותר מזה. ריאה שיש בה שתי בועות שסמוכות זו לזו טרפה. ואם אחת נראית כשתים נוקב האחת בקוץ אם שופכת האחת לחברתה כשרה. ואם לאו הרי הן שתים. אחת מהן היא נקובת מכה וחברתה סותמת טרפה. שתי אונות של ריאה אם נסרכות כסדר כשרה ואם לאו טרפה. חמשה אונין לריאה ג' מימין וב' משמאל כשרה. ואם חסרו או יתרו ואין נספרת עם האחרות טרפה. מחזיר את הריאה כלפי הבודק אם ג' מימין וב' משמאל כשרה. אוזן הריאה שיבשה ואין הרוח נכנס בה טרפה. ריאה שדומה לכבד כשרה לבשר טרפה. אטום בריאה שאין הרוח נכנס בו קורעין באותו מקום כמעט ומניחין שם תבן או רוק אם מבצבץ כשרה. ריאה שיש לה קול הברה בשעה שנופחין אותה בקיץ מניחין אותה בספל מים קרים ובחורף במים חמין ונופחין בה אם המים בורחין אילך ואילך בידוע שניקבה וטרפה ואם לאו לא ניקב קרום העליון אלא התחתון והרוח מסובב בין הסימפונות וכשרה. ריאה שנשפכה כקיתון מביאין לה כלי קוניא ושופכין אותה לתוכו אם יש בה מאותם הגידים שהם סימפונות שלה בידוע שנתחתכו ונפסקו וטרפה ואם אין בה כלום כשרה. ריאה שנסרכה בדופן מפרידין בסכין דק אם אין מבצבצת הריאה ואין יוצא הרוק הימנה כשרה. ואם לאו טרפה. והני מילי באונין אבל באומות טרפה. בהמה שנפלה מן הגג ואין ידוע אם דחפתה חברתה או היא נפלה מאליה חוששין שמא תנקב הריאה. תרנגולת טרפה ביצתה אסורה. עוף שנשברו כרעיו למטה מן צומת הגידין כשרה. למעלה מן צומת הגידין טרפה. מקום צומת הגידין בארכובה מקום שהגידים צומתים ובעוף כיון שאתה מנפץ צומת הגידין הם ט"ז חוטין אם נפסק אחד מהם טרפה. בהמה שנשבר בה עצם ויצא לחוץ אם העור והבשר חופה את רובו כשרה ואם לאו פסולה. כל בהמה וחיה שיש בו ספק לישוך נחש תעשה בשפוד אם מתנפלת בידוע שמארס הוא ואסור. השוחט

אמה ובתה ביום א' במזיד היו מלקין אותו על השני והבשר מותר לערב. ואותו ואת בנו אינו נוהג בעופות. והשוחט ונתנבלה בידו מותר לשחוט בנה אחריה מפני שאינה שחיטה: (נשוב לענינינו)

פסוק ט

פס'. את זה תאכלו. ממשמע שנאמר אכול את שיש לו. ידענו אל תאכל את שאין לו. ולמה נישנו ליתן עליהן עשה ולא תעשה. מכל אשר במים. לרבות בורות שיחין ומערות. כל אשר לו סנפיר וקשקשת. סנפיר אלו כנפים ששוחין בה במים. קשקשת אלו הקליפין. וכן הוא אומר (ש"א יז) ושריון קשקשים פחות משנים שנא' קשקשת (בימים) [במים] כלל. בימים ובנחלים פרט. בימים זה ים הגדול שנאמר (בראשית א׳:י׳) ולמקוה המים קרא ימים. נחלים אלו נהרות אין לי אלא ימים ונחלים שהם בימות הגשמים ובימות החמה. ומנין לרבות כל מים ת"ל (בימים) [במים]. אותם תאכלו. לרבות טהור במעי טמא מה שאין כן בבהמה שהבהמה הנולד מן הטמא טמא ומן הטהור טהור. אבל בדגים היוצא מן הטמא והוא טהור טהור לפי שאין גידוליו בו:

פסוק י

פס'. וכל אשר אין לו סנפיר. אע"פ שעתיד לגדל לאחר זמן הואיל ועכשיו אין לו אסורין. אבל היו לו והוא משירן בשעה שעולה מן המים מותרין כגון אקונס ואתונס וכולן מבוארין במסכת ע"א ובשחיטת חולין. וסימן אחר עוד בדגים כל שאין זנבו*) שוה אלא צד א' ארוך וצד א' קצר אסור עד שיהא שוה בשוה וכסימני ביצים כך סימני קרבי דגים כל (שבודדת ועגולגלת) [שכודרת ועגולות] ראשה אחד כד וראשה אחד חד טהורה. שני ראשיה חדין שני ראשיה כדין טמאה. חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים משכחת לה טהורה ומשכחת לה טמאה. חלמון וחלבון מעורבין זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ. מכל נפש החיה. או חית הים. נפש. לרבות דגים קטנים שבכדים ושבחביות:

פסוק יא

פס'. ושקץ יהיו לכם. לאסור את צירן ואת רוטבן ואת הקופה*) שלהם. לכם. ללמד שמותרין בהנאה למכרם לעובד כוכבים. ושקץ יהיו לכם. לאסור את עירוביהן. כמה יהא בו ויהא אסור שיערו חכמים בברייתא קרוב למאתים דתניא כל גרב שהוא מחזיק מאתים ובו דג טמא צירו אסור. רבי יהודה אומר רביעית בסאתים אע"פ שכל האיסורין שבתורה בששים ציר דג טמא אחד מרביעית הלוג בסאתים שהם בסאתים ק' וצ' ושנים רביעית למדנו שאיסור ציר דג טמא קרוב למאתים אחד בקצ"ב. מבשרם. ולא העצמות ולא הסנפירין שלהן. ואת נבלתם תשקצו. להביא את היבחושין שסיננן שאסורין:

פסוק יב

פס'. כל אשר לו סנפיר וקשקשת במים. מה בא ללמדנו שאם אין [לו] כלל הוא אסור, אבל יש לו במים ואין לו בשעה שעולה מן המים מפני שהוא משירן מותר:

פסוק יג

פס'. ואת אלה תשקצו מן העוף. הסמיך שקץ דגים לשקץ העוף לפי שבבראשית הקדים דגים לעופות וכאן הסמיך עופות לדגים. ואת אלה. לפי שהיו הטהורין מרובין על הטמאין בא הכתוב להודיע על הטמאים שהן עשרים כאן לפי שבמשנה תורה הוחלפו מהם והוספו. תשקצו. לאסור צירן ורוטבן והקופה ואת ביציהן ואת עורותיהן ואת עירוביהן. מן העוף. להוציא החרטום והצפרנים והכנפים והנוצה. לא יאכלו. לחייב המאכיל כאוכל. שקץ הם. באכילה אסורין ובהנאה מותרין. את הנשר, מה נשר דורס ואוכל אף כל כיוצא בו. איה. היא דיה האמורה במשנה תורה. הראה. היא הראה שרואה ביותר. ואת כל עורב למינו. להביא עורב העמקי ועורב הבא בראש יונים והזרזיר והסנונית:

פסוק טז

פס'. ואת בת היענה. בת זו ביצת היענה. יצאת זו ללמד על כל הביצים של עופות הטמאים, יענה. הם היענים אשר במדבר שאינה חוזרת על בניה לעולם. וכן אמר ירמיהו (איכה ד) בת עמי לאכזר כיענים במדבר. ואומר (מיכה א) ואבל כבנות יענה. אבל התנים אע"פ שהן מניחין ילדיהם עוד חוזרים ומניקים. שנאמר (איכה ד) גם תנים חלצו שד הניקו גוריהן. ואומר (מיכה א) מספד כתנים. שמצערין בניהם. ואת הנץ למינהו. למינהו ד' פעמים כנגד סימני טהרה לא אצבע יתירה ולא זפק וקרקבנו נקלף ואינו דורס ואוכל כיוצא בהם מותר. את הכוס ואת השלך. זה השחר השולה את הדגים מן הים. ואת החסידה. הוא העוף הלבן הבא קרוב לחג המצות וכה"א (ירמיה ח) גם חסידה בשמים ידעה מועדיה. ותור וסיס ועגור (ידעו) [שמרו] את עת בואנה. ואומר (תהלים קד) חסידה ברושים ביתה. ואע"פ שיש לה סימני טהרה שקרקבנה נקלף לפיכך נזכרו אלו העופות. מלמד שיש מהם שיש להן סימני טהרה והן אסורין כגון הגמל והשפן והארנבת והחזיר. ועוף טהור נאכל במסורת דור אחר דור כגון האווז ואווז בר ותרנגולת:

פסוק כ

פס'. כל שרץ העוף ההולך על ארבע. כגון הצרעין והזבובין והדבורין והיתושין. אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההולך על ארבע. יכול הכל יהא אסור ת"ל את זה תאכלו מכל שרץ העוף. יכול הכל יהא מותר ת"ל ארבה וסלעם וחרגל וחגב. אשר לא כרעים.

לא כתיב לו קרי ללמדך שאפילו אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כשר. כרעים ממעל לרגליו, שכנפיו וקרסוליו חופין את רובו ע"י הדחק כשר.

פסוק כב

פס'. את אלה מהם תאכלו את הארבה למינו. למינהו רבה ה"א כיצד הוי למד מן המפורש מה ארבה מפורש שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסולין וכנפיו חופות את רובו. וכל שרץ העוף אשר לו ארבע רגלים שקץ הוא לכם. אם יש לו חמש טהור. שקץ הוא. פרט לעירובו מכאן אמרו חגבים טהורים לא פסלו את צירן. זה חומר בדגים מבחגבים שדגים טמאים צירן אסור ובחגבים צירן מותר. וכן תנינן העיד רבי (יצחק) [צדוק] על ציר חגבים טמאים שהוא (אסור) [טהור]:

פסוק כד

פס'. ולאלה תטמאו. במה שעתיד לומר ולא במה שאמר למעלה דגים ועופות וחגבים אלא במה שעתיד לומר לכל הבהמה. כל הנוגע בנבלתם יטמא עד הערב. אינו טעון כיבוס בגדים וכל הנושא טעון כיבוס בגדים. ומה בין טומאת בהמה טמאה לטומאת נבלת בהמה טהורה אלא שטומאת נבלת בהמה טמאה טעון קרבן בביאת המקדש כמו שנאמר בפרשת ויקרא או נפש אשר תגע בכל דבר טמא או בנבלת חיה טמאה וגו':

פסוק כו

פס'. לכל הבהמה. להביא את השליל. אשר היא מפרסת פרסה ושסע איננה שוסעת. הט אזנך ושמע איזו היא בהמה זו שהיא מפרסת ואיננה שוסעת אם בגמל הא כתיב ופרסה איננו מפריס ואם בשפן הא כתיב ופרסה לא יפריס. ואם בארנבת הא כתיב ופרסה לא הפריסה. ואם בחזיר הא כתיב בו מפריס פרסה הוא ושוסע שסע פרסה אלא לא בא הכתוב ללמדך אלא כלל לכל הבהמה שיש בה אחד מסימני טהרה הואיל ואין בה שלשת סימני טהרה הרי נבלתה מטמאה להיות טעון כיבוס בגדים. ואבר מן החי ממנה מטמאה ולענין האמור בתורת כהנים בענין ולאלה תטמאו. והלא החזיר מפריס פרסה ושוסע שסע יכול לא תטמא בנבלתו או אבר מן החי ממנו ת"ל וגרה איננה מעלה טמאים הם לכם לרבות הציר היוצא ממנו. ד"א טמאים הם מלמד שהן מצטרפין זה עם זה. הנוגע בהם יטמא. להביא בהמה טמאה שלא תהא [שחיטתה] מטהרתה:

פסוק כז

פס'. וכל הולך על כפיו. מוסיף על ענין ראשון שתהא נבלתם מטמא במגע וטעונין כיבוס בגדים במשאן. הולך על כפיו. זה הקוף והדוב והכלב והחתול. בכל החיה. להביא את הפיל. כל הנוגע בנבלתם יטמא עד הערב. נאמר למעלן ונאמר למטן אלא שהעליונים

באבר מן החי והתחתונים באבר מן המת. מה אבר מן המת שאין לה חליפין אף אבר מן החי שאין לה חליפין:

פסוק כח

פס'. והנושא את נבלתם יכבס בגדיו. מלמד שהנושא מטמא בגדים. טמאים המה לכם. הם מיטמאין ואין מטמאין לא אוכלין ולא משקין ולא כלים במשא והנושא ולא הנישא לכך נאמר המה מטמאין ולא אחרים:

פסוק כט

פס'. וזה לכם הטמא. תנן התם במסכת טהרות אבות הטומאות השרץ ושכבת זרע וכו' ותנן במסכת שבת שמונה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב לפי שיש להן עורות וכשהוא חובל בהן בשבת חייב שהוא צובע את העור. והחולד והעכבר הזכירם בפרט לפי שאלה מטמאין אדם וכלים. וזה לרבות שיטמא דמו כבשרו. החולד והעכבר. מה חולד שהוא בארץ אף עכבר שהוא בארץ יצא עכבר שבים שנא' על הארץ ומנין אפילו ירד לים שהוא טמא שנא' השרץ. (כשרץ) [בשרץ] להביא עכבר שחציו בשר וחציו אדמה. הנוגע בבשר טמא והנוגע באדמה טהור. צב. זה השרץ שהוא מכוסה כגון גביע. למינהו. להביא סלמנדרא הגדלה באש יש בריות הגדלות במים עלו ליבשה מיד מתים. והגדלות ביבשה עלו לים מתים והגדלות באש עלו מן האש מיד מתים. והגדלות באויר נכנסו לאש מיד מתים. עליהם אמר רבי עקיבא יפה אמר דוד מלך ישראל (תהלים קד) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית:

פסוק לא

פס'. אלה הטמאים לכם. לרבות עורותיהן. ד"א הטמאים לרבות ביצת השרץ. יכול אע"פ שלא ריקמה ת"ל בכל השרץ מה שרץ משריקם אף ביצה משתרקם. כל הנוגע בהם את שאפשר ליגע טמא עד שתנקב עד כשעורה שכן אפשר לו ליגע כשעורה. כל הנוגע בהם. לרבות את ידות הכלים:

פסוק לב

פס'. וכל אשר יפול עליו מהם במותם. ולא בחייהם. במותם. כשהם לחים יכול בכולם ת"ל מהם. אי מהם יכול במקצתן ת"ל בהם הא כיצד עד שיגע במקצתו שהוא ככולו. שיערו חכמים בכעדשה שכן החומט תחלת בריתו בכעדשה. מכל כלי עץ. יכול הסולם וכל הדומין לו ת"ל מכל כלי עץ לא כלי עץ אלא דומיא דשק מה שק מיוחד שהוא משמש האדם ואת משמשי האדם לפיכך אני מרבה את השלחן ואת הדלופקי שהן משמשין אדם ואת משמשי האדם יצא סולם וכל פשוטי כלי עץ שהן משמשין אדם ולא את משמשי האדם. כלי עץ. יכול אף השידה והתיבה והמגדל ת"ל שק מה שק

מטלטל מלא וריקם אף כל כלי עץ מטלטל מלא וריקם. או בגד. כל מקום שנאמר בגד בתורה סתם אינו אלא צמר ופשתים. שנאמר (ויקרה יג) בבגד צמר או בבגד פשתים. או עור. יכול אפילו עורות שבים. טימא בנגעים וטימא בשרצים. מה בנגעים פרט עורות שבים אף שקצים פרט עורות שבים. והתם מנא לן דכתיב (שם) בכל מלאכת עור. יצאו עורות שבים. או שק. מה שק טוי ואריג אף כל טוי ואריג. יצאו משיחות וחבלים. כל כלי. להביא הקלע והקמיע והתפלה. אשר יעשה מלאכה בהם. להביא חפוי הכלים. במים יובא. כולו כאחת ואעפ"כ וטמא עד הערב. הא כיצד טהור הוא לחולין מבעוד יום ולתרומה עד שתחשך:

פסוק לג

פס'. וכל כלי חרש. לרבות כלי נתר. אשר יפול מהם. פרט לתרנגול שבלע שרץ ונפל התרנגול לתנור שהוא טהור ואם מת התרנגול טמא התנור. אל תוכו. את שיש לו תוך טמא ואת שאין לו תוך טהור פרט לכסא ולספסל. אל תוכו. מתוכו הוא מטמא ואין מטמא מאחוריו. אל תוכו. ולא לתוך תוכו כגון החבית שבתנור ופיה למעלה השרץ בחבית האוכלין שבתנור טהורין. ואותו תשברו. למדנו לכלי חרש שאין לו טהרה במקוה:

פסוק לד

פס'. מכל האוכל אשר יאכל. למדנו לאוכלי בהמה שאין מטמאין באויר כלי חרש שנאמר אשר יאכל. ד"א אשר יאכל פרט לאכל סרוח. ד"א אשר יאכל מלמד שאין אוכלין מיטמאין פחות מכביצה שכן אין אכילה פחותה מכביצה. אשר יבוא עליו מים יטמא. יכול אין לי אלא מים ומנין לרבות אף הטל והיין והשמן והדם והדבש והחלב ת"ל וכל משקה. יכול שאני מרבה אף מי תותים ושאר מי פירות ת"ל מים. מה מים שאין להם שם לווי יצאו מי פירות שיש להם שם לווי. אשר ישתה בכל כלי יטמא. מלמד שאין המים מכשירין ליטמא אלא אם היו בכלים. יצאו בבורות שיחין ומערות. ואם נתקבלו בכלי הרי הן מכשירין לטומאת עצמן. אשר ישתה. פרט למשקה סרוח. ד"א אשר ישתה להביא שחישב עליהן לשתיה שהן מכשירין. בכל כלי יטמא. מלמד שהמשקין מטמאין את הכלי דברי ר' יהודה. רבי יוסי אומר אין טומאת משקין לכלים מן התורה אלא מדברי סופרים:

פסוק לה

פס'. וכל אשר יפול מנבלתם עליו. בין באבר מן החי בין באבר מן המת בין מנבלת עצמן. מנבלתם. ולא מן העצמות ולא מן השינים ולא מן הצפרנים ולא מן השער. תנור. בזמן שהוא שלם ולא בזמן שהוא נתוץ שנא' תנור וכירים יותץ את שיש לו נתיצה יש

לו טומאה כגון כלי חרש ואת שאין לו נתיצה טהור את שצריך נתיצה טמא. ד"א תנור וכירים יותץ את שיש לו נתיצה יש לו טומאה כגון כלי חרש ואת שאין לו נתיצה אין לו טומאה פרט לתנור של אבן ושל מתכת וכירה של אבן ושל מתכת והוא הדין לכל כלי אבנים וכלי גללים שאינן מקבלין טומאה. מכאן אמרו במסכת כלים בטהרות כירה של מתכת ושל אבן טהורה וטמאה משום כלי מתכות. טמאים הם. מלמד שמותרין לקיימן לצורך אחרת. וטמאים יהיו. יהיו לרבות ידות הכלים מכאן אמרו האבן היוצאת מן התנור טפח ומן הכירה ג' אצבעות חבור שכל המחובר לטמא טמא. לכך נאמר וטמאים יהיו לכם לצרכיכם למי רגלים ולעבודה:

פסוק לו

פס'. אך מעין ובור. לפי שאמר תנור וכירים יותץ הוצרך לומר אך מעין ובור חלקו מן הטומאה. מעין שנעשה מעשה בראשית בידי שמים ובור שמעשיו בידי אדם אלא שמחובר לקרקע. מקוה מים. מלמד שכל דבר טהרתו במי מקוה.יהיה טהור. המקוה יהיה טהור ולא המים. יכול יש בו אפילו ארבעים סאה ת"ל מקוה מים יהיה טהור מלמד שארבעים סאה אינן מקבלין טומאה. ונוגע בנבלתם יטמא. מה בא ללמדינו לימד שאפילו בתוך המים הנוגע בשרץ והוא בתוך המים שהוא טמא עד שיזרוק את השרץ. מכאן אמרו הטובל והשרץ בידו אפילו כל היום כולו לא עלתה לו טבילה. זרקו מיד נטהר:

פסוק לז

פס'. וכי יפול מנבלתם. יש מנבלתם מטמאה ויש מהם אינה מטמאה פרט ליבשה שאינה יכולה להישרות. על כל זרע זרוע אשר יזרע טהור הוא. מלמד שהזרעין שמטמאין שזרען טהרו:

פסוק לח

פס'. וכי יתן מים על זרע ונפל מנבלתם. בא ללמד על השרץ שלא יטמא את הזרעים אלא בהכשר יכול אע"פ שלא חישב עליהן ת"ל יתן כתיב יתן וקרינן יותן מה יתן דניחא ליה אף יותן דניחא ליה. ונפל מנבלתם עליו. לרבות אפילו ידות כגון *) ידות האשכולות (וכשל) [וידות] מכבדות תמרים. יכול ואפילו בססן ת"ל הוא בזמן שהוא עמו מקבל טומאה פירשו הידות מן האוכלין אין מקבלין טומאה:

פסוק לט

פס'. וכי ימות מן הבהמה. הרי זו מיתה ודאי. מן הבהמה. פרט לטרפה ששחטה שהשחיטה מטהרתה מידי נבלה. אשר היא. היא מטמאה במשא ואין השרץ מטמא במשא. לכם. להביא בהמה טמאה שמטמאה במשא. לאכלה להביא (בקרבן) [בן]

שמונה תהא שחיטתו מטהרתו. הנוגע בנבלתם. ולא בעצמות ובגידים ולא בקרנים ולא בטלפים בזמן שהופרשו מן הבשר. בנבלתה. ולא במפשיט לשטיח כגון נודות העובדי כוכבים:

פסוק מ

פס'. והאוכל מנבלתם יכבס בגדיו. יכול תהא נבלת בהמה טמאה מטמאה בגדים בבית הבליעה ת"ל (ויקרא כ"ב:ח') נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה. את שאין לו טומאה אלא באכילה כגון נבלת עוף טהור יצאת בהמה שהיא מטמאה קודם שיאכילנה שהרי מטמאה במגע שנאמר הנוגע בנבלתה יטמא עד הערב. יכול נבלת העוף מטמא מן הכתוב ונבלת בהמה תטמא בגדים אבית הבליעה ואין מטמאה בנבלת בהמה בבית הבליעה א"כ למה נאמר והאוכל מנבלתה ליתן שיעור למגע נבלה. נאמר למעלה הנוגע בנבלתה ונאמר למטה והאוכל מנבלתם מה אוכל בכזית אף נוגע בכזית מכאן לנבלת הבהמה בכזית ואע"פ שלענין טומאת אוכלין אמרו חכמים בכביצה לענין טומאת נבילה בכזית לפי שהאוכלין כתיב מכל האוכל אשר יאכל שיערו אכילה מעולה והיינו כביצה אבל בטומאת נבלה כתיב והאוכל מנבלתה אפילו אכילה פחותה ופחות מכזית אינה אכילה וכן לענין חמץ בפסח וכן לענין כל חלב וכל דם לא תאכלו בכזית. (וכבס) [יכבס] בגדיו כולן לאחת. יטמא עד הערב. לענין אכילת תרומה. והנושא. אמר רבי עקיבא את שבא לכלל מגע בא לכלל משא ואיזו זו כזית נבלה:

פסוק מא

פס'. וכל השרץ השורץ על הארץ. להוציא שבתוך הקטניות כגון הזיזין שבעדשים ותולעים שבתמרים ושבגרוגרות. לא יאכל. לחייב המאכיל כאוכל:

פסוק מב

פס'. כל הולך על גחון. זה נחש והשלשולים ואת הדומה לדומה. על גחון. וא"ו ארוך רמז לחצי אותיות שבתורה. וכל הולך על ארבע. זה עקרב שכן המנחשים אוכלין את הנחשים ואת העקרבים על ידי לחישה תופשין אותם והורגין אותם וזורקין הארס ואוכלין הגוף. כל. להביא החפושין. עד כל מרבה רגלים. זה נדל. לכל השרץ השורץ על הארץ. להביא התולעים שבעיקרי זיתים ושבעיקרי תאנים. לא תאכלום. לא תאכילום לתינוקות:

פסוק מג

פס'. אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ על הארץ. להביא את התולעים שבקטניות שפירשו לארץ וחזרו שהם אסורין. ולא תטמאו בהם ונטמתם בם. חסר אל"ף שאם חסר מטמא עצמו מעט שהוא מטמא הרבה. ד"א ונטמתם מלמד שהטומאה

מטמטמת את הדעת ומרבה (פושפשות) באדם. והטהרה והקדושה משרה בו באדם רוח הקדש שנא' (משלי ג':ל"ד) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן:

פסוק מד

פס'. כי אני ה' אלהיכם והתקדשתם והייתם קדושים. כשם שהקב"ה קדוש כך תהיו קדושים. ולא תטמאו את נפשותיכם בכל השרץ הרומש על הארץ. אע"פ שאינו פרה ורבה כגון שבתוך הקטניות לאחר שפירשו ותולעים שבגבינה לאחר שפירשו:

פסוק מה

פס'. כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים. על תנאי כך העליתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקבלו את המצות שכל המודה בעול המצות מודה ביציאת מצרים. להיות לכם לאלהים. על כרחכם. והייתם קדושים כי קדוש אני. כשם שאני קדוש כך תהיו לי קדושים:

פסוק מו

פס'. זאת תורת הבהמה והעוף. מלמד שצריכין הוראה בישראל להזהיר את ישראל בכל עת. זאת תורת הבהמה והעוף. שוותה הבהמה לעוף לשחיטה מן הצואר. וכל נפש החיה הרומשת. חזר על איסור והיתר. הרומשת במים. אלו דגים. ולכל נפש השורצת על הארץ. אלו החגבים. למה בא להבדיל שנא' להבדיל בין הטמא ובין הטהור. וכי להבדיל בין חמור לפרה אלא להבדיל בין טמאה לך לטהורה לך. בין שנשחט רוב הקנה לשלא נשחט רובו. וכמה בין חציו לרובו מלא שערה. ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל. והלא כבר הם מפורשים ולמה בא אלא ללמדך ולהבדיל בין טמאה טריפה וכשרה לפסולה, אשר לא תאכל. ליתן אזהרה לחיה. ברוך שבחר בעמו ישראל וקדשם לשם קדשו:

פרק יב

פסוק ב

כתוב מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיי (משלי יי"ח:כ"ב)

בוא וראה כמה טובה אשה טובה שהרי הכתוב קורא אותה מציאה טובה אם באשה ממש הכתוב מדבר הרי נקראת טוב. אם בתורה הכתוב מדבר הרי המשילה הכתוב באשה ללמדך שבחה של אשה טובה. וכן הוא אומר (משלי ל"א:י') אשת חיל מי ימצא. וכן דוד אומר (תהילים ל"ב:ו') על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא. ודרשו בו רבותינו לעת מצוא אשה. ורבותינו אמרו הרוצה שילמוד תורה בטהרה ישא אשה וילמוד תורה. וכן אמרו בן עשרים ולא נשא אשה כל ימיו בהרהור עבירה. וצריך אדם שישא אשה ההוגנת לו לפי שהבנים הזכרים הולכים אחר האשה והנקבות אחר האיש. וכן

הוא אומר אשה כי תזריע וילדה זכר. ואומר (בראשית כ"ב:כ') הנה ילדה מלכה גם היא בנים. ובתואל ילד את מלכה. וכתיב (דברי הימים א ב':מ"ט) ובת כלב עכסה. ואומר (בראשית מ"ו:ט"ו) ואת דינה בתו. למדנו שהנקבות נתלו באנשים והזכרים נתלו בנשים. לכך נאמר אשה כי תזריע וילדה זכר וכל כך למה לפי שאם האשה מזרעת תחלה יולדת זכר. האיש מזריע תחלה יולדת נקבה. ואם הזריעו שניהם יולדת תאומים זכר ונקבה. או שתי נקבות או שני זכרים בזמן שהזרע מתחלק לשנים. ד"א אשה כי תזריע מה כתיב למעלה מן הענין והתקדשתם והייתם קדושים לאחר שהזהיר הקב"ה את ישראל להיות קדושים והבדילם מן הטמאות משקוצי חיה ועוף ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל נתן להם מצות טהרת גוף ולפי שיש בזכר מצות המילה הקדים הזכר לנקבה לכך נאמר אשה כי תזריע וילדה זכר. וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל דבור אל משה דבור אל ישראל שליח נאה לשולחו שלא היה משנה משליחותו. ישראל בענין הזה ואין העובדי כוכבים בענין הזה לפי שכתוב (ויקרא ט"ו:ל"א) והזרתם את בני ישראל מטומאתם ולא ימותו בטומאתם בטמאם את משכני אשר בתוכם צריך להפריש את היולדת מביאת המקדש לכך נאמר דבר אל בני ישראל. לאמר. להזהיר נשותיהן. אשה. אחת גיורת ואשה משוחררת ושפחה. כי. לכשיהיה. תזריע. יש לומר שהוא לשון נקבה שהביא הכתוב אשה כי תזריע כמו אשה כי תהיה זבה. ויבא על מדרש שאמרנו למעלה שהוציא הכתוב מצוה זו על לשון אשה כי תזריע כמו אשה כי תזריע ללמד שאם האשה מזרעת ראשון היא יולדת זכר. ויש לומר תזריע לשון זכר כמו תרביע כלאים. (איוב מ) ובחבל תשקיע. והיא מצוה על האיש וכן הוא אומר דבר אל בני ישראל לאמר אשה כי תזריע כלומר אם תעבר האשה וילדה זכר. פתח בזכר לפי שעליו מצות המילה. וילדה. כל שתלד. בין בן תשעה ובין בן שמנה ובן שבעה ובן ששה ובן חמשה ובן ארבעה ובן שלשה, ומנין למפלת סנדל או שפיר או שליא והיוצא מחותך ת"ל כי תזריע וילדה זכר כל זרע שתלד. יכול המפלת כמין דגים וחגבים שקצים ורמשים תהא טמאה ת"ל זכר. מה זכר מיוחד שיש בו מצורת האדם יצא אלו שאין בהם מצורת האדם. יכול המפלת ברית ראש שאינו חתוך ברית גוף שאינו חתוך הואיל ויש בהן מצורת האדם תהא טמאה ת"ל וטמאה שבעת ימים וביום השמיני ימול בשר ערלתו מה זה מיוחד שהוא ראוי לברית נשמה יצאו אלו שאינן ראוין לברית נשמה. המפלת שפיר מלא דם מלא מים מלא גנינים אינה חוששת לולד. אם היה שפיר מרוקם תשב לזכר ולנקבה. פירוש לחומרא בטהרה הזכר ל"ג של זכר ולא ס"ו ימים וטומאת הנקבה שבועים ולא שבעה ימים בלבד וצריכה לישב שבועים בדמי טומאה ול"ג בדמי טהרה. ואיזה הוא שפיר

מרוקם. אבא שאול אומר תחלת בריתו גויתו כעדשה פיו פתוח כחוט השערה. שתי עיניו כשני טיפין של זבוב ומקורבות זו לזו. ונקבה נדונה כחוט השערה ואין לה חתוך ידים ורגלים: (מפורש בקכלה). (איוב י':י'-י"א) הלא כחלב תתיכני וכגבינה תקפיאני. עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תסוככני. חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי. ואין בודקין אותו במים מפני שהמים עזים וטורדין אותו אלא בודקין אותו בשמן שהשמן רך ומצחצהו ואין רואין אותו אלא בהמה. כיצד בודקין אותו לידע אם זכר הוא אם נקבה היא מביא קיסם שראשו חלק ומנענע באותו מקום מקום התורף אם מסכסך כידוע שהוא זכר ואם לאו בידוע שהיא נקבה. ונקבה כשעורה סדוקה ושני זרועות כשני חוטין של זהורית של שתי ושתי ירכות כשתי חוטין של זהורית. דרש ר' שמלאי למה הולד דומה במעי אמו מקופל ומונח כפינקס ושני ידיו בין ברכיו פיו סתום וטבורו פתוח. אוכל מה שאמו אוכלת ושותה מה שאמו שותה. ואינו מוציא רעי שמא יהרוג את אמו וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח שאלמלא כן אינו יכול לעמוד אפילו שעה אחת וכו'. מפורש במסכת נדה תנו רבנן שליא תחלתה דומה כחוט של ערב וסופה דומה כתורמוס וחלולה כחצוצרות ואין שליא פחותה מטפח. רבן שמעון בן גמליאל אומר שליא דומה לקרקבן של תרנגולין שהדקים יוצאים הימנה והיינו דתנן באבות עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. ושלשתן מפסוק הזה (קהלת י"ב:א') וזכור את בוראיך בימי בחורותיך קרי ביה בוראיך שאתה עתיד ליתן דין וחשבון לפניו. וקרי ביה באריך כגון שמלה ושלמה. זה מקומו שבאתה. וקרי ביה בורך זה הקבר שנא' (שם) ונרוץ הגלגל אל הבור. וילדה זכר. לכך נקרא שמו זכר שחייב לזכור את בוראו ואת מצותיו ולידע כי לכך נוצר ולכך נולד ולכך קיים. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם לעשות נחת רוח לקוני. וטמאה שבעת ימים. היא טמאה. ואין הולד טמא. זה הוא שאמר רבי אליעזר קליר המת בבית הבית טהור יצא מן הבית הוא טהור והבית טמא. וילדה זכר וטמאה שבעת ימים. שתספור שבעה לולד האחרון מה שאין כן בנדה שהרי הנדה סופרת מראיה ראשונה שבעת ימים והיולדת סופרת מלידה אחרונה כגון שילדה האחד באחד בשבת והשני בשבת סופרת עוד שבעת ימים משום שנאמר וילדה וטמאה שבעת ימים רצופין זה אחר זה. כימי נדת דותה. הקיש ימי נדתה לימי לידתה מה ימי נדתה אינן ראוין לזיבה ואין ספירת שבעה עולה מהם אף ימי לידתה אינן ראוין לזיבה ואין ספירת שבעה עולה מהם. פירוש שהיולדת זכר אסורה לבעלה ז' ימים ויום שביעי לערב שהוא אור יום שמיני טובלת ומותרת לבעלה.

ואע"פ שראתה דם בכל אלו ז' ימים אינה קובעת בזיבה שתהא צריכה שבעה נקיים כדין הזיבות אלא מותרת לאלתר ואין סופרת שבעת הימים עולה מהם שאם ילדה בזוב סופרת שבעה ושבעה שבעה ללידה וז' נקיים אחריהם. ולפי שהיא חולה מן הלידה אינה טובלת לאלתר עד שתבא בכח לפי שסתם יולדות חולות. דוותה תטמא. לרבות את בועלה. דוותה תטמא. לרבות את היולדת בזוב שאם היתה זבה קודם הלידה ויולדת בזוב שלא תהא טהורה עד שתבוא ז' נקיים והשופעת מתוך שבעה לאחר שבעה וכן לנקבה בימיה או מתוך שלשים ושלש לאחר שלשים ושלש וכן לנקבה בימיה רב אמר מעין אחד התורה טימאתו והתורה טיהרתו והלכה כדבריו ואע"פ שלא הפסיק בין דם טמא לדם טהור או בין הטהור לטמא. בימי טומאה טמא בימי טהרה טהור:

פסוק ג

פס'. וביום השמיני. ביום ולא בלילה. וביום. לרבות כל הנימולין שלא יהו נימולין אלא ביום. וביום השמיני. מלמד שכל היום כשר למילה אלא שהזריזים מקדימין למצות שנאמר (בראשית כ"ב:ג') וישכם אברהם בבקר. השמיני. אפילו בשבת. ימול. זה מצוה על האב למולו לא מלו אביו מצוה על ב"ד למולו לא מלוהו ב"ד מצוה עליו למול את עצמו ואם לאו הרי הוא בכרת שנא' (שם יד) וערל זכר אשר לא ימול וגו':

מדרש שאלו תלמידיו את ר' שמעון בן יוחאי מפני מה אמרה תורה מילה לשמנה שלא יהו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים לפיכך שהת המילה עד שתצא מטומאה לטהרה. דרש רבא מאי דכתיב (במדבר כ"ג:י') מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל מלמד שהקב"ה סופר רביעיותיהן של ישראל ואומר מתי תבא טיפה שהצדיק נוצר הימנה. דרש רב יוסף (תהילים קל"ט:י"ד) אודך על כי נוראות נפלאתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד. בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. בשר ודם צבע נותן צמר ליורה כולן עולין לצבע מין אחד. ואילו הקב"ה צר את העובר במעי אמו וכל אחד ואחד עולה למינו. תנו רבנן שלשה שותפין ישבו באדם הקב"ה ואביו ואמו. אביו מזריע לובן. ממנו עצמות וגידים וצפרנים ומוח שבראש ולובן שבעין. אמו מזרעת אדום. ממנו עור ובשר ודם ושער ושחור שבעין. והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים ודעת ובינה והשכל וראיית העין ושמיעת האוזן ודבור שפתים והילוך הרגלים. עשרה להקב"ה ולאביו ואמו עשרה הכל כ' כיון שנפטר אדם מן העולם נוטל הקב"ה עשרה ונשארו ה' לאביו וה' לאמו. תנו רבנן שלשה חדשים הראשונים הולד במדור התחתון אמצעים במדור האמצעי אחרונים במדור העליון וכיון שהגיע זמנו לצאת מתהפך ויורד וזו היא חבלה של אשה. תנו רבנן שלשה חדשים הראשונים תשמיש קשה לאשה וקשה לולד. אמצעיים קשה

לאשה ויפה לולד. אחרונים יפה לאשה ויפה לולד. שמתוך כך יצא הולד מלובן ומזורז וכו'. מפורש במסכת נדה. (נשוב לענייננו):

בשר ערלתו. בשר אע"פ שיש בהם בהרת. אתי עשה ודחה לא תעשה. השמר בנגע הצרעת. ערלתו ודאי (אין) דוחה את השבת ספק [אין] דוחה את השבת:

פסוק ד

פס'. ושלשים יום. מה יום רצוף אף שלשים ושלש רצופין. תשב. במשמע שתהא טמאה בעניין. [וששים יום] וששת ימים כתיב. בדמי טהרה. אפי' שופעת דם כנהר טהורה. בכל קדש לא תגע. יכול אפילו במעשר ת"ל ואל המקדש לא תבוא. מה מקדש שיש בו נטילת נשמה אף קדש שיש בו נטילת נשמה יצא מעשר שאינו במיתה. עד מלאת ימי טהרה. לרבות יולדת (נקבה) [זכר] עד שלשים ואחד:

פסוק ה

פס'. ואם נקבה. מאי נקבה נקי בא נקי מן המצות כגון מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. נקבה. שכל המצפה למעשה אשתו אינו רואה סימן ברכה. ואם נקבה. לרבות טומטום ואנדרוגינוס. אנדרוגינוס ביציו מבחוץ. טומטום ביציו מבפנים. שתהא יושבת עליהן. לזכר או לנקבה. הטהורה של זכר והטומאה של נקבה והיינו לחומרא. וטמאה שבועים י"ד יום למדנו שיש אם למקרא אע"פ שאינו כתוב בוא"ו נדרש בוא"ו שבועים ולמה חסר וא"ו ללמדך שאי אפשר ללמד על המקרא על המסורת אלא על מקראך המסורת לדרשא בעלמא שהרי הנקבה חיסר לה טהרה ו' ימים חוץ מיום מילה ושישים יום רצופין. וששת ימים. מה ששים סמוכים אף ששת ימים סמוכים. תשב על דמי טהרה. כדין טהרת הזכר כך דין טהרת הנקבה שאם לא שפע הדם מתוך ימי טוהר לתוך ימי טומאה התורה טיהרה את אלו וטימאה את אלו. תאנא חבלי נקבה מרובין מחבלי זכר מפני מה זה כדרך תשמישו בא וזה כדרך תשמישו בא. זה הופך את פניו וזה אינו הופך את פניו. תניא רבי ישמעאל אומר טימא וטיהר בזכר וטימא וטיהר בנקבה כשם שטימא בזכר יצירתו כיוצא בו אף כשטימא וטיהר בנקבה יצירתה כיוצא בה לפיכך נתנה תורה לארבעים יום שתהא מתקיימת על ידי הזכרים שנוצרים בארבעים יום:

פסוק ו

פס'. ובמלאת ימי טהרה. אינה מביאה תוך מלאת. לבן או לבת. או לרבות על מפלת לאור שמונים שהיא חייבת בקרבן כדברי בית הלל. תביא כבש בן שנתו לעולה. שנתו ולא שנה למנין עולם שאם נולד בר"ח אייר אינו עולה לו שנה עד אייר הבא. ובן יונה או תור. או זה או זה לחטאת. שאלו תלמידיו את ר"ש בן יוחאי מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן אמר להן שבשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא אזקק לבעלי

לפיכך אמרה תורה תביא קרבן. ולפי שבזכר הכל שמחים בו והיא מתחרטת לסוף שבעה טומאתה שבעה בלבד. וזו עד י"ד אינה מתחרטת. שאלו תלמידיו את רבי דוסתאי ברבי ינאי מפני מה איש פניו בקרקע והאשה פניה באיש אמר להם זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת לפיכך האיש קולו עבה והאשה אין קולה עבה ונבראת מן הצלע ולפיכך האיש מקבל פיוס שלבו רך כקרקע ואין האשה מקבלת פיוס שלבה קשה כעצם. אל פתח אהל מועד אל הכהן. מלמד שהיא מטפלת בהם ומביאה אותם אל הכהן:

פסוק ז

פס'. והקריבו לפני ה'. מלמד שאין (אדם) [אחד] מעכב את חבירו. ואינו יודע איזה אינו מעכב. כשהוא אומר וכפר עליה מה מצאנו בכל מקום כפרה בחטאת אף כאן כפרה בחטאת. וטהרה. לאכול בזבחים. ממקור. מלמד שכל דמים שהיא רואה אינן אלא מן המקור, דמיה. מלמד שדמים הרבה טמאים בה. האדום והשחור וכקרן כרכום וכמימי אדמה וכמזג. מפורש במסכת נדה. זאת תורת היולדת לזכר או לנקבה להביא על כל פנים שהפילה:

פסוק ח

פס'. ואם לא תמצא ידה די שה. אין אומרים לה ללוות. יש לה שה ואין לה צרכו כגון נסכיו מנין שתביא קרבן עני ת"ל די שה. ולקחה שתי תורים. שנים מביאה ואינה מביאה שלשה. אחד לעולה ואחד לחטאת. בכל מקום חטאת קודמת שנאמר והיה האחד חטאת והאחד עולה. ואומר והקריב את אשר לחטאת ראשונה. וכאן הקדים עולה לחטאת לפי שנתחלפה העולה שנאמר כבש בן שנתו לעולה. וכתיב ושתי תורים אחד לעולה לפיכך הקדים העולה לחטאת. וכפר עליה. מלמד שנתכפרה בחטאת. וטהרה. לאכול בזבחים שהרי לבעלה טהורה היתה. והשוטים אשר באו וחדשו דתות מקרוב באו לא שערום אבותינו ז"ל וטעו לאמר בכל קדש לא תגע זה בעלה אם כן מה הפרש בין דם טהרה לדמי טומאה ואם בכל קדש לא תגע הא כתיב ואיש כי יקדיש את ביתו וכי אסורה היא ליכנס לתוכו אם הקדיש אדם את ביתו לא תכנס לתוכה בדמי טהרה אלא בכל קדש לא תגע דומיא (דמיא) דמקדש כמו שדרשו רז"ל היא כענין השליל שהוא מותר ומפני אנינות הדעת אינן אוכלין אותו הרבה מן החכמים כן נהגו בדורות האחרונים בדורות שלא לשמש עד מלאת ימי טהרה ולא מפני שהוא אסור אלא הרשות בידו כגון הלחם שהוא מותר והרוצה שלא לאכול אין מי מפציר לאכול. ד"א וכפר עליה הכהן וטהרה. צריכה טהרה אחרת מלמד שבסוף מ' לזכר וסוף שמונים לנקבה אסורה לשמש כדי להפריש בין דמים הראוין לטומאה לדמים שלא היו ראוין לטומאה:

פרק יג

פסוק א

וידבר יי אל משה ואל אהרן לאמר

הוצרכה הפרשה להאמר אל אהרן לפי שעל פיו מטמא ועל פיו מטהר או על פי אחד מבניו הכהנים וזו אחת מעשר שנדבר למשה ולאהרן.

פסוק ב

פס'. אדם. אמר הקב"ה בראתי את האדם עפר מן האדמה והזהרתיו באזהרות הטומאה להיות פורש מן האשה סמוך לוסתה אם זכה ונזהר הוין לו בנים ראוין להוראה שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר ואם [לאו] לוקה בצרעת לכך נסמכה פרשה זו לזו. כי יהיה. מן הדבור ואילך פרט למנוגעין קודם לכך. בעור בשרו. אע"פ שאינו ראוי לגדל בו שער. שאת. מה לשון שאת במראה הצל שהוא גבוה ממראה חמה. בהרת. שהיא בהורה יותר מארבע מראות נגעים. שתים שהן ארבע. בהרת עזה כשלג שניה לה כסיד ההיכל. שאת כצמר לכן שניה לה כקרום ביצה כדברי חכמים. שרבי מאיר מחליף שאע"פ שהשאת לבן והבהרת לבנה הימנה שנאמר ואם בהרת לבנה היא. ספחת. הטיל הכתוב ספחת בין שאת לבהרת לומר לך כשם שיש ספחת לשאת כך יש ספחת לבהרת. ואין ספחת אלא לשון טפילה. וכן הוא אומר (ש"א ג) ספחני נא אל אחת הכהונות לאכול פת לחם וכן שנינו מראות נגעים שנים שאת ובהרת הם אבות שהם ארבעה התולדות להם והם הספחת של שאת ושל בהרת שאינן לבנות כמו השאת והבהרת. וכן למדנו במסכת שבועות אמר רבי עקיבא משל דרבנן לתרי מלכי ולתרי פרכי מלכו של זה למעלה ממלכו של זה ומלכו של זה למעלה מאפרכו של זה וכו' הלכתא כגון מלכא ואלקפתא ורופילא וריש גלותא:

פירוש שאלו גדולים זה מזה כך מראות הנגעים לבנים זה מזה. (והוא) [והיה] מלמד הוא (שמצטרע) [שמצטער] ממנו. לנגע צרעת הנראית לבני אדם ואיזו זו צרעת לפי שפחות מכאן אינה נראית לכל. והובא אל אהרן. זה אהרן. הכהן לרבות כהנים אחרים. או אל אחד מבניו. אפילו בעלי מומין. הכהנים. להוציא את החללים מכאן אמרו חכם שבישראל רואה את הנגעים ואומר לכהן אע"פ שאינו בקי בהם אמור טמא והוא אומר טמא אמור טהור והוא אומר טהור. והיינו דאמר רבי יוחנן מיום שחרב בית המקדש אין טהרה ממת ואין טומאה ממצורע. פירוש אין טהרה ממת אבל טומאה איכא לפי שאין לנו אפר הפרה להזות אבל טומאה ממצורע ליכא כלל שאין בהם מורה. כהן. מלמד שעל פי כהן מטהר ועל פי כהן מטמא. או אל אחד מבניו. מלמד שאפילו כהן אחד רואה את הנגעים:

פסוק ג

פס'. וראה הכהן את הנגע. שיהא נותן עיניו בו בשעה שהוא רואה את הבשר עמו כאחת כדי להבחין בין לובן הנגע ללובן הבשר. ושער. מיעוט שתי שערות. בנגע. להביא את שבתוך הנגע ושוכב חוצה לו ולהוציא את שחוצה לו ושוכב בתוכו שהכל הולך אחר (הגזע) [הנגע] לפיכך נאמר ושער בנגע הפך לבן. מכאן אמרו אם בהרת קדמה לשער לבן טמא ואם שער לבן קדם לבהרת טהור ספק טמא. ר' יהושע אומר כהה. פירוש מאי כהה טהור. ד"א ושער בנגע הפך לבן שאם עיקרו של שער מלבין ועקרו משחיר. לבן. כל שהוא לבן ולא אדום ולא ירוק ולא צהוב. ומראה הנגע עמוק אין מראה שער לבן עמוק מעור בשרו שעורו שחור לגבי הנגע כמראה חמה העמוקה מן הצל. ומראה הנייר עמוק מן הדיו. וראה. שיראהו כולו כאחת. שאם היה בראש חוטמו שופעות אילך ואילך אינו טמא מכאן אמרו עשרים וארבעה אברים באדם אינן מטמאין במחיה ראשי אצבעות ידים ורגלים וראשי אזנים וראש החוטם וראש הגויה וראשי דדים שבאשה לפי שהם חדים ואינו נראה כולו. וטמא אותו. על פי הכהן:

פסוק ד

פס'. ואם בהרת לבנה היא. מלמד שאין למעלה הימנה בנגעים ולבנוניתה כשלג שנא' (במדבר י"ב:י') והנה מרים מצורעת כשלג. ואם תאמר הא כתיב שאת לבנה. (בבא) [הכא] כתיב בהרת לבנה היא ואין כמוה. הפתוך כשלג ביין המזוג. הפתוך שבסיד כדם המזוג בחלב שאינו לבן כל כך. ושערה. כולה ולא מקצתה. לא הפך לבן והסגיר. הא אם יש בה שער שחור אינו ממעטה. והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים. תחלה:

פסוק ה

פס'. וראהו הכהן ביום השביעי. ביום ולא בלילה שאין רואין את הנגעים אלא ביום. ואין רואים את הנגעים לא ביום המעונן ולא בין הערבים מפני שכהה נראית עזה. ולא בצהרים מפני שעזה נראית כהה וכל שכן בלילה דכתיב ביום השביעי. אימתי רואין אותן בשלשה שעות בארבעה בחמשה בשבע בשמנה בתשעה. כהן הסומא באחת מעיניו או שכהה מאור עיניו אינו רואה את הנגעים. מה יום שיהא מאורו לא הרבה ולא מעט אף מראה עיני הכהן שלא נתמעט אורו רואה. והנה הנגע עמד בעיניו. שאם העז והכהה או כהה והעז. לא פשה הנגע בעור. שאם פשה וכנס כאלו לא פשה. והסגירו הכהן שבעת ימים. שיום שביעי עולה לו מן המנין בין מלפניו בין מלאחריו:

פסוק ו

פס'. וראה הכהן אותו ביום השביעי שנית. כהן שהוא רואהו בראשונה רואהו בשניה. ואם מת רואהו כהן אחר. והנה כהה. שאם העז וכהה כאלו לא העז. לא פשה הנגע.

שאם כנס ופשה כאלו לא כנס. הנגע. שאם פשה וכנס כאלו לא פשה. אם נאמרו בשבוע ראשון למה נאמר בשבוע שני אלא בבגדים העומד בראשון מסגיר ובשני שורף. ובאדם העומד בראשון מסגיר ובשני פוטר צריך לומר בשבוע הראשון ובשבוע השני. וטיהרו הכהן מספחת היא. אע"פ שנשתנו מראיה. וכבס בגדיו וטהר. מלטמא משכב ומושב ומלטמא בביאה. וטהר. מן הפריעה ומן הפרימה. ומן התגלחת ומן הצפרים:

פסוק ז

פס'. ואם פשה תפשה המספחת בעור אחרי הראותו אל הכהן לטהרתו ונראה שנית אל הכהן. יכול יהא (הפשחן) [הפשיון] מטמא בתחלתה ת"ל אחרי הראותו אל הכהן. יכול אם ראהו כהן שהוא פושה והולך יזקק לו ת"ל לטהרתו הא אינו נזקק לו אלא משעה שהוא רואה אותו בראשונה רואהו בשניה ואם מת רואהו כהן אחר:

פסוק ח

פס'. וראה הכהן והנה פשתה המספחת. הרי זה בא ללמד על הפשיון שאם נשתנו מראיו יהא טמא. וטמאו הכהן צרעת היא. לימד על הפשיון שלא יטמא אלא בד' מראות:

פסוק ט

פס'. נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן. בא ללמד על השאת. שנאמר וראה הכהן והנה שאת לבנה. למדנו לשאת שהיא מטמא במחיה, ד"א נגע צרעת לפי שאמר למעלה ואם בהרת לבנה היא בעור בשרו בא ללמד על השאת שבא בכולו. כי תהיה. מן הדבור ואילך להביא. [באדם. לרבות] את הבא בכולו:

פסוק י

פס'. וראה הכהן והנה שאת לבנה. שתהא המחיה מטמאתו לפי שאמרו רבותינו ז"ל שהנגעים באין על חטא. ולפי שנראה לו נגע ולא חזר בו מתוסף לו נגע אחר ומנין שהכהן נזקק לו לראותו ת"ל וראה הכהן והנה שאת לבנה. והיא הפכה שהפכתו כולה כיצד בהרת כחצי גריס ובה שתי שערות. נולדה בהרת בחצי גריס ובה שערה אחת הרי היא להסגיר. ומחית בשר חי בשאת. (יכלכל) [יכול כל] שהוא. ת"ל שער לבן, ומחית בשר חי. מה שער לבן מקום שתי שערות אף במחיה מקום שתי שערות:

פסוק יא

פס'. צרעת נושנת היא. [אינה] צריכה דבר אחר לסעדה. אם כן למה נאמר שער לבן ומחית מלמד שלא תהא טמאה עד שיהא בה כדי לקבל שער לבן ומחיה. יכול שער לבן מצד זה ת"ל בשאת שתהא מבוצרת בשאת. נמצאו מקום שתי שערות מימינה מקום שתי שערות משמאלה וכן למעלה הימנה וכן למטה הימנה מרובעת שלשים ושתים שערה נמצא גופה של בהרת @??[א]@?? כגרים זה*. פירוש לפי שד' פעמים ד' לצדדי המחיה

וד' פעמים ד' לצדדי השאת הכל ל"ב והם מקום גריס פול מקום ל"ב שערות מחזיק פול. וממנו למדנו לכל הנגעים להיות שיעורן כגריס. וטמאו הכהן לא יסגירנו. למדנו שאין מסגירין את המוחלט. כי טמא הוא. למדנו לכל הנקרא טמא אינו זוקק לו:

פסוק יב

פס'. ואם פרוח תפרח. אפילו פורחת וחוזרת ופורחת מעט מעט. הצרעת. לרבות כל מיני הצרעת שאם פרחה בכולו טהור. את כל עור הנגע. עור שראוי לקבל נגע כגריס יכול תוך ראשו ותוך רגליו ת"ל מראשו ועד רגליו. מראשו. להוציא תוך ראשו. ועד רגליו. להוציא תוך רגליו. לכל מראה עיני הכהן. פרט לבית הסתרים:

פסוק יג

פס'. וראה הכהן והנה כסתה הצרעת. בא ללמדינו על כל מיני צרעת שם פרחה בכולו טהור. את כל בשרו. שלא ישאר בבשרו אפי' כחצי עדשה שאם חזר הראש והזקן ונקרחו השחין והמכוה והקרח ונעשו צרבת טמא שנא' את כל בשרו עד שתפרח בכולו שנא' כלו הפך לבן טהור הוא לרבות מחיה בין בתחלה בין בסוף:

פסוק יד

פס'. וביום הראות בו בשר חי יטמא. הרי זה בא ללמד על ראשי אברים שנתגלו שיהו טמאים יכול כל שהן נאמר כאן בשר חי ונאמר להלן בשר חי. מה להלן בעדשה אף כאן בעדשה דברי רבי יוסי רבי מאיר אומר גזירת מלך היא אפי' בכל שהוא. וביום. מלמד שנותנין לו שני ימים לביתו ולכסותו שני ימים וששה והוא הרי ז' ימים כדתנן במסכת נגעים חתן שנראה בו נגע נותנין לו שבעת ימי המשתה לו ולביתו ולכסותו וכן ברגל נותנין לו כל ימי הרגל דאתי בקל וחומר מפנוי את הבית בטרם יבא הכהן אם לדבר הרשות כן לדבר מצוה לא כל שכן. הראות בו בשר חי יטמא. בשר חי החוזר טמא אין הבוהק החוזר טמא:

פסוק טו

פס'. וראה הכהן את הבשר החי וטמאו הבשר החי טמא הוא. לרבות אחר פריחת החלט שער לבן בתחלה וכו' ברייתא. צרעת הוא טמא הוא. הבא בכולו לבן שחזרו בו בראשי אברים בין מתוך החלט בין מתוך הסגר:

פסוק טז

פס'. או כי ישוב הבשר החי וגו'. הרי זה בא ללמד על ראשי אברים שנתגלו וחזרו ונתכסו שיהו טהורין. או כי. לרבות אפי' פעמים ושלש. ונהפך ללבן. אפילו למראה בוהק:

פסוק יז

פס'. וראה הכהן והנה נהפך הנגע ללבן וגו'. וטמא הכהן אותו. ללמד אחר חזירת פריחת החלט שהוא טהור וכו'. ברייתא. ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא. למדה פרשה

זו שאם שם את לבו כבשר וחזר בתשובה שהוא נרפא. שחין ונרפא. לא שעשה צלקת אלא נרפא ולא נרפא שקרם כקליפת השום:

פסוק יט

פס'. והיה במקום השחין שאת. שיקרום השחין לשאת לא שתקרום השאת לשחין. שחין שחין. לרבות כל מיני שחין בין שלקה בעין ובאבן בגפת במי טבריה וכל שאינן מחמת האש. או בהרת לבנה אדמדמת. מלמד שהיא מטמאה בפתוך שיכול השאת תטמא חלקה והבהרת תטמא בפתוך:

פסוק כ

פס'. וראה הכהן והנה מראה שפל מן העור. שכהה מן העור. ושערה הפך לבן נגע צרעת היא בשחין פרחה. אבל לא בעור הבשר:

פסוק כא

פס'. ואם יראנה הכהן. כולה כאחת. ואין בה. ולא בחוט היוצא ממנה. והסגירו הכהן שבעת ימים. תנן התם במסכת נגעים עור הבשר. מטמא בשני שבועות בשלשה סימנין. בשער לבן ובמחיה ובפשיון וכו'. ותנן השחין והמכוה. מטמאין בשבוע אחד בשני סימנין בשער לבן ובפשיון:

פסוק כב

פס'. ואם פשה תפשה בעור. החליטו בשער לבן. הלך שער לבן וחזר שער לבן וכן במחיה ובפשיון בתחלה בסוף שבוע ראשון בסוף שבוע שני לאחר הפטור הרי הוא כמות שהיה עד שהחליטו בפשיון. הלך הפשיון וחזר הפשיון שנאמר ואם פשה תפשה. וטמא אותו. הודאי מטמא ואינו מטמא את הספק. כיצד שנים שבאו אצל הכהן בזה בהרת כגריס ובזה בהרת כסלע. בסוף בשבוע בזה כסלע ובזה כסלע ואין ידוע באיזה מהם פשה טהור:

פסוק כג

פס'. ואם תחתיה תעמוד הבהרת. אינה פושה לא בעור הבשר ולא בעור המכוה. צרבת השחין היא. מקומה צרוב שיהא מקומה ניכר. וטיהרו הכהן. את הודאי הוא מטהר ולא את הספק כיצד וכו'. כענין של מעלה:

פסוק כד

פס'. או בשר כי יהיה בעורו מכות אש. מלמד שאין השחין והמכוה מצטרפין זה עם זה. מכות אש. אין לי אלא שנכוה באש בגחלת ברמץ בסיד רותח בגפסוס רותח מנין ת"ל מכות אש. מכוה ריבה. והיתה מחית המכוה וגו'. מלמד שהוא מטמא בפתוך, ומנין לרבות שאר המראות ת"ל או לבנה. וראה אותה הכהן. במראה שלם. והנה נהפך שער לבן בבהרת כענין של מעלה וכו' קרא:

פסוק כו

פס'. ואם יראנה הכהן. כולה כאחת. והנה אין בבהרת שער לבן. זהו שאמרו רבותינו לרבות את החוט שיש בו רוחב שתי שערות. במסכת נגעים בפרק רביעי בהרת כגריס וחוט יוצא ממנה אם יש רוחב שתי שערות זוקקה לשער לבן ולפשיון. ושפלה איננה מן העור. והיא זו היא שאמרו לרבות את השוה לגבוה:

פסוק כז

פס'. וראהו הכהן ביום השביעי אם פשה תפשה בעור. אין לי אלא פשיון מטמא אלא בסוף שבוע ומנין לרבות אף לאחר הפטור ת"ל ופשה. ואם פשה יפשה החליטו בשער לבן הלך שער לבן וחזר שער לבן וכן בפשיון. וטמא הכהן אותו נגע צרעת היא. מה ת"ל צרעת צרעת ליתן האמור בשחין במכוה ואת המכוה בשחין:

פסוק כט

פס'. ואיש. אין לי אלא איש אשה מנין לרבות טומטום ואנדרוגינוס ת"ל איש או אשה כי יהיה בו נגע להביא את שניתק נתק בתוך נתק. בראש או בזקן. מלמד שאין הראש והזקן מצטרפין זה עם זה:

פסוק ל

פס'. וראה הכהן את הנגע והנה מראהו עמוק מן העור. אין לי עמוק אלא דבר שהוא בידי שמים. ובו. להביא את שבתוכו וסובב חוצה לו ושער מועט. שער. שתי שערות. צהוב. לא ירוק ולא אדום ולא שחור. דק. לקוי קצר. וטמא אותו הכהן נתק הוא. אינו מטמא מקום הבהרת:

פסוק לא

פס'. וכי יראה הכהן את נגע הנתק. א"ר שמעון מה ת"ל נגע נתק הקיש נגע לנתק מה נגע שער לבן שבו אינו מטמא אלא הפוך אף נתק שער צהוב שבו לא יטמא אלא הפוך. ד"א הקיש נגע לנתק מה נגע כגריס אף נתק כגריס. ושער. מיעוט שער שתי שערות. ד"א ושער לרבות את הירוק והאדום. ואם כן למה נאמר שחור השחור מציל והצהוב אינו מציל. אין בו. עד שיהא מבוצר בו. מכאן אמרו שני נתקים זה בצד זה ושיטה של שער מפסקת ביניהם נפסק ממקום אחד טמא ומשני מקומות טהור. כמה יהא בפריצת מקום שתי שערות. והסגיר הכהן את נגע הנתק שבעת ימים. תחלה:

פסוק לב

פס'. וראה הכהן את הנגע ביום השביעי. ביום ולא בלילה. והנה לא פשה הנתק ולא היה בו שער צהוב. הא אם קדם הנתק טמא:

פסוק לג
פס'. והתגלח. גימ"ל גדול והתגלח בכל אדם והתגלח בכל דבר. והתגלח אע"פ שהוא נזיר. מהו ואת הנתק לא יגלח. לימד שלא תהא תגלחת הנזיר דוחה לתגלחת הנתק בזמן שהוא ספק. ד"א ואת הנתק לא יגלח סמוך לנתק לא יגלח הא כיצד מגלח חוצה לו ומניח שתי שערות סמוך לו כדי שיהא ניכר אם פשה. ואת הנתק לא יגלה. מלמד על תולש סימני טהרה מתוך הנתק שהוא עובר בלא תעשה:

פסוק לד
פס'. וראה הכהן את הנתק ביום השביעי והנה לא פשה הנתק. וכבס בגדיו וטהר. וטהר מלטמא משכב ומושב ומלטמא בביאה. וכבס בגדיו. כל מקום שזוקק לכיבוס זקוק לטבילה:

פסוק לה
פס'. ואם פשה יפשה הנתק בעור אחרי טהרתו. לאחר הפטור:

פסוק לו
פס'. וראהו הכהן והנה פשה הנתק לא יבקר הכהן לשער הצהוב. שטימא שלא בפשיון. ולפשיון שטימא בשער הצהוב:

פסוק לז
פס'. ואם בעיניו כענין שראהו בתחלה. ושער. מיעוט שער שתי שערות שהן מתערבות זו בזו ונימה אחת מתערה. וכן אמרו רבותינו ז"ל במסכת נדה שתי שערות האמורות בפרה אדומה וכן שבבן וכן בנגעים. ושער שחור צמח בו. אע"פ מבוצר. נרפא הנתק. הלל אומר לא שינתק נתק בתוך נתק. טהור הוא. יכול יפטר ילך לו ת"ל וטיהרו הכהן, או טיהרו הכהן על דבר זה עלה הלל מבבל ועל כיוצא בו אמר שלמה (משלי ב':ד') אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה:

פסוק לח
פס'. ואיש או אשה. לרבות טומטום ואנדרוגינוס:

פסוק לט
פס'. וראה הכהן בוהק הוא טהור הוא. יכול ולא יטמא משום אום פירוש עיקר אבל יטמא משום פשיון ת"ל בעור טהור הוא:

פסוק מ
פס'. ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא. ואין הזקן מעכבו שאם היה בו נתק כגריס ונתק ראשו טהור. יכול יהא הזקן מעכבו כשם שעור הבשר אם יש בו דבר אחר מפסיק מעכבין זה את זה כך הראש והזקן מעכבין זה את זה ת"ל ראשו ראשו (ראשו)

טהור הוא ואין הזקן מעכבו. אחד האיש ואחד האשה בדין הוא. או לפי שזכר אשה למעלה לא הוצרך לומר למטה:

פסוק מא

פס'. ואם מפאת פניו. כלפי הפנים. ימרט ראשו. אפי' מחמת החולי. גבח הוא. תרגומו גלוש ולהלן הוא אומר שגלשו שנראו שקרקעית הראש נראית כלפי הפנים קרחת בתוך הראש:

פסוק מב

פס'. וכי יהיה בקרחת או בגבחת. כשם שקרחת בידי שמים טהור אף גבחת בידי שמים טהור. תנו רבנן אי זה היא קרחת ואי זה היא גבחת. מקדקד שופע לאחוריו זו היא קרחת מקדקד שופע לפניו היא גבחת. דבר אחר וכי יהיה בקרחת או בגבחת. מלמד שאין הקרחת והגבחת מצטרפות זו עם זו מנין שאין מפישות זו לזו ת"ל צרעת הראש או הזקן הוא. נגע לבן אדמדם. מלמד שהוא טמא בפתוך. צרעת. מלמד שהיא מטמא במחיה. פורחת. מלמד שהיא מטמאה בפשיון:

פסוק מג

פס'. וראה אותה הכהן והנה שאת לבנה אדמדמת. למדנו לשאת שמטמא בפתוך. כמראה צרעת עור בשר. הרי זו בזו מה זו מטמא חלקה שלא פתוך בה:

פסוק מד

פס'. אין לי אלא איש אשה מנין ת"ל צרוע בין איש בין אשה ובין קטן אם כן למה נאמר איש לענין של מטה האיש פורע (ופוגם) [ופורם] ואין האשה פורעת (ופוגמת) [ופורמת]. טמא הוא. זה טומאתו על פי כהן ולא שאר הטמאות תהא טומאתן על פי כהן. טמא יטמאנו הכהן. עד שנראה טומאה לכהן. בראשו נגעו. אף אני מביא את הנתקין שבראשן נגען, טמא יטמאנו. הרי זה מרובה שאר טמאות נגעים שיהו על פי כהן:

פסוק מה

פס'. והצרוע אשר בו הנגע. אע"פ שהוא כהן גדול. בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע. פרומים קרועים. וראשו יהיה פרוע לגדל שער דברי רבי אליעזר רבי עקיבא אומר נאמר הויה בראש ונאמר הויה בבגדים מה בגדים חוץ מגופו אף בראש חוץ מגופו. ועל שפם יעטה. חופה את ראשו כאבל. מכאן אמרו כל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה. וטמא טמא יקרא. מכאן אמרו מי שאירע בו דבר צריך להודיע לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים. וטמא טמא. אפילו הזב והזבה שאינה יכולה ליטהר היתה מכרזת להודיע לרבים:

פסוק מו

פס'. כל ימי אשר הנגע בו. לרבות שאם קצץ בהרתו במתכוין שהוא טמא. יטמא טמא הוא. שאם קצץ בהרתו אין לו טהרה עד שתפרח בכולו. בדד ישב. לבדד ישב. בדד ישב ולא שני טמאין יחד. מחוץ למחנה מושבו. חוץ לג' מחנות. מכאן אמרו הטמא יושב תחת האילן והטהור עומד טמא. הטהור יושב תחת האילן והטמא עומד טהור ואם ישב טמא וכן באבן המנוגעת:

פסוק מז

פס'. והבגד. סמך פרשת בגדים לשילוח טמא מכאן אמר רבי יוסי הגלילי מחוץ למחנה מושבו והבגד לימד על הבגדים שהן צריכין שילוח חוץ לשלש מחנות. והבגד. יכול השירים והסיריקון והכלך וצמר הגפן וצמר גמלים וצמר ארנבים ונוצה של עזים ת"ל בבגד צמר או בבגד פשתים:

פסוק מח

פס'. או בשתי או בערב. יכול שתי וערב שלנפה ולכברה ת"ל לפשתים ולצמר. לא של שער. יכול יהו מטמאין מיד ת"ל בגד מה בגד משתגמר מלאכתו. איזה היא גמר מלאכת השתי משישרה והערב מיד. ובאונין של פשתן משיתלבנו דברי רבי יהודה. יכול יהו מטמאין בכל שהן ת"ל בגד מה בגד משיארג בו ג' על ג' שתי וערב אפילו כולה ערב. או בעור. להוציא עורות הים דומיא דבגד מה בגד מן הגדל בארץ אף כל מן הגדל בארץ. או בכל מלאכת עור. לרבות עורות אהלים:

פסוק מט

פס'. והיה הנגע ירקרק. יכול כל מראה אדום ת"ל אדמדם אדום שבאדומים. ירקרק או אדמדם. מלמד שאינן מטמאין בפתוך. יכול כשם שאינן מטמאין בפתוך לא יצטרפו זה עם זה ת"ל והיה. ומנין לרבות בגד שיש בו שלשה על שלשה טפחים שלש על שלש אצבעות לעשיר ולעני ת"ל נגע צרעת היא והראה אל הכהן. לרבות את כולן:

פסוק נ

פס'. וראה הכהן את הנגע והסגיר את הנגע שבעת ימים. תחלה בשביעי יכול בין ביום בין בלילה ת"ל ימים:

פסוק נא

פס'. וראה את הנגע ביום השביעי כי פשה. זה פשיון הסמוך כל שהוא ומנין לרבות את הרחוק ת"ל בבגד. יכול כל שהוא נאמר כאן נגע ונאמר להלן נגע מה להלן כגריס אף כאן כגריס. צרעת ממארת הנגע. יתן בו מארה ואל תהיה בו: פס'. ושרף את הבגד או את השתי או את הערב בצמר. יכול יביא גיזי צמר ואניני פשתן וישרפם עמה ת"ל היא. היא באש תשרף. אינה צריכה דבר אחר לישרף עמה:

פסוק נג

פס'. ואם יראה הכהן והנה לא פשה הנגע. הנגע הזכור למעלה. וצוה הכהן. הצווי בכהן והכיבוס בכל אדם. וכבסו את אשר בו הנגע יכול כל הבגד כולו טעון כיבוס ת"ל הנגע הא כיצד יכבס מן הבגד עמו. והסגירו שבעת ימים שנית. מלמד שיום שביעי עולה לו מן המנין בין מלפניו בין מלאחריו:

פסוק נה

פס'. וראה הכהן אחרי הוכבס את הנגע והנה לא הפך הנגע את עינו. הא אם הפך ולא פשה טמא. באש תשרף. אין לו טהרה בכיבוס. פחתת היא. שהיא בכל מראיה שוקעים. לשון (ישעיהו כ"ד:י"ח) הנס מקול הפחד יפול אל הפחת לשון שקיעה. בקרחתו אלו השחקים. בגבחתו אלו החדשים. מיכן אמרו (סגי) [סגוס] שנראה בו נגע ר' אליעזר בן יעקב אומר עד שיראה באריג ובמוכין. והמתרגם אומר בשחיקותיה או בחדתותיה לפי שהבגד הישן נקרחה צמרתו והחדש יש לו צמרת ואינו דומה לקרחת ולגבחת האדם לפי שאותו תלוי בפאת פנים וזה בצמרת:

פסוק נו

פס'. ואם ראה הכהן והנה כהה. כהה למראה שני ולא למראה שלישי. וקרע. יכול קרע קטן כדי לקיים בו מצות קריעה ת"ל אותו. אי אותו יכול ישפצנו וינחנו במקומו ת"ל מן הבגד ינתקנו מן הבגד וישרפנו באש:

פס'. ואם תראה עוד בבגד. אין עוד אלא מקומו מלמד שהוא טולה עליו מטלית. פורחת היא. במראה ושלא במראה:

פס'. והבגד או השתי או הערב. יכול יקיים בו מצות כיבוס בלבד ת"ל וסר מהם הנגע יכול מצד זה לצד זה בלבד ת"ל מהם עד שיעקר מכולה. וכבס שנית וטהר השניה לטהרו והראשונה להסיר את נגעו:

פסוק נט

פס'. זאת תורת נגע צרעת בגד הצמר וגו'. מקישן לבגד מה בגד מטמא בביאה אף כולן מטמאין בביאה. לטהרו או לטמאו. בארץ ובחוצה לארץ. לטהרו או לטמאו. כשם שמצוה לטהרו כך מצוה לטמאו. מיכן אני למד לכל איסור והיתר שבתורה שכשם שזה מצוה כך זה מצוה ובלבד שתהא הוראה כהוגן. לטהרו או לטמאו. לפי שכתוב למעלה וכבס שנית וטהר. אמר תחלה לטהרו להסמיך טהרה לטהרה:

פרק יד

פסוק ב

פרשת זאת תהיה

כתוב טעמו וראו כי טוב יי אשרי הגבר יחסה בו. מה כתוב למעלה דרשתי את יי וענני ומכל מגורותי הצילני. חונה מלאך יי סביב ליראיו ויחלצם (תהילים ל"ד:ה') לפי שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו ואינו בא בכפישה אלא הכל בצדק שנאמר (תהילים ז':י"ב) אלהים שופט צדיק ואומר אל צדיק ומושיע. לכך אמר דוד טעמו וראו כי טוב ה' לפיכך צריך אדם להתבונן על כל הבא עליו כענין שנאמר (איכה ג':מ') נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'. ומעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים ומטה ידו ובקש לצאת חוצה לארץ קרא לאשתו אמר לה דעי שבני אדם היו רגילין לבוא אצלי לראות את הנגעים בואי ואני אלמדך שתהא רואה את הנגעים. אם תראי שער האדם שיבש. המעין של שער יבש. שכל שערה ושערה ברא לה הקב"ה מעין בפני עצמו ואם יבש המעין יבש השער אמרה לו אשתו ומה אם כל שערה ושערה ברא לה הקב"ה מעין ושותה הימנו. אתה שבראך הקב"ה להכיר יחודו ולהללו על אחת כמה וכמה. באותה שעה מנעתו לצאת חוצה לארץ זהו שאמר הכתוב טעמו וראו כי טוב ה' אשרי הגבר שהקב"ה מספק מזון לכל בריה ומה שאמר הכהן שכל שער יש לו מעין פסוק מלא הוא. שנאמר (איוב מ':ו') ויען ה' את איוב מן הסערה אמר לו הקב"ה לאיוב אמרת (שם ט) אשר בשערה ישופני והרבה פצעי חנם והלא כל שער ושער של כל בריה אני מונה אותם לתת להם מעינים והיותם ואתה אומר בשערה ישופני כלומר רוח סערה עברה לפניו לפיכך מרבה פצעי חנם אלא ודאי אשרי הגבר יחסה בו אשרי שמתגבר ביצרו ואינו מהרהר אחר מדת בוראו אלא חוסה בו בכל לבו. בוא וראה בפרשת אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת בידוע שאין הקב"ה מביא על האדם אחד מארבעה נגעים הללו אלא על ידי עון. מצאנו בבנות ירושלים כתיב (ישעיהו ג':ט"ז) יען כי גבהו מה כתיב אחריו וספח ה' קדקד בנות ציון ואפילו הכי נתנה לו תורה טהרה שנא' זאת תהיה תורת המצורע. ד"א זאת תהיה תורת המצורע. תורת המוציא רע. אתה מוצא שבלעם בן בעור מפני לשונו נדחף שנאמר (במדבר כ"ג:ז') מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם. מן רמי עולם הייתי ממחיצת האבות הייתי וינחני בלק וזרקו לגיהנם. וכן דואג האדומי מפני לשונו נדחף שנאמר (שמואל א כ"א:ח') ושם איש מעבדי שאול ביום ההוא נעצר לפני ה' ושמו דואג האדומי אביר הרועים אשר לשאול דכתיב (שם כב) ויען דואג האדומי והוא נצב על עבדי שאול ויאמר ראיתי את בן ישי בא נבה אל אחימלך בן אחיטוב. וכתיב (שם) ויאמר המלך לדויג סב אתה ופגע בכהנים. אתה הלשנתה אותם אתה פגע בהם. וכן אחיתופל מפני לשונו נטרד שנאמר (שמואל ב י"ז:כ"ג) ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו ויצו אל ביתו ויחנק וימת. וכן גיחזי מפני פיו נטרד שנאמר

(מ"ב ה') הי ה' כי אם רצתי אחריו ולקחתי (מידו) [מאתו] מאומה. וכתיב (שם) וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך. אמר רבי פדת ברית כרותה נתן הקב"ה בעולמו שכל מי שהוא מפטפט בחבירו לוקה בצרעת שנא' זאת תהיה תורת המצורע. המוציא רע. וכן אמר קהלת (קהלת ה':ה') אל תתן את פיך לחטיא את בשרך זה לשון הרע. ד"א אל תתן את פיך לשון נקיה דבר הכתוב שלא ישמש עם הנדה שלא ילקו בצרעת. א"ר אחא אם שמש אדם עם אשתו ביום הראשון שבנדתה הבן הנולד לוקה בצרעת בן עשר שנים. ביום השני לוקה בן כ' שנה. ביום הג' לוקה בן ל'. ביום ד' לוקה בן מ'. ביום ה' לוקה בן נ'. ביום ששי לוקה בן ס'. ביום ז' לוקה בן ע'. ד"א זאת תהיה תורת המצורע. זה שאמר הכתוב (משלי י"ח:כ"א) מות וחיים ביד לשון אם זכה זכה לחיים ואם נתחייב נתחייב למיתה. כיצד אם עסק בתורה זכה לחיי העולם הבא שהרי התורה נקראת חיים שנאמר (שם ג) עץ חיים היא למחזיקים בה. ובלשון הרע מתחייב בנפשו שהרי הורג שלשה הורג את האומרו והורג המקבלו והורג הנאמר עליו. ומנין אתה לומד מן דואג שאמר לשון הרע על אחימלך לפני שאול ונהרגו דואג ושאול ואחימלך. אחימלך (שמואל א כ"ב:ט"ז) ויאמר המלך מות תמות אתה וכל ביתך. שאול (דברי הימים א י':י"ג) וימת שאול במעלו אשר מעל בה' וכן אמר שאול (שמואל ב א':ט') כי אחזני השבץ כי כל עוד נפשי בי. קטיגוריא של נוב עיר הכהנים אחזני שאין שבץ אלא בגדי כהונה שנאמר (שמות כ"ח:י"ג-י"ד) ועשית משבצות זהב. דואג נשתרש מן העולם שנאמר (תהלים נג) גם אל יתצך לנצח וגו'. בוא וראה כמה כתיב (ירמיה ט) חץ שחוט לשונם כשם שחץ מכה מרחוק כך לשון הרע מכה וממית מרחוק. ואל יאמר בן אדם אני אדבר מה שאני מבקש ואוציא מפי מה שאני מבקש, אלא ראה הזהירך הכתוב (תהילים ל"ד:י"ד-ט"ו) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. סור מרע ועשה טוב. ושלמה אמר בחכמתו (משלי כ"א:כ"ג) שומר פיו ולשונו שומר מצרת נפשו. קשה לשון הרע שאין אדם מוציאו מפיו עד שכופר בעיקר. שנא' (תהילים י"ב:ה') אשר אמרו ללשוננו נגביר וגו' אמר הקב"ה אני עליהם לגיהנם מלמעלה ואתה עליהם מלמטה שנא' (שם קכ) חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים. אמר להם הקב"ה לישראל אם רצונכם שתזכו לעולם הבא הרחיקו עצמיכם מלשון הרע שנאמר מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו. בוא וראה כמה גדול לשון הרע (עונש) שהרי מרים דברה במשה אחיה שנא' (במדבר יג) ותדבר מרים ואהרן במשה מה כתיב (דברים כ"ד:ח') זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. למעלה כתיב השמר בנגע הצרעת לשמור ומה דברו במשה אמרו (במדבר י"ב:ב') הרק אך במשה דבר

ה' הלא גם בנו דבר כלומר למה פירש מן האשה מיד ויאמר ה' פתאום, מלמד שהיו צריכין מים אמר להם הקב"ה וכך הייתם מבקשים שהיה משה צריך מים ואני מדבר עמו מיד לקו בצרעת. וכתיב (שם) ויחר אף ה' בם וילך אלא שנתרפא אהרן מיד ומרים אחר ז' ימים לכך נאמר זאת תהיה תורת המצורע. והנחש הקדמוני לקה בזאת שנאמר (בראשית ג':י"ד) ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה לפי שדבר לשון הרע נאמר כאן אריה ונאמר צרעת ממארת היא לפיכך הנחש יש עליו סלעים כגון צרעת וכל המכות לעתיד לבוא מתרפאות חוץ מן הנחש שנאמר (ישעיהו ס"ה:כ"ה) ונחש עפר לחמו, ללמדך כמה הוא כח לשון הרע:

וידבר יי אל משה לאמר

זאת תהיה תורת המצורע. תורת. לבית עולמים. תורת המצורע. תורה אחת לכל המצורעים שיהו מביאין קרבן זה אע"פ שחלוקין בטמאות אין חלוקין בקרבן. המצורע. שהיה מצורע ונטהר. ביום טהרתו. מלמד שטומאתו וטהרתו ביום. והובא אל הכהן. מלמד שטומאתו וטהרתו בכהן. ד"א והובא אל הכהן. שלא ישהה שאע"פ שהיה מנון לפני רבי עקיבא אם מי פיטרתיו בעמידתו אחזתיו בהליכתו שבעה מי שאחזתיו ז' אינו דין שאוחזנו בהליכתו ז':

פירוש מי שפיטרתיו בעמידתו כלומר הזב שהוא פטור מספירת ז' כל ימי זיבתו ואינו מונה שבעה אלא בהליכתו שנאמר וכי יטהר הזב מזובו וספר. מי שאחזתיו בעמידתו כלומר המצורע שטעון שבעה ימי הסגר אינו דין שימנה ז' בהליכתו ת"ל והובא אל הכהן מיד:

פירוש אחר. ומה מי שפיטרתיו בעמידתו כלומר ומה ימי ספרו הקלים שאינו מטמא משכב ואינו מטמא בביאה טעון שבעה ימי גמרו החמורים שמטמא משכב ומושב ומטמא בביאה אינו דין שיהא טעון שבעה ת"ל והובא אל הכהן שלא ישהה שאינו צריך עוד ז':

פסוק ג

פס'. ויצא הכהן אל מחוץ למחנה. כהן שאפשר לו ליכנס לפנים מן המחנה מטהר את המצורע אבל אין כהן מצורע מטהר מצורע. וראה הכהן והנה נרפא. שהלך לו נגעו. נגע. שהלך לו שער לבן. הצרעת, שהלכה לה המחיה אין לי אלא כלם. מנין (אין) [אף] מקצתן תלמוד לומר מן הצרוע להביא את שפרחה בכולו שיטען צפרים:

פסוק ד

פס'. וצוה הכהן ולקח. הצווי בכהן והליקוח בכל אדם. ולקח למטהר. לשם מטהר. בין איש בין אשה בין קטן. מיכן אמרו לקח לאיש כשר לאשה. לאשה כשר לאיש. למצורע

כשר לבית. לבית כשר למצורע. ולקח למטהר שתי צפרים. מיעוט צפרים שתים אם כן למה נאמר שתי שיהו שוות. חיות. ולא שחוטות. חיות טהורות ולא טמאות. חיות טהורות ולא טרפות. חיות בריאות. ועץ ארז. זו בקעת ארז. אמר רבי יהודה שבתי היה אצל רבי טרפון והלכתי אחריו לביתו אמר לי יהודה בני תן לי סנדלי ונתתי פשט ידו לחלון ונתן לי מקל אמר לי יהודה בני בזה טיהרתי ג' מצורעים ולמדתי בה שבעה הלכות שהיא של ברות. ובראשה טרף וארכה אמה ועביה טפח ומזין ושונין ומשלשין ומטהרין אפילו שלא בפני הבית ומטהרין בגבולין. ושני. זו זהורית טובה רבי יוחנן בן דהבאי אומר ושני תולעת השני שבתולעת. ואזוב. לא אזוב יון כל שיש לו שם לווי:

מדרש שתי צפרים. לפי שקולם הולך יבואו לכפרה על לשון הרע. ובעץ ארז. שגבוה שהרי על עסק גסות הרוח באה עליו שנאמר (דברי הימים ב כ"ו:י"ט) וכחזקתו גבה לבו והצרעת זרחה במצחו ואם השפיל עצמו כאזוב יש לו טהרה לפיכך שוחט צפור אחת ומשלח אחת שאם חזר לסיאורו חוזרת עליו הצרעת. והובא אל הכהן. שאין לו מי שיביאנו שהכל רחוקין ממנו. ר' תנחומא דרש על י' דברים נגעים באים על עבודת כוכבים דכתיב (שמות ל"ב:כ"ה) וירא משה את העם כי פרוע הוא כענין וראשו יהיה פרוע. על ברכת השם דכתיב בגלית הפלשתי (שמואל א י"ז:מ"ו) היום הזה יסגרך ה' בידי כענין והסגירו הכהן. על גילוי עריות דכתיב (ישעיה ג) וספח ה' קדקד בנות ציון כענין שאת או ספחת. ועל הגנבות ועל שבועת שוא דכתיב (זכריה ה':ד') הוצאתיה נאום ה' (אלהים) [צבאות] ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע וגו'. וכתיב (שם) וכלתו ואת עציו ואת אבניו. זו צרעת דכתיב ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו. ועל לשון הרע המצורע המוציא שם רע. על עדות שקר. שהעידו ישראל ואמרו אלה אלהיך ישראל וכתיב כי פרוע הוא. ועל קלקול הדין. דכתיב (ישעיהו ה':כ"ד) לכן כאכל קש לשון אש וחשש להבה ירפה שרשם כמק יהיה ופרחם כאבק יעלה בענין אם פרוח תפרח. ועל הנכנס בתחום שאינו שלו. מעוזיהו דכתיב והצרעת זרחה במצחו. ועל משלח מדנים בין אחים. זה פרעה שנאמר (בראשית יב) וינגע ה' את פרעה נגעים ששלח מדנים בין שרה לאברהם. ועל צרת העין. שנאמר ובא אשר לו הבית. מי שמיחד לו ביתו סופו שהוא גוררן לחוץ שנאמר (איוב כ':כ"ח) יגל גבול ביתו נגרות ביום אפו:

פסוק ה

פס'. וצוה הכהן. צווי בכהן ושחיטה בכל אדם דברי רבי יוסי ברבי יהודה. ושחט את הצפור האחת. (האחת שבשתים) הברורה שבשתים. האחת. שאם מתה אחת מהן או נעשית טרפה יקח זוג לשניה. אל כלי חרש. זו פיאלין של חרש. על מים חיים. לא

מלוחים ולא פושרין ולא מנטפין מה מים שלא נעשה בהם מלאכה אף כלים שלא נעשה בהם מלאכה:

פסוק ו

פס'. את הצפוד החיה יקח אותה ואת עץ וגו'. זו בכלי. כיצד הוא עושה נוטל עץ ארז ואזוב ושני תולעת וכורכן בשירי הלשון ומקיף להם גפים וראש הזנב וטובל ומזה בדם על המים החיים. מים חיים. שדם צפור ניכר בהם שיערו חכמים רביעית. נשפך הדם תמות המשתלחת. מתה המשתלחת ישפך הדם. והזה על המטהר. על מצחו. מן הצרעת שבע פעמים. מצורע טעון הזיית שבע ואין טמא מת טעון הזיית שבע. שבעה פעמים ולא שלישי ושביעי. וטיהרו. בדברים שבגופו. ושילח. שלא יעמוד ביפו וישלח לים. שלא יעמוד חוץ לעיר וישלחנה כלפי העיר. אל פני השדה. הא אם שלחה וחזרה לתוך ידו מותרת באכילה. ושלח את הצפור החי. מצוה לשלח לא שלח טהור:

פסוק ח

פס'. וכבס המטהר את בגדיו. מלטמא משכב ומושב. וגלח את כל שערו. נאמר כאן כל שערו ונאמר בימי ספירו כל שערו מה להלן פרט לבית הסתרים אף כאן פרט לבית הסתרים. ורחץ במים וטהר. במי מקוה. ורחץ במים וטהר ואחר יבוא אל המחנה. רחיצת גופו מעכבת ליכנס לפנים מן המחנה ואין כיפוריו מעכבין אותו ליכנס לפנים מן המחנה. וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים. שיהא כמנודה ואסור בתשמיש המטה. אהלו זו אשתו שנא' (דברים ה׳:כ״ז) שובו לכם לאהליכם. שבעת ימים. שבעת ימי ספרו ולא שבעת ימי חלוטו דברי רבי יוסי בר' יהודה רבי יוסי אומר קל וחומר לידי החליטו. אמר רבי חייא חשבתי לפני רבי והלא למדתנו רבינו שלא היה יותם לעוזיהו אלא בימי חלוטו. אמר לו אף אני כך אמרתי:

פירוש מאי טעמא עוזיהו כמה מלך נ"ב שנה ונתנגע בכ"ז לירבעם וירבעם ועוזיהו מלכו כאחת הוו ליה מנוגע כ"ו שנה ויותם כי שכיב עוזיהו מלך איהו בר כמה שנים הוה בר חמשה ועשרים (ועשרים) הוה עיבורו אימת בכ"ז אשתכח דעיבורו בימי חלוטו ורבי יוסי ברבי יהודה אמר לך מתחלת שנה דעיבורה מקמי הכי הוה ומנא לן דחמשים ושתים שנה עוזיהו במלכו דכתיב בספר מלכים (מ"ב טו) בן עשרים ושבע שנים היה במלכו ושנים וחמשים שנה מלך בירושלים והוא עזריה הוא עוזיה ונתנגע בן כ"ז לירבעם דכתיב (שם) בשנת עשרים ושבע שנה לירבעם מלך ישראל מלך עזריה בן אמציה וכתיב (שם) וינגע ה' את המלך ויהי מצורע עד יום מותו וישב בבית החפשית ויותם בן המלך על הבית שפט את עם הארץ. רבותינו דרשו בית החפשית שנעשה חפשי ממלכותו היה מנוגע כ"ו שנה ויותם כי שכיב עוזיהו אבוה מלך איהו. דכתיב (שם) וישכב עזריהו עם

אבותיו ויקברו אותו עם אבותיו בעיר דוד וימלוך יותם בנו תחתיו. וכתיב בן חמשה ועשרים שנה היה במלכו ושש עשרה שנה מלך בירושלים ויעש הישר בעיני ה' ככל אשר עשה עוזיהו אביו:

פסוק ט

פס'. והיה ביום השביעי. ביום ולא בלילה. יגלח את כל שערו את ראשו ואת זקנו ואת גבות עיניו. מה גבות עיניו בנראה אף כל בנראה פרט לבית הסתרים. ראשו מה ת"ל לפי שנאמר (במדבר ו׳:ה׳) תער לא יעבור על ראשו יכול אפילו מנוגע ת"ל ראשו. זקנו מה ת"ל לפי שנא' (ויקרא כ"א:ה׳) ופאת זקנם לא יגלחו יכול אפילו מנוגע ת"ל זקנו. ולפי שיש בראש מה שאין בזקן ובזקן מה שאין בראש שהראש אסור במספרים כבתער [שנאמר (ויקרא יט) ולא תשחית איזה הוא גילוח שיש בו השחתה הוי אומר זה תער] הראש מותר בכל אדם קסבר הקפת הראש כולו לא שמה הקפה והזקן אסור בכל אדם. ואת כל שערו יגלח. מה תלמוד לומר (מ) ליתן אחריות לתגלחת שאם לא גלח בשביעי יגלח בשמיני ובתשיעי ובעשירי. שלשה מגלחין ותגלחתן מצוה הנזיר והמצורע והלוים. וכולם שגלחו שלא בתער או ששיירו שתי שערות לא עשו כלום:

פסוק י

פס'. וביום השמיני יביא. שיאם גילח בשביעי יביא בשמיני ואם גילח בשמיני מביא בו ביום. יביא שני כבשים. מיעוט כבשים שנים אם כן למה נאמר שני שיהו שוין. וכבשה אחת. שתהא ברורה. אחת. מלמד שהוא מביא אחת על נגעים הרבה. בת שנתה. לא שנה אחת למנין עולם. ושלשה עשרונים סלת מנחה וגו'. ואפילו לשלשה עשרונים:

פסוק יא

פס'. והעמיד הכהן המטהר את האיש המטהר ואותם לפני ה'. למדנו שכולן טעונין העמדה לפני ה'. פתח אהל מועד. מעמידין בשיערי ניקנור אחוריהן למזרח ופניהם למערב:

פסוק יב

פס'. ולקח הכהן את הכבש האחד והקריב אותו לאשם ואת לוג השמן וגו'. תנופה באחת תנופה ולא תנופות. לפני ה'. במזרח:

פסוק יג

פס'. ושחט את הכבש במקום אשר ישחט את החטאת ואת העולה. בצפון יכול על טבעתן ת"ל במקום הקדש להכשיר את כל הרוח של צפון. כי כחטאת האשם הוא לכהן. מה חטאת מן החולין וביום וביד הימנית אף אשם כן ומה חטאת טעונה כלי אף אשם

טעון כלי. מה חטאת דם המזבח מתירו אף אשם דם מזבח מתירו. קדש קדשים הוא. לרבות לוג שמן של מצורע:

פסוק יד

פס'. ולקח הכהן מדם האשם. שני כהנים מקבלין את דמו אחד בכלי ואחד ביד זה שקבל בכלי בא וזרקו על קיר המזבח וזה שקבל ביד בא לו אצל המצורע ומצורע טבל בלשכת המצורעים ובא ועומד לו בשער ניקנור:

פס'. ולקח הכהן מדם האשם ונתן [הכהן] על תנוך. זה גדר האמצעי הקרוב לגבוה של אוזן:

פסוק טו

פס'. ולקח הכהן מלוג השמן. מן המלא ואם חסר ימלאנו. ויצק על כף הכהן. מצוה לצוק לכף של חבירו ואם יצק לתוך כף עצמו יצא:

פסוק טז

פס'. וטבל הכהן. ולא מספוג. והזה מן השמן באצבעו שבע פעמים. על כל הזאה טבילה. לפני ה'. היה מכוין כנגד בית קדש הקדשים:

פסוק יז

פס'. ומיתר השמן [וגו'] יצק הכהן [וגו'] על מקום דם האשם. אין הדם גורם אלא המקום. מכאן א"ר אליעזר אין לו בהן יד בהן רגל אזן ימנית נותן הוא על מקומו ודיו:

פסוק יח

פס'. והנותר (בשמן) [מן השמן] אשר על כף. וכפר עליו הכהן. (נג) אם נתן כפר ואם לא נתן לא כפר:

פסוק יט

פס'. ועשה הכהן את החטאת. שיהו כל מעשיה לשם חטאת. וכפר על המטהר. מלמד שהכפרה בחטאת. מטומאתו. ולא מזובו. ואחר ישחט את העולה. אחר המעשה הזה:

פסוק כ

פס'. והעלה הכהן את העולה ואת המנחה המזבחה. אע"פ ששחטה שלא לשמה אע"פ שקדמה לחטאת לפי שבכל מקום (הי') איברי חטאת קודמין לאיברי עולה וכן הדין שירצה פרקליט ואחר כך מכניס דורון:

פסוק כא

פס'. ואם דל הוא ואין ידו משגת. מפני דלותו ולקח כבש אחד אשם. אם נאמר כבש למה נאמר אחד אמר לו לפי שזה מביא בהשיג יד. ומטמא מקדש. מביא בהשיג יד. מה מטמא מקדש מביא שנים תחת אחד. (פירוש) שתי תורים או שני בני יונה. אף זה יביא שנים תחת אחת והעולה תעלה חובה. ת"ל אחד וכן מצינו במסכת מגילה ששאל רבי

עקיבא את רבי נחוניה אם נאמר כבש למה נאמר אחד ואמר לו מיוחד שבעדר מה שאינו יכול לדרוש כאן שהרי דל הוא. לתנופה. לכפר עליו. וכי יש תנופה מכפרת. אלא מלמד שאם עשה תנופה שירי מצוה כאלו לא כפר. ועשרון סולת אחד בלול בשמן למנחה ולוג שמן. מלמד שכל עשרון ועשרון טעון לוג שמן כדברי חכמים דברי רבי נחמיה (בן) אליעזר בן יעקב אומר אפילו מנחה של ד' עשרון אין לה אלא לוגה ולוג שמן. שהיה בדין שיביא העני שלישית הלוג לפי שהעשיר מביא ג' עשרונים מביא לוג אחד. אבל העני שהוא מביא עשרון אחד יביא שלישית הלוג. ת"ל לוג שמן אחד עני ואחד עשיר:

פסוק כב

פס'. ושתי תורים או שני בני יונה. שנים ולא ד' שהרי מטמא מקדש מביא שנים תחת אחת. יכול אף זה כן ת"ל שתי תורים או שני בני יונה. אשר תשיג ידו שאם הביא השמן כשהוא עני והעשיר. יכול שיביא ממין שהתחיל ת"ל אשר תשיג ידו. והרי השיגה ידו. והיה האחד חטאת והאחד עולה. ממין חטאת תהא עולה:

פסוק כג

פס'. והביא אותם ביום השמיני לטהרתו. מונה ח' ימים זה אחר זה:

פסוק כה

פס'. ושחט את כבש האשם. למדנו שהנגעים באים על חטא וצריכין כפרה. שנאמר האשם והזה ונתן וגו' והנותר וגו' ועשה וגו' כדרך העשיר כך דרך העני. מאשר תשיג ידו. את אשר תשיג ידו ולמעלה. אמר אשר תשיג ידו. והא כיצד היה עשיר והעני אחרי כן קודם שיביא אשמו מביא קרבן עני שנאמר אשר תשיג ידו. ואם היה עשיר והביא אשמו. ואח"כ העני יכול יביא כדין העשיר ת"ל מאשר תשיג ידו. חצי קרבנו עשיר וחצי קרבנו עני. ואם הביא אשמו כשהוא עני והעשיר מנין שיגמור בעשירות. ת"ל את אשר תשיג ידו. והרי השיגה ידו. ללמדך שאין התורה חסרה כלום וללמדך שאין דבר ריק בתורה. שנאמר (דברים לב) כי לא דבר רק הוא. את האחד חטאת ואת האחד עולה על המנחה. שתקדים מנחת בהמה למנחת העוף:

פסוק לב

פס'. זאת תורת אשר בו נגע צרעת. מלמד שהעני אם הביא קרבן עשיר יצא יכול אף עשיר הביא קרבן עני יצא. ת"ל אשר בו נגע צרעת. רבותינו אמרו אדם מביא קרבן על אשתו שהוא כותב לה אחריות זאת לך עלי מן קדמת דנא:

פסוק לג

פס'. וידבר יי אל משה ואל אהרן. זה אחד מעשרה דברים שנידבר למשה ולאהרן י' דברות וג' מאמרות:

פסוק לד

טוביהו ברבי אליעזר ז"ל נתן בהם סימנין. אמירה. מופ"ת חפניכ"ם החד"ש. דיבור. ויצו"ם החי"ה (א"ד) [אר"ץ] אחוזתכ"ם ז"ב נשי"א אל תכרית"ו עד מת"י הבדל"ו פר"ה לפי שאין אתה יכול להוציא את אהרן מתוכם:

פס'. כי תבאו אל ארץ כנען אל הארץ המיוחדת. אשר אני נותן לכם. פרט לעמון ומואב שנאמר (דברים ב':י"ט) כי לבני לוט נתתיה ירושה. לאחוזה עד שיכבשו. ונתתי נגע צרעת בבשורה היא לכם שנגעין באין עליהן רבי שמעון אומר פרט לנגעי אנסין. פירוש נגעי רוחות נגעי כשפי'. בבית ארץ פרט לבית הבנוי בספינה ועל גבי אכסדרה. אחוזתכם ולא ירושלים לפי שלא נתחלקה לשבטים:

פסוק לה

פס'. ובא אשר לו הבית. ולא ע"י שלוחו אפילו הוא זקן או חולה. ד"א אשר לו הבית מי שמיחד ביתו לו שאינו רוצה להשאיל כליו לאחרים. אמר לו השאילני קרדומך אמר אין לי אמר השאילני מגלך אמר אין לי. לסוף שהוא מפנה אותם לרשות הרבים והוא בוש וחפר. ובא והגיד לכהן והכהן ידקדק כיצד בא הנגע לביתו. לאמר. יאמר לו הכהן דברי כבושים. בני אין נגעים באין אלא על לשון הרע. ר' שמעון בן אלעזר אומר אף על גסות הרוח שנאמר (דברי הימים ב כ"ו:י"ט) וכחזקתו גבה לבו וכתיב והצרעת זרחה במצחו. כנגע מלמד שאפילו הוא תלמיד חכם ויודע שהוא נגע לא יאמר נגע אלא כנגע. נראה לי. ולא לנרי. מכאן אמרו בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו בבית להוציא את היציע ואת העליה. ד"א בבית מתוכו טמא ואין מטמא מאחריו:

פסוק לו

פס'. וצוה הכהן. הצווי בכהן. ופנו. כל אדם שרוצה. ופנו אפילו חבילי עצים. בוא וראה אם על הרשעים חסה תורה על עבדיו ויראיו לא כל שכן. ואם על כליו חסה תורה ק"ו על בניו ובנותיו. בטרם יבא הכהן לראות את (הבית) [הנגע] ולא הפנוי ולא יטמא כל אשר בבית. רבי אומר אם ממתינין לדבר הרשות לא ימתינו לדבר מצוה מכאן אמרו חתן נותנין לו שבעת ימי המשתה לו ולביתו ולכסותו וכן ברגל נותנין לו כל שבעת ימי הרגל:

פסוק לז

פס'. וראה את הנגע והנה הנגע. מלמד שאין הבית מטמא אלא בשני גריסין בקירות הבית הרי ב' ולמטן אומר בקירות הבית הרי ד' מלמד שאין הבית מטמא אלא בד' כתלין מכאן אמרו בית עגול דיגון טריגין פינטגין אינו מטמא טטרגון מטמא. שקערורות שקועות במראיהן. (ד"א שקערורות) ירקרקות או אדמדמות ירוק שבירוקין ואדום שבאדומין. ומראיהן שפל מן הקיר אפי' בכותל אחד ואפי' אבן אחת:

פסוק לט

פס'. ושב הכהן ביום השביעי. ביום ולא בלילה. וראה והנה פשה הנגע. נאמר כאן נגע ונאמר להלן נגע מה להלן נגע האמור באדם בפשיון כגריס אף כאן כגריס. בקירות הבית. ולא האבוס והיציע והמגורה:

פסוק מ

פס'. וצוה הכהן וחלצו. הצווי בכהן וחליצה בכל אדם. וחלצו מלמד ששניהן חולצין מכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכנו. והשליכו אתהן. שניהן מתעסקין בכותל. אלא מחוץ לעיר. חוץ לעירות מוקפות חומה. אל מקום טמא שיהא מקומו טמא:

פסוק מא

פס'. ואת הבית יקציע מבית. מבפנים ולא מבחוץ. סביב. ולא מן הקרקע ולא מן הקורות:

פסוק מב

פס'. ולקחו אבנים אחרות. והביאו אל תחת האבנים לא יביאו אבן תחת אבנים ולא אבנים תחת אבן לא אבנים תחת אבנים אחרות שלא יטול מצד זה ויביא לצד זה. ועפר אחר יקח וטח את הבית. מלמד שאין חבירו מטפל עמו בטיחה שנאמר וטח את הבית לבדו:

פסוק מג

פס'. ואם ישוב הנגע ופרח בבית. כשיחזור הנגע לאותן האבנים. ומנין לרבות את כל הבית ת"ל בבית ופרח במראיו ושלא במראיו:

פסוק מד

פס'. ובא הכהן. יכול אם חזר הנגע בו ביום יהא טמא. ת"ל ושב הכהן אם ישוב הנגע מה שיבה האמור להלן בסוף שבע אף כאן בסוף שבוע. מנין אם עמד בראשון ופשה בשני חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע. ת"ל ובא הכהן וראה והנה פשה הנגע במה הוא מדבר אם בפושה בראשון הרי הוא אמור הא אינו אומר ובא הכהן וראה והנה פשה אלא את שבא בסוף שבוע ראשון ומצאו עומד ובא בסוף שבוע שני ומצאו פושה מה יעשה הרי אני דן מה מצאנו בפושה בראשון חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע אף בפושה שני חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע. הין אם היקל בפושה בראשון הרי היקל בעומד בו נקל בפושה בשני שהרי החמיר בעומד בו. ת"ל ובא הכהן ושב הכהן זו היא שיבה זו היא ביאה מה שיבה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע אף ביאה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע או היא הלכה הנדרשת בגזירה שוה בכל התלמוד דתאנא דבי ר' ישמעאל זו היא שיבה זו היא ביאה ואע"ג דלא דמי אהדדי ילפינן צרעת ממארת בבגדים ונאמר צרעת ממארת בבתים מה בגדים עשה את העומד בשני כפושה בשני אף צרעת ממארת האמורה בבתים עושה את העומד בשני כפושה בשני:

פסוק מה
פס'. ונתץ את הבית וגו'. מלמד שאין הבית מטמא בנגעים עד שיהא בו אבנים ועצים ועפר. אבניו. כל אבנים שבונה עמו. עציו. כל עצים שבונה עמו. עפר. כל עפר שבונה עמו. אבניו ולא אבני העליה. עציו ולא עצי העליה. מכאן אמרו נראה נגע בבית נותן את הקורות לעליה נראה בעליה נותן את הקורות לבית. אם נאמר לחליצה למה נאמר בנתיצה לפי שבנתיצה נותץ בין אבנים שיש בהן נגע בין שאין בהן נגע:

פסוק מו
פס'. והבא אל הבית. עד שיכנס ראשו ורובו ותנן במסכת נגעים הנכנס לבית המנוגע וכליו על כתפיו וסנדליו בידיו הוא והם טמאים מיד ואם היה מלובש בהם הוא טמא מיד והן טהורין עד שיהא בבית בכדי אכילת פרס:

פסוק מז
פס'. והשוכב בבית יכבס את בגדיו. למדנו לשוכב שמטמא בגדים ולא לנכנס שאם נכנס והיה לבוש כליו וסנדליו ברגליו וטבעותיו בידיו שאין מטמאין עד שישהה בבית בכדי אכילת פרס. שנאמר והאוכל בבית יכבס את בגדיו. וכמה הוא שעור אכילה כדי אכילת פרס הוא הפרס שפירשתי למעלה פת חטין ולא פת שעורין מיסב ואוכלה בלפתן שהוא שעור האכילה שמטמא בגדים משונה כיבוס זה מכל הכבוסין שבתורה שכל כיבוס בגדים שבתורה להחמיר וזה להקל שאלמלא לבוש עשרה כלים אינן מטמאין עד שישהה כדי אכילת פרס:

פסוק מח
פס'. ואם בא יבא הכהן וטהר את הבית. על פי הכהן נטהר:

פסוק מט
פס'. ולקח לחטא את הבית בבעל הבית הכתוב מדבר. ושחט את הצפור. בכהן מדבר. ולקח את עץ הארז. כדרך שהיה עושה במנוגע כך היה עושה בבית המנוגע. והזה על הבית. על שקופו וכן הוא אומר (במצורע) [בפסח] (שמות י"ב:ז') על הבתים אשר יאכלו אותו בהם והוא השקוף שנאמר והגעתם אל המשקוף:

פסוק נב
פס'. וחטא את הבית בדם הצפור. זה צפור דרור. אם נאמר במצורע למה נאמר בבתים לפי שיש במצורע מה שאין בבתים שהמצורע טעון קרבן והבית אינו טעון קרבן:

פסוק נד
פס'. זאת התורה לכל נגע הצרעת ולנתק ולצרעת הבגד ולבית ולשאת ולספחת. ולבהרת. מלמד שכל כהן שאינו בקי בהן ובשמותיהן אינו רואה את הנגעים:

פסוק נז
פס'. להורות ביום הטמא וביום הטהור. מלמד שביום הוא מטמא וביום הוא מטהר. ולהורות. חנניה בן חכינאי אומר. מלמד שצריך שיורנו רב:

פרק טו

פסוק א
פס'. וידבר יי אל משה ואל אהרן. זה אחד (משבעה) [מעשרה] מקומות שנדבר אל משה ואל אהרן:

פסוק ב
פס'. דברו אל בני ישראל. בני ישראל מטמאין בזיבה ואין הגוים מטמאין בזיבה. ואמרת אליהם. לרבות את הגרים ואת העבדים. איש איש. לרבות את האשה ואת הקטן. כי יהיה. לכשיהיה. ד"א פרט לפני הדבור. זב מבשרו. עד שתצא טומאתו חוץ לבשרו. מבשרו טמא ולא מחמת דבר אחר. מכאן אמרו בשבעה דרכים בודקין את הזב עד שלא נזקק לזיבה במאכ"ל ובמשת"ה במש"א ובקפיצ"ה בחול"י במרא"ה בהרהו"ר. משנזקק לזיבה אין בודקין אותו. זובו טמא הוא אין הדם יוצא מן האמה שלו טמא. כי יהיה זב מבשרו זובו טמא הוא. מנה הכתוב שתים יקרא טמא. (זובו טמא לקריו אלא שהקרי שהזוב יותר מן הקרי):

פסוק ג
פס'. וזאת תהיה טומאתו בזובו רר בשרו את זובו או החתים בשרו מזובו טמא הוא. מנה הכתוב שלש וקרא טמא הא כיצד שתים לטומאה שלש אף לקרבן. וזאת לרבות מימי רגליו ורוקו. תהיה טומאתו בזובו. אפילו כל שהוא. רר. שיצא מן האמה כמו רירין או החתים שעמד הזוב בפי האמה וחתם פי השתן מחמת הזוב. ואם ראה ראיה גדולה שהיא בג' שיעורין בשתי טבילות ושתי סיפוגין הרי זה זב גמור. מזובו. אפילו מקצת זובו מטמא משכב ומושב שאפילו לא ראה אלא שתי ראיות מטמא משכב ומושב. טומאתו הוא. מלמד שטומאתו בלובן ואינו מטמא באודם לפי שטומאת האיש בלובן וטומאת האשה בדם:

פסוק ד
פס'. כל המשכב אשר ישכב עליו הזב. הראוי למשכב מטמא פרט לששכב על הדלת. משכב מלמד שהוא עושה כל שתחתיו משכב ובלבד שיהא ראוי לשכיבה שהרי אמרה תורה משכב הראוי לשכיבה. וכל הכלי. כלי מיוחד לישב פרט לכפה סאה וישב עליה שאינו ראוי לישיבה שהרי אומרין לו עמוד ונעשה מלאכתנו. הזב. ולא בעל קרי אין מטמא משכב ומושב:

פסוק ה
פס'. ואיש אשר יגע במשא. האדם הנוגע במשכב מטמא בגדים. אין משכב נוגע במשכבו מטמא בגדים. במשכבו מלמד שאם נשבר טהור דאתי בק"ו מכלי חרש מפורש בברייתא:

פסוק ו
פס'. והיושב על הכלי. אפילו אינו נוגע בו מכאן אמרו ז' מושבות זה על גב זה. ואפילו על אבן מסמא טמאין:

פסוק ז
פס'. והנוגע בבשר הזב ולא בצואה שעליו. בבשר הזב ולא בעצם הפורש ממנו:

פסוק ח
פס'. וכי ירוק הזב בטהור. וכי ירוק מלמד לרבות כיחו. כיחו היוצא מן החזה כמו רוק רירו ונועו ומימי האף:

פסוק ט
פס'. כל המרכב אשר ירכב עליו. המיוחד למרכב כגון איכוף ועביט של גמל:

פסוק י
פס'. וכל הנוגע בכל אשר יהיה תחתיו. תחתיו של זב ולא תחתיו של מרכב. והנושא אותם. לרבות את המשכב ואת המושב במרכב:

פסוק יא
פס'. וכל אשר יגע בו הזב. ולא הצואה ולא בשום דבר שעליו כמו נזמים וצמידים. וידיו לא שטף במים למה נאמר לפי שנאמר ורחץ את בשרו במים יכול אפילו בית הסתרים. ת"ל וידיו לא שטף במים מה ידיו הנראים אף כל גופו הנראה טעון רחיצה פרט לבית הסתרים שבתוך הנקבים והנחירים. ד"א וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים זה בא ללמד אפילו לאחר מאה שנה אם לא רחץ שהוא מטמא וידיו זה גופו כענין שנאמר (ישעיה נז) (מ)חית ידך כלומר מחמת עצמך. ד"א וידיו לא שטף במים להביא את הטהור שלא רחץ ידיו ורגליו שהוא טמא. אמר ר' אלעזר בן ערך מכאן סמכו לנטילת ידים מן התורה:

פסוק יב
פס'. וכלי חרס. לרבות כלי נתר. אשר יגע בו הזב ישבר. נאמר כאן אשר יגע ונאמר להלן אשר תבושל בו ישבר מה להלן מאוירו אף כאן מאוירו. וכל כלי עץ ישטף במים. לכך נקראים כלי עץ כלי שטף שדינו כשטיפת ידים:

פסוק יג

פס'. וכי יטהר הזב מזובו. לכשיפסק הזב. מזובו. ולא מנגעו מזובו וסופר לימד על מקצתו זובין כגון שתי ראיות שטעונין ספירת ז'. וספר לו. לעצמו. שבעת ימים לטהרתו. שתהא טהרתן אחת למדנו לשבעת הימים שהיו סמוכין ולא מפוזרין. וכבס בגדיו ורחץ במים מה בשרו בנקיות אף בגדיו בנקיות. במים חיים וטהר, הזב טעון מים חיים ולא מצורע בשרו במים חיים וטהר. ולא בגדיו וטהר מלטמא כלי חרש (בחסר) וזו הלכה השיב בן עזאי את ר' יוסי הגלילי אמר לו ר' יוסי הגלילי שנהו לי ואמר אין שונין לחכם פרשיהו ואמר אין מפרשין לחכם ופירשו רבי יוסי הגלילי מעצמו:

פסוק יד

פס'. וביום השמיני. ולא בלילה. יקח (שני כבשים) [לו שתי תורים] ובא לפני יי מלמד שאין הקינים מתפרשות אלא או בלקיחת בעלים או בעשיית כהן. וכפר עליו הכהן מזובו מקצת זבין מביאין קרבן. כיצד ראה ג' מביא ראה שתים אינו מביא: פס'. ואיש. לרבות בן תשע שנים ויום אחד. כי תצא ממנו. עד שתצא טומאתו חוץ לבשרו. מכאן אמרו הזב ובעל קרי שהרגישו אוחזין באמה ובולעין את התרומה. שכבת זרע. פרט (למעלה) [למערה]. ורחץ במים. במי מקוה. את כל בשרו. מים שכל בשרו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה ברום ג' אמות שיערו חכמים בארבעים סאה:

פסוק יז

פס'. וכל בגד וכל עור. לרבות את כל הכלים. אשר יהיה עליו. אפילו על מקצתו. שכבת זרע. הראויה להזריע פרט לשנסרחה. מכאן אמר רבי אלעזר בן עזריה הפולטת שכבת זרע ביום השלישי טהורה ר' ישמעאל אומר פעמים שהן ד' עונות פעמים שהן ה' פעמים שהן ו'. פירוש לפי שהעונה או יום או לילה. ואם שמשה ביום הראשון לעת הערב הרי מקצת יום ראשון ככלו וליל יום שני ויומו וליל יום שלישי ויומו הרי ד' בג' ימים. ואם שמשה בבקר ביום הראשון הרי עונה עד הערב וליל יום שני ויומו וליל יום שלישי ויומו והם ה' עונות בג' ימים. ואם שמשה בתחלת ליל ראשון הרי ו' עונות עד יום שלישי לילי ראשון שנים לילי שני ויומו ב' ולילי שלישי ויומו ב' רבי עקיבא אומר לעולם ה' שאינו מחשב לילי ראשון ואם יצאת מקצת עונה ראשונה שלא שמשה מן הבקר אלא בחצי היום נותנין לו מקצת עונה שיש מלילי רביעי לה שלש חמש עונות שלימות כדי שאם פולטת מכאן ואילך טהורה והלכה זו נדרשת במסכת שבת בפרק רבי עקיבא:

פסוק יח

פס'. ואשה. לרבות את הקטנה. כי תהיה זבה. זו נדה. דם יהיה זובה. מלמד שאינה מטמאה אלא בדם. בבשרה. מלמד שהיא מטמאה בפנים כבחוץ. שבעת ימים תהיה

בנדתה. השלמת ז' ימים תהיה בנדתה מלמד שאינה טובלת ביום אלא בלילה שנאמר שבעת ימים תהיה בנדתה השלמת ז' ימים תהיה בנדתה בנדתה תהיה. עד שתטבול:

פסוק יט

פס'. וכל הנוגע בה יטמא עד הערב. ואינה מטמא אדם וכלי חרש:

פסוק כ

פס'. וכל אשר תשכב עליו [בנדתה] יטמא וכל אשר תשב עליו יטמא. יכול תטמא משכב שאינו מיוחד לשכיבה ומושב שאינו מיוחד (לשכיבה) [לישיבה] ת"ל וכל הנוגע במשכבה יכבס בגדיו וכתיב וכל הנוגע בכל כלי אשר תשב עליו יכבס בגדיו מה אלו שני המקראות האמורות למטן אינה מטמא אלא משכב המיוחד לשכיבה ומושב המיוחד לישיבה אף כאן לא תטמא אלא משכב המיוחד לשכיבה ומושב המיוחד לישיבה:

פסוק כג

פס'. ואם על המשכב הוא או על הכלי אשר היא יושבת עליו. יש בפסוק זה לשאול הואיל ונאמר כל הנוגע במשכבה וכל הנוגע בכל כלי אשר תשב עליו מה ת"ל ואם על המשכב הוא או על הכלי אשר היא יושבת עליו. תשובה בא ללמדנו על חבורי טומאה שאם נגע כלי טהור בכלי הנדה או במשכבה שהנוגע בחיבור הטומאה טמא כדתנן במסכת זבין בפרק אחרון בהלכה חמישית מקצת הטמא על הטהור ומקצת הטהור על הטמא חבורי טמא על הטהור וחבורי טהור על הטמא טמא והברייתא עד שינשא בו עליו משובשת שהרי שנינו מקצת טהור על הטמא ומהו ואם על המשכב הוא פליג. ואם על המשכב של נדה הוא הכלי הטהור או על הכלי אשר היא יושבת עליו בנגעו בו בחיבורים יטמא האדם עד הערב ואין טעון כיבוס בגדים כמו שטעון הנוגע במשכבה או בכלי שתחתיה אם במה שכתוב בו בנגעו בו יטמא עד הערב הוא טמא ובגדיו טהורין הוא טעון רחיצה ולא בגדיו כיבוס עד שינשא רובו עליו מכאן אמרו רוב טמא על הטהור או מקצת רוב טהור על הטמא או על מקצתו בזב טמא ובמשכב טהור:

פסוק כד

פס'. ואם שכב ישכב. לרבות שתי שכיבות. ואם שכב ישכב לרבות את המערה. איש פרט לקטן. ותהי נדתה עליו יכול יעלה לרגליו. פירוש שאם בא עליה בתוך ימי נדתה תאמר יטמא בועלה כימים הנותרים לה מטומאתה או אחד או שנים או ג' ת"ל שבעת ימים בין בתחלת הנדה בין באמצע בין בסוף טעון ז' ימים. ד"א ותהי נדתה עליו מלמד מה היא מטמאה אדם וכלי חרש אף הוא מטמא אדם וכלי חרש. וכל המשכב אשר ישכב עליו (שמא) [יטמא] נתקו הכתוב מטומאה חמורה ותלאו בטומאה קלה שלא יטמא אלא אוכלין ומשקין נמצאת אומר משכבו כמגעו מה מגעו מטמא אחד ופוסל אחד

אף משכבו. וטמא שבעת ימים. סופר שבעה לביאה האחרונה. וכל המשכב אשר ישכב עליו יטמא עד שינשא רובו עליו. ד"א ואם שכב ישכב איש אתה ותהי נדתה עליו כל המשכב אשר ישכב עליו יטמא מכאן אמרו ומטמאה את בועלה לטמא משכב תחתון כעליון תחתונו של בועל נדה כעליונו של זב שהוא טמא ואינו מטמא. ואשה שאין לה וסת אסורה לשמש שכך שנינו כל אשה שאין קובעת לה וסת אסורה לשמש ואין לה לא כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא בלאות ויוציא ולא יחזור דברי ר' מאיר ר' חנניה בן אנטיגנוס אומר משמשת בשני עדים אחד לפני תשמיש ואחד לאחר תשמיש והן והן עידיה והן הן עוותיה והן (תיקוליה) [תיקונה]. משום אבא חנן אמרו אוי לו לבעלה של זו כל אשה שאין לה וסת דיה שעתה ואלו הן וסתות מפהקת מתעטשת וחוששת בפיסי כריסה ושיפולי מעיה וכמו צמרמורות אוחזין אותה וכן כיוצא בהן. כל שתקבענה שלש פעמים הרי זה וסת וכן כל כיוצא בהן. להביא את שראשה כבד ואבריה כבדין עליה ורותת וכו' אלו וסתות של גוף. ווסתות (שלימים) [של ימים] אמרו חכמים היתה לומדת להיות רואה זו חמשה עשר ושינתה ליום כ' זה וזה אסורין פעמים ליום כ' זה וזה אסורין שלשה פעמים ליום כ' מותרין יום חמשה עשר ונקבעה לה יום כ'. נשים בבתולות כגפנים יש גפן שיינו אדום ויש גפן שיינו שחור ויש גפן שיינו מרובה ויש גפן שיינו ממועט כל גפן יש בו יין וכל אשה יש בה דמים ושאין בה דורקטי. מאי דורקטי דור קטוע. שני ר' חייא כשם שהשאור יפה לעיסה כך דמים יפין לאשה. ר' מאיר אומר כל אשה שדמיה מרובין בניה מרובין. וכל אשה שהיא מרובה בבדיקות משובחת היא בין הנשים שכך שנינו כל היד המרובה לבדוק בנשים משובחת ובאנשים תקצץ ומה טעם בנשים משובחת ובאנשים תקצץ נשים שאינן בני הרגשה משובחת אנשים שהן בני הרגשה תקצץ. ומותיבין ואם אנשים בני הרגשה הן למה הוצרך התנא לומר המרבה לבדוק אפי' אינה מרבה תקצץ שהן בני הרגשה הן (ומתרנין) [ומתרצינן] אין באנשים אפילו בלא רבוי נמי תקצץ וכששנה (הונא) [התנא] המרבה לבדוק בשביל נשים שנה:

פסוק כה

פס'. ואשה כי יזוב זוב דמה. בין גיורת בין שפחה בין משוחררת. כי יזוב זוב דמה. דמה מחמת עצמה ולא מחמת ולד וכו'. דהמקשה במסכת נדה. ימים רבים מיעוט ימים שנים רבים שלשה. בלא עת נדתה יכול הרואה שלשה בתחלה תהא זבה ת"ל על נדתה אחר נדתה היא הנקראת זבה אינה נקראת זבה בתחלה אלא נדה. אין לי אלא סמוך לנדתה. מופלג מנדתה מנין ת"ל כי תזוב על נדתה. תנן במסכת (פסחים) [ערכין] אין פתח בטועה פחות משבעה ולא יתר על שיבעה עשר טועה שאמרה יום אחד טמא ראיתי

(פיחת הי"ז) [פתחה י"ז] שני ימים טמא ראיתי פיתחה שבעה עשר שלשה ימים טמא ראיתי פיתחה חמשה עשר ששה ימים טמא ראיתי פיתחה י"ד שבעה ימים טמא ראיתי פיתחה שלשה עשיר שמונה ימים טמא ראיתי פיתחה י"ב תשעה ימים טמא ראיתי פיתחה י"א עשרה פתחה י' י"א פתחה ט' י"ב פתחה ח' י"ג פתחה ז' שאין פתח בטועה פחות משבעה ולא יתר על י"ז וכו' הילכ'. פירו"ש יום אחד טמא ראיתי ואיני יודעת אם בימי נדתי אם בימי זיבתי פיתחה י"ז שעד י"ז יום אינה חוזרת לפתחה כפתחה הראשון דאמרינן הך יום טמא דחזת סוף זיבתה הוא והשתא אתו ז' ימי נדה שהיא ראויה להיות נדה בהם והדר תלתה יומי זיבה והדר ז' נקיים הרי י"ז נמצא עד י"ז יום חוזרת לפתח כפתח שאר כל הנשים שאם רואה לאחר מכאן ב' או ג' או ד' יום מונה ומוסיפה כל שעה עד ז' ימים ואפילו ראתה ביום שבעה טובלת לערב ומשמשת מכאן ואילך שומרת יום כנגד יום עד שתראה ג' ימים רצופין והדר מונה ז' נקיים והינו דרך פתח שאר כל הנשים. ולהאי פתח חוזרת עד י"ז ואע"ג דבהנך י"ז יום גופיהו אית ליה דרך אפי' הכא אתא לאשמועינן דהאי יום טמא שראתה חשבינן לה לסוף זיבה לאחמורי עלה. וכי אמרה ג' ימים טמא ראיתי חשבינן להו לסוף זיבה נמי ואינה משמשת עד שתביא קרבן זיבתה ועד שתעמוד ז' נקיים דאלו חשבינן להו לסוף זיבה נמי ואינה משמשת עד שתביא קרבן זיבתה ועד שתעמוד ז' נקיים דאלו חשבינן להו להנך יומי דאמרה יום א' או ב' או ג' לימי נדתה לא מנינן אלא ד' עליהו וטובלת לערב ומשמשת וטהורה לכל דבריה אלא להכי לא חשבינן להו ליומי נדתה לקולה דספיקה דאורייתא היא ולחומרא מפקינן לה ואע"ג דלא צריך ליה למתני כולי האי (ז"ז יום לא) תשב ז' נקיים וסגי לה כדפריך רב אחא בר אהבה לקמן אפילו הכי איצטרך למתני י"ז יום לאשמעינן שעד י"ז יום סיימה כל פתח נדתה וחזרה לתחלת פתחה הראשון דכולהו הנך יומי דחזת מוקמינן להו בסוף זיבה ואי אמרה ד' אמרינן ג' דיומי זיבה והאיך רביעי תחלת ז' יום נדתה ועוד מוספת ט"ז להשלים י"ז שכך הוא שעור פתחה בין ימי נדה לימי זיבה כדאמרינן וכל שהולכת ומוספת בימי טומאה פוחתת בימי טהרה להשלמת י"ז לפתחה עד פתחה שבעה שאין פתח בטועה פחות משבעה שאפילו אם אמרה י"ד יום ראיתי ואפילו ט"ו או עד מאה יום או עד אלף יום אי אפשר לה לחזור לפתחה עד ז' ששבעה ימים נקיים היא צריכה דממה נפשך זבה גמורה ולמעלה מזהה דאפשר לה להטהר בלא ז' נקיים הלכך כל הפחות פחות אינה חוזרת לפתחה בפחות מז' נקיים שהיא מתעכבת לחזור בפתחה אינה מעכבת יותר מי"ז שכן שיעור פתחה בין נדתה בין זבה לטהרתה ואמר בתורת כהנים אין לי אלא מופלג מנדתה יום אחד מנין שנים ג"ד ה"ו ז"ח ט"י מה מצינו ברביעי שהוא כשר לספירה

וכשר לזיבה אף אני ארבה אלו שהן כשרין לספירה שיהו כשרין לזיבה. בלא עת נדתה. לרבות אחד עשר לפי שמרבה אני אחד עשר שהיא סופרת בלא עת נדתה ומוציא את שנים עשר שאינו בספירת בלא עת נדתה אין לי אלא הרואה ג' שהיא זבה ומנין לרואה שנים ת"ל ימי זיבה. ומנין שהיא סופרת יום כנגד יום ת"ל טמא יהיה ואע"ג דעיקרי כל הכלי תהיה טומאתו בו לרבות את בעלה:

פסוק כו

פס'. כל המשכב אשר תשכב עליו כל ימי זובה כמשכב נדתה יהיה לה. ולא כימי (לידתה). טמא יהיה, כבר מפורש לעיל לשומרת יום כנגד יום דעיקרו על הכלי מדבר:

פסוק כז

פס'. וכל הנוגע בם יטמא. כל על ידי חבוריהן:

פסוק כח

פס'. ואם טהרה מזובה. כשתספור. מזובה ולא מנגעה מזובה ולא מלידתה. וספרה לה. לעצמה. שבעת ימים רצופין זה לזה. ואחר תטהר. אחר אחד לכולם מלמד שיהו סמוכין:

פסוק כט

פס'. וביום השמיני ולא בלילה. תקח לה לעצמה. והביא אותם אל הכהן מלמד שהיא טובלת מבעוד יום שהרי צריכה הערב שמש. ועשה הכהן את האחד חטאת ואת האחד עולה מלמד שאין הקינין מתפרשות אלא או בלקיחת בעלים או בעשיית כהן:

פסוק לא

פס'. והזרתם את בני ישראל אין נזירה אלא הפרשה. והזרתם את בני ישראל מטומאתם הרי זו אזהרה. ולא ימותו בטומאתם הרי זה עונש. בטמאם את משכני אשר בתוכם אע"פ שטמאין שכינה ביניהם:

פסוק לב

פס'. זאת תורת הזב ואשר תצא ממנו שכבת זרע. זרע יש שראה ראיה אחת שהוא כבעל קרי טובל ואוכל פסחו לערב:

פסוק לג

פס'. והדוה בנדתה. זקנים הראשונים היו אומרין שלא תכחול ולא תפקוס כל ימי נדתה עד שבא ר' עקיבא ואמר יביא הדבר לידי איבה ויגרשנה אלא כוחלת ופוקסת ומהו הדוה בנדתה תהא בנדתה עד שתבוא במים. והזב את זובו. מה הזב מטמא במשא אף הזוב מטמא במשא. לזכר. לרבות את המצורע. ולנקבה לרבות היולדות. רבי יוחנן בן קרחה אומר לזכר ולנקבה לזכר כל שהוא ולנקבה כל שהיא. ולאיש אשר ישכב עם טמאה להביא את הבא על שומרת יום כנגד יום שהרי הבא על הנדה למדנו והבא על הזבה בא זה ללמדנו על שומרת יום כנגד יום שהוא כיוצא בה:

פרק טז

פסוק ב

פרשת אחרי מות

כתוב מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב (תהילים ל"ד:י"ג)

מכריז ר' אלכסנדרי מאן דבעי חיי מאן דבעי חיי (כטף) [כנוף] ואתי כולי עלמא גביה אמרו ליה הב לן חיי אמר להו (שם) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. התם אמרי רבי ינאי היה יושב ודורש בעליה ושמע קול רוכל מחזר בעיירות צפורי והיה אומר מי שמבקש לקנות סם חיים יבוא ויקח אמר להון ר' ינאי העלוהו אלי אמרו לו אין ר' צריך לסם זה ולא שכמותך לפי שיש בידך סמנין הרבה אמר להון אעפ"כ העלוהו אלי עלה והוציא ספר תלין והראהו מי האיש החפץ חיים מה כתיב אחריו נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא מקרא זה ולא הבנתי להיכן הוא פשוט עד שבא הרוכל הזה והודיעני. וכן שלמה אמר (משלי כ"א:כ"ג) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. אין צרות אלא צרעת וכן מפורש מדרש זה בזאת החיה זאת תורת המצורע ללמדך שמות וחיים ביד לשון. ד"א מי האיש החפץ חיים זה אהרן שנאמר (מלאכי ב':ה') בריתי היתה אתו החיים והשלום. אוהב ימים לראות טוב. (תהילים קל"ג:ב') כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן שיורד על פי מדותיו. נצור לשונך מרע ושפתיך שכיון שראה את בניו מתים באהל מועד ואמר לו משה (ויקרא י') הוא אשר דבר יי בקרובי אקדש וידום אהרן. ואע"פ שכתוב בפרשת ויהי ביום השמיני מיתת שני בני אהרן חזר ושנה עליה שנאמר (שם טז) וידבר יי אל משה אחרי מות שני בני אהרן. מה היה הדבר להזהיר את אהרן על ביאת המקדש לפי שהיה אהרן קדוש ובגדיו בגדי קדש ונמשח בשמן הקדש נאה לו לבא אל הקדש לשרת פני קדוש ונורא שמו. אחרי מות שני בני אהרן שמיתת שניהם שוה. בקרבתם לפני יי וימתו. ר' יוסי הגלילי אומר על הקריבה מתו ולא על ההקרבה וכן אמר רבי עקיבא בקרבתם לפני יי וימתו. וכתיב (שם י') ויקריבו לפני יי אש זרה אשר וגו'. ללמדך שעל הקריבה מתו ולא על ההקרבה. בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם (במדבר ג) בהקריבם לפני יי אש זרה ללמדך שעל הקריבה מתו ולא על ההקרבה:

פס'. ויאמר יי אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש. והדבור הראשון מה נאמר לו ר' אלעזר בן עזריה משלו משל לחולה שנכנס הרופא אצלו בראשונה אמר לו אל תשתה צונן ואל תשכב בטחב ובשניה אמר לו אל תשתה צונן ואל תשכב בטחב שמא תמות כדרך שמת פלוני וזה זירזו יותר מן הראשון לכך נאמר ויאמר יי אל משה

דבר אל אהרן אחיך שאמרתיך עליו (שמות ד':י"ד) הלא אהרן אחיך הלוי וגו' וראך ושמח בלבו. ואל יבוא בכל עת. ואם בא הוא מת כדרך שמתו שני בניו. אחיך. בלא יבוא ואין אתה בלא יבוא. ד"א אחיך לרבות את הבנים וכן הוא אומר (בראשית י"ד:י"ד) וישמע אברם כי נשבה אחיו והוא לוט בן אחיו. ואל יבא בכל עת. זה יום הכפורים. מבית לפרוכת זה לפני ולפנים. ולא ימות. הרי זה עונש. כי בענן אראה על הכפורת. הרי זו אזהרה. ולמה נסמכה מיתת שני בני אהרן לפרשת יום הכפורים ללמדך שמיתת הצדיקים מכפרת כיום הכפורים:

פסוק ג

פס'. בזאת יבא אהרן אל הקדש. זה ההיכל. בפר בן בקר לחטאת ואיל לעולה. בתחלה כלל ולא פרט שהרי אין דמו של איל במקום דמו של פר. גרסינן במסכת יומא בזאת יבא אהרן אל הקדש. (במה) [כמה] שאמור במלואים אהרן פירש ז' ושמש יום אחד אף לדורות מפרישין כהן גדול מביתו ז' ימים קודם ליום הכפורים בפירקא קמא:

פסוק ד

פס'. כתנת בד קדש ילבש ומכנסי בד ובאבנט בד [וגו'] יחגור ובמצנפת בד יצנוף. ד' פעמים בד שיהו של בוץ בד שיהו כפולין בד שיהו חדשים בד שלא ילבש עמהן אחרים. ד"א ד' פעמים בד למעט ד' כלים שנאמר בהם לפני ה' ואלו הן חשן ואפוד ומעיל וציץ. חשן שנאמר (שמות כ"ח:כ"ט) ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט וגו' לפני ה' יכול יכנס בו לפני ולפנים ת"ל בד ולא בחשן. באפוד כתיב (שם) ונשא אהרן את שמותם לפני ה' יכול יכנס בו לפני לפנים ת"ל בד ולא באפוד. במעיל כתיב (שם) והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו בבואו אל הקדש לפני ה' יכול יכנס בו לפני ולפנים. ת"ל בד ולא במעיל. בציץ כתיב (שם) והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה' יכול יכנס בו לפני ולפנים ת"ל בד ולא בציץ. ומכנסי בד יהיו על בשרו. לימד על המכנסים שיהו קודמין לכל הבגדים. בגדי קדש בנין אב לכל הבגדים שיהו משל קדש. ורחץ במים את בשרו ולבשם. מלמד שהוא טעון טבילה בין בגדי זהב לבגדי לבן ובין בגדי לבן לבגדי זהב. ולבשם. כולם בטבילה אחת דיו:

פסוק ה

פס'. ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת. שיהו משל צבור. שעירי. שנים. ומה ת"ל שני שיהו שוין. ואיל אחד לעולה. רבי אומר איל אחד הוא האמור כאן הוא האמור בחומש הפקודים בפרשת פנחס בקרבנות המוספין. ר' אלעזר בר' שמעון אומר שני אילים הם אחד האמור כאן ואחד האמור בחומש הפקודים וכן בתלמוד במסכת יומא:

פסוק ו
פס'. והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו. שלא יביא משל צבור. וכפר בעדו ובעד ביתו. זה וידוי דברים. כיצד היה מתודה אנא השם עויתי פשעתי חטאתי לפניך אני וביתי. אנא השם כפר נא סלח נא לעונות לפשעים ולחטאים שעויתי שפשעתי שחטאתי לפניך אני ככתוב בתורת משה עבדך לאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד:

פסוק ז
פס'. ולקח את שני השעירים. מלמד שהן מעכבין זה את זה. והעמיד אותם לפני ה' פתח אהל מועד. מעמידו בשערי ניקנור אחוריהן למזרח ופניהם למערב:

פסוק ח
פס'. ונתן אהרן על שני השעירים גורלות. של כל דבר. גורלות. שיהו שוין:

פסוק ט
פס'. והקריב אהרן את השעיר אשר עלה עליו הגורל לה'. כיון שעלה לשמו מתוך קלפי אע"פ שלא נתן על גביו. ועשהו חטאת. שיאמר לה' חטאת:

פסוק י
פס'. והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה'. עד מתי הוא זקוק להיות חי עד שיתכפר (בשלשם) [בשל שם] שנאמר וכלה מכפר את הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח והקריב את השעיר החי לכפר עליו. כפרה שהיא בגופו. לשלח אותו. שאם נשפך הדם ימות המשתלח מת המשתלח ישפך הדם. לעזאזל. עז ואל למקום קשה שבהרים. המדברה. ולא בישוב:

פסוק יא
פס'. והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו. שלא יביא משל צבור. וכפר בעדו ובעד ביתו. זה וידוי דברים (והקריב את פר החטאת שנאמר) פעמים. שהיה מתודה בראשונה בעדו ובעד ביתו. ובשניה היה מתודה בעדו ובעד ביתו ובעד כל הכהנים ושוחטו שנאמר ושחט את פר החטאת אשר לו. כיצד היה מתודה אנא השם חטאתי עויתי פשעתי חטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך. אנא השם כפר נא סלח נא לעונות ולפשעים ולחטאים שעויתי שפשעתי שחטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך ככתוב בתורת משה עבדך לאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו והם עונין אחריו בשכמל"ו:

פסוק יב
פס'. ולקח מלא המחתה גחלי אש. בכל יום היה חותה בשל כסף ומערה בתוך של זהב והיום חותה בשל זהב ובה היה מכניס וכו' הלכ' במסכת יומא. גחלי אש. יכול עוממות

ת"ל אש אי אש יכול שלהבת ת"ל גחלי אש. הא כיצד מן הלוחשות. מעל המזבח מלפני ה'. מצד הסמוך למערב אמר רבי יוסי זה סימן כל הנוטל מבחוץ להנתן בפנים נוטל מן הסמוך בפנים. ומלא חפניו. הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו וכך היתה מדתו נוטל את המחתה בימינו ואת הכף בשמאלו וכך היתה מדתה קטרת סמים. שיהו כל סממניה לתוכה. דקה. והלא נאמר ושחקת ממנה הדק שתהא דקה מן הדקה כיצד הוא עושה מפריש שלשת מנים מערב יום הכפורים ומחזר למכתשת כדי למלאת חפניו לקיים דקה מן הדקה:

פסוק יג

פס'. ונתן את הקטרת על האש לפני ה'. שלא יתקן מבחוץ שהרי הצדוקים אומרים יתקן מבחוץ ומכניס (אמר) [אמרו] להן לחכמים והלא כבר נאמר כי בענן אראה על הכפורת השיבום חכמים מלמד שהוא נותן בה מעלה עשן. ועולה עשן הקטרת במקל. (אוש) חיסר אחד מכל סמניה חייב מיתה. ולקח מדם הפר נוטלו מיד הממרס בו. והזה באצבעו. נאמר כאן באצבעו ונאמר להלן באצבעו מה אצבעו האמור להלן הימנית אף כאן הימנית. אל פני הכפרת קדמה זה בנין אב לכל מקום שנאמר פני הכפרת למזרח. ד"א אל פני הכפורת קדמה אינו מתכוין להזות לא למעלן ולא למטן אלא במצליף ומפורש במסכת יומא. אמר ר' יהודה (במנגינא) כלומר כאדם שמלקה את חבירו מהם על כתיפיו מהם על גבו מהם על הכסלים שאינן לא למעלן ולא למטן. יזה שבע פעמים ולא שבע טיפים. שבע פעמים. מונה ז' פעמים עם האחת הרי אחת ושבע. וכך היה מונה אחת. אחת ואחת. אחת ושתים. אחת ושלש. אחת וארבע. אחת וחמש. אחת ושש. אחת ושבע. אחת לפי שהיה צריך למנות הראשונה עם כל אחת ואחת:

פסוק טו

פס'. ושחט את שעיר החטאת אשר לעם. שלא יהו אחיו הכהנים מתכפרין בו ובמה הם מתכפרין בפרו של אחיהם. והביא את דמו אל מבית לפרוכת. מלמד שיכנס בו לפני ולפנים. ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר. מלמד שמכניס דמו לפני ולפנים ואחת למעלן ושבע למטן. מדם הפר שנאמר והזה אותו על הכפרת ולפני הכפרת:

פסוק טז

פס'. וכפר על הקדש מטומאות בני ישראל. יש לי בענין הזה ג' טמאות טומאת עבודת כוכבים שנאמר (ויקרא כ:ג') למען טמא את מקדשי. טומאת גילוי עריות שנאמר לבלתי עשות מחקות התועבות. ותטמא האריץ. טומאת שפיכות דמים שנאמר (במדבר ל"ה:ל"ד) ולא תטמא את הארץ. יכול לכל הטמאות הללו יהא שעיר זה מכפר ת"ל מטומאות לא כל טומאות. מה מצאנו שחלק מכל הטמאות בטומאת מקדש וקדשיו אף

כאן בטומאת מקדש וקדשיו. ר' שמעון אומר וכפר על הקדש מטומאות. כל טומאות שבקדש. ומפשעיהם. אלו המרדים וכן הוא אומר (מ"ב ח) אז תפשע לבנה בעת ההיא מתחת ידו. לכל חטאתם. במחוייבי חטאות. וכן יעשה לאהל מועד. כשם שעשה לפני ולפנים כך הוא עושה בהיכל מה לפני ולפנים אחת למעלן וז' למטן מדם הפר אף בהיכל א' למעלן ושבע למטן מדם הפר ומה לפני לפנים א' למעלן וז' למטן מדם השעיר אף בהיכל א' למעלן וז' למטה מדם השעיר. היינו דתנן אי זהו מקומן של זבחים פר ושעיר של יום הכפורים וכו' ודמן טעון הזייה על בין הבדים ועל הפרכת (דיליף אהל מועד דיום הכפורים מאהל מועד דפר כהן גדול ופר העדה מה להלן על הכפרת) השוכן אתם בתוך טומאותם. אע"פ שטמאים שכינה ביניהם:

פסוק יז

פס'. וכל אדם לא יהיה באהל מועד ולא בעזרות. בבואו לכפר בקדש לרבות שילה ובית עולמים. עד צאתו. לרבות אפילו ביציאה. וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל. כפרתו קודמת לכפרת כל ישראל:

פסוק יח

פס'. ויצא אל המזבח אשר לפני ה' היכן היה עומד ומזה לפנים מן המזבח הפנימי. וכפר עליו כפרה שהיא בגופו. ולקח מדם הפר ומדם השעיר, בזמן שהן מעורבין. ונתן על קרנות המזבח. מתחיל מקרן מזרחית צפונית מערבית מערבית דרומית דרומית מזרחית:

פסוק יט

פס'. והזה עליו. על טהרו של מזבח. מן הדם שבע פעמים. שהיה מונה ז' פעמים ולא אחת ושבע. וטהרו וקדשו מטומאות בני ישראל. וטהרו לשעבר וקדשו לעתיד לבוא:

פסוק כ

פס'. וכלה מכפר את הקדש. אם כפר כלה דברי רבי עקיבא כלומר שאם חסר אחת מכל המתנות לא עשה ולא כלום. וכלה מכפר את הקדש. זו לפני לפנים. ואת אהל מועד זה היכל. ואת המזבח כמשמעו. מלמד שכל אחד ואחד כפרה בפני עצמה לפיכך אם גמר מתנות שבפנים ונשפך הדם מביא פר אחר ומתחיל מבחוץ אבל שפיכות יסוד לא מעכב. והקריב את השעיר החי. עד כאן הוא זקוק להיות חי. ואע"ג דאמר רב שמואל בר יהודה אמר רב הלכה כדברי חכמים בענין הוידוי עבדינן כרבי מאיר דההיא דנחית קמיה (דרבא) [דרבה] עבד כרבי מאיר. אמר ליה שבקת רבנן ועבדת כרבי מאיר. אמר ליה כרבי מאיר סבירא לי דאמר דכתיב בספר אורייתא דמשה והתודה עליו את כל עונות בני ישראל. ומפשעיהם לכל חטאתם. במסכת יומא בפרק אמר להן הממונה:

פסוק כא

פס'. וסמך אהרן את שתי ידיו. מלמד שהסמיכה בשתי הידים זה בנין אב לכל הסמיכות. על ראש השעיר החי. זה טעון סמיכה ואין שעיר (שאר עזים) [עבודת כוכבים] טעונין סמיכה דברי ר' יהודה. והתודה עליו זה וידוי דברים וידוי שלישי כיצד מתודה אנא השם עוו פשעו חטאו לפניך עמך בית ישראל וכו'. כי ביום הזה יכפר עליכם. והן עונין אחריו בשכמל"ו. את כל עונות בני ישראל לרבות אונסיהן ספיקותיהן שגגותיהן. ואת כל פשעיהם לכל חטאתם ונתן אותם. לא חייבי חטאות ואשמות ודאין וחייבי אשמות תלוין פטורין. ושלח ביד איש עתי. להכשיר את הזר. עתי. שהוא מזומן. עתי אף בשבת. עתי אף בטומאה:

פסוק כב

פס'. ונשא השעיר עליו. הוא עליו את כל עונותם. אל ארץ גזרה זה הצוק שהיה השעיר מתגזר במורד מן ההר ונעשה חתיכות חתיכות שלא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים לכך נקרא ארץ גזרה:

פסוק כג

פס'. ובא אהרן אל אהל מועד. כל הפרשה כולה נאמרה על הסדר חוץ מן הפסוק הזה פי' כדמפורש במסכת יומא בפרק אמר להם הממונה ובא אהרן אל אהל מועד אע"פ שפסוק זה כתוב קודם מוסף עולתו ועולת התמיד מאוחר הוא אחר עולתו ועולת העם. ולמה הוא בא אל אהל מועד והלא כבר השלים עבודת היום אלא כדי להוציא כף ומחתה שכל הפרשה נאמרה על הסדר חוץ מפסוק זה שהיה לכתוב לאחר אילו ואיל העם דהיינו לאחר המוספין שכך הוא הסדר ואי אמרת פסוק זה על הסדר נאמר לא משכחת אלא ג' טבילות וז' קדושים שעל כל טבילה שני קדושים אחד קודם טבילה ואחד לאחר טבילה שהרי תמיד של שחר בבגדי זהב ועבודת היום בבגדי לבן דכתיב כתונת בד קדש ילבש וכתיב ורחץ במים את בשרו ולבשם. וקא עביד עבודת היום והכנסת דם פר ושעיר והכנס כף ומחתה דכתיב והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו. וכתיב בתריה ושחט את שעיר החטאת. וכתיב בתריה ובא אהרן אל אהל מועד דהיינו הוצאת כף ומחתה דכל הני עבודות בבגדי לבן הוו ולא הוה עביד טבילה אלא אם כן משנה מעבודה לעבודה דפשיט בגדי זהב ולבש בגדי לבן. אי נמי פשיט בגדי לבן ולבוש בגדי זהב. ואי אמרת פסוק זה כסדר נאמר. לא משכחת לה אלא שלש טבילות ששה קדושים כדאמרי' אלא ודאי הא דכתיב ובא אהרן אל אהל מועד דהיינו להוצאת כף ומחתה והלכך משכחת לה ה' טבילות וי' קדושים תמיד של שחר בבגדי זהב הא חדא טבילה ועבודת היום בבגדי לבן חדא טבילה והדר אילו ואיל העם בבגדי זהב חדא טבילה והדר להוצאת כף

ומחתה בבגדי לבן חדא טבילה והדר לתמיד של בין הערבים בבגדי זהב הרי ה' טבילות וי' קדושים ומנין ששני קדושים לכל טבילה שנאמר ופשט ורחץ ולבש את בגדי הבד אשר לבש בבואו אל הקדש. כלום הוא פושט אלא מה שהוא לובש. אלא מקיש פשיטה ללבישה. מה לבישה בקידוש ידים ורגלים. אף פשיטה בקידוש ידים ורגלים. והניחם שם. מלמד שהם טעונין גניזה ואינן כשרין ליום הכפורים הבא:

פסוק כד

פס'. ורחץ את בשרו במים במקום קדוש. בלשכת בית הפרוה חוץ מן הראשונה שהיתה בחול על גבי שער המים. ויצא ועשה את עולתו ואת עולת העם עולתו קודמת לעולת העם וכפרתו קודמת לכפרת העם:

פסוק כה

פס'. ואת חלב החטאת יקטיר המזבחה. אפילו בשבת אפילו בטומאה:

פסוק כו

פס'. והמשלח את השעיר ולא המשלח את המשלח לעזאזל אינו מטמא בגדים עד שהוא יוצא חוץ מחוצות ירושלים. ורחץ את בשרו במים ואחרי כן יבא אל המחנה. מפני הטומאה:

פסוק כז

פס'. ואת פר החטאת ואת שעיר החטאת אשר הובא. בנין אב לכל חטאות שדמם לפנים טעונים שריפה וטמאים בגדים. ושרפו באש את עורותם ואת בשרם ואת פרשם. נאמר כאן עור ובשר ופרש מה להלן ע"י (נתינה) אף כאן ע"י (נתינה):

פסוק כח

פס'. והשורף. ולא המצית את האליתא. ולא המסדר את המערכה. איזה הוא השורף המסייע בשעת השריפה:

פסוק כט

פס'. והיתה לכם. ולא לאחרים. לחקת עולם. לבית עולמים. בחדש השביעי. יכול כולו ת"ל בעשור. תענו את נפשותיכם. יכול ישב בחמה או בצינה בשביל שיצטער ת"ל וכל מלאכה לא תעשו. מה מלאכה שחייבין עליו כרת אף עינוי דבר שחייבין עליו כרת. משום ר' ישמעאל אמרו נאמר כאן תענו ונאמר להלן (דברים ח) ויענך וירעיבך. מה להלן עינוי רעבון אף כאן עינוי רעבון. וכל מלאכה לא תעשו. נאמר כאן מלאכה ונאמר במשכן מלאכה. מה מלאכת משכן מלאכה חשובה אף כאן כיוצא בהם. וכל. לרבות אפילו מקצת מלאכה ארג שני חוטין כתב שני אותיות חייב. האזרח. אזהרה לנשי האזרחים. הגר. לרבות נשי הגרים. בתוככם. לרבות נשים ועבדים:

פסוק ל

פס'. כי ביום הזה יכפר עליכם. בקרבנות. לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה במסכת יומא. מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר ושבינו לבין חבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו ומי שמרצה את חבירו ואין מתרצה עד ג' פעמים חייב לבקש מטו ממנו שכן מצאנו באחי יוסף שנאמר (בראשית נ:יז) אנא שא נא פשע וגו'. וכן באיוב אומר (איוב ל"ג:כ"ז) ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי. וכשם שיום הכפורים אסור באכילה ובשתיה כך אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה לפי שכולם נקראים עינוי נפש. המלך והכלה ירחצו את פניהם ולא כל אדם אלא שורין לו מפה מערב יום הכפורים וסוחטה מבעוד יום ולמחר מעבירה על פניו. והחיה תנעול את הסנדל מפני הסכנה. ואם מתלכלך רגלו בטיט או בצואה רוחץ כדרכו. וכן מי שראה קרי בלילי כפורים טובל כדרכו. ובלבד שלא ישפשף. ואסור בתשמיש המטה. תנו רבנן (ישעיהו ס':כ"א) ועמך כלם צדיקים בין שאמרו להדליק בליל יום כפורים בין שאמרו שלא להדליק לשום מצוה נתכוונו. להדליק שלא יתיחד עם אשתו ויבא לידי תשמיש. שלא להדליק שמא יסתכל בה ויבא לידי הרהור. וצריך לאכול סעודתו מבעוד יום שנאמר מערב עד ערב:

פסוק לב

פס'. וכפר הכהן אשר ימשח אותו. זה כהן משוח בשמן המשחה. מרובה בגדים מנין פי' שהרי צלוחית שמן המשחה נגנזה עם הארון מימות יאשיהו המלך ומאותו הזמן כהנים גדולים נקראים מרובה בגדים על שם ח' כלים שהוא לובש שהרי כהן הדיוט משמש בד' כתנת ומכנסים מצנפת ואבנט מוסיף עליהן כהן גדול חשן ואפוד ומעיל וציץ ולכך אמרנו מרובה בגדים מנין ת"ל ואשר ימלא את ידו. לכהן תחת אביו. מלמד שהבן קודם לכל אדם. תחת אביו. בזמן שממלא מקום אביו. ולבש את בגדי הבד בגדי הקדש. בנין אב לכל בוץ שיהא משל קדש. את. לרבות כלים אחרים. של בין הערבים (שהולך בהן לביתו):

פסוק לג

פס'. וכפר את מקדש הקדש. זה לפני לפנים. ואת אהל מועד. זה ההיכל. ואת המזבח. כמשמעו. (ואת). לרבות העזרות. הכהנים. אלו הכהנים. ועל כל עם. אלו ישראל. יכפר. לרבות את הלוים:

פסוק לד

פס'. והיתה זאת לכם לחקת עולם. אע"פ שאין קרבנות יום הכפורים מכפר. לכפר על בני ישראל מכל חטאתם אחת בשנה. להוציא שאר ימים טובים. ויעש כאשר צוה ה' את משה. מלמד שכל הפרשה נאמרה על הסדר. ד"א ויעש כאשר צוה ה' את משה. שהיה אהרן שומע מפי משה כשומע מפי הגבורה. וכן הכתוב משבחו (מלאכי ב':ו') תורת אמת היתה בפיהו:

פרק יז

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל אהרן ואל בניו. לפי שצורך קרבנותיהם לפיכך היה הדבור מפי משה רבינו אל אהרן ואל בניו. ואל כל עדת בני ישראל. שישראל מוזהרין ולא הגוים. ד"א אזהרה על אהרן על הבנים. והבנים על כל ישראל. ואמרת אליהם. לרבות את הגרים והעבדים. זה הדבר אשר צוה ה'. מה ת"ל לגזירה שוה לפי שנאמר בראשי המטות זה הדבר אף כאן ראשי המטות. אשר צוה ה', מלמד שהפרשה נאמר בכה בנין אב לכל הפרשיות שיהו בכה אמר ה':

פסוק ג

פס'. ואיש איש מבני ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה וגו', הקיש המחנה למחוץ למחנה מה מחוץ למחנה מיוחד שאינו כשר לשחיטת כל זבח. אף מחנה שאינו כשר לשחיטת כל זבח יצא השוחט חטאת בדרום שהוא כשר לשחיטת קדשים קלים. או אשר ישחט. לרבות העוף:

פסוק ד

פס'. ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה'. הכשרין ולא הפסולין. יצאו בעלי מומין. לפני משכן ה'. הראוין ליקרב עכשיו ולא הראויין לאחר זמן. כגון מחוסרי זמן. דם יחשב לאיש ההוא. ולא לשלוחו. דם שפך. (אחרי) [אחד] ששפך חייב שנים ששחטוהו פטורין לפי שלא נעשית שחיטה אלא ע"י אחד מהן. כיוצא בו במלאכת שבת בעשותה. יחיד שעשאה חייב. שנים שעשאוה פטורין. ונכרת האיש ההוא. המזיד ולא השוגג ולא המוטעה. מקרב עמו. ועמו שלום;

פסוק ה

פס'. למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם. אמרו רבותינו בתורת כהנים שעד כאן הוא מדבר בקדשים שהקדישו בשעת היתר הבמות. ופסוק זה מדבר בקדשים שהקדישו בשעת אסור הבמות כגון הקמת המשכן שנאמר למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם

המותרין להם כבר. על פני השדה. מלמד שכל הזובח בבמה בשעת איסור הבמות כזובח בשדה. והביאם לה'. זו מצות עשה. לא תעשה מנין ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים:

פסוק ו

פס'. וזרק הכהן את הדם. זריקת כהן במזבח ה' ואין זריקת כהן בבמה שאפילו גרים נשים ועבדים כשרין לבמה. על מזבח ה' פתח אהל מועד. מלמד שאין מזבח בבמה. אלא שאפילו על הסלע ועל האבן. לריח ניחוח לה'. אין ריח ניחוח בבמה:

פסוק ז

פס'. ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים. אין שעירים אלא שדים שנאמר (ישעיהו י"ג:כ"א) ושעירים ירקדו שם, אשר הם זונים אחריהם. לרבות את שאר עבודת כוכבים. חקת עולם. לבית עולמים. תהיה. אפי' בזמן הזה. זאת להם. ואין חייבין עליהן כרת. לדורותם. שינהג איסור הדם לדורות:

פסוק ח

פס'. ואליהם תאמר. כל האמור בענין. איש איש מבית ישראל. להביא שנים שהעלו זו דברי רבי ישמעאל. וחכמים אומרים דברה התורה כלשון בני אדם. ומן הגר אשר יגור בתוכם. לרבות נשי הגרים. בתוכם. לרבות נשים ועבדים. אשר יעלה עולה או זבח. לרבות כל הזבחים:

פסוק ט

פס'. ואל פתח אהל מועד לא יביאנו. להביא כל הראוי לבא. ונכרת האיש. ולא הצבור. ההוא. אחד שהעלה חייב:

פסוק י

פס'. ואיש איש מבית ישראל ומן הגר. לרבות נשי הגרים. בתוכם. לרבות נשים ועבדים. אם כן למה נאמר איש איש. אמר רבי אלעזר ברבי שמעון להביא ולד ישראל מן העובד כוכבים ומן העבד. אשר יאכל כל דם. להביא דם התמצית בחולין. ונתתי פני. פונה אני אליו לרעה. בנפש. ולא בצבור. האוכלת את הדם. אין הדם והחלב מצטרפין זה עם זה. והכרתי אותה מקרב עמה. ועמה שלום:

פסוק יא

פס'. כי נפש הבשר בדם הוא. להגיד מה שגרם. לא תאכל הנפש עם הבשר. ואני נתתיו על המזבח לכפר על נפשותיכם לא על קרקעו של מזבח. כי הדם הוא בנפש יכפר. למדנו שאם נתן דם התמצית לא כפר. על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לא תאכל דם. להזהיר הגדולים על הקטנים. והגר הגר בתוככם לא יאכל דם. שחפץ בו הקב"ה כאחד מכם:

פסוק יג

פס'. ואיש איש מבני ישראל. שלשה פעמים אמר למעלה מן הענין הזה מבית ישראל כדי להכליל הכל מפני שהשוה הקב"ה האשה לאיש לכל איסורין שבתורה ופרשה זו נאמרה מבני ישראל. אלו הזכרים שאין דרך הנשים לצוד. ומן הגר. אלו הגרים. אשר יצוד ציד חיה או עוף. תאמר שאינו חייב לכסות אלא הנצודים בשדות במדבר ובכרמים. אווזין ותרנגולין מנין ת"ל אשר יצוד ציד מכל מקום. אלא למה נאמר אשר יצוד למדתך התורה דרך ארץ שלא יהא אדם אוכל בשר אלא בהזמנה. אשר יאכל, אף חיה הנאכלת. יוצא עוף הטמא שאינו נאכל. חיה או עוף. כדין עוף כך דין חיה מה עוף אשר יאכל אף חיה הנאכלת. חיה או עוף בין מרובה בין ממועט מכאן אמרו ושחט מאה חיה במקום אחד כסוי אחד לכולם. מאה עופות במקום אחד כסוי אחד לכולם. וכן השוחט כמה עופות ברכה אחת לכולן. ובלבד שלא ישיח. ואם שח צריך לחזור ולברך. רבי יהודה אומר שחט חיה יכסה ואחר כך ישחוט את העוף שנאמר חיה או עוף אשר יאכל אמרו לו והלא כבר נאמר כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא. ושפך וכסה במה ששפך יכסה לא יכסנו ברגל שלא יהו המצות בזויות עליו. ושפך וכסה מי ששפך יכסה. מעשה באחד ששחט ולא כסה ובא חבירו וכסה וחייבו ר' מאיר עשרה זהובים. ושפך וכסה מצוה שיכסנו הוא. כסהו ונתגלה פטור מלכסות. כסתו הרוח חייב לכסות. את דמו וכסה. מלמד שכל דמו חייב לכסות. דם הניתז ושעל הסכין חייב לכסות. א"ר יהודה אימתי בזמן שאין דם אלא הוא אבל יש דם אחר פטור מלכסות. וכסהו. יכול יכסה יכפה עליו את הכלי או אבנים ת"ל עפר. כללו של דבר בכל דבר שסופו להיות עפר מכסה זבל דק חול דק ובסיד ולבינה ובנסורת של חרשין דקה אבל לא בקמח ובסובין ובמורסן, מה עפר שמגדל צמחין אף כל שמגדל צמחין מכסין בו. בעפר. מכאן אמרו השוחט צריך שיתן עפר למטה ועפר למעלה:

פסוק יד

פס'. כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא. להגיד מה גרם. ואומר לבני ישראל ולא חששתי על שאר אומה ולשון. כי נפש כל בשר דמו הוא ג' דמים נאמרו בפסוק לדם התמצית ולדם הקזה ולדם האברין. כל אוכליו יכרת. חזר לדם הנפש. הוא יכרת. ולא המאכיל שהרי הגדולים מוזהרין על הקטנים אבל כרת אין אלא על האוכל בלבד:

פסוק טו

פס'. וכל נפש. יכול אף הכנעני בכלל ת"ל באזרח ובגר מה אזרח בן ברית אף גר בן ברית זה גר צדק. אשר תאכל. אין אכילה פחותה מכזית. נבלה וטרפה. פרט לחרטום ולצפרנים ולכנפים ולנוצה. וכבס בגדיו ורחץ במים. במי מקוה. אינה מטמאה בגדים לא

בתוך מעיו ולא בתוך הפה. אלא בבית הנפש וזו היא בית הבליעה. וכן מפורש בפרשת וכי ימות מן הבהמה. ומה בא לחדש חיוב כרת:

פסוק טז

פס'. ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ ונשא עונו. פסוק זה נאמר כגון שנכנס במקדש או שאכל קדשים בטומאה שנאמר עונש ואזהרה על ידי טומאה וחייב קרבן על ידי טומאה מה קרבן שחייב להלן על ידי טומאה בטומאת מקדש וקדשיו אף עונש ואזהרה על ידי טומאת מקדש וקדשיו:

פרק יח

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם דבור ואמירה להזהיר גדולים על הקטנים. אני ה' אלהיכם. אני הוא שקבלתם מלכותי על הר סיני כשאמרתי אנכי ה' אלהיך. אני הוא שאמרתי והיה העולם. אני דיין ומלא רחמים. אני דיין להפרע. אני נאמן לשלם שכר:

פסוק ג

פס'. כמעשה ארץ מצרים. מלמד שהתעיבו המצרים מעשיהם על כל אומה. וביותר מקום שהיו ישראל יושבין שנאמר אשר ישבתם בה. וכמעשה ארץ כנען. מלמד שהתעיבו הכנענים מעשיהם מכל אומה. וביותר מקום שבאו בני ישראל שנאמר אשר אני מביא אתכם שמה. ובחקותיהם לא תלכו. מלמד שחקות הכנענים הבל הם. וכן ירמיהו אומר (ירמיהו י:ג) כי חקות העמים הבל (המה) [הוא]. ת"ר ובחקותיהם לא תלכו לא אמרתי אלא בחקי תועבותיהם. ומה היו עושין האיש נושא לאיש ואשה נושאת אשה והאשה נישאת לשנים. והאיש נושא אשה ובתה. ד"א ובחקותיהם לא תלכו. אלו שמנו חכמים שהם מדרכי האמורי:

פסוק ד

פס'. את משפטי תעשו. אלו הדינין. ואת חקותי תשמרו ללכת בהם. לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. אני ה' אלהיכם. נאמן לשלם שכר:

פסוק ה

פס'. ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ליתן שמירה ועשיה לחוקים ושמירה ועשיה למשפטים. וחי בהם לעולם הבא. אני ה'. נאמן לשלם שכר. ד"א ושמרתם את חקותי אלו מצות הדעת. ואת משפטי אלו שעובדי כוכבים משיבין עליהם כגון לבישת שעטנז וכלאים ואכילת חזיר:

פסוק ו

פס'. איש איש. להביא העובדי כוכבים שהן מוזהרין על העריות כישראל. לא תקרבו לגלות. אחד האיש ואחד האשה מוזהרין על העריות. ד"א לא תקרבו לגלות קריבה של גילוי עריות אסור אבל שאינה של גלוי עריות מותר. שהרי אדם מנשק ומחבק את אחותו ואת דודתו ואת אמו. עולא אמר אפילו שום קריבה אסור. לך לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב. אני ה'. שאם אין מכיר בו אלא בוראו הוא פורע ממנו שנאמר (איוב כד) וסתר פנים ישים כלומר יושב בסתר. עליון פנים ישים. אני ה'. לשלם שכר טוב לשומרי מצותי: ואלו הן העריות שחייבין עליהן כרת. אמו ואשת אביו. ואחותו בין מן האב בין מן האם. בתו. בת בנו. בת בתו. בת אשתו. בת בנה. ובת בתה. חמותו. ואם חמותו. ואם חמיו. ואחות אביו. ואחות אמו בין מן האב בין מן האם. ואשת אחי האב (מן האם). וכלתו. ואשת אחיו בין מן האב בין מן האם. ואחות אשתו בין מן האב בין מן האם. הבא על אחת מכל העריות האלה הולד ממזר ועשאה זונה. ופסולה לכהונה ואינה צריכה הימנו גט לפי שאין תופשין בה קדושין:

פסוק ז

פס'. ערות אביך וערות אמך. אביך ממש. מלמד שחייב עליו שתים משום זכור ומשום ערות אב. וערות אמך. זו האם. לא תגלה. בין בחיי האב בין אחר מיתת האב. אמך היא. משום אמו אתה מחייבו ואי אתה מחייבי שתים משום אמו ומשום אשת האב. דברי רבי יהודה. ד"א אמך היא בין מן האירוסין בין מן הנשואין:

פסוק ח

פס'. ערות אשת אביך זו אשת האב אע"פ שנתגרשה הימנו לא תגלה ערותה. ערות אביך היא. אפילו לאחר מיתת אביך:

פסוק ט

פס'. ערות אחותך בת אביך או בת אמך. זו בת אביו שלא בת אמו ובת אמו שלא בת אביו. מולדת בית או מולדת חוץ. והוא מפורש על בת אביך או בת אמך. ד"א מולדת בית או מולדת חוץ בין שאומרין לאביך הוציא כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט וכו'. ד"א מולדת בית או מולדת חוץ בין מן הנישואין בין מן האירוסין אסורה משום אחות שאע"פ שאנס אביו אשה וילדה לו בלא קדושין אסורה היא לזה משום אחותו:

פסוק י

פס'. ערות בת בנך או בת בתך לא תגלה ערותן כי ערותך הנה. ולא זכר בתו אלא למדנו בתו מגזרה שוה. כתיב הבא כי ערותך הנה וכתיב שארה הנה זמה היא. מה להלן ג'

דורות בתה ובת בתה ובת בנה אף כאן ג' דורות. בתו ובת בתו ובת בנו. תדע שהרי בעונש לא אמר הכתוב איש אשר יקה את אשה ואת בתה זמה היא אלא אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא. אלא ללמד מהם גזרה שוה בתו ובת אשתו מה להלן ג' דורות אף כאן ג' דורות. ומה ג' דורות למטה בת אשתו ובת בתה אף ג' דורות למעלה חמותו ואם חמותו ואם חמיו:

פסוק יא

פס'. ערות בת אשת אביך מולדת אביך. מה בא ללמדנו אם על אחותו בת אביו שלא בת אמו או בת אמו שלא בת אביו הרי כבר נאמר ערות אחותך בת אביך או בת אמך אלא זו היא בת אשת אביו מאביו שהיא בת אמו מאביו ומהו אשת אביך שיש לה אישות ממנו לכך נאמר אחותך היא שהיא אחותך ממש ללמדך שאין מזהירים מדין ק"ו לומר אם על אחותו בת אביו שלא בת אמו בת אמו שלא בת אביו חייב בת אמו ובת אביו לא כ"ש. אלא לומר שאין מזהירין מן הדין. ולכך הפריד בין האחיות ללמדך כשם שאין בתו נלמדת מדין ק"ו אלא בפירוש. ובתו אתיא ליה מדרשא כדרבא דאמר רבא אתיא הנה הנה מה להלן ג' דורות אף כאן ג' דורות אתיא זמה זמה לגבי עונש. כתיב הכא שארה הנה זמה היא וכתיב בעונש (ויקרא כ':י"ד) באש ישרפו אותו ואתהן מה להלן בשריפה אף כאן בשריפה אבל בת אשת אביו שלא בת אביו מותרת לו:

פסוק יב

פס'. ערות אחות אביך וגו'. ערות אחות אמך וגו'. שאר אביך היא כי שאר אמך היא. לפי שיצאו מבשר אחד נקראין שאר על שם (מיכה ג':ב'-ג') ואשר אכלו שאר עמי וגו'. כי אמיתת שאר הוא בשר לפיכך אמרו שארו זו אשתו שהיא בשר אחד עם בעלה שנאמר (בראשית ב) והיו לבשר אחד:

פסוק יד

פס'. ערות אחי אביך. זה דודו. וחייב עליו שתים משום זכור ומשום דוד. אל אשתו לא תקרב דודתך היא. למדנו לענין עריות שהאשה כבעלה וכן אמרו רבותינו במסכת סנהדרין דודתך היא. בתמיהה. אשת דודו היא. אלא מלמד שהאשה כבעלה:

פסוק טו

פס'. ערות כלתך. זו אשת הבן. אשת בנך היא. שחייב עליה בין בחיי בנו בין לאחר מיתת בנו:

פסוק טז

פס'. ערות אשת אחיך לא תגלה ערות אחיך היא. פרט לשמת אחיו בלא בן:

פסוק יז

פס'. ערות אשה ובתה. שיש לה אישות הימנו. שארה הנה זמה היא. ללמד מכאן גזרה שוה לחמותו ואם חמיו ואם חמותו ג' דורות למעלה מג' דורות למטה:

פסוק יח

פס'. ואשה אל אחותה לא תקח לצרור. לא אותה ולא את צרתה. לגלות ערותה עליה. עליה מה ת"ל לפי שנאמר (דברים כ"ה:ה') יבמה יבא עליה שומע אני אפילו במקום ערוה שנאמר ואשה אל אחותה לא תקח אפילו במקום עליה שאם נשאו שנים אחים שתי אחיות ומת אחד מהן בלא בן אסור לישא את אחותה ואפילו צרת אחות אשתו אסורה לו שנאמר לצרור לא היא ולא צרתה. מכאן אמרו חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן מן החליצה ומן היבום עד סוף כל הדורות. ושאר כל העריות למדים מאחות אשה. מה אחות אשה ערוה ופוטרת צרתה מן החליצה ומן היבום אבל לאחר מיתתה מותר באחותה. אף כל העריות ששנינו במסכת יבמות בתו ובת בתו וכו' פוטרות צרותיהן מן החליצה ומן היבום. בחייה. אסור אבל לאחר מיתתה מותר באחותה. שלא אסרה תורה אלא בזמן שנעשו צרות זו לזו. ושאמר שתי נשים בעלמא אסורות. בידוע שאין להם לא דת ולא חוק. שהרי כמה צדיקים נשאו שתי נשים כגון אלקנה ודוד ושלמה. ובדברי הימים כמה בשתי נשים. אלא ודאי כשם שטעו בשתי נשים כך טעו בשתי אחיות בכי ישבו אחים יחדו שגם אלו אחיות. ורבותינו חקרו ודרשו התורה על בוריה כנתינתה מהר סיני:

פסוק יט

פס'. ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב לגלות ערותה. טוביהו בר' אליעזר הרב אמר למה נסמכה גלוי עריות נדה לאחות אשה אלא לומר לך מה נדה יש לה היתר לאחר זמן אף אחות אשה יש לה היתר לאחר זמן מיתת אשתו. כיוצא בדבר הזה אמרו רבותינו ז"ל ואיש אשר יקח את אשת אחיו נדה היא. כנדה. מה נדה יש לה היתר לאחר זמן לאחר טהרתה. אף אשת אחיו יש לה היתר כגון שאין לו בן. לגלות ערותה. מלמד שהעראה כגמר ביאה:

פסוק כ

פס'. ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע לטמאה בה. בנין אב לכל העריות שנקראין טומאה:

פסוק כא

פס'. ומזרעך לא תתן להעביר למולך. כל שהמליכו עליו אפילו צרור ואפילו קיסם. להעביר. כדרך שהיו עושין בתופת וגיא בן הנם מדורות אש ומעבירים בניהם בהם.

ולמה נסמך העברת מולך לאשת איש ללמדך שכל הבא על אשת חבירו ומוליד בן סופו שהבן הולך ועובד עבודת כוכבים לכך נאמר לא תתן. נאמר במולך ומזרעך ונאמר באשת איש לזרע. ולא תחלל את שם אלהיך. מלמד שטומאת עבודת כוכבים חילול השם. שכל הכופר בעבודת כוכבים מקדש את השם כדרך שקידשו את השם דניאל חנניה מישאל ועזריה [א] בשעה שיצאו מתוך הכבשן. עליהם אמר שלמה (שיר השירים ז׳:ח׳) זאת קומתך דמתה לתמר. פירוש. שלא כפפו קומה לעבודת כובבים וקומתן זקופה כתמר. אני ה׳. נאמן לשלם שכר טוב לעתיד לבא:

פסוק כב

פס׳. ואת זכר לא תשכב. לא תשכב משכבי אשה. קרי ביה לא תשכב מלמד שאחד השוכב ואחד הנשכב במשמע אף הנשכב בעונשין. משכבי אשה. מלמד ששני משכבות באשה והבא עליה בין כדרכה בין שלא כדרכה חייב. לפיכך הוצרך לומר משכבי אשה מיעוט משכבי שנים. ודרך אברים פריצותא היא. תועבה היא. תועה בה שהרי אין לו ממנו זרע אנשים. ד"א תועבה היא התעיבו הכתוב יותר מן החמור. שהחמור אינו בא על החמור אלא על החמורה. וזה התעיב דרכו יותר מן החמור ומן שאר כל בהמה ועוף:

פסוק כג

פס׳. ובכל בהמה. בין בהמה בין חיה בין עוף (בין שחוטין בין חיים). לא תתן שכבתך. שאחד הרובע ואחד הנרבע במשמע. לטמאה בה. אבל אין בה זרע. ואשה לא תעמוד לפני בהמה לרבעה תבל הוא. תבלין של טומאה הוא. תנן התם במסכת עריות המקדש את האשה הרי זה אסור בז׳ עריות הקרובות לאשתו. אמה ואם אמה ואם אביה. בתה ובת בתה ובת בנה ואחותה כל זמן שהיא קיימת ואם בא על אחת מאלו אשתו לא נפסלה לו. הנבעלת באונס מותרת לחזור לו. ברצון אסורה ככל האסורות. (איסור ערוה שבא עליהן אינן צריכות הימנו גט חוץ מאחות אשתו ואשת אחיו ואשת איש שצריכות גט הימנו לפי שיש להן היתר לאחר זמן [ב]): אלו הן העריות. אמו. ואשת אביו. ואחותו בין מן האב בין מן האם. בתו ובת בתו. אשתו ובתה ובת בתה. חמותו. ואם חמותו ואם חמיו ואחות אביו ואחות אמו בין מן האב בין מן האם ואחות אשתו בחייה ואשת איש והנדה: ואלו הן השניות. אם אביו ואם אמו ואשת אביו ואשת אבי אמו ואשת בן בנו ואשת אחי אמו ואשת אחי אביו מאמו אם אבי אביו ואם אבי אמו. כל השניות שמנו חכמים אם נשאת הולד כשר ואין בהם משום ערוה. ואשת אחי אמו שניה בין מן האב בין מן האם הולד כשר וצריכה גט. אשת חמיו ואשת חורגו אסורה מפני מראית העין. בת חורגו אסורה לו. וחורגו מותר. אבל אמרו חכמים בת הגדלה בין האחים אסורה מפני מראית העין. הסוטה אסורה לזה ולזה (ולזה). הנותן רשות לשלוחו לקדש ולא חזר

השליח נאסר זה בכל הנשים שבעולם עד שימצא אשה שאין לה לא אם ולא אחות ולא בת ולא אחת משבע עריות שאמרנו למעלה דחיישינן שמא שלוחו קידש אחת מהן:

פסוק כד

פס'. אל תטמאו בכל אלה. בין בכולם בין במקצתם. כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם. לפי שלא זכו לארץ ישראל אנימשלח אותם מפניכם. כלומר הזהרו בכם פן גם אשלח אתכם מתוכה:

פסוק כה

פס'. ותטמא הארץ. מלמד שהארץ מטמאה על ידי דברים הללו. ואפקוד עונה עליה. כיון שאני פותח את הפנקס מיד אני גובה את הכל. ותקיא הארץ את יושביה. כאדם שהוא מקיא את מזונו:

פסוק כו

פס'. ושמרתם אתם. ולכם נאה לשמור. וכן שלמה אומר (שיר השירים ד׳:י״ב) גל נעול אחותי כלה גן נעול מעין חתום. גן נעול אלו הבחורים. גל נעול אלו הבתולות כענין טרוקו גלי. ולא תעשו מכל התועבות האלה. אלה בכרת ולא עון מדות בכרת. האלה. לא מהם ולא ממקצתם. האזרח. לרבות נשי האזרחים. הגר. לרבות נשי הגרים. בתוככם. לרבות נשים ועבדים:

פסוק כז

פס'. כי את כל התועבות האל. אל בכל מקום קשה. וכן הוא אומר (יחזקאל י״ז:י״ג) ואת אילי הארץ לקח:

פסוק כח

פס'. ולא תקיא הארץ אתכם. מלמד שהארץ מתחייבת גלות ע"י הדברים הללו:

פסוק כט

פס'. כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה. אפילו ממקצתן. ונכרתו הנפשות העושות. לרבות הנשים לכרת. העושות. ולא הקריבות. מקרב עמם, ועמם שלום:

פסוק ל

פס'. ושמרתם את משמרתי. עשו משמרת למשמרתי. אלו השניות שגזרו עליהן חכמים. ד"א ושמרתם את משמרתי. להזהיר בית דין על כך. לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשה וגו'. מלמד שכל העריות נקראו טומאה. אני ה' אלהיכם. הוא שאמרנו שהעריות פתח בהם ביו"ד ה"א וחתם ביו"ד ה"א:

פרק יט

פסוק ב

פרשת קדושים

כתוב סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו: (תהילים ל"ד:ט"ו)
שלא יאמר אדם הואיל ונצרתי לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה אלך ואיגרה בשינה.
ת"ל ועשה טוב אין טוב אלא תורה שנאמר (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. בקש שלום אין שלום אלא תורה שנאמר (שם ג) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. ואומר (שם ב) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה. ורדפהו. במקום אחר. כדתנן הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך שחבירך יקיימוה בידיך (שם ג) ואל בינתך אל תשען. ד"א סור מרע ועשה טוב סור מרע אלו עריות שנקראו רע שנאמר (שם יא) יד ליד לא ינקה רע. וכו'. אמרו רבותינו כל המרצה מעות מידו ליד אשה כדי להסתכל בה לא ינקה מדינה של גיהנם. ומנין שהפסוק הזה מדבר בזונה שנאמר אחריו (שם) נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם. ולפי שלמעלה מן הענין אמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו וגו' ונאמר אל תטמאו בכל אלה לכך אמר דוד סור מרע ועשה טוב. ואומר (שם טו) למען סור משאול מטה. ואין שאול אלא זונה. שנאמר (שם ט) בעמקי שאול קרואיה. ועשה טוב. לקדש עצמך אפילו במותר לך שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם. שהרי הנמלט מן הזונה נקרא טוב שנאמר (קהלת ז':כ"ו) טוב לפני האלהים ימלט ממנה. בקש שלום. בקש להתקדש להביא עליך שלום שהרי הרשע אין לו שלום שנאמר (ישעיהו נ"ז:כ"א) אין שלום אמר (אלהים) [אלהי] לרשעים, ורדפהו. שתהא כובש את יצרך וכן הוא אומר (תהילים קי"ב:א') אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד. אשרי איש ולא אשרי אשה אמר רבי אלעזר אשרי איש שמתגבר ביצרו כשהוא איש כלומר בבחרותו. וכן הוא אומר (קהלת י"ב:א') וזכור את בוראיך בימי בחורותיך. במצותיו חפץ מאד. ולא בשביל שיקבל שכר המצות. הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס וכו' עד ויהי מורא שמים עליכם:
וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל כל עדת בני ישראל. מלמד שהפרשה נאמרה בהקהל מפני שרוב גופי תורה תלוין בה. ואמרת אליהם אזהרה לבית דין. קדושים תהיו. פרושים תהיו. כי קדוש אני ה' אלהיכם. שאם מקדשים אתם עצמכם מעלה אני עליכם כאלו קדשתם אותי. ואע"פ כי קדוש אני ה' אלהיכם בין מקדשים אתם בין שאין מקדשים:

פסוק ג

פס'. איש. אין לי אלא איש אשה מנין. ת"ל תיראו שנים. אלא מה ת"ל איש לפי שהאיש יש בידו יכולת והאשה אינה מספקת מפני שרשות אחרים עליה. אמו ואביו. גלוי וידוע לפני הקב"ה שהבן מתירא מן האב יותר מן האם לפיכך הקדים הכתוב מורא האם למורא האב. תיראו. אי זה הוא מורא לא ישב במקומו ולא מדבר במקומו ולא סותר את

דבריו ולא מכריעו. את שבתותי תשמרו. מלמד שאם אמר לו אביו ואמו חלל את השבת יכול ישמע להן. ת"ל ואת שבתותי תשמרו. כלכם חייבין בכבודי ובמוראי. מוראי קודם לאב ולאם. מכאן אתה למד לכל המצות שלא ישמע אדם לאביו ולאמו לעבור על אחת מכל המצות:

פסוק ד

פס'. אל תפנו אל האלילים. עשרה שמות מגונים לעבודת כוכבים אלילים לשון הלולים. פסל שנפסלין. מסכה לפי שנסכת. מצבות על שעומדים ולא זזים. עצבים שנעשים פרקים. תרפים על שמתרקבין. גלולים על שהם נעולים. שקוצים שהן משוקצים, חמנים על שהן עומדין בחמה. אשרין שהן מתאשרין מאחרים. אל תפנו. אפילו להביט אליהם להסתכל בדמותם אסור:

פסוק ה

פס'. וכי תזבחו זבח שלמים לה'. מה בא ללמדנו והלא תורת השלמים נאמרה בפרשת צו (ויקרא ז':י"א) זאת תורת זבח השלמים אלא ללמד לרצונכם על דעתכם זבוחו. תזבחהו לשם אותו הזבח:

פסוק ו

פס'. ביום זבחכם יאכל וממחרת. בא ללמד שתחלת הזביחה לא תהא אלא על מנת לאכל לשני ימים:

פסוק ז

פס'. ואם האכול יאכל. אחד אכילת אדם ואחד אכילת מזבח שהכל מפגל בה שאם שחטו על מנת לאכלו חוץ לזמנו או חוץ למקומו שפוגל:

פסוק ח

פס'. ואוכליו עונו ישא כי את קדש ה' חלל. זה בנין אב בכל שהוא קודש ועשהו (פיגול) חייבין עליו כרת:

פסוק ט

פס'. ובקצרכם את קציר ארצכם. פרט לשקצרוהו לסטים קרסמוה נמלים שברתה הרוח. מכאן אמרו עובד כוכבים שקצר את שדהו ואח"כ נתגייר פטור מן הלקט ומן השכחה והפאה. רבי יהודה מחייב בשכחה שאין שכחה אלא בשעת העימור כדמפורש במסכת זרעים. לא תכלה פאת שדך. אין פאה אלא מחמת הכלוי. אין פאה אלא מחמת בסוף. שדך. לא שדה אחרים. שדך. לחייב על כל שדה מכאן אמרו אלו מפסיקין לפאה הנחל והשלולית וכו'. ולקט קצירך לא תלקט לא תסייע את העני:

פסוק י

פס'. וכרמך לא תעולל. אפילו כולו עוללות. ופרט כרמך לא תלקט. שלא יניח כלכלה תחת הגפן בשעה שהוא בוצר וכן הוא אומר (משלי כ"ב:כ"ח) אל תסג גבול עולם אשר וגו'. לעני ולגר. מה עני מחוסר ובן ברית אף כולן חסרין ובני ברית הנח לפניהם והם יבזבזו ואפילו תשעים ותשעה אומר לחלק ואחד אומר יבזבז ואפילו ידיו רפות לזה שומעין שאמר כהלכה שנאמר תעזוב. אני ה' אלהיכם. אמר הקב"ה איני גובה מכם אלא נפשות שנאמר (שם) אל תגזל דל. וכתיב (שם) כי ה' יריב ריבם. וקבע את קובעיהם נפש:

פסוק יא

פס'. לא תגנבו. אזהרה לגנב. לא תגנבו. על מנת למיקט. פירו"ש. לצערו לפי שראהו שאינו משמר כליו שלא כהוגן וזה גונבו לצערו ולהחזירו לו אסור. בן בג בג אומר לא תגנוב את שלך מאחר הגנב שלא תראה גנב. ולא תכחשו ולא תשקרו. אפילו כל שהוא. איש בעמיתו. לרבות אפילו איש באשה. או אשה באיש. מלמד שאם גנב סופו להשבע בשקר. וחללת את שם אלהיך. מלמד ששבועת שוא היא חלול השם. ד"א וחללת אתה נעשה חולין לחיה ולבהמה וכן הוא אומר (ישעיהו כ"ד:ה'-ו') על כן אלה (אבלה) [אכלה] ארץ וגו' [א]:

פסוק יג

פס'. לא תעשוק את רעך. זה הכובש שכר שכיר. ולא תגזול כמשמעו. לא תלין פעולת שכיר. אפילו שכר בהמה ושכר הכלים. אתך. בזמן שתבעו. לא תבעו אינו עובר. עד בקר. שכיר יום גובה כל הלילה. שכיר לילה גובה כל היום:

פסוק יד

פס'. לא תקלל חרש. מרבה אפילו בר ישראל שאינו שומעך. ק"ו לפניו. ולפני עור לא תתן מכשול. למי שהוא עור בדבר שלא להאכיל את חבירך דבר האסור ושלא להורות לו דבר שלא כהוגן. ושלא ליתן כוס יין לנזיר והוא סבור שכר תמרים ותפוחים הוא וכן כיוצא בהם. היה נוטל עמך עצה לא תתן לו עצה שאינה הוגנת לו. ויראת מאלהיך אני ה':

פסוק טו

פס'. לא תעשו עול במשפט. מלמד שהדיין שמקלקל את הדין נקרא עול וגורם לטמא את האדם ומחלל את השם ומסלק את השכינה ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם. לא תשא פני דל. רבותינו אמרו שלא תאמר הואיל וזה עני יש לו דין עם העשיר אזכנו כדי שיהא מתפרנס בכבוד ת"ל לא תשא פני דל. ולא תהדר פני גדול. שלא תאמר היאך אביישנו בדין לחייבו ת"ל לא תהדר פני גדול. בצדק תשפוט עמיתך שלא יהא

אחד אומר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך ושלא יהא אחד יושב ואחד עומד. ד"א בצדק תשפוט עמיתך. מכאן אמרו הוי דן את כל האדם לכף זכות:

פסוק טז

פס'. לא תלך רכיל. שלא תהא רך לזה וקשה לזה. ד"א לא תהיה כרוכל המטעים דברים והולך. וכן אמר שלמה (משלי י"א:י"ג) הולך רכיל מגלה סוד. ולא תעמוד על דם רעיך. שלא תראה את חבירך שחיה גוררתו או לסטים באין עליו ועומד לפי שאתה חייב להצילו. אני ה'. בדבר שבלב נאמר בו אני ה':

פסוק יז

פס'. לא תשנא את אחיך בלבבך. יכול לא תכנו ולא תסטרינו ולא תקללנו. ת"ל בלבבך בשנאה שבלב הכתוב מדבר. הוכח תוכיח. אפילו ד' או ה' פעמים ומנין שאתה מוכיחו ופניו משתנות ת"ל לא תשא עליו חטא. תניא אמר רבי טרפון תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח טול קיסם מבין שיניך אומר לו טול קורה מבין עיניך, אמר רבי יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שכמה פעמים לקה עקיבא בן יוסף על ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל בי רבי וכל שכן שהוסיף בו אהבה שנאמר (משלי ט':ח') הוכח לחכם ויאהבך. עד היכן תוכחה רב אמר עד הכאה. ושמואל אמר עד קללה. ורבי יוחנן אמר עד נזיפה. ושלשתן מקרא אחד דרשו (שמואל א כ':ל') ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות וכתיב (שם) ויטל שאול את החנית עליו להכותו למאן דאמר עד הכאה דכתיב להכותו. ומאן דאמר עד קללה דכתיב לבשתך. ומאן דאמר עד נזיפה דכתיב ויחר אף שאול:

פסוק יח

פס'. לא תקום. אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו למחר אמר לו הלא השאילני קרדומך ואמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה. למחר א"ל השאילני מגלך א"ל הילך איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה שהרי נטר בלבו. ולא תטור את בני עמך. אבל (נוקם) אתה לאחרים. ואהבת לרעך כמוך. מכאן אמרו הלל הזקן דעלך סאני לחברך לא תעביד. אני ה'. כל דבר המסור ללב נאמר בו אני ה':

פסוק יט

פס'. את חקותי תשמרו. רבנן אמרי חקים שנחקקו כבר היכן נחקקו את הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו. מכאן שנאסרו בני נח בכלאים. בהמתך לא תרביע כלאים. [א] אבל להעמיד בהמה לפני הזכר מין במינו מותר. שדך לא תזרע כלאים. מנין אפילו אם היו לא יקיים ת"ל לא. כלאים. לא אמרתי אלא משום כלאים, ובגד כלאים. לרבות הלבדין. שעטנז. שוע טווי ונוז. ד"א שעטנז זה הצמר שמעטה את הצאן ונוז זה נוץ של

פשתן שהוא נץ מן הארץ. ר' ישמעאל אומר הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים. דכתיב בבגד צמר או בבגד פשתים. לא יעלה עליך. יכול לא יפשילו במקל אחוריו ת"ל לא תלבש. אין לי אלא שלא ילבש מנין שלא יכסה. ת"ל לא יעלה עליך [אבל] מותר אתה להציעו תחתיך אבל אמרו חכמים לא יעשה כן שלא תעלה נימא על בשרו:

פסוק כ

פס'. ואיש. פרט לקטן. כי ישכב את אשה. פרט לקטנה. שכבת זרע. פרט למערה. והיא שפחה. יכול בשפחה כנענית הכתוב מדבר ת"ל והפדה. אי והפדה יכול כולה ת"ל לא נפדתה. הא כיצד פדויה ושאינה פדויה שחציה שפחה וחציה בת חורין במאורסת לבן חורין הכתוב מדבר. ד"א והפדה לא נפדתה. בכסף. או חופשה לא ניתן לה. ולהלן הוא אומר וכתב לה ספר כריתות מה להלן בשטר אף כאן בשטר. בקורת תהיה. מלמד שהיא לוקה יכול אף הוא ילקה ת"ל תהיה. היא לוקה והוא אינו לוקה ד"א בקורת תהיה (ב' קראי) [בקראי]תהא דתנו רבנן במסכת מכות גדול שבדיינין קורא והשני מכה והשלישי אומר הכהו. מאי קורא אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת וגו'. ואמרי לה בקורת ברצועות של בקר כדתנן ורצועה של עגל בידו כפולה אחת לשתים ושתים לארבעה ושתי רצועות עולות ויורדות בה. לא יומתו כי לא חופשה. הא אם חופשה הרי אלו חייבין מיתה. כל העריות עושה בהם מערה כגומר ובשפחה חרופה לא עשה בה מערה כגומר. כל העריות האיש והאשה שוין בקרבן ובמכות. ובשפחה היא לוקה והוא אינו לוקה. הוא מביא קרבן והיא אינה מביאה קרבן. כל העריות בחטאת והשפחה באשם כל העריות בנקבה והשפחה בזכר. פירוש בפרשת ויקרא שעירת עזים נקבה או כשבה. בשפחה איל זכר. ובשפחה המזיד כשוגג. והביא את אשמו לה'. נאמר כאן איל אשם ונאמר להלן אשם בערכך כסף שקלים בשקל הקדש לאשם. מה איל אשם אמור להלן בכסף שקלים אף כאן בכסף שקלים:

פסוק כב

פס'. וכפר עליו הכהן באיל האשם וגו'. מלמד שהוא מביא אחת על דברים הרבה. ונסלח לו מחטאתו. לעשות את המזיד כשוגג. (כל העריות אחד האיש ואחד האשה שוין במכות ובקרבן. ובשפחה חרופה היא לוקה והוא אינו לוקה הוא מביא קרבן והיא אינה מביאה קרבן. כל העריות לא עשה בהן את המזיד כשוגג ובשפחה חרופה עשה בה את המזיד כשוגג):[א] עי' ב"מ צ"א

פסוק כג
פס'. וכי תבאו אל הארץ. המיוחדת. ונטעתם. פרט לשנטעו עובדי כוכבים עד שלא באו ישראל. ונטעתם. פרט לעולה מאליו. כל עץ מאכל. ולא עץ סרק. עץ מאכל. פרט לנוטע לסייג ולקורות. מאימתי הוא מונה משעת נטיעתו. וערלתם ערלתו. ערלה בכל מקום מאוסה. ערלה. שהכנענים נתגנו בה שנאמר (ירמיהו ט':כ"ה) כי כל הגוים ערלים (וכאן הוא אומר וערלתם ותרחקו) עיקר ערלה מאוס. את פריו. פרט לעלין ולולבין. שלש שנים יהיה לכם ערלים. לרבות את שלאחר ג' שנים שבאו מתוך שלש שנים שהן אסורין. לא יאכל. אפילו בהנאה:

פסוק כד
פס'. ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש. להביא שלשים יום לפני ראש השנה שהוא בכלל שנה. קדש הלולים, מלמד שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו. מכאן א"ר עקיבא במסכת ברכות לא יטעום אדם כלום קודם שיברך:

פסוק כה
פס'. ובשנה החמישית. פעמים שבחמישית וחייבין עליו משום (רביעית) [רבעי]. להוסיף לכם תבואתו. אמר ר' עקיבא שלא יאמר אדם ארבע שנים אני מצטער בו חנם לפיכך נאמר להוסיף לכם תבואתו. מלמד שאינו נפדה אלא תבואה. מכאן אמרו אין פודין את (הרביעי) [הרבעי] עד שיבא לעונת המעשרות:

פסוק כו
פס'. לא תאכלו על הדם. מכאן לאוכל מן הבהמה עד שלא תצא נפשה עובר בלא תעשה. ד"א לא תאכלו על הדם. מכאן שאין מברין על הרוגי בית דין. וחכמים אומרים לא תאכלו על הדם לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. ד"א לא תאכלו על הדם כענין שנא' בשאול (שמואל א י"ד:ל"ג) הנה העם חוטאים לה' לאכל על הדם. לא תנחשו. כגון אלו שמנחשים בחולדה ובעופות ובכוכבים וכן כיוצא בהם. לא תעוננו. אלו אוחזי העינים. רבי עקיבא אומר לא תעוננו אלו מחשבי העתים. היום יפה ליקח. למחר יפה ליתן. אל תתחיל בי. שחרית הוא. ראש חודש הוא. מוצאי שבת הוא. כל אלו וכיוצא בהן:

פסוק כז
פס'. לא תקיפו. אחד המקיף ואחד הניקף. פאת ראשכם. סוף הראש אלו הצדעין מיכן ומיכן. ולא תשחית את פאת זקניך. אין השחתה אלא בתער הא אם גלח במספרים פטור. פאת זקניך. סוף זקניך מכאן אמרו חייב על הראש שתים אחת מכאן ואחת מכאן. ועל הזקן שנים מכאן ושנים מכאן ואחת באמצע מלמטן. ואלו הם פירושם שתי שיבולי הזקן התלוים על מדותיו ושני ראשי השפתים באמצע מלמטן שתחת השפה על סנטרו:

פסוק כח

פס'. ושרט לנפש. יכול אם שרט על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים יהא חייב ת"ל לנפש. לא אמרתי אלא סריטה על מת. לנפש. על כל מת ומת. וכתבת קעקע. עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכחול ובכל דבר שהוא רושם. אני ה'. אמר רבי שמעון אינו חייב עד שיכתוב את השם. אל תחלל את בתך להזנותה. זה המוסר את בתו פנויה שלא לשם אישות. וכן המוסרת עצמה שלא לשום אישות. ולא תזנה הארץ. שמלמדין זנות לעולם. ומלאה הארץ זמה. אין מעשה יחידי כלום אלא על שמחטיאין את הרבים כגון ירבעם בן נבט. ר' אליעזר בן יעקב אומר מתוך שהוא בא על נשים הרבה ואין ידוע על איזה מהן בא מלאה הארץ זמה. וכן היא שקבלה מאנשים הרבה ואין ידוע מאי זה מהן קבלה ושגג והשיא לבנו את בתו או הוא עצמו בא על בתו נמצא נשוי לבתו ובנו נשוי לאחותו נמצא ממלא את כל העולם ממזרין ועל זה נאמר ומלאה הארץ זמה מאי זמה. זו מה [א] כלומר זו מה תקנה יש בה שמעות לא יוכל לתקון. ד"א ומלאה הארץ זמה. מלמד שהבא על נשים הרבה כאלו בא על אשה ובתה או על אשה ואמה. נאמר כאן זמה ונאמר להלן זמה היא. את שבתותי תשמרו. מה שבת לא מן השבת אתה מתירא אלא ממי שפיקד (את) [על] השבת אף המקדש לא מן המקדש אתה מתירא אלא ממי שפיקד על המקדש. איזו הוא מורא לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל גבי רגליו ולא יעשנו קפנדריא ורקיקה מק"ו. ומה לפני מלך בשר ודם אינו רשאי לרוק. לפני מלך מלכי המלכים על אחת כמה וכמה. ולמה הסמיך שמירת שבת למורא מקדש ללמדך מה שבת בין בזמן שבית המקדש קיים בין בזמן שאין בית המקדש קיים. אף מקדש בין בזמן שהוא קיים בין בזמן שאין קיים. וכן הוא אומר (ויקרא כ"ו:ל"א) והשמותי את מקדשיכם אע"פ ששממו קדושתם עליהם:

פסוק לא

פס'. אל תפנו אל האובות ואל הידעונים. אוב זה פיתום המדבר משחיו וכה"א (ישעיהו כ"ט:ד') והיה כאוב מארץ קולך. ידעוני זה המדבר בפיו שמניח עצם ידוע בפיו ומדבר מאליו ידועי מין חיה הרי אלו בסקילה והנשאל בהן באזהרה. אל תבקשו לטמאה בהם. מלמד שאין באין על האדם אלא אם כן הפנה דעתו להן ונטמא להן:

פסוק לב

פס'. מפני שיבה תקום. יכול מפני אשמי ת"ל זקן. ואין זקן אלא חכם שנאמר (במדבר י"א:ט"ז) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. רבי יוסי הגלילי אומר זקן זה שקנה חכמה. מלמד שצריך אדם לעמוד בפני רבו מובהק כמלוא עיניו. והדרת פני זקן. יכול יהדרנו בממונו ת"ל תקום והדרת. מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בו

חסרון כיס. איזה הוא הידור תוך ד' אמות. ויראת מאלהיך. שלא יעצים עיניו כאלו לא ראהו והדבר הזה מסור ללב. ר' שמעון בן אלעזר אומר מנין לזקן שלא יטריח ת"ל זקן ויראת מאלהיך ואי מקיף שלא להטריח מאריך חיי:

פסוק לג

פס'. וכי יגור אתך גר. אם בא ואמר לך גר אני יכול תקבלנו ת"ל אתך במוחזק לך. לא תונו אותו. באונאת דברים הכתוב מדבר שלא תאמר לו אתמול היית עובד עבודת כוכבים ועכשיו נכנסת תחת כנפי השכינה. הפה שאכל נבילות וטרפות היאך יקרא ק"ש:

פסוק לד

פס'. כאזרח מכם. מה אזרח שקיבל עליו כל דברי תורה אף גר שקיבל עליו כל דברי תורה שאם קיבל עליו כל דברי תורה כולה חוץ מדקדוק סופרים אינו גר. יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך. כשם שנאמר בישראל ואהבת לרעך כמוך כך נאמר בגרים. כי גרים הייתם בארץ מצרים, מנפשכם. דעו את נפש הגר:

פסוק לה

פס'. לא תעשו עול במשפט. אינו אומר לדיין שכבר נאמר למעלה לא תעשו עול במשפט (לא תשא פני דל). אלא מלמד שהמודד נקרא דיין. שאם שקר במדה במשקל ובמשורה נקרא עול שנאוי משוקץ חרם ותועבה וגורם לו דברים שאמורים למעלה בדיין. במדה. זו מדת הארץ. פירשו רבותינו בתלמוד שלא ימדוד לאחד בימות החמה ולאחד בימות הגשמים לפי שהחבל שהוא מודד בו פעמים נמשך ופעמים נקפץ. במשקל. זו טרטני. פירשו חכמים בבבא בתרא בפרק המוכר את הספינה. תנו רבנן נפש מאזנים תלויה באויר ג' טפחים וזהו לשון המאזנים וגבוה מן הארץ ג' טפחים וקנה ומתנה שלה י"ב טפח של צמרים (וזו היא טורטני גדולה). וקטנות אינן תלוים אלא ב' טפחים וגבוה מן האדן טפח וקנה ומתנה שלה [א] ע' נדרים נ"א ע"ב הוא החבל וכו'. ע"א במשקל שלא יטמין משקלותיו במלח כדי שיכבדו. ובמשורה. זו מדת הלח שמוכר בו יין ומהו עול שלה שלא ירתיח. שאם מלא את הכלי בזריזות הרי הוא מתמלא קצף ומתחסר מקחו של חבירו. בוא וראה כמה גדול עונשו של גזלן ומה משורה ששיערו חכמים אחד משלשים וג' בלוג הקפידה עליו התורה ק"ו להין וחצי ההין ושלישית ההין ורביעית ההין וכו'. ע"א ובמשורה. זו המחק. פירוש העץ שהוא מוליך ומביא על האיפה להשוותו. ת"ר אין עושין את המחק לא של דלעת מפני שהוא מיקל וצף על האיפה ולא של מתכת מפני שהוא מכביד ומוריד את התבואה אבל עושה הוא של זית ושל אגוז ושל שקמה. ת"ר אין עושים את המחק צדה אחת עבה וצדה אחת קצר מפני שהוא מרמה בה ולא ימחוק בבת אחת שהמוחק בבת אחת רע למוכר ויפה ללוקח ולא ימחוק מעט מפני

שרע ללוקח ויפה למוכר. ועל כולן א"ר יוחנן בן זכאי אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר. אוי לי אם אומר שמא ילמדו הרמאים אוי לי אם לא אומר שלא יאמרו הרמאין אין תלמידי חכמים בקיאין במעשה ידינו ואעפ"כ אמרה משום שנאמר (הושע י"ד:י') כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם. תניא לא יעשה אדם מדה חסרה בתוך ביתו ואפילו הוא עביט של מימי רגלים:

פסוק לו

פס'. מאזני צדק, צדק את המאזנים יפה. אבני צדק. צדק את המשקולות יפה. איפת צדק. צדק את האיפות יפה. הין צדק. צדק את ההינין יפה. מכאן אמרו הסיטון מקנח את מדותיו אחת לשלשים יום ובעל הבית לי"ב חודש. החנוני מקנח את מדותיו פעמים בשבת וממחה את משקלותיו פעם אחת בשבת וחייב להכריע לו טפח שנאמר מאזני צדק. צדק משלך ותן לו:

מדש מכיון שאמר איפת צדק למה לי הין צדק אלא שיהא הין שלך צדק ולאו שלך צדק כלומר אם תאמר הין או לאו קיים דבריך. יהיה לכם. מלמד שיעמיד אנרדמים על המדות ולא על השערים. ד"א יהיה לך אם יהיה לך איפת צדק והין צדק יהיה לך ממון. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. על מנת שתקבלו עליכם המצות:

פסוק לז

פס'. ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם. ליתן שמירה ועשייה לחקים ושמירה ועשייה למשפטים. אני ה'. נאמן לשלם שכר. את כל. שלא יאמר אדם הואיל ושמרתי ועשיתי מצות הרבה דיי ת"ל את כל חקותי ואת [כל] משפטי. אני ה'. נאמן ליתן שכר על כל אחת ואחת וכן הוא אומר (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

פרק כ

פסוק ב

פס'. ואל בני ישראל תדבר. ואל בני ישראל תאמר. אמור אל בני ישראל. דבר אל בני ישראל. צו את בני ישראל. ואתה תצוה את בני ישראל. ר' יוסי אומר דברה תורה בלשונות הרבה וכולן צריכין לידרש. תדבר על עשית המצוה ההיא לאלתר. אמור אל בני ישראל על אזהרת מצוה. אמור כגון אמור אליהם לדורותיכם. דבר אל בני ישראל לשון זרוז מיד. ואתה תצוה לשון נופל במקום חסרון כיס. ואל בני ישראל תאמר. לשון עונש ואזהרה. איש איש. להביא את הנשים. מבני ישראל ומן הגר. להביא דין הגר כדין ישראל. הגר בישראל. לרבות נשי הגרים. אשר יתן מזרעו למולך. כל שהמליכו עליו נקראת עבודת כוכבים לפי שהזהיר למעלה ומזרעך לא תתן להעביר למולך לפיכך בא

להענישו שאם מסר את בנו לכומרים והעבירוהו באש חייב שנא' כאן העברה ונאמר להלן לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש. מות יומת. בבית דין. ומנין שאם אין כח בבית דין שעם הארץ מסייעין אותם ת"ל עם הארץ ירגמוהו באבן ולמה נקראו ישראל עם הארץ עם שבגינן נברא הארץ:

פסוק ג

פס'. ואני אתן את פני. פונה אני מכל עסקי ועוסק בו. באיש. ולא בצבור. ההוא. לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה. והכרתי אותו מקרב עמו. ועמו שלום. כי מזרעו. אפי' מזרע זרעו. למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי. להודיע מה גרם:

פסוק ד

פס'. ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם. מלמד שאם העלימו בדבר סוף שהם מעלימים דברים אחרים הרבה. ואם העלם יעלימו. שאם העלים בית דין אחד סוף שמעלימין בתי דינין הרבה. בתתו מזרעו למולך. כל זרע שיש לו בין כשר בין פסול. לבלתי המית אותו בכל מיתה שירצו:

פסוק ה

פס'. ושמתי אני את פני באיש ההוא. פונה אני מכל עסק ועוסק בו ובאיש ההוא ובמשפחתו. א"ר שמעון וכי מה חטאת המשפחה אלא ללמדך שאין משפחה שיש בה מוכס שאין כולן מוכסין. שיש בה לסטים שאין כלם לסטים מפני שמחפין עליו וכן מתרגם ובסעדוהי. ואעפ"כ והכרתי אותו. אותו בהכרת ואין משפחתו בהכרת אלא ביסורין. ואת כל הזונים אחריו בטעות ההוא. לזנות אחרי המולך. לרבות שאר עבודת כוכבים בהכרת. מקרב עמם ועמם שלום:

פסוק ו

פס'. והנפש אשר תפנה אל האובות ואל הידעונים. העושה מעשה ולא האוחז את העינים. ואע"פ שהוא אסור לעשות. להתלמד מותר שנאמר לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות:

פסוק ז

פס'. והתקדשתם והייתם קדושים. אם מקדשים אתם עצמיכם מעט אני מקדש אתכם הרבה. מלמד ששאלת אוב וידעוני נקראו טומאה מפני שרוח הטומאה שורה עליו וכן הוא אומר (זכריה י"ג:ב') ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ:

פסוק ח

פס'. ושמרתם את חקותי ועשיתם אותם. מלמד שהתלמוד מביא לידי מעשה שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם:

פסוק ט

פס'. כי איש איש. לרבות את האשה. אשר יקלל. שקיללם בשם ה'. את אביו. ולא אבי אביו. ואת אמו. ולא אם אמו. אביו הודאי ולא הספק. אמו הודאי ולא הספק. אביו ואמו אין לי אלא אביו ואמו. אביו בלא אמו. ואמו בלא אביו מנין ת"ל אביו קלל אמו קלל אפילו אחד מהן. דמיו בו. בסקילה. ד"א אביו ואמו קלל. מלמד שחייב על הקללה אפילו לאחר מיתה זה חומר במקלל יותר מבמכה:

פסוק י

פס'. ואיש אשר ינאף את אשת איש. לרבות העוקף [א] אחר המנאף. את אשת איש. זו שנכנסה לחופה שהיא בדין הזה במיתת חנק שנאמר מות יומת. נאמרה מיתה בידי אדם סתם ונאמרה מיתה בידי שמים סתם מה מיתה האמורה בידי שמים מיתה שאין בה רושם אף מיתה האמורה בידי אדם מיתה שאין בה רושם ואיזו זו חנק כדתנן מצות הנחנקין היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודר קשה לתוך הרכה זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יוצאה לכך נאמר את אשת איש שהרי הארוסה יצאת לידון בסקילה שנאמר (דברים כ"ב:כ"א) והוציאו את הנערה אל פתח בית אביה וסקלוה וגו'. ד"א את אשת איש פרט לאשת קטן מלמד שאין קדושיו כלום. אשר ינאף את אשת רעהו פרט לאשת אחרים שהרי הבא על הגויה אינו בכרת שנאמר (מלאכי ב':י"א) בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים כי חלל יהודה קדש ה' וגו' ובעל בת אל נכר. וכי בת יש לו לאל נכר אלא זה הבא על הכנענית ונעשה חתן לע"ז וכתיב בתריה (שם) יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאהלי יעקב ומגיש מנחה לה'. אם תלמיד חכם הוא לא יהא לו ער בחכמים ועונה בתלמידים. ואם כהן עם הארץ לא יהא לו בן מגיש מנחה. וכן אמרו רבותינו הבא על הכנענית חייב עליה משום נשג"ז נדה שפחה גויה זונה. וכן אמר לו פנחס למשה רבינו אחי אבי אבא לא כך למדתנו ברדתך אל הר סיני הבועל ארמית קנאין פוגעין בו. לכך נאמר את אשת רעהו בחנק הא אשת אחרים בהיכרת כדאמרינן. הנואף והנואפת. לפי שאמר למעלה ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע לטמאה בה זו אזהרה. הוצרך לומר עונש דינם במה. מות יומת הנואף והנואפת לרבות את העובר וכה"א במשנה תורה ומתו גם שניהם לרבות העובר:

פסוק יא

פס'. ואיש אשר ישכב את אשת אביו. משמע בין אשת אביו שהיא אמו בין אשת אביו שאינה אמו. מות יומתו שניהם דמיהם בם. בסקילה. כל מקום שנאמר דמיהם בם דמיו בו בסקילה. ואיש אשר ישכב את כלתו. זו אשת בנו בין בחיי בנו בין לאחר מיתת בנו.

תבל עשו. שתיבלו את החוט ודומה לו (ישעיה י) על תבליתם והיא תועבותם לשון בלבול. דמיהם בם. בסקילה:

פסוק יג

פס'. ואיש אשר ישכב את זכר. בין קטן בין גדול. משכבי אשה. זה בא ללמד ונמצא למד מגיד ששני משכבות לאשה לחייב על העריות מיתה בשני משכבות בין כדרכה בין שלא כדרכה. תועבה עשו. שלא נהגו אפילו מנהג הבהמות שהבהמות אין הזכר בא על הזכר וזה התעיב את דרכו יותר מן הבהמות. דמיהם בם. בסקילה:

פסוק יד

פס'. ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא. נאמר כאן זמה ונאמר להלן זמה שארה הנה זמה היא מה באזהרה ג' דורות למטה לבתה ובת בתה ובת בנה אף בעונש ג' דורות למעלה חמותו ואם חמותו ואם חמיו מה כאן בשריפה שנאמר באש ישרפו אותו ואתהן אף להלן בשריפה זו היא ששנינו במסכת סנהדרין אלו הן הנשרפין חמותו ואם חמותו ואם חמיו. בתו ובת בתו. ובת בנו. בת אשתו. בת בתה. ובת בנה. באש ישרפו. יכול שריפה ממש כשריפת פרים הנשרפים. נאמר כאן שריפה ונאמר בעדת קרח שריפה שנאמר (במדבר י"ז:ד') אשר הקריבו השרופים. מה להלן שריפת נשמה וגוף קיים דכתיב בנפשותם שנפשותם נשרפים וגופם קיים אף כאן שריפת נשמה וגוף קיים זו היא ששנינו במסכת סנהדרין מצות הנשרפים שוקעים אותו בזבל עד ארכובותיו. ומסקנא מדליק את הפתילה של אבר ופותח את פיו בצבת וזורקה לתוך פיו ויורדת לתוך מעיו וחומרת את בני מעיו. אותו ואתהן את אחת מהן שהרי אם בא על חמותו לא נתחייבה אשתו שריפה. ואם בא על בת אשתו לא נתחייבה אשתו שריפה. ולמה הוציאו הכתוב בלשון אתהן שמשמע את שתיהן כדי ללמדך על שתיהן דין אחד באשה ובאמה באשה ובבתה והוא הדין לדורות שניתוספו עליהן בת בתה ובת בנה:

פסוק טו

פס'. ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה. בין גדולה בין קטנה. מות יומת ואת הבהמה תהרוגו. כדין הבהמה כן דין הנרבע נאמר כאן תהרוגו ונאמר להלן (דברים י"ג:י') כי הרג תהרגנו ידך תהיה בו בראשונה להמיתו מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה. ואשה אשר תקרב אל כל בהמה לרבעה אותה והרגת את (האיש) [האשה] ואת הבהמה. מפני מה אמרה תורה להרוג את הבהמה שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו בהמה זו נסקל פלוני על ידיה. דמיהם בם. בסקילה: פס'. ואיש אשר יקח את אחותו. אטו בראיה תליא מלתא אלא עד שיתארו בו שיראוהו טעמו של דבר. מכאן בנין אב לכל המומתין שצריכין התראה. חסד הוא. שהרי קין נשא אחותו שנא' (תהלים פט) כי אמרתי עולם

חסד יבנה. ואעפ"כ חסד הוא. מתרגם קלנא הוא. ודומה לו (יונה ב':ט') משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו. כלומר חרפתם עבודת כוכבים שלהם ועבודת כוכבים נקראת בושת שנאמר (ש"ב יא) הלא בן ירובשת והוא היה ירובעל. ונכרתו. אחותו בכלל כל העריות היתה דכתיב ונכרתו הנפשות העושות ולמה יצאת לדונה בכרת ולא במלקות. עונו ישא. למדנו שכל מקום שנאמר עונו ישא הרי הוא בכרת:

פסוק יח

פס'. ואיש אשר ישכב את אשה דוה. ממשמע את הנדה ואת הזבה ואת היולדת ואת שומרת יום כנגד יום שנאמר דוה כל שהוא. וגלה את ערותה את מקורה הערה, למדנו חומרה על כל העריות שהרי גלה בה שהמערה בה כגומר ואי זו היא הראה זו נשיקת האבר לפי שאי אפשר לה בלא מיעוך ומכאן אתה למד לכל העריות שהראה כגמר ביאה. ונכרתו שניהם מקרב עמם. ועמם שלום:

פסוק יט

פס'. וערות אחות אמך ואחות אביך. יצאו אלו בכרת דכתיב עונם ישאו:

פסוק כ

פס'. ואיש אשר ישכב את דודתו. זו אשת אחי אביו. ערות דודו גלה עשה נקבות כזכרים. ערירים ימותו. שאם יש להם בנים קוברין אותם כענין (ירמיהו כ"ב:ל') כתבו את האיש הזה ערירי:

פסוק כא

פס'. ואיש אשר יקח את אשת אחיו. בזמן שיש לו בן. נדה היא. למה יצאת בלשון נדה. לומר לך מה נדה יש לה היתר. אף אשת אחיו יש לה היתר. כגון שמת ובן אין לו שמקיים בה מצוה יבום. ערירים יהיו. שאינן זוכין לבנים:

פסוק כב

פס'. ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי. ליתן שמירה ועשיה לחקים ושמירה ועשיה למשפטים. ולא תקיא אתכם הארץ. אני איני מביא אתכם על מנת לירש. ולא תלכו בחקות הגוים. אלו המצרים וכה"א (דברים ד':ל"ד) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי וגו'. אשר אני משלח מפניכם אלו הכנענים. כי את כל אלה עשו. מלמד שהיו הכנענים שטופים במעשה זמה. ואקוץ בם כאדם שהוא קץ ממזונו:

פסוק כד

פס'. ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם. אתם נאים שתרשו אותה ואני אתננה לכם לרשת אותה לפי שהיא לכם ירושה משם בן נח שהרי היא היתה חלקו של שם בן נח, שנאמר (בראשית י"ד:י"ז-י"ח) ומלכי צדק מלך שלם. ואלו הכנענים הם ביניהם ולא היו

יושבין בה אלא כדי לטייבה עד שתבאו ותירשו. אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים. ראו כמה ביניכם ולעובדי כוכבים שהבדלתי אתכם לשם קדשי:

פסוק כה

פס'. והבדלתם בין הבהמה הטמאה לטהורה. לא בין חמורה לפרה אלא בין טהורה לך לטמאה לך בין שנשחט רובו של קנה בין שנשחט חציו. וכמה בין חציו לרובו מלא שערה. ולא תשקצו את נפשותיכם בבהמה ובעוף וגו'. מצוה זו עליכם לטמא ולאסר:

פסוק כו

פס'. והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' ואבדיל אתכם וגו'. אם מובדלים אתם מן העמים הרי אתם לשמי ואם לאו הרי אתם לכנענים. ד"א להיות לי שלא לחבר עמדי אחר שנאמר (שמות כב) בלתי לה' לבדו. ד"א [להיות לי] להיות עוסקים בתורתי הנתונה מנין ל"י ימים. ד"א להיות לי שתקבלו עול מלכותי עליכם:

פסוק כז

פס'. ואיש או אשה. לרבות טומטום ואנדרוגינוס. כי יהיה בהם אוב. העושה מעשה ולא הנשאל בהם. מכאן אמרו העושה מעשה במיתה והנשאל בהם באזהרה. אוב. זה פיתום המדבר משחיו וכן הוא אומר (ישעיהו כ"ט:ד') והיה כאוב מארץ קולך וגו'. ידעוני. המניח עצם ידוע בפיו ומדבר מאליו. מות יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם בם. זה בנין אב לכל דמיהם בם דמיו בו שהוא בסקילה. ולמה נסמכה פרשת אוב וידעוני לטומאת מת לפרשה הסמוכה כגון לנפש לא יטמא בעמיו. לפי שרוח אוב וידעוני ודורש אל המתים דומים זה לזה והלא דברים ק"ו ומה המרעיב עצמו שתשרה עליו רוח טומאה הרי היא שורה עליו. המרעיב עצמו שתשרה עליו רוח טהרה על אחת כמה וכמה שתהא רוח הקדש שורה עליו. מכאן א"ר פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי מעשים טובים וכו' חסידות מביאה לידי רוח הקדש:

פרק כא

פסוק א

פרשת אמור אל הכהנים

כתוב מי אשר יבחר אל כל החיים יש בטחון כי לכלב חי טוב מן האריה המת: (קהלת ט':ד')

כי מי אשר יחבר קרי כלומר מי הוא אשר בחר בו הקב"ה ונתחבר לו החיות ודומה לו אמר דוד (תהלים פט) מי גבר יחיה ולא יראה מות ימלט נפשו מיד שאול סלה. ד"א כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון פירושו כל זמן שהאדם בחיים יש בטחון לחזור בתשובה ומשמת אין לו דרך לעשות תשובה ומעשים טובים שנאמר (שם פח)

במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות. ואומר (שם קטו) לא המתים יהללו יה. ואומר (שם קמו) אהללה ה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי. כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. (קהלת ט':ד') רבותינו אמרו תנוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. מן האריה המת. דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת. תנן התם במסכת ידים אמרו צדוקין קובלין אנו עליכם פרושים שאתם אומרים כתבי הקדש מטמאין את הידים וספרי המוכסים אין מטמאין את הידים. אמר רבן יוחנן בן זכאי וכי אין לנו מן הפרושים אלא זו בלבד הרי הן אומרים עצמות חמור טהורין שנאמר (ויקרא י"א:ח') ובנבלתם לא תגעו פרט לעצמות שאינן קרוין נבלה. ועצמות יוחנן כהן גדול טמאים שנאמר (במדבר י"ט:ט"ז) או במת או בעצם אדם או בקבר. אמרו לו כפי חיבתן הן טמאין שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו תרוודות. אמר להן אף כתבי הקדש לפי חיבתן היא טמאתן. וספרי המוכסין אינן חביבין ואין מטמאים את הידים. והקב"ה קידש את ישראל במצותיו ואמר להן קדושים תהיו אבל לא הזהיר מליטמא למתים אלא הכהנים שנאמר ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים בני אהרן. בני אהרן הוזהרו ולא שאר ישראל הוזהרו. בני אהרן הוזהרו ולא בנות אהרן. הכהנים. להוציא את החללים. בני אהרן. להביא את הקטנים. ואמרת אליהם. להזהיר הגדולים על הקטנים. לנפש לא יטמא. להביא רביעית דם שתצא מן המת שהוא בל יטמא לו. לפי שישראל מיטמאין למתים הזהיר הקב"ה לכהנים שלא ליטמא בהם שהם קרובין לעבודת הקדש. בעמיו. בזמן שעמיו שם. כלומר בזמן שיש לו למת קוברין. בעמיו. שעושין מעשה עמיו. ומתעסקין בו מלמד שמיטמא הכהן למת מצוה. ואי זה הוא מת מצוה שהכהן מיטמא לו כל שקורא ואין מי עונהו. ומת מצוה קנה מקומו ואין אדם רשאי לפנותו. כהן שמטמא במזיד לוקה משום דכתיב לא יטמא יש שנטמא ואינו לוקה:

פסוק ב

פס'. כי אם לשארו הקרוב אליו. שארו זו אשתו וכן הוא אומר (משלי י"א:י"ז) גומל נפשו איש חסד ועוכר שארו אכזרי. וכתיב(שם) עוכר ביתו ינחל רוח מה זה באשתו מדבר אף זה באשתו מדבר. ד"א שארו בשרו דכתיב (בראשית ב) והיו לבשר אחד לכך אמרו רבותינו שארו זו אשתו וכן הוא אומר שאר אביך אחות אביך. הקרוב אליו. אליו שבעה קרובים שבפסוק.ד"א הקרוב ולא הארוסה. מכאן אמרו אשתו ארוסה לא אונן ולא מטמא לה מתה אינה יורשה. מת הוא גובה כתובתה מנכסי הבעל. אליו. ולא הגרושה. לבנו. מי שיש לו בן מכל מקום ואפילו ממזר הרי בנו לכל דבר חוץ ממה שיש לו מן השפחה

ומן הנכרית. שהבן הולך אחר האם בשפחה ובנכרית. (ואם תאמר הקרוב לשון זכר הארוסה נקבה היא והיאך אתה דורש ולא ארוסה. תשובתו משום שארו שהוא לשון זכר אמר הקרוב ודומה לו אותו ואת בנו משום אותו אמר בנו הוא) פירושו שפחה ונכרית הבנים הולכין אחריהם. שפחה דכתיב (שמות כ"א:ד') האשה וילדיה תהיה לאדוניה. נכרית דכתיב (דברים ז':ד')כי יסיר את בנך מאחרי. בנך הבא מאיש קרוי בנך ואין בנך מן הכנענית קרוי בנך אלא בנה. כל שמטמא להם קורע עליהם וחולץ ומתאבל. לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו פתח הכתב באמו לפי שהיא ודאי אבל אביו שהוא מחמת חזקה שהבנים בחזקת שהן מן אביהם תאמר לא יטמא לו לפיכך נאמר לאמו ולאביו. ולבנו ולבתו. לפי שיש בבן מה שאין בבת. שהבן האב מחויב בו מצות הרבה למולו ולפדותו אם בכור הוא. וללמדו תורה ואומנות. לפיכך הקדים הבן לבת. והקדים האם והאב לבן ולבת לפי שהאם והאב חייב בכבודם מה שאין כן לא בבן ולא בבת. ולאחיו ולאחותו. הקדים את הבן ואת הבת לאחיו ולאחותו שהרי הבן חייב בו האב במצות שאמרנו והבת האב זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפר נדריה. מה שאין כן לא באחיו ולא באחותו. והקדים הכתוב אחיו לאחותו שהרי הבן שאחיו מת מטמא לו בין שהוא נשוי בין שאינו נשוי אבל אחותו לפנויה מטמא. ולא לנשואה. שנאמר הבתולה הפנויה ולא הנשואה. ד"א ולבנו ולבתו ולאחיו ולאחותו מה בנו ובתו שהם יורשיו אף אחיו ואחותו שהם יורשיו יצא אחיו ואחותו מאמו שאינן יורשין אותו:

פסוק ג

פס'. ולאחותו הבתולה. פרט לאנוסה ומפותה. הקרובה. לרבות את הארוסה שהיא עדיין קרובה לו שהרי אין הבעל מטמא לה ואינו יורשה לפיכך היא קרובה לאח. אליו. לרבות את הבוגרת שהוא מטמא לה. הואיל ולא נבעלה מאיש. אחיה כהן מטמא לה. לה יטמא. מצוה. לא רצה מטמאים אותו בעל כרחו. מעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה ליטמא לה ודחפוהו חכמים וטמאוהו בעל כרחו. ד"א לה יטמא. מטמא הוא על הודאי ואינו מטמא על הספק. ד"א לה יטמא. שלא יאמר הואיל ונטמאתי לה יטמא גם באחרים ת"ל לה יטמא. ד"א לה יטמא ואינו מטמא לאבריה:

פסוק ד

פס'. לא יטמא בעל בעמיו. מה ת"ל לפי שמצאנו שהוא מטמא לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו ולאחותו בין שהן כשרין בין שהן פסולין יכול אף לאשתו יטמא לה בין שהיא כשרה בין שהיא פסולה ת"ל לא יטמא בעל. יש בעל שמטמא ויש בעל שאינו מטמא הא כיצד מטמא הוא לאשתו כשרה ואין מטמא לאשתו פסולה. בעמיו. של בעל שלמעלה שאמר מטמא הוא לכשרה ואינו מטמא לאשתו פסולה. ומנין שנאמר בעמיו בזמן שהן

עושין מעשה עמיו ולא בזמן שפירשו מדרכי צבור. שני פעמים כתובים בעמיו. הראשון בזמן שעמיו שם. כלומר בזמן שיש לו קוברים לא יטמא הא אם אין עמיו שם יטמא כהן גדול. והשני בעמיו יטמא לקרוביו שאם עושין מעשה עמיו מטמא להן בין כשרין בין פסולין הא פירשו אבותיו מדרכי צבור אין מטמא להן, להחלו. מלמד שאם לא נוהג במצוה הזאת הרי הוא חולין. ד"א לא יטמא בעל בעמיו שאינו מטמא לנשיא. להחלו. בזמן שהוא מתעסק בו הרי הוא חולין. פירש וטבל והזה הרי הוא בקדושתו:

פסוק ה

פס'. לא יקרחה בה"א כתיב מלמד שאם סך בה' אצבעות או בדבר המסיר את השער ועשה חמש קרחות בבת אחת חייב על כל קרחה וקרחה. בראשם. מה ת"ל לפי שנאמר (דברים י"ד:א') לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם יכול לא יהא חייב אלא על בין העינים בלבד ת"ל בראשם לרבות את כל הראש. והוא הדין לישראל שהרי נאמר כאן קרחה לא יקרחה קרחה בראשם. ונאמר להלן לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת. מה כאן חייב על כל הראש אף להלן חייב על כל הראש. ופאת זקנם לא יגלחו. ולהלן כתיב (ויקרא י"ט:כ"ז) ולא תשחית את פאת זקניך. איזה הוא גילוח שיש בו השחתה הוי אומר זה תער ומה להלן על חמש פאות אף כאן כיוצא בהם שתים מכאן ושתים מכאן ואחת באמצע. ובבשרם לא ישרטו שרטת. חייב על כל שריטה:

פסוק ו

פס'. קדושים יהיו לאלהיהם. (כא) על כרחן. ולא יחללו את שם אלהיהם כי את אשי ה' וגו' הם מקריבים. ולא הלוים. והיו קדש. לרבות בעלי מומין:

פסוק ז

פס'. אשה זונה. רבנן אמרי אין זונה אלא גיורת ומשוחררת לפי שלא היתה בחזקת שימור ושנבעלה בעילת זנות וחללה. זו שנתחללה שבא אביה על אחת מן הפסולות לו. כהן שנשא גרושה או חלוצה בנה חלל ובתו חללה. לא יקחו ואשה גרושה מאישה. לרבות את החלוצה. את זו דרש ר' אלעזר בן מתיה מאישה שתהא גרושה מאישה ולא שתהא גרושה מאיש שאינו אישה שאם הלך בעלה למדינת הים ואמרו לה מת בעליך ונתקדשה לאחר ואח"כ בא בעלה קודם שנבעלה אע"פ שטעונה גט מאחרון הואיל ואינה גרושה מאישה לא נפסלה. לא יקחו. שתי פעמים מלמד שאף האשה מוזהרת ע"י האיש. כי קדוש הוא לאלהיו. להגיד מה גרם:

פסוק ח

פס'. וקדשתו. בעל כרחו ואם אינו רוצה דפנו כלומר הכריחהו. וכן אמרו רבותינו ז"ל במסכת כתובות אין מעשים אלא לפסולות כגון מאן אמר רב יהודה אלמנה לכהן גדול

גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לממזר ולנתין. וכל הפוסל את עצמו ומחלל את זרעו ראוי לנדותו ולשמתו שנאמר וקדשתו בעל כרחו. קדוש יהיה לך. אע"פ שאין קרבנות להקריב. ד"א קדוש יהיה לך אפי' בעלי מומין. כי קדוש. להזהיר בית דין על כך. אני ה' מקדשכם:

פסוק ט

פס'. ובת איש כהן כי תחל לזנות. יכול אם חללה שבת או אם חללה שבועה תשרף ת"ל לזנות שחללתה זנות ולא דבר אחר. ד"א כי תחל שתחלת ביאתה בזנות כגון נערה ארוסה ומנין לרבות נערה והיא נשואה בוגרת והיא ארוסה בוגרת והיא נשואה ואפילו הזקנה ת"ל ובת איש כהן מכל מקום. את אביה היא מחללת שאם היו נוהגין בו קדש נוהגין בו חול. אומרין ארור שזה ילד ארור שזה גידל ארור שזו יצאת מחלציו. אמר רב אשי כמאן קרינן רשיעא בר רשיעא לרשיעא בר צדיקא כמאן כי האי תנא. באש תשרף. היא בשריפה ואין בועלה בשריפה ואין זוממיה בשריפה אלא זוממיה בכלל מיתת בועלה הן במיתת חנק:

פסוק י

פס'. והכהן הגדול. זה כהן גדול שנמשח בשמן המשחה. הגדול מאחיו. שיהא גדול מאחיו. בנוי בכבוד בעושר ובחכמה. ד"א מאחיו אין לו ממון גדלהו מאחיו כמעשה דר' פנחס איש (הבינ') [הבנאי] שמצאוהו חוצב ומילו עליו את המחצב זהב. אשר יוצק על ראשו שמן המשחה. אפילו יום אחד ואפילו שעה אחת. ומלא את ידו. אפילו (נטיבה) יום אחד ואפילו שעה אחת. את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרום. כדרך שבני אדם פורעין ופורמים על מיתיהן. כיצד כהן גדול פורם מלמטה וההדיוט מלמעלה:

פסוק יא

פס'. ועל כל נפשת, חסר וי"ו מלמד שאפילו רביעית דם שיצא משני מתים מטמא באהל. לא יבא. חייב בבל יבא ובל יטמא, לאביו ולאמו לא יטמא. אבל מטמא הוא למת מצוה:

פסוק יב

פס'. ומן המקדש לא יצא. מקדושתו לא יצא הא כיצד הן נכסין והוא נגלה. ויוצא עמהן עד פתח העיר דברי ר' מאיר. ולא יחלל את אלהיו. מלמד שהכהן אונן מחלל. בכ שמן משחת אלהיו עליו. לרבות מרובה בגדים שהית בבית שני משנגנזו שמן המשחה. עליו אני ה'. להגיד מה גרם:

פסוק יג
פס'. והוא. הוא ולא מלך. הוא ולא נזיר. והוא. לרבות כהן משוח מלחמה. אשה בבתוליה יקח פרט לבוגרת שכלו בתוליה ואיזו זו (זו) יתירה על שנים עשרה שנה (שהרי י"ב יתרין) שלא אמר בתולה אלא בבתוליה:

פסוק יד
פס'. אלמנה. על שם מנה. מלמד שכתובתה מנה. ולפי שהותרה לכהן הדיוט הוצרך הכתוב לאסרה לכהן גדול ללמדך שאין בנו ממנה ממזר אלא חולין באת אלמנה להחמיר עליה שאע"פ שמותרת לכהן הדיוט לכהן גדול זרעו ממנה חולין ובאת גרושה להקל עליה שאע"פ שאסורה לכהן הדיוט אין ממנה ממזר לכהן גדול אלא חולין כדין כהן הדיוט. וחללה זו שנולדה מאחד מן הפסולין. זונה. לגזירה שוה מה זונה אמורה בכהן גדול עשה זרעו מן הפסולים ממנה חולין אף כהן הדיוט כן. את אלה לא יקח ולא יחלל. אין זרעו מן הנדה חולין ואע"פ שהיא בכרת. כי אם בתולה מעמיו מלמד שהוא מצוה על הבתולה. מעמיו להביא בת גיורת ועמונית שתהא כשרה לכהונה. יקח אשה שאם ארס את האלמנה ונתמנה להיות כהן גדול יכניסנה. כמעשה דיהושע בן גמלא שקידש את מרים בת בעתוס. מפורש בפרקא קמא במסכת יומא תרקבא דדינארי עיילא ליה מרים בת בעתוס לינאי מלכא לעיולי ליהושע בן גמלא לכהן גדול. יקח אשה. ולא יבמה:

פסוק טו
פס'. ולא יחלל זרעו בעמיו. להביא את האשה שמתחללת כשם שזרעו מתחלל. אני ה' מקדשו. להגיד מה גרם:

פסוק טז
פס'. ויאמר ה' אל משה לאמר, דבר אל אהרן לאמר. א"ר אלעזר ברבי יוסי תינוק פסול לעבודה אע"פ שהוא תמים מאימתי עבודה כשרה משיביא שתי שערות. אבל אין אחיו הכהנים מקריבין אותו לעבודה עד שיהא בן כ' שנה משום שנאמר איש מזרעך ולא כל זרעך עד שיהא הגון לעבודה. אשר יהיה בו מום. בין ממעי אמו בין שנולד בו לאחר מיכן. לא יקרב להקריב להם אלהיו אלו הקרבנות. שנאמר (במדבר כ"ח:ב') את קרבני לחמי לאשי ומנין לרבות שאר הקרבנות ת"ל להקריב. וכן הוא אומר ויקריבו בני אהרן (לחם) מה לחם שהוא מיוחד לעבודה:

פסוק יח
פס'. כי כל איש אשר בו מום לא יקרב. בין מום קבוע בין מום עובר. איש עור. בין סומא בשתי עינים בין סומא באחת מעיניו. חוורור הקבוע כעין המים הקבועין בעין כדמפורש במסכת בכורות. הכל בכלל עור. או פסח. בין בשתי רגליו בין ברגלו אחת. רגלו חלולה

עקומה דומה למגל הכל בכלל פסח. או חרום. שחוטמו שקע חוטמו בלום חוטמו סולד חוטמו נוסף. הכל בכלל חרום. או שרוע. שעקביו יוצא לאחוריו:

פסוק יט

פס'. או איש אשר יהיה בו שבר רגל. לרבות שנתעקל רגלו. או שבר יד. לרבות שאצבעותיו מורכבות זו על גבי זו:

פסוק כ

פס'. או גבן או שגבינים שוכבים ר' חנניה בן אנטיגנוס אומר כל שיש לו שני גבונין ושתי שזרות (הקצת) דוק שבעין. או תבלול בעינו זה לבן הנכנס בשחור. בעינו. את שעינו אחת למעלה ואחת למטה ורואה את החדר ואת העליה כאחת. או גרב. זה החרס. ילפת זה חזזית. או מרוח אשך. זה שרוח באשכיו. ר' חנניה בן אנטיגנוס אומר זה שמראיו חשוכים:

פסוק כא

פס'. כל איש, לרבות שאר המומין מום פרט לשעבר מומו. לא יגש. לא יגש. ג' פעמים לעבור עליו בג' לאוין על ההגשה ובשני לאוין על ההקרבה שנאמר לא יקרב לא יקרב שני פעמים:

פסוק כב

פס'. לחם אלהיו מקדשי הקדשים ומן הקדשים יאכל. למה נאמר מקדשי הקדשים ומן הקדשים שאילולי כן הייתי אומר בקדשים קלים יאכל ולא בקדשי קדשים. לכך נאמר ומן הקדשים ומקדשי הקדשים:

פסוק כג

פס'. אך אל הפרכת. זה לפני ולפנים. ואל המזבח. אע"פ שהוא מבחוץ. לא יגש כי מום בו. הרי ג' פעמים לא יגש וב' פעמים לא יקרב כנגד ה' מקומות שנאסרו בעלי מומין ליכנס. כדתנן במסכת טהרות. עשר קדושות הן וכו' בין האולם למזבח מקודש ממנו שאין בעלי מומין ופרועי ראש נכנסין לשם בין האולם ולמזבח והמזבח וההיכל והפרוכת ובית קדש הקדשים הרי אלו ה' קדושות שמובדלין מהן בעלי מומין. וה' של מעלה הרי עשר קדושות. ולא יחלל את מקדשי. מלמד שאם עבר ועבד עבודתו כשרה אלא שחילל:

פסוק כד

פס'. וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל, הזהיר את אהרן ע"י הבנים. וינזרו. זו הפרשה. וכן הוא אומר (ישעיה א) נזורו אחור. מקדשי בני ישראל. ולא מקדשי עובדי כוכבים. מלמד שאין חייבין על קדשי עובדי כוכבים משום פיגול ונותר וטמא. ולא יחללו את שם קדשי. מלמד שהשם מתקדש בקדשי בני ישראל. אשר הם מקדישים. להביא את קדשי הכהנים עצמם. לי אני ה'. לרבות את כלם. אני ה'. משלם גמול לרשעים:

פרק כב

פסוק ג

פס'. אמור אליהם. אלו העומדים בפני הר סיני לדורותיכם. שינהוג הדבר הזה לדורות. כל איש. אלו הזכרים. אשר יקרב מכל זרעכם. לרבות הנקבות. אל הקדשים אשר יקדישו בני ישראל לה' וטמאתו עליו ונכרתה. ללמדך כרת על הקדשים. ד"א אשר יקרב. הכשר ליקרב. את שיש לו מתירין עד שיקרבו מתירין ואת שאין לו מתירין עד שקדש בכלי. וטומאתו עליו. בטומאת הגוף הכתוב מדבר ולא בטומאת בשר. ונכרתה הנפש ההיא מלפני אני ה', מכל מקום שילך שם ידי תשיגהו. מלפני. שכל העולם כלו שלי:

פסוק ד

פס'. איש איש. בין גדול בין קטן בין איש בין אשה. מזרע אהרן. בין כשר בין פסול. והוא צרוע או זב. למדנו שטומאתו האמורה בתורה בפסוק של מעלה בטומאת גופו הכתוב מדבר. בקדש לא יאכל עד אשר יטהר. אוכלין הן במעשר. עד אשר יטהר. זה הערב שמש. וכן הוא אומר ובא השמש וטהר. מכאן אמרו טבל ועלה אוכל במעשר. הערב שמשו אוכל בתרומה. הביא כפרתו אוכל בקדשים. והנוגע בכל טמא נפש. אין טמא נפש אלא מגע:

פסוק ה

פס'. או איש אשר יגע בכל שרץ. לרבות את הנבלה. או באדם אשר יטמא לו. לרבות כל טומאת האדם. טומאת מת וטומאת זבין וזבות ונדות ויולדות. לכל טומאתו. בועל נדה:

פסוק ו

פס'. נפש אשר תגע בו (ולא במסעה). וטמאה עד הערב ולא יאכל מן הקדשים. אלו קדשי תרומה. מן הקדשים. פרט למעורבים לפחות ממאה. כי אם רחץ בשרו במים. ולא אבר אבר:

פסוק ז

פס'. ובא השמש וטהר. ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה:

פסוק ח

פס'. נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה. את שאין לה טומאה אלא אכילתה יצאת נבלת בהמה שהיא מטמאה עד שלא יאכלנה. מכאן לנבלת עוף טהור שהיא מטמא בגדים אבית הבליעה:

פסוק י

פס'. וכל זר. אחד ממזר ואחד ישראל ואחד לוי. לא יאכל קדש. אין אכילה פחותה מכזית. קדש. בקדשי הגבול הכתוב מדבר. תושב. זה קנוי קנין עולם. שכיר. זה קנוי

קנין שנים. ואם תאמר יאמר תושב ואל יאמר שכיר. ואני אומר קנין עולם אינו אוכל קנוי קנין שנים לא כל שכן אלא לגזירה שוה הוא נאמר כאן תושב שכיר ונאמר (שמות יב) תושב שכיר בפסח מה תושב שכיר אמור בפסח פסל בו את הערל אף תושב ושכיר האמור כאן פסל בו את הערל דברי ישמעאל:

פסוק יא

פס'. וכהן כי יקנה נפש קנין כספו. שאם נשא אשה או קנה עבדים אוכלין בתרומה. ומנין לעבד עברי שלא יאכל בתרומה ת"ל קנין כספו יצא עבד עברי שאינו שוה כסף. ד"א קנין כספו פרט לשחציו עבד ושחציו בן חורין, ויליד ביתו. אע"פ שאינו שוה כלום ומנין לבן שיאכיל את אמו בתרומה ודין הוא אם עשה את הזרע כאב לפסול לא נעשה את הזרע כאב להאכיל כגון בת ישראל שנשאת לכהן ונתאלמנה ולה זרע ממנו אוכלת בעד הבן. הם יאכלו בלחמו. לרבות את הבהמה בלחמו לא תאכל הבהמה אבל היא תאכל (ביום שני) תרומה:

פסוק יב

פס'. ובת כהן כי תהיה לאיש זר. אחד ממזר אחד ישראל אחד לוי. ד"א לאיש זר פרט לאלמנה לכהן גדול גרושה וחללה לכהן הדיוט שאע"פ שהיא כהנת לא תאכל בתרומה מפני שהוא זר (בקדשים) שאינו מאכיל. היא בתרומת הקדשים לא תאכל. אבל אמה אוכלת. כיצד בת ישראל שנשאת לכהן וילדה ממנו בת נישאת הבת לאחד מן הפסולין היא אינה אוכלת אבל אמה אוכלת:

פסוק יג

פס'. ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה. כיון שנשאת בת כהן לישראל או אלמנה וגרושה או זרע אין לה מפני שיצאת מקדושתה להיות חולין. וזרע אין לה. לא זרע ולא זרע זרע. מכאן אמרו בת כהן שנשאת לישראל וילדה הימנו בת הלכה הבת ונשאת לכהן וילדה הימנו בן הרי זה ראוי להיות כהן גדול עומד ומשמש על גבי המזבח ומאכיל את אמו ופוסל את אם אמו וזו אומרת לא כבן בתי שפוסלני מן התרומה. וזרע אין לה. בין כשר בין פסול. ושבה אל בית אביה. פרט לשומרת יבם. כנעוריה. פרט למעוברת. מלחם אביה תאכל, בקדשי הגבול:

פסוק יד

פס'. ואיש כי יאכל קדש בשגגה. איש פרט לקטן. כי יאכל. אין אכילה פחותה מכזית. קדש. בקדשי הגבול. בשגגה, פרט למזיד. ויסף חמישיתו עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה. ונתן לכהן את הקדש. שישלם מן היפה:

פסוק טו
פס'. ולא יחללו את קדשי בני ישראל להביא את הסך ואת השותה. ד"א ולא יחללו את קדשי בני ישראל חייב חומש ולא קדשי הגוים. אשר ירימו לה'. על המורם הן חייבין ולא חייבין על הטבל:

פסוק טז
פס'. והשיאו אותם עון אשמה. מלמד שאף על הטבל הן חייבין מיתה. באכלם את קדשיהם, פרט לזורע ולמטמא. כי אני ה' מקדשם. להגיד מה גרם:

פסוק יז
פס'. וידבר ה' אל משה לאמר, דבר אל אהרן ואל כל בני ישראל. הזהיר אלו על אלו. איש איש מבית ישראל ומן הגר בישראל. לרבות נשים ועבדים. ואם כן למה נאמר איש איש להביא את (הגרים) שיהו נודרים בנדרים ובנדבות בישראל. לכל נדריהם ולכל נדבותם. פרט לנזירות שאין נזירות לכנענים:

פסוק יט
פס'. לרצונכם. אין כופין את הצבור על כרחן. תמים זכר. תמות וזכרות בבהמה ואין תמות וזכרות בעופות:

פסוק כ
פס'. כל אשר בו מום. לרבות מום עובר. לא תקריבו אפילו לא תקדישום. כי לא לרצון. מלמד שאינן מרצין:

פסוק כא
פס'. ואיש כי יקריב. היחיד מקריב שלמים נדבה ואין הצבור מביא שלמים נדבה. לפלא נדר. לרבות את הנזירות. תמים יהיה לרצון. זו מצות עשה. כל מום לא יהיה בו. זו מצות לא תעשה. דבר אחר כל מום לא יהיה בו שלא יגרום בו מום:

פסוק כב
פס'. עורת. בין בשתי עיניו בין באחת מעיניו. או שבור אפילו שבר זנב או שבור צלע. חרוץ. זה ריס עין שניקב ושנפגם ושנסדק. וכן שפה שנקבה ושנפגמה ושנסדקה חוטין של שנים שנפגמו ושנגממו ולכך נאמר חרוץ. יבלת. זו בעל יבולת. גרב. זה החרס. ילפת. זה חזזית מצרית נאמר כאן גרב ילפת ונאמר באדם גרב ילפת לגזירה שוה מה להלן דק או תבלול אף כאן דק או תבלול. לא תקריבו. לא תשחטו. לא תקריבו אלה אבל אתה מקריב את שנתעבדה בה עבודה, ואשה לא תתנו מהם. אלו החלבים. מהם. אפילו מקצתם. על המזבח. זה הדם. לה'. לרבות שעיר המשתלח:

פסוק כג

פס'. ושור ושה שרוע וקלוט. שנשמטה ירכו. וקלוט. שפרסות רגליו דומות של סוס ושל חמור שאינן סדוקות. נדבה תעשה אותו. לבדק הבית. ולנדר לא ירצה. זה קידוש מזבח שנאמר בו ונרצה לו לכפר עליו:

פסוק כד

פס'. ומעוך וכתות ונתוק וכרות. בגיד. לא תקריבו לה'. שלא יקבל הדם. ובארצכם לא תעשו. כל שבארצכם לא תעשו. אפילו התרנגול אפילו הכלב מכאן שאין מקבלין שקלים מן הכנענים. שמהן היו מקריבין תמידין:

פסוק כה

פס'. ומיד בן נכר לא תקריבו את לחם אלהיכם מכל אלה כי משחתם וגו'. (לא) שהמום פוסל בו דבר ערוה (ועבודה זו) פוסלת בו. לא ירצו לכם. מלמד שאינן מרצין:

פסוק כו

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. שור או כשב או עז כי יולד. פרט לכלאים. כי יולד. פרט ליוצא דופן. והיה שבעת ימים. פרט למחוסר זמן. תחת אמו. פרט ליתום. ומיום השמיני והלאה. מנין שביום שמיני עצמו מותר. נאמר כאן תחת אמו ונאמר להלן בבכור (שמות כ"ב:כ"ט) שבעת ימים יהיה עם אמו וביום השמיני תתנו לי. מה להלן יום שמיני מותר אף כאן יום שמיני מותר. ומה כאן משמיני והלאה אף בבכור משמיני והלאה ומצאנו או למידין קדשים מבכור ובכור מקדשים:

פסוק כח

פס'. ושור או שה אותו ואת בנו. את שבנו כרוך עליו יצא הזכר שאין בנו כרוך עליו. אותו ואת בנו. ואותו ואת אמו מנין ת"ל לא תשחטו ביום אחד. (ד"א לא תשחטו). להביא שנים ששחטו. כיצד בא אחד ושחט את הפרה ובא אחר ושחט את אמה ובא אחר ושחט את בתה שנים האחרונים חייבין. אותו ואת בנו. לא אותה ואת האחים. אם שחט חמשה אחים ואח"כ שחט את האם אינו חייב (אינו) אלא אחת. אותו ואת בנו. לא אותה ואת אם אמה. ולא אותה ואת בת בתה שחטה את בת בתה שכן רשאי ואח"כ שחט את האמצעי סופג ארבעים. סומכוס אומר משום ר"מ סופג שמונים. שור או שה. יש בכלל שור פרה. בכלל שה נקבה וכן הוא אומר (שמות כ"א:ל"ז) כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו וכן כיוצא בו לכך נאמר אותו ואת בנו. תנן התם אותו ואת בנו נוהג בארץ ובחוצה לארץ בחולין ובמוקדשין וכו' אותו ואת בנו הנולד ויצא לאויר העולם שנאמר לא תשחטו דבר הנוהג שחיטה ולא שמת מחמת שחיטת אמו. שהרי אמרה תורה (ויקרא כ':י') מות יומת הנואף והנואפת ואפילו היא מעוברת ואין העובר

בכלל נפש אלא מת אגב אמו. לא תשחטו. להביא השוחט למי שאינו מצווה ולכלבים. ביום אחד. היום הולך אחר הלילה נאמר כאן יום אחד ונאמר במעשה בראשית יום אחד מה להלן היום הולך אחר הלילה אף כאן היום הולך אחר הלילה:

פסוק כט

פס'. וכי תזבחו זבח תודה לה' לרצונכם תזבחו. מלמד שאף תחלת זביחתן לא יהא על מנת לאכול ביום אחד. ואע"פ שאותו ואת בנו היום הולך אחר הלילה לענין אכילת קדשים בין שנאכלין לשני ימים בין שנאכלין ליום אחד הלילה הולך אחר היום היינו דתנן התודה ואיל נזיר וכו' נאכלין ליום אחד ולילה עד חצות. וכן הוא אומר לא תותירו ממנו עד בקר. אני ה'. דברים שבלב כן אני ה' מעיד עליו:

פסוק לא

פס'. ושמרתם מצותי. אלו גזירותי שאין אתה רשאי להרהר עליה. ועשיתם אותם. ליתן שמירה ועשיה למצותי. אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב. ולא תחללו את שם קדשי. זה יחוד השם. ונקדשתי בתוך בני ישראל. מסור אתה עצמך למיתה להקדיש את שמי בתוך בני ישראל במרובין. מכאן אמרו כל המוסר עצמו על מנת לעשות לו נס אין עושין לו נס. ושלא לעשות לו נס עושין לו נס שכך מצאנו בחנניה מישאל ועזריה שאמרו לנבוכדנצר (דניאל ג׳:ט״ז) לא חשחין אנחנא על דנה פתגם להתבותך:

פסוק לג

פס'. המוציא אתכם מארץ מצרים להיות. על מנת כן הוצאתי אתכם ממצרים שתמכרו עצמכם לקדש את שמי. להיות לכם לאלהים. על כרחכם. אני ה'. אני ה' נאמן לשלם שכר. רבותינו ז"ל כתבו מעשה בפפוס ולולייניוס אחיו שהרגם טראיינוס בלודקיאה. אמר להם אם מעמם של דניאל חנניה מישאל ועזריה אתם יבוא אלהיכם ויצילכם מידי וכו' ואני כותב להיות זכרון מעשה שעשו קדושי עליון קהל מגנצ"א שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותיהם ביום אחד בפרס חג שבועות ונשחטו באיש אחד על קידוש שם אלהי ישראל בשנת דתתנ"ו לבריית העולם כשנתנו יד יושבי הארץ לעלות לרשת משכנות עליון. ועליהם ועל כיוצא בהם הכתוב אומר (יואל ד׳:כ״א) ונקיתי דמם לא נקיתי (ישעיהו ס׳:י״ז) תחת הנחשת אביא זהב וגו' תחת דם הצדיקים מה יביא. אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב:

פרק כג

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל. שיהו ישראל מקדשין את המועדות. ואמרת אליהם. להזהיר בית דין על כך. מועדי יי. מלמד שהקדוש ברוך הוא חפץ

לקדשם. אשר תקראו אותם מקראי קדש. מלמד שמסר להם קידוש ימים טובים שנאמר מקראי קדש אשר תקראו אותם. אלה מועדי ה'. שמעברין את השנה מפני כך הוצרך. תנן התם במסכת סנהדרין עיבור החדש בג' עיבור שנה בשלשה דברי רבי מאיר רבי שמעון אומר בג' מתחילין ובחמשה נושאין ונותנין וכו' בשבעה וכו' תניא כיצד א"ר שמעון בן גמליאל בג' מתחילין וכו' תנו רבנן על ג' סימנין מעברין את השנה על האביב ועל פירות האילן ועל התקופה. פירוש על האביב שאם ראו ישראל שאין אביב בא ליקרב הימנו את העומר בט"ז בניסן מעברין את השנה ועושין את אדר השני כדי שיבא האביב בעתו. ועל פירות האילן שצריך להביא מהן בכורים בעצרת. ועל התקופה כגון שראו בית דין שהתקופה הבאה בתשרי נמשכת עד אחר חג הסוכות והתורה אמרה (שמות ל"ד:כ"ב) וחג האסיף תקופת השנה. והיינו פלוגתא דר' יהודה ור' יוסי במסכת סנהדרין. וכן מצאנו בשלמה שנאמר (מ"א ד) ולשלמה שנים עשר נצבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו חדש בשנה יהיה על האחד לכלכל (שם) ונציב אחד [אשר] בארץ כנגד חדש העבור ולא יהיו ישראל כצאן אשר אין להם רועה זה עושה פסח בחדש זה וזה עושה פסח בחדש זה. אלא אמר הכתוב אשר תקראו אותם מקראי קדש בכם הדבר תלוי לקרוא מועדי ה'. אלה הם מועדי. לא שיהו כל ישראל עולים וחוגגים בירח אדר פרט לשבדא ירבעם מלבו לכך כתיב מלבד מועדי ה' אבל על צורך תקון ישראל מעברין ומקדשין. ועכשיו אין מעברין לא על האביב ולא על פירות האילן לפי שבטלו מנחת העומר והבכורים אבל מעברין ישראל על תקון השנים שנת החמה על שנת הלבנה כמשפט גז"ח י"א י"ד י"ז י"ט אלו שבעה שני עבורים בכל מחזור של י"ט שנים שאילולי כן אתה מוצא הפסח בא מסובב כל חדשי השנה כדרך דת הישמעאלים שאין להם פסח קבוע בדתם אלא מסובב. והתורה אמרה (דכרים טז) שמור את חדש האביב עשה לו שמירה שיבא עשיית זמן הפסח בזמנו וזהו על תקון העבור. ואם יבא אדם לשנות ולעשות שני חג המצות אם כן חייב הוא לקיים דברי שניהם גם עצרת וסוכה כל השנים כדרך שמתחיל ואם לא עשה כן א"כ מראה הוא לעולם שאין במעשיו כלום. וכל מי שעושה מעשה בלא עילה אינו נקרא חכם ואין דתו דת לפיכך אין לך לשנות על דברי חכמים ז"ל:

פסוק ג

פס'. ששת ימים תעשה מלאכה. ומה ענין השבת אצל המועדות ללמדך שכל המחלל את המועדות כאלו מחלל השבת. וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש. מהו שבת שבתון ללמדך שכל המועדות נקראו שבתון. יום טוב ראשון של פסח נקרא שבת שנאמר

וספרתם לכם ממחרת השבת. יום טוב של עצרת נקרא שבת שנאמר עד ממחרת השבת השביעית זה יום טוב של עצרת שמתקדש מן הלילה ומחרתו יום חמשים, ראש השנה נקרא שבתון שנאמר באחד לחדש יהיה לכם שבתון. יום הכפורים שבת שבתון. סוכות ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון. לכך נקראת השבת שבת שבתון ללמוד הימנו. כל המועדים מהם נקראו שבת ומהם שבתון ומהם נקראו שבת שבתון. פירוש שבות לפי שיש דברים שאינה מלאכה והזהירה תורה בהם משום שבות לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ואמירה לעובד כוכבים שבות היא ולא דחי שבת זהו שבת שבתון. שהרי אמר הכתוב כל מלאכה לרבות אמירה לכנעני. שבת היא לה'. מכלל ששבת שבתון האמור למעלה לדרשה הוא בא. בכל מושבותיכם. אפילו בחוצה לארץ:

פסוק ד

פס'. אלה מועדי ה' מקראי קדשי. למעלן הוא מדבר בעבור השנה וכאן הוא אומר בקדוש החדש. אשר תקראו אותם במועדם. שאין מעברין את החדש אחר שנראה בזמנו, אשר תקראו אותם. בבית דין הדבר תלוי לקדשו שאם היה מולדו קודם לכאן אינו מקודש לישראל אלא בקידוש בית דין. שנאמר אשר תקראו אותם מכאן סמכו רבותינו ז"ל לומר לא אד"ו ראש השנה. ולא בד"ו פסח לא נה"ז עצרת לא זב"ד פורים שנאמר אשר תקראו אותם במועדם שהרי בשבת כתיב שבת שבתון מקרא קדש. ובמועדים כתיב אשר תקראו אותם בקידוש בית דין הדבר תלוי:

פסוק ה

פס'. בחדש הראשון. זה ניסן שהוא ראשון לכל החדשים (קט) וראשון לרגלים. בארבעה עשר יום בין הערבים משיפנה היום לערוב *משש שעות* ולמעלן אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (ירמיהו ו':ד') אוי לנו כי פנה היום (לערוב) כי ינטו צללי ערב. *שמשש שעות* ולמעלן צללי הכתלים נוטים כלפי מזרה וחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות זה טעון מצה ואין חג הסכות טעון מצה:

פסוק ח

פס'. והקרבתם אשה לה' שבעת ימים. כענין האמור בפרשת פנחס:

פסוק ט

פס'. וידבר ה'. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ. אל הארץ המיוחדת. ולא ארץ בני עמון ומואב. וקצרתם את קצירה אין מצות קצירה בכהן. והבאתם את עומר. מצוה לקצור ולהביא. קצירכם ולא (קצירנו) [א]. קצירכם ולא של בית השלחים

ולא של בית העמקים. קצירכם. ולא הקטניות. והבאתם את עומר. הוא שלש סאין. שלשה שמות יש לו עומר קמה עומר שבלים עומר תנופה:

פסוק יא

פס'. והניף את העומר לפני ה' לרצונכם. אין כופין את הצבור על כרחן. ממחרת השבת. ממחרת יום טוב שהוא ט"ז בניסן. יניפנו הכהן. בנין אב לכל התנופות שיהו בכהן:

פסוק יב

פס'. ועשיתם ביום הניפכם את העומר. מלמד ששלוחו של אדם כמותו שהרי הכהן מניף וכתיב הניפכם. ועשיתם ביום הניפכם. אין תנופה אלא ביום. כבש תמים בן שנתו. שנתו של כבש ולא שנה למנין עולם. לעולה לה'. שיהא כליל:

פסוק יג

פס'. ומנחתו שני עשרונים. אע"פ שהכבשים מנחתם עשרון אחד לכבש אחד יצא זה בשני עשרונים. יכול כשם שנכפלה סולתו כך יכפיל יינו ת"ל ונסכו יין רביעית ההין. יכול לא יכפיל יינו שאין (ההין בכלל) עם הסלת ת"ל ונסכו יין רביעית כל נסכיו יהיו רביעית לכך כתוב בה"א וקרי בוא"ו שיהו כל נסוכי מצות העומר שוין. וצריכין אנו לידע תקון מנחת העומר כיצד ובאיזה חדש ובכמה בחדש והיאך קציר העומר. והיאך הנפתו והקרבתו. אם חטים ואם שעורים אם קטניות ואם היה כלו נשרף או כלו נאכל. ואם הקומץ נשרף. והשירים נאכלין לכהנים. ואם היה נבלל בשמן. ואם היה לו לבונה. ואם גדיש היה קרב. ואם סולת לקיים מה שנאמר (תהילים קי"ט:י"ח) גל עיני ואביטה נפלאות וגו'. וכבר מודעת זאת בכל הארץ כי תורת אלהינו תמימה אין להוסיף ואין לגרוע הימנה והכתובין מתקנין זה את זה כענין (שם יט) משפטי ה' [א] כוונתו שאם מצא קצור קוצר ועי' מכות דף ח' ע"ב וברש"י שם אמת צדקו יחדו. וכבר אמר לנו משה רבינו (דברים ל':י"ד) לא בשמים היא ולא מעבר לים היא וגו' כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך וגו'. בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו (שם לב)כי לא דבר רק הוא ואם רק הוא מכם. שאין דעת להבין. ותימה גדולה על אנשים אשר לא ראו תקון הקרבנות וההקרבות וההגשות ומנחת העומר ומנחת נסכים ומנחת כהן וכהנת ומנחת נזיר ומנחת סוטה ומנחת חריבה ובלולה והיאך היו היציקות והבלילות והקמיצות והתנופות ולא נתעסקו בהן ולא בספר תקוניהן ולא היה דעתם כי אם להפוך דברי אלהים חיים ומלך עולם להעמיד דבריהם על תהו ולומר כי כן התורה ואם חכמים המה ואם תורת אלהינו היתה כמו שאומר למה לא דרשו התורה על מתכונתה כדרך חכמי ישראל שקבלו מאבותיהם ומרבניהם דור אחר דור חכם ששמע מרבו ורבו מרבו עד הנביאים חגי זכריה ומלאכי שקבלו מן הנביאים הראשונים שקבלו מן הזקנים שקבלו מן יהושע בן נון שקבל מפי משה רבינו

שקבל מהר סיני. והלא מצות העומר אחת משש מאות. ושלש עשרה מצות. והדבר צריך דרשה לחקור ולהודיע לישראל התקון שהיה נקצר בלילה של ששה עשר בניסן וקרב ביום ט"ז בניסן. כדתנן במסכת מנחות מצות העומר להביא מן הקרוב לירושלים לא בכר הקרוב מביאין אותו מכל מקום וכו' פי' מפני מה אמרו מצות העומר להביא מן הקרוב למה משום שנא' בפרשת ויקרא (ויקרא ב':י"ד) ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש גרש כרמל תקריב. וצריך להיות רך מל היה מביא אותו מן הקרוב לירושלים אבל אם לא בכר הקרוב לירושלים היו מביאין מכל מקום. ותנן כיצד היו עושין שלוחי בית דין יוצאין מבעוד יום ועושין אותן כרוכות במחובר לקרקע כדי שיהא נוח לקצור. כל העיירות הסמוכות לשם מתכנסת לשם כדי שיהא נקצר בעסק גדול במו שנאמר (משלי י"ד:כ"ח) ברב עם הדרת מלך וגו' ואומר (תהילים נ"ה:ט"ו) אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש. ותנן כיון שחשכה יו"ט של ט"ז בניסן אמר להן הממונה לקצור בא השמש אמרו לו הין שלשה פעמים. מגל זו אמר הין. קופה זו אמר הין קופה זו אמר הין קופה זו אמר הין. אקצור והן אומרין לו קצור ג' פעמים על כל דבר ודבר. אומרין לו הין הין על כל דבר ודבר. כך למה על כל דבר ודבר הן אומרין הין. מפני הביתוסין שהיו אומרין אין קצירת העומר במוצאי יום טוב שחל שבת להיות אחריו. אבל לאחר שבת בראשית. לפיכך היו אומרין שלש פעמים הין הין הין על כל דבר ודבר להודיע לכל שאחר יום טוב הוא נקצר ואפי' הוא שבת קצרוהו ונתנוהו בקופות הביאוהו לעזרה שנאמר והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן. היו מהבהבין אותו באור. כדי לקיים בו מצות קלי שנאמר אביב קלוי באש. נתנוהו באבוב והאבוב היה מנוקב כדי שיהא האור שולט בכולן. שטחוהו בעזרה והרוח מנשבת בו. נתנוהו לריחים של גרושות שנאמר גרש כרמל. והוציאו ממנו עשרון שמנופה בי"ג נפה. שנאמר את עמר. אין עומר פחות מעשרון. שנאמר (שמות ט"ז:ל"ו) והעומר עשירית האיפה הוא. והשאר נפדה ונאכל לכל אדם בא לו לעשרון. ונותן שמנו ולבונתו שנאמר (ויקרא ב':ט"ו) ונתתה עליה שמן ושמת עליה לבונה מנחה היא. יצק ובלל. הניף והגיש. שנאמר והניף את העומר לפני ה'. משקרב העומר יוצאין ומוצאין שווקי ירושלים שמלאים קמח סלת קלי משקרב העומר הותר החדש מיד לפי שאין בית דין מתעצלין בו לפיכך היו מותרין בחדש. והיה מתיר במדינה לעם הארץ לאכל בחדש. ושתי הלחם של עצרת היו מתירין במקדש להביא מנחה מתבואה חדשה. והעומר היה בא שעורין שנאמר אביב למדנו אביב שהוא שעורין דכתיב (שמות מ) כי השעורה אביב ולפי שהוא צורך גבוה היה בשבת שנאמר ועשיתם ביום הניפכם את העומר. וכתיב (ויקרא י"ב:ג') וביום השמיני

ימול מה להלן אפילו בשבת אף כאן אפילו בשבת. זה הכלל כל דבר שהוא בא מחובה צורך גבוה דוחה שבת כגון התמידין והמוספין והפסח. סידור לחם הפנים. שכתוב בו (ויקרא כ"ד:ח') ביום השבת ביום השבת יערכנו שזה הוא יום לפני ה' תמיד לפי שאמר הכתוב מצות העומר אחד מצות חג הפסח עד ממחרת השבת. ידענו שזה יום ראשון מקרא קדש של חג המצות שמחרתו הוא יום ט"ז. והנפתו היתה ביום. שנאמר ביום הניפכם. אבל קצירתו בלילה כדי לזרז להיות מתוקן מן הבקר להתיר לעם לאכל בחדש שנאמר ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה. היתה המנחה הזו נקמצת ונקטר הקומץ. והשאר לכהנים שנאמר (שם ב) (והקריב) [והקטיר] הכהן את אזכרתה מגרשה ומשמנה וגו'. וכתיב במקום אחר (שם) והנותרת מן המנחה יאכלו אהרן ובניו למדנו לכל המנחות ששיריהם לכהנים. דתנן ואלו מנחות נקמצות ושיריהם לכהנים מנחת הסלת והמחבת והמרחשת והחלות והרקיקים וכו':

פסוק יד

פס'. ולחם וקלי וכרמל. אין לי אלא חטים שהן קרויות לחם כענין שנאמר ממושבותיכם תביאו לחם תנופה. מנין לרבות את השעורין ואת הכוסמין ושבולת שועל ושיפון. ת"ל (ולחם) וקלי וכרמל לא תאכלו. ושמא תאמר היום גורם. ת"ל עד הביאכם את קרבן אלהיכם. זה העומר. מלמד שבהבאת העומר הדבר תלוי ולא ביום. חקת עולם. לבית עולמים ובחוצה לארץ. אמר רבי שמעון שלשה דברים תלוין בארץ ובחוצה לארץ. החדש והערלה והכלאים. החדש אסור מן התורה בכל מקום הערלה והכלאים מדברי סופרים:

פסוק טו

פס'. וספרתם לכם. כל אחד ואחד. ממחרת השבת. ממחרת יום טוב. שאם אתה אומר שבת בראשית אם שבת שלפני החג ואם שבת שבתון בהחג ואם שבת שאחר החג והתורה אמרה תספרו חמשים יום ולא אחד וחמשים יום ולא ב' וג' ולא ג' וג' ולא ד' וג' ולא ה' וג' ולא ו' וג'. הא מה אני מקיים ממחרת השבת. ממחרת יום טוב. שכן מצאנו ליום טוב נקרא שבתון. ואין הפרש בין שבת שבתון לשבתון שנאמר ביום הראשון שבתון [א] וביום השביעי שבתון ואומר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש רבי יהודה בן בתירה אומר ממחרת השבת ממחרת יום טוב שנאמר שבעה שבועות תספר לך. ספירה התלויה בבית דין. יצאת שבת בראשית שספירתה בכל אדם. ר' יוסי אומר נאמר כאן ממחרת השבת, ונאמר להלן עד ממחרת השבת השביעית. מה להלן רגל ותחלת רגל. אף כאן תחלת רגל. רבי אלעזר אומר כתוב אחד אומר (דברים ט"ז:ח') ששת ימים תאכל מצות וכתוב אחד אומר (שמות י"ב:ט"ו) שבעת ימים מצות תאכלו. הא כיצד מצה שאין אתה יכול לאכלה כל שבעה מן החדש תאכלה ששה מן החדש ויום הראשון של

פסח תאכלנה מן הישן. מיום הביאכם תספרו. יכול יקצור ויביא ויספור אימתי שירצה. ת"ל מהחל חרמש בקמה תחל לספור שבעה שבועות. מיום הביאכם. מלמד שקצירתו מבערב והבאתו ביום. שבע שבתות תמימות תהיינה. זו תשובה השיב רבי יוחנן בן זכאי לאותו ביתוסי. כתוב אחד אומר תספרו חמשים יום. וכתוב אחד אומר שבע שבתות תמימות תהיינה. הא כיצד כאן ביום טוב שחל להיות באמצע השבת שאם חל להיות ביום טוב הראשון של פסח הרי שבע שבתות תמימות תהיינה. ואם חל להיות שבת בחולו של מועד מכל מקום תספרו חמשים יום ממחרת יום טוב. וכן מצאנו בראש השנה כתוב אחד אומר (במדבר כט) יום תרועה וכתוב אחד אומר זכרון תרועה כאן שחל להיות באמצע השבוע יום תרועה בשופר, חל להיות בשבת זכרון תרועה. שבע שבתות תמימות תהיינה. אימתי הן תמימות בזמן שמתחיל מבערב יכול יקצור בלילה ויביא בלילה ת"ל מיום הביאכם. אין הבאה אלא ביום הא כיצד קצירה וספירה בלילה והבאה ביום:

פסוק טז

פס'. עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום. והוא שאמר רבי יוסי בר' יהודה כל ספירתך לא תהא אלא נ' יום. תספרו נ' יום. יכול יספור נ' ואחד ת"ל שבע שבתות תמימות תהיינה יכול יספור מ"ח ויקדש מ"ט ת"ל תספרו חמשים יום הא כיצד מונה ארבעים ותשע ומקדש יום נ' כיובל:

טוביהו בנו של רבי אליעזר הרב זכרונו לברכה אמר מצאנו לשבת שנקראת שבוע של יוצאי השבת עם באי השבת והם המשמרות המתחדשות בכל שבוע וכן לענין יובלות אומר (ויקרא כ"ה:ח') וספרת לך שבע שבתות שנים כל שבעה שנים נקרא שבת. וכן כל שבעה ימים נקראים שבת. ונקראים שבוע. שנאמר (בראשית כ"ט:כ"ז) מלא שבוע זאת. והם שבעת ימי המשתה של לאה. לפי שאין מערבין שמחה בשמחה. אמר לו לבן מלא שבוע זאת. שהרי י"א שבטים ודינה אחותה נולדו בשבע שנים השניים. כמו שמפורש בפרשת ויצא יעקב. אמר הכתוב כאן שבע שבתות ולהלן הוא אומר שבעה שבועות תספר לך. ללמדך זהו שבת זהו שבוע. אלא בזמן שמזכיר לשון שבועות מוציאו בלשון זכר שבעה. ובזמן שמזכיר לשון שבת מוציאה בלשון נקבה שבע ללמדך שאינן שבתות ממש הנקדשים אלא שבועות כל ז' ימים הן שבת והן שבוע וכן המתרגם אומר שבע שבוען. עד ממחרת השבת השביעית. עד מבתר שבועתא שביעתא. לפיכך אמר הכתוב שבע שבתות. מיום שהתחיל לפנות הן שבע שבתות. שבע שבועות. כדי לאמת שני המקראות ולא יהו שני הכתובין מכחישין זה את זה משפטי ה' אמת צדקו יחדו. ואומר

עד ממחרת השבת השביעית, היא השלמת השבוע השביעי. ולפי שזכר למעלה שבע שבתות לשון נקבה. אבל הדעת נותן שאינו מדבר אלא בסוף שבוע שביעי למנין העומר. כי אי אפשר לומר שמחרת השבת הוא שבת בראשית למה שאם חל יום י"ד של ניסן להיות בשבת אי אפשר להביא העומר ביום ראשון של פסח שאין השבת בחג המצות אלא קודם חג המצות. וקצירת העומר אימתי היתה אם קודם לשבת הרי הוא בי"ג בניסן ואחר שתדחוהו מתוך חג המצות הריני מדחה אותו לכל התורה כולה. ואם תאמר יביא העומר ליום ראשון הבא שהוא קרוב יום כ"ב כבר יצא חג המצות. ואם תדחוהו מן חג המצות אני אדיחהו לכל מחרת השבת של כל השנה כולה. עוד קצירת העומר אימתי. אם בחולו של מועד ביום עשרים בניסן וקרב באחד בשבת שהוא יום עשרים ושנים אם כן מה נעשה על מהחל חרמש בקמה תחל לספור לפיכך אמרתי אין לך אלא מה שאמרו רבותינו ז"ל ממחרת השבת ממחרת יום טוב. ועוד מה שנאמר ביהושע (יהושע ה׳:י״א) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח היאך לא אמר ממחרת השבת. אלא ללמדך שהוא מחרת יום טוב בט"ז בניסן. שאם תאמר ממחרת הפסח הוא ט"ו בניסן. והיתה השבת בי"ד בניסן ביום ששי בשבוע והתורה אמרה מהחל תחל הא אין לך לומר אלא ממחרת הפסח וממחרת השבת שהוא מחרת יום טוב יום ט"ז בניסן. ואל תתמה על מחרתו של פסח שלפי שהפסח נאכל ליל ט"ו נקרא יום ט"ז מחרתו לפי שיש מחרת יום השני לו והוא מחרת ללילה ויום. כגון (במדבר יד) כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת ויש מחרת לשני ימים כגון (שמואל א ל׳:י״ז) ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם ואין דומה ספירת שבעה שבועות לספירת שבע שבתות שנים שהרי שבע שבתות השנים אין לפניהן קדושה אלא מונה שבע שבתות השנים ומקדש השמטה והיובל שנת מ"ט. ויום נ' אלא יום נ' בלבד. ומהו ממחרת השבת השביעית ממחרת השבוע השביעית. וספירת השמטה מסורה לבית דין שנאמר וספרת לך אבל ספירת שבעה שבועות על כל ישראל שנאמר וספרתם לכם. לכם בעמידה שנאמר מהחל חרמש בקמה כלומר בקומה וממנו אנו למדין על כל מצוה שנאמר בה לכם כגון מילה וציצית, המול לכם כל זכר. והיה לכם לציצית שכולם מצותם בקומה זקופה וזה מדרש וזה הלכה. נחזור לענין הפסוק והקרבתם מנחה חדשה לה' שתהא חדשה. לה' שתהא ראשונה לכל המנחות:

פסוק יז

פס'. ממושבותיכם. ולא בחוצה לארץ. תביאו לחם תנופה. אלו שתי הלחם הבאים בעצרת שהן באין מן החטים. שתים. שני עשרונים שיהו (שנים). סלת תהיינה חמץ

תאפינה. השאור בודה להן ומחמץ דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר מביא את השאור ונותן המדה וממלא את המדות וכו' כדמפורש במסכת מנחות. בכורים לה' משל צבור:

פסוק יח

פס'. והקרבתם על הלחם. חובה ללחם שבעת כבשים תמימים. יהיו עולה. כליל לה'. לשם. שישחטו לשמן. ועשיתם שעיר עזים אחד לחטאת. שבעת כבשים ושעירים האמורין כאן אינן שבעת כבשים ושעיר האמור בפרשת פינחס. פרים ואילים האמורין כאן אינן האמורין בפרשת פינחס. שהרי כאן פר אחד ואילים שנים להלן איל אחד ופרים שנים. ללמדך שאלו באין בגלל הלחם ואלו באין בגלל היום במסכת מנחות. ת"ר והקרבתם על הלחם חובה על הלחם יכול הן הן שבעה כבשים האמורין כאן הן הן כבשים האמורים בחומש הפקודים ומסקאנא מדאשתני סדרן שמע מיניה אחריני נינהו הללו באין בגלל הלחם והללו באין בגלל עצמן. ומזה אנו למדין כשם שלא הזכיר בחומש הפקודים שני כבשי עצרת של זבחי שלמים ופר ושני אילים ושבעה כבשים ושעירים הבאים בגלל לחם כך נשתנו הז' כבשים. וכך אמרו במנחות הקרבנות האמורין בפרשת אמור אל הכהנים אין האמורות בפרשת פינחס שאילו לא קרבו במדבר כל אותן מ' שנה משום שנאמר כי תבואו אל הארץ. של פרשת פינחס קרבו במדבר כל אותן ארבעים שנה. ועוד כי לא זכר אחד מכל קרבנות המועדות כגון של ראש השנה ושל יום הכפורים ושל חג הסוכות אלא כבש הבא עם העומר וכבשים הבאים עם הלחם ללמדך שאינן מן הקרבנות הנזכרות בפינחס ואין בהן משום מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד כי זהו מפורש מהו עולת הבקר כלומר אשר לעולת התמיד מלמד שלא יקדים דבר לעולת התמיד. ושני כבשים בני שנה לזבח שלמים. אמר רבי שמעון על מה שני כבשי עצרת מכפרין על טומאת מקדש וקדשיו. ואם כיפר הראשון על מה השני בא על טומאה שאירעה בין זה לזה:

פסוק כ

פס'. והניף הכהן. תנו רבנן והניף הכהן אותם על לחם הבכורים תנופה לפני ה' יכול יניח כבשים על גבי הלחם ת"ל על שני כבשים. יכול לחם על גבי כבשים ת"ל על לחם הבכורים (ישתקל) הכתוב ואיני יודע אם לחם על גבי כבשים ואם כבשים על גבי הלחם מה מצאנו בכל מקום לחם למעלה אף כאן לחם למעלה כי הא אמר רב פפא במילואים. רבי יוסי בן המשולם אומר כבשים למעלה ומה אני מקיים על שני כבשים להוציא ז' רבי אומר מניח זה בצד זה ומניף ונמצא מקיים שני מקראות ומאי על בסמוך. וכן הוא אומר (שמות מ׳:ג׳) וסכות על הארון את הפרוכת. תנופה לפני ה', מוליך ומביא מעלה ומוריד. אמר רבי חייא בר אבא מוליך ומביא למי שהרוחות שלו מעלה ומוריד למי

שהשמים והארץ שלו. וכן הלולב. העומר היה בא עשרון מג' סאין לפי שהיה שעורים. שתי הלחם שני עשרונים משלש סאין לפי שהיו מן החטים ואין בהן סובין ומורסן. קדש יהיה לה' לכהן. מכאן אמרו שתי הלחם ולחם הפנים לכהנים ואין בהם למזבח בזה יפה כח לכהנים מכח המזבח. שתי הלחם אין בהם לא שמן (אלא) לבונה כדין מנחת חוטא, ת"ר זבחי שלמי צבור (לכהן מתנה):

פסוק כא

פס'. וקראתם בעצם היום הזה. זה יום נ' זה יום עמידת ישראל לפני הר סיני לקבל התורה לפי שקבלו אבותינו התורה לסוף נ' יום לצאתם ממצרים נתן להם יום הבכורים לסוף נ' יום ליום טוב הראשון של חג המצות לכך נקראו ישראל בכורה (הושע ט':י') כענבים במדבר מצאתי ישראל וגו'. ואומר (שיר השירים ב':ג') כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים. כשם שהתפוח הזה מוציא פרי לחמשים יום משיוציא כך ישראל קבלו את התורה לקץ נ' יום לצאתם ממצרים שהרי כל המועדים על שום יציאת מצרים. הפסח על שם שפסח הקב"ה על בתי אבותינו במצרים. יום תרועה הוא זכרון שתוקעין בו ישראל להודיע יום שמתכפרין בו עונותיהם זה יום הכפורים יום שניתנו לוחות אחרונים שהרי מו' בסיון עד יום הכפורים קכ"ב יום חוץ מיום שעלה בו ויום שירד בו ק"כ מ' ימים כראשונים ומ' יום בתפלה דכתיב (דברים ט':ט') ואתנפל לפני ה' [את] ארבעים יום [ואת] (ו)ארבעים לילה. ומ' אחרונים דכתיב (שם י') ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים לפיכך הוקבע יוה"כ בעשור לחדש השביעי יום מחילה וסליחה וכפרה לישראל. והם זכר ליציאת מצרים של סוף נ' יום ליציאת מצרים נתנו עשר הדברות. וזהו ז' בסיון. שנאמר בשבועותיכם בחומש הפקודים מלא בו' על זכר ו' בחדש. מקרא קדש יהיה לכם. קדשהו בב"ד:

פסוק כב

פס'. ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך וגו'. אמר רבי אורדמוס בר' יוסי ולמה נקרא שמו אורדמוס שהיו פניו דומין לורד אמר מה ראה הכתוב ליתנה למצוה הזאת באמצע הרגלים פסח ועצרת מכאן. ראש השנה ויום הכפורים מכאן. אלא ללמד שכל מי שהוציא לקט ושבחה ופאה ומעשרות עניים מעלה עליו הכתוב כאלו בית המקדש קיים והוא מקריב קרבנותיו לתוכו. לעני ולגר תעזוב אותם. הנח לפניהם. אני ה' אלהיכם. שמשלם לכם שכר טוב:

פסוק כג

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. למה לא נאמר וידבר ה' אל משה לאמר על יום חג הבכורים אלא על קצירת העומר והבאתו ללמדך שהוא סמוך עליהם יום טוב הראשון של פסח

שביום שמתחיל ספירת העומר בו ביום יום הבכורים וסימנך ב"ש לפיכך הוצרך לומר בו וידבר ה' אל משה לאמר:

פסוק כד

פס'. דבר אל בני ישראל לאמר. להזהיר את ישראל בכל דור ודור להיות דורשין בכל דור ודור בהלכות המועדים בכל שנה ושנה. בחדש השביעי. הוא תשרי שביעי לניסן. יהיה לכם שבתון זכרון. רבי אליעזר אומר שבתון זה קדושת היום, זכרון. אלו הזכרונות. תרועה. אלו השופרות. מקרא קדש. קדשהו מכל מקום שהוא זקוק לומר זכרונות צריך לומר מלכיות לפני הזכרונות שנאמר והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני ה' אלהיכם. כיצד סדר התקיעות אומר אבות וגבורות וקדושת השם וכולל מלכיות עמהם ותוקע זכרונות ותוקע שופרות ותוקע ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים ומנין שהתרועה הזאת כשופר שנא' (ויקרא כ"ה:ח'-ט') והעברת שופר תרועה מה להלן בשופר. אף כאן תרועה בשופר. ושלשה כתובין הן, והעברת שופר תרועה. זכרון תרועה. יום תרועה. ונלמדין זה מזה. מכאן אמרו סדר תקיעות *שלש של שלש שלש* כלומר שלש תרועות וכל א' פשוטה לפניה ולאחריה הרי *שלש של שלש שלש*. ומפני שאמיתת התרועה אנחנו למדין אותה מן התרגום שתרגם תרועה יבבא ונאמר (שופטים ה':כ"ח) בעד החלון נשקפה ותיבב. לפיכך נהגו ישראל לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת ג' פעמים כדאתקין ר' אבהו במסכת ראש השנה ואע"פ שיש תרועה בפה כמו (שמואל א י':כ"ד) ויריעו כל העם ויאמרו יחי המלך והואיל וכתיב והעברת שופר תרועה בענין היובל בחדש השביעי ביום הכפורים. אנו למדין כל תרועות של חודש השביעי שיהו בשופר וילמד סתום ממפורש והוא יסוד לזכרון על יום הכפורים להחזיר את ישראל בתשובה י' ימים קודם יום הכפורים ולהזכיר עקידת יצחק אבינו כדי שנזכר לפני אבינו שבשמים לטוב. שיעור השופר שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן טפח. כשם שתוקעין ומריעין מיושב כך תוקעים ומריעין מעומד. והלכה כרבן שמעון שאמר בחבר עיר כשהוא שומען שומען אפילו שלא על סדר ברכות. כלומר בשעה ששליח צבור יורד ואין צריך לתקוע בשעת תפלת לחש. ומה שנהגו לתקוע בלחש על אלה המצות ועל כיוצא בהם. ועל כאלה שלא בתורה שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. שהם קבלה בישראל דור אחר דור היאך היו ישראל נוהגין בתקיעות השופר ובנענוע הלולב ובשחיטה ובבדיקה ובניקוי הבשר ובתיקון שטרות ובחליצה ויבומין וגטין וציצית ומזוזות ותפלין ותפלה. ועל עופות שלא כתובין שמן בתורה ואנחנו אוכלין אותן כל אלה קבלה הן בישראל שלא נחלקו חכמי ישראל עליהן ומי שאינו חס על כבוד קונו ורוצה לדבר תהפוכות הרי הוא חומס נפשו

ועליו נאמר (משלי י״א:כ״ט) עוכר ביתו ינחל רוח. ואומר (שם כח) גוזל אביו ואמו וגו' חבר הוא לאיש משחית חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל. ואין אלו המצות ממצות אנשים מלומדה אלא קבלה ממשה רבינו מפי הגבורה שאין לסור מהן ימין ושמאל שהרי חכמים הראשונים מסרום לחכמים האחרונים. רבי דוסא ראה את חגי הנביא ואמר מעיד אני עלי שמים וארץ וכו'. כדאיתא במסכת יבמות. והקרבתם אשה לה'. כענין האמור בחומש הפקודים:

פסוק כו

פס'. והקרבתם אשה לה'. כענין האמור בחומש הפקודים:

פסוק כז

פס'. אך. כל מקום שנאמר אך רק מיעוט. מה מיעוט מיעט אכילה ושתיה משאר ימים טובים כדאמרי רבנן (ישעיהו נ״ח:י״ג) וקראת לשבת עונג זו שבת בראשית. לקדוש ה' מכובד. זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה. כבדהו. בכסות נקיה. בעשור לחדש השביעי הזה, תלאו על חדש השביעי האמור למעלה. יום כפורים הוא. אע"פ שאין קרבנות. מקרא קדש יהיה לכם. בין בארץ בין בחוצה לארץ. ועניתם את נפשותיכם. זו אזהרת עינוי. והקרבתם אשה לה'. כענין האמור בפרשת פינחס:

פסוק כח

פס'. וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה. זו אזהרה למלאכה.

פסוק כט

פס'. כי כל הנפש אשר לא תעונה. זה עונש עינוי:

פסוק ל

פס'. וכל הנפש אשר תעשה כל מלאכה והאבדתי. זה עונש מלאכה. למדנו אזהרה ועונש למלאכה. ואזהרה ועונש לענוי. הרי זו עונש. והאבדתי את הנפש ההיא מקרב עמה. למדנו לכרת בכל מקום שאינו אלא אבדן:

פסוק לא

פס'. כל מלאכה לא תעשו חקת עולם לדורותיכם. מה בא ללמדנו אם לאזהרה למלאכה כבר נאמר וכל מלאכה לא תעשו. אלא ההוא נאמר בעצם היום. ופסוק זה נאמר על תוספת מלאכה. מלמד שהוזהרו ישראל על תוספת מלאכה מבערב ככל היום עצמו:

פסוק לב

פס'. שבת שבתון היא לכם. מלמד שאין הפרש בין יום הכפורים לשבת על מלאכת עבודה. שנאמר כאן שבת שבתון. ונאמר להלן שבת שבתון. ועניתם את נפשותיכם. זה ענוי חמישי שהרי חמשה ענוין כתובין בפרשת יום הכפורים. שנים בפרשה הזו, הנה בפרשת אחרי מות בעשור לחדש תענו את נפשותיכם ועניתם את נפשותיכם

חקת עולם. ושלשה בפרשה זו ועניתם את נפשותיכם והקרבתם. כי כל הנפש אשר לא תעונה. ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב כנגד חמשה ענוין שאמרו רבותינו במשנתנו אסור באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ואם תאמר ששה הם. אכילה ושתיה אחד הם. (ד"א) ריש לקיש [אמר] מנין לשתיה שהיא בכלל אכילה שנאמר(דברים י"ד:כ"ג) ואכלת לפני ה' אלהיך וגו'. מעשר דגנך תירושך ויצהרך. תירוש חמרא הוא וקארי ליה ואכלת. מצאנו לאכילה ושתיה שאם חסרו נקראו ענוי שנאמר (שם ח) ויענך וירעיבך ויאכילך. וכתיב ברחיצה (משלי כ"ה:כ"ה) מים קרים על נפש עיפה ולא כתיב בנפש אלא על נפש, מלמד שהנמנע מן הרחיצה נפשו עיפה. ובנעילת הסנדל שנאמר (שמואל ב י"ז:כ"ט) כי אמרו העם רעב ועיף וצמא במדבר. ובדוד הוא אומר (שם טו) ודוד עולה במעלה הזתים עולה ובוכה וראש לו חפוי והוא הולך יחף (מנעיל הסנדלת) [מנעילת הסנדל] ונקרא ענוי ת"ל (מ"א ב) (יען) [וכי] אשר התענית בכל אשר התענה אבי רעב מלחם. וצמא ממים. ענוי מנעילת הסנדל. מניעת תשמיש המטה נקרא ענוי ואמור רבנן ויענונו זו פרישות דרך ארץ כמה שנאמר (שמת א) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. ואע"פ שיש עוד ענויים במקרא כגון (תהילים ק"ב:כ"ד) ענה בדרך כחי קצר ימי וכגון (שם קה) ענו בכבל רגלו. אין זה דרך יוה"כ להיות מהלך בדרך או להיות יושב בתוך הכבל. ולא ענויין שנוהגין בשאר תעניות. כמו שאמר דוד (שם לה) עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב. הא אין לך למנות אלא ששה ענויים שבמשנתנו כגון חמשה ענויים שבתורה. בתשעה לחדש יכול יתחיל ויתענה מתשעה ת"ל בערב אי בערב יכול משחשכה ת"ל בתשעה. הא כיצד מתחיל ומתענה מבעוד יום שכן מוסיפין מחול על הקדש. לאחריו מנין ת"ל מערב עד ערב. למדנו על מקום שנאמר שביתה מוסיפין מחול על הקדש:

פסוק לג

פס'. ויאמר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר. בחמשה עשר יום לחדש הזה. הזכור למעלה זה תשרי שביעי לניסן. חג הסוכות. מה חג אסור בהנאה אף סוכה אסורה בהנאה מכאן אמרו עצי סוכה אסורין כל שבעה חג הסוכות שבעת ימים לה':

פסוק לה

פס'. ביום הראשון מקרא קדש. קדשהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה:

פסוק לו

פס'. שבעת ימים תקריבו אשה. כענין האמור בחומש הפקודים. ביום הראשון מקרא קדש. קדשהו כדרך שקידש יום ראשון במאכל ובמשתה ובכסות נקיה. כבן בעזרא אומר

(נחמיה ח׳:י׳) אכלו משמנים ושתו ממתקים למדנו שאסור בתענית שהרי זה הפסוק על אחד בחדש השביעי נאמר ומכאן את למד לכל המועדים שאסורין בתענית:

פסוק לז

פס׳. אלה מועדי ה׳. מה בא ללמדנו. אם לימים טובים כבר אמורים למעלה, אשר תקראו אותם במועדם. אלא להביא ימי חול של המועדים שאסורים בעשיית מלאכה כגון מלאכה שיש בה טורח אבל מלאכת עבודה שאסורה ביום טוב מותרת. וצרכי הרבים מותרין במועד. כדתנן במועד קטן ועושין כל צרכי הרבים לאתויי מאי לאתויי חפירה. להקריב אשה לה׳ עולה ומנחה. מלמד שהעולה קודמת למנחה. זבח ונסכים דבר יום ביומו. שכל התדיר מחבירו קודם את חבירו:

פסוק לח

פס׳. מלבד שבתות ה׳. מלמד שמוספי שבת קריבים עם אימורי הרגל. ומלבד מתנותיכם ומלבד כל נדריכם. מלבד שכל קרבנות היחיד וקרבנות הצבור שהוקדשו ברגל שיבואו ברגל:

פסוק לט

פס׳. אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי. אך ממעט. מה בא למעט. בית שמאי אומרים חגיגה שיהא אדם מביא חגיגתו במועד ולא ביום טוב. ומהו אך. ביום טוב אתה חוגג ואין אתה חוגג בשבת. באספכם את תבואת הארץ. באסיפת כל הפירות מדבר. מלמד שכל הפירות נקראין תבואת הארץ. תחוגו את חג ה׳ שבעת ימים. מלמד שיש לו (תשלומות) כל שבעה. מכאן אמרו מי שלא חג ביום טוב הראשון של חג חוגג את כל הרגל ויום טוב האחרון. ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון. שבות בהם:

פסוק מ

פס׳. ולקחתם לכם. רבי יוסי אומר נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן (שמות י״ב:כ״ב) ולקחתם אגודת אזוב. מה להלן אגודה אף כאן אגודה. מלמד שהלולב צריך אגד. לכם. משלכם פרט לגזול. לכם. שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד אם רצה נותנו לחבירו וחבירו לחבירו ואפילו הן מאה, ומעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו באין בספינה ולא נמצא לולב אלא ביד רבן גמליאל בלבד שלקחו באלף זוז להודיעך חיבת הראשונים במצות וכו׳ במסכת סוכה, ביום. ולא בלילה. ביום הראשון. אפילו בשבת אלא גזירה שמא יעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים ואינו ניטל בשבת בגבולין. פרי עין הדר. פרי שטעם עצו דומה לו. הדר באילנו שעומד משנה לחברתה זה אתרוג. כפות תמרים. זה לולב. וענף עץ עבות. זה הדס. וערבי נחל. (שיהו) דליות. ושמחתם לפני ה׳ אלהיכם שבעת ימים. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא הלולב ניטל במדינה

שבעה זכר למקדש. ר' תנחומא דרש. ולקחתם לכם. בשביל לזכות אתכם. פרי עץ. מה טיבן של ארבעת מינין הללו מהן עושין פירות ומהן אין עושין פירות. אמר הקב"ה יאגדו אלו עם אלו כדי שיזכו אלו עם אלו ואין שכינה מתעלה אלא כשישראל באגודה אחת שנאמר (עמוס ט':ו') הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה אימתי הוא מתעלה בזמן שהן אגודה אחת. ולקחתם לכם ביום הראשון. לפי שמראש השנה ועד יום הכפורים כל העולם נידון וביום הכפורים נחתם דינם כיון שישראל יוצאין זכאין מנענעין לולביהן בחג הסוכות. לולב דומה לשדרו של אדם. הדס דומה לעין האדם. ערבה דומה לפה. ואתרוג דומה ללב, אלו ד' אברים שבאדם שאין בגוף גדול וחשוב מהן ואם תאמר הנח אמר עזרא (נחמיה ח':ט"ו) צאו ההר והביאו [עלי זית ועלי] עץ וגו'. ענף עץ עבות. שהוא הדס כך פירשו רבותינו ז"ל הדס שוטה לסוכה ועץ עבות ללולב.

פסוק מא

פס'. וחגותם אותו חג לה'. מלמד שאינו טעון חגיגה אלא יום אחד, שבעת ימים בשנה. לתשלומין שאם לא הביא חגיגתו ביום הראשון מביא כל שבעת הימים. חקת עולם לדורותיכם. לבית העולם. בחדש השביעי תחוגו אותו. להביא יום טוב האחרון לתשלומין:

פסוק מב

פס'. בסכות תשבו. מכאן אמרו בסוכות ולא בסוכה שתחת הבית ולא בסוכה שתחת האילן ולא בסוכה שעל גבי סוכה. תשבו. אין תשבו אלא כעין תדורו. מכאן אמרו אוכל ושותה בסוכה וישן בסוכה ומטייל בסוכה ומעלה כלים נאים בסוכה וקורא בסוכה. שבעת ימים. נאמר כאן שבעת ימים ונאמר במלואים (ויקרא ח':ל"ה) ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים. מה להלן עשה לילות כימים אף כאן עשה לילות כימים. מכאן אמרו ארבע עשר סעודות צריך אדם לאכול בסוכה אחת ביום ואחת בלילה וצריך לברך לישב בסוכה בכל פעם ופעם. כל האזרח. לרבות את הקטנים. בישראל. לרבות את הגרים והעבדים והמשוחררין. ישבו בסוכות. בסוכה מן כל דבר ואפילו נסרין ובלבד שלא יהו רחבין ארבעה טפחים. ישבו בסוכות. לרבות הדפנות. וכן הוא אומר (שמות מ':ג') וסכות על הארון את (הכפורת) [הפרוכת], דופן הוא והוא יוצא בלשון סכך אלא שהדפנות במצעות ובאבנים ובקרשים והסכך בדבר שאינו מקבל טומאה:

פסוק מג

פס'. למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי. רבי אליעזר אומר סוכות ממש היו. רבי עקיבא אומר סוכות ענני כבוד היו. בהוציאי אותם מארץ מצרים. מלמד שאף הסוכה זכר ליציאת מצרים:

פסוק מד

פס'. וידבר משה את מועדי ה'. מלמד שהיה משה אומר להן לישראל הלכות המועדים כענינם. רבי אומר וידבר משה את מועדי ה'. מה בא ללמד לפי שלא למדנו אלא על הפסח ועל התמיד שהן דוחין את השבת לפי שנאמר בהן (במועדיו), עומר והקרב עמו. שתי הלחם והקרבים עמם מנין ת"ל וידבר משה את מועדי ה' קבע (הדבר) לכולם:

פס'. (ויאמר) [וידבר] ה' אל משה לאמר. צו את בני ישראל. אין צו אלא (זרות) מיד. ויקחו אליך. אתה גזבר לדבר. שמן זית זך, לא שמן שומשמין ולא שמן אגוזין ולא שאר שמן. זית זך. מכאן אמרו ג' זתים הן ובהן ג' ג' שמנים וכו' כדתנן במסכת מנחות עד הראשון שבראשון אין למעלה הימנו וכן מפורש בפרשת ואתה תצוה. זך. שיהא נקי. כתית. כתיש, להעלות נר. שתהא הדלקת שלהבת נר המערבית עולה תמיד שממנו יהא מתחיל ובו יהא מסיים ובשעה שהכהנים נכנסין להשתחות הוא היה מקדים לפניהם. כדתנן במסכת תמיד נכנס ומצא שתי נרות מזרחים דולקין מדשן את המזרחי ומניח את המערבי דולק שממנו מדליק את המנורה בין הערבים מצאו שכבה מדשנו ומדליקו ממזבח העולה, תמיד אפילו בשבת:

פרק כד

פסוק ג

פס'. מחוץ לפרכת העדות. מה תלמוד [לומר] לפי שנא' (שמות מ':כ"ד) וישם את המנורה באהל מועד ואיני יודע אם סמוכה לפרוכת ואם סמוכה לפתח האהל לפיכך הוצרך לומר מחוץ לפרכת העדות מלמד שהיא סמוכה לפרוכת יותר מן הפתח. העדות, עדות לכל באי העולם שהשכינה בישראל. יערוך אותו אהרן. ובואתה תצוה אומר יערוך אותו אהרן ובניו, שלא יהא כהן א' נכנס בשבעה נרות ולא שבעה בשבעה נרות. מערב עד בקר. שיהו דולקין מערב עד בקר. ד"א מערב עד בקר שלא תהא להם עבודה מערב עד בקר אלא היא. לפני ה' תמיד. אף בשבת. חקת עולם לדורותיכם. לבית עולמים:

פסוק ד

פס'. על המנורה הטהורה יערוך את הנרות. על טהרה של מנורה שלא יסמכם בקסמים ובצרורות. יערוך את הנרות לפני ה'. שלא יתקן מבחוץ ויכניס. תמיד. כתוב כאן תמיד אחד אף בשבת ואחד תמיד אף בטומאה לפי שאין טומאה בצבור שהרי הציץ היה מרצה. ואחד למחתה. אם אינו ענין למנורה תניהו ענין למחתה. תאנא דבי ר' ישמעאל כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא מפני שנתחדשה בה דבר ופרשה זו נאמרה מהר סיני שנאמר (שמות כ"ז:כ') ואתה תצוה את בני ישראל ונשנית באהל מועד ללמדנו לפני ה' תמיד שלא יתקן מבחוץ ויכניס וללמדנו על המנורה הטהורה ושלא יסמכם בכלום

דבר וללמדנו תמיד במחתה. אבל צריכין אנו לידע למה נסמכה פרשת הנרות למועדים ללמדך דברי רבותינו שאמרו הדלקת הנר בשבת מצוה. לפיכך נסמכה למצות שבתות ומועדי ה' ולפי שנא' (שמות מ׳:כ״ד) ואת המנורה (אל) [באהל מועד] נכח השלחן. סמך תיקון לחם הפנים למנורה:

פסוק ה

פס'. ולקחת סלת. שתהא נלקחת מתרומת הלשכה. סלת. מן החטין, ואפית אותה. בתנור של מתכת אלו הן הקערות שנאפה בהן לחם הפנים כדמפורש במסכת מנחות. שתים עשרה חלות שיהו שוות. שני עשרונים. יהיה שיעור החלה האחת:

פסוק ו

פס'. ושמת אותם. מלמד שהן נכנסין לטיפס שלשה טפחים היו שם נותנן לטיפס כשהן בצק. ובתנור היה להן טיפוס וכשהורידן נותנן לטיפס כדי שלא יתקלקלו. שתים מערכות. יכול ח' וארבע ת"ל שש המערכת שכל סדר שש. יכול שש ושש ושש ת"ל שתים עשרה חלות. יכול ד' וד' וד' ת"ל שתים מערכות שש המערכת. שכל סדר שש. הרי שתים מערכות משש שש שתים עשרה חלות. על השלחן הטהור לפני ה'. על טיהורו של שלחן כלומר על גוף השלחן שלא יהו הסניפין מגביהין את הלחם מעל השלחן מכאן אמרו ד' סניפין של זהב היו מופצלין מראשיהן שיהו סומכין בהן שנים לסדר זה ושנים לסדר זה וכ"ח קנים חצי הקנה חלול י"ד לסדר זה וי"ד לסדר זה וכו' מפורש במסכת מנחות:

פסוק ז

פס'. ונתת על המערכת. שתהא ברורה. והיתה ללחם. חובה ללחם. והיתה ללחם אינה על גבי הלחם אלא נותנה לשני בזיכין הם הכפות, בזיכין שיש להם שולים כדי שלא יבצעו את הלחם. ללחם לאזכרה. מכאן למדנו שיעור הלבונה נאמר כאן לאזכרה ונאמר להלן אזכרתה לה' מה להלן מלא קומץ אף כאן מלא קומץ. מלמד שיהא נותן שם מלא קומצים קומץ לסדר זה. אשה לה'. מלמד שהוא מקטיר את הלבונה על גבי המזבח והלחם נאכל לכהנים במותר המנחה אחר שנקמצה:

פסוק ח

פס'. ביום השבת ביום השבת. היה עורך החדשה ומניחו בשבת היה מקטיר הישנה. יערכנו, הלחם ולא הקנים אלא מערב שבת יכנס ושומטן ונותנן לאורכו של שלחן. ואחר השבת היה נכנס ועורך שלשה תחת כל אחת ואחת שתים תחת העליונה ושתים תחת התחתונה אע"פ שאין עליה משוי ולמה היו כדי שלא יתעפשו החלות שהרי היו חמין וסידור הקנים לא היה דוחה את השבת ולא נטילתם. אשר יוסך בהן. אלו הקנים תמיד

שני כהנים נכנסין ובידיהן סדרין של לחם הפנים ושנים היו נוטלין ואלו נותנין לקיים תמיד. מאת בני ישראל. מרצין בני ישראל, ברית עולם. ממי שהברית שלו:

פסוק ט

פס'. והיתה לאהרן ולבניו. לאהרן שלא (נקמצת) במחלוקת ולבניו במחלוקת. במקום קדוש. אבל לישתן ועריכתן אפילו בבית. כי קדש קדשים הוא לו. ללמדך שכל החולקין על דין הכהונה מועל בקדשי קדשים. מאשי ה'. אין להם אלא לאחר מתנות האשים לאחר שנקטרת הלבונה. חק עולם. לבית עולמים:

פסוק י

פס'. ויצא בן אשה ישראלית. זה מעשה היה במדבר סיני שנאמר (במדבר א׳:נ״ב) וחנו בני ישראל איש על מחנהו. ולמה נסמכה פרשה זו לענין שלמעלה לומר לך ומה זה שלא חלק אלא על נטיעת אהלו שבא ליטע אהלו במחנה שלא כראוי גרם לעצמו סקילה. החולק על הכהונה לא כל שכן. שהרי אמר הכתוב קדש קדשים הוא לו וכו'. ויש אומרים ויקוב את השם ויקלל את משה. שהרי כתוב למעלה איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו. וכתיב ונקב שם ה' מות יומת ומשמע אלהיו דיינו. כענין שנאמר (שמות כ״ב:כ״ז) אלהים לא תקלל זו אזהרה. עונש מנין ונשא חטאו. אבל הואיל וכתיב הוצא את המקלל מכלל זהו מקלל זהו נוקב. ויצא. מנין יצא מבית דינו של משה רבינו שבא ליטע אהלו בתוך מחנה דן. אמר לו מה טיבך ליטע אהלך בתוך מחנה דן אמר להן מבית דן אני אמר לו הא כתיב (במדבר ב׳:ב׳) איש על דגלו באותות לבית אבותם נכנס לבית דין של משה רבינו מחויב ועמד וגדף ללמדך מה גרמה לו גאותו וללמדך שישראל היו כשרין ולא נמצא בהם פסול אלא אחד ונתפרסם מלמד שהרשעים פיהם מכשילם. בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי. שנבעלה למצרי. בתוך בני ישראל. מלמד שנתגייר. וינצו במחנה. מלמד שמצותם על עסקי המחנה. בן הישראלית ואיש הישראלי זה שכנגדו:

פסוק יא

פס'. ויקב בן האשה הישראלית את השם. זה שם המפורש ששמע מסיני. ויקלל. לא אמר ויברך (מ"א כא) ברך נבות (איוב ב) ברך אלהים אלא ויקלל. מכאן אמרו חכמים אין הורגין בכנויים אלא עד שישמעו מפי העדים מפורש. ר' יהושע בן קרחה אומר בכל היום יהיו דנים את העדים בכנוי יכה יוסי את יוסי נגמר הדין לא היו הורגין בכנוי אלא מוציאין את כל האדם לחוץ ומשיירין את הגדול שבעדים אומרין לו אמור מה ששמעת בפירוש והוא אומר והדיינין עומדין על רגליהן וקורעין ולא מאחין והכל מפורש במסכת סנהדרין. והשני אומר אף אני כמוהו. ויביאו אותו אל משה ושם אמו. גנאי לו גנאי לאמו

גנאי לשבטו גנאי למשפחתו. וכנגדו לשבח ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן. שבח לו שבח לשבטו שבח למשפחתו שיוצא ממנו:

פסוק יב

פס'. ויניחהו במשמר. לא הניחו את המקושש עמו אע"פ ששניהם היו בפרק אחד יודעים היו במקושש שהוא במיתה שנאמר (שמות ל"א:י"ד) מחלליה מות יומת אבל לא היו יודעין אי זו מיתה שנאמר כי לא פורש מה יעשה לו. אבל במקלל כתוב לפרוש להם על פי ה' שלא היו יודעין אם חייב מיתה הוא או דינו בידי שמים לכך נאמר לפרוש להם. ראויה היתה פרשה זו להכתב אלא שנתגלגלה על ידי זה. וכן ראויה היתה פרשת נחלות ליכתב אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידיהן. מכאן אמרו חכמים מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב:

פסוק יג

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. דבור זה לשון קשה. הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה. מלמד שבית דין מבפנים ובית הסקילה מבחוץ. ואמרו רבותינו ז"ל מאי טעמא אי בעית אימא כי היכי דתהוי ליה זכותא ואי בעית אימא כי היכי דלא מתחזו בית דין רוצחין. וחוץ לשלש מחנות הוה ואי נפיק בית דין חוץ לג' מחנות עבדי להו בית הסקילה חוץ לג' מחנות. וסמכו כל השומעים. אלו העדים. כל. אלו הדיינים. וסמכו כל השומעים את ידיהם על. סומכין את ידיהם עליו ואומרים לו דמך בראשך אתה גרמת לכך. ירגמו אותו. ערום היה נסקל. אותו. ולא האשה. כל העדה. במעמד כל העדה וכן נאמר בעכן (יהושע ז) וכל ישראל עמו כדי ליראם:

פסוק טו

פס'. ואל בני ישראל תדבר לאמר. יהא מנהג לדורות. איש. מה ת"ל איש להביא כנענים שיהו נהרגין על ברכת השם. כי יקלל אלהיו. אפילו בכנוים דברי ר' מאיר וחכמים אומרים על שם המיוחד במיתה ועל שאר הכנוים באזהרה. ונשא חטאו. ולהלן הוא אומר חטאו ישא מה להלן בכרת אף כאן בכרת:

פסוק טז

פס'. ונוקב שם ה' מות יומת. שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה הכתובה בו אתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו. רגום ירגמו בו כל העדה. בעלי דבב לו. כגר כאזרח. לרבות נשיהן. בנקבו שם. למדנו לנוקב שהוא מקלל. וכן הוא אומר (במדבר כ"ג:ח') מה אקוב לא קבה אל קו"ף ובי"ת עיקר המלה:

פסוק יז
פס'. ואיש. לרבות את האשה. כי יכה כל נפש אדם. עד שיכה כל נפשו להביא את שהכה ויש לו כדי להמית ובא אחר והמית הרי זה חייב:

פסוק יח
פס'. ומכה נפש בהמה ישלמנה. הכל לפי מה שהזיק:

פסוק יט
פס'. ואיש כי יתן מום בעמיתו. כאשר עשה כן יעשה לו. להביא צרם אזנו. תלש שערו. רקק והגיע בו הרוק. העביר טליתו ממנו. פרע ראשה של אשה:

פסוק כ
פס'. שבר תחת שבר. יכול ממש הרי שהיה סומא וסומא איך אני מקיים בו עין תחת עין אין לי אלא ממון שנאמר כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. נאמר כאן נתינה ונאמר להלן ונתן בפלילים. מה להלן ממון אף כאן ממון. וכן הוא אומר (במדבר ל"ה:ל"א) ולא תקחו כפר לנפש רוצח. רוצח לא אבל לאברין אתה לוקח כופר:

פסוק כא
פס'. ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת. ולמה הוא נאמר אלא להקיש בהמה לאדם ואדם לבהמה (ואדם) [מה אדם] עד שיכוין לו שנאמר (דבריה יט) וארב לו וקם עליו והכהו אף בהמה שיכוין לה. ומה בהמה עד שיעשה בה חבורה אף אדם עד שיעשה בו חבורה כגון מכה אביו ואמו אינו חייב עד שיעשה בהם חבורה. ומה מכה בהמה בחייה ולא במותה אף מכה אדם בחייו. זהו שאמרו רבותינו ז"ל חומר במקלל מבמכה שהמקלל לאחר מיתה חייב והמכה לאחר מיתה פטור:

פסוק כב
פס'. משפט אחד יהיה לכם. למדנו לדיני ממונות שהם בחקירה ובדרישה כדיני נפשות. מה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה כדי שלא תנעול דלת בפני לווין. אני ה', המתועד בסוד בית דין שלכם וכן הוא אומר (תהלים פב) אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. ג' שמות בפסוק זה [א] מכאן לשלשה שיושבין בדין שכינה שרויה ביניהן:

פסוק כג
פס'. וידבר משה אל בני ישראל. הזהירם על הדבר כדי לקדש את השם, ויוציאו את המקלל. שבית הסקילה היה חוץ לבית דין. וירגמו אותו אבן. מכאן שאם מת באבן אחת יצא. ד"א אבן לשון רבים כגון (בראשית ל"ב:ו') ויהי לי שור וחמור וגו'. ד"א אבן מכאן אמרו אבן היתה שם משוי שני אנשים נוטלה ונותנה על לבו וכו' הלכתא ובני ישראל עשו. לסמיכה ולדחיה ולתליה ולבל תלין נבלתו על העץ. כאשר צוה ה' את משה. אוי

להם לרשעים שמאבדין את העולם על דבר קל ועליהם אמר שלמה בחכמתו (קהלת ט׳:י״ח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. אבל הצדיקים אשריהן שקונין להם חיי העולם הבא ועליהם הכתוב אומר טובה חכמה מכלי קרב. כאשר צוה ה' את משה. לא שינו מציוויו של משה רבינו דבר:

פרק כה

פסוק א

פרשת בהר סיני

כתוב טובה חכמה מכלי קרב וחוטא אחד יאבד טובה הרבה: (קהלת ט׳:י״ח) ראה שלמה בן דוד בחכמתו שהחכמה טובה לו לאדם לפיכך לא שאל מלפני בוראו אלא החכמה שנאמר (מ"א ג) ויאמר אלהים שאל מה אתן לך. וכתיב (שם) ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע כי מי יוכל לשפוט את עמך (הרב) [הכבד] הזה. וזהו הכובד לפי שלבות בני האדם אינן שוין מי יוכל לעשות דבר ויאמרו הכל זה טוב הוא (וגו'). וכתיב (שם) הנה עשיתי כדברך והנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד וגו'. ולא יפה אמר טובה חכמה מכלי קרב שהרי כל המלחמות שעשו ישראל למעת בואם אל ארץ כנען לא יכלו לכבוש כל העולם תחת ידם כאשר נכבש תחת שלמה בחכמתו. וכן הוא אומר (שם ה) כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה. וחוטא אחד יאבד טובה הרבה שנאמר (שם י"א) ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' וגו'. ויאמר ה' אל שלמה יען אשר היתה זאת עמך ולא שמרת בריתי וחקותי וגו'. בוא וראה שרצה הקב"ה ונתן להם ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים אמר הקב"ה זרעו שש והשמיטו שבע כדי שתדעו שהארץ שלי ואני נתתיה לכם מורשה שנאמר כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה'. וחוטא אחד יאבד טובה הרבה והן לא עשו כן אלא חטאו ולא שבתו שמיטות ויובלות וגרמו להם גלות שנאמר כל ימי השמה תשבות. יאבד טובה הרבה כמה טובות אבדו ישראל עד שיערה עליהם רוח ממרום עד ישוב עד יכונן עד ישים את ירושלים תהלה בארץ. ויאמר ה' אל משה. ומה ענין שמיטה לענין הר סיני והלא כל המצות נאמרו מסיני אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני אף כולם מסיני:

פסוק ב

פס'. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם. לדורות. כי תבואו אל הארץ. אל הארץ המיוחדת. אשר אני נותן לכם. ולא עמון ומואב. ושבתה הארץ שבת לה'. להודיע כי

לה' הארץ. ברא את עולמו בששה ימים ונח ביום השביעי. נתן הארץ לחרוש ולזרע שש שנים ולשבות שביעית:

פסוק ג

פס'. שש שנים. אין מונין לשמטין וליובלות אלא לאחר י"ד שנה לאחר שכבשו וחלקו ונטל כל אחד ואחד חלקו שנאמר שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך עד שיהא כל אחד ואחד מכיר את כרמו נמצא אתה אומר כיון שעברו ישראל את הירדן נתחייבו בחלה ובערלה ובחדש הגיע ט"ז בניסן נתחייבו בעומר לסוף נ' יום נתחייבו בשתי הלחם. לי"ד שנה נתחייבו במעשרות התחילו מונין לשמטה לעשרים ואחת שנה עשו שמטה לס"ד עשו יובל. ואספת את תבואתה. מהו את תבואתה אם תבואת השדה היה צריך לומר את תבואתם אלא לכך נאמר את תבואתה של שנה ששית שנכנסת לשביעית שאם הביא התבואה מלפני ראש השנה אתה כונסה בשביעית:

פסוק ד

פס'. ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ. מהו שבת שבתון שתי שבתות להביא את שנחנטו פירותיהן בשביעית ולא נגמרו עד שנה שניה או שלישית שאתה נוהג בהן דין שביעית והן חייבין בפירות בשביעית שנאמר שנת שבתון יהיה לארץ מכאן אמרו במסכת שביעית בנות שוח שביעית שלהן שניה לשלש שנים. פירוש בנות שוח תאני חיורתי ואינן יפות כשאר כל התאנים. והא אם נחנטו בשביעית אין פירות להאכל עד שנה שניה לשמטה הבאה שהן עושות שלש השנים שביעית וראשונה ושניה. ולכל האילנות היא שנה שניה וחייבין פירותיהן במעשר ופטורין מן הביעור. ואלו בנות שוח נוהג בהן בשנה שניה דין שביעית פטורין הן מן המעשר וחייבין בביעור שנאמר שנת שבתון יהיה לארץ. וכן אמר רבי יהודה בפרסיות שביעית שלהם מוצאי שביעית שהן עושין לשתי שנים. שבת לה'. להודיע חומר השביעית שהרי שבת בראשית נאמרה בה שבת לה' ושביעית נאמר בה שבת לה'. שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. כל מלאבה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך כגון החרישה והעדור והניכוש והכיסוח והבקוע ואין מאבקין ואין מפרקין ואין מזבלין ואין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסלין באילן כל מלאכות שצורך השדה והכרם אסור ושאר מלאכות של (בית דין) מותרין:

פסוק ה

פס'. את ספיח קצירך לא תקצור. מלשון (ישעיהו י"ד:א') ונספחו על בית יעקב אלו שעלו מאליהן. לא תקצור. והא כתיב והיתה שבת הארץ לכם לאכלה. אלא לא לקצור כדרך הקוצרים. ואת ענבי נזירך לא תבצור. מן השמור בארץ אבל אתה בוצר מן המופקר. לא תבצור כדרך הבוצרים. מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצים אותם במקץ אבל

קוצהו בחורבה. ואין דורכין אותן בגת אבל דורך הוא בעריבה ואין עושין זתים בבד אבל כותש כל שהוא ומכניס לבודדיה. שנת שבתון יהיה לארץ. להביא פירות שביעית שהן אסורין עד חמשה עשר בשבט שהוא ראש השנה לאילן כדברי בית הלל:

פסוק ו

פס'. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה. מן השבות בארץ אתה אוכל ולא מן השמור. לכם. ולא לאחרים, לאכלה. ולא לסחורה. לאכלה. ולא להביא ממנה מנחות ונסכין. לך ולעבדך ולאמתך, אפי' עשירים אוכלין פירותם ספיחין. אם כן למה נאמר ואכלו אביוני עמך. מלמד שאין העשירים אוכלין אחר הביעור אבל העניים אוכלין אפילו לאחר הביעור. ולשכירך ולתושבך. אלו שכירים ותושבים מן הכנענים. הגרים עמך. לרבות את האכסנים:

פסוק ז

פס'. ולבהמתך. הראוי לאדם לאדם. לבהמה לבהמה. ולחיה אשר בארצך. ומה אם חיה שאינה ברשותך אוכלת, שהיא ברשותך לא כל שכן. אלא למה נאמר ולחיה. שלא תכניס תבואה מן הספיחים ותהא בהמתך אוכלת והולכת לעולם שלא יהו טעונין אלא פירות הראוין לאדם. אבל מאכל בהמה (תאמר כן) וכן מותרין לאצרם ולהאכילם לבהמתך כל השנה כולה ת"ל ולבהמתך ולחיה. כל זמן שהחיה אוכלת מן השדה הבהמה אוכלת מן השדה כלה לחיה מן השדה כיון שירד השלג. כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית. הפירות הנותרות טעונות ביעור אשר בארצך, מה שבארצך אתה אוכל ולא שתוציא חוץ לארץ. תהיה כל תבואתה לאכול. להביא הדלקת הנר. תבואתה. ולא שחת. מלמד שאינו אוכל אלא עד שיהו תבואתה. לאכול. ולא לעשות ממנה זילוף ומלוגמא ומשרה וכביסה:

פסוק ח

פס'. וספרת לך. בבית דין הדבר תלוי. שבע שבתות שנים יכול השבתות של שבע שנים יספור. ת"ל שבע שנים. שבע פעמים. אלו שבעה שמיטין. מלמד שצריך לומר יש לנו היום שבע שנים שהוא שבוע אחד. וכן כל שבע שבתות השנים. והיו לך ימי. אלו השנים. וכן הוא אומר (בראשית ה':ד') ויהיו [כל] ימי אדם אשר חי מלמד שסופר שני היובל:

פסוק ט

פס'. והעברת שופר. שמא תאמר שיעביר השופר בידו ת"ל תרועה שיתקע בשופר תרועה (שמא תאמר שיעביר השופר) תרועה יבבא. בחדש השביעי בעשור לחדש. למדנו מזה שתרועה שיתקע בשופר, התרועה הנאמרה בחדש השביעי באחד לחדש

שהיא בשופר מגזירה שוה כתיב הכא בחדש השביעי ולהלן בחדש השביעי למדנו לכל תרועה של חדש השביעי לא יהו אלא בשופר. והעברת. זו תקיעה לפניה. תעבירו. זו תקיעה לאחריה למדנו שכל מקום שנאמר תרועה יש תקיעה לפניה ולאחריה ומנין שלשון והעברת ותעבירו הם לשון הכרזה שנאמר (שמות ל"ו:ו') ויצו משה ויעבירו קול במחנה. וזו היתה הכרזה. כי התקיעה נמשכת בקולה כקול ההכרזה. ביום. ולא בלילה. הכפורים. שהוא דוחה את השבת (כד) שנא' בעשור לחדש ואפילו בשבת:

פסוק י

פס'. וקדשתם את שנת החמשים. זה יובל מה ת"ל שנה הואיל ואמר שנת החמשים אלא מלמד שמתקדשת והולכת מתחלת השנה מאחד בתשרי מכאן א"ר יוחנן בן ברוקה מראש השנה עד יום הכפורים היו עבדים יושבין וממתינין מתי יגיע יום הכפורים. תקעו בית דין בשופר מיד נפטרין לבתיהן. וקראתם דרור. דרור לשון חירות שרשותו בכל מקום שירצה ומוביל סחורה בכל הדירות. בארץ. בזמן שהדרור נוהג בארץ נוהג גם בחוצה לארץ. לכל יושביה. בזמן שיושביה עליה למדנו שכיון שגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות. יובל היא. מכל מקום אע"פ שלא תקעו. אע"פ שלא שלחו עבדים. פלוגתא דר' יוסי ור' יהודה וחכמים אומרים שלשתן מעכבות בו תקיעת שופר ושלוח עבדים והשמטת קרקעות. לפי שמקרא נדרש לפניו לפני פניו ולאחריו. פירוש לפניו דכתיב וקראתם דרור בארץ יובל היא. לפני פניו למעלה מזה הפסוק כתוב והעברת שופר תרועה. ולאחריו כתוב לא תזרעו ולא תקצרו. מכלל ששלשתן מעכבות. ושבתם איש אל אחוזתו. זה שנרצע לפני היובל שהיובל מוציאו. איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו. למה שהוחזקה משפחתו הוא שב לשררה שהיה בה:

פס'. יובל היא. על שם השופר שיוביל הקול נקרא יובל. וחשבון אותיות יובל עולין מ"ט*) שנת החמשים שנה לא שתהא נמשכת והולכת עד יום הכפורים הבא אלא מראש השנה ועד ראש השנה. לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה ולא תבצרו את נזיריה. כשם שנאמר בשביעית כך נאמר ביובל:

פסוק יב

פס'. כי יובל היא קדש תהיה לכם. מה קדש תופש את דמיו אף שביעית תופסת את דמיה. כיצד לקח בפירות שביעית בשר אלו ואלו מתבערין בשביעית בבשר דגים נתפשו דגים בדגים שמן יצאו דגים ונתפש השמן האחרון אחרון נתפש בשביעית והפירות עצמן אסורות. תהיה לכם. להימנות [א] ממנה. מן השדה תאכלו את תבואתה. כל זמן שאתה מוציא בשדה אתה אוכל ממה שאצרת בבית מן השביעית. כלה מן השדה אין אתה אוכל ממה שהכנסת בבית. מכאן אמר רבי אלעזר הכובש שלשה כבשים בחבית אחת

כגון כרוב וקשואין גדולים וקשואין קטנים אע"פ שכלה מן השדה (אין) אחד מהן אוכל והולך עד שיכלה מין האחרון שבחבית אבל הלכה כרבן גמליאל שאמר שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן החבית:

פסוק יג

פס'. בשנת היובל הזאת. זאת מוציאה עבדים ואין שביעית מוציאה הנרצעים שנאמר בשנת היובל הזאת. תשובו איש אל אחוזתו. לרבות את המוכר שדהו ועמד בנו וגאלה שתחזור לאביו ביובל:

פסוק יד

פס'. וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, למדה תורה דרך ארץ שלא תהא מוכר אלא לעמיתך ולא תהיה קונה אלא מיד עמיתך. מפני שהכנענים אנסים הם ומתעללים עלילות ברשע. אל תונו איש את אחיו (מכאן אמרו אין אונאה לקרקעות. שנאמר) מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד. מכאן אמרו אלו דברים שאין להם אונאה הקרקעות והעבדים והשטרות. קרקעות שנאמר מיד עמיתך הנקנה מיד ליד. עבדים שהרי הוקשו לקרקעות. שנאמר והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה. השטרות דכתיב ממכר דבר שגופו מכור יצאו שטרות שאין גופן מכור אלא הראיות לפיכך המוכר שטרותיו לבשם יש למו אונאה שהרי גופן מכור לכסות על פי צלוחיותיו. אל תונו איש את אחיו. באונאת ממון הכתוב מדבר. וכמה היא אונאה ארבעה כסף מארבעה ועשרים כסף לסלע שתות למקח. עד אימתי מותר להחזיר עד כדי שיראה לתגר או לקרובו. אחד הלוקח ואחד המוכר יש להם אונאה, כשם שאונאה להדיוט כך אונאה לתגר. איש את אחיו. מכל מקום בין אשה בין איש:

פסוק טו

פס'. במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך. מלמד שאין לו רשות לגאול פחות משתי שנים אחר היובל. במספר שני תבואות ימכר לך לא שנת שדפון ולא שנת ירקון ולא שביעית עולה לו מן המנין לפי שאין ראויות לתבואה:

פסוק טז

פס'. לפי רוב השנים וגו'. מלמד שבין סמוך ליובל בין מופלג הוא מן היובל הוא גואל אלא הכל לפי חשבון השנים. כי מספר תבואות הוא מוכר לך, להודיע מה גרם:

פסוק יז

פס'. ולא תונו איש את עמיתו. כיצד אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מה היו מעשיך הראשונים. אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מה היו מעשה אבותיך. היו חלאים באין עליו יסורין באין עליו לא יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו של איוב (איוב ד':ז')

הלא יראתך כסלתך וגו' זכר נא מי הוא נקי אבד וגו' ר' יהודה אומר אף לא יתלה עיניו על המקח ויאמר לו בכמה חפץ זה ואינו רוצה ליקח. ויראת מאלהיך וגו' אני ה' אלהיכם. להודיעך כח אונאת דברים. מכאן אמרו גדול אונאת דברים מאונאת ממון שהממון יש בו בחזירה ואונאת דברים אינן בחזירה:

פסוק יח

פס'. ושמרתם את חקותי ואת משפטי תשמרו. ליתן שמירה על החקים ושמירה על המשפטים. וישבתם על הארץ (עליה) לבטח. ולא מופחדים:

פסוק יט

פס'. ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשובע. שיהא אדם אוכל קימעא ושובע. וישבתם לבטח עליה. ולא מופחדין. עליה ולא גולים:

פסוק כ

פס'. וכי תאמרו מה נאכל. עתידים אתם לומר מה נאכל אם אין אנו זורעין מה אנו אוספין שנאמר הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו:

פסוק כא

פס' וצויתי את ברכתי לכם בשנה (השביעית) [הששית] לשביעית וליובל ולמוצאי יובל:

פסוק כב

פס'. וזרעתם את השנה השמינית. זו שמינית של אחר השמטה וכשהוא אומר שנה, זו תשיעית של אחר היובל. ואכלתם מן התבואה ישן. זו שנה תשיעית של אחר שמינית. עד בוא תבואתה תאכלו ישן. שתי פעמים ישן זה ישן נושן בן ג' שנים:

פסוק כג

פס'. והארץ לא תמכר לצמיתות. לחלוטין. כי לי הארץ. ואל תרע עינך בה. כי גרים ותושבים אתם. אל תעשו עצמכם עיקר, וכן הוא אומר (דברי הימים א כ"ט:ט"ו) כי גרים אנחנו [לפניך] ותושבים ככל אבותינו, וכן דוד אומר (תהילים ל"ט:י"ג) כי גר אנכי עמך תושב ככל וגו'. כל זמן שאתם בה שכינתי בתוכה נסתלקתם מתוכה שכינתי מסתלקת:

פסוק כד

פס'. ובכל ארץ אחוזתכם. לרבות בתים ועבד עברי. וכי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו, זהו שאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה על שום שנשא ונטל בפירות שביעית מוכר מטלטלין. לא הרגיש מכר מאחוזתו אלו שדותיו. מכאן למדנו שאין אדם רשאי למכור את שדהו אלא אם כן העני. מאחוזתו, ולא כל אחוזתו, ובא גואלו הקרוב אליו. מלמד שהקרוב קודם, וגאל את ממכר אחיו. לרבות את הנותן מתנה:

פסוק כו

פס'. ואיש כי לא יהיה לו גואל. וכי יש אדם בישראל שאין לו גואל אלא אין לו קרוב (כשהוא) גואל. והשיגה ידו. יד עצמו. ומצא כדי גאולתו. שלא ימכור ברחוק ויגאל בקרוב ברע ויגאול ביפה ולא ילוה ויגאל. כדי גאולתו. ולא יגאל לחציים:

פסוק כז

פס'. וחשב את שני ממכרו. מנין אתה למד מכרה לראשון במנה ומכר הראשון לשני במאתים (לשני במנה) מנין שאינו מחשב אלא עם הראשון ת"ל לאיש אשר מכר לו מכרה לראשון במאתים ומכר הראשון לשני במנה מנין שאין מחשב אלא עם האחרון כלומר לאיש שהוא בתוכה (דכתיב) ושב לאחוזתו לא דברתי במוכר למוכר אלא על אחוזה:

פסוק כח

פס'. ואם לא מצאה ידו די השיב לו. אינו גואל לחציים. והיה ממכרו ביד הקונה אותו עד שנת היובל א"ר שמעון מה טעם לפי שבהדיוט אם הגיע יובל ולא נגאלה חוזרת היא השדה לבעליה ובהקדש אם הגיע יובל ולא נגאלה חלוטה היא השדה להקדש. עד שנת היובל. שלא יכניס בה כלום. ויצא ביובל. אף מן ההקדש. ושב לאחוזתו. לרבות את האשה:

פסוק כט

פס'. ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה. שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון לא שהקיפוה מכאן ולהבא אלו הן בית חומה שלשה חצרות וכו' במסכת ערכין. אמר רבי ישמעאל למה מנו חכמים את אלו. בסוף מסכת ערכין. והיתה גאולתו עד תום שנת ממכרו. ולא שנה למנין עולם:

פסוק ל

פס'. ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה. לראשון ולא לשני שאם מכרה לראשון ועמד ומכרה לשני (ועמד) ואינו יודע אם שנה לראשון ואם שנה לאחרון לכך נאמר עד מלאת לו שנה תמימה שלש מאות וששים וחמשה ימים כמנין ימות החמה דברי רבי. וחכמים אומרים שנים עשר חדש ואם נתעברה שנה נתעברה לו. הבית (ולא) הראוין לדירה יצאו שדות שאינן בני דירה. אשר בעיר אשר לו חומה. פרט לבית הבנוי לחומה דברי רבי יהודה ר' שמעון אומר כותל החיצון היא חומתו ר' אלעזר ברבי יוסי אומר אשר לו חומה. הא לא חומה כתיב כלומר אע"פ שאין עכשיו והיה לו קודם לכאן. לצמיתות. לחלוטין דומה לו (איכה ג׳:נ״ג) צמתו בבור חיי כלומר גמרו חיותי וכן (תהלים קיט) צמתתני קנאתי כלומר גמרתני ואין בי עוד כח כך לצמיתות לגמרי. לקונה אותו לדורותיו. לו ולדורותיו:

פסוק לא

פס'. ובתי החצרים. אלו הכפרים. אשר אין להם חומה ולא שור אגר פירש שאם היו הבתים של חצרים נתפסים זה בזה בעיגול כל הכפר וכל הגגות של בתים. להם. כעין חומה ומגדלין כשאינן מוקפין חשובין. דבעינן חומה ולא שור אגר, סביב. פרט לטבריא שימה חומה לה שאם יש להם שלש שורות מוקפות חומה ובצד אחרים או מצולה או אגם אין זה מוקף חומה סביב. על שדה הארץ. מה שדה הארץ יצא ביובל בגרעון כסף אף זה כן ת"ל גאולה תהיה לו מיד. וביובל יצא. אלו שלשה כחות יפות יוצא בגרעון כסף וביובל ומותר לגאול פחות משתי שנים:

פסוק לב

פס'. וערי הלוים בתי ערי אחוזתם. מה ת"ל לפי שאמר גאולת עולם ולא גאולת שנים:

פסוק לג

פס'. ואשר יגאל מן הלוים. ואפילו לוי מן לוי. מן הלוים. לא כל הלוים כמו לנתין ולממזר. ויצא ממכר בית. ולא עבדים ולא מטלטלין. ועיר אחוזתו ביובל. ולא לוי שירש אבי אמו ישראלית, כי בתי ערי הלוים. עד שיהא לוי, היא אחוזתם בתוך בני ישראל. להגיד מה גרם. ד"א כי בתי ערי הלוים היא אחוזתם שלא לשנות. מכאן אמרו אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה ולא מגרש עיר לא עיר מגרש. א"ר אלעזר במה דברים אמורים בערי הלוים אבל בערי ישראל עושין שדה מגרש למה שלא להחריב את ערי ישראל:

פסוק לד

פס'. ושדה מגרש עריהם. לא ימכר ממכר עולם:

פסוק לה

פס'. וכי ימוך אחיך. א"ר יוסי ברבי חנינא בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר מטלטלין לא הרגיש לסוף מוכר שדותיו שנאמר ומכר מאחוזתו. לא באת לידו בסוף שהוא נוטל ברבית. לא באת לידו סופו מוכר את עצמו שנאמר כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך עד שהוא נמכר לעקר משפחת גר וכו' הלכתא במסכת ערכין. וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך. אל תניחהו שיפול למה זה דומה למשוי על גבי חמור עוזרהו במקומו אחד תופש בו והוא מעמידו. נפל לארץ חמשה אין מעמידין אותו. נאמר והחזקת בו. גר. זה גר צדק. ותושב. זה אוכל נבלות. וחי עמך. חייך קודמין לחייו:

פסוק לו

פס'. אל תקח מאתו נשך. ממנו אין אתה לוקח אבל אתה נעשה לו ערב. ובלבד שיעמידנו אצל הכנעני. נשך ותרבית איזהו נשך ואיזה הוא רבית. נשך. המלוה סלע בחמשה דינרין

וסאתים חטין בשלש מפני שהוא נושך. תרבית. המרבה בפירות כיצד לקח ממנו חטין מדינר אחד לכור וכך השער עמדו חטים בשלשים דינר אמר לו תן לי חטאי שאני מוכרן ולוקח לי בהן יין אמר לו הרי חטיך עלי עשויות בשלשים דינר והרי לך אצלי בהן יין ויין אין לו ואם יש לו חייב ליתן שאין זה רבית אלא סחורה היא אבל אם אין לו שכר המתנה היא ואסור. וחי אחיך עמך, דרש בן פטורי שנים שהיו מהלכים בדרך או במדבר ואין ביד האחד אלא כוס מים אם שותהו לבדו מגיע לישוב והוא חי ואם שותין אותו שניהן מתים, מוטב שישתו שניהן וימותו שנאמר וחי אחיך עמך. אבל רבי עקיבא דרש וחי אחיך עמך חייך קודמין לחיי חבירך:

פסוק לז

פס'. את כספך לא תתן לו בנשך. תנן התם בבבא מציעא. ואלו עוברין בלא תעשה המלוה והלוה והערב והעדים (והכתוב) אומר אף הסופר. עוברין על בל תתן לו ועל בל תקח מאתו ועל לא תהיה לו כנשה ועל לא תשימון עליו נשך ועל ולפני עור לא תתן מכשול. את כספך לא תתן לו בנשך בלוה הכתוב מדבר שלא יתן לו כספו בשביל רבית ובשביל מרבית הפירות לא יתן לו פירותיו. תאנא ר' ישמעאל בן אלעזר אומר מלוי רביות יותר ממה שמרויחין הם מפסידין ולא עוד אלא שמשימין משה רבינו חכם ותורתו אמת ואומרים אלו היה משה יודע ריוח בדבר לא היה כותבו. אתא רב דימי אמר מנין לנושה בחבירו מנה ויודע בו שאין לו שאסור לעבור לפניו כדי שלא לביישו ת"ל לא תהיה לו כנושה. בוא וראה עד כמה אבק רבית שאע"פ שאמר הדר בחצר חבירו שלא ברשות אין צריך להעלות לו שכר ואם הלוהו צריך להעלות לו שכר. אמר [ר'] שמעון בן יוחאי מנין לנושה בחבירו מנה ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום ת"ל נשך כל דבר אשר ישך אפילו דבור אסור. רבית קצוצה יוצאה בדיינין אבק רבית אינו יוצא בדיינין. תניא ר"ש בן אלעזר אומר כל שיש לו מעות ומלוה אותם בלא רבית עליו הכתוב אומר (תהילים ט"ו:ד'-ה') כספו לא נתן בנשך. הא למדת כל מלוה ברבית הללו מתמוטטין ועולין והללו שוב אין עולין. והלכתא מעות של יתומים אסור להלוותן ברבית אבל קרוב לשכר ורחוק להפסד מותר. וכן אמר רב יוסף בר חמא אמר רב ששת בב"מ והלכתא מרבין על השכר ואין מרבין על המכר בשכר אגר נטר לי:

פסוק לח

פס'. אני ה' אלהיכם. מכאן אמרו כל המקבל עליו עול רבית מקבל עליו עול מלכות שמים וכל הפורק מעליו עול רבית פורק ממנו עול מלכות שמים. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי. על תנאי כן הוצאתי אתכם כדי שתקבלו עליכם כל המצות, למדנו שכל הכופר

בעול רבית כופר ביציאת מצרים. לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. מכאן אמרו כל היושב בארץ ישראל מקבל עליו עול מלכות שמים:

פסוק לט

פס'. וכי ימוך אחיך. אינו נמכר אלא א"כ העני. ונמכר לך. (הא) לך (והא) נמכר בתחלה ולא לעובדי כוכבים וכה"א (דברים ט"ו:י"ב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. ד"א וכי ימוך אחיך. אע"פ שנתמכמך תנהוג בו מנהג אחוה. עמך. שלא תתגאה עליו. ונמכר לך. עונותיו גורמין לו לימכר ואעפ"כ לא תעבוד בו עבודת עבד שלא יטול לפניך כלים למרחץ. ד"א לא תעבוד בו עבודת עבד. בו אין אתה עובד עבודת עבד אבל בבן חורין אתה עובד עבודת עבד. מכאן אמרו כל עבודה שהעבד עובד תלמיד עושה לרבו חוץ מהנעלת סנדל ורחיצת פניו ידיו ורגליו. ודברים הללו במקום שאין מכירין התלמיד שהוא בן חורין. אבל במקום שהתלמיד ידוע לרבים והכל יודעין מחמת כבוד רבו הוא עושה מותר. ולכן אמרו לא ירחץ תלמיד עם רבו במרחץ אא"כ צריך לו:

פסוק מ

פס'. כשכיר כתושב. מה שכיר ביומו תתן שכרו אף זה ביומו תתן שכרו. מה תושב בטוב לו לא תוננו אף זה בטוב לו לא תוננו. יהיה עמך. עמך במאכל עמך במשתה עמך בכסות נקיה שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש אתה ישן על כרים והוא ישן על התבן. עד שנת היובל יעבוד עמך. שלא [א] תמסור אומנתו לאחר. מכאן אמר רבי אסור לאדם לירד לאומנת חבית:

פסוק מא

פס'. ויצא מעמך. שלא תהא אתה בכרך והוא בכפר. הוא בכרך ואתה בכפר. הוא ובניו עמו. מה הוא רבו חייב במזונותיו אף אשתו ובניו רבו חייב במזונותיהם. ושב אל משפחתו ואל אחוזת אבותיו ישוב. זה שנמכר שנה או שתים לפני היובל שהיובל מוציאו. ישוב. לרבות את האשה:

פסוק מב

פס'. כי עבדי הם. שטרי קודם עליהן ראשון ואין רשות לשום אדם עליהן לשעבדם. אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. על מנת כן ועל תנאי שלא ימכרו ממכרת עבד. ד"א לא ימכרו ממכרת עבד. שלא יעמידנו על אבן הלקח כמשפט העבדים שנלקחין מן האומות:

פסוק מג

פס'. לא תרדה בו בפרך. שלא תאמר לו החם לי חמים הזה ואין אתה צריך. ויראת מאלהיך. דברים שבלב הם שאם תאמר לו עדור לי תחת הגפן עד שאבא ואין אתה צריך. לכך נאמר ויראת מאלהיך:

פסוק מד

פס'. ועבדך ואמתך אשר יהיו לך. מגיד לך הכתוב שתזכה ויעבדוך עבדים ושפחות. מאת הגוים אשר סביבותיכם מהם תקנו. להביא ישראל שבא על שפחתו וילדה ממנו בן שאתה מותר להשתעבד בו. עבד ואמה, מה אמה אין לה קידושים אף עבד אין לו קידושין:

פסוק מה

פס'. וגם מבני התושבים הגרים עמכם. אלו בניהם ובנותיהם, הם עצמם מנין ת"ל מהם תקנו, וממשפחתם אשר עמכם. להביא אחד מן האומות שבא על הכנענית וילדה ממנו בן שמותר אתה לקנותו עבד שהוא ממשפחת האומות שהמשפחה אחר הזכר. אשר הולידו בארצכם. להביא אחד מן הכנענים שבא על אחת מכל האומות וילדה ממנו בן שאתה מותר לקנותו בעבד. שהרי האשה ילדה אותו והיא משאר האומות שלא נאסר אלא שבע אומות בלבד. אבל שאר האומות הותרו. והיו לכם לאחוזה. מה אחוזה נקנית בכסף ובשטר ובחזקה אף עבדים נקנים בכסף ובשטר ובחזקה:

פסוק מו

פס'. והתנחלתם אותם. אותם אתם מנחילין לבניכם ואין אתם מנחילין בנותיכם לבניכם. מכאן אמרו אין אדם מוריש זכות בתו לבנו. לבניכם אחריכם. שבנו של אדם אחריו בחזקת בנו, לרשת אחוזה, מה אחוזה אין לה אונאה אף עבדים אין להם אונאה, (פז) והיא עצמו מנין ת"ל או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד יצאו קרקעות. לעולם בהם תעבודו. אין לך בהם אלא העבודה בלבד, ובאחיכם בני ישראל איש. להביא את האשה. לא תרדה בו בפרך. בו אין אתה רודה אבל אתה רודה בבן חורין כענין של מעלה:

פסוק מז

פס'. וכי תשיג יד גר ותושב עמך. מי גרם לזה שיעשיר ותשיג ידו דבוקו עמך. ומך אחיך עמך. מי גרם לזה שיעני דבוקו לכנעני. ונמכר לגר תושב. [גר] זה גר צדק, תושב. זה גר אוכל נבלות. או לעקר משפחת גר. להביא את הנמכר לעבודה זרה עצמה:

פסוק מח

פס'. אחרי נמכר גאולה תהיה. שאם בא ואמר לך הריני נמכר לא תזקק לו אלא אחרי נמכר שלא יהו כל אדם אומר כן. גאולה תהיה לו. מיד אל תניחהו שיטמא. אחד מאחיו יגאלנו. מלמד שאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו:

פסוק מט

פס'. או דודו או בן דודו. זה אחי אביו או בן דודו זה בן אחי אביו. או משאר בשרו ממשפחתו יגאלנו. מלמד שהקרוב קודם. או השיגה ידו ונגאל. יד עצמו. ומה ת"ל יגאלנו יגאלנו ג' פעמים לרבות הגאולות שיהו כסדר זה:

פסוק נ
פס'. וחשב עם קונהו ודקדק עמו. עמו הוא מחשב ואינו מחשב עם (הראשון). משנת המכרו לו. עד שנת היובל. ואינו יוצא בשש. והיה כסף ממכרו, בכסף הוא נגאל ואינו נגאל בתבואה וכלים:

פסוק נא
פס'. אם עוד רבות בשנים לפיהן ישיב גאולתו. מלמד שהוא יוצא בגרעון כסף. ומנין שאינו מחשב אלא מנה ת"ל מכסף מקנתו שמכר לו במאתים ואינו יפה אלא מנה אינו מחשב עמו אלא מנה שנאמר כפי שניו ישיב את גאולתו:

פסוק נב
פס'. ואם מעט נשאר בשנים עד שנת היובל וגו'. שעבד עמו כפי שניו כפי שהוא שוה שאם נפל מדמיו אינו נותן לו לכנעני אלא כפי שניו:

פסוק נג
פס'. כשכיר שנה בשנה. נאמר כאן בנמכר לעובד כוכבים שכיר ונאמר בנמכר לישראל שכיר מה שכיר האמור לעובד כוכבים כשהוא נגאל ידו על העליונה לענין כפי שניו ולענין לפיהן ישיב את גאולתו מכסף מקנתו כדמפורש למעלה. לא ירדנו בפרך לעיניך. לעיניך אין אתה מצוה אלא [א] לעיניך:

פסוק נד
פס'. ואם לא יגאל באלה. בקרובים לשחרור שאם גאלוהו קרובים משחררין אותו ובשאר כל אדם לשעבוד רבי עקיבא אומר חילוף הדברים במסכת קדושין מפורש אין זה מדבר בעובד גילולים שישנו תחת ידיך. אם כן החמירה תורה על גזילו של עובד גילולים ק"ו על גזילו של ישראל. ויצא בשנת היובל הוא ובניו עמו. מלמד שבעובד גילולים שישנו תחת ידיך הכתוב מדבר:

פסוק נה
פס'. כי לי בני ישראל וגו'. על תנאי כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים שלא תשתעבדו. אני ה' אלהיכם. מלמד שהכל המשתעבד בהן למטה מעלין עליו כאלו הוא משתעבד בהן מלמעלה:

פרק כו

פסוק א
פס'. לא תעשו לכם אלילים. זה אחד מעשרה שמות שנתגנית בהן עבודת כוכבים. ופסל ומצבה לא תקימו לכם. זה המרקוליס שעל גבי הדרכים והחמנים שבראשי הגגות. ואבן משכית. זו רצפת אבנים. לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה. אבל אתה משתחוה על האבנים של בית המקדש. כי אני ה אלהיכם:

פסוק ב

פס'. את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו. למה נסמכו שני הפסוקין לענין של מעלה שלא יאמר זה הואיל ונמכר לעובד כוכבים ורבו מחלל שבתות אף הוא כן. לכך נאמר אלו שני הפסוקין. כלומר אע"פ שנמכר לעובד כוכבים לא תעשו לכם אלילים. את שבתותי ת תשמרו אני ה'. הזהירך הקב"ה על כל התורה שלא תחללה ושלא תשנה מכל המצות וגם יש לדמותה דוגמה שעל בני הגלות נאמרה פרשיה זו. וכי תשיג יד גר ותושב עמך. אלו ערי יהודה וירושלים שנאמר (איכה א':ה') היו צריה לראש. ומך אחיך עמו. מה גרם לאחיכם להשתעבד על שנתחברו עמו אעפ"כ אחרי נמכר גאולה תהיה לו. שנאמר (ירמיה נא) כי פדה ה' את יעקב וגאלו, או דודו או בן דודו (שיר השירים ב':ט"ז) דודי לי ואני לו. או בן דודו זה מלך המשיח שנאמר בו (תהילים ב':ז') אני היום ילדתיך. או השיגה ידו (זכריה ל) ושבת עד ה' אלהיך וגו' ושב ה' אלהיך את שבותך. ואם לא יגאל באלה ויצא בשנת היובל. (ישעיהו כ"ז:י"ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. כי לי בני ישראל עבדים. לא בני ישראל עבדים לאומות העולם. (ישעיהו נ"ז:ט"ז) כי לא לעולם אריב. אני ה' אלהיכם. על כרחכם. וכן הוא אומר (יחזקאל כ':ל"ג) והעולה על רוחכם וגו' חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם. לא תעשו לכם אלילים את שבתותי תשמרו אע"פ שגליתם לבין האומות לא תעשו כמעשיהם שנאמר (הושע ס) אל תשמח ישראל אל גיל (בעמים) [כעמים] אע"פ שפנית אליהם אל תעשו כמעשיהם והשבתות תשמורו ובבתי כנסיות ובבתי מדרשות תקבצו. אני ה'. נאמן לשלם שכר:

פסוק ג

פרשת אם בחקתי תלכו

כתוב טוב ה' לקויו לנפש תדרשנו: (איכה ג')

אמר ירמיהו הנביא טוב ה' לקויו שהרי הבטיח הקב"ה את ישראל ואמר להם (דברים ל':ז'-ח') ואתה תשוב ושמעת בקול ה' וגו' והותירך ה' אלהיך וגו'. לנפש תדרשנו. וכן הוא אומר (ישעיהו א':י"ט) אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו שהרי כתב משה בתורה אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ונתתי גשמכם. לכך נאמר טוב הארץ תאכלו:

אם בחקתי תלכו. מלמד שהקב"ה מתאוה שיהו ישראל עמלים בתורה ובמצות וכן הוא אומר (תהלים פא) לו עמי שומע לי. ואומר (ישעיהו מ"ח:י"ח) לו הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וגו' ויהי כחול זרעך וגו':

אם בחקתי תלכו. שתהיו עמלין בתורה וכן הוא אומר (משלי ט':ה') לכו לחמו בלחמי. ואת מצותי תשמרו שתהא ירא תורה על מנת שתשמור המצות. בעתם. ברביעיות.

ד"א ונתתי גשמיכם בעתם. בלילות. לפי שכל הלילה יורד הגשם ובבקר הרוח מנשב ומתפזרין העבים והאדם יוצא לפעלו. ונתתי גשמיכם. ולא גשמי כל הארצות. ומה אני מקיים (בראשית כ"ו:ד'-ה') והתברכו בזרעך כל גויי הארץ שבזכות ישראל השמים נותנין טלם והארץ נותנה יבולה שנאמר (תהלים פה) גם ה' יתן הטוב. וכשהן חוטאין השמים נעצרין. ד"א ונתתי גשמיכם. בלילי שבתות. ומעשה בימי שמעון בן שטח ובימי שלמצו המלכה שהיו גשמים יורדין בלילי שבתות עד שנעשו חטין ככליות ועדשים כדנרי זהב. וצררו מהם חכמים והניחום לדורות הבאים. להודיע כמה החטא גורם. ונתנה הארץ יבולה. כדרך שנתנה בברית עולם. ועץ השדה יתן פריו. כדרך שנתן בתחלת העולם לקיים מה שנאמר (תהילים קי"א:ד') זכר עשה לנפלאותיו:

פסוק ה

פס'. והשיג לכם דיש. שתהו עסוקים בדיש עד שמגיע הבציר. ובציר ישיג את זרע. שתהו עסוקין בבציר עד שיגיע זמן הזרע. ואכלתם לחמכם לשובע. לא שיאכל אדם הרבה וישבע אלא יאכל קימעא וישבע מפני שמתברך במיעיו, וישבתם לבטח בארצכם. שתהו יושבים לבטח בארץ ובחוצה לארץ:

פסוק ו

פס'. ונתתי שלום בארץ. מלמד שהשלום כנגד הכל. ושכבתם ואין מחריד. אינכם יראים מכל בריה. והשבתי חיה רעה מן הארץ. רבי שמעון אומר משביתן שלא יזיקו. כלומר בעולם יהו חיות אבל לא יזיקו. וכן הוא אומר (ישעיהו י"א:ו') וגר זאב עם כבש ופרה ודוב תרעינה ושעשע יונק. מלמד שהתינוק מישראל משעשע באצבעו לתוך גלגל עינו. וחרב לא תעבור בארצכם. אפילו חרב של שלום כגון פרעה שעבר בימי יאשיהו:

פסוק ז

פס'. ורדפתם את אויביכם ונפלו. שיהו נופלין איש בחרב רעהו:

פסוק ח

פס'. ורדפו מכם חמשה מאה. החלש שבכם. שהרי בגבורים כתיב (דברים ל"ב:ל') איכה ירדוף אחד אלף ומאה מכם רבבה ירדפו. היה צריך לומר מאה מכם שני אלפים ירדפו. שהרי לחמשה מאה, יבואו חמשים לאלף וחמשים לאלף אלא מה הוא ומאה מכם רבבה ירדפו הם הגבורים שהם אחד למאה שהרבבה מאה מאות. ד"א חמשה מאה ומאה רבבה, לפי רוב העם הגבורה. וכן לענין התורה לא דומין המרובין העוסקין בתורה למעוטין. וכן הוא אומר (משלי י"ד:כ"ח) ברב עם הדרת מלך. ואומר (איוב ל"ו:ה') הן אל כביר ולא ימאס. ואומר (תהילים נ"ה:י"ט) כי ברבים היו עמדי. אינו דומה אחד שיושב ועוסק בתורה לשנים שיושבין ועוסקין בתורה:

פסוק ט

פס'. ופניתי אליכם. אפנה מכל האומות שאחר שאפנה מן העובדי כוכבים אשוב אליכם לשלם שכרכם הטוב לכך נאמר ופניתי אליכם. ד"א ופניתי אליכם. שלא יהא לי עסק באומה אחרת כי אם בכם. והפרתי אתכם. בפריה ורביה. והקימותי את בריתי אתכם. לא כברית הראשונה אשר הפרתם אותה שנאמר (ירמיהו ל"א:ל"ב) אשר המה הפרו [את] בריתי. ברית חדשה כי לא תופר. שנאמר (שם) (לכן) הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה:

פסוק י

פס'. ואכלתם ישן נושן. מלמד שכל המתיישן נאה מחברו. וישן מפני חדש תוציאו. שיהו הגרנות מלאות חדש והאוצרות מלאות ישן ואתם מקפידים היאך נוציא ישן מפני חדש:

פסוק יא

פס'. ונתתי משכני בתוככם. זה בית המקדש. ולא תגעל נפשי אתכם. ומשאני גואל אתכם שוב איני מואס אתכם:

פסוק יב

פס'. והתהלכתי בתוככם. לעתיד לבא שנאמר (ישעיהו נ"ב:ח') כי עין בעין יראו בשוב ה'. והייתי לכם לאלהים. שיהא מוראי עליכם:

פסוק יג

פס'. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי. אני הוא שעשיתי עמכם כל הנסים במצרים. מהיות להם עבדים. יכול שהיו עבדים לעבדים ת"ל להם עבדים היו למלכים ולא עבדים לעבדים. ואשבור מוטות עלכם. המשיל הכתוב את ישראל לפרה שחורשין בה יותר מדאי ובא בעל הפרה ושיבר את העול וקצץ את הסמלון. כך ישראל שלטון זה בא ומשעבד והולך לו ושלטון זה בא משעבד והולך לו והמענה ארוכה שנאמר (תהלים קכו) על גבי חרשו חורשים. עד שהקב"ה ישקיף משמי קדשו. ואולך אתכם קוממיות. רבי יהודה אומר בקומה זקופה ולא יראים מכל בריה:

פסוק יד

פס'. ואם לא תשמעו לי, למדרש חכמים. ולא תעשו את כל המצות האלה. מה שכתוב בתורה. ואם לא תשמעו לי ולא תעשו. לא למדין ולא עושין:

פסוק טו

פס'. ואם בחקותי תמאסו. לסוף שאתם מבזים את החכמים. לבלתי עשות את כל מצותי. לסוף שהוא מונע את אחרים מלעשות. להפרכם את בריתי. לסוף שהוא כופר בעיקר וכופר במצות שנאמרו בסיני:

פסוק טז

פס'. אף אני אעשה זאת. באף אני בא עליכם. אשר בניתי אני אהרוס ואשר נטעתי אני אתוש. מידכם היתה זאת לכם. אין הרעה יוצאה מלפני לעולם שנאמר (איכה צ) מפי עליון לא תצא וגו'. והפקדתי עליכם. עד שהראשונה פקודה אצליכם אביא אחרת ואסמכה לה. בהלה. המבהלת את הבריות זה מכת מותן. את השחפת ואת הקדחת. מלמד שהוא נשחף בצונן ונקדח באש, שלא יהא לו מנוח על משכבו. מכלות עינים. שלא יהא סבור בעצמו שיחיה. ומדבות נפש. שאפילו אחרין לא יהו סבורין עליו שיחיה והם דואבים עליו. וזרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם. כנגד הבנים והבנות הכתוב מדבר שתהא עמל בהן ומגדלן והחטא בא וכלין. וכן הוא אומר (איכה ב׳:כ״ב) אשר טפחתי ורביתי. ד"א וזרעתם לריק זרעכם. שתזרעו ואינה צומחת. ואכלוהו. שאפילו תצמח אויביכם אוכלין אותה:

פסוק יז

פס'. ונתתי פני בכם. לא זכיתם שאהיה פונה עליכם לטובה. ופניתי אליכם לרעה. משל למלך שאמר לעבדו פונה אני מעסקי ועוסק בך לרעה. ונגפתם לפני אויביכם, שיהא המות הורג אתכם מבפנים והאויב מקיף אתכם מבחוץ. וכן הוא אומר מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. ורדו בכם שונאיכם. כלומר מכם ובכם יהיו שונאיכם שיחפשו מטמונות שלכם. ונסתם. מפני אימה. ואין רודה אתכם. מבלי כח:

פסוק יח

פס'. ואם עד אלה לא תשמעו לי. רבי אליעזר אומר אין הקב"ה מביא פורענות לישראל עד שהוא מעיד בהם תחלה שנאמר ואם עד אלה. ד"א ואם עד אלה. שלא יאמרו כלו המכות. עוד יש לי אחרות מאלה וכאלה. ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם. אתם עברתם לפני שבע עבירות בואו וקבלו עליכם שבע פורעניות. ד"א שבע לשון מרובה. כגון (משלי כ״ו:כ״ה) כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו, וכמו (שם כד) כי שבע יפול צדיק וקם. ד"א שבע כחטאתיכם:

פסוק יט

פס'. ושברתי את גאון עוזכם. זה בית המקדש שנאמר (יחזקאל כ״ד:כ״א) הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם ומחמד עיניכם ומחמד נפשכם. ר' עקיבא אומר אלו הגבורים. ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה. זו קשה מן האחרונה שבאחרונה הוא אומר והיו שמיך וגו'. שיהו השמים מזיעים כדרך שהנחושת מזיע והארץ לא תהא מזיעה כדרך שהברזל אינו מזיע. והיא משמרת פירותיה. אבל כאן הוא אומר ונתתי את שמיכם

כברזל ואת ארצכם כנחושה שלא יהו השמים מזיעין והארץ תהא מזעת כנחושת שהוא מזיע והיא מאבדת פירותיה:

פסוק כ

פס'. ותם לריק כחכם. זה יגיעו של אדם שמחסר את הכח שיהו משיאין כלות קטנות והן מתות וקובר את בתו ומאבד את ממונו. ולא תתן ארצכם את יבולה, מה שאתה מוביל לה שאתה זורעה אינה נותנת. ועץ השדה לא יתן פריו. שלא יהיה העץ חונט את פירותיו ובשעה שהוא מפרה נושרין פירותיו:

פירוש שבע עבירות מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים. וכנגד שבעה פעמים הכתובים בפרשה ואם. ואם לא. ואם בחקותי. ואם עד אלה. ואם לא. ואם באלה. ואם בזאת. אם בחקותי. שמכלל לאו אתה שומע הן:

פסוק כא

פס'. ואם תלכו עמי קרי. לשון קשוי. ד"א לשון מקרה כלומר עשיתם דיני עראי בעולם ולא עשיתם אותם קבע. אף אני אעשה אתכם עראי בעולם. ולא תאבו לשמוע לי. מודים לי ואע"פ שאתם מכירים אותי אתם חוטאין לי. ויספתי עליכם מכה שבע כחטאתיכם. כדרך שנאמר למעלה:

פסוק כב

פס'. והשלחתי בכם את חית השדה. שאפילו חיה שאין דרכה להזיק תהא מזקת. ושכלה אתכם. אלו הקטנים. והכריתה את בהמתכם. מבחוץ. והמעיטה אתכם. מבפנים. ונשמו דרכיכם. מבלי עובר:

פסוק כג

פס'. ואם באלה. שינה הכתוב בדבורו אלה לשון קשה. לא תוסרו לי. כענין שנאמר (ירמיהו ה':ג') הכיתה אותם ולא חלו כליתם מאנו קחת מוסר. והלכתי אף אני. כענין של מעלה. בקרי. אתם עשיתם מצותי עראי אף אני אעשה אתכם עראי בארץ:

פסוק כה

פס'. והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית. על שעברתם בריתי הכרתי אתכם. ונאספתם אל עריכם. מפני המצור. ושלחתי דבר בתוככם ונתתם ביד אויב. שיהא המות הורג אתכם מבפנים ושונאים מקיפין מבחוץ. ואם מוציאין את המת לקברו הם ניתנים ביד אויב:

פסוק כו

פס'. בשברי לכם מטה לחם. להביא כל מסעד לחם כגון הפולין והעדשין וכל מיני קטניות שהם סעד ללחם. ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד. מבלי עצים. והשיבו לחמכם במשקל. שתהא הפת פת ניפולין יהו יושבות ומשקלות אותו. ד"א והשיבו

לחמכם במשקל. ר' יוסי בן דורמסקית אומר משל ביד אדם איסר או פרוטה והוא יושב ומשקלו בדעתו מה אקח שאשבע אם אקח לחם אוכל ואשבע או אקח לי תמרים שמא אוכל ולא אשבע ואעפ"כ ואכלתם ולא תשבעו:

פסוק כז
פס'. ואם בזאת. שאין אחריה אזהרה אחרת:

פסוק כח
פס'. והלכתי עמכם בחמת קרי. כל המאוחר במכה קשה מחברתה כענין (ירמיהו ט"ו:ב') והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב וגו' ואמר רבא כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו לכך נאמר כאן בחמת קרי:

פסוק כט
פס'. ואכלתם בשר בניכם. כמעשיה שנהיה בשומרון על אודות האשה אשר צעקה אל יהורם בן אחאב מלך ישראל לאמר הושיעה אדני המלך. והמעשה שהיה בדואג בן יוסף בבית שני. ובשר בנותיכם תאכלו. להביא בנים שאכלו את אבותם שנאמר (יחזקאל ה':י') לכן אבות יאכלו בנים וגו':

פסוק ל
פס'. והשמדתי את במותיכם. אלו בתי עבודת כוכבים. והכרתי את חמניכם. אלו המנחשים והקוסמים שבישראל. ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם. במסכת סנהדרין אמרו פעם אחת מצא אליהו תינוק מוטל באשפה א"ל מאיזו משפחה אתה אמר לו ממשפחת פלונית אמר לו כלום נשתייר ממשפחה הזאת אמר לו לאו אלא הוא אמר לו רצונך שאלמדך דבר אחד שאתה חייבו אמר לו הן. אמר לו אמור בכל יום שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד מיד צעק ואמר לו הס כי לא להזכיר בשם ה' ומיד הוציא יראתו מחיקו ומחבקה ומנשקה עד שכריסו נבקעת ונפלה יראתו לארץ ונפל הוא עליה לכך נאמר ונתתי פגריכם על פגרי גלוליכם. וגעלה נפשי אתכם. זו הגולה ויש אומרים זה סילוק השכינה:

פסוק לא
פס'. ונתתי את עריכם חרבה. לרבות דרכים (ומזוזות), והשמותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם. אלו הקרבנות:

פסוק לב
פס'. והשמותי אני את הארץ. שלא יהו ישראל גולין הימנה והיא בטובתה. ושממו עליה אויביכם. שלא ימצאו בה קורת רוח:

פסוק לג

פס'. ואתכם אזרה בגוים. לא תהיו רואין זה את זה ומתנחמין זה את זה אלא ואזרם במזרה לכל רוח. ויש אומרים לטובתן של ישראל גזורו בכל המקומות שאם היו מקובצים היו העובדי כוכבים עולין עליהן למלחמה ולפי שהן משועבדים תחת העובדי כוכבים ומפוזרין אינם כלין. והרקותי אחריכם חרב. שאינה חוזרת במהרה כמים הנשפכין במורד. והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה, לפי שכל אדם שחוזר מהרה לביתו כאלו אין ביתו חרב. אלא מפני אורך הגלות נחשבו עריהן חרבה וארצם שממה:

פסוק לד

פס'. אז תרצה הארץ את שבתותיה. אמר הקב"ה אני אמרתי שתהיו זורעין שש ושומטין אחת כדי שתדעו שהארץ שלי ואתם לא עשיתם כן אלא עבדתם וגליתם עתה תהא שומטת מאליה כל שמטים שהיא חייבת לי. אז תשבת הארץ. להביא שמטים ויובלות:

פס'. כל ימי השמה תשבות. כנגד ימים שעברתם על השמטות תשבות בשוממותה:

פסוק לו

פס'. והנשארים בכם והבאתי מורך בלבבם. זו אימה ופחד דאגה ויראה. ורדף אותם קול עלה נדף, שאפי' העלין נדפין כסבורין שהאויבים באין עליהן כמעשה שהיה בימי רבי יהושע בן יהודה. ונפלו ואין רודף מבלי כח:

פסוק לז

פס'. וכשלו איש באחיו. איש בעונות אחיו. מלמד שכל ישראל ערבין זה לזה. ולא תהיה לכם תקומה. זו שעה שנלכדה ירושלים:

פסוק לח

פס'. ואבדתם בגוים. אין אבדן אלא גולה. וכן הוא אומר (תהילים קי"ט:קע"ו) תעיתי כשה אובד בקש עבדך. ואכלה אתכם ארץ אויביכם. כענין שנאמר (ירמיה נא) אכלני הממני נבוכדראצר. ואינה אכילה לגמרי אף כאן אינה אכילה לגמרי:

פסוק לט

פס'. והנשארים בכם ימקו בעונם. אלו רשעי ישראל שמוסיפין עונות בגלות. ואף בעונות אבותם. מלמד שבזמן שאוחזין מעשה אבותיהם בידיהן הן נידונין עליהן:

פסוק מ

פס'. והתודו את עונם ואת עון אבותם. לעת התשובה הן הדברים. כיון שהם מתודים על עונותיהם אני רחום ומרחם עליהם:

פסוק מא

פס'. אף אני אלך עמם בקרי, זו מדה טובה לישראל שלא יהו אומרין הואיל וגלינו בין האומות נעשה כמעשיהם. אבל איני מניחם אלא מעמיד אני נביאיי עליהן ומחזירם

אותם תחת כנפי השכינה שנאמר (יחזקאל כ׳:ל״ב) והעולה על רוחכם וגו'. או אז יכנע לבבם הערל. לצד התשובה. שכיון שמכניעין את לבם וחוזרין בתשובה מיד אני מרחם עליהם. ואז ירצו את עונם. מרצים הן את עונותיהן:

פסוק מב

פס'. וזכרתי את בריתי יעקב. כדאי הוא יעקב אבינו שיתלה זכותו להגן עלינו. ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר. ביצחק לא נאמר זכירה לפי שאפרו של יצחק נזכר לפני הקב"ה תדיר ואין צריך לומר בו זכירה שכבר זכור ועומד. ביעקב לא נאמר בו אף לפי שהיתה מטתו שלימה. ולמה פתח ביעקב לפי שהיה לו צער גידול בנים ולפי שישראל נקראו בשם יעקב הנקרא ישראל. ומנין לרבות זכות האמהות שנאמר את את את וכן הוא אומר (בראשית מ״ט:ל״א) שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו וגו'. ומנין שהברית כרותה לארץ שנאמר והארץ אזכור:

פסוק מג

פס'. והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה. בוא וראה כמה קשה אבק של שביעית שהרי אומר ענין פסוק זה למעלה אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה. ועוד חזר ואמר ותרץ את שבתותיה וכל כך למה לפי שהוא כופר במי שאמר והיה העולם שהרי אמר הקב''ה (ויקרא לב) כי לי הארץ זרעו שש והשמיטו שביעית כדי שתדעו שהארץ שלי היא. ועוד שהוא אומר (שם) וכי תאמרו מה נאכל וצויתי את ברכתי לכם. יען וביען. מדה כנגד מדה. יען על מה שעשו כל אלה. וביען על אשר עזבו את ברית ה' וגו'. במשפטי מאסו. אלו הדינין. ואת חקותי געלה נפשם. אלו המדרשות. בפרשת אם בחקותי. ברכם הקב"ה מאל"ף ועד תי"ו שנאמר אם בחקותי ועד קוממיות. שהם כ"ב אותיות. והאלות הם ח' מן וי"ו ועד מ"ם. ואם לא תשמעו לי ועד געלה נפשם. ושל משנה התורה הברכות בח' מן והיה עד לעבדם. מן וי"ו עד מ"ם הם ח' אותיות. והאלות הם כ"ב מן וי"ו עד ה"א שנאמר והיה אם לא תשמע עד ואין קונה:

פסוק מד

פס'. ואף גם זאת. עון המדבר. אף לרבות עון בעל פעור. גם לרבות עון האמורי. בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, וכי מה נשתייר להם והלא נמאסו ונגעלו וכל המתנות הטובות שנתנו להם ניטלו מהם אילולי ספר תורה נשתייר להם לא היו משונים מהכנענים. אלא לא מאסתים בימי כשדים ולא געלתים בימי יונים. לכלותם בימי רומיין. להפר בריתי אתם. במלחמת גוג ומגוג. כי אני ה' אלהיהם. לעתיד לבא שנאמר (דברים לב) כי חלק ה' עמו וגו':

פסוק מה

פס'. וזכרתי להם ברית ראשונים. מלמד שהברית כרותה לשבטים. אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני הגוים. וכן הוא אומר (ירמיהו ב':ב') הלוך וקראת באזני ירושלים וגו'. להיות לכם לאלהים אני ה'. ברית הוא לישראל שלא יכפרו בשם הנכבד. וכן דוד אומר (תהילים מ"ד:י"ח) כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך:

פסוק מו

פס'. אלה החקים והמשפטים והתורות, חוקים אלו המדרשות. המשפטים אלו הדינין. והתורות. אלו התורות הנאמרות בתורת כהנים. תורת העולה. תורת החטאת. תורת המנחה. תורת השלמים. תורת האשם. תורת המצורע. תורת הזב. תורת היולדת. תורת לזכר ולנקבה. אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. זכה משה רבינו להעשות שליח בין בני ישראל לאביהן שבשמים. בהר סיני ביד משה. מלמד שניתנה התורה הלכות ודקדוקין ופירושין על ידי משה רבינו מסיני:

פרק כז

פסוק א

וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל. בני ישראל מעריכין ולא עובדי כוכבים. כיצד הערך אמר ערכי עלי כערך האמור בתורה או ערך פלוני עלי כערך האמור בתורה שאם אמר דמי עלי שמין אותו כעבד הנמכר בשוק. חרש שוטה וקטן נערך אבל לא מעריך. ר' יהודה אומר בני ישראל נערכין ואין הכנענים נערכין. ואמרת אליהם. לרבות הגרים ואת העבדים. איש. פרט לקטן. כי יפליא. ביודע להפליא. נדר. בערכך. הקיש נדרין לערכים. מה נדרין בלא תאחר לשלמו. אף ערכין בלא תאחר לשלמו. בערכך. ערך כולו הוא נותן ואינו נותן ערך אבריו. נפשות. יכול אם העריך דבר שהנשמה תלויה בו כגון שהעריך ראשו או כבדו או אחד מאבריו שהנשמה תלויה בו לא יהא ערך ת"ל נפשות. ד"א נפשות. להוציא את המת. ד"א נפשות שאם העריך אפילו מאה נפשות צריך ליתן דמי ערכם. ד"א נפשות להביא את האשה (מעריכין אותה) שהיא בכלל נפש. ד"א נפשות שאינן בכלל דמים כגון מוכה שחין. יכול לא יהיו בכלל ערכים ת"ל נפשות מכל מקום ישנן בכלל הערכה:

פסוק ג

פס'. והיה ערכך הזכר. לא טומטום ואנדרוגינוס. מכאן אמרו במסכת ערכין טומטום ואנדרוגינוס נידרין ונודרין ומעריכין. אבל לא נערכין. מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה. שנת עשרים כשנת ששים מה שנת ששים כלמטה הימנה אף שנת עשרים כלמטה הימנה. והיה ערכך. אין הטומטום בכלל ערכים. אבל ישנו בכלל דמים. חמשים שקל

כסף. פתח הכתוב בגדול שבערכים. תנן התם אין בערכים פחות מסלע ולא יותר על חמשים סלעים, כיצד נתן סלע והעשיר אינו נותן כלום. פחות מסלע והעשיר נותן חמשים סלעים. ואמרינן בתלמוד מנא לן דכתיב וכל ערכך יהיה בשקל הקדש. כל ערכין שאתה מעריך לא יהו פחותין משקל ולא יתיר מחמשים דכתיב חמשים שקל כסף:

פסוק ד

פס'. ואם נקבה. הרי נקבה ודאית. היא פרט לטומטום ואנדרוגינוס. ואם מבן חמש שנים ועד בן עשרים שנה. נאמר כאן שנה ונאמר בששים שנה. לגזרה שוה מה להלן שנת ששים כלמטה אף בעשרים שנת עשרים עצמה כלמטה. ואע"פ שהוא לקולא:

פסוק ה

פס'. ואם מבן חדש. למדנו לערכין שאינו בפחות מבן חדש. מכאן אמרו כל שלא שהה שלשים יום באדם הרי זה נפל. תנו רבנן והמעריך פחות מבן חדש נותן ערך דמים:

פסוק ז

פס'. ואם מבן ששים שנה ומעלה אם זכר והיה ערכך חמשה עשר שקל ולנקבה ערכך עשרה שקלים. כל זמן שהאיש והאשה בבחרותם ערך האיש קרוב להיות כפול מערך האשה אבל משהזקינו אין ערך האיש כפול לערך האשה ואף לא קרוב שהאשה בזקנותה עבודתה קרובה לאיש:

פסוק ח

פס'. ואם מך הוא מערכך והעמידו. מלמד שצריכין העמדה והערכה פרט למת שאינו עומד. על פי אשר תשיג יד הנודר יעריכנו הכהן. המטלטלין בשלשה רבי יהודה אומר ואחד מהן כהן והלכה זו בפרק ראשון בסנהדרין. איש כי יפליא. תינוק ותינוקת שנדרו על עצמן או שהקדישו אם באה התינוקת יום אחד בי"ב שנה והתינוק בא יום אחד בי"ג שנה בודקין אותם אם אומרין יודעין אנו לשם מי נדרנו ולשם מי הקדשנו נדריהן נדר והקדשם הקדש. קודם הזמן הזה אע"פ שאמרו יודעין אנו לשם מי נדרנו ולשם מי הקדשנו אין נדריהן נדר ואין הקדשם הקדש. לאחר הזמן הזה אע"פ שאמרו אין אנו יודעין לשם מי נדרנו ולשם מי הקדשנו נדריהן נדר והקדשם הקדש. וכן לענין שום עונש אינו קרוי איש עד שיהא בן י"ג שנה ויום אחד ומעת לעת. והוא שהביא שתי שערות ואם הביא שתי שערות קודם הזמן הזה. ושתי שערות צריכות שיהא נוטות בעיקרן וזו הלכה לענין כל העונשין ולענין גטין ומיאונין ונדרים:

פסוק ט

פס'. ואם בהמה אשר יקריב ממנה קרבן לה'. אם אמר רגלה של בהמה זו עולה יכול תהא כולה עולה ת"ל אשר יתן ממנה לה' יהיה קדש אין כולה קדש. כיצד יעשה ימכור

לחיובי עולה ודמיה חולין חוץ מדמי אותה הרגל דברי רבי מאיר ר' יהודה ורבי יוסי ור' שמעון אומר כולה קדש שנאמר כל אשר יתן ממנה לה' כלומר אפילו כל שהוא אם הקדיש יהיה קדש לה' הכל:

פסוק י

פס'. לא יחליפנו. בשל אחרים. ולא ימיר אותו. בשלו. היכי דמי אי הקדיש מאחרים ותמורה שלו לא מצי למימר דאין אדם עושה תמורה בדבר שאינו שלו. ואי הקדיש שלו ותמורה של אחרים אין הקדשה תמורה דכתיב ואיש כי יקדיש את ביתו מה ביתו ברשותו אף כל דבר שברשותו אמר אביי לעולם הקדש של אחרים ותמורה שלו ובאמר אותו אחר כל הרוצה להמירו יבא וימיר. ומאי משמע דלא יחליפנו בשל אחרים חליפין משמע תצא זו ותכנס זו הינו דקא נפיק של אחרים מן לא יחליפנו דקא נפיק הקדש דאחרים לדידהו. תמורה ממיר לדיליה. טוב ברע או רע בטוב. אי זהו טוב. שקדם הקדשו את מומו. ולא שקדם מום קבוע להקדשו. אמר אביי ויכתוב קרא טוב ברע. או רע בטוב אמאי כתיב. הכי קאמר טוב מעיקרו עושה תמורה. רע מעיקרו אין עושה תמורה. וכן אמר טוב קדמאה וטוב בתראה תרוייהו (מותרין) שכתב קרא לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב קדמאה ובטוב בתראה תרוייהו למאי כתובין חד בטוב דלא ימיר וחד בטוב מעיקרו עושה תמורה רע מעיקרו אין עושה תמורה. ואביי אמר משיב ק"ו רע בטוב דקא מפיק רע ומייתי טוב לא ימיר. טוב בטוב דתרוייהו בהדדי נינהו לא כל שכן. ורבא אמר לך אין עונשין מן הדין. ואביי סבר גלויי מילתא בעלמא הוא. ואם המר ימיר בהמה בבהמה. מכאן שממירין מן הבקר על הצאן ומן הצאן על הבקר ומן הכשבים על העזים ומן העזים על הכשבים ומן הזכרים על הנקבות ומן הנקבות על הזכרים ומן תמימים על בעלי מומין ומבעלי מומין על התמימים ובלבד שלא יקדים מום קבוע להקדישו שנאמר לא יחליפנו ולא ימיר אותו. רבי שמעון אומר אין ממירין אלא אחד באחד. יהיה קדש. מה הוא מיוחד אף תמורתו מיוחדת. תנן התם הכל ממירין אחד אנשים ואחד נשים לא שאדם רשאי להמיר אלא שאם המיר (מותר) וסופג את הארבעים וכו' הלכתא במסכת תמורה:

פסוק יא

פס'. ואם כל בהמה. יכול בבהמה טמאה הכתוב מדבר כשהוא אומר ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך הרי בבהמה טמאה אמור הא אינו מדבר אלא בפסולי המוקדשים שיפדו. יכול יפדו על מום עובר ת"ל אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה'. יצא מום עובר שהוא כשר לקרב למחר. טמאה. לרבות את המתה יכול אפילו אמר הרי זה הקדש ומתה תפדה ת"ל והעמיד והעריך, את שיש לו העמדה יש לו הערכה. ואת שאין לו עמידה אין

לו עריכה. והעמיד את הבהמה לפני הכהן. הבהמה נפדית ואין העוף והעצים והלבונה וכלי שרת נפדין:

פסוק יב

פס'. והעריך הכהן אותה בין טוב ובין רע. אין פודין את הקדשים אכסרה. פירוש דבר שאינו מדוד ולא שקול ויש אומרים כערכך הכהן כן יהיה אחד אומר הרי הוא עלי בעשר סלעים ואחד אומר בעשרים ואחד אומר בשלשים ואחד אומר בארבעים ואחד אומר בחמשים ואח"כ חזר בו של חמשים ממשכנין מנכסיו עד עשר חזר בו ארבעים ממשכנין מנכסיו עד עשר חזר בו של שלשים ממשכנין בנכסיו עד עשר. חזר בו של עשרים ממשכנין מנכסיו עד עשר. חזר בו של עשר מוכרין אותה בשוה ונפרעין משל עשרים המותר:

פסוק יג

פס'. ואם גאול יגאלנה. לרבות את האשה. ואם גאול יגאלנה. לרבות את היורש. ויסף חמשיתו עליו, מה מצאנו בגאולות האמורות (למנין) הבעלים מוסיפין חומש אף גאולות האמורות כאן הבעלים מוסיפין חומש ואין כל אדם מוסיף חומש:

פסוק יד

פס'. ואיש כי יקדיש את ביתו קודש לה'. כשהוא אומר יגאל את ביתו הרי ביתו אמור הא מה אני מקיים יקדיש את ביתו מקדיש הוא מנכסיו. יקדיש לה'. מלמד שסתם הקדשות לבדק הבית. והעריכו הכהן בין טוב ובין רע. אין פודין את ההקדשו אכסרה. כאשר יעריך אותו הכהן כן יקום. הבעלים אומר בעשרים וכל אדם בעשרים הבעלים קודמין מפני שהן מוסיפין חומש. אמר אחד הרי היא עלי בעשרים ואחד סלע הבעלים נותנין עשרים ושש ואין הבעלים מוסיפים חומש על עילוי של זה וכו' הלכתא:

פסוק טו

פס'. ואם המקדיש. לרבות את האשה. יגאל את ביתו. לרבות את היורש. ויסף חמשית כסף ערכך עליו וקם לו. מלמד שאם נתן את הכסף הרי הוא שלו ואם לאו אינו שלו:

פסוק טז

פס'. ואם משדה אחוזתו יקדיש איש וגו' בחמשים שקל כסף. הרי היא גזרת מלך אחד המקדיש פסולת המחוז ואחד המקדיש בפרדיסות סיוסנוי כלומר בין בקרקע עושה הרבה בין בקרקע שאינו עושה אלא מעט נותן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף ופונדיון לכל שנה שהן מ"ט שקל ומ"ט פונדיון. טוביהו ברבי אלעזר ז"ל אמר קולבון הינו פונדיון דתניא במסכת שקלים וכמה הוא קולבון מעה כסף דברי רבי מאיר וחכמים אומרים חציו קולבון לפרוטרוט בא לפרש לנו דברי רבותינו (מח) שהוא חצי מעה.

ומה טיבו של פונדיון הזה קולבון לפרוטרוט שהרי סלע לסלע של הקדש מ"ח פונדיון שהסלע ארבעה דינרין שש מעה כסף דינר. מעה שני פונדיונין:

פסוק יז

פס'. אם משנת היובל יקדיש שדהו. כלומר זה האמור שיהא ארכו חמשים שקלים בזמן שמשנת היובל יקדיש שדהו שאם הקדישו מופלג מן היובל. בערכך יקום. לפי חשבון של זרע חומר שעורים:

פסוק יח

פס'. ואם אחר היובל יקדיש שדהו. שאם הקדישו מופלג מן היובל. שדהו. שאם היו שם נקעים פחות מעשרה טפחים או סלעים נמוכין מעשרה טפחים הרי הן נמדדין עם השדה אבל יותר מכן אין נמדדין עמו (וכו') לענין מקח וממכר. וחשב לו הכהן את הכסף על פי השנים. מלמד שאין מקדישין לפני היובל פחות משתי שנים. ולא גואלין לאחר היובל פחות משתי שנים. ד"א על פי השנים. מלמד שאין מחשבין חדשים להקדש, ונגרע מערכך. שאם אכלה ההקדש שנה או שתים לפני היובל שאתה נותן סלע ופונדיון בכל שנה ושנה:

פסוק יט

פס'. ואם גאל יגאל איש. לרבות את האשה. ואם גאל יגאלנו. לרבות את היורש. את השדה. מה ת"ל לפי שנאמר זרע חומר. בא לרבות בית לתך בית סאה ואפילו בית קב. ויסף חמישית כסף ערכך עליו וקם לו, אם נתן את הכסף הרי הוא שלו ואם לאו אינו שלו:

פסוק כ

פס'. ואם לא יגאל את השדה. בבעלים הכתוב מדבר. ואם מכר את השדה. הגזבר. לאיש אחר. ולא לבן. פירוש האח נקרא אחר אבל הבן לא נקרא אחר. ומה ראית לרבות את הבן. מרבה אני את הבן שהוא קם תחת אביו ליעידה ולעבד עברי והלכתא זו במסכת קדושין ובמסכת ערכין. וקשיא התם אדרבה מרבה אני את האח שכן הוא קם תחת אביו ליבום. כלום יש יבום אלא במקום שאין בן הא יש בן אין יבום מכלל דבן עדיף. ולא יגאל עוד. לכמות שהיה אינה נגאלת אבל לוקחה מיד הגזבר שתהא לפניו כשדה מקנה:

פסוק כא

פס'. והיה השדה בצאתו ביובל. מלמד שהשדה קרוי לשון זכר. קדש לה' כשדה החרם. מלמד שהכהנים נכנסין לתוכו ונותנין דמיו דברי רבי יהודה, רבי שמעון אומר נכנסין לתוכו אבל לא נותנין דמיו רבי אליעזר אומר לא נכנסין ולא נותנים (נח) והוא נקרא שדה רטושין. לכהן תהיה אחוזתו. מלמד ששדה שהוא יוצא לכהנים ביובל. וגאלו. אחד מן

הכהנים שלא יאמר הואיל והוא יוצא לכהנים ביובל הרי הוא שלי ת"ל כשדה החרם לכהן תהיה, אחזתו של כהן שלו ואין זה שלו אלא יוצא לכל אחיו הכהנים. תהיה. לשון נקבה. ושב אל האחוזה שהשדה נקרא לשון זכר:

פסוק כב

פס'. ואם את שדה מקנתו אשר לא משדה אחוזתו. להוציא את הלוקח שדה מאביו ומת אביו ואח"כ הקדישה שאינה שדה מקנה לפי שהיא שדה אחוזתו דברי ר' מאיר. ר' יהודה ורבי שמעון אומר הלוקח שדה מאביו והקדישה ואח"כ מת אביו יכול תהא לפניו כשדה מקנה ת"ל ואם משדה מקנתו ולא משדה אחוזתו יצא זה שהוא ראוי להיות שדה אחוזה. ושדה מקנה אינו יוצא לכהנים ביובל שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו:

פסוק כג

פס'. וחשב לו הכהן את מכסת. אלו הדמים. מלמד שהוא נותן את שויו וכמה שויו כענין האמור למעלה זרע חומר שעורים בחמשים שקל כסף. ונתן את הערכך ביום ההוא. מלמד שלא ישהה שאפילו מרגלית בדמים קלים אין לה אלא מקומה ושעתה:

פסוק כד

פס'. בשנת היובל ישוב השדה לאשר קנהו וגו'. יכול לגזבר הקונה ממנו ת"ל לאשר לו אחוזת הארץ. יכול אם יצא שדה לכהנים ביובל ומכרו הכהן והקדישו הלוקח כשיגיע היובל השני יכול יחזור לבעלים הראשונים ת"ל לאשר קנהו מאתו:

פסוק כה

פס'. וכל ערכך יהיה בשקל הקדש. מכאן אמרו אין בערכין פחות מסלע. ד"א בשקל הקדש פרט לעבדים ולשטרות ולקרקעות שאין פודין בהם. עשרים גרה יהיה השקל. למדך כמה הוא הסלע:

פסוק כו

פס'. אך בכור. אך מעוט לפי שאמר למעלה ואם המר ימיר בהמה בבהמה והיה הוא ותמורתו יהיה קדש. הוצרך לומר אך בכור שאין תמורת בכור קריבה. אשר יבכר לה'. מלמד שהבכור קדוש מעצמו ואינו צריך להקדישו. בבהמה לא יקדיש איש אותו. לא הבעלים ולא אחרים. אם שור אם שה לה' הוא. להביא שאר הקדשים שאין משנין אותם מקדושה לקדושה. לה' היא קריבה ואין תמורתו קריבה. ומה אני מקיים (דברים ט"ו:י"ט) כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' אלהיך. מצוה לקדשו לשום בכור ואם לא הקדישו מרחם הוא קדוש מעצמו. אבל לשנותן לקדושה אחרת כגון הקדש מזבח לא לכך נאמר לא יקדיש איש אותו. אלא לענין שנאמר (במדבר י"ח:י"ז) את דמם תזרוק על המזבח ואת חלבם תקטיר והבשר נאכל לכהנים, (דברים ט"ו:כ"א)

וכי יהיה בו מום וגו' לא תזבחנו לה'. אלא נאכל במומו לכהנים שנאמר (שם) בשעריך תאכלנו ומותר גם לבעלים. ד"א לפי שנאמר ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קדש. הוצרך לומר אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו. ר' ישמעאל ורבי עקיבא אומר בתורת כהנים שאינו מקדיש הקדש מזבח לפי שאין משנים בקדשים:

פסוק כז

פס'. ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך. מה בא ללמדנו והלא כבר נאמר ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריב וגו'. אלא בא ללמדנו לרבות המטלטלין שפודין בהן שנאמר ופדה בערכך בכל דבר חוץ מן העבדים ומן השטרות ומן הקרקעות ובלבד שהוא צריך לשום בכסף שנאמר וכל ערכך יהיה בשקל הקדש. ויסף חמשיתו עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה. ואם לא יגאל לבעלים. ונמכר בערכך. לכל אדם:

פסוק כח

פס'. אך כל חרם אשר יחרים איש לה' מכל אשר לו. ולא כל אשר לו וכן אמרו המבזבז מנכסיו לא יבזבז יותר מחומש. מאדם. ולא כל אדם. מלמד שהאיש מקדיש עבדו ושפחתו הכנענים ולא עבדו ושפחתו העברים לפי שאין גופן קנוי. ומבהמה. ולא כל בהמה. ומשדה. ולא כל שדה יכול אם החרים אדם את כלם יהיו מוחרמים לבך נאמר אך למעט דברי ר' אליעזר. א"ר אליעזר בן עזריה ומה אם להקדש אין אדם רשאי להחרים כל נכסיו. ק"ו שיהא אדם חס על נכסיו, לא ימכר. לגזבר. ולא יגאל. לבעלים. כל חרם קדש קדשים הוא לה'. אמר רבי יהודה בן בתירה מכאן שסתם חרמים לבדק הבית אבל אם פירש לכהן הרי הוא של כהן. רבי שמעון אומר הכהנים אין מחרימין לפי שהחרמים שלהם. הלוים מחרימין שאין החרמים שלהם. תנן התם במסכת נדרים כל כנוי חרמים כחרמים חרק חרך חרף כנוים לחרם:

פסוק כט

פס'. כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה. מלמד על מחוייבי מיתות לאחד שאמר ערכי עלי שהוא בלא יפדה. כי מות יומת. כשנגמר דינו למיתה הכתוב מדבר. רבי חנניה בן עקיבא אומר נערך מפני שדמיו קצובים אבל אין נידר לפי שאין דמיו קצובין:

פסוק ל

פס'. וכל מעשר הארץ. לרבות זרע השום והשחלים והגרגר. מזרע. ולא כל זרע להוציא זרעונים שאינן נאכלין כגון זרע לפת וזרע צנונות. מפרי העץ. לרבות כל פירות האילן ומנין לרבות את הירקות למעשר דכתיב וכל מעשר:

פסוק לא

פס'. ואם גאל יגאל. לרבות את האשה ואת היורש. איש. פרט לקטן, ממעשרו. ולא מעשר חבירו. ד"א ממעשרו. ולא כל מעשרו. פרט למעשר שנכנס לירושלים ויצא. חמשיתו יוסף עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה:

פסוק לב

פס'. וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט. מכאן שאין מעשרין מן הבקר על הצאן ולא מן הצאן על הבקר. אבל כבשים מתעשרין על העזים שהן בכלל צאן ומנין שאין מעשרין מן החדש על הישן שנאמר (דברים י"ד:כ"ב) היוצא השדה שנה שנה דברי ר' עקיבא. כל אשר יעבור תחת השבט. (עט) [א] פרט לטרפה שאינה עוברת. העשירי יהיה קדש. בין מנאן בשבט בין מנאן רבוצים או עומדין אע"פ שלא עברו. ד"א העשירי יהיה קדש ואפילו מעוברת אין מונים את העובר למנין הצאן אלא הוא ירך אמו ועולה בחשבון עשירי עם אמו מכאן יבינו ההדיוטים כי אין העובר נחשב בחשבון אותו ואת בנו. ד"א העשירי יהיה קדש לה'. אע"פ שלא קרא שמו עשירי. ואם קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי וי"א עשירי שלשתן מקודשין שנאמר העשירי יהיה קדש. כיצד יעשה. התשיעי נאכל במומיו והעשירי מעשר ואחד עשר קרב שלמים ועושה תמורה דברי רבי מאיר. אמר לו רבי יהודה וכי יש תמורה עושה תמורה אמר ר' מאיר אלו היה תמורה לא היה קרב. אמר רבא אפילו ר' דענוותנה הוא אמר משום ר' מאיר אמר רבי מאיר לא אמר בסוף מסכת הוריות:

פסוק לג

פס'. לא יבקר בין טוב לרע. שאע"פ שמצוה להביא מן המובחר שנאמר (דברים י"ב:י"א) וכל מבחר נדריכם אשר תדרו לה' יכול יהא מחפש ומוציא היפה ת"ל לא יבקר בין טוב לרע שהרי בבעלים מצוה זו תלויה להביא מן המובחר אבל לא בכהן שיכנס לעדרו של בקר הטוב שבצאן והמובחר ויטלנו שנאמר לא יבקר בין טוב לרע למדנו שאם המיר סופג את הארבעים מפני שהוא בלאו. ואם המר ימיר. לרבות את האשה ואת היורש. והיה הוא ותמורתו. בבכור הוא אומר לא יפדה והוא נמכר ובמעשר הוא אומר לא יגאל ואינו נמכר לא חי ולא שחוט ולא בעל מום. פירוש לפי שמצאנו גאולה נקראת קניה כענין שנאמר (רות ג':י"ג) אם יגאלך טוב יגאל. ממשמע שאינו נמכר:

פסוק לד

פס'. אלה המצות. שאין נביא רשאי לחדש דבר עוד מעתה רבי אומר מכאן שמעשר בהמה בעמוד ועשר. כאשר צוה ה' את משה אל בני ישראל. כדאי הוא השליח לשלוחו וכדי השליח למי שנשתלח אצלם אל בני ישראל. ד"א אל בני ישראל. זכות ישראל גרמה

להם שהרי הוא התחיל לידור במעשרות שנא' (בראשית כ"ח:כ"ב) וידר יעקב נדר לאמר. וכתיב (שם) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. בהר סיני. מלמד שכלם מסיני נאמרו. סינ"י כנגד שני חיי משה ועשרת הדברים:

במדבר

פרק א

פסוק א

הללויה כי טוב ה' זמרו לשמו כי נעים כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו: (תהילים קל"ה:ג'-ד')

טוב הוא הקב"ה לכל באי העולם וביותר עם ישראל שלא בחר בכל אומה ולשון כי אם בישראל שנאמר (תהילים קל"ה:ד') כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו. כשם שהסגולה חביבה לו לאדם יותר מכל ירושה ונחלה כך ישראל חביבין לפני הקב"ה יותר מכל העולם כלו. וכן הוא אומר (דברים י':ט"ו) רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם וגו' לפיכך אמר דוד הללויה כי טוב ה' זמרו לשמו כי נעים. אע"פ שהטובות של הקב"ה במלא הלולינו אין אנו מספיקין להללו כפי טובותיו. וכן הוא אומר (תהלים קו) מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו. לפיכך נאמר הללויה כי טוב ה' זמרו לשמו. שהוא מזכיר שמו הנכבד והנורא על כל מצוה ומצוה, ואח"כ מודיע שבחן של ישראל שלא בחר באומה אחרת זולתם כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו. בוא וראה מה כתיב בסוף ספר ויקרא (ויקרא כ"ז:ל"ד) אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל. והתחיל בספר רביעי וידבר ה' אל משה במדבר סיני שאו את ראש כל עדת בני ישראל. הרי כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו:

וידבר. הפסיק הענין של מעלה. וידבר לשון זריזות, (יהושע כ':ב') וידבר ה' אל יהושע תנו לכם את ערי המקלט. ה'. השם הנכבד והנורא אשר לא קריאתו ככתבו כענין (שמות ג':ט"ו) זה שמי לעלם. אל משה. כדי הוא השליח לשלוחו. במדבר סיני באהל מועד. בתחלה דבר הקב"ה למשה בסנה ואח"כ במדין שנאמר (שם ד) ויאמר ה' אל משה במדין. ואח"כ במצרים שנא' (שם יב) (וידבר) [ויאמר] ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים. ואח"כ בסיני שנאמר (שם כ) וידבר אלהים (אל משה) את כל הדברים האלה לאמר. משהוקם המשכן לא נדבר עמו אלא מאהל מועד בצניעות. באחד לחדש השני בשנה השנית. ומה ראה הדיבור לומר באיזה זמן באיזה מקום בכמה בחדש באי זה חדש באיזה שנה:

טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל אמר באיזה זמן דכתיב במדבר סיני בזמן שהיו במדבר סיני ולא בזמן שהיו באחד מן המסעות אשר מרעמסס ועד ירחו אלא בזמן שהם במדבר סיני. ומה בא ללמדנו שזה ספר רביעי שהרי נמנו בתחלת ירידת יעקב אבינו עם בניו במצרים. להודיע כי בשבעים נפש ירדו אבותינו מצרים. ובשניה נמנו בעלותם ממצרים. אלא שקיצר היחוס ולא נתיחסו אלא עד משה ואהרן שנאמר (שם ו) וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל. וכתיב (שם) אלה ראשי בית אבותם. לבסוף הכליל המנין שנאמר (שם יב) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה בשש מאות אלף רגלי ללמדך כמה פרו ורבו ישראל במאתים ועשר שנים. ובשלישית נמנו בעשית המשכן שנאמר (שמות ל׳:י״א-י״ב) וידבר ה' אל משה לאמר. כי תשא את ראש בני ישראל וגו' וכתיב (שם לח) בקע לגלגלת. וכתיב (שם) ויהי מאת ככר הכסף וגו'. וזה היה בשנה הראשונה אחרי שנשתברו הלוחות דכתיב (שם לב) ויפול מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש. ושהה עד פ' יום עד שניתנו לוחות השניים ואחרי כן נאמרה פרשת ויקהל ואז ניתנו השקלים ומהם נתנו לצקת האדנים. והשקלים ההם נקראו כופר. והמשכן הוקם בשנה השנית באחד לחדש הראשון וזה היה באחד לחדש השני בשנה (השלישית) שלא תאמר זהו שנאמר בכי תשא את ראש בני ישראל. אלא אותו החשבון היה לצורך היחוסין שכל פרשה שהקב"ה מגדל את ישראל מפרסם בה באיזה עת גדלם. וכן הוא אומר במתן תורה (שם יט) בחדש השלישי לצאת בני ישראל. וכן בהקמת המשכן. וכן בפעם הראשון דכתיב (במדבר י׳:י״א) ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש וכן לפי שהוא מודיע טהרת יוחסין הזכיר באיזה זמן ובאיזה מקום היה הדבור. באהל מועד. וכן הוא אומר (שמות כה) ונועדתי לך שם וגו', בכמה בחדש. באחד. להודיע שזה המעשה היה קודם שנעלה הענן מעל המשכן ליסע. באיזה חדש. לשנה השנית. להודיע שאין מוקדם ומאוחר בתורה שהרי כתיב (במדבר ט׳:ב׳) ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו שנאמר בפרשת בהעלותך והדבור היה בשנה השנית בחדש הראשון. למדנו שלא ניתנה התורה אלא לידרש. לצאתם מארץ מצרים. שלא תאמר להקמת המשכן הוא המנין, ד"א לצאתם מארץ מצרים יציאתם מארץ מצרים גרמה להתיחסם לדגלים, באותה שעה אמר לו לך אמור להם לישראל:

פסוק ב

פס'. שאו. פתח במשה לבדו וחזר ואמר שאו. אלא מתוך שאמר אלה הפקודים אשר פקד משה ואהרן ידענו שאהרן היה עמו אבל הדבור לא היה אלא למשה וזה מנין רביעי. והחמישי ע״י משה ואלעזר הכהן אחרי המגפה. משל לרועה שהיה רועה את עדרו ובא

זאב וטרף מהם ורצה בעל הצאן למנות את עדרו. והוא נקרא חומש הפקודים. שאו. בלשון גדולה וכן הוא אומר (מ"ב כה ירמיהו נ"ב:ל"א) נשא אויל מרודך את ראש יהויכין מלך יהודה ויוצא אותו מלך בבל [בשנת מלכו] (בשתים מלכותו) מבית הכלא. שאו את ראש. עשו להם הרמת ראש להודיע לכל באי העולם שהם מתיחסים מכל אומה ולשון. וכן הוא אומר (שיר השירים ד':י"ב) גן נעול אחותי כלה וגו'. כל עדת. מלמד שכלם נתיחסו ולא נמצא בהן פסול חוץ מבן הישראלית שנתפרסם. למשפחותם לבית אבותם. מלמד שמשפחת אב קרויה משפחה שישראל מתיחסים לאבות בכל מקום ואומות העולם מתיחסים לאמותם כענין שנאמר (שמואל ב כ"א:כ"ב) את ארבעת אלה ילדו להרפה בגת. היא ערפה היא הרפה שהיו דשים פלשתים בתשמישתה כריפות לכך לא נזכרו שמות אבותיהן של עובדי כוכבים כי אם במקומות ידועים והם כענין פר בן בקר אע"פ שאין לבהמות יחס אמר פר בן בקר. במספר שמות שהיו קוראין להם בשמותן. כל זכר לגולגלותם. שהיה מעביר אחד אחד:

פסוק ג

פס'. מבן עשרים שנה ומעלה. שאין שנת עשרים מן המנין. תפקדו אותם לצבאותם אתה ואהרן. הוא שאמר שאו את ראש:

פסוק ד

פס'. ואתכם יהיו איש איש למטה. כדי ליתן גדולה לכל שבט ושבט. וכן מצאנו שאין לך מן השבטים שלא העמידו (מלכים) ונביאים. איש ראש לבית (אבותם) [אבותיו] הוא. שלא יתגדל נשיא שבט זה על נשיא שבט זה;

פסוק ה

פס'. ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם. אתם עיקר להם. לראובן אליצור בן שדיאור וגו' עד לנפתלי אחירע בן עינן. אין אתה מוצא השבטים נמנין בכל מקום שוין אלא פעם מקדים זה ופעם מקדים זה ללמדך שכלם שוין לפני הקב"ה וכן הוא אומר (בראשית מ"ט:כ"ח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. שבטו של לוי לא נפקד עם שאר השבטים לפיכך לא היה ללוי נשיא שבט בפקוד בני ישראל. לבני יוסף לאפרים אלישמע בן עמיהוד. במרגלים ובנשיאים ייחס את יוסף על אפרים. ובמרגלים ובחלוק הארץ ייחס את יוסף על מנשה. זהו שאמר יעקב (שם מח) גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל ואולם וגו'. שפקודי בני אפרים ארבעים אלף וחמש מאות ופקודי בני מנשה שנים ושלשים אלף ומאתים. ובגדולה מתחילין מן הגדול. ובחלוק הארץ נתיחס יוסף על בני מנשה לפי שנתרבתה נחלתם. וכן הוא אומר (יהושע י"ז:ה') ויפלו חבלי בני מנשה עשרה מפני בנות צלפחד בן חפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה לכך נתיחס יוסף על בני מנשה בנחלות:

פסוק טז
פס'. אלה קריאי העדה, ביו"ד כתיב מלמד שכלם היו צדיקים והם היו בנתינת עשרת הדברות. שהרי בויקח קרח (במדבר טז) קריאי מועד חסר יו"ד על שהיו רשעים:

פסוק יז
פס'. ויקח משה ואהרן. מלמד שמשכן בדברים להודיע גדולתו של משה שביום שאמר לו הקב"ה למשה בו ביום כנסן אף הם לא נתעכבו. אשר נקבו בשמת. כתיב חסר וא"ו מלמד שכל הצדיקים כל זמן שגדולה מתוספת עליהן הם משפילין את עצמם:

פסוק יח
פס'. ואת כל העדה הקהילו כלם שוין ברציון אחד. באחד לחדש השני. היה הדבור למשה רבינו. באחד לחדש השני. היה המעשה להודיעך זריזותם. ויתילדו על משפחותם לבית אבותם. ויתיחסו וכן הוא אומר (בראשית ב':ד') אלה תולדות השמים והארץ:

פסוק יט
פס'. כאשר צוה ה' את משה ויפקדם במדבר סיני. לא שהיה שואל לו אמור כמה במשפחתך אלא היו עוברין בכבוד כחיילות של בית דוד:

פסוק כ
פס'. ויהיו בני ראובן בכור ישראל. במספר שמות. ד' במספר שמות מלאין. ראובן שמעון גד ומנשה לפי שנתחלקו מנחלת ארץ ישראל ונטלו נחלתם בעבר הירדן ונתנאו בעשרם. ובשמעון ולוי כתיב (שם מט) אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל צא מכאן לוי נשאר שמעון כדרך ראובן גד ומנשה:

פסוק מב
פס'. בני נפתלי תולדותם. כלם כתוב בהן לבני וכאן בני. מלמד שהיו [כל בניהם זכרים ולא היו להם נקבות:

פסוק מד
פס'. אלה הפקודים אשר פקד משה ואהרן ונשיאי ישראל שנים עשר איש. כדי לזכור להם זכות יעקב אבינו שנאמר בברכתו (שם) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר איש, לבני שמעון תולדותם למשפחותם [וגו'] פקודיו. מה נשתנה שמעון שנאמר בו פקודיו, מלמד שהיו עתידין להפקד משבטו שהרי חסרו בחומש הפקודים שלשים ושבעה אלף ומאה:

פסוק מה
פס'. ויהיו כל הפקודים שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים. ולהלן הוא אומר (שמות ל"ח:כ"ו) בקע לגולגולת מחצית השקל בשקל הקדש לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים למדנו שכל זמן שהיו ישראל עסוקין במלאכת

המשכן לא חסרו מהם נפש אחת. שבמלאכת המשכן נמצאו שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים ובשנה השנית נמצאו החשבונות שוות:

פסוק מט

פס'. אך את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל. אבל אתה נושא את שמותם לגדולה אחרת לצורך המשכן:

פסוק נ

פס'. ואתה הפקד את הלוים על משכן העדות ועל כל כליו ועל כל אשר לו המה ישאו את המשכן. במדבר. והמה ישרתוהו. בארץ ישראל. וכן הוא אומר בדוד (דברי הימים א ט"ו:י"ג) כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' (שם יג) פרץ בעוזא כיון שפשט עוזא ידו לאחוז בארון מיד מת כי ראה כי שמטו הבקר. וסביב למשכן יחנו. זה באהל מועד במדבר:

פסוק נג

פס'. והלוים יחנו סביב למשכן העדות, זה בית עולמים. דתנן במסכת תמיד בג' מקומות כהנים משמרין בבית המקדש. בבית אבטינס. בבית הניצוץ. בבית המוקד וכו':

פסוק נד

פס'. ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה. להיות הלוים חונים סביב למשכן כך עשו להזהיר עצמם שלא ליקרב למשכן:

פרק ב

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. זה אחד מעשרה מקומות שנדבר למשה ולאהרן:

פסוק ב

פס'. איש על דגלו באותות לבית אבותם. חיבה יתירה היתה למלך מלכי המלכים על ישראל והשרה אותם בדגלים כדי שלא יהו מעורבין. בוא וראה כשהסתכל בהם בלעם וראה אותם חונים לשבטיהם לא היה לו פתחון פה עליהם שנאמר (במדבר כ"ד:ב') וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו. וכן מצאנו באבינו יעקב כשבא ליפטר מן העולם קרא לבניו וברכם וצום שלא תהא בריה מגעת במטתו אלא בניו כיצד יהודה וישששכר וזבולן למזרח. אפרים מנשה ובנימן למערב. ראובן שמעון גד לדרום. דן אשר ונפתלי לצפון. וכן הוא אומר (בראשית מ"ח:ה') אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. מהו יהיו לי לצרכי לשאת את מטתי. דוגמה הם לבניהם שהן עתידין להקיף בחנייתם את המשכן בזה הענין לפיכך אמר לו הקב"ה למשה איש על דגלו באותות' לבית אבותם יחנו שלא לשנות מטכסים שנתן להם אביהם. שכשם שהקיפו את מטת אביהן כך יקיפו את משכני:

וכך היו הלוים חונים סביבות המשכן שנאמר והלוים יחנו סביב למשכן העדות. משה ואהרן ובניו וסמוך להם יהודה יששכר וזבולון שנאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה. בני קהת מן הדרום וסמוך להם ראובן ושמעון וגד. בוא וראה שהשבטים הסמוכים למשה ולאהרן כלם גדולים בתורה. יהודה (שם מט) לא יסור שבט מיהודה. יששכר (דברי הימים א י״ב:ל״ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. (שופטים ה׳:י״ד) ומזבולון מושכים בשבט סופר. על שהיו שכנים לתורה היו כלם בני תורה אבל השלשת השבטים הסמוכים לבני קהת שהיו בניו בני מחלוקת דכתיב (במדבר ט״ז:א׳) ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי נכנסו עמם במחלוקת שהרי און בן פלת מבני ראובן היה. וגם בחרו להם ארץ הגלעד. ושמעון יצא ממנו זמרי בן סלוא. בני גרשון מן המערב. וסמוכין להם אפרים ומנשה עמם ארבעה מארבע רוחות וארון וענן הולך דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. וענן שכינה שהיה ביניהן. ואחד מסיך על גביהן שנא׳ (במדבר י׳:ל״ג-ל״ד) וענן ה׳ עליהם יומם. הענן שהיה הולך לפניהם היה הורג נחשים ועקרבים ומשוה להם הדרך. והמסיך עליהן מפני השרב ומפני הצינה. סימן היה למשה רבינו כשמסתלק הענן אשר על המשכן היה אומר (שם יא) קומה ה׳ ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך כיון שהיה הענן מסתלק מיד היו מתקנין את עצמן למסע ומשוים כליהם על הבהמה. תקע בחצוצרות נסע יהודה ודגלו. תחלה הנשיא ושבטו אחריו ואשר חונים אחריו עמו יששכר וזבולון וסימניות לכל דגל ודגל מפה צבועה והעננים היו עומדין על גביהן וכמין קורה היה יוצא מתוך הענן שהיו יודעין לאיזה רוח הן הולכין וכך היה מסען לכל דגל ודגל. בדגל יהודה היה מצוייר בו ארי על שם (בראשית מ״ט:ט׳) גור אריה יהודה. דגל ראובן שני לו עם שמעון וגד מצוייר בו דודאים דמות אדם על שם (שם ל) וימצא דודאים:

פסוק יז

פס׳. ונסע אהל מועד מחנה הלוים בתוך המחנות. היו הלוים מורידין את היריעות ומקפלין. ומשימין את הקרשים על העגלות ושאר כל כלי הקדש היו נושאין בכתף. בדגל מחנה אפרים שלישי. עליו מנשה ובנימין מצוייר בו דמות שור על שם (דברים ל״ג:י״ז) בכור שורו הדר לו. דגל מחנה בני דן באחרונה שהיו גבורים במעמדם ועליו אשר ונפתלי מצוייר בו נשר על שם (שם לב) כנשר יעיר קנו שהיה שבט בני דן מאסף לכל המחנות והיה מעירם ומזרזם. ארבעה דגלים כנגד ד׳ חיות אשר תחת כסא הכבוד בד׳ פנים. וכך היו הולכין עד מקום שהיה רצון הקב״ה שיחנו. עמדו להם ענני הכבוד התחילו להעמיד אהליהם. ענן השכינה שהיה מהלך על המשכן היה מהלך על מחנה לויה באמצע המחנות הוא היה עומד תחלה. כיון שהיה עומד לו היו בני קהת ובני

לוי מעמידין את המשכן קודם לכל המחנות. וחונים כל אחד ואחד במקומו. וזו היתה גדולה ביד משה שלא היה ענן השכינה יורד למשכן עד שהיה משה אומר (במדבר י) שובה ה' רבבות אלפי ישראל מיד היו ענני כבוד באים ומקיפים אותם כך כיבדם הקב"ה ונתן טכסיס לכל אומה ולשון. יהי רצון מלפני אבינו שבשמים לחדש ימינו כקדם ולקיים עלינו מקרא שכתוב (מיכה ז':ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות וכתיב (הושע י"ב:י') עוד אושיבך באהלים כימי מועד. ד"א מאסף לכל המחנות שכל מי שנמשך אחריהן (מתקנים) המחנות היה נאסף אל מחנה דן לפי שהיה אחרון. ד"א מאסף לכל המחנות לא היו מתאספין עד שהיה בא דגל מהנה דן. והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה אהרן ובניו. כדי שיהו קרובים לתפלה:

פסוק לד

פס'. ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן (עשו) [חנו] לדגליהם וכן נסעו. מלמד שלא היו מקפידין זה על זה אלא שלום ורעות היה ביניהם. איש למשפחותיו על בית אבותיו. מלמד שלא היה בהם פסול:

פרק ג

פסוק ג

פס'. ואלה שמות בני אהרן. שקולין היו כנגד הכל. ואלה שמות בני אהרן. פתח במשה ובאהרן ומפרש שמות בני אהרן. מיכן אמר רבי שמואל בר נחמני כל המלמד את בן חבירו תורה כאלו הוא ילדו שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה. וכתיב ואלה שמות בני אהרן הכהנים המשוחים. הגונין וראוין למשיחה וגדולה:

פסוק ד

פס'. וימת נדב ואביהוא לפני ה' [וגו'] ובנים לא היו להם ויכהן אלעזר ואיתמר. מלמד שאם היה להם בנים בניהן קודמין לאחיהם. על פני אהרן אביהם. שמלאו מקום אביהם בחיי אביהם:

פסוק ו

פס'. הקרב את מטה לוי והעמדת אותו לפני אהרן הכהן ושרתו אותו. ת"ר ונלוו עליך וישרתוך בעבודתך הכתוב מדבר אתה אומר בעבודתו הכתוב מדבר או אינו מדבר אלא בעבודתם כשהוא אומר ונלוו עליך ושמרו הרי בעבודתם אמור. הא מה אני מקיים ונלוו עליך וישרתוך בעבודתך הכתוב מדבר. מיכן אמרו הכהנים שומרים בבית המקדש בבית אבטינס. ובבית הניצוץ. ובבית המוקד. והלוים בעשרים ואחד מקומות חמשה על חמשה שערי הבית. ארבעה על ארבע פנותיו. ה' על ה' שערי עזרה. וד' על ד' פנותיו מבחוץ. אחד בלשכת הקרבן. ואחד בלשכת הפרוכת. ואחד אחרי (הפרוכת). מנא

הני מילי אמר רב יהודה מסורא ואמרי לה במתניתא (דברי הימים א כ"ו:י"ז) [שנים] (למזרחה) ליום ששה לצפונה ליום ארבעה לנגבה ליום ארבעה ולאסופים שנים (עשר) לפרבר למערב [ארבעה] למסלה ליום אמרינן במס' תמיד האי דא פרבר חד הוא אחרינא הוא דאזיל ויתיב גביה משום דקאי אבראי. מאי לפרבר אמר רבה בר רב שילה כמאן דאמר כלפי בר:

פסוק ח

פס'. ושמרו את כל כלי אהל מועד ואת משמרת בני ישראל לעבוד את עבודת המשכן. וכן אמר למעלה לעבוד את עבודת המשכן. חד בשירה וחד (בהפשט וניתוח):

פסוק ט

פס'. ונתתה את הלוים לאהרן ולבניו נתונם נתונם, חסר יו"ד מלמד שנמסרו כולם כאיש אחד ולמה שתי פעמים אחד למשכן ואחד לבית העולמים. המה לו מאת בני ישראל. שנכנסו לוים לעבוד את הקדש תחת כל בכור בבני ישראל:

פסוק י

פס'. ואת אהרן ואת בניו תפקד, תמנה. ושמרו את כהנתם. קדשי קדשים. והזר הקרב יומת. זה עונש:

פסוק יב

פס'. ואני הנה לקחתי את הלוים מתוך בני ישראל. זה שאמר הכתוב (דברים י) בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי. תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל. דוקא שיפטר מכאן לויה שבכרה בנה פטור מחמש סלעים:

פסוק יג

פס'. כי לי כל בכור. בג' מקומות קדשו בכורות לישראל במצרים ובמדבר ובכניסתן לארץ. במצרים מה הוא אומר (שמות י"ג:ב') קדש לי כל בכור. במדבר הוא אומר (במדבר ח) כי לי כל בכור. בכניסתן לארץ הוא אומר (שמות י"ג:י"ב) והיה כי יביאך ה' אלהיך. והעברת כל פטר רחם לה'. ביום הכותי כל בכור. להגיד מה גרם. לי יהיו. כהויתן יהו. עשרים וארבעה מתנות כהונה הם. וכלם לאהרן ולבניו בכלל ופרט וברית מלח. ואלו הן עשר במקדש. וארבע בירושלים. ועשר בגבולין. י' במקדש. חטאת. וחטאת העוף. אשם ודאי. אשם תלוי. וזבחי שלמי צבור. ולוג שמן של מצורע. ומותר העומר. ושתי הלחם. ולחם הפנים. ושירי מנחות. וד' בירושלים. הבכורה. והבכורים. ומורם מתודה ואיל נזיר. ועורות קדשים. וי' בגבולין. תרומה. ותרומת מעשר. וחלה. וראשית הגז. ומתנות. ופדיון הבן. ופדיון פטר חמור. ושדה אחוזה. ושדה חרמים. וגזל הגר: פירושם חטאת. כגון חטאת יולדת וחטאת מצורע וחטאת נזיר ושאר חטאות כגון האוכל חלב ודם בשוגג או

מחלל את השבת בשוגג על אחת מן המצות שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת. כל חטאת שניתן דמה בחוץ. אבל חטאות הפנימיות כגון פר ושעיר של יום הכפורים ושל כהן משיח ופר העלם דבר של צבור לשריפה הן עומדין. חטאת העוף. כיצד היה מולק אותו חותך השזרה ומפרקת כלה עד שמגיע לושט או לקנה הגיע לושט או לקנה חותך סימן אחד או רובו ורוב בשר עמו. ובעולה שנים או רוב שנים ומזה מדמה על קיר המזבח והבשר נאכל לכהנים. אשם ודאי. ואשם נזיר. אשם מצורע. אשם מעילות. נפש כי תמעול מעל. אשם שפחה חרופה שנאמר (ויקרא י״ט:כ׳) ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והיא שפחה נחרפת לאיש והביא את אשמו מכל אלו מקריב את הדם ואת האמורים והנותר נאכל לכהנים לזכרים שנאמר (שם ז) זאת תורת האשם כל זכר בכהנים יאכל אותה. אשם תלוי כגון שהיו לפניו שתי חתיכות אחת של חלב ואחת של שומן ואכל אחת מהן ואינו יודע אי זה מהן אכל זהו אשם תלוי והאמורין והבשר לכהנים. זבחי שלמי צבור. אלו כבשי עצרת שנאמר (שם כג) ושני כבשים בני שנה (לז׳) [לזבה] שלמים. הדם והאמורין נקטר והשאר לכהנים. לוג שמן של מצורע. מצורע שנתרפא מביא כבש אשם ולוג שמן עמו מזה ממנו שבע פעמים ונותן על בוהנות ידיו ורגליו של מצורע ועל תנוך אזנו והנותר מן הלוג נוטלו הכהן. מותר העומר הנקרב בט״ז בניסן קומץ ממנו מלא קומצו למזבח והנותר לכהנים. שתי הלחם של עצרת חמץ ולחם הפנים מצה נאפים מערב שבת ונערכים בשבת. ולשבת הבאה מביאין אחרים ונאכלין הראשונים. שירי המנחות של מנחת מחבת ומנחת מרחשת וכן חלות וכן רקיקי מביאין לכהן וקומץ מלא קומצו למזבח והנותר נאכל לכהנים. ד׳ בירושלים הבכור. בכור בהמה טהורה בעדרו. ואפילו לכהן היה מקריב חלבו ודמו במזבח. והבשר נאכל לכהנים בירושלים כשהוא תם. אבל בעל מום נאכל לכהן בבל מקום שירצה. ואם רוצה להאכיל ממנו לישראל מותר. הביכורים היה יורד לתוך שדהו (ודשנו) גמר הפרי מביאין בטנא ואם היה רחוק מירושלים מיבשן. דתנן הקרובים מביאין תאנים וענבים והרחוקים מביאין גרוגרות וצמוקים. וקורא מן (דברים כ״ו:י״א) הגדתי היום עד ושמחת בכל הטוב. נאכלין לכהנים. המורם מן התודה. מי שהתנדב תודה סתם היה מביא כבש ומביא עשרים עשרונות י׳ חמץ וי׳ מצה שלשת מינין חלות. ורקיקין. ורבוכה. הכל ארבעים חלות נותן מהן ד׳ לכהנים שנאמר (ויקרא ז׳:י״ד) והקריב ממנה אחד מכל קרבן. ומן הכבש נותן חזה ושוק לכהנים. והנותר מן החלות ומן הכבש נאכל לבעלים. ומורם מאיל נזיר שסתם נזירות שלשים. ובמלאת ימי נזרו מביא קרבן חלות ורקיקים. ומבשל מן האיל בדוד שנאמר (במדבר ו׳:י״ט) ולקח הכהן את הזרוע בשלה מן האיל וחלת מצה אחת מן הסל

ורקיק מצה אחד ומניחן על כפי הנזיר. ומניח כהן ידו תחת יד בעלים ומניף. ונאכלין לכהנים עם חזה ושוק של איל. עורות קדשים. (ויקרא ז׳:ח׳) עור העולה אשר הקריב לכהן לו יהיה. וכן עורות תודה ושלמים ומעשר ופסח. י׳ בגבולין תרומה גדולה תרי ממאה. תרומת מעשר אחד מעשרה שהיה הלוי נותן לכהן מעשר מן המעשר. החלה הנפרשת מן העיסה משיעור מ״ג בצים וחומש ביצה. (דברים י״ח:ד׳) וראשית גז צאנך תתן לו. שעור משקל חמש סלעים ביהודה שהם עשר בגליל. המתנות. שנאמר (שם) וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זובחי הזבח. פדיון הבן. שכל מי שנולד לו בן זכר מאשה בתולה ואע״פ שיש לו בנים חייב לפדותו בחמש סלעים שנאמר (במדבר י״ח:ט״ו-ט״ז) ופדוייו מבן חדש תפדה. ולאחר שנטלן הכהן ורוצה להחזירם הרשות בידו. פדיון פטר (רחם) שנאמר (שמות י״ג:י״ג) ופטר חמור תפדה בשה. ואם אינו פודהו עורפהו בקופיץ מאחוריו. שנאמר (שם) ואם לא תפדה וערפתו ואחר שעורפו קוברו. ולמה עורפו אמרו חכמים הוא רוצה לאבד ממון הכהן לפיכך יאבד ממונו. שדה אחוזה. שהמקדיש שדה אחוזה שירש מאבותיו ורוצה לפדותה קודם היובל כל שדה שנזרעת כור שעורים היה פודה בחמשים שקל כסף ואם פחותה אם יתירה היה נותן לפי חשבון זה ואם עבר היובל ולא פדה (נעשה) לכהנים. שדה חרמים. שאם היה אחד מישראל אומר שדה זה יהיה בחרם שוב לא היה לו למכרה או לפדותה שנאמר (במדבר י״ח:י״ד-ט״ו) כל חרם בישראל לך יהיה. ונאמר (ויקרא כ״ז:כ״ח) כל חרם אשר יחרים איש לה׳ מכל אשר לו וגו׳ גזל הגר כגון שגזל אדם לגר ותבעו לדין ונשבע לו ומת הגר ואח״כ נודע לו שנשבע לשקר חייב להחזיר הגזל לכהן שנאמר (במדבר ה׳:ח׳) ואם אין לאיש גואל להשיב האשם אליו, האשם המושב לה׳ לכהן וגו׳ זה הממון. כל אלו נאמרו בברית מלה. שנאמר (שם יח) כל תרומות הקדשים אשר (יקדישו) [ירימו] בני ישראל וגו׳. ברית מלח עולם הוא בכלל שנאמר (שם) ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי כלל המתנות פרט אלו המפורשות שכתבנו ארבעה ועשרים מתנות כהונה. סליק״ו:

פסוק טו

פס׳. פקוד את בני לוי. בתחלה אמר אך את מטה לוי לא תפקוד וגו׳. וחזר ואמר פקוד את בני לוי. אלא מלמד שידע הקב״ה שישראל חוטאין והוא גוזר עליהן (שם יד) במדבר הזה יתמו ושם ימותו ובקש להוציאן מן הגזרה. כל זכר מבן חדש ומעלה תפקדם, חיבה נוספה להן שישראל נמנו מבן עשרים שנה ומעלה והלוים מבן חדש:

פסוק טז

פס׳. ויפקוד אותם משה. בוא וראה בפרטן של לוים אתה מוצא עשרים ושנים אלף ושלש מאות שהרי לגרשון משפחת הגרשוני פקודיהם שבעת אלפים ושש מאות:

פסוק כז
(**פס**'). ולקהת משפחת העמרמי ומשפחת היצהרי. במספר כל זכר מבן חדש ומעלה שמנת אלפים ושש מאות. למררי משפחת המחלי ומשפחת המושי כל זכר מבן חדש ומעלה ששת אלפים ומאתים. הכל עשרים ושנים אלף ושלש מאות וכתב כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן וגו' שנים ועשרים אלף, שאלה זו שאל קונתקוס הגמון את רבן יוחנן בן זכאי אמר לו שלש מאות אלו שלא הזכירם בכלל הלוים היו בכורות ואין בכור מפקיע בכור שכבר היה (קודם) [קדשן]. במסכת בכורות בתחלת המסכתא:

פסוק לב
פס'. ונשיא נשיאי הלוי. זה אמרכלא מאי אמרכלא אמר כלא על פיו היו עושין כל דבר ודבר:

פסוק לח
פס'. והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה ואהרן ובניו משה בחד מקום. אהרן בחד מקום. ובניו בחד מקום. מכאן אמרו בג' מקומות כהנים שומרים בית המקדש וכו':

פסוק לט
פס'. כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן. אהר"ן נקוד לפי שהדבור תחלת הפרשה למשה לבדו ואהרן נצטרף עמו אחרי כן:

פסוק מ
פס'. ויאמר ה' אל משה פקוד כל בכור זכר. מבאן אמרו כהנים ולוים פטורים לעולם שהרי פטרו את כל ישראל במדבר לא פטרו את של עצמן:

פסוק מו
פס'. ואת פדויי השלשה והשבעים והמאתים. שהרי עשרים ושנים אלף בכורות ישראל יצאו תחת עשרים ושנים אלף לוים עדפו בכורי ישראל שלשה ושבעים ומאתים שהוצרכו לתת חמשת שקלים:
פס'. ויפקוד אותם משה על פי ה', רבי יהודה הלוי בן שלום אומר מלמד שהיה משה הולך ועומד לו על פתח אהליהם והשכינה מקדמת ואומרת לו יש באהל זה כך. וכך יש באהל זה. שנאמר על פי ה':

פסוק נ
פס'. מאת בכור בני ישראל לקח את הכסף. אמר משה רבינו כיצד אעשה אם אומר לישראל תן לי פדיון בנך אמר לי כבר פדאו בן לוי. מה עשה משה הביא שנים ועשרים אלף פיתקין וכתב עליהם בן לוי. ומאתים ושבעים ושלשה כתב עליהם חמשת שקלים

בללם ונתנם בקלפי ואמר להם בואו טלו פתקיכון כל מי שעלה בידו בן לוי אומר לו כבר פדאך בן לוי. וכל מי שעלה בידו חמשת שקלים אומרים לו תן פדיונך וצא:

פסוק נא

פס'. ויתן משה את כסף הפדוים לאהרן ולבניו מחצה לאחרן ומחצה לבניו. על פי ה'. זו אחת מעשרים וארבע מתנות כהונה:

פרק ד

פסוק ב

פס'. נשא את ראש בני קהת מתוך בני לוי. נתיחס קהת מתוך בני לוי מפני כבודם של משה ואהרן. וכן אמר לו משה לקרח (כמדבר טז) המעט מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל ובקשתם גם כהונה. לפיכך נבדלו בני קהת לעבוד עבודת קדש הקדשים כמו שאומר בענין. ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה והורידו את פרוכת המסך וכסו בה את ארון העדות. כל אלו הבגדים שהיו מכסין בהן כלי הקדש נקראים בגדי שרד. ובני קהת נושאים בכתף. כדכתיב (שם ז) ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו:

פסוק יח

פס'. אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי. שלא ימותו בלא זמנם. ולא יבואו לראות כבלע את הקדש ומתו. רבותינו אמרו בשעת הכנסת כלים לנרתק שלהם. ודומה כבלע את הקדש שהוא לשון כבוי כלומר בשעה שיכסו אותם. כמו (בראשית מ"א:ז') ותבלענה השבלים הדקות שהיו מכבים את השבלים הטובות:

פסוק כב

כתוב טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו: (נחום א':ז')

בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם אם מורדת בו מדינה הוא עושה מלחמה עליה והורג את הרעים ואת הטובים. אבל הקב"ה אינו כן אלא בזמן שהוא כועס על מכעיסיו הוא מאבד את הרשעים וממלט את הצדיקים שנאמר ויודע חוסי בו. שהרי חטאו דור אנוש איבד אותם והציל את חנוך. חטאו דור המבול איבד אותם והציל את נח. חטאו הסדומיים איבד אותם והציל את לוט. חטאו המצריים הביא עליהם חשך. (שמות י':כ"ג) ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. הרי ויודע חוסי בו. חטאו ישראל במדבר פרע מהם חוץ משבטו של לוי. שנאמר (שם לב) ויאספו אליו כל בני לוי. אמר הקב"ה יודע אני מי נשתתף לעגלם ומי לא נשתתף. (במדבר ד':י"ח) אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי מתוך הלוים. וכן הוא אומר (שם א) אך את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל. כדי להוציאם מן הגזירה

שראה הקב"ה שעתידין ישראל להכעיס במדבר והוא גוזר עליהם (שם יד) במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקודיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה. יצאו הלוים שהיו פקודיהם מבן חדש ומעלה. לפיכך אמר הקב"ה (שם א) ואתה הפקד את את? הלוים על משכן העדות ועל כל כליו. ועל הכל בני קהת שהיו קרובין לשכינה שנא' (שם ג) ומשמרתם הארון והשלחן והמנורה והמזבחות. ושנים להם בני גרשון נושאי יריעות המשכן ומכסהו שנאמר נשא את ראש בני גרשון גם הם נשיאות ראש היה להם להיות עובדים לפני. וכן הוא אומר (תהילים ס"ה:ה') אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך. מבן שלשים שנה ומעלה. בחמשה זמנים הלוים נמנים מבן חדש מבן שלשים שנאמר מבן שלשים. מבן חדש להיות פוטרין את בכורי ישראל מבן (שלשים) ליטול מניות הלוים דכתיב בדברי הימים בפרשת יחזקיהו המלך דכתיב (דברי הימים ב ל"א:ט"ז) מלבד התיחס לזכרים מבן שלש שנים ולמעלה לכל הבא לבית ה' לדבר יום ביומו לעבודתם במשמרותם במחלקותיהם. מבן חמש ועשרים שנה מתחנכין לעבודה ולומדין כל חמש. ומבן שלשים היו מתחילין לעבוד. ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה:

פסוק כג

פס'. מבן שלשים שנה ומעלה עד בן חמשים שנה כל הבא לצבא צבא לעבוד עבודה באהל מועד. איזו היא עבודה שהיא צריבה עבודה הוי אומר זה השיר, כדתנן במסכת ערכין אין פוחתין מי"ב לוים העומדים על הדוכן. ואמרינן בגמרא כנגד מי אמר רב פפא כנגד תשעה כנורות וב' נבלים וצלצל שהם י"ב שנאמר בדברי הימים (דברי הימים א כ"ה:י') הוא ובניו ואחיו שנים עשר וכתיב (עזרא ג':ט') ויעמד (יהושע הוא ובניו אחריו קדמיאל) [ישוע בניו ואחיו קדמיאל ובניו] וכו'. לא היו אומרין לא בנבל ולא בכנור אלא בפה כדי ליתן הקול בנעימה. ותנן במסכת תמיד שהה לנסך הניף בסודרין. הקיש בן ארזא בצלצל ודברו הלוים בשיר. השיר שהיו הלוים אומרים בבית המקדש וכו' יהי רצון שיבנה במהרה בימינו. כיצד נמנו ישראל והלוים ביום א' מלמד שקרא משה רבינו לשרי האלפים ושרי האלפים לשרי המאות ושרי המאות לשרי העשרות ולוים ביום א'. תדע שהרי בימי דוד לא שב יואב מלמנות את ישראל עד תשעה חדשים ועשרים יום לפי שהיו ישראל מפוזרין בערים. אבל במדבר היו כלם מקובצים לפיכך נמנו ביום אחד. מכאן למדנו שאין מעבירין על המצות שאע"פ שלא מצאנו הקב"ה שאמר לו למשה למנותם בו ביום אמר מצוה הבאה בידי אקיימנה. וכן דוד אומר (תהילים קי"ט:ס') חשתי ולא התמהמהתי וגו':

פרק ה

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. כיון שנתיחסו ישראל איש על דגלו ואיש על מחנהו. מיד צוה לשלח מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש. פרה אדומה נשרפה בשני בניסן וטיהר כל ישראל בשנה השנית. בארבעה עשר שחטו ישראל פסחיהן ויום השבת היה כדתנן בסדר עולם, צו אין צו אלא זרוז מיד ולדורות. וישלחו מן המחנה צו אזהרה. שהרי כתיב (במדבר י"ט:כ') ואיש אשר יטמא ולא יתחטא וגו'. כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש. והוא הדין לשאר הטמאים שהרי ביולדת כתיב (ויקרא י"ב:ד') ואל המקדש לא תבא עד מלאת ימי טהרה. אלא אמר אלו והוא הדין לשאר הטמאין. רבי יהודה בן בתירה אומר הציווי לשון זירוז הוא שנאמר (דברים ג':כ"ח) וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו מכאן אמרו אין מחזקין אלא למחוזקין. ואין מזרזין אלא למזורזין. וישלחו מן המחנה. במחנה שכינה. מלמד שאין עונשין מן הדין שהרי אם נדהו טמאים ממחנה ארון הקל ק"ו ממחנה שכינה. כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש. לא שלשתן במקום אחד. במצורע (ויקרא י"ג:מ"ו) בדד ישב מחוץ למחנה מושבו. כל שהזב מטמא צרוע מטמא. חמור מצורע שמטמא בביאה. כל שטמא מת מטמא הזב מטמא חמור הזב שהוא מטמא תחת אבן מסמא כל שטבול יום מטמא טמא מת מטמא חמור טמא מת שהוא מטמא את האדם חמור טבול יום ממחוסר כפורים שהוא פוסל את התרומה. וישלחו מן המחנה. בכל אדם הכתוב מדבר:

פסוק ג

פס'. מזכר עד נקבה תשלחו. אחד גדולים ואחד קטנים במשמע. אלא שלא ענש הכתוב אלא א"כ הזהיר שנאמר (במדבר י"ט:כ') ואיש אשר יטמא ולא יתחטא ונכרתה מכל מקום מצוה לשלחם הא מה ת"ל מזכר עד נקבה תשלחו להביא מחנה שניה. אל מחוץ למחנה תשלחום. להביא מחנה שלישית מלמד שאין עונשין מן הדין. שאם ממחנה ארון משתלחין ק"ו ממחנה שכינה. לפיכך הוצרך לומר שלש מחנות. אל מחוץ למחנה תשלחום. להביא טומטום ואנדרוגינוס. ד"א אל מחוץ למחנה תשלחום להביא כלים הטמאים. ד"א מזכר עד נקבה תשלחו. מה זכר ונקבה מיוחדין לעשות אב הטומאה וטעונין שילוח אף כל שראוי לעשות אב הטומאה. ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שוכן בתוכם. מכאן אמרו שלש מחנות הן. מחנה ישראל מחנה לויה מחנה שכינה. מפתח ירושלים עד פתח הר הבית מחנה ישראל. מפתח הר הבית עד פתח העזרה ולפנים מחנה שכינה. אשר אני שוכן בתוכם. חביבין ישראל שאע"פ שהן טמאין שכינה ביניהם. וכה"א (ויקרא ט"ז:ט"ז) השוכן אתם בתוך טומאותם. אמר רבי יוסי הגלילי

בוא וראה כמה. החטא גורם שבתחלה לא היו ישראל לא זבין ולא מצורעין ומשפשטו ידיהם בעבירה אירעו. כתיב (שמות כ"ד:י"ז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר. לא יראים ולא מזדעזעים אבל משחטאו מה כתיב (שם לד) וירא אהרן וכל בני ישראל את פני משה כי קרן עור פניו וייראו מגשת אליו:

פסוק ד

פס'. ויעשו בן בני ישראל. להודיע שבחן של ישראל שכשם שאמר להם משה כן עשו. כאשר דבר ה' אל משה כן עשו בני ישראל. מה בא ללמד. ללמד שאף הטמאין לא עכבו:

פסוק ה

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. איש או אשה כי יעשו. למה נאמרה פרשה זו למד על גזל הגר שהרי בפרשת ויקרא כתיב (ויקרא ה':כ"א) נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו בפקדון וגו' מכל אשר ישבע עליו לשקר ושלם אותו בראשו וחמישיתו יוסף עליו. זהו שחייב אשם מעילות בא הכתוב ללמד על הגוזל את הגר ונשבע לו שישלם קרן וחומש לכהנים ואשם למזבח שכל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא א"כ נתחדש בה דבר. איש או אשה. השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. למעול מעל בה'. מלמד שכל המשקר בחבירו כאלו שקר בבוראו. אין מעילה בכל מקום אלא שיקור. ואשמה הנפש ההיא. לרבות טומטום ואנדרוגינוס. ד"א ואשמה הנפש ההיא. הגוזל ולא בניו. מכאן אמרו הגוזל את הגר ונשבע לו והלך להביא את הכסף ואת האשם ולא הספיק להביא עד שמת, היורשין פטורין מן האשם. אבל חייבין להחזיר את הקרן. והתודו את חטאתם אשר עשו. רבי נתן אומר זה בנין אב לכל המומתין שיטענו וידוי. ד"א והתודו את חטאתם אשר עשו. ולא אשר עשה אביו. והשיב את אשמו בראשו. זה הקרן שנקרא אשם ולפי שנשבע עליו לשקר. וחמישיתו יסף עליו. חומשו של סלע שיהא הוא וחומשו חמשה. וזה הוא חמש מלגיו. ונתן לאשר אשם לו, להביא שליח בית דין (והשליח) והיורש. רבי נתן אומר ונתן לאשר אשם לו. לבעל חובו של נגזל. שאם היה חייב לחבירו מנה ונמצא בעל חובו של נגזל מוציאין מזה ונותנין לזה:

פסוק ח

פס'. ואם אין לאיש גואל. א"ר ישמעאל וכי יש לך אדם בישראל שאין לו גואל. והלא נחלה ממשמשת והולכת עד ראובן משום דגמירי דלא כלי שבטא. אלא מה הוא ואם אין לאיש גואל בגוזל את הגר הכתוב מדבר שאם גזל את הגר ונשבע לו שישלם קרן וחומש לכהנים ואשם למזבח. רבי נתן אומר להשיב האשם אליו, להביא את האשה. האשם המושב לה'. בכסף הכתוב מדבר כלומר הממון שגזל ונשבע עליו נקרא אשם שכן הוא אומר למעלה למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא. ולפי שאין לאיש גואל ליקח

הממון נקרא האשם המושב לה'. ונותנו לכהן. שבאותו משמר. מלבד איל הכפורים. והוא האשם הנקרב דמו על גבי המזבח שגם הוא נאכל לכהן כדתנן בבבא קמא בפרק הגוזל (מתן) [נתן] כסף ליהויריב ואשם לידעיה. אשם ליהויריב וכסף לידעיה. אם קיים האשם יקריבוהו בני ידעיה. ואם לאו יחזור ויביא אשם אחר. שהמביא גזלו קודם שיביא אשמו יצא. אשמו עד שלא הביא גזלו לא יצא. אשר יכפר בו עליו. את שמכפרין עליו ואלו הן אנשי משמר:

פסוק ט

פס'. וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל אשר יקריבו לכהן לו יהיה. מלמד שהתרומה נוהגת בכל, רבי ישמעאל אומר וכי תרומה (מביאין) לכהן אלא לפי שנאמר (שמות כ"ג:י"ט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך אבל לא שמענו מה יעשה בהן לכך נאמר אשר יקריבו לכהן לו יהיה למד הכתוב שהבכורים לכהן:

פסוק י

פס'. ואיש את קדשיו לו יהיו. אלו תודה ושלמים ופסח ומעשר שני ונטע רבעי שנאמר (ויקרא י"ט:כ"ד) ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה'. קדש לבעלים וזה הדין דן ר' ישמעאל מעשר שני טעון הבאת מקום והוא של בעלים שהרי הוקש נטע רבעי למעשר שני בג' דברים שנקרא נטע רבעי קדש וטעון הבאת מקום ופדיון. ד"א ואיש את קדשיו לו יהיו. מבאן שטובת נתינה לבעלים שאע"פ שאמר הכתוב (במדבר י"ח:י"ט) כל תרומות הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' אין נוטלין אותו בזרוע. אלא הרי הן ברשות בעלים ליתנם למי שירצה. איש אשר יתן לכהן לו יהיה. שאם פדה את בנו לאחר שלשים יום ומת הבן אין האב יכול להוציא פדיונו מיד הכהן, ד"א איש אשר יתן לכהן לו יהיה. כדתנן בפרק הגוזל נתן את הכסף לאנשי משמר ומת אין היורשין יכולין להוציא מידו. ד"א איש אשר יתן לכהן לו יהיה. זוכה ויהיה לו ממון הרבה. ולמה נסמכה פרשת קדשים לסוטה לומר לך שאם לא זכה להביא קדשים לכהן סוף הוא מביא אשתו לכהן להשקותה:

פסוק יא

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם. לדורות. איש איש, אחד כהן ואחד ישראל. כי תשטה אשתו. רוח שטות נכנסה בה. אשתו. הראויה לו פרט אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לממזר ולנתין. ומעלה בו מעל. זה דבר ערוה:

פסוק יג

פס'. ושכב איש אותה. פרט לקטן שאינו איש. אותה. ולא אחותה כלומר אם שכב איש אותה נאסרה על בעלה אבל אם בא הוא עצמו על אחות אשתו לא נאסרה אשתו על עצמו. ואע"פ שהיה בדין שתהא אשתו אסורה עליו כשבא הוא על אחות אשתו מדין ק"ו שאם כשבא איסור הקל על איסור הקלה זה הנואף שבא על הנואפת. ולמה קוראהו איסור הקל לפי שאינו איסור כל ימיו שאם מגרשה בעלה מותרת לזה. מה שאין כן באחות אשתו שאם דרש את אשתו אחותה אסורה. ויהא איסור הקל אוסר אף אוסריו כלומר אסר הנואף את הבעל באשתו שהוא אוסריו מתחלה שכיון שקדש אדם את האשה אסורה היא על כל העולם אסר הבועל את הבעל שהוא אוסריו. כשבא איסור חמור האיש שהוא איסור חמור מתחלה שכיון שקידש אדם את האשה אסורה היא אסור חמור. אחות אשתו שאינה ניתרת בגט. אינו דין שתהא אשתו אסורה עליו בביאת אחותה שיהא אוסר את אוסריו כלומר האשה תהא אוסרת את אחותה בבעל עצמה שמחמת קידושיה נאסרה אחותה על הבעל והיה הדין שתאסר אשתו עליו מחמת ביאת אחותה ת"ל אותה. ולא את אחותה. וכן ולא את חמותה (ולא את הערוה של עולם) לא אסר את אשתו אפילו בא על חמותו. ונעלם מעיני אישה. הא אם ידע בה בעלה אינו רשאי להערים עליה להשקותה. ונסתרה והיא נטמאה. כמה שיעור סתירה כדי טומאה כלומר כדי ביאה וכמה כדי הקפת דקל. ונסתרה והיא נטמאה ועד אין בה. אין עדים לטומאה אבל יש עדים לסתירה. ועד אין בה. עדות אין בה שכל מקום שנאמר ועד אין בה הרי שנים אמור עד שיפרוט לך הכתוב אחד כגון (במדבר ל"ה:ל') ועד אחד לא יענה בנפש למות. למדנו דעדות שלימה אין בה. והיא לא נתפשה. הא אם נתפשה כלומר אם נאנסה לא נאסרה על בעלה. אבל בכהנת דין אחר בין נתפשה בין שלא נתפשה שהרי הגרושה אסורה לכהונה ומותרת לישראל. סוטה חמורה לא כל שכן. ד"א ועד אין בה אע"פ שהצריכה תורה שני עדים לכל דבר כאן די בעד אחד שאם קנא לה ונסתרה משקה על פי עד אחד מפני שרגלים לדבר. ואם יש בה עד אחד שנטמאה אין משקה אותה:

פסוק יד

פס'. ועבר עליו רוח קנאה. מה לשון קנאה לשון התראה כענין שנאמר (יואל ב) ויקנא ה' לארצו. כלומר התרה בהם באומות העולם שלא לשחת ארצו. ד"א רוח קנאה. שראה אותה מדברת עם השכנים וקפד בה ומנעה שלא לדבר עמם ומביא עליה קנאה מפני שמנעה לדבר עמו כתמול שלשום. וקנא את אשתו. רשות. דברי רבי ישמעאל. רבי אלעזר אומר חובה מפורש במסכת סוטה. והיא נטמאה או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו. רבי עקיבא אומר מה ת"ל נטמאה נטמאה ג' פעמים טמאה לבעלה ולבועלה

ולתרומה ר' ישמעאל אומר והיא נטמאה והיא לא נטמאה. מכאן שאין משקין אלא על הספק. ומכאן אתה דן לשרץ לספק טומאה ברשות היחיד שספיקו טמא. מה סוטה רשות היחיד וספיקו טמא אף בשרץ כן:

פסוק טו

פס'. והביא האיש את אשתו אל הכהן. רבותינו אמרו מוסרין לו שני תלמידי חכמים שמא יבוא עליה בדרך ומתרין בו: רבי יהודה אומר בעלה יהא נאמן עליה מק"ו מנדה שבעלה נאמן עליה, אמרו לו נחשדו על הסוטות ולא נחשדו על הנדות לפי שהיא ערוה חמורה ופורשין ממנה. והביא את קרבנה עליה. אינו מקיץ לה מכתובתה אלא משלו וכן כל קרבן שעליה. עשירית האיפה. שיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה. קמח שעורים. אע"פ שמנחת חוטא באה סולת זו באה שעורים שלא יהא קרבנה מהודר. שעורים. שהיא עושה מעשה בהמה לפיכך קרבנה מאכל בהמה. דברי רבן גמליאל הזקן. לא יצוק עליו שמן ולא יתן עליו לבונה. מגיד שאם נתן עליה שמן ולבונה עובר בלא תעשה. כשם שעובר על שמנו כך עובר על לבונתו. כי מנחת קנאות היא. להודיע מה גרם. מנחת קנאות שתי קנאות. כשם שקינא לבעל כך קינא לבועל כשם שקינא למטה כך קנא למעלה. מנחת זכרון. כל הזכרונות שבתורה לטובה וזו לרעה. ד"א מנחת זכרון אף זו לטובה. כענין שנאמר ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא. מזכרת עון לרעה. כענין שנאמר והיתה אם נטמאה. (יש אומרים פותחין לטוב תחלה לזכות) וזכות תולה לה במים המרים שנים עשר חדש דברי רבי ישמעאל זכר לדבר (דניאל ד':כ"ו) לכן מלכא מלכי ישפר עלך וגו'. וכתיב (שם) לקצת ירחין תרי עשר וגו'. וכתיב (שם) כולא מטא על נבוכדנצאר מלכא:

פסוק טז

פס'. והקריב אותה הכהן. אותה לבדה. מכאן שאין משקין שתי סוטות כאחת. והעמידה לפני ה'. שלא יעמדו עמה לא עבדיה ולא שפחותיה מפני שלבה גס בהן ולא (חזרה). לפני ה'. בשער ניקנור. מכאן אמרו ראש המעמד מעמיד את הטמאין בשער ניקנור ששם משקין את הסוטות:

פסוק יז

פס'. ולקח הכהן מים קדושים אץ קדושים אלא שקדשו בכלי. ואלו הן מי כיור בכלי חרש ולמה מים בכלי חרש. מלמד שאם היתה טהורה נחשבה כמים טהורים ואם נטמאה נחשבה ככלי חרש שאין בו ממש שכיון שנשבר שוב אין לו תקנה. ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן. ואפילו אם לא היה שם עפר מביא עפר ממקום אחר ומקדשו. איסי בן יעקב אומר להביא קרקע בית עולמים. וכן אמרו רבותינו במסכת סוטה היה

מביא כלי של חרס חדשה ונותן לתוכו חצי לוג מים מן הכיור. רבי יהודה אומר רביעית לוג. אמר רבה מפני מה אמרה תורה הבא עפר לסוטה שאם היתה טהורה נזרעת זרע כאברהם שאמר (בראשית י"ח:כ"ז) ואנכי עפר ואפר. ואם לאו חוזרת לעפרה שנאמר (שם ג) כי עפר אתה ואל עפר תשוב. נכנס להיכל ופנה לימינו ומקום היה שם אמה על אמה וטבלה של שיש וטבעת קבועה בה כשהוא מגביהה נוטל עפר מתחתיה ונותן כדי שיראה על פני המים. שנאמר ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן וגו'. ג' דברים בתורה כדי שיראו. רוק יבמה. ואפר הפרה. ועפר סוטה. רבי ישמעאל אומר אף דם הצפור:

פסוק יח

פס'. והעמיד הכהן את האשה לפני ה'. מקום שמעמידה בתחלה. שם מעמידה בסוף. ופרע את ראש האשה. כהן פונה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצות פריעה דברי רבי ישמעאל. רבי יהודה אומר אם היה בית חליצתה נאה לא היה מגלהו ואם היה שערה נאה לא היה סותרו. היתה מכוסה לבנים מכסה שחורים. היו עליה כלי כסף וכלי זהב קטליות ונזמים. מסלקה הימנה כדי לנוולה. וכל הרוצה לראות רואה חוץ מעבדיה ושפחותיה מפני שלבה סמוך בהן. שנאמר (יחזקאל כ"ג:מ"ח) ונוסרו כל הנשים ולא תעשינה כזמתכנה. היא גילה שערה לנואף. לפיכך בהן פורע את ראשה. ונתן על כפיה את מנחת הקנאות. אבא חנן אומר משום רבי אליעזר כדי ליגעה שמא תחזור בה. וא"כ חס הקב"ה על עוברי רצונו ק"ו על עושי רצונו. מנחת קנאות היא. תנן התם מביא את מנחתה בכפיפה וסופה בכלי שרת וכו' מתניתא. וביד הכהן יהיו מי המרים המאררים. מלמד שביד הכהן נהפכים להיות מרים. ד"א המרים נקראו על שם סופן שממררין את הגוף. המאררים מנינו כנגד אברים של שני בני אדם רמ"ח רמ"ח ללמדך שכשם שהיו בודקין את האשה כך היו בודקין את הבועל שלא יהא חוטא נשכר:

פסוק יט

פס'. והשביע אותה הכהן. הכהן משביעה ואינה נשבעת מאיליה. ואמר הכהן. בכל לשון שהיא שומעת. במסכת סוטה ואלו נאמרין בכל לשון פרשת סוטה וכו' ואמרינן בתלמוד מנא לן דכתיב ואמר (הכהן) לאשה. בכל לשון שהוא אומר. ת"ר מודיעין אותה בכל לשון שהיא שומעת על מה שהיא שותה ועל מה שהיא נטמאת ובמה נטמאת. על מה היא שותה על עסקי קנוי וסתירה ובמה היא שותה במקדה של חרש. על מה נטמאת על עסקי שחוק וילדות. ובמה היא נטמאת בשוגג או במזיד באונס או ברצון וכל כך למה כדי שלא להוציא לעז על מי המרים. אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית טומאה. מיכן אמרו פותחין בדיני נפשות בתחלה לזכות. ואומר לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים הרעים עושים. אל תגרמי לשמו של

הקב"ה שנכתב בקדושה שימחה על המים. אומרים לפניה דברי הגדה מעשה שאירע בכתובים הראשונים. כגון (איוב ט"ו:י"ח) אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם. ואומר לפניה דברים שאינן כדאי לשמען היא ובית אביה וכל משפחתה. רבי ישמעאל אומר מודיעין אותה כחן של מי המרים. אומרים לה הן דומין לסם יבש שנתון על גבי בשר חי ואינו מזיקו כשהוא מוצא מכה התחיל מחלחל, אם טמאה את שתי והנקי. ואם טהורה את הנקי ממי המרים:

פסוק כ

פס'. ואת כי שטית תחת אישך. זו ביאה כדרכה. וכי נטמאת. זו ביאה שלא כדרכה. ויתן איש בך את שכבתו. להביא את הסריס. מבלעדי אישך. (נ) להביא את אשת הסריס. על הכל מתנה עמה, ד"א ואת כי שטית. וכי יש אשה מזנה תחת בעלה אלא זו המשמשת עם בעלה ודעתה על אחר. וכן הוא אומר (יחזקאל ט"ז:ל"ב) האשה המנאפת תחת אישה תקח [את] זרים:

פסוק כא

פס'. והשביע הכהן. מכאן אתה דן לכל השבועות שבתורה שלא יהו אלא באלה. יתן ה' אותך ביו"ד ה"א. לאלה ולשבועה מכאן לעשות השבועה אלה מה שבועה ביו"ד ה"א אף אלה ביו"ד ה"א. בתוך עמך. בין במקום שמכיר בין במקום שאין מכיר. ד"א בתוך עמך. ועמה שלום. בתת ה' את ירכך נופלת. תנן התם במדה שאדם מודד בה מודדין לו. היא קשטה עצמה לעבירה לפיכך כהן מנוולה לכך מצאנו בסוטה שבמדה שמדדה בה מודדין לה. היא עמדה על פתח ביתה להראות לו יופיה. כהן מעמידה בשערי ניקנור ומראה קלונה, היא פרשה לו סודרין נאין על ראשה. לפיכך כהן נוטל סודר מעל ראשה ומניחה תחת רגליה. היא קשטה לו פניה. לפיכך פניה מוריקות. היא כחלה לו עיניה. לפיכך עיניה בולטות. היא קלעה לו שערה. לפיכך כהן פותרו. היא הראה לו אצבעותיה. לפיכך צפרניה נושרות. היא חגרה לו בצלצול. לפיכך כהן מביא חבל מצרי וקושרו למעלה מדדיה. היא פשטה לו ירכה לפיכך בתת ה' את ירכך נופלת. היא קבלתו על כריסה לפיכך ואת בטנך צבה. היא האכילתו מעדנים. לפיכך קרבנה מאכל בהמה. היא השקתו יין משובח בכוסות משובחין לפיכך כהן משקה אותה מי המרים במקידה של חרש. היא עשתה בסתר, יושב בסתר עליון שם בה פנים שנאמר (איוב כ"ד:ט"ו) ועין נאף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים. ד"א היא עשתה בסתר והקב"ה פרסמה בגלוי שנאמר (משלי כ"ו:כ"ו) תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל, ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בטן ולנפיל ירך. רבי יוסי אומר זה בטנו וירכו של בועל. מלמד שכשם שפורענות פוקדתה כך פוקדתו. ואמרה האשה אמן אמן. אמן

אם לא נטמאתי ואמן אם נטמאתי יבואו בה. אמן מאיש זה אמן מאיש אחר. אמן שלא שטיתי ארוסה ושומרת יבם וכנוסה. מיכן לגלגול שבועה מן התורה ;

פסוק כג

פס'. וכתב את האלות האלה הכהן בספר. על ספר. על המגלה אמר רבה מגלת סוטה שכתבה בלילה פסולה. כתיב הכא ועשה לה הכהן את כל התורה הזאת וכתיב התם (דברים י"ז:י"א) על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה. מה משפט ביום אף מגלת סוטה ביום. האלה. שלא יכתבנה למפרע. תנן התם בא לו לכתוב את המגלה מאיזה מקום הוא מתחיל וכותב. אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית טומאה תחת אישך הנקי. ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת לא היה מפסיק. דברי רבי יוסי (הגלילי). ומחה אל מי המרים. בדבר הנימוח הוא כותב. מכאן אמרו אין כותב לא על לוח ולא על הנייר אלא על המגלה כתיב על ספר. והלא דברים ק"ו ומה אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמר הקב"ה השם שנכתב בקדושה ימחה על פני המים. ספרי המינים שמטילין איבה על אחת כמה וכמה שיטחו מן העולם. ומחה אל מי המרים. מגיד הכתוב שעושה המים מרים:

פסוק כד

פס'. והשקה את האשה. מלמד שאם נמחקה מגלה ואמרה איני שותה מערערין אותה ומשקין אותה בעל כרחה. נמחקה המגלה ואמרה טמאה אני המים נשפכין ומנחתה מתפזרת אבית הדשן. ואין מגלתה כשרה להשקות בה סוטה אחרת משום דבעינן וכתב לשמה:

פסוק כה

פס'. ולקח הכהן מיד האשה. ולא מיד שלוחה. מיד האשה שאם פירסה נדה לא היתה שותה. את מנחת הקנאות והניף את המנחה. מוליך ומביא מעלה ומוריד. לפני ה'. במזרח. והקריב אותה אל המזבח. לימד על מנחת סוטה שטעונה הנפה והגשה:

פסוק כו

פס'. וקמץ הכהן מן המנחה את אזכרתה והקטיר המזבחה. שהקטרת הקומץ קראו הכתוב אזכרה. ואחר ישקה את האשה את המים. שלש השקאות כתוב בסוטה. והשקה את האשה, והשקה את המים. ואתר ישקה את האשה את המים. מיכן אמרו ג' דברים מעכבין בסוטה. עד שלא קרב הקומץ. ועד שלא נמחקה המגלה. ועד שלא תקבל עליה שבועה:

פסוק כז

פס'. והשקה את המים. רבותינו אמרו במסכת סוטה בפרק היה נוטל והשקה קמא לגופו. שמשקה ואח"כ מקריב את קרבנה. ואחר ישקה את האשה מיבעי ליה לשרישומו ניכר שצריך למחקה כראוי. והשקה בתראה שאם נמחקה המגלה ואמרה איני שותה משקין אותה על כרחה. והיתה אם נטמאה ותמעל מעל באישה. בין כדרכה בין שלא כדרכה. ובאו בה. בכל גופה. תנן התם אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות והיא מתמלאת גידים והוא אומר הוציאוה שמא תטמא את העזרה אם יש לה זכות תולה לה:

מדרש רבי תנחומא שהסוטה עוברת על עשרת הדברות. כופרת באנכי ולא יהיה לך. ונשבעת לשקר על כבד. כיצד הבן הנולד הימנה מקלל את אביו כסבור הוא שאינו אביו. לא תרצח גורמת לבעלה לרציחה. נואפת וגונבת. שנאמר (משלי ט':י"ז-י"ח) מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם. על לא תענה מעידה שקר על בעלה ואומרת ממך אני מעוברת. חומדת שאינו בעלה. על השבת כיצד הרי שהיה בעלה כהן ובועל הזר ובנה מקריב בחזקת שהוא כהן הרי חיללה גם זכור את יום השבת לקדשו. לכך נאמר (קהלה ז) אשר היא מצודים וחרמים. מצודים בשדה וחרמים בעיר. צדה בכל מקום (שם) טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא וגו'. אמרו מעשה בשתי אחיות שהיו דומות זו לזו בא להשקותה בעלה ושנתה את בגדיה באחותה השקו את הטהורה ולא לקת ובחזירתה נשקתה וכיון שהריחה מים המרים מיד מתה הטמאה לקיים מה שנאמר (שם ח) ולא ימלט רשע את בעליו. המים המאררים. מפי הכהן מתאררים. למרים. מלמד שהיו נהפכין למרים. וצבתה במנה. וכן הוא אומר לצבות בטן ולנפיל ירך. ומהו שאמר למעלה בתת ה' את ירכך נופלת ואת בטנך צבה. שהיתה רצה אחר הזמה. וכן הוא אומר (משלי א':ט"ז) כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם. (שם ז) פעם בחוץ פעם ברחובות. הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה. והיתד האשה לאלה. שיהו בני אדם אומרין יארעוך כשם שאירע לפלונית. ולמעלה הוא אומר לאלה ולשבועה שיהו הכל נשבעין בה אומרים יארעהו כשם שאירע לפלונית אם כן וכן. ובקבלה הוא אומר (ישעיהו ס"ה:ט"ו) והנחתם שמכם לשבועה. ובקללה כתיב (ירמיהו כ"ט:כ"ב) ולוקח מהם קללה לכל גלות יהודה. אבל בצדיקים כתיב (בראשית כ"ו:ד') והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. שיהו אומרים מי שבירך את אברהם יברכך שנאמר (שם מח) בך יברך ישראל לאמור ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. (שם יב) ונברכו בך כל משפחות האדמה. מי שבירך את אברהם יברכך. ואומר (ירמיהו ד':ב') והתברכו בו גוים ובו יתהללו:

פסוק כח

פס'. ואם לא נטמאה האשה. מכלל שהיא טהורה. מהו וטהורה היא אלא מגיד הכתוב שיצא עליה שם רע אסורה לבעלה לפיכך צריך לומר ואם לא נטמאה האשה לא מפני שזכות תולה לה אלא מפני שטהורה היא לגמרי, ד"א ואם לא נטמאה האשה. וטהורה היא. לבעל. וטהורה היא. לתרומה. ונקתה. מן האלות. ונזרעה זרע. שאם היתה עקרה נפקדת דברי רבי עקיבא. רבי ישמעאל אומר לא. אלא שאם היתה יולדת בצער מקודם יולדת בריוח. נקבות יולדת זכרים. שחורים יולדת לבנים. קצרים יולדת ארוכים. ד"א ונזרעה זרע. לפי ששותה עפר המשכן זוכה להזריע צדיק כאברהם שנאמר (בראשית י"ח:כ"ז) ואנכי עפר ואפר:

פסוק כט

פס'. זאת תורת הקנאות. שתהא מצוה לדורות. אשר תשטה אשה תחת אישה ונטמאה. ד"א תחת אישה. היאך אשה מזנה תחת בעלה ממש כגון שמשמשת עם בעלה ודעתה על אחר להביא אשת חרש שבבית דין מקנין לה. תחת אישה. להוציא את הארוסה:

פסוק ל

פס'. או איש אשר תעבור עליו רוח קנאה וקנא את אשתו. מלמד שאע"פ שקינוי רשות כיון שקינא חובה עליו להשקותה. לפיכך אמרו אסור לקנאות בזמן הזה שמא תסתתר ואין כהן להשקותה. והעמיד את האשה לפני ה'. כמו שאמרו חכמים במזרח בשער ניקנור. ועשה לה הכהן את כל התורה הזאת. ונקה האיש מעון וכו'. אם עשה ניקה ואם לאו לא ניקה:

פסוק לא

פס'. ונקה האיש מעון. שלא יאמר אוי לי שהרגתי את בת ישראל אוי לי שהייתי משמש עם הטמאה לכך נאמר ונקה לפי שאין הקב"ה בא עם בריותיו בטרוניא ולא נתן להם חקים כדי ליגען וכדי לטרדן מן העולם אלא משפטים ישרים ותורות אמת. ואין הקב"ה מביא את האדם בדין אלא על דבר שנצטוה ובידו כח לעשות (כדי) שידו מגעת, שהרי הקרבנות לא אמר לישראל להביא איל וצבי ויחמור אלא מן הגדלים בעדרו. וכן הנביא אומר (מיכה ו':ג') עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי. ד"א ונקה האיש מעון. כשהאיש מנוקה מעון משהרגיש בה. האשה ההיא תשא את עונה. וכן הנביא אומר (הושע ד':י"ד) לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל (בנותיכן [כלותיכם] כי תנאפנה. אמר להם הואיל ואתם רודפים אחר הזנות אין המים בודקין אותם:

פרק ו

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. רבותינו ז"ל אמרו במסכת סוטה למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין שלא גרם לה כל אלו אלא היין:

פסוק ב

פס'. דבר אל בני ישראל. מלמד שהכותים אין להם נזירות. ואמרת אליהם. להיות נוהג לדורות. מה בין נדר לנזירות (לשאר דברים) שאם נדר יום או יומים או ג' ימים אינו אסור אלא במה שנדר ואינו אסור אלא באותו המין שנדר. אבל נדר עליו נזירות אפילו שעה אחת אסור לשתות יין שלשים יום ולטמא למתים ואסור בתגלחת ובחרצן ובזג ומשרת ענבים כגון שטובל פתו ביין לכך נאמר פרשה זו איש או אשה לעשות נשים כאנשים. איש או אשה. להוציא את הקטנים. כי יפליא. להביא את מי שיודע להפליא. פירוש שידעו לומר לשם מי נדרו ועל מי נדרו. מכאן אמרו במסכת (נדרים) בן י"ג שנה נדריו קיימין. כי יפליא. לרצונו ולא אנוס. כי יפליא לנדור נדר נזיר. ולא שנדר בקרבן עד שידור בנדרו של נזיר. להזיר עצמו (מן היין) הוא מזיר לא את אחרים. ומהו נדר נזיר להזיר. לעשות כינויי נזירות כנזירות. דתנן במסכת נזיר. כנוי נזיח פזיח. ד"א נדר נזיר מקיש נדרים לנזירות ונזירות לנדרים מה בנזירות עשה כינויי נזירות כנזירות אף בנדרים עשה בהם כנוי נדרים כנדרים ומה בנדרים עובר בבל יחל ובל תאחר. אף בנזירות כן ומה בנדרים האב מפר נדרי בתו והאיש מפר נדרי אשתו אף בנזירית כיוצא בהן. להזיר לה'. מצוה להזיר לשם. אמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזירות אלא כשבא אחד מך הדרום יפה עינים וטוב רואי וקוצותיו מסודרות תלתלים. נמתי לו בני מה ראית להשחית שער זה הנאה. אמר לי רועה הייתי בעירי והלכתי למלאת מים מן העין נסתכלתי בבואה שלי פחז יצרי עלי בקש לטרדני מן העולם. נמתי לו רשע מפני מה נתגאית בדבר שאינו שלך שסופו להיות רמה ותולעה. העבודה שאני מקדשך לשמים. מיד גלחתי את ראשי. ונשקתיו על ראשו. ונמתי לו בני ירבו כמותך עושין רצון המקום בישראל עליך נתקיים איש או אשה כי יפליא וגו'. שהרי נזירתך היתה לשמים:

פסוק ג

פס'. מיין ושכר יזיר. לעשות יין מצוה כגון קידוש היום. כיין הרשות. יין ושכר. הוא יין הוא שכר לפי שהיין משכר אלא שדברה תורה שתי לשונות כאחד. וכן שחיטה וזביחה אחת היא וכן הרמה וקמיצה אחת היא. ובן בנגע. שפלה היא עמוקה אלא שדברה תורה בשתי לשונות. וכן אות או מופת אחד הוא. רבי אלעזר הקפר אומר יין זה מזוג. שכר

זה חי. והתרגום אומר חדת ועתיק. יזיר זו פרישה. וכן הוא אומר (ויקרא כ"ב:ב') וינזרו מקדשי בני ישראל. חומץ יין וחומץ שכר. מלמד שעשה בו חומץ כשכר. וכל משרת ענבים לא ישתה. שאם שרה ענבים במים שהם בנותן טעם. מכאן אתה דן לכל איסורין שבתורה. ד"א וכל משרת ענבים זה השורה פתו ביין. וענבים זה פרי עצמו מלמד שאין עונשין מן הדין. לחים. להביא את הבוסר. ויבשים. להביא כל יבשין:

פסוק ד

פס. כל ימי נזרו מכל אשר יעשה מגפן היין. מלמד שאם אכל כזית מכלם סופג את הארבעים. מכל אשר יעשה מגפן היין. יכול אף העלין והלולבים במשמע. ת"ל מחרצנים ועד זג לא יאכל. תנן התם במסכת נזיר בפרק שלשה מינין אסורין בנזיר הענבים הזוגין והחרצנים אסורין לנזיר הזוגין אלו הפנימים חרצנים אלו החיצונים:

פס'. כל ימי נדר נזרו, הרי הכתוב מוציאו מכלל יין ובא לו ללמד על התגלחת. כל ימי נדר נזרו. נדרו תלוי בנזירתו. ולא נזירתו תלוי בנדרו. כלומר שאפילו לא נדר אלא יום אחד או שעה אחת סופר שלשים יום שנאמר קדוש יהיה. יהי"ה בגימטריא שלשים הוי. תער לא יעבור על ראשו. לעשות (התגלחת כמגלח). עד מלאת הימים אשר יזיר לה'. שאם אמר הריני נזיר (יום אחד) וגלח בתוך שלשים יכול יצא. ת"ל עד מלאת עדיין לא מלאו:

פס'. (כל ימי הזירו לה'). להביא את נזיר עולמו. על נפש מת לא יבא. ג' כתובים הם. כל ימי הזירו מכל אשר יעשה. וכתיב כל ימי נדר נזרו תער, וכתיב כל ימי הזירו לה' וכו' ומיכן אמרו במשנה במסכת נזיר שלשה מינין אסורין בנזיר הטומאה והתגלחת והיוצא מן הגפן, תנן התם מה בין נזיר עולם לנזיר שמשון שאם אמר הריני נזיר כשמשון בן מנוח כבעל דלילה כמי שעקר דלתות עזה הרי זה נזיר שמשון. ומה בין נזיר שמשון לנזיר עולם. נזיר עולם הכביד שערו מיקל בתער. ואם נטמא מביא קרבן טומאה. נזיר שמשון אינו מיקל ונטמא אינו מביא קרבן:

פסוק ז

פס'. לאביו ולאמו לאחיו ולאחותו לא יטמא להם. למעלה אומר (ועל כל נפשות) [על נפש] מת לא יבא שומע אני אפילו בנפש בהמה ת"ל לאביו. מה אביו אדם אף כל אדם. ולאמו למה נאמר והלא זכיתי מן הדין אם לאביו אינו מטמא ק"ו לאמו. נאמר כאן אמו ונאמר בכהן גדול אמו מה אמו האמורה להלן בכהן גדול מיטמא בנגעם ובזיבתן אף אמו האמורה כאן מיטמא הוא בנגען ובזיבתן. לאחיו ולאחותו. זה חומר בנזיר מכהן הדיוט. ואע"פ שקדושת נזיר לפי שעה אינו מטמא לקרוביו אבל מטמא הוא למת מצוה. לבנו ולבתו. לא נאמר שכבר למדנו. ולמה נאמר כאן לאחיו ולאחותו לומר לך לאחותו

אינו מטמא אבל מטמא הוא למת מצוה, אבל לבנו ולבתו לא נאמר שכבר למדנו מן הדין מלאביו ולאמו. ד"א לבנו ולבתו למה לא נאמר לומר לך שאין הקטנים נזורין @?! [א]@??. לא יטמא להם במותם. אבל מטמא הוא לנגיעתן ולזיבתן. ד"א במותם אינו מטמא אבל עומד הוא בהספד ובשורה. כי נזר אלהיו על ראשו. בין שיש לו שער בין שאין לו שער:

פסוק ח

פס'. כל ימי נזרו קדש הוא לה'. להביא את נזיר עולם שלא קצב לו זמן. קדש הוא. זו קדושת הגוף:

פסוק ט

פס'. וכי ימות מת עליו בפתע פתאום. להוציא את הספק. פתע להביא את האונס. פתאום להביא את השוגג. במסכת (ערכין) תנו רבנן פתע זה שוגג. שנאמר (במדבר ל"ה:כ"ב) ואם בפתע בלא איבה. פתאום זה מזיד, וכן הוא אומר (משלי כ"ב:ג') ערום ראה רעה ונסתר ופתיים עברו ונענשו. ומהו עליו להביא את המאהיל עליו שאם איהל עליו ועל המת נטמא נזרו. תנן התם על אלו הטמאות הנזיר מגלח על המת ועל כזית מן המת על מלא תרווד רקב על השדרה? ועל הגולגולת. על מגען ועל משאן ועל אהלן ועל עצם כשעורה על מגעו ועל משאו ועל אהלו. לכך נאמר כי ימות מת כל דהוא. עליו. להביא האהילות והמשאות. וטמא ראש נזרו במי שהיה טהור ונטמא הכתוב מדבר. וגלח ראשו ראשו הוא מגלח ואין מגלח את כל בשרו. ביום טהרתו. ביום הזאתו. ביום השביעי. שנאמר וביום השביעי יגלחנו להביא את שלא גילח ביום השביעי מגלח אפילו לאחר מיכן שנאמר יגלחנו מכל מקום. ד"א יגלחנו ואפילו בלילה. מכאן אמרו תגלחת טומאה כיצד מגלח ואח"כ מביא ואם הביא ואחר כך מגלח לא יצא:

פסוק י

פס'. וביום השמיני. להוציא את השביעי. אבל משמיני ואילך מותר להביא. אלא שמצוה בזמנה. ועוד נאמר כאן שמיני ונאמר להלן שמיני שנאמר (ויקרא כג) ומיום השמיני והלאה. מה להלן משמיני והלאה אף כאן משמיני והלאה. יביא שתי תורים או שני בני יונה. שלא יביא תורים כנגד בני יונה ולא בני יונה כנגד תורים. אל הכהן אל פתח אהל מועד. מלמד שהוא חייב בטיפול הבאתן עד שיביאם אל הכהן אל פתח אהל מועד:

פסוק יא

פס'. ועשה הכהן אחד לחטאת ואחד לעולה. שיפרישם לפי שאין הקנין מתפרשין אלא או בלקיחת בעלים או בעשיית כהן. וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. רבי ישמעאל

אומר בנזיר טמא הכתוב מדבר שנטמא למתים. וקידש את ראשו ביום ההוא. מלמד שמתחיל למנות מיום שגילח:

פסוק יב

פס'. והזיר לה' את ימי נזרו. כל אשמות שבתורה מעכבין את הכפרה חוץ מזה. דברי רבי. רבי ישמעאל אומר אף זה מעכב שנאמר והביא כבש בן שנתו לאשם. אמתי והזיר בזמן שהביא שנתו. ולא שנה למנין עולם. והימים הראשונים יפלו. ומתחיל למנות נזירות לכתחלה. הראשונים. שאם נדר מאה יום ונטמא אפילו באמצע המאה אפילו שני ימים לכתחלה או קרוב לסופם מתחיל למנות נזירותו מתחלה אבל אם נטמא ביום מאה אינו סותר את המאה שנאמר והימים הראשונים יפלו מי שיש לו אחרונים סותר יצאו אלו שאין להם אחרונים שהרי ביום מאה נטמא וככר עבר ימי נזירותו. כי טמא נזרו. הטומאה סותרת את הכל ואין תגלחת סותרת את הכל. ד"א והזיר לה' את ימי נזרו. לעשות ימים של אחר נזירותו כימים שבתוך נזירותו עד הבאת קרבן וכו' ברייתא:

פסוק יג

פס'. וזאת תורת הנזיר. אחד נזיר ימים ואחד נזיר עולם לקרבן טהרה. יביא אותו. במה הכתוב מדבר אם בקרבן הא כתיב והביא את קרבנו לה' אלא מהו יביא בנזיר עצמו שיביא את עצמו. ודומה לזה והשיאו אותם עון אשמה מה משיא אותם אלא הם עצמן משיאין עצמם. וכן (דברים ל"ד:ו') ויקבור אותו בגיא אלא הוא קבר עצמו. אלה ג' אתים שהיה רבי (עקיבא) [ישמעאל] דורש בתורה:

פסוק יד

פס'. והקריב את קרבנו לה' כבש בן שנתו תמים. להוציא את בעל מום. וכבשה אחת בת שנתה תמימה לחטאת ואיל אחד תמים לשלמים. למד לנזיר שיטען שלש בהמות:

פסוק טו

פס'. וסל מצות סלת חלות בלולות בשמן. פרט. אין בכלל אלא מה שבפרט:

פסוק טז

פס'. והקריב הכהן לפני ה' ועשה את חטאתו ואת עולתו. חטאת קודמת לעולה בכל מקום:

פסוק יז

פס'. ואת האיל יעשה זבח שלמים לה' על סל המצות, איל היה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הכלל מה איל מיוחד שהוא בא בנדר ובנדבה וטעון נסכים אף כל הבא בנדר ובנדבה טעון נסכים. יצאו חטאת ואשם שאינן באין בנדר ובנדבה שלא יטענו נסכים מפני שהיה בכלל ויצא לדון בלחם והחזירו הכתוב לכללו:

פסוק יח

פס'. וגלח הנזיר פתח אהל מועד את ראש נזרו. לפי שאין דרך כבוד שהוא מגלח פתח אהל מועד בשלמים הכתוב מדבר. ושחטו פתח אהל מועד שאין דרך כבוד שיהא מגלח פתח אהל מועד אלא מקום שהיה מבשל שם היה מגלח. וזה שאמר פתח אהל מועד מלמד שאין הנזיר מגלח עד שיפתח פתח אהל מועד. ולקח את שער ראש נזרו ונתן על האש. מכל מקום אפילו בגבולין. זבח השלמים. תחת השלמים לא נאמר אלא תחת זבח השלמים להביא אפילו תחת חטאת ותחת האשם:

פסוק יט

פס'. ולקח הכהן את הזרוע בשלה מן האיל. אין בשלה אלא שלימה. רבי שמעון בן יוחאי אומר שנתבשלה עם האיל. וחלת מצה אחת מן הסל. שאם נפרסה או חפרה פסולה. ורקיק מצה שאם נפרס או חסר פסול. ונתן על כפי הנזיר אחר התגלחו את נזרו. אילו אחר התגלחו את נזרו. אין קרבנותיו אחר התגלחו את נזרו:

פסוק כ

פס'. והניף אותם הכהן תנופה לפני ה'. מוליך ומביא מעלה ומוריד. לפני ה'. במזרח. קדש הוא לכהן על חזה התנופה ועל שוק התרומה. שהם מאת בני ישראל מזבחי שלמיהם ויצא זה מכללם שיטענו הפרשת זרועו. ואחר ישתה הנזיר יין. אחרי כל המעשים דברי רבי אליעזר:

פסוק כא

פס'. זאת תורת. לא בא מקרא זה (אלא) לחדש כלום. לומר לך זאת תורת הנזיר לדורות. אשר ידר קרבנו לה' על נזרו. ולא נזרו על קרבניו, לה' על נזרו. ולא קרבן אחרים על נזרו. מלבד אשר תשיג ידו כפי נדרו אשר ידור. מלמד שאם אמר הריני נזיר ע"מ לגלח על מאה עולות על מאה שלמים קורא אני עליו כפי נדרו לפי שהן קדשים שבנדר ושבנדבה. אבל לא על תוספות חטאות ואשמות לפי שאינן בנדר ונדבה. ד"א כפי נדרו אשר ידור הרי שאמר עלי חמשה נזירות שאגלח תגלחת אחת ואעלה לכולם קורא אני עליו כפי נדרו אשר ידור ת"ל יעשה על תורת נזרו. כלומר כמשפט סדר קרבן הנזיר כן יעשה לכל נזירות ונזירות:

ברייתא שאל רבי אלעזר ורבי יוחנן הסנדלר. אמר רבי שמעון בן יוחאי הרי שהיה נזיר ומצורע מהו שיעלה תגלחת אחת ותעלה לו לנזרו ולצרעתו א"ל וכי היאך אפשר זה מצורע מגלח להעברת שער וזה נזיר מגלח לגדל שער. היאך תעלה לו תגלחת אחת לנזרו ולצרעתו. ומסקנא לא עולה בימי גמרו עולה בימי ספרו לא עולה בטהור לפי שאינם שוין אבל עולה בטמא לפי שהן שוין. רבותינו אמרו במסכת נזיר שלשים נדר נזיר יזיר

נזרו להזיר הנזיר נזיר כתובין בפרשה זו כנגד ימים של סתם נזירות. ולמה נסמכה פרשה זו לפרשת כהנים לפי שקדושת נזיר כקדושת כהן גדול:

פסוק כב

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל אהרן ואל בניו לאמר. לפי שכל מעשה הפרשה באהרן ובניו. הביא את אהרן ואת בניו בכל דבור. זה כלל בתורה שכל זמן שדיבר בכהנים מעשה בכהנים. בישראל מעשה בישראל. ואם דיבר בישראל ומעשה בכל אדם צריך להביא את הגרים. כה תברכו את בני ישראל. בלשון הקדש. שכל מקום שנאמר עניה בכה ואמירה בכה בלשון הקדש. וגמרינן במסכת סוטה נאמר כאן אמור להם ונאמר להלן (דנברים כז) וענו הלוים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם. מה להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש. והתם מנא לן דכתיב קול רם. וכתוב התם (שמת יט) משה ידבר והאלהים יעננו בקול. רבי יהודה אומר אינו צריך להביא גזרה שוה שהרי כבר נאמר כה תברכו עד שיאמרו בלשון הזה:

תנו רבנן כה תברכו את בני ישראל בעמידה. כתיב הכא כה תברכו וכתיב התם (דברים כ"ז:י"ב) אלה יעמדו לברך את העם. רבי נתן אומר הרי הוא אומר (שם י) לעמוד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו. מה שרות בעמידה אף ברכה בעמידה. ושרות בעמידה דכתיב (שם יח) ושרת בשם ה' אלהיו כבל אחיו הלוים העומדים שם לפני ה'. כה תברכו את בני ישראל. בנשיאות כפים. נאמר כאן כה תברכו ונאמר להלן (ויקרא ט':כ"ב) וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. ד"א כה תברכו את בני ישראל. אין לי אלא ישראל גרים ונשים ועבדים משוחררין מנין ת"ל אמור להם. ד"א כה תברכו את בני ישראל. פנים בפנים. שנאמר אמור להם כאדם שאומר לחבירו דבר פנים כנגד פנים. אמור להם, שיהא כל הקהל שומע ולא בלחש. אמור להם שיהא החזן קורא הברכה והוא עונה אחר החזן. זהו ששנינו העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים אמן מפני הטירוף שצריך דעת החזן שיהא מכוין להקראת הכהנים את הברכה. ואם יענה החזן אמן יבוא להתיאש מן ההקראה ויטעה את הכהנים. והלכתא כאביי שאמר לשנים קורא כהנים לאחד אין קורא כהנים. שכשם שנאמר אמור להם משמע לשנים ולא לאחד. ואמור רבנן הלכתא כוותיה דאביי ביע"ל קג"ם והני מילי בפלוגתא דאביי ורבא. אבל בלא רבא הלכה כאביי במילי דרבי. ואע"ג דאמר רב חסדא לשנים קורא כהנים ואפילו לאחד קורא כהנים אין הלכה כדבריו ואין הלכה כרב חסדא שאמר כהן קורא כהנים ישראל אין קורא כהנים. אבל הלכה כאביי שאמר אפילו ישראל קורא כהנים בזמן שהכהנים שעולין לדוכן הן שנים. והלכ' ברכת כהנים נקראים ולא מתרגמין. תנן התם במסכת סוטה בפרק אלו נאמרין

בכל לשון ברכת כהנים. כיצד במדינה אומר ג' ברכות כדרך שכתוב בתורה יברכך יאר ישא ועונין אמן על כל ברכה וברכה. ובמקדש ברכה אחת. במקדש אומר השם ככתבו ביו"ד ה"א. ובמדינה בכנויו אל"ף דל"ת. וכהן בעל מום לא ישא את כפיו. וכן כהן שנשתמד. ואם היו ידיו צבועות ורוב אנשי העיר אומנותם בכך מותר לישא את כפיו ואם לאו אסור מפני שרוב העם מסתכלין בו. ואסור להסתכל בכהנים בשעה שנושאין את כפיהם. ומחלק כפיו לשש חלקים שנאמר (ישעיהו ו':ב') שש כנפים שש כנפים לאחד. במדינה כהנים נושאין את כפיהן כנגד כתפותיהן וכו'. א"ר שמעון בן לוי מנין שהקב"ה מתאוה לברכת כהנים שנאמר ושמו את שמי על בני ישראל. א"ר שמעון בן לוי כל כהן שמברך מתברך. ולמה הכהנים עולים ברצה לפי שהיא ברכת עבודה, (ויקרא ט':כ"ב) וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים, ועם שאחר הכהנים אינן בכלל ברכה. וצריך לברך כדאמר ר' זירא א"ר חסדא ברוך אשר קדשנו בקדשתו של אהרן וצונו לברך את עמו ישראל באהבה. כי עקר כרעיה למיסק אומר יהי רצון ורחמים מלפניך ה' אלהינו שתהא ברכה זו שצויתנו לברך את עמך ישראל באהבה לא ימצא בה כשלון ועון. וכי מהדר אפיה מצבור מאי אמר. אדבריה רב חסדא לרב עוקבא ודרש רבונו של עולם עשינו מה שגזרת עלינו עשה עמנו מה שהבטחתנו. אמר רב חסדא אין הכהנים רשאין לכוף קטרי אצבעותיהן עד שיחזירו פניהם מן הצבור. א"ר זירא אמר רב חסדא אין הקורא רשאי לקרות כהנים עד שיכלה אמן מפי הצבור. ואין הצבור רשאין לענות אמן עד שתכלה ברכה מפי כהן. ואין הכהנים רשאין להחזיר פניהם מן הצבור עד שיתחיל שליח צבור. ואין הכהנים רשאין לעקור רגליהן ולילך עד שיגיע ש"צ לסוף ברכת שים שלום:

פסוק כד

פס'. יברכך ה'. בברכה מפורשת (דברים כ"ח:ב') ברוך אתה בעיר. ברוך טנאך. ברוך אתה בבואך. ובאו עליך כל הברכות האלה. יברכך בנכסים. וכן הוא אומר (בראשית ל"ט:ה') ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף:

טוביהו ברבי אליעזר אומר יברכך ה' בבנים כענין שנא' (תהילים קכ"ח:ד') הנה כי כן יבורך גבר ירא ה'. יברכך ה' במשא ובמתן כענין (איוב א':י') מעשה ידיו ברכת מלמד שכל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך. יברכך ה' שיהו הכל מתברכין בך כענין שנאמר באבינו אברהם (בראשית כ"ב:י"ח) והתברכו בזרעך כל גויי הארץ שיהו בני אדם אומרים מי שבירך את אברהם הוא יברך אותך וכן הוא אומר (שם מח) בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. יברכך ה' בזקנה כענין שנאמר (שם כד) ואברהם

זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל. יברכך ה' בתלמידים כענין שנאמר (דברי הימים א ד':י') אם ברך תברכני והרבית את גבולי בתלמידים. וישמרך. כענין שנאמר (משלי ג':כ"ו) ושמר רגלך מלכד. וישמרך. טוביהו אומר שמירת הנפש כענין שנאמר (ושמר את נפשו). וישמרך. מן המזיקין כענין שנאמר (תהילים קכ"א:ז') ה' ישמרך מכל רע. ואין רע אלא מזיקין שנאמר (ישעיהו מ"ה:ז') עושה שלום ובורא רע. ד"א ישמרך מכל רע. מיצר רע כענין שנאמר (בראשית ו':ה') וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. ד"א ישמרך מכל רע. מגיהנם שנאמר (משלי ט"ז:ד') כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה. וישמרך. מן הליסטים כענין שנאמר (תהילים צ"א:י"א) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. וישמרך, כענין שנא' (תהילים קכ"א:ח') ה' ישמור צאתך ובואך. רבותינו אמרו וישמרך וישמר לך ברית אבות כענין שנאמר (דברים ז':י"ב) ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך. וישמרך. שלא יסלק שכינתו מאתך כענין שנאמר (בראשית כ"ח:כ') אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך וגו'. ד"א וישמרך ישמור נפשך בשעת מיתה כענין שנאמר (שמואל א כ"ה:כ"ט) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. ד"א וישמרך. שיכתוב זכותך כענין שנאמר (שם ב) רגלי חסידיו ישמור. ד"א וישמרך. לעולם הבא כענין שנאמר (ישעיה מ) וקוי ה' יחליפו כח. הרי שלש תיבות כנגד אברהם יצחק ויעקב. כך אמר טוביהו ברבי אליעזר ז"ל:

פסוק כה

פס'. יאר ה' פניו אליך. יתן לך מאור עינים. רבי נתן אומר יתן לך מאור שכינה כענין שנאמר (שם ס) קומי אורי כי בא אורך. ואומר (שם) ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה. ד"א יאר ה' זה מאור תורה וכן הוא אומר (משלי ו':כ"ב-כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור: **טוביהו ברבי אליעזר אומר זה חכמה**. וכן הוא אומר (קהלת ח':א') חכמת אדם תאיר פניו. ד"א יאר ה' פניו אליך. זו ישועה וכן הוא אומר (תהילים ל"א:י"ז) האירה פניך על עבדך. ד"א יאר ה' פניו אליך. אלו חיים שנאמר (משלי ט"ז:ט"ו) באור פני מלך חיים. ד'יא יאר ה' פניו אליך. זו הסברת פנים כענין שנאמר (תהלים קיח) אל ה' ויאר לנו. ואומר (שם סז) יאר פניו אתנו סלה. ויחנך. במשאלותיך וכה"א (שמור לג) וחנותי את אשר אחון. ד"א ויחנך. יתן חנך בעיני בריותיו כענין שנאמר (משלי ג':ד') ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ד"א ויחנך. יחננך דעת בתלמוד תורה כענין שנאמר (שם ד) תתן לראשך לויית חן, (שם א) כי לויית חן הם לראשך. ד"א ויחנך. יחננך במתנות חנם כענין שנאמר (תהלים קכג) כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו ואומר (שם) חננו ה' חננו. ואומר (ישעיהו ל"ג:ב') ה' חננו לך קוינו:

טוביהו ברבי אליעזר אומר ויחנך. בבנים כענין שנאמר (בראשית ל"ג:ה') הילדים אשר חנן אלהים את עבדך. כענין שנאמר (שמות כ"ב:כ"ו) ושמעתי כי חנון אני. ד"א ויחנך. שישמע תפלתך כענין שנאמר (ישעיהו ל':י"ט) חנון יחנך לקול זעקך. ד"א ויחנך. יתן לך חנינה בעולם. וכן הוא אומר (שם כט) קרית חנה דוד. ויחנך. כענין שאמר (תהלים לד) חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם. הרי בברכה שניה חמש תיבות שלם? כ' אותיות. חמש תיבות כנגד חמשה חומשי תורה שניתנו לזרע אברהם הנבחר לסוף עשרים דור:

פסוק כו

פס'. ישא ה' פניו אליך, בשעה שאתה עומד ומתפלל וכן הוא אומר (בראשית יט) הנה נשאתי פניך. ואם תאמר הא כתיב לא ישא פנים לא קשיא כאן קודם גזר דין. ישא. לאחר גזר דין. לא ישא. כזו הענין לשנים כתובים המכחישים זה את זה כגון (תהלים כה) שומע תפלה (איכה ג':מ"ד) וסכות בענן לך. (תהלים קמה) קרוב ה' לכל קוראיו וגו'. וכתיב (שם י') למה ה' תעמוד ברחוק. (איכה ג':ל"ח) מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. (דניאל ט) וישקד ה' על הרעה ויביאה. (ירמיה ד) כבסי מרעה. וכתיב (שם ב) אם תכבסי בנתר. (ישעיה נה) דרשו ה' בהמצאו. וכתיב (יחזקאל כ':ג') אם אדרש לכם. (שם לב) כי לא אחפוץ במות הרשע. וכתיב (שמואל א ב) כי חפץ ה' להמיתם. כל אלו הפסוקים נדרשין כאן קודם חיתום גזר דין. כאן לאחר חיתום גזר דין: טוביהו ברבי אליעזר אומר ישא ה' פניו אליך. כענין שנאמר (ויקרא כ"ו:ט') ופניתי אליכם והפרתי אתכם וגו'. ד"א ישא ה' פניו אליך. יתן לך נשיאות פנים כענין שנאמר (איוב כ"ב:ח') ונשוא פנים (יותר) [ישב] בה שנושא (לדוד) @?![א]@?? בשביל זכותו. וישם לך שלום. שלום בכניסתך שלום ביציאתך. שלום עם כל אדם. רבי חנניה סגן הכהנים אומר וישם לך שלום. שלום בביתך. רבי נתן אומר זה שלום מלכות בית דוד שנאמר (ישעיהו ט':ו') למרבה המשרה ולשלום אין קץ. ד"א וישם לך שלום. זה שלום תורה. שנאמר (תהילים כ"ט:י"א) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. גדול השלום ששינה קדוש מפני השלום. גדול השלום ששינה מלאך מפני השלום. גדול השלום שהשם שנכתב בקדושה אמר הקב"ה ימחה על המים להטיל שלום בין איש לאשתו. גדול השלום שנטעו הנביאים בפי כל הבריות לשאול איש בשלום חבירו. גדול השלום שבו חותם הברכות שנאמר וישם לך שלום. גדול השלום שאפילו במלחמה פותחין בשלום שנאמר (דברים כ':י') וקראת אליה לשלום. וכן הוא אומר (שם ב) ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל וגו' דברי שלום לאמר. גדול השלום שאפילו המתים צריכין אותו שנאמר (ירמיה לד) בשלום תמות. ואומר (בראשית ט"ו:ט"ו) ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. גדול הוא השלום שלא ניתן

בחלק של רשעים שנאמר (ישעיהו נ"ז:כ"א) אין שלום אמר אלהי לרשעים. גדול הוא השלום שניתן לצדיקים שנאמר (שם) יבוא שלום ינוחו על משכבותם. גדול הוא השלום שניתן לאוהבי תורה שנאמר (תהילים קי"ט:קס"ה) שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול. וכתיב (ישעיהו נ"ד:י"ג) וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך. גדול הוא השלום שניתן לעושי צדקה שנאמר (שם לב) והיה מעשה הצדקה שלום. רבי חנניה סגן הכהנים אומר גדול השלום ששקול כנגד מעשה בראשית. שנאמר (איוב כ"ה:ב') המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו:

טוביהו ברבי אליעזר אומר וישם לך שלום. שאפילו אויביו משלימים עמו כענין שנאמר (שם ה) כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך. וישם לך שלום. מן המלחמות. שנא' (דברי הימים א כ"ב:ט') כי שלמה יהיה שמו ושלום (יהיה) [וגו'] בימיו. (משלי ט"ז:ז') ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ד"א וישם לך שלום. מן החיות ומן המזיקין שנאמר (דברי הימים א כ"ב:ט') כי שלמה יהיה שמו ושלום ושקט (יהיו) [וגו'] בימיו. ד"א וישם לך שלום שנאמר (ישעיהו ל"ב:י"ח) וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות. הרי כאן ברכה שלישית ויש בה שבעה תיבות שהן עשרים וחמש אותיות. של שבעה שבעה. השבת שביעי קדש. השמטה שביעית. שבעת ימי נדה. שבעת ימי לידה. שבעת ימי מצה. שבעת ימי סוכה. וכן כיוצא בהן שניתנו על ידי משה רבינו שעמד לאחר עשרים וחמשה דורות. עשרים עד אברהם אבינו. אדם. שת. אנוש. קינן. מהללאל. ירד. חנוך. מתושלח. למך. נח. שם. ארפכשד. שלח. עבר. פלג. רעו. שרוג. נחור. תרח. אברהם. יצחק. יעקב. לוי. קהת. עמרם. הרי חמשה ועשירים דורות. ואח"כ עמד משה רבינו ועליהם אמר דוד כ"ו (תהילים קל"ו:א') הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו שהיה העולם עומד כל אותן הדורות בחסד הבורא בלא תורה שנקראת חסד וכנגד ברכת כהנים שהם גה"ז (ושבעה) תיקנו חכמים ז"ל וקורין בתורה בשני ובחמישי ג' וחמשה ביום טוב ושבעה בשבת. וכנגד אלו האותיות חילק יחזקאל (יחזקאל מ"ה:י"ב) המנה יהיה לכם וכנגד שלש יודי"ן יברכך יאר ישא כותבין את השם בשלשה יודי"ן:

פסוק כז

פס'. ושמו את שמי על בני ישראל. זהו שיאמרו רבותינו ז"ל במקדש (אין) מברכין בשים המפורש. ואני אברכם. לרבות את הגרים ואת הנשים ואת העבדים. ד"א ואני אברכם. חזר על הכהנים שאין יברכך בכהנים לכך נאמר ואני אברכם. הברכה במי שאמר והיה העולם. ד"א שמא יאמרו ישראל ברכותינו תלויות בכהנים לכך נאמר ואני

אברכם. הברכה במי שיאמר והיה העולם. ד"א שלא יאמרו הכהנים בנו תלוי לברך את ישראל ת"ל ואני אברכם. וכן הוא אומר (דבריה טו) כי ה' אלהיך ברכך ואומר (שם ז) ברוך תהיה מכל העמים:

פרק ז

פסוק א

פס'. ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. זה היה כיום החדש הראשון (שמות מ':י"ז) בשנה השנית כאחד לחדש הוקם המשכן וימשח אותו ויקדש אותו ואת כל כליו וגו'. ומצינו למדים שבעשרים ושלשה באדר התחילו אהרן ובניו למשוח המשכן וכל הכלים בראש חדש הוקם. בשני שרף אלעזר בן אהרן את הפרה. בשלישי הזה הימנה הזיה. שניה גלחו הלוים דכתיב (במדבר ח':ז') והעבירו תער על כל בשרם, בו ביום שהוקם שרת השכינה שנאמר (שמות מ':ל"ה) ולא יכול משה לבא אל אהל מועד. בו ביום הקריבו הנשיאים שנאמר ויהי המקריב ביום הראשון. אין ראשון אלא ראשון לכל ימות השנה. בו ביום ירדה אש מן השמים ואכלה את הקרבנות. בו ביום הקריבו בני אהרן נדב ואביהוא. בו ביום מתו. שנאמר (ויקרא י) וימותו לפני ה'. מיתתן לפנים ונפילתן בחוץ. כך מפורש בענין המלואים. וימשחם ויקדש אותם מלמד שלא חלה בהם קדושה עד שנתקדשו כלם. ד"א וימשחם. משיחה מבפנים ומבחוץ. רבי יאשיהו אומר שלש מדות הללו נמשחו מבפנים ומבחוץ כגון הקשוות של נסוך. ומדות של שמן והמזרקות. ומדות היבש לא נמשחו אלא מבפנים. ד"א וימשחם ויקדש אותם. הוא שאמרו רבותינו כל הכלים שעשה משה משיחתן מקדשתן. מכאן ואילך עבודה מחנכתן. שנאמר וימשחם ויקדש אותם. אותם במשיחה ולא לדורות במשיחה אלא בעבודה:

פסוק ב

פס'. ויקריבו נשיאי ישראל. שמא תאמר לפי שעה נתמנו ת"ל ראשי בית אבותם. שמא תאמר לא היו ראשי השבטים ת"ל הם נשיאי המטות. הם שהיו ממונים עליהם במצרים. הם העומדים על הפקודים הנזכרים בראש הספר. ואתכם יהיו איש איש למטה. ליהודה נחשון בן עמינדב וכו':

פסוק ג

פס'. ויביאו את קרבנם לפני ה' בנראה הביאום. שש עגלות צב. ר' אומר אין צב אלא מחופין, וכן הוא אומר (ישעיהו ס"ו:כ') והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים ונו'. שש עגלות צב שמא תאמר עגלה לנשיא ת"ל עגלה על שני הנשיאים. ושור לאחד. שני שוורים לעגלה:

פסוק ד

פס'. ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם. מלמד שבאו ועמדו לפני המשכן ולא קבל מהם משה עד שנאמר לו מפי הגבורה קח מאתם. והיו לעבוד את עבודת אהל מועד. מלמד שנחה עליהם רוח הקדש שהרי הסכימה דעתם לדעת העליונה. ר' נתן אומר מה ראו הנשיאים להתנדב כאן ובמלאכת המשכן לא נתנדבו. אלא כך אמרו הנשיאים יתנדבו הצבור ומה שחסרים אנו משלימין כיון שראו שהמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אותה והותר אמרו מה לעשות מיד והנשיאים הביאו את אבני השוהם ואת אבני המלואים ואחר כך ידעו שאי אפשר לקדשי המשכן להנשא בכתף והביאו שש עגלות צב:

פסוק ו

פס'. ויקח משה את העגלות ואת הבקר ויתן אותם אל הלוים. נטלן וחילקן לפי דעתו:

פסוק ח

פס'. את שתי העגלות ואת (שמונת הבקר) נתן לבני (מררי) כפי עבודתם. שבני גרשון נשיאתם יריעות המשכן והמכסאות וקלעי החצר. אבל בני מררי פקודתם על עבודת משא קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו ועמודי החצר ואת אדניה ויתדותיה ומיתריה. לפי כובד המשא היו העגלות. ביד איתמר בן אהרן הכהן. שהיה ממונה על בני גרשון ועל בני מררי:

פסוק ט

פס'. ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו. אמר ר' נתן בדבר זה נכשל עוזא שנעלם מדוד והרכיב את ארון האלהים על העגלה. וכתיב (שמואל ב ו) ויחר אף ה' בעוזא וגו' ולאחר שנודע לו לדוד מה כתיב (דה"ב טו) ויקרא דוד לצדוק ולאביתר הכהנים וגו'. ויאמר להם אתם ראשי האבות ללוים התקדשו אתם ואחיכם והעליתם את ארון האלהים וגו'. כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' אלהינו בנו כי לא דרשנוהו כמשפט. וכתיב (שם) ויתקדשו הכהנים והלוים:

פסוק י

פס'. ויקריבו הנשיאים. באו ועמדו לפני המזבח:

פסוק יא

פס'. ויאמר ה' אל משה נשיא אחד ליום נשיא אחד ליום. לימד שלא היה יודע משה רבינו אם כלם יקריבו כאחד אם בזה אחר זה עד שאמר לו להקריב איש יומו. נשיא אחד ליום שלא יאמר נחשון לפי שהוא ראש למסעות אקריב עם כל אחד ואחד:

פסוק יב
פס'. ויהי המקריב אעפ"כ שהיה ראובן ראש לתולדות יעקב הקריב יהודה שהוא ראש למסעות. ביום הראשון. ראשון לכל ימות השנה. נחשון בן עמינדב למטה יהודה. יחסו הכתוב על שם שבטו:

פסוק יג
פס'. וקרבנו קערת כסף. קרבנו שלו היה ולא שגבה משבטו. קערת כסף אחת. מתחלת עשייתה לשם קרבן נעשית. מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש. עונה על הקערה ועל המזרק מה מזרק בשקל הקדש אף קערה בשקל הקדש. אלא שהקערה שלשים ומאה והמזרק שבעים. שניהם מלאים סלת. מלמד ששניהן שוין במדה שאע"פ שלא שוו. ומה הפרש בין קערה למזרק. קערה גלדה עבה. ומזרק גלדו דק. סלת בלולה בשמן למנחה. זו נדבה:

פסוק יד
פס'. כף אחת עשרה זהב, רבותינו אמרו בתלמוד שעושה כל מה שבכף אחת לענין טומאה שהכלי מצרף כל מה שבתוכו. עשרה זהב היא זהב ומשקלה (שלשים שקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל). וכן הוא אומר כל זהב הכפות עשרים ומאה. מלמד שהם שקלי הכסף בשקל הקדש. מלאה קטורת. זו נדבה:

פסוק טו
פס'. פר אחד. המיוחד בעדרו. איל אחד. שלא היה כמוהו. כבש בן שנתו לעולה. מלמד (שכשרו השלמים) להקריב עולה:

פסוק טז
פס'. שעיר עזים אחד לחטאת. מה בא זה לכפר על קבר התהום טומאה לא נודעה מעולם שהרי כל העולם בחזקת טומאה ממיתי המבול והיא נקראת קבר התהום שכשם שאין אדם יודע מה שבתהום כך אין אדם יודע על הטומאה ההיא לפיכך הקריבו שעיר עזים אחד לחטאת:

פסוק יז
פס'. ולזבח השלמים בקר שנים. אין אילו מן הפרים שהקריבו עם העגלות. אלים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה. כלם לזבח השלמים וילמד תחתון מן העליון. זה קרבן נחשון בן עמינדב. משלו הביאם ולא גבה מן השבט. ד"א זה קרבן נחשון בן עמינדב. זה מביא קרבן נדבה. אין היחיד מביא קטורת נדבה. ד"א זה קרבן נחשון בן עמינדב. זה דוחה את השבת ואת הטומאה:

פסוק יח
פס'. ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יששכר:

פסוק יט
(**פס**'). הקריב את קרבנו. שני פעמים למה אלא מלמד שבא ראובן וערער ואמר די שיקדימני יהודה למסעות אקריב אני לתולדות. אמר לו משה רבינו מפי הקב"ה נאמר לי שיקריב יהודה וכל אשר עמו בדגלו לפיכך זכה שבט יששכר להיות יודעי בינה לעתים. שנאמר (דברי הימים א י"ב:ל"ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו' וכתיב (שופטים ה) ושרי ביששכר. ובמצרים נאמר (במדכר כו) לישוב משפחת הישובי שהיו מישבין את הדין ומדברין בישיבה. וכן הוא אומר (דברים ל"ג:י"ח) שמח זבולון בצאתך ויששכר באוהליך. ונתנאל בן צוער נתן להם העצה לפיכך הקריב שני ליהודה:

פסוק עח
פס'. ביום שנים עשר יום. מה יום רצוף אף שנים עשר יום רצופים. מיכן שדחו את השבת. אם הקריב אפרים ביום השביעי מנשה ביום השמיני. מכאן נהגו לומר בשעת המילה יהי אח לשבעה וגם לשמונה לקיים מה שנאמר (בראשית מ"ח:כ') בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה:

פסוק פד
פס'. זאת חנכת המזבח ביום המשח אותו. שנמשח בו ביום הקריבו מאת נשיאי ישראל. מלמד שכשם ששוו כלם בעצה כך שוו כלם בזכות. קערות כסף. מלמד שלא אירע בהן פסול אלא הם הם שהקדישו והם הם שהקריבו. מזרקי כסף שנים עשר כפות זהב שתים עשרה. לא נפסלה אחת מהן:

פסוק פה
פס'. שלשים ומאה הקערה האחת כסף ושבעים המזרק האחד כל כסף הכלים אלפים וארבע מאות בשקל הקדש. זה בא ללמד. בוא וראה שהדיוט שוקל אחד אחד ושוקלן כאחד פעמים מרבה ופעמים ממעט אבל בשקל הקדש בין בכלל בין בפרט לא ריבה ולא מיעט:

פסוק פו
פס'. כפות זהב שתים עשרה מלאות קטורת עשרה עשרה הכף בשקל הקדש כל זהב הכפות עשרים ומאה. זהו שאמר היא של זהב ומשקלה של כסף בשקל הקדש:

פסוק פז
פס'. כל הבקר לעולה שנים עשר. שלא נפסל אחד מהן:

פסוק פח
פס'. וכל בקר זבח השלמים. הם הם שנתנדבו ולא אירע בהם פסול. וצריכין אנו לידע היאך יהו מ"ח קרשים על שש העגלות כדמפורש במסכת שבת בפרק הזורק. לפי שארבעים אבות מלאכות חסר אחת של שבת מן מלאכת המשכן למדנו. שכל מלאכה

חשובה במשכן קרויה מלאכה לענין שבות וזריקה והושטה למדנו מן העגלות שבמדבר כדתנן שתי גצוצטראות זו כנגד זו ברשות הרבים המושיט והזורק מזו לזו פטור היו שתיהם בדיוטה אחת וכו' שתי עגלות זו אחר זו ברשות הרבים מושיטין את הקרשים מזו לזו אבל לא זורקין. וגמרינן אמר רב משום רבי חייא עגלות תחתיהן וביניהם רשות הרבים ובין כל עגלה לעגלה כמלא אורך עגלה. וכמה אורך עגלה חמש אמות וכו'. ופירוש שש עגלות צב היו במשכן לעבודת הלוים והיו נושאות קרשי המשכן שהם מ"ח קרשים כיצד שתי העגלות פורקי המשכן מושיטין לאלו בעגלה עצמה בין שתי הדפנות זו על גבי זו. וכן עגלה שניה שבין שתי דפנות היה מושיב שלשה. ועל שלשה עוד שלשה. ועליהם עוד שלשה ועוד שלשה הכל עשרים וארבע בשתי העגלות הרי י"ב לכל עגלה והילוך העגלות שתים בראשונה זו בצד זו ושתים שניה להם ושתים אחריהם כי ארבע הן כענין הציור:

פירוש כיצד הן אותו ריוח שבין גלגל העגלה ודופניה חמש אמות למה לו אורך עגלה חמש. בארבע סגיא האי דמותיב הכי סבר ליה. דשלש קרשים הוו מותבי אפותייהו דהוו ארבע ופלגא כי היכי דלא לדחקו קרשים הוו להו חמש. צירי עגלה מה שבין דפני עגלה לגלגלים משתי רוחותיה קרו ליה צידי. וצד זה אמה וטופח ומהצד, וזה השני כמו כן שהם שתי אמות ומחצה בין שתי הצדדים, ובין שתי נמי שתים ומחצה כלומר רוחב העגלה זהו רוחב שבין שתי דופנות העגלה. למה לי רוחב העגלה שתי אמות ומחצה באמתא ופלגא סגיא ברחב הקרש ומתרץ שלא יהו הקרשים מתעכבין בהוצאה ובהכנסה דרך ר"ה י"ו אמה כיצד חמיסרי שהעגלה רחבה שתי אמות ומחצה ושתי צדדיה חמש אמות. ובין עגלה לעגלה חמש אמות. וכן לעגלה שניה חמש אמות הרי ט"ו אמות. ואמה לבן לוי שהיה מסבב לעגלות לתקן הקרשים שמקום אדם אמה:

פירוש אטבי בזמן שלא היו הקרשים על העגלות והיו עליהם אטבי והם עמודי ברזל שסומכין עליהן את הקרשים כמו צואר של קורות משום הכי הוו רשות הרבים שלא היו על העגלות אלא אלו השיפודים בלבד אבל אם הונחו הקרשים בין העגלות רשות היחיד הוה אלא יש מלבנות העגלה. כלומר שלא היתה העגלה מקורה. אמר רב עגלות תחתיהן וביניהן וצידיהן רשות הרבים. אמר אביי בין עגלה לעגלה כמלא ארך עגלה וכמה ארך עגלה המש והקשינו עלה כיון ששלשה קרשים מונחים בדרא בתראה על כל עגלה. והקרשין מונחין לרחבן. כל קרש רחבו אמה וחצי הרי אלו ד' אמות ומהצד, למה לי למהוי ארך עגלה ה' אמות, בארבע ופלגא סגיא. כי היכי דלא נדחקו קרשים הרויח להם חצי אמה. אמר רבא וצידי העגלה כמלא רוחב עגלה וכמה רוחב עגלה שתי

אמות ומחצה. ואורך הקרשים מוטלין לרוחב עגלה נמצא מן הקרש שתי אמות ומהצד, על עגלה זו מלא ורוחבה וחמש אמות מן הקרש בין עגלה לעגלה. כי עשר אמות אורך הקרש ולפי זאת הקשינו למה לי למהוי שתים ומחצה רוחב עגלה בפחות מיכן סגיא כי אפשר שיהא הקרש אמה אחת מיכן על זו ואמה על זו או שתי אמות על זו ושתי אמות על זו וכו' הלכתא: ורוחב זה שתי צידי הפנסמים חמש אמות ובין עגלה לעגלה חמש אמות הכל חמש עשרה אמות הקרשים נתונים ארכם לרוחב שתי העגלות. אורך הקרש עשר אמות טול ה' שבין עגלה לעגלה ושתי אמות ומחצה מן עגלה זו ושתי אמות ומחצה מן עגלה זו הרי לך מקום הקרשים נשארו עגלה וצד החיצון שכלפי המדבר וחצי עגלה החיצון שכלפי המדבר שהם חמשה אמות והם רשות הרבים. הכל ט"ו אמות וטול מהם מקום בן לוי שמהלך סביבות העגלות אמה הרי לך ט"ז אמה. מיכן לרשות הרבים ט"ז אמה:

פסוק פט

פס'. ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו. יבול מאהל מועד ממש ת"ל (שמות כ"ה:כ"ב) ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל וגו' ומה ת"ל מאהל מועד מגיד הכתוב שהיה משה נכנס ועומד באהל מועד והקול יורד משמי שמים לבין שני הכרובים ומשה היה שומע את הקול מדבר אליו מבפנים לכך נאמר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וגו'. ר' יהודה בן בתירא אומר י"ג מיעוטין מיעט אהרן מכל הדברות ואלו הן @?![א]@??. ובבא משה וגו' (שמות כ"ה:כ"ב) ונועדתי לך שם. ודברתי אתך. (שם ל) אשר אועד לך שמה. לדבר אליך. ביום צוותו. את אשר יצוה. את כל אשר אצוה אותך. ואחד במצרים ואחד בסיני ואחד באהל מועד. במצרים כתיב (שם ו) ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים. בסיני כתיב (במדבר ג':א') ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' אל משה בהר סיני. באהל מועד כתיב (ויקרא א':א') ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר הרי י"ג. וישמע את הקול שמא תאמר קול נמוך ת"ל קול רם. בכח. אלא להודיעך שבחו של מלך מלכי המלכים הקב"ה:

פרק ח

פסוק ב

כתוב ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש: (קהלת י"א:ז')
אמר טוביהו ברבי אליעזר ז"ל חזרתי על כל המקרא כולה ולא מצאתי מתוק יותר מדברי תורה שנאמר (תהילים י"ט:י"א) ומתוקים מדבש ונופת צופים. ולפי שראה קהלת בן דוד חכמת התורה שהיא יתרה על כל המדות והמצות יתרון לכל דבר שבעולם אמר

ומתוק האור וטוב לעינים ומה כתיב למעלה מזה (קהלת י״א:ו׳) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידיך כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים. אם למדת תורה בילדותך. לעת זקנותך אל תנח ידיך. אם עסקת בילדותך לעת זקנתך אל תנח ידיך כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם [כאחד] טובים. וגם בהרבה מקומות ובהרבה ענינים יש לפרש דברי קהלת מפני רוחב לשונו (שם יב) אשר לימד דעת את העם ואיזן וחיקר תקן משלים הרבה. לכך אמר ומתוק האור. אור זה תורה שנאמר (משלי ו׳:כ״ג) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר. וספרי שלמה בן דוד מפרשים זה את זה. אמר קהלת ומתוק האור אור התורה ואין למעלה הימנו. וטוב לעינים. אלו מעשיים טובים שנאמר (ישעיהו ג׳:י׳) אמרו צדיק כי טוב. לעינים. שיהא אדם מעיין במעשיו. כדתנן במסכת אבות איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. לראות את השמש. כלומר עד שהוא רואה את השמש בימי בחורותיו (קהלת י״ב:ב׳) עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים מלמד שאין עסיקות המצות לעולם הבא כדתנן טובה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה לחיי העולם הבא. ויש אומרים מכל חיי העולם הבא. שכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות. בוא וראה חיבה יתירה שחיבב הקב״ה את עמו ישראל שנתן להם התורה המתוקה מכל דבר המשולה באור הקרויה טוב. שנאמר (משלי ד׳:ב׳) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. ואע״פ שנאמר (דניאל ב׳:כ״ב) הוא גלה עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשובא ונהורא עמיה שריה וכל העולם כולו לאורו משתמשין שנאמר (בראשית א׳:ט״ז) ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. דכתיב (שם) ויתן אותם אלהים ברקיע השמים. ואעפ״כ כדי לזכות את ישראל הרבה להם תורה ומצות וצווים להעלות לפניו נרות שנאמר בהעלותך את הנרות:

דבר אל אהרן לפי שכל מעשה הפרשה הזו באהרן הביא את אהרן לכל דבור זה. ואמרת אליו. הרי זו אזהרה. בהעלותך את הנרות. לשון הדלקה כענין (יהושע ח׳:כ׳) ויפנו אנשי העי אחריהם ויראו והנה עלה עשן העיר השמימה ולא היה בהם ידים לנוס הנה והנה והעם הנס אל המדבר נהפך אל הרודף. רבותינו אמרו בהעלותך. עשה לך מעלות. מיכן אמרו אבן היתה בפני המנורה ובה שלש מעלות שעליה הכהן עומד ומדליק ומטיב את הנרות, ולא נאמרה פרשה זו אלא לחדש בה דברים שהרי הוא אומר (שמות כ״ה:ל״ז) והעלה את נרותיה והאיר על עבר פניה. יכול לכל הרוחות ת״ל אל מול פני המנורה שיהו הנרות מקבילין את המנורה. כיצד שלש כלפי מזרח. ושלש כלפי מערב. ואחד באמצע. מיכן אמר רבי נתן האמצעי מכובד. יאירו שבעת הנרות. אמר הקב״ה הבא שמן

זית זך שלא יהו צריכין חיזוק ותיקון בכל שעה. אלא כיון שהדליקו יהו מאירין והולכין. מיכן אמרו רבותינו בהדלקת נר שבת שצריך פתילה נאה ושמן נאה כמו ששנו חכמים במסכת שבת בפרק במה מדליקין. אמר רבא פתילות שאמרו חכמים אין מדליקין בהם מה טעם מפני שהאור מסכסכת בהם. ושמנים שאמרו חכמים מה טעם אין מדליקין בהם מפני שאין נמשכין אחר הפתילה. אמר רמי בר חמא פתילות שאמרו חכמים אין מדליקין בהם מפני שאין מדליקין בהן במקדש. שנאמר (שם כז) להעלות נר תמיד. שתהא שלהבת עולה מאיליה. ולא שתהא עולה ע"י דבר אחר. אמר רב הונא הרגיל בנר הויין לו בנים תלמידי חכמים מצאנו לפרשת שמן זך ולפרשת המנורה שנאמרו ונשנו והן צריכין להדרש על הסמוכים. למה נאמר (ויקרא כ"ד:ב') ויקחו אליך שמן זית זך לפרשת המועדים מלמד שהיו ישראל עתידין לחדש יום טוב להם על עסק השמן ואיזה זה זו חנוכה. ולמה נסמכה פרשת בהעלותך לענין של מעלה דכתיב (במדבר ז':פ"ט) ובבא משה אל אהל מועד. ולהלן הוא אומר (שמות ל"ד:ל"ד) ובבוא משה לדבר אתו יסיר את המסוה. נסמכה פרשת בהעלותך לפסוק ובבא משה לומר לך שאין _הקב"ה צריך לאורן של ישראל שהרי משה רבינו קרן עור פניו בדברו אתו. אלא לזכות ישראל הרבה להם תורה ומצות. מיכן אמר רבי חנניא בן עקשיא רצה המקום ב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

פסוק ג

פס'. ויעש כן אהרן. להודיע שבחו של אהרן שכשם שאמר לו כן עשה. אל מול פני המנורה. עשה לה מול ופנים שהיו השלשה פונים אל השלשה. וששתן פונין אל האמצעי. העלה. עשה לה מעלות. כאשר צוה ה' את משה. חצי לוג לכל נר:

פסוק ד

פס'. וזה מעשה המנורה. כלומר שנתקשה בה משה רבינו והראה לו הקב"ה למשה. מקשה זהב. תרגם נגידה כלומר מעשה אומן מעשה קורנס לא שהיתה יצוקה במעבה האדמה אלא מעשה אומן. ולא כענין שנאמר בשלמה (מלכים א ז':מ"ו) בככר הירדן יצקם המלך במעבה האדמה אלא מעשה אומן. עד ירכה עד פרחה. למה לי ללמדנו במסכת מנחות בפרק הקומץ רבה נמצאו גביעים עשרים ושנים. כפתוריהם י"א. פרחים ט'. בשלמא גביעים שנים ועשרים דכתיב ובמנורה ארבעה גביעים. תמניסר דקנים וארבעה דידה הרי שנים ועשרים. כפתורים נמי אחד עשר (דכתיב כפתוריה שנים עשר). אלא פרחים תשעה היכא. הא כתיב פרחים תרי דידה ושתה דקנים תמניא הוו. אמר רב שלמן עד ירכה עד פרחה הוסיף פרח אחד הרי ט'. מקשה היא. עוד למה לי מלמד

שאם עשאה מן הגרוטאות פסולה שאינה נעשית אלא מן העשת וכו' הלכתא. מקשה. מין קשה. כמראה אשר הראה ה' את משה כן עשה את המנורה. רבי נתן אומר הראה לו הקב"ה למשה כלים עשויין ומנורה עשויה. וכן עשה בצלאל את המנורה לרבות משמשי המנורה:

פסוק ה

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. קח את הלוים. חיבה יתירה חיבב הקב"ה את הלוים שקרבם לשרתו ולברך בשמו. קח את הלוים. זהו שאמר הכתוב (דברים י':ח') בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי. מתוך בני ישראל וגו' וטהרת אותם:

פסוק ז

פס'. וכה תעשה להם לטהרם. מיכן אמרו שפרה אדומה נשרפת בשנים בניסן בשנה השנית. והלוים הוזו (בין) שנפקדו כאחד לחדש השני בשנה השנית. והעבירו תער על כל בשרם. פרט לבית הסתרים. וכבסו בגדיהם והטהרו. זו טבילה שנאמר (ויקרא י"ד:ט') ורחץ את בשרו במים:

פסוק ח

פס'. ולקחו פר בן בקר ומנחתו סלת. והלא כל חטאת קודמת לעולה הבא עמהם. ועשה את אשר לחטאת ראשונה. ומהו ופר שני בן בקר תקח אלא פר בן בקר בן שתי שנים:

פסוק ט

פס'. והקרבת את הלוים. מיכן אמרו צריך אדם שיהא עומד על קרבנו לפיכך תקנו מעמדות. מפורש במסכת תעניות. והקהלת את כל עדת בני ישראל. להודיע לכל קדושת הלוים:

פס'. והקרבת את הלוים לפני ה'. במזרח. וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלוים. זה קידוש שנתקדשו הלוים תחת בכורי ישראל. וכן אמרו במסכת סנהדרין יכול ידיו ממש. לא. הכי סמכו ליה בשמא קרין ליה ר' ויהבין ליה רשותא למידן דיני קנסות. והכא נמי בשמא סמכי להו:

פסוק יא

פס'. והניף אהרן. מעבירין אחד אחד:

פסוק יב

פס'. והלוים יסמכו את ידיהם. זה קידוש שנתקדשו הלוים. תחת כל בכור בבני ישראל. את האחד חטאת ואת האחד עולה. מלמד שכל חטאת קודמת לעולות הבאין אחריהן:

פסוק יג

פס'. והעמדת את הלוים לפני אהל מועד. זה שרות:

פסוק יד
פס'. והבדלת את הלוים. והיו לי הלוים. חביבין הלוים לפני הקב"ה שקרבם לפניו:

פסוק טו
פס'. ואחרי כן יבואו הלוים. מלמד שכל האמור בפרשה מעכב בהם:

פסוק טז
פס'. כי נתונים נתונים המה לי. הרי ב'. ולמטה אומר ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו. הרי שלשה נתינות כנגד שלשה מקומות שקדשו הבכורות במצרים ובמדבר ובביאתן לארץ:

פסוק יז
פס'. כי לי כל בכור. במצריים לקחתים לי לקיים שנאמר (תהילים קי"א:ד') זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום ה':

פסוק יט
פס'. ואתנה את הלוים. ה' בני ישראל כתוב בפסוק מלמד שהעבודה כנגד תורה שניתנה בחמשה חומשין:
פס'. ואתנה את הלוים. מלמד ששבט הלוי מקודש היה מקודם לכן. יעקב אבינו קדשו. שנאמר (בראשית כ"ח:כ"ב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך זה לוי שהוא עשירי קודש למפרע:

פסוק כ
פס'. ויעש משה. זה פקודי הלוים שפדו בכורי ישראל:

פסוק כא
פס'. ויתחטאו הלוים. מיכן אמרו כל מקום שטעון הזאה טעון טבילה.

פסוק כב
פס'. ואחרי כן באו הלוים. מלמד שבתחלה היתה העבודה בבכורות. כן עשו להם. זהו שאמר למעלה (במדבר ד':י"ט) אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי. ושמו אותם איש איש על עבודתו. שלא (ישם) מעבודה לעבודה שלא יהו השוערים משוררים ולא המשוררים שוערים:

פסוק כד
פס'. זאת אשר ללוים. שנים פוסלין בלוים ואין המום פוסל בהם. רבי נתן אומר כתוב א' אומר מבן כ"ה שנה. וכתוב אחד אומר (שם) מבן שלשים שנה כיצד יתקיימו שני פסוקין הללו אלא מבן כ"ה לתלמוד ומבן שלשים לעבודה. מיכן אמרו כל תלמיד שלא ראה סימן ברכה במשנתו בה' שנים שוב אינו רואה:

פסוק כה
פס'. ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד. מפני שכחו מתיש:

פסוק כו

פס'. ושרת את אחיו. מלמד שחוזר לנעילת שערים תניא עד שלא נכנסו לארץ היו הלוים כשרים מבן שלשים ועד בן חמשים. והכהנים משביא שתי שערות ועד עולם אבל משנכנסו לארץ אין פוסל בלוים אלא קלקול מפני השירה. לצאתם מארץ מצרים מלמד שהיו מונים ישראל ליציאת מצרים. משבאו לארץ התחילו מונין לביאתן לארץ. ובנו הבית. התחילו מונין לבנין הבית. שנאמר (מלכים א ט':י') ויהי מקצה עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים את בית ה' ואת בית המלך. חרב הבית. היו מונין לחרבנו. עד שהתחילו מונין למלכי האומות. ובשנת את"ח למלכות יונים אנחנו בזמן הזה ובתחלת זמן את"ח שנפסקה הנבואה. יהי רצון לחדש ימינו כקדם:

פרק ט

פסוק א

[**פס**']. בחדש הראשון. וכבר אמר בתחלת הספר באחד לחדש השני. ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה וללמדך ששהו ישראל לפני הר סיני י"א חדש:

פסוק ב

פס'. ויעשו בני ישראל את הפסח מה בא ללמדנו על ערב הפסח שחל להיות בשבת ששחיטת הפסח והקטרת אימורים דוחה את השבת שנאמר בהן במועדו. ונאמר בתמיד במועדו מה להלן דוחה את השבת אף כאן דוחה את השבת:

פסוק ג

פס'. בארבעה עשר יום. למה אמר עוד במועדו. מלמד שכשם שדוחה את השבת כך דוחה את הטומאה. ככל חוקותיו אלו מצות שבגופו. שה תמים זכר בן שנה. וככל משפטיו אלו מצות שעל גופו למצה ומרורים וביעור חמץ:

פסוק ד

פס'. וידבר משה אל בני ישראל. אמר להם שמרו הפסח בזמנו. נמצאו המועדות בזמנן:

פסוק ה

פס'. ויעשו את הפסח בראשון. מלמד שלא עשו במדבר אלא פסח זה בלבד. וכן הוא אומר (עמוס ה':כ"ה) הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל. (יהושע ה':ה') כי מולים היו כל העם היוצאים וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו. וכתוב (שמות י"ב:מ"ח) כל ערל לא יאכל בו. ככל אשר צוה ה' את משה. לא סרו מדבריו:

פסוק ו

פס'. ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא. שחל יום שביעי שלהם להיות ערב הפסח של דברי האומרים נושאי ארונו של יוסף

היו. ולדברי האומרים מישראל היו. כולן היו יכולין ליטהר. אלא נראין הדברים שאמר הכתוב למת מצוה נטמאו. ויקרבו לפני משה ולפני אהרן. אבא חנן אומר משום רבי אליעזר בבית המדרש היו ובאו ועמדו לפניהן ביום ההוא הצורך היתה השאלה:

פסוק ז

פס'. ויאמרו האנשים ההמה אליו אנחנו טמאים לנפש אדם. מלמד שהיו בני אדם כשרים וצדיקים וחרדים על המצות:

פס'. ויאמרו האנשים ההמה. שלא הודיעוהו על ידי שליח אלא הם בעצמם. מלמד שאין שואלין אלא לבעל המעשה. אנחנו טמאים. וכי לא היו יודעין שהטמא אסור בפסח. ומה היתה שאלתם. אמר רבי חידקא שמעון השוקמני היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא ואמר יודע היה משה שאין טמאין אוכלין את הפסח ועל מה היתה שאלתם אם יזרוק הדם ואם לאו כלומר יזרק הדם בשבילם והבשר יאכל לטהורים כדי להוציא ידי חובתן. אמר להם לא שמעתי. כאדם שאומר אשמע מפי רבי אשרי ילוד אשה שכך היה מובטח שכל זמן שהיה רוצה מדבר עם השכינה:

פסוק ח

פס'. ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה. ראויה היתה פרשת טמאים שתאמר אלא שזכו טמאים שתאמר על ידם מלמד שמגלגלין זכות על ידי זכאי:

פסוק י

פס'. דבר אל בני ישראל לאמר. לדורות. למה נאמר שתי פעמים מלמד ששאל משה רבינו ללמוד לשעה לדורות. איש איש. נדחה לפסח שני. ואין צבור נדחין לפסח שני. ואם תאמר מעשה חזקיהו המלך. לא הודו לו חכמים שנאמר (דברי הימים ב ל':י"ח) כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולון לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל יחזקיהו עליהם [לאמר] ה' הטוב יכפר בעד. כי יהיה טמא לנפש. זה דבר ששאל. או בדרך רחוקה לכם. זה מה שלא שאלו שהרי לא היו אלו האנשים בדרך רחוקה אלא נטמאו לנפש. אבל אגב שאלה אחת הושב על כל שאלות הלכות הנדחים לפסח שני כמו דין בנות צלפחד. שלא היתה השאלה אלא על הבנות אם יטלו במקום שאין בן. ובא משפט כל הנחלות האמורות בפרשה. ד"א איש איש כי יהיה טמא לנפש, להביא שאר הטמאות במה הצד מה טמא נפש יש בדרך שלא עשה הראשון יעשה השני. או בדרך רחוקה. למה נקוד על ההי"א כלומר ריחוק מקום. מיכן א"ר אליעזר נאמר ריחוק מקום במעשר שנאמר (דברים י"ב:כ"א) כי ירחק ממך המקום. ונאמר ריחוק מקום בפסח. מה במעשר חוץ למקום אכילתו ואיזה זה מפתח ירושלים ולחוץ. רבי יהודה אומר חוץ למקום הכשרו. ואיזהו מקום הכשרו מפתח העזרה ולפנים

מלמד שריחוק מקום חוץ לעזרה שהיא נקראת אסקופה. רחוקה. נקוד על ה' אפילו בדרך קרובה וזה אחד (מט"ו) נקודות שבתורה. (בראשית טז) ישפוט ה' ביני וביניי"ך. למה נקוד שלא אמרה אלא על הגר בלבד. ויש אומרים על המטילין מריבה בינו לבינה. (שם יח) אי"ה שרה אשתך. למה נקוד יודעין היאך היא. (שם יט) ובקו"מה. למה שבשכבה לא ידע ובקומה ידע. (שם לג) וישק"הו. שלא נשקו בכל לבו. רבי שמעון בן יוחאי אומר באותה שעה נשקו בכל לבו לכך נקוד. (שם לז) א"ת צאן אביהם. שלא הלכו לרעות אלא את עצמן. אשר פקד משה ואה"רן. שלא היה אהרן מן המנין. (שם כא) [אש"ר] עד מידבא. שאף מלהלן היה. (במדבר כט) עשרון עשרו"ן. מלמד שלא היה אלא עשרון אחד בלבד ולא היה במקדש שני כלים למוד בהן את העשרון. (דברים כ"ט:כ"ח) והנגלות לנו ולבני"נו. למה נקוד אמר להם אם עשיתם בגלוי אף אני אודיע לכם הנסתרות. או לדורותיכם. שנוהג הדבר הזה לדורות:

פסוק יא

פס'. בחדש השני. על מצות ומרורים יאכלוהו. אלו מצות שעל גופו:

פסוק יב

פס. לא ישאירו ממנו עד בקר. זו מצות שבגופו. ועצם לא ישברו בו בטהור ולא בטמא. מיכן אמרו המותיר בטהור והשובר בטמא אינו לוקה את הארבעים. ככל חוקת הפסח יעשו אותו. חוקת הפסח הנעשה בניסן. במצות שבגופו הכתוב מדבר ולא שיהא צריך וביעור חמץ ואכילת מצה כל שבעה אלא במצות שבגופו בלבד:

פסוק יג

פס'. והאיש אשר הוא טהור. יחיד עושה פסח שני ואין צבור עושה פסה שני וחדל לעשות הפסח. שיכול לעשות ואין עושה. שיערו חכמים כל שהיה בשעת שחיטת הפסח מן המודיעית ולפנים וכמדה זו לכל רוח. ונכרתה הנפש ההיא. במזיד. דברי רבי עקיבא. מעמיה. ועמה שלום. כי קרבן ה' לא הקריב במועדו. זה בא ללמד על פסח שני שדוחה את השבת אבל אם דוחה את הטומאה נחלקו חכמים במסכת (פסחין) שהרי אינו נדחה מפסח ראשון אלא מפני הטומאה והיאך יעשהו בטומאה. ויש אומרין אע"פ שנדחה מפני טומאה אם לא זכה לעשות אותו בטהרה יעשהו בטומאה. חטאו ישא האיש ההוא. רבי שמעון בן יוחאי אומר חטאו ישא להוציא את האשה:

פסוק יד

פס'. וכי יגור אתכם גר. שמא תאמר יעשה פסח מיד כשיתגייר ת"ל כחוקת הפסח וכמשפטו. כן יעשה. בזמן שישראל עושין יעשה. וכדין שישראל עושין יעשה. חקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ, אמר רבי שמעון בן אלעזר הרי שנתגייר בין שני פסחין.

יכול יעשה פסח שני ת"ל חקה אחת יהיה לכם ולגר מה אתם לא עשה את הראשון יעשה את השני בזמן שנדחה מפני הטומאה. יצא זה שנתגייר בין י"ד בניסן לי"ד באייר שלא היה לו רשות לעשות את הראשון הואיל וכן לא יעשה את השני. ולאזרח הארץ. בא הכתוב והשוה את הגר לאזרח לכל מצות שבתורה:

פסוק טו

פס'. וביום הקים את המשכן. זה אחד בניסן. כסה הענן את המשכן לאהל העדות. עדות היא לכל באי העולם שהשכינה בישראל:

פסוק טז

פס'. כן יהיה תמיד הענן יכסנו. אפילו בשעת המסעות אלא שהיה נתלה הענן כעין כיפה על נושאי המשכן ועל כל מחנה הלוים. ומראה אש לילה. מלמד שאם היה מלבין היו יודעין שהאיר המזרח. ואם היה מאדים היו יודעין ששקעה החמה:

פסוק יז

פס'. ולפי העלות הענן מעל האהל. שהיה נתלה ומסוכך עליהם:

פס'. על פי ה' יסעו בני ישראל. לא עשה כן לכל גוי:

פסוק יט

פס'. ובהאריך הענן. ושמרו בני ישראל. נאמר כאן שמירה ונאמר בשבת שמירה מה להלן חייב מיתה אף כאן חייב מיתה. וכן הוא אומר (במדבר י"ד:מ"ד) ויעפילו לעלות אל ראש ההר וכתב (שם) וירד הכנעני היושב בהר ההוא לקראתם ויכום ויכתום:

פסוק כ

פס'. ויש אשר יהיה הענן ימים מספר. אלו חדשי השנה, או יומים או חדש או ימים. זו שנה תמימה. שנא' (ויקרא כ"ה:כ"ט) ימים תהיה גאולתו. על פי ה' ביד משה. מלמד שלא היו רשאין ליסע עד שהיה משה גוזר עליהם. וכן הוא אומר ביהושע (יהושע א':י"א) עברו בקרב המחנה וצוו את העם לאמר הכינו לכם צידה כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים את הירדן הזה לבוא לרשת את הארץ אשר ה' אלהיכם נותן לכם לרשתה:

פרק י

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר עשה לך שתי חצוצרות כסף. משלך. דברי רבי יאשיה. רבי יוחנן אומר משל צבור. ומהו עשה לך. כלומר בזמן שאין עושין רצוני כך אני רוצה איני רוצה משלהן. עשה לך. לפי שאמר למעלה על פי ה' ביד משה לכך נאמר כאן עשה לך שתי חצוצרות כסף שעל פיך מסעם וחנייתם. ד"א עשה לך שתי חצוצרות כסף. אתה משתמש בחצוצרות הללו אבל לא יהושע. שכן מצאנו ביהושע שנשתמש

בשופרות דכתיב (יהושע י) וירע העם ויתקעו בשופרות. ד"א עשה לך. והיו לך. וכדומה לך זה דוד דכתיב (דברי הימים ב כ"ט:כ"ח) ויעמדו הלוים וגו' (על עמדם) השיר משורר והחצוצרות מחצרים. שתי חצוצרות שיהו שוין במראה ובאורך ובנוי. מקשה תעשה אותם. שיהו של עשת ולא של גרוטאות. מקשה. מין קשה. מעשה אומן מעשה קורנס. והיו לך למקרא העדה. שתהא מזמן בהן את העדה. ולמסע את המחנות. זהו שאמר הכתוב על פי ה' ביד משה. למסע. ולא לחנייה:

פסוק ג

פס'. ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה אל פתח אהל מועד. מלמד שלא היו תוקעין אלא בפתח אהל מועד:

פסוק ה

פס'. ותקעתם תרועה. תקיעה בפני עצמה. ותרועה בפני עצמה. תרועה יתקעו. למדנו שתוקע ומריע ותוקע. נאמר כאן תרועה ונאמר להלן תרועה מה כאן תוקע אף להלן. תרועה יתקעו למסעיהם. שלש לכל רוח ורוח. כדרך שהיה עושה למזרח ולדרום:

פסוק ז

פס'. ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו. זהו שאמר למעלה. ותקעו בהן בשתיהן אבל לא מריעין. מזה למדנו שזה האמור בראש השנה יום תרועה יהיה לכם אינו בפה אלא בכלי. וכבר אמר ותקעתם תרועה ונסעו המחנות ולא הוצרכו חכמים לדרוש אמיתת תרועה. באיזה קול אם במנענע אם במשבר הקול ולכך אנו מריעים בשני הקולות תשר"ת תש"ת תר"ת:

פסוק ח

פס'. ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות. בין תמימים בין בעלי מומין. דברי רבי טרפון. ר' עקיבא אומר תמימים ולא בעלי מומין שנאמר הכהנים הראויין לכהונת עבודה. אמר לו רבי טרפון אני ראיתי שמעון אחי אמה חיגר ברגלו אחת וחצוצרתו בידו. א"ר עקיבא רבי שמא בהקהל שבעלי מומין כשרין בהקהל ביום הכפורים וביובל. אמר לו רבי טרפון העבודה שלא בידיתה אשריך אברהם אבינו שעקיבא יוצא מחלציך טרפון ראה ושכח עקיבא דורש מעצמו מסכים להלכה. הא כל הפורש ממך כפורש מחייו. והיו לכם לחקת עולם לדורותיכם. לחקה ולא לדורות שלא היו ירושה לבניו:

פסוק ט

פס'. וכי תבאו מלחמה בארצכם וגו'. משמע בין שאתם יוצאין עליהן בין שהן באין עליכם דכתיב ובי תבאו מלחמה. דבר אחר על הצר הצורר אתכם. להביא על כל הצרה שתבוא על הצבור. כגון דבר שדפון וירקון ומפולת בתים וחיה רעה כענין ששנינו במסכת

תעניות שצריכין התרעה שנאמר הצורר אתכם. והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם. וכי חצוצרות מזכרות אלא שאם יכולין להריע ולא הריעו מעלה עליהם כאלו לא הוזכרו לפני המקום. ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאויביכם. מלמד שכל זמן שנזכרין אין נזכרין אלא לתשועה:

פסוק י

פס'. וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם. אלו שבתות. ומועדיכם אלו רגלים. ובראשי חדשיכם כמשמעו. רבי נתן אומר אלו תמידין. ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם. בשל צבור. והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם. לזכרון ניתנו ולא ניתנו להכשר קרבן שאם לא תקעו עליהם לא נפסלו. אני ה' אלהיכם. זו מלכות שמים. ד"א ותקעתם בחצוצרות זו תקיעת שופר של ראש השנה. והיו לכם לזכרון. אלו זכרונות. לפני ה' אני ה' אלהיכם אלו מלכיות. ואע"ג שאין המקרא יוצא מידי הקרבנות בא מגזירה שוה כתב כאן ונזכרתם וכתב בראש השנה (ויקרא כג) זכרון. מה כאן מלכיות זכרונות ושופרות אף להלן מלכיות זכרונות ושופרות בענין האמור בראש השנה:

פסוק יא

פס'. ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש. מלמד שעשו ישראל במדבר שנים עשר חדש פחות עשרה ימים שנאמר (שמות י"ט:א') בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני:

פסוק יג

פס'. ויסעו בראשונה על פי ה' ביד משה. שנים וארבעים מסעות נסעו ישראל:

פסוק יד

פס'. ויסע דגל מחנה בני יהודה בראשונה. זהו שאמר הכתוב (דברי הימים א ה':ב') כי יהודה גבר באחיו:

פסוק יז

פס'. והורד המשכן ונסעו בני גרשון ובני מררי נושאי המשכן. האהל והקרשים והפרכת לא בכתף אלא בעגלות שנאמר (במדבר ז':ז'-ח') את שתי העגלות ואת ארבעת הבקר נתן לבני גרשון. ואת ארבע העגלות ואת שמונת הבקר וגו':

פסוק יח

פס'. ונסע דגל מחנה ראובן. אחר נסיעת העגלות:

פסוק כא

פס'. ונסעו הקהתים נושאי המשכן. אלו נושאי בכתף. שנאמר (שם) ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו. המקדש. זה הארון והשלחן והמנורה והמזבחות

וכלי הקדש. והקימו את המשכן. כלומר הקימו בני גרשון ובני מררי. עד בואם. אלו בני קהת נושאי המקדש. שאין דרך כבוד להיות הארון ממתין עד שיקימו המשכן:

פסוק כב

פס'. ונסע דגל מחנה בני אפרים, זהו שאמר הכתוב (בראשית מ"ח:י"ט) ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו:

פסוק כה

פס'. ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות. וכן הוא אומר ביהושע (יהושע ו':ט') והמאסף הולך (אחריהם) [אחרי הארון] הלוך ותקוע בשופר. ומשה קראו גור אריה שנאמר (דברים ל"ג:כ"ב) דן גור אריה:

פסוק כח

פס'. אלה מסעי בני ישראל לצבאותם ויסעו. שלא מסעות מעולם:

פסוק כט

פס'. ויאמר משה לחובב בן רעואל. זה יתרו. ולמה נקרא שמו יתר שהותיר פרשה אחת בתורה שנאמר (שמות י"ח:כ"א) ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל. חובב. על שחיבב את התורה. בן רעואל המדיני ולהלן הוא אומר (שם ב) ותבאנה אל רעואל אביהן. מלמד שקורין התינוקות לאבי אביהן אבא. חתן משה. זה יפה לו מכלם שנקרא חותן משה. נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה'. יודע היה משה שאין עובר את הירדן ולמה שיתף עצמו עם כלל ישראל ואמר נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' כדי שלא יהו ישראל אומרים אם משה הוציאנו ממצרים ועשה לנו נסים וגבורות אינו נכנס והוא אומר לו והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא וגו' אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם מלמד שאין לגרים בו חלק. ומה אני מקיים. (יחזקאל מ"ז:כ"ב-כ"ג) והיה השבט אשר גר הגר וגו' אם אינו ענין לירושה תנהו ענין לכפר. שאם היה הגר בשבט יהודה או בשבט בנימין מתכפר לו. ד"א אם אינו ענין לירושה תנהו ענין לקבורה ניתן קבורה לגרים בארץ ישראל. לכה אתנו והטבנו לך וגו' מלמד שפיקד הקב"ה את ישראל להיטיב לגרים ולנהוג ענוה לגרים:

פסוק ל

פס'. ויאמר אליו לא אלך כי אל ארצי ואל מולדתי אלך. אמר לו יש אדם שיש לו ארץ ואין לו נכסים. ארץ ונכסים ואין לו משפחה, אני יש לי ארץ ונכסים ומשפחה ודיין הייתי בעירי:

פסוק לא

פס'. ויאמר אל נא תעזוב אותנו. אין נא אלא לשון בקשה עכשיו יאמרו ישראל כסבור היה יתרו שיש ירושה לגרים בארץ כיון שראה שאין להם חלק בארץ הניח לו והלך.

כי אתה ידעת חנותנו במדבר. והנסים והגבורות שנעשו לנו. והיית לנו לעינים. אמר לו בבקשה ממך אל תנעול דלת בפני הגרים הבאים לומר אם יתרו חתן משה לא קיבל עליו קל וחומר שאר כל אדם אלא והיית לנו לעינים. פתח עינים לגרים. דבר אחר כי אתה ידעת חנותנו במדבר אלו אחר שלא ראה הנסים והגבורות שעשה לנו אלהינו במדבר היה הולך. אבל אתה ידעת חנותנו במדבר שראית אל תניחנו ותלך לך. דבר אחר והיית לנו לעינים שתהא יושב עמנו כסנהדרין ותהא מורה בדברי תורה. ד"א והיית מאיר עינינו בדבר שיתעלם ממנו כענין שנאמר (שמות י"ח:כ"א) ואתה תחזה מכל העם. ד"א והיית לנו לעינים הימים שהיינו במדבר היינו מכבדין אותך ומחבבין אותך כבבת עינינו:

פסוק לב

פס'. והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא. ומה טובה הטיבו לו אמרו כשהיו ישראל מחלקין את הארץ הניחו דושנה של יריחו ת"ק אמה כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו שהיא ת"ק שהיא לשם המשמרות כדמתרגמינן במסכת תעניות. תנו רבנן ארבעה ועשרים משמרות היו י"ב ביריחו וי"ב בירושלים. הגיע זמן המשמר חצי המשמר היה עולה לירושלים וחצי המשמר היה ביריחו שהיו מספקין מים ומזון לאחיהן נתנוהו לבני יונדב בן רכב חלק בראש. והיו אוכלין אותו ד' מאות ומ' שנים שנא' (מ"א ה) ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה צא מהם ארבעים שנה שהיו במדבר נשארו ארבע מאות ומ' וכששרת השכינה בחלקו של בנימין באו בני בנימין לטול חלקם עמדו ופינו אותו מפניהם שנאמר (שופטים א':ט"ז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם. ד"א והיה הטוב ההוא ולהלן הוא אומר (שמות י"ח:כ"ז) וישלח משה את חותנו. רבי אלעזר המודעי אומר אמר לו אתה נתת לי עצה טובה והקב"ה הסכים על ידיך. אל נא תעזוב אותנו. אמר לו כלום הגר מהנה אלא במקום החושך. אתה כאור החמה. ואהרן כאור הלבנה. מה יעשה הגר במקום חמה ולבנה. אלך לארצי ואגייר כל בני עירי ובני משפחתי ואקרבם תחת כנפי השכינה וכן עשה שנאמר (שופטים א':ט"ז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם. וכתיב (דברי הימים א ב':נ"ה) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב. מלמד שהניחו את יריחו בארץ ישראל והלכו להם אצל יעבץ ללמוד תורה ממנו שנאמר (דברי הימים א ד':י') ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי ויבא אלהים את אשר שאל. הם היו חסרים ממי ילמדו והוא היה חסר למי ילמד והקב"ה זיוגם

יחד ועל כיוצא באלו אמר שלמה (משלי כ"ט:י"ג) רש ואיש תככים נפגשו. (והשאר תמצא בפרשת וישמע יתרו):

פסוק לג

פס'. ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים וגו' אמר רבי שמעון בן יוחאי ארון ברית ה' אינו אומר כאן אלא וארון ברית ה' מלמד שהשכינה מהלכת ומקדמת לפניהם ומתקנת להם מקום חנייתם שנאמר לתור להם מנוחה. מיכן אמרו שתי ארונות היו אחד היה יוצא עמהן למלחמה בו ספר תורה שנאמר (במדבר י"ד:מ"ד) וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה:

פסוק לד

פס'. וענן ה' עליהם יומם. (שם) וענך עומד עליהם. ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם. ובהאריך הענן על המשכן. ובהעלות הענן. ואם לא יעלה הענן. (שמות מ':ל"ה-ל"ו) כי ענן ה' על המשכן יומם. הרי ז' עננים. ד' מארבע רוחות ואחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד הולך לפניהם. דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. הגבוה ממיכו והנמוך מגביהו ומכה הנחשים והעקרבים. ד"א וענן ה' עליהם על הזבים ועל המצורעים שחוצה למחנה מיכן אמרו אחד מישראל שהיה נמשך מתחת הענן היה הענן נמשך אחריו עד שעה שחוזר. עליהם. ולא על שאר אומות העולם. רבי שמעון בן אלעזר אומר מנין אתה אומר שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הוצרכו לנר אפילו אדם נכנס חדר לתוך החדר עמוד האש נכנס עמו ומאיר שנאמר (שם) בכל מסעיהם ? ויהי בנסוע הארון, מסומן מלמעלה ומלמטה נו"ן הפוכין שהן דומין לכ"ף ולרי"ש: פירוש אך רק כל מקום שאמר אך ורק מיעט מה בא למעט לומר שאין זה מקום הפרשה הזו. רבי אומר מפני שהוא ספר תורה בפני עצמה מיכן אמרו ספר שנמחק ונשתייר בו פ"ה אותיות כפרשת ויהי בנסוע הארון מטמא את הידים כספר תורה שלימה. וכן אמרו שבעה ספרים הן. בראשית. ואלה שמות, ויקרא. וידבר. ויהי בנסוע. ויהי העם כמתאוננים. אלה הדברים. שבעה ספרים הן כנגד שבעת ימי בראשית. ויאמר משה קומה ה' כתוב אחד אומר על פי ה' יסעו וכתוב אחד אומר על פי ה' ביד משה. אלא מלמד שהיה משה אומר קומה ה' ומיד הענן מתנשא. קומה ה' ויפוצו אויביך אלו (המנוסין). וינוסו משנאיך מפניך אלי הרודפנין. משנאיך. מלמד שכל מי ששונא לאדם כאלו שונא למי שאמר והיה העולם. וכן הוא אומר (תהילים ע"ד:כ"ג) קול צורריך שאון קמיך. וכל העוזר להם כאלו עוזר למי שאמר והיה העולם. שנאמר (שופטים ה) לעזרת ה' בגבורים:

פסוק לו

פס'. ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל. מלמד כשהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מקופל ועומד עד שמשה אומר קומה ה' וכשהיו חונים היה עמוד הענן מקופל עד שמשה אומר שובה ה'. ויש אומרים שובה מלשון ישיבה כענין שנאמר בגדליה בן אחיקם (מלכים ב כה) (אם שוב תשובון בארק הזאת). דבר אחר שובה ה' רבבות אלפי ישראל. כשם שנאמר למעלה (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם סיני בקדש. כך נאמר למטה שובה ה' רבבות אלפי ישראל. מלמד ששיכן הקב"ה שכינתו על ישראל כדרך ששיכן על מלאכי השרת:

מדרש תיבות ובנחה יאמר. שבעה תיבות כנגד בראשית ברא אלהים ז' תיבות. ויהי בנסוע הארון י"ב תיבות כנגד ולכל היד החזקה. הרי ז' כנגד ז' כוכבים והי"ב כנגד י"ב מזלות:

פרק יא

פסוק א

פס'. ויהי. אין ויהי אלא כלום דבר נתקלקל. מלמד שהיו מקולקלין וחזרו לקלקולן הראשון. העם. רוב מקומות שאמר העם רשעים הם. וכן הוא אומר (שמות י"ז:ד') מה אעשה לעם הזה עוד מעט. (במדבר י"ד:י"א) עד אנה ינאצוני העם הזה. (ירמיהו י"ג:י') העם הזה הרע המאנים לשמוע את דברי. (שם יד) כה אמר ה' לעם הזה כן אהבו לנוע. וכשהוא קורא אותם עמי אין עמי אלא כשרים. שנאמר (שמות ט':א') שלח עמי ויעבדוני. (מיכה ו':ב'-ג') עמי מה עשיתי לך. כמתאוננים. כמבקשים תואנה ועלילה להתפרש מאחרי המקום וכן הוא אומר ביורם בן אחאב (מלכים ב ה':ז') כי אך דעו נא וראו כי מתאנה הוא לי. ובשמשון הוא אומר (שופטים י"ד:ד') כי תואנה הוא מבקש ויצא כמתאוננים מלשון מתעוללים. לפי שאל"ף תחת עי"ין ונו"ן תחת למ"ד, על הנער. אל הנער. האבן הגדולה. אבל גדולה. וכן מתרגמינן כך מסתפקין. ולהלן הוא אומר (דברים כ"ב:י"ז) שם עלילות דברים תסקופי מלין. רע באזני ה'. אין רע אלא עבודת כוכבים שנאמר (שם לא) כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם. וישמע ה' ויחר אפו. משל לאחד שהיה מקלל את המלך והיה המלך עומד אמרו לו שתוק שמא ישמע המלך אמר להן ולכך אני מתכוין. וישמע ה' ויחר אפו ותבער בם אש ה'. אש ירדה מן השמים והיתה קופלת בהם והולכת עד שלא עמד לא לבין החיים ולא לבין המתים. ותאכל בקצה המחנה. במוקצים שבהם בקצינים:

פסוק ב
פס'. ויצעק העם אל משה. לא נאמר אל ה' אלא אל משה. משל למלך שכעס על בנו והלך לו הבן אצל אהובו של מלך לבקש עליו רחמים. ויתפלל משה אל ה' לאמר. לא עיכב ולא נתרשל בדבר. ותשקע האש. שקעה האש במקומה. שאם הלכה לאחת מן הרוחות היתה חוזרת עליהם אלא שקעה במקומה:

פסוק ג
פס'. ויקרא שם המקום ההוא תבערה כי בערה בם אש ה', אמר להם אם עשיתם תשובה תהא שוקעת ואם לאו תהא בוערת בהם שנאמר כי בערה בם אש ה':

פסוק ד
פס'. והאספסוף אשר בקרבו. אלו הגרים המוספין ממקומות אחרות. ערברבין שבהן שהיו מרגילין את ישראל לדבר עבירה. מיכן אמרו אין הפורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ. התאוו תאוה. על דבר שטעמו נתרעמו על המן שהיה יורד להם בכל יום. וישובו ויבכו גם בני ישראל. שהרגילו את ישראל על תרעומותיהן. ויאמרו מי יאכילנו בשר. וכי על בשר היו מתרעמין והא כתיב (שמות י"ב:ל"ח) וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר. (במדבר ל"ב:א') ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד אלא מבקשי עלילה היאך ליפרש מאחרי המקום:

פסוק ה
פס'. זכרנו את הדגה. וכי דגין היו ניתנין להם במצרים חנם והא תבן לא היו נותנין להם חנם במצרים אלא חנם מן המצות. הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים. מפני מה טעמו במן בכל מיני מאכל חוץ מחמש מינים הללו מפני שהן קשין לתלמוד:

פסוק ו
פס'. ועתה נפשנו יבשה אין כל. אמרו עתיד המן ליתפח בתוך מעיהם כלומר יש ילוד אשה שמכניס ואינו מוציא שנאמר (תהילים ע"ח:כ"ה) לחם אבירים אכל איש. לחם שנבלע במאתים ושמונה וארבעים אברים. אמרו לו לרבי שמעון מה אתה מקיים (דברים כ"ג:י"ד) ויתד תהיה לך על אזניך. אמר להם מתגרי גוים שמוכרין להם. אין כל בלתי אל המן עינינו. שאע"פ שהיו טועמין במן כל מיני מאכל וכל מיני משקה לפי שלא היו רואין. היה בעיניהם כאין שנאמר בלתי אל המן עינינו:

פסוק ז
פס'. והמן בזרע גד הוא. ורוח הקדש אומרת ראו על מה אלו מתרעמין. והמן בזרע גד הוא. ענול בזרע גד ולבן כמרגלית שנאמר ועינו כעין הבדולח. ולהלן הוא אומר (בראשית ב':י"א-י"ב) וזהב הארץ ההיא טוב שם הבדולח. רבותינו דרשו במסכת יומא כזרע גד

שהיה מגיד להן לישראל. כיצד עבד איש פלוני נמצא ביד חבירו זה אומר עבדי גנבת וזה אומר עבדי אתה מכרתו לי באו לפני משה לדין אמר להם לבקר משפט. למחר אם נמצא העומר ביד רבו ראשון בידוע שהוא גנבו. ואם נמצא בבית רבו שני בידוע שרבו ראשון מכרו. וכן אשה שמרדה על בעלה אם נמצא עומרה בבית אביה בידוע שהוא מרד. ואם נמצא עומרה בבית בעלה בידוע שהיא מרדה בו:

פסוק ח

פס'. שטו העם ולקטו. הצדיקים היה נמצא להם פתח אהליהם. והרשעים היו שוטים על פני המדבר ולוקטים, וטחנו בריחים. והלא לא היה צריך ליטחן ולא לירד לריחים מעולם אלא מלמד שנשתנה להם ולכל הנטחנין, או דכו במדוכה. והלא לא ירד במדוכה מעולם לפי שלא היה צריך להידוך. אלא נשתנה להם לדברים הנדוכים במדוכה. מיכן אמרו תכשיטי נשים ירדו לישראל עם המן. מלמד שכל מיני בשמים היו להם במן שלא היו נשים צריכות למיני בשמים אלא מן המן היו מתקשטות. שנאמר (דברים ב':ז') זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר. ובשלו בפרור. והלא לא ירד לקדירה מעולם לפי שלא היה צריך בישול. אלא מלמד שנשתנה להן לכל מיני תבשילין ועשאו אותו עוגות. והלא לא ירד לתנור מעולם אלא מלמד שנשתנה להם לכל הנאפים בתנור. ולקטו. שנשתנה להם לכל דבר שמתלקט בשדה. כשהיה אדם מתאוה לאכול ענבים טועם כמו טעם ענבים תאנים ג"כ וכן לכל דבר שבעולם. והיה טעמו כטעם לשד השמן. לישה שמן ודבש שמתהפך לכל דבר. ד"א לשד השמן מה שד שהתינוק טועם בו כל מיני מתיקה כך המן לישראל. ומה השד לתינוק אחר כל מאכלו שהוא עיקר והכל טפילה לו כך היה המן עיקר והכל טפילה לו. ד"א מה השד שהתינוק יונק ואפילו כל היום יונק אינו מזיקו כך המן אפילו כל היום אוכלין לא היה מזיקן. ד"א מה השד הזה מין אחד משתנה לכמה טעמים כך היה המן לישראל משתנה לכל דבר שרוצין. ד"א מה השד הזה תינוק מצטער עליו בשעה שפורש ממנו כך ישראל מצטערין בשעה שפורשין מן המן. שנאמר (יהושע ה':י"ב) וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ. הא אם היה להם מן לא היו צריכין לתבואת הארץ. משל לאדם שאומר לו מפני מה אתה אוכל פת שעורין אומר להם לפי שאין לי פת חטים:

פסוק ט

פס'. וברדת המן על המחנה לילה. היה הטל יורד תחלה ונעשה כגליד כדי שלא יתלכלך המן ואחר כן היה בא טל מלמעלן מפני השרצין והזבובין כדי שלא יהו שוכבין עליו שנאמר (שמות ט"ז:י"ד) ותעל שכבת הטל. והיה דומה כמו שמונח בתוך דלוסקמא.

והיה אדם משכים ומתפלל ויוצא לפתח ביתו ומלקט פרנסתו ופרנסת ביתו ואחר כך וחם השמש ונמס:

פסוק י

פס'. וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו. פשטיה של פסוק משמע על עסק הנזכר למעלה התאוו תאוה. וכן הוא אומר למטה מאין לי בשר. רבי יהודה אומר על עסק משפחות היו מצטערים על שהפרישם מן העריות. איש לפתח אהלו מלמד שהחציפו והיו ממתינין את משה שיצא מפתח בית המדרש והיו מתרעמין. ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע. כאן הקב"ה ממיך ומשה מגביה אבל במעשה העגל הקב"ה מגביה ומשה ממיך:

פסוק יא

פס'. ויאמר משה אל ה' למה הרעות לעבדך ולמה לא מצתי, חסר אל"ף על מצות בני ישראל שנאמר האנכי הריתי וגו'. כי תאמר אלי שאהו בחיקך. היכן אמר לו בשעה שאמר לו (שם לג) לך נחה את העם הנחם בנחת. כאשר ישא האומן את היונק. מיכן לאזהרה לדיין שיסבול את הצבור ויש אומרים כי תאמר אלי שאהו בחיקך. היכן אמר לו במצרים שנאמר (שם ו) ויצום אל בני ישראל. אמר להם היו יודעין שבני ישראל סרבנין וטורחנין הן אלא על מנת כן [תהיו] סובלין (תהו) אותם והם מקללים וסוקלין אתכם באבנים:

פסוק יג

פס'. מאין לי בשר. וכי אחד הוא או שנים שאני יכול לסובלו לא אוכל אנכי לבדי וכן אמר שלמה (מלכים א ג':ט') כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה:

פסוק טו

פס'. ואם ככה את עושה לי:

טוביהו בר רבי אליעזר אמר למה לא נאמר אתה לפי שלשון אתה לשון אהבה כענין שתאמר (נחמיה ט) אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם. אתה לשון רחמנות שנאמר (תהילים ק"ב:י"ד) אתה תקום תרחם ציון. אתה לשון קדושה שנאמר (שם כב) ואתה קדוש. אתה לשון פלאות שנאמר (שם עז) אתה האל עושה פלא. אתה לשון גדולה שנא' (דברים ג':כ"ד) אתה החלות להראות את עבדך את גדלך. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם ככה אתה עתיד להביא סדר פורענות על עמך ישראל ואת עתיד לסלק שכינתך מביניהם שמצאנו ה"א לתוספת שהיא שריית שכינה כענין שנא' (נחמיה ט':ז') אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים לכך נאמר הרגני נא הרוג. היה ר"ש אומר משל לאדם שהוציא אותו ואת בנו ליהרג בבקשה אמר הרגוני עד שלא אראה הריגת

בני כענין שנאמר בצדקיה (מלכים כ כד) ואת עיני צדקיהו עור. כך אמר משה רבינו רבונו של עולם יפה לי שתהרגני תחלה ואל אראה בפורענות העתידה לבוא עליהם. ואם לבך נוקפך והלא שבעים זקנים כבר הופרשו ממצרים שנאמר (שמת ג) לך ואספת את זקני ישראל. ואומר (שם כד) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל אלא מלמד שהרגום על עסק העגל שנאמר (שם לב) וירא אהרן מה ראה שהרגו את חור ואת הזקנים. ויש אומרים כמתאוננים. לפיכך העמיד אחרים תחתיהם וכך אומר (תהילים ע"ח:ל"א) ואף אלהים חרה בעם ויהרוג במשמניהם ובחורי ישראל הכריע אלו שבעים זקנים שהיו בחורי ישראל:

פסוק טז

פס'. ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. לשמי שתהא סנהדרין לשמי. בכל מקום שנאמר לי מקודש לשם. (שמות כ"ח:מ"א) וכהנו לי. (במדבר ח) והיו לי הלוים. (ויקרא כה) כי לי בני ישראל. (שמות יט) כי לי כל הארץ. (במדבר ח) כי לי כל בכור. (שמות כ"ה:ח') ועשו לי מקדש. (שם כ) _מזבח אדמה תעשה לי. (שם ל) שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם. בישראל כתיב (שמואל א ט"ז:א') כי ראיתי בבניו לי מלך. הוי בכל מקום מקודש לשם. שבעים איש כנגד שבעים נפש שירדו למצרים. שבעים איש שתהא סנהדרין של שבעים. ומהו לשון סנהדרין סין זה תורה שניתנה מהר סיני. הדרין שמהדרין התורה כמדרשה ומיפים ומישרין הכתוב זה עם זה. איש. שיהו בעלי תורה בעלי חכמה. א"ר אבא אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי מראה בעלי חכמה בעלי זקנה בעלי כשפים ויודעין בשבעים לשון כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן. בעל כשפים שאם יעשה בעל דין כלום בכשיפות יתירו אותו הם. מזקני ישראל. מלמד שחלק הקב"ה כבוד לזקנים. במצרים הוא אומר (שמות ג) לך ואספת את זקני ישראל. במדבר הוא אומר (שם כד) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. (ויקרא ט':א') ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. וכן באבות כתיב (בראשית כד) ואברהם זקן. ביצחק כתיב (שם כז) ויהי כי זקן יצחק. וכן לעתיד לבוא (ישעיהו כ"ד:כ"ג) ונגד זקניו כבוד. א"ר שמעון בן יוסי בוא וראה היאך הקב"ה חושש על כבוד הזקנים שנאמר בירושלים (שם מז) על זקן הכבדת עולך מאד. אשר ידעת. צריך אתה לידע אם ברורים לפני כי הם זקני העם ושוטריו מלמד שאין אדם (צריך להיות) יושב בישיבה של מטה אלא א"כ יושב בישיבה של מעלה עד שהבריות אומרים כשר איש פלוני חסיד ונאה להיות זקן ודיין. מיכן אמרו חכמים אפי' ריש גרגותא מן שמיא מוקמי ליה. ושוטריו. אלו שנאמר בהם (שמות ה':י"ד) ויכו שוטרי

בני ישראל. אמר הקב"ה הואיל וראו עצמן בצער של מצרים יבואו ויראו בריוח ובכבוד שנאמר ולקחת אותם אל אהל מועד. קחם. בדברים. אמור להם. דברי שבח. אשריכם שנתמניתם. ועוד חזור ואמור להם היו יודעין שישראל סורבנין וטורחנין. אלא על מנת כן שתהו מקבלין עליכם. שיהו מקללים אתכם וסוקלין אתכם באבנים כמה שהתניתי עמך התנה עמהן. והתיצבו שם עמך. שהכניסם עמך ויהיו ישראל נוהגים בהם כבוד:

פסוק יז

פס'. וירדתי ודברתי עמך שם. אתך הדבור ולא עמהם. ואצלתי מן הרוח. לא שתהא אתה חסר כלום אלא כנרות המודלקות מנר המונח על גבי המנורה שהם נדלקו והנר הגדול לא חסר כלום מאורו. ונשאו אתך. בדומין לך ולא תשא אתה לבדך:

פסוק יח

פס'. ואל העם תאמר התקדשו. והזמינו עצמכם לפורענות כענין שנאמר (ירמיהו י"ב:ג') והקדשם ליום הרגה. ואומר (שם ז) וקדשתי עליך משחיתים:

פסוק יט

פס'. לא יום אחד תאכלון ולא יומים עד חדש ימים. הרי אלו חמשה זמנים כנגד חמשה מינים. את הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים. הכשרים היו מתמצים על מטותיהן ואה"כ מתים. אבל הרשעים הבשר עודנו בין שניהם. והיה לכם לזרא. שתהיו מרחיקין אותו יותר ממה שהייתם מקרבין אותו. יען כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם וגו'. לא די לכם ששכנתי שכינתי ביניכם אלא מרגיזין אתם אותי בדבריכם:

פסוק כא

פס'. ויאמר משה שש מאות אלף רגלי. הם המירו במצרים הם המירו על הים הם המירו בעשר מקומות לכך נאמר שש מאות אלף רגלי העם וגו':

פסוק כב

פס'. הצאן ובקר ישחט להם. רבי שמעון בן יוחאי אומר אפי' אתה מכניס כל צאן ובקר אין אומרים די להם לפי שתואנה הם מבקשים לפרוש מאחרי התורה שהרבה צאן ובקר יש להם שנאמר (הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם ואומר) (שמות י"ב:ל"ח) וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר. וכתיב (במדבר ל"ב:א') ומקנה רב היה לבני ראובן. אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם. אפי' אתה מכניס להם כל דגים שבים אין אומרים די לנו שהרי הבאר עמנו היה מעלה להם דגים שמנים יותר מצורכן אלא שהם מבקשים עלילה היך לפרוש מאחרי המקום:

פסוק כג

פס'. ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר. וכי משה לא היה יודע כי לא קצרה יד ה' אלא כאן שאמר לו הקב"ה ואל העם תאמר התקדשו למחר אמר משה רבינו רבש"ע יודע אני שאתה מספק להם אבל הם לא יאמרו די לנו לעולם שנאמר הצאן ובקר ישחט להם. אמר לו הקב"ה ולכך תהא פורענותם ממני שנאמר והיה לכם לזרא יען כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם. אמר לפניו רבש"ע אם סדר פורענות עתידה לבוא עליהם מה הנאה יש להם מן הבשר שתתן להם תאותם ותהרגם. משל אומר אם אומר לחמור קח אלף כורים שעורים ויחתכו את ראשו וכן אומר לאדם טול ככר זה בו תרד שאול. מיד אמר וירד ה' אל משה. למה הפסקה זו לפי שביקש משה המתנה לילך ולפייס ואולי יחזרו בתשובה. אמר לו הקב"ה היד ה' תקצר. יודע אני שאין שומעין לך. אמר לפניו רבש"ע אעפ"כ אלך ואומר להם אמר לו לך אבל עתה תראה היקרך דברי אם לא. מיד ויצא משה וידבר אל העם את דברי ה' שאמר התקדשו למחר. ומה כתיב בהם (תהילים ע"ח:י"ח-י"ט) וינסו אל בלבבם לשאול אוכל לנפשם. וידברו באלהים לאמר אמרו היוכל אל לערוך שולחן במדבר. הן הכה צור ויזובו מים. הגם לחם יוכל תת אם יכין שאר לעמו:

פסוק כה

פס'. וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו. ויאצל ויגדל כענין שנאמר (שמות כד) ואל אצילי בני ישראל. וכן ביהושע (במדבר כ"ז:כ') ונתת מהודך עליו. ויהי בנוח עליהם הרוח ויתנבאו. מה היו מתנבאים על השליו. עלה שליו ולא יספו שנפסקה נבואתם:

פסוק כו

פס'. וישארו שני אנשים במחנה. יש אומרים בקלפי נשארו. בשעה שאמר לו הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש. אמר משה כיצד אעשה. אם אברור שש שש מכל שבט נמצאו שנים יתרים אם אברור חמשה חמשה מכל שבט נמצא עשרה חסרים. אם אברור ששה משבט זה וחמשה משבט זה אני מטיל קנאה בין השבטים. מה עשה משה בירר לו ששה והביא שבעים ושנים פיטקין על שבעים כתב זקן והניח שני חלקים בללם ונתנם בקלפי אמר להם בואו וטולו פיטקיכם וכל מי שעלה בידו זקן אומר לו כבר קידשך הקב"ה וכל מי שעלה בידו חלק אמר לו לא חפץ בך אני מה אעשה לך לכך נאמר והמה בכתובים שהיו בתוך הקלפי בין הכתובים זקן. ועלה בידם נייר חלק כי לא אמר והמה כתובים אלא והמה בכתובים. רבי שמעון אומר במחנה נשתיירו שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אלדד ומידד אמרו אין אנו ראויין לאותה הגדולה הלכו והטמינו עצמם היינו דכתיב והמה בכתובים. מלמד שכתב משה

שמות שבעים ושנים זקנים ששה מכל שבט ואלדד ומידד לא יצאו האהלה ויתנבאו במחנה לפי שמיעטו עצמן. אמר להם הקב"ה הואיל ומיעטתם עצמכם הרי אני מוסיף גדולה על גדולתכם. שכל הנביאים נתנבאו ולא יספו אבל הם מתנבאים והולכים. ומה נבואה נתנבאו. משה מת ויהושע מכניס ישראל לארץ, רב נחמן אמר על עסקי גוג ומגוג התנבאו שנאמר (יחזקאל ל"ח:י"ז) כה אמר ה' אלהים האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד עבדי נביאי [וגו']. (יש שנים להביא אותך עליהם גוג). אל תיקרי שנים אלא שנים. אלו שני נביאים שנתנבאו בפרק אחד הוי אומר אלדד ומידד:

פסוק כז

פס'. וירץ הנער ויגד. רבי שמעון אומר הואיל וכתיב ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו מכלל שזה שאמר וירץ הנער אינו הוא:

פסוק כח

פס'. ויען יהושע בן נון משרת משה. כבוד ליהושע שנקרא משרת משה. מיכן אמרו גדול שימושה יותר מלימודה. וכה"א (מ"ב ג) פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו. וכן אמרו חכמים אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה בור. מבחוריו. אינו כמו מנעוריו ופירושו מבחורותיו כי לא אמר מבחוריו כי יהושע מת בן ק"י צא מהם השנים שהיה בארץ ישראל תמצא אותו קרוב לארבעים שנה בצאתו ממצרים. אדני משה כלאם. אמר לו אדוני משה בני אדם שבשרוני שאין אתה נכנס עמי לארץ. כלם מן העולם. רבותינו אמרו במסכת סנהדרין במה כלאם הטיל עליהם צרכי צבור והם כלין מאיליהן:

פסוק כט

פס'. ויאמר לו משה המקנא אתה לי. פסוק הזה משמע בשני ענינים משמע שאמר לו המקנא אתה לי אתה עושה אותי שאני מקנא. יהושע אין אני מקנא בם הלואי בני כיוצא בך. והלואי כל ישראל כיוצא בך. ומי יתן כל עם ה' נביאים. מיכן אמרו בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו בנו מדוד. דכתיב (שם א א) (ויגדל ה') [ייטיב אלהים] את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך. תלמידו ממשה שאמר ליהושע ומי יתן כל עם ה' נביאים. ויש אומרים מאליהו שאמר (מלכים ב ב':ט') ויהי נא פי שנים ברוחך אלי וגו'. כי יתן ה' את רוחו עליהם. בוא וראה גדולת ענותנותו של משה רבינו שהעיד הכתוב עליו (במדבר י"ב:ג') והאיש משה ענו מאד וגו':

פסוק ל

פס'. ויאסף משה אל המחנה הוא וזקני ישראל. מלמד שלא הביא עליהם הפורענות עד שנכנסו כל הצדיקים אל המחנה:

פסוק לא

פס'. ורוח נסע מאת ה'. מלמד (פה) שהיתה פורחת ועולה (כגדין) של צמר שעולין זה אחר זה בשעה שמכה בקשת ומניחו על הבגד החדש. ויגז שלוים. בשי"ן כתיב ובסמ"ך קרי. אמר רבי יוסי ברבי חנינא לרשעים נדמה להם כסלונים. ולצדיקים נדמה להם כשלוה. והם אוכלין אותו בשלוה. אמר רב חנן בר אבא ארבע מיני שלו הן. ואלו הן שיכלי. כיכלי. פסיוני. ושלו. מעליא דכולהו שיכלא. גריעא דכולהו שלוי. ובציפרתא הויא ושטחן ליה ומותבין ליה בתנורא ותפח עד (דעלי תנותא) [דמלי תנורא] ומסקין ליה ומנח ליה אתליסרי ריפתי ותחתונה אינה נאכלת אלא ע"י תערובות וכו'. במסכת יומא בפרקא בתרא. ד"א ויגז שלוים למה שליו לפי שאמר משה (שם יא) הצאן ובקר ישחט להם וגו'. אמר הקב"ה הרי אני מגיז להם שלו שאינו לא צאן ובקר ולא דגי הים. להודיע לבני האדם גבורותיו. ד"א שלו הדומים לצאן ובקר ולדגי הים שטעון שחיטה ולא לגמרי אלא בסימן אחד נטהרה שחיטתו. ויש להם סנפיר כדגים. ויטוש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה. כלפי דרום. וכאמתים על פני הארץ. מלמד שהיתה פורחת באויר ברום אמתים ועולה לרום מן הארץ. כדי שלא יהו מצטערין עליה בעת לקיטתה אלא מגעת עד הטבור מקום פשיטת יד אדם ולא כאמתים זה על זה שיהו חונקין זה את זה אלא פורחת באויר ברום אמתים כשני חלקי האדם:

פסוק לב

פס'. ויקם העם כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת. למדנו מלמחרת שהיום הוא מחרת לילו. הממעיט אסף עשרה חמרים. והחמר עשר איפות. הרי מאה איפות לממעיט. ללמדך רעבתנותם. שאם הממעיט שהם העצלים והקטיעים שבהם כנסו להם מאה איפות. מה אתם אומרים במשתדלין. וישטחו להם שטוח. ר' יהושע בן קרחה אומר מהו וישטחו להם שטוח @?!א@?? מלמד שהן טעונין שחיטה. רבי אומר וישטחו להם שטוח מלמד שהיתה עשויה משטיחין משטיחין סביבות המחנה:

פסוק לג

פס'. הבשר עודנו בין שניהם. מלמד שלא זכו ליהנות ממנו שכיון (שמרפא) לתוך פיו לא היה מספיק לאכלו עד שנשמתו יוצאה. כענין שאמר דוד (תהילים ע"ח:ל-ל"א) לא זרו מתאותם עוד אכלם בפיהם ואף אלהים חרה בהם וגו'. שכיון שאמר להם משה חזרו בתשובה שהרי נתן לכם המן והשקה לכם מי באר אמרו פשרה היא זו אין בו כח ליתן לנו שאלתנו. שנאמר (שם) הן הכה צור ויזובו מים לכן שמע ה' ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגו'. וגם מעשה תבערה דכתיב (שם) ואף אלהים עלה בהם ויהרג במשמניהם.

זהו שאמר ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם וגו'. מלמד שלא הביא הקב"ה עליהם מכה קשה מזו מיום עלותם מארץ מצרים:

פסוק לה

פס'. ויקרא שם המקום. על שם המעשה שאירע נקרא שם המקום:

פרק יב

פסוק א

פס'. ותדבר מרים. דבור בכל מקום לשון קשה הוא וכן הוא אומר (בראשית מ"ב:ל') דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות. (במדבר כ"א:ה') וידבר העם באלהים ובמשה. ותדבר מרים ואהרן במשה מלמד ששניהם דברו אלא שמרים פתחה בדבר וכן אמר רבי נתן מרים היתה בצד צפורה בשעה שבא הנער ואמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה אמרה צפורה אוי לנשותיהם של אלו. אמרה מרים ולמה. אמרה צפורה שכיון שנתנבאו פורשין בעליהן מהן. מיד ידעה מרים והגידה לאהרן ושניהם דברו במשה אלא מלמד שהנשים דברניות הן. ומה מרים שלא נתכוונה לדבר באחיה לגנאי אלא לשבח כדי להרבות בפריה ורביה כך. המלשין בחבירו לגנאי על אחת כמה וכמה. על אודות האשה הכושית אשר לקח. מלמד שכל הרואה אותה היה מודה לנויה כענין שנאמר (בראשית י"א:כ"ט-ל') אבי מלכה ואבי יסכה, יסכה זו שרה ולמה נקרא שמה יסכה שהכל סכין ביפיה שנאמר (שם יב) ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה. כך היתה צפורה הכל צופים ורואים ביפיה. ד"א הכושית. והלא מדינית היתה שנאמר (שמות ב':ט"ז) ולכהן מדין שבע בנות. אלא מה כושי זה משונה בעורו כך צפורה משונה במעשיה הטובים. ומשונה בנוי. כיוצא בו (תהלים ז) על דברי כוש זה קיש יו"ד במקום ו"ו כמו (בראשית לו) שפו ואונם. קוף תחת כף כמו (קהלת י"ב:ט') אזן וחקר תקן (ישעיה מ) מי תכן את רוח ה' כיוצא בו (ירמיהו ל"ח:ז') וישמע עבד מלך הכושי זה ברוך בן נריה משונה במעשיו שהיה עבד למלך צדקיהו. ויש אומרים על צדקיה שהיה חסיד גדול. אשר לקה בראשונה וריחקה הימנו. כי אשה כושית לקח. שנית למה נאמר לפי שיש בה מעשים טובים ונאה בנוי שיש אשה נאה בנוי ואין נאה במעשה אבל זו נאה בנוי ובמעשה:

פסוק ב

פס'. ויאמרו הרק אך במשה דבר ה'. כלומר רק מיעוט אך מיעוט. והלא באבות העולם דבר ולא פירשו עצמם מפריה ורביה לכך נאמר הרק אך במשה דבר ה' וכענין שנאמר (דברים י':ט"ו) רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם. אך בשביל עצמם שלא פירשו מפריה ורביה לכך נאמר הלא גם בנו דבר להביא שבעים זקנים. וישמע ה'. רבי נתן אומר אף

משה רבינו שמע שנאמר וישמע ה'. והאיש משה ענו מאד, הכל ענו בזה שמשה ענו מאד. שמא תאמר ענו בגופו שהיה חלש ת"ל (במדבר כ"א:ל"ד) ועשית לו כאשר עשית לסיחון מלך האמורי. ירד על סיחון והרגו ירד על עוג והרגו. שמא תאמר ענו בחכמה שלא היה חכם ת"ל גם האיש משה גדול מאד אלא ענו בדעת שהיה שפל ברך מכל האדם אשר על פני האדמה. שלא נשתבח משה רבינו לא על חכמתו ולא על תורתו ולא בגבורתו אלא בענותנותו. מיכן אמר ר' פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי מעשים טובים מעשים טובים מביאה לידי זהירות וכו' עד ענוה מביאה לידי חסידות. ופליגא דרבי יהושע בן לוי דאמר רבי יהושע בן לוי ענוה גדולה מכולם שנאמר (ישעיה סא) רוח ה' אלהים עלי יען משה ה' (אלהים) אותי וגו'. וכן שלמה אומר (משלי טז) תועבת ה' כל גבה לב ואומר (ישעיהו י':ל"ג) ורמי הקומה גדועים והגבוהים ישפלו. וכן כיוצא בהם שכל המתיהר כאלו עובד עבודת כוכבים שנאמר (דברים ח':י"ד) ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך, (משלי ג':י"ג) אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה:

פסוק ד

פס'. ויאמר ה' פתאום אל משה. מהו פתאום שהיו בלא טבילה אמר להם רצונכם שיהא משה כמותכן ואני מדבר עמו בכל עת. וכן הוא אומר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. צאו שלשתכם. מלמד ששלשתן נקראו משה ואהרן ומרים בדבור באחד מה שאי אפשר לפה לדבר. ואי אפשר לאוזן לשמוע:

פסוק ה

פס'. וירד ה' בעמוד ענן. בוא וראה מדת בשר ודם כשהוא יוצא למלחמה יוצא בעם רב וכשהוא יוצא לשלום לבדו אבל הקב"ה כשהוא יוצא לשלום יוצא בעם רב דכתיב (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. וכשהוא יוצא למלחמה כתיב (שמות טו) ה' איש מלחמה ה' שמו. לכך נאמר וירד ה' בעמוד ענן ויעמד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים. ויצאו שניהם. מפני מה לא יצא עמהם משה שלא יהו ישראל אומרים אף משה היה עמהן בכלל הכעס. ד"א ויקרא אהרן ומרים ללמדך דרך ארץ שהרוצה לדבר עם חבירו מושכו למה שהוא רוצה לדבר עמו ולא שיאמר לקרב אליך. ד"א שלא ישמע בגנותו של אהרן שאין אומרין אלא מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו כענין שנאמר בנח (בראשית ז) כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה. וכתיב (שם) נח איש צדיק תמים היה בדורותיו:

פסוק ו

פס'. ויאמר שמעו נא דברי. אין נא אלא לשון בקשה ק"ו לבשר ודם לדבר דבריו בתחנונים. רבי שמעון בן יוחאי אומר שמעו נא. מלמד שבקשו ליכנס בדבריו של

הקב"ה ואמר להם המתינו לי עד שאחריש. מיכן שלא יכנס אדם לתוך דברי חבירו. אם יהיה נביאכם. אע"פ שבחרתי בנביאים הרבה אני מדבר עמהן במראות ובחלומות. אבל למשה פה אל פה אדבר בו. (שמות ל"ג:י"א) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וגו'. ומהו פירושו. שדיבר עמו שלא בתרדמה ושלא בחלום. ומראה ולא בחידות. יכול מראה שכינה ממש ת"ל (שם) ויאמר לא תוכל לראות את פני. ולא די לנביאים שאינם רואים אלא שאין יודעין אנה הולכים שנא' (יחזקאל ג) ותשאני רוח אלא מהו ומראה שהיה מסתכל בספקלריאה המאירה שכבר נאמר ביחזקאל (שם מג) וכמראה המראה אשר ראיתי כמראה אשר ראיתי בבואי לשחת את העיר ומראות כמראה אשר ראיתי אל נהר כבר הרי תשעה מראות מפני שמראות נחשבות שנים וששה הרי עשר מראות. ומשה היה רואה מתוך ענן אחד. ושאר הנביאים כל אחד ואחד לפי כחו לכך נאמר (הושע י"ב:י"א) וביד הנביאים אדמה. ולא בחידות. לפי שנאמר ביחזקאל (יחזקאל י"ז:ב') בן אדם חוד חידה לפי שהקב"ה עם שאר הנביאים היה מדבר בחידה ובמשל אבל לא כן עבדי משה. ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט. זה מראה אחורים. או אינו אלא מראה פנים ת"ל (שמות ל"ג:כ"ג) והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו:

פירוש סוף אמיתת יום הדין לא יראו אלא (שם) וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם. ודומה לזה מה שנאמר (יחזקאל ב':י') ויפרוש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור. פנים בעולם הזה ואחור בעולם הבא. ד"א והיא כתובה פנים ואחור. פנים זה שלוותן של רשעים ויסורן של צדיקים בעולם הזה. ואחור זה מתן שכרן של צדיקים ופורענות של רשעים לעולם הבא. וכתיב (שם) [וכתוב] אליה קינים והגה והי. קינים לרשעים בענין שנא' (שם לב) קינה היא וקוננוה. והגה לצדיקים כענין שנאמר (תהילים צ"ב:ד') עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכנור. והי לרשעים שנאמר (יחזקאל ז':כ"ו) הוה על הוה וגו'. ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה. לא דברתם בעבדי במשה אלא בי:

פסוק ט

פס'. ויחר אף ה' בם וילך. כיון שהודיען סורחנן אח"כ גזר עליהם נידוי מיכן לימדתך התורה שלא יכעוס אדם על סורחנו של חבירו עד שיודיענו סורחנו. רבי נתן אומר מפני מה הודיעם סורחנן שלא יאמר כדרך שאמר איוב (איוב י':ב') הודיעני על מה תריבני:

פסוק י

פס'. והענן סר מעל האהל. משל למלך שאמר לפדגוגו אל תכה את בני בפני לפי שרחמי האב רבים על הבן ק"ו אם כך מרחם הקב"ה על הצדיקים בשעת הכעס כל שכן בשעה שעושין רצונו שנאמר (ישעיה מט) כה אמר ה' בעת רצון עניתיך. והנה מרים מצורעת כשלג. ויפן אהרן אל מרים. מלמד שכל זמן שהיה אהרן רואה אותה היתה פורחת בה:

פסוק יא

פס'. ויאמר אהרן אל משה בי אדוני. אמר לו אדוני אם שוגגין היינו אל תשת עלינו חטאת. כמזידים לא נתכוונו אלא מפני פריה ורביה:

פסוק יב

פס'. אל נא תהי כמת. מה מת מטמא בביאה אף מצורע מטמא בביאה. אמר אהרן נמצאתי מפסיד לאחותי שאינו יכול לא להסגירה ולא לטהרה ולא לטמאה. לפי דרכנו למדנו שהיה (אבין) דורש אין אדם רואה נגעים של קרוביו וכן הוא אומר (דברים כ"א:ה') ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע מקיש נגעים לריבים מה ריבים שלא בקרובים. אף נגעים שלא בקרובים. אשר בצאתו מרחם אמו. מרחם אמנו היה צריך אלא שכינה הכתוב. ויאכל חצי בשרו. בשרנו היה צריך לומר כענין שנאמר (בראשית ל"ז:כ"ז) כי אחינו בשרנו הוא. אלא שכינה הכתוב:

פסוק יג

פס'. ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה. מהו לאמר לימד לדורות שכל זמן שאדם מבקש שאלותיו צריך שיאמר שנים או שלשה תחנונים ואח"כ מבקש צרכיו וכן הוא אומר (דברים ג':כ"ג-כ"ד) ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר. ה' אלהים אתה החלות וגו'. וכתיב אעברה נא ואראה. ד"א לאמר השיבני אם אתה מרפא אותה עד שהשיבו שנאמר ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים. וכן אתה מוצא (במדבר כז) ויאמר משה אל ה' לאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות. השיבני אם אתה ממנה עליהם איש ואם לאו. עד שהשיבו (שם) קח לך את יהושע בן נון בכולם אמר לפני הקב"ה השיבני אם הן ואם לאו ומפני מה לא האריך בתפלה שלא יאמרו ישראל בשביל שהיא אחותו עומד ומרבה בתפלה. ד"א מפני מה לא האריך בתפלה שלא יאמרו ישראל אחותו נתונה בצער והוא עומד ומרבה בתפלה למדנו שיש עת לקצר ועת להאריך בתפלה. ושניהם ממשה רבינו שנאמר (דברים ט':כ"ה) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וכאן הוא אומר אל נא רפא נא לה:

פסוק יד

פס'. ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק ירק בפניה. אלו אביה שהוא בשר ודם נזפה כדאי היתה שתכלם שבעת ימים ק"ו לשכינה י"ד יום אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. מה לאביה שבעה אף לשכינה שבעה. לכך נאמר שתי נזיפות. ותסגר מרים שבעת ימים. הקב"ה הסגירה הקב"ה טמאה הקב"ה טיהרה:

פסוק טו

פס'. ותסגר פרים מחוץ למחנה שבעת ימים. היא המתינה למשה שעה אחת דכתיב (שמות ב':ד') ותתצב אחותו מרחוק וגו'. לפיכך עיכבו לה שכינה ומשה ואהרן וישראל שבעת ימים מלמד מדה כנגד מדה כמו שמפורש במסכת סוטה:

פסוק טז

פס'. ואחר נסעו העם מחצרות. ולמעלה מן הענין אמר (במדבר י"א:ל"ה) מקברות התאוה נסעו העם חצרות ויהיו בחצרות. דמשמע ויהיו בחצרות אחרו בחצרות. שבעת ימי ההסגר, וכאן אמר ואחר נסעו העם מחצרות. מלמד שכיון שנסעו ישראל ללכת לא הפסיקו ליסע עד ששמעו שנצטרע מרים וחזרו וחנו בחצרות שנאמר ויהיו בחצרות לפי שמעשה מרים שדברה במשה בקברות התאוה היה כי לשם נאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל על עסק הבשר וזה גרם לדבר במשה שצפורה אמרה אוי לנשותיהן של אלו לפיכך יש לומר כי חזרו וחנו בחצרות לכך נאמר ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן משם נשתלחו המרגלים שנאמר (שם יג) וישלח אותם משה ממדבר פארן על פי ה' כולם אנשים ראשי אלפי ישראל הם:

פרק יג

פסוק א

כתוב שוחר טוב יבקש רצון ודורש רעה תבואנו: (משלי י"א:כ"ז)

אמר טוביהו ברבי אליעזר פסוק זה נדרש ראשיתו על כל צדיק וצדיק. וסופו נדרש על כל רשע ורשע שבכל דור ודור הצדיק שוחר טובתן של ישראל ומבקש רצון מלפני בורא הכל כדי לזכות את ישראל. וסופו נדרש על כל רשע ורשע שהוא נכשל במעשה ידיו. ודורש רעתן של ישראל תבואנו. בוא וראה משה רבינו היה שוחר טוב על ישראל שנאמר (דברים ח':ז') כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות וגו'. יבקש רצון שנאמר (שמות ל"ג:ט"ז) ובמה יודע איפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך וגו'. וכן הוא אומר (שם יג) וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן וגו'. ודורש רעה תבואנו כיון שבאו ישראל למדבר פארן באותה שעה (קירבם) לפני משה רבינו שנאמר (דברים א':כ"ב) ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים וגו'. וכן דוד אומר (תהילים ק"ו:כ"ד) לא האמינו לדברו. ואומר (שם עח) ובתורתו מאנו ללכת. לפיכך לא זכו ליכנס לארץ ישראל. הוי ודורש רעה תבואנו, במדבר הזה יפלו פגריכם:

וידבר ה' אל משה לאמר. שלח לך אנשים. זה היה בעשרים ותשעה בסיון שנאמר (במדבר י':י"א-י"ב) ויהי בשנה השנית בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות. (שם) ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים. באו לקברות התאוה בעשרים ושלשה באייר ישבו

בקברות התאוה שלשים יום. שנאמר (שם יא) עד חדש ימים. נסעו מקברות התאוה ובאו לחצרות בעשרים ותשעה בסיון. הם היו ימי בכורי ענבים עד שחזרו לסוף ארבעים יום הוא יום תשעה באב במזומן לפורענות. וכיון שאמרו ישראל נשלחה אנשים לפנינו אמר לו הקב"ה למשה יודע אני מה הם מבקשים הואיל והדבר כן שלח לך. יקראו שלוחיך ולא שלוחי. אין אדם בוחר חלק רע לעצמו. הזקנים היו צדיקים והגונים לפני הקב"ה נאמר בהם (שם) אספה לי שבעים איש אבל המרגלים ראה אותם שהן עתידן להעד עדות שקר לא קראם על שמו. וכן הוא אומר בישראל (ויקרא כ"ה:נ"ה) כי עבדי הם. (שמות ג) והוצאתי את עמי בני ישראל מתוכם. וכיון שחטאו הוא אומר (שם לב) לך רד כי שחת עמך. וכאן נאמר שלח לך אנשים לפיכך נסמכה פרשת שלח לך לפרשת מרים שבמרים הוא אומר (במדבר י"ב:א') ותדבר מרים ואהרן במשה. ומה כתיב (שם) והנה מרים מצורעת בשלג. כדי שיראו המרגלים ויאמרו ומה מרים שלא נתכוונה אלא כדי שלא יתבטל אחיה מפריה ורביה כך. הם שהוציאו דבת הארץ על חנם כדי למנוע את ישראל שלא יעלו לארץ ישראל על אחת כמה וכמה. שמא תאמר לא שלח הגונים ת"ל שלח לך אנשים, ואומר (שמות י"ז:ט') בחר לנו אנשים. ואומר (שמואל א י"ז:י"ב) והאיש בימי שאול זקן בא באנשים. ואומר (שם א) ונתת לאמתך זרע אנשים, מלמד שאנשים חכמים ונבונים היו אלא שעשו עצמם כסילים שנאמר (משלי י':י"ח) ומוציא דבה הוא כסיל. ויתורו את ארץ כנען. כדי לבשר את ישראל שהיא טובה ורחבה ארץ זבת חלב ודבש. אשר אני נותן לבני ישראל. לכם לא נאמר אלא לבני ישראל זהו מגיד מראשית אחרית. איש אחד איש אחד למטה אבותיו תשלחו. כל מה שאתה יכול לבחור מיוחדין שבהם בחר לך, כל נשיא בהם. גדולים שבהם:

פסוק ג

פס'. וישלח אותם משה ממדבר פארן. זה היה בתשעה ועשרים בסיון. על פי ה'. שהיתה בחירתם על פי ה' ולא שאמר להם הקב"ה שלחו מרגלים, ואם תאמר למה לא מנעם הקב"ה מלשלח כדי להוציא תאותם ולשלם להם גמולם. וכדי לשלם שכר טוב ליהושע וכלב. וכן הוא אומר (דברים ל':ט"ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע. היינו דתנן הכל צפוי והרשות נתונה [וכו'] ומצודה פרוסה על כל החיים. החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכו' בא ליטהר מסייעין אותו בא ליטמא פותחין לו כענין שאמר יחזקאל (יחזקאל י"ד:ט') (אנכי) [אני ה'] פתיתי את הנביא ההוא ואומר (שם ג) ונתתי מכשול לפניך ללמדך שאין מוליכין את האדם אלא בדרך שהוא רוצה שנאמר (משלי ג':ל"ד) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. הלא

תראה בבלעם בתחלה נאמר לו (במדבר כ"ב:י"ב) לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא, ולבסוף אמר לו קום לך אתם וכן כלל כל אדם שהביא הקב"ה בעולמו אע"פ שגלוי וידוע לפניו שהכל לא ישמרו משמרתו הביאם לעולם הזה. הזוכה זוכה לעצמו. והחוטא חוטא לעצמו:

פסוק ד

פס'. ואלה שמותם. יש ששמותם נאים ומעשיהם נאים כגון האבות והשבטים וכיוצא בהן. ויש ששמותם כעורים ומעשיהם גאים כגון בעלי גולה בני ברקום בני סיסרא. ויש שמותם גאים ומעשיהם כעורים כגון מלכי ישראל. ואלו המרגלים יש מהן שמות כעורים ומעשיהם כעורין כגון סתור בן מיכאל שסתר דברי בוראו. נחבי שהחביא דברי בוראו. ויקרא משה להושע בן נון יהושע, אמר לו יה יושיעך מעצת המרגלים. ד"א יהושע הוסיף לו יו"ד שנטל שכר עשרה המרגלים. שבט לוי לא שלח מרגלים מפני שלא נטלו חלק בארץ בתוך בני ישראל:

פסוק יז

פס'. וישלח אותם משה. מקדש נשתלחו שנאמר (יהושע י"ד:ו'-ז') בן ארבעים שנה אנכי (היום) בשלוח אותי משה עבד ה' מקדש ברנע. ומהו ממדבר פארן לפי שהמדבר היה מדבר. והמקום היה שמו קדש ברנע. כמו לתור את ארץ כנען. ויבא עד חברון. ויאמר אליהם עלו זה בנגב, מהו עלו זה. אמר להם לא תלכו בדרך המלך (אלה) בשביל של יחיד מפני עוברים ושבים. ואע"פ ששכינה עמהם היו צריכין ללכת בחכמה בסתר כדרך המרגלים:

פסוק יח

פס'. וראיתם את הארץ מה היא, אם זבת חלב ודבש היא כדרך שהבטיח אתכם הקב"ה לפי שאינו דומה רואה לשומע. ואת העם היושב עליה החזק הוא הרפה. המעט הוא אם רב. לא היו צריכין לכך שכבר הבטיחם הקב"ה (שמות כ"ג:כ"ז) והמתי את כל העם אשר תבוא בהם וגו'. אלא לימדה להם התורה דרך המרגלים:

פסוק יט

פס'. ומה הארץ אשר הוא יושב בה. אם ארץ בריאה היא כדי להיטיב לכם וכדי לבשר את ישראל כדי שיעלו שמחים וששים. ומה הערים אשר הוא יושב בהנה וגו'. ואם הם יושבי פרזות כמו בתי החצרים אשר אין להם חומה סביב. עשרה דברים אמר להן כנגד עשרה המרגלים מוציאי דבה. הארץ מה היא. ואת העם החזק הוא הרפה המעט הוא אם רב ומה הארץ [וגו'] היש בה עץ אם אין והתחזקתם. מלמד שיש ארץ שצריך חיזוק.

ולקחתם מפרי הארץ. אלו רמונים. והימים ימי בכורי ענבים. זה ספור הסדרן להודיע שבחה של ארץ ישראל:

פסוק כא

פס'. ויעלו ויתורו את הארץ ממדבר סין. הוא צין הוא סין. הוא פארן. הוא קדמות. צין שנצטוו שם ישראל על המצות. סין שבו באת שנאה לאומות העולם. פארן שבו פרו ישראל. קדמות שבו קבלו את התורה שהיא קדומה לעולם. שנאמר (משלי ח':כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז:

פסוק כב

פס'. ויעלו בנגב ויבאו. למדנו שארץ ישראל היא בנגב וכה"א (יחזקאל כ"א:ב') והטף אל דרום (שם) (והנבא) [והטף] אל מקדשים. ויבא עד חברון. פתח בלשון רבים ואמר בלשון יחיד למדנו מזה שהכתוב מדבר ויבא עד חברון על השביל. כלומר מה שאמר משה עלו זה בנגב הוא שמספר הכתוב ויעלו בנגב ויבא עד חברון הלכו באותו המשעול. ורבותינו אמרו במסכת סוטה ויבא (עונה) על כלב בן יפונה שנפרד מן המרגלים ובא עד קברי אבות בחברון מלמד שהלך ונשתטח על קברם אמר אבותי בקשו עלי רחמים שהרי יהושע בקש עליו משה רחמים ואמר לו יה יושיעך מעצת המרגלים אני מה יהי עלי לכך נאמר ויבא עד חברון. ושם אחימן. אמר רבי ברכיה ברבי כשהם עולים מצאו שלשה בני הענק ולמה נקראו שמו אחימן אין בעולם אח לו בגבורה. ד"א אחימן מיומן שבאחיו. ששי שהוא בריא כשיש. תלמי שהיה הולך ועושה תלמים בארץ. ילידי הענק שהיו עונקין את החמה בקומתן: פירוש שמרוב גבהו היתה החמה מגעת לו עד ירכותיו. וכיון שראו אותם המרגלים נתיראו מיד הלכו ואמרו כי חזק הוא ממנו. וחברון שבע שנים נבנתה. מאי נבנתה אילימא נבנתה ממש אפשר אדם בונה בית לבנו קטן קודם שיבנה לבנו הגדול. שנאמר (בראשית י':ו') ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען אלא שהיתה מבונה על אחת משבעה בצוען. ואין לך טרשים בכל ארץ ישראל יותר מחברון משום דקברי ביה שכבי ואין לך מעולה בכל הארצות יותר ממצרים. שנאמר (שם י') כגן ה' כארץ מצרים. ואין לך מעולה בכל הארצות יותר מצוען שנאמר (ישעיהו ל':ד') כי היו בצוען שריו ואפי' הכי מבונה היתה חברון על אחת משבעה בצוען ללמדך שאפילו הגדות של תורה צריכים תלמוד. ואפילו קוץ אחת של תורה כולו מלא הלכות ואפי' שמות הכתובים בתורה נדרשים ואין בהם דבר ריק:

פסוק כג

פס'. ויבאו עד נחל אשכול. על שם המעשה נקרא נחל אשכול. וכן הוא אומר על אודות האשכול. ויכרתו משם זמורה. זו זמורת הגפן. ואשכול ענבים אחד. שבו הענבים

תלוים להגיד שבחה של ארץ. וישאוהו במוט בשנים. אמר רבי יצחק טורטני וטורטני דטורטני. הא כיצד שמונה נשאו אשכול דכתיב וישאוהו הרי שנים. במוט הרי שנים. שנים הרי שנים בשנים הרי עוד שנים הכל שמונה. וכמה שיעור האשכול למדנוהו מן אבנים שהוציאו בני ישראל מן הירדן דכתיב (יהושע ד':ה') והרימי לכם איש אבן אחת על שכמו למספר שבטי בני ישראל. אמר רבי יהודה אבא חלפתא ואלעזר בן מתתיה וחנניה בן חכינאי עמדו על אותם האבנים ושיערום וכל אחת ואחת משא מ' סאה וכל משא שמגביה אדם על כתפיו שליש מן המשא שמגביהים לו אחרים שאם אדם מגביה לעצמו מ' סאה אחרים מגביהין לו יכול לקבל משא מאה ועשרים סאה ומיכן אתה מחשב לאשכול שנאמר יישאוהו במוט בשנים ממשמע שנאמר בשנים במוט אינו יודע שבשנים היו נושאים את המוט אלא בשני מוטות אינו יודע שבשנים היו נושאים את המוט אלא בשתי זוגות כזה:

אבא מארי פירשו שלא יהא טורח לנושאים להלך אלא הכל זה אחר זה ואל תתמה הרי טורטני וטורטני דטורטני ל''ח אנשים וששים סאה להעלותו עד תתק"ס. ואל תתמה על האשכול הזה אלא ממה שראו את עיניהם אבנים שנשאו מן הירדן שיערום מ' סאות. ואמר רב חסדא מאי דכתיב (ירמיהו ג':י"ט) ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים. מה צבי אין עורו מחזיק את בשרו מאחר שנפשט עורו אינו מחזיק העור את בשרו מפני שהוא נקפץ כך ארץ ישראל אינה מחזקת את פירותיה. תניא אמר רבי יוסי מעשה באחד בשיחין שהניח לו אביו ג' בדי חרדל ונפשח אחת מהן וחבטוהו נמצאו ט' קבין חרדל ומענפיו סיככו בו סוכת יוצרים. אמר רבי שמעון בן חלפתא קלח של כרוב הניח לי אבא והיינו עולים בו בסולם. ומן הרמונים ומן התאנים. שמונה נשאו אשכול ואחד נשא רימון ואחד נשא תאנה. יהושע וכלב לא נשאו כלום דבר מפני שלא היו באותה עצה:

פסוק כד

פס'. למקום ההוא קרא נחל אשכול. מלמד שהמקום נקרא על שם המעשה. וכן הוא אומר (בראשית ל"ה:ז') ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים ואומר (שמות י"ז:ז') ויקרא שם המקום מסה ומריבה וגו'. וכן כיוצא בהם:

פסוק כה

פס'. וישובו מתור הארץ וגו'. כל ארבעים יום היו מחשבים מה להשיב דבר כדי שיהו דבריהם נמשכין באזני העם:

פסוק כו

פס'. וילכו ויבאו אל משה. אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מקיש הליכה לביאה מה הליכה בעצה רעה אף ביאה בעצה רעה. אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני

ישראל. מצאום כולם מקובצים ובאו לפניהם אל מדבר פארן קדשה. ולפיכך הוא אומר (במקום אחר) [כאן]. וישלח אותם משה ממדבר פארן ובמקום אחר אומר (דברים ט) בשלוח ה' (אותי) מקדש ברנע. וישיבו אותם דבר ואת כל העדה. הם העיקר וכל העדה טפלה להם. ויראום את פרי הארץ. אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר כל לשון הרע שאין דבר אמת מתחלתו אינו מתקיים בסופו:

פסוק כז

פס'. ויספרו לו ויאמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו. ולהלן הוא אומר (שם א) וייטב בעיני הדבר ואקח מכם שנים עשר וגו'. וגם זבת חלב ודבש היא וזה פריה. שהיה הדבש זב מן האילנות והעזים רועות תחתיהן וחלב של עזים זב מתחתיהם והדבש והחלב מתערב יחד. וזה פריה. האשכול ורמונים והתאנים:

פסוק כח

פס'. אפס כי עז העם. זה הוא שאמר רבי יוחנן כל לשון הרע שאין דבר אמת בתחלתו אין מתקיים בסופו. לפיכך התחילו המרגלים לומר דבר אמת בתחלה ולשבח את הארץ כדי שיקבלו דבריהם באחרונה. אפס כי עז העם. עזים וקשים לעמוד במלחמה:

פסוק כט

פס'. עמלק יושב בארץ הנגב. התחילו להזכיר את עמלק לפי שהיה ראשית גוים והוא שבא על ישראל במדבר תחלה שנאמר (שמות י"ז:ח') ויבא עמלק וילחם עם ישראל וגו'. ושמא נאמר נלך שפת ההר. והחתי והיבוסי והאמורי יושב בהר. ושמא נאמר נלך דרך שפת הים. והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן. כלומר דרך ביאת הים הם יושבין דרך ביאת הירדן הם יושבין דרך ביאת הארץ, והיאך נלך אליהם:

פסוק ל

פס'. ויהס כלב את העם אל משה. אמר רבא שהסיתן בדברים פתח יהושע קא משתעי אמרו ליה ריש קטיעא ימלל:

פירוש לפי שלא היה לו בן היו קורין אותו ריש קטיעא. ומנין שלא היה לו בן שכך כתוב בדברי הימים (ד"ה א ז) נון בנו יהושע בנו. וביהושע ואילך אינו מונה. אמרו לו מה לך לדבר. אינך חושש אם תחיה או תמות. אין לך בנים ולא בנות. אלא הם מתפחדים על נשיהם ועל טפיהם ומיד השתיקוהו. אמר כלב בן יפונה אם אפתח ומשתעינא להו מידי יאמרון מלתא וחסמין לי. מה עשה כדי להשתיקן לשמוע את דבריו עמד במקום גבוה וצעק ואמר וכי זו בלבד עשה לנו משה מיד שתקו כולם כסבורים היו שהוא רוצה לדבר בגנותו. אמר להם הוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והאכילנו את המן וכמה טובות

עשה לנו אם יאמר לנו עשו סולמות ועלו לרקיע נעלה. עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה. ויהס כלב. כמו (זכריה ב':י"ז) הס כל בשר לשון שתיקה:

פסוק לא

פס'. והאנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו. אף על פי שלא מצאנו בכל המקרא ממנו רפא אלא הכל דגשין בין שיאמר ממנו מפלוני בין שיאמר ממנו מעצמו הכל נקראין בדגש מכל מקום בזה יש בו מדרש שכן אמרו חכמים ז"ל דאמר רבי חנינא בר פפא דבר גדול אמרו המרגלים באותה שעה כי חזק הוא ממנו אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא את כליו משם:

פסוק לב

פס'. ויוציאו דבת הארץ אשר תרו אותה לאמר. מלמד שלא היה בה שום דופי והם הוציאו אל בני ישראל לאמר כלומר השיבו לנו תשובה אם תשמעו אלינו רצונכם. ואם לאו הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ אוכלת יושביה היא. אמר הקב"ה אני חשבתיה לטובה והם חשבוה לרעה. אני חשבתיה לטובה דכל היכא דהוו מטו מרגלים הוה מייתי חשיבי דמאתא כי היכי דנטרדו ביה בני מאתא ולא נישיילו אבתריהו והם אמרו ארץ אוכלת יושביה היא. איכא דאמרי איוב נח נפשיה בההוא יומא דאתו לחברון ואיטרח כולי עלמא בהספידא והם אמרו ארץ אוכלת יושביה היא. לפיכך יש דורשים היש בה עץ אם אין. וכי יש לך ארץ שאין בה עץ אלא זה איוב שהיו ימיו ושנותיו מרובין כעץ. ד"א שמגין על דורו כעץ. וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות. אנשים גבוהים בקומה. כענין שנאמר (ירמיהו כ"ב:י"ד) אבנה לי בית מדות ועליות מרווחים במדת היכל וכותליו:

פסוק לג

פס'. ושם ראינו את הנפילים. שכל הרואה אותם נופל מאימתם. בני ענק. שם אביהם ענק. שהיו עונקים את החמה בקומתן. מן הנפילים. היו בארץ בימים ההם וכתיב (בראשית ו':ד') המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם. מנא הוו ידעין גמירי דכי הוו מברי תותי גופנין הוו מברי ואכלי וכי חזינהו מרגלים הוו מסתפו מיניהו הוו סלקי ויתבי באילני והוו שמעין דקא אמרי חזינא אינשי דדאמו לקומצי באילני:

פרק יד

פסוק א

פס'. ותשא כל העדה ויתנו את קולם וגו'. א"ר יוחנן ט' באב היתה אותה הלילה. אמר הקב"ה הם בכו בכייה של חנם ואני אקבע אותה להם לדורות. דאמר מר בט' באב חרב

הבית בראשונה ובשניה לפי שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב. לפי שיש יום מזומן לפורענות:

פסוק ב

פס'. וילונו על משה ועל אהרן כל בני ישראל. לרבות כל הניתוספים עמהם. כל העדה. להביא שאפי' שהיו צדיקים עד עתה נכנסו עם המתלוננים. לו מתנו בארץ מצרים. ולא היינו מתבזים במדבר. או במדבר הזה לו מתנו. ולא היינו נופלים בחרב:

פסוק ג

פס'. ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת וגו' ואותם הטפים שאמר עליהם שנא' וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה. ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע המה יבאו שמה וגו':

פסוק ד

פס'. ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה. באותה שעה כפרו בעקר מיד ויפל משה ואהרן על פניהם:

פסוק ו

פס'. ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם. מיכן אמרו אדם הגון שרואה פירוק המצות חייב לקרוע:

פסוק ז

פס'. ויאמרו אל כל עדת בני ישראל. אם חפץ בנו ה'. אך בה' אל תמרודו. אין הדבר תלוי אלא בכם וכן משה אומר (דברים י':י"ב) ועתה ישראל מה יי אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך. סר צלם מעליהם. נשלמה חוקם והגיע זמן שאמר לאברהם אבינו (בראשית ט"ו:ט"ז) ודור רביעי ישובו הנה וגו'. ד"א סר צלם מעליהם. זה מלאך הממונה עליהם שהוא מגין עליהם שאין הקב"ה נפרע מן האומה עד שמפיל שריה מן השמים שנאמר (ישעיהו כ"ד:כ"א) יפקד יי על צבא המרום במרום וגו'. וה' אתנו אל תיראום. מפני שהקב"ה הוא (עמוס ה':ט') המבליג שוד על עז ושוד על מבצר יבא:

פסוק י

פס'. ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וכבוד ה' נראה. אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן מלמד שהיו זורקין אבנים כלפי מעלה והענן היה מקבלן. ד"א וכבוד ה' נראה כדי לבהלם וליראם כדי שינוחו מריגום האבנים:

פסוק יא

פס'. ויאמר ה' אל משה עד אנה ינאצוני העם הזה וגו'. כאדם הנלאה מחבירו. ועד אנה לא יאמינו בי. כנגד עד אנה ועד אנה עד מתי לעדה הרעה. ועד אנה מאנתם בפרשת ויהי בשלח הרי ארבעה לארבעה דגלים. וכנגדם אמר דוד שיהו ישראל צועקים בגלות (תהילים י"ג:ב'-ג') עד אנה ה' תשכחני נצח עד אנה תסתיר את פניך ממני. עד אנה

אשית עצות בנפשי יגון בלבבי יומם עד אנה ירום אויבי עלי. בכל האותות אשר עשיתי בקרבו. אשר לא עשיתי בכל גוי. ד"א אשר עשיתי בקרבו ידעתי מה היה בדעתם ומה הם שואלים ומביא להם:

פסוק יב

פס'. אכנו בדבר ואורישנו וגו'. ואע"פ שלא נתקיים המעשה למחות את ישראל מכל מקום התנאי נתקיים שנאמר (שמות ל"ב:י') ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו שנאמר בדברי הימים (דברי הימים א כ"ג:י"ז) ובני משה גרשום ואלעזר ובני גרשום רחביה ובני רחביה רבו למעלה כלומר למעלה מששים רבוא:

פסוק יג

פס'. ויאמר משה אל ה'. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפני כעסך כסא של רגל אחת היאך יכול לעמוד ולא עוד אלא ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבו ומה תעשה לשמך הגדול:

פסוק יד

פס'. ואמרו אל יושב הארץ הזאת. יאמרו על מלך אחד היתה גבורתו על שלשים ואחד מלכים אינו יכול לעמוד. שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה. אשר דברת עמהם משמים. אשר עין בעין נראה אתה ה' וענך עומד עליהם. אשר חזו מחזה אלהים בעיניהם נראה כבודך להם וידעו כי אתה ה' וענך עומד עליהם:

פסוק טו

פס'. והמתה את העם הזה כאיש אחד. ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך. אלו הזכורים בפרשת אז ישיר (שמות ט"ו:י"ד-ט"ו) אז נבהלו אלופי אדום וגו':

פסוק טז

פס'. מבלתי יכולת ה'. אמר משה רבש"ע עתה יאמרו אינו יכול לפרנסם כענין שנאמר (מלכים א ה':כ"ה) ושלמה נתן לחירם מכולת לביתו ואין מכולת אלא פרנסה:

פסוק יז

פס'. ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר. אמרו כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה כותב ה' ארך אפים ורב חסד. אמר לפניו רבש"ע. רשעים יאבדו. אמר לו יבוא זמן שאתה מצטרך לדבר זה. וכן היה. בשעה שאמר לו הקב"ה אכנו בדבר ואורישנו אמר משה ועתה יגדל נא כה ה' וגו', ומה הוא הדבור. ה' ארך אפים ורב חסד וגו'. ד" א כאשר דברת לאמר אלו י"ג מדות שהורה לו שנאמר (שמות לד) ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' שיהו אומרים ישראל אלו המדות בשעה שחוטאין והקב"ה מוחל להם. ונקה לא ינקה. מנקה הוא לשבים ואינו מנקה למי שאינן שבין. על שלשים ועל רבעים. כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהן:

פסוק יט

פס'. סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה. תנן התם עשרה נסיונות נסו אבותינו להקב"ה שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים. וכן היה רבי יהודה אומר עשרה פעמים ניכו אבותינו את הקב"ה במדבר. שנים בים. אחד בירידה ואחד בעליה. בירידה כתיב (שמות י"ד:י"א) ויאמרו אל משה המבלי אין קברים וגו'. בעליה כתיב (תהילים ק"ו:ז') וימרו על ים בים סוף. מלמד שהמרו על הים ואמרו כשם שעלינו אנו מצד זה כך עלו המצרים מן הצד אחר. עד שאמר הקב"ה לשר של ים פלוט אותם ליבשה שנאמר (שמות י"ד:ל') וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, ושנים במים ושנים במן. ושנים בשליו. שנים במים. אחד במרה שנא' (שם טו) ויבאו מרתה ולא יכלו וגו'. וכתיב (שם) וילונו כל העדה. ואחד ברפידים (שם יז) ויחנו ברפידים ואין מים לשתות העם. שנים במן (שם טז) איש אל יותר ממנו עד בקר. וכתיב (שם) ויותירו אנשים ממנו. היום לא תמצאוהו בשדה וכתיב (שם) יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו. שנים בשליו. בשליו ראשון ובשליו שני. שליו ראשון (שם) בשבתנו על סיר הבשר. שליו שני דכתיב (במדבר י"א:ד') והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה הרי שמונה. ובעגל הרי תשעה. ובמדבר פארן כמו שכתוב (שם יד) ויבכו העם בלילה הוא. הרי עשרה פעמים. לכך נאמר וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה:

פסוק כ

פס'. ויאמר ה' סלחתי כדברך. עתידין אומות העולם לומר:

פסוק כא

פס'. ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ. אלו ישראל שנקראו כבוד ה' שנאמר (ישעיהו מ"ג:ז') כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. מיכן שנגזרה גזרה על ישראל שיהו גולים בין אומות העולם וכן אמר דוד (תהילים ק"ו:כ"ו) וישא ידו להם להפיל אותם במדבר וגו'. ד"א ואולם חי אני וימלא כבוד וגו'. כי מתוך שישראל חוטאין לפני ואני סולח להם ימלא כבוד ה' את כל הארץ שיהו אומות העולם אומרין (שם קמד) אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו:

פסוק כב

פס'. כי כל האנשים הרואים את כבודי ואת אותותי. אינו דומה רואה למי שאינו רואה שאפילו הם מזידים:

פסוק כג

פס'. אם יראו את הארץ. מלמד שכל אותם ארבעים שנה היו מתקנין להם קברות וישנים בתוכם מי שקם קם. ומי שמת הוא נשאר בתוכו. וכל מנאצי לא יראוה. מלמד שדיבר

הכתוב על דברי הגלות שנאמר (יחזקאל כ':ל"ח) מארץ מגוריהם אוציא אותם ואל אדמת ישראל לא יבאו:

פסוק כד

פס'. ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו, הוא שאמרו רבותינו שהלך לחברון ונשתטח על קברי אבות ואמר להם אבותי בקשו עלי רחמים:

פסוק כה

פס'. והעמלקי והכנעני יושב בעמק. משל לחזן שבא לבית הכפר ורצועה על כתפיו כיון שרואה התינוק את הרצועה או שומע אזכרת הרצועה מיד רותת. כך משל התינוק עמלק. היה מזכיר להם העמלקי. דרך ים סוף. כדי להסביבם:

פסוק כו

פס'. וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. עד מתי לעדה הרעה הזאת. על שנועדו להתלונן על עצת מרגלים נקראו עדה רעה:

פסוק כח

פס'. אמור אליהם חי אני נאם ה'. זו שבועה, אם לא כאשר דברתם כן אעשה לכם. זה שאמרו או במדבר הזה לו מתנו:

פסוק כט

פס'. במדבר הזה יפלו פגריכם וגו'. יצאו שבטו של לוי שלא היה מספר פקודיו מבן עשרים אלא מבן חדש. ומבן חמש ועשרים ומבן שלשים. וראיה לדבר שהרי אלעזר בן אהרן נכנס. וכן אחיה השילוני ראה את עמרם שהוא אחד (משה) שקפלו את כל העולם. מתושלח ראה את אדם הראשון. שם ראה את מתושלח. יעקב ראה את שם. עמרם ראה את יעקב. אחיה השילוני ראה את עמרם. אליהו ראה את אחיה השילוני. ועדיין הוא קיים שנאמר (מלאכי ג':כ"ד) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא:

פסוק ל

פס'. אם אתם תבאו אל הארץ. יצא שבט לוי. וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה. כלומר מה שאמרתם לבז יהיה לא יהיה לבז אלא הם יעברו את הירדן וירעו את הארץ אשר מאסתם בה. ויאמרו ראו מה עשו אבותינו כי מאסו בארץ חמדה כזאת:

פסוק לג

פס'. ובניכם יהיו רועים במדבר. יהיו מתאחרים במדבר ארבעים שנה במספר הימים אשר תרתם את הארץ. יום לשנה יום לשנה. מיכן אמרו חכמים כל העוסק בתורה יום אחד בשנה כאלו כל השנה כולה עסק. וכל העובר עבירה אחת בשנה כאלו כל השנה כולה עבר. ארבעים שנה כנגד ארבעים יום שבהם נתנה התורה. כנגד ארבעים יום של יצירת הולד:

פסוק לה
פס'. אני ה' דברתי אם לא זאת אעשה. במדבר הזה יתמו ושם ימותו. מיכן ליום הדין מן התורה:

פסוק לו
פס'. והאנשים אשר שלח משה לתור את הארץ. משה שלח והקב"ה לא שלח שנאמר שלח לך אנשים ואומר (דברים א':כ"ג) ואקח מכם שנים עשר אנשים. וילונו וילינו קרי להוציא דבה על הארץ. מלמד שאף שאר העם הוציא דבת הארץ רעה. א"ר שמעון בן לקיש מלמד שמתו מיתה משונה. א"ר חנינא דרש ר' שליא איש כפר תמרתה מלמד שנשתרבב לשונם ונפל על טבורם והיו תולעין יוצאים ממנו ונכנסות לטבורם ומטבורם עד לשונם. רב נחמן אמר באסכרה מתו א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרה מאי דכתיב (תהילים ק"כ:ג') מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה. אמר הקב"ה ללשון כל אבריו של אדם זקופין ואתה מוטל כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים. ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחת של עצם ואחת של בשר. מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה. א"ר יוחנן כל המזכיר לשון הרע כפר בעקר שנאמר (שם יב) אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. זהו שאמר הכתוב (משלי י"ח:כ"א) מות וחיים ביד לשון. מה יד ממית אף לשון ממית אלא שהלשון ממית מרחוק שנאמר (ירמיה ט) חץ שחוט לשונם. בוא וראה כמה כח לשון הרע ומה מרגלים שלא דברו אלא על העצים ועל האבנים כך המספר לשון הרע על חברו עאכ"ו ואסור לקבלו אבל ראוי לו לחוש בדבר שאם אמר פלוני מבקש להרגך ראוי לחוש בדבר ראיה ממעשה גדליה בן אחיקם. ואמר רבה בר בר חנה כל מילתא דמיתאמרא באפי' תלתא לית בה משום לישנא בישא:

פסוק לח
פס'. ויהושע בן נון וכלב בן יפונה. מלמד ששקולין זה כזה שיהו שוין:

פסוק לט
פס'. וידבר משה את כל הדברים האלה אל כל ישראל. דיבור קשה האלה קשה. קשה היה להם הדבור הזה בלבד:

פסוק מ
פס'. וישכימו בבקר. כסבורין בדעתם שמשכימין לדבר מצוה:

פסוק מא
פס'. ויאמר משה למה זה אתם עוברים את פי ה' והיא לא תצלח. כבר אמר להם והעמלקי והכנעני יושב בעמק. כי העמלקי והכנעני בסוף המלחמות:

פסוק מד

פס'. ויעפילו. ויאפילו לדרך חשך ובן הוא אומר (חבקוק ב':ד') הנה עופלה לא ישרה נפשו בו. וארון ברית ה' ומשה לא משו וגו'. מלמד שלא נתקו יתדות מחנה לוים:

פרק טו

פסוק א

פס'. ויאמר ה' אל משה לאמר. כי תבואו אל ארץ מושבותיכם בכל מקום נאמר ארץ כנען וכאן נאמר ארץ מושבותיכם הבטיחם שמושבותיכם היא ירושה מאבותיהם שנאמר (בראשית י"ג:י"ז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה. א"ר ישמעאל בא הכתוב ללמדך שלא נתחייבו ישראל בנסכין אלא מביאתן לארץ ואילך. ארץ מושבותיכם אשר אני נותן לכם. לאחר ישיבה וירושה הכתוב מדבר. ומה ענין פרשה נסכים לענין של מעלה לפי שהוא אומר וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה והבאתי אותם וידעו את הארץ אשר מאסתם בה. ובמשנה תורה מבאר זה הפסוק. (דברים א':ל"ט) וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע המה יבואו שמה ולהם אתננה והם יירשוה. וכיון שקבע זמן לביאתן לארץ מיד נתן להם מצות הנהוגות בארץ והמצוה הזאת תלויה לאחר ירושה וישיבה לכך נסמכה פרשת נסכין לענין של מעלה:

פסוק ג

פס'. ועשיתם אשר. לה', שומע אני כל הקרב לאשים יטען נסכים. ת"ל עולה. אין לי אלא עולה מנין לרבות את השלמים ת"ל או זבח. (ולהלן הוא אומר ואם זבח שלמים קרבנו) לפלא נדר או לנדבה. לא אמרתי אלא קדשים הבאים בנדר ובנדבה יצאו חטאת ואשם, או במועדיכם. להביא עולת חובה הבאה ברגלים. לעשות ריח ניחוח לה' מן הבקר או מן הצאן. יצאת עולת העוף שלא תטען נסכים. דברי ר' יאשיה. מן הבקר או מן הצאן. מלמד שמביא מזה בפני עצמו ומזה בפני עצמו:

פסוק ד

פס'. והקריב המקריב. אין לי אלא איש אשה מנין ת"ל המקריב מכל מקום. קרבנו לה' מנחה סלת עשרון בלול ברביעית ההין שמן. רבי נתן אומר בנין אב לכל המתנדב מנחה שלא יפחות מעשרון:

פסוק ה

פס'. ויין לנסך רביעית ההין. שמן לבילה ויין לניסוך. תעשה על העולה או לזבח, מלמד שמביא לזה בפני עצמו ולזה בפני עצמו. לכבש האחד. ר' נתן אומר להביא את עולת יולדת שתטען נסכים שלא שמענו בכל התורה כולה:

פסוק ו

פס'. או לאיל תעשה מנחה. בא הכתוב לחלק בין נסכי כבש לנסכי איל שיהו נסכי איל שלישית ההין ונסכי כבש רביעית ההין. ויין לנסך רביעית ההין. שמן לבילה ויין לניסוך. תקריב ריח ניחוה לה'. נחת רוח לפני ה' שאמר ונעשה רצונו:

פסוק ח

פס'. וכי תעשה בן בקר. בן בקר היה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הכלל כולו. מה בן בקר שהוא בא בנדר ונדבה וטעון נסכים אף כל הבא בנדר ובנדבה טעון נסכים. יצאו חטאת ואשם שאין באין בנדר ונדבה. שלא יטענו נסכים. רבותינו ז"ל אמרו עולה או זבח מלמד שמביא לזה בפני עצמו ולזה בפני עצמו:

פסוק ט

פס'. והקריב על בן הבקר מנחה סלת שלשה עשרונים בלולה בשמן הצי ההין. רבותינו אמרו שנתות היו בהין עד כאן לפר עד כאן לאיל עד כאן לכבש:

פסוק י

פס'. ויין תקריב לנסך חצי ההין. שמן לבילה ויין לניסוך. אשה ריח ניחוח לה' על גבי ספלים אתה אומר. או אינו אלא על גבי האישים ת"ל (ויקרא ו':ו') אש תמיד תוקד על המזבח. ואם כן אתה מכבה את האש @?![א]@??. אלא אשה ריח ניחוח לה' על גבי ספלים. אשה ריח ניחוח לה'. נחת רוח למי שאמר והיה העולם. שאמר ונעשה רצונו. ככה יעשה לשור האחד. מלמד שלא חלקה תורה בין נסכי עגל לנסכי שור ואע"פ שחלקה תורה בין כבש לאיל לשלישית ההין לרביעית ההין. לגבי בן בקר ושור לא חלקה. או לאיל האחד. מלמד שאע"פ שחלק בין בן שתים לבין בן שלש לפי שמיכן ואילך נקרא איל. או לשה בכשבים. או שה קטן לשה גדול. או בעזים. מקיש גדול שבעזים לקטן שבכשבים מה זה שלשה לוגין אף זה שלשה לוגין למדנו שאין חלוק בין נסכי גדול לנסכי קטן. למדנו שנסכין אין @?![א]@?? עי' יומא כ"א ע"ב אוכלת לחין כיבשין דמערכה ובספרי גי' אחרת ועי' במפרשיו. פוחתין משלשה לוגין שהיא רביעית ההין. לפי שהיו י"ב לוגין ומפורש במסכת מנחות:

פסוק יב

פס'. כמספר אשר תעשו. שלא ימעט. ומנין שאם רצה לרבות שלא ירבה תלמוד לומר ככה תעשו לאחד כמספרם דברי רבי יאשיה. רבי נתן אומר כל האזרח יעשה ככה. שלא ימעט ושלא ירבה מכאן אמרו במסכת מנחות מערבין נסכי פרים עם נסכי (פרים) וכו' אבל אין מערבין נסכי פרים עם כבשים נסכי כבשים עם אילים. מיכן אמרו האומר הרי עלי לוג לא יביא שנים שנים יביא שלשה שלשה שכן נסכי רביעית ההין שהוא ג'

לוגין יביא ד' שכן נסכי איל שלישית ההין. חמשה לא יביא שאינו לא נסכי כבש ולא נסכי איל. ששה יביא שכן נסכי בן בקר חצי ההין. מכאן ואילך יביא שכשם שהצבור מביא חובה כך היחיד מתנדב נדבה:

פסוק יג

פס'. כל האזרח יעשה ככה את אלה. מלמד שישראל מביא נסכים ואין העובד כוכבים מביא נסכים. שנאמר (ויקרא כ"ב:כ"ה) ומעוך וכתות [וגו'] ומיד בן נכר לא תקריבו את להם אלהיכם מכל אלה אבל אתה מקבל מהם שלמים. יכול שכשם שהעובד כוכבים מביא עולה כך יביא נסכים תלמוד לומר כל האזרח יעשה ככה את אלה ולא העובד כוכבים. מיכן אמרו במסכת שקלים עובד כוכבים ששלח עולתו ממדינת הים ולא שלח נסכיה עמה יקריבו נסכיה משיל צבור:

פסוק יד

פס'. וכי יגור אתכם גר. אין לי אלא המתגייר. שנתגייר כבר מנין תלמוד לומר או אשר בתוככם לדורותיכם. ועשה אשה ריח ניחוח לה'. כאשר תעשון כן יעשה. ר' אומר מה ישראל לא באו לברית אלא בשלש דברים במילה ובטבילה ובהרצאת קרבן אף הגרים כיוצא בהם. אי מה ישראל בדם עולה ובזבחי שלמים אף הגרים בדם עולה ובזבחי שלמים. ת"ל יעשה אשה לה' שאין מביא אלא עולת עוף ד"א כאשר תעשון כן יעשה הגר את נסכיו. מה אתם ששה לפר וארבעה לאיל ושלש לכבש אף הגרים כיוצא בהם:

פסוק טו

פס'. הקהל חוקה אחת. אין לי אלא אנשים. נשים מנין תלמוד לומר הקהל חוקה אחת לכם ולגר הגר בכל מקום שמעשה בישראל צריך להביא את הגרים. חקת עולם לדורותיכם. שינהוג הדבר לדורות. בכם כגר יהיה לפני ה'. להביא הציץ שמרצה על ישראל שנאמר (והיה לכם לזכרון). כך מרצה על הגרים:

פסוק טז

פס'. תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם. השוה הגר לאזרח בכל המצות האמורות בתורה:

פסוק יז

פס'. וידבר ה' אל משה [לאמר] דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם [וגו'] לדורותיכם. פרשה זו ללמד על החלה. בבואכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה. אמר רבי ישמעאל למה נשתנית ביאה זאת מכל ביאות שבתורה שהוא אומר בכל מקום כי תבואו אל הארץ והיה כי יביאך. וכאן הוא אומר בבואכם אל הארץ כיון שנכנסו לארץ מיד נתחייבו בחלה. מיכן אמרו במסכת קידושין גדולה תורה שקדמה לחלה ארבעים שנה

ולמעשרות חמשים וארבע ולשמטים ששים ואחת וליובלות מאה ושלש. תנו רבנן ימי יובלות שבמדבר ארבעים שנה חסר אחת (וליובלות ק' ושלש). ימי אהל מועד שבגלגל ארבע עשרה שנה שבע שכיבשו ושבע שחילקו דכתיב (יהושע י"ד:ו'-ז') בן ארבעים שנה אנכי בשלוח אותי משה עבד ה' מקדש ברנע לרגל את הארץ ועתה הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה. כי עבריה לירדן בר כמה הוה בר תמנין נכי תרתי וקאמר בן חמש ושמונים שנה למימרא דבשבע כיבשו ובשבע חילקו. אי בעית אימא מדשבע כיבשו שבע נמי חילקו ואי בעית אימא מהכא ארבע עשרה שנה אחר שהוכתה העיר. וכן מצאתי בסדר עולם שמונה מאות וחמשים שנה עשו ישראל בארץ משנכנסו בה ועד שיצאו מתוכה שהן ארבעה עשר יובלות ואומר ביחזקאל (יחזקאל מ':א') בעשרים וחמש שנה לגלותנו אימתי נאמר לו בתחלת היובל ואם ששה עשר יובלים הם היאך חסרין ארבעה עשר שנים אמור מעתה שבע שכבשו ושבע שחילקו עולין לחשבון היובל אבל לא מנו אותם. שעד שכיבשו וחילקו לא מנו שמטים (יהושע י"ח:א') ויקהלו כל עדת בני ישראל שילה וישכינו שם את אהל מועד והארץ נכבשה לפניהם. באותה שעה התחילו למנות למעשרות ולשמטים וליובלות:

טוביהו ברבי אליעזר ז"ל נתישב על כיבוש של הלכה זו אמרו רבותינו במסכת זבחים שאם אין אתה אומר שבע שכיבשו ושבע שחילקו אין אתה מוצא י"ד שנה אחר אשר הוכתה העיר דכתיב בספר יחזקאל (יחזקאל מ':א') בעשרים וחמש שנה לגלותינו בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר הוכתה העיר בעצם היום הזה היתה עלי יד ה' ויבא אותי וגו'. (שמא) באותו הזמן ראה יחזקאל בנין הבית שיבנה במהרה בימינו אמר בעשרים וחמש שנים לגלותינו שהיה יחזקאל מונה לגלות יכניה לפני גלות צדקיה י"א שנה ובגלות צדקיה הוכתה העיר טול י"א מיכניה לצדקיה וי"ד אחר צדקיה משהוכתה העיר הרי כ"ה שנים מיכניה אמר הכתוב (שם) בראש השנה בעשור לחדש ואי זהו עשור לחדש שהוא ראש השנה ליובלות זה יום הכפורים דכתיב (ויקרא כ"ה:ט') ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם. למדנו שנבואה זו ביום הכפורים היתה בתחלת היובל שכן הוא קורא אותו ראש השנה וכן מצאנו באהל מועד דכתיב (שמות ל"ה:א') ויקהל משה את כל עדת בני ישראל וציום על הכנות המשכן ביום הכפורים היה. ק"כ ימים לעשרת הדברות. וכן חינוך בית עולמים שעשה שלמה ביום הכפורים בא. וכן ליחזקאל העתיד לבוא נראה ביום הכפורים שמא בעשרה באב היה מפני גלות יכניה. דע כי לא היה יחזקאל מונה לגלות צדקיה אלא לגלות יכניה לא היה בעשרה באב ולא השנים שעשו ישראל בארץ תתנ"ו ת"ם משנכנסו עד שנבנה הבית דכתיב

(מלכים א ו׳:א׳) ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה ויבן הבית לה׳ צא מהם ארבעים שהלכו במדבר נשארו ת״ם והבית עמד ת״י הרי תת״נ שהם י״ז יובלות והיה ראוי להיות יובל כשהוכתה העיר שתת״ג שנים השלמת י״ז יובלות והיאך בא היובל ארבע עשרה שנים אחר שהוכתה העיר אלה י״ד שנים חסרו מן תת״נ שלא היו מונים ליובלות. ואלו שבע שכיבשו ושבע שחילקו לפיכך באו ארבע עשרה שנה אחר שהוכתה העיר. אם היו מחשבים משנכנסו לארץ היה בא היובל בתחלת הגלות של צדקיהו אלא פחות י״ד שנים היו י״ז יובלות עד שנת ד״ף ס״ו לבריית העולם שהוא אלול ז׳ לחורבן בית שני שהוא אתי״ז להפסקת נבואה למימי אלכסנדרוס מוקדון למלכות יונים שהוא משהוכתה העיר בימי צדקיהו המלך אתקכ״ז. נשוב לענינינו אל ענין הפסוק שאמר בבואכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה מיכן אמרו חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה:

פסוק יט

פס׳. והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה׳. נאמר כאן לחם ונאמר להלן (דברים ט״ז:ג׳) לחם מה לחם האמור להלן חמשת המינים שנאמר (שם) שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני. (וכתיב (שמות כ״ג:ט״ו) ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה) ואלו הן חטה ושעורה וכוסמת ושיבולת שועל ושיפון. יצא דוחן ואורז והפרגין והשומשמין שאין באין לידי מצה וחמין אלא לידי סרחון. תרומה. (חובה) לה׳ בתרומה גדולה הכתוב מדבר. מלמד שצריכין ישראל להפריש תרומה גדולה ותרומת חלה ועכשיו אנחנו בגלות בעונותינו מפרישין חלת האור במקום תרומה גדולה וזורקה לאור וחלה נותנה לכהן. ומברכת האשה אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה. וחלת הפסח מפרישין ככר מעשרים וארבע ככרות:

פסוק כ

פס׳. ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה. משתתערב הקמח בעריבה. מיכן אמרו אוכלין עראי מן העיסה עד שתתגלגל שאין מפרישין קמח חלה אלא עיסה ובלבד שיהא כשיעור חלה בשיעור מ״ג ביצים וחומש ביצה. כתרומת גורן כן תרימו אותה. מה תרומת אחת. אף חלה אחת:

פסוק כא

פס׳. מראשית עריסותיכם תתנו לה׳ תרומה לדורותיכם. למה נאמר לפי שהוא אומר ראשית עריסותיכם. שומע אני ראשונה שבעיסות ת״ל מראשית עריסותיכם מקצתה ולא כולה. ד״א חלה תרימו תרומה פרט לעיסת תרומה ולעיסת מעשר לפי שאין השאר חולין והתורה אמרה חלה תרימו את שמורם קודש והשאר חולין ולא שזה וזה קודש. תתנו לה׳ תרומה לה׳. עד (שיבוא) בה שיעור כדי מתנה לכהן. מיכן אמרו שיעור חלת בעלת

הבית אחת מעשרים וארבעה. והנחתום אחד מארבעים ושמונה. א"ר יהודה מפני מה אמרו בעל הבית אחד מעשירים וארבעה והנחתום אחד מארבעים ושמונה לפי שהאיש עינו יפה והאשה עינה רעה וכשתפחות לא תפחות מארבעים ושמונה. לדורותיכם. להביא עיסה שביעית שחייבת בחלה:

פסוק כב

פס'. וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה. בעבודת כוכבים הכתוב מדבר אתה אומר בע"ז הכתוב מדבר או אינו אלא באחת מכל המצות שבתורה ת"ל והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה ייחד. הכתוב מצוה זו אמורה בפני עצמה. ואי זו זו ע"ז. ד"א וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה. באו כל המצות ללמד על מצוה אחת. מה העובר על כל המצות פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה אף כל העובד ע"ז פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה שנאמר (דברים יז) לעבור בריתו ואין ברית אלא תורה שנאמר (שם כח) אלה דברי הברית וגו' אשר (צוה) ה' את משה מלמד שכל המודה בע"ז כופר בעשרת הדברות שנאמר למשה שנאמר (שמות כ':א') וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר:

פסוק כג

פס'. את כל אשר צוה ה' (את) [אליכם ביד] משה מן היום אשר צוה ה' והלאה לדורותיכם. להביא אף דברי הנביאים שכל המודה בע"ז כאלו כופר בכל מה שנצטוו הנביאים. וכל הכופר בע"ז נקרא יהודי ומודה בכל התורה ובכל המצות דכתיב (דניאל ג':י"ב) איתי גוברין יהודאין וגו':

פסוק כד

פס'. [והיה אם] (ואם) מעיני העדה נעשתה לשגגה וגומר. כגון שהורו ב"ד בדבר מותר ואינן חייבין אלא עד שיורו בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת כגון זיבוח וקיטור וניסוך והשתחויה. ועשו כל העדה. מלמד שהוראה תלויה בבית דין ומעשה תלוי בקהל. פר בן בקר אחד לעולה לריח ניחוח לה' ומנחתו ונסכו כמשפט. (ושעיר עזים אחד לחטאת). בסדר האמור שלשה עשרונים לפר ולא פר לחטאת לפי שבפרשת ויקרא כתיב (ויקרא ד':י"ג) ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר וגו'. כגון שהורו בחלב או בדם כדמפורש בתורת כהנים ובמסכת הוריות. (ויקרא ד':י"ד) והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת. יכול יביאו על שגגת ע"ז פר לחטאת ת"ל פר בן בקר אחד לעולה. ושעיר עזים אחד לחטאת. ומפני מה חטאת ע"ז חסרה אל"ף שכל קרבנות חטאת קודמת לעולה וכאן עולה קודמת לחטאת:

פסוק כה

פס'. וכפר הכהן על כל עדת בני ישראל. זה כהן משוח בשמן המשחה. יכול בין שוגגין בין מזידין ת"ל ונסלח להם כי שגגה היא. רבי אומר מנין אתה אומר שאם היו מקצת צבור שוגגין ומקצתן מזידין שיהו לפניו כשגגה שנאמר כי שגגה היא. והם הביאו את קרבנם לפני ה'. זו עולה. וחטאתם לפני ה', זו חטאת. על שגגתם. מה שגגתם לכל המעשים אף חטאתם לכל המעשים. כדכתיב ונסלח לכל עדת בני ישראל. אחד אנשים ואחד נשים. ולפי שהיה מעשה בישראל צריך להביא את הגרים. כי לכל העם בשגגה. להוציא כהן משוח שיצא מדין כל העם שאע"פ שלענין שימור המצות דין כהן משוח כדין צבור בפר, לענין ע"ז אין דינו כצבור. שצבור בפר והמשוח כיחיד:

פסוק כז

פס'. ואם נפש אחת תחטא בשגגה והקריבה עז בת שנתה לחטאת. כבר למדנו בפרשת ויקרא על כל המצות מביא וכאן הוציא הכתוב עבודה זרה לידון ב"ד בפר לעולה ושעיר לחטאת. והיחיד והמשיח והנשיא לידון בשעיר.

פס'. ואם נפש אחת. אחד נשיא ואחד יחיד ואחד משיח כולם בכלל נפש אחת הם. תחטא בשגגה. בשגגת ע"ז לפי שדנין יחיד כצבור. וילמד מתחתון עליון, בשגגה. להוציא את (האזרח) והקריבה עז בת שנתה לחטאת. בנין אב בכל מקום שנאמר עז בת שנתה:

פסוק כח

פס'. וכפר הכהן על הנפש השוגגת בחטאה בשגגה לפני ה'. חטאין שבידו גורמין לו לביאת החטאת. בחטאה בשגגה. להוציא את דקדוקי ע"ז, לכפר עליו. להוציא את הספק. ונסלח. סליחה גמורה ככל הסליחות שבתורה.

פסוק כט

פס'. ונסלח לכל עדת בני ישראל. האזרח בבני ישראל. לפי שנא' (ויקרא כ"ג:מ"ב) כל האזרח בישראל ישבו בסוכות להוציא את הנשים ולא למדנו מנין ת"ל כאן האזרח בבני ישראל להיות בנין אב שכל מקום שנאמר אזרח בזכרים הכתוב מדבר. ד"א האזרח בבני ישראל. בני ישראל מביאין על שגגת ע"ז ואין הכנענים מביאין על שגגת ע"ז. תורה אחת יהיה לכם. ליחיד ולנשיא ולמשיח. לעושה בשגגה. מה ע"ז מיוחדת שחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת. אף כל העשוי בשגגה @?![א]@?? תעשה על שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת:

פסוק ל

פס'. והנפש אשר תעשה ביד רמה. זה המגלה פנים בתורה כמנשה בן חזקיהו שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי. אומר לא היה לו למשה לכתוב בתורת (בראשית ל':י"ד) וילך ראובן בימי קציר חטים (שם לו) ואחות לוטן תמנע. ועליו מפורש, בדברי קבלה (תהילים נ':כ'-כ"א) תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך. כסבור אתה שכדרך בשיר ודם דרכי. בא ישעיה ופרשם עליו (ישעיהו ה':י"ח) הוי מושכי העון בחבלי השוא [וגו']. @?![ב]@?? כך דרכו של חטא תחלתו של יצר הרע דומה לחוט של בוכיא אבל סופו כעבותות העגלה חטאה. ר' אומר העושה מצוה אחת ישמח שסופו גורר למצות הרבה והעובר עברה אחת ידאג שסופו גורר עברות הרבה שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה. את ה' הוא מגדף. זה הכופר בעיקר. ונכרתה. זו הפסקה. הנפש ההיא. המזידה. מקרב עמה. ועמה שלום:

פסוק לא

פס'. כי דבר ה' בזה. אלו צדוקים וכל הדומין להם. ואת מצותו הפר. זה המפר ברית. ד"א כי דבר ה' בזה. זה המגלה פנים בתורה. ואת מצותו הפר. זה אפיקורוס מיכן א"ר אלעזר המודעי המחלל את הקדשים והמגלה פנים בתורה והמפר בריתו של אברהם אבינו אע"פ שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. רבותי' אמרו אפילו אמר כל התורה אני מקבל עלי חוץ מדבר אחד זה דבר ה' בזה ואת מצותו הפר. זה האומר כל התורה אמר משה מפי הקב"ה חוץ מדבר זה שאמרו מפי עצמו זהו כי דבר ה' בזה. ר' מאיר אומר כי דבר ה' בזה. זה הלומד תורה ואינו מלמדה לאחרים. ר' נתן אומר כי דבר ה' בזה. זה שיכול ללמוד ואינו לומד. רבי ישמעאל אומר כי דבר ה' בזה בע"ז הכתוב מדבר שבזה דבור ראשון שנא' למשה מפי הקב"ה (שמות כ) אנכי ה' אלהיך וגו'. הכרת תכרת. בעולם הזה ולעולם הבא דברי ר' עקיבא. ר' ישמעאל אומר דברה תורה כלשון בני אדם שהרי כתוב למעלה ונכרתה והלא אין שלשה עולמות אלא אומר דברה תורה כלשון בני אדם שאע"פ שכל המתים מתכפרין אבל זו עונה בה שנא' (יחזקאל ל"ב:כ"ז) ותהי עונותם על עצמותם. ד"א עונה בה. כל זמן שעונה בה הא אם עשה תשובה מתכפר. ר' שמעון בן אלעזר אומר עונה בה לעתיד לבוא ליום הדין מיכן שבשתי ספרי מינין שהיו אומרים אין עולם אלא אחד:

פסוק לב

פס'. ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים. תולש היה בקרקע ולהלן הוא אומר (שמות ה':י"ב) לקושש קש לתבן שהיו תולשים מן הקרקע ועושין תבן. איש. ושמו

לא נזכר לפי שלא היה צריך. ר' יהודה בן בתירה אומר מן המעפילין היה שנא' ויעפלו לעלות אל ראש ההר. וימצאו איש מקושש עצים. מגיד שמינה משה שומרים ומצאו איש מקושש:

פסוק לג

פס' **ויקריבו אותו המוצאים אותו מקושש עצים**. מלמד שהתרו בו ולא רצה לקבל התראה עליו מיכן לכל חייבי מיתות שצריכין לקבל התראה, אל משה ואל אהרן ואל כל העדה. אבא חנן משום ר' אליעזר אומר בבית המדרש באו ועמדו לפניהם:

פסוק לד

פס'. ויניחו אותו במשמר. מלמד שכל חייבי מיתות נחבשין. כי לא פורש מה יעשה לו. יודע היה משה רבינו שהמקושש במיתה שנאמר (שם ל"א) מחלליה מות יומת. ומאי כי לא פורש. באי זו מיתה הוא נהרג:

פסוק לה

פס'. ויאמר ה' אל משה מות יומת האיש. לדורות. רגום אותו באבנים. לשעה. כל העדה, במעמד כל העדה הוא נהרג. מחוץ למחנה. מיכן אמרו בית הסקילה היה חוץ לבית הדין:

פסוק לו

פס'. ויוציאו אותו כל העדה אל מחוץ למחנה וירגמו אותו באבנים וימות. ולמעלה הוא אומר (ויקרא כ"ד:כ"ג) (רגום אותו באבנים) מכאן אמרו בסנהדרין בית הסקילה היה גבוה שתי קומות. ואחד מן העדים דוחפו על מתניו אם מת בה יצא ואם לאו עד האחר נוטל את האבן ונותנה על לבו אם מת בה יצא וכן עד השני ואם לאו רגימתו בכל ישראל שנא' (דברים י"ז:ז') יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה. כאשר צוה ה' את משה. צוה מצות תליה. והיכן צוה (שם כא) וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ:

פסוק לז

פס'. ויאמר ה' אל משה לאמר. למה נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש לפי שהיו אומרין לו למקושש מפני מה חללת שבת לא שמעת (שמות ל"א:י"ד) מחלליה מות יומת אמר להם שמעתי ושכחתי אמר לו הקב"ה למשה דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית לשון סימן לשון ציון כדי שיהו ישראל זוכרין את המצות, וכן הוא אומר וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה':

פסוק לח

פס'. דבר אל בני ישראל. פרט לנשים. ואמרת אליהם. להיות נוהגין לדורות. ועשו להם ציצית. שתהא עשויה לשמה. להם. משלהם פרט לגזול. ועשו להם ציצית. אין ציצית אלא דבר היוצא. וכן הוא אומר (יחזקאל ח':ג') ויקחני בציצת ראשי. ועשו להם ציצית.

שומע אני ועשו חוט אחד בפני עצמו ת"ל (דברים כ"ב:י"ב) גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך. אין גדיל פחות משלשה. דברי בית הלל. בית שמאי אומרים שלשה של צמר (וארבעה) של תכלת והלכה כבית שמאי. בד"א (בתלתליה) אבל שיריה וגרדומיה כל שהוא. אמר ציצית ואמר גדילים. הא כיצד שתהא גדילה מן הכנף וציצית מן הגדילה. על כנפי בגדיהם. ולהלן הוא אומר (שם) על ארבע כנפות כסותך. אשר תכסה בה. הטלית והרדיד. לדרותם. בין בארץ בין בחוצה לארץ. ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. שהוא פותל את הצמר ולא שיעשה כמות שהוא אלא שיהא טווי ושזור שנאמר פתיל תכלת. מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור. ונותנו על האריג ולא על מקום הפתיל. על ארבעה ולא על שמונה. מיכן שאם נתנו על הקרן פסולה. ד"א ונתנו על ציצית הכנף. ולא שיארגיה (נימא) אלא ונתנו על הכנף מאחר שנהיה כנף יתנו. יכול יקשרנה עמה ת"ל ועשו [וגו'] פתיל תכלת. א"ר שמעון בן אלעזר למה נקרא שמה תכלת על שם שנתכלו המצריים בבכוריהם. ד"א תכלת. על שם שנתכלו המצרים על הים. ולמה נקרא שמה ציצית על שם שהציץ הקב"ה על בתי אבותינו במצרים שנא' (שיר השירים ב':ט') משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים:

פסוק לט

פס'. והיה לכם לציצית וראיתם אותו. ביום ולא בלילה. יכול שתהא כסות סומא פטורה ת"ל והיה לכם לציצית וראיתם אותו. לרבות כסות סומא לפי שישנה בראיה אצל אחרים. ד"א וראיתם אותו. רבי מאיר אומר כל המקיים מצות ציצית כאילו מקביל פני שכינה. שהתכלת דומה לים והים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד שנא' (יחזקאל א':כ"ו) וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא וגו'. וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם. זו פרשת שמע שיש בה מלכות שמים. ומיעט בה ע"ז:

תנן התם במסכת ברכות א"ר יהושע בן קרחה למה קדמה ק"ש לוהיה אם שמוע. כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצות. והיה אם שמוע לויאמר שוהיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום שמצות ציצית נוהג ביום ולא בלילה, ד"א וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאילו קיים כל התורה כולה. וכן מנין ציצית שש מאות וי"ג. ציצית. שש מאות. ושמונה חוטין וחמשה קשרים שבהן הרי שש מאות ושלש עשרה מנין תור"ה עם אנכי ולא יהיה לך וכן בריי"ת מנינו עם המילה. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. אחרי לבבכם זו מינות. וכן הוא אומר (קהלת ז:כו) ומוצא אני מר ממות את האשה זו

דת מינות. אשיר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה. שמתעים את האדם כאשה זונה. וכן אמר שלמה (משלי ה:ח) הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. ואחרי עיניכם. זו זנות. וכן שמשון אומר (שופטים י"ד:ג) אותה קח לי כי היא ישרה בעיני. אשר אתם זונים אחריהם. זו ע"ז כענין שנא' (שם ח:לג) ויזנו אחרי הבעלים. ר' נתן אומר שלא יהא שותה בכוסו וחושב בכוס של חבירו. דבר אחר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. מלמד שעיניו של אדם הולכות אחר הלב. רבי ישמעאל אומר ולא תתורו אחרי לבבכם שנא' (קהלת יא) שמח בחור וגו' לכך נאמר אחרי לבבכם. ד"א אחרי לבבכם. מלמד ששני לבבות יש לאדם יצר טוב ויצר רע. אבל לעתיד לבוא לא יהא לאדם אלא יצר טוב בלבד שנא' (ישעיהו ס"ו:י"ד) וראיתם ושש לבבכם כל מקום שנאמר כלפי מעלה אינו אלא לב אחד אבל בבני אדם שני לבבות:

פסוק מ

פס'. למען תזכרו ועשיתם. לעשות זכרון כמעשה. גדול הוא זכרון שנא' (מלאכי ג':כ"ב) זכרו תורת משה עבדי ואומר (ירמיה נא) זכרו מרחוק את ה' (כל אפסי ארץ). ואומר (ישעיהו מ"ד:כ"א) זכר אלה יעקב. ועשיתם את כל מצותי. מלמד שהזכירה מביאה לידי מעשה. והייתם קדושים לאלהיכם. זו קדושת ציצית. מגיד שהציצית מוספת קדושה לישראל. שלשה פעמים כתיב ועשו להם ציצית. ונתנו על ציצית. והיה לכם לציצית. כשתחלק ל' י' לאחד י' לאחד יהיו כולם מלאים כי כולם ציצת חסר יו"ד כתובים. א"ר חנינא בן אנטגנס כל המקיים מצות ציצית מה הוא אומר (זכריה ח':כ"ג) (בי) בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים [והחזיקו] בכנף איש יהודי מלמד שכל אחד ואחד מישראל עתידין לשמשו עבדים אלפים ושמונה מאות:

פסוק מא

פס'. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. מה ענין יציאת מצרים לענין ציצית לומר לך שאם יצבע אדם קלא אילן הוא מיני תכלא ויאמר תכלת הוא מי מודיע עלי בגלוי אומר לו הקב"ה אני ה' אלהיכם. דעו מה עשיתי במצרים שהבחנתי בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור אם בין טפה לטפה הבחנתי בין תכלת לקלא אילן לא כל שכן. ד"א אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. מזכיר יציאת מצרים על כל מצוה ומצוה כלומר עבדי אתם על מנת כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים שתקבלו מלכותי ושתשמרו את מצותי לטוב לכם כל הימים (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר אלו שלש מצות שנאמרו בזה אחר זה פרשה ע"ז ופרשת מקושש ופרשת ציצת. לפי שכל הכופר בע"ז כאילו קיים כל התורה כולה. וכל המשמר את השבת כאילו קיים כל התורה כולה. שנא' (שמות טז) ראו כי ה' נתן לכם השבת. ובתורה כתוב

(שם לא) ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו. וכל המקיים מצות ציצית כאילו קיים כל התורה כולה הרי אלו שלש מצות חמורו' יחד בזה אחר זה. אני ה' אלהיכם. על כרחכם. כענין שנא' ביחזקאל (יחזקאל כ׳:ל״ב) והעולה על רוחכם היו לא תהיה וגו'. ואומר (שם) חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה אמלוך עליכם. ד״א חי אני נאם ה'. ר' נתן אומר אין לך כל מצוה שבתורה שאין מתן שכרה בצדה. צא ולמד ממצות ציצית: מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית ושמע שיש זונה בכרכי הים ונוטלת ארבע מאות זהובים בשביל שכרה וכו'. כיון שהגיע לאותו מעשה באו ארבע ציציותיו ונדמו לו כארבעה עדים וטפחו לו בפניו מיד פרש וישב לו על גבי קרקע וכו' עד שהודיע לה למה נשמט וישב לו בקרקע כתב לה שמו ושם עירו ושם רבו הלכה ובזבזה כל נכסיה שליש למלכות ושליש לעניים ושליש נטלה ובאת לבית מדרשו של ר' חייא א״ל זכי במקחך מצעות שהצעת לו באיסור תציעי לו בהיתר, תנו רבנן וראיתם אותו וזכרתם. ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בה ואיזו זו מצות ק״ש שכך שנינו במסכת ברכות מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן. כלומר בין תכלת שבה ללבן שבה. ד״א וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' רואה מצוה זו וזוכר מצוה אחרת הסמוכה לה ואיזו זו כלאים שנא' (דברים כ״ב:י״א) לא תלבש שעטנז וסמיך ליה (שם) גדילים תעשה לך. ד״א וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות. ה'. כיון שנתחייב בכל המצות מלמד ששקולה זו כנגד כל המצות. ד״א וראיתם אותו וזכרתם. ראיה מביא לידי זכירה וזכירה מביאה לידי מעשה. חביבין ישראל שסיבבן הקב״ה במצות. ציצית בבגדיהם תפילין בראשיהם תפילין בזרועותיהן מזוזה בפתחיהם ועליהם אמר דוד (תהילים קי״ט:קס״ד) שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך. כיון שנכנס למרחץ וראה עצמו ערום מכל המצות נתקררה דעתו כיון שהוא נזכר את המילה מיד נתישבה דעתו כשיצא אמר (שם יב) למנצח על השמינית זו מילה שניתנה בשמיני א״ר אליעזר בן יעקב כל שתפילין בראשו תפילין בזרועו ציצית בבגדו ומזוזה בפתחו הכל בחזקת שלא יחטא. תניא רבי יהודה אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שלא עשיתני עובד כוכבים שלא עשיתני עבד שלא עשיתני אשה. והלכה סומא חייב בציצית (והלילה) פטור מן הציצית והלובש טליתו בלילה אינו מברך וכשיאיר היום מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית. ועטיפתו כעטיפת ישמעאלים ויש אומרים צריך לברך מעומד דכתיב והיה לכם לציצית. ויליף לכם. לכם מן (ויקרא כג) וספרתם לכם מה ספירה מעומד אף עטיפה מעומד והתם מנא לן, דכתיב (דברים ט״ז:ט׳) מהחל חרמש בקמה. וכן מילה דכתיב (בראשית י״ז:י׳) המול לכם כל זכר. וכשמקבצין הציצית בשעת ק״ש ומעבירין על גבי

עיניהם אע"פ שנראין הדברים שמשום חבובי מצוה מכל מקום לא נתחייבו ישראל בזה שאם כן היו ממשמשין גם בתפילין בשעה שקורא וקשרתם אלא מנהג בעלמא הוא ואין בדבר איסור והיתר. והמתעטף צריך לעיין בציציותיו ואחר כך יתעטף שמא נחתך מהם וצריך תקון. והיוצא בשבת בטלית שאינה מצויינת כל צרכה הוא חייב חטאת (ועכשיו חייב מלקות). וטלית של תלמידי חכמים צריך שיראה בגדו מתחתיו טפח. וטלית שאינו צריך לה והיא בתוך הקופסה אינה צריכה ציצית. וטלית של שלש קרנות פטורה מן הציצית שנא' (דברים כ"ב:י"ב) על ארבע כנפות כסותך אבל טלית של חמש קרנות חייבת לפי שיש בכלל חמש ארבע ואין בכלל שלש ארבע וכן הלכה. תנו רבנן עשאה לציצית מן הסיסין או מן הקבורין שהם לבית לצורך תפירה ואריגה מן הקוצין. אלו שחותכין מן הבגדים של צמר אחר גמר מלאכתן כדי לנאותן מן הנימין אלו חוטין שבראש היריעה של צמר ולפי שלא היתה טוייתן לשם ציצית פסולין דבעינן ועשו להם ציצית וליכא. תנן התם במסכת מנחות התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינה מעכבת את התכלת. תפילין של יד אינה מעכבת את של ראש ושל ראש אינה מעכבת את של יד. סדין הוא טלית של פשתן. ונחלקו בו בית שמאי ובית הלל משום כלי קופסא. שבית שמאי פוטרין את הסדין מן הציצית ובית הלל מחייבין את הסדין בציצית. ואפילו מונח בקופסא להיות טעון ציצית, והלכה כבית הלל שצריכין ציצית. אבל גזרו חכמים שלא יטיל את הציצית גזירה משום כסות לילה שכל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אתי עשה ודחי את לא תעשה דלא תלבש שעטנז אלא כיון שיש כסות לילה שאין לילה זמן ציצית גזרו בו חכמים שלא להטיל לו ציצית. טלית כפולה אם תפרה חייבת בציצית אכל אם לא תפרה אינה חייבת בציצית שאם תתפשט יבוא הציצית על ראשו ואין זה כנף האמור בתורה. וטלית שנקרעה חוץ לשלש יתפור ויטיל בה ציצית אבל נקרעה תוך שלש יצאת מתורת בגד. ואפילו תפרה פטורה מן הציצית. והלכתא מתירין ציצית מבגד זה ומטילין אותו לבגד אחר. והלכתא תלאן ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן פסולה. שנו חכמים בברייתא הפוחת לא יפחות משבעה חוליות כנגד שבעה רקיעים. והמוסיף אל יוסיף על שלש עשרה כנגד שבעה רקיעים ושתה אוירים שביניהם. ומעשה דמלאך שאמר לרב קטינא במסכת מנחות כך פירושו היה לובש סרבל בחורף מפני הקור והסרבל בעל שתי קרנות כעין מנטל. והסדין, היה לובש בקיץ מפני שהוא דק ואסרם המלאך. למדנו מדברי מלאכא שהעגולה פסולה לציצית משום דלית ליה אלא ב' כנפות והסדין משום כסות לילה. וכן גזירות דרבא משום שאמר שופר ולולב ומגלה שלא יהו נוהגים בשבת והלכתא כמותו. ותיקון הציצית הרוצה לתפור חתיכת יריעה של משי

בקרנות שלא יקרעו הרשות בידו. ומביא מטוה של צמר שהוא עשוי לשמו ומודד כמלא זרת וחוזר וכופל כמוהו זרת אחד עד שיהו שמונה חוטין באורך זרת. והחוט השמיני מניחו ארוך כחצי זרת שבו קושר את החוליות עד שישוה החוט לשאר החוטין ומתחיל ומברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות ציצית. וקושר קשר התחתון וכורך חוליות שבע. וקושר קשר השני לו וכן עד חמשה קשרים. ומנין ציצית תרי"ג. והלכתא כל זמן שמתעטף אדם צריך לברך. וכן בתפילין כל זמן שמניחן וכן בסוכה כל זמן שנכנס לישב בה. והציצית צריך להיות שני שלישי ענף ושליש גדיל. וכשמטיל הציצית לא ירחיק הקשר לגבי הטלית אלא ירחיקו כדי שיהא ניטף על הקרן. ומקום שנוקב הטלית להטיל הציצית מרחיקו כמלא קשר העליון של גודל והציצית לרוחב הטלית. והלבישה רחבה לקומת האיש ומחזיר שני הציצית לאחוריו והשנים לפניו כדי שיהא מוקף במצות שני ציציות לפניו ושנים לאחריו ותפילין בשמאלו ובימינו תורה ועל קדקדו התפילין של ראש והברית של מילה:

פרק טז

פסוק א

כתיב טוב יפיק רצון מה' ואיש מזמות ירשיע (משלי י"ב)

טוב זה משה שנאמר (**שמות ב':ב'**) **ותרא אותו כי טוב הוא**. יפיק רצון מה'. שתפלתו נשמעת בכל עת. במצרים הוא אומר (שם ה) ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים וגו'. וכתיב (שם) ויעש ה' כדבר משה. ועל הים הוא אומר (שם י"ד) ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי וגו'. ובמדבר הוא אומר (שם לג) גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואומר (במדבר יד) ויאמר ה' סלחתי כדבריך. ובקרח הוא אומר ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם:

טוביהו ברבי אליעזר ז"ל אומר (**משלי י"ב:ב'**) **טוב יפיק רצון מה'**. שתפלתו היתה נשמעת לאלתר וכן הוא אומר (ישעיהו מ"ט:ח') בעת רצון עניתיך (משלי י"ב:ב') ואיש מזמות ירשיע. ונתחייב לרדת חיים שאולה. ירשיע כענין שנאמר (איוב ל"ד:י"ז) ואם צדיק כביר תרשיע. פירוש יחייבו ואומר (שם טו) ירשיעך פיך ולא אני. וכן כיוצא בהם ד"א ואיש מזמות ירשיע זה קרח. יועץ מזמות רשע והרשיע רבים עם עצמו שנא' ויקח קרח בן יצהר בן קהת וכו' ולמה נסמכה פרשת פורענות דקרח לפרשת ציצית שכיון שאמר משה לישראל (במדבר טז) ועשו להם ציצית. הלך ואמר לאשתו ראי שחידש לנו משה מצוה אחרת לעשות ציצית על כנפי בגדינו ולתת על ציצית הכנף פתיל תכלת. אמרה לו הריני עושה לך טלית כולה של תכלת. לקחה והוליכה אצל משה רבינו אמר לו

זאת חייבת בתכלת או לא אמר לו בית מלא ספרים צריך מזוזה. מיד התחיל לגנות שנא' ויקח קרח. שלקה מקח רע לעצמו. ד"א שלקח לבו בגאותו כענין שנאמר (איוב שם) מה יקחך לבך וגו'. אמרה לו אשתו מפני מה משה מלך ואהרן כהן גדול ובניו סגני כהונה גדולים ולך נתן עבודת משא בכתף שנא' (במדבר ג) ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו. ולא די זה אלא נתן עיניו בשער שלכם שנא' (שם ח) והעבירו תער על כל בשרם לכך נאמר ויקח קרח על שמו נקרא שעשה קרחה במשפחתו. בן יצהר. שהרתיח כל העם עליו כצהרים. בן קהת. שהקהה שיני מולידיו. בן לוי. שנעשה לויה לגיהנם אבל יעקב לא זכרה ר' שמואל בר רב יצחק אמר כבר בקש יעקב רחמים על עצמו ובטלה הימנו שנאמר (בראשית מ"ט:ו') בסודם אל תבא נפשי. אלו המרגלים. בקהלם אל תחד כבודי. אלו עדת קרח. ודתן שעבר על דת. ואבירם. שהאביר לבו שלא לעשות תשובה. ואון. שישב באנינות עד שמת. בן פלת. שנעשו לו פלאות שניצל מעדת קרח. בני ראובן. שראה והבין. אמר רב און בן פלת אשתו הצילתו. אמרה לו מה איכפת לך אי משה רב אתה תלמיד אי קרח רב אתה תלמיד א"ל ומה אעשה כבר נמניתי עמהם ואיני יכול לפרוש. אמרה לו אני אצילך השקתו יין וישן לו על המטה וישבה לה על פתח חצרה וסתרה את שערה והיתה סורקת את ראשה. אמרה כתיב כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה' וכן היה שכיון שבא אחד מהם לשאול על און היה רואה את האשה פרועת ראש וחוזר לאחוריו בין כך ובין כך ניצל. ועליה אמר שלמה (משלי י"ד:א') חכמות נשים בנתה ביתה זו אשת און בן פלת. ואולת בידה תהרסנו. זו אשת קרח שהיסיתתו למרוד במשה. וכן מצאנו באדם הראשון שלקה על ידי אשתו. וכן מצאנו באחאב שהיסיתתו אשתו מיכן אמרו כל ההולך אחר עצת אשתו נופל לגיהנם. והני מילי בדברי תורה אבל במילי דעלמא אזיל. כדאמרי אינשי אתתך גוצא נחון ולחוש לה ליטול הימנה עצה. ד"א ויקח קרח לקח עמו אנשים רעים נותנים לו עצות רעות. א"ל ראה בני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל, תינח עמרם גדול שבאחים זכו בניו לגדולה. מישאל ואלצפן מפני מה יהא נשיא על הלוים שנא' (במדבר ג':ל') ונשיא בית אב למשפחות הקהתי אליצפן בן עוזיאל מיד קנאוהו על משה, ע"א מתקנא על מתנות כהונה. אמר לא די שנטל את הכהונה ונתנה לאחיו אלא נתן להם מתנות כהונה. שנאמד בכורי כל אשר בארצם וגו'. כל חרם בישראל וגו'. כל חלב יצהר וכל חלב תירוש וגו'. ואפי' מעשר שני שניתן ללוים. אמר והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר. מיד הלך ולקח עמו חמשים ומאתים איש ועשה להם סעודה ושחט להם שחיטה גדולה. בא אלעזר ליטול מתנות ולא נתנו לו עד שבא אליהם וקמו מפניו וראיה לדבר שעל הכהנים נחלקו שנאמר ובקשתם גם

כהונה. אבל היו עמהם קנאות אחרות כמו שדרשו רבותינו. וכן אמר שלמה (משלי י':י"ב) שנאה תעורר מדנים. ודתן ואבירם בני אליאב בן פלוא בן ראובן שנא' בפרשת פנחס (במדבר כ"ו:ה') (ויהיו בני) ראובן בכור ישראל לפלוא משפחת הפלואי. וכתיב ובני פלוא אליאב. (דברי הימים א ב':ח') ובני איתן עזריה. כמו (בראשית מ"ו:כ"ג) ובני דן חושים, והיו (בני) דתן ואבירם בני אליאב בן פלוא בן ראובן (ומה שאמר על דתן ואבירם בן טועה). אבל און בן פלת אי אפשר לומר שהוא פלוא. שכבר אמר ובני פלוא אליאב ולא אליאב ואון אחים אלא היה איש אחר זולת משפחת דתן ואבירם. אבל לפי שיצא מעצתם לא זכרו הכתוב במקום אחר שלא יהא לו גנאי שנתוועד עם מתי שוא והסתירה הב"ה המעשה והמשפחה שלו כמו שהסתיר את המקושש מפני המשפחה. ומי גרם לדתן ואבירם להתוועד עם קרח לפי שהיו שכנים להם דכתיב (במדבר ב':י') דגל מחנה ראובן תימנה. וכתיב (שם ג) משפחות בני קהת יחנו על ירך המשכן תימנה:

פסוק ב

פס'. ויקומו לפני משה ואנשים וגו'. העיזו פניהם לפניו אלו הזכורים למעלה. ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים. לא הוזכרו שמותם מפני יחס המשפחות. נשיאי עדה. שהיו מיוחדין שבעדה. קריאי מועד. שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים. אנשי שם. שהיה להם שם בכל. בעושר ובחכמה ובבינה:

פסוק ג

פס'.ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אליהם רב לכם (וגו') וישמע משה ויפול על פניו. וכן הוא אומר (תהילים ק"ו:ט"ז) ויקנאו למשה במחנה לאהרן קדוש ה':

פסוק ה

פס'. וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר. השיבני על דברי. בקר ויודע ה' את אשר לו וגו'. לפי שהיו מזומנין בסעודה אצל קרח. אמר להם אין השעה הזאת שעת הדין לפי ששעת שכרות היתה. אלא בקר. ד"א בקר כדי שיהרהרו בלבם כל הלילה אולי יחזרו בתשובה. ואת הקדוש והקריב אליו. כי אמרו כל העדה כולם קדושים. ולמה זה הבדיל אהרן אחיך להיות קדש קדשים מתוך הלוים. לפיכך אמר להם משה ואת הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו שלא תאמרו אני בחרתי בו ומלבי עשיתי אלא יבחר בו לעיני כל ישראל:

פסוק ו

פס'. זאת עשו קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו. להודיע לכל שאינם הוגנים לכהונה:

פסוק ז
פס'. ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת לפני ה' מחר והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש רב לכם בני לוי. רב אמרו לו ורב השיב להם:

פסוק ח
פס'. ויאמר משה אל קרח המעט מכם. ויקרב אותך. מכאן שאין מחזיקין במחלוקת אלא התחיל להם דברי שלום ודברי כיבושין:

פסוק יא
פס'. לכן אתה וכל עדתך הנועדים על ה' ואהרן מה הוא וגו'. מיכן אמרו כל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר השכינה. ואהרן מה הוא כי תלינו עליו. על עסקי מתנות כהונה:

פסוק יב
פס'. וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב. לא נזכר בן פלת עמהן מלמד שפירש מהם. ויאמרו לא נעלה. לפי שהיה משה חונה לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה והמזרח הוא מקום גבוה לפיכך אמרו לשון עליה:

פסוק יג
פס'. המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש וגו'. על שנתעשר דתן ואבירם במצרים היו קוראים אותה זבת חלב ודבש. כי תשתרר עלינו גם השתרר. אמרו לו השתררתה עלינו במצרים. נשתררת עלינו במדבר. במצרים מה הוא אומר (שמות ב':י"ג-י"ד) ויאמר לרשע למה תכה רעך ויאמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו וכתי' (שם ד) כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך מאן נינהו דתן ואבירם שירדו מנכסיהן:

פסוק יד
פס'. אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותנו וגו'. כאשר הבטחתנו במצרים (שם ג) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים (שם) אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והפרזי. ותתן לנו נחלת שדה וכרם. העיני האנשים ההם תנקר. כינה הכתוב שלא דברו אלא כנגד משה ואהרן. ד"א העיני האנשים ההם תנקר. ואפילו אתה תנקר את עיניהם לא נעלה:

פסוק טו
פס'. ויחר למשה מאד ויאמר אל ה' אל תפן אל מנחתם. שלא יקבל מנחתם לרצון. לא חמור אחד מהם נשאתי. כענין שאמרו חכמים בבבא מציעא הבריקה או שעשאה אנגריא. וכן המתרגם אומר שחרית. מלשון ששנינו באבות ונוח לתשחורת, ואפילו חמור שדרכו לעשות באנגריא לא נשאתי כל שכן אותם בעצמם. ולא הרעותי את אחד מהם. כי אמרו כי תשתרר עלינו גם השתרר:

פסוק טז
פס'. ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ה'. מיכן שמזמינין את בעלי דינין לב"ד. לפני ה'. לבית דין. אתה והם. אלו דתן ואבירם ואהרן שדברתם עליו. מחר. שאין דנין בשעת שכרות:

פסוק יז
פס'. וקחו איש מחתתו ונתתם. מלמד שלא פחדו ולא חזרו בהם:

פסוק יט
פס'. ויקהל עליהם קרח את כל העדה. כדי להבאישם בעיני ישראל. וירא כבוד ה' אל כל העדה. כדי להבהילם:

פסוק כ
פס'. וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. להזהיר את בני ישראל:

פסוק כא
פס'. הבדלו מתוך העדה הזאת ואכלה אותם כרגע. עשו אותם כמנודים:

פסוק כב
פס'. ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחות לכל בשר. בראת כל העולם ואין כל כל? הרוחות שוות זו לזו ולא רצון של זה כרצון של זה. והכל מסורין בידך. האיש אחד יחטא. זה קרח מיד וידבר ה' אל משה לאמר:

פסוק כד
פס'. דבר אל העדה לאמר. חסתי עליכם כדי שלא להאבידכם על עסק קרח ועדתו, העלו מסביב:

פסוק כה
פס'. ויקם משה וילך אל דתן ואבירם. מיכן שאין מחזיקין במחלוקת:

פסוק כו
פס'. וידבר אל העדה לאמר. הכריז עליהם. סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה. שאוי לרשע ואוי לשכנו פן תספו בכל חטאתם. מיכן שניתנה רשות למשחית לחבל:

פסוק כז
פס'. ויעלו מעל משכן קרח דתן ואבירם מסביב ודתן ואבירם יצאו נצבים. תמהים:

פסוק כח
פס'. ויאמר משה בזאת תדעון כי ה' שלחני. החרימם בתורה שנא' (דברי' ד) וזאת התורה. כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה. הבדלת הכהנים מן הלוים וכן כל מתנות כהונה:

פסוק כט

פס'. אם כמות כל האדם ימותון אלה. זו מיתה משונה. ופקודת כל האדם יפקד עליהם. זו מיתה חטופה. שלא יהו מוטלין במטה כדרך שבני אדם חולין ובני האדם עולין לבקרן. והוא מצוה את בניו ואת ביתו ומתוך כך עונותיו מתמרקין וזוכה בתשובה וזוכה לחיי העולם הבא. לא ה' שלחני. כמו שאמר מיביהו בן ימלא (מ"א כב) אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה' בי:

פסוק ל

פס'. ואם בריאה יברא ה'. אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם אם בריאה גיהנם מוטב ואם לאו יברא ה'. רבותינו אמרו אין כל חדש תחת השמש אלא לקרבה לפתחה דגיהנם. ד"א ואם בריאה יברא ה' שהוא אומר למעלה (שמות ל"ד:י') (ה) [נגד] כל עמך אעשה נפלאות וגו'. אמר משה לפני הקב"ה אם בריאה אותה הבריאה אשר אמרת (ועשית) אשר לא נבראו עתה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה כדרך שפצתה בימי קין והבל בדמי אחיו הבל. ובלעה אותם ואת אשר להם. שלא יהא להם זכר וזכרון בעולם שלא יאמרו זה השיור של דתן זה הבגד של אבירם:

פסוק לא

פס'. ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם. תיכף לדברי משה הובקעה כדי שידעו ישראל שהוא אמת ותורתו אמת:

פסוק לג

פס'. וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. מלמד שהיתה הארץ נפתחת כפי עביו של אדם בפרסות האדם נפתחה כמו הרגלים והשוקים והבטן כמו הבטן והצואר כמו הצואר. והם יורדים מעט מעט והארץ חונקתם והם צועקים משה אמת ותורתו אמת. ותכס עליהם הארץ. ששבה לאיתנה. ויאבדו מתוך הקהל. נעשה מקום חנייתם קרחה. ולהלן הוא אומר ובני קרח לא מתו. מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו מלמד שלא היו בעצת אביהם ואלו הם אסיר ואלקנה ואביאסף. רבה בר בר חנה אומר פעם אחת הייתי מהלך במדבר אמר לי ערבי אחד בוא ואראך בלועי קרח. הראה אלי שלש גומות ועשן יוצא מהם נטל שלש גיזי צמר וגובלן במים וכרכן בראש הרומח והורידו לשם הניחו מעט ויצא חרוך אמר לי שמע מה הן אומרין ושמעתי שאומרים משה אמת ותורתו אמת והן בדאין. אמר לי אותו ערבי פתחה של גיהנם כל שלשים יום מהפכתן גיהנם כבשר בקלחת וכשמגיעין לכאן הן אומרים משה אמת ותורתו אמת והם בדאין. בוא וראה מה גרם להם לשון הרע:

פסוק לד

פס'. וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם. של נסים. כי אמרו פן תבלענו הארץ. מלמד שנעשית הארץ כמשפך וכל מקום שהוא מנכסי קרח או של דתן ואבירם היו מתגלגלין ויורדין ונבלעים במקום שנפתחה הארץ שנא' (קהלת ה':י"ב) עושר שמור לבעליו לרעתו. אמר ריש לקיש זה עשרו של קרח. ולהלן הוא אומר ואת כל היקום אשר ברגליהם. א"ר אלעזר זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו:

פסוק לה

פס'. ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש. במתניתא תנא קרח מן השרופים ומן הבלועים היה שנא' ותבלע אותם ואת קרח וכן הוא אומר ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת. וזה הוא ואתה ואהרן איש מחתתו:

פרק יז

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. אמור אל אלעזר בן אהרן הכהן וירם את המחתות מבין השרפה ואת האש זרה הלאה וגו', מפני מה נאמר לאלעזר ולא נאמר לאהרן לפי ששני בני אהרן על הקרבת אש זרה מתו שנא' (ויקרא י':א') ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו וגו'. אמר הקב"ה שני בניו מתו על עסקי המחתה יבוא זה ויתכפר על מחתות. ד"א אמור אל אלעזר בן אהרן. לפי שהיה אהרן כהן גדול ואלעזר סגן אמר הקב"ה מוטב יכנס הסגן בין השרפה ולא יכנס כהן גדול:

פסוק ג

פס'. את מחתות החטאים האלה בנפשותם. רבותינו אמרו שנפשותם היתה נשרפת וגופם קיים. רבי שמעון בן לקיש אמר שנתחייבו שרפה על עסקי נפשותם מלמד שזמנם קרח ועשה להם סעודה כדי ליקח אותם בעצתו ועליהם אמר דוד (תהילים ל"ה:ט"ז) בחנפי לעגי מעוג חרק עלי שנימו. על עסקי לוגמא חרק עליהם שר [של] גיהנם שניו. מעוג כענין שנא' בצרפית (מ"א י"ז) חי ה' אלהיך אם יש לי מעוג וגו'. ועשו אותם רקועי פחים צפוי למזבח. כענין שנא' (שמות ל"ט:ג') וירקעו את פחי הזהב. אלא שאותם של זהב ואלו של נחושת. הרקעה שם המלאכה כמו (איוב ל"ז:י"ח) תרקיע עמו לשחקים. אבל פחים הוא שם הנפחים שהן מפחמין אותם באש ומכים בקורנס ומרקעים אותם צפוי למזבח. כי הקריבום לפני ה' ויקדשו. מיכן אמרו מעלין בקדש ולא מורידין:

פסוק ה
פס'. זכרון לבני ישראל. כדי להזהר. למען אשר לא יקרב איש זר. אפי' הלוים נקראים זרים. ולא יהיה כקרח וכעדתו. מיכן אמרו כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו ולא עוד אלא שלוקה בצרעת שנא' כאשר דבר ה' ביד משה לו. (שמות ג) ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך וגומר ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג. וכן מצאנו בעוזיהו המלך וכתיב (דברי הימים ב כ"ו:י"ט) ובחזקתו גבה לבו והצרעת זרחה במצחו:

פסוק ו
פס'. וילונו כל עדת בני ישראל ממחרת. זה ממחרת השרפה:

פסוק ז
פס'. ויהי בהקהל העדה וירא כבוד ה'. כדי ליראם ולבהלם:

פסוק ח
פס'. ויבא משה ואהרן. קרבו לפני הכבוד:

פסוק ט
פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. הרומו מתוך העדה הזאת ואכלה אותם כרגע. ולהלן הוא אומר הבדלו. לשם צדיקים נאמר הבדלו הצדיקים אבל כאן השוו כולם שנא' וילונו כל עדת בני ישראל לכך אמר להם הרומו כתרומה מן החולין:

פסוק יא
פס'. ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח וגו'. אמר אהרן למשה בי אדוני. משה להרגני אתה מבקש. בני מפני מה שהקריבו אש הדיוט נשרפו ולי אתה אומר קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח להוציא מן הקדש חוץ אמר לו עד שאתה מדבר הם מתים אלא והולך מהרה (בין) [כיון] ששמע אהרן כך אמר אפילו אני מת על ישראל אינו חושש:

פסוק יב
פס'. ויקח אהרן כאשר דבר משה וירץ אל תוך הקהל. הלך בזריזות לקיים דברי משה:

פסוק יג
פס'. ויעמד בין המתים ובין החיים. הוא שאמר משה (דברים ט) ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו. עתיד היה אהרן לקבר את ארבעה בניו אלא שהתפלל משה עליו שנאמר (שם) ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא. משה עמד בין החיים ובין המתים על בני אהרן. ואהרן עמד בין המתים ובין החיים על בני ישראל:

פסוק טו
פס'. וישב אהרן אל משה. לבשרו:

פסוק טז

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל וקח מאתם מטה מטה לבית אב מאת כל נשיאהם ונו'. מלמד שהקב"ה רוצה בטובתן של ישראל והושב עליהם מחשבות טובות:

פסוק יח

פס'. ואת שם אהרן תכתוב על מטה לוי וגו' והנחתם באהל מועד לפני העדות. לפני הארון. ומטה אהרן בתוך מטותם. שלא יאמרו מריח השכינה פרח:

פסוק כג

פס'. ויוצא פרח ויצץ ציץ. רבי תנחומא דרש (איוב ל"ז:א') אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו. בני אהרן נכנסו חיים לבית קדש הקדשים ומתו. ומטה אהרן נכנס יבש ויצא לח. ויגמל שקדים. למה כמו שנא' בירמיהו (ירמיהו א':י"א) מקל שקד אני רואה. ופירושו (שם) כי שוקד אני על דברי לעשותו. וכן הנה שוקד הקב"ה על כל מי שהוא קם על הכהונה שנאמר (דברים ל"ג:י"א) מחץ מתנים קמיו:

פסוק כה

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר השב את מטה אהרן וגו', אות השמור לדורות לא נשר הפרח ולא יבש:

פסוק כו

פס'. כאשר צוה ה' אותו כן עשה. מהו כן עשה. מלמד שלא הביא אהרן מטה מביתו כדי שלא יאמרו לח היה לפיכך פרח אלא הביא קורה אחת וחתכה לשנים עשר שבטי ישראל ונתנה להם וכתב כל אחד ואחד שמו על מטהו בכתב ידו לקחם ועשאם אגודה אחת. ומטה אהרן בתוך מטותם למחרת השכימו לראות את המטות ולמה למחרת לפי שהיו כל הלילה דואגים של מי יפרח. לכך נאמר כן עשה:

פסוק כז

פס'. ויאמרו בני ישראל לאמר הן גועינו אבדנו וגו'. היו אומרים על עצמם ולא היו מבינים מה הם אומרים מתו במעשה העגל בחרב ובמגפה ובתבערה באש ובמעשה קרח נבלעו ונשרפו ונפלו י"ד אלף ושבע מאות בכל זאת לא שמו אל לבם להאמין בבוראם. כל הקרב הקרב. שתי קריבות. ומה לויים קורבים על קרובתם אל משכן ה' כל שכן שאר שבטים:

פרק יח

פסוק א

פס'. ויאמר ה' אל אהרן אתה ובניך וגו'. תניא רבי ישמעאל אומר למי שהדבר תלוי בו מזהירין עליו. תשאו את עון המקדש. ר' יאשיה אומר אם זרק את הדם והקטיר את החלב (כראוי). ואין מי יודע לשם מי זרקו ולשם מי הקטירו שהכהנים נושאין העון. רבי נתן אומר מנין אם זכה בבשר קודם זריקת דמים ובחזה ושוק קודם הקטר חלבים שהכהנים

נושאין העון ת"ל ותשאו את עון המקדש). וכן מצאנו שלא נחתם גזר דינם של בני עלי אלא שנהגו בזיון בקדשים שנאמר (ש"א כ) גם בטרם יקטירון את החלב ובא נער הכהן ואמר לאיש הזובח תנה בשר לצלות לכהן ולא יקח ממך בשר מבושל וגו'. לא קרי לו כתיב וכתיב (שם) ותהי חטאת הנערים גדולה מאד את פני ה' וגו' וכן הוא אומר באנשי ירושלם (יחזקאל כ"ב:ח') קדשי בזית ואת שבתותי חללת. ואתה ובניך אתך תשאו את עון כהונתכם. ולא ללוים ולא לישראל:

פסוק ב

פס'. וגם את אחיך (מבני) [מטה] לוי שבט אביך שומע אני שישראל במשמע ת"ל מטה לוי פרט לישראל. שבט אביך. להוציא את הנשים. הקרב אתך. להזהיר את הלוים על דוכנם. וילוו עליך וישרתוך. בעבודתך מנה (עליהם) גזברין ואמרכלין. ואתה ובניך אתך לפני אהל העדות. הכהנים מבפנים והלוים מבחוץ:

פסוק ג

פס'. ושמרו משמרתך. הוא שאמר וישרתוך בעבודתך. ומנו בהן גזברים ואמרכלין. ומשמרת כל האהל. משמרת האהל ולא משמרת (אהרן). אך אל כלי הקדש ואל המזבח לא יקרבו. באזהרה. ולא ימותו. בעונש. גם הם גם אתם. לימד על לוים שנענשים על עבודת כהנים. והכהנים על עבודת הלוים: גם הם. להביא המשנה מעבודה לעבודה. וכבר ביקש ר' יהושע בן חנניה לסייע את יוחנן בן גונדה א"ל חזור לאחוריך שלא תהא מתחייב בנפשך שאני מן השוערים ואתה מן המשוררים. ונלוו עליך. זהו שאמרו הכהנים שומרים בפנים והלוים בחוץ. וזר לא יקרב אליהם. זו אזהרה:

פסוק ה

פס'. ושמרתם את משמרת הקדש ואת וגו'. הרי אזהרה לבית דין של ישראל להזהיר הכהנים שתהא עבודה כתקנה. שאם עבודה נעשה בתקנה פורענות כלה מלבוא לעולם. ולא יהיה עוד קצף על עדת בני ישראל. אין עוד אלא שכבר קצף וכן הוא אומר (בראשית ט':ט"ו) ולא יהיה עוד המים למבול. כיוצא בו (ויקרא י"ז:ז') ולא יזבחו עוד את זבחיהם. היכן היה הקצף מה שכתב למעלה מן הענין כי יצא הקצף מלפני ה' וגו':

פסוק ו

פס'. ואני לקחתי את אחיכם הלוים. נתונים לה'. לה' היו מסורין ואינם מסורין לכהנים:

פסוק ז

פס'. ואתה ובניך אתך תשמרו את כהונתכם וגו'. מיכן היה רבי אליעזר הקפר אומר כל דבר של מזבח לא יהא אלא בך ובבניך. ולמבית לפרוכת. מיכן אמרו מקום היה שם אחורי הפרוכת ששם בודקין יחוסי כהונה. ועבדתם עבודת מתנה. מה מתנות כהונה

בפייס אף עבודה בפייס יכול יהוא מעורבין שכל הרוצה לעבוד יעבוד ת"ל עבודת מתנה. תנן התם במסכת יומא ד' פייסות היו שם וזה הפייס הראשון. הפייס השני מי שוחט מי זורק מי מדשן את המזבח הפנימי מי מדשן את המנורה מי מעלה איברים בכבש ולמזבח וכו'. ד"א ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם. לענין אכילת קדשים בגבולין. מקדש ידיו (ורגליו) ואוכל. וכבר שהה רבי טרפון מלבוא לבית המדרש אמר לו רבן גמליאל מה ראית להשתהות. אמר לו שהייתי עובד אמר כל דבריך תמה וכי יש עבודה עכשו אמר לו הרי אומר עבודה מתנה אתן את כהונתכם לעשות אכילת קדשים בגבולין כעבודת מקדש במקדש. רבי אומר מה עבודת מקדש במקדש מקדש ידיו ואחר כך עובד. אף אכילת קדשים מקדש ידיו (ורגליו) ואחר כך אוכל ומקום שצריך אלא ידיו אינו מקדש אלא ידיו. מיכן למדנו נטילת ידים מן התורה. והזר הקרב יומת. אפי' בטהרה. עבד יומת. אזהרה מנין וזר לא יקרב אליכם:

פסוק ח

פרשה וידבר ה' אל אהרן. שומע אני שהדבור לאהרן ת"ל זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן. כאשר דבר ה' ביד משה לו, למשה היה הדבור לדבר אל אהרן.

פס'. ואני הנה נתתי. ברצון ובשמחה דברי רבי ישמעאל. אמרו לו תלמידיו רבינו והלא במבול כתיב (בראשית ו':י"ז) ואני הנני מביא את המבול. מה שמחה היתה לשם. אמר להם יש שמחה לפני הקב"ה כשאבדו מכעיסיו שנאמר (משלי י"א:י') בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רנה. ר' נתן אומר ואני מוסיף (על עבודתם) הנה שמחה. וכן הוא אומר (שמות ד':י"ד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. נתתי לך את משמרת תרומתי לכל קדשי בני ישראל נתתים זה כלל המתנות לפי שערער קרח על מתנות כהונה בא הכתוב ללמד לקיים לאהרן ולבניו את המתנות ללמדך שכל מי שערער כנגד בניך על הכהונה יבוא ואני כותב ואני חותם ואני מעלה לך בארכיים. לפיכך נסמכה פרשת המתנות למעשה קרח. לך נתתים. בזכותך. למשחה. לגדולה. ולבניך. בזבות בניו. לחק עולם. שינהוג הדבר לדורות:

פסוק ט

פס'. זה יהיה מקדש הקדשים מן האש. זה עור עולת בהמה. לכל קרבנם. אלו שתי הלחם ולחם הפנים. לבל מנחתם. זו מנחת חוטא ומנחת נדבה. ולכל חטאתם. זו חטאת יחיד וחטאת צבור וחטאת העוף וחטאת בהמה. ולכל אשמם. זה אשם ודאי ואשם תלוי ואשם נזיר ואשם מצורע. אשר ישיבו לה'. זה גזל הגר. קדש קדשים. זה לוג השמן של מצורע. לך הוא ולבניך. בזכותך ובזכות בניך:

פסוק י

פס'. בקדש הקדשים תאכלנו כל זכר יאכל אותו. כרת הכתוב ברית עם אהרן על קדשים (קלים) שלא יהו נאכלין אלא לזכרי כהונה. קדש יהיה לך. להביא דבר אפילו שאינו ראוי לאכילה כגון העצמות והגידים שינהוג בהם קדושה:

פסוק יא

פס'. וזה לך תרומת מתנם לכל תנופות בני ישראל. כל דבר שטעון תנופה שיהא טעון תנופה. לך נתתים ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם. שינהוג הדבר לדורות. כל טהור בביתך יאכל אותו. כרת הכתוב ברית עם אהרן על קדשים קלים שלא יהו נאכלין אלא לטהורים:

פסוק יב

פס'. כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן. אלו קדשי הגבול. כל חלב יצהר זו תרומה גדולה ותרומת מעשר. ראשיתם. זו ראשית הגז. אשר יתנו לה'. זו הזרוע והלחיים והקיבה. לה' זו (ברכת) חלה. לך נתתים. ולא לאחר הרי הפרשה זו פסוק הראשון בקדשי קדשים. והשני בקדשים קלים. והשלישי בקדשי הגבול. והרביעי בבכורים. והחמישי בחרמים. וששי בפטר רחם. והשביעי בבכורות:

פסוק יג

פס'. בכורי כל אשר בארצם. בא הכתוב ולימד על הבכורים שתהא קדושה חלה עליהם במחובר לקרקע שנאמר אשר בארצכם. אשר יביאו לה' [לך] יהיה. נטלם השם ונתנם לכהנים. כל טהור בביתך יאכלנו. ולהלן הוא אומר כל טהור בביתך יאכל אותו מלמד על בת ישראל המאורשת לכהן שתהא אוכלת בתרומה שהרי נשואה למדנו מן כל טהור בביתך יאכל אותו. ומה זה כל טהור בביתך יאכלנו להביא את הארוסה. אבל תושב ושכיר לא יאכל בו שנאמר (ויקרא כג) תושב כהן ושכיר לא יאבל קדש. וכבר שלח רבי יוחנן בן בג בג אצל רבי יהודה לנציבין אמר לו שמעתי עליך שאתה אומר בת ישראל המאורשת לכהן שהיא אוכלת בתרומה. שלח לו ואתה אין אתה אומר כך מוחזק אני בך שאתה בקי בחדרי תורה ולדרוש קל וחומר אי אתה יודע ומה שפחה כנענית שאין ביאתה מאכילתה בתרומה כספה מאכילה בתרומה בת ישראל שביאתה קונה אותה ואוכלת בתרומה אינו דין שיהא הכסף קונה אותה לאכול בתרומה. אבל מה אעשה שהרי אמרו חכמים אין בת ישראל אוכלת בתרומה עד שתכנס לחופה גזרה שמא ימזגו לה כוס בבית חמיה ותשקנו לאביה ולאחיה אבל נכנסה לחופה אוכלת בתרומה אע"פ שלא נבעלה ואם מתה בעלה יורשה:

פסוק יד
פס'. כל חרם בישראל לך יהיה. להביא חרמי נשים גרים ועבדים. רבי יוסי אומר סתם חרם לכהנים שנא' (ויקרא כ"ז:כ"א-כ"ב) כשדה החרם לכהן תהיה אחוזתו. ואם פירש לבדק הבית יצאו מדין הכהנים שנא' (שם) אך. רבי ישמעאל אומר סתם חרם לשם שנא' (שם) כל חרם [וגו'] קדש קדשים הוא לה' או אפי' פירש לכהן ת"ל כל חרם בישראל לך יהיה:

פסוק טו
פס'. כל פטר רחם לכל בשר. יכול אפי' היה ת"ל אשר יקריבו לה'. יצאת חיה. באדם ובבהמה. אפילו בעל מום. ד"א באדם ובבהמה. מה אדם פוטרין את הנפלים מן הבכורה אף בהמה כך. ומה אדם מיטפל בו שלשים יום אף בבהמה כן. דרש רבי טרפון אך פדה תפדה. יכול אתה פודה את החיה ואין פודה את המתה (ת"ל) פדה תפדה שומע אני אף שאר בהמה ת"ל (שמות ל"ד:כ') ופטר חמור תפדה. פטר חמור אתה פודה ואין אתה פודה שאר בהמה טמאה. אם כן מה ת"ל אך פדה תפדה אם אינו ענין שפודין אותו תנהו ענין שמקדישין בהמה טמאה לבדק הבית וחוזרין ופודין אותה מהקדש הבית. תפדה מיד:

פסוק טז
פס'. ופדוי' מבן חדש תפדה. כלל. בערכך כסף חמשת אלפים בשקל הקדש. פרט. כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט מה הפרט מפורש מטלטלין שאין להם אחריות אף אין לי אלא כיוצא בהן. מיכן אמר רבי בכל פודין בכור אדם חוץ מעבדים ושטרות והקרקעות. עשרים גרה. להביא שוה כסף עשרים גרה.

פסוק יז
פס'. אך בכור שור. שור גמור להוציא את הכלאים. או בכור כשב. (להביא) את (הנדבה). או בכור עז. עז גמור שיהא הוא ואביו עז. לא תפדה קדש הם. מלמד שאפי' פדאו אינו פדוי. את דמם תזרוק על המזבח. מתנה אחת. ואת חלבם תקטיר, בחלב תותב קרום ונקלף. ומנין להביא פסח ומעשר שיהו טעונים מתנה אחת ת"ל קדש הם. אשה ריח ניחוח. נחת למי שאמר ונעשה רצונו.

פסוק יח
פס'. ובשרם יהיה לך כחזה התנופה וכשוק הימין. מה שוק וחזה של שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחת אף בכור יהא נאכל לשני ימים ולילה אחת: וזו היא שאלה שנשאלה לפני חכמים בכרם ביבנה והיה שם רבי יוסי הגלילי כשדרש רבי טרפון ובשרם יהיה לך כחזה התנופה וכשוק הימין לך יהיה. מקיש בכור לחזה ושוק של שלמים מה

אלו נאכלין לשני ימים ולילה אחת אף אלו כיוצא בהן לכך נאמר לך יהיה כלומר יהיה לך ליום ראשון לך יהיה ליום שני ולילה בינתים. ד"א לך יהיה. אין לי אלא להביא את הבכור בעל מום שמתנה לכהן:

פסוק יט

פס'. כל תרומות הקדשים. פרשה זו כוללה בהתחלה וכוללה בסוף. אשר ירימו בני ישראל לה' שיהו כל תרומת לשם. לך נתתים ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם. שינהוג הדבר לדורות. ברית מלח עולם היא. כרת הכתוב ברית עם אהרן ברית מלח עולם הוא בדבר הבריא בדבר שאינו מתליע ולא מסריח ולא עוד אלא שמבריא את אחרים:

פסוק כ

פס'. ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם. בביזת הארץ. אני חלקך ונחלתך. על שולחני אתה אוכל על שולחני אתה שותה אלו ארבעה ועשרים מתנות כהונה מפורשות בתחלת הספר בפרשת וידבר. לטובתו בא קרח וערער כנגדו על הכהונה. זה שאומר לטובתי נשברה פרתי:

מדרש חביבין ישראל שהקב"ה מכנם בכהנים שנא' (**ישעיה סא**) **ואתם כהני ה' תקראו וגו'**. חביבין הכהנים שהקב"ה מכנם במלאכי השרת שנאמר (מלאכי ג) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא. ואם לאו כחיה וכבהמה שאינה מכרת את קונה. גדולה ברית שנכרתה לאהרן כברית שנכרתה לדוד שאהרן זכה לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות. בכל דור הצדיקים בלבד שנא' (תהילים קל"ב:י"ב) אם ישמרו בניך בריתי ועדותי זו אלמדם. ובדברי תורה כתיב (שם יט) יראת ה' טהורה עומדת לעד. ברית מלח עולם היא לפני ה'. מגיד הכתוב שכשם שהברית כרותה לכהנים כך הברית כרותה ללוים:

פסוק כא

פס'. ולבני לוי הנה נתתי. מוסיף על ענין ראשון ברית ללוים כברית לכהנים. הנה נתתי. בשמחה. וכן הוא אומר (שמות ד':י"ד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. נתתי את כל מעשר בישראל לנחלה. מה נחלה אינה משתנה ממקומה אף מעשר ראשון אינו משתנה ממקומו. ולהלן הוא אומר (דברים י"ד:כ"ט) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך. כל זמן שבא תן לו. מלמד שאין לו הפסק. חלף עבודתם אשר הם עובדים. מלמד שאם עבד יטול ואם לא עבד לא יטול. וכן הוא אומר (דברי הימים ב ל"א:ד') ויאמר לעם ליושבי ירושלם לתת מנת הכהנים והלוים:

פסוק כב

פס'. ולא יקרבו עוד בני ישראל. זו אזהרה. לשאת חטא למות. זה עונש.

פסוק כג

פס'. ועבד הלוי הוא את עבודת אהל מועד. יכול ברצונו ת"ל ועבד הלוי הוא. בעל כרחו. ד"א ועבד הלוי הוא. אין לי אלא שנים שהמעשרות נוהגות שנת השמטה ושנת היובל מנין ת"ל הוא מכל מקום. הוא מה ת"ל רבי נתן אומר הרי שלא היה שם לוי יכול יעבוד כהן תחתיו ת"ל הוא. כהנים בעבודתם והם ישיאו עונם. הם ישאו ולא הכהנים. חקת עולם לדורותיכם. שינהוג הדבר לדורות. ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה. לפי שאמר למעלה ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל. לוים לא שמענו לכך נאמר ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה:

פסוק כד

פס'. כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה. מעשר הוא וקראו תרומה הכתוב מלמד שמעשר ראשון הניתן ללוי נקרא תרומה עד שיוצא ממנו מעשר מן המעשר. נתתי ללוים לנחלה. אפילו שלא בפני הבית. ועל כן אמרתי להם בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה. אזהרה להזהיר בית דין על כך:

פסוק כה

פרשה וידבר ה' אל משה לאמר. ואל הלוים תדבר ואמרת אליהם. להזהירם לדורות. כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר. מגיד הכתוב שבפירות מדבר לפי (שלא) נתן להם אחד מעשרה בפירות. והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר. שלא ממין על מינו ולא מן החדש על הישן ד"א והרמותם ממנו. שלא יתרום מפירות חוצה לארץ על פירות של ארץ ולא שבארץ על פירות שבחוצה לארץ. מעשר מן המעשר. מה תרומת מעשר חובה אף מעשר ראשון חובה:

פסוק כז

פס'. ונחשב לכם תרומתכם. רבי ישמעאל אומר אם הפרשתם כראוי הרי באור ה ר א " ם? נחשבת לכם. אבא חנין אומר משום רבי אליעזר בן גמליאל בא הכתוב ללמדך שהתרומה עולה באומד ובמחשבה. כשם שעולה במדה ובמניין. כדגן מן הגורן ובמלאה מן היקב. שלא יתרום שבולים על החטים וענבים על היין וזתים על השמן. מיכן אמרו התבואה השמן משימרח. והיין משיקפה. והשמן משירד:

פסוק כח

פס'. כן תרימו גם אתם תרומת ה' מכל. גם לרבות שלוחכם ששלוחו של אדם כמותו תורם. מדעתו. דבר אחר כן תרימו גם אתם להביא את עצמם שהן צריכין לתרום. כדין תרומת ישראל. מכל מעשרותיכם אשר תקחו מאת בני ישראל. כאשר תקחו כן תתנו. ונתתם ממנו את תרומת ה' וגו'. מה אהרן חבר אף כל כהן חבר. שאין נותנין מתנות

לכהן עם הארץ. וכן הוא אומר (דהי"י לא) ויאמר לעם ליושבי ירושלם לתת מתנות וגו'. המחזיק בתורת ה' יש לו מתנות ושאין מחזיק בתורת ה' אין לו מתנות:

פס'. מכל מעשרותיכם. הוציאו את תרומת ה' מכל חלבו. בתרומה גדולה הכתוב מדבר. מכל חלבו את מקדשו ממנו שאם נפיל לתוכו הרי הוא מקדשו. מיכן אמרו תרומה עולה באחד ומאה. דבר אחר מכל חלבו את מקדשו ממנו. אזהרה לבית דין שהלוים לא היו תורמין אותו אלא מן המחובר. ונחשב ללוים כתבואת גרן וכתבואת יקב. מלמד שאין בו קדושת עולמית. אלא מה תרומת גרן מפריש תרומה והשאר חולין אף מעשר ראשון מפריש תרומה והשאר חולין:

פסוק לא

פס'. ואכלתם אותו בכל מקום אפי' בין הקברות. אתם ובניכם להביא את בת ישראל (מאורסה) ללוי. כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם. אם עבד ימול ואם לאו לא ימול. מיכן אמרו בן לוי שקיבל עליו כל עבדת לויה חוץ מדבר אחד אין לו חלק בלויה:

פסוק לב

פס'. ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו. הא אם הפריש שלא מן המובחר אתם בנשיאת עון. ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו להביא תרומה טמאה מתרומה טהורה. הרי זו אזהרה לכהנים וללוים דברי רבי ישמעאל:

פרק יט

פסוק א

כתוב טוב אתה ומטיב למדני חקיך: (תהילים קי"ט:ס"ח)

תניא חביבה התורה כששאל דוד מלך ישראל לא שאל אלא תורה וכן הוא אומר טוב אתה ומטיב למדני חוקיך. טובך עודף מכל באי העולם ועלי עודף טובך. למדני חוקיך. ואומר (תהילים קי"ט:קי"ז) סעדני ואושעה ואשעה בחוקיך תמיד. שלא תהא למד תודה ושוכח ולא אהא למד ויצר הרע מעכבני ושלא אטהר את הטמא ואטמא את הטהור ונמצאתי בוש לעולם הבא. או שמא ישאלני אחד מגויי הארץ וממשפחות האדמה ואיני יודע מה להשיבם ונמצאתי בוש לעיניהם. וכן הוא אומר (שם) ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. ואומר (שם) זמרות היו לי חוקיך בבית מגורי. שמא תאמר בשלוה ת"ל (שם) נפשי בכפי תמיד ותורתך לא שכחתי. (שם) נתנו רשעים פח לי מפקודיך לא נטיתי. בזמן שהיה בורח במערות ובמצודות בברחו מפני שאול. אבל משלמד תודה ונתרגל בה אומר (שם) טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף שהזהב והכסף מוציאין, את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר (שם קלט) ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם. אספרם מחול ירבון. אספרם למעשה ידיהם של צדיקים מחול ירבון

הקיצותי ועודי עמך לעתיד לבוא. תנן התם שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב על גביהם. כתר כהונה זכה אהרן ובניו ונטלו. כתר מלכות זכה דוד ונטלו. וכתר תורה מונח כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם שכל מי שזוכה בו כאילו זכה בשלשתן שנא' (משלי ח':ט"ו) בי מלכים ימלוכו. ואומר (ישעיה סא) כהני ה' תקראו. וכל שלא זכה מעלה עליו הכתוב כאילו לא זכה באחד מהן. בוא וראה שכל עצמן של שתי כתרים הללו אינם אלא מכחה של תורה שנא' (משלי ח':ט"ז) בי מלכים ימלוכו וגו'. (שם) בי שרים ישורו ונדיבים וגו'. ראה נא חכמת התורה החוקים והמצות והמשפטים שהרבה הב"ה לישראל כדי לזכותם שנא' (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. מהם על ידי משה ומהם על ידי משה ואהרן כענין שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. זה אחד (משבעה) מקומות שהיה הדיבור אל משה ואל אהרן. ולפי שהיה הדבר צריך אל אהרן אמר אל אהרן לאמר לדורות.

פסוק ב

פס'. זאת חוקת התורה. שאלו תלמידי ואת רבן יוחנן בן זכאי. באיזו בגדים פרה נעשית. אמר להם בבגדי זהב. אמרו לו והלא למדתנו רבינו בבגדי לבן אמר להם בני ומה אם שראו עיני שכחתי מה ששרתו ידי שכחתי קל וחומר למה שלמדתי וכל כך למה כדי לחדד את התלמידים. רבי אליעזר אומר נאמר כאן חוקה ונאמד להלן חוקת (ויקרא ט"ז:ל"ד) והיתה זאת לכם לחוקת עולם. מה להלן בבגדי לבן אף כאן בבגדי לבן. רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש כי הוו עסקי בפרה לא הוו מסקי מיניה אלא כמא דמסקי תעלה מבי כרבא. לכך אמר דוד (תהילים קי"ט:ס"ח) טוב אתה ומטיב למדני חוקיך שדברי תורה צריכין לימוד כל שכן חוקת הפרה שיש בה הלכות עמוקות שהיא מטהרת את הטמאים ומטמא את הטהורים. כיצד מי שהוא אוסף את אפר הפרה מטמא שנאמר וכבס האוסף את אפר הפרה. והמזה הימנה צריך כיבוס שנאמר ומזה מי הנדה יכבס בגדיו והנוגע במי הנדה יטמא עד הערב. לכך נאמר זאת חוקת התורה. חוקה חקק הקב"ה ואין אתה יכול להרהר עליה מפני מה זה ועל מה זה אלא מדרשות תוכל לדרוש בה כפי שהדעת מכילה. וכן אמר להם רבי יוחנן בן זכאי בני לא המת מטמא ולא אפר הפרה מטהר אלא חוקה גזר הקב"ה כדי לטהר את ישראל. תניא בסדר עולם באחד לחדש הראשון בשנה השנית הוקם המשכן. ובו ביום מתו נדב ואביהוא. ביום השני נשרפה פרה אדומה ובו נטהרו הלוים שנאמר (במדבר ח':ט') והקרבת את הלוים לפני (ה') וכתיב הזה עליהם מי חטאת וכו'. ולמה נאמר אחר מחלוקת של קרח לפי שהקהתים הטהרו לשאת את ארון ברית ה' שנא' (במדבר ז) בכתף ישאו. אמר קרח לא

דיי שהוציאני מכלל הכהונה והמתנות אלא שגילחו את ראשו ועשאו סבל. מיד נתקנא למשה להרהר ריב והוא לא ידע שחוק פרה אדומה כפרה גדולה היתה על ישראל הם חטאו בעגל תבוא פרה אדומה תהיה להם למי נדה חטאת היא. תבוא פרה אדומה ותכפר על הזב שהוא אדום. תמימה. תבוא תמימה ותכפר על אומה שהיא תמימה. אשר אין בה מום. תבוא אשר אין בה מום ותכפר על אומה אשר אין בה מום. אשר לא עלה עליה עול. ותכפר על שפרקו עול:

פס'. ונתתם אותה אל אלעזר הכהן. יבוא מעשה אלעזר ויכפר על מעשה אהרן שעשה את העגל:

פס'. זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמר. ציווי לדורות. מיכן אמרו תשעה פרות נעשו אחת שעשה משה ואחת שעשה עזרא. ושתים שעשה שמעון הצדיק ושתים שעשה יוחנן כהן גדול. אליועיני בן הקייף וחנמאל המצרי וישמעאל בן פיאבי עשו אחת אחת:

תנן התם שבעה ימים קודם לשריפת הפרה מפרישן כהן השורף את הפרה מביתו ללשכה שעל פני הבירה צפונה ומזרחה. ובית אבן היתה נקראת ככה שכל מעשיה בכלי אבנים ומזין עליו כל שבעת הימים מכל החטאות שהיו שם. רבי יוסי אומר לא היו מזין עליו אלא בשלישי ובשביעי בלבד. רבי חנינא סגן הכהנים אומר הכהן שהיה שורף את הפרה היו מזין עליו כל שבעת הימים ואמרינן במסכת יומא מתקיף לה רבי יוסי ברבי חנינא בשלמא ראשון שמא הוא שלישי (שמא שלישי שני), שלישי שמא שלישי. חמישי שמא שביעי. שביעי שמא שביעי. אלא רביעי למה ליה הזאה לא בשביעי איכא לספוקא. ולא בשלישי איכא לספוקא:

פירוש אתקפתא דרבי יוסי בר חנינא אליבא דמאן דאמר מזין עליו כל שבעה והיכי אתקיף בשלמא יום ראשון מזין עליו שמא הוא שלישי לטומאת מת או לטומאת ביתו. וכן יום שני ויום שלישי להפרשה חיישינן שמא הוא שלישי לטומאה. וצריך הזאה באלו שלשת הימים מן הספק. וכן בחמישי להפרשה. מזין עליו שמא הוא שביעי לטומאה וצריך הזאה וכן בששי ובשביעי. אלא רביעי להפרשה למה לי הזאה לא איכא לספוקא. דהא מדאיתפריש זה שלשה ימים ודאי לא נטמא ובשביעי ליכא לספוקא לפי שלא הוזה בשלישי אין הזאת שביעי מועלת כלום. וכבר אם יום רביעי להפרשה יום שביעי לטומאה. אם כן קודם הפרשתו חל יום שלישי לטומאתו והואיל ולא הזה בשלישי אין יום רביעי שהוא שביעי עולה לו הזאתו. ומסקנא דשמעתא מפרישין ליה לכהן השורף את הפרה ברביעי בשבת כי היכי דמתרמי רביעי שלו בשבת יום שאין בו הזאה

מחמת שבת ומחמת שהוא יום רביעי להפרשה ואין צריך בו הזאה וכולהו הלכות פרה במתניתין דמסכת פרה:

פס'. דבר אל בני ישראל ויקחו אליך. בני ישראל יקחו ואין הכנענים יקחו שהכנענים חשודין על הרביעה ועל העלת עליה עול. פעם אחת הוצרכו ישראל לפרה אדומה ומצאוה אצל כנעני אחד הכיר בהם שהם צריכין לה הרבה והעלה בדמים מרובים. נתנו לו כל מה שביקש מהם. אמר להם הניחוה עד למחר ולמחר תקחוה. מה עשה אותו הטמא העלה עליה עול. ומנין ידעו. שתי שערות יש לה על צוארה כיון שעולה עליה עול מיד נופלות. אמר לו קח את שלך ותן לנו הממון שלנו שכבר נפסלה הימנו הלך אותו הכנעני וחנק את עצמו מחמת צער לכך נאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה, מתרומת הלשכה. אליך. שתהא גזבר לדבר. פרה. רבי אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים וכו' מתניתין. אמר אדומה תמימה לאדומות מפני ששתי שערות פוסלות בה. כדתנן היו בה שתי שערות לבנות או שחורות בתוך גומה אחת פסולה וכו' מתני'. אשר אין בה מום. בה מום פוסל. ואין מום פוסל בעגלה ערופה. אשר לא עלה עליה על. חסר וא"ו על כתיב מיכן אמרו לא עול ממש אלא אפי' כל שהו כמו עול כדתנן רכב עליה נשען עליה נתלה בזנבה עבר בה את הנהר קבל עליה את המוסרה נתן עליה פסולה וכו' מתני':

פסוק ג

פס'. ונתתם אותה. אחת ולא שתים. הינו דתנן לא היתה פרה רוצה לצאת אין מוציאין עמה שחורה שלא יאמרו שחורה שחטו ולא אדומה. נעשית אלא בסגן. תדע שהרי אהרן קיים ואלעזר שוחט את הפרה. ד"א ונתתם אותה אל אלעזר זאת נעשית על ידי אלעזר. ואין שאר פרות נעשות על ידי אלעזר. (הכהן. שיהא בכיהונו). והוציא אותה. שלא יוציא אחרת עמה. אל מחוץ למחנה. להר המשחה שעל פני ירושלים זה הר הזתים. ושחט אותה. שאם נתנבלה בשחיטתה פסולה. ושחט אותה. מיכן אמרו אין עושין שתי פרות כאחת. לפניו. שיהא (אחד) שוחט ואלעזר רואה. ע"א אותה לפניו שלא יסיח דעתו ממנה:

פסוק ו

פס'. ולקח הכהן. בכיהונו. בבגדי שרד. מדמה באצבעו. באצבע המיומנת שביד הימנית כלומר הרגילה באצבעות ואיזו היא שנית לגודל. והזה אל נכח פני אהל מועד. שאם לא הוקם המשכן או אם קיפל הרוח את היריעות לא היתה פרה נעשית חטאת. אל נכח פני אהל מועד. מלמד שהיה עומד על הר המשחה ונתכוון ורואה כנגד קדש הקדשים

ומזה. מדמה שבע פעמים. מגיד שחוזר לדם שבע פעמים על כל הזאה טבילת האצבע. ד"א שבע פעמים. שיהו מעכבות זו את זו:

פס'. ושרף את הפרה שאם התעסק במלאכה פסולה. ד"א ושרף את הפרה לעיניו. שיהא אחר שורף ואלעזר רואה את הפרה. לרבות את הפקיעים שפקעו מתוך השרפה שיהא מחזירם לאור. את עורה ואת בשרה. את כל אלו יחזיר את הפקיעין ואם לא החזיר פוסל. את פרשה. מה פרשה במקומו אף כולה במקומה. ישרוף. ריבוי אחר ריבוי שלא ימעט לה עצים דברי רבי יהודה רבי עקיבה אומר להביא משיצית האור ברובה. מרבה היה לה חבילי אזוב וחבילי אזוב יון כדי להרבות את האפר:

פס'. ולקח אלעזר הכהן. נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן לקיחה ולקח אזוב וטבל במים. מה כאן שלשה ארז ואזוב ושני תולעת אף לכולם שלשה בשעת הזייה. עץ ארז. זו בקיעת של ארז. אזוב ולא איזוב יון. לא אזוב כחלית. ולא אזוב רומית ולא אזוב מדברית ולא כל שיש לו שם ליווי. ושני תולעת. ששינתו תולעת. ולא ששינתו צביעות אחרות. זהו שאמר הכתוב (מלכים א ה':י"ג) וידבר על העצים (ועל האבנים) מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב היוצא בקיר דבר שלמה בחכמתו. מפני מה נבנה המשכן בעצי שטים ומפני מה נבחרו שתים עשרה אבנים שבחושן אבן פטדה וברקת נפך ספיר ויהלום. מן הארז ועד האזוב למה לי אלא לטהרת המצורע ולשרפת פרה ללמדך הגבוה השפל השפיל הגבוה. למי המצוה הזאת לתולעת השני כענין שנאמר (ישעיהו מ"א:י"ד) אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל וגו'. והשליך אל תוך שרפת הפרה דברי רבי ישמעאל. תנן התם נבקעה ועמד חוץ מגיתה נטל עץ ארז ואזוב ושני תולעת אמר להם עץ ארז זה וכו'. כרכן בשירי הלשון והשליך לתוך שריפתה נשרפה חובטין אותה במקלות. וכוברין אותה בכברות. רבי ישמעאל אומר במקבות של אבן וכו' וחולקין אותה לשלשה חלקים אחד נותן בחיל ואחד נותן להר המשחה ואחד היה מתחלק לכל המשמרות:

פסוק ז

פס'. וכבס בגדיו הכהן. למדנו על המשליך האזוב שהוא מטמא בגדים. ואחר יבוא אל המחנה. וטמא הכהן עד הערב. ולהלן הוא אומר ולקח אזוב וטבל במים איש טהור והזה על האהל ועל כל הכלים וגו' מה כאן צריך הערב שמש אף להלן צריך הערב שמש:

פסוק ח

פס'. והשורף אותה יכבס בגדיו במים. ומה המשליך את האזוב מטמא בגדים כל שכן השורף. אלא בא ולימד על העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף שטעונין תכבוסת בגדים ורחיצת הגוף והערב שמש. ד"א והשורף אותה יכבס בגדיו. ולא בגדים המנוגעין. יכבס

בגדיו במים ורחץ בשרו במים. שתי פעמים למה לימד שמקום שטובל שם הבגדים טעונין כיבוס. ואיזה זה זה המקוה של ארבעים סאה:

פסוק ט

פס'. ואסף איש טהור. אין אסיפת הפרה טעונה כהן אלא בכל אדם כשר. ד"א אינו טהור אלא כל דהו אפילו טבול יום אע"פ שטמא הוא לתרומה. טהור הוא למעשר. דתנן טבל ועלה אוכל במעשר העריב שמשו אוכל בתרומה להוציא מלבם של צדוקין שהיו אומרים במעורבי שמש היתה נעשית. ד"א ואסף איש. פרט לקטן. טהור. להביא את האשה. את אפר הפרה. אחר שכוברין אותו בכברות. והניח מחוץ למחנה. להר המשחה. במקום טהור. שיהא מקומו טהור. מיכן אמר רבי אלעזר הקפר קלל של חטאת שמוקף צמיד פתיל ונתון באהל המת טמא שנאמר אל מקום טהור. ואיזה זה זה מקום טהור. אע"פ שכל אוכל ומשקה שהוא צמיד פתיל טהור זה היה טמא לפי שצריך שיהא מקומו טהור. והיתה לעדת בני ישראל למשמרת. מגיד שמשמרת ימים על ימים ושנים על שנים. למי נדה. שהן טמאין הרי הן מי נדה. חטאת היא. חטוי היא לטמא מת:

פסוק י

פס'. וכבס האוסף את אפר הפרה את בגדיו. ואע"פ שיש לו קל וחומר להביא. אין עונשין מן הדין. ומה אם המשליך עץ ארז ואזוב טעון כיבוס האוסף לא כל שכן. אלא מלמד שאין עונשין מן הדין. ד"א ובא הכתוב ולימד על האוסף האפר שמטמא בהיסט:

פס'. והיתה לבני ישראל ולגר הגר בתוכם. לפי שמעשה בישראל צריך להביא את הגרים לחקת עולם לדורותיכם:

פסוק יא

פס'. הנוגע במת לכל נפש אדם. אם באהל מטמא קל וחומר בנגיעה. אלא מלמד שאין עונשין מן הדין. לכל נפש. להביא את בן שמונה. לכל נפש. להביא את דמו. וטמא שבעת ימים. לימד על המת שמטמא טומאת שבעה:

פסוק יב

פס'. הוא יתחטא בו. באפר שנעשה בתיקונו. ביום השלישי וביום השביעי יטהר. יכול יטהר ביום השביעי בלא הזייה שכבר הוזה ביום השלישי (וביום השביעי). שנה הכתוב עליו שאם נתעכב באחד מהם לא נטהר. והזייה שבות ואינה דוחה את השבת.

פסוק יג

פס'. כל הנוגע במת בנפש. זה שאמרנו למעלה להביא את בן שמונה. אשר ימות. מגיד שאינו מטמא עד שעה שימות שאם מפרפר אינו מטמא. וזה חומר במת מבשרץ שהשרץ אפילו מפרכסין מטמאין. ולא יתחטא בו. בדמים להביא מחוסר כפרה. את משכן ה'

טמא וגו'. ולהלן הוא אומר (ויקרא ט"ו:ל"א) ולא ימותו בטומאתם בטמאם את משכני. ללמדך שכרת היא מיתה ומיתה היא כרת. כי מי נדה לא זורק עליו טמא יהיה. להביא את שהוזה ולא שנה. עוד טומאתו בו. להביא את שהוזה ושנה וטבל ולא העריב שמשו הוא צריך שלשתם:

פסוק יד

פס'. זאת התורה אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל שבא מקצתו. ד"א (להביא) [כל הבא] אל האהל. לעשות קרקעו של בית כמוהו עד לתהום. ד"א כל הבא אל האהל. דרך ביאה הוא מטמא אינו מטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח. וכל אשר באהל יטמא. יכול אף הקש והעצים ת"ל והזה על האהל. ועל כל הכלים:

פסוק טו

פס'. וכל כלי פתוח בכלי חרש הכתוב מדבר שנאמר וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו טמא הוא, כלי שנטמא ואין לו טהרה עולמית ואיזהו זה כלי חרש. דברי רבי נתן. אבא חנן אומר משום ר' אליעזר וכל כלי פתוח למה נאמר שומע אני כולו ת"ל פתוח. פתוח אמרתי ולא על כולו. ד"א פתוח. כלי שטומאתו קודמת לפתחו זהו כלי חרש. שנאמר (שם יא) וכל אשר יפול מהם אל תוכו. אשר אין צמיד פתיל עליו. זה הפקק. וראיה לדבר (במדבר כ"ה:ג') ויצמד ישראל לבעל פעור. אשר אין צמיד פתיל עליו. זה מגופה של חבית. פתיל עליו. ולא על גביו. שאם חבית כפותה על פיה אינה מצלת. טמא הוא. טומאתו עולמית שכלי חרס אין לה טהרה במקוה:

פסוק טז

פס'. וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב. להוציא את העובר שבמעי אשה, דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא אומר להביא את הגולל ואת הדופק שבקבר. בחלל חרב. לימד על חרב שמטמא טומאת שבעה הנוגע בה: או במת. להביא מת כזית. או בעצם אדם. להביא (מת) כשעורה. ד"א בעצם אדם להביא אבר מן אדם חי. או בקבר. זה קבר סתום.

פסוק יז

פס'. ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת. וכי עפר הוא והלא אפר הוא אלא להקישו נאמר להלן (במדבר ה) עפר בסוטה. מה להלן עפר על פני המים אף כאן עפר על פני המים. ד"א מעפר. לימד שאם נשתנו פניו כשר. ונתנו עליו מים חיים. מי מעיין. אל כלי. שיהא חיות בכלי. ד"א אל כלי. עשה בה כל הכלים ככלי חרס.

פסוק יח

פס'. ולקח אזוב. נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן לקיחה. ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת. מה להלן שלשה אף כאן שלשה. אזוב. ולא שום ליווי. וטבל במים שיהא במים

כדי טבילה. איש. להוציא את הקטן. טהור. להביא את האשה. ד"א איש טהור. זה טבול יום שיהא טמא לתרומה וטהור לחטאת (שנאמר מי נדה). והזה על האהל. מלמד שאף האהל מקבל טומאה. וכל הנוגע בעצם. זה עצם כשעורה. או בחלל או במת או בקבר. כשם שהביא כלם לענין טומאה כך הביא כלם לענין הזאה:

פסוק יט

פס'. והזה הטהור על הטמא. טהור על הטמא טהור. טהור על הטהור טמא. דברי רבי עקיבא. ביום השלישי וביום השביעי. הכתוב קבעו חובה לשלישי ולשביעי. וחטאו ביום השביעי. לרבות הזיית שביעי שאם לא הוזה בשביעי מזה בשמיני ובתשיעי. מיכן לנדה שטובלת ביום השמיני שאע"פ שעבר יום שביעי שלה ונאנסה ולא טבלה טובלת בשאר הימים. וכבס בגדיו. ורחץ במים וטהר בערב. שהקדים הזייה לטבילה. שנאמר וחטאו ביום השביעי ואחר כך יכבס בגדיו ורחץ במים וטהר בערב. זה הערב שמשו:

פסוק כ

פס'. ואיש אשר יטמא ולא יתחטא ונכרתה וכו'. על טומאת מקדש חייב כרת ולא על מניעת הזאתו זהו עונשו שהוא טמא. ואינו חייב כרת אלא על טומאת מקדש:

פסוק כא

פס'. והיתה להם לחקת עולם. שינהוג הדבר לדורות. ומזה מי הנדה יכבס בגדיו. מים שיש שעור הזאה שהן מטמאין אדם לטמא אוכלין ומשקין שנאמר יטמא עד הערב:

פסוק כב

פס'. וכל אשר יגע בו הטמא יטמא. יטמא אחרים. והנפש הנוגעת תטמא עד הערב. וכתיב יטמא שבעת ימים. לא קשיא כאן בחבורים כאן בלא חבורים. ד"א והנפש הנוגעת תטמא עד הערב. במגע הוא מטמא (נז) ולא בהסט.

פרק כ

פסוק א

פס'. ויבואו בני ישראל. אמר רבא בר רבינא מה ראה לסמוך פרשת פרה אדומה לפרשת מרים והלא פרשת פרה היתה בשנה השנית לצאתם ממצרים ומיתת מרים היתה לסוף ארבעים שנה ללמדך שכשם שפרה מכפרת על ישראל ומטהרת אותם כך מיתת הצדיקים מכפרת ומטהרת. כל העדה מדבר סין. כולן שוין בלא חילוק הדעת. ותמת שם מרים ותקבר שם. תכף למיתתה קבורה. מכאן אמרו אין משהין את האשה ואין מניחין מטת נשים ברחוב מפני הכבוד. והמיחד בגד למת מותר ליהנות ממנו ואע"פ דאביי אסר באורג בגד של מת הילכתא כרבא דשרי. והלכה כרבן גמליאל שאמר ר"ה ויום הכפורים כרגלים שמפסיקין ואין עולין שאם קבר מתו לפני ראש השנה יום אחד לפני ר"ה וראש

השנה הרי כאן ארבעה עשר. יום אחד לפני החג וחג ושמיני שלו הרי כאן אחד ועשרים יום (אבל אינו עולה אם מת בראש השנה אינו מן המנין של שבעה). והלכה כרבי שמעון בן אלעזר שאמר אפילו בא ממקום קרוב ביום השביעי מונה עמהם:

פסוק ב

פס'. ולא היה מים לעדה. למדנו שבזכות מרים היתה הבאר לישראל. מתה מרים נסתלקה הבאר וחזרה בזכותו של משה.

פסוק ג

פס'. וירב העם עם משה. פנים כנגד פנים. ויאמרו לאמר. השיבנו על דברינו. ולו גועו בנוע אחינו. הוסיף הכתוב וא"ו מלמד שהיו לפני זה דברים רבים ועליהם אמר ולו אמרו לו כבד עלינו שנפלו ארבעה עשר אלף ושבע מאות. אבל מתו על פני הארץ. אבל הבלועים יותר כבדו עלינו מן המתים. והשרופים יותר מן הבלועים. שאלו לפי שעה אבדו ואלו מיתתם לזכרון. וכל היגונות שעברו סבלנו. ולו גועו בכל אותם המיתות. ולא היינו משתנקין בצמא:

פסוק ד

פס'. ולמה הבאתם את קהל ה'. חזרו ושתפו אהרן עם משה. את קהל ה'. הקב"ה בחר באבותינו אבל אתם לא בקשתם רחמים להוליכנו בדרך קצרה אלא סיבבתם אותנו דרך המדבר כדי למות שם להתחייב ליום הדין וכן הוא אומר (במדבר י"ד:ל"ה) במדבר הזה יתמו ושם ימותו:

פסוק ה

פס'. ולמה העליתנו ממצרים. תחלתם בתרעומת היתה שנאמר (שמות ה) ירא ה' עליכם וישפט. ומאז ועד עתה מנוחה לא מצינו. לא מקום זרע. ועל כל זאת ומים אין לשתות דבר שהוא צריך לו גדול וקטן וצורך אדם ובהמה ואין חיות בלא מים. ולא היה לכם לבקש רחמים עלינו שכיון שמתה מרים נסתלקה הבאר:

פסוק ו

פס'. ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אוהל מועד. נתנו מקום לשעה מיכן אמרו כל הדוחק את השעה שעה דוחקתו. ויפלו על פניהם. עמד לבקש רחמים ולא נתחייבו ישראל בכל אלו הענינים לפי שאין אדם נתפש בצערו.

פסוק ז

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר:

פסוק ח

פס'. קח את המטה. זה מטה שנעשו בו האותות. ודברתם אל הסלע לעיניהם. תאמרו בשמי כה אמר ה' הוציאי מימיך.

פסוק ט

פס'. ויקח משה את המטה מלפני ה'. מלמד שהיה המטה באהל העדות. כאשר צוהו. לקיחת המטה כאשר צוהו. אבל לא המעשה. שהרי אמר לו הקב"ה ודברתם אל הסלע והוא הכה בסלע:

פסוק י

פס'. ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל הסלע ויאמר להם שמעו נא המורים. מהו שמעו נא. מלמד שהיו לשם סלעים הרבה. ומשה ואהרן באו אל סלע אחד והם היו אומרים למשה ולאהרן אל תוציאו לנו מים מן הסלע הזה אלא מן הסלע הזה עד שקצף עליהם וגידפם. אמר להם אי ממרים הייתם עם ה'. מיום דעתי אתכם. המן הסלע הזה נוציא לכם. לא נוציא אלא מן הסלע שנאמר לי:

פסוק יא

פס'. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים. לא אמר לו הקב"ה לך והך בסלע כדרך שאמר לו במסה שנאמר (שמות יז) והכית בצור. אלא ודברתם אל הסלע:

פסוק יב

פס'. וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל. מה קידוש היו צריכין לעשות. האחד שאמר להם ודברתם. והוא הכה. ואהרן עומד ורואה. לפי שאותותיו של הקב"ה אינן דומין זה לזה. בתחלה אמר להם והכית בצור ויצא ממנו מים. ובשניה אמר להם ודברתם. להודיע כח גבורותיו של הקב"ה על דור המבול הביא מים ושטפם. והמצריים הביאם בתוך המים וחנקם. מי מרה נמתקו על ידי משה בעץ. ועל ידי אלישע במלח. וכן כיוצא באלו. למדנו שאין אותות ומופתים של מי שאמר והיה העולם דומין זה לזה. אלא חדשים לבקרים. לכך נאמר לא האמנתם בי להקדישני. כדי שיאמרו בדבר ה' יצאו המים אלא עשיתם האחרון דומה לראשון. ע"א להקדישני במים שהיה לכם להוציא מים מאותו הסלע שאמרו לכם כדי שיתקדש שמי בתוכם. לכן. שבועה. לא תביאו את הקהל הזה. זהו שאמר הכתוב (איוב ט"ו:ט"ו) הן בקדושיו לא יאמין וגו':

פסוק יג

פס'. המה מי מריבה. המה שראו אצטגניני פרעה וטעו. ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה. אמרו (שמות א':כ"ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו והם לא ידעו שעל עסקי מי מריבה הוא לוקה מפני שאצטגניני פרעה וכל חוברי השמים רואין ואינם יודעין מה רואין (ישעיהו מ"ז:י"ג) ומודיעין לחדשים מאשר יבואו. ולא כל אשר יבואו. לפיכך

הזהיר הקב"ה את ישראל שלא להתעסק בהם. וכן הוא אומר (ירמיהו י':ב') כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו וגו'. ויקדש בם. במים שהם לא שאלו אלא לשתות הם ובעיריהם והוא יתעלה שמו וזכרו לדורי דורות ולנצח נצחים הוציא מים רבים. וכמה רבים. בוא וראה מה אמר דוד משיח אלהי יעקב (תהילים ע"ח:כ') הן הכה צור ויזובו מים ונהלים ישטופו. ד"א ויקדש בם. במשה ובאהרן שלא נשא פנים לקדושיו:

פסוק יד

פס'. וישלח משה מלאכים. אמר משה רבינו. יעקב אבינו בקש לחזור בית אביו ולא היה בגבול עשו ולא היה עם יעקב אלא מתי מעט וכתיב בו (בראשית ל"ב:ד') וישלח יעקב מלאכים. אנו שאנחנו עם רב ואנחנו עוברין בגבול בני עשו לא כל שכן. מיד וישלח משה מלאכים אל מלך אדום. הוא אדום. ומאכלו אדום וגבוריו אדומים. כה אמר אחיך ישראל. הוא לך לאח. ואתה אינך לו כאח:

פסוק טו

פס'. וירעו לנו מצרים ולאבותינו. כאשר עשו לאבותיו כן עשו לבנים:

פסוק טז

פס'. ונצעק אל ה' וישמע קולנו. הודיעוהו שהקב"ה קרוב אליהם בכל קראם. וישלח מלאך וגו', זה משה:

פסוק יז

פס'. נעברה נא בארצך. זה שאמר הכתוב (יהושע כ"ד:ד') ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו:

פסוק יח

פס'. ויאמר אליו אדום לא תעבור בי וגו'. בטח על ברכת יצחק אבינו שאמר לו (בראשית כ"ז:ל"ט-מ') ועל חרבך תחיה:

פסוק יט

פס'. ויאמרו אליו בני ישראל במסילה נעלה, דרך כבושה ומתוקנת לא שאנחנו נחדש לנו דרך. ואם מימיך נשתה אני ומקני. לפי שלא היו צריכין למים שבאר היה עולה עמהן. רק אין דבר. לא עסק קרבנות ולא עסקי כלי זיין כי אם ברגלי אעבורה. רק אין. מיעוט אחר מיעוט זה הארון שהיה ממיך את הגבוהות ומגביה את העמקים:

פסוק כא

פס'. וימאן אדום נתן את ישראל עבור בגבולו. למה מאן. לפי שהיו יראים מהם אמרו ומה למצרים שהיו גרים בארצם השמידום. אנחנו שהיה עשו אביהם שונא את יעקב שנא' (בראשית כ') וישטום עשו את יעקב על אחת כמה וכמה. זהו שאמר הכתוב (דברים ב':ד') אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו':

פסוק כב
פס' פרשה ויסעו מקדש ויבואו בני ישראל כל העדה. כולם בעצה אחת בלא מחלוקת:

פסוק כג
פס' ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בהר ההר וגומר. על מעשה שנהיה בקצה ארץ אדום. אלו מי מריבה שנגזרה גזירה על משה ואהרן שלא יכנסו לארץ:

פסוק כד
פס'. יאסף אהרן אל עמיו. על אשר מריתם את פי למי מריבה. משל ללוקח בבית דין וכסבורין העם עבירה גדולה עבר. ובית דין מודיעין לכל על שאכל פגי שביעית. כך על אשר מריתם פי במי מריבה ולא היה בידם דבר אחר:

פסוק כה
פס'. קחה את אהרן. קחנו בדברים. ואת אלעזד בנו. אמור לו כל שמת ומניח בנו תחתיו ממלא מקומו אינו מת. וכן הוא אומר (מלכים א יי:כ"א) והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא. דוד שהניח בן כמוהו ממלא מקומו אמר בו שכיבה. יואב שלא הניח בן כמותו כתב בו מיתה:

פסוק כו
פס'. והפשט את אהרן את בגדיו והלבשתם את אלעזר בנו. כדרך הלבשת בגדי כהונה. שלא יהא דבר קודם למכנסים ואחר המכנסים כתונת ומצנפת ואבנט. כלומר שהיה אהרן מתפשט העליון ומתלבש עניני כבוד תחתיו. וכן כשנתלבש אליהו בנפול אדרתו עליו לפי שאי אפשר לומר באהרן שנקבר ערום. וכן באליהו שעלה ערום אלא נתלבש עניני כבוד:

פסוק כז
פס'. ויעש משה כאשר צוה ה'. לא גרע ולא הוסיף:

פסוק כח
פס'. ויפשט משה את אהרן. כדרך שהלבישו כך הפשיטו. וילבש אותם את אלעזר בנו. הראוי לו זה פושט וזה לובש:

פסוק כט
פס'. ויראו כל העדה כי גוע אהרן. מיד נסתלקו עניני כבוד מישראל כדריש לקיש דאמר כי משמש בארבע לשונות. אי. דלמא. אלא. דהא. ומשמע מפני מה ויראו משום דהא מית אהרן מיתה גרמה לעדה להתראות. ואע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו נדרש לכמה ענינים. ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. אפילו הנשים לפי שהיה אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחבירו שנא' (מלאכי ב':ו') תורת אמת היתה בפיהו וגו' בשלום ובמישור הלך אתי:

פרק כא

פסוק א

פס'. וישמע הכנעני מלך ערד. מה שמועה שמע שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד. וכסבור נתנה רשות להלחם עם ישראל. כי בא ישראל דרך האתרים. אמר הלך התייר שלהם. ד"א דרך האתרים. דרך מקומותיו לשון אתרא. ד"א דרך האתרים הלך יתיר. וילחם בישראל וישב ממנו שבי. לא נשתקעו השבויים ביניהם אלא חזרו ובאו אל מחנה ישראל שנאמר וישמע ה' בקול ישראל:

פסוק ב

פס'. וידר ישראל נדר. מה בין נדר לנדבה שהנדר האומר הרי עלי עולה. הנדבה הרי זו, אם נתון תתן. נתון הכנעני. תתן השביה. והחרמתי את עריהם. שיביא כל ביזת עריהם אל בית ה' כדרך שעשה יהושע ביריחו הוא שאמר עכן (יהושע ז':כ') וכזאת וכזאת עשיתי. עבר על חרם יהושע ועל חרם משה:

פסוק ג

פס'. וישמע ה' בקול ישראל, זהו שאמר הכתוב (דברים ד':ז') ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו:

פסוק ד

פס'. ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך. מלמד שהדרך מכשלת את הכח וכן הוא אומר (תהלים קב) ענה בדרך כחי:

פסוק ה

פס'. וידבר העם באלהים ובמשה. כל המתרעם אחר רבו כאילו מתרעם אחר השכינה. למה העליתנו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל. אמרו עתידין שיתפח המן במיעם והורגם. (כלומר) [כלום] יש ילוד אשה שמכניס ואינו מוציא כיון שראה אותם אוכלים לחם אבירים ומתרעמים שלח בהם הנחשים שלקו בלשונם שנאמר (קהלת י':י"א) אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון. אמרו כל החיות לנחש ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך. אמר להם ואין יתרון לבעל הלשון שהוא מרגל בחבירו והנאה אין לו. את הנחשים השרפים. אמרו יש נחשים במדבר שאחד מביט בעוף הפורח והעוף נשרף:

פסוק ז

פס'. ויבא העם אל משה. והיאך בא העם והנחשים היו נושכים אותם. אלא כינה הכתוב ומשה בא אליהם לראותם ויאמרו חטאנו:

פסוק ח

פס'. ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף. הוא שרף הוא נחש. שנאמר (ישעיהו י"ד:כ"ט) כי משרש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף. ושים אותו על נס. וכי נחש ממית או מחיה אלא כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומכוונין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאין ואם לאו היו נזוקין:

פסוק ט

פס'. ויעש משה נחש נחשת. מה ראה לעשותו נחשת. אלא זהו שאמר הכתוב (משלי ט':ט') תן לחכם ויחכם עוד. אמר משה שמו נחש ולא הודיעני ממה אלא ודאי משם נחש צריך להיות נחשית על שים נחש:

פסוק י

פס'. ויסעו בני ישראל ויחנו באובות. ובפרשת אלה מסעי בין הר ההר לאובות שתי מסעות צלמונה ופונון. אלא שקיצר המסעות מכאן ולא זכר צלמונה ופונון. אלה לסבוב ארץ אדום לפי שהיה צלמונה ופונון צלמות. וכן הוא אומר (ירמיהו ב':ו') ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים המוליך אותנו במדבר בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות וגו'. פונון לשון יוני מיתה. ד"א על שם הנס:

פסוק יא

פס'. ויסעו מאובות ויחנו בעיי העברים. הוא עיים שבמסעות:

פסוק יב

פס'. משם נסעו ויחנו בנחל זרד. משם נסעו ויחנו מעבר ארנון. הוא נחל היוצא מגבול האמורי. ונחל זרד לא זכר במסעות אלא (דברים ב':י"ד) והימים אשר עברנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה:

פסוק יד

פס'. על כן יאמר בספר מלחמות ה'. גמרא הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל. את והב. שני מצורעים היו והן מהלכין בסוף מחנה ישראל והיו רואין את המלחמה שעשה הקב"ה לאמורי שכיון שבאו ישראל לעבור בגבול האמורי הלכו ונחבאו בין ההרים כדי שיפלו על ישראל ויהרגום. וכשבא לעבור ארון ה' דבקו ההרים זה אל זה והרגו כל האמוריים הנחבאים בין ההרים והיה הדם הולך אל נחלי ארנון ומרוב הדם היו ההרוגים מתגלגלין עד נחלי ארנון:

פסוק טו

פס'. ואשד הנחלים. ואשד הוא לשון שפך. הנחלים מקום מדרון כמו (דברים ג) אשדות הפסגה. ומשם היו באים עד הבאר. והיו ישראל אומרים שירה עליהם כדרך שאמר משה ובני ישראל שירה על הים וראיה לדבריהם כי אלו המסעות לא נזכרו בפרשת אלה

מסעי לא בארה ולא נחליאל ולא במות ולא לפיכך דרשום חכמי ישראל למדרש נאה. וכן אמר דוד (תהילים קל"ו:ד') לעושה נפלאות גדולות לבדו. לפי שאין בעל הנס מכיר בנסו. ד"א על כן יאמר בספר מלחמות ה'. בספר. זה ספר התורה. מלחמות ה'. שנעשו במצרים. את והב. אתא ויהב. בא ונתן אותות ומופתים. בסופה. בים סוף. וראו את שונאיהם מתים בים סוף. וכן אמר דוד (שם עח) אשר שם במצרים אותותיו וגו'. ואת הנחלים ארנון. זה מלחמת האמורי. ד"א על כן יאמר בספר מלחמות ה'. כיון שהגיעו ישראל עד נחלי ארנון אשר במדבר היוצא מגבול האמורי מיד שמחו. אמרו אע"פ שאמר לנו הקב"ה שלא להתגרות במואב הותרנו ליקח את הארץ מיד האמרי וכן אמרו רבותינו עמון ומואב טהרו בסיחון ובעוג. כיצד לפי שאמר הקב"ה למשה (דברים ב':י"ט) וקרבת מול בני עמון אל תצורם ואל תתגר בם. אבל כיון שבא סיחון ולקח את חשבון ממואב הותרה ארצם לישראל לכבשה. ומנין שכבשה סיחון דכתיב כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי. (פירוש) ויקח את כל ארצו מידו. כלומר כל ארצו של סיחון היא שלקחה ממואב. גם שמצאנו למואב היתה ארץ הוא ממה שלקה סיחון. אלא את כל ארצו מוסב לסיחון. שמידו של מואב לקחה. עד ארנון כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי. וכן הוא אופר ביפתח כששלח אל מלך בני עמון (שופטים י"א:כ"ה) הטוב טוב אתה מבלק בן צפור הרוב רב עם ישראל אם נלחום נלחם בם. לפי שישראל לא לקחו מיד מואב ועמון כלום אלא מסיחון ועוג. סיחון כמו שאמרנו (עז) עוג דכתיב (דברים ג':י"א) כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים וגו'. לכך נאמר על כן יאמר בספר מלחמות ה' כלומר שהיו מספרים זה לזה. מלחמות ה' שעשה ושעתיד לעשות. את והב. את יהב. יו"ד וא"ו משתמשין כמו (בראשית לו) שפו ואונם. (דה"א א) שפי ואונם. היו אומרין אותן בסופה בזריזות כמו (ישעיה כט) סופה וסערה באדם שאמר להכירו מי יתן שהייתי במקום פלוני מרוב שידול. ואת הנחלים ארנון. ואכבוש נחלי ארנון מיד האמורי. ואשד הנחלים אשר נטה לשבת ער וגו'. לימד על כל אלו שנכבשו לפני ישראל שכבר הותרו להם מחמת סיחון ועוג:

פסוק טז

פס'. ומשם בארה. אחר שעברו ישראל נחלי ארנון והניחו לאחריהם את שאר ארץ מואב ועמון כענין שנאמר במשנה תורה (דברים ב':ח') ונעבור מאת אחינו בני עשו ונפן ונעבר דרך מדבר מואב. וכתיב (שם) ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב וגו'. עתה קומו ועברו לבם את נחל זרד וגו'. ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם. וכתיב (שם) אתה עובר היום את גבול מואב את ער. וכתיב (שם) קומו סעו ועברו את נחל ארנון

ויאמר ה' אלי הנה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמרי ואת ארצו החל רש. הא שלקח סיחון מלך האמורי ממלך מואב הראשון. עד ארנן. על כן היו ישראל מחמדים לעבור את נחל ארנון כי לא נתן להם רשות בארץ אדום ובארץ מואב ובארץ עמון עד שעברו את נחל ארנון וכבשו את הארץ ההיא מארנון ועד היבק. לכך נאמר לפי שארנון היה גבול מואב בין מואב ובין האמורי. בספר מלחמות ה'. היו ישראל מספרין מלחמות שעתיד להיות בסיחון ועוג. את והב בסופה. את ייהב בסופה ובסערה מלמד שהיו ישראל שמחים לעבור נחלי ארנון והיו אומרים הלואי את ייהב בסופה. שהיה הרוח נושאינו ונותנינו מעבר לנחלי ארנון ודומה לזה הדבור (תהילים נ"ה:ז') מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה. כך היו ישראל אומרים מי יתן סופה נושאת אותנו לראות את נחלי ארנון. ואת הנחלים ארנון. היא היתה תחלת ארץ ישראל. ואשד הנחלים. שאר הנחלים שהיו שופכין לשון תרגום הוא אל הנחל הגדול. אשר נטה לשבת ער. לפני ישיבתה של ער. כי ער גבול בני עמון הוא ונשען. מוסמך הנר, ל ההוא לגבול מואב:

פס'. ומשם בארה היא הבאר אשר אמר ה' למשה אסוף את העם ואתנה להם מים. ולפי שלא הוצרכו לשאול מאותו הזמן מים שהבאר היה עולה והולך בכל מקום מסעתם אמרו עליו שירה:

פסוק יז

פס'. אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה. ודומה לו (ישעיהו כ"ז:ב') כרם חמר ענו לה. ולפי (שעלה) הבאר ענו לה הוא לשון צווי, וכן (תהלים קמז) ענו לה' בתודה למזמרים. אבל כרם חמר ענו לה לשון עתיד כך היתה עניית השירה עלי באר ענו לה. מבקשים היו שלא יפסקו מימיה והיתה להם העניה הזאת כמו שהיו עונים בימי משה (שמות ט"ו:כ"א) אשירה לה' ומרים (שם) ותען להם מרים על כל דבור ודבור כך היו עונין:

פסוק יח

פס'. באר חפרוה שרים. אלו משה ואלעזר. כרוה נדיבי העם. אלו שבעים זקנים. במחוקק. בזכות משה שנקרא מחוקק שנאמר (דברים ל"ג:כ"א) כי שם חלקת מחוקק ספון. במשענותם. אמרו חז"ל מלמד שהיה כל אחד ואחד מן הנשיאים הולך ונשען על משענתו על הבאר מושך משענתו והמים באים עד אהלו. וממדבר מתנה. וממדבר קדש היתה מתנה הבאר לישראל עד שבאי לירדן ונכנס הבאר בתוך הירדן. וכן אמרו רבותינו ז"ל כל הרוצה לראות בארה של מרים יעמד בראש הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים יפו:

פסוק יט

פס'. וממתנה נחליאל. וממקום שניתנה הבאר הלכו לנחליאל היא דיבון גד ועלמון דבלתימה. דיבון גד ניתן לשבט הגדי. ועלמון דבלתימה הוא מקום נחלים גדולים ושם היו ערמון ודבלים גדילים על הנחלים. ונקראו נחליאל ומנחליאל במות מעלמון דבלתימה להרי העברים כי ההרים נקראו במות. וכן אומר במסעות (במדבר ל"ג:מ"ז) ויסעו מעלמון דבלתימה ויחנו בהרי העברים לפני נבו:

פסוק כ

פס'. ומבמות הגיא. זהו שאמר באלה מסעי (שם) ויסעו מהרי העברים ויחנו בערבות מואב. והערבה הוא הגיא אשר בשדה מואב שנאמר להלן (דברים ג':י"ז) בערבות מואב תחת אשדות הפסגה. ראש פסגת הגיא ונשקפה על פני הישימון. זהו שאמר הכתוב (במדבר ל"ג:מ"ט) ויחנו (מן) [על] הירדן עד בית הישימות. אלא הפסוקין על פשוטיהן לבד מדברי מדרש והגדה אשר דרשו דורשי רשומות. בשני תלמידי חכמים שנושאין ונותנין על דברי תורה ונלחמין על הספר היא מלחמות ה' וסופן שמוסיפין אהבה שנאמר את והב בסופה ומשם מתגדלים ונהיים נחלי התורה ומשם שותים מבארה של תורה ונתנה להם מתנה. ואם מגיס דעתו הקב"ה ממיכו שנאמר ומבמות הגיא. ואם חוזר בו חוזר להיות ראש שנאמר ראש הפסגה. ד"א על כן יאמר בספר מלחמות ה' סיפור הגבורות שעשה הקב"ה על ים סוף ואת הנחלים ארנון. וכן משה אמר (שמות ט"ו:ט"ז) עד יעבור עמך ה'. אלו מעברות נחלי ארנון. עד יעבור עם זו קנית. אלו מעברי הירדן:

פסוק כא

פס'. וישלח ישראל מלאכים. ולהלן הוא אומר (במדבר כ':י"ד) וישלח משה מלאכים מקדש מלך אדום מפני שהיה מלך חשוב אדום. שלח לו משה מלאכים אבל סיחון ישראל שלחו לו ולא משה. ואעפ"כ במשנה תורה כתיב (דברים ב':כ"ו) ואשלח מלאכים ממדבר קדמות וגומר. ללמדך שברשות משה נשתלחו. אבל מה שאמר ישראל דברי המלאכים:

פסוק כב

פס'. אעברה בארצך. זהו שאמר הכתוב (שם כ) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. בדרך המלך נלך. בדרך שצוה עלינו המלך נלך:

פסוק כג

פס'. ולא נתן סיחון. הוא שאמרו רבותינו ז"ל סיחון שדומה לסיח במדבר ועבר מארץ כנען והלך אל ארץ מואב. והוא נלחם במלך מואב הראשון. ויקח את כל ארצו מידו עד ארנון. והוא שבא בתחלה. וישב ממנו שבי ולבסוף החרים ישראל את עריו. והפרשיות

מוקדמות ומאוחרות. כי אשר אמר והחרמתי את עריהם היה אחר שנכבש סיחון אבל אמנם הוא כנעני על שם הארץ. כי היה מארץ כנען על שם מלכותו וכי הוא מלך ערד והוא ששבה מישראל שבי. ומה שמו סיחון שמו. ויאסף סיחון זהו שאמר הכתוב (משלי כה) ומקשה לבו יפל ברעה:

פסוק כד

פס'. ויכהו ישראל לפי חרב. הכו כל חיל סיחון כאיש אחד שנאמר ויכהו. וירשו את ארצו. אבל אל ארץ בני עמון לא קרבו למה כי עז גבול בני עמון. וכן הוא אמר במשנה תורה (דכרים ב) רק אל ארץ בני עמון לא קרבת, ד"א כי עז גבול בני עמון. עזה אהבה שאהב הקב"ה את העמונים יותר מן המואבים. במואב הוא אומר (שם ב) אל תצר את מואב אבל עשות בם אנגריא מותר. אבל בעמון כתוב (שם) אל תצורם ואל תתגר בם. וכל כך למה על שום המעשה. הבכירה קראה מואב בחציפות אבל הצעירה שקראה שם בנה בצניעות בן עמי ללמדך ששכר שיחה נאה אין הקדוש ברוך הוא מקפח. כל שכן עם הצדיקים שעתיד ליתן להם שכר טוב על כל מצוה ומצוה ועל כל פסיעה ופסיעה ועל כל דבור ודבור וכן הוא אומר (עמוס ד':י"ג) ומגיד לאדם מה שחו:

פסוק כה

פס'. ויקח ישראל את כל הערים האלה. החזקות. ובכל בנותיה. אלו הכפרים:

פסוק כו

פס'. כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו של סיחון. שהיא ברשותו בזה הזמן לקחה מידו של מלך מואב עד ארנון:

פסוק כז

פס'. על כן יאמרו המושלים. אלו מושלי משלות כמו הנשים העונות במחולות בימי שאול (שמואל א י"ח:ז') הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו. כך היו מוציאין משלות וחידות ולשון עניות. בואו חשבון.. היא עיר הממלכה. תכנה ותכונן עיר סיחון. כלומר היו מתפללות עליו ועל ממלכתו:

פסוק כח

פס'. כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחון. (ומשמע) מלחמה תצא מסיחון ומבית ממלכתו. אכלה ער מואב בעלי במות ארנון. ישמידם סיחון:

פסוק כט

פס'. אוי לך מואב. זו נבואה של מואב. אבדת עם כמוש. זה כמוש שקוץ אשר במדבר והוא אבן שחורה דמותה כדמות אשה שחורה והיא בתוך הבמה והיו הולכים אליה להשתחוות לה מואב וכל סביבותיה. וכן הוא אומר (שופטים י"א:כ"ד) הלא את אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש והוא בלשון ישמעאל מכה @?![א]@?? עבודה זרה

שהיא במדבר והולכים אליה עמים רבים ואחד מאלף אין חוזרין וכבר התחיל להיבטל. לכך נאמר עם כמוש. נתן בניו פליטים. זה היתול וביוש לע"ז כלומר להושיעם:

פסוק ל

פס'. ונירם. ומלכותם כמו (מלכים ב ח) לתת (לבם) [לו] ניר אבד חשבון. מלכה. עד דיבון. כמו איוב כה) הן עד ירח לא יאהיל כן עד דיבון. מסיר שולטנות מדיבון. ונשים עד נפח שהשמו המקומות. עד נפח אשר עד מידבא אלו מקומותיהם:

פסוק לא

פס'. וישב ישראל בארץ האמורי. לנחלה ולאחוזה לקחוה:

פסוק לב

פס'. וישלח משה לרגל את יעזר, לימד משה דרך ארץ ליהושע להיות משלחים מרגלים:

פסוק לג

פס'. ויפנו ויעלו דרך הבשן. הפנו מכל עסק ושמו פניהם אל ארץ עוג מלך הבשן:

פסוק לד

פס'. ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו. וכן הכתוב משבחו (דברים ג':י"א) נשאר מיתר הרפאים:

פסוק לה

פס'. ויכו אותו ואת בניו. ולהלן הוא אומר (שם ב') ונך אותו (ואת בניו) ואת כל עמו. מלמד שבן אחד היה לו והכתוב קורא אותו בניו. כמו (בראשית מ"ו:כ"ג-כ"ד) ובני דן חושים. (במדבר כ"ו:ח') ובני פלוא אליאב. ללמד שכל מי שאין לו אלא בן אחד אינו נמנע מלקרותו בני:

פרק כב

פסוק א

פס'. ויסעו בני ישראל. בגבורתם בעזרתם מן השמים בזכות ישראל אביהם. ויחנו בערבות מואב מעבר לירדן ירחו. לא חיסר הכתוב כלום מלמד שבאו עד המדבר של ארץ ישראל:

פסוק ב

כתוב טוב לחסות בה מבטח באדם טוב לחסות בה מבטח בנדיבים: (תהילים קי"ח:ח'-ט')

טוב היה להם לישראל שבכל עת צרתם היו חוסים בהקב"ה והיה מושיעם מה כתוב למעלה מן הענין וידר ישראל נדר ויאמר וכן הוא אומר (תהילים ק"ו:מ"ד) וירא בצר להם בשמעו את רנתם. אבל הכנענים באים בבטחונו של אדם שנאמר וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי. וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור וגומר. אולי אובל

נכה בו ואגרשנו וגו'. וכן מצאנו בדוד שבא בבטחונו של מקום. ופלשתים באו בבטחונו של גלית ומה היה סופן נסו פלשתים שנאמר (שמואל א י"ז:נ"א) ויראו פלשתים כי מת גבורם וינוסו. וכן דוד אמר לגלית (שם) אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חרפת. לכך נאמר טוב לחסות בה' מבטח בנדיבים. אין לך נביא ונדיב באומות העולם יותר מבלעם הרשע אבל לא הועיל לו לבלק בבטחו בו שנאמר הלא את אשר ישים ה' בפי אותו אדבר. וירא בלק יש ראיה שהיא שמועה כגון (שמות כ':ט"ו) וכל העם רואים את הקולות. כן בלק שמע וכאילו ראה. בלק בא ללוק דמם של ישראל. בן צפור בן שהיה מצפיר להלחם עם ישראל. את כל אשר עשה ישראל לאמורי. משעברו ישראל את נחלי ארנון ולקחו את כל גבול האמורי והחרימו את כל עריהם:

פסוק ג

פס'. ויגר מואב מפני העם מאד וגו'. ואע"פ שאמר הקב"ה לישראל (דברים ב':ט') אל תצר את מואב היו מתיראין מהן:

פסוק ד

פס'. ויאמר מואב אל זקני מדין. תאנא מדין ומואב לא היה להם שלום זה עם זה שנאמר (בראשית ל"ו:ל"ה) וימלוך תחתיו הדד בן בדד המכה את מדין בשדה מואב. וכיון שראו ישראל באים הלכו והשלימו יחד. משל לשני כלבים שהיו בעיר והיו שונאים זה את זה בא זאב עליהם ונתחברו שניהם להרוג את הזאב. עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו. אלו הכפרים והשדות והכרמים לא היו חוששין על הערים כי כבר ראו שהיו ישראל מקיפים וסובבים לא חששו אלא על סביבות. כלחוך השור את ירק השדה. לפי שכל הבהמות רועות ותולשות הירק ומניחות שארית בקרקע. אבל השור לוחך כמו האש שלוחכת אפילו השורש. ד"א כלחוך השור את ירק השדה מנהג העולם אומה באה על אומה. מהם הורגים ומהם לוקחים בשביה לעבדים אבל אלו כל נשמה אינן מחיין הוי כלחוך השור:

פסוק ה

פס'. וישלח מלאכים אל בלעם. מפני מה ניתנה נבואה לאומות העולם כדי לטרדן ליום הדין שלא יאמרו אילולי היו לנו נביאים היינו עוסקין בתורה ובמצות. פתורה. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחהלתה נותנין לה ה"א בסופה. אשר על הנהר. זה נהר פרת. ארץ בני עמו. של בלעם. לקרוא לו לאמר הנה עם יצא ממצרים וגו'. למדנו שהיו דברים רבים בשליחותו של בלק אלא שקצרו הכתוב מלמד שסיפר לו נוראות שעשה עמהם הקב"ה במצרים ושעשה על הים ואשר עשה לעמלק ולשני מלכי האמורי. ויכם את עין הארץ.

קראם בשם ארבה. מה ארבה חלש ואין מלך יכול לעמוד לפניהם כך אלו לא מפני גבורתם היו נוצחים אלא מפני ברכת אביהם. לכה קבה לי אותו. והוא יושב ממולי. מול הרואה. ד"א והנה כסה את עין הארץ, שלח לו שטף ועבר אבד את סיחון ואת עוג כוסין עינו של עולם הוא רואה אותו. ואני איני יכול לראות אותו מפני העננים שמקיפין אותו. ועתה לכה קבה לי אותו. ולכה ארה לי. שלח לו אינם נלחמים לא בחרב ולא בחצים אלא כשם אלהיהם. לכה קבה לי לכה ארה לי. פיהם של רשעים מכשילם שנאמר ארה לי. אולי אוכל נכה בו. ודומה לו (בראשית א) נעשה אדם נו"ן במקום אל"ף. ד"א נכה לשון גדולה וממשלה. כי ידעתי את אשר תברך מבורך. לפי שהיה ממשפחת קמואל אבי ארם ומדבר היה ברוח הקדש ומכוין שעת הזעם:

פסוק ז

פס'. וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם. כענין שנאמר (משלי ט"ז:י') קסם על שפתי מלך. וי"א וקסמים ממש. אמרו סימן זה יש לנו אם לא ימאן מלבוא אצלינו הרי אנו מצליחין ואם לאו אין לנו הצלחה. ונשב אל ארצנו. וכן עשו:

פסוק ח

פס'. ויאמר אליהם לינו פה הלילה והשיבותי אתכם דבר. מלמד שאין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בלילה וכן הוא אומר (בראשית כ':ג') ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה. וישבו שרי מואב עם בלעם. ושרי מדין להיכן הלכו. אמרו רבותינו ז"ל כיון שאמר להם בלעם לינו פה הלילה והשיבותי אתכם דבר אמרו שרי מדין כלום יש שום אב שמקלל את בנו אם חפץ לקללם לא היה מוציאם ממצרים ולא היה מעבירם את נחל ארנון מיד חזרו להם אבל שרי מואב בלבד נשארו:

פסוק ט

פס'. ויבא אלהים אל בלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך. אמר רבי אבא בר כהנא זה אחד מג' בני אדם שבדקן הקב"ה ומצאן עציץ של מימי רגלים קין וחזקיה ובלעם. קין דכתיב (בראשית ד':ט') אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השומר אחי אנכי היה לו לומר רבונו של עולם הכל גלוי לפניך הנסתרות והנעלמות ואתה שואלני מה תשובה באת לו (שם) קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה. חזקיהו דכתיב (מ"ב כ) מה אמרו האישים האלה והיה לו לומר אתה נביאו של הקב"ה והוא גלי עמיקתא ומסתרתא ואתה שואלני אלא התחיל להתהלל בעצמו ואמר (שם) מארץ רחוקה באו מבבל ומה תשובה באת לו (שם) הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך. ומבניך אשר יצאי ממך והיו סריסים וגו' וכן בלעם הרשע היה לו לומר אין כל דבר נעלם ממך. אלא אמר בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי א"ל הקב"ה לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא. שנאמר

(דברים ז׳:י״ד) ברוך תהיה מכל העמים. וכבר קדמה ברכתו עליהם. ואין כלי של ברכה מחזיק קללה:

פסוק יג
פס'. ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי בלק לכו אל ארצכם כי מאן ה' לתתי להלוך. והן אמרו לבלק מאן בלעם לא רצו לתלות הדבר בבורא הכל לפיכך הוסיף לשלוח שרים רבים ונכבדים מאלה:

פסוק טז
פס'. ויבאו אל בלעם וגומר כי כבד אכבדך מאד. לא חסר הכתוב כלום:

פסוק יח
פס'. ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק מלא ביתו. מיכן אמרו רבותינו ז״ל בתחלה נביא היה ולבסוף נביא שקר היה:

פסוק יט
פס'. ועתה שבו נא בזה. מיכן אמרו חוצפא אפילו כלפי שמיא מהניא. מעיקרא. לא תלך עמהם ולבסוף קום לך אתם:

פסוק כ
פס'. ויבא אלהים אל בלעם לילה. מכאן אמרו אין הקב״ה מוליך את האדם אלא אחרי רצונו וכן הוא אומר (משלי ג׳:ל״ד) אם ללצים הוא יליץ וגומר:

פסוק כא
פס'. ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתונו. זה שאמרו שנאה מקלקלת את השורה שאע״פ שהיו לבלעם אנשים לחבוש את אתונו מרוב שנאתן של ישראל הוא נעצמו חבשו וקלקל שורת כבודו. ולענין אהבה אתה אומר כן (בראשית כ״ב:ג׳) וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו:

פסוק כב
פס'. ויחר אף אלהים כי הולך הוא. והלא כבר נאמר לו קום לך אתם אלא מלמד שהיה הולך כדי לקלל וכבר נאמר לו ואך את הדבר. ד״א כדי ליראו ולבהלו לפני שרי מואב. ויתיצב מלאך ה'. מלאך היה לישראל ושמן לבלעם:

פסוק כג
פס'. ותרא האתון את מלאך ה'. מפני מה ראתה האתון את מלאך ה' והוא לא ראהו כדי להודיע לבלעם חכמתו ותבונתו אינה אלא מלפני הקב״ה שלא יתגאה בעצמו ויבוא לקלל את ישראל וכדי לביישו לפני שרי מואב:

פסוק כד
פס'. ויעמד מלאך ה' במשעול הכרמים. שביל של כרמים ואמיתתו מש עול כאשר ימוש משים הגדר יכנס בו ריוח להלוך בו ואם לא ימיש לא יכנס:

פסוק כה
פס'. ותרא האתון את מלאך ה', הוא בא לקלל בני שלשה אבות לפיכך נתבזה שלש פעמים. ויך האתון במקל מכלל שעד עתה היה מכה בשוט:

פסוק כח
פס'. ויפתח ה' את פי האתון. והוא שאמרו רבותינו ז"ל ששת ימי בראשית נברא פי האתון וכל הדבור שהיתה עתידה לדבר עם בלעם שאין כל חדש תחת השמש. ולפי שעה דברה ושוב לא דברה. ובלשון שהיה בלעם מדבר בו דברה:

פסוק כט
פס'. ויאמר בלעם לאתון כי התעללת בי. לשון בזיון במו (שמואל א ל"א:ד') פן יבואו הערלים והתעללו בי. לו יש חרב בידי. כלומר הלואי כיון ששמעו שרי מואב בדבר הזה אמרו ומה אם אתונו אינו יכול לקללה ולהמיתה אלא אומר לו יש חרב בידי והיאך הוא יכול לקלל את ישראל:

פסוק ל
פס'. ותאמר האתון אל בלעם. מלמד שאמרו שרי מואב לבלעם למה לא רכבת על סוס טוב כי רכבת על האתון הזה. אמר להם הסוס שלי בשדה הוא והאתון למשא והסוס לרכיבה. אמרה לו האתון הלא אנכי אתונך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה בין למשא בין לרכיבה אין לך זולתי. ושמא תאמר מזמן קרוב אני לך איני לך אלא מעודך עד היום הזה. ההסכן הסכנתי כלומר ההשכל השכלתי כמו (נחמיה יג) נשכח ולשכח. כלומר לא הייתי מלומדה לעשות לך כה מיד הודה בלעם ויאמר לא:

פסוק לא
פס'. ויגל ה' את עיני בלעם. מלמד שכל העולם כולו בחזקת סומין עד שהקדוש ברוך הוא מגלה עיניהם כיוצא בו (בראשית כ"א:י"ט) ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים. יש הרבה דברים ואין כח בעיני האדם לראותם עד שיגזור הקב"ה:

פסוק לב
פס'. ויאמר אליו מלאך ה' על מה הכית. את. אתונך.. מלמד שעון האדם הוא שוטנו. כי ירט הדרך. בגימטריא יראתה ראתה נטתה והוא מלשון סגירה כמו שנאמר (איוב ט"ז:י"א) יסגירני אל אל עויל ועל ידי רשעים ירטני. כלומר נסגר הדלת לנגדי מאימת המלאך ולא היתה האתון יכולה לעבור. אותכה. בה"א כתיב אמר לו אין אתה חשוב

לפני אלא כמו הנקבה הזאת. הרגתי. מלמד שנצטוה המלאך על כך שאם לא תטה האתון שיהרוג את בלעם:

פסוק לד

פס'. ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי כי לא ידעתי וגומר. על שהכיתי את האתון. ועתה אם רע בעיניך שיצאתי אשובה לי:

פסוק לה

פס'. לך עם האנשים ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר. מפרשים כי רצה הקדוש ברוך הוא להגביהו ולהשפילו אחרי כן, לפיכך לא אמר לו ללכת עם הראשונים עד שבאו שרים נכבדים וכן הוא אומר (משלי ט"ז:י"ח) לפני שבר גאון. וכן מצאנו בהמן ובקרח ובכל הרשעים שבתחלה מגביהם ולבסוף משפילם. וילך בלעם עם שרי בלק. כדי שיארע הדבר שנהיה הדבר לו בדרך:

פסוק לו

פס'. וישמע בלק כי בא בלעם. מלמד ששלח לפניו אנשים להגיד כי הוא בא. ויאמר בלק אל בלעם הלא שלוח שלחתי אליך לקרא לך. כסבור היה שברשותו היה מברך או מקלל:

פסוק לח

פס'. ויאמר בלעם הנה באתי אליך עתה היכול אוכל דבר מאומה. כבר הוזהרתי בבית הוזהרתי בדרך. אשר ישים אלהים בפי אותו אדבר:

פסוק מ

פס'. ויזבח בלק בקר וצאן. אילו לצורך אכילתם:

פסוק מא

פס'. ויקח בלק את בלעם ויעלהו במות בעל. זה בית גלייא שלו. וירא משם קצה העם. כלומר כל העם מקצה. וראיה לדבר שהוא אומר למטה אפס קצהו תראה וכולו לא תראה מכלל שבראשונה כל העם מקצה ראה:

פרק כג

פסוק א

פס'. ויאמר בלעם אל בלק בנה לי בזה שבעה מזבחות כנגד שבעה מזבחות שעמדו מאדם הראשון עד אותו הזמן. אדם הראשון בנה חדא והקריב פר שנאמר (תהילים ס"ט:ל"ב) ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס. היכן אתה מוצא פר שקרניו קודמות לפרסותיו הוי אומר במעשה בראשית שכל מעשיה בראשית בקומתן נבראו ויצא ראש הפר תחלה עם הקרנים ואחר כך כל גופו (בראשית ד':ד') והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן. ונח בנה מזבח שנא' (שם ח) ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור ויעל עולות

במזבח. ואברהם יצחק ויעקב. ומזבח שבנו ישראל הרי שבעה מזבחות. שבעה פרים ושבעה אילים הכל היו ארבעים ושנים קרבנות של שלש פעמים שבעה פרים ושבעה אילים הם שנים וארבעים כנגד מ' יום שנתנה בהם תורה חוץ מיום שעלה ומיום שירד. הכל שנים וארבעים:

פסוק ב

פס'. ויעש בלק כאשר דבר בלעם וגו'. וילך שפי יחידי. דבר אחר שפי כמו (שם מט) שפיפון עלי אורח שהיה קוסם ומנחש והיה נמשך על גחונו כנחש. ויקר אלהים אל בלעם. הביא עליו טומאה כגון מקרה לילה מלמד שברח ממנו רוח הקדש. וישים ה' דבר בפי בלעם. חכה שם לו בפיו שלא יהא רשאי לקלל:

פסוק ז

פס'. וישא משלו ויאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב. כיון שראה שלא הצליח לקלל מיד התחיל קורא תגר על בלק. אמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב. אמר בלעם מן הרמים הייתי והורידו בלק מגדולתו וכבודו לגיהנם. כענין (יחזקאל ל"ב:י"ח) בן אדם נהה על המון מצרים:

פסוק ח

פס'. מה אקב לא קבה אל. כלומר מה אני יכול ליקוב ואין הקדוש ברוך הוא מסכים. על ידי. דבר אחר אמר בלעם מה אקוב כבר ישראל מעורב שמם עם שם בוראם ואני מקללם הריני מקלל את השם. לא קבה אל אינו ראוי לקוב את השם הנכבד והנורא ומה אזעום לא זעם ה'. אני אין לי כח לקלל אלא בשעה שהקדוש ברוך הוא זועם. ובכל יום ויום הוא זועם ואותו היום לא זעם. כדי שלא ימצא בלעם יד לקלל את ישראל. ראה חיבה יתירה שחיבבם הקדוש ברוך הוא וכן הוא מוכיח על ידי הנביא (מיכה ו':ג') עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי. כמה טובות עשיתי לך במצרים ועל הים ובמדבר. וכמה מלכים גדולים ועצומים הפלתי לפניך ולא עלו על לבך. כל אלו הטובות. ואני לא הלאיתיך להביא איל וצבי ויחמור כי אם מן הגדלים באבוסיך. ואותם עצמם כדי לזכותך בהם צויתיך. ואומר (שם) עמי זכר נא מה יעץ עליך בלק מלך מואב. היה מחזיר עליך לקלל והפכתי קללתו לברכה. למען דעת צדקות ה'. שלא זעם כל אותו הזמן. וכמה הוא זעמו של הקב"ה רגע. וכמה רגע כמימריה. ומנא לן זעמו רגע שנאמר (תהילים ל':ו') כי רגע באפו חיים ברצונו. ואימתי רתח אמר אביי בתלת שעי קמיאתא כי חוורא כרבלתא דתרנגלא וקאי בחד כרעא:

פסוק ט

פס'. כי מראש צורים אראנו. אמר רבי נחמיה אין מראש צורים אלא אבות העולם שנאמר (ישעיהו נ"א:ב') הביטו אל צור חוצבתם ואל שרה תחוללכם. ואומר (שם) הביטו אל אברהם אביכם. אמר היאך אני יכול לקללם וזכות אברהם יצחק ויעקב עומדת. תדע לך שהרי ישראל חטאו ומשה הזכיר זכותם ומיד מחל להם הקב"ה שנא' (שמות ל"ב:י"ג) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך. וכתיב (שם) וינחם ה' על הרעה. הרי כי מראש צורים אראנו. ומגבעות אשורנו. אלו אמהות. הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. ראה שאין אומה ולשון זוכין עמהן לעולם הבא וכן הוא אומר (דברים לב) ה' בדד ינחנו. ואומר (ישעיהו נ"ד:י"ז) וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי. ובגוים לא יתחשב. כל הכנענים כאין נגדו אין ישראל מחשבונן של כנענים:

פסוק י

פס'. מי מנה עפר יעקב, אמר מי יוכל למנות מצות שעושין ישראל משעה שנולד עד שעה ששב לעפרו. כשנולד אמו שומרת ימי לידה. אם זכר נימול לשמנה. נהיה בן חדש והוא בכור נפדה בחמש סלעים. היה בן שלש אביו מחנכו לתורה. היה ראוי למצות והוא בן שלש עשרה שנה. היה ראוי לישא אשה אביו משיאו אשה. יצא לחרוש מצותו עמו. שנאמר (דברים כ"ב:י') לא תחרש בשור ובחמור. יצא לקצור. עליו מצות לקט שכחה ופאה. דש מצות דישה עמו. שנאמר (שם כה) לא תחסום שור בדישו. מדד גרנו עליו תרומה ומעשר. לש. עליו להוציא חלה לכהן. בא לאכול. טעון נטילת ידים וברכת המוציא ושלש ברכות לאחריו. ד"א מי מנה עפר יעקב הסמיך ברכתו על ברכת האבות. שנאמר (בראשית כ"ח:י"ד) והיה זרעך כעפר הארץ. ומספר את רובע ישראל אלו ארבעה דגלי ישראל. תמות נפשי מות ישרים. בקש להיות לו חלק עם האבות ועם צדיקי עולם:

פסוק יג

פס'. ויאמר אליו בלק לכה נא אתי אל מקום אחר. אמר לו שמא ראית כל העם מקצה ועמדה להם זכות אבותם. עתה תראה קצת מהם וקבנו לי משם:

פסוק יד

פס'. ויקחהו שדה צופים ראש הפסגה. ראש הרמה כענין (תהלים מח) פסגו ארמנותיה כלומר הגביהו:

פסוק טז

פס'. ויקר אלהים אל בלעם. ויבא אליו והנו נצב. וכבר נאמר והנה לשון שמחה כמו (שמות ד':י"ד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. כיון שהתחיל לברך את

ישראל התחיל להתעצב. לפיכך כתיב והנו. שנאמר (איוב ב':ו') הנו בידך אך את נפשו שמור:

פסוק יח

פס'. וישא משלו ויאמר היה מדבר נבואתו במשל וחידה. קום בלק ושמע האזינה עדי בנו צפור. מלמד שאביו של בלק גדול היה ממנו בגדולה:

פסוק יט

פס'. לא איש אל ויכזב. איש שאמר (תהילים ס"ב:י') אך הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות המה מהבל יחד. ובן אדם ויתנחם. הוא הבטיח אבותם לתת להם את ארץ כנען. ההוא אמר ולא יעשה. כענין שנאמר (בראשית י"ג:י"ד) וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה. ודבר ולא יקימנה. (שמות ו':ג'). ויאמר אליו אני ה' וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם:

פסוק כ

פס'. הנה ברך לקחתי. מן הגבורה. וברך ולא אשיבנה. עד שאברכם לישראל:

פסוק כא

פס'. לא הביט און ביעקב. אלו באי הארץ ועליהם אמר שלמה (פה"ש ד) כולך יפה רעיתי ומום אין בך. ולא ראה עמל בישראל. אלו שעתידין לצאת מן הגלות. ועליהם אמר ישעיה (ישעיהו ס':כ"א) ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ. יי אלהיו עמו אלו ימות המשיח שנאמר (שם נב) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. ותרועת מלך בו. זה קיבוץ הגליות שנאמר (שם כז) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים וגו'.

פסוק כב

פס'. אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו. כענין (תהילים צ"ה:ד') ותועפות הרים לו. והכתוב ממשל כחו של הקב"ה בדבר הידוע בעולם כענין שנאמר (ישעיהו מ"ב:י"ג) ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח על אויביו יתגבר ולפי שכח ראם גדול מן החיות הזכיר את הראם. ואמרו הרואים שראוהו שהוא גדול מן הגמל וקרניו חדודות חמו חרב והן ארוכות יותר מחמש אמות ואין כל בריה יכולה לעמוד לפניו. רבותינו ז"ל אמרו כתועפות אלו מלאכי השרת כענין שנאמר (שם ו) ויעף אלי אחד מן השרפים. אלו המזיקין שרואין ולא נראין. כך היו ישראל מסוככין בענן הכבוד והיו רואין ואינן נראין:

פסוק כג
פס'. כי לא נחש ביעקב. לא מזיקם שום ניחוש. וקסם. לא יש להזיק לישראל. כעת יאמר ליעקב. לעתיד לבוא. מה פעל אל. הרבה גבורות פעל הקדוש ברוך הוא לישראל בקבצו אותם מן. הגליות כמו (תהלים כ) מה רב טובך אשר צפנת ליריאך הרבה רב טובך:

פסוק כד
פס'. הן עם כלביא יקום. בימי דוד ושלמה. כארי. זה דוד. לא ישכב עד יאכל טרף לא ישכון בארצו עד שיעשה נקמה בכנענים. ודם חללים ישתה. הוא שאמר יעקב אבינו (בראשית מ"ט:י"א) כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה. ושופך דמם של כנענים:

פסוק כה
פס'. ויאמר בלק אל בלעם גם קב לא תקבנו. טוב לך שתלך בשתיקה כי לא הבאתיך לברכם:

פסוק כו
פס'. ויען בלעם ויאמר אל בלק הלא גם אל מלאכיך. אמר לו איני מברכם מרצוני אלא על כרחי. אשר ידבר ה' אותו אעשה מלמד שהנביא מתנבא על כרחו. וכשאמר ירמיה (ירמיהו כ':ט') (ואני) ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו וגו':

פסוק כז
פס'. ויאמר בלק אל בלעם לכה נא אקחך אל מקום אחר. זהו שאמר הכתוב (תהילים קי"ב:י') רשע יראה וכעס שיניו יחרק ונמס וגומר. שהיה בלק לוקח את בלעם ממקום למקום כדי לקלל את ישראל ולא הצליח. וכן אמר משה רבינו (דברים כ"ג:ו') ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך. ויקח בלק את בלעם. ויאמר בלק אל בלעם. ויעש בלק. וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל וגו'. שכל הפעמים היה אומר בלעם אולי יקרה ה' לקראתו ודבר מה יראני והניח זה הדרך והלך לקראת נחשים. אמר אלך אל המדבר שעשו ישראל שם את העגל. לכך נאמר וישת אל המדבר פניו. והוא לא ידע שבמדבר קיבלו ישראל את התורה ואמרו נעשה ונשמע. וכן אמר ישעיה (ישעיהו מ"ט:ט"ו) גם אלה (שענו אלה אלהיך ישראל) תשכחנה ואנכי לא אשכחך:

פרק כד

פסוק ב
פס'. וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו שלא היו מעורבין אלא כל איש ואיש על מחנהו ואיש על דגלו. ראה אותם שלא היו מכוונין פתחיהם פתח כנגד פתח אלא היו צנועין מיד ותהי עליו רוח אלהים לברכם:

פסוק ג

פס'. וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בעור. אביו בנו הוא בנבואות. ד"א בנו בעור. ואומר אינו עיקר כמו (שמואל ב י"ד:ו') ויכו האחד את האחד באשה התקועית. ונאם הגבר שתום העין. שהשית עינו לראות העתידות. ד"א שתום סתום. שלא היה רואה בעינו הכבד אלא במחזאות בלבד. דבר אחר שתום פתוח. והוא לשון משנה. דתנן במסכת ע"ז ער שישתום ויסתום ויגוף ותנגב פירוש עד שיפתח את החבית ויגוף הנגב בטיט ותנגב שלא יראה לה כזה השיעור אם שהיה היין בלא שומר אסור:

פסוק ד

פס'. נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה. שהיה נופל על פניו וכל העינין היו מתגלין לו:

פסוק ה

פס'. מה טובו אהליך יעקב. אלו בתי מדרשות. משכנותיך ישראל. אלו בתי כנסיות:

פסוק ו

פס'. כנחלים נטיו. אמר רבי אלעזר מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו. ביקש לומר לא יהיה להם בתי כנסיות ובתי מדרשות. אמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. ביקש לומר לא יהיה להם זיו. אמר כגנות עלי נהר. ביקש לומר לא יהא ריחן נודף. אמר כאהלים נטע ה'. ביקש לומר לא יהא להם מלכים בעלי קומה. אמר כארזים עלי מים. ביקש לומר לא תהא מלכותן שולטת בכנענים. אמר וזרעו במים רבים. ביקש לומר לא תהא מלכותם עזה. אמר וירם מאגג מלכו ותנשא מלכותו. שיהא להם אימה. ד"א שמא תאמר כנחלים נטיו תלמוד לומר נטיו מרוב ימים. כגנות. שמא תאמר כגנות דצריכי שקייא ת"ל עלי נהר. והנהר הוא פרת. כאהלים שמא תאמר כאהלי קדר תלמוד לומר נטע ה' בארזים. שמא תאמר אינן לחים תלמוד לומר עלי מים, אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב (משלי כ"ז:ו') נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא. טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל מברכה שבירכם בלעם הרשע. אחיה קללם בקנה שנאמר (מ"א יד) והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים. מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין וכל רוח שבא הולך ובא עמו כיון שרוממות הררדות? מיד עומד במקומו. אבל בלעם ברכם בארזים. מה ארז שאינו עומד במקום מים ואין גזעו מחליף כיון שרוח דרומית מנשבת מיד עוקרתו והופכתו על פניו. לפיכך זכה קנה ליטול ממנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה:

פסוק ז

פס'. יזל מים מדליו. מן הדלים שבישראל. מיכן אמרו הזהרו בבני עמי הארץ שמהן תצא תורה. וזרעו במים רבים. מלכותן של ישראל עתידה להיות בכל מלכי האדמה. וירם מאגג מלכו. מימי אגג מלך עמלק התחילה מלכותן של ישראל. ותנשא מלכותו. לימות המשיח שנא' (ישעיה נט) הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד:

פסוק ח

פס'. אל (מוציאם ממצרים). יחדם גוי אחד. יאכל גוים צריו. אלו ביזת הגוים שנאמר (שם סא) חיל גוים תאכלו וגומר:

פסוק ט

פס'. כרע שכב כארי. זה מלך המשיח. מברכיך ברוך ואוררך ארור. ארור השלים באירה. אבל (יעקב) אבינו השלים בברכה שנא' (בראשית כ"ז:כ"ט) אוררך ארור ומברכיך ברוך, מיכן סמכו כל הנביאים שיהו סומכין דבריהם ומסיימין בדברי תנחומין:

פסוק י

פס'. ויחר אף בלק, ועתה ברח לך וגו'. אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב וגו'. לעשות טובה. זה ברכה. או רעה. זו קללה. אמר בלא רצוני איני מברכם. אשר ידבר ה' אותו אדבר. רבי אליעזר אומר מלאך היה בפי בלעם והוא היה מברך את ישראל:

פסוק יד

פס'. ועתה הנני הולך. כמו (בראשית כ"ה:ח') וייאסף אל עמו. לכה איעצך. נתן לו עצה היאך להפיל את ישראל. אמר לו אלהיהם של אלו שונא זמה הוא והם מתאוים לכלי פשתן עשה להם קלעים והושיב בהם זונות שנאמר (במדבר ל"א:ט"ז) הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם. ובשעה שישראל אוכל ושותה והולך לטייל בשוק של גוים הללו זקינה אומרת לו מה אתה מבקש אם אמר לה כלי פשתן זקינה אומרת לו בשוה. וילדה בבית אומרת לו בפחות וצנצנת של יין מונח אצלה ועדיין לא נאסר יין של גוים אמרה לו רצונך שתשתה כוס יין כיון ששתה ערב לו. והוא אומר לה השמעי לי וכו' בסנהדרין בפרק כל ישראל יש להם חלק. אשר יעשה העם הזה. אמר רבי אבא בר כהנא כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים. ד"א אשר יעשה העם הזה. כשעתידין לבוא עם גוג ומגוג עם עשר מלכיות האמורין על ידי דוד שנא' (תהלים פג) כי הנה אויביך יהמיון (שם) גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור נלוה עמם היו זרוע לבני לוט סלה:

פסוק טו

פס'. וישא משלו ויאמר. נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון. שהיה יודע לכוין שעה שהקב"ה כועס בה. נופל על פניו וגלוי עינים. על העתידות:

פסוק יז

פס'. אראנו. למלך המשיח. ולא עתה אשורנו ולא קרוב. זה אורך הגלות הזה הנמשך. ומה מהרה של הקב"ה תמני מאה ותרתי מנין ונושעתם שישבו ישראל בארץ קודם שגלו. ודבר שכתבו ולא עתה ולא קרוב לא כל שכן לכך נאמר (חבקוק ב':ג') אם יתמהמה חכה לו כי בוא יבוא לא יאחר. דרך כוכב מיעקב תאנא משום רבנן שבוע שבן דוד בא בו שנה ראשונה אין בה מזון כל צורכה. שנייה חצי רעב משתלחין. שלישית רעב גדול. ברביעית לא רעב ולא שובע. בחמישית שובע גדול. ויצמח כוכב ממזרח והוא כוכבו של משיח והוא עושה במזרח ט"ו יום ואם האריך הוא לטובתן של ישראל. ששית קולות ושמועות. השביעית מלחמות, ומוצאי שביעית יצפה למשיח ויתגאו בני מערב ויבואו ויחזיקו מלכות בלא אפים ויבואו עד מצרים וישבו כל השביה. ובימים ההם יקום מלך עז פנים על עם עניו ודל (דניאל י"א:כ"א) והוא מחזיק מלכות בחלקלקות. ועל אותו הזמן אמר ישעיה (ישעיהו כ"ו:כ') לך עמי בוא בחדריך וגו'. אמרו חכמים רבי חייא צוה לדורו כשתשמעו שעמד מלך עז פנים לא תשיבו שם שהוא גוזר כל מי שהוא אומר אחד הוא אלהי העברים יהרג. והוא אומר נהיה כולנו לשון אחד ואומה אחת והוא מבטל זמנים ומועדים ושבתות וראשי חדשים ומבטל תורה מישראל שנאמר (דניאל ז':כ"ה) ויסבר להשנייה זמנין ודת ויתיהבון בידיה עד עידן עידנין ופלג עידן. עדן שנה. עידנין תרתי. ופלג עידן חצי שנה. אמרו לו מרי להיכן ננצל אמר להם לגליל העליון שנאמר (יואל ג':ה') כי בהר ציון ובירושלים תהיה פליטה. (עובדיה א':י"ז) ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדש. ומחץ פאתי מואב. אמר ר' הונא בשם ר' לוי מלמד שיהיו ישראל מקובצין בגליל העליון ויצפה עליהם שם משיח בן יוסף מתוך הגליל והם עולים משם וכל ישראל עמו לירושלים לקיים מה שנא' (דניאל י"א:י"ד) ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו. והוא עולה ובונה את בית המקדש ומקריב קרבנות והאש יורדת מן השמים והוא מוחץ כל הכנענים. ויבא על ארץ מואב והורג את חציה והשאר שובה אותה בשביה ומעלים לו מס ועושה באחרונה שלום עם מואב שנאמר (ירמיהו מ"ח:מ"ז) ושבתי את שבות מואב וישבו ארבעים שנה לבטח אוכלים ושותים ובני נכר אכריכם וכורמיכם. וקרקר כל בני שת. שהוא מקרקר כל הכנענים שנקראים בשת. שנאמר (בראשית ד':כ"ה) כי שת לי אלהים זרע אחר. ואחרי כל כל זאת שומע גוג ומגוג ועולה עליהם שנאמר (תהילים ב':ב') יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו. והוא נכנס והורג אותו בחוצות ירושלים שנא (דניאל י"ב:א') והיתה עת צרה וישראל רואים כך ואומרים אבד משיח ממנו ושוב לא ישוב משיח אחר וסופדים עליו ארבע משפחות שנאמר (זכריה יג)

וספדה הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דוד לבד. והקב"ה יוצא ונלחם עמם שנאמר (שם) ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וההרים ימושו והגבעות תמוטנה והר הזתים יבקע מחציו. והקב"ה יורד עליו וישראל נסים ונמלטים שנא' (זכריה יב) ונסתם גיא הרי. (שם) וזאת תהיה המגפה. וישראל גולים אחרי כן למדברי אגמות לרעות במלוחים שרשי רתמים מ"ה ימים וענני כבוד מקיפין אותם ושם ישראל יהו נחבאים וכל מי שיש בלבו הרהור רע על הקב"ה העננים משליכין אותו והכנענים הורגין אותו. ומישראל הרבה יצאו אל הכנענים ואותם לא יהיה להם חלק עם ישראל לעולם הבא אבל אותם העתידים להתענות במלוחים מ"ה ימים ולקץ מ"ה ימים בת קול אומרת להם רדו לבבל שנאמר (מיכה ד':י') ובאת עד בבל שם תנצלי. ובת קול מפוצצת שנית לכו לאדום ועשו שם נקמתי שנאמר (יחזקאל כ"ה:י"ד) ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל וישראל באין לרומי ובת קול יוצאה שלישית עשו בה כאשר עשה יהושע ביריחו והם סובבים את העיר ותוקעים בשופרות ובפעם השביעית מריעים תרועה (דברים ו) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ונפלה חומת העיר והם נכנסים בתוכה ומוצאין את בחוריה מתים ברחובותיה שנא' (ירמיה יט) לכן [יפלו] בחוריה ברחובותיה וגו'. ואחרי כן הם קובצין את כל שללה וישראל מבקשין את אלהיהן ואת דוד מלכם ומיד נגלה עליהם מלך המשיח והוא אומר להם אני הוא מלך המשיח שהייתם מחכים והוא אומר להם שאו את הכסף ואת הזהב והם נושאים אותו ועולים שנא' (ישעיהו ס':ו') שפעת גמלים תכסך. ובת קול רביעית יוצאה ואומרת (שם ג) קול קורא במדבר. ובת קול חמישית אומרת (שם לה) לא יהיה שם אריה ובת קול ששית אומרת (שם מא) אתן במדבר ארז שטה והדס. ובת קול שביעית מכרזת (שם מ) נחמו נחמו עמי ואליהו מבשר לישראל (שם נב) מלך אלהיך ובת קול שמינית מכרזת ואומרת (שם מ) דברו על לב ירושלים. בת קול תשיעית אומרת (שם כו) פתחו שערים ויבוא גוי צדיק. ובת קול עשירית אומרת (תהילים כ"ד:ז') שאו שערים ראשיכם. ויהיו המתים שנאמר (ישעיהו כ"ו:י"ט) יהיו מתיך נבלתי יקומון. ואז יתקבצו הגליות שנאמר (שם) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. ואז יתקיים דרך כוכב מיעקב. וכן יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיתקיים פסוק זה (שם יא) ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל וגו' בימינו ובימי כל ישראל:

פסוק יח

פס'. והיה אדום ירשה. והיה ירשה. שהיה אויבו מחיי יעקב אבינו דכתיב (בראשית כ"ז:מ"א) וישטם עשו את יעקב הוא אויבם במדבר (שמות י"ז:ח') ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים. הוא אויבם בגלות הראשון שנא' (עובדיה א':י"ד) ואל תעמוד על

הפרק זה היה בבית שני שנאמר (תהילים קל"ז:ז') זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים והוא היה אויבם בגלות שנאמר (דניאל ז':כ"ה) ויסבר להשנייה זמנין ודת. לכך נאמר והיה אדום ירשה והיה ירשה. שני פעמים על רוע מעלליהם. וישראל עושה חיל:

פסוק יט

פס'. וירד מיעקב. זה כוכבו של יעקב. והאביד שריד מעיר של. אדום:

פסוק כ

פס'. וירא את עמלק וישא משלו. ראש שבא להלחם היה עמלק: וירא את הקיני. אמר לו בלעם ליתרו קני והלא עמנו היית באותה עצה מי הושיבך אצל איתני עולם כי אם יהיה לבער קין כלומר כי גם הם לא ינצלו ואם אלו לוקין כל שכן אשור עד מה אשור תשבך. כלומר עד מתי תשבו לבטח:

פסוק כג

פס'. וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משומו אל. א"ר יוחנן אוי לאומה שתמצא בשעה שהקב"ה עושה פדיון לבניו מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקין זה לזה:

פסוק כד

פס'. וצים מיד כתים. אניות יבואו ממקום כתיב וענו אשור וענו עבר. עד אשור. מקטל קטלי. מיכן ואילך שעבודי משעבדי וגם הוא עדי אבד. כתים. מבני יון שנאמר (בראשית י':ד') ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים:

פסוק כה

פס'. ויקם בלעם וילך וגיו'.

פרק כה

פסוק א

פס'. וישב ישראל בשטים. בלק וכל בני פלטורין שלו לקחו עצה אמרו אין לנו מה לעשות אלא עצתו של בלעם. בלעם @?![א]@?? בלעם בעצתו. בלק שבא ללוק דמן של ישראל. כתוב אחד אומר (יהושע כד) וילחם עם ישראל. וכתוב אחד אומר (שופטים יא) ואם נלחם נלחם בם. אלא שבא ללחם ולא נלחש. מיד הלכו והפקידו את בנותיהם ככל דברי רבותינו שאמר בענין הזכור למעלה לכך נאמר וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב. ואומר (במדבר ל"א:ט"ז) הן הנה היו לבני ישראל וגומר. והלא ממדין הביאום אלא מלמד שמדין ומואב היו בזו העצה שנתן בלעם כדי להכשיל את ישראל שכיון שראו ישראל שלא היה כח לבלעם לקללם מיד נתגאלו בעריות ונפלו מהם עשרים וארבעה אלף. בשטים. שנתעסקו בדבר של שטות. וכן הוא אומר (משלי י) נואף אשה חסר לב וגו'. ד"א וישב ישראל בשטים. בכל מקום שנאמר ישיבה אינה אלא לשון

צרה. בקין נאמר (בראשית ד) ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד. (שם לז) וישב יעקב. נמכר יוסף. (שם) וישבו לאכל לחם. וימסרו את יוסף. (שמות ל"ב:ו') וישב העם לאכל ושתה וגומר. וישב ישראל בשטים. ויהיו המתים. ויחל העם לזנות אל בנות מואב. נעשו חולין מקדושתן. אל בנות מואב. כי שטים בעבר הירדן מערבות מואב. כי מדבר ישימון הוא למערב ארץ מואב סמוך לירדן כדרך יום:

פסוק ב

פס'. ותקראנה לעם. תניא אמר רבי שמעון בן אלעזר. ישראל שבחוצה לארץ. עובדי ע"ז בטהרה כיצד כנעני שעשה משתה לבנו וזימן היהודים שבעירו אע"פ שאוכלין ושותין משלהן ושמש שלהן עומד ומשקה אותם כאלו אכלו מזבחי מתים שנאמר (ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים). אימא עד דאכיל אם כן לימא קרא ואכלת. מאי וקרא לך. משעת קריאה. ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן. שכיון ששתה מיין העמוני שהוא יפה והוא מפתה את הגוף לזנות היה אומר לה השמעי לי והיא מוציאה ע"ז מחיקה ואומרת לו השתחוה לזה ואני נשמעת לך:

פסוק ג

פס'. ויצמד ישראל לבעל פעור. מתחלה היו נכנסין בצניעות ואחר כך התחילו ליכנס זוגות זונות צמודין כענין צמד בקר. ד"א ויצמד. כצמיד על היד. לבעל פעור ע"ז היתה שהיו אוכלין ושותין לפניה ואחר כך פוערים עצמם שם. זו היא שאמרו חכמים הזורק אבן למרקוליס זו היא עבודתו. הפוער עצמו לבעל פעור זו היא עבודתו. תנו רבנן מעשה בסרבטא יהודי היה שהשכיר חמורו לכנענית אחת. כיון שהגיעה לפעור אמרה לו המתן עד שאכנס ואצא. לאחר שיצאת נכנס גם הוא ופיער בפניו וקנח בחוטמו והיו כומרין מקלסין אותו ואומרין מעולם לא היה אדם שעבד לזה כך. אמר רב יהודה אמר רב מעשיה בכנענית אחת שחלתה ואמרה אם תעמוד מחליה תלך ותעבוד לכל עבודה זרה שבעולם כיון שהגיעה לפעור שאלה לכומרין במה עובדין זה אמרו לה אוכלין תרדין ושותין שכר ומתריזין בפניו אמרה מוטב תחזור לחליה ולא תעבוד ע"ז בכך אבל ישראל ויצמד ישראל לבעל פעור ויחר אף ה' בישראל:

פסוק ד

פס'. ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם והוקע אותם. אם העם חטאו ראשי העם מה חטאו אלא אמר להם הקב"ה חלוק להם בתי דינין הרבה כדי שישוב חרון אף ה' והוקע אותם לה' ומנין שהוקעה תליה שנאמר (ש"ב כא) והוקענום לה' בבקעת שאול. נגד השמש. מיכן שאין דנין דיני נפשות בלילה. נגד השמש על פי עדים. וכן הוא אומר (שמות כ"ב:ב') אם זרחה השמש אם עינא דשהדיא. ד"א נגד השמש שלא יבוא עליהם

השמש וכן הוא [אומר] (שהם כא) לא תלין נבלתו על העין. ד"א נגד השמש כל שענן מסתלק ממנו והשמש זורח עליו:

פסוק ה

פס'. ויאמר משה אל שופטי ישראל. בא לו שבטו של שמעון אצל זמרי בן סלוא אמרו לו הם נידונין הריגה ואתה יושב ושותק עמד וכנס ב"ד אלף משבטו של שמעון הלך לו אצל כזבי בת צור אמר לה השמעי לי אמר לו איני נשמעת אלא לאדם גדול שהוא כמות אבא. אמר לה אף אני נשיא שבט ולא עוד אלא שבט שלי גדול משבטו של משה שהוא שני לבטן. ושבטו של משה שלישי לבטן מיד נשמעה לו שנאמר והנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו אחזה בבלוריתה והעבירה באמצע כל ישראל. בא לו אצל משה אמר לו בן עמרם זו מותרת או אסורה ואם תאמר אסורה בת יתרו מי התירה לך שהיא בת כהן מדין. באותה שעה נתעלמה הלכה ממשה רבינו שנאמר והמה בוכים פתח אהל מועד התחילו הכל גועים בבכיה:

פסוק ז

פס'. וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן. מה ראה ראה מעשה ונזכר הלכה. הבועל ארמית קנאין פוגעין בו. ד"א ראה שאין אחד מהן עומד לקנא לשם. אמר אין כאן אדם שיהרוג ויהרג. איה (בראשית מ"ט:כ"ז) גור אריה יהודה. איה (שם) דן גור אריה. איה (שם) בנימין זאב יטרף. אלא כיון שראה שהכל שותקין מיד עמד פינחס ופנה שאין אדם חס על כבוד קונו ועמד הוא לקנא. בן אלעזר בן אהרן הכהן. צדיק בן צדיק. (בן צדיק) ד"א וירא פינחס אמר ראובן חשוד בדבר לא דנו ולא מעידו שנאמר (שם לה) וישכב את בלהה. שמעון כולו מחויב. אין הדבר תלוי אלא בלוי. אמר לו למשה אחי אבי אבא לא כך למדתנו הבועל ארמית קנאין פוגעין בו. אמר לו קוריאנא דאיגרתא ליהוי פרוונקא. מיד ויקם מתוך העדה ויקח רומה בידו. קם מתוך סנהדרין של משה ויקח רומח בידו שמט את הרומח והניחו באפונדתו והיה נסמך והולך על מקלו. אמרו לו לפינחס להיכן אתה הולך. אמר להם ומי גדול לנו משמעון אמרו הניחו לו. גם הוא לעשות צרכיו נכנס התירו פרושים את הדבר:

פסוק ח

פס'. ויבא אחר איש ישראל אל הקבה. היה הולך ובא אחר זמרי אל הקבה, וידקר את שניהם את איש ישראל ואת האשה אל קבתה. במקום התורף נתכוון. בוא וראה הנס האחד שאילולי צוחו היו באין והורגין את פינחס. והשני שלא פירשו זה מזה. השלישי שכוון בזכרותו של איש ובנקבותה של אשה שהיתה זכרותו של זמרי נראית בתוך הקבה והכל רואין ומאמינין. הרביעי שנתארך הברזל כדי שידקור את שניהם. החמישי נתן

כח בזרועו של פנחס להגביה את שניהם. ששי נתן כח בעץ לסבול. השביעי שלא נשמטו מן הרומח להראות את קלונם לכל. השמיני שהפכם המלאך כדרכם ונמצא האיש למעלה והאשה למטה. התשיעי שלא הטיפו דם שלא יטמא פנחס הכהן. העשירי שלא מתו עד שהוציאם מן האהל. שלא יטמא פינחס בתוך האהל. אהד עשר שהגביה המלאך את המשקוף כדי שיצאו שניהם כשהוא נושאן על כתיפיו. שנים עשר שכיון שיצא התחיל הנגף מהבל בעם כדי שלא יקומו על פינחס. בא וחבטם לפני הקב"ה אמר לפניו רבונו של עולם על אלה יפלו ארבעה ועשרים אלף מישראל מיד עמד בתפלה שנאמר (תהילים ק"ו:ל'-ל"א) ויעמד פינחס ויפלל ותעצר המגפה ותחשב לו לצדקה לדור ודור עד עולם:

פסוק יא

כתוב טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר: (משלי ט"ז:ל"ב)

טוב ארך אפים זה פינחס בן אלעזר שראה ואמר (שם כא) אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'. ועמד וקנא לשם והאריך אפו עד שהגיע אצל הקב"ה שאילולי היה צועק ומחרף ואומר ראו הרשע מה עשה. מיד היו עומדין עליו שבטו של שמעון. אלא האריך אפו עד שהגיע אצל הקב"ה לכך נאמר טוב ארך אפים מגבור. שהמתין לזמרי עד שתשש כחו עד שנעשה כביצה מוזרת מרוב בעילות שבעל אותה והיא היתה כעריבה מלאה מים. מלוכד עיר. שהלוכד עיר אם היא לו אינה לבנו. לבנו אינה לבן בנו. אבל פינחס זכה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו. וידבר ה' אל משה לאמר, (לבני) [מעל בני] ישראל [וגו'] שהיו מרננין אחר פינחס אומרים. ראיתם בן פוטי זה יהרוג נשיא שבט מישראל. בן שפיטם אבי אמו עגלים לע"ז כמאן דאמר (שמות ו':כ"ה) ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל. אמרו מבנות יתרו היתה. כיון שראה הקב"ה שהיו מזלזלין אותו התחיל ליחסו פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. למשפחותם לבית אבותם. יחסתי אותם. השיב את חמתי מעל בני ישראל. החזיקו לו טובה. שהשיב את חמתי מכם. בקנאו את קנאתי בתוכם. לא נמצא איש קנא לי חוץ ממנו. אמר ראוי הוא לקנא. קנאי בן קנאי משבטו של לוי שקינא על מעשה העגל. משיב חמה בן משיב חמה בן אהרן שנאמר (במדבר י"ז:י"ב) ויתן את הקטרת ויכפר על העם. ולא כליתי מלמד שאלולי פינחס היו כלים. עליו אמר שלמה (משלי ט"ז:י"ד) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה:

פסוק יב

פס'. לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. שלא יהא אדם חולק על הכהונה כדרך שחלקו עדת קרח עליו ואומר (מלאכי ב':ה') בריתי היתה אתו החיים והשלום. גדול

השלום שניתן לפינחס בברית. גדול השלום שניתן לו שיקבלו הדורות שיתן אדם שלום לחבירו שחרית וערבית:

פסוק יג

פס'. והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. אלו כ"ד מתנות כהונה. תחת אשר קנא (ישעיהו נ"ג:י"ב) תחת אשר הערה למות נפשו. ויכפר על בני ישראל. לכפר לא נאמר אלא ויכפר עד עכשיו מכפר עד שיהיו המתים:

פסוק יד

פס'. ושם איש ישראל. פירסמו הכתוב להודיע שבחו של פינחס שלא נתפחד ממנו בקנאו לאלהיו. זמרי נקרא זמר. על שנעשה כביצה מוזרת:

פסוק טו

פס'. ושם האשה המוכה המדינית כזבי. שכיזבה באביה שאמר לה אביה אל תשמעי אלא לגדול שבהם והיא נשמעה לזמרי. בת צור. הוא שאמר הכתוב (במדבר ל"א:ח') את אוי ואת רקם ואת צור ואת חור. בעא מיניה רב כהנא מרב. לא פגעו בו קנאין מהו. אנשיה רב לגמריה. אקריוה לרב כהנא בחלמיה (מלאכי ב':י"א) בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלם כי חלל יהודה קדש ה' ובעל בת אל נכר. אתא אמר ליה לרב אקריון לי בחילמי הכי. אדכריה רב לגמרא אמר ליה בגדה יהודה זו ע"ז וכן הוא אומר (ירמיהו ג':כ') אכן בגדה אשה מריעה. ותועבה נעשתה בישראל. זה משכב זכור שנאמר (ויקרא י"ח:כ"ב) ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה היא. כי חלל יהודה קדש ה' ובעל בת אל נכר. כי חלל יהודה קדש ה'. זו זונה. ובעל בת אל נכר. זו גויה. וכתיב (מלאכי ב':י"ב) יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה וגומר. אם תלמיד חכם הוא לא יהא לו ער בחכמים ולא עונה בתלמידים. ואם כהן עם הארץ הוא לא יהא לו בן מגיש מנחה לה'. כי אתא רבין אמר. בית דין של חשמונאי גזרו הבא על הכנענית חייב משום נשג"ז נדה שפחה גויה זונה. אמר רב חסדא הבא לימלך אין מורין לו שיפגע. אלא דינו בידי שמים. אמר רבי אחי בר יאשיה אל תסתכל בנשים שלא תבוא לידי עבירה. רבי מיאשא בנו של ר' יהושע בן לוי אמר כל הרואה דבר ערוה ומעלים עינו ממנה זוכה ומקביל פני שכינה. והלכה רווחת היא שאין דבר בערוה פחות משני עדים. ואין מוציאין אשה מתחת בעלה אלא עד שיראו כדרך המנאפים. ומה שאמרו חכמים בקלא דלא פסיק או בדבר מכוער תצא. לאו להוציאה מתחת בעלה אלא להוציאה מן הנטען. שאם גרשה בעלה בקלא או בדבר מכוער והלכה ונישאת לנטען מוציאין אותה מתחת ידי הנטען. הואיל ובעלה הוציאה משום חשד קלא דלא פסק או משום דבר מכוער. היכי דמי קלא דלא פסיק אמר אביי אמרה לי אם דומי מאתא כלומר הריטן של בני מדינה

יומא ופלגא. ובלבד שלא יהו שם אויבים שמוציאין את הקול. אמר אביי מלקין על היחוד ואין אוסרין על היחוד. והני מלי בפנויה אבל באשת איש לא שלא להוציא לעז על בניה. וכן הלכה. והלכתא המגרש את אשתו והלכה וזינתה מותרת לחזור לו מאי טעמא (דברים כ"ד:ג'-ד') והיתה לאיש אחר. לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה. אבל אם זינתה לא נאסרה עליו. וכן פנוי שבא על הפנויה ולא כנסה והלכה ונשאת לאחר ומת מותרת לחזור לראשון. לא יוכל בעלה הראשון אמר רחמנא והאי לאו בעלה הוא. והלכתא אמר לו עד אחד אשתו זינתה והוציאה נותן לה כתובתה ואסור להחזירה שעשאה חתיכת איסור. וכן האומר אשתו זינתה אסורה עליו: והמעיד על חבירו חייב מלקות ארבעים. והלכתא בנך הבא מן ישראלית קרוי בנך ואין בנך הבא מן הכנענית קרוי בנך אלא בנה שלה. שנאמר (בראשית כא) וגם את בן האמה. ואין להם נחלה וירושה. ואין פוטר מן החליצה ומן היבום. בוא וראה כמה קשה הזנות שהרי בעגל נפלו כשלשת אלפי איש ואלו בזנות נפלו כ"ד אלף וכיון שנפלו כ"ד אלף אמר לו הקב"ה למשה צרור את המדינים והכיתם אותם. בשרו שלא יעמדו לפניו:

פסוק יח

פס'. כי צוררים הם לכם בנכליהם. במחשבותם הרעה. אשר נכלו לכם. שלשה עבירות עברו. עבדו את פעור. אכלו זבחי מתים. באו על הגויות:

פרק כו

פסוק א

פס'. ויהי אחר המגפה ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר. מפני מה פסוק זה מופרד להודיעך כי פרשת צרור את המדינים לא היתה אלא לאחר זמן שנאמר בפרשת ראשי המטות (במדבר ל"א:ב') נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים. ולמה נאמרה פרשה זו בכאן לפי שהיתה המגפה ונפלו כ"ד אלף מישראל אמד הקב"ה בני נפלו מן המחטיאים והם המחטיאים לא יפלו וכבר כתבתי בתורה (ויקרא כ':ט"ו) ואת הבהמה תהרגו. ומה בהמה שאין בה דעת והואיל ובאת תקלה על ידיה תהרג. אלו המדיינים שהכשילו את בני על אחת כמה וכמה לכך נאמר צרור את המדינים. ויהי אחרי המגפה. זה בשביל זה. ויאמר ה' אל משה שאו את ראש כל עדת בני ישראל. משל לרועה שהיה רועה את עדרו ובא זאב וטרף (אחד) מהם עמד למנות את הצאן לראות כמה חסרו:

פסוק ג

פס'. וידבר משה ואלעזר הכהן אותם. דברו אל בני ישראל שהקב"ה צוה למנות אתכם. ד"א דברו מלשון (תהלים מו) ידבר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו. כלומר הגעתם להימנות ולא סרבו על דברו:

פסוק ד
פס'. מבן עשרים שנה ומעלה. ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים. כי כל היוצאים כבר נמנו במדבר סיני ובניהם אשר קמו תחתם נמנו בערבות מואב:

פסוק ה
פס'. ראובן בכור ישראל. אלה משפחות הראובני ויהיו פקודיהם שלשה וארבעים אלף שבע מאות ושלשים. ובמדבר כתיב (במדבר א׳:כ״א) פקודיהם למטה ראובן ששה וארבעים אלף וחמש מאות חסרו מן ראובן אלפים שבע מאות ושבעים:

פסוק ח
פס'. ובני פלוא אליאב. כדי להודיע על בני קרח שלא מתו בעדת קרח בא וסיפר על בני אליאב:

פסוק י
פס'. ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת קרח במות העדה באכל האש וגומר. וכבר קרח היה מן החמשים ומאתים איש. אלא אמרו קרח מן השרופים ומן הבלועים:

פסוק יא
פס'. ובני קרח לא מתו. שהיו מנושאי המקדש שנאמר (שם ז) כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו. ולא נמצאו עם קרח אביהם:

פסוק יב
פס'. בני שמעון למשפחותם. רבי (ישמעאל) אומר (בראשית מו) שאול בן הכנענית הוא זמרי בן סלוא שהכליא עונות משפחתו. ומה שמו שלומיאל בן צורישדי. שהיה במפקד במדבר סיני. ואל תתמה שהרי שאול בן הכנענית היה מיורדי מצרים והיה עד סוף ארבעים שנה של מדבר. והא כתיב (שמות א׳:ו׳-ז׳) וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא. תשובתך שהרי סרח בת אשר היתה מיורדי מצרים וחיית והיא נחשבת בערבות יריחו. ואין למדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ:

פסוק יד
פס'. אלה משפחות השמעוני שנים ועשרים אלף ומאתים. ובמדבר סיני כתיב (במדבר א׳:כ״ג) פקודיהם למטה שמעון תשעה וחמשים אלף ושלש מאות. חסרו משמעון (שלשה) ושלשים אלף ומאה לפי שנפלו במעשה זמרי. ואע״פ שמכל ישראל נפלו. משמעון יותר נפלו. כתוב כאן נמואל וכתוב להלן (בראשית מ״ו:י׳) בני שמעון ימואל וימין יו״ד תחת נו״ן. ואוהד לא היו לו בנים לפיכך לא נזכר בכאן וצוהר הוא זרח. כמו (בראשית ו׳:ט״ז) צוהר תעשה לתיבה. שיהא זורח ומאיר לתיבה:

פסוק טו
פס'. בני גד למשפחותם לצפון הוא צפיון שנאמר בפרשת ויגש:

פסוק טז
פס'. לאזני משפחת האזני. הוא אצבון שנאמר בפרשת ויגש מלשון אצית והאזין:

פסוק יח
פס'. אלה משפחות בני גד ארבעים אלף וחמש מאות. חסרו חמשה אלף ומאה וחמשים:

פסוק כב
פס'. אלה משפחות יהודה שבעים אלף וחמש מאות. (חסרה מהם) אלף ותשע פאות מפקודי מדבר סיני:

פסוק כג
פס'. בני ישששכר לא חילף אלא תחת ישוב לומר לך היא שיבה היא ביאה:

פסוק כה
פס'. אלה משפחות. אלה משפחות ישששכר ארבעה וששים אלף (וארבע מאות) חסרו תשעת אלפים ותשע מאות:

פסוק כו
פס'. בני זבולון פקודיהם (אחד ושלשים אלף) וחמש מאות (חסרו) שלשת אלפים (ומאתים) מפקודי במדבר סיני:

פסוק כח
פס'. בני יוסף פקודיהם שנים וחמשים אלף ושבע מאות. ובמדבר סיני היו (במדבר א׳:ל״ה) לבני מנשה בן יוסף שנים ושלשים אלף ומאתים עדפו בני מנשה עשרים אלף וחמש מאות. כי מצאנו בנות צלפחד ממשפחותם היו והיו צדקניות. ואם הבנות כן כל שכן הזכרים ולפיכך הקדים בערבות מואב פקודי מנשה לפקודי אפרים:

פסוק לז
פס'. אלה בני אפרים שנים ושלשים אלף וחמש מאות. חסרו מהם שמונת אלפים:

פסוק לח
פס'. בני בנימן לא נזכרו בכאן גרא ונעמן אחי וראש וארודי. מלמד שלא הוציאו משפחות. מופים הוא שפופם כי השופי הוא מיופה:

פסוק מא
פס'. ופקודיהם חמשה וארבעים אלף ושש מאות. (חסרו) מפקודי מדבר סיני עשרת אלפים ומאתים:

פסוק מב
פס'. אלה בני דן למשפחותם לשוחם משפחת השוחמי. שוחם הוא חושים שבפרשת ויגש כמו כשב כבש. ולמה נאמר בהם אלה. לפי שהיו הולכים אחרי המשכן בסוף המחנות. דגל אפרים ודגל דן בא הכתוב ויחד להם כח ואיילות אלה לשון כח וגבורה. ופקודיהם ארבעה וששים אלף וארבע מאות, עדפו להם בכאן אלפים פחות שלש מאות:

פסוק מד
פס'. בני אשר. לא הזכיר כאן את ישוה מלמד שלא הוליד:

פסוק מו
פס'. ושם בת אשר סרח. זאת היתה מיורדי מצרים כענין שנאמר בפרשה ויגש. וסרח אחותם והזכירה בכאן ללמדך כי היתה בחיים והיתה מבאי הארץ וזה כח לדברי רבותינו וראיה לדבריהם על אחיה השילוני שראה את עמרם ולא נגזרה גזירה על שבטו של לוי שנאמר (במדבר יא) במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקודיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה אשר הלינותם עלי. (שם א) ובני לוי לא התפקדו בתוכם. וכן הנשים לא היו במפקד האנשים. ור' יוחנן שאמר שזמרי הוא שאול בן הכנענית מזה לו כח. כי אף על פי שאמר הכתוב (שמות א':ו') וימת יוסף וכל אחיו אין שנים או שלשה מן החשבון. וכן אמרו רבותינו ז"ל אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בו חוץ. פקודי אשר שלשה וחמשים אלף וארבע מאות. עדפו בני אשר בערבות מואב שנים עשר אלף פחות מאה:

פסוק נ
פס'. בני נפתלי חמשה וארבעים אלף וארבע מאות. (עדפו) בני נפתלי על פקודי מדבר סיני (שנים עשר) אלף:

פסוק נא
פס'. אלה פקודי בני ישראל שש מאות אלף (ושלשים) אלף ושבע מאות חסרו הפקודים הללו מפקודי משה ואהרן אלף ושמנה מאות ועשרים. אבל הלוים היו שנים ועשרים אלף ונמצאו כאן שלשה ועשרים אלף (חוץ מן הבכורות שללוים):

פסוק נב
פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. לאלה תחלק הארץ וגו' תנו רבנן לאלה תחלק הארץ. יכול לכל במשמע אחד כהנים לוים גרים ועבדים טומטום ואנדרוגינס. ת"ל (במדבר י"ח:כ') ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל יצאו כהנים. ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה אלו הלוים. לשמות מטות אבותם ינחלו. יצאו גרים ועבדים שאין להם אבות. איש לפי פקודיו יתן נחלתו. יצאו נשים טומטום ואנדרוגינס שאינן איש. ופסוק זה פלוגתא דרבי יאשיה ורבי יונתן. רבי יאשיה אומר ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ שנאמר לשמות מטות אבותם ינחלו. רבי יונתן אומר לבאי הארץ נתחלקה שנאמר אלה פקודי בני ישראל שש מאות אלף ואלף שבע מאות ושלשים משונה נחלה זו מכל נחלות שבתורה שכל הנחלות חיים יורשים את המתים וכאן המתים יורשים את החיים. משל לשני כהנים אחים שהיו בעיר אחת לזה בן אחד ולזה ג' ויצאו לגורן זה נטל סאה ואלו נטלו ג' סאין

והוליכו אצל אבותם וחזרו וחלקו בשוה. כך בבאי הארץ זה נטל בית סאה ואלו נטלו ג' סאין והורישו את אבותם. וירשו מתים את החיים וחזרו וחלקו בשוה:

פסוק נד

פס'. לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט נחלתו. הרי שיצאו ממצרים עמו עשרה בנים ובכניסתם לארץ נמצאו חמשה קורא אני עליו לרב תרבה נחלתו. הרי שיצאו ממצרים חמשה בנים ובכניסתם לארץ נמצאו עשרה קורא אני עליו ולמעט תמעיט נחלתו. ואיש. יצאו נשים טומטום ואנדרונינס. לפי פקודיו. מגיד שלא נתחלקה הארץ אלא לכל שבט ושבט כפי מה שהו. וכן הוא אומר (יהושע י"ז:י"ד) וידברו בני יוסף את יהושע לאמר מדוע נתת לי [נחלה] גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב עד אשר עד כה ברכני ה'. ויאמר אלהם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם וגומר. יתן נחלתו. יכול מעורבים ת"ל אך בגורל:

פסוק נה

פס'. אך בגורל יחלק את הארץ. אך מיעט. יצאו יהושע וכלב שלא קבלו נחלה בגורל, שנאמר (שופטים א':כ') ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר. ורבותינו אמרו במסכת מכות והלא חברון עיר מקלט היתה אלא פרוודה. פירוש מגרשיה של עיר נתנו לכלב והעיר עצמה עיר מקלט. וכן הוא אומר (יהושע כ"א:י"ב) ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפונה באחוזתו. וביהושע כתיב (שם יט) ויתנו בני ישראל נחלה ליהושע בן נון בתוכם. על פי ה' וגו'. לכך נאמר אך בגורל יצאו יהושע וכלב. לשמות מטות אבותם ינחלו להוציא את הגרים ואת העבדים:

פסוק נו

פס'. על פי הגורל יחלק נחלתו. מלמד שלא נתחלקה ארץ ישראל. אלא בשומא בית כור כנגד בית סאה ובית סאה כנגד בית כור:

פסוק נז

פס'. אלה פקודי הלוי נכתבו אחר נחלת ישראל לומר שאין להם נחלה בתוך ישראל. אלה משפחות הלוי. משפחת הלבני. ובפרשת ויגש כתוב (בראשית מו) לבני ושמעי וכאן לא זכר שמעי:

פסוק נט

פס'. ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אתה ללוי במצרים. מיכן אמרו יוכבד לידתה במצרים ולא הורתה במצרים:

פסוק סד

פס'. ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן הכהן וגו' כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון. במקום אחר מקדים יהושע לכלב ללמדך ששניהם שוים:

פרק כז

פסוק א

פס'. ותקרבנה בנות צלפחד בן חפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה ממשפחת מנשה בן יוסף ונו'. כיון ששמעו בנות צלפחד שהארץ מתחלקת (לזכרים ולא לנקבות) נתקבצו יחד ליטול עצה. אמרו אין כרחמי בשר ודם רחמי שמים. רחמי בשר ודם על הזכרים יותר מן הנקבות. אבל הקב"ה רחמיו על הזכרים ועל הנקבות שנאמר (איכה ג) טוב ה' לקויו לנפש תדרשנו. ואמר (תהילים קמ"ה:ט') טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. בן חפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה מגיד כשם שצלפחד היה זכאי כך היו כלם זכאין. וכשם שהיה צלפחד בכור כך היו כלם בכורי אביו של צלפכד. וכן זקנו ללמד שהיו זכאות בנות זכאי. למשפחות מנשה בן יוסף. ללמדך שכשם שהיה יוסף מחבב את ארץ ישראל כך זרעו היה מחבבה. ואלה שמות בנותיו מחלה נועה חגלה מלכה ותרצה. יכול כל הקודם בפסוק קודם במעשה ת"ל (במדבר ל"ו:י"א) ותהיינה מחלה תרצה חגלה ומלכה ונועה בנות צלפחד לבני דודיהן וגו'. מגיד הכתוב שכלם היו שקולות בזכות:

פסוק ב

פס'. ותעמודנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן ולפני הנשיאים וכל העדה פתח אהל מועד לאמר. אבא חנין אמר משום רבי אליעזר אמר מגיד הכתוב שלא עמדו אלא בשנת הארבעים שנה שמת אהרן. לפני הנשיאים וכל העדה. מגיד שהיו יושבין בבית המדרש ובאו בנות צלפחד ועמדו לפניהם. פתח אהל מועד לאמר. השיבונו על זאת ואם יש לנו חלק ואם לאו:

פסוק ג

פס'. אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קרח כי בחטאו מת ובנים לא היו לו. והוא לא היה בתוך העדה. אלו מרגלים. הנועדים על ה'. זו עדתו של קרח. כי בחטאו מת. שלא החטיא אחרים כי אם בגזירה שנגזרה על דור המדבר שלא יכנסו לארץ. ובנים לא היו לו. שאילו היה לו בן לא היינו תובעות:

פסוק ד

פס'. למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו. רבי יהודה אומר אין שם אלא נחלה נאמר כאן שם ונאמר להלן (דברים כ"ה:ו') יקום על שם אחיו המת. מה להלן בנחלה אף כאן בנחלה, כי אין לו בן. חכמות דרשניות היו טעמא דאין לו בן הא אם היה לו בן לא היינו תובעות. תנה לנו אחוזה. לא בחקה ולא בחצופות אלא מן הדין:

פסוק ה

פס'. ויקרב משה את משפטן לפני ה'. אמר רבי חידקא שמעון השוקמני היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא אמר יודע היה משה שהבנות נוחלות אלא לא היה יודע אם נוטלות בראוי כבמוחזק ואם לאו. ראויה היתה פרשת נחלות שתכתב על ידי משה רבינו אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידן לפי שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב:

פסוק ו

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. זה סמוך למעלה לפרש משפט בנות צלפחד:

פסוק ז

פס'. כן בנות צלפחד דוברות נתן תתן להם אחוזת נחלה בתוך אחי אביהם והעברת את נחלת אביהם להם. יפה תבעו בנות צלפחד וכן כתוב לפני במרום. נתון תתן להם אחוזת נחלה. זו נחלת אביהן. והעברת את נחלת אביהם להם. מגיד שבנות צלפחד נטלו שלשה חלקים בנחלה. פשוט וחלק חלק אביהן שהיה בכור. וחלק אבי אביהן. רבי אליעזר בן יעקב אומר אף חלק אחי אביהן:

פסוק ח

פס'. ואל בני ישראל תדבר לאמר איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו. לאמר שיהא הדבר נוהג לדורות. איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו. רבי אומר אין מעביר נחלה אלא בת. הואיל ובנה ובעלה יורשין אותה:

פסוק ט

פס'. ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחי אביו. אלו דודין מן האב:

פסוק יא

פס'. ואם אין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה והיתה לבני ישראל לחקת משפט כאשר צוה ה' את משה. משפחת אב קרויה משפחה יצאו משפחות אם. והיתה לבני ישראל לחקת משפט. (הורעה) כל הפרשה כולה להיות דין. כאשר צוה ה' את משה. סדר נחלות במקרא ממועט והלכות מרובות תנן התם בבבא בתרא. יש נוחלין ומנחילין נוחלין ואין מנחילין. הבן קודם לבת וכל יוצאי ירכו של בן קודמין. אפי' בת הבן קודמת לדודתה אחות אביה שנאמר איש כי ימות ובן אין לו עיין עליו מכל מקום שאם יש לו זרע בן כל שהוא הוא קודם לבת. והבן יורש את אביו בקבר ומנחיל לבן בנו אבל אם אין לו בן ולא זרע לבן כי אם בת. הבת ובת הבת קודמת לאביו של מת. וכל יוצאי ירכה של בת קודמין לאחים. האחים קודמין לאחי האב וכל יוצאי ירכו. כיצד מי שמת ואין לו לא בן ולא בת ולא יוצאי ירכו של בן ושל בת ויש לו אחים. ויש לו למת אב. האב קודם לאחיו שנאמר והעברתם את נחלתו לבתו וכשאר היורשים כתיב ונתתם את נחלתו. מלמד שהבת מעברת הנחלה מן אבי אביה ונוטלתה.

אבל אין שאר היורשין מעבירין נהלה מן האב לפי שהאב קודם לכל יוצאי ירכו והנחלה ממשמשת והולכת עד ראובן לפי שאין השבט כלה. ואם אין שם אחי אב ולא יוצאי ירכו חוזרין על הקרוב שבמשפחה. והאחין מן האם לא נוחלין ולא מנחילין. והבן יורש את אמו. והיא אינה יורשת את בנה. וכן הבת יורשת את אמה שנאמר וכל בת יורשת נחלה ממטות בני ישראל. וכן מצאנו בת יורשת שני מטות זו שאביה משבט אחד ואמה משבט אחר ומתו וירשתן. והבן קודם לבת בנכסי האם ובנכסי האב. ובנות האחיות נוחלין ולא מנחילין. האשה את בנה והאשה את בעלה מנחילות ולא נוחלות. והאחים מן האם לא נוחלין ולא מנחילין. ומנין שהבעל יורש את אשתו שנאמר (במדבר ל"ו:ט') וכל בת יורשת נחלה. ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר ואי זו היא סיבת נחלה למטה אחר זו בעלה שהוא אחר והוא יורשה והנחלה מסובבת לו:

פסוק יב

פס'. ויאמר ה' אל משה עלה אל הר העברים. זו נחלת בני ראובן ובני גד שבשעה שנכנס משה לנחלת בני ראובן ובני גד שמחו. ואמר כמדומה אני שהתיר לי נדרי התחיל שופך תחנונים. ללמדך שאפילו אדם יודע שנגזרה גזירה עליו אל ימנע עצמו מן הרחמים ומן התחנונים שנאמר (דברים ג) ואתחנן אל ה' במיני תחנונים. בעת ההיא. בשעה שנחלקה הארץ לבני גד ולבני ראובן שנאמר (שם) ואת הארץ הזאת ירשנו כעת ההיא לאמר. הודיעני אם נכנס אני ואם לאו:

פסוק יג

פס'. וראיתה אותה ונאספת אל עמך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך. מלמד שנתאוה משה למות כמיתתו של אהרן:

פסוק יד

פס'. כאשר מריתם פי במדבר צין במריבת העדה להקדישני במים לעיניהם הם מי מריבת קדש מדבר צין. אמר רבי אלעזר המודעי בוא וראה כמה חביבין צדיקים לפני הקב"ה שככל מקום שמזכיר מיתתן. שים מזכיר סורחנן. וכל כך למה כדי שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם לומר מעשים היו להם בסתר ולכך מתו. וכן בארבעה מקומות מזכיר מיתת בני אהרן ושם מזכיר סורחנן להודיעך שלא היתה בהם אלא זו בלבד. וקל וחומר ומה אם בשעת הכעס חס הקב"ה על הצדיקים בשעת רצון לא כל שכן. וכן הוא אומר (ישעיהו מ"ט:ח') בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך וגו' הם מי מריבת קדש מדבר צין. לא היה בהם שום דבר אחר:

פסוק טו

פס'. ויאמר משה אל ה' לאמר. בוא וראה שבחן של צדיקים שכשנפטרין מן העולם מניחין צורך עצמן ועוסקין בצרכי צבור לאמר השיבני על זאת והודיעני אם ממנה אתה עליהן פרנס. עד שהשיבו הקב"ה שנאמר קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו. אמר רבי אלעזר בן עזריה בארבעה מקומות ביקש מהקב"ה והושיבו:

פסוק טז

פס'. יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה. מגיד שכל הרוחות אין יוצאות אלא מלפניו. רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר זה סימן יהא בידך שכל זמן שהאדם נתון בחיים נפשו ביד קונו. שנאמר (איוב י"ב:י') אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. איש על העדה. זה יהושע שנאמר קח לך את יהושע בן נון איש וגו'. ולמה פרטו הכתוב שלא להטיל מחלוקת בין בניו ובין בני אחיו:

ר' תנחומא דרש יפקוד ה' אלהי הרוחות. אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם אלהי הרוחות אתה. ומבין מה בלב כל אחד ואחד. ודעת כל הבריות גלויים לפניך שאין דעתן של בניך דומה זה לזה. מנה עליהם פרנס שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו. ד"א יפקוד ה' רוצה היה משה רבינו שיהו בניו יורשים שררתו והתחיל לבקש מלפני הקב"ה יפקוד ה' וגו. א"ל הקב"ה (משלי כ"ז:י"ח) נוצר תאנה יאכל פריה אתה יודע שהרבה שרתך יהושע והיה משכים ומעריב לבית הוועד והוא היה מסדר את הספסלים ופורש את המחצלות. קח לך את יהושע בן נון:

פסוק יז

פס'. אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם. במלחמה לא כדרך שאחרים עושין שמשלחין חיילות והן באין בסוף אלא כשם שעשה משה דכתיב (דברים ג':ב') ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו וגו'. וכן יהושע שנאמר (יהושע ה':י"ג) וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו. וכן ביואב כתב (דברי הימים א י"א:ו') ויעל בראש יואב בן צרויה ויהי לראש ואשר יוציאם בזכותו ואשר יביאם בזכותו. ד"א ואשיר יוציאם במנין ואשר יביאם במנין. כענין שנאמר (במדבר ל"א:מ"ט) עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידנו ולא נפקד ממנו איש. ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. מלמד שצאן בלא רועה כלים והולכים. מהם טורפים זאבים ומהם דורסים אריות. מהם מתים ברעב ובצמא מהם נגנבים. והם נקראים עדת ה' מלמד שבזמן שישראל לביזה השם מתחלל. שנאמר (יחזקאל לו) באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו:

פסוק יח

פס'. ויאמר ה' אל משה קח לך. מי שבלבך. קח לך מי שבדוק לך ועליו מפורש בקבלה (משלי כ"ז:י"ח) נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכובד. איש אשר רוח בו שיכול להלך כנגד רוח כל אחד ואחד מישראל. וסמכת את ידך עליו שיהא מורה הוראות בחייך שלא יהו ישראל אומרים בחיי רבו לא היה מדבר עכשיו הוא בא לדבר. ד"א וסמכת את ידך עליו שכיון שהיה יהושע נכנס היה משה משתק התורגמן עד שנכנס וישב במקומו. ד"א וסמכת את ידך עליו התמנה אותו מחייך:

פסוק יט

פס'. והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצויתה אותו לעיניהם. רבי נתן אומר העמידו מן הארץ והושיבו על הספסל:

פסוק כ

פס'. ונתתה מהודך עליו. ולא כל הודך מיכן אמרו פני משה כחמה ופני יהושע כלבנה. ולפני אלעזר הכהן (יכול) יעמוד. מלמד שהיה יהושע צריך לאלעזר ואלעזר צריך ליהושע. ושאל לו. יכול בינו לבין עצמו ת"ל כמשפט האורים. הא כיצד עומד ומדבר בשפתיו וכהן גדול משיבו על שאלותיו:

תנו רבנן כיצד שואלין השואל עומד פניו כלפי נשאל. והנשאל פניו כלפי שכינה. השואל אומר (שמואל א ל':ח') הארדוף אחרי הגדוד האשיגנו. והנשאל אומר רדוף בה אמר ה' עלה והצלח. אין שואלין לו בקול גדול שנאמר ושאל לו במשפט האורים ואין מהרהר בלבו שנאמר ושאל לו כדרך שאמור בחנה שנאמר (שם א) וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע ויחשבה עלי לשכורה. וכתיב (שם) ואלהי ישראל יתן את שאלתך אשר שאלת מעמו. ויליף שאלה משאלה. ואין שואלין אלא למלך ולאב בית דין. מנא הני מילי אמר רבי אבהו דאמר קרא ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים. (אורים. שמאירין את דבריהם על פיו). על פיו יצאו ועל פיו יבאו. הוא זה מלך. וכל בני ישראל אתו. זה משוח מלחמה. וכל העדה. זו סנהדרין:

פסוק כב

פס'. ויעש משה כאשר צוה ה' אותו. הלך ועשה בשמחה ולא הורע בעיניו בשביל בניו ובשביל בני אחיו. ויקח את יהושע. לקחו בדברים והודיעו מתן שכר פרנסי ישראל בעולם הזה ובעולם הבא:

פסוק כג

פס'. ויסמך את ידיו עליו ויצוהו. מכאן אמרו בכל מתקנא חוץ מבנו ותלמידו. בנו מדוד שנאמר (מלכים א א':מ"ז) ייטיב ה' את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך,

ותלמידו שהרי הקב"ה אמר לו למשה וסמכת את ידך עליו והוא סמך את שתי ידיו. וכן אתה מוצא באליהו שאמר לו אלישע (מ"ב ב) ויהי נא פי שנים ברוחך אלי. וכתיב (דברים ל"ד:ט') ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וגו' ככלי מלא וגדוש. ויצוהו. מה ציווי הקב"ה בשמחה אף ציווי משה ליהושע בשמחה שנאמר כאשר דבר ה' ביד משה:

פרק כח

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. לישראל:

פסוק ב

פס'. צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו. למה נסמכה פרשת יפקוד ה' לפרשת הקרבנות מלמד שאמר לו הקב"ה למשה עד שאתה מפקדיני להפקיד עליהם איש. פקוד את בני שלא ימרדו בי ושלא ימירו את כבודי. צו ציווי מיד בשעת מעשה ולדורות:

פסוק ג

פס'. ואמרת להם. להזהיר בית דין על כך אזהרה לב"ד שיעשום להקריב קרבנותם, את קרבני. זה הדם. לחמי. אלו האמורים. שנאמר (ויקרא ג':ט"ז) והקטירם הכהן המזבחה להם אשה לריח ניחוח כל חלב לה'. לאשי. אלו קמצים ולבונה. ריח ניחוחי. אלו בזיכי לבונה של לחם הפנים. תשמרו. שיהא מבוקר, להקריב לי במועדו מופנה לדון הימנו גזרה שוה נאמר כאן במועדו ונאמר להלן בפסח במועדו מלמד שדוחה את השבת:

פס'. ואמרת להם. זו אזהרה לבית דין. זה האשה אשר תקריבו לה'. שתהא הקרבתם לשם. כבשים בני שנה. למדנו לכבש שהוא בן שנה. תמימים. שיהו מבוקרים. שנים ליום. כנגד היום. מיכן אמרו תמיד של שחר היה נשחט על קרן צפונית מזרחית ושל בין הערבים נתון על קרן מערבית דרומית. על טבעת שניה. עולת תמיד. עולה כליל. תמיד אפילו בשבת:

פסוק ד

פס'. את הכבש אחד למה נאמר לפי שהוא אומר ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לה' ואומר (שמות כ"ט:ל"ח) וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה שנים ליום תמיד. יכול יקריב ארבעה ת"ל את הכבש אחד תעשה בבקר. שלא להוסיף ולא לגרוע. ד"א את הכבש אחד. אם נאמר כבש למה נאמר אחד אלא מיוחד שבעדרו. וכן הוא אומר (מלאכי א':י"ד) וארור נוכל ויש בעדרו זכר:

פסוק ה
פס'. ועשירית האיפה סלת. אחד מעשרה מאיפה. סלת מן החטים. למנחה בלולה בשמן. להוציא את השלוק. כתית רביעית ההין. כתית לגזרה שוה. למנחות ולמנורה:

פסוק ו
פס'. עולת תמיד העשויה בהר סיני. מקיש עולת תמיד לעולת הר סיני. מה עולת הר סיני על גבי המזבח אף עולת תמיד על גבי המזבח. דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר מה עולת הר סיני טעונה נסכים אף עולת תמיד טעונה נסכים:

פסוק ז
פס'. ונסכו רביעית ההין לכבש האחד. חי אתה מנסך ואין אתה מנסך מזוג. בקדש הסך נסך שכר. שיתנסך בו בקודש והקדש יבלעו. רבי נתן אומר בקדש הסך נסך שכר. להביא את המים:

פסוק ח
פס'. ואת הכבש השני תעשה בן הערבים. יכול אם הקריב בבקר לא יקריב בין הערבים. ת"ל ואת הכבש השני. מגיד שאם לא הקריב יקריב בין הערבים. ודבר זה בדבר שבית דין אנוסים או שוגגין. אבל מזידים עבר היום בטל קרבנו. במנחת הבקר וכנסכו תעשה מלמד שהזבח קריב ונסכין קריבין עמו. אשה ריח ניחוח לה'. נחת רוח לפני מי שאמר ונעשה רצונו. לה' אמר רבי שמעון בן עזאי צא וראה. כל הקרבנות שבתורה לא נאמר בהם אלהים אלהיך ולא שדי ולא צבאות אלא יו"ד ה"א שם מיוחד שלא ליתן למינים לרדות. נאמר ריח ניחוח בשור הגס ונאמר ריח ניחוח בצאן וכן בעוף ללמדך שאין לפניו לא אכילה ולא שתיה אלא שיאמר ויעשה רצונו שנא' (משלי ח':ל"ד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי:

פסוק ט
פס'. וביום השבת שני כבשים. יצא שבת לידון בקבועה להביא בו מוסף. שני כבשים בני שנה. שיהו שוין. תמימים. שיהו מבוקרים. ושני עשרונים סלת מן החטים. מנחה בלולה בשמן. כדין כל הבלולות. ונסכו. כשיעור נסכי כבש. מלמד שעבודת מקדש דוחה את השבת:

פסוק יא
פס'. ובראשי חדשיכם. יצאו ראשי חדשים לדון בדין אחד. תקריבו עולה לה' פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים:

פסוק יד
פס'. ונסכיהם חצי ההין יהיה לפר. רבי אלעזר בר' צדוק אומר הין היה במקדש. וכמין שנתות היו בו עד כאן לפר עד כאן לאיל עד כאן לכבש. זאת עולת חדש בחדשו, ולא

עולת חדש זה בחדש אחר. לחדשי השנה שלא תאמר ובראשי חדשיכם מיעוט חדשים שנים. ת"ל לחדשי השנה:

פסוק טו

פס'. ושעיר עזים אחד. מיוחד שבעדר. לחטאת לה'. לכפר על קבר התהום חטא שאין יודע בו אלא הקב"ה. על עולת התמיד יעשה ונסכו. מלמד שאין מוספין קריבין אלא בינתים בין תמיד של שחר של בין הערבים:

פסוק טז

פס'. ובחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש וגומר. קבעו הכתוב חובה. מצות יאכל. דבר הבא לשם חימוץ ממנו אתה אוכל מצות. ואיזה זה זה. חטה. ושעורה. וכוסמת. שבולת שועל. ושיפון. יצאו ארז ודוחן ופרגין ושומשמין שבאין לידי סרחון:

פסוק יח

פס'. ביום הראשון מקרא קדש. אירעו במאכל ובמשתה ובלבוש נקיה. כל מלאכת עבודה לא תעשו. מגיד שאסור בעשיית מלאכה:

פסוק יט

פס'. והקרבתם אשה עולה לה' פרים בני בקר שנים ואיל אחד. מלמד שאם לא מצא איל ומצא פרים או מצא פרים ולא מצא איל אין מעכבין זה את זה:

פסוק כ

פס'. ומנחתם סלת בלולה בשמן וכו' ועשרון וכו' ושעיר חטאת אחד מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה. מגיד הכתוב שעולת הבקר היא עולת התמיד. ומה ת"ל אשר לעולת התמיד לימד על הקרבנות שכל התמיד מחבירו הוא קודם את חבירו ויום טוב הראשון של פסח הוא בנין אב לכל הקרבנות שכל התמיד מחבירו קודם את חבירו:

פסוק כד

פס'. כאלה תעשה ליום. בכל יום ויום שלא להוסיף ושלא לגרוע. על עולת התמיד. לימד על המוספין שאין קרבין אלא בין תמיד של שחר לתמיד של בין הערבים:

פסוק כו

פס'. וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה לה'. שתהא חדשה לכל המנחות. שלא הקדימנה מנחה אחרת. מיכן אמרו אין מביאין מנחות ובכורים ומנחת בהמה קודם לעומר. ואם הביא פסול. קודם לשתי הלהם לא יביא ואם הביא בשר. ומה הפרש בין עומר לשתי הלהם. הקודם לעומר אסור לגבוה ולהדיוט. לפיכך אם קרבו לא יעלו. הקודם לשתי הלחם אסור לגבוה ומותר להדיוט. לפיכך אם קרבו יעלו. רבי טרפון אומר הואיל והעומר מתיר ושתי הלחם מתירות. אם למדתי למנחות הקדומות לעומר שהן

פסולות אף הבאות קודם לשתי הלחם יהו פסולות. אמר רבי יהודה בן נחמיה לא אם אמרת במנחות הבאות קודם לעומר שהן פסולות שלא כשרו לא לגבוה ולא להדיוט. תאמר במנחות הבאות קודם לשתי הלחם שהן פסולות שהוכשרו להדיוט. נסתכל בו רבי עקיבא וצהבו פניו אמר לו ר' יהודה בן נחמיה צהבו פניך על שהשבתה את הזקן תמה אני עליך אם תאריך ימים. אמר רבי יהודה בר' אלעאי בפסח היה הדבר וכשבאתי בעצרת אמרתי היכן הוא יהודה בן נחמיה אמרו לי הלך לבית עולמו בשבועותיכם: אמר רבי טוביהו ברבי אליעזר ז"ל חזרתי על כל עניני המועדות ולא מצאתי חג שבועות שנקרא עצרת. ורבותינו ז"ל קראו בכל מקום עצרת לחג השבועות והוא לשון תרגום דאמר אנקלוס הגר בעצרתכון. נאמר עצרת בשביעי של פסח ונאמר עצרת בשמיני של חג להקישו ללינה דכתיב (דברים ט"ז:ט"ז) בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות הוקשו זה לזה:

פסוק כז

פס'. והקרבתם עולה לריח ניחוח לה' וגו'. ומנחתם וגו'. עשרון וגומר. שעיר עזים וגומר. מלבד עולת התמיד ומנחתה תעשו תמימים יהיו לכם ונסכיהם. מה ת"ל יהיו לכם. אתה מקריב חוץ מן האמורים בתורת כהנים. פרים בני בקר שנים ואיל אחד. הרי מי שמצא פרים ולא אילים מצא אילים ולא כבשים שומע אני לא יקריב עד שימצא את כולם. ת"ל (שבעת ימים תקריבו אשה לה') אפי' אחד מהם. יהיו לכם ונסכיהם מקיש נסכים לבהמה מה בהמה נפסלה במומין או אם חסרה או אם יתירה. אף נסכין נפסלין במומין ובחסר וביתר:

פרק כט

פסוק א

פס'. ובחדש השביעי באחד לחדש מקרא קדש יהיה לכם (שבתון זכרון) [יום] תרועה מקרא קדש ולהלן הוא אומר (ויקרא כ"ג:ז') [שבתון] זכרון תרועה יהיה לכם כאן שחל בשבת כאן שחל בחול. בשבת זכרון תרועה בחול יום תרועה:

פסוק ב

פס'. ועשיתם עולה. מה נשתנה יום הזכרון שכתוב ועשיתם עולה שכל המועדות כתוב והקרבתם עולה וכאן כתיב ועשיתם עולה מפני שהאיל קרניו לשופר היו נעשות. וכן אמר רבי יהושע במסכת קינים כשהוא חי קולו אחד. נשחט קולו שבעה. כיצד שני קרניו שתי שופרות. שתי שוקיו שתי חלילים עורו לתוף מעיו לכנורות. לכך נאמר כאן ועשיתם עולה לפי שיש בו עשייה אחרת חוץ מהקרבתו. ד"א ועשיתם עולה. מלמד שכל המשמר את המועדות כראוי כאילו שותף עם הקב"ה במעשה בראשית שנאמר

(בראשית ב) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים לכך נאמר בראש השנה ועשיתם שבתשרי נברא העולם:

פסוק ז

פס'. ובעשור לחדש השביעי הזה. מה ת"ל הזה שיהוא כל התקיעות של חדש הזה שוות. מקרא קדש יהיה לכם. קדשהו בכסות נקייה:

פס'. ועניתם את נפשותיכם. וכל מלאכה לא תעשו בעצם. משונה יום הכפורים הזה שנא' בו כל מלאכה שהיא מותרת. כגון הדלקת האש ובישול וצורכי האכילה:

פסוק יא

פס'. שעיר עזים אחד. חוץ משני השעירים האמורים בתורת כהנים. ולמה נאמר בעצרת ויום הכפורים שעיר. מקיש עצרת ליום הכפורים. מה יום הכפורים יום מתן תורה אף עצרת יום מתן תורה. מפני שלוחות הראשונים ניתנו ביום הכפורים ועשרת הדברות נאמרו בעצרת. וכדי להוציא מלבן של צדוקים שאומרים מתן תורה לא היתה בעצרת לכך הוקשו זה בזה בשעיר שעיר. ולמה עולה שבעצרת מלא ללמדך שבששה בסיון ניתנה תורה ועצרת חלה להיות בששה בסיון ולא כמו שאומרים התועים עצרת לאחר השבת. כל זמן שיבוא. קימא לן דלא:

פסוק יב

פס'. ובחמשה עשר יום לחדש השביעי. קבעו המקום חובה:

פסוק יג

פס'. והקרבתם עולה וגומר ומנחתם סלת וגו'. ועשרון וגו' לניסוך המים בחג היה ר' עקיבא אומר אמרה תורה הבא עומר בפסח כדי שאברך לבם תבואה שבשדות. הבא בכורים בעצרת כדי שיתברכו לך פירות האילן. אף לניסוך המים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי ברכה. ר' יהודה בן בתירה אומר נאמר בשני ונסכיהם ונאמר בששי ונסכיה בשביעי כמשפטם נתוספו עליהם מים. נמצנו למדין לניסוך המים מן התורה. ותיקון ניסוך המים במסכת סוכה בפרק החליל:

פסוק לה

פס'. ביום השמיני. מלמד ששמיני חג בפני עצמו שנאמר ביום ולא כתיב וביום שכולם כתובים וא"ו חוץ משמיני ללמדך אין אות חסרה או יתירה בתורה והוא דבר רק. שנא' (דברים לב) כי לא דבר רק הוא מכם. עצרת תהיה לכם. אין עצירה אלא כניסה שנאמר (ירמיהו ל"ג:א') ואני עצור בחצר המטרה:

פסוק לו

פס'. והקרבתם אשה ריח ניחוח לה' פר אחד איל אחד וגו'. מלמד שאם לא מצא פר מביא איל ואין מעכבין זה את זה. פר אחד איל אחד. שבעים פרים היו נקרבים בחג כנגד

שבעים אומות העולם. ופר אחד איל אחד בעצרת כנגד ישראל גוי אחד בארץ. וכשם שהיו פרי החג מתמעטים והולכים כך הכנענים כלים וישראל אין כלים. וכן הוא אומר (שם מו) כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתיך שמה וגו' ונקה לא אנקך. כלומר לא אעשה בך נקיון כפים ולא תחסרו מן העולם. וכן הוא אומר (דברי' נא) הן עם לבדד ישכון ואומר (שם לב) ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר:

פסוק לט

פס'. אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם אלו נדרים ונדבות שמביאים ברגל. ולשלמיכם להביא שנדר קודם הרגל:

פרק ל

פסוק א

פס'. ויאמר משה אל בני ישראל. בא הכתוב להפסיק בין נדבה לנדרים. ככל אשר צוה ה' את משה מלמד שהמצות צריכות לימוד והוראה לישראל אלו הלכות שנאמרו על פה. ופירוש המצות שנתקבלו מפי משה כקבלה. ואם תאמר למה לא נכתבו בפירוש. (קהלת י"ב:י"ב) עשות ספרים הרבה אין קץ. ולא עוד אלא שנתן הקב"ה תורה שתהא עמל בה יומם ולילה (יהושע א':ח') כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל:

פסוק ב

כתוב טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם (קהלת ה':ד')

מה כתוב למעלה מן הענין (שם) כאשר תדור נדר לאלהים אל תאחר לשלמו כי אין חפץ בכסילים את אשר תדור שלם. ותניא טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר ממי שנודר ואינו משלם וממי שנודר ומשלם. טוב הוא שלא ידור כלל ונדרש הפסוק כן אע"פ שאת אשר תדור תשלם טוב אשר לא תדור כלל. וכל שכן משתדור ולא תשלם שהוא נקרא עבריין שהזהיר הקב"ה לישראל שלא יהו רגילין בנדרים ובשבועות שלא יבואו לידי עבירה אבל נשבע אדם לקיים את המצוה שנאמר (תהילים קי"ט:ק"ו) נשבעתי ואקיימה לשמור וגו'. ואע"פ שמושבע ועומד מהר סיני הוא לזרז עצמו למצוה מותר. ולמה נסמכה פרשת נדרים לפרשת הקרבנות לפי שנדרי הקרבנות כיון שעבר עליו הרגל חייב. שנאמר (דברים כ"ג:כ"ב) לא תאחר לשלמו (שם יב) ובאת שמה והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם וגו', וכתיב למעלה מן הענין (במדבר כ"ט:ל"ט) אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם ונדבותיכם וגומר. הסמיך נדרי ביטוי לנדרי הקרבנות:

וידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל. למה נאמר לפי שהוא אומר בפרשת בהעלותך (שם י) ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה. וכתיב (שם) ואם באחת יתקעו ונועדו אליך הנשיאים וגו'. יכול כל הקודם במקרא קודם את חבירו במעשה, שיהו העדה

מתכנסין קודם הנשיאים. ת"ל וידבר משה אל ראשי המטות. לבני ישראל לאמר. הואיל ונאמרו דברות בתורה סתם ופרט באחד מהם שהנשיאים קודם פורט אני בכל הדברות שהנשיאים קודם. ד"א אל ראשי המטות התר נדרים על פי מומחין. זה הדבר אשר צוה ה'. אע"פ שכל הנביאים היו מתנבאים בכה אמר ה' נתוסף [משה] שנתנבא בזה הדבר. זה הדבר אשר צוה ה'. הבעל מיפר ואין חכם מיפר. חכם מתיר ואין הבעל מתיר. ומי שנדר או נשבע ונתחרט בא אצל חכם ומתחרט ומתיר לו נדרו או שבועתו. וכשמתיר לו נדרו או שבועתו צריך החכם שיאמר בלשון הזה שרי לך ומחול לך. אבל אם אמר מופר לך מובטל לך לא אמר כלום. אמר רב יהודה אמר שמואל מנין שיש היתר לנדר ולשבועה ת"ל לא יחל דברו. הוא אינו מוחל אבל אחרים מוחלין לו ופותחין לו בחרטה אם היית יודע שכך וכך היה בא לך היית נודר אם אמר לאו זו היא חרטה והלכתא הפרת נדרים ביחיד מומחה. ובלילה ואפי' בשבת ובקרוב והלכתא נדר שהודר על דעת רבים אין לו הפרה. והני מילי לדברי רשות. אבל לדברי מצוה יש לו הפרה. מעשה במקרי דרדקי שהדירו רב אחא ע"ד רבים שהיה פושע בתינוקות והחזירו רבינא שלא נמצא מדקדק בלימוד כמותו:

פסוק ג

פס'. איש כי ידור נדר לה'. להוציא את הקטן, כי ידור נדר. את שהסמיך את נדרו לדבר שאפשר לו להנדר הרי זה נדר יכול אף בשבועה כן תלמוד לומר או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו. (מכל מקום). ומה הפרש בין שבועה לנדרים. שהנודר בחיי המלך והנשבע במלך עצמו וכן הוא אומר (מ"ב ד) חי ה' וחי נפשך אם אעזבך. לאסור אסר על נפשו. על נפשו הוא אוסר ואינו אוסר על אחרים. ד"א לאסור אסר על נפשו לפי שנאמר ככל היוצא מפיו יעשה. אין לי אלא שהוציא בפיו. קיבל עליו בנדר ובשבועה מנין ת"ל לאסור אסר על נפשו יכול אפי' נשבע לאכול נבלות וטרפות שקצים ורמשים קורא אני עליו ככל היוצא מפיו יעשה ת"ל לאסור איסר. לאסור את המותר ולא להתיר את האסור. לא יחל דברו. שלא יעשה דבריו חולין. ככל היוצא מפיו יעשה. מלמד שעובר בעשה ולא תעשה:

פסוק ד

פס'. ואשה כי תדר נדר לה'. מקיש אשה לאיש. מה איש עובר על בל יחל ועל בל תאחר אף אשה. ואסרה אסר בבית אביה בנעוריה. יכול אפי' קטנה. ת"ל ואישה. פרט לקטנה. מיכן אמרו בת שתים עשרה שנה ויום אחד נדריה קיימין. כי תדור נדר. את שהסמיכה נדריה לדבר שאפשר להנדר ואם לאו אינו נדר. ואסרה אסר. אין אסר אלא שבועה. וכן

(איסר) הוא אומר ואסרה אסר על נפשה בשבועה. בבית אביה בנעוריה. נעורים שבבית אביה ולא נעורים שבבית בעלה. (להוציא) את שנתאלמנה או נתגרשה מן האירוסין:

פסוק ה

פס'. ושמע אביה. להוציא את החרש. ושמע אביה אפי' השמיעוהו אחרים: והחריש לה אביה. שיהא מתכוין לה. שאם נדרה בתו ואמר סבור הייתי שהיא אשתי הרי זה יחזור (ויפרש). והחריש לה. עד שיהא מתכוין לה. וקמו כל נדריה. שאם נדרה וקיים וחזר והיפר שומע אני שהוא מופר מה אני מקיים וקמו כל נדריה. עד שלא יפר. וכל אסר אשר אסרה על נפשה יקום. מגיד על נדר שאם קיים שעה אחת אינו רשאי להפר:

פסוק ו

פס'. ואם הניא אביה אותה ביום שמעו. הנאה זו הפרה. כשם שהאב מניא כך הבעל מניא. שנאמר ואם ביום שמוע אישה יניא אותה. מה הבעל עשה ?ו חרישה ושמיעה ביום נדר אף האב כן. וה' יסלח לה. אם נדרים המופרים הרי שנדרה ובטלה מלבו והלכה ועשתה מזידה מנין שצריכה סליחה תלמוד לומר וה' יסלח לה. אם נדרים המופרים צריכין סליחה קל וחומר לנדרים שאין מופרים. כי הניא אביה אותה. אם הניא האב מופר ואם לאו אינו מופר:

פסוק ז

פס'. ואם היו תהיה לאיש. (כג) זו ארוסה (שכבר) נאמר ואם בית אישה נדרה בנשואה דברי רבי יאשיה. רבי נתן אומר אחד זו ואחד זו שנאמר ואם בית אישה לא בא הכתוב לחלק אלא רשותן שכל זמן שהיא בבית אביה אביה ובעלה מפירין נדריה. ונדריה עליה. נדרים שבאו עמה מבית אביה לבית בעלה. ואת מבטא שפתיה. אין ביטוי אלא שבועה כענין שנא' (ויקרא ה':ד') או נפש כי תשבע לבטא בשפתים:

פסוק ח

פס'. ושמע אישה. להוציא את החרש. והחריש לה. עד שיהא מתכוין לה שאם נדרה אשתו ואמר סבור הייתי שהיא בתי הרי יחזור ויפר. וקמו כל נדריה, שאם נדרה וקיים וחזר והפיר שומע אני יהא מופר ומה אני מקיים. והפר את נדרה עד שלא קיים או אף משקיים. תלמוד לומר יקומו מגיד הכתוב שכל נדר שקיים שעה אחת אינו יכול להפר:

פסוק ט

פס'. ואם ביום שמוע אישה יניא אותה. לימד בבעל שהנאה היא הפרה. ולימד בבעל שעשה חרישה ושמועה ביום נדר. והפר את נדרה אשר עליה. נדרים שעליה מיפר ולא מיפר עד שלא נדרה. מה שאין כן בעצמו שהוא מפר נדר עצמו עד שלא נדר כגון שאם אמר בראש השנה כל נדר שאני עתיד לידור יהו בטלין אלא באשתו כתוב אשר עליה

נדרים שהם עליה מפר. ד"א אישה יקימנו ואישה יפירנו. את שבא לכלל הקים. בא לכלל היפר. וה' יסלח לה. הרי שנדרה וביטלה.

פסוק י

פס'. ונדר אלמנה וגרושה. מן הנישואין. את אומר מן הנישואין או אינו אלא מן האירוסין אתה דן הואיל ובעולה אין אביה מפר לה ואלמנה וגרושה אין אביה מפר לה. מה בעולה שיצאת מרשות אב אף אלמנה וגרושה מן הנישואין:

פסוק יב

פס'. ואם בית אישה נדרה. זו נשואה. שהרי ארוסה למדנו מן ואם היו תהיה לאיש דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר זו יתומה בחיי האב (שנתקדשה) ונתגרשה כשהיא קטנה שאין לאביה רשות בה:

פס'. ושמע אישה. אין לי אלא ששמע הוא השמיעוהו אחרים מנין ת"ל וקמו כל נדריה וכל איסר. והחריש לה. (כט) זו חרישה לקיים:

פסוק יג

פס'. ואם הפר יפר אותם ביום שמעו. נתנה תורה לרשות להפר כל היום. כל מוצא שפתיה לנדריה. להוציא את האפטרופוס. אישה הפרם. אם הפר הבעל מופר ואם לאו אינו מופר שנאמר אישה הפרם ולא אפוטרופוס. ר' יונתן אומר מצאנו בכל מקום ששלוחו של אדם כמותו:

פסוק יד

פס'. כל נדר וכל שבועת איסר לענות נפש. למה נאמר לפי שהוא אומר והפר את נדרה אשר עליה שומע אני אף נדרים שאין בהם עינוי נפש. ת"ל לענות נפש לא אמרתי אלא נדרים שיש בהם עינוי נפש:

פסוק טו

פס'. ואם החרש יחריש לה אישה מיום אל יום. מעת לעת. דברי רבי שמעון בן יוחאי:

פסוק טז

פס'. ואם הפר יפר אותם אחרי שמעו. אחר קיום הנדר ולא אחרי שמעו ממש. שכל היום מפר ובלבד שלא יקיים הנדר מתחלה. ונשא את עונה. מלמד שהוא מכונס תחתיה לעון. והרי דברים קל וחומר ומה אם מדת פורענות מועטת הגורם תקלה לחבירו הרי הוא מוכנס תחתיו קל וחומר למדה טובה מרובה:

פסוק יז

פס'. אלה החוקים אשר צוה ה' את משה בין איש לאשתו בין אב לבתו. מקיש את האב לבעל ואת הבעל לאב בכל המדות שאמרנו. בנעוריה בית אביה. בנערה המאורסה הכתוב מדבר. שאביה ובעלה מתירין לה.

פרק לא

פסוק א

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר. נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים. הודיעך הכתוב שבחן של צדיקים שאין נפטרין מן העולם עד שנוקמין נקמת ישראל שהיא נקמת מי שאמר והיה העולם. מאת המדינים והלא מואבים היו אלא בתחלה היה להם תגר זה עם זה שנאמר (בראשית ל"ו:ל"ה) המכה את מדין בשדה מואב. וכשבאו להלחם עם ישראל עשו שלום זה עם זה שנא' (במדבר כ"ב:ז') וילכו זקני מואב וזקני מדין מדינים שהיו מדיינין עם ישראל, אחר תאסף אל עמך. מלמד שמלחמת מדין מעכבת מיתתו של משה. ואף על פי כן הלך ועשה בשמחה שנאמר וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם. אזדרזו כענין שנא' (דברים ג) חלוצים תעברו. ויהיו על מדין לתת נקמת ה' במדין. אמר להם לא נקמת בשר ודם אתם נוקמין אלא נקמת מי שאמר והיה העולם (נחום א':ב') אל קנוא ונקם [ה' נקם ה'] ובעל חמה:

פסוק ד

פס'. אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא. להביא שבטו של לוי דברי רבי עקיבא:

פסוק ה

פס'. וימסרו מאלפי ישראל. מגיד הכתוב שהיו בני אדם כשרין וצדיקים ומסרו נפשם על הדבר. ר' נתן אומר אחרים מסרום. איש פלוני כשר יצא למלחמה. ר' אליעזר אומר בוא וראה כמה חיבתן של רועי ישראל על ישראל. בתחלה הוא אומר (שמות י"ז:ד') מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלוני. אבל כיון ששמעו שמיתת משה נתלית על מדין היו מתחבאין שלא ללכת ואף על פי כן נמסרו על כורחן שנאמר וימסרו מאלפי ישראל:

פסוק ו

פס'. וישלח אותם משה אלף למטה וגומר. מלמד שהיו שקולים כפינחס. ופינחס היה שקול כנגד כולם. ומפני מה הלך פינחס ולא הלך אלעזר לפי שהלך פינחס לנקום נקמת אבי אמו. שנאמר (בראשית ל"ז:ל"ו) והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר סריס פרעה שר הטבחים כמאן דאמר (שמות י') ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל מבנות יוסף שפלטו אל מן העבירה. דבר אחר שפטפט ביצרו:

טוביהו בר' אליעזר אמר מפני מה הלך פינחס מפני שהוא הכה כזבי בת צור המדינית אמר הקדוש ברוך הוא אתה התחלת במצוה עליך לגמרה. כשם שהרגת את הבת תהרוג את אביה אתה קידשת את שמי מתחלה עליך לקדש לבסוף לפי שמעלין בקודש ולא מורידין. וכלי הקדש. זה הארון. שנאמר (במדבר ד':כ') ולא יבואו לראות כבלע את

הקדש. וחצוצרות התרועה בידו. (עמו) ברשותו כיוצא בו (בראשית כ"ד:י') וכל טוב אדוניו בידו:

פסוק ז

פס'. ויצבאו על מדין כאשר צוה ה' את משה. הקיפוה משלש רוחותיה רבי נתן אומר נתנו להם רוח רביעית כדי שיברחו:

פסוק ח

פס'. ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם. למה לי לומר חמשת מלכי מדין. ללמדך שכשם ששוו כולם בעצה כך שוו כולם בפורענות. ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב. מה היה לו לבלעם במדין והא כתיב (במדבר כ"ד:כ"ה) ויקם בלעם וילך וישב למקומו. ומקומו היה ארם נהרים אלא מלמד שבא למדין ליטול שכרו לאחר שנפלו מישראל ארבעה ועשרים אלף בא למדין ונלכד עמהם בחרב. ומשלו חכמים לבלעם משל גמלא דאזל למבעי קרני אודני דהוו ליה גזרינהו מיניה. בא בלעם לבקש ממון וחתכו ישראל את ראשו. רבי נתן אומר בבית דין הרגוהו:

פסוק ט

פס'. וישבו בני ישראל. היו שורפין את המטלטלין ובוזזים את הכסף ואת הזהב. וכן הוא אומר (נחום ב':י') בוזו כסף בוזו זהב:

פסוק י

פס'. ואת כל עריהם במושבותם. זה בית ע"ז שלהם. ואת כל טירתם שרפו באש. מקום נוטרין ע"ז שלהם:

פסוק יא

פס'. ויקחו את כל השלל וגו' ויביאו אל משה ואל אלעזר הכהן אל המחנה. מלמד שהיו בני אדם כשרין וצדיקים ולא נחשדו על הגזל כענין שנאמר (יהושע ז':א') ויקח עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה מן החרם. אבל כאן ויביאו אל משה ואל אלעזר הכהן:

פסוק יג

פס'. ויצאו משה ואלעזר הכהן וכל נשיאי העדה לקראתם. לפי שחנו מחוץ למחנה מפני הטומאה:

פסוק יד

פס'. ויקצוף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות. מגיד שאין הסירחון תלוי אלא בגדולים:

פסוק טו

פס'. ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה. אמר לו פינחס, אדונינו כשם שפקדתנו כן עשינו:

פסוק טז

פס'. הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם. נתן להם עצה להעמיד נשיהם ובנותיהם לזמה כדי שיכעוס עליהם הקדוש ברוך הוא שכל זמן שישראל עושין רצון המקום הוא נלחם באויביהם שנאמר (שמות יד) ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. ובזמן שאין עושין רצונו ויהפך להם לאויב והוא נלחם בם:

פסוק יז

פס'. ועתה הרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש. זו בעולה. למשכב זכר. הראוה ליבעל אע"פ שלא נבעלה הרוגו. שנה עליהם להפסיק הענין:

פסוק יח

פס'. וכל הטף בנשים. מיכן אמר רבי שמעון בן יוחאי גיורת פחותה משלש שנים ויום אחד כשרה לכהונה. שהרי פינחס היה עמהם ואמר להם משה החיו לכם. ומניין היו יודעין אי זו היא אשר לא ידעה משכב זכר, אמרו רבותינו לפני הארון העבירן לפני הארון כל שארון קולטתה בידוע שלא ידעה משכב זכור:

פסוק יט

פס'. ואתם חנו מחוץ למחנה. למה נאמר לפי שהוא אומר (במדבר י"ט:י"ד) וכל אשר באהל יטמא. שומעני אף הקש והעצים והאבנים והאדמה במשמע ת"ל (שם) ולקח אזוב וטבל במים איש טהור וגו' מפורש בברייתא זאת חוקת התורה. וכל אשר באהל הא למדנו (לשבעה) כלים מכל כלי עץ או בגד או עור או שק. ולכלי מתכות דכתיב אך את הזהב ואת הכסף ואת הנחשת את הברזל את הבדיל ואת העופרת כלי חרס מניין ת"ל (שם יט) וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו. לאדם מניין ת"ל ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים. לא בא לכלל חיטוי לא בא לכלל טומאה. אתם ושביכם, מה אתם בני ברית אף שביכם בני ברית:

פס'. וכל בגד וכל כלי עור. למה נאמר לפי שנאמר (ויקרא י"א:ל"ב) או בגד או עור או שק אין לי אלא שק מניין לעשות כל מעשה עזים כשק אמרת קל וחומר הוא מה המת חמור עשה בו כל מעשה עזים כשק שרץ הקל אינו דין שנעשה כל מעשה עזים כשק:

פסוק כא

פס'. ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה. כיצד יהיה משה קיים ואלעזר מורה הלכה. אמר רבי אלעזר בן עזריה בשלשה מקומות בא משה לכלל כעס ובא לכלל טעות. חדא (ויקרא י':ט"ז-י"ז) ויקצף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן [וגו'] מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש. והשני (במדבר כ':י') ויאמר להם שמעו נא המורים (ואומר) (שם) וירם משה את ידו ויך את הסלע וגו'. והשלישי ויקצף משה על פקודי

החיל. ויאמר אלעזר הכהן. ויש אומרים משה נתן לו רשות לדבר בפניו שלא יאמרו ישראל בחיי רבך לא היית מדבר עכשו אתה מדבר. דבר אחר שאמר הלכה משמו בפניו כענין (אסתר ב׳:כ״ב) ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי:

פסוק כב

פס׳. אך את הזהב ואת הכסף. כלים. אתה אומר כלים או אינו אלא גלמים. רבי יוסי הגלילי אומר אמור אך את הזהב אך חלק בכלים הכתוב מדבר ולא בגלומין:

פסוק כג

פס׳. כל דבר אשר יבוא באש. כגון האסכלין והסכינין והשפודין והלפוסין. וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים. כגון הכוסות והקיתונות קל וחומר ומה אם מי שאינו טעון טבילה טעון הזאה טעון טבילה אינו דין שיטעון הזאה:

פסוק כד

פס׳. וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וטהרתם ואחר תבאו אל המחנה. למה נאמר לפי שהוא אומר (במדבר י״ט:ז׳) בחלל חרב בא הכתוב ולימד על החרב שהיא טמאה טומאת שבעה. ואחר תבאו אל המחנה. בהערב שמש ולהלן הוא אומר (דברים כ״ג:י״ב) וכבוא השמש יבוא אל תוך המחנה. בוא וראה לפי חיבת הדבר טומאתו. שהרי הבהמה נבלתה מטמא עד הערב. והאדם מטמא שבעה לפי חיבתו של דבר היא טמאתו. כל כך למה שלא יעשה אדם עצמות אביו תרוודין. וזו היא תשובה שהשיבו חכמים לצדוקין שהיו אומרין מפני מה אתם אומרים כתבי הקדש מטמאין את הידים ואמר להם מפני חיבת קדושתם. ד״א ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא למה נאמר פרשה זו באלעזר מפני שצריכין הזאה היו שלישי ושביעי מאפר פרה. ופרה אדומה נעשית על ידי אלעזר הכהן שנאמר (במדבר י״ט:ג׳) ונתתם אותה אל אלעזר הכהן באלעזר היתה נעשית באלעזר היתה הוראתה. ולמה טומאת המת צריכה הזאה בשלישי ובשביעי כנגד הבכי וההספד. שלשה לבכי שבעה להספד. וטהרתם ואחר תבואו אל המחנה. אחר כן זה אחד מעיטור סופרים שמנו חכמים במקרא ארץ שמים מצרים עיטור סופרים. אחר תעבורו אחר תלך אחר תאסף ואחר תבואו אל המחנה:

פסוק כה

פס׳. וידבר ה׳ אל משה לאמר. שא [את] ראש מלקוח השבי באדם ובבהמה. אדם אלו הנשים אשר לא ידעו משכב זכר. וכן הוא אומר (ישעיהו מ״ד:י״ג) ויעשהו כתבנית איש כתפארת אדם לשבת בית. איש זה זכר. אדם זו נקבה. צלמים זכרים ונקבות:

פסוק כז
פס'. וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה. נאמר באברהם (בראשית י"ד:כ"ד) ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם. וכן הוא אומר בדוד (שמואל א ל':כ"ד) כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו. וכתיב (שם) ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחוק ולמשפט לישראל עד היום הזה. ידענו שהיה חוק לישראל בא מימות משה רבינו אלא שחידש דוד ההלכה להיקבע בישראל ונקרא על שמו חק זה מפני שעמד בפרץ כנגד כל איש רע ובליעל ואמר (שם) ומי ישמע לכם לדבר הזה. וכן בל מצוה ומצוה שמשתכחת מישראל ובא נביא או חכם לחדשה על בוריה כאלו הוא קבלה מהר סיני שנאמר (שיר השירים ו':ט') ברה היא ליולדתה:

פסוק כח
פס'. והרמות מכס לה'. ונתתם לאלעזר הכהן תרומת ה', מלמד שהכהנים אין זוכין אלא משלחן גבוה:

פסוק ל
פס'. וממחצית בני ישראל תקח אחד אחוז מן החמשים. זו היא תרומה שאמרו תרי ממאה:

פסוק לב
פס'. ויהי המלקוח יתר הבז אשר בוזו עם הצבא. מה שנותרו ממה שהשחיתו במלחמה:

פסוק מח
פס'. ויקרבו אל משה הפקדים אשר לאלפי הצבא. ולא נפקד ממנו איש. לא נחסר ממנו:

פסוק נ
פס'. ונקרב את קרבן ה'. אמר להם קרב וזה למה. שמא מעלתם בבנות מדין אמרו לו לא נפקד ממנו איש לא חטא ממנו איש אלא אם מידי העבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו מלמד שהיו כולם צדיקים. איש אשר מצא כלי זהב. אצעדה. צמידי הרגלים שצועדות בו. צמיד. של זרוע. טבעת כמשמעו. עגיל כענין שנא' (יחזקאל ט"ז:י"ב) ועגילים על אזניך. כומז כמו דפוס של בית הרחם כאן מקום זמה ומתרגמינן מחוך שמביא לידי מחוך, מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים לומר לך כל המסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף. וכל המסתכל בעקיבה של אשה כאלו מסתכל במקום התורף. וסוף שהוא בא לידי עבירה. (ס) וכל שעסקו עם הנשים שאורו רע כגון אותם שמנו חכמים במסכת קידושין בפרק עשרה יוחסין כגון הבלן והצורפים וכו':

פסוק נג
פס'. אנשי הצבא בזזו איש לו. והלא כבר נאמר ויביאו אל משה וכתיב וחצית את המלקוח. אלא הבזה של כסף ושל זהב בזזו איש לו אבל השבי של אדם והמלקוח של בהמה חלקו ביניהם. זה הוא שאמר יתר הבז אשר בזזו עם הצבא:

פסוק נד
פס'. ויקח משה ואלעזר הכהן מאתם. משה עיקר. ויביאו אותו אל אהל מועד זכרון לבני ישראל לפני ה' נאמר כאן לפני ה'. ונאמר להלן (שמות ל':ט"ז) ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל [וגו'] לזכרון לפני ה'. מה להלן לתרומת הלשכה אף אלו לתרומת הלשכה. מיכן אמרו לשכת (חטאים) היתה שם וכל מי שמתנדב כלי כסף או כלי זהב זורקן שם:

פרק לב

פסוק א
פס'. ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד. ממה שהביאו מן המדיינים העשירו בני ראובן ובני גד להודיע מה גרם:

פסוק טז
פס'. ויאמרו (אליו) גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו. אמר להם משה לא כשאתם אומרים אלא בנו לכם ערים לטפכם וגדרות לצנאכם וגו':

פסוק יז
פס'. ואנחנו נחלץ חושים. נזדרז למלחמה מזורזים ומהירים לפני בני ישראל וכן הוא אומר ביהושע (יהושע כ"ב:ז') ולראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה אמר יהושע לאמר זכור את הדבר אשר צוה אתכם משה עבד ה' עד אשר יניח ה' לאחיכם וגו'. ויאמר אליהם משה אם תעשון את הדבר הזה. מלמד שלא נאסר להם לשבת בעבר הירדן ולא הדבר תלוי אלא שלא יניאו בני ישראל מעבור אל הארץ. ואעפ"כ גלו קודם שגלו יושבי הארץ. שנאמר (דברי הימים א ה':כ"ו) ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי:

פסוק כ
פס'. ויאמר משה אליהם אם יעברו בני גד ובני ראובן. מיכן אמרו כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי בהין קודם ללאו. שנאמר אם יעברו ואם לא יעברו ובתנאי קודם למעשה וכל תנאי שאי אפשר לקיימו אינו תנאי. ומפני מה נתחברו בני גד ובני ראובן בדבר זה לשבת מעבר לירדן מזרחה. מפני שהיו בני גד עם ראובן בדגל אחד. ושמעון לפי שנפלו מהם במעשה זמרי ארבעה ועשרים אלף לא רצו להיחלק מישראל.

וחצי שבט המנשה לפי שגרם מנשה בן יוסף לשבטים לקרוע בגדיהם על מעשה הגביע הנמצא באמתחת בנימין לפיכך נקרעה נחלתם חציה בארץ וחציה מעבר לירדן:

פסוק לא

פס'. ויענו בני גד ובני ראובן לאמר את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה. וכן הוא אומר (יהושע ד':י"ג) בארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה' למלחמה אל ערבות ירחו:

פסוק לח

פס'. ואת נבו ואת בעל מעון (סד) מוסבות שם. מקום הוא:

פסוק מב

פס'. ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנותיה ויקרא לה. לה מפיק ה"א מלמד שלא עמד אותו השם שקרא לה נבח בשמו:

פרק לג

פסוק א

כתוב טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדינים וכעס: (משלי כ"א:י"ט)

אמר טוביהו ברבי אליעזר טוב היה להם לישראל שהיו חונים במדבר ויושבים בצלו של הקב"ה ממה שהיו יושבים בארץ מצרים שהיו מדיינים אותם ומכעיסין אותם משועבדים תחת יד פרעה ללבון הלבנים שהרי היתה ארץ מצרים מעולה שבארצות שנאמר (בראשית יג) כגן ה' כארץ מצרים. ואע"פ שלא הוזכרו שמות הערים שהיו יושבין בהם ישראל כי אם גושן ורעמסס ופיתום. אבל המדבר שכתוב בו (ירמיהו ב':ו') ארץ ערבה ושוחה ארץ ציה וצלמות וגומר. וכתיב (דברים ח':ט"ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וגו'. ואומר (יהושע יג) אני ידעתיך במדבר בארץ. תלאובות. ואפילו הכי הוזכרו שמות מסעי בני ישראל ומחנותם מרעמסס עד בית הישימות עד מעברות הירדן ללמדך שחביבין היו מסעות וחניות בני ישראל במדבר משיבתן בארץ פתרוס לפי שכל זמן שהיו ישראל במדבר היו ענני כבוד מסובבות אותם. ומאכלם ומשתיהם לחם אבירים ומי באר שנא' (דברים ב':ז') זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר. אשר לא עשה כן לכל גוי ולא. עתיד לעשות שנאמר (שמות ל"ג:ט"ז) ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה:

אלה מסעי בני ישראל. אלו המסעות של ישראל אבל מסעות של הכנענים אינן מסעות לפי שהיו נוסעים על פי ה' והענן על ראשיהן. בני ישראל. מזכיר את בני ישראל בכל ענין כמלך שמזהיר את עבדיו על בנו יחידו בני פלוני הזהרו בו. בני פלוני איפה הוא. בני אנה הלך. אשר יצאו מארץ מצרים לצבאותם. כל זמן שהיו במצרים לא היו נראים צבאותם כיון שיצאו מיד נראו צבאותם. ביד משה ואהרן. וכן אמר דוד (תהילים ע"ז:כ"א) נחית

כצאן עמך ביד משה ואהרן. נחית סימן. "נסים עשית להם. "חיים נתתה להם. "ים קרעת להם. "תורה תמימה הנחלת להם:

פסוק ב

פס'. ויכתב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה'. מפני מה נכתבו המסעות כדי שיהו יודעים ישראל מה נסים נעשו להם. והיכן הרגיזו והיכן קבלו המצות. ד"א למה נכתבו המסעות שהלכו בהם ישראל במדבר כדי לעשות להם נסים לעתיד לבוא כדרך שעשה כשיצאו ממצרים שנאמר (מיכה ז':ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ואומר (ישעיהו מ"א:י"ט) אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן. ואומר (שם לה) ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת פרוח תפרח ותגל וגו':

פסוק ג

פס'. ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש ממחרת הפסח. שאכלו ואע"פ שנאמר ביהושע (יהושע ה':י"א) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי אין למדין דברי תורה מדברי קבלה שאומר ממחרת הפסח שאכלו ישראל מעבור הארץ מצות וקלוי שהיו בששה עשר בניסן אחר הקרבת העומר. וזה משמע ממחרת הפסח בחמשה עשר בניסן ואין דומין זה לזה. ומשום רבינו סעדיה בן יוסף זצ"ל אמרו ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח הוא ששה עשר בניסן ודורש הפסוק ככה. וייסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש וממחרת הפסח הוא יום ששה עשר, יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. עד שנקבצו בני ישראל מכל ערי ארץ מצרים בערב ויום אחד ונקרא יום ששה עשר ממחרת הפסח כענין שנא' (שמואל א ל':י"ז) ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם ויקרא יום שני ממחרת לליל יום ראשון. שאכילת הפסח היתה בלילה של ט"ו יום ויום ט"ז נקרא מחרת הפסח כדרך שנאמר ביהושע (יהושע ה':י"א) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי אחר הקרבת העומר:

פסוק ד

פס'. ומצרים מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים. אלו איקונות של אבן שיש שהיה להם למצרים שכשהקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה נפרע מן אלהיהם:

פסוק מ

פס'. וישמע הכנעני מלך ערד. הוא שנאמר ביהושע (שם יב) מלך ערד אחד ונקרא כנען על שם ארץ כנען:

פרק לד

פסוק א

פס'. ויאמר ה' אל משה לאמר. ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם וגו'. לשיכים מלשון סכין כלומר כלי זינם ישאו עלימו בצדיכם כשם שהצנה מקפת את האיש כך יסובבו אתכם במלחמותם:

פסוק ב

פס'. צו את בני ישראל ואמרת אליהם. להזהיר בית דין על כך שלא יוציאו לעז על הגורלות. והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום:

פרק לה

פסוק ב

פס'. צו את בני ישראל ונתנו ללוים מנחלת אחוזתם ערים לשבת. כתיב מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה. הא כיצד אלף אמה מגרש ואלפים שדות וכרמים. ד"א אלף אמה סביב סיבוב העיר היתה מחוץ לקיר העיר אלף אמה. וכן אמרו רבותינו ז"ל ערים הללו אין עושים לא ערים גדולים ולא ערים קטנים אלא בינונים. ואלפים היה להם מגרש לכל צד. ולענין הראשון ציורן כגון זה. אלו המקומות הפנויות הם היו מקום ישראל מאלף אמה היו מגרשי הערים כנגד חומה וכן אלפים אמה של שדות וכרמים כנגד המגרש:

תנו רבנן שלש ערים הבדיל משה מעבר לירדן וכנגדן הבדיל יהושע בארץ כנען. ומכוונות היו כמין שתי שורות חברון ביהודה כנגד בצר במדבר. שכם בהר אפרים כנגד ראמות בגלעד. קדש בהר נפתלי כנגד גולן בבשן:

פסוק ו

פס'. והקריתם לכם ערים ערי מקלט. תניא ר"א בן יעקב אומר מקלט מקלט כתוב על פרשת דרכים כדי שיפנה הרוצח לשם:

והערים אשר תתנו שש ערי מקלט תהיינה. שאע"פ שנבחרו שלש ערים מעבר הירדן שהבדיל משה שלש ערים עד שלא נבחרו שלשה שבארץ כנען לא היו שבעבר הירדן קולטות כאחת עד שיהו ששה:

פס'. ואת הערים אשר תתנו ללוים את שש ערי המקלט אשר תתנו לנוס שמה הרוצח ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר. ומה בין שש הערים לארבעים ושתים עיר אלא שש הערים קולטות בין לדעת בין שלא לדעת. והשאר אם נכנס להם הרוצח לנוס שמה קולטות אותם:

פסוק ח

פס'. והערים אשר תתנו שש ערי מקלט תהיינה. שאע"פ שנבחרו שלש ערים מעבר הירדן שהבדיל משה שלש ערים עד שלא נבחרו שלשה שבארץ כנען לא היו שבעבר הירדן קולטות כאחת עד שיהו ששה:

פסוק ט

פס'. וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עוברים את הירדן. למה נאמר לפי שהוא אומר (דברים ד':מ"א) אז יבדיל משה שלש ערים. מנין שצוה משה את יהושע להפריש להם ערי מקלט. (יג) ת"ל והקריתם לכם. כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען. רבי שמעון בן יוחאי אומר אשר על ירדן ירחו. מה ירחו מארץ כנען אף ירדן מארץ כנען:

פסוק יא

פס'. והקריתם לכם ערים ערי מקלט. אין והקריתם אלא הזמנה. ערים לא גדולים ולא קטנים אלא בינונים מגיד שלא היו שם אלא שווקים ובית מחיה. והשאר מפורש במסכת מכות. ונס שמה הרוצח. יכול כל רוצח ת"ל מכה נפש בשגגה, יצא האב המכה את בנו והרב המכה את תלמידו. ושליח בית דין המלקה את המחוייב מלקות שאם מת תחת ידו פטור:

פסוק יב

פס'. והיו לכם הערים למקלט מגואל. עד עמדו לפני העדה, לפני העדה למשפט. שלא יהרגנו בינו לבין עצמו:

פסוק יד

פס'. והערים אשר תתנו שש ערי מקלט. ולא שש חוץ משלש שהבדיל משה אלא עם הראשונות. שנאמר את בצר במדבר בארץ המישור לראובני וגו'. וכנגדן שלש בארץ כנען שנא' (יהושע כ':ז') ויקדישו את קדש [בגליל] בהר נפתלי ואת שכם בהר אפרים ואת קרית ארבע היא חברון בהר יהודה ולמה בארץ ישראל שלש ומעבר לירדן שלש. מפני שבגלעד רוצחנין היו שנא' (הושע ו':ח') גלעד קרית פועלי און עקובה מדם:

פסוק טו

פס'. לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם תהיינה שש הערים האלה. כנעני שהרג את ישראל בין בשוגג בין במזיד נהרג. וישראל שהרג את הכנעני בין מזיד בין בשוגג (נהרג). ומה ת"ל ולגר ולתושב בתוכם תהיינה שש הערים האלה. מלמד שלא היו קולטות עד שהופרשו כולם:

פסוק טז
פס'. ואם בכלי ברזל הכהו. תנו רבנן מפני מה לא נאמר יד בברזל. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהברזל ממית בכל שהוא אפי' במחט אפילו בצנורא לפיכך לא נתנה בו תורה שיעור. ומנין שאם השליך עליו עשת ברזל שהוא חייב ת"ל רוצח הוא מכל מקום:

פסוק יז
פס'. ואם באבן יד אשר ימות בו הכהו. מגיד שאין חייב עד שיכהו בדבר שהוא כדי להמיתו ועל מקום שהוא מת בו כגון שהוא כנגד מקום לבו או על קדקדו או על צדעיו. ומניין שאם גלגל סלעים ועמודים שהוא חייב ת"ל רוצח הוא מכ"מ:

פסוק יט
פס'. גואל הדם הוא ימית את הרוצח. אין לי אלא שהרגו באבן או בעץ או בברזל מנין שהרגו בכל דבר שהוא ממית שהוא רוצח אלא הרי אלו שלשה דברים בנין אב לכל דבר הממית ואם תאמר הואיל ובאבן ובעץ חייב בברזל לא כל שכן מלמד שאין עונשין מן הדין:

פסוק כ
פס'. ואם בשנאה יהדפנו. דחפו לתוך המים ואינו יכול לעלות משם או לתוך האור ואינו יכול להינצל חייב. שיסה בו את הכלב שיסה בו את הנחש דינו מסור בידי שמים. או השליך עליו בצדיה. שצייד לו שיהא מתכוין לו:

פסוק כא
פס'. או באיבה הכהו בידו וימת. זה שחנקו או בעטו וכל כיוצא באלו. שנאמר הכהו בידו.מות יומת המכה רוצח הוא. על רציחותו אתה הורגו ואין אתה רוצחו על רציחת שורו. גואל הדם [הוא] ימית את הרוצח. מצוה בגואל הדם. אין לו גואל הדם בפגעו בו. להביא כל האדם:

פסוק כב
פס'. ואם בפתע בלא איבה הדפו. (להוציא את השוגג). או השליך עליו כל כלי בלא צדיה. שלא צדה ושלא נתכוין לו:

פסוק כג
פס'. או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות ויפל עליו וימת. להביא את הסומא והזורק בלילה. רבי יהודה אומר להוציא את הסומא. והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו:

פסוק כד
פס'. ושפטו העדה. בין המכה ובין גואל הדם. שאם הרגו בשוגג יגלה. ואם במזיד הרגו יהרג. ד"א והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו וסמיך ליה ושפטו העדה. מיכן לשונאיו

שלא יעידו ושלא ישפטו וכדאמרינן בסנהדרין. והוא לא אויב לו יעידנו ולא מבקש רעתו ידיננו. אין לי אלא אויב אוהב מנלן סברא הוא אויב מאי טעמא לא דמרחקא דעתיה מיניה. אוהב נמי מקרבא דעתיה ליה. אין לי אלא דיני נפשות דינו ממונות מנין ת"ל על המשפטים. אחד דיני נפשות ואחד דיני ממונות. יכול כשם שדיני נפשות בעשרים ושלשה. כך דיני ממונות. ת"ל האלה. אלה צריכין עשרים ושלשה ודיני ממונות כ"ג לא צריכי:

פסוק כה

פס'. והצילו העדה את הרוצח מיד גואל הדם. עדה שופטת ועדה מצלת הרי כאן עשרים. ומנין לעדה שהיא עשרה שנאמר (במדבר י"ד:כ"ז) עד מתי לעדה הרעה הזאת לאחר שיצאו יהושע וכלב. ומנין להביא עוד שלשה. תניא מה עדים שנים אף דיינים שנים אין בית דין שקול הוסיף עליהן עוד אחד הרי כאן כ"ג:

פס'. והצילו העדה את הרוצח וגו'. מיכן אמרו בראשונה אחד ההורג נפש בין בשוגג בין במזיד היו מקדימין והולכין לערי המקלט ובית דין שולחין ומביאין אותו מי שנתחייב מיתה הרגוהו שנאמר ונתנו אותו ביד גואל הדם ומת. ומי שנתחייב גלות היו מחזירין אותו לשם שנאמר והשיבו אותו אל עיר מקלטו וגומר. אשר משח אותו בשמן הקדש. זה כהן נדול שנמשח בימיו שהרוצח חוזר במיתתו מאי טעמא היה לו לכהן גדול לבקש רחמים על דורו ולא ביקש לפיכך היה הרוצח חוזר במיתתו ולפיכך אמותיהן של כהנים היו מספקין להם מחיה לרוצחנין כדי שיתפללו על בניהם שלא ימותו. ר' מאיר אומר רוצח מקצר ימיו של אדם. וכהן גדול מאריך ימיו של אדם. אינו דין שיהא מקצר עומד לפני המאריך. לפיכך אינו יוצא עד מות הכהן הגדול. רבי אומר רוצח מטמא את הארץ ומסלק את השכינה. וכהן גדול משרה שכינה בארץ. אינו דין שיעמוד מי שמסלק את השכינה לפני מי שגרם להשרות שכינה על ישראל:

פסוק כו

פס'. ואם יצא יצא הרוצח אל גבול עיר מקלטו. אפי' פסיעה אחת. אמר רבי אלעזר בן עזריה ומה אם לענין פורענות הפוסע פסיעה אחת מתחייב בנפשו קל וחומר להולך לדבר מצוה שזוכה לו ולדורותיו. ומצא אותו גואל הדם וגו'. אין לו דמים. אפי' בכל אדם:

פסוק כח

פס'. כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן. מיכן אמרו הרג באותה העיר גולה משכונה לשכונה ובן לוי גולה מעיר לעיר. ואם גלה לפילכו פילכו קולטו. ואחרי מות הכהן הגדול ישוב הרוצח וגומר. רבי מאיר אומר אף ישוב לשירותו:

פסוק כט
פס'. והיו אלה לכם לחקת משפט. שינהוג הדבר לדורות. בכל מושבותיכם, בארץ ובחוצה לארץ:

פסוק ל
פס'. כל מכה נפש לפי עדים וגומר. (כל מכה נפש אדם). להביא את הגואל. שלא יהרוג את הרוצח בינו לבין עצמו אלא בפני העדים. דברי ר' יאשיה. רבי נתן אומר כל מכה נפש לפי עדים. לימד על בית דין שלא יהרגו את הרוצח אלא בעדים. ועד אחד לא יענה בנפש למות. בנין אב לכל מקום שנאמר בו עד הרי כאן שנים עד שיפרוט לך הכתוב אחד כדרך שפרט לך כאן ועד אחד:

פסוק לא
פס'. ולא תקחו כפר לנפש רוצח וגו', למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כ"א:ל') אם כפר יושת עליו יכול כשם שנותנין כופר למומתים בידי שמים כך יהו נותנין כופר למומתין בידי אדם ת"ל ולא תקחו כפר לנפש רוצח. מכאן אמר ר' יאשיה היוצא ליהרג וחבלו בו אחרים עד שלא נגמר דינו חייבים משנגמר דינו (חייבים).

פסוק לב
פס'. ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו. הרי שהרג נפש (במזיד) שומע אני יתן ממון (ויגלה) ת"ל ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו:

פסוק לג
פס'. ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ. הרי זו אזהרה לחנפים. ד"א ולא תחניפו את הארץ. אל תגרמו לארץ שתהא מחנפת לכם. ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה. יכול אם נערפה עגלה ערופה ואחר כך נמצא ההורג יתכפר להם ת"ל כי אם בדם שופכו:

פסוק לד
פס'. ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה. מגיד הכתוב ששפיכת דמים מטמא את הארץ ומסלקת את השכינה. אשר אני שוכן בתוכה. חביבין ישראל שאע"פ שהן מיטמאין שכינה עמהן וכן הוא אומר (ויקרא ט"ז:ט"ז) השוכן אתם בתוך טומאותם. ר' נתן אומר חביבין ישראל שכל מקום שגלו שכינה עמהן. שנאמר (שמואל א ב':כ"ז) הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים. גלו לבבל שכינה עמהן שנאמר (ישעיהו מ"ג:י"ד) למענכם שלחתי בבלה. גלו לעילם שכינה עמהן שנאמר (ירמיהו מ"ט:ל"ח) ושמתי כסאי בעילם וגומר. גלו לאדום שכינה עמהן שנאמר (ישעיה כג) מי זה בא מאדום וגו' וכשהן חוזרין שכינה חוזרת עמהן שנאמר (דברים ל) ושב ה' אלהיך את שבותך וגו'. ואומר (שיר השירים ד':ח') אתי מלבנון כלה וגו'. רבי נתן אומר משלו משל למה הדבר

דומה למלך שאמר לעבדיו אם בקשתוני הריני אצל בני וכן הוא אומר (ויקרא ט"ז:ט"ז) השוכן אתם בתוך טומאותם. ואומר (במדבר ה':ג') ולא יטמאו את מחניהם (ואומר) ולא תטמא את הארץ וגו' כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל:

פרק לו

פסוק א

פס'. ויקרבו ראשי האבות וגו' ויאמרו את אדוני צוה ה'. זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד בחמשה עשר באב הותרו השבטים לבוא זה בזה. ומאי דרוש זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד לאמר. דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה במסכת תעניות. ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר, זו סיבת הבן:

פסוק ח

פס'. וכל בת יורשת נחלה וגו'. היאך בת יורשת שני מטות זו שאביה משבט ראובן ואמה משבט שמעון ומתו וירשתן כי מתה וירתי לה בנה או בעלה מתעקרה לה נחלה שירשה זו מאמה שהיתה משבט שמעון ונעקרה משבט שמעון ונוסבת לשבט ראובן שבעלה ובנה משבט ראובן שנאמר למשפחותם לבית אבותם. פירוש שכבר הוסבה מכיון שמתה אמה שהיתה משבט שמעון וירשתה ומת אביה שהיה משבט ראובן, והוסבה הנחלה משבט שמעון לשבט ראובן. וכשהיא נישאת לאחד ממשפחות מטה ראובן ואם מתה יורשה בנה או בעלה אין כאן הסבת נחלה משבט לשבט:

פסוק ט

פס'. ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר. זו סיבת הבעל שהוא אחר משבט אחר כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל. זו מצות עשה:

פסוק יא

פס'. ותהיינה מחלה תרצה חגלה מלכה מלמד. שהיו שוות. לפיכך מקדים זו לפני זו:

פסוק יב

פס'. ממשפחות בני מנשה בן יוסף היו לנשים. נישאו להגונים להם. לפיכך (יהושע י"ז:ב') נפלו חבלי מטה בני מנשה בן יוסף עשרה. מכאן אנו למדין שאף הבנות נוטלות חלק בכורה כשהיה אביהן בכור כגון ראובן בכור שמת והניח בת ואחר כך מת יעקב דין הוא שתהא בת ראובן נוטלת שני חלקים בנכסי יעקב. וכן מצאנו בבנות צלפחד שהיו חכמניות דרשניות דאמר רבי שמואל בר רב יצחק אותה שעה היה משה רבינו יושב ודורש בפרשת יבמין (דברים כ"ה:ה') כי ישבו אחים יחדיו. אמרו לו אם כבן אנו חשובים תנו לנו אחוזה ואם לאו תתיבם אמנו. דרשניות היו שנאמר כי אין לו בן. הא אם היה לו בן לא דברנו. ופשוט שהניח בן בכור ומת אבי הפשוט אין בנו של פשוט נוטל בבכורה

מן הזקן אלא שוה בשוה חולק בנכסי הזקן עם אחיו שהיה פשוט לפי שאין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק מה שנמצא לאביו יורש פי שנים. אבל ירושה שבאת לאביו מאבי אביו לאחר שמת אין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק (שאם מת אבי אשתו אחר שמתה אשתו אין הבעל יורש בה כלום) והלכתא המחלק נכסיו על פיו ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להם את הבכור דבריו קיימין ובלבד שלא יאמר בלשון ירושה אלא בלשון מתנה. והילכתא המזכה לעובר לא קנה. והני מילי לעובר דלאו דידיה אבל עובר דיליה קנה. דניחא ליה לאיניש דמשתמען מיליה בעובר דיליה. שלח רב אחא בר עזו לקמיה דר' יוחנן בן ברוקא נכסי לך ואחריך לפלוני וראשון ראוי ליורשו אין לשני במקום ראשון כלום שאין זה לשון מתנה אלא לשון ירושה וירושה אין לה הפסק וכן הלכתא. והילכתא הכותב כל נכסיו לאשתו או לאחד מבניו בין קטן בין גדול לא עשאו אלא אפוטרופא:

פסוק יג

פס'. אלה המצות והמשפטים. שאין נביא רשאי לחדש בהם דבר מעתה. אשר צוה ה' ביד משה. נאה שליח לשולחו. אל בני ישראל. חביבין ישראל לפני הקב"ה. בערבות מואב על ירדן ירחו. בשלשה מקומות נתנה התורה. ת"ר (שם ל) לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו. שלא יאמר אדם אשנה שיקראוני רבי אשנה שיקראוני חכם שאהא זקן ואשב בישיבה אלא למוד תורה מאהבה וסוף הכבוד לבוא שנאמר (משלי ג':י"ז) קשרם על גרגרותיך. ואומר (שם) דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום:

דברים

פרק א

פסוק א

טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז':ה'):

אמר רבי טוביהו בר' אליעזר ז"ל מפני מה פתח קהלת בפסוק זה בלשון יחיד וסיים בלשון רבים לפי שהיה קהלת מקהיל קהילות בישראל ומלמדם טעמי תורה שנאמר (שם יב) ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם איזן וחיקר תיקן משלים הרבה ואומר (שם ז) טוב לשמוע גערת חכם זה קהלת. מאיש שומע שיר כסילים בבית המשתאות ומשתכרין ומניחין דברי יחיד מן המרובין לפיכך פתח קהלת לשון קהילה. (שם א) דברי קהלת בן דוד. כשם שהדבורה כולה עוקצין כך דברי שלמה כולן עוקצין בתחלה אמר (שם) מה יתרון לאדם בכל עמלו. ולבסוף אמר (שם יא) על כל אלה יביאך האלהים במשפט. ועוד אמר (שם יב) סוף דבר [את] האלהים ירא ואת מצותיו שמור. וכן (שם ז)

טוב לשמוע גערת חכם. טוב להם לישראל לשמוע גערת חכם שנאמר (משלי כ"א:כ"ב) עיר גבורים עלה חכם ואין טוב אלא תורה שנא' (שם כה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב. כלומר על המוכיח ועל המתוכח שכיון שקיבלו תוכחתו של משה רבינו זכו לברכה שנאמר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם וגו' מאיש שומע שיר כסילים אפילו הן מרובין. גערת היחיד חכם משובחת. שהרי קרח שמע למסיתין ונשתתף עמהם בבתי המשתאות וגרם לעצמו מה שגרם לכך נאמר טוב לשמוע גערת חכם ומה היתה תוכחה שהוכיח משה לישראל אלה הדברים:

אלה לשון קשה. הדברים קשה. אשר דבר משה מלמד שלא היה אדם אחד יכול להוכיחם חוץ ממשה רבינו. אל כל ישראל. לא בסתר הוכיחם אלא ברבים. ד"א אל כל ישראל. מלמד שהיה מדבר וקולו היה מהלך בכל מחנה ישראל. ד"א אלה הדברים. רבי תנחום דרש הפה שאמר (שמות ד':י') לא איש דברים אנכי זכה לומר אלה הדברים. ד"א אלה הדברים. מה כתוב למעלה מן הענין (במדבר ל"ו:י"ג) אלה המצות והמשפטים. רבי אליעזר ורבי יהושע אומר אין מעמיד מצות של מעלה אלא התוכחות של מטה שנאמר אלה הדברים ולמה הוכיחן בסוף ארבעים שנה. אמר ר' סימון שאלו הוכיחן תחלה היו אומרין מה לנו לבן עמרם אלא לאחר שעישרן ונתן להם ביזת סיחון ועוג הוכיחן מפי הגבורה. בעבר הירדן במדבר. על שעשו במדבר שנאמר (יחזקאל כ':י"ג) וימרו בי בית ישראל במדבר. בערבה. מה שעשו בשטים. מול סוף. בים סוף. בין פארן. במרגלים שנאמר (במדבר י"ג:ג') וישלח אותם משה במדבר פארן. ובין תפל. אמר רבי שמעון בן יוחאי חזרתי בכל המקומות שנסעו ישראל לידע אם נסעו ישראל בתופל ולבן. ולא מצאנו אלא דברים של תפלות שהוציאו על המן שהוא לבן. ומה היו אומרים כלום יש אדם טוחן ולא פולט. והצרות. זו מחלוקתו של קרח. ודי זהב. זה מעשה העגל. תניא כל מקום שנאמרו דברים לשון תוכחה הן. במשה הוא אומר (דברים ל"ב:ט"ו) וישמן ישורון ויבעט כיוצא בו דברי עמוס ומה הן תוכחותיו (עמוס ד':א') שמעו הדבר הזה פרות הבשן אלו בתי דינין שלהן. וכן בירמיה אומר (ירמיהו ל':ד') אלה הדברים אשר דבר ה' על ישראל ועל יהודה ומה הן תוכחותיו (שם) קול חרדה שמענו פחד ואין שלום שאלו נא וראו אם יולד זכר [וגו'] הוי כי גדול היום ההוא מאין כמוהו. וכתב (שם) ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע. וכן בדוד אומר (שמואל ב כ"ג:א') ואלה דברי דוד האחרונים. ומה היו תוכחותיו (שם) ובליעל כקוץ מונד כלחם. וכן הוא אומר (קהלת א':א') דברי קהלת בן דוד מלך. וכי אלו בלבד דיבר והלא ג' ספרים דיבר אלא מלמד שדברי תוכחת דבר שנאמר מה יתרון העושה. רבותינו אמרו משל את הרשעים בחמה ולבנה ובים שאין

להם מתן שכר. אל כל ישראל. אלו הוכיח את מקצתם היו השאר אומרים להן למה הייתם שומעין את בן עמרם מדבר באלו הדברים ולא הייתם משיבין לו דבר אם היינו שם היינו משיבין לו לכן אמר אל כל ישראל. ד"א אל כל ישראל. אמר להם הרי כולכם מקובצין כל מי שיש לו תשובה יבוא ויאמר. ד"א אל כל ישראל. מלמד שהיו כולן בעלי תוכחה ויכולין לעמוד בתוכחות. אמר ר' טרפון העבודה אם יש בדור הזה שיכול לקבל תוכחות. במדבר. הוכיחן על מה שעשו במדבר. בערבה. הוכיחן על מה שעשו על ים סוף. (תהילים ק"ו:ז') וימרו על ים בים סוף. בין פארן. הוכיחן על מה שעשו במדבר פארן. במרגלים. ובין תפל. הוכיחן על תפלות שתפלו על המן שנאמר (במדבר כ"א:ה') ונפשנו קצה בלחם הקלקל מלמד שהיו כפויי טובה. ולבן וחצרות. אם למרים הצדקת לא נשאתי פנים בחצרות ונתלבנה בצרעת שנאמר (שם יב) והנה מרים מצורעת כשלג קל וחומר לשאר בני אדם. ודי זהב. גדולה שבכולן מעשה העגל. ד"א ודי זהב ויתרתם זהב בעגל ויתרתם זהב בכפורת יבוא זה ויכפר על זה:

פסוק ב

פס'. אחד עשר יום מחורב. אלו זכו ישראל היו נכנסין בי"א יום לארץ אלא מתוך שקלקלו מעשיהן גלגל הקב"ה מ' יום למ' שנה:

פסוק ג

פס'. ויהי בארבעים שנה. מלמד שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה וכן אתה מוצא ביעקב אבינו שלא הוכיח לבניו אלא סמוך למיתה. תנו רבנן מפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו וכדי שלא יהא רואהו חבירו ומתבייש ממנו ושלא יהא בלבו עליו כלום. וכדי שיפרש ממנו בשלום שהתוכחת מביאה לידי שלום שנאמר (בראשית כ"א:כ"ז) והוכיח אברהם את אבימלך [וגו'] ויכרתו שניהם ברית. כן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתתו שנאמר (יהושע כ"ד:כ"ב) ויאמר יהושע אל כל העם עדים אתם בכם. וכן שמואל אומר (שמואל א י"ב:ג') הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו. דבר משה אל (כל) ישראל. מלמד שכל הדברות שבתורה הקלות והחמורות הזדונות והשגגות הכללות והפרטות הגופין והדקדוקין. דבר להם משה לישראל לפני הקב"ה:

פסוק ד

פס'. אחרי הכותו את סיחון מלך האמורי אשר יושב בחשבון. אחר שהעשירם מביזת סיחון ועוג אחר כך הוכיחן כדי שלא יאמרו ישראל אין בידו להכניסנו לארץ ולהפיל סיחון ועוג לפנינו לפיכך הוא בא עמנו בתוכחות. סיחון קשה ועירו קשה זהו מלך

האמורי אשר יושב בחשבון. עוג קשה ועירו קשה זהו אשר יושב בעשתרות וזה מקום המלכות:

פסוק ה

פס'. בעבר הירדן [בארץ מואב] הואיל. ואין הואיל אלא התחלה כענין (שופטים י״ט:ו') הואל [נא] ולין ויטב לבך ואומר (דה״א יז) ועתה הואלת (לשבת בארץ). באר. אין באר אלא שפירשה להם בשבעים לשון. ד״א באר אמר להם כל מי ששוכח דבר אחד מן התורה יבוא וישמענה:

פסוק ו

פס'. ה' אלהינו דבר. אמר להן לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב״ה אני אומר לכם רב לכם שבת אמר להן רב שכר אתם עתידים לקבל בישיבתכם. בהר הזה. קיבלתם עליכם התורה מניתם עליכם שבעים זקנים שרי אלפים ושרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. עשיתם לכם משכן ושלחן ומנורה וכל כלי המשכן:

פסוק ז

פס'. פנו וסעו לכם, זה ערד וחרמה. ואל כל שכניו, זה עמון ומואב והר שעיר. בערבה, זה מישור. בהר, זה הר המלך. ובשפלה. זו שפלת לוד ושפלת דרום. ובנגב ובחוף הים. זו אשקלון ועזה וקסרון. ארץ הכנעני. זה גבול הכנעני וכן הוא אומר (בראשית י׳:י״ט) ויהי גבול הכנעני מצידון. והלבנון, זה בית המקדש. מלמד שצוה אותם לבנות להם בית המקדש. שנאמר (ירמיהו כ״ב:ו') גלעד אתה לי ראש הלבנון. ד״א והלבנון. זה מלך, כדכתיב (יחזקאל י״ז:ג') בא אל הלבנון ויקח את צמרת הארז. ואומר (מ״ב יד) החוח אשר בלבנון. מלמד שנצטוו להעמיד להם מלך. עד הנהר הגדול נהר פרת. שמימיו פרין והולכין. אמרו כל הנהרות אומרין לפרת מפני מה אין קולך נשמע כדרך שקולן של כל הנהרות נשמעין אמר להן מעשי מוכיחין עלי אדם זורע בי זריעה עולה לג' ימים, נוטע בי נטיעה עולה לשלשים יום מעשי מוכיחין עלי וכן התורה משבחת לי עד הנהר הגדול נהר פרת:

פסוק ח

פס'. ראה נתתי לפניכם את הארץ. אמר להם איני אומר לכם לא מאומד ולא משמועה אלא מה שאתם רואין בעיניכם. בואו ורשו את הארץ. אין אתם צריכין לכלי זיין. אשר נשבע ה' לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב. כדי כל אחד ואחד בפני עצמו. לתת להם. אלו באי הארץ, ולזרעם. אלו בניהם אחריהם. מה שכיבש דוד, ר' אומר לתת להם אלו עולי המדבר. ולזרעם. אלו עולי בבל. אהריהם. אלו ימות המשיח:

פסוק ט

פס'. ואמר אליכם בעת ההיא. לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה. לא אוכל לבדי שאת אתכם. וכי לא היה משה לבדו יכול לדון את ישראל מי שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והוריד להם את המן והגיז להם את השלו ועשה להם כמה נסים לא היה יכול לדונן. אלא כך אמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם על גבי הדיינים שאינו גובה מן הדיינים אלא נפשות וכן הוא אומר בשלמה (מ"א ג) כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה. אמר שמא אם אני נוטל ממנו ממון נוטלין ממנו נפשות שנאמר (משלי כ"ב:כ"ב-כ"ג) אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער. @?![א]@?? כי גאלם חזק הוא יריב את ריבם וגו' והנכם היום ככוכבי השמים לרוב. א"ר שמעון בן יוחאי שובע שמחות פניהם של צדיקים דומות לעתיד לבוא לחמה שנאמר (שופטים ה':ל"א) ואוהביו כצאת השמש. ללבנה שנאמר (שה"ש ו) יפה כלבנה. לרקיע שנא' (דניאל י"ב:ג') והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. לכוכבים שנאמר (שם) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. לברקים שנאמר (נחום ב) כברקים ירוצצו. לשושנים שנאמר (תהילים מ"ה:א') למנצח על שושנים. למנורת בית המקדש דכתיב (זכריה ד':ג') ושני זתים עליה. ושבע כתות הן של צדיקים זו למעלה מזו (תהילים ק"מ:י"ד) אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך. (שם סה) אשרי תבחר ותקרב. (שם סד) אשרי יושבי ביתך. שם טו) ה' מי יגור באהליך מי ישכון בהר קדשך. (שם כד) מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו:

פסוק יא

פס'. ה' אלהי אבותיכם יוסף. כיון שהתחיל משה לברך את ישראל אמר להם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב. א"ל משה רבינו אי אפשנו בברכתך שהרי אבותינו ברכונו ולא נתנו קצבה ואתה נותן קצבה. שנאמר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים. משל למה הדבר דומה למלך שהיה ל בן קטן והניח לו נכסים מרובין ובשביל שהיה קטן מסרם לאפטרופוס משהגדיל הבן ההוא אמר לאפטרופוס תן לי הכסף והזהב שהניח לי אבא בידך הרבה ואתה נותן לי זה בלבד א"ל אלו אני נותן לך משלי אבל מה שהניח לך אביך הרי הן שמורין. כך אומר להם משה לישראל ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים זה משלי אבל שלכם שברכו אתכם אבותיכם. ויברך אתכם כאשר דבר לכם. כחול הים ובצמחי האדמה וכדגי הים וכוכבי השמים לרוב:

פסוק יב

פס'. איכה אשא. לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה. טרחכם. מלמד שהיו טרחנין. היה כל אחד מהן רואה שלא נצח בדין היה אומר יש לי עדים יש לי ראיות

להביא למחר אני דן. ומוסיף אני עליכם דיינים לכך נאמר טרחכם. משאכם. שהיו מתרעמין עליו כל אחד ואחד בביתו. וריבכם שהיו בעלי מריבה:

פסוק יג

פס'. הבו לכם אין הבו אלא עצה שנאמר (שופטים כ':ז') הבו לכם עצה. אנשים. ותיקי'. חכמים ונבונים. מה בין חכם לנבון חכם דומה לשלחני עשיר אם אין מביאין לו לראות מוציא משלו ורואה. וידועים לשבטיכם. שיהו ידועים לכם שכל שבט ושבט מכיר את אנשי השבט שלו, ואשימם בראשיכם בין ברצונכם בין שלא ברצונכם:

פסוק יד

פס'. ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר. היה לכם לומר מוטב רבינו נלמוד התורה ממך ולא מתלמידי תלמידיך ולא עשיתם כן אלא אמרתם אולי יעמדו לנו דיינין מקבלין דורון:

פסוק טו

פס'. ואקח את ראשי שבטיכם. משכתים בדברים אמרתי להם אשריכם על מי אתם באים להימנות על בני אברהם יצחק ויעקב בני אדם שנקראו אחים ורעים כרם חמד נחלת צבי צאן מרעית וכל לשון חיבה. אנשים חכמים וידועים. זו אחת מז' מדות שאמר לו יתרו למשה שנאמר (שמות י"ח:כ"א) ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע הרי ד' בפרשת וישמע יתרו וג' בפרשה זו ולא מצא אלא שלשה ואלו נבונים לא מצא. ואתן אותם ראשים עליכם, שיהו מכובדים עליכם ראשים במשא ובמתן, ראשים במקח ובממכר. ראשים בכניסה וביציאה. שרי אלפים. שאם היו תתקצ"ט היה אחד נתפש בעדן שר אלף וכן כלם. ת"ר שרי אלפים שש מאות שרי מאות ששת אלפים שרי חמשים י"ב אלף שרי עשרות ששת רבוא. ושוטרים לשבטיכם אלו הלוים המכים ברצועה. כענין שנאמר (דה"ב יט) ושטרים הלוים (לשבטיכם). ואומר (נחמיה ח':י"א) והלוים מחשים (את) העם. ד"א ושטרים לשבטיכם. לפי שהיו השופטין במנין שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות אבל השוטרים היו כפי צורך בלא מספר. שרי אלפים חוץ מן האלפים היה השר וכן כלם. וכה"א (מלכים ב א':ט') שר חמשים ואת חמשיו:

פסוק טז

פס'. ואצוה את שופטיכם. זה ציווי לבית דין שיסבול את בעלי דינין. ד"א ואצוה את שופטיכם. אזהרה לבית דין שיהו מתונין בדין. בעת ההיא לאמר. לשעבר הייתם ברשות עצמכם עכשיו הרי אתם מסורין לצבור. וכן היא אומר ברחבעם (שם א יב) אם (היה תהיה לעם הזה ועבדוך). שמוע בין אחיכם. אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבוא בעל דין חבירו. ושפטתם צדק. אמר ר"ל צדק את הדין ואחר כך חתכהו, בין

איש ובין אחיו. אפילו בין בית לעלייה. ובין גרו. ואפילו בין תנור לכירים. ד''א ובין גרו. זה בעל דינו שאוגר עליו דברים:

פסוק יז

פס'. לא תכירו פנים במשפט. שלא תראה אדם גבור או עשיר או נאה ואתה מושיבו דיין והוא אינו יודע לדון ונמצא מזכה את החייב ומחייב את הזכאי. ד''א לא תכירו. ר' אלעזר אומר לא תנכרהו, אושפזיכניה דרב אתא לקמיה לדינא אמר ליה אושפזכנאי את פסילנא לך לדינא. א''ל לרב כהנא פוק דייניה חזייה דהוא קא גאיס, אמר ליה אי ציתת ציתת ואי לא מפיקנא לך רב מאוניך. כקטן כגדול. אמר רב חנין שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה למאי אילימא למידייניה ולמפסקיה פשיטא לא צריכא לאקדומי. ד''א כקטן כגדול, שלא תאמר הואיל וזה עשיר וזה עני אזכנו כדי שיתפרנס בכבוד ת''ל כקטן כגדול תשמעון. לא תגורו מפני איש. אל תכנס דבריך מפני איש שלא תירא מפני פלוני שלא יהרוג את בנך ושלא ידליק את גדישך ושלא יקוץ את נטיעותיך. כי המשפט לאלהים הוא. אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות ואזניו שומעות. וכן ביהושפט אומר (דברי הימים ב י''ט:ו') כי לא לאדם תשפטו כי (לאלהים) [לה'] ועמכם בדבר משפט. והדבר אשר יקשה מכם. על דבר זה נענש משה רבינו דכתב (במדבר כ''ז:ד'-ה') ויקרב משה את משפטן לפני ה'. כיוצא בדבר (שמואל א ט':כ''א) ויען שמואל וגו' ויאמר אנכי הרואה. אמר לו הקב''ה אראך שאין אתה רואה שנאמר (שם טז) כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב :

פסוק יח

פס'. ואצוה אתכם. אלו דקדוקי המצוה שניתנו בקבלה כגון שחיטה וניקוי הבשר ושאר המצות שהן בקבלה בישראל. ד''א ואצוה אתכם. אלו י' הדברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות. בסנהדרין בפרק דיני ממונות בשלשה:

פסוק יט

פס'. ונסע מחרב. בני אדם שראו נחשים ועקרבים בקשתות מושלכין לפניהם בוטחין הם שכל הכנענים יהו מושלכין לפניהם:

פסוק כ

פס'. ואמר אליכם. אמר להם לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הגבורה. באתם עד הר האמורי:

פסוק כא

פס'. ראה נתן ה' אלהיך. לא מאומד ולא משמועה אלא מה שאתם רואים בעיניכם. עלה רש. מיד:

פסוק כב
פס'. ותקרבון אלי כולכם ותאמרו. בערבוביא ילדים דוחפים את הזקנים לא כענין שנאמר (דברים ה':כ') ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ילדים היו מכבדין את הזקנים:

פסוק כג
פס'. וייטב בעיני. בעיני היה טוב ולא בעיני המקום:

פסוק כד
פס'. ויפנו ויעלו ההרה. מיכן שדרך המרגלים לעלות בהר. וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע (יהושע ב) ההרה לכו:

פסוק כה
פס'. ויקחו בידם מפרי הארץ. ברשותם ולא בידם ממש שנאמר (בראשית כ"ד:י') וכל טוב אדוניו בידו:

פסוק כו
פס'. ולא אביתם לעלות. אע"פ ששיבחוה בפניכם ואמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נתן לנו ומי אמרו יהושע וכלב:

פסוק כז
פס'. ותרגנו באהליכם. מלמד שהיו יושבין באהליהם ומרננים כענין שנא' (משלי י"ח:ח') דברי נרגן כמתלהמים. ד"א ותרגנו באהליכם. מלמד שהיו יושבין באהליהם בוכין נוטלין בניהם ואומרין להם אוי לכם דווים שגופים למחר יהו הורגין אתכם יהו שובין מכם יהו צולבין מכם. היו נוטלות בנותיהן ואומרין להן אוי להם דויות שגופות למחר יהו הורגין מהן יהו מעמידין (את ידם) בקלון. בשנאת ה' אותנו. וכי הקב"ה שונא את ישראל והא כתיב (מלאכי א) אהבתי אתכם אמר ה'. אלא הן ששונאין את המקום. משל הדיוט אומר מה דבלבך על רחמך מה דבלביה עלך. לתת אותנו ביד האמורי. כענין שנא' (יהושע ז':ט') וישמעו הכנעני וכל יושב הארץ:

פסוק כח
פס'. אנה אנחנו עולים. אמרו לו משה רבינו אלו מאחרים היינו שומעין דברים הללו לא היו מאמינים אלא עכשיו מאחינו אנו שומעין. המסו את לבבינו. שהיו גדולים בקומה. ורב. מרובין באוכלוסין. ערים. מיכן אמר רבי שמעון בן גמליאל אף הכתובים דברו לשון הבאי. גדולות ובצורות בשמים. ענקים שהיו מעונקין בגאוה כענין (תהילים ע"ג:ו') לכן ענקתמו גאוה:

פסוק כט
פס'. ואומר אליכם (לא תעלו ולא תלחמו). מפני מה לפי (שאין) ה' אלהיכם עמכם ההולך לפניכם. מי שעשה לכם בראשונים יעשה באחרונים:

פסוק לא
פס'. ובמדבר אשר ראית. מכח נסין שעברו האמינו להבא. אשר נשאך ה'. וכן הוא אומר (הושע י״א:ג') ואנכי תרגלתי לאפרים וגו', בכל הדרך אשר הלכתם. כבן שיש לו געגועין על אביו והוא מבקש תפוחים ונותן לו אגוזים ונותן לו בחמה ומוליכו בצל ומוליכו:

פסוק לב
פס'. ובדבר הזה. קשה זה מכלם שאינכם מאמינים מלמד שהיו קטני אמנה. ההולך לפניכם. בדרך זה הענן שהיה מישר להם הדרך הורג נחשים ועקרבים שנאמר לתור לכם מקום לחנותכם:

פסוק לד
פס'. וישמע ה' את קול דבריכם. זה קול הבכיה דכתיב (במדבר י״ד:א') ותשא כל העדה ויתנו את קולם. אם יראה איש באנשים. שמא על כלם אמר ת״ל הדור הרע הזה מקבלי לשון הרע הם לא יבואו:

פסוק לו
פס'. זולתי כלב בן יפונה. הפליג את יהושע מכלב כדי להזכיר את עצמו שנא' גם בי התאנף ה' בגללכם. יהושע בן נון העומד לפניך. עתיד משה רבינו להעלות את מתי מדבר. והוא בראשם שנאמר בגללכם. לטובתכם נשארתי עמכם במדבר כדי לבוא בראשכם לעתיד לבוא:

פסוק לח
פס'. יהושע בן נון העומד לפניך. גרם לו. לבוא שמה לפי שהיה עומד לפניך. מיכן אמרו גדולה שימושה יותר מלימודה. אותו חזק. אין מחזקין אלא למחוזקין וכן הוא אומר (דניאל ב) יהיב הכמתא לחכימין וגו':

פסוק לט
פס'. וטפכם אשר אמרתם. הם בני י' בני ט"ו ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע. הם בני ה' בני ו' בני ז'. ובניכם. כלומר בניכם שהייתם אומרים עליהן לבז יהיו לא יהיו לבז כי אם יהיו לגוי גדול ועצום. ועליהם אמר שלמה (שיר השירים ד':ז') כלך יפה רעיתי ומום אין בך. המה יבאו. אלו באי הארץ. ולהם אתננה. שהם יכבשוה והם יירשוה יחלקוה לשבטים:

פסוק מ
פס'. ואתם פנו לכם. נתפניתם מארץ ישראל:

פסוק מא
פס'. ותענו ותאמרו אלי. כיון שראיתם שאין סופכם לבוא אל הארץ תשש כוחכם. ותחגרו איש את כלי מלחמתו. ותהינו. לשון הין הייתם מתקנין עצמכם לעלות ההרה כלומר הין הין:
פס'. לעלות. כשרציתי לא רציתם וכשאתם רוצים איני רוצה. ולא תנגפו. לא היה להם רצון לפני הקב"ה שיפנו ערף לפני האומות:

פסוק מג
פס'. ואדבר אליכם ולא שמעתם. הוספתם זדון על השגגה. כאשר תעשינה הדבורים. מה דבורה זו מכה ועוקצה נשאר בבשר והאיש כואב והיא מתה כך האמוריים הכו את ישראל וסופם נפלו כלם לפני בני ישראל שנאמר (עמוס ב':ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם:

פסוק מו
פס'. ותשבו בקדש ימים רבים. י"ט שנה הכל ל"ח שנה ומשם חזרו לאחוריהם ח' מסעות שהם מהר ההר עד מוסרה לכך הוא אומר (דברים י':ו') ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שהרי כתב ויסעו ממוסרה ויחנו בבני יעקן. אלא מלמד שחזרו לאחור ח' מסעות:

פרק ב

פסוק ב
פס'. ויאמר ה' אלי רב לכם סוב. רב הוא לעשו שכיבד את אביו לכם לסובב הימנו. פנו לכם צפונה. פנו לכם לבית המקדש שנאמר (תהילים מ"ח:ג') הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב:

פסוק ד
פס'. ואת העם צו לאמר. זו אזהרה לדורות הבאים אחריכם שלא יהו מתגרים בבני עשו. אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו, עוברים אתם ולא יושבים שהפורענות עתידה לבוא. מאד. היה רבן שמעון בן גמליאל אומר ומה במקום שהם יראים ממנו אמר הקב"ה ונשמרים מאד. עכשיו שאנו מובלעים ביניהם על אחת כמה וכמה:

פסוק ה
פס'. אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל. ר' מאיר אומר עד שידרוך כף רגלו של משיח שנאמר בו (במדבר כ"ד:י"ז) דרך כוכב מיעקב שנא' (עובדיה ח) וירשו הנגב את הר עשו והשפלה את פלשתים וגו' וגלות החל הזה.לבני ישראל אשר

כנענים עד צרפת וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב. ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה:

פסוק ו

פס'. אוכל תשברו מאתם. מיכן אמרו חכמים בישולי א"י אסורין בין פת בין בשר בין ביצה בין דג, וכן אמרו במסכת עבודת כוכבים. וגם מים תכרו מאתם. ומה מים שלא נשתנו על ידי האור אף כל שלא נשתנו על ידי האור. וכן אמרו ביצה צלויה אסורה ודגים קטנים שמלחם ישראל אם נאכלין בלא בישול ובלא צלייה מחמת שהן מלוחין (ויבשים) ונאכלין כמות שהם חיים וצלאן א"י מותר לישראל לאכלן שלא נעשה בהן בישול או צלייה על ידי א"י. אבל כל שצריך מעשה צלייה כגון ביצה ובשר ודג גדול שאין נאכלין כמות שהן חיים וצלאן א"י אסורין שמעשה צליית הא"י אסורה ואם היתה תחלתו ביד א"י וגמרו ביד ישראל או תחלתו ביד ישראל וגמרו ביד א"י מותר ואין אסור עד שיהא תחלתו וגמרו ביד א"י, ודגים קטנים מלוחים של א"י אסורין מפני שמלוח כמבושל דמי, אבל דגים של ישראל שמלחם ישראל וצלאן א"י בפני ישראל מותרין לפי שהן נאכלין כמות שהן וכל שנאכל כמות שהוא חי אין בו משום מעשה א"י כגון התפוחים שהשליכם א"י על הגחלים מותרין לישראל אבל כל דבר שצריך בישול ואפיה ועשאם א"י כגון ישראל שיש להם עבדים בבתיהם והעבדים לא נתגיירו ולא מלו לעולם ולא טבלו אינו גר עד שימול ויטבול ואפילו כלי תשמישו של ישראל הם הואיל ובישלם או אפאם א"י אסורין, ואם עשה בהם ישראל שום מעשה וכל הכלים של ישראל מותר, והשמן אע"פ שהתירו רבינו הקדוש הני מילי שלא בא לכלל טומאה. אבל שמן הנמכר בחנות והא"י חשודין שמערבין בו טומאה אסור. והפת דברי הכל אסורה. וחלב שחלבו א"י ואין ישראל רואהו אסור מפני שמערבין בו טומאה. והכותח הוא שעושין מן השעורין והחלב אסור. ומפני מה אמרו רבותינו האי ריפתא שגר א"י ואפה ישראל או שגר ישראל ואפה א"י מותר, הני מילי בפת שנילושה בטהרה שאין בה גיעולי א"י. אבל פת של א"י אפילו אפאה ישראל אסורה. וכן בשר של ישראל שהניחו על גבי הגחלים והפכו א"י ונצלה במהרה קרובי בישול הוא ומותר. אבל אם לקח א"י בשר מן הסל של ישראל והלך ואפאו ואפילו בפני ישראל אסר מפני שתחלתו וגמרו ביד א"י הוא ואסור. והבשר של ישראל כיון שנתעלם מעיני ישראל אסור. וישראל שהניח קדרה על גבי כירה של א"י צריך להיות יושב ומשמרה מפני חשד הא"י, אמר רב "חב"ית אסורין בחותם אחד. "חלב "בשר "יין "תכלת. "חמ"פג מותרין בחותם אחד "חלתית "מוריס "פת "גבינה והלכתא כרב באיסורי. ומים מגולין אסורין מפני סכנת שרצים. והלכתא הלוקח

כלי תשמיש מן א"י את שלא נשתמש בהן כל עיקר מטבילן והן טהורין. ואת שנשתמש בהן על ידי האור כגון השפוד והאסכלה מלבנן ומטבילן והן טהורין. עד כמה הליבון עד שתשיר קליפתו. וההגעלה. כיצד נותן יורה קטנה לתוך יורה גדולה ומרתיחה. ויורה גדולה עושה לה שפה של טיט ומרתיחה כדי שיעלו המים על השפה של יורה כדרב עוקבא בסוף מסכת עבודת כוכבים והסכין של א"י שרוצה ישראל לאכול בה שפה ונועצה עשרה פעמים בקרקע במקום קשה ובסכין יפה שאין בה גומות. אבל לאכול בה רותח עד שילבנו באור. והלכתא מגעילן ברותחין בכלי ראשון שהוא רותח על האש ולא מאחר שהורידו שחמימותו מצוננת. נשוב לענין הפרשה:

פסוק ז

פס'. כי ה' אלהיך ברכך. ואין אתה מצטרך להם. בכל מעשה ידיך, מיכן שאין הברכה משתלחת אלא במעשה ידים. ד"א ברכך. בביזת מצרים. בכל מעשה ידיך. כנגד עבודת מצרים נתן לך ביזתם ושללם וכן על הים לקחו כל אשר למצרים תחת החומר והלבנים:

פסוק ח

פס'. ונעבר מאת אחינו בני עשו ונעבר דרך מדבר מואב. כשם שלא נתגריתי בעשו כך לא התגריתי בעמון ומואב:

פסוק יד

פס'. והימים אשר הלכנו מקדש. זה הפסוק צריך למעלה והימים אשר עברנו מקדש ברנע שלשים ושמונה שנה עד תום. וכתיב ויהי כאשר תמו למדנו שכ"ד אלף שמתו על דבר פעור לא היו מיוצאי מצרים כי כבר תמו כל אותו הדור משנת ל"ח. ומעשה פעור היה באחרון ויש הפרש בין עמון למואב. שבמואב נאמר אל תצר את מואב אבל לעשות בהם אנגוריא ולצערם מותר. אבל בעמון כתב וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם כלל הוא שאמר רב חייא בר אבא א"ר יוחנן אין הקב"ה מקפח אפילו שכר שיחה נאה. שהבכירה קראה את בנה מואב והותרו ישראל לצערם. והצעירה קראה את בנה עמון ולא הותרו ישראל לצערם כלל שנאמר אל תצורם ואל תתגר בם:

פסוק כב

פס'. והעוים היושבים בחצרים עד עזה. שעיוו את מקומם ונתנם הקב"ה לבני לוט בזכות אברהם:

פס'. כאשר עשה לבני עשו. וכן הוא אומר (בראשית ל"ו:כ') אלה בני שעיר החורי יושב הארץ ואומר (יהושע כ"ד:ד') ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו:

פסוק כד
פס'. קומו סעו ועברו את נחל ארנון. היא תחלת ירושת ישראל שנאמר החל רש לרשת את ארצו:

פסוק כה
פס'. היום הזה אחל תת פחדך. מיכן אמרו כשם שעמדה חמה ליהושע כך עמדה לו למשה כתב כאן אחל וכתיב ביהושע (יהושע ג) אחל גדלך:

פסוק כו
פס'. ואשלח מלאכים ממדבר קדמות דברי שלום לאמר. השיבני אם אעבור בגבולך או לאו. דבר אחר ואשלח אמר הקב"ה בסיחון והתגר בו מלחמה והוא שלח דברי שלום. ומאין למד משה זה ממלחמת פרעה שהיתה קדומה ששלח לו הקב"ה (שמות ט':א') שלח עמי ויעבדוני ולא איבדו לפי השעה:

פסוק לג
פס'. ויתנהו ה' אלהינו [וגו'] ואת בניו. בנו כתיב בניו קרי מלמד שאדם קורא לבנו אחד בני כאדם שיש לו בנים הרבה ודומה לו (בראשית מט) ובני דן חושים. (דברי הימים א ב':ח') ובני איתן עזריה:

פסוק לה
פס'. רק הבהמה ושלל הערים בזונו לנו. מלשון בזזנו ז' מתחלף בוי"ו:

פרק ג

פסוק ב
פס'. ויאמר ה' אלי אל תירא אותו. מיכן אמרו עוג מלך הבשן משה הרגו:

פסוק ד
פס'. ונלכד את כל עריו. כל חבל ארגוב הם פלטין שלו:

פסוק ט
פס'. צידונים יקראו לחרמון שריון. וכתיב (דברים ד':מ"ח) עד הר שיאון הוא חרמון. מלמד שהיו ארבעה מלכים מתכתשין עליו זה יאמר על שמי יקרא וזה יאמר על שמי יקרא. ללמדך שארק ישראל היתה חביבה על האומות ביותר:

פסוק יא
פס'. כי רק עוג מלך הבשן. ערש ברזל מרוב עוצם גבורתו. ולמה הכתוב מספר שבחו להודיע לכל שבח גבורתו של משה רבינו. וכן הכתוב מודיע כח גבורתו של גלית להגיד כח גבורתו של דוד. הלה היא. ה"י תחת אל"ף משמש ולמה כתיב בה"א להודיעך כי חצי שבחו לא סיפר שאין מספרין בכבוד הרשע כל כך. וכן הוא אומר (שמואל א' י"ז)

וחץ חניתו ועץ חניתו קרי. ואמרו רבותינו ז"ל חצי שבחו אין כתוב כאן וכן הלה היא ה"א במקום אל"ף. באמת איש, באמת המלך אמה וטפח ההוא יקרא ארק רפאים:

פסוק יז

פס'. והערבה והירדן וגבול. היא ארק הגבלים. מכנרת. היא גינוסר. תחת אשדות הפסגה. היא מקום מורדת הגבעות. הפסגה, לשון (תהלים מח) פסגו ארמנותיה, כלומר הגביהו:

פסוק יח

פס'. ואצו אתכם. אלו בני גד ובני ראובן:

פסוק יט

פס'. רק נשיכם וטפכם. לא כשהקדמתם צאנכם לטפכם שנא' (במדבר ל"ב:ט"ז) גדרות צאן נבנה למקנינו פה וערים לטפנו. אלא נשיכם וטפכם עיקר ומקניכם טפל:

פסוק כ

פס'. עד אשר יניח ה'. מיכן שאין מנוחה לגר שהוא הולך ממקום למקום:

פסוק כא

פס'. ואת יהושע צויתי. אין צוואה אלא זירוז. לא תיראום. אע"פ שהן רבים ממלכי האמורי. כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם. תחתיכם. ד"א ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם. כענין שנאמר ביהושע (יהושע י':י"ד) ולא היה ביום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש כי ה' נלחם לישראל. אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו:

פסוק כג

כתוב הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזובח ולאשר איננו זובח כטוב כחוטא כנשבע כאשר שבועה ירא (קהלת ט':ב'):

לפי שצפה קהלת ברוח הקודש וראה שאין שכר המצות בעולם הזה אמר הכל כאשר לכל. כלומר כל העולם הזה הולך הכל דור אחר דור כאשר ניהג משנברא העולם עד עכשיו. וכן הוא אומר (שם א) אין כל חדש תחת השמש. מקרה אחד ענין אחד לצדיק ולרשע. אין לנו צדיק יותר ממשה רבינו והוא סיפר בשבח ארץ ישראל שנאמר (דברים ח':ז') כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. והיה מתחנן לפני הקב"ה שיכנס לארץ ישראל ואמר לו כי לא תעבור את הירדן הזה. ולרשע אלו מרגלים שהוציא דבת הארץ ונגזר עליהן גזירה שלא ליכנס לארץ ישראל. אמר קהלת זה לכל הדורות שלא יתמהו כל באי העולם לומר מפני מה יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו. והוא שאמרו חכמים ז"ל חיי וברי ומזוני לא בזכותא תליא מלתא ואלו הן חמש מדות שנאמרו בפסוק זה צדיק וטוב וטהור וזובח אשר שבועה ירא כנגד ה' מדות רשע טמא איננו זובח חוטא נשבע כנגד ה' הרגשות שבאדם. שמיעת האוזן ראיית העין ודיבור והילוך ומישוש ידים.

ואומר טוב טוב שתי פעמים מלמד שכל הפסוק נדרש על משה רבינו שנקרא טוב שנאמר (שמות ב':ב') ותרא אותו כי טוב הוא:

ואתחנן. מה ראה משה רבינו לפתוח בלשון תחנה. לפי שאמר לו הקב"ה (שם לג) וחנותי את אשר אחון אמר לפניו רבש"ע אתה חונן את שאינו ראוי כל שכן את הראוי. תניא ר' אליעזר אומר שואל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל שנאמר (תהילים ק"ב:א') תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו. ואין שיחה אלא תפלה שנאמר (בראשית כ"ד:ס"ג) ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב. ר' יהושע אומר יתפלל אדם ואח"כ ישאל צרכיו שנאמר (תהילים קמ"ב:ג') אשפוך לפניו שיחי צרתי לפניו אגיד. דרש ר' שמלאי לעולם יסדיר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל. מנא לן ממשה רבינו דכתיב ה' אלהים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך וגו'. וכתיב בתריה אעברה נא ואראה. והאידנא עבדינן כר' יהושע דילפינן ממשה. וחכמים אומרים שואל אדם צרכיו בשומע תפלה. ואם רצה לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין כל ברבה וברכה אומר. ומצאנו בדניאל שכתוב בו (דניאל ו':י"א) וזימנין תלתא ביומא הוא ברך על ברכוהי וגו' ובעא בעותה. וכן אמר בדוד (תהילים נ"ה:י"ח) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. ואמרו רבותינו ז"ל אברהם תיקן תפלת שחרית שנאמר (בראשית י"ט:כ"ז) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'. יצחק תיקן תפלת המנחה שנאמר (שם כד) ויצא יצחק לשוח בשדה. יעקב תיקן תפלת ערבית שנאמר (שם כח) ויפגע במקום וילן שם. שבעה שמות לתפלה. תהלה. שועה. שיחה. פגיעה. עמידה. רנה. בקשה, וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח (ש"א ב) רמה קרני. מגן אברהם. ממית ומחיה. מחיה המתים. אין קדוש כה'. האל הקדוש. כי אל דעות ה', חונן הדעת, ונכשלים אזרו חיל. הרוצה בתשובה. מוריד שאול ויעל. מרבה לסלוח. כי שמחתי בישועתיך. גואל ישראל. מקים מעפר דל. רופא חולי עמו ישראל. שבעים בלחם נשכרו. מברך השנים. רגלי חסידיו ישמור, מקבץ נדחי עמו ישראל. ידין אפסי ארץ. אוהב צדקה ומשפט. ורשעים בחשך ידמו. מכניע זדים. קשת גבורים חתים. מבטח לצדיקים. וירם קרן משיחו. בונה ירושלים. אין צור כאלהינו. שומע תפלה, אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה יצא עתק מפיכם. זו הודאה. ויתן עוז למלכו. זה שים שלום. א"ר אלעזר גדולה תפלה מכל מעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים כמשה רבינו ואע"פ כך לא נענה אלא בתפלה, ותקנו רבותינו ז"ל שמונה עשרה ברכות כנגד י"ח הזכרות שבקריאת שמע. וי"ח הזכרות שבמזמור הבו לה' בני אלים כדמפורש במס' מגילה. א"ר שמואל בר נחמני כנגד י"ח הזכרות שבהבו לה'. רבי יוסי אומר כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע.

רבי תנחום אמר ר' יהושע בן לוי כנגד י"ח חליות שבשדרה שהמתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה, עולא אמר עד שיראה איסר כנגד לבו. והמתפלל צריך שיעמוד ביראה באימה ברתת ובזיע. ואפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו. ואפילו נחש כרוך על עקיבו לא יפסיק. ואין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד האש. אמר רבי אלעזר ראיה לדבר (שמואל א א':י') והיא מרת נפש וגו'. והמתפלל צריך שיכוין את לבו שנא' (תהילים י':י"ז) תכין לבם תקשיב אזנך. ואסור לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל שנאמר (שם פה) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. אמר רבי אלעזר לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שנאמר (איוב ל"ו:י"ט) היערוך שועך לא בצר וגו'. וכשהוא כורע כורע בברוך. וכשהוא זוקף זוקף בשם. וצריך לאדם שתהא תפלתו בלשון תחנונים שלא תהא עליו כמשוי. והמתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה. ושנינו בבחירתא שהיא מסכת עדיות על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. ואם לא התפלל עד ארבע שעות מתפלל כל היום אבל אין לו שכר תפלה בעונתה. ושאר סדרי התפלה הנם במסכת ברכות. והלכתא טעה באמצעיות חוזר למקום שטעה שהלכה כרב (אשי). והלכתא המתפלל ושמע צבור שעונין אמן יהא שמיה רבא מברך אינו עונה עמהן שאין דרך עבדי המלך ליכנס מעבודה לעבודה. אבל ישתוק מתפלתו עד שהעם עונין. ומתוך שהוא שומע כאלו הוא עונה שדברי הכל שהשומע כעונה:

פס'. ואתחנן, כיון שראה משה שנפלו סיחון ועוג בידו אמר הנה זמן שאבקש מלפני הקב"ה שאכנס לארץ. לאמר. השיבני על כך אם אכנס לארץ ואם לאו. דע כי בהרבה ענינים נקראת תפלה וכלם אפשר בגבוה ובהדיוט כמו תחנה ובקשה, שהאדם מתחנן ומבקש מחבירו אבל לשון תפלה אי אפשר אלא בבורא:

פסוק כד

פס'. ה' אלהים. כל מקום שנאמר ה' זו מדת רחמים כענין (שמות ל"ד:ו') ה' ה' אל רחום וחנון, אלהים זו מדת הדין כענין (שם ל) אלהים לא תקלל. אתה החלות. כיון שבאו אל מעברות ארנון אמר שמא ניתן לי רשות ליכנס לארץ לפיכך אמר ה' אלהים אתה החלות להראות. ד"א אתה החלות. התחלת אלו שני המלכים להפילם מה שלא התחננתי לפניך כל שכן מה שאני מתחנן. ד"א אתה החלות אתה פתחת לי פתח שאעמוד בתפלה על בניך בשעה שעשו את העגל שנאמר (דברים ט) הרף ממני וגו'. את עבדך. אברהם קרא עצמו עבד שנאמר (בראשית י"ח:ג') אל נא תעבור מעל עבדך. והקב"ה קרא עבד דכתיב (בראשית כ"ו:כ"ד) בעבור אברהם עבדי. יעקב קרא עצמו עבד שנא' (שם לב) אשר עשית את עבדך. והקב"ה קראו עבד שנא' (ישעיהו מ"א:ח') ואתה ישראל עבדי וגו'. משה קרא

עצמו עבד שנאמר להראות את עבדך והקב"ה קראו עבד שנאמר (במדבר י"ב:ז') לא כן עבדי משה. דוד קרא עצמו עבד שנאמר (תהלים קטו) אני עבדך בן אמתך והקב"ה קראו עבד שנאמר (יחזקאל ל"ז:כ"ה) ודוד עבדי נשיא להם לעולם. ישעיה קרא עצמו עבד שנא' (ישעיהו מ"ט:ה') יוצרי מבטן לעבד לו. והקב"ה קראו עבד שנאמר (שם כ) כאשר הלך עבדי ישעיהו. שמואל קרא עצמו עבד שנאמר (שמואל א ג':י') דבר כי שומע עבדך. אבל לא נקרא עבד. שלמה קרא עצמו עבד שנא' (מ"א ג) ונתתה לעבדך לב שומע אבל לא נקרא עבד. איוב לא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד שנאמר (איוב ב':ג') השמת לבך על עבדי איוב. יהושע לא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד שנא' (יהושע כ"ד:כ"ט) וימת יהושע בן נון עבד ה'. כלב לא קרא עצמו עבד הקב"ה קראו עבד שנא' (במדבר י"ד) ועבדי כלב. אליקים לא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד שנאמר (ישעיהו כ"ב:כ') וקראתי לעבדי לאליקים. זרובבל לא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד שנא' (חגי ב':כ"ג) אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי. דניאל לא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד שנאמר (דניאל ו':כ"א) דניאל עבדי די אלהא חייא. חנניה מישאל ועזריה לא קראו עצמם עבדים והקב"ה קראם עבדים שנא' (עמוס ג':ז') כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. את גדלך. זו גילוי השכינה. ואת ידך החזקה אלו עשר המכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים. אשר מי אל בשמים ובארץ. מחול לי שאין מי יאמר לך מה תעשה. אשר יעשה כמעשיך. במצרים. וכגבורתיך. על הירדן. ד"א ה' אלהים אתה החלות. אתה אדון לכל באי העולם בדין בראת את עולמך. אתה החלות השבועה שכתבת בתורתך, (שמות כ"ב:י"ט) זובח לאלהים יחרם ובניך עבדו עבודת כוכבים ובקשתי רחמים מלפניך. וסלחת להם כשם ששמעת לי בשביל בניך, שמע נא בשביל עצמי. את גדלך. זו מדת טובך שנאמר (במדבר י"ד:י"ז) ועתה יגדל נא כח ה'. את ידך. ימינך פשוטה לקבל שבים. החזקה. שאתה כובש כעסך ומתמלא רחמים שנאמר (מיכה י) מי אל כמוך נושא עון וגו'. אשר מי אל בשמים ובארץ. מדת בשר ודם אם גזר גזירה בוש לחזור בו מפני היושבים לפניו אבל אתה מי יכול לעכב על ידך. וכן הוא אומר (איוב כ"ג:י"ב-י"ג) והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. אשר יעשה כמעשיך. במצרים. וכגבורותיך על הים:

פסוק כה

פס'. אעברה נא ואראה. למה היה מבקש מלפני הקב"ה לעבור הירדן והלא כבר אמר לו (במדבר כ':י"ב) לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ וגו'. וכבר ראה את אהרן מת בהר ההר אלא כדי לחבב את הארץ בפני בני ישראל. ד"א אמר משה הרבה מצות נצטוו

ישראל והן תלויין בביאת הארץ לפיכך היה מתאוה לעבור כדי שיתקיימו על ידו. ד"א אמר משה רבינו אפילו חרב חדה על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים כשם שמחל לישראל שמא כך ימחול לי. ד"א אעברה נא. אין נא אלא לשון בקשה. וראה את הארץ הטובה, אמר רבי יהודה מיכן שארץ בני גד ובני ראובן לא נקראת טובה. ההר הטוב הזה. זה ירושלים. והלבנון. זה בית המקדש שנא' (ישעיהו י:ל"ד) והלבנון באדיר יפול. ההר הטוב. הכל קראו אותו הר שנאמר (כראשית כב) בהר ה' יראה. (תהילים כ"ד:ג') מי יעלה בהר ה'. (ישעיהו ב:ב') לכו ונעלה אל הר ה'. (שם) נכון יהיה הר בית ה'. והלבנון, זה בהמ"ק. שנא' (ירמיהו כ"ב:ו') גלעד אתה לי ראש הלבנון. למה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהן של ישראל. כענין (ישעיה א) כשלג ילבינו:

פסוק כו

פס'. ויתעבר ה' בי. ר' אליעזר אומר נתמלא עלי חמה כאשה עוברה, למענכם בשבילכם. ולא שמע אלי. לא קיבל תפלתי. ד"א ויתעבר. על הנסיון של קדש ברנע שנאמר (במדבר כ:ח') ודברתם אל הסלע. ולא שמע אלי. רב לך. רב שכרך לעתיד לבא, (תהילים ל"א:כ') מה רב טוב אשר צפנת ליראיך. ד"א רב לך. הואיל ואין רבך מודה לך אל תוסף דבר אלי. ד"א ממך ילמדו דייני ישראל ומה אם אתה שלא אמרת להם אלא שמעו נא המורים נגזרה עליך גזירה. דיינין המענין את הדין והמעוותין את הדין עאכ"ו, ד"א ויתעבר ה' בי למענכם. אתם גרמתם. וכה"א (תהילים ק"ו:ל"ב) ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם. ויאמר ה' אלי רב לך. הרבה יגעת הרבה עמלת לך ותנוח. ד"א רב לך, אמר משה אכנס בה כהדיוט. אמר לו הקב"ה רב לך מעלין בקדש ולא מורידין, אכנס בה דרך אויר או דרך מחילות אמר לו (דברים ל"ב:נ"ב) ושמה לא תבוא. כי לא תעבור את הירדן הזה. אפילו עצמותיך.

פסוק כז

פס'. עלה ראש הפסגה. ראש הרמה, וכן הוא אומר (תהלים מח) פסגו ארמנותיה. ושא עיניך ימה וצפונה, מלמד שהראה לו הקב"ה את הרחוק כקרוב ואת שאינו גלוי כגלוי, רבי אליעזר אומר ניתן כח בעינים של משה וראה מסוף העולם ועד סופו:

פסוק כח

פס'. וצו את יהושע. צוהו על דברי קבלה. רבי נתן אומר צוהו על הגבעונים. ד"א צוהו על הטרחות ועל הריבות, כי הוא יעבור. מגיד שאין מעמידין פרנסים לדור אלא נותנין עצמם עליהם. והוא ינחיל אותם. מגיד שאין יהושע נפטר מן העולם עד שמנחיל את ישראל. את הארץ אשר תראה. מגיד שהראה לו הקב"ה למשה מה שלא הילך יהושע כל ימיו ברגליו, ד"א וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו כי הוא יעבור לפני העם הזה. אם

עובר לפניהם עוברין ואם לאו אין עוברין, וכן הוא אומר ביהושע (יהושע י) קום לך למה זה אתה נופל על פניך. אמר לו הקב"ה ליהושע לא כך אמרתי למשה רבך כי הוא יעבור לפני העם הזה ואתה שלחת אותם והלכת אחריהם:

פסוק כט

פס'. ונשב בגיא מול בית פעור. אמר להם מי גרם לנו שנשב בגיא מעשים רעים שעשינו בפעור. ד"א ונשב בגיא מול בית פעור, אמר להם ראו מה ביניכם לביני אתם הכעסתם כמה פעמים וזה האחרון עון פעור ואעפ"כ אתם עוברים. ואני בדבר אחד איני עובר. ד"א ונשב בגיא. כיון שלא היה עתיד שאעבור ישבנו אני ואתם בגיא עד שהגיע זמן ימיו של משה רבינו ואמר להם ונשב גם אתם נתעכבתם בשבילי עד כי מלאו ימי. אמר רבי יהודה בר אבא בג' מקומות עברו ישראל עבירה חמורה והקב"ה מחזירם בתשובה. (שמות י"ז:ז') ויקרא שם המקום מסה ומריבה. וכתיב (בתריה) (שם טו) ויאמר אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך. השני (דברים ט':כ"ב) ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים הייתם את ה'. וכתיב בתריה (שם י) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך. והשלישי זו שנאמר ונשב בגיא מול בית פעור:

פרק ד

פסוק א

פס'. ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים (אין אתם מחרישים) התקינו עצמכם לעבור שכבר מחל לכם הראשונות, שמע אל החוקים ואל המשפטים:

פסוק ב

פס'. לא תוסיפו על הדבר. ולא תגרעו. מה גורע שמחלל מצוה אף מוסיף שמחלל מצוה כגון שעשה ירבעם בן נבט בחדש שבדא מלבו:

פסוק ג

פס'. עיניכם הרואות. לא מאומד ולא משמועה אני אומר אלא מה שראו עיניכם:

פסוק ד

פס'. ואתם הדבקים בה' אלהיכם. דבקים ממש. כמו (ירמיה יא) כאשר ידבק האזור על מתני איש:

פסוק ה

פס'. ראה למדתי אתכם. אין ראה אלא הבן. וכן הוא אומר (קהלת א':ט"ז) ולבי ראה הרבה חכמה ודעת. כאשר צוני ה' אלהי. מה אני בחנם אף אתם בחנם. לעשות כן בקרב הארץ. מלמד שאין התורה כולה מתקיימת אלא בארץ:

פסוק ו

פס'. ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, לעין לא נאמר אלא לעיני. מלמד שכל מצוה שישראל עושין באות וטורפות להן לכנענים על פניהן:

פסוק ח

פס'. כי מי גוי גדול. גדול באותות שהרי כבר נאמר (דכרים ז) כי אתם המעט. אשר לו אלהים קרובים אליו. כל מקום שפקרו המינים תשובתן בצידן. כה' אלהיגו בכל קראנו אליו:

פסוק ט

פס'. רק השמר לך. מיכן אמרו כל המפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו. והודעתם לבניך. מלמד שכל המלמד תורה לבנו מעלה עליו כאלו קיבלה מהר סיני שנאמר והודעתם לבניך. וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב:

פסוק יא

פס'. ותקרבון ותעמדון תחת ההר. יש קריבה לטובה ויש קריבה לרעה. שנאמר (דברים א׳:כ״ב) ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים, חשך ענן.וערפל, מחיצה לפנים ממחיצה:

פסוק יב

פס'. וידבר ה' אליכם. אלו אנכי ולא יהיה לך שנשמעו מפי הגבורה. קול דברים אתם שומעים. מלמד שהיה הדבור יוצא מפי הקב״ה ומחזר על כל המחנה ומתחקק על שתי הלוחות. ותמונה אינכם רואים. הוא שאמר ישעיה הנביא (ישעיהו מ׳:כ״ה-כ״ו) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש. ואומר (שם) ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו. זולתי קול, מלמד שהקול היה יוצא ומכריז על כל ישראל אנכי ה' אלהיך. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ואל יתמה אדם על ההיכלות דר' ישמעאל ועל דברי ר' עקיבא אשר דיברו בספר הישר במעשה מרכבה כי כולם נכוחים למבין כי כוחות וגבורות בורא הכל המה. מצוי. ולא כמציאה שום דבר. קרוב, ולא כקריבת שום דבר בעולם. ראשון עד אין חקר. קדמון עד לא תכלית. את אחרונים עד אין סוף. ומי יכול לדבר על הנביאים אשר אמרו (שם ו) וארא את ה'. (שם נה) דרשו את ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב, (שה'''ש ה) ראשו כתם פז. (זכריה י״ד:ד׳) ועמדו רגליו ביום ההוא, (דברים יא) עיני ה', (ירמיהו י״ב:ז׳) נתתי את ידידות נפשי. וכיוצא באלה לאין סוף. אלא דברה תורה כלשון בני אדם. וכן הנביאים אחרי התורה. והכתובים אחרי הנביאים, וחכמים אחריהם. הכל דרך אחד להם ובינה בדבר וצריך שום שכל. וכן הוא אומר וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים:

פסוק יג
פס'. ויגד לכם את בריתו. על ידי שלוחו אשר בחר בו. אשר צוה אתכם לעשות. לזכותכם שנאמר (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' הפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. עשרת הדברים. כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם. ויכתבם על שני לוחות אבנים. ששת ימי בראשית. על שני לוחות. שוין במראם. שני לוחות. לזכותם בעולם הזה ובעולם הבא:

פסוק יד
פס'. ואותי צוה ה'. שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה:

פסוק טו
פס'. ונשמרתם מאד לנפשותיכם. זו אזהרת הרהור עבודת גלולים שאין אדם נתפש על הרהור עבירה חוץ מעבודת גלולים שנאמר (תהילים ס"ו:י"ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'. ובעבודת גלולים נתפש על ההרהור שנאמר (יחזקאל י"ד:ה') למען תפוש את בית ישראל בלבם:

פסוק טז
פס'. פן תשחיתון ועשיתם. כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה ועבודת כוכבים:

פסוק יז
פס'. תבנית כל בהמה. נתנה לך תורה ממשלה שלא לטעות כלל אחר כל דמות:

פסוק יט
פס'. ופן תשא עיניך השמימה [וגו']. אשר חלק ה' אלהיך [וגו']. החליקם בדברים כדי לטרדן מן העולם. וכן הוא אומר (ירמיהו י':ב') ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה:

פסוק כ
פס'. ואתכם לקח ה'. קידם אתכם לתורתו להיות לחלק ונחלה. שנא' (דברים לב) כי חלק ה' עמו וגו'. מכור הברזל, שארץ מצרים ארץ חמה הרבה:

פסוק כא
פס'. וה' התאנף בי על דבריכם. לא בשביל חטאת ועון מעולם כי אם על דבריכם:

פסוק כב
פס'. כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן. לא חי ולא מת:

פסוק כג
פס'. השמרו לכם פן. כל מקום שנאמר השמר פן ואל הרי זה בלא תעשה:

פסוק כד
פס'. כי ה' אלהיך אש אוכלה. אש אוכלת אש. אל קנא. עושה נקמות במרגיזיו אל קנא. שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל כתוב בתורתכם אל קנא מפני מה מתקנא בעובדיה

ואין מתקנא בה. אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לשר בשר ודם שהיה לו בן אחד ואותו הבן היה מגדל לו את הכלב והעלה לו שם על שם אביו כששמע השר על הבן כועס או על הכלב הוי אומר על הבן, לפיכך הוא מתקנא על העובדים ולא בנעבדים. וכולו במס' עבודת כוכבים:

פסוק כה

פס'. כי תוליד בנים. הגיד לכם מראשית אחרית שהיו עתידין לטעות אחר עבודת כוכבים ולגלות בין האומות. ונושנתם. אלו שנים שישב ישראל בארץ משנכנסו ועד גלות צדקיה. דכתיב (מלכים א ו׳:א׳) ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה צא מהן מ' שהלכו בני ישראל במדבר נשארו עד בנין הבית ת״מ שנים. ובנין הבית שעשה שלמה ת״י וסימן בזאת יבוא אהרן אל הקדש עמד בית ראשון הכל תת״נ משנכנסו עד שיצאו מנין ונושנתם פחות שתי שנים. וכן אמר עולא במסכת סנהדרין מאי דכתיב (דניאל ט׳:י״ד) וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו. צדקה עשה הקב״ה עם ישראל שהקדים שתי שנים לונושנתם שאילולי לא הקדים שתי שנים היו גולים ולא היו חוזרין, ונתקיים בהם כי אבוד תאבדון, והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל סמל. לא נותר בעולם צורה שלא ציירו אותה להשתחוות לה. (לה) ועשיתם הרע בעיני. אשר אמר אנכי ה' אלהיך. להכעיסו. יודעין היו ישראל שעבודת כוכבים אין בה ממש ולא היו עושין אלא להכעיס:

פסוק כו

פס'. העידותי בכם היום את השמים. העיד בכם נוטה שמים ויוסד ארץ. ד״א שלא יהא להם מנוס תחת מפרס השמים ורקיעת הארץ, ד״א השמים. שלא יתנו טלם והארץ שלא תתן יבולה. כי אבד תאבדון. אבד מארץ ישראל. תאבדון בגלות. ד״א אבוד בעולם הזה תאבדון בעולם הבא. מהר. מהר של מרי עלמא (תתנו) מנין ונושנתם. מעל הארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה. אבל בני גד ובני ראובן עתידין לגלות קודם שגלו על ידי מלכי אשור. כי השמד תשמדון. שבארץ ושבעבר הירדן. ד״א כי השמד תשמדון. תחת ועשיתם פסל ועשיתם הרע. השמד תשמדון. חטאו בכפל ולקו בכפל וסופן מתנחמין בכפלים (ישעיהו נ״א:י״ב) אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם נב) עורי עורי (שם) התעוררי התעוררי:

פסוק כז

פס'. והפיץ ה' אתכם בעמים. אלו קהלות הגולה שהם מתי מספר בכל עיר ועיר אחד בעמים ואחד בגוים לפי שיש מהם מרחמין עליהם ויש מתאכזרין עליהם וכה״א (דברים

כה) גוי עז פנים. אשר ינהג ה' מנהיגם מנהילם בתוך גלותם. שלא יטמעו בתוך האומות שעובדים עבודת גלולים:

פסוק כח

פס'. ועבדתם שם אלהים. פירוש עובדי אלהים אחרים תהיו עובדים מעשה ידי אדם. ועליו אמר (ישעיה) [ירמיה] (ירמיהו י״ז:ה') ארור הגבר אשר יבטח באדם. ואומר (ישעי' נח) מי את ותיראי מאנוש ימות. אשר לא יראון ולא ישמעון. לא יראון בצרות עובדיהן. ולא ישמעון לקול צועקיהן. ולא יאכלון קרבניהן. ולא יריחון ניחוחיהן:

פסוק כט

פס'. ובקשתם משם. הבטחה היא לישראל כי אם יבקשו את ה' ימצאו תשועה. כי תדרשנו בכל לבבך. לא כענין (תהלים עח) ויפתוהו בפיהם:

פסוק ל

פס'. בצר לך ומצאוך. אין ישראל נגאלין אלא מתוך צרה. באחרית הימים. יעקב אומר (בראשית מ״ט:א') באחרית הימים. ואחריו משה ואחריו כל הנביאים למען תת תקוה ותוחלת לישראל לחכות ולקוות עתי הגאולה. ושבת עד ה' אלהיך. גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר (הושע יד) שובה ישראל עד ה' אלהיך:

פסוק לא

פס'. כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך. בהבל. ולא ישחיתך בין האומות. החושבים בכל דור ודור להשכיח את שם ישראל. ולא ישכח את ברית אבותיך. בימי גוג ומגוג:

פסוק לב

פס'. כי שאל נא. מצוה על ישראל להבין ולהשכיל שהקב״ה יכול להושיעם ולקבצם מן האומות כשם שעשה לאבותינו במצרים שנאמר או הנסה אלהים לבוא לקחת. הקדים מתן תורה ליציאתם ממצרים לומר לך שלא הוציאם ממצרים אלא כדי לקבל את התורה. כך אין אתם נגאלין מן האומות אלא בזכות התורה. במסות באותות ובמופתים עד לעיניך. בלשון יחידי הבדילך מן הכנענים ועשאך אומה יחידה משונה מכל ז' העמים:

פסוק לה

פס'. אתה הראית לדעת. נראית עליך שכינה מן השמים. לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו. אמר רבי חנינא אפילו כשפים אין מהנים עד שניתן להם רשות להזיק. ואין חיה שולטת באדם אא״כ נדמה לה כבהמה

פסוק לו

פס'. מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ. מלמד שהרכין הקב״ה שמי השמים העליונים על הר סיני ודבר עם ישראל משמים. וכן הוא אומר (תהילים י״ח:י') ויט שמים וירד:

פסוק לז
פס'. ותחת כי אהב את אבותיך, מצוה שלמה שאין בה דופי. ויוציאך בפניו. כרועה שמנהיג עדרו בפניו:

פסוק לח
פס'. להוריש גוים גדולים. כאדם שהוא מגרש את הגמלים מן השדה ומכניס את הצאן:

פסוק לט
פס'. וידעת היום. מה היום ברור בלא ספיקא אף אתה ברור בלא ספיקא וסוגה. כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. לא באויר ולא בעולמות:

פסוק מ
פס'. ושמרת את חוקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום. היום לעשותם ולא היום ליטול שכרן. היום לעשותם ולא למחר לעשותם. אשר ייטב לך. לעולם שכולו טוב ולמען תאריך ימים וגו' כל הימים. להביא את ימות המשיח:

פסוק מא
פס'. אז יבדיל משה. הבדיל לא נאמר אלא יבדיל. מלמד שאף שלש שהבדיל יהושע בארץ כנען נקראו על שם משה לכך נאמר אז יבדיל. וכן הוא אומר (יהושע כ':ב') וידבר [ה'] אל יהושע לאמר [וגו'] תנו לכם את ערי המקלט אשר דברתי [אליכם] ביד משה אבל אמר מצוה הבאה לידי אקיימנה אע"פ שהיה יודע שאין שלש בלבד קולטות שנאמר (במדבר ל"ה:י"ג) שש ערי מקלט. מזרחה שמש. המזרח קולט שנא' (בראשית ג':כ"ד) ויגרש את האדם וישכן מקדם:

פסוק מב
פס'. לנוס שמה. מלמד שהיו בצורות מאד. וחי. שלא יכבשוה הגואלים בחזקה. מיכן אמרו תלמיד שגלה מגלין רבו עמו שנא' וחי. עביד ליה מילתא דתהוי ליה חיותא. ומיכן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון:

פסוק מג
פס'. את בצר במדבר. ראובן פתח בהצלה תחלה שנאמר (שם לז) וישמע ראובן ויצילהו מידם. לפיכך נמנה בהצלת רוצח תחלה:

פסוק מד
פס'. וזאת התורה. מלמד שכשם שערי מקלט קולטת מגואל הדם כך דברי תורה קולטין ממלאך המות:

פסוק מה
פס'. אלה העדות והחוקים והמשפטים. והיכן דבר ערי המקלט בצאתם ממצרים. שנא' (שמות כ"א:י"ג) ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אלו ערי

המקלט. ד"א ושמתי לך מקום. מלמד שהיו ישראל גולים במדבר ארבעים שנה להיכן גולין למחנה לויה:

פסוק מו
פס'. בעבר הירדן. וירשו את ארצו, וכל (הערים):

פרק ה

פסוק א
פס'. ויקרא משה אל כל ישראל. פרשה זו נסמכת לפרשה של מעלה שנא' ושמרת את (החוקים) [חקיו] וגו'. אלא לפי שדברי תורה מצילין את בעליהן מכל צרה שנא' (משלי ו':כ"ב) בהתהלכך תנחה אותך. כשם שערי מקלט קולטות את הרוצח לפיכך הוטלה פרשת אז יבדיל משה בנתים. גדולה שמיע שמביאה לידי תלמוד שנאמר שמע ישראל. וכתיב ולמדתם אותם. ונראה שתלמוד מביא לידי מעשה שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם:

פסוק ב
פס'. ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב. שנא' (שמות ל"ד:כ"ז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל:

פסוק ג
פס'. לא את אבותינו. מלמד שכל הדורות שהיו עתידין להיות עמדו על הר סיני בשעה שאמר הקב"ה אנכי. וכל מי שהוא עז פנים לא עמדו אבותיו על הר סיני:

פסוק ד
פס'. פנים בפנים, לא דברתי אני עמכם אלא פנים בפנים כמו שנאמר (שם יט) ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה:

פסוק ה
פס'. אנכי עומד. שליח נמניתי סרסור הייתי כי יראתם מפני האש שנאמר (שם) ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה:

פסוק ו
פס' **אנכי ה'** אלהיך. למה נאמרו עשרת הדברות בלשון יחיד כדי שיהא כל אחד ואחד אומר אני נצטויתי. בשבילי נתנה התורה כדי שאקיימנה. ולא שיאמר דיו לעולם חוץ ממני, ד"א נאמר בלשון יחיד שכיון שחטאו ישראל אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע (שמות לב) למה ה' יחרה אפך בעמך. לא צוית אותם כי אם אותי שנאמר אנכי וגו'. (שמא כמדומה להם אמר). ד"א מפני שהיחידים עברו על עשר הדברות. מיכה ביטל אנכי בפסלו אשר עשה. ירבעם ביטל לא יהיה לך בשני עגלי הזהב. בן הישראלית ביטל לא תשא שנא' (ויקרא כ"ד:י"א) ויקב בן האשה [וגו'] ויקלל. מקושש ביטל זכור. אבשלום

ביטל כבד. יואב ביטל לא תרצח. אמנון ביטל לא תנאף. עכן ביטל לא תגנוב. ציבה ביטל לא תענה שנאמר (ש"ב יט) וירגל בעבדך, אחאב ביטל לא תחמוד בכרם נבות. לפיכך נאמרו בלשון יחיד:

אנכי ה' אלהיך. לשון הברה שכיון שהביא הקב"ה להשמיע הדברות לישראל היה הקול יוצא ומחזר על כל העולם וישראל שומעין את הקול מן המזרח. היו הופכין פניהן כלפי המזרח וכיון שהיו הופכין פניהן כלפי מזרח היה בא להם הקול מן הדרום. הופכין פניהן לדרום היה בא להם הקול מן הצפון הופכין פניהן לצפון. היה בא להם הקול מן המערב היו תמיהין לומר כמה רשויות לפיכך פתח להם אנכי ה' אלהיך. לא מפני שראיתם דמיונות לפידים הרבה וקולות הרבה שמעתם אל תהיו סבורים לרשיונות הרבה אלא כל שראיתם וכל ששמעתם הוא אנכי. אע"פ שנגלו על הר סיני כיתות כיתות של מלאכי השרת שנאמר (תהלים סח) מלכי צבאות ידודון ידודון. ואומר (שם) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם מכולם אין שליט עליכם אלא אנכי. עשרת הדברים ניתנו כנגד עשרה מאמרות. אנכי. כנגד (בראשית א) יהי אור. וכה"א (ישעיה ס) והיה לך ה' לאור עולם. לא יהיה לך. כנגד מאמר שני (שם) יהי רקיע שלא להשתחות לאשר בשמים ולאשר במים מתחת לארץ. לא תשא. כנגד (שם) יקוו המים. מה המים אין עומדין במקום נקוב כך הנשבע לשקר אין לו מעמד ואין לו תקומה. ולא יצליח דרכו. זכור כנגד (שם) תדשא הארץ מה הארץ מוציאה דשאים שלא נזרעו כך אם תשמרו השבת כתיקונה הקב"ה מזמן לך טובות בלי עמל שנאמר (משלי ג) וימלאו אסמיך שבע. כבד. כנגד (בראשית א) יהי מאורות מי שמכבד את הוריו יתקיים עליו (תהלים צח) אור זרוע לצדיק. ומי שאינו מכבדם יהי מאירה בכל אשר לו שנא' (משלי ג) מארת ה' בבית רשע. ד"א האב והאם נמשלו לו לאדם במאורות. דכתיב (בראשית לז) והנה השמש והירח. ואומר (שם) הבוא נבוא אני ואמך ואחיך. לא תרצח.כנגד (שם א) ישרצו המים שלא תהא שוחט את האדם כשם ששוחט את העוף. לא תנאף. כנגד (שם) תוצא הארץ נפש חיה שלא תהא כבהמה שבא על אמה ועל בתה ועל אחותה. לא תגנוב. כנגד נעשה אדם שלא תהא כאדם שגנב מן האילן ואכל. ולא תענה. כנגד מאמר תשיעי. (שם) הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע. כשם שהארץ אינה עונה שקר אלא מוציאה מה שאתה זורע בה אף אתה לא תענה שקר שאם תענה שקר אף אתה תזרע חטים ויעלה חוח. וכן אמר איוב (איוב לח) תחת חטה יצא חוח. לא תחמוד. כנגד מאמר עשירי (בראשית ב) לא טוב היות האדם לבדו שלא יהא אדם חומד אשת חבירו. ד"א עשרת הדברות כרת הקב"ה

ברית בתורה שתהא נוהגת בלשון בין עשר אצבעות ידיו וברית המילה כרותה בברית בין עשר אצבעות הרגלים:

פסוק יב

פס'. שמור את יום השבת. שמור וזכור בדבור אחד נאמרו כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה הני נשי הואיל ואיתנהי בשמירה איתנהי בזכירה. מיכן לנשים שחייבות בקדוש היום. כל אל"ף בי"ת כתיב בעשרת הדברים האחרונים. טי"ת אין כתיב בלוחות הראשונים שאילו כתב בהם טי"ת לא היתה תקנה לישראל במעשה העגל. כלומר לא נתקנה הכתובה כתיקונה ואינה נידונת כאשת איש אלא כפנויה. בא בלוחות האחרונים שני טיתי"ן ובזרוע נטויה ולמען ייטב לך להשלים הראשונה והאחרונה ארבעה ווי"ן ולא תנאף ולא תרצח ולא תגנב ולא תענה כנגד כ"ד ספרים שיהו עתידין לעמוד לישראל. ד"א למה ולא ולא. לפי שכשנאמרו מפי הגבורה נאמרו בהפסקות זה מזה לעשרה פרקים לכך נאמרו בלא ווי"ן. אבל משה אמרם ביחד כקורא בספר לכך נאמר ולא תרצח ולא תנאף ולא תגנוב. חביב חביב קודם לא תרצח נפש. לא תנאף את אשתו לא תגנוב את ממונו:

פסוק יט

פס'. את הדברים האלה, קול גדול ולא יסף. לא יסף כמותו קול בעולם להיות עוד. ד"א ולא יסף. לא פסק בנתיים כענין (במדבר י"א:כ"ה) ויתנבאו ולא יספו:

פסוק כ

פס'. ויהי כשמעכם את הקול. ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם. חולקין כבוד זה לזה לא מעורבבין. כענין (דברים א':כ"ב) ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים בערבוביא:

פסוק כא

פס'. ותאמרו הן הראנו. אלו כיתות מלאכי השרת. מלמד שנפתחו השמים וראו מראות אלהים:

פסוק כב

פס'. ועתה למה נמות. כי מי כל בשר. קרב אתה ושמע. ואת תדבר מפני כבוד השכינה נאה לומר למשה ואת לשון נקבה:

פסוק כה

פס'. וישמע ה' את קול דבריכם. דבריכם תרי, בדברכם תרי. דברי חד דברו חד אשר דברו חד. הרי כאן ח' כנגד ח' דברות ששמעו מפי משה ושנים מפי הגבורה:

פסוק כו
פס'. מי יתן והיה לבבם זה להם. מיכן אמרו דור שקבלו התורה נקראו דור דעות. וכן אמרו חכמים לא היו ישראל ראוין לאותו מעשה. דכתיב מי יתן והיה לבבם וגו' ולא דוד ראוי לאותו מעשה אמר (תהילים ק"ט:כ"ב) כי עני ואביון אנכי ולבי חלל בקרבי ולא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה לומר לך שאם חטאו צבור אומרין להם כלך אצל צבור ואם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד. וכן הוא אומר (שם נא) אלמדה פושעים דרכיך. וצריכא דאי תנא צבור הוה אמינא משום דנפישי רחמי, אבל יחיד אימא לא קא משמע לן. ואי תנא יחיד משום דלא מפרסם חטאיה אבל צבור דמפורסם חטאיהו אימא לא קא משמע לן בפרקא קמא דמסכת עבודת כוכבים:

פסוק כז
פס'. לך אמור להם. מיכן אמרו כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו לפי שאמר לו הקב"ה למשה לומר על ישראל. אל תגשו אל אשה הוצרך לומר שובו לכם לאהליכם:

פסוק כח
פס'. ואתה פה עמוד עמדי. מיכן שהסכים הקב"ה ע"י משה על שפירש מן האשה, ועשו בארץ. מיכן אמרו כל הדר בחוצה לארץ @?!*) דומה כאילו עובד עבודת גלולים, וכן דוד אמר (שמואל א כ"ו:י"ט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים:

פסוק ל
פס'. בכל הדרך. וזאת המצוה. למען תירא. אינו דומה עושה מאהבה לעושה מיראה. ולמען יאריכון ימיך, לעולם שכולו ארוך:

פרק ו

פסוק ג
פס'. ושמעת ישראל ושמרת לעשות השמיעה מביאה לידי עשיה ושמירה מביאה לידי עשיה. אשר ייטב לך לעולם. שכולו טוב:

פסוק ד
דרשה. שמע ישראל. זכה יעקב אבינו שנקראו ישראל על שמו. שמע ישראל. ארי"ש בן יוחאי ד' דברים היה רבי עקיבא דורש ואני דורשן ודברי נראין מדבריו. האחד (בראשית כ"א:ט') ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק שעבד עבודת גלולים דברי רבי עקיבא ואני אומר לא היו צריכין אלא לענין שדות וכרמים שכשבאו לחלוק היה ישמעאל אומר אני נוטל שני חלקים ואתה אחד שאני בכור ראשית און. ודברי נראין מדבריו דכתיב (שם) גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. השני

(במדבר י״א:כ״ב) הצאן ובקר ישחט להם. היספיקו להם דברי רבי עקיבא ואני אומר אפילו אתה מכניס להם צאן ובקר סופם להתרעם עליך ונראין דברי מדבריו. דכתיב (שם) עתה תראה היקרך דברי אם לא. כלומר אתן להם בשר לרעתם. השלישי (יחזקאל ל״ג:כ״ד) יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל אומרים [לאמר] אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו (גוים) רבים. ר' עקיבא דורש אלוה אחד עבד אברם ויירש את הארץ והם שעובדים כמה אלהות לא כל שכן. ואני אומר ומה אברהם שלא נצטווה אלא מצוה אחת ויירש את הארץ אנו שנצטווה לנו כמה מצות לא כל שכן. ונראין דברי מדבריו שהנביא מוכיחן (שם) לכן [וגו'] כה אמר ה' על הדם תאכלו עמדתם על חרבכם [וגו'] והארץ תירשו. הרביעי (זכריה ח) כה אמר ה' צום הרביעי. זה שבעה עשר בתמוז. צום החמישי. זה תשעה באב חמישי לחדשים. צום השביעי שלשה בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ותשרי ז' לחדשים. צום העשירי זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים שהוא עשירי לחדשים. ואני אומר העשירי זה ה' בטבת שבאת שמועה לגולה אלא בארץ ישראל מתענין על המעשה ובגולה על השמועה דכתיב (יחזקאל ל״ג:כ״א) ויהי בשתים עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט ועשו יום שמועה כיום שרפה. ודברי נראין מדבריו שהוא אומר על אחרון ראשון שמה שסמך מלך בבל בתחלה והוא אחרון בתעניות, ואני אומר על אחרון אחרון לפי שהשמועה היתה באחרונה והוא צום עשירי לא נהגו ישראל להתענות אלא בעשרה בטבת על שם המעשה שגדול המעשה יותר מן השמועה והלכה זו במסכת ראש השנה וכדי להביא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שיעקב אמרו דברנו עד הנה. גם אלה ארבעה דברים שדרשו רבותינו ז״ל. מלמד שהיה יעקב אבינו נודר נדר (בראשית כח) והיה ה' לי לאלהים. שלא ימצא בזרעו פסולת כדרך שמצא בישמעאל ועשו. וכיון שנעשה מעשה בלהה היה עצב עד שנתבשר מפי הגבורה שעשה ראובן תשובה שנאמר (שם לה) ויהיו בני יעקב שנים עשר. וכיון שבא יעקב אבינו ליפטר מן העולם קרא לבניו שנא' (שם מט) ויקרא יעקב אל בניו אמר להם שמא יש בלבבכם שום חילוק על מי שאמר והיה העולם אמרו לו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. מיד (שם) וישתחוו ישראל על ראש המטה. מלמד ששיבח והודה להקב״ה שלא יצא הימנו פסולת מיד אמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכך מסורת בידינו שלא לאמרו בקול רם שאין כתוב בתורה ושלא לבטלו שכבר אמרו יעקב אבינו לפיכך נאמר בלחש, ה' אלהינו. שמו עלינו ביותר. ה' אחד. על כל באי העולם. ה' אלהינו. בעוה״ז. ה' אחד. לעולם הבא שנאמר (זכריה י״ד:ט') והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד:

פסוק ה

פס'. ואהבת את ה' אלהיך. אהבהו על הבריות כאברהם אביך כענין שנאמר (בראשית י"ב:ה') ואת הנפש אשר עשו בחרן מלמד שהיה אברהם מגיירן ומכניסן תחת כנפי השכינה. ד"א ואהבת את ה' אלהיך. עשה מאהבה. שהעושה מאהבה שכרו כפול ומכופל. בכל לבבך. בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע. ד"א בכל לבבך. שלא יהא לבבך חלוק על בוראך. ובכל נפשך. ואפילו הוא נוטל את נפשך. וכה"א (תהילים מ"ד:כ"ג) כי עליך הורגנו כל היום. רבי אלעזר אומר יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל לבבך ובכל נפשך. ויש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר ובכל מאדך. ר' עקיבא אומר ובכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך. בכל הוי מודה לו במאד מאד. וכן בדוד אומר (תהלים קנח) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. וכן באיוב אומר (איוב א) ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. לעולם יהא אדם שמח ביסורין. יותר מן הטובה שאילו אדם בטובה כל ימיו אין נמחל לו עון שבידו. על מה נמחל לו על ידי יסורין. רבי אליעזר בן יעקב אומר חביבין יסורין שמאהבין לאב את הבן שנאמר (משלי ג':י"ב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה. רבי יוסי ברבי יהודה אומר חביבין יסורין ששמו של הקב"ה חל על מי שיסורין באין עליו שנאמר (דברים ח) ה' אלהיך מיסרך. ואומר (תהילים צ"ד:י"ב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה. והוא מפורש במסכת ברכות. ת"ר ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם שונה ולומד ומשאו ומתנו עם בני אדם באמונה. הכל אומרים ראו פלוני שלמד תורה כמה נאין מעשיו כמה הגונין דרכיו נלמד תורה לבנינו שיהו גם הם כמותו. תניא ר"מ אומר ואהבת את ה' אלהיך. אהבהו כאברהם. שנא' (ישעיהו מ"א:ח') זרע אברהם אוהבי. ובכל (לבבך) כיצחק שעקד את עצמו על גבי המזבח לפני. ובכל מאדך. כיעקב שאמר (בראשית כ"ח:כ"ב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך:

פסוק ו

פס'. והיו הדברים האלה. לפי שנא' ואהבת איני יודע כיצד אני אוהבו אומר תן לבבך על דברי אלה ואתה מכיר את מי שאמר והיה העולם. אשר אנכי מצוך היום. שיהו בכל יום ויום כמו חדשים בעיניך כאלו קבלתם היום מהר סיני. על לבבך. שיהו מכוונין בלבבך. שלא תגמגם בהם אלא כענין שנאמר (משלי ג':ג') קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך:

פסוק ז

פס'. ושננתם לבניך. שיהו שנונים ומחודדים בפיך. ושננתם לבניך. אלו תלמידיך. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרוין בנים שנאמר (מלכים ב ב':ג') ויצאו בני

הנביאים אשר (ביריחו) [בית אל] אל אלישע. וכן מצאנו לרב שנקרא אב שנא' (שם) אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. ודברת בם. עשם עיקר ואל תעשם טפילה שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם. ושלא תערב בהם דברים אחרים. ודברת בם. עשה תורתך קבע. תנן התם הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה ואם בטלת. מן התורה יש לך בטלין הרבה כנגדך. ואם עמלת בתורה יש לי שכר הרבה ליתן לך. בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. פרט להולך לדבר מצוה ולחתן שנשא בתולה. ובשכבך ובקומך. יכול אפילו שכב בחצי היום או קם ממטתו בחצי היום שהוא זמן ק"ש ת"ל ובלכתך בדרך. כדרך בני אדם דברה תורה:

פסוק ח

פס'. וקשרתם לאות. על ידך כרך אחד של ד' טוטפות. לאות. יצאו שבתות וימים טובים שהן אות ואין צריכין אות. על ידך. על גובה שביד. על ידך. על יד שמאל. וכה"א (שופטים ה':כ"ו) ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים. והיו לטוטפות בין עיניך: בגובה שבראש. כדמפורש במס' מנחות ובפרשת והיה כי יביאך:

פסוק ט

פס'. וכתבתם. שתהא כתיבה תמה מיכן אמרו כתב לאלפין עינין ולעינין אלפין ביתין כפין כפין ביתין וכו' כתב שלא בדיו או שכתב האזכרות זהב הרי אלו יגנזו. על מזוזת. יכול על מזוזה ממש נאמר כאן וכתבתם ונאמר להלן (ירמיהו ל"ו:י"ח) ויאמר אליהם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים ואני כותב על הספר בדיו מה להלן על הספר ובדיו אף כאן על הספר ובדיו. על מזוזת ביתך. יכול על שתי המזוזות. כשהוא אומר במצרים (שמות י"ב:ז') ונתנו על שתי המזוזות למדנו שכל מקום שנאמר מזוזה אינה אלא אחת עד שיפרוט לך הכתוב שתים דברי ר' יצחק. ומהו מזוזות מזוזות דעלמא. ביתך. דרך ביאתו זו מזוזה שבימין בכניסה. בשעריך. יכול כל שעריך ת"ל ביתך ובשעריך. מה ביתך דרך כבוד אף שעריך דרך כבוד. יצאו שערי רפת ומתבן ובית הבקר ובית האוצרות ובתי מרחצאות. ומזוזה חובת הדר היא. והשוכר בית מחבירו ועשה לו מזוזה אינו רשאי ליטלה עמו ביציאתו מן הבית. חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות תפלין בראשיהן תפלין בזרועיהן מזוזה בפתחיהן וד' ציציות בבגדיהן וכל הרגיל בהן הוא בחזקת שאינו חוטא:

פסוק י

פס'. והיה כי יביאך. והיה לשון שמחה בכל מקום. ובתים מלאים כל טוב. ואכלת ושבעת. זו ברכה מעולה שיהא אדם אוכל ושובע וכן הוא אומר ואכלת ושבעת:

פסוק יב

פס'. השמר לך פן תשכח. אין אומר פן תשכח אלא לשהיה זכור מתחלה:

פסוק יג
פס'. את ה' אלהיך תירא. לא תלכון אחרי אלהים אחרים. שכינום אלהים והמה לא אלהים:

פסוק טו
פס'. כי אל קנא. לא כקנאת בני אדם אלא לנקום נקמה על מורדיו:

פסוק טז
פס'. לא תנסו את ה' אלהיכם. כענין שנאמר (שמות י"ז:ז') על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה'. שמור תשמרון. עשו משמר על משמר:

פסוק יח
פס'. ועשית הישר והטוב. הישר בעיני אדם והטוב בעיני ה'. תנן התם איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. למען ייטב לך. בזכות ועשית הטוב וירשת את הארץ הטובה:

פסוק יט
פס'. להדוף את כל אויביך מפניך. וכן דוד אמר (תהילים ס"ח:ג') כהנדוף עשן תנדוף כהמס דונג מפני אש כן יאבדו רשעים מפני אלהים:

פסוק כ
פס'. כי ישאלך בנך מחר לאמר. לדורות הבאים. לאמר עתיד בנך לומר לך השיבני על דברי. מה העדות. זה אחד מד' (דברים) שדברה כנגדם התורה. ואמרת לבנך ואותנו הוציא משם. מיכן אמרו בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים:

פסוק כד
פס'. ויצונו ה' [וגו'] וצדקה תהיה לנו. זה שאמר הכתוב (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. כאשר צונו. אין עליך לבקש שכר אלא עסוק מאהבה וסוף השכר לבוא:

פרק ז

פסוק א
פס'. כי יביאך. ונשל. כענין ונשל הברזל כך יהו הכנענים מושלכין ממקומן. וכן הוא אומר (ויקרא כח) כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם. החתי והגרגשי והאמורי והפריזי. בנין אב לכל ארץ כנען שהוא מדבר בשבעה גוים:

פסוק ב
פס'. ונתנם ה' לפניכם. החרם תחרים אותם. ולא תחנם. לא תתן להם חנייה בקרקע. ד"א לא תחנם. לא תתן להם חן. מיכן אמר ר' יהודה אסור לו לאדם שיאמר כמה נאה כנעני זה:

פסוק ג
פס'. ולא תתחתן בם. כי יסיר את בנך מאחרי. בנך מן הישראלית קרוי בנך ואין בנך הבא מן הכנענית קרוי בנך אלא בנה:

פסוק ו
פס'. כי עם קדוש. לא מרובכם. כי מאהבת ה' אתכם. וכן הוא אומר (מלאכי א) אהבתי אתכם אמר ה':

פסוק ט
פס'. וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן לאברהם. שומר הברית. ליצחק. והחסד, ליעקב. וכן הוא אומר (בראשית ל"ב:י"א) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. לאלף דור, וכן אמר דוד (תהילים ק"ה:ח') דבר צוה לאלף דור, דבר שאיין לו הפסק. מלמד שבריתו של אברהם אבינו יהיה לעולם. כימי השמים על הארץ. בשורה והבטחה לישראל שלא יבטלו לעולם. ואומר (שמות ל"ד:ז') נוצר חסד לאלפים. ללמדך שאין על אלף ואלפים ממש. אלף על רוב חשבון דבר שאין לו סוף. והוא בלשון בני אדם. כענין שנאמר (ישעיהו ס':כ"ב) הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום. (בראשית כ"ד:ס') אחותנו את היי לאלפי רבבה:

פסוק י
פס'. ומשלם לשונאיו אל פניו. בעולמו וכן הוא אומר (שמות כ':ג') לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. להאבידו. לעולם הבא. וכן הוא אומר (תהילים צ"ב:ח') כפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד. לא יאחר לשונאו. כל טוב הצפון לרשע. על פניו ישלם לו. עד שהוא חי כדי שלא יהא לו חלק לעוה"ב. וגם בפשוטו אל פניו ישלם לו גמולו בראשו. וכה"א (איוב י"ג:ט"ו) אך דרכיו אל פניו אוכיח:

פסוק יא
פס'. ושמרת את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם. היום לעשותם ולא למחר לעשותם. היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם אלא לעתיד לבוא. תנן התם הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם:

פסוק יב

כתוב אך טוב לישראל אלהים לברי לבב: (תהילים ע"ג:א') כל מקום שנאמר אך מיעוט. אמר אסף המשורר אך טוב לישראל אלהים. כלומר ואפי' בזמן שהוא יושב עליהם בדין לפי שנאמר אלהים זו מדת הדין שמביא עליהן יסורין ומתבררין ומצטרפין ומתלבנים (חוכים) לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך. אמר להם משה לישראל אברהם אבינו לא שבחו הקב"ה אלא בעקב השמיעה שנאמר (בראשית כ"ו:ה') עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי כך אתם והיה עקב תשמעון. ושמר ה' אלהיך לך את הברית זו בריתו של אברהם אבינו. ואת החסד זו חסדו של יעקב שנאמר (שם ל"ב) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. אשר נשבע לאבותיך. זה יצחק שנא' (שם כ"ב) ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך יחידך כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים. למדנו שהיסורין מביאין את האדם לחיי העולם הבא. מה כתוב למעלה מן פרשה זו ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. משל לרופא שבא לראות את החולה ראה בו סימני מיתה. אמר לו כל מה שאתה רוצה אכול ושתה לפי שאין רפואה לחליך. כך הרשעים אין להם תקנה וכל מה שהם רוצים עושין בעוה"ז. וכן אסף אומר (תהילים ע"ג:ה'-ו') בעמל אנוש אינימו ועם אדם לא ינוגעו לכן ענקתמו גאוה. ואיוב אמר (איוב כ"א:ט') בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם, וכל העניה כולה בשלות רשעים וביסודי הצדיקים לכך נאמר אך טוב לישראל אלהים. תנן התם ר' ינאי אומר אין בידינו לא משלות הרשעים ולא מיסורי הצדיקים, לברי לבב. יכול לכל ת"ל לברי לבב. (תהילים ע"ג:א'-ב') ואני כמעט נטיו רגלי כשראיתי שלותם של רשעים כמעט נטיו רגלי מן הדרך עד שהבנתי כי לא לטובתם הקב"ה נותן להם שכר בעולם הזה. כי אין היצובות למותם ובריא אולם. (שם) (ג) אין מאחר צביונם ורצונם בעולם הזה משלם להם שכרם כדי לטרדן מן העולם הבא. מלמד שהכתובים דברו אחר תורת משה כדרך שאמר משה (דברים ז':י') ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. כך אמר אסף כי אין חרצובות למותם וכשם שאמר משה והיה עקב תשמעון כך אמר אסף אך טוב לישראל אלהים. ד"א והיה עקב תשמעון. זה שאמר דוד (תהלים קיט) הבינני ואשמרה תורתיך ואצרנה עקב, ד"א והיה עקב תשמעון. דקדוקי המצות.האי דאמר ריש לקיש מאי דכתיב (שם מט) עון עקבי יסובני עונות שאדם דש בעוה"ז מביאין אותו ליום הדין לפיכך צריך אדם להיות זהיר בדקדוקי המצות:

פסוק יג

פס'. ואהבך וברכך:

אמר רבינו טוביהו ברבי אליעזר ז"ל אע"פ שמצאנו אהבת הקב"ה לישראל בהרבה ענינים כענין שנ' (הושע י"א:א') כי נער ישראל ואוהבהו. ואומר (מלאכי א) אהבתי אתכם אמר ה'. וכן כיוצא בהם יש לנו מדברי הנביאים אהבה גדולה מכולם אהבת איש את אשה וכן הוא אומר בהושע בן בארי (הושע ג':א') לך אהב אשה אהובת רע ומנאפת כאהבת ה' את בני ישראל. וכן דוד אמר (שמואל ב א':כ"ו) נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים. ואהבך. בזכות אברהם שנאמר בו (ישעיהו מ"א:ח') זרע אברהם אהבי. וברכך. בזכות יצחק דכתיב ביה (בראשית כ"ה:י"א) ויברך אלהים את יצחק בנו. והרבך. זה זכות יעקב שנאמר (שם מח) הנני מפרך והרביתיך. וברך פרי בטנך. זה פריה ורביה שלא תלד לבהלה. ופרי אדמתך. שתהא זורע מעט ותביא הרבה, דגנך תירושך ויצהרך. אלו יסודי הבית שאמר עליהם דוד (תהילים ק"ד:ט"ו) ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן ולחם לבב אנוש יסעד. מלמד שאלה הם עיקר הבית. שגר אלפיך. תולדות הבקר וכן הוא אומר (איוב כ"א:י') שורו עיבר ולא יגעיל. ועשתרות צאנך. אלו עדרי הצאן שמעשירות את בעליהן בצמר בחלב ובגבינה ותולדותיהם. על האדמה. מיכן שאין הברכה מצויה אלא בארץ:

פסוק יד

פס'. ברוך תהיה מכל העמים. ובבהמתך. כענין ולא יהיה עקר ועקרה בבהמתך. כענין (אלא) (תהילים ל"ח:ב') ואל בקצפך תוכיחני ובהמתך תיסרני ופירוש ואל ובהמתך אל משמשת תחלה וסוף:

פסוק טו

פס'. והסיר ה' ממך כל חולי. אשר ידעת. מדעת התורה. וכן הוא אומר (ישעיהו מ':כ"ח) הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' וגומר. ואפילו לא הגידו לך מדעת התורה או משקול הדעת הלא ידעת אלהי עולם ה':

תנחומא והסיר ה' ממך. זו עין רעה. שכך אמרו חכמים ז"ל תשעים ותשעה מתים בעין רעה ואחד בידי שמים. וכן מצאנו שאמרו בני יוסף ואני עם רב אמר להם יהושע אם אתם מתייראים מעין רעה. כתוב (יהושע י') אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם, ולמה להנצל מעין רעה. אמרו לו כבר ברכנו אבינו יעקב וביטל ממנו עין רעה שנאמר (בראשית מ"ט:כ"ב) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. אל תקרי עלי עין אלא עלי עין. וכל מדוה מצרים הרעים. אימתי ידעו ישראל מדוה מצרים כשדן הקב"ה את המצרים, אמר לישראל דעו כי כל מי שעובר על רצוני אני דן אותו בשפטים הללו לפיכך היו מתיראים ממדוי מצרים. לכך סידר משה את הברכות ואת הקללות. אמר לישראל אם אתם עוברים על רצונו של הקב"ה הוא מביא עליכם את מדוי מצרים שאתם מתיראים

מפניהם. ואכלת את כל העמים. שאתה מתיש כוחן של הכנענים ואוכל יגיען כשאתם מקיימים מצותיו של הקב"ה. ד"א ואכלת את כל העמים. רמז לעתיד לבוא שעתידים ישראל לאכול יגיע כל העובדי גלולים בימות המשיח שנאמר (ישעיה הא) ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלהינו יאמר לכם חיל גוים תאכל וגו'. עד הנה דברי תנחומא:

פסוק טז

פס'. ואכלת את כל העמים. תכלה אותם. כי מוקש הוא לך. כמו פן יהיה לך למוקש:

פסוק יז

פס'. כי תאמר בלבבך. דלמא תימר כלומר שמא תאמר בלבבך. לא תירא מהם. זכור תזכור. זכירת הלב וזכירת הפה:

פסוק כ

פס'. וגם את הצרעה. צרעה היתה מטילה בהם ארס ומסמא את עיניהם מלמעלה ומסרסתן מלמטה שנאמר (עמוס ב':ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניך אשר כגובה ארזים גבהו וחסן הוא כאלונים ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת:

פסוק כא

פס'. לא תערץ מפניהם. אע"פ שיש עריצות לשון גבורה כמו כן תמצא לשון שבירה כמו (איוב ל"א:ל"ד) כי אערוץ המון רבה לפי שיש במקרא הדומין בקריאה אין פירושם אחד. כמו (בראשית י"ג:י"ב) ויאהל אברם נטה אהלו. שנא' ויאהל עד סדום. שהסיע לוט את אהלו ולא נטה עד שבא לסדום וכן כיוצא באלו הרבה. והן מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם כשאמר ר' ישמעאל דבר הלמד מענינו:

פסוק כד

פס'. ונתן מלכיהם בידך. אלו אחד ושלשים מלך שהפיל יהושע:

פסוק כה

פס'. פסילי אלהיהם תשרפון באש, מלמד שאסורין בהנייה. לא תחמוד כסף וזהב. מיכן אמרו פיסלו לאלוה כדי לעבדו עובר לא תחמוד פיסלו מאלוה שביטל הגוי עבודת כוכבים. ולקחת לך, מלמד שהגוי מבטל עבודת כוכבים ואי זה גוי מבטל כל היודע בטיב עבודת כוכבים ומשמשיה:

פסוק כו

פס'. ולא תביא תועבה אל ביתך. כל שכיוצא בו נעבד אסור אבל שברי צלמי עבודת כוכבים שאין כיוצא בהם נעבדין מותרין וכענין אשר שנינו במס' ע"ז. שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו. לכנות לה שם של גנאי, כיצד היו קוראין אותה בית גוליא קורין אותה בית כורייא. פני מולך פני כלב. עין כל. עין קוץ:

פרק ח

פסוק א
פס'. כל המצוה. מלמד ששקולה נתיצת ע"ז כנגד כל המצות:

פסוק ב
פס'. וזכרת את כל הדרך. ויענך וירעיבך. והא כתיב (דברים ב':ז') זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר. אלא לפי שהיה המן יורד עליהם בכל יום ולא היה נעצר להם כאילו נתענו ונרעבו. @?![א]@?? שכל זמן שאדם רואה את אוצרו מלא תבואה וגרביו מליאין יין כאילו הוא שבע:

פסוק ד
פס'. שמלתך. מתגדל והבגד עמו. ורגלך לא בצקה. זה המנעל מלמד שהיו נישאים על גבי עננים כלומר לא בא לרגלך צוקה להתיחף. ד"א בצקה. לא נילושה ונבעטה בקרקע במי שהבצק צריך בציקה בעיטה. ד"א ורגלך לא בצקה. מפני שלא נתיחפה. שמלתך לא בלתה. מרוב שלמות פושט זה ולובש זה מתוך כך לא היה בלה:

פסוק ה
פס'. וידעת עם לבבך וגו' מיסרך. ללמדך כמה גדולים יסורין שמקרבים את האדם תחת כנפי השכינה:

פסוק ו
פס'. ושמרת את מצות ה'. כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. ארץ חטה ושעורה. ארץ אשר לא במסכנות. ואכלת ושבעת וברכת. מיכן אמרו חכמים על כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו כמו ששנינו בברכות בפרק כיצד מברכין על הפירות. ורבותינו אמרו כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל. וכן אמר רבא כתיב (תהלים כד) לה' הארץ ומלואה וכתיב (שם קטו) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה. קמחא (דשערי) רב יהודה אמר בורא פרי האדמה. ורב נחמן אמר שהכל והלכתא כרב נחמן. וכן אמר רבי זירא אמר רב מתנה אמר שמואל קרא חייא וקמחא דשערי מברכין עליו שהכל נהיה בדברו. רב ושמואל דאמרי תרויהו כל שיש בו מחמשת המינים. חטה. ושעורה. וכוסמת. ושיבולת שועל. ושיפון. מברכין עליו בורא מיני מזונות. כגון חביץ קדרה ודיסה. והשותה שמן זית לבדו לא כלום מברך. תבשיל של שלק ושל לפתות בורא פרי האדמה. קמח אע"פ שיש בו חלב ודבש ושמן בורא מיני מזונות. ומיני קטניות בורא פרי האדמה. ולחם הבא בכיסנין כגון לחמניות בורא מיני מזונות. ואם קבע סעודתו עליהן מברך המוציא לחם מן הארץ. וכן לחם המחבת. האוכל פת והוצרך לנקביו והלך וחזר מברך המוציא. ומי שנסתפק לו ואינו יודע אם

בירך אם לא בירך אם משבעת המינים אכל שהם מן התורה חוזר ומברך. ונשים ועבדים אע"פ שחייבין בברכת המזון אין מצטרפין בזימון עם האנשים ומאחר שכיסו את השלחן לברך ברכת המזון אם רצה לשתות צריך לברך. ושנו חכמים הנוטל ידיו צריך שיגביה אצבעותיו למעלה. אבל מים אחרונים צריך שישפיל ידיו למטה כדי שתצא הזוהמא. ואין נוטלין מיד ליד אפילו מן הנהר אלא טובל שתי ידיו כאחת בנהר. אמר רב נחמן משה תיקן להם לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם המן ◆ יהושע תיקן להם ברכת הארץ בשעה שנכנסו לארץ. דוד ושלמה תיקנו להם בונה ירושלים. דוד תיקן להם על עמך ועל ירושלים עיר קדשך. שלמה תיקן להם על הבית הגדול והקדוש. הטוב והמטיב ביבנה תיקנוה כנגד הרוגי בתר הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה. אמר רב יהודה אמר רב אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל ואסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתן מאכל לבהמתו שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת:

פסוק יא

פס'. השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך. זה הפורק עול מלכות שמים אוכל בלא תפלה בלא ברכה:

פסוק יב

פס'. פן תאכל ושבעת. מלמד שהשלוה גורמת לידי פקרנות. היינו דאמרי אינשי מלי כריסי זני בישי:

פסוק יד

פס'. ורם לבבך. שכל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו כופר בעיקר. שנא' ורם לבבך ושכחת. המוליכך במדבר וגו'. המאכילך מן. ואמרת בלבבך. וזכרת את ה' אלהיך:

פסוק יט

פס'. והיה אם שכח תשכח. מיכן אמרו אם שכח מעט תשכח הרבה ביותר:

פסוק כ

פס'. כגוים אשר ה' מאביד מפניכם, (כט) מה הם בנביא אף אתם בנביא. עקב לא תשמעון. תחת אשר עקב תשמעון, לא שמעתם. תשמעון יען וביען:

פרק ט

פסוק א

פס'. שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן. בשכר שמע ישראל אתה עובר היום:

פסוק ב

פס'. עם גדול ורם בני ענקיים. כמה שמות יש להם ענקים רפאין נפילים זמזומים. ענקים שמעניקים את החמה בקומתם. רפאים שהכל רפים לפניהם, זמזומים שכל מה שזוממין עושין. נפילים שהכל נופלים לפניהם:

פסוק ג
פס'. וידעת היום. בשכר וידעת. הוא העובר לפניך:

פסוק ד
פס'. אל תאמר בלבבך בהדוף ה'. והלא רשעים היו שנאמר כי ברשעת הגוים האלה אלא לגבי צדקתכם לא היו רשעים כלומר אין צדקותיך שוה לחייב את אלו לגרשם מפניך. לכך נאמר אל תאמר בלבבך אבל רשעים היו לפני הקב"ה שנא' כי ברשעת הגוים האלה. למען הקים את הדבר אשר נשבע לאבותיך. כפי הצדקה הרי אלו רשעים. אבל כפי מעשיך לא היו אלה רשעים שיגורשו מלפניך על שום מעשיך ומעשיהם לא גורשו אלא למען הקים את הדבר אשר נשבע לאבותיך:

פסוק ו
פס'. וידעת. כי לא בצדקתך. שלשה פעמים למה. אמר רבינו טוביהו בר' אליעזר ז"ל אמר להם משה לא צדקתך כצדקת אברהם שאמרתי לו (בראשית י"ג:י"ז) קום התהלך בארץ לארכה וגו'. ולא כצדקת יצחק שאמרתי לו (שם) כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה [ולזרעך וגו']. ולא כצדקת יעקב שאמרתי לו (שם כח) הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך. באברהם כתיב (שם יח) לעשות צדקה ומשפט. ביצחק כתיב (שם כו) ויזרע יצחק בארץ ההיא. ולהלן הוא אומר (הושע י':י"ב) זרעו לכם לצדקה וגו'. ביעקב כתיב (בראשית ל':ל"ג) ועתה בי צדקתי שלא נחשד על הגזל:
פס'. כי עם קשה עורף אתה. זכור אל תשכח. מלמד שחייב אדם לזכור עונותיו להתודות עליהן שמתוך כך חוזר בו שנאמר זכור אל תשכח. וכן הוא אומר (ויקרא כ') והתודו את עונם ואת עון אבותם:

פסוק ח
פס'. ובחורב הקצפתם. זה מעשה העגל:

פסוק ט
פס'. בעלותי ההרה. ולהלן הוא אומר ואנכי עמדתי בהר. אלא אין ישיבה אלא לשון איחור. וכן הוא אומר (דברים א':מ"ו) ותשבו בקדש ימים רבים לשון איחור:

פסוק יא
פס'. ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים לילה וגו'. ה' פעמים כתיב לוחות בפרשה לקחת לוחות האבנים לוחות הברית. נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים לוחות הברית הרי ה' כנגד חמשת חומשי תורה. ע"א כנגד חמשה דברות שעל לוח זה וה' דברים שעל לוח זה:

פסוק יב
פס'. ויאמר ה' אלי קום רד מהר:

פסוק יד
פס'. הרף ממני הראה לו פתח ליכנס לפניו להתפלל עליהם:

פסוק טו
פס'. ואפן וארד. על שתי ידי ולהלן הוא אומר (שמות לב) ושני הלוחות בידו ברשותי היו. שלא נתחייב על שברם וכן הוא אומר אשר שברת:

פסוק טז
פס'. וארא והנה חטאתם לה'. וכי עד שראה לא האמין. והלא כבר אמר לו הקב"ה עשו להם עגל מסכה אלא ראה האותיות פורחות מן הלוחות לפיכך שיברם:

פסוק יז
פס'. ואתפוש בשני הלוחות. שברם בחזקה והוא שאמרו חכמים אשר שיברת יישר כחך ששיברת:

פסוק יח
פס'. ואתנפל לפני ה' כראשונה. מלמד שמאה ועשרים יום רצופין היה משה בלא מאכל ומשתה. מ' הראשונים שנאמר כראשונה. ומ' יום שהתנפל ומ' בלוחות האחרונים. הראשונים השלמו ביי"ז בתמוז. והאמצעיים השלמו בראש חודש אלול. והאחרונים ביום הכפורים. לפיכך נהגו במקומות לתקוע בראש חודש אלול:

פסוק כא
פס'. ואת חטאתכם. לא נתכוון משה אלא לבדקן כסוטות:

פסוק כב
פס'. ובתבערה ובמסה. בפרשת אלה הדברים הכליל מקומות שהקניטו וכאן פרטן בפרט כל מקום ומקום. ובשלוח ה'. ממרים הייתם. ואתנפל. ואתפלל אל ה'. גדולה תפלה ממעשים טובים שאין לך בישראל גדול במעשים טובים ממשה רבינו ואפילו הכי כל מה שהיה עושה על ידי תפלה הוא עושה:

פסוק כז
פס'. זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב. כמה גדולים הם הצדיקים שתולים בזכות אחרים. והקב"ה תולה על ידם שנאמר (תהילים ק"ו:כ"ג) לולי משה בחירו:

פסוק כח
פס'. פן יאמרו הארץ. והם עמך ונחלתך. אע"פ שחטאו אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שהוצאת את ישראל ממצרים אמרת לי (שמות ג':י') והוצא את עמי בני ישראל ממצרים ועכשיו אתה אומר אלי (שם לה) כי שחת עמך. חבים וזכים. עמך הם שנא' והם עמך ונחלתך:

פרק י

פסוק א

פס'. בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך וגו'. אתה שברתם אתה פסל לך תחתיהם. ד"א פסל לך בידך היו מסורים לך להשיב אחרים תחתיהם. שני לוחות. כנגד שמים וארץ. שני לוחות. כנגד תורה שבכתב ותורה שבעל פה. שני לוחות. כנגד העולם הזה והעולם הבא. לוחות שיחו שניהם שוין. אבנים. שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים את לחייו כאבנים. ד"א אבנים. משום (בראשית מ"ט:כ"ד) רועה אבן ישראל. כראשונים. מה ראשונים בקולי קולות אף אחרונים כך. ועשית לך ארון עץ. ואח"כ ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון מה מכתב הראשון חרות על הלוחות אף מכתב שני חרות:

פסוק ה

פס'. ואפן וארד מן ההר. ובני ישראל נסעו. הסמיך מיתת אהרן למתן תורה דכתיב ויהיו שם. וכתיב שם מת אהרן. זה שאמר הכתוב (תהליס קטז) יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. ויקבר שם. והלא בהר ההר מת אהרן אלא מלמד שחזרו לאחוריהן שמנה מסעות. ויש אומרים מסעות הללו היו קרובות זו לזו וכולן תחת ההר היו לפיכך אמר הכתוב שם מת אהרן. ויכהן אלעזר בנו תחתיו. ממלא מקום אבותיו וכן הוא אומר (שם מה) תחת אבותיך יהיו בניך:

פסוק ז

פס'. משם נסעו הגדגדה. בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי. לשרתו ולברך בשמו. מקיש ברכה לשירות. מה שירות בכשרים ותמימים אף ברכת כהנים בכשרים ותמימים. מיכן אמרו חכמים כל כהן שיש בו מומין אינו עולה לדוכן:

פסוק ט

פס'. על כן לא היה. ואנכי עמדתי בהר. אלו מ' האחרונים. ויאמר ה' אלי קום לך למסע:

פסוק יב

פס'. ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל וגו'. אחר שהוכיחם הזכירם על התשובה שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו כקטן. ואם מבקשין ממנו כלי קטן ואין לו דומה עליו כגדול. כך אמר משה כי אם ליראה את ה' כאילו דבר קל הוא:

פסוק יג

פס'. לשמור את מצות ה' וגו'. הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים. הרי אלו ז' רקיעים שאמרו חכמים ז"ל:

פסוק טו

פס'. רק באבותיך חשק ה'. מיעט כל נביאי הכנענים:

פסוק טז
פס'. ומלתם את ערלת לבבכם. מלמד שהלב יש לו ערלה. וערפכם לא תקשו עוד שהגוף הולך אחר הלב:

פסוק יז
פס'. כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים. א"ר יוחנן כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו. דבר זה בתורה דכתיב כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא. וכתיב בתריה עושה משפט יתום ואלמנה. שנוי בנביאים דכתיב (ישעיהו נ"ז:ט"ו) כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח. משולש בכתובים דכתיב (תהילים ס"ח:ו') סולו לרוכב בערבות ביה שמו. וכתיב בתריה אבי יתומים ודיין אלמנות וגו'. ואהבתם את הגר. את ה' אלהיך תירא. הוא תהלתך. בשבעים נפש. ואהבת את ה' אלהיך. וידעתם היום כי לא את בניכם שאני מוכיח לאנשים שלא ראו אלא מה שראיתם שהיו מהם זקנים יוצאי מצרים שלא נגזרה גזירה אלא על אותם שהיו מבן עשרים שנה. לפיכך אמר להם כי את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו:

פרק יא

פסוק ו
פס'. ואשר עשה לדתן ולאבירם. בקרב כל ישראל. מלמד שאם היה אצל ישראל פקדון מממונו של קרח היה מתגלגל ובא אל מקום שפצתה האדמה את פיה ונבלע שם:

פסוק ז
פס'. כי עיניכם הרואות. ושמרתם את כל המצות. שלא לאמר אילו קיימתי את כל. התורה חוץ מזו די לי אלא את כל המצות. תנן התם הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה:

פסוק ט
פס'. ולמען (תאריך) [תאריכו] ימים על האדמה אשר נשבע ה' וגו'. עד עכשיו היה מדבר להם פה לפה. חזר ודבר להם כמדבר לאחרים בשביל ישראל. שנאמר לאברהם ליצחק וליעקב. תחלה היה מדבר בלשון יחיד. שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך. מלמד שכל אחד ואחד מישראל צריך לומר בשבילי נברא העולם ולי נתנה התורה ועלי לקיימה כולה. חזר ודבר להם בלשון רבים מן וידעתם היום כי לא את בניכם ללמדך שכל ישראל ערבים זה. בזה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את תורת אלהינו. ולבסוף דבר להם בלשון סיפור. היה מספר להם. דכתיב אשר נשבע ה' אלהי אבותינו של דור המדבר שקיבלו התורה ולא זכו ליכנס לארץ לפיכך אמר להם אשר נשבע לאבותינו

לאברהם ליצחק וליעקב. אבותם של יוצאי מצרים. לתת להם ולזרעם. מקיש זרעם להם מה זרעם נכנסו אף דור המדבר עתידין ליכנס:

פסוק י

פס'. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא. מגיד הכתוב שבחה של ארץ ישראל וכן הוא אומר (במדבר י"ג:כ"ב) וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים. מנהגו של עולם בונה אדם בנין הנאה תחלה ואחר כך בונה את הכעור שפסולת של ראשון מכניס בשני. שיריים שנשארו מן הבנין הראשון מכניס בשני. ואומר (דברים ה) לא תחסר כל בה. דרך העולם מה שיש בארץ זו אין בזו. אבל כאן לא תחסר כל בה. וארץ ישראל נקראת ארץ ושאר ארצות נקראו חוצות. שנאמר (משלי ח':כ"ו) עד לא עשה ארץ וחוצות. וכן סנחריב אומר (ישעיהו ל"ו:י"ז) עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם. ולא אמר יפה מארצכם. אלא כארצכם אע"פ שהי' לו לשבח ארצו לא שיבחה יותר מארץ ישראל. וכן הוא אומר (דברים ג':ט') צידונים יקראו לחרמון שריון והאמרי יקראו לו שניר. ואומר (שם ד) עד הר שיאון הוא חרמון. נמצא (מד) הר זה קרוי ד' שמות שהן שיאון חרמון שריון שניר. וכי מה צורך אלא בא ללמדינו שארבעה מלכים מתכבשים עליה זה אומר יקרא על שמי וזה אומר יקרא על שמי. ואע"פ שהיתה פסולת של ארץ ישראל ד' מלכיות מתכבשות עליה קל וחומר למקום משובח של ארץ ישראל. וכן בכל מקום כמו (יהושע ט"ו:מ"ט) ודנה וקרית סנה היא דביר. ואומר (שם) ושם דביר לפנים קרית ספר. וכן הנביא אומר (ירמיהו ג':י"ט) ואתן לך ארץ המדה נחלת צבי צבאות גוים. נחלת צבי קלה להוציא פירותיה כצבי קל ברגליו. ד"א מה צבי אין עורו מחזיק את בשרו שנראה קטן מאחר שנפשט יותר ממה שהיה כך אין פירות של ארץ ישראל מחזקתן כשישראל עושין רצון המקום ללמדך שבח ארץ ישראל לא כארץ מצרים היא. לפי שארץ מצרים. מקום נמוך שותה. מקום גבוה אין שותה. ארץ ישראל גבוה ונמוך שותה. ארץ מצרים שותה ואח"כ נזרעת. ארץ ישראל שותה ונזרעת בכל יום. ארץ מצרים תזרע את זרעך והשקית ברגל כגן הירק. מה גן ירק בכל עת אתה מתעסק בו להשקותו. ואם לאו אין בו הועלה. אף ארץ מצרים אם אין אתה מנדד שינה מעיניך אין לה בה כלום. אבל ארץ ישראל אתה ישן על מטתך והקב"ה משקה אותה. מנהגו של עולם אדם לוקח עבדים לעבדו והקב"ה לוקח את ישראל לעבדים והוא מוריד גשמים ומצמיח פירות להשביעם. וכן השיב רבי צדוק לחכמים במשתה בנו של רבן גמליאל שהיה עומד ומשקה להם מזג את הכוס לרבי אלעזר ולא רצה ליטלו ונטלו ר' יהושע אמר לו מה זה יהושע אמר לו רבי צדוק מי שאמר והיה העולם משיב רוחות

ומעלה עננים ומוריד גשמים ומגדל צמחים ועורך שלחן לכל אחד ואחד ורבן גמליאל לא יהא משמשינו. אשר יצאתם משם. כלומר הייתם בה והיתה מתברכת בגללכם עכשיו שיצאתם משם אין לה תקנה:

פסוק יא

פס'. והארץ אשר אתם. ארץ הרים ובקעות. טעם פירות ההרים לא כטעם פירות הבקעות. שפירות ההרים קלים ופירות הבקעות שמינות. א"ר שמעון בן יוחאי י''ב ארצות נתנו כנגד י"ב שבטי ישראל ולא שוו טעם פירות שבט זה לטעם פירות שבט זה. ואלו הן הארצות. ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה. כי הארץ. והארץ אשר אתם עוברים שמה. ארץ הרים. ארץ חטה ושעורה. ארץ זית שמן. וכן הוא אומר (תהילים ק"ה:מ"ד) ויתן להם ארצות גוים. ארצות הרבה ואל תתמה שהרי הים אחד ואומר קרא ימים. ימים הרבה אבל אין טעם דג העולה מעכו כטעם העולה מצידון. למטר השמים תשתה מים. שהיו העננים מקיפות אותה ומשקות אותה מכל רוח:

פסוק יב

פס'. ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה דורש להפריש ממנה חלה ותרומה ומעשרות. תמיד עיני ה' אלהיך בה. עתים לטובה עתים לרעה. לטובה כיצד הרי שהיו ישראל רשעים בראש השנה ונגזרו עליהם גשמים מעוטים וחזרו בתשובה להוסיף עליהם אי אפשר שכבר נגזרה גזירה אלא תמיד עיני ה' אלהיך בה ומורידן בזמנן ומשלח להן ברכה. לרעה כיצד הרי שהיו ישראל צדיקים בראש השנה ונגזרו עליהן גשמים מרובין וחזרו בהן לימנע מהן אי אפשר שכבר נגזרה גזירה אלא הקב"ה מורידן שלא בעתם כשאין הארץ צריכה להם שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה. מראשית השנה ועד אחרית השנה מגיד שמראש השנה נגזר עליה כמה רוחות כמה עננים כמה גשמים כמה טללים יבואו לה. ד"א מראשית השנה וכי התבואה בשנה כל השנה אלא מלמד שהקב"ה שולח ברכה אפילו באוצרות וכן הוא אומר (דברים כ"ח:ח') יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ואפילו בעריבה מתברכת העיסה שנא' (שם) ברוך טנאך ומשארתך. ואפילו בשעת האכילה מתברכת שנא' (שם ח) ואכלת ושבעת. לכך נאמר מראשית השנה ועד אחרית השנה. מלמד שכל השנה כולה ברכתו עליכם. ד"א מרשית. חסר אלף מלמד שכל שנה שרשה בתחלה וישראל חוזרין בתשובה נותן לה אחרית שנה טובה לשון אחרית כמו תקוה ואחרית:

פסוק יג

פרשה והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי.

מגיד הכתוב שנתחייבו ישראל בתלמוד קודם המעשה. וכן מצאנו שנענשו על התלמוד יותר מן המעשה שנאמר (הושע ד) שמעו דבר ה' כל בית ישראל כי ריב לה' עם (עמו. ואומר נדמו עמי מבלי דעת. ואומר) כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ. אמת זו תורה שנאמר (משלי כ"ג:כ"ג) אמת קנה ואל תמכור. חסד זו תורה שנאמר (תהילים קי"ט:ס"ד) חסדך ה' מלאה הארץ חקיך למדני. דעת זו תורה שנאמר (ישעיהו ה':י"ג) (נדמו) [גלה] עמי מבלי דעת ואמר (ירמיהו ט':י"א) מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' ויאמר ה' על עזבם את תורתי. וכן רבי יוסי הגלילי אומר גדול תלמוד תורה שקדם לחלה ארבעים שנה ולמעשרות חמשים וארבע ולשמטים ס"א וליובלו' ק"ג וכשם שנענשו על התלמוד יותר מן המעשה כך שכר התלמוד קודם המעשה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם. וכתיב למען ירבו ימיכם. אשר אנכי מצוה אתכם היום. מנין אתה אומר שאם שמע אדם דבר מפי קטן שבישראל יהי בעיניו (נז) כשומע מפי חכם (השומע) מפי משה כשומע מפי הקב"ה (ת"ל) אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה'. כל שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה שלא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאקרא חכם בשביל שאקבל שכר לעולם הבא בשביל שאהיה עשיר ת"ל לאהבה עסוק מאהבה וסוף השכר והכבוד לבוא. ולעבדו. זו תפלה. וכן דוד אומר (תהילים קמ"א:ב') תכון תפלתי קטורת לפניך. מלמד כמו שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תפלה קרויה עבודה. ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. הרי זו כוון תפלה שלא יהא לבו של אדם חלוק בשעת תפלה:

פסוק יד

פס'. ונתתי מטר ארצכם. אמר הקב"ה אם עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה את שלי. ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש. רבי נתן אומר בעתו מלילי שבת ללילי שבת. יורה. שמורה את הבריות להכניס פירותיהן ולהטיח גגותיהן ולעשות כל צרכיהם. ד"א יורה. שמרוה את הארץ ומשקה עד תהום. וכן הוא אומר (תהלים סה) תלמיד, רוח נחת גדודיה. יורה במרחשון ומלקוש בניסן שיורד על המלילות ועל הקשין. ואספת דגנך ותירושך ויצהרך. כלומר בשופע. וכן הוא אומר (ויקרא כ"ו:ה') והשיג לכם דיש את בציר וגו'. ד"א ואספת דגנך. הנהג בהן דרך ארץ. דברי רבי ישמעאל. ד"א ואספת דגנך. שתהא ארץ ישראל מליאה דגן תירוש ויצהר וכל ארצות דואבות למלאת אותה כסף וזהב כענין שנאמר (בראשית מ"ז:י"ד) וילקט יוסף את כל הכסף. ד"א ואספת דגנך. כענין שנאמר (ישעיהו ס"ב:ט') נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו כי מאספיו יאכלוהו והללו את ה':

פסוק טו

פס'. ונתתי עשב בשדך. שלא תהא מצטער למדברות. רבי שמעון בן יוחאי אומר ונתתי עשב בשדך שתהא גוזז ומשליך לבהמתך מן השחת עד שלשים יום קודם לקציר ואינה

פוחתת מגרניה. ר' אומר ונתתי עשב בשדך זה פשתן וכן הוא אומר (סא) (תהילים ק"ד:י"ד)ועשב לעבודת האדם. בשדך לבהמתך. סימן טוב כשבהמה אוכלת ושובעת. ד"א ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת, כשבהמתך אוכלת ושובעת עובדת בכח את האדמה. דכתיב (משלי י"ד:ד') ורב תבואות בכח שור:

פסוק טז

פס'. השמרו לכם פן יפתה לבבכם. אמר להם הזהרו שלא תמרדו במקום שאין אדם מורד בבוראו אלא מתוך שובע שנאמר (דברים ח':י"ד) פן תאכל ושבעת. ובקרך וצאנך ירביון ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. וכך נאמר ואכלת ושבעת השמרו לכם פן יפתה לבבכם. ד"א השמרו לכם פן יפתה לבבכם שלא יטעה אתכם יצר הרע ותפרשו מדברי תורה שכיון שפורש מדברי תורה הולך ומדבק בע"ז. וסרתם. מדרך החיים לדרך המות. ועבדתם אלהים אחרים. וכי אלהים הן אלא על שמאחרין הטובה לבוא לעולם נקראו אלהים אחרים. ד"א שאחרים קורין אותן אלהים. אלהים של אחרים. וחרה אף ה' בכם ועצר. אמר להם הקב"ה הכנסתי אתכם לארץ קדושה להיות קדושים אם שמרתם הרי מוטב ואם לאו וחרה אף ה' בכם:

פסוק יז

פס'. וחרה אף ה' בכם. שומעני (שאין) הם כלין לעולם ת"ל ועצר את השמים ולא יהיה מטר. ה' מיני פורעניות מביא עליהן. וחרה נאמר כאן חרון ונאמר להלן חרון (שמות כ"ב:כ"ג) וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב מה להלן חרב אף כאן חרב. מצאנו שכל מקום שנאמר הרי אף חמש פורעניות הם. חרב ודבר וחיה רעה ועצירת גשם וגלות. ד"א וחרה אף ה' בכם. ולא באומות העולם שיהו אומות העולם שרויין בטובה והן שרויין ברעה. ועצר את השמים. שיהו העננים מעונין ועומדין ואין מורידין אפילו טיפת גשמים. והאדמה לא תתן את יבולה. אפילו מה שאתה מוביל לה שהוא הזרע. ואבדתם מהרה. מאחר שיסורין באין עליכם מיד אני מגלה אתכם ואיני נותן לכם ארוכה בארץ. ואם תאמר היאך נתן ארוכה לאנשי דור המבול ק"כ שנה לפי שלא היה להם מה שילמודו. אתם יש לכם מה שתלמודו. ד"א ואבדתם מהרה. גולה אחר גולה. אמר ר' שמעון בן יוחאי ומה מי שנאמר בהם מהרה לא גלו אלא לאחר זמן קל וחומר למי שלא נאמר בהן מהרה. מעל הארץ הטובה. ע"י שנתבטלו מן התורה שנקראת טובה שנאמר (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו:

פסוק יח

פס'. ושמתם את דברי אלה על לבבכם. אמר להם אע"פ שאתם גולין היו רגילין בתורה ובמצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. וכן ירמיהו אומר (ירמיהו ל"א:כ"א) הציבי

לך ציונים. אלו ציוני המצות. שימי לך תמרורים זה חרבן בית המקדש שימי לבך למסלה דרך הלכת. ראו כאילו הלכת ועשו תשובה ומיד אתם נגאלין שנאמר (שם) שובי בתולת ישראל. ד"א ושמתם. מגיד שנמשלו דברי תורה בסם חיים:

פסוק יט

פס'. ולמדתם אותם את בניכם. ר' איסי בן עקיבא אומר כשהתינוק מתחיל לדבר עם אביו מדבר עמו בלשון הקדש:

פסוק כא

פס'. למען ירבו ימיכם. אם למדתם את בניכם תורה ירבו ימיכם ואם לאו מתקצרין. אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם. לתת לכם אין כתיב אלא לתת להם. נמצינו למדים תחיית המתים מן התורה. כימי השמים על הארץ. שיהו פני הצדיקים דומין ליום. וכן הוא אומר (שופטים ה':ל"א) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. רבי שמעון בן יוחאי אומר (ישעיהו ס"ה:כ"ב) כימי העין ימי עמי אין עץ אלא תורה שנא' (משלי ג':י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה:

פסוק כב

פס'. כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת. שמירה זאת מה היא לפי שהוא אומר והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי כשם שאדם צריך להזהר בסלעו שאל תאבד כך יזהר אדם בתלמודו שלא יאבד. וכן הוא אומר (משלי ב':ד') אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה. מה כסף קשה לקנותו כך דברי תורה קשין לקנותן. ונוח לאבדן ככלי זכוכית. לכך נאמר כי אם שמור תשמרון. ואומר (שם יג) הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה. זה הלומד תורה הלכה אחת ביום. פרק בשבוע. עד שיהיה חכם גדול נמצא עשיר לאחר זמן אבל מי שלמד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת. והכתוב אומר (דברים ט) רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך. ושלמה אמר (משלי כ"ד:ל') על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב. זה שקנה שדה וכרם והאיך הוא עצל וחסר לב מפני שהוא לא השביחן. שנאמר (שם) והנה עלה כלו קמשונים מפני שהוא מטמא את הטהור ומטהר את הטמא ואוסר את המותר ומתיר את האסור ועליו הכתוב אומר (קהלת י':ח') ופורץ גדר ישכנו נחש, אם שמע אדם מדברי תורה ראשון ראשון ומתקיימין. כשם שהראשונים מתקיימין בידו כך האחרונים. את כל המצוה. שלא יאמר אדם למדתי כל צרכי דיי ת"ל את כל המצוה הזאת. לאהבה את ה' אלהיכם. שתהיו עסוקין במצותיו לשמה. ולדבקה בו. ועליו הכתוב אומר (משלי כ"ג:ט"ו) בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. גם אני. מרבה

אביו שבשמים. ד"א ולדבקה בו. דבוק בחכמים ותלמידיהם ומעלה עליו הכתוב כאלו מדבק בשכינה:

פסוק כג

פס'. והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם. אם אתם עושין מה שדין עליכם ומה שצויתי עליכם גם אני אעשה את שראוי לכם שנאמר והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם. לרבות מסייעיהן. וירשתם גוים גדולים. בקומה. ועצומים. בכח:

פסוק כד

פס'. כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם. להביא אפילו חוצה לארץ. להביא מה שכיבש דוד את ארם נהרים ואת ארם צובה. מן המדבר. ולא מן כל המדבר. לא יתיצב איש בפניכם. אפי' כעוג מלך הבשן. פחדכם ומוראכם. פחדכם. על הקרובים. ומוראכם. על הרחוקים. יתן ה' אלהיכם על פני וגו'. והיכן דיבר (שמות כ"ג:כ"ז) את אימתי אשלח לפניך,(תהילים ל"ג:ט') כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (שם קמד) אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו:

פסוק כו

כתיב מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו (משלי י"ב:י"ד):

אמר רבינו טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל. ראה שלמה בחכמתו מתן שכרן של צדיקים וגמול תשלומן של רשעים ואמר פסוק זה. פרי פי איש. אלו דברי תורה שנאמר (משלי ח':י"ט) טוב פריי מחרוץ ומפז. פי איש. שהם נהנים בפה. שנאמר (יהושע א':ח') לא ימוש ספר התורה הזה מפיך. איש למה נאמר כדרבי אלעזר דא"ר אלעזר מאי דכתיב (תהילים קי"ב:א') אשרי איש ירא את ה'. אשרי איש ולא אשרי אשה. אלא אשרי שמתגבר ביצרו כאיש. ישבע טוב. ישבע מטוב הצפון לצדיקים לעתיד לבוא שנאמר (שם לא) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. וגמול ידי אדם אלו הרשעים שנאמר עליהם (ישעיהו נ"ט:י"ז-י"ח) כעל גמולות כעל ישלם על מעשה ידיהם הרעים. אדם. שמאדימין עונותיהן. ישיב לו. ולהלן הוא אומר (שם ג) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. ולפי שנתן הקב"ה תורה לישראל והזהירם על דרך החיים והטוב ולעזוב דרך המות והרע שנאמר ראה אנכי נותן לפניכם יכול הואיל ונותן לפניהם ברכה וקללה דרך החיים ודרך המות. ילך אדם באי זה שירצה (שנאמר) (דברים ל':י"ט) ובחרת בחיים למען תחיה, אמר להם משה לישראל אתם רואין את הרשעים שמצליחין בעוה"ז בעולם שהוא עראי. בעולם שהוא לפי שעה. וסופן לדחות באחרונה. (משלי כ"ד:כ') כי לא תהיה אחרית לרע וגו'. ונאמר (שם) דרך רשעים כאפלה. והצדיקים מצטערין בעוה"ז לפי שעה למרק את עונותיהם להיטיבם בסופן שנאמר (דברים ח) להטיבך באחריתך. ואומר (קהלת י)

טוב אחרית דבר מראשיתו. ואומר (משלי ד׳:י״ח) יאור צדיקים כאור נגה הולך ואור וגו׳. בוא וראה היאך הקב״ה מקרב את ישראל לתורתו ונותן להם דרך החיים וכן דוד אומר (תהלים טז) אברך את ה׳ אשר יעצני שאמר לי ובחרת בחיים. לכך אמר משה לישראל ראה אנכי. פתח עיניך וראה והבחין בין טוב ובין רע בין החיים ובין המות בין הברכה ובין הקללה:

פסוק כח

פס׳. והקללה אם לא תשמעו. וכה״א (בראשית ד׳:ז׳) הלא אם תטיב שאת ברכה. ואם לא תטיב שאת קללה. האוהב את הטובה אוכל פירותיה. והאוהב את הרעה אוכל פירותיה. וכה״א (תהילים ל״ד:ט״ו) נצור לשונך מרע. סור מרע ועשה טוב. וכן ישעיהו אומר (ישעיהו א׳:י״ט-כ׳) אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו. ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו. (משלי י״א:ל״א) הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא. והקללה אם לא תשמעו. לא הוכיח משה את ישראל אלא אחר שראה את הטובות שהקב״ה מביא על ישראל. וכן יעקב אבינו לא הוכיח את בניו אלא אחרי שראה הטובות שהביא עליהם. וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם וגו׳. מיכן אמרו כל המודה בע״ז כופר בכל התורה כולה. וכל הכופר בע״ז מודה בכולה:

פסוק כט

פס׳. והיה כי יביאך ה׳. והיה מיד. כי יביאך משכר שתבוא תירש. ונתתה את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל. מקיש קללה לברכה. מה קללה בקול רם אף ברכה בקול רם. מה קללה בלוים שנאמר (דברים כ״ז:י״ד) וענו הלוים ואמרו. אף ברכה בלוים, כשם שהקללה בלשון הקדש. כך הברכה בלשון הקדש. מה קללה בכלל ופרט אף ברכה בכלל ופרט. מה קללה. אלו ואלו עונין אמן אף ברכה אלו ואלו עונין אמן. ד״א ונתתה את הברכה. שתהא ברכה קודמת לקללה הפכו פניהם כלפי הר גריזים בשעת הברכה ובשעת הקללה הפכו פניהם כלפי הר עיבל:

פסוק ל

פס׳. הלא המה בעבר הירדן. מעבר הירדן ואילך דברי ר׳ יהודה. אחרי דרך מבוא השמש, מקום שחמה זורחת. ולהלן הוא אומר (בראשית יג) ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם. מה אילון מורה האמור להלן שכם אף האמור כאן שכם וכו׳ מפורש במסכת סוטה:

פסוק לא

פס׳. כי אתם עוברים את הירדן. משאתם עוברין יודעין אתם שיורשין את הארץ אשר ה׳ אלהיכם נתן לכם. בזכותכם. וירשתם אותה וישבתם בה. בשכר שתירש תשב:

פסוק לב

פס'. ושמרתם. זה תלמוד הגרסה. לעשות. זה מעשה. את כל החוקים. אלו המדרשות. ואת המשפטים, אלו הדינים. אשר אנכי נותן לפניכם היום. בכל יום יהיו חביבין עליכם כאילו היום קבלתם אותם מהר סיני. ויהיו רגילים בפיכם כאילו היום שמעתם אותם:

פס'. את כל החוקים. אלו מדרשות. והמשפטים. הדינין כדאמרן. אשר תשמרון. זו משנה. (שמור הגרסה), לעשות זה מעשה. בארץ. יכול לא יהו כל המצות נוהגות אלא בארץ ת"ל כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אפילו בחוצה לארץ. מה עבודת גלולים שהיא חובת הגוף ואינה תלויה באדן אלא נוהגת בארץ ובחוצה לארץ אף כל שהיא מצות הגוף נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ. ושתלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ חוץ מן הערלה ומן הכלאים. ר"א אומר אף החדש:

פרק יב

פסוק ב

פס'. אבד תאבדון את כל המקומות. מנין אתה אומר שאם קיצץ אשרה והחליפה אפילו עשרה פעמים שחייב לקצצה שנאמר אבד תאבדון. מלמד שהכנענים להוטין יותר מכל אומה בעבודת גלולים. אשר אתם יורשים אותם את וגו'. וירשתם אותם בשביל אלהיהם שהיו עובדין אותם, אם תעשו כמעשיהם אחרים באין ויורשין אתכם. על ההרים הרמים ועל הגבעות. רבי יוסי הגלילי אומר אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלהיהם. אלהיהם על הגבעות ולא הגבעות אלהיהם, תחת כל עץ רענן ולא עץ רענן אלהיהם. ומפני מה אשרה אסורה מפני שיש בה תפיסת ידי אדם וכו' במסכת עבודת כוכבים:

פסוק ג

פס'. ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם ואשריהם תשרפון באש ופסילי אלהיהם תגדעון. העמיד תחתיו ע"ז וסלקו הרי זה מותר שנאמר ואבדתם את שמם. וגרסינן במס' ע"ז ג' בתים הן בית שבנאו מתחלה לשם ע"ז הרי זה אסור שנא' אבד תאבדון וגו'. חידש בו כלום נוטל מה שחידש שנא' ואבדתם את שמם. לא חידש אלא הכנים לתוכו ע"ז והוציאו ה"ז מותר שנאמר ונתצתם את מזבחותם:

פסוק ד

פס'. לא תעשון כן לה' אלהיכם. רבי ישמעאל אומר מיכן לנותץ אבן מן ההיכל ומן המזבח או מן העזרות שהוא חייב מלקות שנאמר לא תעשון כן לה' אלהיכם. רבי ישמעאל אומר המוחק אות אחת מן השם עובר בלא תעשה שנאמר לא תעשון כן לה' אלהיכם. רבן גמליאל אומר אזהרה לישראל שלא יעשו כמעשה הגוים שלא יגרמו מעשיהם הרעים למקדש ליחרב:

פסוק ה

פס'. כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם. דרוש על פי נביאים וכן אתה מוצא בדוד שנא' (תהילים קל"ב:ד') זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' וגו' אם אתן שנת לעיני וכתיב (שמואל ב כ"ד:כ"ב) ויבא גד החוזה ביום ההוא אל דוד ויאמר עלה הקם המזבח. ואומר (דברי הימים ב ג':א') ויחל שלמה לבנות בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו בגורן ארנון היבוסי. כתוב אחד אומר באחד שבטך וכתוב אחד אומר מכל שבטיכם. שהיו יודעים שביהמ"ק עתיד לבנות בחלק יהודה ובנימין לכך הפרישו דישנה של יריחו ונתנוה כל אותן השנים לבני קני חותן משה. וכיון שנבנה ביהמ"ק עלו בני קני מעיר התמרים ונסעו להם אצל יעבץ ללמוד תורה והושיבו המשמרות ביריחו להיות מושבים שם הכסף מכל השבטים ויש אומרים כאחד שבטיך זה שילה מכל שבטיכם זו ירושלים. ד"א מכל שבטיכם הכסף מכל שבטיכם ובית הבחירה משבט אחד. כתוב אחד אומר (שמואל ב כ"ד:כ"ד) ויקן את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים. וכתוב אחד אומר (דה"א כב) שש מאות (שקל) הא כיצד לכל שבט ושבט חמשים שקלים שהם שש מאות שקלים לי"ב שבטים, ד"א חמשים משלו ושש מאות משל צבור. ובאת שמה. והבאתם שמה. מיכן אמרו הנידר והנידב כיון שעבר עליו רגל ראשון ולא הביאו עובר בעשה שנא' ובאת שמה. והבאתם שמה עולותיכם. עולת יחיד ועולת צבור. זבחיכם זבחי שלמי צבור. וזבחי שלמי יחיד. מעשרותיכם. רבי עקיבא אומר בשתי מעשרות הכתוב מדבר אחד מעשר דגן ואחד מעשר בהמה. ואת תרומת ידכם אלו בכורים. שנאמר (דברים כ"ו:ד') ולקח הכהן הטנא מידך, ובכורות זה הבכור. בקרך וצאנך. אלו חטאות ואשמות:

פסוק ז

פס'. ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם. במחיצה, ושמחתם. נאמר כאן שמחה ונאמר להלן שמחה. ושמחת בחגך. מה להלן שלמים אף כאן שלמים. בכל משלח ידכם. בכל משלח שאתם שולחים בו ידיכם ברכה אשלח בו. אתם וביתכם זו אשתו. אשר ברכך ה' אלהיך הכל כפי הברכה הביא:

פסוק ח

פס'. לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום. הכליל גם משה עצמו בכלל ישראל ומה היו עושין מטלטלין המשכן אמר להן משה לישראל משנבוא לארץ אין אנו מטלטלין את המשכן. איש כל הישר. מלמד שהיחיד היה מקריב בבמה ואין הצבור מקריב בבמה. כל שאינו נידר ונידב אינו קרב בבמת יחיד רבי שמעון אומר היום אנו מקריבים חטאות ואשמות. משנבוא לארץ אין אנו מקריבין חטאות ואשמות בבמה.

ד"א לא תעשון וגו' (במדבר). לא תעזבו נפשכם אחר שתבואו לארץ מלחוג בבית ה' ושלא תתנו מעשרות ותרומות ובכורות. ככל אשר אנחנו עושים פה במדבר כי אין לנו ארץ עתה כי אנחנו באנו אל המנוחה ואל הנחלה. וזה שאמר לא תעשון כמו שאמר (שמות לא) לעשות את יום השבת. העזיבה יקרא עשיה. והכניס הנביא עצמו עמהם ואמר אנחנו כמו שאמר דניאל (דניאל ט':ד'-ה') חטאנו ועוינו. ואמר איש כל הישר בעיניו כלומר לא תהיו איש כל הישר בעיניו יעשה בעת שתבואו בארץ אלא עשו התורה והמצות. כי לא יכשר לאמר לאותו הדור שהיו עומדים לפני משה רבינו כי אתם עושים הישר בעיניכם. כי הוא היה מנהיג להם בתורה ובמצות אלא הוא זמן השופטים שנאמר (שופטים כ"א:כ"ה) בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה:

פסוק ט

פס'. כי לא באתם עד עתה וגו'. נחלה זו שילה. מנוחה זו ירושלים שנא' (תהילים קל"ב:י"ד) זאת מנוחתי עדי עד וגו'. דברי ר"ש. ר' יהודה אומר חילוף הן הדברים:

פסוק י

פס'. ועברתם את הירדן וישבתם בארץ אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מכל אויביכם מסביב וישבתם בטח. רבי יהודה אומר שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ. להעמיד עליהן מלך. ולבנות להם בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק. ואיני יודע איזה מהם קודם כשהוא אומר (שמות י"ז:ט"ז) כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק למדנו משישב המלך על כס יה מכרית זרעו של עמלק. ומנין שהכסא הוא מלך שנאמר (דה"א כט) וישב המלך על כסא ה' למלך. ועדיין איני יודע אם לבנות בית הבחירה תחלה אם להכרית זרעו של עמלק תחלה כשהוא אומר אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מכל אויביכם. והיה המקום אשר יבחר ה'. למדנו כי להכרית זרעו של עמלק תחלה ואח"כ לבנות בית הבחירה. וכן הוא אומר בדוד (ש"ב ו) ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב. וכתיב (שם) ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים ישב בתוך היריעה:

פסוק יא

פס'. והיה המקום אשר יבחר ה' לשום שמו שם שמה תביאו (שם). שמה מחיצות לקדשי הקדשים ומחיצות לקדשים קלים. עולותיכם. עולת יחיד ועולת צבור. וזבחיכם. זבחי שלמי יחיד וזבחי שלמי צבור, מעשרותיכם. רבי עקיבא אומר בשתי מעשרות הכתוב מדבר אחד מעשר דגן ואחד מעשר בהמה. ותרומת ידכם. אלו בכורים. ונדריכם ונדבותיכם. לרבות נדרים ונדבות שלא יביא אלא מן המובחר מנין לכל הקרבנות שלא יביא אלא מן המובחר ת"ל וכל מבחר נדריכם. ר' אומר אם נאמרו למעלה בפסוק של

מעלה והבאתם שמה עולותיכם למה נאמר למטה עוד. אלא ראשונה לענין שילה. שניה לענין ירושלים:

פסוק יב

פס'. ושמחתם לפני ה'. נאמר כאן שמחה ונאמר להלן שמחה מה להלן שלמים אף כאן שלמים. לפני ה' אלהיכם. במחיצה לפנים מן החומה. אתם ובניכם. חביב קודם. והלוי אשר בשעריך. כל מקום שאתה מוצא הלוי תן לו מחלקו. אין לו מחלקו. תן לו מעשר שני. אין לו מעשר שני. תן לו שלמים:

פסוק יג

פס'. השמר לך פן תעלה עולותיך וגו'. פן בלא תעשה. בכל מקום שאתה תראה אבל מעלה אתה בכל מקום שיאמר לך הנביא כמו שהעלה אליהו בהר הכרמל וגדעון בן יואש על פי המלאך:

פסוק יד

פס'. כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך. וכתב מכל שבטיכם זו היא שרבי יהודה אומר כסף מכל שבטיכם בית הבחירה משבט אחד שנאמר שם תעלה עולותיך ושם תעשה את להביא שאר קרבנות:

פסוק טו

פס'. רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר. במה הכתוב מדבר בפסולי המוקדשין שיפדו. יכול יפדו על מום עובר ת"ל רק. תזבח ואכלת. ולא גיזה, בשר. ולא חלב. יכול אם קדם מום קבוע להקדישן ונפדו יהו אסורין ת"ל רק. ומנין שאין נשחטין אלא על מום קבוע. קל וחומר ומה בכור שאינו נוהג בכל הוולדות ואין יוצאין שלא בפדיון אין נשחט אלא על מום קבוע. קדשים שהן נוהגין בכל הוולדות ואינן יוצאין לחולין אלא בפדיון אינו דין שלא יהו נשחטין אלא על מום קבוע. הטמא והטהור (יחדו). מגיד ששניהם אוכלים בקערה אחת. יאכלנו, לזה ולא לתרומה. כצבי וכאיל. מלמד שיצא מכלל המתנות:

פסוק טז

פס'. רק הדם לא תאכלו. רבי יהודה אומר יכול יהו חייבין על דמו שני לאוין כדם המוקדשים ת"ל רק הדם לא תאכלו. לאו אחד יש בו ואין יש בו שני לאוין. על הארץ. לא לתוך המים ולא לתוך נהרות ולא לתוך כלים. תשפכנו ולא לתוך מים עצמן. כמים. מה מים מותרין בהנאה אף דם מותר בהנאה מה מים מכשיר את הזרעים אף דם מכשיר את הזרעים. מה מים פטורין מלכסות אף דם פטורין מלכסות:

פסוק יז

פס'. לא תוכל לאכול בשעריך. ר' יהודה בן קרחה אומר לא יהא לך רשות לאכול לא תוכל לאכול האוכל חייב אבל הנותן מתנה פטור. ותרומת ידיך. אלו בכורים. א"ר שמעון וכי מה בא ללמדנו אם לאכל בכורים חוץ לחומה קל וחומר ממעשר. ומה מעשר שמותר לזרים האוכל ממנו חוץ לחומה עובר בלא תעשה. בכורים שאסורים לזרים האוכל מהן חוץ לחומה אינו דין שיהא עובר בלא תעשה. הא לא בא הכתוב ללמדך אלא לאוכל בכורים עד שלא קרא עליהן שם @?!א@?? שעובר בלא תעשה. נדבותיך אלו תודה ושלמים. אמר ר' שמעון וכי מה בא ללמדנו אם לאכל תודה ושלמים חוץ לחומה קל וחומר ממעשר ומה מעשר שאין חייבין עליו משום פיגול ונותר וטמא האוכל ממנו חוץ לחומה עובר בלא תעשה. תודה ושלמים שחייבין עליה משום פיגול ונותר וטמא האוכל מהן חוץ לחומה אינו דין שיהא עובר בלא תעשה. הא לא בא הכתוב ללמדך אלא לאוכל תודה ושלמים לפני זריקת דמים שהן בלא תעשה. ובכורות. זה הבכור א"ר שמעון כי מה בא ללמדנו אם לאוכל בשר חוץ לחומה קל וחומר ממעשר אם לפני זריקת דמים ק"ו מתודה ושלמים. מה תודה ושלמים שמותרין לזרים האוכל מהם לפני זריקת דמים עובר בלא תעשה. בכור שאסור לזרים האוכל מהן לפני זריקת דמים אינו דין שיהא עובר בלא תעשה. אלא בא הכתוב ללמדנו אלא לזר שאכל בכור תמים בין לפני זריקת דמים בין לאחר זריקת דמים שעובר בלא תעשה. וצאנך. זו חטאת ואשם. א"ר שמעון וכי מה בא ללמדנו אם לאוכל חטאת ואשם חוץ לחומה ק"ו ממעשר ואם לפני זריקת דמים קל וחומר מתודה ושלמים. ואם לאחר זריקת דמים ק"ו מבכור. ומה בכור שהוא קדשים קלים האוכל ממנו לפני זריקת דמו עובר בלא תעשה. חטאת ואשם שהן קדשי קדשים לא כל שכן מה בא ללמדנו אלא לאוכל חטאת ואשם חוץ לקלעים שעובר בלא תעשה. וכל נדריך. זה עולה. אמר רבי שמעון וכי מה בא ללמדנו אם לאוכל עולה חוץ לחומה ק"ו ממעשר. ואם לפני זריקת דמים ק"ו מתודה ושלמים. ואם לאחר זריקת דמים ק"ו מבכור. ואם חוץ לקלעים ק"ו מחטאת ואשם. ומה חטאת ואשם שמותרין באכילה האוכל מהם חוץ לקלעים עובר בלא תעשה. עולה שאסורה באכילה אינו דין שיהא עובר בלא תעשה הא לא בא הכתוב ללמדך אלא לאוכל מעולה בין לפני זריקת דמים בין לאחר זריקת דמים בין לפנים בין לחוץ שעובר בלא תעשה. אמר רבה דילדה אימיה כר' שמעון תליד. ואי לא לא תליד. דמתריץ ליה לקרא למאי דסבירא ליה והלכה זו במסכת מכות ופירושה בספרי:

פסוק יח

פס'. כי אם לפני ה' אלהיך (תאכלנו) זה שילה. תאכלנו במקום אשר יבחר זו ירושלים. אתה ועבדך ואמתך. חביב חביב קודם, והלוי אשר בשעריך @?![א]@?? פי' עד שלא קרא עליהם שם ביכורים. עי' בספרי פסקא ש"א ד"ה מראשית. וגו'. ושמחת לפני ה' אלהיך בכל מעשה ידך. כל מקום שאתה מוצא לוי תן לו מחלקו אין לו מחלקו תן לו מעשר שני אין לו מעשר שני תן לו שלמים:

פסוק יט

פס'. השמר לך. בלא תעשה. פן תעזוב את הלוי. בלא תעשה. כל ימיך. ואפילו שמטים ויובלות. על אדמתך. ולא גולה:

פסוק כ

פס'. כי ירחיב ה' אלהיך. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה ירחיב ה' אלהיך את גבולך. כאשר דבר לך. מה דבר לך (בראשית ט"ו:י"ט) את הקני ואת הקנזי. ואמרת אוכלה בשר. רבי ישמעאל אומר מניד שבשר תאוה נאסר להן לישראל במדבר וכשבאו לארץ התירו הכתוב להן, רבי עקיבא אומר לא בא הכתוב ללמדך אלא דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון. יכול יקח מן השוק ויאכל. ת"ל כי ירחק ממך המקום וזבחת מבקרך ומצאנך הא אין אוכל בשר עד שיהא לו בקר וצאן. כאשר צויתיך. מלמד שצוה משה על רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה. ר"ש רוב שי"ן שנים אל"ף אחד הרי כאשר צויתיך. ד"א מה קדשים בשחיטה אף חולין בשחיטה:

פסוק כב

פס'. אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל. ר' אלעזר הקפר אומר וכי מה בא הכתוב ללמדך בין צבי לאיל הרי זה בא ללמד ונמצא למד מה בהמה בשחיטה אף חיה בשחיטה:

פסוק כג

פס'. רק חזק לבלתי אכול הדם וגו'. להגיד מה גרם לא תאכל הנפש עם הבשר. זה אבר מן החי. חנניה אומר זה הדם מן החי:

פסוק כד

פס'. לא תאכלנו על הארץ. לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך. א"ר שמעון ומה אם הדם שנפשו של אדם קצה ממנו הפורש ממנו מקבל שכר טוב. גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן הפורש מהן עאכ"ו שזוכה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות. כי תעשה הישר בעיני ה'. ללמדך שכל הזריז במצות נקרא ישר. וכה"א (תהלים יט) פקודי ה' ישרים:

פסוק כו

פס'. רק קדשיך אשר יהיו לך ונדריך תשא. קדשים שהן באין בנדר ונדבה. יצאו בכור ומעשר שאין באין בנדר ובנדבה:

פסוק כז

פס'. ועשית עולותיך הבשר והדם. רבי יהושע אומר אם אין דם אין בשר אם אין בשר אין דם. רבי אליעזר אומר ודם זבחיך ישפך. דם אע"פ שאין בשר כגון שנטמא. ומה אני מקיים ועשית עולותיך הבשר והדם. מקיש בשר לדם מה דם בזריקה אף בשר בזריקה. יכול יהא עומד מרחוק וזורק. ת"ל (ויקרא א׳:י"ב) וערק הכהן אותם. עומד בקרוב וסודרן על גבי המערכה. ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלהיך, מיכן לכל הקדשים שטעונין יסוד וזריקה אחת ע"ג המזבח:

פסוק כח

פס'. שמור ושמעת את כל הדברים האלה. כל שישנו בכלל משנה ישנו בכלל מעשה וכל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה. מיכן אמרו אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד. את כל הדברים האלה. שתהא חביבה עליך מצוה קלה כמצוה חמורה. למען ייטב לך ולבניך אחריך עד עולם, לעולם שכולו טוב. כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך. הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם. וכה"א (משלי ג׳:ד') ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם:

פסוק כט

פס'. כי יכרית ה' אלהיך את הגוים. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה יכרית ה' את הגוים. לרשת אותם בשכר שתבוא תירש. וירשת אותם וישבת בארצם. כל מקום שאתה רוצה לבנות בנה:

פסוק ל

פס'. השמר לך פן תנקש אחריהם. שלא תמשך אחריהם. אחרי השמדם מפניך. שאם תעשה כמעשיהם יבואו אחרים וישמידוך. ופן תדרוש לאלהיהם. שלא תאמר כשם שהן יוצאין בבגד ארגמן אף אני יוצא כמוהם ואעשה כן גם אני הא אינו חייב אלא בדבר שמקריבין אותו על המזבח והקריבו לע"ז:

פסוק לא

פס'. לא תעשה כן לה' אלהיך.לא נתכוונו להקריב אלא מה שהקב"ה שונא שנאמר כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם. כי גם לרבות אבות ואמהות. אמר ר' עקיבא אני ראיתי עובד כוכבים שכפת אביו והניחו לפני כלבו ואכלו:

פרק יג

פסוק א

פס'. את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם. שתהא חביבה עליך מצוה קלה כחמורה. אותו תשמרו לעשות. רבי אליעזר בן יעקב אומר ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה. לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו. מיכן אמרו הניתנין במתנה אחת שנתערבו בניתנין במתנה אחת ינתנו במתנה אחת וכו' הילכתא ביומא. מנין שאין מוסיפין בלולב ובציצית ולא פוחתין מהן. תלמוד לומר לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו:

פסוק ב

פס'. כי יקום בקרבך נביא. להביא את האשה. נביא יכול כמשה ת"ל או חולם חלום כל דהוא. ונתן אליך אות או מופת. אות בשמים כענין שנא' (בראשית א':י"ד) והיו לאותות ולמועדים. או מופת. בארץ. כענין שנאמר (דה"ב לא) (לראות) [לדרוש] את המופת אשר היה בארץ. ורבותינו אמרו אין הפרש בין אות למופת והדברים נראים (יואל ג':ג') ונתתי מופתים בשמים ובארץ. ואות. (ישעיהו ז':י"א) שאל לך אות מעם ה' אלהיך העמק שאלה או הגבה למעלה. פי' או מן השמים או מן הארץ אלא אות לזמן כענין שנאמר (שמות ח':י"ט) למחר יהיה האות הזה. ומופת לאלתר כענין שנאמר (שם ז) תנו לכם מופת ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין:

פסוק ג

פס'. ובא האות והמופת. רבי יוסי הגלילי אומר בוא וראה עד היכן הגיע הכתוב לסוף דעתן של עובדי ע"ז ונתן להם ממשלה שאפילו מעמיד לך חמה באמצע הרקיע אל תשמע לו. ומפני מה כי מנסה ה' אלהיכם. אמר רבי עקיבא ח"ו שהקב"ה מעמיד חמה ולבנה וכוכבים ומזלות לעובדי ע"ז אלא מהו ובא האות והמופת כגון חנניה בן עזור שהיה נביא אמת מתחלה וחזר להיות נביא שקר ולמדך הכתוב שאם בא אות ומופת ע"י נביא כשהיה נביא אמת וחזר ואמר לך לך עבוד אלהים אחרים אל תשמע לו:

פס'. לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ההוא כי מנסה ה' אלהיכם. זה שאמר הכתוב (יחזקאל י"ד:ט') והנביא כי יפותה אנכי פתיתי נתתי (לו ארץ רחבת ידים) לפרסמו. כדתנן (סה) מפרסמין את החניפים מפני חילול השם. וכדי לנסות בו את ישראל שנא' כי מנסה ה' אלהיכם. וכה"א ביהושע (שופטים ג':א') ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל:

פס'. אחרי ה' אלהיכם. זה (הענן) [עשה], ד"א זו דרכיו של הקב"ה מה הוא רחום וחנון אף אתה היה כן. מה הוא גומל חסדים אף אתה כן. ארך אפים וקדוש אף אתה כן שנא' (ויקרא י"א:מ"ד) והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ה' אלהיכם. ואותו

תיראו. שיהא מוראו עליכם. ואת מצותיו תשמרו. אלו המצות @?![א]@??. ובקולו תשמעו. זו התורה. ואותו תעבודו. במקדשו. ובו תדבקון. והופרשו מע"ז ודבקו בו:

פסוק ו

פס'. והנביא ההוא או חולם החלום ההוא. לא אנוס ולא מוטעה, יומת כי דבר סרה. שבא לזייף דברו של הקב"ה. המוציא אתכם מארץ מצרים. אפילו אין לו עליך אלא שהוציאך ממצרים די והפודך מבית עבדים שאפילו פדאך מבית עבדים די. להדיחך מן הדרך. נאמר כאן הדחה ונאמר להלן הדחה במסית. מה כאן בסקילה אף כאן בסקילה. ר' שמעון אומר אין דינו של זה אלא בחנק. וכן אתה מוצא במסכת סנהדרין. ובערת הרע מקרבך. בער העושה הרע בישראל:

פסוק ז

פס'. כי יסיתך אחיך בן אמך. אין הסתה אלא טעות כענין שנאמר (מ"א נא) אשר הסתה אותו איזבל אשתו. אחיך. זה אחיך מאביך. בן אמך זה בן אמך. ולמה אמר הכתוב בן אמך. כלומר אפילו בן אמך שאינו מתקנא בך מחמת ירושה שאין ירושה מן האם אלא מן האב אפילו הכי לא תאבה לו. או בנך. מכל מקום. או אשת חיקך. זו נשואה. או לרבות את הארוסה. או רעך. לרבות את הגר. אשר כנפשך. להביא אביך. בסתר לאמר, מלמד שאין אומרים דבריהם אלא בסתר. נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבותיך. אומות העולם אין מניחין מה שמסרו להן אבותיהן וישראל מניחין זה גנאי גדול:

פסוק ח

פס'. מאלהי העמים אשר סביבותיכם. מן הקרובים אתה למד מה הן הרחוקים, כשם שאין ממש בקרובים כך אין ברחוקים. מקצה הארץ ועד קצה הארץ. אלו חמה ולבנה המתהלכים מסוף העולם ועד סופו:

פסוק ט

פס'. לא תאבה לו. אע"פ שהזהרתיך (ויקרא י"ט:ט"ז) לא תעמוד על דם רעך לא תחוס עינך עליו ולא תחמול, שלא תלמד עליו זכות. ולא תכסה עליו. אם יודע אתה עליו חובה אין אתה רשאי לשתוק:

פסוק י

פס'. כי הרג תהרגנו. מיכן אמרו מחזירין לחובה ואין מחזירין לזכות במסכת סנהדרין. ידך תהיה בו בראשונה. מצוה ביד הניסת ואח"כ מצוה בכל אדם שנאמר ויד כל העם באחרונה:

פסוק יא
פס'. וסקלתו באבנים, ולהלן הוא אומר (ויקרא כ"ד:כ"ג) וירגמו אותו אבן. אלא לא מת באבן מת באבנים הרבה. כי בקש להדיחך. נאמר כאן הדחה ונאמר להלן הדחה. מה כאן בסקילה אף להלן בנביא השקר בסקילה. ויליף נביא ממסית. מעל ה' אלהיכם המוציא. אפילו לא עשה עמך אלא שהוציאך ממצרים מבית עבדים די:

פסוק יב
פס'. וכל ישראל ישמעו ויראו. משמרין אותו עד הרגל וממיתין אותו ברגל. ולא יוסיפו לעשות כדבר הרע. יצא המגפף והמנשק והמכבד והמרבץ והמרחיץ והסך והמלביש והמנעיל שאינו בסקילה אלא העובד והזובח והמקטיר והמנסך והמסית והמשתחוה כל שהוא כעבודת גבוה:

פסוק יג
פס'. כי תשמע באחת עריך. מיכן אמרו אין עושין שלש עיירות מודחות בארץ ישראל. דכתיב עריך. אשר ה' אלהיך נותן לך לשבת שם. פרט לירושלים שלא נתנה לבית דירה:

פסוק יד
פס'. יצאו אנשים בני בליעל. אנשים ולא נשים ולא קטנים. בני בליעל בני אדם שפרקו מעליהם עול שמים. מקרבך. ולא מן הספר. וידיחו את יושבי עירם. ולא יושבי עיר אחרת. לאמר. בהתראה נלכה ונעבדה :

פסוק טו
פס'. ודרשת וחקרת. ולהלן והוגד לך ושמעת ודרשת היטב. היטב לגזירה שוה. מלמד שבודקין אותם בשבע חקירות. ומה בין חקירות לבדיקות אמר איני יודע ושנים אומרים אין אנו יודעין וכו'. מפורש בסנהדרין. והנה אמת נכון הדבר. לרבות גרים ועבדים משוחררין:

פסוק טז
פס'. הכה תכה. מנין שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה האמורה בו שאתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו ת"ל הכה תכה. מכל מקום. את יושבי העיר ההיא. לא יושבי עיר אחרת. מיכן אמרו החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום ולנה באותה העיר (פד) הרי אלו מצילין אותן. החרם אותה פרט לנכסי צדיקים שבחוצה לה. ואת כל אשר בה. לרבות נכסי צדיקים שבתוכה, מיכן אמרו נכסי צדיקים שבתוכה אובדין ושבחוצה לא פלטין. ושל רשעים וכו'. בפרק כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. ואת בהמתה. ולא בהמת הקדש:

פסוק יז

פס'. ואת כל שללה. לרבות נכסי רשעים שבחוצה לה. תקבוץ אל תוך רחובה. אין לה רחוב עושין לה רחוב. היה רחובה חוצה לה כונסין אותו לתוכה שנאמר ושרפת באש את העיר ואת כל שללה. ד"א ואת כל שללה. ולא שלל שמים. מיכן אמרו ההקדישות שבתוכה יפדו והתרומות ירקבו. מעשר שני וכתבי הקדש יגנזו. והיתה תל עולם לא תבנה עוד. לכמות שהיתה אינה נבנית אבל נעשית גנות ופרדסים. ולא ידבק בידך מאומה מן החרם. מיכן אמרו מקל או מלגז או כרכר או שרביט כלם אסורין בהנאה. כללו של דבר כל הנהנה מן ע"ז יוליך הנאה לים המלח. למען ישוב ה' מחרון אפו. כל זמן שע"ז בעולם חרון אף בעולם. נסתלקה ע"ז נסתלק חרון אף מן העולם. ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. מיכן אמר רבי שמעון בן גמליאל כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים וכל שאין מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים. והרבך. כמו שנא' (בראשית כ"ו:ד') והרביתי את זרעך ככוכבי השמים. כאשר נשבע לאבותיך. הכל בזכות אבותיך. כי תשמע בקול ה' אלהיך. מיכן אמרו התחיל אדם לשמוע קמעה סוף משמיעין אותו הרבה. לשמור את כל המצות. שתהא מצוה קלה בעיניך חביבה כמצוה חמורה. לעשות הישר. בעיני שמים:

פרק יד

פסוק א

פס'. בנים אתם. א"ר יהודה אם נוהגים אתם מנהג בנים. הרי אתם בנים. רבי מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרוין בנים לה' אלהיכם. וכה"א (הושע ב':א') והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם (לאמר) יאמר להם בני אל חי. לא תתגודדו. כמשמעו. לא תעשו כדרך שהאומות עושין על ע"ז וכה"א (?(מ"א יח) ויתגודדו כמשפטם. ד"א לא תתגודדו. לא כענין (דניאל ד) גדו אילנא אלא מלשון גדוד לא תעשו אגודות אגודות שיהו אלו פוסלין ואלו מכשירין, אלו שומרין מקרא קדש היום אלו למחר אלא חיו כלכם אגודה אחת כענין שנאמר (עמוס ט':ו') ואגודתו על ארץ יסדה, ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת. יכול לא יהו חייבין אלא על בין העינים בלבד מנין לרבות את כל הראש ת"ל לא יקרחו קרחה בראשם לרבות את כל הראש. למת. אין חייבין עליו אלא על מת בלבד:

פסוק ב

פס'. כי עם קדוש אתה לה', קדושת עצמך. ובך בחר ה'. מלמד שכל אחד ואחד מישראל היה חביב לפני הקב"ה יותר מכל הכנענים:

פסוק ג
פס'. לא תאכל כל תועבה. אחרים אומרים נאמר כאן תועבה ונאמר להלן (דברים יז) לא תזבח לה' אלהיך. עד כי כל תועבת ה' אשר שנא. מה תועבה אמורה להלן בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר אף תועבה האמורה כאן בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר:

פסוק ד
פס'. זאת הבהמה וגו' איל וצבי, מלמד שהחיה בכלל הבהמה. ובהמה בכלל חיה מנין כתוב בפרשת ויהי ביום השמיני (ויקרא יא) זאת החיה וכתוב כאן זאת הבהמה בכל מקום הכתוב פורט את המועט. למדנו שבהמה טמאה מרובה מבהמה טהורה לכך פרט הכתוב את הטהורה. ותאו. רבי יוסי הגלילי אומר זה שור הבר:

פסוק ו
פס'. וכל בהמה מפרסת פרסה וגו'. אותה תאכלו ואין בהמה טמאה באכילה. למדנו לבהמה טמאה שהיא בעשה מן הכתוב. בלא תעשה מנין ת"ל אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה השסועה את הגמל. ומה אלו שיש בהן סימני טהרה הרי הן בלא תעשה. על שאר בהמה טמאה שאין בהן סימני טהרה אינו דין שיהו בלא תעשה על אכילתן למדנו מצות עשה שלהן מן הכתוב ומצות לא תעשה מקל וחומר:

פסוק ז
פס'. אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה. א"ר עקיבא וכי משה קניגי היה אלא מיכן תשובה לאומרים אין תורה מן השמים. השסועה. אמרו חכמים בשחיטת חולין בריה שיש לה שתי שזראות ושתי גבינין:

פסוק ט
פס'. את זה תאכלו מכל אשר במים כענין המפורש בפרשת ביום השמיני. טמא הוא לכם. אסור באכילה ואינו מטמא במגע ובמשא:

פסוק י
פס'. כל צפור טהורה תאכלו. לרבות צפור המשתלחת. והראה ואת האיה. דאה היא ראה כמו (בראשית י) דודנים (דה"א א) ורודנים. דבר אחר שרואה ביותר וכה"א (איוב כה) ולא שזפתו עין איה. ואת האיה. נאמר כאן איה ונאמר להלן איה מה איה האמורה כאן עשה את הראה מין איה אף איה האמורה להלן עשה את הראה מין איה:

פסוק יד
פס'. ואת בת היענה, זו ביצתה בנין אב לכל ביצת עוף טמא:
פס'. את כל עורב למינו. להביא עורב העמקי ועורב הבא בראש היונים. למינו. להביא את הזרזיר:

פסוק טז

פס'. את הכוס וגו'. ואת החסידה. מלמד שעוף טהור מרובה מעוף טמא שכל מקום פורט את המועט. עוף טהור ביארו חכמים מה נשר מפורש שאין לו אצבע יתירה ואין לו זפק ואין קרקבנו נקלף ודורס ואוכל טמא. אף כל כיוצא בו טמא. ועוף טהור נאכל במסורת כגון אווז ואווז הבר והתרנגולין:

פסוק כ

פס'. כל עוף טהור תאכלו. הא טמא לא תאכלו לאו הבא מכלל עשה. א"ר שמעון כל עוף טהור תאכלו אלו חגבים טהורין, וכל שרץ העוף טמא הוא לכם. אלו חגבים טמאים:

פסוק כא

פס'. לא תאכלו כל נבלה. כל לרבות את שנתנבלה בשחיטתה. ד"א כל נבלה להביא את הטרפה. לגר אשר בשעריך. זה גר תושב. תתננה ואבלה או מכור לנכרי. דברים ככתבן. דברי רבי יהודה רבי מאיר אומר אחד הגר ואחד הגוי בין בנתינה בין במכירה. אם כן למה נאמר לגר אשר בשעריך להקדים נתינה דגר למכירה דגוי. כי עם קדוש אתה. קדש את עצמך. לא תבשל גדי אמר רבי יוסי הגלילי נאמר בפרשת ואלה המשפטים ובפרשת כי תשא וזה שלשה פעמים לא תבשל גדי. אחד לאיסור אכילה. ואחד לאיסור בישול. ואחד לאיסור הנאה:

פסוק כב

פס'. עשר תעשר. מלמד שאין מעשרין משנה לחברתה. עשר תעשר זה מעשר שני שמפרישין אותו מן האוצר. ד"א עשר תעשר. להביא שאר מעשרות שלא יהו מתעשרין משנה לחברתה. ד"א עשר. בשביל שתתעשר ואם לאו היוצא השדה יאכל אותו מדי שנה שנה. וזהו עשו שנא' בו (כראשית כז) וצא השדה וצודה לי ציד. ד"א עשר תעשר. דברה תורה כלשון בני אדם, לשון זרוז. את כל תבואת זרעך. להוציא אסטיס וקוצה ופואה שאינן תבואה. היוצא השדה. היוצא להזרע בשדה והוא צומח. שנה שנה. מלמד שאין מעשרין מן החדש על הישן. דבר אחר היוצא השדה היוצא מן השדה:

פסוק כג

פס'. ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך. ומנין לרבות שאר הפירות תלמוד לומר כל תבואת זרעך. להביא את המוכר שהוא חייב במעשר כשם שהאוכל חייב:

פס'. ואכלת לפני ה' אלהיך במקום וגו'. רבי יוסי אומר שלשה דברים משום שלשה זקנים. רבי עקיבא אומר יכול יהא אדם מעלה בכורות מחוצה לארץ. תלמוד לומר ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר ממקום שאתה מביא מעשר דגנך אתה מביא בכורות

מקום שאין אתה מביא מעשר דגנך אין אתה מביא בכורות. דבר אחר ואכלת לפני ה' אלהיך. מה בכור אין נאכל אלא לפנים מן החומה. אף מעשר שני אין נאכל אלא לפנים מן החומה. ומה בשר אינו נאכל אלא לפני הבית אף מעשר שני אינו נאכל אלא בפני הבית. למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים. בין בארץ בין בחוצה לארץ:

פסוק כד

פס'. וכי ירבה ממך הדרך. אחד מרובה ואחד ממועט. כי ירחק ממך המקום. בריחוק מקום הכתוב מדבר ולא בריחוק זמן. כי יברכך ה'. אחד עשיר ואחד עני:

פסוק כה

פס'. ונתתה בכסף, מלמד שאין מתחלל אלא על הכסף. שאר מטבעות מנין תלמוד לומר וצרת הכסף דבר שדרכו לצרור, דברי ר' ישמעאל. רבי עקיבא אומר דבר שיש עליו צורה פרט לאסימון שאין עליו צורה. בידך פרט לכשיצא חוץ מרשותך. והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו. זה בית עולמים:

פסוק כו

פס'. ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר ובצאן וביין. רבי יהודה אומר יכול הלוקח בכסף מעשר שני טמא צריך פדיון ת"ל כסף. כסף ראשון ולא כסף שני. בכל אשר תאוה נפשך כלל, בבקר ובצאן וביין ובשכר פרט. ובכל אשר תשאלך נפשך. חזר וכלל. כלל ופרט וכלל אין אתה דן אלא כעין הפרט מה פרט מפורש שהן פרי מפרי וגדוליהן מן הארץ אף אין לי אלא פרי מפרי וגדוליהן מן הארץ. ואכלת שם לפני ה' אלהיך ושמחת. שמחה שיש בה אכילה יצאו אלו שאין בהם אכילה מלמד שאין לוקחין בכסף מעשר אלא שלמים בלבד:

פסוק כז

פס'. והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו. אין לו מחלקו תן לו מעשר שני אין לו מעשר שני תן לו מעשר עני אין לו מעשר עני תן לו שלמים אין לו שלמים פרנסהו מן הצדקה. כי אין לו חלק ונחלה עמך. להגיד מה גרם:

פסוק כח

פס'. מקצה שלש שנים. ולהלן הוא אומר (דברים לא) מקץ מה להלן רגל אף כאן רגל אי מה להלן חג הסכות אף כאן חג הסכות ת"ל (שם כו) כי תכלה לעשר רגל שהמעשרות כלין בו הוי אומר זה פסח. מיכן אמרו ערב יום טוב האחרון של פסח של רביעית ושל שביעית היה הביעור. ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית שכן דרך המעשרות שנה ראשונה מעשר ראשון ומעשר שני וכן בשניה. בשלישית מעשר ראשון ומעשר עני ומעשר שני יבטל (תלמוד לומר) כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך

בשנה השלישית שנת המעשר. שנה שאין בה אלא מעשר אחד מן שתי המעשרות שהיו נוהגות. לפי שבמעשר ראשון לא היה ביטול עולם שהקישו הכתוב לנחלה. יכול אף בשביעית תהא חייבת במעשר ת"ל (שם) שנת המעשר. מכלל דיש שנה שאין השנה ההיא שנת המעשר. של שנה ההיא אתה מבער ואי אתה מבער ירק שיצא מראש השנה עד הפסח. והנחת בשעריך. אם אין שם הניחהו באוצר:

פסוק כט

פס'. ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה. למה נאמר לפי שהוא אומר (שם) כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנה שאין בה אלא מעשר אחד מן המעשרות הנוהגות. ואיני יודע אי זה ידחה אם מעשר שני אם מעשר ראשון. לכך נאמר ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך יבוא הלוי ויטול חלקו מכל מקום כדברי רבי יהודה. רבי אליעזר בן יעקב אומר אינו צריך הרי הוא אומר (במדבר י"ח:כ"א) ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה הקישו הכתוב לנחלה מה נחלה איננה זזה אף מעשר ראשון אינו זז, והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו. תן להם כדי שבען. מיכן אמרו חכמים אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטים או קב שעורים. רבי מאיר אומר חצי קב חטים קב וחצי כוסמין וקב גרוגרות או מנה דבילה. ר' עקיבא אומר פרס. וחצי לוג יין. רבי עקיבא אומר רביעית יין. ורביעית שמן. ר' עקיבא אומר שמינית. ושאר כל הפירות אמר אבא שאול כדי שימכרם ויקח בהן שתי סעודות. בשעריך. מלמד שאין מוציאין אותו מן הארץ לחוצה לארץ:

פרק טו

פסוק א

פס'. מקץ שבע שנים תעשה שמטה. ז' שנים הנמנים לכל ישראל יחד משעה שהתחילו למנות לשמטים, וכן הוא אומר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה. אמר רבי יוסי הגלילי אלו שבע שנים לכל העולם ולא לכל אחד ואחד מזמן הלואתו, מה שאין כן בעבד עברי שהוא מונה שבע שנים מזמן שנקנה. שנאמר ועבדך (שבע) [שש] שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי אע"פ שאין בו שמטה. מקץ שבע שנים. ולהלן הוא אומר (דברים ל"א:י') מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות. מה להלן סוף שנה אף כאן סוף שנה. ויש לנו לאמר היאך מקץ שבע שנים חלה השמטה והלא בתחלת שבע שנים חלה השמטה. אלא מלמד שאין השמטה משמטת אלא בסוף. לכך נאמר מקץ שבע שנים תעשה שמטה זה השמטת

מלוה. שאע"פ שהשמטה נוהגת מתחלת השנה לסופה בא הכתוב ללמדך שהשמטת מלוה לא תהא אלא בסוף:

פסוק ב

פס'. וזה דבר השמטה. מלמד שהמחזירין חוב בשביעית יאמר להם משמט אני. אם אמרו בעלי חוביו אע"פ שאתה משמיט מחזירין אנו לך. מרצונינו מקבל מהן, מה שמטה משמטת מלוה יובל שמוציאה עבדים אינו דין שיהא משמט מלוה. ת"ל וזה דבר השמטה. שמטה משמטת. ולא יובל. שמוט כל בעל משה ידו. יכול בגזילה ופקדון. ת"ל בעל משה ידו. יכול אף שכר שכיר והקפת החנות ת"ל אשר ישה ברעהו. נאמר אשר ישה ונאמר כל בעל משה ידו מה משה ידו שזקפן עליו במלוה אף אשר ישה ברעהו שזקפן עליו במלוה. לא יגש את רעהו. ליתן עליו לא תעשה. רעהו. פרט לאחרים. את אחיו. פרט לגר תושב. כי קרא שמטה לה'. בין בארץ בין בחוצה לארץ בזמן שהיובל בארץ נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ:

פסוק ג

פס'. את הנכרי תגוש. מצות עשה שלאו הבא מכלל עשה עשה. ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך. ולא שיש לאחיך משכון בידך. מיכן אמרו חכמים המלוה על המשכון והמוסר שטרותיו לבית דין אין משמט שנאמר את אחיך ולא שמסור לבית דין. מיכן אמרו במסכת שביעית הלל התקין פרוזבול:

פסוק ד

פס'. אפס כי לא יהיה בך אביון. ולהלן הוא אומר כי לא יחדל אביון. בזמן שישראל עושין רצון המקום לא יהיה בך אביון. כי בגלל הדבר הזה. אם אמר ליתן ונתן נותנין לו שכר אמירה ומעשה. כי ברך יברכך ה' בארץ. מלמד שאין ברכה מצויה אלא בארץ. אשר ה' אלהיך נותן לך לרשתה. בשכר שתכבוש תירש:

פסוק ה

פס'. והיה אם שמע תשמע בקול ה'. מיכן אמרו אם שמע אדם קימעא משמיעין אותו הרבה. שמע דברי תורה. משמיעין אותו דברי סופרים. לשמור לעשות. שתהא מצוה קלה חביבה עליך כאילו היום נטלתה מהר סיני:

פסוק ו

פס'. כי ה' אלהיך ברכך וגו'. מה דיבר (דברים כ"ח:ג') ברוך אתה בעיר. והעבטת גוים רבים. שמא תאמר גם הם יהיו מלוים לך תלמוד לומר ואתה לא תעבוט. ומשלת בגוים רבים. שמא תאמר גם הם ימשלו בך ת"ל ובך לא ימשולו. ד"א (ואתה לא תעבוט). כדרך שבני אדם שולטים על אנשים ויש לשליטים ששולטים עליהם כענין שנאמר (שופטים

א׳:ז׳) ויאמר אדני בזק שבעים מלכים בהונות ידיהם ורגליהם מקצצים היו מלקטים תחת שלחני כאשר עשיתי כן שלם לי אלהים. תלמוד לומר ובך לא ימשולו:

פסוק ז

פס׳. כי יהיה בך אביון. ולא באחרים. אחיך. זה אחיך מאביך. כשהוא אומר מאחד אחיך. מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך. באחד שעריך. יושבי עירך קודמין ליושבי עיר אחרת. בארצך. יושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ. כשהוא אומר באחד שעריך. הרי יושב במקום אחר אתה מצוה לפרנסו. היה מחזר על הפתחים אין אתה זקוק לו למתנה מרובה. אשר ה׳ אלהיך נותן לך. בכל מקום. לא תאמץ את לבבך. לפי שיש אדם שמאמץ את לבו בהן ולאו אם אתן אם לא אתן לכך נאמר לא תאמץ את לבבך. ולא תקפוץ את ידך. לפי שיש אדם שפושט ידו וחוזר וקופצה לכך נאמר ולא תקפוץ את ידך. מאחיך האביון. אם אין אתה נותן לו סופך ליטול ממנו:

פסוק ח

פס׳. כי פתוח תפתח. תרגם אלא מפתח תפתח מלמד שחובה היא עליו לפתוח. ומנין אפילו הרבה פעמים תלמוד לומר פתוח תפתח. פתחת פעם אחת סופך פותח הרבה פעמים. והעבט תעביטנו. כדי להגיס דעתו. מיכן אמרו חכמים עני שאין לו במה להתפרנס ואינו רוצה ליטול מן הצבור אומרים לו הבא משכון שלא יתבייש ליטול. וחוזרין ונותנין לו את המשכון. כי פתוח תפתח. שאם אינו רוצה ליטול נותנין לו דרך הלואה. די מחסורו. אין אתה מצוה לעשרו. אשר יחסר לו. אפילו סוס אפילו עבד. מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים סוס שיהא רוכב עליו לא מצא עבד להיות רץ לפניו רץ הוא בעצמו לפניו. בוא וראה עד היכן הגיעו רבותינו ז״ל ביסודי התורה והיאך נתנו נפשם על התורה. לו. זו אשה כענין שנאמר (בראשית ב׳:י״ח) אעשה לו עזר כנגדו:

פסוק ט

פס׳. השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל. מיכן אמרו כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודת כוכבים כתב הבא עם לבבך בליעל וכתיב התם (דברים י״ג:י״ד) יצאו אנשים בני בליעל. בליעל בלי עול תורה עליהם. דבר אחר בל יעל על לבו תורה. קרבה שנת השבע שנת השמטה. הוא שאמר רבי יוסי הגלילי אמור מעתה שבע שנים לכל ישראל ולא׳ שבע שנים לבל אחד ואחד משעת הלואתו. ורעה עינך באחיך האביון. זה צרות עין. ולא תתן לו וקרא עליך אל ה׳. יכול מצוה לקרוא ת״ל (שם כד) ולא יקרא עליך אל ה׳ יכול אם קרא יהיה בך חטא ואם לאו לא יהיה בך חטא ת״ל והיה בך חטא מכל מקום א״כ מה ת״ל וקרא עליך אל ה׳. מלמד שממהרים להפרע עליו כשקורא יותר משאינו קורא:

פסוק י

פס'. נתון תתן לו. אפילו נתת לו מאה פעמים עוד תתן לו כל שבא תן לו. ד"א נתון תתן לו. בינך לבינו מכאן אמרו לשכת חשאין היתה בירושלים וכל מי שמתנדב כסף וזהב זורקו לתוכה. כי בגלל הדבר הזה. גלגל הוא שחוזר בעולם שאם לא בא הוא בא בנו או בן בנו. דבר אחר בגלל הדבר הזה אמר ליתן ונתן נותנין לו שכר דבור ושכר מעשה. אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן שכר דבור נותנין לו ולא שכר מעשה. לא אמר ולא נתן יצא כל שכרו בהפסדו אבל אמר לאחרים תנו מנין שנותנין לו שכר על כן ת"ל כי בגלל הדבר הזה. וכן ישעיהו הנביא אומר (ישעיהו ל"ב:י"ז) והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם ואומר (שם נח) ותפק לרעב נפשך וגו'. למען יברכך בכל מעשה ידך. מלמד שהברכה מצויה בכל משלחת ידים:

פסוק יא

פס'. כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. בזמן שאין ישראל עושין רצון אביהן שבשמים אבל בזמן שעושין רצונו לא יהיה בך אביון. על כן אנכי מצוך לאמר. עצה טובה אני נותן לך. פתוח תפתח את ידך לאחיך לענייך ולאביונך בארצך. למה נאמרו כולן הראוי לפת נותנין לו פת. הראוי ליתן לו עיסה נותנין לו עיסה מעה נותנין לו מעה. להאכילו בתוך פיו מאכילין אותו בתוך פיו הכל לפי מה שהוא. הבחור תאכילו לחם הזקן תשקהו יין וכן אמר ישעיה הנביא (ישעיהו נ"ח:י') ותפק לרעב נפשך, (שם) הלא פרוס לרעב לחמך. הכל לפי האדם:

פסוק יב

פס'. כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. מיכן שאין מוכרין בית דין עבד עברי ועבריה אלא לישראל שנאמר כי ימכר לך אחיך העברי יש בעברי מה שאין כן בעבריה ויש בעבריה מה שאין כן בעברי שעבד עברי יוצא בשנים וביובל ובגרעון כסף. והעבריה יוצאה בסימנין ובמיתת האדון ואינה נמכרת ונשנית ופודין אותה בעל כרחה. ועבדך שש שנים. עובד את הבן ולא את האח. מרבה אני את הבן שקם תחת אביו ליעידה ולשדה אחוזה. ומוציא אני את האח שלא קם תחת אחיו ליעידה ולשדה אחוזה וכולי הלכתא במסכת קידושין. ומנין שאם ברח וחזר שמשלים שניו. שנאמר (שמות כ"א:ב') שש שנים יעבד:

פסוק יג

פס'. וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, ולהלן הוא אומר (שם ע) ולא יראו פני ריקם:

פסוק יד

פס'. הענק תעניק לו. את מי מעניקים את שאתה משלחו אתה מעניקו שנאמר וכי תשלחנו. ואי זה זה היוצא בשש וביובל ובמיתת האדון יצא המשתלח בכסף שאין אתה מעניק לו. ד"א הענק תעניק לו אפי' הרבה פעמים. ד"א הענק תעניק לו. לו ולא ליורשיו. מצאנך ומגרנך ומיקבך מה ת"ל צאן גרן ויקב. אלא מה צאן גרן ויקב מיוחדין שהן ראויין לברכה יצאו כספים שאינן ראויין לברכה. דברי רבי ישמעאל. רבי אליעזר אומר יצאו פרדות שאינן בכלל ברכה. אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו. הכל לפי הברכה אתה מעניק לו נאמר כאן ריקם ונאמר להלן ריקם (שמות כ"ג:ט"ו) ולא יראו פני ריקם. כדתנן אלו דברים שאין להם שיעור הפיאה והבכורים והראיון לפי שהראיה אין לה שיעור למעלה. אבל יש לה שיעור למטה כדתנן במס' חגיגה הראיה שתי כסף וכו':

פסוק טו

פס'. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים מה במצרים נתתי לך ברוחב יד אף אתה תתן לו ברוחב יד. וכן הוא אומר (תהילים ס"ח:י"ד) כנפי יונה נחפה בכסף זו ביזת מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו ביזת הים. על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום. מיכן שאין רוצעין בלילה:

פסוק טז

פס'. והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך. יכול פעם אחת תלמוד לומר (שמות כ"א:ה') ואם אמר יאמר העבד עד שיאמר וישנה. לא אצא מעמך. צריך שיאמר בסוף שש שנים בשעת יציאה וצריך שיאמר בתוך שש כשהוא עבד שנא' (שם) ואם אמר יאמר העבד. כי אהבך ואת ביתך שיהא הוא אוהב את רבו ורבו אוהבו ושיהא לו אשה ובנים ולרבו אשה ובנים. שנא' כי אהבך ואת ביתך. ולהלן הוא אומר (שם) אהבתי את אדני ואת אשתי ואת בני. כי טוב לו עמך עמך במאכל עמך במשתה שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי התבן וכו' מפורש בפרשת ואלה המשפטים:

פסוק יז

פס'. ולקחת את המרצע. ר' אומר [מה] מרצע מן המתכת אף כל שהוא מן המתכת. באזנו. בגובה של אוזן. ד"א באזנו ובדלת מלמד שמנקב את האוזן עד שמגיע לדלת. והיה לך עבד עולם. עד היובל. ואף לאמתך תעשה כן. להעניק. יכול אף לרציעה ת"ל (שם) ואם אמר יאמר העבד. ולא האמה. לא יקשה בעיניך בשלחך אותו חפשי מעמך כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים. מכאן אמרו השכיר עובד ביום והעבד ביום ובלילה.

וברכך ה' אלהיך יכול לבטל הברכה משתלחת. תלמוד לומר בכל אשר תעשה הברכה משתלחת בפועל כפים: »

פסוק יט

פס'. כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך. מה בא זה ללמדנו לימד על הבכור שיהא נאכל כל שנתו אחד תם ואחד בעל מום שנאמר כל הבכור. אשר יולד פרט ליוצא דופן. שאר קדשים מנין תלמוד לומר כל, אשר יולד בבקרך ובצאנך הזבח תקדיש ולהלן כתיב (ויקרא כ"ז:כ"ו) אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו. אם כן מה ת"ל תקדיש לה' אלהיך הא כיצד מקדישו הקדש מזבח ואין מקדישו הקדש בדק הבית. יכול לא הקדיש אותו אינו קדוש. ת"ל (שם) אם שור אם שה לה' הוא אלא שמצוה לקדשו לא הקדישו מקודש מעצמו. לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך. בא ללמד מה בכור מיוחד שאינו הקדש מזבח יצא הקדש בדק הבית שאינו הקדש מזבח. רבי שמעון אומר לא תעבד בבכור שורך אבל עובד אתה בבכור אדם. לא תגוז בכור צאנך. אבל גוזז אתה פטר חמור אין לי אלא בכור שור בעבודה ובכור צאן בגיזה בכור צאן בעבודה מנין ת"ל כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך. השוה בכור בקר לבכור צאן ליתן האסור לזה בזה. תנן התם במסכת בכורות עד כמה ישראל חייבין ליטפל בבכור. בבהמה דקה שלשים יום. ובגסה חמשים יום. רבי יוסי אומר בדקה שלשה חדשים אמר לו הכהן בתוך הזמן הזה תנהו לי הרי זה לא יתן לו ואם היה בעל מום ואמר לו תן לי שאוכלנו מותר. בשעת המקדש. אם היה תמים ואמר לו תן לי שאקרבנו מותר. הבכור נאכל שנה שנה בין תם בין בעל מום. לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה. נולד בו מום בתוך שנתו רשאי לקיימו כל שנים עשר חדש לאחר שנים עשר חדש אינו רשאי לקיימו אלא שלשים יום וכו' הלכתא. ולפי שאמר הכתוב (שמות י"ג:ב') קדש לי כל בכור והכליל בכורי מצרים ובכורי בהמה כפי הנקמה שנהיתה במצרים כענין שנאמר (שם יב) וה' הכה בל בכור בארץ מצרים וגו'. ואומר (שם) מבכור אדם ועד בכור בהמה ואומר כאן כל הבכור אשר יולד. וטעו האומרים כי הוא בכור עדר ולא בכור פטר רחם ונטתה דעתם לומר כך לפי שאמר הכתוב לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה אי אפשר לומר שהוא פטר רחם שכבר ידענו שהוא לכהנים וטעו ולא אמרו כלום ולא ידעו מה אמרו כי פרשה זו שהיא במשנה תורה עונה על קדש לי כל בכור ולשם הקיש בכור אדם לבכור בהמה מה בכור אדם פטר רחם אף בכור בהמה פטר רחם. ועוד כי עיקר המעשה לא היה במצרים אלא בבכורי פטר רחם כי בכור עדר במצרים לא לקו. מזה למדנו שמה שאמר הכתוב כל הבכור אשר יולד בבכור המיודע הוא שהוא פטר שאין זכר לבכור עדר בתורה. ומה

שאמרו למה נאמר לפני ה' אלהיך תאכלנו חזר על הכהנים שנאמר (במדבר י"ח:י"ח) ובשרם יהיה לך כחזה התנופה וכשוק הימין לך יהיה:

פסוק כא

פס'. וכי יהיה בו מום. נאכל במומו לכהן לשערים ואין הדם נזרק במזבח שנאמר (דברים י"ב:ט"ז) על הארץ תשפכנו כמים. ואם רוצה בעליו פודהו מן הכהן ואוכלו. למה נאמר לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה מלמד שהבכור נאכל לשני ימים יום אחד משנה זו ויום אחד משנה אחרת:

פס'. וכי יהיה בו מום אין לי אלא שנולד תם ונעשה בעל מום נולד בעל מום ממעי אמו מנין ת"ל פסח או עור כל מום רע. ד"א כל מום רע להביא בעל חזזית ומזוהם ומה ת"ל פסח או עור מה פסח ועור מיוחדין מום שבגלוי. ואינו חוזר אף כל מום שבגלוי ואינו חוזר:

פרק טז

פסוק א

פס'. שמור את חדש האביב. שמור את חדש של עיבור מפני האביב שיהא בזמנו. שמור את חדש לא פחות ולא יותר. ועשית פסח. שתהא עשייתו לשם פסח שאם שחטו שלא לשמו פסול. ושאר כל עבודותיו מנין ת"ל ועשית פסח. שיהו כל עשיותיו של פסח לשום פסח כגון קבלה וזריקה. כי בחדש האביב, חדש שהוא נאה לצאת לא חם ולא צונן וכן הוא אומר (תהילים ס"ח:ז') מוציא אסירים בכושרות. הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה. ולהלן הוא אומר (במדבר ל"ג:ג') ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה. מלמד שנגאלו מהלילה:

פסוק ב

פס'. וזבחת פסח לה' אלהיך. שתהא שחיטתו לשם פסח כדתנן במסכת זבחים כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרין אלא שלא עלו לבעלים לשום חובה הוי מן הפסח והחטאת הפסח בזמנו והחטאת בכל זמן. רבי אליעזר אומר אף האשם. זביחה בכלל היתה שנאמר ועשית פסח לה' אלהיך. ולמה יצאת להקיש לה מה זביחה שמעכבת את הכפרה אף כל שמעכבת את הכפרה. יצאת הקטרה שאינה מעכבת את הכפרה. לפני ה' אלהיך. לשם המיוחד. צאן ובקר. צאן לפסח ובקר לחגיגה. במקום אשר יבחר. זה שילה ובית העולמים. לא תאכל עליו חמץ. משש שעות ולמעלה. שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני. פרט לחלוט. רבי שמעון אומר לחם עוני. על שם עינוי שנתענו בני ישראל במצרים. כי בחפזון, חפזון דמצרים. למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. לרבות אף הלילות וחכמים אומרים להביא את ימות המשיח:

פסוק ד
פס'. ולא יראה לך שאור. אבל רואה אתה של אחרים. ולא יראה לך שאור בטלהו מלבך. ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב. זה הפסח שנזבח על מנת לאוכלו. ביום הראשון עד בקר. בקר זה שני מלמד שנשרף הנותר בט"ז בניסן:

פסוק ה
פס'. לא תוכל לזבוח את הפסח. מיכן שאין שוחטין את הפסח על היחיד שלא יביאו את הפסח לידי פסול. רבי יוסי אומר אם היה יכול לאוכלו שוחטין עליו את הפסח:

פסוק ו
פס'. כי אם אל המקום אשר יבחר תזבח את הפסח בערב. ר' אליעזר אומר בערב אתה זובח. כבוא השמש אתה אוכל (עד מתי אתה אוכל עד מתי אתה שורף). עד מועד צאתך ממצרים:

פסוק ז
פס'. ובשלת ואכלת במקום. יש בישול שהיא צלייה כענין שנאמר (דברי הימים ב ל"ה:י"ג) ויבשלו את הפסח כמשפטו. ופנית בבקר, כל פינות שאתה פונה לא יהו אלא מן מן? הבקר ואילך:

פסוק ח
פס'. ששת ימים תאכל מצות. ר' שמעון אומר כתוב אחד אומר ששת ימים וכתוב אחד אומר (שמות י"ב:ט"ו) שבעת ימים מצות תאכלו. מלמד שהמצה היתה נאכלת ששה מן החדש ויום ראשון מן הישן. מיכן לעומר שהיה קרב בט"ז בניסן. וביום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה. ולהלן הוא אומר (במדבר כ"ט:ל"ה) עצרת תהיה לכם. הא כיצד חלקהו חציו לה' בבית המדרש וחציו לכם לאכילה ושתיה. ר' ישמעאל אומר ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך. למדנו שחולו של מועד אסורין במלאכה ולמדנו ליום שביעי שאסור בכל מלאכה ואין חולו של מועד אסור בכל מלאכה הא לא מסרו הכתוב אלא לחכמים לומר לך אי זה יום אסור ואי זה יום מותר אי זו מלאכה אסורה ואי זו מלאכה מותרת:

פסוק ט
פס'. שבעה שבועות תספר לך וגו'. בבית דין. מהחל הרמש בקמה. שיהא תחלה לנקצרים יכול יקצור ויביא ויספור כל זמן שירצה. תלמוד לומר מהחל חרמש תחל לספור שבעה שבועות. עוד למה לי ללמד שלא תרחיק חג שבועות מן הפסח יותר משבעה שבועות:

פסוק י

פס'. ועשית חג שבועות לה' אלהיך. מה ת"ל לפי שנאמר (שמות כ"ג:ט"ז) וחג הקציר בכורי מעשיך. שלא תאמר אם אין קציר אין אתה עושה יום טוב לכך נאמר ועשית חג שבועות כגון שישראל בגלות ואין להם קצירת העומר ואפילו הכי ועשית חג שבועות. מסת נדבת ידך. מה לשון מסת כענין שנאמר (אסתר י':א') וישם המלך אחשורוש מס על הארץ ואיי הים מלמד שאין מביא עולתו אלא מן החולין דבר שהוא מסת. ומנין שאם רצה להביא ממעשר שהוא מטפל מעות מעשר עם מעות חולין ומביא. תלמוד לומר כאשר יברכך ה' אלהיך:

פסוק יא

פס'. ושמחת לפני ה' אלהיך. נאמר כאן שמחה ונאמר להלן שמחה מה להלן שלמים אף כאן שלמים. אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך. חביב חביב קודם. רבי יוסי הגלילי אומר שלש מצות נוהגות ברגל חגיגה ראיה ושמחה. חגיגה נוהגת לפני הדבור ולאחר הדבור. ראיה כולה לגבוה. שמחה נוהגת באנשים ובנשים ולפי שיש בזו מה שאין בזו צריך הכתוב לומר את כולם:

פסוק יב

פס'. וזכרת כי עבד היית במצרים. מלמד שלכל המועדים תורה לבדן. שנאמר האלה. אלה נוהגין בעצרת ואין סוכה ולולב נוהגין בעצרת:

פסוק יג

פס'. חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים. ולהלן הוא אומר (ויקרא כ"ג:ל"ד) חג הסוכות שבעת ימים לה'. מלמד שכל העושה סוכה לעצמו כאילו עושה לגבוה. ד"א תעשה לך. פרט לסוכה ישנה. דבר אחר תעשה. פרט לעשוי. מיכן אמרו במסכת סוכה הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת וכו'. דבר אחר תעשה לך פרט לסוכה גזולה וכו'. מפורש במסכת סוכה. חג המצות שבעת ימים וחג הסוכות שבעת ימים לפי שאינן עונת מלאכה אבל עצרת שהיא עונת מלאכה הוא יום אחד. מלמד שחס הקדוש ברוך הוא על טורחן של ישראל דברי רבי ישמעאל. באספך מגרנך ומיקבך. מלמד שאדם עושה סוכתו מפסולת גורן ויקב בענפי הגפנים ובקשים של תבואה. ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא נחלקו בו לענין אחר. מה גורן ויקב שגדלין על מי שנה שעברה. יצאו ירקות שגדלין על מי שנה הבאה דברי ר' יוסי. ר' עקיבא אומר יצאו ירקות שגדלין על כל מים בין מי גשמים בין מים שאובין לפיכך מתעשרין לשנה הבאה:

פסוק יד

פס'. ושמחת בחגך. במה שאתה חוגג. יצאו עופות ומנחות שאין חגיגה באה מהן. מיכן שאין שמחה אלא בבשר:...

פסוק טו

פס'. שבעת ימים תחוג. והלא כבר נאמר חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים אלא מלמד שכל הרגל תשלומין לראשון. כי יברכך ה' אלהיך. יכול באותו המין בלבד תלמוד לומר בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך. והיית אך שמח. לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה:

פסוק טז

פס'. שלש פעמים. אין פעמים אלא זמנים. ד"א פעמים רגלים. וכן הוא אומר (ישעיהו כ"ו:ו') תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים. יראה כל זכורך. כדרך שבא לראות כך בא ליראות. מלמד שסומא באחת מעיניו פטור מן הראיה. זכורך להוציא את הנשים. כל זכורך להביא את הקטנים. בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות. רבי שמעון אומר אין תלמוד לומר בחג הסוכות. שבו פתח הכתוב אלא מלמד שאינו עובר בבל תאחר עד שיעברו עליו שלשה רגלים. ולא יראה את פני ה' ריקם. ריקם מן הצדקה. נחלקו בית שמאי ובית הלל שלא תפחות. לבית הלל הראיה מעה כסף וחגיגה שתי כסף. אבל למעלה אין לה שיעור:

פסוק יז

פס'. איש כמתנת ידו. מיכן אמרו מי שיש לו אוכלין מרובין ונכסים מועטין מביא שלמים מרובין ועולות מועטין. אוכלין מועטין ונכסים מרובין מביא שלמים מועטין ועולות מרובין. זה וזה מועט על זה אמרו מעה כסף ושתי כסף. זה וזה מרובה על זה נאמר איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך (משלי ח':ל"ד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי:

פסוק יח

כתוב טוב מעט בצדקה מרוב תבואות בלא משפט (משלי ט"ז:ח'):

אמר טוביהו ברבי אליעזר ז"ל לפי שראה שלמה בן דוד מלך ישראל בחכמתו מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. אמר טוב מעט בצדקה. טוב להם לצדיקים שנושאין ונותנין בצדקה ואינם אוהבין לגזול את בני אדם אע"פ שמזונותם ופרנסתם להם בצמצום טוב להם הוא. שהקב"ה פוקד על הרשעים והן נמלטים שנאמר (תהילים ל"ז:י"ט) לא יבושו בעת רעה ובימי רעבון ישבעון. מרוב תבואת בלא משפט. אלו האוצרים אוצרות רשע העושקים דלים הרוצצים אביונים. ועליהם הכתוב אומר (ירמיה כג) הוי בונה ביתו בלא צדק ועליתו בלא משפט ברעהו יעבוד חנם ופעלו לא יתן לו, הוי האוצרים חמס

למו. ואומר (משלי י׳:ב׳) לא יועילו אוצרות רשע. דבר אחר טוב מעט בצדקה. טוב לו לאדם שממעט מנכסיו ועושה מהן צדקה. מרוב תבואות. ממי שיש לו עושר רב ואפילו מה שמשפט עליו לתת אינו נותן כל שכן האיך נותן משלו. ועל שרצה הקב״ה לזכות את ישראל להחדילם מן העונשים למונעם מן החמסים. צוה את משה עבדו להעמיד שופטים ושוטרים בישראל בכל שעריהם ושם לפניהם משפטים אבות ותולדות כענין שנאמר בפרשת אלה המשפטים. ובא במשנה תורה לבאר התורה ואמר להם לישראל שופטים ושוטרים תתן לך. אמרו רבותינו ז״ל ואפילו מאן דלא דריש סמוכים בכל התורה כולה במשנה התורה דריש. וצריכין אנו לדרוש למה נסמכה פרשת שופטים ושוטרים לאחר מועדי ה׳, מפני שאם היו דייני ישראל שבכל מקומות מושבותיהן מסתפקין כלום דבר במשפט היו עולין לבית דין הגדול שבירושלים ושואלים מהן התורה כענין שנאמר (דברים י״ז:ח׳) כי יפלא ממך דבר למשפט וגו׳ וקמת ועלית. ע״פ התורה אשרי יורוך. וכך שנו רבותינו ז״ל על מחויב מיתה כגון זקן ממרא והמסית היו משהין אותו עד הרגל וממיתין אותו בזמן שישראל מקובצים לקיים מה שנא׳ (שם כא) וכל ישראל ישמעו ויראו. והמשפטים באים להם לישראל. כדתנן רבן שמעון בן גמליאל אומר הרוצה שיחכים עוסק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בכל התורה יותר מהן וכו׳ בסוף בבא בתרא. שופטים ושוטרים. שופטים אלו חכמי ישראל שיודעין דיני ממונות ודיני נפשות דיני קנסות ודיני מכות הטהרות והטמאות וכל משפטי ישראל. ושוטרים אלו שוטרי ישראל בעלי אגרופים המכריחים את העם לשמוע דברי תורה למען לא ילכו איש בשרירות לבו. תניא שופטים ושוטרים. רבי אליעזר בן שמוע אומר אם יש שוטרים יש שופטים אם אין שוטרים אין שופטים. תנו רבנן מנין שממנים בית דין על ישראל כולו ת״ל שופטים תתן. שוטרים לכל ישראל מנין. ת״ל שוטרים תתן. רבי יהודה אומר מנין שממנין אחד על כלם ת״ל תתן לך. ומנין שממנין בית דין לכל עיר ועיר ת״ל שופטים תתן לך בכל שעריך. שוטרים לכל עיר ועיר מנין ת״ל שוטרים לשעריך. בית דין לכל שבט ושבט מנין ת״ל אשר ה׳ אלהיך נותן לך לשבטיך. שוטרים לכל שבט ושבט מנין ת״ל (דברים א) ושוטרים לשבטיכם. רבן שמעון בן גמליאל אומר לשבטיכם. ושפטו. מצוה בשבט לדון את שבטו. ושפטו את העם. על כרחן. משפט צדק, זו מצות הדיינים שיהו מנוקים בצדק:

פסוק יט

פס׳. לא תטה משפט. שלא תאמר איש פלוני נאה איש פלוני קרובי הוא כדי לעזרו. ולא תכיר פנים שלא תאמר איש פלוני עני ואיש פלוני עשיר. ולא תקח שוחד. אפילו לזכות

את הזכאי ולחייב את החייב. כי השוחד יעור עיני חכמים אין צריך לומר עיני טפשים. ויסלף דברי צדיקים. אין צריך לומר דברי רשעים, ד"א כי השוחד יעור עיני חכמים. אינו יוצא מעולמו אלא בסמיות עינים. ויסלף דברי צדיקים. אינו יוצא מעולמו עד שאינו יודע מה מדבר:

פסוק כ

פס'. צדק צדק תרדוף. ת"ר צדק צדק תרדוף הלך אחר בית דין יפה, אחר רבי אליעזר ללוד וכו'. עד אחר חכמים ללשכת הגזית. ת"ר צדק צדק תרדוף אחד לדין ואחד לפשרה. כיצד שתי ספינות עוברות בנהר וכן שני גמלים שיהיו עולין במעלות בית חורון שניהם עולין שניהם נופלין. בזה אחר זה שניהם עוברין. הא כיצד קרובה ושאינה קרובה תדחה שאינה קרובה מפני הקרובה. טעונה ושאינה טעונה תדחה שאינה טעונה מפני הטעונה. שתיהן טעונות. הטל פשרה ביניהן ומעלות שכר זו לזו. היו שתיהן רחוקות שתיהן קרובות וכו'. ד"א צדק צדק תרדוף. שאם יצא מב"ד זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה אין מחזירין אותו. יצא מב"ד חייב ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות מחזירין אותו. למען תחיה וירשת את הארץ. מלמד שמינוי הדיינים כדי להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם:

פסוק כא

פס'. לא תטע לך אשרה. מלמד שכל הנוטע אשרה עובר בלא תעשה. אצל מזבח ה'. מיכן אמרו אין נוטעין אילן בהר הבית. רבותינו אמרו כל המעמיד דיין שאינו הגון כאלו נוטע אשרה בישראל. שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך. וסמיך ליה לא תטע לך אשרה. א"ר אשי ובמקום תלמידי חכמים כאלו נוטע אצל מזבח. שנאמר אצל מזבח ה' אלהיך:

פסוק כב

פס'. ולא תקים לך מצבה. אע"פ שהמצבות היו לראשונים קודם שניתנה התורה. מלמד שאף המצבה אסורה:

פרק יז

פסוק א

פס'. לא תזבח לה' אלהיך שור ושה. אין לי אלא שנולד תם ונעשה בעל מום נולד בעל מום ממעי אמו מנין ת"ל כל דבר רע. כי תועבת ה' אלהיך הוא. להביא הרובע והנרבע והמוקצה והנעבד והאתנן והמחיר והכלאים והטרפה ויוצא דופן. שנא' כי תועבת ה' אלהיך הוא:

פסוק ב

פס'. כי ימצא. בעדים. בקרבך באחד שעריך. שעד שנמצאו בו ולא שעד שנידונו בו. איש או אשה אשר יעשה את הרע בעיני ה' אלהיך לעבור בריתו. זו ע"ז העובד קרוי ה' שמות חרם ותועבה שנוי משוקץ ועויל. ד"א הקב"ה קרא לו ה' שמות רע. מפר ברית. מנאץ. מכעיס. ממרה. וגורם ה' דברים מטמא את הארץ מחלל את השם ומסלק את השכינה ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם:

פסוק ג

פס'. וילך ויעבוד אלהים אחרים. ולשמש או לירח. וכן באיוב אומר (איוב ל"א:כ"ו-כ"ז) אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי וגו'. או לכל צבא השמים אשר לא צויתי, לפי שהיו עתידין לעבדם הקדים לכתבם בתורה כיוצא בדבר (ירמיהו י"ט:ה') אשר לא צויתי בתורתי ולא דברתי בעשרת הדברות. ולא עלתה על לבי לזבח אדם את בנו:

פסוק ד

פס'. והוגד לך ושמעת ודרשת היטב. היטב לגזירה שוה מלמד שהיו בודקין את העדים בשבע חקירות כדתנן בסנהדרין. והנה אמת נכון הדבר. להביא בדיקות. ומה בין חקירות לבדיקות אלא שחקירות אמר אחד איני יודע ואפילו שנים אומרים אין אנו יודעין עדותן בטילה. ובבדיקות אמר אחד איני יודע ואפילו שנים אומרים אין אנו יודעין עדותן קיימת משום דהוי לה עדות שאין אתה יכול להזימה בחקירות שעיקר העדות בחקירות. באיזה יום באיזה שעה באיזה מקום. אבל בדיקות בודקין אותו במה הרגו ומה היה לבוש. ואין הזמה בכך. אחד חקירות ואחד בדיקות בזמן שמכחישים זה את זה עדותם בטלה. נעשתה התועבה הזאת בישראל:

פסוק ה

פס'. והוצאת את האיש ההוא. לא אנוס ולא מוטעה. או את האשה ההיא. לא אנוסה ולא מוטעה. אשר עשו את הדבר הרע הזה, ואפילו בקהל גרים נשים ועבדים שלא בישראל. אל שעריך. מכל מקום. את האיש או את האשה. לא קטן ולא קטנה. וסקלתם באבנים ומתו. ולהלן אומר (ויקרא כ':כ"ז) באבן ירגמו אותם מלמד שאם לא מת באבן אחת ממיתין אותו באבנים הרבה. כדתנן בנגמר הדין מוציאין אותו לסקלו וכו'. ובית הסקילה היתה גבוהה שתי קומות אחד מן העדים דוחפו על לבו והופכו על מתניו והאבן נתונה שם משוי שני בני אדם. מגביהין אותה וזורקין אותה על לבו. אם מת בה יצא. ואם לאו רגימתו בכל ישראל:

פסוק ו

פס'. על פי שנים עדים. א"ר עקיבא אם מתקיימת העדות בשנים. בשלשה לא כל שכן. אלא מקיש שלשה לשנים מה שנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה. אף שלשה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה. מנין אפילו מאה ת"ל עדים. ומה שלשה מזימין את השנים. אף שנים מזימין את השלשה מנין אפילו מאה ת"ל עדים. לא יומת על פי עד אחד. כיון שאמר על פי שנים או שלשה מה ת"ל עוד לא יומת על פי עד אחד. להביא את המומתין שלא יהו אלא כסדר זה. זה בנין אב לכל המומתין:

פסוק ז

פס'. יד העדים תהיה בו. מצוה בעדים. לא מת ביד עדים רגימתו בכל ישראל. ויד כל העם באחרונה ובערת הרע. בער עושה הרע מקרבך:

פסוק ח

פס'. כי יפלא ממך. מלמד שבמופלא שבבית דין הכתוב מדבר. ממך זה יועץ, וכה"א (נחום א':י"א) ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל. דבר. זה הלכה. למשפט. זה הדין. בין דם לדם. בין דם נדה לדם יולדת לדם זבה. בין דין לדין. בין דיני ממונות לדיני נפשות לדיני מכות. בין נגע לנגע. בין נגעי אדם לנגעי בתים לנגעי בגדים. דברי, אלו ערכין וחרמים והקדשות. ריבות. זו השקאת סוטה ועגלה ערופה וטהרת מצורע, בשעריך. זה לקט ושכחה ופאה. וקמת ועלית. לבית דין. מיכן אמרו שלשה בתי דינים היו שם אחד על פתח הר הבית. ואחד על פתח העזרה. ואחד יושב בלשכת הגזית שמשם תורה יוצאה לכל ישראל דכתיב אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו. וכתיב (מן) המקום ההוא אשר יבחר ה' וכתיב לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך. וקמת ועלית. מלמד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות ובית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל. ד"א כי יפלא ממך דבר. כענין שנא' (זכריה ח) והיה כי יפלא בעיני העם הזה נאם ה' גם בעיני יפלא. זה עומק הדין. בין דם לדם, בין דם הנרצח בשגגה לדם הנרצה בזדון. בין דין לדין. בדיני משא ומתן. בין נגע לנגע. בין בהרת לשאת:

פסוק ט

פס'. ובאת אל הכהנים הלוים. מצוה בבית דין שיהו כהנים ולוים. אין בו כהנים ולוים כשר. או אל השופט. א"ר יוסי הגלילי וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא היה בימיו אלא זה שופט שהיה קרוב קודם לכן ובימים ההם הוא רחוק שהוא כשר. כדתנן היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר זה שהיה חתנו ומתה בתו. ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. אלו דקדוקי הדין:

פסוק י

פס'. ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה'. על הוריות בית דין הגדול שבירושלים חייב מיתה. ואין חייבין מיתה על הוריות בית דין שביבנה:

פסוק יא

פס'. על פי התורה אשר יורוך. על דברי תורה חייבין מיתה ואין חייבין מיתה על דברי סופרים. ועל המשפט אשר יגידו לך תעשה. מצות עשה. לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. זו מצות לא תעשה. ימין ושמאל. ואפילו דומה בעיניך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם:

פסוק יב

פס'. והאיש אשר יעשה בזדון. על המעשה חייב מיתה ולא על ההוראה כדתנן חזר לעירו ושנה ולימד כדרך שהיה למד פטור. הורה לעשות חייב. בזדון. על הזדון נעשה זקן ממרא ולא על השוגג. לבלתי שמוע אל הכהן העומד לשרת שם. מלמד שאין השירות כשר אלא בעמידה שאם ישב ושירת עבודתו פסולה. או אל השופט. זהו שאמרנו אע"פ שאין בו כהנים ולוים כשר. ומת האיש ההוא. כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק והכי תנינן בפרק אלו הן הנחנקין וכו'. וזקן ממרא על פי בית דין:

פסוק יד

פס'. כי תבוא אל הארץ. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ. אשר ה' אלהיך נותן לך וירשת וישבת בה. בשכר שתירש תשב. ואמרת אשימה עלי מלך. רבי נהוראי אומר הרי זה דבר גנאי לישראל שנא' (שמואל א ח':ז') כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו. אמר לו ר' יהושע והלא מצוה מן התורה לשאול להם מלך שנא' שום תשים עליך מלך. ולמה נענשו בימי שאול שלא שאלו כהוגן. והכי גרסינן בסנהדרין בפרק כהן גדול. ר' אלעזר בר' יוסי אומר זקנים שבאותו הדור שאלו כהוגן. שנא' (שמואל א ח':ה') שימה לנו מלך לשפטינו ועמי הארץ שבהם קילקלו שנא' (שם) והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותנו (ככל הגוים אשר סביבותנו). א"ר נהוראי לא בקשו להם מלך אלא להעבידם עבודה זרה שנאמר והיינו גם אנחנו ככל הגוים. והוא שאמר לו הקב"ה לשמואל כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו:

פסוק טו

פס'. שום תשים עליך, שתהא אימתו עליך כנגד משפט המלוכה שהודיעם שמואל הרמתי. (שמואל א ח':י"ג) את בניכם יקח ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאופות, וכן א"ר יהודה אמר רב כל האמור בפרשת שאול מלך מותר בו. אשר יבחר ה' אלהיך בו, על פי נביא. מקרב אחיך. ולא מאחרים. תשים עליך. שתהא אימתו עליך. מיכן

אמרו אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו ואין רואין אותו כשהוא ערום וכו'. לא תוכל לתת עליך איש נכרי. זה לא תעשה איש ולא אשה. מיכן שאין ממנין אשה פרנסה על הצבור. אשר לא אחיך הוא. כשהיה אגריפס מגיע לפסוק הזה היה בוכה והיו ישראל אומרים לו אל תירא אגריפס אחינו אתה:

פסוק טז

פס'. רק לא ירבה לו סוסים. לו אינו מרבה. אבל הוא מרבה כדי רכבו ופרשיו. וכן מצאנו בדוד (שמואל ב ח':ד') ויעקר דוד את כל הרכב ויותר ממנו מאה רכב, ומהו ולא ירבה לו סוסים. סוסים הבטלנין. ומנין שאפילו אחד והוא בטל כדאי הוא שישיב את העם מצרימה. ת"ל רק לא ירבה ולא ישיב והלא ק"ו ומה אם מצרים שאמר הקב"ה לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד הרי השיבם על ידי עונם שנא' (דברים כ"ח:ס"ח) והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה שאר ארצות שאין הברית כרותה עליהן עאכ"ו. וכה"א (ירמיה טו) ואזרם במזרה (לכל רוח), ואומר (זכריה ב':י') כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם:

פסוק יז

פס'. ולא ירבה לו נשים. אלא שמנה עשרה. וכה"א בדוד (שמואל ב ג':ב'-ג') ויהי בכורו אמנון לאחינועם היזרעאלית. ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל הכרמלי. והשלישי אבשלום בן מעכה בת תלמי מלך גשור. והרביעי אדניה בן חגית. והחמישי שפטיה בן אביטל. והששי יתרעם לעגלה אשת דוד. זו מיכל בת שאול שהיתה חביבה עליו כעגלה וכה"א (שופטים י"ד:י"ח) לולי חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי. וכתוב (שמואל ב י"ב:ח') ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה. כהנה תריסר וכהנה תמניסר. ולא יסור לבבו. א"ר יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה ששנים נתגלה טעמן ונכשל בהם גדול העולם. משה אמר ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה. אמר שלמה אני ארבה ולא אשיב וכתיב (מ"א ד) ויהי לשלמה ארבעים אלף [ארות] סוסים. וכתיב (שם י') ותעל ותצא מרכבה ממצרים וגו'. משה אמר ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו. אמר שלמה אני ארבה ולא אסור וכתיב (שם יא) @?![א]@?? ויהי לשלמה שש מאות נשים מלכות וארבע מאות פילגשים, וכתיב (שם) ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו, וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. אלא כדי ליתן לאכסניא. כתוב אחד אומר (דברי הימים ב ט':כ') אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה וכתוב אחד אומר (מלכים א י':כ"א) ויתן שלמה את הכסף בירושלים כאבנים. לא קשיא כאן קודם שנשא שלמה את בת פרעה כאן לאחר שנשאה:

פסוק יח

פס'. והיה כשבתו על כסא ממלכתו. אם יהיה עושה כשורה כדי הוא שישב על כסא ממלכתו. וכתב לו. שתהא מיוחדת לו שאע"פ שהניחו לו אבותיו ס"ת מצוה לכתוב לו לשמו הני מילי הדיוט. אבל מלך כותב לו שני ספרי תורות. אחת שנכנסת ויוצאת עמו, ואחת שמונחת בבית גנזיו. וכתב לו לשמו. את משנה התורה הזאת. רבותינו אמרו שני ספרין היה כותב. אחרים אומרים משנה התורה כותב. שכן אין קורין ביום הקהל אלא משנה התורה. על ספר. ולא על הלוח ולא על הנייר. מלפני הכהנים הלוים. שתהא מוגהת מפי הכהנים והלוים:

פסוק יט

פס'. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו. מיכן אמרו יוצא למלחמה והיא עמו. נכנס לישב בדין והיא אצלו. מיסב והיא כנגדו. כל ימי חייו. לרבות את הלילות. למען ילמד ליראה. מלמד שתלמוד מביא לידי יראה. את ה' אלהיו. מלמד שאין על גבו אלא ה' אלהיו. לשמור את כל דברי התורה הזאת. שבתורה שוה מלך להדיוט. אבל לא לדבר אחר. כדתנן פורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו סטרטיאות ואין ממחין בידו דרך המלך אין לה שיעור:

פסוק כ

פס'. לבלתי רום לבבו מאחיו. זו מצות המלוכה. שאמר שמואל לישראל למען יאריך ימים על ממלכתו. אם עשה כהוגן כדי הוא להאריך ימים על ממלכתו. הוא ובניו. שאם מת בנו עומד תחתיו. בקרב כל ישראל. מיכן אמרו אין מושחין מלך בן מלך. ובמקום שיש מחלוקת מושחים מלך בן מלך כדרך שמשחו שלמה בן דוד מפני מחלוקתו של אדוניהו ואת יואש מפני עתליה. ואת יהואחז מפני (יהורם. זה אחז) שהיה גדול ממנו שתי שנים. מפני שהמלכות ירושה בזמן ששלום בישראל שנאמר בקרב ישראל. אבל אם יש שם מחלוקת טעון משיחה כמו שאמרנו. ומנין שפרנסי ישראל שבניהם עומדים תחתיהם שנאמר הוא ובניו בקרב ישראל כל שהוא בקרב ישראל בניו עומדין תחתיו:

פרק יח

פסוק א

פס'. לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי. אחד גדול ואחד קטן. ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו. כאשר דבר לו. ומה דבר לו אשי ה' ונחלתו יאכלון:

פסוק ג

פס'. וזה יהיה משפט הכהנים. מלמד שהמתנות יוצאות בדיינין. מאת העם. ולא מאת הקדש מלמד שאין הקדשים חייבין במתנות. מאת זובחי הזבח. פרט לטרפה. אם שור

אם שה, (פרט) לכלאים. אם שור אם שה, בין בארץ בין בחוצה לארץ. ונתן לכהן. ולא לשלוחו. הזרוע הימין. והלחיים. הלחי התחתון. והקיבה כמשמעה. פירושם בשחיטת חולין. רבי יהושע אומר דורשי רשומות אמרו הזרוע. נותן לו הזרוע תחת היד דכתיב (במדבר כ"ה:ז') ויקח רמח בידו והלחיים זו תפלה, (תהילים ק"ו:ל') ויעמוד פנחס ויפלל. קיבה. תחת (במדבר כ"ה:ח') והאשה אל קבתה:

פסוק ד

פס'. ראשית דגנך תירושך ויצהרך. מלמד שאין תורמין אותו אלא מן המובחר. וראשית גז צאנך תתן לו, ולא ראשית שטף כגון שמשטף עורות במים ועלה הצמר למעלה. צאנך. ולא של אחרים מיכן אמרו הלוקח גז צאנו של נכרי פטור מראשית הגז. תתן לו. כמה נותן לו משקל חמש סלעים ביהודה שהן עשר בגליל מלובן ולא צואי כדי לעשות ממנו בגד קטן. וכמה צאן יהיה לו ויהא חייב בראשית הגז חמש. וכה"א (ש"א כה) וחמש צאן עשויות כדברי בית הלל:

פסוק ה

פס'. כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך. מלמד שאין השירות כשרה אלא בעמידה. הוא ובניו כל הימים. בין בארץ בין בחוצה לארץ:

פסוק ו

פס'. וכי יבוא הלוי. יכול לוי ממש ת"ל (מאחד שעריך מכל ישראל יצאו לוים שנטלו שעריהם במקום אחד). ושרת. הראוי בשרות יצאו לוים שאין ראויין. אשר הוא גר שם. בכל מקומות מושבותיהם. ובא בכל אות נפשו. מיכן לכהן שבא ונושא את כפיו במשמר שאינו שלו:

פסוק ז

פס'. ושרת בשם ה' אלהיו ככל אחיו. על גבי הרצפה כדתנן ערל. וטמא. יושב. עומד על גבי כלים. על גבי רגל חבירו. עבודתו פסולה. בעשרים וארבעה מקומות נקראו הכהנים לוים:

פסוק ח

פס'. חלק כחלק יאכלו. מיכן אמרו כל המשמרות היו שוות באימורי הרגלים ובחילוק לחם הפנים. חלק לאכול. וחלק לעבוד. לבד ממכריו על האבות, של תקנות האבות מה מכרו אבות לבנים אתה בשבתך ואני בשבתי:

פסוק ט

פס'. כי אתה בא אל הארץ. עשה מצוה שבשבילה תכנס לארץ. לא תלמד לעשות. אבל אתה למד להבין ולהורות:

פסוק י

פס'. לא ימצא בך. להזהיר בית דין על כך. מעביר בנו ובתו באש. בן בתו ובן בנו מנין ת"ל להלן (ויקרא כ':ד') בתתו מזרעו למולך. נאמר כאן העברה מעביר בנו ונאמר להלן (שם) ומזרעך לא תתן להעביר למולך. מה כאן באש אף כאן באש. ומה להלן למולך אף כאן למולך. קוסם קסמים. לחייב על כל קסם וקסם. איזה הוא קוסם. האוחז במקלו ואומר אלך ואם לא אלך. וכה"א (הושע ד':י"ב) עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו. מעונן זה המעביר שבעה מיני זכור על העין. וחכמים אומרים זה האוחז את העינים. ר' עקיבא אומר אלו מחשבי עונות ועתים. אומר היום יפה ליטול. למחר יפה ליקח. אל תתחיל בי שחרית הוא. ראש חודש הוא. מוצאי שבת הוא. ומנחש כמו האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפל מידו נחש מימינו שועל משמאלו צבי הפסיקו. ומכשף. העושה מעשה חייב. והאוחז את העינים פטור:

פסוק יא

פס'. וחובר חבר. אחד חבר גדול ואחד חבר קטן שמחבר נחשים ועקרבים. אוב. זה פיתום המדבר משחיו. וכן הוא אומר (ישעיהו כ"ט:ד') והיה כאוב מארץ קולך, וידעני. זה המדבר בפיו. הן בסקילה והנשאל בהם באזהרה. ודורש אל המתים אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגולגלתו. מה בין המעלה בזכורו לנשאל בגולגלתו המעלה בזכורו אין מעלה כדרכו ואין עולה בשבת. והנשאל בגולגלות עולה כדרכו ועולה בשבת. דבר אחר ודורש אל המתים זה ההולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה:

פסוק יב

פס'. כי תועבת ה' כל עושה אלה. אפילו באחת מאלה. ובגלל התועבות האלה ה' אלהיך מורישם מפניך. לא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר. א"ר שמעון מלמד שהוזהרו הכנענים על כל המעשים האלה:

פסוק יג

פס'. תמים תהיה עם ה' אלהיך. אם לא עשית כל הדברים האלה האמורין בענין הרי אתה תמים לפני ה' אלהיך:

פסוק יד

פס'. כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם. עשה מצוה האמורה בעניין שבשכרה אתה יורש אותם. אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו, ואם תאמר אין לי במה לשאול ת"ל ואתה לא כן נתן ה' אלהיך מיכן אמרו אין מזל לישראל. אלא (משלי י':ב') וצדקה תציל ממות כדמפורש במסכת שבת. דההוא דהוה אזיל למקטל קניא באגמא. אמר אבלט האי אזיל ולא אתי אמר ליה שמואל אזיל ואתי אזל ואתי וגו' עיניינא. וכן הוא אומר (ישעיהו

ח׳:י״ט) והיה כי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים וגו׳:

פסוק טו

פס׳. נביא מקרבך. לא מחוצה לארץ. מאחיך. לא מאחרים. יקים לך ה׳ אלהיך. לא לכנענים. ומהו (ירמיהו א׳:ה׳) נביא לגוים נתתיך אלו ישראל שנוהגים מנהג הכנענים. אליו תשמעון. אפילו אמר לך לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה כגון אליהו בהר הכרמל הכל לפי שעה. וכן מעשה גדעון בן יואש:

פסוק טז

פס׳. ככל אשר שאלת מעם [ה׳] אלהיך בחורב. בשכר כי יראו זכו להעמיד להם נביאים:

פסוק יז

פס׳. ויאמר ה׳ אלי היטיבו אשר דברו. נביא אקים להם מקרב אחיהם. ולא מן האומות. ונתתי דברי בפיו. מיכן אתה למד היאך רוח הקודש ניתנה בפי הנביאים. ודבר אליהם. שלא להושיב את התורגמן. את כל אשר אצונו. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

פסוק יט

פס׳. והיה האיש אשר לא ישמע את דברי. שלשה מיתתן בידי שמים. הכובש את נבואתו כיונה. והמוותר על דברי נביא כחבירו של מיכה. שלא רצה להכותו על פי מיכה. ונביא שעבר על דברי עצמו כעידו שהכהו האריה על שאכל במקום שאמר לו הקב״ה לא תאכל שם לחם שלשתן מן הפסוק הזה. והיה האיש אשר לא ישמע זה הכובש נבואתו. קרי ביה לא שמע (הוא עצמו). אל דברי. זה העובר על דברי עצמו. אשר ידבר בשמי. זה המוותר על דברי הנביא וכתיב אנכי אדרוש מעמו. בידי שמים. ושלשה מיתתן בבית דין המתנבא מה שלא שמע כצדקיהו בן כנענה. ומה שלא נאמר לו. כחנניה בן עזור שהיה שומע דברים מפי ירמיה שהיה מתנבא בשוק העליון וחוזר הוא ומתנבא בשם ע״ז בשוק התחתון אלו נביאי הבעל:

פסוק כ

פס׳. אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי. זה המתנבא מה שלא שמע. את אשר לא צויתיו לדבר. אבל לחבירו צויתי זה המתנבא מה שלא נאמר לו. ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. זה המתנבא בשם ע״ז וכתיב ומת הנביא ההוא. בחנק שכל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק:

פסוק כא

פס׳. וכי תאמר בלבבך. עתידים אתם לומר איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה׳;

פסוק כב

פס'. אשר ידבר הנביא. ירמיה אמר (ירמיהו כ"ז:ט"ז) הנה כלי בית ה' מובאים בבלה. וחנניה אמר הנה כלי בית ה' שבים מבבל. וכשהוא אומר ולא יהיה הדבר ולא יבוא לא תשמע אלא לדבר אשר דברו ה' ויבא. בזדון דברו הנביא. על זדון הוא חייב. לא תגור ממנו. לא תמנע עצמך מללמד עליו חובה:

פרק יט

פסוק א

פס'. כי יכרית ה' אלהיך בזכות שאתה מיחד את השם. נותן לך את ארצם וירשתם. כל מקום שאתה רוצה לבנות בנה:

פסוק ב

פס'. שלש ערים תבדיל. קטנים ולא כרכים גדולים. תבדיל לך. ולא לאחרים. בתוך ארצך. ולא בספר. אשר ה' אלהיך נותן לך לרשתה. מה תירש תכבוש:

פסוק ג

פס'. תכין לך הדרך. תכין לך סטרטיאות שיהו מפולשות לתוכן. רבי אליעזר בן יעקב אומר מקלט מקלט כתוב על פרשת דרכים כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם. שנאמר תכין לך הדרך עשה לך הכנה בדרך. ושלשת. שלא יהו מפוזרות אלא מכוונות. היו כמין שתי שורות שבכרם. חברון ביהודה כנגד בצר שבמדבר. שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד. קדש בהר נפתלי כנגד גולן בבשן. ושלשת. שיהו משולשות. שיהא מצפון לחברון כמחברון לשכם ומשכם לקדש כמקדש (לדרום). אשר ינחילך ה' אלהיך. לרבות עבר הירדן מלמד שפרשה זו נאמרה על עבר הירדן ולמה בעבר הירדן שלש ובארץ ישראל שלש לפי שהיו בארץ גלעד רוצחנין הרבה. דכתיב (הושע ו':ח') גלעד קרית פועלי און עקובה מדם. א"ר אלעזר שהיו עוקבים להרוג נפשות. ועל אלו הששה הוסיפו מ' וב' בכל מ' וב' ערי הלוים אתהן ואת מגרשיהן, והיה לנום שמה כל רוצח, אפילו כהן במשמע:

פסוק ד

פס'. וזה דבר הרוצח, מיכן אמרו רוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו אנשי עירו לכבדו אומר להם רוצח הוא. ואם אמרו לו אע"פ כן יקבל מהם. אשר ינוס שמה וחי. שמה שמה, למה נאמר. שם תהא דירתו שם תהא מיתתו ושם תהא קבורתו. ומה ת"ל רעהו רעהו רעהו שלשה פעמים רעהו פרט לאחרים. רעהו פרט לגר תושב. רעהו שהיה רעהו כבר. והוא לא שונא לו מתמול. הא אם שונא אינו גולה. מתמול שלשום. רבי יהודה אומר תמול שנים שלשום שלשה:

פסוק ה
פס'. ואשר יבוא את רעהו ביער. מה יער רשות לניזק ולמזיק ליכנס שם אף כל שהוא רשות ליכנס שם יצא חצר בעל הבית שאין רשות לניזק ליכנס לשם. לחטוב עצים. אבא שאול אומר מה חטיבת עצים רשות אף כל רשות יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בית דין. ונדחה ידו בגרזן לכרות העץ. מיכן אתה אומר נתכוון לקוץ את האילן ונפל על האדם והרגו הרי זה גולה. ונשל הברזל מן העץ. מן המבקע זהו בית היד של קרדום ר' אומר מן העץ המתבקע. ומצא את רעהו. פרט לממציא את עצמו. מיכן א"ר אליעזר בן יעקב אם משיצאת האבן מידו הוציא הלה את ראשו וקבלה ה"ז פטור. הוא ינוס אל אחת מן הערים האל וחי. שלא יהא גולה מעיר לעיר:

פסוק ו
פס'. פן ירדוף גואל הדם. מצוה ביד גואל הדם לרדוף. כי יחם לבבו והשיגו. אין לי אלא מי שיש לו חמות לב. האב את הבן הבן את האב מנין ת"ל רוצח הוא מכל מקום:

פסוק ז
פס'. על כן אנכי מצוך לאמר. להזהיר בית דין על כך. שלש ערים תבדיל לך אלו שבעבר הירדן:

פסוק ח
פס'. ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך. זו ארץ ישראל. אשר נשבע לאבותיך. כענין שנאמר (שמות ל"ב:י"ג) אשר נשבעת להם בך ותדבר אליהם ארבה את זרעכם וגו'. ואם ירחיב. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה ירחיב ה' אלהיך את גבולך. אשר נשבע לאבותיך. הכל בזכות אבותיך. אמר למעלה אשר ה' אלהיך נותן לך וכתיב אשר נשבע לאבותיך וכתיב אשר דבר לתת לאבותיך כנגד ג' אבות העולם:

פסוק ט
פס'. כי תשמור את כל המצוה. ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה. אלו שבארץ ישראל:

פסוק י
פס'. ולא ישפך דם נקי והיה עליך דמים. להזהיר בית דין על כך:

פסוק יא
פס'. וכי יהיה איש שונא לרעהו. מיכן אמרו אם עבר אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה, עבר על ואהבת לרעך כמוך. סופו לעבור על לא תקום ולא תטור. ולא תשנא את אחיך. עד שיבוא לידי שפיכות דמים לכך נאמר וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו פרט לזורק אבן לעובד כוכבים וכו' בסנהדרין. ונס אל אחת מן הערים האלה, מיכן היה רבי יוסי בר' יהודה אומר ההורג את הנפש בין בשוגג בין

במזיד היו מקדימין לערי מקלט ובית דין שולחין ומביאין אותו משם מי שנתחייב מיתה ממיתין אותו:

פסוק יב

פס'. ושלחו זקני עירו ולקחו אותו משם. אם נתחייב מיתה נתנו אותו ביד גואל הדם ומת. ואם נתחייב גלות מחזירין אותו למקומו. ואם אינו מחוייב גלות פוטרין אותו. שנאמר והצילו העדה את הרוצח מיד גואל הדם:

פסוק יג

פס'. לא תחוס עינך עליו. שלא תאמר הואיל ונהרג למה אנו באין לחוב בדמו של זה ת"ל לא תחוס עינך עליו ובערת דם הנקי מישראל וטוב לך:

פסוק יד

פס'. לא תשיג גבול רעך. והלא כבר נאמר (ויקרא יט) ולא תגזל. מה ת"ל לא תשיג מלמד שכל העוקר תחומו של חבירו עובר בשני לאוין. וכן אמרו המחליף דברי חכמים של זה בזה של ר' אליעזר בר' יהושע ושל רבי יהושע בדברי רבי אליעזר עובר משום לא תשיג. (וכן האומר על טהור טמא ועל טמא טהור עובר משום לא תגזול). גבול רעך אשר גבלו ראשונים. וכן אמר שלמה בחכמתו (משלי כ"ב:כ"ז-כ"ח) אל תסג גבול עולם:

פסוק טו

פס'. לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת. הוא דלא קם אבל קם הוא לעדות אשה להשיאה. וקם הוא לשבועה שכן אמרו עד אחד מחייבו שבועה ונשבע ונוטל. לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם אבל קם הוא להעלות ולהוריד לכהונה על פי עד אחד ולהלן הוא אומר על פי שנים עדים. ולמה נאמר כאן על פי שנים עדים. אלא לדון ממנו גזירה שוה. נאמר כאן על פי שנים עדים. ונאמר להלן ועמדו שני האנשים אשר להם הריב מה בעלי הדין בעמידה אף עדים הבאים להעיד בעמידה:

פסוק טז

פס'. כי יקום עד חמס באיש, אין חמס אלא גזלן. לענות בו סרה. מלמד שאינן חייבין עד שיוזמו מעצמן. כיצד מעיד אני באיש פלוני שהרג את הנפש באו שנים ואמרו והלא אותו נהרג היה עמנו באותו היום אינם זוממין אבל אמרו להם האיך אתם מעידין והלא אתם עמנו הייתם במקום פלוני הרי אלו זוממין ונהרגין על פיהם שנאמר לענות בו סרה וגו' במסכת מכות:

פסוק יז

פס'. ועמדו שני האנשים אשר להם הריב להביא אשה עם אשה איש עם אשה. ד"א נאמר כאן שני אנשים ונאמר בעדות על פי שני עדים מה כאן אנשים אף להלן אנשים מיכן שאין האשה כשרה להעיד. אשר להם הריב. יבוא בעל השור ויעמוד על שורו. לפני

ה'. אין עומדין לפני בשר ודם אלא לפני מי שאמר והיה העולם. לפני הכהנים והשופטים אשר יהיו בימים ההם. זה שהיה קרוב ונתרחק דברי רבי יוסי הגלילי:

פסוק יח

פס'. ודרשו השופטים היטב. מלמד שבודקים אותו בז' חקירות באיזה שבוע באיזה שנה באיזה חדש בכמה בחדש באיזה יום באיזה שעה באיזה מקום. דכתיב ודרשת וחקרת ושאלת היטב. והוגד לך ושמעת ודרשת היטב ודרשו השופטים, הרי ז' חקירות לגזירה שוה אתיא ומנין שהעד עושה עצמו עד שקר ת"ל והנה עד שקר העד:

פסוק יט

פס'. ועשיתם לו כאשר זמם.אם ממון ממון. ואם מכות מכות, אם עונשין עונשין. מיכן אמרו אין העדים זוממין נהרגים עד שיגמר הדין שהיו הצדוקין אומרים עד שיהרג הנידון שנאמר נפש (תחת נפש) [בנפש], רבי יוסי הגלילי אומר ועשיתם לו כאשר זמם מיכן שזוממי בת כהן דינם כדין בועלה:

פסוק כ

פס'. והנשארים ישמעו ויראו. עושין בהם נקמה לפני רבים כדי שישמע הדבר להרחיק את העם מן העבירה:

פסוק כא

פס'. ולא תחוס עינך. ולהלן הוא אומר (דברים כ"ה:י"ב) וקצותה את כפה לא תחוס עינך מה להלן ממון אף כאן ממון:

פרק כ

פסוק א

פס'. כי תצא למלחמה. (צד) במלחמת הרשות הכתוב מדבר כגון מלחמת שהיה עושה יואב בן צרויה דכתיב (תהילים ס׳:ב׳) וישב יואב ויך את אדום בגיא מלח שנים עשר אלף. וכתוב אחד אומר (דברי הימים א י"ח:י"ב) י"ח אלף מלמד ששתי מלחמות עשה באדום. על אויבך. כנגד אויבך. וראית סוס ורכב. בזמן שאתה עושה רצונו של הקב"ה כל הסוסים וכל הרכב שלהם אינם אלא כסוס אחד ורכב אחד. וכן הוא אומר בפרעה (שמות ט"ו:א׳) סוס ורכבו רמה בים. אע"פ שהם דומים בעיניך כעס רב לא תירא מהם. כי ה' אלהיך עמך המעלך מארץ מצרים מי שהעלך ממצרים הוא יהיה עמך בעת צרה. וכן הוא אומר (תהלים פא) אנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו מלמד שארץ מצרים עמוקה וארץ ישראל גבוהה:

פסוק ב

פס'. והיה כקרבכם אל המלחמה לא יום שלוחמין בו אלא יום שמגיעין לספר שכיון שיוצאין מגבול לארץ ישראל ובאין קרוב לגבול אומות העולם. היה כהן מתנה עמהם כל התנאין הללו שנאמר ונגש הכהן ודבר אל העם זה כהן משוח מלחמה כמו שהיה פינחס משוח מלחמה במלחמת מדין:

פסוק ג

פס'. ואמר אליהם שמע ישראל. מאי שמע ישראל אמר' רבי יונתן משום ר' שמעון בן יוחאי אמר להם אפילו אין עמכם מצוה אלא קריאת שמע שאתם קורין בשחרית וערבית אין אתם נמסרין בידם. אתם קרבים. זה יום קריבת המלחמה. למלחמה על אויביכם. דעו על אויביכם אתם נלחמים ולא על אחיכם שאם תפלו בידם מרחמין עליכם כמו שנאמר להלן (דה"ב כח) ויקומו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה. על אויביכם. אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמין. אל ירך לבבכם. תנן התם במסכת סוטה משוח מלחמה בשעה שהוא מדבר אל העם אינו מדבר אלא בלשון הקדש שנאמר והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם. וכתיב (שמות י"ט:י"ט) משה ידבר והאלהים יעננו בקול. מה דיבור נאמר להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש. ונגש הכהן. יכול כל כהן שירצה. ת"ל ודברו השוטרים מטה שוטרים בממונים אף כהן בממונה. אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם. ולא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על יהודה שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם. אל ירך לבבכם. מפני צהלת הסוסים וציחצוח החרבות. אל תיראו מפני הגפת תריסין ושפעת גלגסים. ואל תחפזו. מפני קול הקרנות. ואל תערצו מפני קול הצוחה. כנגד מה שאומות העולם עושין היה אומר להם כהן משוח מלחמה. כי ה' אלהיכם ההולך עמכם. הם באים בניצוח בשר ודם ואתם באים בניצוחו של הקב"ה. פלשתים באים בניצוחו של גלית ומה היה סופו נפל בחרב והם נפלו עמו אבל אין אתם כן אלא כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם זה מחנה הארון שהיה מהלך בתוך מחנה ישראל וכן הוא אומר (דברים כ"ג:ט"ו) כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך וגו':

פסוק ה

פס'. ודברו השוטרים. כיון שמתחיל (השוטר) לדבר (כהן) משמיע להם הדברים הללו לאמו השיבוני על דברי:

פס'. מי האיש אשר בנה. אחד הבונה בית הבקר ובית העצים ובית האוצר. אחד הבונה ואחר הלוקח אחד היורש ואחד הניתן לו במתנה. ולא חנכו פרט לגזלן. פן ימות

במלחמה. אם אינו שומע לדברי כהן סוף שהוא מת במלחמה. ואיש אחר יחנכנו. מן המשפחה:

פס'. ומי האיש אשר נטע כרם. אחד הנוטע כרם ואחד הנוטע חמש אילני מאכל אפילו מחמשת המינין. אחד הנוטע אחד המבריך אחד המרכיב אחד הלוקח אחד היורש אחד הניתן לו במתנה. ולא הללו. פרט למרכיב שאינו טעון חילול שנאמר (ויקרא י"ט:כ"ג) ונטעתם כל עץ מאכל פרט למרכיב ולמבריך. פי' קדש הלולים. אחליה לקדושתיה והדר אכליה מפורש במס' ברכות. פן ימות במלחמה. אם אינו שומע לכהן סופו שהוא מת במלחמה:

פס'. ומי האיש אשר ארש אשה. אחד המארש בתולה אחד המארש אלמנה ואפילו שומרת יבם ואפילו שמע שמת אחיו במלחמה חוזר ובא לו. ולא לקחה. אשה הראויה לו פרט למחזיר גרושתו משנישאת. ואלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל. בת ישראל לממזר ולנתין. כל אלו חוזרין מערכי המלחמה ומספקין מים ומזון לאחיהם שבמלחמה ומתקנין את הדרכים. ואלו שאינם זזים ממקומן. בנה בית וחינכו. נטע כרם וחיללו. הנושא את ארוסתו. וכן הוא אומר (דברים כ"ד:ה') נקי יהיה לביתו שנה וגו'. מזה אתה למד למחנך בית ולמחלל כרם ולנושא ארוסתו ששלשתן בדין אחד הן. אינן מספקין מים ומזון ואינם מתקנים את הדרכים:

פסוק ח

פס'. ויספו השוטרים לדבר אל העם. ר' עקיבא אומר הירא ורך הלבב כמשמעו שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה שכיון שרואה חרב שלופה מים שותתין לו על ברכיו. רבי יוסי הגלילי אומר הירא ורך הלבב שיהא מתירא מן העבירות שבידו לפיכך תלתה לו התורה את כל אלו שיחזור בגללן. וכן הוא אומר (ישעיהו ל"ג:י"ד) פחדו בציון חטאים וגו'. וכן אמרו רבותינו ז"ל שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מערכי המלחמה. פירוש שח בין תפלה לתפלה שדיבר בין ברכה של תפלה של יד לברכה של תפלה שמניחין בראש. הואיל וצריך לחזור ולברך על התפלה של ראש גורם ברכה שאינה צריכה ואסור משום (שמות כ) לא תשא את שם ה' וחוזר לו מפני שהוא ירא ורך הלבב מחמת העבירה שעשה וכן הוא אומר (דברים כ"ג:י') כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע:

פסוק ט

פס'. והיה ככלות השוטרים. כיון שגומרין דבריהם מיד מעמידין זקפין לפניהם ואחרים מאחריהם וכשילים של ברזל בידיהם וכל המבקש לחזור הרשות בידו לנתח את שוקיו שתחלת נפילה ניסה. שנאמר (שמואל א ד':י"ז) נס ישראל לפני פלשתים וגם מגפה

היתה בעם בד"א במלחמת הרשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין ואפי' חתן מחדרו וכלה מחופתה וכן הוא אומר (מ"א טו) והמלך אסא השמיע את יהודה אין נקי. מאי אין נקי אפילו חתן שנאמר בו נקי יהיה לביתו שנה אפי' הוא בא:

פסוק י

פס'. כי תקרב אל עיר להלחם עליה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר. להלחם עליה. לא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים. וקראת אליה לשלום. כמה גדול השלום שאפילו לשונאיהם הקדים להם שלום. מיכן אמרו חכמים מקדימין שלום לעובד כוכבים בשוק מפני דרכי שלום:

פסוק יא

פס'. והיה אם שלום תענך ופתחה. תענך כולה ולא מקצתה. ופתחה לך וגו'. אלו כנענים שבתוכה שאם יקבלו עליהם שעבוד ומסים מחיים אותם:

פסוק יב

פס'. ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה. אף להרעיבה אף להצמיאה אף להמיתה מיתת תחלואים:

פסוק יג

פס'. ונתנה ה' אלהיך בידך. הכתוב מבשרך שאם לא תשלים עמך סוף הקב"ה נותנה בידך. והכית את כל זכורה לפי חרב:

פסוק יד

פס'. רק הנשים והטף והבהמה. למדנו שאין למדין מן הכללות. שהרי אמר והכית את כל זכורה לפי חרב וחזר ואמר רק הנשים והטף והבהמה. ואם תאמר הטף אלו נקבות קטנות כשהוא אומר הנשים ידענו שהקטנות בכלל גדולות שהרי במדין לא הוכשרו להחיות גדולות והוכשרו קטנות כאן שהגדולות הוכשרו כל שכן קטנות אלא מהו והטף טף של זכרים קטנים. וכל אשר בעיר וגו':

פסוק טו

פס'. כן תעשה לכל הערים. לא יהא דינם כדין שבעה עממים:

פסוק טז

פס'. רק מערי העמים האלה. לא תחיה כל נשמה:

פסוק יז

פס'. כי החרם תחרימם יכול יהא ביזתן אסורה ת"ל (דברים י) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת. החתי והאמרי והכנעני והפרזי החוי והיבוסי כאשר צוך ה' וגו' לרבות הגרגשי:

פסוק יח
פס'. למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם. מלמד שאם עושין תשובה אין נהרגין כגון בני גבעון שהחיה יהושע. וחטאתם לה' אלהיכם. מלמד שאם לא עשית כל האמור בענין נקראין אתם חוטאין:

פסוק יט
פס'. כי תצור אל עיר במלחמת הרשות הכתוב מדבר. ימים רבים, ימים שנים רבים שלשה. מיכן אמרו אין צרין על עיירות של כנענים פחות משלשה ימים קודם לשבת. להלחם עליה לתפשה. ולא לבזות אותה, לא תשחית את עצה. כי ממנו תאכל. מצות עשה. ואותו לא תכרות מצות לא תעשה. כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור. מלמד שחיים של אדם אינן אלא מן האילן. א"ר ישמעאל ומה אם על האילן חס הכתוב על פירות האילן על אחת כמה וכמה. לבוא מפניך במצור. הא אם מעכבך לבוא מפניך קצצהו. ד"א כי האדם עץ השדה בתמה כלומר כי לא האדם עץ השדה:

פסוק כ
פס'. רק עץ אשר תדע. זה אילן סרק. אותו תשחית וגו' ובנית מצור. אלו כרקומין ומיני בליצטראות. על העיר וגו' עד רדתה. ואפילו בשבת:

פרק כא

פסוק א
פס'. כי ימצא חלל. תניא כי ימצא לזמנים ולעתים ולא שבכל שנה מצוי. היינו דתנן משרבו הרצחנין בטלה עגלה ערופה. משרבו המנאפים פסקו המים המרים. רבי יוחנן בן זכאי הפסיקם שנא' (הושע ד':י"ד) לא אפקד על בנותיכם כי תזנינה וגו'. מתניתא בפרק עגלה ערופה. חלל ולא חנוק. חלל ולא מפרפר. באדמה. ולא טמון בגל. נופל. ולא תלוי באילן. בשדה. ולא צף על פני המים. ד"א באדמה. לרבות בעבר הירדן. לא נודע מי הכהו. הא אם ידוע מי הכהו אפילו אחד מהן לא היו עורפין:

פסוק ב
פס'. ויצאו זקניך ושופטיך. זקיניך שנים ושופטיך שנים. אין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד הרי כאן חמשה דברי ר' יהודה. ומדדו (את) הערים. ולא מן הערים. אל החלל. מיכן אמרו נמצא ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר מוליכין את הראש אצל הגוף דברי רבי אליעזר. נמצא סמוך לספר או לעיר שיש בה עובדי כוכבים או לעיר שאין בה בית דין לא היו מודדין אלא בעיר שיש בה בית דין:

פסוק ג

פס'. והיתה העיר הקרובה אל החלל. הקרובה שבקרובות. מיכן אתה אומר נמצא מכוון בין שתי עיירות שתיהן מביאות עגלה ערופה דברי רבי אליעזר. וירושלם לא היתה מביאה עגלה ערופה שנאמר ולקחו זקני העיר ההוא, ולא ירושלם. לפי שירושלים לא נחלקה לשבטים. עגלת בקר. רבי אליעזר אומר עגלה בת שנתה. ופרה בת שלש. וחכמים אומרים עגלה בת שנתה ופרה בת שלש אף בת ארבע כשרה. אשר לא עבד בה. חסר וא"ו מלמד שכל עבודה פוסלת בה. אשר לא משכה בעול. בפרה אדומה (במדבר י"ט:ב') אשר לא עלה עליה עול. אבל בעגלה ערופה עד שתימשך לא נפסלה. וכמה תמשוך בעול ותפסל כשיעור (העיר) לרחבו. מיכן אמרו הכשר בפרה פסול בעגלה. והפסול בפרה כשר בעגלה ערופה:

פסוק ד

פס'. והורידו זקני העיר. מצוה בזקני העיר ההיא. אל נחל איתן. כמשמעו קשה. וכן הוא אומר (שם כד) איתן מושבך. (את) העגלה בנחל. ראייה לדבר (הושע י':ב') הוא יערף מזבחותם. ומקומה אסור מלעבד ומלזרע. נחל מיובש מקום שמימיו עוברין מהרה וכלין. וכן הוא אומר באיוב (איוב טו) אחי בגדו כמו נחל כאפיק נחלים יעבורו. ומפני מה אמרה תורה לערוף עגלה במקום אשר לא יעבד בו ולא יזרע, מפני שהרוצח לא הניח לנרצח לעשות פירות לפיכך תיערף העגלה אל נחל איתן מקום שאינו עושה פירות וסופו ליפרע מן הרוצח. וכן אמר שהעגלה היתה מתלעת והולכין התולעים אל הרוצח בכל מקום שהוא ומהם היתה באה נקמה על הרוצח ועוד כי גזירת מלך היתה לכפר על ישראל:

פסוק ה

פס'. ונגשו הכהנים בני לוי כי בם בחר ה' אלהיך לשרתו ולברך בשמו. מקיש ברכה לשירות מה שירות בעמידה אף ברכה בעמידה. ומה שירות בכשרין אף ברכה בכשרין. ומה שירות בתמימים אף ברכה בתמימים. ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. מה ריבים ביום אף נגעים ביום ומה ריבים שלא בקרובים אף נגעים שלא בקרובים:

פסוק ו

פס'. וכל זקני העיר ההיא הקרובה אל החלל. מאין מודדין ר' אליעזר אומר מחוטמו ר' עקיבא אומר מטבורו. וחכמים אומרים ממקום שנעשה חלל מצוארו:

פס'. וכל זקני העיר ההיא ואפילו הן מאה. ירחצו את ידיהם על העגלה על מקום עריפתה:

פסוק ז

פס'. ועתה ואמרו ידינו. וכי עלה על לבנו שזקני העיר שופכי דמים הם אלא בא ללמדנו שמתודים לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו ופטרנוהו בלא לויה שנאמר ועינינו לא ראו. תניא ר' יהודא אומר כופין ללויה ששכר לוויה אין לה שיעור שנאמר (שופטים א':כ"ד) ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד. וכתיב (שם) ויראם את מבוא העיר. ומה חסד עשו עמו שכל העיר הרגו לפי חרב ואותו האיש ואת משפחתו שלחו. א"ר יהושע בן לוי המהלך בדרך ואין לו לוויה יעסוק בתורה שנאמר (משלי א':ט') כי לויות חן הם לראשך. תנו רבנן הרב לתלמיד עד עיבורה של עיר. חבר לחבר עד תחום שבת. תלמיד לרב אין לו שעור. וכמה אמר רב ששת פרסה והני מילי לרבו שאינו מובהק אבל לרבו מובהק שלש פרסאות:

פסוק ח

פס'. כפר לעמך ישראל. הכהנים היו אומרים כפר לעמך ישראל וגו'. ורוח הקדש מבשרתן ונכפר להם הדם:

פסוק ט

פס'. ואתה תבער. בער עושי הרע. דם הנקי. שופכי הדם הנקי מקרבך. כי תעשה הישר. שתהא תמים עם ה' אלהיך:

פסוק י

בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רנה (משלי י"א:י'):

אמר רבי טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל שמחה גדולה בעולם בזמן שהצדיקים בטוב והן יושבין ועוסקין בתורה שהיא מלאכת שמים שכן אמרו דבורה וברק (שופטים ה':ט') לבי לחוקקי ישראל המתנדבים בעם ברכו ה'. ובאבוד רשעים רנה אלו אויבי ישראל שנקראו רשעים כענין שנאמר בפרעה (שמות ט':כ"ז) ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. וכאשר אבדו מן העולם כענין שנא' (דברים י"א:ד') אשר הציף את מי ים סוף על פניהם רנה היתה בעולם. ואמר משה ובני ישראל שירה. ד"א ובאבוד רשעים רנה זה קרח ועדתו שנאמר (במדבר ט"ז:ל"ג) ותכס עליהם הארץ ויאבדו. ד"א זה סיסרא כדכתיב (שופטים ה) כן יאבדו כל אויביך ה'. ד"א זה אחאב בן עמרי רנה היתה. שנאמר (מלכים א כב) ותעבור הרנה. ד"א בטוב צדיקים תעלוץ קריה דכתיב (אשתר ח) ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש וגו'. וכתיב (שם) והעיר שושן צהלה ושמחה. ובאבוד רשעים רנה זה המן ואשתו ובניו דכתיב (שם ז) ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי וחמת המלך שככה. דבר אחר בטוב צדיקים אלו ישראל שנאמר (ישעיהו ס':כ"א) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. בזמן שעושין רצונו של הקב"ה הם מבושרין שאויבים נופלין בידיהם כענין

שנאמר כי תעשה הישר בעיני ה' מה כתיב בתריה כי תצא למלחמה. (ונתנו) תעלז קריה שהם נותנים הודייה למלך מלכי המלכים ברוך הוא כענין שנאמר ביהושפט (דה"ב כ) ובצאתו לפני החלוץ אמר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

כי תצא למלחמה על אויביך במלחמת הרשות הכתוב מדבר. ואיזו היא מלחמת הרשות כענין מלחמת דוד ויואב בן צרויה שהיתה מלחמתם להרחיב את גבול ישראל כדכתיב כי תצא למלחמה. ולא כתיב דבר אל בני ישראל. על אויביך. כנגד אויביך אתה רשאי להלחם ולא כנגד אחיך לא יהודה על שמעון ולא שמעון על יהודה כענין שנאמר (ישעיהו י"א:י"ג) וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים. ונתנו ה' אלהיך בידך, בשורה היא להם שאם עשו כל האמור בענין לסוף הקב"ה נותנם בידם. ושבית שביו לרבות הכנענים שבתוכה:

פסוק יא

פס'. וראית בשביה. בשעת שביה לא דברה תורה אלא כלפי יצר רע. אשת. כל מקום שנאמר אשת צריך לומר אחריו כלום כגון (משלי ט) אשת כסילות וכאן למה נאמר אשת מלמד אפילו היא אשת איש. יפת תאר דברה תורה בנאה ואפילו היא כעורה ת"ל וחשקת בה:

פסוק יב

פס'. והבאתה אל תוך ביתך. ולא לבית אחר. וגלחה את ראשה. כמשמעו. ועשתה את צפרניה. רבי אליעזר אומר תקוץ. מאי טעמא דרבי אליעזר כשם שגילחה את ראשה היא העברת שיער כך ועשתה את צפרניה העברת צפרנים. ואע"פ שר' עקיבא נחלק עליו לומר ועשתה גידול כדי לנו ולה תרגם ותרבי ית טופרהא. מ"מ ראיה לדברי רבי אליעזר מדברי קבלה. דכתיב (שמואל ב י"ט:כ"ה) ומפיבשת בן שאול ירד לקראת המלך לא עשה רגליו ולא עשה שפמו. ויש לקיים דברי שניהם בתחלה היתה מגדלת אותם כדי לנוולה ובסוף ירח ימים היתה קוצה אותם כדי לטהרה ומטבילה ובא עליה:

פסוק יג

פס'. והסירה את שמלת שביה מעליה. מלמד שהיה מעביר הימנה בגדים נאים שהיתה לובשת בביתה בשעה שנלקחה פתאום ומלבישה בגדי אלמנות. וישבה בביתך. בבית שהוא בו כדי שיהא נכנס ויוצא ורואה אותה כשהיא מנוולת. ובכתה את אביה ואת אמה. רבי אליעזר אומר אביה ממש רבי עקיבא אומר עבודה זרה כענין שנאמר (ירמיהו ב':כ"ז) אומרים לעץ אבי אתה. ירח ימים. שלשים. ואחר כן תבוא אליה. מלמד שקודם לכן לא היה לו רשות בה. ובעלתה. שתהא נקנית לו כאשת איש שהיא בעולת בעל. והיתה לך לאשה. לנהוג בה מנהג אישות. (שמות כ"א:י') שארה כסותה ועונתה לא יגרע:

פסוק יד

פס'. והיה אם לא חפצת בה ושלחתה. הרשות בידו להוציאה ולקיימה. ושלחתה לנפשה. בגט ואין צריך להעניקה. ומכור לא תמכרנה בכסף. אין לי אלא כסף שוה כסף מניין ת"ל ומכור לא תמכרנה. לא תתעמר בה. הואיל ואינו מקיימה בדרך אישות אסור להשתמש בה. ועד כמה הוא עימור. אפילו להעמידה לפני הרוח או לישב עליה כדרך שאמרו רבותינו ז"ל בגונב נפש מאחיו:

פסוק טו

פס'. כי תהיין לאיש שתי נשים. האחת רשות. ממשמע. שנאמר נשים איני יודע שאינו פחות משתים אלא לרבות אפילו יתר מיכאן. האחת אהובה והאחת שנואה. זו אהובה בנישואיה וזו שנואה בנישואיה. שמחמת שזו מן העממים בא לשנאתה וזו מישראל בא לאהוב אותה לכך נאמרו פרשיות הללו. ד"א כי תהיין לאיש שתי נשים הראויות להויה יצאו שפחה ונכרית שאין בהן הויה. וילדו לו בנים. מי שהוולדות שלו יצאו שפחה ונכרית שאין הוולד הולך אלא אחריהן. בנים. הבנים בדין הזה ולא הבנות שאע"פ שהבנות נכנסות לנחלה תחת האחים אינן בדין הבכורה. והיה הבן הבכור לשניאה. הבן ולא טומטום ואנדרוגינוס. הבכור ולא הספק. לשניאה. הכתוב מבשרך שהבכור לשניאה. וכן אתה מוצא בלאה ובפנינה. כמה טעות טעו הקראים שאמרו ואשה אל אחותה לא תקח אלו שתי נשים ודבר זה בתורה ובנביאים ובכתובים שהיו ישראל נושאים שתי נשים ובפנינה כתב (שמואל א א':ו') וכעסתה צרתה גם כעס:

פסוק טז

פס'. והיה ביום הנחילו את בניו. (טז) ביום מפילין נחלות ואין מפילין בלילה. את אשר יהיה לו. מלמד שהבן נוטל בראוי כבמוחזק. כגון שמת אביו ואח"כ מת זקינו והנכסים הן ראויין לאביו שאילולי היה אביו חי היה נוטלן הבן תחת אביו כבמוחזק כאותן שהיו לו מוחזקין מחיי אביו. לא יוכל לבכר. ואם ביכר אינו מבוכר (את בן האהובה):

פסוק יז

פס'. כי את הבכור בן השנואה יכיר. יכירנו לאחרים. מלמד שנאמן אדם לומר זה בני בכורי. ר' יהודה [אומר] כשם שנאמן לומר זה בני בכורי כך נאמן לומר זה בן גרושה ובן חלוצה. וחכמים אומרים אינו נאמן. לתת לו פי שנים. פי שנים כנגד אחד מן הבנים בין מעוטים בין מרובין וכן הוא אומר ובראשית מח) ואני הנה נתתי לך שכם אחד על אחיך. בכל אשר ימצא לו. מלמד שאין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק שאם מת אביו ואח"כ מת זקינו נכסים הבאים לו מן זקינו נוטל בשוה עם שאר אחים. כי הוא ראשית אונו, ולא ראשית אונה של אשה. לו משפט הבכורה. מלמד שהבכורה יוצאה בדיינין. שמשפט

כתוב ביה ובכור שנולד לאחר מיתת אביו. כגון שהיה לאביו שתי נשים ואח"כ ילדו אותן שתי נשים אין הבכור ההוא נוטל פי שנים. דבעינן יכיר ולא הספיק להכירו. תנן התם המחלק נכסיו על פיו ריבה לאחד ומיעט לאחד והשווה להן את הבכור דבריו קיימין, ואם אמר מחמת ירושה לא אמר כלום מפני שמתנה על מה שכתוב בתורה וכל המתנה על מה שכתוב בתורה לא אמר כלום. והילכתא המזכה לעובר לא קנה והני מילי לעובר דלאו דיליה אבל לעובר דיליה ניחא ליה לאיניש דלישתמעון מיליה בעובר דיליה וקנה ויתר משפטי בכור ופשוט בפרק יש נוחלין בבבא בתרא:

פסוק יח

פס'. כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. בן ולא בת, סורר ומורה. סורר על דברי אביו ואמו. ומורה כלשון ממרא, כענין (בראשית יח) באלוני ממרא. וכתיב (דברים יא) (עד) [אצל] אילון מורה ללמדך מ' מתחלף בו' ד"א מורה לשון יוני שוטה ודומה לו (תהלים ט) שיתה ה' מורה להם. על שנשא יפת תאר סופו מוליד בן סורר ומורה. וכן אתה מוצא בדוד לפי שנשא את מעכה בת תלמי מלך גשור יצא ממנה אבשלום בן סורר ומורה:

פס'. כי יהיה לאיש בן. ולא איש שכיון שבא לכלל איש אינו נעשה בן סורר ומורה. ד"א מורה שמורה לעצמו דרך רע. איננו שומע בקול אביו. יכול אפילו אמר לו הדליק את הנר כשהוא אומר איננו שומע וגו'. זולל וסובא הוי אומר אף זה כיוצא בו. ויסרו אותו. מלמד שבית דין מלקין אותו. ולא ישמע אליהם. ואחר שלקה עוד נוהג כדרך הראשון:

פסוק יט

פס'. ותפשו בו אביו ואמו. (ולא גידמין). מלמד שאינו נסקל עד שיהא לו אב ואם. דברי ר' מאיר. והוציאו אותו אל זקני עירו. מצוה בזקני עירו ובשער מקומו:

פסוק כ

פס'. ואמרו אל זקני עירו בננו זה. זהו שלקה בפניכם. היה אחד מהם גידם או חיגר או אילם או חרש אינו נעשה בן סורר ומורה שנאמר ותפשו בו ולא גידמין. והוציאו אותו. ולא חיגרין. ואמרו. ולא אילמים. בננו זה. ולא סומין. ומתרין בו בפני שלשה ומלקין אותו. חזר וקילקל נידון בעשרים ושלשה. זולל וסובא. זולל בבשר וסובא ביין. וכן הוא אומר (משלי כ"ג:כ') אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו. מיכן אמרו בן סורר ומורה שגנב משל אביו ומשל אמו ואכל תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין חייב. רבי יוסי אומר חצי מנה בשר ולוג יין מכלל דתרטימר שאמרו חכמים חצי מנה הוא שכשם שכפל רבי יוסי ביין כך כפל בבשר. בסנהדרין. ואינו חייב עד שיגנוב משל אביו ומשל אמו דשכיח ליה ואינו חייב עד שיאכל מה שלקח מאביו ומאמו ברשות אחרים דבעינן דלא בעית. בוא וראה עד היכן הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שדרכו של יצר הרע כך

הוא, היום אומר לו עשה כן למחר אומר לו עשה כן גדול ממנו עד שטורדו מן העולם. למחר מגמר נכסי אביו ואמו ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות לפיכך אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב:

פסוק כא

פס'. ורגמוהו כל אנשי עירו. שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם. יין ושינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם. ולצדיקים רע להם ורע לעולם:

פסוק כב

פס'. וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת. ותלית אותו על עץ. מיכן אמרו האיש נתלה ואין האשה נתלית. אמר להם ר' אלעזר והלא שמעון בן שטח תלה נשים באשקלון אמרו לו שמנים תלה שהיו כשפניות ואין דנין שנים ביום אחד אלא שהיתה השעה צריכה לכך ללמד בה אחרים. וכשם שעשה זה לפנים מן המצוה כך עשה זה שתלה נשים. יכול כל המומתין יהו נתלין. ת"ל כי קללת אלהים תלוי, מה מגדף שפושט ידו בעיקר היה נסקל ונתלה אף כל כיוצא בו. כיצד היו עושין היו משהין את דינו עד לעת הערב. וגומרין את הדין וסוקלין אותו ותולין אותו אחד קושר ואחד מתיר כדי לקיים בו מצות תלייה להראות את העם שהוא תלוי. ותלית אותו על עץ. קורה היו משקעין בארץ ועץ יוצא ממנה ותולה בו:

פסוק כג

פס'. לא תלין נבלתו על העין. מה עץ שהוא ניוול אף כל שהוא ניוול. מיכאן אמרו אין מלינין את המת. יכול שאין מלינין אפילו להביא לו ארון ותכריכין להביא לו מקוננות לשמע עליו עיירות ת"ל על העץ יצא דבר שהוא לכבודו שהוא מותר להלינו. כי קבר תקברנו. אותו ואת עצו. מיכן אמרו אחד אבן שנסקל בה ואחד עץ שנתלה בו ואחד סודר שנחנק בה כולן נקברין עמו, ביום ההוא. קודם הערב שמשו. כי קללת אלהים תלוי כלומר מפני מה זה תלוי מפני שקילל את השם. ונמצא שם שמים מתחלל. ולא תסמא את אדמתך להזהיר בית דין על כך:

פרק כב

פסוק א

פס'. לא תראה את שור אחיך. ולהלן הוא אומר (שמות כג) כי תפגע הרי מצות עשה ומצות לא תעשה. או את שיו נדחים. מיכן אמרו אי זו היא אבדה מצא חמור ופרה רועים בדרך אין זו אבדה. חמור וכליו נופלין ופרה רצה בין הכרמים הרי זו אבדה. שחייב להשיב שנא' נדחים. והתעלמת מהם. יש פעמים שאתה מתעלם כגון זקן ואינה לפי כבודו או שהיתה אבידתו מרובה משל חבירו. השב תשיבם לאחיך. אפילו עד

כמה פעמים החזירה למקום שראוה אחרים (לא יטפל) בה. נגנבה או שאבדה חייב באחריותה עד שיכניסנה לרשותו:

פסוק ב

פס'. ואם לא קרוב אחיך. לעשות רחוק כקרוב. ואספתו אל תוך ביתך. לרשותך ולא לרשות אחרים. והיה עמך עם דרוש אחיך. ומי לא ידע שעד שידרוש אחיך אותו שאין אתה נותנו לו אלא מהו עד דרוש אחיך אותו עד שתדרוש את אחיך שלא רמאי הוא. והשבותו לו להביא אבידת עצמו שאם היה תועה בדרך שאתה חייב להוליכו אל עיר מושב:

פסוק ג

פס'. וכן תעשה לחמורו. לימדך הכתוב שאם מצאת חמור אחיך שתהא עושה ואוכלת. וכן כל הבהמות עושות ואוכלות. שמלתו. להביא כל כסות. מצא כסותו של חבירו מנערה אחת לשלשים יום ושוטחה לצורכה שלא תתעפש אבל לא לכבודו שיכנסו אנשים בתוך ביתו ויראו את הכסות שטוח וכסבורים הם שהיא שלו. כלי כסף וכלי נחשת משתמש בהן לצרכן שלא יעלו חלודה אבל לא לשחקן. כלי עץ משתמש בהן כדי שלא ירקבו. אף השמלה היתה בכלל כל אלו. ולמה יצאת להקיש אליה מה שמלה מיוחדת שיש לה סימנין ויש לה תובעין אף כל דבר שיש לו סימנין ויש לו תובעין. וכן תעשה לכל אבדת אחיך. לרבות. הכל מפורש בבבא מציעא. אשר תאבד ממנו ומצאתה. דבר שהוא אבוד ממנו ומצוי אצל כל אדם אתה חייב להחזיר יצא המציל מן הים ומן הנהר והמוציא בסרטיא ופלטיא שהרבים מצויין שם מקום שנאבד מכל אדם שאם מצאה פטור עליה. לא תוכל להתעלם. ליתן לא תעשה עליה לפני יאוש בעלים. לא תראה את חמור אחיך. ולהלן הוא אומר כי תראה ליתן עליו עשה ולא תעשה. או את שורו נופלים בדרך. מיכן אמרו מצאת ברפת אינו חייב בה. ברשות הרבים חייב בה. והתעלמת מהם. כלומר אין רשות לך שתתעלם מהם. רבנן אמרי פעמים שאתה מתעלם כגון כהן והיא בבית הקברות או זקן ואינה לפי כבודו וכו'. הקם תקים עמו. העמידה ונפלה אפילו ה' פעמים חייב שנאמר הקם תקים עמו. הלך וישב לו אמר הואיל ועליך מצוה אם רצית להקם הקם פטור. שנאמר עמו. בזמן שהוא מתעסק עמו ולא בזמן שהלך וישב לו. אבל אם היה בעל החמור זקן או חולה עליו מצוה להקים שנאמר הקם תקים עמו:

פסוק ה

פס'. לא יהיה כלי גבר על אשה. שלא תלבש אשה לבוש זכר ותלך לבין האנשים ושלא תלבש כלי זיין ותצא למלחמה. ולא ילבש גבר שמלת אשה שלא יתקשט בתכשיטי נשים

וילך בין הנשים. רבותינו ז"ל אמרו כלל תיקון אשה אסור לאיש. ושל איש על האשה. כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה:

פסוק ו

פס'. כי יקרא קן צפור לפניך. פרט למזומן. כגון תרנגולין אווזים ויונים הגדילים בבית. קן צפור. מכל מקום בין מרובין, בין מועטים. לפניך. לרבות אווזים ותרנגולים שקננו בפרדס. בדרך. רשות הרבים. בכל עץ. להביא על האילנות. או על הארץ. כמשמעו. אפרוחים או ביצים. מה אפרוחים בני קיימא אף ביצים בני קיימא ולא מוזרות. ומה הביצים צריכים לאמן אף אפרוחים הצריכים לאמן. יצאו אפרוחים שאינן צריכין לאמן. והאם רובצת על האפרוחים. פרט למעופפת. יכול אע"פ שכנפיה נוגעות בקן ת"ל והאם רובצת. ד"א שיהיה עוף טהור רובץ על ביצים טהורים. שיהו כולם מין אחד. לא תקח האם על הבנים אפילו לטהר בה את המצורע:

פסוק ז

פס'. שלח תשלח. אפי' פעמים רבות, פרט לקורא זכר. הנוטל אם על הבנים רבי יהודה אומר לוקה ואינו משלח וחכמים אומרים משלח ואינו לוקה. למען ייטב לך והארכת ימים. לעולם שכולו טוב ולעולם שכולו ארוך. ומה הקלות כך מצות חמורות שבתורה על אחת כמה וכמה:

פסוק ח

פס'. כי תבנה בית חדש. אין לי אלא בנה. לקח ירש וניתן לו במתנה מניין ת"ל ולא תשים דמים בביתך. להביא כל שיש בהן שימת דמים כגון בורות שיחין ומערות. ומה ת"ל גג. דבר הכתוב בהווה. ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך. הרי כאן עשה ולא תעשה. כי יפל הנפל. ראוי היה ליפול אלא מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה ע"י חייב. ממנו. ולא לתוכו. כגון שהיתה רשות הרבים גבוהה מגגו עשרה טפחים ונפל לתוך גגו פטור:

פסוק ט

פס'. לא תזרע כרמך כלאים ולהלן הוא אומר (ויקרא י"ט:י"ט) שדך לא תזרע כלאים מלמד שכל המקיים כלאים עובר בלא תעשה שני לאוין. פן תקדש המלאה. מלמד שאסור בהנאה. המלאה הזרע. מאימתי משתשריש וענבים משיעשו כפול לבן. ד"א פן תקדש המלאה פן תוקד אש. אשר תזרע. להביא את הזורע והרוח מסייעתו. ותבואת הכרם להביא כרם שאינו עושה פירות:

פסוק י

פס'. לא תחרש בשור ובחמור יחדו. זה עם זה. ד"א להביא בדין (החורש) והמנהיג והיושב בקרון:

פסוק יא

פס'. לא תלבש שעטנז. דבר שהוא שוע טווי נוז פרט לגזי צמר ולאציצי פשתן. לא תלבש. ולהלן הוא אומר (ויקרא י"ט:י"ט) לא יעלה עליך. מה לבישה שיש לו לגוף הנאה אף להלן כן. יצא המפשיל קופתו לאחוריו. יחדיו. פרט ללובש חלוק של פשתן על גבי בגד צמר:

פסוק יב

פס'. גדילים תעשה לך. זה הלבן. מנין להביא את התכלת ת"ל (במדבר ט"ו:ל"ח) ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. תעשה. ולא מן העשוי. שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה שלא יעשה מן הסיסין ומן הנימין ומן הגדרין כדמפורש בפרשת ועשו להם ציצית. על ארבע ולא על ה'. כסותך פרט לכל כסות שאינו מרובע. אשר תכסה בה. פרט למעפורת שאינה מכסה ראשו ורובו:

פסוק יג

פס'. כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה. רבי יהודה אומר אם בא אליה לוקה משום (ובא אליה). ויסרו אותו. בוא וראה אם עבר אדם על (ויקרא י"ט:י"ח) ואהבת לרעך כמוך. סופו לעבור על לא תקום ולא תטור ועל לא תשנא את אחיך בלבבך:

פסוק יד

פס'. ושם לה עלילות דברים. יכול אפילו אמר לה (הקדיחה תבשילו) ולא הקדיחה. נאמר כאן עלילות דברים ולמטה נאמר עלילות דברים. מה להלן טענת בתולים. אף כאן טענת בתולים. והוציא עליה שם רע. להביא ביאה אחרת. ואמר את האשה הזאת לקחתי. בעמידתה הדברים נאמרין שנאמר הזאת. ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים. הרי עדים שזינתה בית אביה:

פסוק טו

פס'. ולקח אבי הנערה ואמה והוציאו את בתולי הנערה אע"פ שאין לה אב או אם. ולמה נאמר אבי הנערה ואמה. הן שגידלו גידולין יבואו עם גידוליהן. והוציאו את בתולי הנערה. אל זקני העיר השערה. לבית דין:

פסוק טז

פס'. ואמר אבי הנערה אל הזקנים. מיכן שאין רשות באשה לדבר במקום האיש. את בתי נתתי לאיש הזה מלמד שהרשות ביד האב (לגרש) את בתו קטנה. לאיש. אסרה

שאין אנו יודעין למי. הזה. התירה שזה הוא בעלה. מיכן אמרו הפה שאסר הוא הפה שהתיר. לאשה וישנאה:

פסוק יז

פס'. והנה הוא שם עלילות דברים לאמר לא מצאתי לבתך בתולים וגו'. יבואו עדיו של זה ועדיו של זה ויאמרו דבריהם לפני זקני העיר. השמלה. רבי אליעזר בן יעקב אומר דברים ככתבן והשמלה ממש:

פסוק יח

פס'. ולקחו זקני העיר ההיא את האיש. ולא הקטן. ויסרו אותו. במכות:

פסוק יט

פס'. וענשו אותו מאה כסף ונתנו לאבי הנערה. ולא הבוגרת לכך נכתבין חסירין הנער. לאבי הנערה. ולא הגיורת. כי הוציא שם רע על בתולת ישראל. לא על זו הוציא בלבד אלא על כל הבתולות שבישראל הוציא. ולו תהיה לאשה. בראויה לו לקיימה. פרט לאלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט. זה חומר במוציא שם רע כשם שהאונס אסור לשלחה כך מוציא שם רע. נאמר כאן לא יוכל לשלחה. ונאמר באונס לא יוכל לשלחה כל ימיו:

פסוק כ

פס'. ואם אמת היה הדבר הזה. שלא נמצאו עדים להזים עדיו של זה (שנאמר) לא נמצאו בתולים לנערה:

פסוק כא

פס'. והוציאו את הנערה. מכל מקום אע"פ שאין לה פתח בית אב אלא שמצוה בפתח בית אביה. וסקלוה כל אנשי עירה באבנים. במעמד כל אנשי עירה. באבנים. לא מתה באבן אחת ממיתין אותה באבנים מרובות. כי עשתה נבלה בישראל. ניולה כל בנות ישראל. לזנות בית אביה. נאמר כאן אביה ונאמר להלן (ויקרא כ"א:ט') את אביה היא מחללת. מה כאן זנות עם זיקת הבעל אף להלן זנות עם זיקת הבעל. ובערת הרע מישראל. ביעור עושה הרע מישראל:

פסוק כב

פס'. כי ימצא איש. בעדים. שכב עם אשה. כל שכיבה. בעולת בעל. להביא בעולה בבית אביה ועדיין היא ארוסה. ומתו, סתם מיתה בחנק שכל מיתה האמורה סתם אינה אלא בחנק מיתה שאין בה רושם. נאמר מיתה בידי שמים דכתיב (בראשית לח) וימת גם אותו מיתה שאין בה רושם אף מיתה האמורה סתם בידי אדם מיתה שאין בה רושם, גם. להביא את המעוברת. שניהם האיש השוכב עם האשה. אע"פ שהיא קטנה. והאשה. אע"פ שנבעלה לקטן. ובערת הרע מישראל. בער עושי הרע בישראל:

פסוק כג
פס'. כי יהיה נערה בתולה מאורשה לאיש. נערה ולא בוגרת. בתולה. ולא קטנה. ארוסה ולא נשואה. ומצאה איש בעיר ושכב עמה, מלמד שהפרצה קורא לגנב. ושכב עמה. כל שכיבה:

פסוק כד
פס'. והוצאתם את שניהם אל שער העיר ההיא. שער שנמצאו בו ולא שער שנידונו בו. וסקלתם אותם באבנים ומתו עד שימותו ואם מתו באבן אחת יצאו. את הנערה על דבר אשר לא צעקה בעיר על פי התראה. ואת האיש על דבר. בהתראה. ובערת הרע מקרבך:

פסוק כה
פס'. ואם בשדה ימצא האיש. להביא כל שבענין השדה. והחזיק בה האיש ומת האיש אשר שכב עמה לבדו:

פסוק כו
פס'. ולנערה לא תעשה דבר. מלמד שפטרה הכתוב מן המיתה. אין לנערה חטא מות. ולא מכות. כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה. מלמד שכל עונשין שבתורה מצילין אותן בנפשן כשם שהרוצח ניתן להצילו בנפשו:

פסוק כז
פס'. כי בשדה מצאה. אין לי אלא שדה עיר מנין תלמוד לומר צעקה הנערה המאורשה. ואין מושיע לה. בכל מקום. ומה ת"ל בשדה. דבר הכתוב בהווה. ואין מושיע לה הא יש לה מושיע. בכל דבר שאתה יכול להושיע אתה מושיע לה. צעקה הנערה. פרט לשאמרה הניחו לו שלא יהרגני דברי רבי יהודה:

פסוק כח
פס'. כי ימצא איש נערה בתולה אשר לא אורשה. בתולה פרט לבעולה פרט למוכת עץ. ותפשה. זה אונס פרט למפותה. ושכב עמה בעדים:

פסוק כט
פס'. ונתן האיש. ולא הקטן. השוכב עמה. כל שכיבה. לאבי הנערה. ולא לאבי מתה. לאבי הנערה. שיהא קנס שלו. לאבי הנערה. ולא בוגרת. חמשים כסף. כסף צורי. ולו תהיה לאשה. מלמד ששותה בעציצו אפילו חיגרת אפילו סומה. זה חומר באונס מבמפתה. תחת אשר ענה. לרבות את היתומה. מיכן אמרו יתומה שנתאלמנה או שנתגרשה. ר' אליעזר אומר האונס חייב והמפתה פטור. לא יוכל לשלחה כל ימיו. בעמוד והחזר לו:

פרק כג

פסוק א

פס'. לא יקח איש את אשת אביו ולא יגלה כנף אביו. ר' יהודה אומר כנף שראה אביו לא יגלה הוא:

פסוק ב

פס'. לא יבא פצוע דכא. כל שנפצעו ביצים שלו ואפילו אחת מהן. וכרת שפכה. כל שנכרת הגיד. [א"ר] ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה שמעתי בכרם ביבנה מי שאין לו אלא ביצה אחת זה הוא סריס חמה. בקהל ה'. א"ר יהודה ארבע קהלות הן קהל כהנים קהל לוים קהל ישראלים קהל גרים. שחמשה פעמים כתיב כאן בקהל ה' חד לגופיה ואידך לדרשה. וחכמים אומרים שלשה:

פסוק ג

פס'. לא יבא ממזר. בין איש בין אשה, איזהו ממזר כל שאר בשר בלא יבא כגון העריות לפי שנאמר לא יקח איש את אביו וסמיך ליה לא יבא פצוע דכא לא יבא ממזר. מיכן שאין ממזר אלא מן העריות דומיא דאשת אביו. מן השניות ומן חייבי לאוין אין ממזר שיהא אסור לבוא וכו'. מפורש במסכת יבמות ובמסכת קידושין בפרק עשרה יוחסין. גם דור עשירי. ולמטה הוא אומר גם דור עשירי מה להלן עד עולם אף כאן עד עולם, מאי ממזר. ממזר מן המשפחות הכשרות. והפותר של קראין שאמר לא יבא ממזר הוא פצוע דכא וכן פתר לא יבוא פצוע דכא ומהו פצוע דכא לא יבא ממזר. ועשה הפצוע דכא ממזר בידוע כי לא טוב פתר. ואינו אלא כצליל שעורים במחנה מדין שאם כן נאמר לא יבא עמוני ומואבי גם הוא, פצוע דכא ויהיו ג' איסורין איסור אחד:

פסוק ד

פס'. לא יבא עמוני ומואבי. עמוני ולא עמונית. מואבי ולא מואבית:

פסוק ה

פס'. על דבר אשר לא קדמו אתכם. מי דרכן להקדים האנשים ולא הנשים. וכן אתה מוצא ביתרו (שמות ב':כ') ויאמר אל בנותיו ואיו למה זה עזבתן את האיש קראן לו ויאכל לחם. לפיכך זכה להקרב בישראל. מיכן אמרו גדולה לגימה שמקרבת את הרחוקים ומרחקת את הקרובים. יתרו היה רחוק ונתקרב ועמון ומואב היו קרובים ונתרחקו וכו', בפרק כל ישראל יש להם חלק. גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' עד עולם בגזירה שוה, מה כאן עד עולם אף ממזר עד עולם. על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. מיכן אמרו אפילו המלך באכסניותו צריך עזרה שהרי ישראל היו אוכלין את המן ושותים מי הבאר ואעפ"כ כתיב על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. בוא וראה כמה בין בני עשו

לבני לוט כתוב בפרשת אלה הדברים (דברים ב׳:כ״ו) ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון מלך חשבון. אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי וכתיב (שם) כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר. ולא אבה סיחון וגו׳. מלמד שבני עשו עשו להם שווקים ומכרו להם. אבל בני לוט לא די להם שלא נתנו להם בחנם וגם לא הקדימו להם בכסף כמו שעשו בני עשו אלא ששכר עליהם את בלעם בן בעור דכתיב על דבר. זו עצת בלעם. וכן הוא אומר (במדבר ל״א:ט״ז) הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם. אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. בדבר קל. בדרך. בשעת צרתכם. בצאתכם ממצרים. בשעת גאולתכם ועיניכם לעליונה. ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור. גנאי לו לבלעם:

פסוק ו

פס׳. ולא אבה ה׳ אלהיך לשמוע אל בלעם. לא רצה בקרבנותיו. ויהפוך ה׳ אלהיך לך את הקללה לברכה. מלמד שהמקלל מתהפכת עליו הקללה כיון שהיא בחנם. חוץ מתלמידי חכמים שקללתם אפילו בחנם מגעת. כי אהבך ה׳ אלהיך. שלשה פעמים כתוב בפסוק ה׳ אלהיך כנגד שלש מקומות שעמד בלעם לקלל בהם את ישראל ולא הוצלח (במדבר כ״ג:כ״ח) ויעלהו במות בעל ויקחהו שדה צפים. ויקח בלק את בלעם ראש הפעור. והנה ברכת ברך זה שלש פעמים:

פסוק ז

פס׳. לא תדרוש שלומם וטובתם. לקבל מהם גרים. כל ימיך לעולם, ולעולמי עולמים:

פסוק ח

פס׳. לא תתעב אדומי כי אחיך הוא. הנהג עמך מעשה אחוה ומכר לך לחם ומים. וכן אמרו חז״ל רחמנא (אמר) בטולך או בטולא דבר עשו:

פס׳. לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. מלמד שמקבלין עליהם גרים. כי גר היית בארצו א״ר אלעזר בן עזריה מצרים לא קבלו את ישראל אלא לצורך עצמן שנאמר (בראשית מ״ז:ו׳) ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי. ואפ״ה קבע להם הכתוב בשכר. המקבל את האכסנאי בתוך ביתו ומאכילהו ומשקהו ומהנהו מנכסיו עאכ״ו:

פסוק ט

פס׳. בנים אשר יולדו להם דור שלישי, א״ר שמעון מצרים השליכו את ישראל בתוך היאור ואדומיין הקדימו את ישראל בחרב ולא אסרן הכתוב אלא עד שלשה דורות. אבל עמונים ומואבים על שנשאו ונטלו עצה להחטיא את ישראל אסרן הכתוב איסור עולם מלמד שהמסית קשה לאדם מן ההורגו שההורגו מוציאו מן העוה״ז לבד והמסיתו

להחטיאו מוציאו מן העוה"ז ומן העוה"ב. בנים אשר יולדו. אלו הבנות, דור שלישי יביא להם בקהל ה'. א"ר יהודה גר מצרי היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא ואמר אני גר מצרי נשוי גיורת מצרית אשיא לבני בת גיורת מצרית כדי שיהא בן בני כשר לבוא בקהל לקיים מה שנאמר דור שלישי וגו':

פסוק י

פס'. כי תצא מחנה על אויביך. כשתהא יוצא במחנה על אויביך. כנגד אויביך אתה נלחם. ונשמרת מכל דבר רע. אפילו לשון הרע. ת"ר ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם (אפילו דבר) ביום ויבוא לידי טומאה בלילה. א"ר פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי מעשים טובים. ומעשים טובים לידי זהירות. וזהירות לידי זריזות. זריזות לידי נקיות. נקיות לידי פרישות, פרישות לידי טהרה. טהרה לידי קדושה, קדושה לידי ענוה. ענוה לידי יראת חטא. יראת חטא לידי חסידות. חסידות לידי רוח הקדש. רוח הקדש לידי תחיית המתים. וענוה יותר מכלם שנא' (ישעיה סא) רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים דברי ר' יהושע בן לוי:

פסוק יא

פס'. כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה. אחד היום ואחד הלילה אלא שהלילה מרגילו לכך. ודבר הכתוב בהווה. ויצא אל מחוץ למחנה לא יבוא אל תוך המחנה. זו מצות עשה ולא תעשה. רבי ישמעאל אומר ויצא אל מחוץ למחנה. זה מחנה לויה. לא יבא אל תוך המחנה. זה מחנה שכינה:

פסוק יב

פס'. והיה לפנות ערב ירחץ במים. מלמד שטבילה מבעוד יום. וכבוא השמש יבוא אל תוך המחנה. ביאת שמשו מעכבתו מליכנס אל המחנה:

פסוק יג

פס'. ויד תהיה לך. אין יד אלא מקום וכה"א (שמואל א ט"ו:י"ב) והנה מציב לו יד ואומר (במדבר ב':ב') איש על ידו לדגליהם. מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ. בבית הכסא ולא בעמידה מלמד שאין נפנין מעומד. ואין נפנין למזרח ומערב. אלא לצפון ודרום ואין מקנח בימין אלא בשמאל מפני שהימין קרובה לפה ובה מראה טעמי תורה:

פסוק יד

פס'. ויתד תהיה לך על אזנך. על מקום זיינך זה צד שמאל שהחרב תלויה בו. והיה בשבתך חוץ. בישיבה ולא בעמידה. וחפרתה בה ושבת וכסית את צאתך. רבי ישמעאל אומר מיכן שלא יהא אדם הופך פניו כלפי דרום ויהיו עגבותיו במערב מפני שהשכינה במערב. לכך נאמר ושבת שהיא עומד וחוזר ומכסה:

פסוק טו
פס'. כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך. זה הארון. והיה מחנך קדוש. מיכן אמרו לא יקרא אדם שמע בצד משרה של כובסין ולא יכנס לבית הבורסקי ולא יכנוס למרחץ וספרים ותפלין בידו. והיה מחנך קדוש. קדשהו. מיכן אמרו לא יכנס להר הבית במקלו ובאפנדתו ובמנעלו ובאבק שעל רגליו ולא יעשנה קפנדריא ורקיקה מק"ו. ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך. מלמד שהעריות מסלקות את השכינה:

פסוק טז
פס'. לא תסגיר עבד אל אדוניו. מיכן אמרו חכמים המוכר עבדו לכנענים או לחו"ל יצא לחרות. אשר ינצל אליך מעם אדניו. לרבות גר תושב:

פסוק יז
פס'. עמך ישב בקרבך. לא בספר. במקום אשר יבחר. במקום שפרנסתו יוצאה. (כאחת) שעריך. ולא שיהא גולה מעיר לעיר. בטוב לו. מנוה הרע לנוה היפה. בטוב לו לא תוננו. זו אונאת דברים שלא תאמר אי עני גולה מטולטל. אתמול היית עובד ע"ז ועכשיו אתה מייחס עצמך בייחוס המשפחות:

פסוק יח
פס'. לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש בבני ישראל. אתה מוזהר עליו ואי אתה מוזהר על האומות שלא תעשה כאומות. ובדברי קבלה הוא אומר (מ"א יד) וגם קדש היה בארץ עשו (כתועבות) [ככל התועבות] הגוים. והמתרגם אמר לא תהיה קדשה. לא תהא איתתא מבנות ישראל לגבר עבד:

פסוק יט
פס'. לא תביא אתנן זונה. בין זונה בין שאר העריות דכתיב אתנן מכל מקום איזהו אתנן האומר לזונה הא לך זה בשכרך. אפילו מאה כלן אסורין. האומר לחבירו הא לך טלה זה ותלין שפחתך אצל עבדי הרי זה אתנן. ומחיר כלב איזה הוא מחיר כלב האומר לחבירו הא לך טלה זה תחת כלב זה יכול אפי' העבירו ברגלו בעזרה יהא חייב נאמר כאן תועבה ונאמר להלן תועבה. מה תועבה האמורה להלן לשום זבח שנא' (דברים י') לא תזבח לה' אלהיך שור ושה. אשר יהיה בו מום כל דבר רע כי תועבת ה' אלהיך וגו', אף תועבה האמור כאן בשום זבח שנאמר בית ה' אלהיך. פרט לפרת חטאת שאינה באה לבית דברי ר' אליעזר. לכל נדר. להביא את העוף. כי תועבת ה' אלהיך הוא. זה הזובח. גם שניהם להביא שנוייהם. מחיר זונה ואתנן כלב שניהם ולא ולדותיהם:

פסוק כ
פס'. לא תשיך לאחיך נשך. זה הלוה וכך משמע לא תשיך לו את הממון שלך שתתן לו רבית שאם במלוה היה אומר לא תשוך לאחיך ומנין אזהרה למלוה דכתיב (ויקרא

כ"ה:ל"ו) אל תקח מאתו נשך ותרבית. נשך כסף. לרבות כסף מעשר. נשך אכל. לרבות אכל בהמה. ומנין לרבות כל דבר ת"ל נשך כל דבר אשר ישך. ומנין שלא ילמדנו מקרא ותרגום בנשך ת"ל נשך כל דבר. רבי ישמעאל אומר מנין שלא יאמר לו צא ושאל בשלום פלוני או דע אם בא איש פלוני ממקום פלוני ת"ל נשך כל דבר אשר ישך:

פסוק כא

פס'. ולאחיך לא תשיך. מצות לא תעשה. והלא כבר נאמר לא תשיך לאחיך נשך כסף. ומה ת"ל ולאחיך לא תשיך. אלא אמר רבן גמליאל להביא רבית מוקדמת ורבית מאוחרת. כיצד נתן עיניו ללוות הימנו והיה משלח לו דורון ואמר בשביל שילויני זו היא רבית מוקדמת. לוה ממנו והחזיר לו מעותיו והיה משלח לו ואומר בשביל מעותיו שהיו בטילות אצלי זה הוא רבית מאוחרת. למען יברכך ה' אלהיך וגו'. קבע לך הכתוב ברכה בשליחות יד. על הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה. בשכר שתבוא תירש. כי תדור נדר לה' אלהיך. ומנין להביא הנדבה נאמר כאן נדר ונאמר להלן (ויקרא ז':ט"ז) ואם נדר או נדבה זבח קרבנו מה להלן נדבה עמו אף כאן נדבה עמו. לה' אלהיך. אלו הערכים והחרמים וההקדשות שבכלם נאמר בהם לה'. ערכים דכתיב (ויקרא כ"ז:כ"ח) בערכך נפשות לה'. חרמים דכתיב (שם) כל חרם קדש קדשים הוא לה'. הקדשות דכתיב (שם) ואיש כי יקדיש את ביתו קדש לה'. לא תאחר לשלמו. הוא ולא חילופו. שאין עובר בבל תאחר אלא על (הראשון). כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך. אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים. שנאמר (שם י) ואת שעיר החטאת דרוש דרש משה. והוקשו כולן לחטאת. דכתיב (שם ז) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים. ה' אלהיך. אלו צדקות ומעשרות בכור ומעשר ופסח שבכלם נאמר לה' דכתיב בצדקות (תהילים י"א:ז') כי צדיק ה' צדקות אהב ישר יחזו פנימו. מעשרות דכתיב (ויקרא כ"ז:ל') וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי העץ לה'. מעמך. זה לקט שכחה ופאה שהם ברשותך ואין מכיר בהם אדם אלא הוא. והיה בך חטא. ולא בקרבנך חטא. שהקרבן אינו נפסל אע"פ שנתאחר קרבנו. ד"א והיה בך חטא. מנין חטא י"ח כלומר כל המאחר נדרו אין תפלתו שהיא י"ח מתקבלת ונפרע הקב"ה ממנו. שיש בשזרה שלו י"ח חוליות לפי שמאחר את נדרו:

פסוק כג

פס'. וכי תחדל לנדור לא יחיה בך חטא. רבי מאיר אומר (קהלת ה':ד') טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם. טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר. שהיה ר' מאיר דורש בקהלת המקרא הזה בזה הענין את אשר תדור שלם. כל שכן משתדור ולא תשלם. והיה לוקח טוב מראש פסוק זה ודורשו בסוף פסוק של מעלה ממנו והלכה כרבי יהודה שהרי

אמרה התורה כי תדור נדר לה' אלהיך מלמד שמצוה לנדר ולשלם. וכן מצאנו בחסידים הראשונים שנודרין ומשלמין. וכן דוד אמר (תהלים קשז) נדרי לה' אשלם. וכן יונה אמר (יונה ב':י') אשר נדרתי אשלמה. ולא עוד אלא בתהלים אומר (תהלים עו) נדרו ושלמו לה' אלהיכם:

פסוק כד

פס'. מוצא שפתיך. זו מצות עשה. תשמור. זו מצות לא תעשה. שכל מקום שנאמר השמר פן ואל הוא לא תעשה כדר' אבין אמר ר' אלעאי. ועשית. אזהרה לבית דין שיעשוך. כאשר נדרת. זו נדר. לה' אלהיך. אלו הקדישות ערכים וחרמים וכו' כדלעיל. נדבה. כמשמעה. אשר דברת. זה הקדש בדק הבית וכן הוא אומר (נחמיה ח':ד') ויעמוד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו לדבר. בפיך. זו צדקה וכה"א (ישעיהו מ"ה:כ"ג) יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב וגו'. אמר רבא צדקה מיחייב עלה לאלתר. מאי טעמא דהא קיימי עניים:

פסוק כה

פס'. כי תבא בכרם רעך. זה השכיר. ואכלת ענבים. לא מוצץ. כגון ששבע מהן והוא ממצמץ היין לבדו וזורק את הענבים. ענבים, ולא תאנים. מיכן אמרו היה עושה בתאנים לא יאכל ענבים. בענבים לא יאכל תאנים. רבי אלעזר חסמא אומר מנין שלא יאכל השכיר יותר על שכרו ת"ל כנפשך. מה נפשך אין אתה חפץ באיבוד ממונך אף אתה לא תשחת ממון חבירך. וחכמים אומרים שבעך מלמד שאוכל הפועל יותר על שכרו. ואל כליך לא תתן. בשעה שאתה נותן לתוך כליו של בעל הבית אתה אוכל ולא כשהם בוסר. בשעה שנגמר הפרי הוא אוכל ולא קודם לכאן. מפורש בבבא מציעא:

פסוק כו

פס'. כי תבא. בפועל הכתוב מדבר. בקמת רעך. ולא של גבוה. רעך פרט לקמת אחרים. וקטפת מליות בידך. שלא תהא קוצר במגל. וחרמש לא תניף על קמת רעך. בשעה שאתה מניף חרמש אתה אוכל ולא קודם (לכאן):

פרק כד

פסוק א

פס'. כי יקח איש אשה. מלמד שהאשה מתקדשת בכסף דכתיב כי יקח איש אשת. ולקיחה זו קנייה. כענין (ירמיהו ל"ב:מ"ד) (קלא) לך את שדי אשר בענתות. וכתיב התם שדות בכסף יקנו. ובעלה. מלמד שנקנית בביאה. ובשטר מנא לן כדאמרי' במסכת קדושין ומה כסף שאינו מוציא מכניס. שטר שמוציא אינו דין שמכניס. וכן הוא אומר ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר. הקיש הוויה ליציאה מה יציאה בשטר אף

הוויה בשטר וכו' במסכת קידושין. והיה אם לא תמצא חן בעיניו. יכול על חנם ת"ל כי מצא בה ערות דבר. מחלוקת בית הלל ובית שמאי במסכת גיטין. בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אא"כ מצא בה ערות דבר. ובית הלל אומרים אפילו הקדיחה תבשילו. ת"ל דבר. ומה ת"ל ערות דבר. שלא תאמר הואיל ומשום ערות דבר נתגרשה לא תהא מותרת לינשא מק"ו במותר לה נאסרה באסור לה לא כל שכן. כי מצא בה ערות דבר. והיתה לאיש אחר. הכתוב קראו אחר שאינו בן זוגו של ראשון שזה הוציא רשעה מתוך ביתו וזה הכניס רשעה לתוך ביתו. וכתב לה. לשמה. מיכן אמרו כל גט שנכתב שלא לשם אשה פסול. ספר. מלמד שצריך שרטוט כספר. כריתות. ספר כורתה מבעלה ואין דבר אחר כורתה. ספר כריתות. שיהא כריתות. כיצד האומר לאשתו הרי זה גיטך על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם ושלא תשתי יין לעולם אין זה כריתות. עד שלשים יום הרי זה כריתות. המגרש את אשתו ואמר לה הרי את מותרת לכל אדם חוץ מאיש פלוני אינה מגורשת. ואע"פ שרבי אליעזר היה מתיר אין הלכה כדבריו. ונתן בידה. ברשותה בחצירה בקלתה. בכל מקום שהוא רשותה מגורשת. וכן אם הגיע הגט ביד שלוחה הרי זו בידה קרינא ביה ששלוחו של אדם כמותו. ושלחה מביתו. (כיון שנתן לה גיטה ושלחה מביתו וכו'). מפרש בפרק הזורק גט לאשתו בגטין. המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם. והלכה כרבי אליעזר בגיטין דאמר אפילו לא כתב אלא שיטה אחת לשמה שוב אינו צריך. ועדי הגט אין חותמין אלא זה בפני זה. והלכתא אין מונין לגט אלא משעת (כתיבה) ובענין שתשהה אחר שנכתב גיטה שלשה חדשים. המביא גט וחלה. משלחו ביד אחר. והשולח גט לאשתו עד שלא הגיע לידה יכול לבטלו משהגיע לידה אינו יכול לבטלו. ואין ביטול הגט (אלא) בפני שנים שהלכה כרב נחמן. ואם ביטל הגט ולא נתייחד עמה חוזר ומגרש בו. ואע"פ שאמרו כתובת אשה בזיבורית אם כתב לה עידית גביא עידית והני מילי איניש דיליה אבל מית אע"ג דכתב עידית גביא זיבורית. ויתומים שאמרו חכמים בין קטנים בין גדולים בין לשבועה בין לזיבורית. ובין איש לאשה הויין שליח לקבלה או להולכה. והלכתא כרב דאמר אין האשה עושה שליח לקבל לה גיטה מיד שליח בעלה. ההוא שכיב מרע דכתב גיטא לדביתהו במעלי שבתא ולא הספיק ליתנו לה למחר תקף ליה עלמא אתא לקמיה דרבא אמר להו ליקניה ניהלה להההוא דוכתא דיתיב ביה גיטא ותחזיק ביה. דתנן נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חזקה. וגט שלא בא ליד אשה עד שמת בעלה אינו גט והמשלח גטו ממקום רחוק נותן אותו לה בחזקת שהוא קיים. וצריך שיאמר לסופר כתוב ולעדים חתומו. נכתב ביום ונחתם בלילה פסול. והלכה גט מעושה בישראל כשר ובגוים היו

חובטין אותו ואומר לו עשה מה שישראל אומר לך כשר והני מילי כדין ושלא כדין אפילו ריח הגט אין בו. היה הבית של שניהם היא נדחית מפניו שנאמר ויצאה מביתו. ולא תנשא בשכונתו: פירוש מחלוקת דבית שמאי ובית הלל. ושאמר רבי עקיבא אפילו מצא אחרת נאה ממנה לא קשיא הא בזוג ראשון הא בזוג שני. דאמר רבי אלעזר כל המגרש את אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות שנאמר (מלאכי ב':י"ג) וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה'. וכתיב (שם) על כי ה' העיד בינך ובין (אשתך) [אשת נעוריך] וגו'. ולא לכתוב גיטא והדר ליחתוך מגילתא משום דכתיב וכתב ונתן. שיעור מגלת הגט זרת וגודל. והכותב אל יערב אות באות. ואל ימחוק בו אות ובין שיטה לשיטה כמלא שיטה. ובשתים שורות יכתוב הזמן ושם האיש ושם האשה ושם המדינה. ועיקר הגט יכתוב בשורות אחרות הכל שנים עשר שורות. קוצב מגלה באורך זרת וגודל ורוחב כחצי זה השיעור. וחורט שנים עשר שורות. בשתים הראשונות כותב הזמן ושם האיש ושם עירו ושם אשתו בכך בשבת בכך לירח פלוני בכך לבריית עולם במנינא וכו'. בשטרות מצוי. וחותמין שני עדים בשתי שורות זה לפני זה:

פסוק ב

פס'. ויצאה מביתו. מלמד שהאשה נדחת מפני האיש כדכתוב לעיל. והלכה והיתה לאיש אחר. שלא תנשא בשכונתו. אחר. הכתוב קראו אחר שאינו בן זוגו של ראשון שזה הוציא רשעה מביתו וזה הכניסה:

פסוק ג

פס'. ושנאה האיש האחרון. הכתוב מבשרו שעתיד לשנאתה שזוכר מעשיה הראשונים. וכתב לה ספר כריתות. ושלחה מביתו. כדינו של ראשון. או כי ימות האיש האחרון. מבשרו הכתוב שהיא עתידה לקברו:

פסוק ד

פס'. לא יוכל בעלה הראשון. מיכן לאשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעליך והלכה ונישאת ואחר כך בא בעלה שתצא מזה ומזה. לשוב לקחתה. אחרי אשר הוטמאה משנטמאת אסורה לחזור לו (קמ) הא לא נישאת חוזרת לו. כי תועבה היא לפני ה'. היא תועבה. ואין הולד תועבה. ולא תחטיא את הארץ. להזהיר בית דין על כך:

פסוק ה

פס'. כי יקח איש אשה חדשה. אחד בתולה אחד אלמנה ושומרת יבם. חדשה. פרט למחזיר גרושתו שאינה חדשה לו. לא יצא בצבא. זה צבא המלחמה. ולא יעבור עליו לכל דבר. שאינו מספק מים ומזון לאחיו שבמלחמה כאותן שחוזרין מערכי המלחמה. נקי יהיה לביתו שנה אחת. להביא כונס יבמתו. ושמח את אשתו אשר לקח:

פסוק ו

פס'. לא יחבול רחים ורכב. שכשם שאלו שני כלים ומשמשין מלאכה אחת. רחים התחתון. ורכב זה העליון. וחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו. כך כל שני כלים שעושין מלאכה אחת חייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו. רחים ורכב. לרבות כל דבר שעושין בהן חיי נפש. א"כ למה נאמר רחים ורכב שכשם שאלו שני כלים וכו' שאמרנו. כי נפש הוא חובל. להגיד מה גרם:

פסוק ז

פס'. כי ימצא. בעדים. איש. פרט לקטן. גונב נפש. בין איש בין אשה בין קטן בין גדול. מאחיו. ולא מאחרים, מבני ישראל להביא הגונב את בנו. והתעמר בו ומכרו. מלמד שאינו חייב עד שיכניסנו לרשותו. והתעמר בו. וישתמש בו. כדגרסינן בפרק אלו הן הנחנקין. והגונב נפש מישראל אינו חייב עד שיכניסנו לרשותו רבי יהודה אומר עד שיכניסנו לרשותו וישתמש בו שנאמר ומכרו. ואמרינן בגמרא ותנא קמא לא בעי עימור. אמר רב אחא בריה דרב איקא עימור פחות משוה פרוטה איכא בינייהו. בעי רבי ירמיה גנבו ומכרו ישן מהו בעי רב אשי מכר אשה לעוברה מהו ותיפוק ליה משום דלית עימור כלל. לא צריכא ישן דזגא עילויה אישה דאוקמה באפי זיקא. ומת האיש ההוא. בחנק ההוא ולא הגונב את העבד (ולא מכרו) עדיין:

פסוק ח

פס'. השמר בנגע, השמר בלא תעשה. בנגע זה שער לבן. הצרעת זו מחיה. לשמור מאד. משנזקק לטומאה לאחר הפטור. ולעשות. להביא אחד נגעי אדם ואחד נגעי בגדים. נגעי בתים מנין תלמוד לומר ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלוים. בכ"ד מקומות נקראו הכהנים הלוים. כאשר צויתים תשמרו לעשות בין מתוך החלט בין מתוך הסגר:

פסוק ט

פס'. זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. והלא דברים קל וחומר ומה אם מרים שלא דברה אלא שלא בפני משה ולא דברה אלא להנאתו של משה ולשבחו של הקב"ה ולבנינו של עולם כך נענשה. המדבר בגנותו של חבירו ברבים עאכ"ו. בדרך בצאתכם ממצרים. מלמד שתלה הכתוב במרים. ללמדך שכל זמן שהיו הדגלים נוסעים לא היו מהלכים עד שמרים מקדמת לפניהם וכן הוא אומר (מיכה ו':ד') ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים:

פסוק י

פס'. כי תשה ברעך משאת מאומה. להביא אחד מלוה ואחד שכר שכיר והקפת החנות ושכר חמור. לא תבא אל ביתו. יכול ימשכננו מבחוץ ת"ל לעבוט עבוטו:

פסוק יא
פס'. בחוץ תעמוד והאיש. להביא שליח ב"ד. אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה. מיכן שבעל חוב גובה מזיבורית. מה דרכו של איש להוציא הפחות שבכלים:

פסוק יב
פס'. ואם איש עני הוא. הוא הדין של עשיר. אלא שממהר הקב"ה ליפרע על ידי עני יותר מן העשיר. לא תשכב בעבוטו, לא תשכב ועבוטו עמך:

פסוק יג
פס'. השב תשיב לו את העבוט. מלמד שממשכנו וחוזר ומחזיר לו. ועד כמה ממשכנו עד שלשים יום מיכן ואילך מוכרו בבית דין ומחזיר לו כלי של יום ביום וכלי של לילה בלילה. ושכב בשלמתו וברכך. הברכה לך בין בירך בין לא בירך. שנא' ולך תהיה צדקה. לפני ה' אלהיך. מלמד שהצדקה עולה לפני כסא הכבוד:

פסוק יד
פס'. לא תעשוק שכיר עני ואביון. כל הכובש שכר שכיר עובר בה' לאוין. משום לא תעשוק. לא תגזול. לא תלין. ביומו תתן שכרו. ולא תבוא עליו השמש, כי עני הוא. כל אדם עני ואביון בפעולתו. אלא שממהר הקב"ה ליפרע על ידי עני ואביון יותר משאר כל אדם. מאחיך. זה יהודי. או מגרך. זה גר צדק. אשר בארצך בשעריך, כל שכר שבארצך אחד שכר האדם ואחד שכר הבהמה ואחד שכר הכלים:

פסוק טו
פס'. ביומו תתן שכרו. שכיר יום גובה כל היום ושכיר לילה גובה כל הלילה. שנא' (ויקרא ל) לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר. כי עני הוא. ואליו הוא נושא את נפשו. שזה עלה בראש הנדבך וסיכן בעצמו לעשות לו מלאכתו. ואליו הוא נושא את נפשו. הכובש שכר שכיר כאלו הוא נוטל את נפשו. ולא יקרא עליך אל ה'. והיה בך חטא. בין קרא בין לא קרא:

פסוק טז
פס'. לא יומתו אבות על בנים. מה בא ללמדנו והלא כבר נאמר איש בחטאו יומתו. אלא שלא יומתו אבות בעדות בנים ולא בנים בעדות אבות. וכן שאר כל הקרובים אחיו ואחי אביו אחי אמו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו. חמיו וגיסו. הם ובניהם וחתניהם וחורגו לבדו וכו'. תאני ר' חיי' שמנה אבות הן שהן עשרים וארבעה. שטר שיש בו שני עדים כשרין ויש עמהן קרובים כשר:

פסוק יז
פס'. לא תטה משפט גר יתום. כל המטה דינו של גר עובר בשני לאוין משום (דברים ט"ז:י"ט) לא תטה משפט. ומשום לא תטה משפט גר יתום. ואם היה הגר יתום. עובר עד שלשה לאוין שנאמר משפט גר יתום. ולא תחבל בגד אלמנה. בין ענייה בין עשירה:

פסוק יח
פס'. וזכרת כי עבד היית במצרים. שאם אין אתה שומר מצותי סופך לחזור לעבדות. ויפדך ה' אלהיך משם. על מנת לקיים המצות. על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר. שתהא חביבה עליך מצוה קלה כחמורה:

פסוק יט
פס'. כי תקצור קצירך בשדך. פרט לשקצרוהו ליסטים קרסמוה נמלים ושיברתה הרוח. קצירך. ולא קציר כנענים. קצירך. ולא של הקדש. בשדך, פרט למעמר שדה אחרת. ושכחת עומר. ולא הגדיש. בשדה. פרט לטמון. לא תשוב לקחתו. כמה יהא בו. שיערו חכמים עד עומר עושה סאתים. מיכן אמרו לא תשוב לקחתו העומר שיש בו סאתים ושכחו אינה שכחה. לגר ליתום ולאלמנה יהיה. מיכן יהיה ספק לקט לקט. וספק שכחה שכחה. אמר רבי אלעזר בן עזריה המאבד סלע ומצאה עני והלך ונתפרנס בה מעלה עליו הכתוב כאילו זכה שנאמר ושכחת עומר בשדה [וגו'] לגר ליתום ולאלמנה יהיה. ומה מי שלא נתכוין לזכות זכה המתכוין לזכות על אחת כמה וכמה:

פסוק כ
פס'. כי תחבט זיתך. הראשונים היו חובטין זיתיהם והיו נותנין בהם בעין יפה. לא תפאר אחריך, לא תפאר לעני בה. מיכן אמרו כל מסייע לאחד מן העניים או שמניח אחד ואחד אינו מניח הרי זה גוזל את העניים. על זה נאמר (משלי כב) (לא תשיג) [אל תסג] גבול עולם וגו':

פסוק כא
פס'. כי תבצור כרמך לא תעולל אחריך. מיכן היה ר' אליעזר אומר כרם שכולו עוללות כולו של בעל הבית רבי עקיבא אומר לעניים. אי זה הוא עוללות כל שאין לה לא כנף ולא עוף. לגר ליתום ולאלמנה יהיה. זכו בהם עניים אין רשות לבעלי הבית בהם אפילו ליטלם וליתנם לעניים:

פסוק כב
פס'. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה. זכור ועשה:

פרק כה

פסוק א

פס'. כי יהיה ריב בין אנשים. אין שלום יוצא מתחת מריבה. וכן הוא אומר (בראשית י"ג:ז') ויהי ריב בין רועי מקנה אברם. מי גרם להם לזה ללקות מריבה. ונגשו אל המשפט. אחד אנשים ואחד נשים. ושפטום. שנים אין בית דין שקול מוסיפין עליהן אחד. מיכן אמרו שמכות בג'. והצדיקו את הצדיק. משום דהצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע:

פסוק ב

פס'. והיה אם בן הכות הרשע. בין והכהו מיכן שהיו אומדין אותו אם יכול לקבל ארבעים מלקין אותו מכות הראויות להשתלש מאי נינהי תמני סרי. והפילו השופט, מיכן אמרו שאין מלקין מעומד, והכהו לפניו. שיהא לוקה. כדי רשעתו. ולא יהא מת. כדי רשעתו. משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום רשעיות הרבה. מיכן שאינו לוקה ומשלם. כמספר. מלמד שהגדול שבדיינין קורא אם לא תשמור לעשות. וחזר לראש הפסוק. דבר אחר במספר ארבעים. מספר שהוא סמוך לארבעים הרי ל"ט. ארבעים יכנו לא יוסיף. מיכן שאין מעמידין חזנין להלקות אלא חסירי כה ויתירי מדע. לא יוסיף פן יוסיף. אם מת תחת ידו. הרי זה אינו גולה. ארבעים יכנו. על גבו ולא על הקדקד. יכנו. ולא על כסותו. רצועה של עגל היתה כפולה אחת לשתים ושתים לארבעה ידה טפח ורחבה פי שנים ושתי רצועות עולות ויורדות בה. ושל חמור היו הרצועות. יבוא מי שמכיר אבוס בעליו וכו'. והלכתא דא במסכת מכות בפרק אלו הן חלוקין. ונקלה אחיך לעיניך. מיכן אמרו נתקלקל בין ברעי בין במים פוטרין אותו. דבר אחר ונקלה אחיך לעיניך. מיכן אמרו כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתן. שנאמר ונקלה אחיך לעיניך. עד עתה היה קורא אותו רשע משלקה קראהו אחיך:

פסוק ד

פס'. לא תחסם שור בדישו. לימד על חייבי לאוין שהן במלקות שנאמר ארבעים יכנו וסמיך ליה לא תחסם שור. לא תחסם שור. אבל אתה חוסם את האדם. בדישו. אחד דייש ואחד שאר עבודות. ולמה נאמר דיש אמר ר' יוסי ברבי יהודה מה דייש דבר שהוא עושה בידו וברגלו ובגופו אף כל דבר כיוצא בו הוא בלא תחסום:

פסוק ה

פס'. כי ישבו אחים. מיכן אמרו יבמה שנפלה לידי מוכה שחין אין חומסין אותה שנאמר לא תחסום וסמיך ליה כי ישבו אחים. כי ישבו אחים פרט לאחיו שלא היה בעולמו. כגון שני אחים ומת אחד מהם ובן אין לו. ואח"כ נולד להם אח מפורש ביבמות. אחים. נאמר כאן אחים ונאמר בבני יעקב אחים שנא' (בראשית מ"ב:י"ג) שנים עשר אחים אנחנו מה

להלן אחים מן האב אף כאן אחים מן האב (יחדו בעולם אחד פרט לאחיו שלא היה בעולמו). ומת אחד מהם. ואפילו הן מרובין. ובן אין לו. אין לי אלא בן בן הבן ובת הבן ובן הבת מניין תלמוד לומר אין לו מכל מקום. עיין עליו. חוץ ממי שיש לו מן השפחה ומן הכנענית שהבן הולך אחריהם. לא תהיה אשת המת החוצה. להביא את הארוסה. לאיש זר. הנותן גט ליבמתו פסלה לעצמו ופסלה לכל האחים. העושה מאמר ביבמתו קנאה לעצמו ופסלה לכל האחים. רצה להניחנה צריכה הימנו גט למאמרו וחליצה לזיקתו. יבמה יבא עליה. מלמד שאינה נקנית אלא בביאה. ולקחה לו לאשה. מלמד שאם רצה לגרשה צריכה ממנו גט. ואינו נותן גט עד שיגדיל עד שיביא שתי שערות. ויבמה. על כרחה. נאמר כאן יבום ונאמר בתמר יבום מה להלן אשת אחיו אף כאן אשת אחיו:

פסוק ו

פס'. והיה הבכור אשר תלד. ואם אינה יולדת מהו אשר תלד. אלא הבכור זה היבם. מלמד שהיבום מצוה בגדול ליבם. לא רצה הולכים על כל האחים. הבכור אשר תלד. אם מת זה היבם הגדול שבאחים. יקום על שם אחיו המת. יקום לנחלה. ולא ימחה שמו מישראל, פרט לסריס שכבר הוא מחוי:

פסוק ז

פס'. ואם לא יחפוץ האיש. הרשות בידו. ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים. מצוה בבית דין שיהו בגובהה של עיר. ושידע בית דין זקנים. ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם. נאמר כאן שם ונאמר להלן שם מה להלן זרע אף כאן זרע. בישראל. ולא בגוים:

פסוק ח

פס'. וקראו לו זקני עירו. מצוה בזקנים. מלמד שהיבמה הולכת אחר היבם להתירה. ודברו אליו. דברים ההגונים לו. שאם היה הוא ילד והיא זקנה. הוא זקן והיא ילדה. אומר לו כלך אצל שכמותך ולא תכניס קטטה לתוך ביתך. ועמד ואמר. בעמידה. לא חפצתי לקחתה. ולא שלא חפץ המקום:

פסוק ט

פס'. ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים. לפני הזקנים מתייחדת עמו ולא חוץ מן הזקנים. וחלצה נעלו מעל רגלו. שהוא כמדת רגלו. פרט לגדול שאינו יכול להלך בו. ובקטן שאינו חופה את רוב הרגל ושאין לו עקב שהוא פסול. מעל רגלו. רגלו הימנית. מעל רגלו ולא מעל דמעל. מיכן אמרו מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה. וירקה בפניו. ולא בפניו ממש. שנאמר לעיני הזקנים. רוק הנראה לדיינים, ירקה דם. אם יש בה לחלוחית רוק יצאת. וענתה ואמרה. נאמר כאן ענייה ונאמר להלן ענייה. (שמות י״ט:י״ט) והאלהים

יעננו בקול. מה להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש. ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו. רבי אליעזר אומר אשר לא יבנה ולא עתיד לבנות:

פסוק י

פס'. ונקרא שמו בישראל. פרט לבית דין של גרים. בית חלוץ הנעל. מצוה לענות כולם חלוץ הנעל. אמר רבי יהודה פעם אחת היינו יושבין לפני רבי טרפון ובאת יבמה לחלוץ ואמר לנו ענו כולכם חלוץ הנעל חלוץ הנעל חלוץ הנעל. תנו רבנן מצות חליצה בשלשה שיודעין להקרות. תנו רבנן חליצה מוטעת כשרה כגון שאומר לו חלוץ לה בכך אתה כונסה. גט מוטעה פסול. חליצה מעושה פסולה. גט מעושה כשר ובלבד כדין:

סידור חליצה. ברישא צריך למיקבע בית דין דוכתא ביממא ועבדין סנדלא דאית ליה עקב ושנאצי ודלא תפיר בכיתנא ומשוו ליה ברגלא דימינא. ומקרו ליבמה מאן יבמי וגו' בלשון הקדש ומקרו ליבם לא חפצתי לקחתה. וצריך יבם לרחוסי רגליה בארעא ואתיא יבמה ושריא שנאצי דסנדלא ושלפא ליה מרגליה. ושדיא רוקה מפומה. ובתר הכי מקרו לה ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו. ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל. וכל דיתבין תמן ענו בתריה חלוץ הנעל שלשה זימני. וכדכתבינן. גט חליצה צריך לסרגולי למגלתא במסרגלא ולא בדיותא וצריך למיכתב במותב תלתא הוינא ומחתם עליה תלתא ובלבד שיודעין להקרות גט:

גט חליצה. ביום פלוני בירח פלוני דהוא כדין וכדין לבריית עולם במניינא די רגילנא ביה למימני במתא פלו' אנחנא דייני דמקצתנא חתימין לתתא במותב שלשה כחדא הוינא בבי דינא וסליקת קדמנא פלניתא בת פלוני אלמנת פלוני בר פלוני והוי קרבת קדמנא גברא חד דשמיה פלוני בר פלוני וכן אמרת פלוני בר פלוני אחוהי דפלוני דנן מאבוהי הוינא נסיבנא ליה ושכיב. וחיי לרבנן ולכל ישראל שביק. והדין פלוני אחוהי חזי ליבומי יתי בען רבנן אמרו ליה אם צבי ליבומי יבם. ואי לא ליטלע לי קדמיכון רגליה דימינא ואשרי סיניה מעל רגליה. ואירוק באנפוהי. ואשתמודענוהי לפלוני דנן דאחוה דההוא פלוני מותנא מן אבוהי הוא. ואמרנא ליה אם צבית ליבומי יתה יבם ואי לא אטלע לה רגלך דימינא קדמנא ותשרי סינך מעל רגלך ותירוק באנפך אתיב ואמר לית אנא צבי ליבומי יתה מיד אקרינוהי לפלנית דא מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי ואף להדין פלוני הקרינוהי לא חפצתי לקחתה. ואטלע לה רגליה דימינא ושרת מיניה מעילוי רגליה, ורקת באנפוהי רוק דמתחזי לנא מפומה על ארעא. ותוב אקרינוה לפלנית דא ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו. ועוד אקרינוהא. ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל. ואנחנא דייני וכל דהוו יתבין קדמנא ענינא בתריה ואמרנא

חלוץ הנעל תלתא זימני ומדאיתעבד עובדא דיכי קדמנא אשרינוה לפלנית דא למהך להתנסבא לכל מאן די תיצבי ואיניש לא ימחא בידהא מן יומא דנן ולעלם ובעת מיננא פלוניתא דא גיטא דחליצותא וכתבנא וחתמנא ויהבנא לה להוי לה לזכו כדת משה וישראל. וחתמי עליה תלת סהדי ולא בעיא לאמתוני בתר חליצה תלתא ירחי אלא שריא לאלתר. נחזור לענין:

פסוק יא

פס'. כי ינצו אנשים, אין שלום יוצא מתחת מצותא. יחדו. איש ואחיו. וקרבה אשת האחד להציל את אישה. פרט לאשת שליח בית דין. ושלחה ידה והחזיקה במבושיו. מגיד שאינה חייבת על הבושת עד שתתכוין שנאמר והחזיקה. במבושיו. כדומה למבושיו להביא כל דבר שיש לו סכנת נפשות:

פסוק יב

פס'. וקצותה את כפה. אם יכול להצילו בכפה הרי טוב ואם לאו לא תחוס עינך. כדרך שאמר לו יואב לאבנר היה לך להצילו באחד מאיבריו אמר לא יכילית אפילו בדופן חמישית כוונת ליה באחד מאיבריו לא יכלת ליה:

פסוק יג

פס'. לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן. יכול לא יהא לך ליטרא וחצי ליטרא ורביע ת"ל גדולה וקטנה. המכחשת זו את זו. שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה. אמר רבי יוסי ברבי אסי אם קיימת מוטב ואם לאו לא יהיה לך:

פסוק יד

פס'. לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה. יכול לא יעשה חצי איפה ורביע תלמוד לומר גדולה וקטנה. גדולה שהיא מכחשת את הקטנה. שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה:

פסוק טו

פס'. אבן שלמה וצדק. בזכות אבן שלימה וצדק. יהיה לך ממון הרבה. איפה שלמה וצדק יהיה לך. שלא ימחוק במקום שגודשין ולא יגדוש במקום שמוחקין להוסיף על הדמים או לפחות מן הדמים. למען יאריכו ימיך. ומה אם על דבר קל שאין בו חסרון כיס על כך אמרה תורה למען יאריכו ימיך שאר מצות שיש בהן חסרון כיס ועינוי נפש וטורח הגוף על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו:

פסוק טז

פס'. כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול. אפילו אחת מכל אלה קרוי עול שנוי משוקץ ומתועב וחרם, מיכן אמר אין מערבין פירות בפירות אפילו חדשים בחדשים וכולי. בבבא מציעא:

פסוק יז

פס'. זכור את אשר עשה לך עמלק. זכור. בפה אל (תזכרו) בלב. בדרך בצאתכם ממצרים. בשעת טירופכם. למה נסמכה פרשת עמלק לפרשת מדות שכל זמן שישראל עושין רצון המקום אין אומה שולטת בהם. באו לשנות מן המצות אויבים שולטין עליהם. ואין לך אומה אוהבת עול יתר מעמלק:

פסוק יח

פס'. אשר קרך. שנזדמן לך לנקום נקמת אבי אביו. דכתיב (בראשית כ"ז:מ"א)וישטם עשו את יעקב. אמר בא עת לנקום נקמת זקננו. בדרך. בשעת הטירוף. דבר אחר קרך. הקירך בעיני האומות שכיון שיצאו ישראל ממצרים שמעו עמים ירגזון. וכיון שבא עמלק להלחם בישראל הקירם בפני הכל. משל לאמבטי רותחת וכו'. ויזנב בך כל הנחשלים אחריך. מלמד שלא היו הורגין אלא בני אדם שהיו נמשכין מדרכי המקום ונחשלו מתחת כנפי השכינה. ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים. ולהלן הוא אומר (שמות י"ז:ח') וילחם עם ישראל ברפידים. על עסק רפידים. שרפו ידיהם מן המצות:

פסוק יט

פס'. והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך. שלא תאגוד עליך אגודה. מיכן אמרו שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ. להעמיד להם מלך. ולהכרית זרעו של עמלק. ולבנות להם בית הבחירה וכו'. וכן הוא אומר (שמואל א ט"ו:ב') פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל וגו'. בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה לרשתה. מה שתירש אתה תכבוש. תמחה את זכר עמלק. ולהלן הוא אומר (שמות י"ז:י"ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק. שלא יאמרו שור זה של עמלק גמל זה של עמלק. ואומר (שם) כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור. זה לעתיד לבוא כשהוא בא עם עשרה משפחות שאמר דוד עליהן (תהלים פג) אלהים אל דמי לך וגו' (שם) אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור נלוה עמם היו זרוע לבני לוט סלה עשה להם כמדין כסיסרא כיבין בנחל קישון (שם) וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליון על כל הארץ:

פרק כו

פסוק א

כתוב גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה (תהלים פה):

אמר טוביהו בר' אליעזר זצ"ל על שראו בני קרח כח הגשמים שהם טובים לישראל בקשו עליהן רחמים שנאמר (שם) רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב. ואומר (שם) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה ללמדך שגדול יום הגשמים כיום קיבוץ גליות שהקישום בני קרח במזמור אחד. אמת מארץ תצמח,

זו תורה שנאמר (שם קיט). צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת. וצדק משמים נשקף אלו הגשמים. כענין שנאמר (ישעיהו מ"ה:ח') הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו. נם ה' יתן הטוב. אלו הגשמים שבזמן שישראל עוסקין בתורה שנקראת טוב שנא' (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. גם ה' יתן הטוב. הם העוסקים בטוב גם הקדוש ברוך הוא שולח בהם הטוב מדה כנגד מדה. ומנין שהגשמים נקראו טוב שנאמר (דברים כ"ח:י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך. וכן אמר ירמיהו (ירמיהו ה':כ"ה) עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם. אבל בזמן שעוסקים בתורה ובמצות שולח להם גשמי ברכה והתבואה מתברכת להם שנאמר גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה. בזמן (שם) שצדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. ולפיכך אמר הקב"ה לישראל להביא ביכורי אדמתם מראשית כל פרי האדמה כדי לברך להם פרי אדמתם ממה שאמור בענין דכתיב והיה כי תבוא אל הארץ. והיה מיד. כי תבוא אל הארץ עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תיכנס לארץ. אשר ה' אלהיך נותן לך (מה שתירש תכבוש). וירשתה וישבת בה. מה שתירש תשב בה:

פסוק ב

פס'. ולקחת מראשית כל פרי האדמה. יכול כל הפירות יהו חייבין בביכורים תלמוד לומר מראשית. ולא כל ראשית. נאמר הכא ביכורי יחיד ונאמר להלן ביכורי צבור מה בכורי צבור שנאמר להלן חטים ושעורים משבעת המינים אף ביכורי יחיד האמור כאן חטים ושעורים משבעת המינים. ומנין לרבות שאר המינים תלמוד לומר (שמות כ"ג:י"ט) ראשית בכורי אדמתך. יכול מבכורי הכל לכן אמרו רבותינו ז"ל נאמר התם ביכורי צבור ונאמר הכא ביכורי יחיד. מה אלו משבעת המינים. חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון זית שמן ודבש. אף כאן זית. זית אגורי ששמנו אגור בתוכו, ודבש זה דבש תמרים. מראשית. אפי' אשכל אחד אפילו גרגיר אחד. כל פרי. פרי אתה מביא ביכורים. אי אתה מביא יין ושמן ביכורים. האדמה. פרט לעריסין ולחבורות ולסיקריקון שאין מביאין שנאמר בכורי אדמתך. תנן התם כיצד מפרישין ביכורים. וכל הענין במסכת ביכורים בסוף סדר זרעים. אשר ה' אלהיך נותן לך. פרט לנוטע בתוך שאינו שלו ומבריך בתוך של יחיד או בתוך של רבים. דבעינן מיוחדים וליכא. ושמת בטנא. מלמד שטעונין כלי כדתנן העשירים מביאין את ביכוריהן בקלתות של כסף העניים מביאין אותן בכלי נצרים של ערבה קלופה. הכלים והביכורים ניתנין לכהנים. מיכן אמר רבי בתר עניא

אזלא עניותא שהרי סלי העניים ניתנין לכהנים וקלתות של עשירים מחזירין אותן עמהן. והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן וגו'. זה שילה ובית העולמים:

פסוק ג

פס'. ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם. כהן שהוא כשר. ואמרת אליו שאינך כפוי טובה. הגדתי היום לה' אלהיך. פעם אחת אתה קורא בשנה ואין אתה קורא שני פעמים בשנה. כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו. פרט לגרים. לתת לנו. פרט לעבדים:

פסוק ד

פס'. ולקח הכהן הטנא מידך. מלמד שטעונין תנופה דברי רבי אליעזר בן יעקב. והניחו לפני ה' אלהיך. כל זמן שיש מזבח יש ביכורים נטמאו בעזרה מניח ואינו קורא:

פסוק ה

פס'. וענית ואמרת. נאמר כאן ענייה ונאמר להלן ענייה. מה להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש ארמי אובד אבי. העלה הכתוב על לבן הארמי כאילו הוא האבידו ליעקב אבינו מלמד שביקש לעשות ולא עשה. וכן הוא אומר (בראשית ל"א:מ"ב) לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתני את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים וגומר. וירד מצרימה,. אנוס על כרחו ע"פ הדבור שנאמר לאברהם אבינו (בראשית ט"ו:י"ג) כי גר יהיה זרעך בארץ. ויגר שם. מלמד שלא ירד יעקב להשתקע אלא לגור שנאמר (שם מז) ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען וגו'. במתי מעט. כענין שנא' (דברים י':כ"ב) בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. ויהי שם לגוי. מלמד שהיו ישראל מצויינים שם. פירוש שהיו נכתבין בפלטין של יוסף להטריפם לחם לפי הטף שנאמר (בראשית מ"ז:י"ב) ויכלכל יוסף את אחיו ואת כל בית אביו וגו' וכיון שהתחילו להיות פרים ורבים במאד מאד פסקו מהם המזונות והתחילו להתחכם בהם שנאמר (שמות א':ז') ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד. דבר אחר ויהי שם לגוי. מלמד שהיו ישראל מצויינים שם. שהיה מלבושם ומאכלם ולשונם משונים מן המצריים. מסומנין היו וידועין שהם גוי לבדם חלוק מן המצריים:

פסוק ו

פס'. וירעו אותנו המצרים. כמה שנאמר (שם) הבה נתחכמה לו פן ירבה. ויענונו. כמה שנאמר (שם) וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם:

פס'. ויתנו עלינו עבודה קשה. כמו שנאמר (שם) ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. שהיו מחליפין עבודת האנשים לנשים ושל נשים לאנשים:

פסוק ז

פס'. ונצעק אל ה'. כמו שנאמר (שם ב) ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה:

פס'. וישמע ה' את קולנו. כמו שנאמר (שם) וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק וגו'. וירא את ענינו. זו פרישות דרך ארץ כמה שנאמר (שם) וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. ואת עמלנו. אלו הבנים שנאמר (שם א) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו'. ואת לחצנו. זה הדחק שנאמר (שם ג) וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם:

פסוק ח

פס'. ויוציאנו ה' אלהינו ממצרים. בכבודו ובעצמו. ביד חזקה. זה הדבר שנא' (שם ט) הנה יד ה' הויה במקנך. ובזרוע נטויה. זו החרב שנאמר (דברי הימים א כ"א:ט"ז) וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים. ויליף נטויה מנטויה. ובמורא גדול. זה גילוי השכינה שנא' (דברים ד':ל"ד) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי וגו'. ובאותות. זה המטה שנאמר (שמות ד':י"ז) ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות. ובמופתים זה הדם שנאמר (יואל ג':ג') ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותימרות עשן. ד"א ביד חזקה שתים. ובזרוע נטויה שתים. ובמורא גדול שתים. ובאותות שתים ובמופתים שתים אלו עשר המכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים. רבי יהודה היה נותן בהם סימן דצ"ך עד"ש באח"ב:

פסוק ט

פס'. ויביאנו אל המקום הזה. זה בית המקדש. ויתן לנו את הארץ. זו ארץ ישראל. ארץ זבת חלב ודבש. מיכן רבי יוסי הגלילי אומר אין מביאין ביכורים מעבר לירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש:

פסוק י

פס'. ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה. ועתה מיד. הנה. בשמחה. וכן הוא אומר (שמות ד':י"ד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. הבאתי משלי. את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה'. מיכן אמרו האפוטרופין והעבד והשליח והאשה והטומטום והאנדרוגינוס מביאים ואין קורין שאינו יכול לומר אשר נתתה לי. והנחתו. מלמד שטעון הנחה שתי פעמים אחת בשעת קריאה ואחת בשעת השתחויה:

פסוק יא

פס'. ושמחת בכל הטוב. בכל מיני שמחות. בכל הטוב זה השיר. אשר נתן לך ה' אלהיך ולביתך, מלמד שאדם מביא ביכורים מנכסי אשתו וקורא. אתה והלוי והגר אשר

בקרבך. מיכן אמרו ישראל ממזרין (מותרין) אבל לא גרים ועבדים משוחררין שאין להם חלק בארץ:

פסוק יב

פס'. כי תכלה לעשר. יכול בחנוכה שהוא סוף האסיף תלמוד לומר (דברים י״ד:כ״ח) מקצה שלש שנים. נאמר כאן קץ ונאמר להלן (שם לח) מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה. מה קץ האמור להלן רגל אף כאן רגל ולא חנוכה. אי מה להלן קץ הוא חג הסוכות אף כאן חג הסוכות. תלמוד לומר כי תכלה. אי זהו רגל שבו כלין המעשרות הוי אומר זה פסח. (כא) מיכן אמרו ערב יום טוב הראשון של שנה רביעית ושל שביעית היה הביעור כענין שמפורש בענין מקצה שלוש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר. שנה שחייבת במעשר. יצאת שביעית שאינה חייבת במעשר. הא כיצד שנה ראשונה מעשר ראשון ומעשר שני מעשר ראשון מן הגורן ומעשר שני מן האוצר וכן בשנה השניה. בשלישית מעשר ראשון ומעשר עני. ומעשר שני יבטל. שנאמר בשנה השלישית שנת המעשר. שנה שאין בה אלא מעשר אחד מן המעשרות הנוהגות בשתי השנים שלפניו. וכן כזה הדרך ברביעית ובחמישית ובששית שנת המעשר של עניים. ובשביעית היא שנת הביעור. ונתתה ללוי לגר שתתן לכל אחד ואחד חלקו. ואכלו בשעריך ושבעו. תן להם כדי שבעם. מיכן אמרו שאין פוחתין לעני בגורן מחצי קב חטים או קב שעורים. בשעריך. מלמד שאין מוציאין אותו חוצה לארץ. אמרו משפחת בית עבלטת היתה בירושלים ונתנו להם חכמים שש מאות ככר זהב. שלא רצו להוציאם חוץ לירושלים:

פסוק יג

פס'. ואמרת (בלשון הקדש).לפני ה' אלהיך. זה וידוי מעשר. (כד) בערתי הקדש מן הבית זה מעשר שני ונטע רבעי. וגם נתתיו ללוי. זו תרומה ותרומת מעשר. לגר ליתום ולאלמנה. זה מעשר עני ולקט שכחה ופיאה. מן הבית. זו חלה. דבר אחר מן הבית כיון שהפרשתו מן הבית אין אתה זקוק לו לכל דבר. ככל מצותך אשר צויתני לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי. לא נתתיו. למי שאינו ראוי. דבר אחר לא עברתי ממצותיך. ולא הפרשתי ממין על שאינו מינו ולא מן התלוש על המחובר ולא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש דכתיב (במדבר י״ח:ל״ב) ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו מניה וביה. ולא שכחתי, לא שכחתי מלברכך ומלהזכיר שמך עליו:

פסוק יד

פס'. לא אכלתי באוני ממנו. הא אם אכל אינו יכול להתודות. ולא בערתי ממנו בטמא. לא שאני טמא והוא טהור. ולא שאני טהור והוא טמא. ולא נתתי ממנו למת. לא לקחתי

ממנו ארון ותכריכין למת. דברי רבי אליעזר. שמעתי בקול ה' אלהי. והבאתיו אל בית הבחירה. עשיתי בכל אשר צויתני. שמחתי ושימחתי בו:

פסוק טו

פס'. השקיפה ממעון קדשך מן השמים. עשינו מה שגזרת עלינו עשה עמנו מה שהבטחתנו. השקיפה ממעון קדשך:

פסוק טז

פס'. היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות. מלמד שבכל יום ויום ראוי שתהא תורה חביבה עליך כיום שניתנה מהר סיני. את החוקים האלה ואת המשפטים ושמרת ועשית. אם תשמרם בלבבך סופך שאתה עושה בכל לבבך ובכל נפשך מאהבה וחיבה:

פסוק יז

פס'. את ה' האמרת היום. לשון האמרת מלשון (ישעיהו י"ז:ו') שנים שלשה גרגרים בראש אמיר. וכן מתרגמינן הטבת יומא דין. האמירך היום. אמר הקב"ה אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר (דברים י') שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. שנאמר (דברי הימים א י"ז:כ"א) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ לכך נאמר וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה. ולשמור כל מצותיו. שתהא חביבה עליך מצוה קלה כמצוה חמורה:

פסוק יט

פס'. ולתתך עליון. עליון בתורה עליון במצות. כענין שנאמר (דברים ד':ח') ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים. עליון. כמו שנאמר (שם כח) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. על כל הגוים אשר עשה. כענין שנאמר (ישעיהו מ"א:ד') מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. לתהלה. כענין שנאמר (דברים י':כ"א) הוא תהלתך והוא אלהיך. ולשם. דכתיב (שם כח) כי שם ה' נקרא עליך. ואומר (יחזקאל ט"ז:י"ד) ויצא לך שם בגוים ביפיך כי כליל הוא בהררי. ולתפארת. דכתיב (ישעיהו כ"ח:ה') ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו. ולהיותך עם קדוש לה' אלהיך וגו':

פרק כז

פסוק א

פס'. ויצו משה וזקני ישראל. אלו שבעים זקנים. מלמד שהמצות נאמרות על ידי משה ושבעים זקנים. את העם לאמר. להזהיר לדורות. שמור את כל המצוה. בין קלה בין חמורה. אשר אנכי מצוה אתכם היום. שיהו חביבין עליכם בכל יום ויום כיום מתן תורה:

פסוק ב

פס'. והיה. לשון שמחה. ביום אשר תעברו את הירדן. זה עשרה בניסן. אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך. מלמד שלא נתקדשה ארץ בני גד ובני ראובן עם ארץ תשעת המטות. והקמות לך אבנים גדולות. רבי יהודה אומר אבא חלפתא ואלעזר בן מתתיה וחנניה בן חכינאי עמדו על אותן האבנים ושיערום וכל אחת ואחת משאו ארבעים סאה:

פס'. ושדת אותם בשיד. וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך. ת"ר כיצד כתבו ישראל את התורה רבי יהודה אומר על גבי אבנים כתבוה שנא' וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב. ואחר כך סדו אותם בסיד אמר לו רבי שמעון לדבריך היאך למדו אומות העולם תורה אמר להם בינה יתירה נתן בהם הקב"ה ושיגרו נוטרין שלהם וקלפו את הסיד והעתיקוה. ועל דבר זה נחתם גזר דינם של אומות לבאר שחת. דכתיב (ישעיהו ל"ג:י"ב) והיו עמים משרפות שיד על עסקי סיד. שהיה להם ללמוד ולא למדו. למען אשר תבא אל הארץ. אם אתה עושה כל מה שבענין אתה בא. כאשר דבר ה' אלהיך לך. והיכן דיבר (דברים ס) כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה:

פסוק ד

פס'. והיה בעברכם את הירדן תקימו. בוא וראה כמה נסים נעשו באותו היום. עברו ישראל את הירדן. ובאו להר גרזים ולהר עיבל יותר מששים מיל. ואין כל בריה יכולה לעמוד. וכל מי שהיה עומד בפניהם מיד נתרז שנאמר (שמות כ"ג:כ"ז) את אימתי אשלח לפניך (בפניהם) וגו'. ואח"כ הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את התורה בשבעים לשון שנאמר (דברים כו) באר היטב והעלו עולות ושלמים ואכלו ושתו ושמחו ובירכו וקיללו וקפלו את האבנים והלכו ולנו במקומן שנאמר (יהושע ד':ג') והעברתם אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה:

פסוק ה

פס'. ובנית שם מזבח לה' אלהיך. זה שבנה יהושע. מזבח אבנים. אלו שהוציאוהו מן הירדן דכתיב (שם ה) ואת שתים עשרה האבנים האלה אשר לקחו מן הירדן הקים יהושע בגלגל. לא תניף עליהם ברזל. שנא' (שמות כ':כ"ב) ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית:

פסוק ו

פס'. אבנים שלמות תבנה. הא כיצד מראה היה לשמיר בדיו והאבנים מתבקעות כתאנה זו שמתבקעת ואינה חסרה כלום:

פסוק ז

פס'. וזבחת שלמים וגו'. וכתבת עליהן וגו':

פסוק ט
פס'. וידבר משה והכהנים הלוים אל כל ישראל, מלמד שהפרשה נאמרה במעמד כל ישראל. הסכת. הס ואח"כ כתת. מיכן אמרו לעולם ילמוד אדם תורתו ואחר כך יהגה. כענין שנאמר (תהילים א':ב') כי אם בתורת ה' חפצו. והדר (שם) ובתורת יהגה יומם ולילה. הסבת לשון האזנה. היום הזה נהיית לעם. שיהא אדם שמח לשמוע דברי תורה כאילו ביום שקיבלו אבותינו מהר סיני:

פסוק י
פס'. ושמעת בקול ה' אלהיך. מלמד שהשמיעה מביאה לידי עשייה:

פסוק יא
פס'. ויצו משה את הלוים ביום ההוא. יום שכתבו התורה:

פסוק יב
פס'. אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים. כנגד הר גרזים שמעון ולוי ויהודה וישכר ויוסף ובנימין. תנן התם ברכות וקללות כיצד כיון שעברו ישראל את הירדן ובאו להר גרזים ולהר עיבל שבשומרון שבצד שכם שאצל אילוני מורה ששה שבטים עלו לראש הר גרזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל והכהנים והלוים והארון עומדים למטה באמצע. והכהנים מקיפין את הארון והלוים את הכהנים וכל ישראל מיכן ומיכן שנאמר (יהושע ח':ל"ג) וכל ישראל וזקניו ושוטרים ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלוים נושאי ארון ברית ה' כגר כאזרח חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול הר עיבל כאשר צוה משה עבד ה' לברך את העם ישראל בראשונה:

פסוק יג
פס'. ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר וזבולון דן ונפתלי. ראובן ממונה על הקללה תחלה ללמדך שמה שאמר הכתוב (בראשית ל"ה:כ"ב) וילך ראובן וישכב את בלהה לא היה שכיבה ממש. שהרי עתיד היה שבטו לעמוד ולומר ארור שוכב עם אשת אביו. אלא כמו שאמרו רבותינו ז"ל שבלבל מצעה. הפכו פניהם כלפי הר גרזים ופתחו בברכה. ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה. ולא שם בסתר. והיו אלו ואלו עונין אמן:

פסוק יד
פס'. וענו הלוים. בלשון הקדש כתיב כאן קול רם וכתיב התם (שמות י"ט:י"ט) והאלהים יעננו בקול:

פסוק טו
פס'. ארור האיש. הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה אלו ואלו עונין אמן. עד שגומרין ברכות וקללות. תניא רבי אליעזר בן יעקב

אומר אי אפשר לומר למטה לוי. שכבר נאמר למעלה. דבתיב אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים [וגו'] שמעון ולוי ויהודה. הא כיצד זקני כהונה ולוייה למטה והשאר למעלה. רבי יאשיהו אומר הראוי לשרות למטה והשאר למעלה. תנו רבנן ברוך בכלל ברוך בפרט. ארור בכלל ארור בפרט ללמוד וללמד לשמור ולעשות. שנאמר (דברים כ"ח:ס"ט) אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה. פירוש ברוך בכלל ברוך אשר יקים את כל דברי התורה הזאת לעשות. ברוך בפרט. אשר לא יעשה פסל ומסכה וישמור שלא יעשה פסל ומסכה, ללמד ברוך אשר לא יעשה פסל ומסכה וישמור שלא יעשה. וכן על כל מצוה ומצוה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ארור בכלל אשר לא יקים וגו'. אשר לא ילמוד להקים את כל דברי התורה הזאת ארור בפרט ארור האיש אשר ילמוד לעשות פסל ומסכה וכן כל מצוה ומצוה לכל אחד ואחד מישראל לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים. דרש יהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש כל הפרשה כולה אלו י"ב ארורי ארור לא נאמרה אלא בנואף ובנואפת. פירוש ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה. וכי עובד ע"ז בארור סגי ליה אלא זה הבא על הערוה והוליד ממנה בן והולך אותו הבן לבין אומות העולם ועובד ע"ז. אמר הקב"ה ארורים אביו ואמו של זה שכך גרמו לו. מקלה אביו מתוך שאמו זינתה אינו יודע מי הוא אביו והוא מקלה אותו ואמו משלכת אותו והוא נקרא אסופי. ואינו מכיר לא אב ולא אם. ומפרש הוא ומקללם ואינו יודע שהם הוריו. מסיג גבול רעהו. היא אשת איש. משגה עור בדרך. שהנואף משגה את האשה להתעותה מן הדרך. מטה משפט גר יתום ואלמנה. שגורם לבניו להיות גרים ויתומים ולאשתו להיות אלמנה. שוכב עם אשת אביו. שמתוך שבא על הערוה אותו הבן הולך ובא על אשת אביו ואינו יודע שהיא אשת אביו. שוכב עם כל בהמה. שהזונה מעשיה מעשה הבהמה. שוכב עם אחותו. הנואף מוליד בן במקום אחד ובת במקום אחר והוא לוקחה בחזקת שאינה אחותו. שוכב עם חותנתו הלוקח אסופית שנאספת מן השוק ומתה, ונושא את חותנתו ואינו יודע שהיא חותנתו. מכה רעהו בסתר. זה הבא על אשת רעהו בסתר. לוקה שוחד. שנהנה מן העברה. אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. שאמרה לא תנאף. הרי לך כל הפרשה בנואף ונואפת. ואעפ"כ פשטן של פסוקים אבות העריות הן לכך נאמר בכלל ופרט. תנו רבנן ונתת את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל. שידע הברכות קודמות לקללות. וכשם שהן עונין אמן על הברכה כך היו עונין על הקללה:

פסוק טז

פס'. ארור מקלה אביו ואמו. ארבע מיתות נמסרו לבית דין סקילה שריפה הרג וחנק. וכרת ומלקות. (כרת) בידי שמים. ומלקות בידי אדם. כשאתה מעיין בפרשה אתה מוצא את כולם. אשר יעשה פסל ומסכה. עובד ע"ז דינו בסקילה. ושם בסתר. שעשה לה דברים בסתר. מקלה אביו ואמו. בחנק. משיג גבול רעהו. נקרא רשע. משגה עור. לוקה. מטה משפט גר יתום ואלמנה (בסקילה). וכן כל שוכב עם בהמה שוכב עם אחותו בכרת. שוכב עם חותנתו. בשריפה. דכתיב (ויקרא כ':י"ד) באש ישרפו אותו ואתהן. מכה רעהו. בסייף. לוקח שוחד. דינו בידי שמים לכך נאמרו אלו שהן אבות היסורין:

פרק כח

פסוק א

פס'. והיה אם שמוע תשמע. אם שמעת קימעא סופך שתשמע ברכה הרבה. לשמור לעשות. לא תהא למד תורה אלא על מנת לעשות. ונתנך ה' אלהיך עליון. אם שמרת ועשית סוף הקב"ה ליתנך עליון:

פסוק ב

פס'. ובאו עליך כל הברכות האלה. קבל עליך. והברכות מאליהן באות. והשיגוך כי תשמע בקול ה' אלהיך. על מנת שתשמע. הברכות עליך באות:

פסוק ג

פס'. ברוך אתה בעיר. שיהא ביתך סמוך לבית הכנסת. וברוך אתה בשדה. שיהיו נכסיך קרובים לעיר. ברוך אתה בעיר. שלא יזיק עין הרע. וברוך אתה בשדה. שלא יזיקוך חית השדה כענין שנאמר (איוב ה':כ"ב) לשוד ולכפן תשחק ומחית הארץ אל תירא. דבר אחר ברוך אתה בעיר. במעשה העיר. וברוך אתה בשדה. בעבודת השדה:

פסוק ד

פס'. ברוך פרי בטנך. שלא יצא ממך רשע שלא יקללוך על ידי מעשיו. ופרי אדמתך. שיהו נזרעים ונצמחים ולא יהיה בהם זרע סרק. ופרי בהמתך. שלא יהו בהם טריפות ונבלות ומפילות נפלים. שגר אלפיך. מה שהפרות מבכירות. ועשתרות צאנך. אלו רובי הצאן כענין שנאמר (בראשית יד) עשתרות קרנים. שהם גדולים מקום שאין החמה זורחת שם כי לא תהא חמה זורחת בתוך עדריך מרוב הצאן. ד"א שמעשירות בעליהן:

פסוק ה

פס'. ברוך טנאך. שלא יחסרו כליך מן המזון. ומשארתך. שתהא אוכל מעט ושבע. וכן הוא אומר (יואל ב':כ"ו) ואכלתם אכול ושבוע:

פסוק ו

פס'. ברוך אתה בבואך. שתהא ביאתך לעולם רגל טוב כענין שנאמר בנח (בראשית ה':כ"ט) זה ינחמנו ממעשנו. וכן בשלמה כתיב (דה"א כ"ב) שלמה שמו שלום יהיה בימיו. וכן בברכת צדיקים כתיב (בראשית ל) ויברך ה' אותך לרגלי. ואומר (שם לט) ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. בעיר. במצות שבעיר שאתה עושה בביתך. וברוך אתה בשדה. על המצות שבשדה לקט ושכחה ופיאה. ברוך טנאך. אלו הביכורים. משארתך. זו חלה. ברוך אתה בעיר. זו ירושלים. ברוך אתה בשדה. זו ציון שנאמר (ירמיהו כ"ו:י"ח) ציון שדה תחרש:

פסוק ז

פס'. יתן ה' את אויבך. כענין שנאמר (שמואל א ז':י') ויתנגפו לפני (בני) ישראל. ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. על ריבוי המעשה ולא ז' ממש:

פסוק ח

פס'. יצו ה' אתך את הברכה באסמיך. יצו לאלתר. באסמיך. מיכן אמרו אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין לא במדוד ולא במנוי. באסמיך. כמו (משלי ג':י') וימלאו אסמיך שבע אלו אוצרות התבואה. ובכל משלח ידך. שתהא ברכה נשלחת בכל יגיע כפים. וברכך בארץ. שתהא זורע קמעא. והארץ מתברכת ומוציאה הרבה. יקימך ה'. יעמידך על קיומך, לעם קדוש. מה הוא קדוש אף אתה קדוש:

פסוק י

פס'. וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך. מי שהוא עבד לשר משרי המלך אינו בחשיבות כמו מי שהוא עבדו של מלך כי מי שהוא עבדו של מלך אפילו השרים יראים מפניו כי עבד מלך מלך. ודרשו רז"ל כי שם ה' נקרא עליך ר' אליעזר הגדול אומר אלו תפלין שבראש שנרשם בהם השי"ן רומזת לשכינה. שהיא מקפת וממלאת לכל העולם ומשפעת כח לארבע חיות שבמרכבה. והרצועה כמין דל"ת רמז לארבע רוחות העולם המתנהגים על ידי השכינה ועל כן הרצועות יורדות ומתפשטות למטה:

פסוק יב

פס'. יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים. יש אוצרות שלג ואוצרות ברד לרשעים שנ' (ירמיהו נ':כ"ה) פתה ה' כלי זעמו וגו'. אבל לישראל אינו מוריד גשמים אלא מאוצר הטוב וכדאיתא בתענית קובה אחת יש בשמים ופלג שמו ומשם גשמים יורדים תחלה לארץ ישראל שנא' (תהלים סה) פלג (אחד) מלא מים. ומתמציתה שותות כל הארצות שנא' (איוב ה':י') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות:

פסוק טז

פס'. והיה אם לא תשמע וגו' ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך. מלא בוא"ו ולא נכתב בברכות מלא ומה שנכתב כאן מלא על שם (תהילים צ"א:ט"ו) עמו אנכי בצרה לרמוז כי ה' שוכן בקרבם ולא יאבדו בגלות ועוד אל תקרי והשיגוך אלא והציגוך כי אותיות זסשר"ץ מתחלפות. וכמו שדרשו ז"ל בקמא דברכות מה מלח ממתקת הבשר אף היסורים ממרקים ומקיימים גופו של אדם וג' מתנות טובות נתנו לישראל וכלם לא נתנו אלא על ידי יסורים. תורה וארץ ישראל ועולם הבא. תורה מנין שנאמר (תהילים צ"ד:י"ב) אשרי הגבר [אשר] תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ארץ ישראל דכתיב (דברים ח':ה') כי כאשר ייסר איש את בנו וגו' וכתיב בתריה (שם) כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, עוה"ב. שנאמר (משלי י) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר:

פסוק כא

פס'. ידבק ה', יכך ה'. ולא אמר אלהים כי הרשעים הופכים מדת רחמים למדת הדין כמו (בראשית י) ויאמר ה' אמחה את האדם. בגרב ובחרס. מין שיצטרך לחרס כדכתיב באיוב (איוב ב) ויקח חרס להתגרד בו. ויתכן לפרש ובחרס לשון שמש כי יפחידם בשמש וג' שמות יש לו שמש חמה חרס. שמש. על שם שהוא עבד משמש את קונו ומתוך מעלת העבד התפרסם מעלת האדון. חמה. על שם החמימות. חרס. על שם שנברא להאיר על הארץ:

פסוק כג

פס'. והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. ובראשונה הוא אומר (ויקרא כ"ו:י"ט) שמיכם כברזל וארצכם כנחושה שהארץ תהא מזיעה כדרך שהנחשת מזיע והיא מרקבת פירותיה. וכאן שמיך נחשת והארץ כברזל שיהיו שמים מזיעין ולא יהיה חורב של אבדון והארץ אינה מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע ואין הפירות מרקיבין:

פסוק כט

פס'. והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה. וכי באפלה הוא ממשש ובמקום אורה אינו ממשש. משל לעור שהיה מהלך בלילה ואבוקה בידו. אומרים לו אבוקה זו בידך למה וכי אתה נהנה ממנה. אמר להם כל זמן שאבוקה זו בידי בני אדם רואים אותי ומצילין אותי מן הפחתים מן הקוצים ומן הברקניות כדאי' במגילה לפיכך אמר כאשר ימשש העור באפלה ואין מי שיציל אותו:

פס'. אשה תארס ובית תבנה וגו'. לפי שדרך בני אדם לבנות בית ואח"כ לוקח (שדה) ואח"כ לוקח אשה כמ"ש בפרשת שופטים (דברים כ':ה') מי האיש אשר בנה בית מי האיש אשר נטע כרם מי האיש אשר ארש אשה. ובקללות רמז שהכל יהיה להם בהפך:

פס'. ואין מושיע. נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו:

פסוק ל
פס'. אשה תארס. אלו ג' דברים שהיו חוזרין עליהן מערכי המלחמה:

פסוק לג
פס'. פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת. אפילו שמעו לא שמעת:

פסוק לו
פס'. יולך ה' אותך ואת מלכך. זה יכניה וצדקיהו ויהויקים:

פסוק לח
פס'. זרע רב תוציא השדה. כי יחסלנו. כי ישלימנו הארבה:

פסוק מז
פס'. תחת אשר לא עבדת את ה'. (ועבדת את אויביך) מרב כל. מרב שלא היית חסר כל דבר. כענין שנאמר (דברים ל"ב:ט"ו) וישמן ישורון ויבעט:

פסוק נט
פס'. והפלה ה' את מכותך. וחליים רעים ונאמנים. רעים בשליחותם ונאמנים בשבועתם. שאין יוצאין מן האדם אלא בזמן שנגזר עליהם שלא יצאו עד יום פלוני ובשעה פלונית:

פסוק סא
פס'. גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב. אלו בנים שאכלו אבותם:

פסוק סג
פס'. והיה כאשר שש ה'. כן ישיש ה' את האומות עליכם:

פסוק סז
פס'. בבקר תאמר מי יתן ערב. שעבר. ובערב תאמר מי יתן בקר. שעבר. מלמד שכל יום ויום קשה משעבר:

פסוק סח
פס'. והשיבך ה' מצרים באניות. בוא וראה עד היכן כח העבירה. שאפילו מצוה שאמר הקב"ה לישראל לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. בשעת הכעס מה כתיב והשיבך ה' מצרים באניות:

פסוק סט
פס'. אלה דברי הברית. גדולים הם היסורים שנכרת עליהן ברית:

פרק כט

פסוק א
פס'. ויקרא משה אל כל ישראל. הקהילם ואמר להם דברי תוכחות:

פסוק ב
פס'. המסות הגדולות. לא מרובכם מכל העמים הצלחתם ולא בכחכם עשיתם חיל:

פסוק ג
פס'. ולא נתן ה' לכם לב לדעת. לאחר ארבעים שנה. לאחר שעשה להם כל הטובות התחיל להוכיחם על הראשונות:

פסוק ד
פס'. ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר. כלומר שלא נחסרתם כלום. ונעלך לא בלתה. כך דרך הפסוק מדבר לישראל בלשון יחיד ובלשון רבים. כענין שנאמר (ישעיה מה) ישראל נושע בה' תשועת עולמים. לא בלתה. ומתרגמינן לא אייחפת כלומר לא נחסרת. להלך יחף כי לא חסרת דבר:

פסוק ה
פס'. לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם. שלא הייתם צריכין להם מפני שהיה להם המן והבאר למען תדעו כי אני ה' אלהיכם:

פסוק ו
פס'. ותבאו אל המקום הזה. הוא ערבות מואב:

פסוק ח
פס'. ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון. ודבר זה כתוב בתורה שנוי בנביאים ומשולש בכתובים. כתוב בתורה דכתיב ושמרתם את דברי הברית הזאת. שנוי בנביאים דכתיב (יהושע א':ח') לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה וגו'. משולש בכתובים דכתיב (תהילים א':ב'-ג') כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח:

פסוק ט
כתוב תאות צדיקים אך טוב תקות רשעים עברה (משלי י"א:כ"ג):
אמר רבי טוביהו ברבי אליעזר ז"ל כל תאות הצדיקים אינה אלא שיהו עוסקין בתורה ובמצות שנאמר תאות צדיקים אך טוב. אך. מיעוט. זה שממעטין בצורכי העולם ואין מתעסקין אלא בתורה שנקראת טוב שנאמר (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. ובמצות דכתיב (דברים ו':י"ח) ועשית הישר והטוב בעיני ה'. ואומר (תהילים ל"ד:ט"ו) סור מרע ועשה טוב. לפיכך משה רבינו מזהיר ומצוה את ישראל ושמרתם את דברי הברית הזאת וגו'. וכתיב בתריה אתם נצבים בשכר שאתם עוסקין בתורה ובמצות אתם קיימין. תקות רשעים עברה. על שהרשעים עוברים את התורה תקותם תהיה עברה כענין שנא' והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית:
אתם נצבים. יש הצבה לטובה ויש הצבה לרעה. לרעה דכתיב (איכה ב':ד') דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ. לטובה דכתיב (תהילים מ"א:י"ג) ואני בתומי תמכת בי ותציבני

לפניך לעולם. כנגד ישראל אמר דוד למקרא זה אמר לפני הקב"ה רבונו של עולמים הבטחת את ישראל עמך שאין כלין לעולם שנא' (ישעיהו ס"ו:כ"ב) כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם. ואומר (מלאכי ג':ו') כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם. לכך נאמר ותציבני לפניך לעולם. כדרך שאמר משה לישראל אתם נצבים היום כלכם אמר להן משה לישראל כל זמן שאתם עושין רצון המקום אתם נצבים וקיימין. ד"א אתם נצבים אמר להם משה לישראל עשה לכם הקב"ה יציבה בעולם שכתב עליכם על כל מצוה ומצוה על כל חוק וחוק על כל דבור ודבור דבר אל בני ישראל אמור אל בני ישראל ואתה תצוה את בני ישראל כדי להזכיר שמכם וזכרונכם לפני לטובה בכל דור ודור. היום. מה היום לא ישבות אף אתם אין נשבתין מן העולם. כלכם. שאין העולם חסר מששים רבוא לפיכך בקש דוד מלך ישראל להיות זכרו קיים לדורי דורות שנאמר (תהילים מ"א:י"ג) ואני בתומי תמכת בי ותציבני לפניך לעולם. וכי מה היה דוד מבקש להיותו קיים לעולם אלא להיות לו זכר בכל דור ודור. זה ספר תהלות דוד הנאמרים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות על שם (שמואל ב כ"ג:א') דוד בן ישי משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל. וכן הוא אומר (תהליס סא) אגורה באהלך עולמים וכי אפשר לו לאדם להיות חי שני עולמים אלא כך אמר שיהו ישראל מתפללים דברי שירי ותהלותי ובאלו אני קיים בעוה"ז ולעוה"ב. שכבר היה מובטח שחלקו עם הצדיקים בגן עדן לכך נאמר אגורה באהלך עולמים. ד"א אתם נצבים. אמר משה לישראל בזמן שאתם בהסכמה אחת. ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם מלמד שהעמיק ואמר להם אם מקיימין אתם את התורה אין כל אומה ולשון יכולה לכם. ד"א העמידם לקבל עליהם את התורה על פי הברית כדי שלא יאמרו אבותינו שמעו מפי הגבורה קולות וברקים וראו ענן כבד לפיכך אמרו (שמות י"ט:ט"ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. אבל אנחנו לא קבלנו. לפיכך הציבם והשביעם והעבירם בברית הראשון. ד"א אתם נצבים. אמר להם משה בואו וראו ואגידה לכם על כמה יציבות התיצבתם. בתהלה על הים כענין (שם יד) התיצבו וראו את ישועת ה'. ואח"כ התיצבתם לקבל את התורה שנאמר (שם יט) ויתיצבו בתחתית ההר. ועתה אתם נצבים. ודעו לכם כי גם המתים וגם דורות העתידות לבוא רוחם ונשמתם נצבות פה. אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם. אשריכם שזכיתם דור נאה זה דור שכלו זכאי שנאמר (שיר השירים ד':ז') כלך יפה רעיתי ומום אין בך. זה דור שבאו לארץ. ראשיכם שבטיכם. ראשיכם אלו ראשי הנשיאים. יהושע ואלעזר וכלב. שבטיכם. אלו הנשיאים

שנתמנו לחלק את הארץ. זקניכם. אלו הסנהדרין שבעים זקנים. ושוטריכם. אלו שרי האלפים ושרי המאות ושרי חמשים ושרי עשרות. כל איש ישראל. מלמד שכלם צדיקים:

פסוק י

פס'. טפכם נשיכם. מלמד שנכרת הברית לישראל והזהיר הגדולים על הקטנים. וגרך. זה גר צדק. מחוטב עצך עד שואב מימיך. אלו הגבעונים כענין שנאמר (יהושע ט':כ"ז) ויתנם יהושע ביום ההוא חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח:

פסוק יא

פס'. לעברך בברית ה' אלהיך. להכניסך. כענין שנאמר (שמות י"ז:ה') עבור לפני העם. ואומר (יחזקאל ט':ד') עבור בתוך העיר בתוך ירושלים. כלומר להביאך בתוך הברית לקבל שכר, ובאלתו. זו שבועה. שנא' (במדבר ה':כ"א) והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה. שאם לא תשמעו תקבלו דינכם:

פסוק יב

פס'. למען הקים אותך היום לו לעם כאשר דבר לך. והיכן דבר, (שמות ו':ז') ולקחתי אתכם לי לעם. וכאשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב. כענין שנא' (בראשית כ"ב:י"ז) בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית [וגו'] כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים. וביצחק כתיב (שם כו) גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. ביעקב כתיב (שם לה) ואת הארץ הזאת אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ומצאנו על דברי של הקב"ה שהוא שבועה שנאמר (ישעיהו נ"ד:ט') כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך. והיכן נשבע (בראשית ט':ט"ו) ולא יהיה עוד המים למבול:

פסוק יג

פס'. ולא אתכם לבדכם. כי את אשר ישנו פה עמנו. אלו המתים. עומד היום לפני ה' אלהינו. אלו החיים. ואת אשר איננו. אלו הדורות העתידים לבוא:

פסוק טו

פס'. כי אתם ידעתם. יש מכם מיוצאי מצרים ויודעים ויש מכם ששמעתם מאבותיכם. את אשר ישבנו בארץ. אשר איחרנו כענין שנאמר (דברים לב) ותשבו בקדש:

פסוק טז

פס'. ותראו את שקוציהם. אלו אלילי מצרים שנאמר (במדבר לג) ובאלהיהם עשה ה' שפטים. עץ ואבן. אלו תועבות הגוים אשר החרמתם אותם:

פסוק יז

פס'. פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט. אחד מרובין ואחד יחיד. פן יש בכם שורש פורה ראש. שמהרהר בלבו לכפור בבוראו ולהוציא דת לעצמו כמו שעשה ירבעם בן נבט שעשה העגל וחטא והחטיא את ישראל ועשה מועדים לישראל (מלכים א י"ב:ל"ג) בחדש אשר בדא מלבו. פורה ראש ולענה. לפי שדברי תורה נמשלו במתוקים שנא' (תהילים י"ט:י"א) ומתוקים מדבש ונופת צופים. וכנגדם אמר על חילופם פורה ראש ולענה:

פסוק יח

פס'. והיה בשמעו. והתברך בלבבו. יברך את עצמו כענין שהיו אומרים דורו של ירמיהו (ירמיהו ה':י"ב) (הלא ה' בקרבנו) לא תבוא עלינו רעה וחרב ורעב לא נראה. כי בשרירות. כענין שנאמר (שם ז) וילכו במועצות בשרירות לבם הרע שמתירו לבו לעשות אותו דבר לשון חכמים שרי מותר. ד"א שרירות לשון חכמים חיזוק כמו שריר וקיים. למען ספות הרוה את הצמאה. להוסיף חטא על חטא. כענין שנאמר (ישעיהו ל':א') למען ספות חטאת על חטאת. הרוה. דבר שעושה בשוגג. את הצמאה. דבר שעושה במזיד והוא חמור מן הראשון כאדם שאוכל נבילות לתיאבון וחוזר ואוכל להכעיס אמר שכן דרכו של יצר הרע היום אומר לו עשה מעט ולמחר מטהו מן הדרך לגמרי. וכן ישעיהו אומר (שם ה) הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה. הוא דומה לחוט של בוכיא. פירוש עכביש ולבסוף דומה לעבות העגלה. לפיכך צריך אדם להרגיז יצר טוב על יצר הרע וכן פירושו של פסוק למען ספות הרוה את הצמאה בזמן שעושה אדם עון בשוגג וחוזר ועושה במזיד נחשב לו השוגג הראשון כמזיד האחרון. שבזמן שמתחרט בו הזדונות נעשות לו כשגגות שנא' (הושע י"ד:ב') כי כשלת בעונך. ואם מתחזק ברשעו שגגות נעשית לו כזדונות שנאמר למען ספות הרוה את הצמאה:

פסוק יט

פס'. לא יאבה ה' סלוח לו. ולהלן הוא אומר (דברים כ"ג:ו') ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם מלמד שאין הקב"ה רוצה לעשות רצון מורדיו. ולענין הצדיקים אינו כן אלא רצון יראיו יעשה. סלוח לו. לו אינו סולח אבל סולח הוא לשבים. כי אז. הוא רשע בעונו ימות. יעשן אף ה' וקנאתו. אלו נקמות ותוכחות שהקב"ה מעורר על הרשעים. באיש ההוא. המזיד, ורבצה בו. כענין שנא' (תהילים ק"ט:י"ח) ותבוא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו. כל האלה הכתובה בספר הזה. זו אלות משנה תורה. ומחה ה' את שמו. שלא יעמידו שמו על הנולדים. מתחת השמים. מתחת מפרס הרקיע כענין שנאמר בעמלק (דברים כ"ה:י"ט) תמחה את זכר עמלק מתחת השמים:

פסוק כ

פס'. והבדילו ה' לרעה. יש הבדלה לשבח כענין שנאמר (שם י) בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי. ואומר (דברי הימים א כ"ג:י"ג) ויבדל אהרן להקדישו וגו'. ויש הבדלה לרעה כענין שנאמר (ישעיה נו) הבדל יבדילני ה' מעל עמו ואומר (עזרא י':ח') והוא יבדל מקהל הגולה. ככל אלות הברית. שיהו בו כל הקללות והוא משונה מכל שבטי ישראל. הכתוב בספר התורה הזה. ספר לשון זכר לכך נאמר הזה:

פסוק כא

פס'. ואמר הדור האחרון. כל אחד ואחד אחרון לשלפניו. והנכרי. אשר יבוא מארץ רחוקה. אלו גרי צדק:

פסוק כב

פס'. גפרית ומלח. כענין סדום. ולא יעלה בה כל עשב. לא עשבי אדם ולא עשבי בהמה. כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים. יו"ד תחת אל"ף צבואים. אשר הפך ה', שנאמר (בראשית י"ט:כ"ד) וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש. ויהפוך את הערים האל. נ"ב שנה לא עבר עוף ביהודה שנא' (ירמיהו ט':ט') מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו. מנין בהמ"ה. ואמרו. אלו הנביאים. ד"א ואמרו. אלו אומות העולם. על אשר עזבו את ברית ה' אשר כרת. זו ברית סיני:

פסוק כה

פס'. וילכו ויעבדו. אין איש עומד בפניהם אלא וילכו ויעבדו. העולם ניתן ביד כל אחד ואחד לעשות מה שלבו חפץ. אלהים אחרים. אחרים שקראום אלהים. וישתחוו להם. והשתחויה בכלל היתה למה יצאת להקיש אליה. מה השתחויה שהיא עבודת פנים וחייבין עליה אף כל שהיא עבודת פנים חייבין עליה. אלהים אשר לא ידעום. מקודם לכן. ולא חלק להם. אבל לאומות העולם חלקם. שנאמר (דברים ד) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים:

פסוק כו

פס'. ויחר אף ה' בארץ ההיא. ארץ משובחת מכל הארצות. להביא עליה את כל הקללה. כדי שיהו שוממין על יד הכנענים היושבין בה. שנאמר (ויקרא כ"ו:ל"ב) והשמותי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם היושבים בה:

פסוק כז

פס'. ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת. אלו ד' כנפות הארץ. אף וחמה וקצף וארץ אחרת. ד"א ארבעה כנגד (יחזקאל י"ד:כ"א) ארבעת שפטי הרעים. כיום הזה. שלא יהא דבר נשכח מן הדורות. כאלו היום נהיה לך יהו

מזכירים אותו מדור דור ומספרים כל אחד ואחד לחבירו. למ"ד וישליכם גדולה משונה מכל למ"ד שבמקרא ללמדך כי אורך הגלות עליהם:

פסוק כח
פס'. הנסתרות לה' אלהינו. אלו קיצי הגלות שהם סתומים וחתומים. כענין שנאמר על ידי דניאל (דניאל י"ב:ד') ואתה דניאל סתום הדברים וחתום הספר עד עת קץ. ואומר (ישעיהו ס"ג:ד') כי יום נקם בלבי אפילו הלב לפה לא גילה. והנגלות. אלו תשובה ומעשים טובים. עד עולם. אפילו בגלותנו. עד עולם. רבותינו אמרו למה נקוד על לנ"ו ולבנינ"ו ועל ע' שבעד מלמד שלא נענשו ישראל על הנסתרות עד שעברו את הירדן. והכי משמע. הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנ"ו ולבנינ"ו נקודים כאלו אינם:

פרק ל

פסוק א
פס'. והיה כי יבואו עליך. עתידין הן לבוא עליך. הברכה והקללה.הברכה קודמת לקללה:

פסוק ב
פס'. ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו. מיכן אמר ר' אלעזר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין:

פסוק ג
פס'. ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך. זה גולה של בבל. ושב וקבצך מכל העמים. זה גלות טיטוס ואספסיאנוס. אשר הפיצך ה' אלהיך שמה, זה טלטול אחר טלטול:

פסוק ד
פס'. אם יהיה נדחך בקצה השמים. להביא אשר באיי הים. משם יקבצך. זה גלות ראשון. ומשם יקחך. זה גלות שני:

פסוק ה
פס'. והביאך ה' אלהיך. זה כיבוש יהושע. וירשתה. זה כיבוש דוד. והיטבך והרבך מאבותיך. שלא יוסיפו לדאבה עוד:

פסוק ו
פס'. ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך. שנא' (יחזקאל ל"ו:כ"ו) והסירותי את לב האבן מבשרכם [וגו'] ועשיתי את אשר (בחקותי) [בחקי] תלכו. למען חייך. דכתיב (ישעיהו ס"ה:כ"ב) כי כימי העץ ימי עמי:

פסוק ז
פס'. ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך. אלו המפורסמים שאויבין בפרהסיא כענין (שמות טו) אמר אויב ארדוף. ועל שונאיך. אלו שבסתר. כענין (ויקרא י"ט:י"ז) לא תשנא את אחיך בלבבך ואומר (דכרים יט) כי יהיה איש שונא לרעהו שהיתה שנאה

טמונה בלבו. אשר רדפוך. אלו שאר האומות שמצטרפין עם בני עשו ובני ישמעאל שנא' (תהלים פג) אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים. גם אשור נלוה עמם:

פסוק ח

פס'. ואתה תשוב. מעצמך. ושמעת בקול ה' והותירך ה' אלהיך, כענין שנאמר (משלי י"ד:כ"ג) בכל עצב יהיה מותר:

פסוק י

פס'. כי תשמע בקול ה' אלהיך לשמור מצותיו וחקותיו. הכתובים לא נאמר אלא הכתובה זו עבודת כוכבים שכל הכופר בה מודה בכל התורה כולה. כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. שאפילו הוא נוטל את נפשך אתה הוי מיחדו. בכל לבבך.ללמד שאין ישראל נגאלין אלא מתוך שכפרו בעבודת כוכבים לעיני כל הגוים להקדיש את השם הנכבד וכה"א (זכריה י"ג:ט') וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב. מלמד שעתידין אומות העולם לומר להן לישראל עזבו את אלהיכם ועבדו את אלהי זר ואם לאו תיהרגו כענין שנאמר (דניאל ז':כ"ה) ויסבר להשניא זמנין ודת, והם אומרים להם (תהילים מ"ד:כ"א) אם שכחנו שם אלהינו וגו'. כי עליך הורגנו כל היום וגו', מה כתיב בתריה עורה למה תישן ה' כי שחה לעפר נפשנו. קומה עזרתה לנו:

פסוק יא

פס'. כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום. אחר ארבעים שנה אמר להן משה לישראל היו יודעין כאלו היום קבלתם אותה מהר סיני שנאמר היום. לא נפלאת היא ממך. אבל נפלאת מאומות העולם שנאמר (תהילים קמ"ז:י"ט) מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל:

פס'. ולא רחוקה היא. אין אתה צריך לפשפש אחריה בארצות הגוים. אמר להם משה לישראל אם מבקש אדם לעמוד על התורה תן דעתך עליה כשם שהפועל הזה נותן דעתו על מלאכתו ואת עומד עליה. וכן אמר ישעיהו (ישעיהו כ"ח:כ"ג-כ"ד) הכל היום יחרוש החורש יפתח וישדד אדמתו. בתחלה הוא עושה תלמים רבים ואחר כך יפתח וישדד אדמתו שהוא עושה תלמים קטנים. (שם) הלא אם שוה פניה והפיץ קצח וכמון יזרק לא כשם שהוא זורע את הקצח הוא זורע את הכמון. יש ארץ שהיא יפה (לקמח) ויש שהיא יפה לשעורים. (שם) ויסרו למשפט עד שאתם עמלין בדרך ארץ עסקו בתורה והם אומרים אלהינו יורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו. אמר להם לא בחרוץ יודש קצח לא כשם שהוא דש את הקצח דש את הכמון לחם יודק לחם צריך שיודק, כי לא לנצח אדוש ידושנו. מהו עושה מביא מוריגים שידוק אותו. אבל הקצח במטה. ומה אם אלו צריכין

דעת כזה. התורה לא כל שכן. לא נפלאת היא ממך. שלא עסקת בה. ולא רחוקה היא. הא אם רחוקה צריך אתה לילך אחריה. תנן התם הוי גולה למקום תורה ואל תאמר היא תבוא אחרי:

פסוק יב

פס'. לא בשמים היא. א"ר חיי' לא (ירד מן השמים) אלא כולה ניתנה מן השמים היא הענוה והחסידות והצדקות והכשרות וכל חכמה מעולה היא. ד"א לא בשמים היא א"ר אחא לא תמצא תורה בגסי הרוח שהן רואין עצמן למעלה. והיכן היא (איוב כ"ח:י"ב) והחכמה מאין תמצא. מאותן שעושין עצמן כאין. לאמר מי יעלה לנו השמיטה. הא אם היתה בשמים ויכולין אתם לעלות היה עליכם לעלות:

פסוק יג

פס'. ולא מעבר לים היא. לא תמצא תורה בפורשי הים שאין להם פניות לעסוק בתורה. ד"א לא תמצא תורה במי שמרחיב לבו עליה בים במי שאוהב מלבושים נאים מצעות נאות מאכלות יפות. לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים. הא אם צריך אתה לעבור חייב אתה לעבור אליה. על דבר אחד עלה הלל מבבל:

פסוק יד

פס'. כי קרוב אליך הדבר מאד. בזמן שבפיך לעשותו ובלבבך. וכן דוד אומר (שמואל ב כ"ג:ה') ערוכה בכל ושמורה אם ערוכה ברמ"ח אברים תהא שמורה:

פסוק טו

פס'. ראה נתתי לפניך היום וגו'. בכל יום ויום יהו לפניך חדשים כיום שניתנו בו. את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע כענין שנאמר (משלי ח':ל"ו) כי מוצאי מצא חיים. ואומר (שם) כל משנאי אהבו מות:

פסוק טז

פס'. אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך ללכת בדרכיו. להיות רחום וחנון וחונן דלים ועובר על פשע וכן כיוצא בהם. וחיית ורבית וברכך. ובשכר שתבוא תירש:

פסוק יז

פס'. ואם יפנה לבבך ולא תשמע. אם תפנה לבך כמעט. לא תשמע הרבה. ולא עוד אלא שגורם לעצמו מה שגורם. ונדחת והשתחוית. ולבסוף שהוא עובדם:

פסוק יח

פס'. הגדתי לכם היום כי אבד תאבדון. בתחלה אבוד ואחר כן תאבדון. וכה"א (ישעיהו ח':כ"ג) כעת הראשון הקל ארצה זבלון וארצה נפתלי והאחרון הכביד:

פסוק יט
פס'. העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ. מקום שאין לך כח לצאת מתחת מפרשם. החיים והמות נתתי לפניך. ושמא תאמר נותן לי רשות ללכת באיזה דרך שארצה ת"ל ובחרת בחיים. למען תחיה אתה וזרעך. אין הנאה אלא לך ולבניך:

פסוק כ
פס'. לאהבה. גדול העושה מאהבה לעושה מיראה. לשמוע בקולו. זה תלמוד תורה שנאמר (דברים ד':ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך. ולדבקה בו זה יחוד השם. כי הוא חייך ואורך ימיך [וגו'] אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם. בזכותם אתה תירש:

פרק לא

פסוק א
וידבר את (כל) הדברים האלה אל כל ישראל. ענין זה מוקדם ומאוחר. שהוא ראוי לומר תחלה ענין הן קרבו ימיך למות עד האזינו ואחרי כן אמר להם שירת האזינו. וכתיב ויבא משה וידבר את דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון ולמה הסמיך הענין הזה וילך לשל מעלה על שהזכיר את האבות שנאמר אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם. סמך לו וילך משה שהלך לו עם אבות העולם:

פסוק ב
פס'. ויאמר אלהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא. מה ת"ל היום. היום מלאו ימי מלמד שהקב"ה ממלא שנותיהן של צדיקים מיום ליום. שנאמר (שמות כ"ג:כ"ו) את מספר ימיך אמלא. לא אוכל עוד לצאת ולבוא והלא כתיב לא כהתה עינו ולא נס לחה. אלא לצאת ולבוא בתורה. נתן רשות ליהושע לדרוש לפניו. לא תעבור את הירדן הזה. לא חי ולא מת:

פסוק ג
פס'. ה' אלהיך הוא עובר לפניך. כענין שנא' (מיכה ב) ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם. הוא ישמיד. הבטחה היא לכם שאתם יורשים אותם. יהושע בן נון הוא עובר לפניך כאשר דבר ה'.והיכן דיבר שנא' (במדבר כ"ז:י"ח) קח את יהושע בן נון:

פסוק ד
פס'. ועשה ה' להם כאשר עשה וגו'. זו הצרעה. אשר השמיד. שנאמר (עמוס ב':ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם. ונתנם ה' לפניכם. על מנת שאתם עושים ככל המצוה הוא נותנם לפניכם ומהו המצוה לא תחיה כל נשמה:

פסוק ו

פס'. חזקו ואמצו. בתורה ובמצות ובמעשים טובים ובדרך ארץ. אל תיראו. מפני הענקים. ולא תערצו. מפני האימים. מפניהם אין אתה ירא אלא יהא מורא שמים עליכם. כי ה' אלהיך הוא ההולך עמך. ותהיו קדושים כי קדוש הוא. לא ירפך. בארץ, ולא יעזבך. בגלות. כענין שנאמר (עזרא ט':ט') כי עבדים אנחנו ובעבדותנו לא עזבנו אלהינו. ד"א וילך משה. להיכן הלך. וויעד את כל ישראל במקום שלא היה שם יהושע כדי לשבחו בפני בני ישראל שלא בפני יהושע. וכן מצאנו שמקצת שבחו של אדם אומרין בפניו וכולו שלא בפניו. וכן בשעה שדברה מרים ואהרן במשה מה כתיב שם (במדבר י"ב:ה') ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם כדי שלא לדבר בפני משה. ד"א וילך משה. מלמד שהלך אל אהל מועד וקיבץ שם כל ישראל לדבר בשביל יהושע. וכן הוא אומר וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד:

פסוק ז

פס'. ויקרא משה ליהושע. אחר שדיבר לישראל שלא בפני יהושע חזר וקרא את יהושע. ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ. לכבדו בפניהם. חזק ואמץ כדרך שאמר לישראל אמר לו ליהושע. תבוא. ולהלן הוא אומר כי אתה תביא, א"ר יוחנן אמר לו משה ליהושע זקנים שבדור עמהם. כלומר התיעץ בהם וחוץ מהם אל תעשה דבר. אבל הקב"ה אמר לו כי אתה תביא. הכל יהו תחת רשותך טול מקל והך על קדקדן. דבר אחד לדור ואין שני דברים לדור. ד"א כי אתה תבוא. אתה תבוא ואני איני בא. ואתה תנחילנה אותם, הבטיחו שהוא חי עד שכובשין ועד שנוחלין:

פסוק ח

פס'. וה' הוא ההולך לפניך הוא יהיה עמך. הוא שאמר והיה העולם הוא שהוציא את ישראל ממצרים. הוא שעשה לנו את כל הנוראות. הוא שיפיל את ז' המלכים לפניך. הוא קיים לדורי דורים ולנצח נצחים. הוא ראשון והוא אחרון ומבלעדיו אין אלהים. לא ירפך ולא יעזבך לא תירא ולא תחת:

פסוק ט

פס'. ויכתב משה את התורה הזאת. שלא חסרה כלום. ויתנה אל הכהנים בני לוי. שיהו מורים בהוראה לישראל. ואל כל זקני (בני) ישראל. אלו סנהדרי (ן):

פסוק י

פס'. ויצו משה אותם לאמר. להזהיר המצוה לדורות על פרשת המלך. מקץ שבע שנים. תנן התם במסכת סוטה בפרק אלו נאמרים ואלו נאמרים בלשון הקדש. מקרא בכורים וחליצה ברכות וקללות ברכת כהנים וברכת כהן גדול פרשת המלך ופרשת עגלה ערופה

ומשוח מלחמה בשעה שהוא מדבר אל העם. ותנן פרשת המלך. כיצד. יו"ט האחרון של חג בשמינית במוצאי שביעית עושים לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה. שנאמר מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לסגן והסגן נותנו לכהן גדול וכהן גדול נותנו למלך והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אגריפס המלך עמד וקיבל וקרא עומד ושבחוהו חכמים וכשהגיע (דברים י"ז:ט"ו) לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא זלגו עיניו דמעה אמרו לו אל תירא אגריפס המלך אחינו אתה אחינו אתה. וקורא מתחלת אלה הדברים ועד שמע והיה אם שמוע. עשר תעשר. כי תכלה לעשר. ברכות וקללות עד שהוא גומר את כולה. ברכות שכהן גדול מברך אותן המלך מברך. אלא שהוא נותן של רגלים תחת מחילת העון, למדנו שמקץ שנאמר להלן מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. ומקץ שנאמר בספר ירמיה (ירמיהו ל"ד:י"ד) מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים ושלחתו חפשי מעמך. ומקץ האמור כאן כלם סוף שבע שנים מלמד שאין השביעית משמטת אלא בסוף. וכן (בראשית מ"א:א') מקץ שנתים ימים וכן (שמואל ב ט"ו:ז') ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום אל המלך להוציא מלבן שאומר מקץ הוא תחלה[1] שאין ממש בדבריהם:

פסוק יא

פס'. בבוא כל ישראל. כל הני למה לי צריכי דאי כתב רחמנא מקץ הוה אמינא נמני מהשתא. ואע"ג דלא מתרמי משמטה כתב רחמנא שנת השמטה. ואי כתב רחמנא שנת השמטה הוה אמינא בסוף שמטה שהוא סוף אלול. כתב רחמנא במועד. ואי כתב רחמנא במועד הוה אמינא מראש השנה כתב רחמנא בחג הסוכות. ואי כתב רחמנא בחג הסוכות הוה אמינא אפילו ביום טוב האחרון כתב רחמנא בבוא כל ישראל מאתחלתא דמועד מלמד שמוסיפין מחול על הקדש והשמטה נוהגת עד חג הסוכות של שנה שמינית, נגד כל ישראל באזניהם. שהיו מקשיבין לספר תורה. מיכן אמרו כיון שנפתח ספר תורה אסור לדבר. וכן אתה מוצא בעזרא דכתיב (נחמיה ח':ה') וכפתחו עמדו כל העם. ואין עמידה אלא שתיקה שנא' (איוב ל"ב:ט"ז) עמדו לא ענו עוד. ואומר (נחמיה ח':ג') ואזני כל העם אל ספר התורה:

[1] עיין ברמב"ן דברים ט"ו א' ואולי דעת הראב"ע כי מקץ הוא תחלה הוא דעת הקראים אשר הלך לפעמים בשיטתם ולכן קם נגד דעה זו רבינו טוביה בעל הפסיקתא. ופה צ"ל להוציא מלבן של הקראים שאומרים מקץ כו'.

פסוק יב

פס'. הקהל את העם. אם אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע טף למה ליתן שכר למביאיהן שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה. וגרך אשר בשעריך. אלו גרי צדק. למען ישמעו ולמען ילמדו. מלמד שהשמיעה מביאה לידי תלמוד והתלמוד מביא לידי יראה. ושמרו לעשות. והיראה מביאה לידי שמירה. את כל דברי התורה הזאת. שלא יאמר אדם הריני מקיים כל התורה חוץ ממצוה הזאת ודי ת"ל את כל דברי התורה הזאת:

פסוק יג

פס'. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה. גדולה היא יראת שמים שמשה הזהיר את ישראל (דברים י':י"ב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך. כל הימים. לרבות ימות המשיח. עוברים את הירדן. כיון שאתם עוברים אתם יורשים:

פסוק יד

פס'. ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות. אמר לפניו רבש"ע בלשון שקילסתיך בו בלשון אתה אומר לי הן קרבו ימיך. שכחתי שמך (שם) הן לה' אלהיך השמים. ואתה אומר לי הן קרבו ימיך. אמר הקב"ה למשה אתה אמרת להם לישראל הן לה' אלהיך על שאני יחיד בעולמי כך אתה יחיד לי בעולמי. שכן בלשון יון קורין לחד הינ"א. רבי אלעזר הקפר אומר ה"ן שכל האותיות יש להן זוגות חוץ מן ה"א ונו"ן. כיצד א"ט עשרה ב"ח עשרה ג"ז עשרה ד"ו עשרה ה"א אין לה זוג. י"צ הרי מאה כ"פ הרי מאה ל"ע הרי מאה מ"ם הרי מאה נ' אין לה זוג. זה הוא שכתוב (הנ"ך שוכב עם אבותיך). קרבו. ביעקב כתיב ויקרבו ימי ישראל למות על כי לא השיגו ימי חיי אבותיו אברהם. ויצחק. אברהם חיה קע"ה ויצחק ק"פ יעקב קמ"ז. במשה כתיב הן קרבו ימיך לפי שנאמר (שמות ו':י"ח) ושני חיי עמרם שלש ושלשים ומאת שנה ולוי שבע ושלשים ומאת שנה. וקהת חיה קל"ז @?!ן[א]@??. ולפי שלא השיג חיי אבותיו כתיב בו קריבה. וכן בדוד כתיב (מלכים א ב':א') ויקרבו ימי דוד למות שלא הגיע לימי ישי שנא' (שמואל א י"ז:י"ב) והאיש בימי שאול זקן בא באנשים. היה בן שלשים שנה במלכו וארבעים שנה מלך בירושלים הרי ע'. קרא את יהושע שלא יאמרו ישראל בחיי רבו לא היה מדבר ועכשו הוא מדבר. וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד. באותה שעה נתגבר כחו של משה והיה מחזק את יהושע לעיני כל ישראל. נאמר כאן וילך משה ונאמר להלן וילך משה מה כאן הלך אל אהל מועד. אף להלן הלך אל אהל מועד. נתקבצו ישראל אצל משה רבינו בחדש החמישי ואמרו לו אהרן אחיך היכן הוא אמר להם הקב"ה גנזו לחיי עולם הבא ולא היו מאמינים לו. מה עשה הקב"ה הביא מטתו של אהרן תלויה בשמי שמים

ומלאכי השרת אומרים (מלאכי ב':ו') תורת אמת היתה בפיהו וגו' לכך נאמר (דברים י':ו') ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן. שם נתבקשה מיתתו של אהרן, וכן אתה מוצא בשמואל דכתיב (ש"א כה) ושמואל מת וגו'.וכתיב (שם כה) וימת שמואל (ופלשתים נאספו) וגו'. נתבקש שמואל והנה מת. וכן אתה מוצא ביהושע כתיב בו שני פעמים. (שופטים ב':ח') וימת יהושע [בן נון] עבד ה' בן מאה ועשר שנים. וכתיב (יהושע כ"ד:כ"ט-ל') וימת יהושע בן נון עבד ה' בן מאה לפי שנאמר (שם) ויקברו אותו בגבול נחלתו עד מצפון להר געש מלמד שגעש עליהם ההר לבלעם. מה כתיב בתריה בספר שופטים, (שופטים ב':י'-י"א) ויעשו בני ישראל את הרע מלמד שנתבקש יהושע ולא נמצא:

פסוק טו

פס'. וירא ה' באהל בעמוד ענן, לקדש את יהושע:

פסוק טז

פס'. ויאמר ה' אל משה. משה שמע יהושע לא שמע. הנך שוכב עם אבותיך וקם. מלמד שנתבשר בתחיית המתים. הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה. הראה לו גליות ומעלם אשר מעלו. נכר הארץ. מלמד שהם נקראים אלהי נכר. אשר הוא בא שמה. כשם שגירשתי מפניהם את יושבי הארץ כך אני עתיד לגרש את אלה מפני מעשיהם. בקרבו. שלא גרם להם לישראל גלות וטלטול אלא הכנענים שהניחו בקרבם. וכן הוא אומר (יהושע י"ג:י"ג) וישב גשור ומעכה בקרב ישראל עד היום הזה. ועזבוני. זה יחוד השם. והפר את בריתי. זה תלמוד תורה. אשר כרתי אתו:

פסוק יז

פס'. וחרה אפי בו ביום ההוא. זה יום חרבן הבית. ועזבתים. כענין שנאמר (ירמיהו י"ב:ז') עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי. והסתרתי פני מהם והיה לאכול. תחת אשר אמרתי להם (דברים ט"ו:ו') ומשלת בגוים רבים ובך לא ימשלו. ועתה והיה לאכול. ומצאוהו רעות רבות וצרות. מגיעות צרות זו לזו כעין זיבורא ועקרבא דהאי צריך חמימי והאי צריך קרירי. ואמר ביום ההוא. זה יום אורך הגלות. הלא על כי אין אלהי בקרבי. וכן גדעון אומר למלאך (שופטים ו':י"ג) בי אדני ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו וגו'. רבותינו אמרו כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם. שנאמר והסתרתי פני מהם. כל שאינו בוהיה לאכול אינו מהם. שנאמר והסתרתי פני מהם והיה לאכול:

פסוק יח

פס'. ואנכי הסתר אסתיר פני מהם, הרי אלף שלש מאות ושלשים ושש מנין הסת"ר אסתי"ר שנה. למעלה ממה שאמר דגיאל (דניאל י"ב:י"ב) אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה. פני ביום ההוא. אין יום שאין קשה מחבירו. על כל הרעה אשר עשה. כי לא על חנם בא עליהם. כי פנה אל אלהים אחרים. הוא שגרם:

פסוק יט

פס'. ועתה כתבו לכם את השירה. אמר רבא אע"פ שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה מצוה לכתוב לו לשמו. ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם. שתהא מושמת היא בפיהם ומסודרת. למען תהיה לי השירה הזאת לעד. כמה עדים עמדו להם לישראל השמים והארץ הם עדים.שנא' (דברים ל':ט"ו) העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ. הנביאים הם עדים. שנאמר (מלכים ב י"ז:י"ג) (ואעידה בם) ביד כל נביא וחוזה. והם עצמם עדים שנא' (יהושע כ"ד:כ"ב) עדים אתם בכם. הקב"ה עד בהם שנאמר (ירמיה כט) ואנכי היודע ועד. השירה עדה בישראל שנאמר למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל:

פסוק כ

פס'. כי אביאנו אל האדמה ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים. היינו דאמרי אינשי מלי כריסיה זני בישיה. ונאצוני והפר את בריתי. עד שיכפרו בעיקר:

פסוק כא

פס'. והיה כי תמצאן אותו. עתידות הנה למצוא אותו. וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו. זו הבטחה טובה לישראל כי אין תורה משתכחת מהם. כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום בטרם אביאנו. כל שכן משיבוא ויאכל וישבע. היינו דאמרי אינשי בוצינא מכניה ידיע. וכן אמר שלמה (משלי כ"ב:ו') חנוך לנער על פי דרכו. ואומר (שם כ) גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו:

פסוק כב

פס'. ויכתב משה את השירה הזאת. וכך היה דרך במקדש שהיו (ישראל) אומרים שירה זו בשבתות בששה שבתות וסימן הזי"ו ל"ך כדרך שהיו קורין אותן במקדש כך קורין בבתי כנסיות:

פסוק כג

פס'. ויצו את יהושע כי אתה תביא. ברשותך יהו יוצאים ובאים. ואנכי אהיה עמך. מיכן שהקב"ה אמר ליהושע כי אתה תביא טול מקל והך על קדקדם. דבר אחד לדור ואין שני דברים לדור:

פסוק כד
פס'. ויהי ככלות משה לכתוב על ספר עד תומם. זה ספר התורה:

פסוק כה
פס'. ויצו משה את הלוים. שהלוים היו שכיני שכינה:

פסוק כו
פס'. לקוח את ספר התורה הזה. שהיו לוקחין אותו. ושמתם אותו מצד ארון ברית ה'. מיכן אמרו דף היה יוצא מן הארון שעליו ספר התורה מונח. ויש אומרים מצדו מתוכו היה מונח שהיו שני הלוחות ביחד והתורה מצד אחד בתוך הארון:

פסוק כז
פס'. כי אנכי ידעתי את מריך. במצרים. ואת ערפך. בארץ. הקשה. בגולה. הן בעודני חי עמכם. מלמד שהיו מתביישין ממשה יותר מכל נביא וחוזה. אף כי אחרי מותי:

פסוק כח
פס'. הקהילו אלי. שאין אני בוש מאחד מכם. את הדברים האלה זו השירה:

פסוק כט
פס'. כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון. עד לאין די. וסרתם מן הדרך. מזידים. אשר צויתי אתכם. בהרבה מקומות. וקראת אתכם הרעה באחרית הימים. יש אחרית לימים רחוקים ויש אחרית לימים קרובים. כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם. זה עבודה זרה מלמד שאין הכעס רב יותר מע"ז שכל המודה בה כופר בכל התורה. וכן ירמיהו אומר (ירמיהו ב':י"ג) כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים וגו':

פסוק ל
פס'. וידבר משה באזני כל קהל ישראל. דברי תוכחות דבר להם שני פעמים חד לכתיבה וחד לקריאה לא נותר דבר אחד שלא אמר להם כדי לחזקם בתורת אל חי וקים:

פרק לב

פסוק א
כתוב טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת (משלי כ"ז:ה'):
אמר רבי טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל טובה תוכחה שהוכיח משה את ישראל כענין שנאמר אתם נצבים היום. מאהבה מסותרת מאהבה שהיה אוהבם כל השנים.והיתה התוכחת מסותרת ולא היה מוכיחם ומתפלל עליהם כענין שנאמר (שם ט) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וגו'. ד"א טובה תוכחת שהוכיח משה את ישראל לפני מותו כענין שנאמר הקהילו אלי. מאהבה מסותרת שהיו כל הזקנים אוהבין אותם ולא הוכיחום. גדולה היא תוכחה שלא נתוודע יוסף אל אחיו אלא מתוך

תוכחה. ולפי שראה משה רבינו שהתוכחה טובה לישראל העיד בהם בגלוי לפני השמים והארץ שנאמר האזינו השמים ואדברה. האוזן לגוף כקנקן שבו מגמרין את הכלים שאדם מגמר תחתיו וכל הבגדים מתעשנין כך רמ"ח אברים שבאדם כלם חיים ע"י אוזן. שנאמר (ישעיה נה) שמעו ותהי נפשכם. אם שמע אדם דברי תורה הכל נשמעין לו. בוא וראה שמשה שמע את התורה. וכיון שפתח לדבר נשתתקו העליונים והתחתונים והאזינו לדבריו כמו שכתב בענין? שנאמר האזינו השמים ואדברה. (מלמד) שהשמים מקלסין שנא' (תהילים י"ט:ב') השמים מספרים כבוד אל. ותשמע הארץ אמרי פי. הארץ מקלסת. דכתיב (ישעיהו כ"ד:ט"ז) מכנף הארץ זמירות שמענו ושיתקם משה דכתיב האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. בוא וראה כמה גדולים הצדיקים שהם מושלים במעשיו של הקב"ה וכן דוד אומר (שמואל ב כ"ג:ג') אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים. שהרי יעקב אבינו עשה את היום לילה שנאמר (בראשית כ"ח:י"א) וילן שם כי בא השמש כדי שילן שם בא השמש. יהושע עשה את הלילה יום שנא' (יהושע י':י"ב) שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון. משה עשה את הים יבשה (ג) שנאמר (שמות י"ד:ט"ז) (ויעברו) בני ישראל בתוך הים ביבשה, אלישע עשה את היבשה ים שנא' (מלכים ב ג':ט"ז) כה אמר ה' עשה את הנחל הזה גבים וגו'. אליהו עשה את החרף קיץ שנא' (מלכים א י"ז:א') אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי. שמואל הרואה עשה את הקיץ חרף שנאמר (שמואל א י"ב:י"ז) הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר. לכך נאמר האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. לפי שהצדיק מושל במעשה הגבורה ביראת אלהים עליו. ד"א האזינו השמים לשון ריבוי לפיכך הקדים השמים לארץ. וכן במעשה בראשית כתיב (בראשית א':א') בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. מפני שמעשה שמים גדולים ועצומים ממעשה הארץ. ד"א האזינו השמים האזנה מקרוב ושמיעה מרחוק כענין שנא' (ישעיה ל:) שמעו רחוקים אשר עשיתי. לפי שהתורה ניתנה מן השמים. לפיכך אמר האזנה בשמים כאלו הוא עומד בשמים. אבל ישעיה היה מדבר על ישראל בארץ ותועבותם שעשו בארץ לכך אמר והאזיני ארץ. ד"א למה קרא לשמים ולארץ לרצות את שניהם. רבי תנחומא אמר למה קרא לשמים ולארץ שעתיד הקב"ה לגאול את ישראל על ידיהם שנאמר (ישעיהו מ"ד:כ"ג) רנו שמים כי עשה ה' הריעו תחתיות ארץ. ד"א למה לשמים ולארץ מפני שהתורה ניתנה על ידיהם שנאמר (דברים ד':ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו. ד"א למה קרא לשמים ולארץ שהמן ניתן מן השמים שנא' (שמות ט"ז:ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. והשליו

מן הארץ שנאמר (שם) ותעל השליו ותכס את המחנה. ד"א למה קרא לשמים ולארץ שנמשלו ישראל ככוכבים וכעפר הארץ. ד"א למה קרא לשמים ולארץ לפי שהם עדיהם שנאמר (דברים ל"א:כ"ח) העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ. ובימי יהושע הם העידו בעצמם שנא' (יהושע כ"ד:כ"ב) ויאמר יהושע אל (כל) העם עדים אתם בכם וגו'.הנביאים העידו בהם שנא' (מלכים ב' יז) ויעד ה' ביד כל נביא וחוזה. ד"א שהשמים והארץ אפטורפים של עולם. מן השמים יורדין הגשמים והארץ מוציאה פירותיה. שאם חוטאין השמים נעצרין והארץ כלאה יבולה. ד"א האזינו השמים. הסתכלו בשמים ובארץ שמא גלגל חמה שנה מדתו שאינו עולה מן המזרח שמא הארץ שינתה מדתה שאינה מוציאה פירותיה בעונתה שמא זרעתם חטים ויצאו שעורים שמא אמרה פרה אינה חורשת אינה דשה. כלום אמר החמור אינו הולך טעון. ואומר (ירמיהו ה':כ"ב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו. ד"א השמים והארץ מנהגו של עולם. (דברים י"ז:ו'-ז') יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו וגו'. כך (שם יא) ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה וגו'. משה אמר האזינו השמים. ישעיה אמר (ישעיהו א':ב') שמעו שמים והאזיני ארץ ליתן האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ. משה העיד בהם בישראל שני עדים אמר למחר אני מת. מי מעיד בהם עדים שהם קיימים לעולם אבל הקב"ה מלכותו לדורי דורים. העיד בהם את השירה שנא' וענתה השירה הזאת לפניו לעד לעולם והוא עליהם מלמעלה. שנא' (מלאכי ג':ה') וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים (לשמי) לשקר. ואומר (ירמיה כט) ואנכי היודע ועד נאם ה'. ואומר (מיכה א) (והיה) ה' אלהים בכם לעד ה' מהיכל קדשו:

פסוק ב

פס'. יערף כמטר לקחי. כמו (ישעיהו מ"ה:ח') הרעיפו שמים ממעל. לקחי אין לקח אלא תורה שנאמר (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. מה מטר חיים לעולם אף התורה חיים לעולם. ומה מים יורדין מלמעלה למטה כך התורה ירדה מלמעלה למטה. מה מים אין העולם מתקיימין זולתם כך אין העולם מתקיים חוץ מן התורה. מה מים מי שאינו יודע לשוט בהם נבלע בהם כך דברי תורה כל מי שאינו יודע להגות בהם נבלע. מה מים נמשכין בכל מקום אף דברי תורה נמשכין בכל מקום. מה מים טהרה לעולם אף דברי תורה טהרה לעולם. מה מים נשמרים בפכות שבכלים אף דברי תורה אין נשמרין אלא בגוף שפל. מה מים אין הגדול בוש לומר לקטן תן לי לשתות אף דברי תורה יש רב שומע מן התלמיד יש גדול שומע טעם מן הקטן ואינו בוש. מה דגים

שבים פותחין את פיהם לקבל טיפת המטר שיורדת מן השמים כך דברי תורה תלמיד חכם שומע מדרש או הגדה מצית אזנו לשמוע. תזל כטל אמרתי. מה הטל כל העולם שמחים בו כך דברי תורה שמחה לעולם. כשעירים עלי דשא. מה שעירים הללו יורדין על העשבים ומעלין אותם ומגדלים אותם כך דברי תורה מגדלין אותך ומעלין אותך יותר מן הכל. דכתיב (משלי ד':ח') סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה. וכרביבים עלי עשב. מה הרכיבים יורדין על העשבים ומעדנין אותם ומפנקין אותם כך דברי תורה מעדנות ומפנקות אותך. דכתיב (שם) תתן לראשך לויית חן. ואומר (שם א) כי לויית חן הם לראשך. יערף כמטר לקחי. שתהא תורה משבעת את התלמידים. כשם שהמטר יורד בשופע יכול יהא עורפם כענין שנאמר (דברים כ"א:ד') וערפו שם את העגלה בנחל ת"ל תזל כטל אמרתי. בנחת ולא בזעף. וכן היה רבי מאיר אומר אם למדת תורה לשמה תזל כטל ואם לאו יערף כמטר ואין עריפה אלא הריגה. ד"א יערף כמטר לקחי. תחלה תהא תורתך קשה עליך כמטר ולבסוף תזל בנחת. ד"א יערף כמטר לקחי מה מטר זה יורד על האילנות נותן טעם לכל אחד ואחד מהן לפי מה שהוא. כך התורה יש שמחכמת ויש שעושה אותם חסידים. ד"א יערף כמטר לקחי כשם שהעיד בהם את השמים ואת הארץ כך העיד בהם ארבע רוחות העולם. יערף כמטר לקחי. זו רוח מערבית שבאה מערפו של עולם שכולה ברכה. תזל כטל אמרתי זו רוח צפונית שמזלת את הזהב. כשעירים עלי דשא. זו רוח מזרחית שמטהרת את העולם כשעיר. וכרביבים עלי עשב. זו רוח דרומית שהיא מרבכת את העולם כרביב:

פסוק ג

פס'. כי שם ה' אקרא. מלמד שלא רצה משה להזכיר שמו של הקב"ה אלא לאחר כ"א דבר שהם (פ"א) אותיות כנגד פרשת ויהי בנסוע הארון שהיא פ"ה אותיות, אמר משה רבינו מלאכי השרת אין מזכירין שמו של הקב"ה לאחר שלשה (תיבות) שנאמר (ישעיה ו) קדוש קדוש קדוש ה' צבאות. דיי להיות פחות משבעה במלאכי השרת מיכן א"ר שמעון בן יוחאי לא יאמר אדם לה' עולה לה' חטאת אלא קרבן לה', מיכן שלא יהא אדם רשאי להזכיר שמו של הקב"ה על חנם:

פס'. כי שם ה' אקרא. אמר להן משה לישראל אני אספר תהלות ה' ואגיד בשבחו ואתם הבו גודל לאלהינו על גדולותיו ונוראותיו שלא ירדו אבותינו למצרים אלא בשביל שיעשה להם הקב"ה נסים כדי שיתגדל שמו בעולם. וכן הוא אומר (שמות ט':ט"ז) ואולם בעבור זאת העמדתיך. ואומר (יהושע כ) כי שמענו את אשר הוביש ה', ונשמע וימס לבבנו לכך נאמר הבו גודל לאלהינו ואומר (נחמיה ט':ה') ויברכו שם כבודך:

פסוק ד

פס'. הצור תמים פעלו. שצייר את עולמו בתחלה כענין (בראשית ג) וייצר ה' אלהים את האדם. תמים פעלו. פעולתו שלימה. כל באי העולם אינו יכול לומר אילו הייתי כראוי כן היה טוב. אילו הייתי מהלך מראשי הייתי נאה אלא כל שעשה הקב"ה עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. כי כל דרכיו משפט. הכל הוא במשפט הכל הוא עשה בחכמה להיות יושב במשפט על כל אחד ואחד נותן לו את הראוי לו. אל אמונה. לא ברא הקדוש ברוך הוא העולם אלא על האמת. ואין עול. מגיד שלא ברא הקב"ה את האדם אלא להיות צדיק דכתיב (קהלת ז':כ"ט) לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר וגו'. צדיק וישר הוא. שהוא נוהג עם באי העולם בישרות. ד"א הצור תמים פעלו. פעולתו שלימה אין אדם יכול לומר מה ראה הקב"ה לשטוף דור המבול. לבלבל דור הפלגה. להפוך את סדום. לבלע קרח ועדתו. כי כל דרכיו משפט. שישב עליהם בדין ונתן לכל אחד ואחד כראוי לו, אל אמונה אין גובה אלא בדין ואמונה. ואין עול. גובה את שלו באחרונה. צדיק וישר הוא. דכתיב (תהלים יז) כי צדיק יי צדקות אהב. ד"א הצור תמים פעלו. התקיף. תמים פעלו פעולת כל באי העולם שלימה לפניו. שכרן של צדיקים. ופורענותן של רשעים. הצדיקים שכרן שמור שנאמר (שם כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. והרשעים שמור עונשן שנאמר (דברים ל"ב:ל"ד) הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי. אל אמונה מגיד הכתוב שכשם שהוא נותן לצדיק גמור שכר מצוה קלה שעשה בעולם הזה לעולם הבא כך הוא נותן לרשע. ואין עול. כשם שהוא פורע מן הרשע על עבירה קלה שהוא עושה בעוה"ז לעוה"ב כך הוא פורע מן הצדיק מן העבירה שעשה בעוה"ז ובשעת פטירתו של אדם מצדיק עליו את הדין ואומר יפה דנתוני שנאמר (תהילים נ"א:ו') למען תצדק בדברך תזכה בשפטך:

פסוק ה

פס'. שחת לו. ישראל שנאמר (הושע י"ג:ט') שהתך ישראל כי בי בעזרך. כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. לא בניו. לא נהגו מנהג בנים ששומעין מוסר אביהם אלא אוהבים מומם דברים שהם להם מומם כענין שנאמר (שמות לב) לשמצה בקמיהם. דור עקש ופתלתול. עקמנים אתם אין אתם מתכוונין אלא באור. משל לעץ מעוקם נתנו לאומן שיכוונו נתנו במכוון ולא נתיישר הכהו במעצד ולא נתיישר עשאוהו קליפין והשליכוהו לאור כך אמר משה לישראל פתלתולים אתם ואין אתם מתכוונין אלא באור. וכן הוא אומר (יחזקאל כ"א:ל"ו) ונתתיך ביד אנשים בוערים. ואומר (זכריה י"ג:ט') והבאתי את השלישית באש וגו':

פסוק ו

פס'. הלה' תגמלו זאת. אי עניים למי אתם גומלים זאת למי שאמר והיה העולם למי שעשה עמכם נסים. עם נבל. ולא הבין כמה גבורות כמה נוראות נעשו לו. ולא חכם. על העתידות ליעשות להם בהכנסם לארץ. וכן הוא אומר (ישעיהו א':ג') ישראל לא ידע. על העוברות. עמי לא התבונן. על העתידות, ד"א מפני מה עם נבל ולא חכם בתורה כדכתיב (איוב ד':כ"א) ימותו ולא בחכמה. הלא הוא אביך קנך. הוא אביך הוא קנך לו לעם שנאמר (תהילים קל"ה:ד') כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו. הוא עשך ויכוננך. רבי מאיר אומר כרכא דכולא ביה. מלכיה ממנה. כהניה ממנה. לוייה ממנה. סופריה ממנה. שנאמר (זכריה י':ד') ממנו פנה ממנו יתד. הוא עשך ויכוננך. הוא שומרך כענין שנאמר (קהלת ה':ז') כי גבוה מעל גבוה שומר. רבי יהודה אומר הוא עשך כוין כוין שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר לך להתקיים אפילו שעה אחת. רבי שמעון בן בתירה היה דורש הוא עשך ויכוננך הושיבך על בסיסיך הלעיטך ביזת מצרים וביזת הים וביזת שבעה עממים. ונתן לך מה שנשבע לך:

פסוק ז

פס'. זכור ימות עולם. אמר להם זכרו מה שעשיתי לדורות הראשונים מה שעשיתי לאנשי דור המבול ולאנשי דור הפלגה ולאנשי סדום ועמורה. בינו שנות דור ודור. שאין לך דור שאין בו כדור המבול וכאנשי סדום ועמורה אלא שכל אחד ואחד נידון כפי מעשיו. שאל אביך ויגדך. אלו הנביאים כענין שנאמר (מלכים ב ב':י"ב) ואלישע ראהו והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. זקניך ויאמרו לך. אלו זקנים כענין שנאמר (במדבר י"א:ט"ז) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. דבר אחר זכור ימות עולם. אמר להם כל זמן שהקב"ה מביא עליכם יסורין בעולם הזה תזכרו כמה טובות ונחמות עתיד ליתן לכם לעתיד לבוא. שאל אביך ויגדך. במה שניתן לך מהר סיני. זקניך ויאמרו לך. במה שקיבלו זקנים מהר סיני שנאמר (שמות כ"ד:א') ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל:

פסוק ח

פס'. בהנחל עליון גוים. כשהנחיל הקב"ה לאומות העולם פירש כל תחום אומה ואומה כדי שלא יהו מעורבבין בם. בני מגוג למגוג. בני גמר לגמר. בני מדי למדי. בני תובל לתובל. יצב גבולות עמים. ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר (שיר השירים ו':ח') ששים המה מלכות ושמנים פילגשים הרי ק"מ ואבותינו לא ירדו למצרים אלא בשבעים נפש וכאן גבולות עמים למספר בני ישראל זכו עמים ליטול שני תחומין. למספר בני ישראל:

פסוק ט

פס'. כי חלק ה' עמו. כיון שהתחילו הדורות להיות פרים ורבים לא מצא בהם כאברהם אבינו ואעפ"כ יצא ממנו ישמעאל וכל בני קטורה היו רעים מן הראשונים. בא יצחק ויצא ממנו עשו וכל אלופי אדום חזרו להיות רעים מן הראשונים עד שבא יעקב והוליד מטה שלימה מיד הקב"ה הכיר את חלקו שנאמר כי חלק ה' עמו וגו'. ואומר (ירמיהו י:ט"ז) לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא. וישראל חבל נחלתו. חבל זה גורל. וכה"א (תהילים ט"ז:ה'-ו') חבלים נפלו לי בנעימים חבל זה חוט המשולש זה יעקב שהיה שלישי לאבות. ועליו הכתוב אומר (קהלת ד':י"ב) והחוט המשולש לא במהרה ינתק:

פסוק י

פס'. ימצאהו בארץ מדבר. אלו ישראל שנאמר (הושע י"ג:ה') אני ידעתיך במדבר וגו'. ואומר (שם ט) כענבים במדבר מצאתי לישראל. ובתוהו יליל ישימון. במקום הצרות ובמקום גדודי חיות והאומות. יסובבנהו. לפני הר סיני שנאמר (שמות י"ט:י"ז-י"ח) ויתיצבו בתחתית ההר. יסוננהו. בעשר הדברות. יצרנהו כאישון עינו. שלא להזיקו לא מן הקולות ולא מן הלפידים. ד"א ימצאהו. כגון (במדבר יא) ומצא להם. הספיק להם מזונותם בארץ מדבר. ובתוהו יליל ישימון. במקום נחש שרף ועקרב. הבאר עולה והמן יורד וענני הכבוד מקיפין אותם. שנא' יסובבנהו יבוננהו נתן בהם בינה יתירה. יצרנהו כאישון עינו. שנא' (תהילים צ"א:י"א) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך:

פסוק יא

פס'. כנשר יעיר קנו. כדרך שאין הנשר הזה בא על קנו בבת אחת אלא מפסע מאילן לאילן ומסוכה לסוכה כדי שיעורו בניו ויהיה בהם כח כדי לקבלו כך בשעה שנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא נגלה להם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנאמר (דברים לג) ויאמר ה' מסיני בא. יפרוש כנפיו יקחהו. כענין שנאמר (שמות י"ט:ד') ואשא אתכם על כנפי נשרים. ואומר (דברים א':ל"א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה, אלהיך, ישאהו על אברתו. כשם שהנשר נושא את גוזליו על אברתו ואינו מתירא מעוף בעולם כך ישראל לא היו יראין מכל אומה ולשון:

פסוק יב

פס'. ה' בדד ינחנו. אמר להם הקב"ה כשהייתם יושבים יחידים ולא נהנין מהרשעים כך אתם עתידין להושיבכם יחידים בעולם ואין הרשעים נהנין מכם כלום. ואין עמו אל נכר. שלא ישלטו עליכם שרי הכנענים כענין שנאמר (דניאל י':כ"א) ואין אחר מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם. ד"א ה' בדד ינחנו. כענין שנאמר (דברים ל"ג:כ"ח)

וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב. ואין עמו אל נכר שלא יהו עמכם עובדי אל נכר כענין שנאמר (ישעיהו ב׳:י״ח) והאלילים כליל יחלף. ואומר (שם) ונשגב ה׳ לבדו ביום ההוא:

פסוק יג

פס׳. ירכיבהו על במתי ארץ. זו ארץ ישראל שהיא גבוהה מכל הארצות. ויאכל תנובות שדי. אילו פירות ארץ ישראל שהן קלין לאכול מכל מאכל הפירות של שאר הארצות. ויניקהו דבש מסלע. זו סכנית וחברותיה שמהם הפירות שמנות עד מאד. ושמן מחלמיש צור. אלו זיתי גוש חלב. מעשה שאמר רבי יהודה לבנו בסכנית צא והבא לנו קציעות מתוך החבית הלך ומצא את החבית שצף עליה דבש. מעשה שאמר רבי (יהודה) לבנו בציפורי צא והבא לנו גרוגרות מתוך העליה הלך ומצא את העליה שצפה עליה דבש:

פסוק יד

פס׳. חמאת בקר וחלב צאן.זה היה בימי שלמה כענין שנא׳ (מלכים א ה׳:ג׳)(ועשרים) בקר בריאות ועשרים בקר רעי לבד מאיל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים. ד״א חמאת בקר וחלב צאן עם חלב כרים ואילים בני בשן. אלו הרשעים שכל ממונם יפול ביד צדיקים, עם חלב (כליות חטה). אלו עשרת השבטים שהיו אוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק. ודם ענב תשתה חמר. כענין שנאמר (עמוס ו׳:ו׳) השותים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו. ד״א חמאת בקר. אלו הכנענים. וחלב צאן. שכללן עם המלכיות שבאו והחזיקו בארץ ישראל. עם חלב כרים אלו הגמונים שלהן. ואילים בני בשן אלו קנטרונין שלהם. ועתודים. אלו סנקליטין שלהן. עם חלב כליות חטה. אלו המטרניות שלהם. ודם ענב תשתה חמר. שהצדיקים יורשין אותן באחרונה והם מנחילין אותם לבניהם וערבין להם כיין:

פסוק טו

פס׳. וישמן ישורון ויבעט. אותו דור המבול. מרוב הטובה שהשפיע להן הקב״ה מרדו שנאמר (איוב כ״א:י״א) שורו עיבר ולא יגעיל. ואומר (שם) ישלחו כצאן עוילֵיהם ואומר (שם) ישאו כתף וכנור, יבלו בטוב ימיהם ואומר (שם) מה שדי כי נעבדנו אמרו לא טיפת גשמים אנו צריכין שנאמר (בראשית ב׳:ו׳) ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה אמר להם הקב״ה הטובה שהשפעתי לכם בה אתם מכעיסים אותי בה אני טורדן מן העולם. שנאמר (שם ז) ויהי הגשם על הארץ. וימח את כל היקום וכן אתה מוצא בדור הפלגה שאמרו (שם יא) הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ לפיכך אמר להם הקב״ה אני אפזר אתכם בארבע פנות העולם שנאמר (שם) ויפץ ה׳ אותם. וכן אנשי סדום שנאמר (יחזקאל ט״ז:מ״ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ויד עני ואביון

לא החזיקה. וכתיב (שם) ותגבהינה ותעשינה תועבה ואסיר אתחן כאשר ראיתי. וכן ישראל מרוב שלותם חטאו. דכתיב חמאת בקר וחלב צאן. וכתיב וישמן ישורון ויבעט. וכה"א (דברים ל"א:כ') כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים. שמנת. בימי ירבעם. עבית. בימי אחאב, כשית. כל ימי יהוא. שמרוב שעבית כסית. כיון ששמן מבפנים נעשית כסלים מבחוץ. וכן הוא אומר (איוב ט"ו:כ"ז) כי כסה פניו בחלבו ויעש פימה עלי כסל. ויטוש אלוה עשהו. כמדתן מדד הקב"ה להם שנאמר (תהילים ע"ח:ס') ויטש משכן שילה. וינבל צור ישועתו. וכנגדו (ירמיהו י"ד:כ"א) אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך:

פסוק טז

פס'. יקניאוהו בזרים בתועבות. מלמד שהיו הולכין ועושין להם דברים של זרות כענין שנאמר (מלכים א ט"ו:י"ג) וגם את מעכה אמו ויסירה מגבירה אשר עשתה מפלצת ויכרות אסא את מפלצתה וישרוף בנחל קדרון. כתועבות יכעיסוהו. זה משכב זכור וכן הוא אומר (ויקרא כ) תועבה עשו:

פסוק יז

פס'. יזבחו לשדים. אמר הקב"ה אלו דברים שהם מטיבים להם היו עובדין הייתי אומר על אחת כמה וכמה שהן עובדין לשדים. מה דרכו של שד כיון שנכנס באדם הוא כופה אותו על פניו. אלהים לא ידעום. מה שאין אחד מאומות העולם יודע מה הוא אלא כשהוא רואה אותו אומר צלם יהודי הוא זה. הדא הוא דכתיב (ישעיהו י':י') לממלכות האליל ופסיליהם מירושלם ומשומרון מלמד שירושלים ושומרון מספקות טופסין של עבודת כוכבים לכל האומות. חדשים מקרוב באו. בכל יום ויום היו מתחדשים עבודות כוכבים. לא שערום. לא שיערום אבותיכם אם יש בהן צורך ואם אין בהם צורך:

פסוק יח

פס'. צור ילדך תשי. הנחתם זכות אבותיכם שנאמר (ישעיהו נ"א:א') הביטו אל צור חוצבתם. ותשכח אל מחוללך. שכחתם אמותיכם שנאמר (שם) ואל שרה תחוללכם. ד"א צור ילדך תשי אין צור אלא הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו. ילדך. שהביאך בעולם, כענין שנאמר (תהליס צ) בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל. תשי. כענין (איוב ל"ט:י"ז) כי השה אלוה חכמה. ותשכח אל מחוללך. שעשאך מחילין מחילין שאם תעלה אחת מהן על גבי חברתה אין אפשר לך לחיות:

פסוק יט

פס'. וירא ה' וינאץ. וירא. במעשיהם. וינאץ. במלכותם וכן הוא אומר (איכה ב':ו') וינאץ בזעם אפו מלך וכהן. מכעס בניו ובנותיו. אם כשהן מכעיסין נקראין בנים אם לא היו

מכעיסין על אחת כמה וכמה שהיו נקראין בנים חביבין. א"ר מאיר אין לך בכל המלכים שמלך ימים קלים כזמרי שנא' (מלכים א ט"ז:כ') ויתר דברי זמרי וקשרו אשר קשר הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל. ולא מלך אלא ז' ימים:

פסוק כ

פס'. ויאמר אסתירה פני מהם. אמר הקב"ה הריני מסלק שכינתי מביניהם להודיעם מה יהא בסופם. אמר הקב"ה הרי אני מוסרן למלכות משעבדין ומצערין אותם להודיעם מה יהא בסופם. כי דור תהפוכות. כשהיו דור תהפוכות הפכו דברי אלהים חיים. לפיכך (ישעיהו ס"ג:י') ויהפך להם לאויב והוא נלחם בם. בנים לא אמן בם. אין בהם אמונה של כלום עמדתם לפני הר סיני אמרתם (שמות יט) כל אשר דבר ה' נעשה (ונשמע). חזרתם ואמרתם (שם לב) אלה אלהיך ישראל. נכנסתם לארץ ואמרתם אין אנו גולין מעתה ועד עולם בניתם לכם בית המקדש ואמרתם שאינו חרב לעולם. חזרתם ואמרתם (מלכים א י"ב:ט"ז) אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי. ד"א לא אמן בם. רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר לא רצו ישראל לומר אחר הנביאים אמן בשעה שהיו מברכין אותם עד שפתח ירמיהו את פיו ואמר אמן בשעה שבירכו שנאמר (ירמיה יא) ואען ואומר אמן ה':

פסוק כא

פס'. הם קנאוני בלא אל. אלו עבודת כוכבים שכינו על שם אלהים. כעסוני בהבליהם. זה הבבואה ואפילו הבל היוצא מן הקדרה. ואני אקניאם בלא עם. אלו כשדים שנאמר בהם (ישעיהו כ"ג:י"ג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה. ד"א אלו שהן באין מברבריאה שהן מהלכין ערומין שאין לך בזוי ממי שהלך ערום. בגוי נבל אכעיסם. אלו המינים שנאמר (תהילים י"ד:א') אמר נבל בלבו אין אלהים השחיתו התעיבו עלילה אין עושה טוב:

פסוק כב

פס'. כי אש קדחה באפי. מלמד שהפורענות אינה יוצאה מלפני הקב"ה אלא באף כענין שנאמר (שם יח) עלה עשן באפו. ותיקד עד שאול תחתית. זו גיהנם וכה"א (ישעיהו י"ד:ט"ו) אך אל שאול תורד. ותאכל ארץ ויבולה. זו ארץ ישראל. ותלהט מוסדי הרים. אלו הרי ירושלים שנא' (תהילים קכ"ה:ב') ירושלם הרים סביב לה. ד"א (ותאכל ארץ) אלו ארבע מלכיות שהיו נידונין בה:

פסוק כג

פס'. אספה עלימו רעות. אמר הקב"ה אני מכנס כל פורענות שבעולם ומביאן עליהם בבת אחת. ד"א אספה עלימו רעות. מלמד שהיו כל הרעות מתאספות זאת אומרת אני באה עליהם וזאת אומרת אני באה עליהם. אמר להם הקב"ה המתינו שכל אחת ואחת

עתידה לעשות את שלה. חצי אכלה בם. אלו חצי הרעב. כענין שנאמר (יחזקאל ה':ט"ז) בשלחי את חצי הרעב הרעים בהם אשר היו למשחית. ד"א חצי אכלה בם חצי כלין והם אינן כלין. וכן הוא אומר (מלאכי ג':ו') כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם:

פסוק כד

פס'. מזי רעב. שיהיו מוזין ומושלכין באשפות מפני הרעב כענין שנא' (ירמיהו י"ד:ט"ז) והעם אשר המה (מתנבאים) [נבאים] להם יהיו מושלכים בחוצות ירושלים מפני הרעב והחרב ואין מקבר להמה המה נשיהם ובנותיהם ושפכתי עליהם את רעתם. ד"א מזי רעב מלשון (דניאל ג':כ"ב) ואתונא אזה יתירא. שהיו שרופין מן הרעב. ולחומי רשף תרגם אכילי עוף כמו (איוב ה':ז') ובני (נשר) [רשף] יגביהו עוף. וקטב מרירי. לפי דרכנו למדנו שכל מי שהשד נכנס בו שהוא מרירי והיא בריה מהלכת בין החמה לצל. ושן בהמות אשלח בם. שתהא בהמתו נושכת והיא מעלה נימי כמו הזאב וכמו הערוד. וכמו שהיה מעשה שהיו הרחלות נושכות ביהודה. ד"א ושן בהמות אשלח בם שיהא רואה את החרב רודפת אחריו בשוק והוא יכול לברוח מפניה ולמלט את נפשו מרעה וחדרי הבית נופלין עליו והוא מת בה. עם חמת זוחלי עפר. אלו ד' מלכיות שנאמר בהם (דברים ח':ט"ו) נחש ועקרב וצמאון שאימתן מוטלת בעולם. ד"א עם חמת זוחלי עפר אלו הכינים שאין שלטונם אלא בעפר:

פסוק כה

פס'. מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. מכאן אמרו בשעת הדבר כנס הרגל ובשעת הרעב פזר את הרגל. מחוץ תשכל חרב על מעשה שהיו עושין בחוצות כענין שנאמר (ירמיהו י"א:י"ג) כי מספר עריך היו אלהיך יהודה ומספר חוצות ירושלים, ומחדרים אימה. על מה שעשו בחדרים הדא הוא דכתיב (יחזקאל ח':י"ב) הראית בן אדם אשר זקני ישראל עושים בחשך איש בחדרי משכיתו. גם בחור גם בתולה. הייתי אומר שאתם לפני הבחור והבתולה בלא חטא. ועכשיו גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה שטינפו מעשיהם איש שיבה כיונק קטן:

פסוק כו

פס'. אמרתי אפאיהם, אמרתי באפי איה הם. אשביתה מאנוש זכרם. שלא יהו בעולם אבל מה יעשה להם (תהילים ק"ו:כ"ג) לולי משה בחירו. (שם קכד) לולי ה' שהיה לנו. (ישעיהו א':ט') לולי ה' הותיר לנו שריד:

פסוק כז

פס'. לולי כעס אויב. אמר הקב"ה מי גרם לי כעסן של האויבים ואין אגור אלא כנוס כענין שנאמר (משלי ל':א') דברי אגור בן יקה המשא נאם הגבר לאיתיאל לאיתיאל ואוכל. פן

ינכרו צרימו. בשעת צרתן של ישראל היו אומות העולם רואין אותן ועושין עצמם כאילו אינם מכירים אותם. וכן את מוצא בשעה שגברו אומות העולם על ישראל גמרו והסכימו בכל מקום שישראל בורחין שלא יהו מניחין אותם. בקשו לברוח למערב ולא הניחום שנאמר (ישעיהו כ"א:י"ג) משא בערב ביער בערב תלינו וגו'. בקשו לברוח לדרום ולא הניחום שנאמר (עמוס א':ו') כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה ועל ארבעה לא אשיבנו על הגלותם גלות שלימה להסגיר לאדום. בקשו לברוח למזרח ולא הניחום שנאמר (שם) על שלשה פשעי דמשק ועל ארבעה לא אשיבנו על דושם בחרוצות הברזל את הגלעד. בקשו לברוח לצפון ולא הניחום דכתיב (שם) על שלשה פשעי צר ועל ארבעה לא אשיבנו על הסגירם גלות שלימה לאדום ולא זכרו ברית אחים. אבל כשישראל בשמחה אומות העולם עושין אותם אחים. וכן עשו אומר ליעקב (בראשית ל"ג:ט') אחי יהי לך אשר לך. וכן חירם אמר לשלמה (מלכים א ט':י"ג) מה הערים האלה אשר נתן לי אחי. פן יאמרו אומות העולם ידנו רמה ולא ה' פעל. אנחנו פרענו להם מעצמנו ולא ה' פעל כל זאת. וכן השוטים אומרים (עמוס ו':י"ג) הלא בחזקנו לקחנו לנו וגו':

פסוק כח

פס'. כי גוי אבד עצות המה. אמר הקב"ה איבד ישראל עצה טובה שניתן להם מהר סיני. ואין עצה אלא תורה שנאמר (משלי ח':י"ד) לי עצה ותושיה. ואין בהם תבונה. אין בהם דעת להסתכל ולומר אמש היה אחד ממנו רודף אלף מאומות העולם ושנים מניסין רבבה אבל עכשיו אחד מן האומות רודף ממנו אלף (סז) ורבי נחמיה דורשו כלפי הכנענים ונראין דברי רבי (יהושע) שדרשו כלפי ישראל:

פסוק כט

פס'. לו חכמו ישכילו זאת. אין זאת אלא תורה שנאמר (דברים ד':מ"ד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. יבינו לאחריתם. אמר הקב"ה (שם) אלו המתנתם שעה אחת כשירד משה מהר סיני לא שלטה בהם כל אומה ולשון שנאמר (תהלים פא) לו עמי שומע לי.ישראל בדרכי יהלכו כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי:

פסוק ל

פס'. איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה. אמר הקב"ה אלו קיימתם התורה הייתי עושה לכם הבטחה אחד רודף אלף. אם לא כי צורם מכרם. זה אברהם אבינו מכר את ישראל בגלות שבחר לו הגלות כדי שינצלו ישראל מדינה של גיהנם. וה' הסגירם. שהקב"ה הסכים על ידו שנאמר (בראשית ט"ו:י"ח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר. אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, מלמד שהקב"ה מסרם ביד הכנענים לא מפני שהן גבורין אלא מרצון הקב"ה:

פסוק לא

פס'. כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא כתוקף שאתה בא עלינו את מביא על אחרים כשאתה מביא עלינו תוקף אנו נוהגין עמהם במדת רחמים אבל הם לא היו מרחמין עלינו. ואויבינו פלילים. אמרו ישראל רבונו של עולם כתבת בתורתך (במדבר ל"ה:כ"ג) והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו. לא אויב לו יעידנו ולא מבקש רעתו ידיננו. והנה אויבינו פלילים:

פסוק לב

פס'. כי מגפן סדום גפנם, (עא) רבי דורשו כלפי ישראל. אמר הקדוש ברוך הוא (ירמיהו ב':כ"א) ואנכי נטעתיך שורק כולה זרע אמת ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה. כי מגפן סדום גפנם. של עמורה שנאמר ומשדמות עמורה, ענבמו ענבי רוש, בניו של אדם הראשון אתם שלא נצטווה אלא על מצוה אחת ובשעה קלה עבר עליה וגרם לו מיתה ולדורותיו. אשכלות מרורות למו. אלו הגדולים שבכם כענין שנאמר (מיכה ז':א') אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי:

פסוק לג

פס'. חמת תנינים יינם. אמר הקב"ה הכשרים שבהם ותלמידי חכמים שבהם המתם קשה כתנינים. (ורוש) [וראש] פתנים אכזר, שונים שבכם אכזרים כפתן הזה שמרירתן כנוסה בתוך מעיהן כנחש:

פסוק לד

פס'. הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי. אלו פורעניות של הקדוש ברוך הוא עתיד להביא על הרשעים שנאמר (איוב ל"ח:כ"ג) אשר השכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה ואומר (ישעיהו כ"ה:ו') ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה. חתום באוצרותי. מה זה חתום ואין חסר כלום כך לא אלו נטלו משלהם ולא אלו נטלו משלהם. שנאמר (תהילים ל"א:כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך וגו'. וכן ברשעים הוא אומר הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי:

פסוק לה

פס'. לי נקם ושלם. אמר הקב"ה אני עתיד ליפרע לירושלים כענין שנא' (ישעיהו ל"ד:ח') כי יום נקם לה' שנת שלומים לריב ציון. ואומר (שם סה) הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי על חיקם. לעת תמוט רגלם. בזמן שיביא הקב"ה שכרם. כענין שנאמר (איכה ד':כ"ב) תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך פקד עונך בת אדום גלה על חטאתיך. כי קרוב יום אידם וחש עתידות למו. (ירמיה נ) נקמת ה' [אלהינו] נקמת היכלו:

פסוק לו

פס'. כי ידין ה' עמו. ידין עמים על שעשו בעמו. שנאמר (זכריה א':ט"ו) אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה. ואומר (ירמיהו ל':י"א) כי אעשה כלה בכל הגוים. ועל עבדיו יתנחם. אלו ישראל שלקחתי ממצרים להיות לי לעבדים. וכבר משלו בם אומות העולם. יתנחם. אלו תנחומין. כי יראה כי אזלת יד. ראה שהלכו בגולה. דבר אחר כי יראה. יראה שכלתה פרוטה מידם. דבר אחר כי יראה כענין שנא' (דניאל י"ב:ז')ובכלות נפץ [יד] עם קדש תכלינה כל אלה. ואפס עצור ועזוב. כענין שנ' (מלכים ב י"ד:כ"ו) כי ראה ה' את עני ישראל מורה (אותם) ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל. ואומר (ישעיהו נ"ט:ט"ז) וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו:

פסוק לז

פס'. ואמר אי אלהימו. רבי יהודה דורש כלפי ישראל. עתידין הם ישראל לומר איכן הם אלהיהם של אומות העולם שהיו מקניטין את ישראל. צור חסיו בו. שלא היו מניחין את ישראל לשקוט אלא היו אומרים להם עזבו תורתכם והתחברו לנו. וכן הוא אומר (שם ח) וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים וישראל אומרים להם (שם) הלא עם אל אלהיו ידרוש בעד החיים אל המתים:

פסוק לח

פס'. אשר חלב זבחימו יאכלו. אלו הן זבחי מתים. ישתו יין נסיכם, אלו נסכי עבודה זרה. יקומו ויעזרוכם. שעתידין כל אומות העולם לומר (ירמיהו ט"ז:י"ט-כ') אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים לכן הנני מודיעם וגו':

פסוק לט

פס'. ראו עתה כי אני אני הוא. אני ראשון ואני אחרון. אני הוא שהוצאתי אתכם ממצרים. אני הוא שפיזרתי אתכם בין האומות. אני שעתיד לקבצכם. ואין אלהים עמדי. יחיד בעולמו שליט במעשיו ואין לו שני כמו שאומות העולם אומרים שיש חבר. ואין אלהים עמדי. הרי תשובה לאומות. אני אמית ואחיה מחצתי וגו'. מה מחיצה ורפואה באחד אף מיתה וחיים באחד. מיכן תשובה לאומר אין תחיית המתים מן התורה. ואין מידי מציל. אין אברהם מציל את ישמעאל ואין יצחק מציל את עשו מיום הדין. שנאמר (תהילים מ"ט:ח'-ט') אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם. יקרה היא לכל בני העולם שמשעה שהן חוטאין אין להם תשלומין:

פסוק מ

פס'. כי אשא אל שמים ידי. בוא וראה שהקב"ה ברא את עולמו במאמר והרשעים גורמים לישבע שנאמר (כי אשא אל שמים ידי) ואין נשיאה אלא שבועה. שנאמר (יחזקאל כ':ה') ואשא ידי לזרע בית יעקב. ואמרתי חי אנכי לעולם. מדת בשר ודם אם אינו גובה (אפטיאה) [אפותקי] שלו מן החיים אינו גובה לעולם אלא הקב"ה אם אינו גובה מן החיים גובה מן המתים. אם אינו גובה בעולם הזה גובה לעולם הבא. לכך נאמר חי אנכי לעולם. אשריהן לצדיקים שאין שכרן נקפחת. אוי לרשעים שאין גמולם נשכח:

פסוק מא

פס'. אם שנותי ברק חרבי. מלמד שהפורענות יוצאה מלפני הקב"ה כברק קלה. שאם עושין תשובה מהזירה במהרה שנאמר אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי. שאין מדת הדין חוזרת ריקם. אשיב נקם לצרי. אלו צוררי יהודה (וישראל). למשנאי אשלם. אלו המינים שעובדים עבודת כוכבים שנ' (תהילים קל"ט:כ"ב) הלא משנאיך ה' אשנא וגו'. וכתיב (שם) תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי. שהם כופרין ביחוד הקדוש ברוך הוא:

פסוק מב

פס'. אשכיר חצי מדם. וכי החצים משתכרין אלא הריני משכיר את החיות ואת העופות ממה שחצי עושות, וחרבי תאכל בשר. וכי החרב תאכל בשר אלא אמר הקב"ה הריני מאכיל את החיות ואת העופות ממה שחרבי עושה כענין שנאמר (יחזקאל ל"ט:י"ז) ואתה בן אדם אמור לצפור כל כנף עד ואכלתם בשר ושתיתם דם ואומר (שם) בשר גבורים תאכלו עד ואכלתם להם לשבעה ושתיתם דם לשכרון מזבחי אשר זבחתי לכם. וכל הפרשה. מדם חלל ושביה. ממה שעשו בחללי עמי כענין שנאמר (ירמיהו ח':כ"ג) ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי. ושביה. ממה שעשו בשבי עמי שנא' (ישעיהו י"ד:ב') היו שובים לשוביהם ורדו בנוגשיהם. מראש פרעות אויב. מלמד שאויבי ישראל כולם תלוים בפרעה ראש האויבים. דבר אחר מראש פרעות אויב. כשהקדוש ברוך הוא פורע מן הכנענים מביא עליהם פורענותם ופורענות אבותם:

פסוק מג

פס'. הרנינו גוים עמו. עתידין אומות העולם ליתן שבח לבורא הכל על גלותם של ישראל. כי דם עבדיו יקום ונקם. שתי נקימות למה. נקם על הדם נקם על החמס שנאמר (עובדיה א':י') מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם. ואומר (יואל ד':ב') וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט וגו' (צא) אשר שפכו דם נקיא בארצם ויהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור. ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון. וכפר אדמתו עמו.

מלמד ששפיכות דמם היא כפרתם. שנאמר (תהילים ע"ט:ג') שפכו דמם כמים סביבות ירושלים וכתיב (שם) עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך. וכפר אדמתו עמו. וכן הוא אומר (ישעיה לד) העם היושב בה נשוא עון. למדנו שהשירה הזאת יש בה עדות בכל דור ודור ויש בה לימות המשיח ויש בה לעתיד לבוא. אשריהם ישראל שהם חשובים לפני קונם לדבר עליהם דברים אשר לא נאמרו על כל אומה ולשון: (תהילים קמ"ד:ט"ו) אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו:

פסוק מד

פס'. ויבא משה עד והוא והושע בן נון. יכול לפי שהצפה דעתו עליו (פי' גבהה רוחו עליו) תלמוד לומר הוא והושע בן נון הוא הושע. אע"פ שנתמנה פרנס על הצבור הוא הושע בצדקותיו. כיוצא בו אתה אומר (שמואל א י"ז:י"ד) ודוד הוא הקטן. הוא דוד עד שלא נכנס לגדולה והוא דוד אע"פ שנתמנה מלך:

פסוק מה

פס'. ויכל משה לדבר. אף על פי שהיה זקן בן ק"ב שנה קולו היה מהלך בכל מחנה ישראל:

פסוק מו

פס'. ויאמר אליהם שימו לבבכם. מיכן אמרו צריך אדם לכוין את לבו ועיניו ואזניו לדברי תורה ואם לאו אין בידו מאומה. מעשה בחכם אחד שבא מלדקיא נכנס רבי אליעזר ורבי שמעון ורבי יוחנן בן ברוקה ישבו לפניו. אמר להם קרבו לפני וקרבו. לא זז מקרבן עד שקרבן לפני רגליו. אמר להם צריכין אנו להחזיק טובה לדורות הבאים אחרינו וצריכין אנו להחזיק טובה לבניכם שיקיימו את התורה אחרינו אילו אינו אלא משה גדול העולם שאילולי אחרים קיימו את התורה מה היתה שוה. אשר אני מעיד בכם היום אשר תצום את בניכם לשמור לעשות. אפי' דבר הקל בתורה שאתם אומרים למה נכתבה יש חיים לעולם הזה ולעולם הבא. כענין שנאמר (בראשית ל"ו:כ"ב) ואחות לוטן תמנע. ותמנע היתה פילגש. אמרה הואיל ואיני כדאי להנשא לו לאשה אהיה לו פילגש והרי דברים קל וחומר מה עשו שלא היתה בידו אלא מצות אחת שהיה מכבד את אביו היו המלכים והשלטונים רצים להדבק בו על אחת כמה וכמה שיהו רצים להדבק ביעקב אבינו שקיים את כל התורה כולה:

פסוק מז

פס'. כי לא דבר רק הוא מכם. שאם הוא רק אינו רק אלא מכם שאין אתם יודעין לדרוש אותו. כי הוא חייכם. מיכן פירוש לתלמוד שמארכת ימיו של אדם. וכן הוא אומר (משלי

ג':ט"ז) אורך ימים בימינה בשמואלה עושר וכבוד. אשר אתם עוברים את הירדן. בשכר שתעברו אתם יורשים:

פסוק מח

פס'. וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. בשלשה מקומות הוא אומר בעצם היום. בנח שנאמר (בראשית ז':י"ג) בעצם היום הזה בא נח. אמר הקב"ה אם יכנס נח בלילה לתיבה עכשיו יהו כל הדור אומרים אילו היינו יודעין לא היינו מניחין אותו ליכנס. או היינו נוטלין פסילין וקרדומין ומבקעין את התיבה לכך אמר הקב"ה הריני מכניסם בעצם היום ומי שיש בו כח יבוא וימחה. לכך נאמר בעצם היום הזה בא נח. ובמצרים נאמר (שמות י"ב:י"ז) בעצם היום הזה הוציא ה' שלא יאמרו מצרים אילולי היינו יודעין לא היינו מניחין אותם לצאת ולא עוד אלא היינו לוקחין סייפים ומגנים ועושין עמהן מלחמה לכך אמר הקב"ה הריני מוציאם בהצי היום וכל מי שיש בידו כח למחות יבוא וימחה שנאמר (שם) בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים. וכאן נאמר במשה בעצם היום הזה אמר הקב"ה אם אני מכניסו למשה במערה בלילה עכשו יהו ישראל אומרים אם היינו יודעין לא היינו מניחין אותו ליכנס במערה לכך אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום ומי שיש בידו למחות יבוא וימחה. לכך נאמר בעצם היום הזה:

פסוק מט

פס'. עלה אל הר העברים הזה הר נבו. אמר לו הקב"ה מעלה היא לך ואינה ירידה לך. אל הר העברים הזה. דורשי רשומות אמרו הר שעלו בו עברים. הר נבו. הר שנקרא לו ארבע שמות. הר העברים. הר נבו. הר ההר. ראש הפסגה. שהיו ארבעה מלכים מכתתין להיקרא על שמו. הר נבו שמתו בו שלשה נביאים שלא על ידי עבירה. וראה את ארץ כנען. רבי אלעזר אומר אצבעו של הקדוש ב"ה היה מיטטרונו של משה מלמד שהיה מראה לו כאילו באצבע ואומר לו זה חלקו של יהודה וזה חלקו של בנימין וזו ארץ אפרים וזו ארץ מנשה:

פסוק נ

פס'. ומת בהר. מלמד שאמר משה לפני הקב"ה רבון כל העולמים למה אני מת לא מוטב שיהו אומרים זה משה רבינו במראה ולא במשמע. זה משה שהוציאנו מארץ מצרים וקרע לנו את הים ועשה לנו כמה נסים. אמר לו הקב"ה ומת בהר אשר אתה עולה שמה גזירה שוה הוא לכל אדם. והאסף אל עמיך. אצל אברהם יצחק ויעקב עמרם וקהת ולוי אבותיך ואצל אהרן ומרים. כאשר מת אהרן אחיך. מיתה שחמדת בה. ומה היא דכתיב (במדבר כ':כ"ו) והפשט את אהרן את בגדיו והלבשתם את אלעזר בנו. מלמד שהיה מפשיטו לאהרן לבושו ומלביש את אלעזר בנו וכן השני וכן השלישי באחרונה הלבישו

בגדי מיתה. אמר לו משה. אחי עלה למטה ועלה. פשוט רגליך ופשט, עמץ עיניך ועמץ. אמר לו אהרן אחי אשריו של אדם שמת כמיתה זו. לפיכך נאמר כאשר מת אהרן אחיך בהר ההר במיתה שחמדת בה:

פסוק נא

פס'. על אשר מעלתם בי. מי גרם לכם אתם גרמתם לכם למעל מעל בתוך בני ישראל. בוא וראה כמה גדול הוא קדוש השם שלא נשא לו פנים הקב"ה למשה רבינו אמר לו הקב"ה למשה הלא אתה הוא שאמרתי לך (שמות ד':ב') מה זה בידך ויאמר מטה. והרי דברים קל וחומר ומה אותם הנסים הראשונים שהם קשים לא עיכבת בהם הדבר הזה שהוא קל ביותר צריך. היית לעכב:

פסוק נב

פס'. כי מנגד תראה את הארץ. מלמד שלא יצא מן העולם עד שצררה הקב"ה לנשמתו בכנפיו שנאמר כי מנגד תראה את הארץ ולהלן הוא אומר בבן גדעון (שופטים ט':י"ז) אשר נלחם אבי עליכם וישלך את נפשו מנגד ויצל אתכם. ושמה לא תבוא. כתוב אחד אומר ושמה לא תבוא וכתוב אחד אומר (דברים ל"ד:ד') ושמה לא תעבור. מלמד שאמר משה לפני רבון של עולם אם איני עובר מלך אעבור הדיוט. אם איני עובר חי אעבור מת אמר לו הקב"ה ושמה לא תבוא ושמה לא תעבור. לא מלך ולא הדיוט. לא חי ולא מת. אל הארץ אשר אני נותן לבני ישראל. הבטחה שאני נותן את הארץ לישראל שהוצאתם ממצרים:

פרק לג

פסוק א

כתוב ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב (משלי כ"ד:כ"ה):

אמר טוביהו בירבי אליעזר ז"ל על שראה שלמה בן דוד בחכמתו שהתוכחה יפה היא לישראל בעולם אמר ולמוכיחים ינעם. נעימות מביא הקדוש ברוך הוא למוכיחים את ישראל אלו נביאי ה' שהם מוכיחים את עם ה' כדי להחזירם למוטב ועליהם על המוכיח ועל המקבל תוכחות תבוא ברכת טוב. שנא' וזאת הברכה. ומניין שאף משה נתברך שנאמר (בראשית כז) ומברכיך ברוך ומה נתברך דכתיב (דה"א מ) בני משה גרשם ואליעזר. ובני גרשם רחביה הראש. ובני רחביה רבו למעלה. מאי למעלה. למעלה משמים רבוא: וזאת הברכה לפי שהיה משה מוכיח את ישראל דברים קשים מתחלה חזר ואומר להם דברי נחמות וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים וכל הנביאים למדו ממשה להיות מוכיחין את ישראל דברים קשים בתחלה ואחר כך חוזרין ואומרים דברי נחמות. הושע בן בארי אמר (הושע ט) תן להם ה' מה תתן. ואומר הוכה אפרים

שרשם יבש פרי בל יעשון, וחוזר ואומר להם דברי נחמות שנאמר (שם יד) ארפא משובתם אוהבם נדבה. ואומר אהיה כטל לישראל. ואומר ילכו יונקותיו ואומר (שם) ישובו יושבי בצלו. וכן יואל בן פתואל אמר בתחלה דברים קשים. שנאמר (יואל א) שמעו זאת הזקנים יתר הגזם אכל הארבה. וחוזר ואומר להם דברי נחמות שנאמר (שם ד) והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס וגו'. וכן עמום שנאמר (עמוס ד) שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים. פרות הבשן אלו בתי דינין שלהן. וחוזר ואומר להם דברי נחמות שנאמר (שם ט) הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במשך הזרע והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה. וכן מיכה אומר להן לישראל דברים קשים שנאמר (מיכה ג) שונאי טוב ואוהבי רע גוזלי עורם מעליהם. וחוזר ואומר דברי נחמות שנאמר (שם ז) מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו [וגו']. תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם. וכן ירמיהו אומר (ירמיה ח) על שבר בת עמי השברתי וגו'. וחוזר ואומר להם דברי ניחומים שנאמר (שם לא) אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו [וגו'] ונחמתים ושמחתים מיגונם. ורויתי נפש הכהנים דשן ועמי את טובי ישבעו נאם ה'. וזאת הברכה. ומי הוא המברך ואת מי בירך ומתי ברכם לפי שהיתה ברכה לדורות. לפיכך הברכה נאמרה בפרט. מי המברך. ומתי ברכם שמשה אמר לישראל כאב שנאמר (במדבר יא) האנכי הריתי את כל העם הזה. וכשם שהאב מברך לבניו לפני מותו כדרך שעשה יעקב אבינו כן עשה משה רבינו. וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים, איני יודע אי זה מהן תקדום אם התפלה אם הברכה אלא ממה שנאמר וזאת הברכה הא למדנו שהתפלה קדמה. וזאת הברכה. במקום שפסק יעקב אבינו בו התחיל משה רבינו שנאמר בברכת יעקב (בראשית מט) וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם. והתחיל משה רבינו ואמר וזאת הברכה. דבר אחר וזאת הברכה. לפי שבירכם למעלה ואמר להם (דברים א) ה' אלהי אבותכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם. חזר ואמר וזאת הברכה. אילו אחרים בירכו את ישראל היו ראויין לכך על אחת כמה וכמה שבירכם משה, ראוי היה משה לברך את ישראל וראויין היו ישראל להתברך לפני משה. איש האלהים. זה אחד מעשרה שנקראו איש האלהים. משה דכתיב כאן איש האלהים ואומר (תהלים צ) תפלה למשה איש האלהים, אלקנה נקרא איש האלהים שנאמר (שמואל א ב) ויבא איש האלהים אל עלי ויאמר לו כה אמר ה' הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה. שמואל נקרא איש האלהים שנא' (שם ט) הנה נא איש אלהים בעיר הזאת [וגו']

כל אשר ידבר בוא יבוא. דוד נקרא איש האלהים שנאמר (דה"ב ח) כמצות דוד איש האלהים. שמעיה נקרא איש האלהים שנאמר (מלכים א יב) ויהי דבר ה' אל שמעיה איש האלהים לאמר. עדו נקרא איש האלהים שנאמר (שם יג) והנה איש אלהים בא מיהודה בדבר ה'. לבית אל. אליהו נקרא איש האלהים שנאמר (מלכים א יז) ותאמר אל אליהו הנביא (הנה נא) עתה זה ידעתי כי איש אלהים אתה ודבר ה' בפיך אמת. (אלישע) נקרא איש האלהים שנאמר (דה"ב כה) ואיש האלהים בא אליו וגו'. את בני ישראל. בזכות ישראל אביהן וכן הוא אומר (בראשית מט) הקבצו ושמעו וגו'. לפני מותו. סמוך למיתה. וכן הוא אומר (מלאכי ג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו':

פסוק ב

פס'. ויאמר ה' מסיני בא. מלמד שלא רצה משה רבינו לתבוע צרכי ישראל תחלה עד שפתח בשבחו של הקב"ה תחלה ואחר כך אמר צרכי ישראל. וזאת ליהודה וללוי אמר. לבנימן אמר. ולבסוף חתם בשבחו של הקב"ה שנאמר אין כאל ישורון. וכן אתה מוצא בדוד שלא רצה לתבוע צרכי ישראל עד שפתח בשבחו של הקב"ה שנא' (תהילים קמ"ט:א') שירו לה' שיר חדש (כי נפלאות עשה). [תהלתו בקהל חסידים] ואח"כ כי רוצה ה' בעמו יפאר ענוים בישועה.ולבסוף (שם קנ) הללויה הללו אל בקדשו. וכן אתה מוצא בשלמה שפתח בשבחו של הקב"ה. שנא' (מ"א ח) ה' אלהי ישראל אין כמוך אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. ואח"כ אמר (שם) רעב כי יהיה בארץ וגו'. ובאחרונה הוא אומר (דברי הימים ב ו':כ"ח) קומה ה' [אלהים] (למנוחתך) אתה וארון עוזך. וכן תקנו חכמים ונביאים שלא רצו לתבוע צרכיהן של ישראל אלא פתחו בשבחו של הקב"ה ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו והם מגן ומחיה והאל הקדוש. ואחר כך הוא אומר אתה חונן לאדם דעת והרוצה בתשובה עד מודים. ואח"כ מסיים בשבחו של הקב"ה עבודה והודאה וברכת כהנים. דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא מלמד שנגלה הקב"ה על ישראל מארבע רוחות העולם שנאמר ה' מסיני בא זו רוח צפונית. וזרח משעיר למו זו רוח מזרחית. הופיע מהר פארן זה רוח דרומית. ואתה מרבבות קדש זו רוח מערבית. דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא מלמד שנתן הקב"ה התורה בפרהסיא לא לישראל בלבד אלא לכל האומות. שנאמר (ישעיהו מ"ה:י"ט) לא (מראש) בסתר דברתי במקום ארץ חשך לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני אני ה' דובר צדק מגיד מישרים. דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא כשנתן הקב"ה את התורה הרעיש העולם כולו על יושביו שנאמר (תהלים כט) קול ה' בכח קול ה' בהדר. נכנסו כל האומות אצל בלעם אמרו לו רואים אנו מחזיר הקב"ה את העולם לתוהו ובוהו. אמר להם לאו אלא תורה הוא

נותן לעמו שנאמר (שם) ה' עוז לעמו יתן. ענו כל האומות ואמרו (שם) ה' יברך את עמו בשלום זו תורה שנאמר (משלי ג':י"ז) דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום. דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל חזר על כל האומות שיקבלוה ולא רצו לקבל. נגלה על בני עשו אמר להם מקבלין אתם את התורה אמרו מה כתוב בה (שמות כ) לא תרצח. אמרו כל ברכותינו זאת היתה שהורישני יצחק אבינו שנאמר (בראשית כ"ז:ל"ט-מ') ועל חרבך תחיה. ולא רצו לקבל, נגלה על בני עמון אמר להם מקבלין אתם את התורה אמרו לו מה כתוב בה (שמות כ) לא תנאף. אמרו לו כל עצמנו בניאופים שנאמר (בראשית י"ט:ל"ו) ותהרין שתי בנות לוט מאביהן. ולא רצו לקבל. נגלה על בני ישמעאל ובני קטורה אמר להם מקבלין אתם את התורה אמרו לו מה כתוב בה (שמות כ) לא תגנוב. אמרו לו כל עצמנו בגניבה זו ירושתם שהוריש להם אביהם שנאמר (שם טז) והוא יהיה פרא אדם ידו בכל. והיאך נקבל את התורה. כיון שבא אצל ישראל פתחו כולם ואמרו (שמות כד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. אמר הקב"ה אין אומה יכולה לקבל את התורה חוץ מישראל, דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא מלמד שכבוד של הקב"ה מלא עולמו. וכן הוא אומר (איוב ל"ח:ל"ה) התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו. מגיד שבכל מקום שהן הולכין הן נמצאין לפניו ואומר עשינו שליחותך וכן הוא אומר (ירמיהו כ"ג:כ"ד) הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'. דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא לשון נחת. וכן הוא אומר (שמות ל"ג:י"ד) ויאמר פני ילכו והניחותי לך. ה' מסיני בא שהניח כל ההרים הרמים ובא לסיני לתת תורה לעמו ישראל. וזרח משעיר למו. שלא נכנסה ביניהם אומה ומלכות מעולם. הופיע מהר פארן. ארבע הופעות הן. הראשונה ממצרים שנאמר (תהילים פ':ב') רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיע. השניה מתן תורה שנאמר הופיע מהר פארן. השלישית זו נקמה שעתיד הקב"ה להופיע על אדום לרעה שנאמר (שם צד) אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. הרביעית זו הופעה של גוג ומגוג שנאמר (שם ג) מציון מכלל יופי אלהים הופיע. ואתה מרבבות קדש. אות הוא וניכר בכל רבבותיו וכן אומות העולם אומרים (שיר השירים ה':ט') מה דודך מדוד היפה בנשים וגו'. מי לא ייראך מלך הגוים. ולא ישבחך נאה מכל נאים יותר ויותר, מה כנסת ישראל אומרת להם דודי נאה ומשובח. הנני אומרת לכם מקצת שבחו. דודי צח ואדום. ראשו כתם פז, עיניו כיונים על אפיקי מים. לחיו כערוגת הבושם. שוקיו עמודי שש. חכו ממתקים. וזה בשעה שנגלה עליהם על הים כולם הכירוהו שנאמר (שמות ט"ו:ב') זה אלי ואנוהו. לכך נאמר ואתה מרבבות קדש מימינו אש דת למו. מלמד שהיה הדבור יוצא מימינו של הקב"ה לשמאלו וחוזר

ומקיף לשמאלן של ישראל והקב"ה מקבלו מימין וחוקקו על הלוחות שנאמר (תהלים כט) קול ה' הוצב להבות אש. דבר אחר מימינו אש דת למו. מה האש כל המשתמש בה חם לו פירש ממנה צונן לו כך כל שהוא עוסק בתורה יש לו חיים. פירש ממנה כלו חייו. דבר אחר מימינו אש דת למו. מה האש ניתנה מן השמים אף התורה ניתנה מן השמים. דבר אחר מימינו אש דת. מה האש חיים לעולם אף התורה חיים לעולם. דבר אחר מימינו אש. מה האש עושה רושם כך התורה כל המשתמש בה עושה בו רושם. היינו דתנן ודישתמש בתגא חלף. כל הנאות מדברי תורה נוטלין חייו מן העולם, דבר אחר מימינו אש דת למו. מה האש כל המשתמש בה ניכר כך תלמידי חכמים ניכרין מכל הבריות בהליכתן ובעטיפתן ובדיבורן. דבר אחר אש דת למו מה האש אור לעולם אף דברי תורה אור לעולם שנאמר (משלי י) כי נר מצוה ותורה אור. התורה ניתנה בימין והישועה בימין שנאמר (תהילים צ"ח:א') הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו. אש דת למו. כל היוצא מן האש אש אוכלתו. דבר אחר אש דת למו. כל העוסק באש אין אש של גיהנם שולטת בו. למו. להם לישראל ולא לכל אומה ולשון שנאמר (תהילים קמ"ז:כ') לא עשה כן לכל גוי. דבר אחר ויאמר ה' מסיני בא. אמר משה מסיני בא. וזרח משעיר למו לישראל הוא שעיר הוא ארץ תימן. וכן אמרה דבורה (שופטים ה':ד') ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום. וחבקוק אומר (חבקוק ג':ג') אלוה מתימן יבוא וקדוש מהר פארן סלה. ואתה מרבבות קדש מרבבות המלאכים בא ליתן תורה לישראל. מימינו אש דת למו. התורה שהיא משולה כאש:

פסוק ג

פס'. אף חובב עמים. מלמד שחיבב הקב"ה את ישראל יותר מכל האומות. כל קדושיו בידך אלו גדולי ישראל שהן נותנין נפשם על ישראל. אמר משה לפני הקב"ה (שמות ל"ב:ל"ב) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך הכתוב לצדיקים לעתיד לבוא. והם תכו לרגלך. מתכתתין לרגליך לקיים דברי התורה. לרגלך בעבורך כמו (בראשית ל) ויברך ה' אותך לרגלי. ישא מדברותיך שקיבלו עליהן את דברי התורה ואמר (שמות כד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. ד"א אף חובב עמים אע"פ שחיבב הקב"ה את האומות לא חיבב אותם כחיבת ישראל. כל קדושיו בידך. שהן מוסרין עצמן על קדושת השם. והם תכו לרגלך שהם מתכתתין בגלות לקבל עול התורה והמצות. ישא מדברותיך. כדי שהתקיים דברותיך שהבטחתם. ד"א אף חובב עמים אפילו בשעה שתתמלא אף על ישראל זוכר חיבת השבטים ומרחמם. כל קדושיו בידך. כל קדושות שאהב הקב"ה בידך במקום שישראל שם. והם תכו לרגלך נושאים את עול הגלות. ישא

מדברותיך ישא דבריו של הקב"ה בשמחה. ד"א אף חבב עמים. אלו שבטי ישראל כגון עמים הר יקראו. כל קדושיו בידך התחמתם סביבות הר סיני. והם תכו לרגלך בתחתית ההר, ישא מדברותיך. ישראל. כמו (שה"ש ד) ומדברך נאוה שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע:

פסוק ד

פס'. תורה צוה לנו משה הציווי הזה אינו אלא לנו בעבורנו כדי שנקבל התורה ונשמרה. מורשה קהלת יעקב. לנו מורשה ולא לאחרים. ד"א מורשה. משל לבן מלכים שפירש למדינה אפילו לאחר מאה שנה אינו בוש לחזור מפני שהוא אומר למלכות אבותי אני חוזר לירושת אבותי אני חוזר. קהלת יעקב. שתהיו עשוין אגודה אחת ולא תעשו אגודות אגודות. וכה"א (דברים יד) לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות. זה אוסר וזה מתיר זה שומר היום מקרא קדש וזה למחר:

פסוק ה

פס'. ויהי בישורון מלך. מגיד הכתוב כשישראל מושיב ישיבת זקנים מלמטה מלכות שמים מתקיימת מלמעלה. בהתאסף ראשי עם. אלו שבעים זקנים שנאמר (במדבר כ"ה:ד') קח את כל ראשי העם. יחד שבטי ישראל. שתהיו עושין אגודה אחת ולא תהיו עשויין אגודות אגודות. וכה"א (שמואל ב ב':כ"ה) ויתקבצו בני בנימן אחרי אבנר ויהיו לאגודה אחת. משל למה הדבר דומה למלך שהביא ספינות וחיברן ודיבקן במסמרין ובהוגנין ובנה פלטין עליהם. כל זמן שהספינות קיימות פלטין שלו קיימות. נפרדו הספינות נתפרדו הפלטין שלו כך כל זמן שעשויין ישראל אגודה אחת מלמטה מלכות שמים מתקיימת בהן. שנא' (עמוס ט':ו') הבונה בשמים (מעליותיו) [מעלותיו] ואגודתו על ארץ יסדה. ד"א ויהי בישורון מלך. זה משה. בהתאסף ראשי עם. אלו שבעים זקנים. שנאמר (במדבר י"א:ט"ז) אספה לי שבעים איש. יחד שבטי ישראל. אלו הנשיאים:

פסוק ו

פס'. יחי ראובן ואל ימות. (ויהי מתיו מספר). מה ענין זה אצל זה אלא משלו חכמים משל למה הדבר דומה למלך שבא אצל בניו והיו מלוין אותו. אמר להם כלום יש לכם עסק. אמרו לו הרי אנו מפייסין אותך שתתרצה לאחינו הגדול אמר להם אביהם בני הואיל ואתם תבעתם להתרצות לאחיכם הריני מתרצה לו לכך נאמר יחד שבטי ישראל. וסמיך ליה יחי ראובן ואל ימות. שאילולי שבטים לא נתרצה המקום לראובן. רבי חנינא בן גמליאל אומר לעולם אין מחליפין לא זכות בחובה ולא חובה בזכות. אלא בראובן ודוד. יחי ראובן במעשה יוסף. ואל ימות במעשה בלהה, (שמואל ב ט"ז:י"ג) ושמעי הולך בצלע ההר לעומתו. פירוש שמעי זכר לו מעשה הצלע. דכתיב (תהילים ל"ה:ט"ו)

ובצלעי שמחו ונאספו. והקב"ה זכר לו מעשה ההר. דכתיב (ש"ב כה) (ואביגיל) יורדת בסתר ההר. שלא נגע בה. לעמתו שלמה בנה את המלוא. אע"פ שסגר את פרץ עיר דוד אביו. וחכמים אומרים אין מחליפין לא זכות בחובה ולא חובה בזכות. אלא נותנין שכר על הזכות ונפרעין על החובה. מה תלמוד לומר יחי ראובן והלא מת הוא אלא לא ימות לעולם הבא וכה"א (תהילים מ"ט:י') ויחי עוד לנצח לא יראה השחת. וכה"א (בראשית מ"ט:ד') פחז כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה. בעליתו עלה. בירידתו עשה תשובה. וכה"א (שם לה) ויהי בשכן ישראל בארץ ההיא וילך ראובן וגו'. ויהיו בני יעקב שנים עשר מה שנים עשר לא נתן בהם עולה כך לא נמצא בו עולה בראובן. ד"א יחי ראובן ואל ימות. לעולם הבא שלא יתחייב. ויהי מתיו מספר בעולם הזה. אלו גבורים בתורה גבורים בכח. וכה"א (דברי הימים א ה':ו') בארה בנו אשר הגלה תגלת פלנאסר מלך אשור הוא נשיא לראובני שהיה גבור בתורה. ד"א יחי ראובן פתח בראובן שהוא בכורו של יעקב. ואל ימות ואל יתחייב במעשה בלהה. ויהי מתיו מספר. ולא יהיה מתיו מספר. אלא עם רב יהיו. גדולים על שבט ראובן וכה"א (שופטים ה':ט"ז) בפלגות ראובן גדולים חקרי לב שאנשים גדולים יצאו מראובן. ד"א ויהי מתיו מספר אע"פ שלקחו נחלתם מעבר לירדן. ויהי מתיו מספר יחשב עם מספר בני ישראל כענין שנאמר (הושע ב':א') והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר:

פסוק ז

פס'. וזאת ליהודה ויאמר, לאחר שבירך את ראובן חזר לברך את יהודה מפני שהוא מלך. אמר וזאת ליהודה. שקולה ברכת יהודה כנגד כל השבטים שנאמר וזאת ונאמר בכל השבטים וזאת הברכה. ד"א וזאת ליהודה מי גרם לראובן שהודה במעשה בלהה יהודה שהודה במעשה תמר. וזאת ליהודה מלמד שהתפלל משה על שבטו של יהודה. שמע ה' קול יהודה ואל עמו תביאנו. בשעה שיהא שבטו של יהודה נכנס בצרה יהא מתפלל לפניך ותהא מעלה אותם מתוכה. ואל עמו תביאנו. שנקבר עמהם לארץ. ד"א וזאת ליהודה. מלמד שהתפלל משה על שבטו של שמעון שנאמר שמע ה' קול יהודה. ואין לשון שמע אלא שמעון כמא דאתמר (בראשית כ"ט:ל"ד) כי שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה על כן קרא שמו שמעון. אמר לפניו רבש"ע בשעה ששבטו של שמעון בצרה יהא שבטו של יהודה מתפלל לפניך ואתה מעלה אותם מתוכה. ואל עמו תביאנו. מלמד שעירבן בנחלה. כענין שנא' (שופטים א':ג') ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי. ידיו רב לו שיהא מוצלח בכל. ד"א וזאת ליהודה מלמד שהתפלל עליהם על מלכי בית דוד. שמע ה' קול יהודה. בשעה שדוד מלך ישראל נכנס בצרה

יהא מתפלל לפניך ותהא מעלה אותו מתוכה, וכה"א (שמואל ב' כב) וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת וגו'. ואומר (תהילים ס"ד:ב') שמע אלהים קולי בשיחי. ואל עמו תביאנו. ושיחזירהו אצל אחיו בשלום בשעה שברח מפני אבשלום. וכן הוא אומר (שמואל ב ט"ו:כ"ג) וכל הארץ בוכים וכל הפרשה. לכך נאמר ואל עמו תביאנו. ידיו רב לו. כענין שאמר יעקב אבינו (בראשית מ"ט:ח') יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך. ידיו רב לו. זו קשת וכה"א (שמואל ב א':י"ח) ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה (בספר) [על ספר] הישר. זה ספר בראשית שבו ענין אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים שנאמר (במדבר כ"ג:י') תמות נפשי מות ישרים. והיכן אמר (בראשית מ"ט:ח') ידך בעורף אויביך. איזו היא מלחמה שהיד כלפי עורף. הוי אומר זו קשת, וכאן הוא אומר ידיו רב לו. ידיו רב לו. איזה הוא מלחמה שהיא צריכה שתי ידים הוי אומר זו קשת. ועזר מצריו תהיה. כמו שנאמר (תהלים קכא) עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ:

פסוק ח

פס'. וללוי אמר. א"ר שמעון בן אלעזר בכל מקום שהוא מזכיר שמו של שמעון ושל לוי באחת שניהם שותין בכוס אחד שנאמר (בראשית מ"ט:ז') ארור אפם כי עז וגו'. משל לשנים שלוו מן המלך ממון האחד חזר עוד ולוה מן המלך והשני פרע חובו וחזר עוד והלוה למלך הרי זה משובח. שמעון ולוי שניהם לוו מן הקב"ה שנאמר (בראשית ל"ד:כ"ה) ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו. חזר לו שמעון ולוה בשטים שנאמר (במדבר כה) ושם איש ישראל המוכה אשר הכה את המדינית זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני. אבל לוי פרע חובו במעשה העגל שנאמר (שמות ל"ב:כ"ו) ויעמוד משה בשער המחנה ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי. ועוד הלוה את המלך בשטים שנא' (במדבר כ"ה:ז') וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן וגו' עד ותעצר המגפה מעל בני ישראל לכך הכתוב משבח את לוי. שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך וגו' ראויים ללבוש אורים ותומים. לאיש חסידך כענין שנא' (תהילים קל"ב:ט') כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו. אשר נסיתו במסה. שניסיתיו עמך בנסיונו. תריבהו על מי מריבה. שלא נמצא במשה ואהרן שום דבר בעולם אלא מעשת מי מריבה. שנאמר (במדבר כ':י') שמעו נא המורים:

פסוק ט

פס'. האומר לאביו. וכי שבטו של לוי עבד עבודת כוכבים והא כתיב (שמות ל"ב:כ"ו) ויאספו אליו כל בני לוי, אלא זה שהיה (אביו) מישראל או אמו מישראל. ואת אחיו לא הכיר. זה אחיו מאמו מישראל. ואת בניו לא ידע. זה בן בתו מישראל. כי שמרו אמרתך במצרים. ובריתך ינצורו זה ברית הר סיני (שמות כ"ב:י"ט) זובח לאלהים יחרם:

פסוק י

פס'. יורו משפטיך שיהו כל ההוראות נתונות על פיהם. כענין שנא' (דברים י״ז:ט') ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט. על פי התורה אשר יורוך. ותורתך לישראל על פי התורה אשר יורוך. ישימו קטורה באפך. זו קטרת שלפני לפנים. וכליל על מזבחך. אלו מנחות שאינן נאכלין. שנאמר (ויקרא ו׳:ט״ז) וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל:

פסוק יא

פס'. ברך ה' חילו . למדנו שרוב הכהנים עשירים הם. וכן אמר אבא החרש. (תהילים ל״ז:כ״ה) נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם זה זרעו של אהרן. ופועל ידיו תרצה מלמד שהם קריבים זבחים ומרצים את המקום. מחץ מתנים קמיו. כל מי שבא ומעורר על הכהונה יהא נופל כגון קרח ועדתו. קמיו. כענין שנא' (במדבר ט״ז:ב') ויקומו לפני משה. שקמו לפניו בעזות מצח. ומשנאיו. ששונאין אותו בלב. כענין שנאמר (ויקרא י״ט:י״ז) לא תשנא את אחיך בלבבך. מן יקומון. שלא יהיה להם תקומה. כגון עוזיה מלך יהודה ונתנגע. שנאמר (מלכים ב' סו) וישב בבית החפשית ויהי מצורע עד יום מותו:

פסוק יב

פס'. לבנימן אמר ידיד ה', חביב הוא (חביב) ביותר לכך נאמר ידיד ה' יבוא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד בחלק ידיד לידיד. ידיד זה שלמה שנאמר (שמואל ב י״ב:כ״ה) ויקרא שמו ידידיה, בעבור ידיד (בן) אברהם שנקרא ידיד שנא' (ירמיהו י״א:ט״ו) מה לידידי בביתי. ויבנה ידיד זה בית המקדש. שנא' (שם יב) נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה. לפני הקב״ה שנקרא ידיד שנאמר (ישעיהו ה׳:א׳) אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו. ישכן לבטח עליו. במקדש ראשון. חופף עליו כל היום. זה בנין האחרון. ובין כתפיו שכן, בנין משוכלל לעתיד לבא. וכן יעקב אומר (בראשית מ״ט:כ״ז) בנימין זאב יטרף. אלו קרבנות שנקרבות בבקר ובערב. ד״א ובין כתפיו שכן. בין חרב בין שאינו חרב. וכה״א (עזרא א׳:ב׳) כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה. ובין כתפיו שכן. הכתפים מקום גבוה שבשור וכן בית המקדש גבוה מכל הארצות שנאמר (דברים י״ז:ח׳) וקמת ועלית אל המקום. ואומר (ישעיהו ב׳:ג׳) לכו ונעלה אל הר ה'. ואומר (ירמיהו ל״א:ו׳) קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו. וכשאתה רואה בספר יהושע בכל התחומין הוא אומר וירד הגבול. וכאן הוא אומר (יהושע טו) ועלה הגבול. מלמד שהמקדש הוא בחלקו של בנימין לחלקו של יהודה שנאמר ובין כתפיו שכן. וכן דוד אומר (תהילים קל״ב:ו׳) הנה שמענוה באפרתה. בספר יהושע שהיה מאפרת. מצאנוה בשדי יער במי שנמשל בחיה שהיא ביער, ואיזה זה זה

בנימן שנא' (בראשית מ"ט:כ"ז) בנימין זאב יטרף. ומפני מה זכה בנימין שתשרה עליו שכינה בחלקו. משלו משל חכמים למה הדבר דומה למלך שבא אצל בניו לפרקים כל אחד ואחד אומר אצלי ישרה. והקטן שבהם היה משתומם ואומר בלבו אני מה אומר אפשר שמניח אבי את אחי הגדולים ממני וישרה אצלי, והיתה נפשו עגומה, אמר להם המלך ראיתם בני הקטן שעומד לו ופניו משתנות ונפשו עגומה עליו אצלו אני אוכל ואשתה ולינתו אצלו כך הקב"ה אמר בית הבחירה יהיה בחלק בנימין שהוא קטן מכל השבטים. וכן אתה מוצא שאמר לו משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה (במדבר י':כ"ט) נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם לכה אתנו והטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל. כיון שחילק יהושע את כל הארצות לשבטים הניח ארץ ארבע מאות אמה על חמש מאות אמה דושנה של ירחו לבני יתרו היו מבקשים עליהם רחמים שיצליחו:

פסוק יט

פס'. עמים הר יקראו. אלו שבטי ישראל שהיו מתקבצין אל הר ציון. שם יזבחו זבחי צדק שהיו מתנדבים זבחים כשהיו באים בנמל בחלקו של זבולן היו הספינות מתחברות, כי שפע ימים יינקו. אלו הסחורות שהיו מביאין מחוצה לארץ. ושפוני טמוני חול. זה חלזון שהיה בחלקו של זבולן שבו היו צובעין את התכלת. חול. זה זכוכית לבנה שהיתה בחלק זבולן. וכה"א (בראשית מ"ט:י"ג) זבולן לחוף ימים ישכון. ד"א עמים הר יקראו שהיו אומות העולם באין בספינות בסחורה עד תחום זבולן. ואומר הואיל ובאנו עד כאן נעלה אל הר ה' ונראה מה טובה של ירושלים והם רואים את ישראל משתחוים לאל אחד ואוכלים מאכל אחד ומיד הם אומרין אין יפה להדבק אלא באומה זו ואין זזין משם עד שמתגיירין ומביאים זבחים לשם. שנאמר שם יזבחו זבחי צדק. כי שפע ימים יינקו. שנים שנותנין בשופע ומעלים בשופע. ים ומלכות. וספוני טמוני חול. זה חלזון שהיה ספון וטמון בחול. א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתי בשלומו אמרתי לו רבי פרנסתך במה אמר לי מחלזון. אמרתי לו וכי מצוי הוא חלזון אמר לי השמים שיש מקום בים הגדול שמושל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו. ואמרתי השמים ניכר שהרי זה גנוז לצדיקים לעתיד לבא. וספוני זו טרית. טמוני. זו חלזון. חול. זו זהורית. וכל מי שהיה נוטל בגנבה לא היה נהנה מפרקמטיא שלו. שם יזבחו זבחי צדק:

פסוק כ

פס'. ולגד אמר. מלמד שתחומו של גד מרחיב והולך לכך נאמר ברוך ה' שהוא מרחיב תחומו של גד כלפי מזרח. מלמד שהיה סמוך לספר. שכל סמוך לספר נמשל באריות

מפני שהיו עומדין בפני האומות שלא יכנסו לארץ ישראל לכך נאמר כלביא שכן. וטרף זרוע אף קדקד. כדמתרגמינן ויקטל שלטונין עם מלכין. בוא וראה מה כתיב בדברי הימים (דברי הימים א י״ב:ח׳-ט׳) ואלה הבאים (לדוד) [אל דויד] לציקלג ונו׳. (שם) ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גבורי החיל אנשי צבא למלחמה עורכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר. (שם) אשר עברו את הירדן בחדש הראשון והוא (מלא) [ממלא] על כל גדותיו ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב. וטרף זרוע לשעבר. אף קדקד (לשעבר):

פסוק כא

פס׳. וירא ראשית לו כי שם. שלקחו נחלה מעבר לירדן תחלה מכל ישראל שנא׳ (במדבר ל״ב:ב׳) ויבואו בני גד ובני ראובן וגו׳. ואומר (שם) עטרות ודיבון (הם דיבון) בתחלה. לכך נאמר וירא ראשית לו. כי שם חלקת מחוקק ספון וגו׳. זה קברו של משה שנתונה בחלקו של גד לפיכך בחרו להם בני גד בארץ סיחון ועוג. ואם תאמר בחלקו של ראובן הוא שנא׳ (שם) ובני ראובן בנו את חשבון ואת אלעלה ואת קריתים ואת נבו. וכתיב (דברים ל״ב:מ״ט) עלה אל הר העברים הזה הר נבו. ומהו חלקת מחוקק ספון זה קברו של משה שניתנה בחלקו של גד. מלמד שמלאכי השרת סבלוהו לארבעת מילין מחלקו של ראובן לחלקו של גד והם סופדין יבוא שלום ינוח על משכבו הולך נכוחו. ויתא ראשי עם. זה משה רבינו שבא בראש העם שנאמר (דברים ל״א:ב׳) לא אוכל עוד לצאת ולבוא. ד״א שעשה את התורה כולה אתין ותוין מאל״ף ועד תי״ו. צדקת ה׳ עשה שכתב להם לישראל (שם טו) (וכי) [כי] יהיה בך אביון מאחד אחיך. באחד שעריך בארצך אשר ה׳ אלהיך נותן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון. ד״א צדקת ה׳ עשה. מלמד שהצדקה קשורה תחת כסא הכבוד שנאמר (ישעיהו נ״ו:א׳) כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות. (בראשית מ״ט:י״ט) גד גדוד יגודנו. מלמד שכשם שבא בראש תחלה כך לעתיד לבא יבוא בראש:

פסוק כב

פס׳. ולדן אמר דן גור אריה יזנק מן הבשן. שגם דן סמוך לספר לכך נאמר גור אריה יזנק מן הבשן. מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשנים כמו (שנאמר וזינקה דמה). כך היה חלקו של דן מתחלק לשני מקומות. שנא׳ (יהושע י״ט:מ׳-מ״א) למטה בני דן למשפחותם יצא הגורל השביעי ויהי גבול נחלתו צרעה ואשתאול ועיר שמש. ואומר (שם) ויעלו בני דן וילחמו עם לשם. עד ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם. ד״א יזנק קופץ עם הר הבשן כשם שהאריה קופץ על הבהמה כך היו בני דן קופצין על האנשים במלחמה. וכה״א (דברי הימים א י״ב:ל״ו) ומן הדני עורכי מלחמה (שמונה ועשרים

אלף) [עשרים ושמונה אלף] ושש מאות. וכן ביהושע (יהושע י״ט:ל״ה) לבני נפתלי יצא הגורל. וכתיב (שם) וערי מבצר הצדים צר וחמת רקת וכנרת. זו גינוסר שפירותיה מתוקים כקול הכנור:

פסוק כג

פס'. ולנפתלי אמר[נפתלי] שבע רצון מלמד שהיה נפתלי שמח בחלקו בימים ובכל עושר. כדתנן באבות איזהו עשיר השמח בחלקו. ומלא ברכת ה' זו בקעת גנוסר שהיו פירותיה מתוקים כדמפורש במסכת (ברכות). שבע רצון. שיהו קוראין לפני הקב״ה והן נשמעין כענין שנאמר (תהלים קמו) רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם. ים. רבי אומר ימה של טבריה. ודרום ירשה. מלמד שנטל חלק בים ונטל מלא חלקו בדרום. וכה״א (שופטים ה׳:י״ח) ונפתלי על מרומי שדה. וכן יעקב אבינו אומר (בראשית מ״ט:כ״א) נפתלי אילה שלוחה ומתרגמינן בארע טבא יתרמי עדביה:

פסוק כד

פס'. ולאשר אמר. זה הוא שנאמר בהם (שם מז) ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים. ברוך מבנים אשר. אין לך בשבטים שנתברך מבנים כאשר. יהי רצוי אחיו. שהיה מרצה את אחיו בשמן. וטובל בשמן רגלו. מלמד שארצו מושכת את השמן כמעין. מעשה שנצרכו אנשי לודקיא לשמן ומינו להם (פולימילטיש) [פולמוסטוס] א' ואמרו לו צא וקנה לנו שמן במאה רבוא. הלך לו לצור אמרו לו לך לגוש חלב. הלך לשם אמרו לו הלך אצל פלוני. הלך לביתו ולא מצאו. אמרו לו הלך הוא בשדה. הלך אותו האיש ומצאו שהיה עוסק תחת הזית. אמר לו שמן בק' רבוא אני צריך. אמר לו המתן עד שאגמור את השמן ואבוא. לאחר שגמר את זיתיו נטל את כליו ובא והוא היה סבור שהוא משחק בו כיון שהגיע לביתו הביא שמן ורחצו רגליהם נתן לפניו ואכל ושתה עמד ומדד לו שמן בק' רבוא. אמר לו רצונך עוד אמר לו אין עמי מעות אמר לו טול ואני אבוא עמך ואטול את מעותי. עמד ומדד לו בי"ח רבוא. אמרו לא הניח לא גמל ולא חמור בארץ ישראל שלא שכרו. שמעו אנשי לודקיא שהוא בא קידמו לפניו שלשת מילין והיו מקלסין אותו. אמר להם לא לי נאוה קילוס זה אלא לאיש זה שכל זה שלו. ולא עוד אלא שאני חייב לו י״ח רבוא כיוצא בו אמר שלמה. (משלי י״ג:ז׳) יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב. וכן שנו רבותינו ז״ל במסכת מנחות תקוע אלפא לשמן. ולכך היו אנשי תקוע חכמים שהשמן יפה לתלמוד. וכשם שהזית משכח התלמוד כך השמן מישב את התלמוד:

פסוק כה

פס'. ברזל ונחשת. מלמד שארצו של אשר מנעולה של ארץ ישראל. ד״א ברזל ונחשת כמו שנאמר (ויקרא כ״ו:י״ט) ונתתי את שמיכם כברזל. מנעליך כמו מן יקומון שלא

יהו עליך. וכימיך דבאך. כלומר כל ימיך יהו כל הארצות דאובות להביא כסף וזהב לארצך וקונות כל הארצות שמן מארץ אשר ומביאות את הכסף ואת הזהב לקנות. כענין שנאמר (בראשית מ"ז:ו"ד) וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים. ד"א ברזל ונחשת שתהא ארצך מונעלת כבריח ברזל ונחשת שלא יוכלו להלחם בך. וכימיך דבאך. כלומר בימי בחורותיך כך ימי זקנותך. מלשון דבאיך שהאיש דובב ושב לימי עלומיו. (ישעיהו י"ז:ד') משמן בשרו ירזה. ד"א דבאך, דאבך כמו שמלה שלמה כלומר אפילו ימי דבאך. יהו כימי בחורותיך. כענין שנאמר באיוב (איוב כ"ט:ב') מי יתנני כירחי קדם כימי אלוה ישמרני. וכן יעקב. אומר (בראשית מ"ט:י"ט-כ') מאשר שמנה לחמו. זה הר הכרמל שפירותיו מעדני מלך. לכך נאמר ברוך מבנים אשר. שהכל מברכין את ארצו. כלומר מפי בניו מפי כל השבטים היה מבורך והיה רצוי אחיו שהיו כל השבטים (היו) רצים לבוא אל הר הכרמל. וכן הוא אומר ביהושע (יהושע י"ט:כ"ד) ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר ופגע בכרמל, ברוך מבנים אשר. כמו (שופטים ה) תבורך מנשים, מעין ברכת אמהות כך מבנים מעין ברכת בנים יבורך. אשר יהי רצוי אחיו. כענין שנאמר במרדכי (אסתר י) ורצוי לרוב אחיו לפי שיש מקום שהוא נאה בדבר אחד ואינו נאה בדבר אחר. אבל חלקו של אשר היו שוין הכל בו. לכך נאמר יהי רצוי אחיו:

פסוק כו

פס'. אין כאל ישרון. כשם שאמר משה אין כאל ישרון כך אמרה חנה (ש"א ב) אין קדוש כה' כי אין בלתך. מלמד שאמרו ישראל למשה אמור לנו דבר זה מה היא מדת הכבוד. למעלה אמר להם אין כאל ישרון אין אתם יכולין להסתכל ולהתבונן במדת הכבוד של מעלה. אמר להם אין כאל ישרון בכל דבר כלום. רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים. ממעשיו יכולין אנו לידע עומק שבחו אם המאורות שהן ברקיע השמים אין אתם יכולין להסתכל בהם כל שכן במדת כבודו. משל משלו לאחד שאמר מבקש אני לראות כבודו של מלך. אמרו לו הכנס למדינה ואתה רואה נכנס למדינה וראה וילון פרוס על פתח המדינה ואבנים טובים ומרגליות קבועות בו ולא יכול לזון עיניו ממנו. אמר לו אם הוילון שלו לא יכולת להסתכל. במלך עצמו עאכ"ו. לכך נאמר רוכב שמים בעזרך. ד"א אין כאל ישרון. אחר שבירך משה את ישראל אמר להם אין כאל ישרון אין אלוה אחר להושיע כאלהיכם. ישרון. בזמן שאתם ישרים לפניו רוכב שמים הוא פודה ועוזר אותך אשר שם גובה לשמים (אשר)(תהילים ק"ד:ג') שם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח. בעזרך. בשעה שהוא בא לעזרו שולח עזרתו לעזרו משמי שמים. כענין שנאמר במצרים (שמות י"א:ד') כחצות הלילה אני יוצא ובשעת מתן תורה כתוב (שמואל ב כ"ב:י') ויט שמים

וירד וירכב על כרוב ויעוף. ואומר (חבקוק ג׳:ט״ו) דרכת בים סוסיך. ובגאותו שחקים. בשעה שהוא יוצא לעזרו מראה גאותו בשחקים כענין שנא׳ (שופטי׳ ה) מן שמים נלחמו. ואומר במורד בית חורון (יהושע י׳:י״ד)וה׳ השליך עליהם אבנים מן השמים. וכתיב (שם) ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה׳ בקול איש. שהקב״ה לבש גאות לעשות גדולות ונוראות לישראל. לכך נאמר רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים. והוא לשון כפול. כענין שנא׳ (תהילים ע״ח:כ״ג-כ״ד) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח. וכתיב (שם) וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף כנף׃

פסוק כז

פס׳. מעונה אלהי קדם. הקב״ה מעונו של עולם כענין שנאמר (שם צ) תפלה למשה איש האלהים ה׳ מעון אתה היית לנו. אתה הוא מעון העולם שכל העולם מתקיים בך. כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוך. לכך נאמר מעונה אלהי קדם. כמו מעונה וכמו מכונה. והוא מכון. אלהי קדם. אלהים שברא שמי קדם. ומתחת זרועות עולם. והוא בגבורתו ובמאמרו סובל שהקים מתחת זרועות עולם. יסודי הארץ ברוח דברו מעמיד הארץ והמים אשר מתחת לארץ שנאמר (איוב כ״ו:ז׳) תולה ארץ על בלימה. אמר להם דברים שהם נעלמים מבני אדם. כלומר מי שברא את העולם ומי שהוא סובלו הוא הוציאך ממצרים והוא הבטיחך לתת לך ארץ של שבעה עממים. ויגרש מפניך אויב. עתיד לגרש מפניך אויב. אלו היו על ראשי ההרים ואין לך כח לרדוף אחריהם הקב״ה מגרשם שנאמר (שמות כ״ג:כ״ח) ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את האמורי ואת הכנעני. ואומר (שמות כ״ג:כ״ח-כ״ט) וגרשתמו מפניך. ר׳ אומר ויגרש מפניך אויב אלו שבמחבואות. ויאמר השמד. אלו שבורחין בשאר מקומות שהקב״ה משמידם מפניך שהאימה נכנסת בהם ומשמידם׃

פסוק כח

פס׳. וישכן ישראל בטח בדד. כיון שישראל עוברין את הירדן וכובשין את הארץ הם שוכנים לבטח יושבים פרזות בלי פחד. בדד. אין עמהם מלך מן האומות כי אם הנותרים מהם נותנין להם מס לישראל. עין יעקב. כעין ברכה שבירכם יעקב אביהם כך ברכם משה רבינו. וכה״א (בראשית מ״ח:כ״א) והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. וכן בלעם אומר (במדבר כ״ג:ט׳) הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. אל ארץ דגן ותירוש. כעין ברכה שבירך יצחק ליעקב שנאמר (בראשית כ״ז:כ״ח)ויתן לך האלהים מטל השמים. וכן אמר ישעיהו (ישעיהו מ״ה:ח׳) הרעיפו שמים ממעל לכך נאמר אף שמיו יערפו טל טללי ברכה וישע וצדק׃

פסוק כט

פס'. אשריך ישראל מי כמוך. ישראל אמרו (שמות ט"ו:י"א) מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה נאדר בקדש. ורוח הקדש אומרת אשריך ישראל מי כמוך. וכה"א (תהלים כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. לכך נאמר אשריך ישראל. אין אומה שוה לך. עם נושע בה'. עם שאין ישועתו אלא בהקב"ה. וכה"א (הושע א) והושעתים בה' אלהיהם. מגן עזרך. כענין (תהילים י"ח:ג') מגני וקרן ישעי. ואשר חרב גאותך, של הקב"ה גאותך הוא שאין אתה נלחם כנגד האומות כי אם הקב"ה נלחם לך כעניין (שמות יד) ה' ילחם לכם. ואומר (תהלים כב) כי לה' המלוכה ומושל בגוים. ויכחשו אויביך לך. בשעה שישראל בשלום אומות העולם היו מכחישין להם ועושין אותם אחים. כענין שאמר עשו ליעקב (בראשית ל"ג:ט') יש לי רב אחי יהי לך אשר לך. וכן חירם אמר לשלמה (מלכים א ט':י"ג) מה הערים האלה אשר נתת לי אחי. ואתה על במותימו תדרך. אלו צוארי מלכיהם כענין שנאמר (יהושע י':כ"ד) ויהי בהוציאם את המלכים האלה אל יהושע. עד שימו את רגליהם על צוארי המלכים האלה. ד"א ואתה על במותימו תדרוך כענין שנא' ירכיבהו על במתי ארץ. שתהיו שולטנין על פלטרין שלהם:

פרק לד

פסוק א

פס'. ויעל משה מערבות מואב. עליה היתה לו למשה. מערבות מואב אל הר נבו. אע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. חכמי ישראל דורשין את המקרא מדרשות הנשמעות באוזן והמתקבלות בדעת. מהו מערבות מואב. וכי לא היינו יודעים שמערבות מואב אדם עולה אל הר נבו אלא מלמד שהראהו הקב"ה למשה (שלשה) המלכים העתידים לעמוד מרות המואביה. זה דוד וזרעו. אל הר נבו ראש הפסגה. מה הפסגה הזה מופרשת מן האשכול ואינה מופרשת כך קבורתו של משה מותאמת מן ההר ואינה מותאמת והגיא ביניהם. אשר על פני יריחו. מלמד שהראהו (שלשה) נביאים שעתידין לעמוד מן רחב הזונה. ויראהו ה' את כל הארץ. מלמד שהראהו את ארץ ישראל מיושבת על שלותה וחזר והראה לו את המציקים המחזיקים אותה. את הגלעד. זה בית המקדש. שנאמר (ירמיהו כ"ב:ו') גלעד אתה לי ראש הלבנון אם לא אשיתך מדבר. ואת דן. מלמד שהראה לו שבטו של דן עובד עבודת כוכבים שנא' (שופטים י"ח:כ"ט-ל') ויקימו להם בני דן את הפסל ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ. וחזר והראה לו גואל העתיד לעמוד ממנו זה היה שמשון שהיה משבט דן:

פסוק ב

פס'. ואת כל נפתלי. זה ברק בן אבינועם שעשה מלחמה עם סיסרא שנא' (שם ד) ותשלח לברק בן אבינועם מקדש נפתלי ותאמר אליו הלא צוה ה' אלהי ישראל ומשכת בהר תבור ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון, ואת ארץ אפרים ומנשה. זה יהושע בן נון שבא מאפרים שעשה מלחמה עם הכנענים. ומנשה. מלמד שהראה לו הקב"ה את גדעון בן יואש שהיה משבט מנשה שעשה מלחמה עם מדין ועמלק. וכן הוא אומר (שופטים ו':ט"ו) ויאמר אליו בי אדוני במה אושיע את ישראל הנה אלפי חדל במנשה ואנכי הצעיר בבית אבי. ואת כל ארץ יהודה. מלמד שהראה לו הקב"ה את דוד ואת מלכותו וכה"א (דברי הימים א כ"ח:ד') ויבחר ה' אלהי ישראל בי מכל בית אבי להיות מלך על ישראל לעולם כי ביהודה בהר לנגיד וגו'. עד הים האחרון. הראה לו פני מערב יושבת בשלותה וחזר והראה לו המציקים המחזיקים בה. ד"א עד הים האחרון. הראה לו מה שעתיד להיות עם תחיית המתים. ד"א ואת הנגב. מלמד שהראה לו קברי האבות שבמערת המכפלה. נאמר כאן נגב ונאמר להלן נגב (במדבר י"ג:כ"ב) ויעלו בנגב ויבואו עד חברון. ואת הבכר. זה שלמה בן דוד שעשה כלי בית המקדש בככר הירדן שנאמר (מלכים א ז':מ"ו) בככר הירדן יצקם המלך. בקעת יריחו. אלו המון גוג ומגוג שעתידין המוניה ליפול בבקעת יריחו. עיר התמרים. מלמד שהראהו הצדיקים בגן עדן וכה"א (תהילים צ"ב:י"ג) צדיק כתמר יפרח. עד צוער. זה גיהנם מקום צער של רשעים שהיא סמוכה לגן עדן. דבר אחר עד צוער. אלו מצוקי ישראל הדרים עם השרים:

פסוק ד

פס'. ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב. אמר הקב"ה לאבות נשבעתי ולך הראיתיך בעיניך. מהו לאמר. אמר לו לך אמור להם לאבות העולם השבועה שנשבע הקב"ה לכם הרי כבר קיימה לבניכם. ושמה לא תעבור. לא מלך ולא הדיוט לא חי ולא מת. וכל כך למה כדי לעמוד עם מתי המדבר בתחיית המתים וכה"א (דברים ג) ויתעבר ה' בי למענכם בשבילכם כדי שאעמוד בראש כלכם בתחיית המתים:

פסוק ה

פס'. וימת שם משה עבד ה' (והא הכתוב אומר) וימת שם משה. אלא עד כאן כתב משה ומיכן ואילך כתב יהושע. רבי מאיר אומר הרי הוא אומר (דברים לא, ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה. אפשר שמשה נתן את התורה לישראל כשהיא חסרה אפי' אות אחת. אלא מלמד שהיה משה כותב מה שהקב"ה אומר לו. כענין שנאמר (ירמיהו ל"ו:י"ח) ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו. וימת שם משה. נאמר כאן וימת שם משה ונאמר להלן (שמות ל"ד:כ"ח) ויהי שם עם

ה' ארבעים יום וארבעים לילה. מה להלן עומר ומשרת אף כאן עומד ומשרת מלמד שהצדיקים אינן מתים. עבד ה'. זה שבחו של משה שהנביאים נשתבחו בדבר זה שנאמר (עמוס ג':ז') כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. על פי ה'. שהקב"ה נוטל נשמתו של צדיק. נוטלה בנחת. משל משלו לנאמן שהיה בעיר בזמן שהוא בעצמו נוטל הפקדון להחזירו הוא יודע היכן הוא הפקדון מיד נטלו ומחזירו. אבל אם אמר לשלוחו לך והבא פקדונו של פלוני לפי שאינו יודע היכן הוא הופך התחתונים למעלה ואת העליונים למטה לפיכך הקב"ה משלח ברשע מלאך אכזרי אבל בצדיקים אינו כן אלא בנחת:

פסוק ו

פס'. ויקבור אותו בגיא בארץ מואב. אם נאמר בגיא מה תלמוד לומר בארץ מואב אלא מלמד שמת משה בתוך נחלתו של ראובן ונקבר בתוך נחלתו של גד. ומי קברו הוא קבר עצמו. שהיה רבי ישמעאל דורש שלש אתים שבתורה כדמפורש בפרשת נשא את ראש. מול בית פעור. לכפר על מעשה פעור. ולא ידע איש את קבורתו. יש אומרים אפילו משה לא ידע את קבורתו. וכבר שלחה מלכות של בית חצרה ושל בית פעור ואמרו להם לכו ראו קבורתו של משה היכן הוא הלכו ועמדו להם למעלה וראו כאלו היא למטה והלכו ועמדו למטה וראו אותה כאלו היא למעלה. נחלקו חציים למעלה וחציים למטה. של מטה ראו את קבורתו כאלו היא למעלה. ושל מעלה ראו אותה כאלו היא למטה. לכך נאמר ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה. ומפני מה לא נודע קבורתו של משה כדי שלא יהו ישראל הולכין ומניחין שם בית המקדש ומזבחים ומקטרים שם. וכדי שלא יטמאו אומות העול' את קברו בפסיליהם ובתועבותיהם:

פסוק ז

פס'. ומשה בן מאה ועשרים שנה. זה אחד מארבעה שמתו בן מאה ועשרים שנה ואלו הן. משה והלל הזקן ורבי יוחנן בן זכאי ורבי עקיבא. משה היה במצרים ובמדין שמנים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה. הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה ושימש את החכמים ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה. רבן יוחנן בן זכאי עסק בפרקמטיא ארבעים שנה ולמד ארבעים שנה ולימד ארבעים שנה. וכן רבי עקיבא. ששה דברים ניתנו למשה שלא ניתנו לשום בריה. לא כהתה עינו. ולא נס לחה. קולו היה נשמע בכל המחנה, ראה את כל הארץ מה שלא אפשר לכל בריה. דבר עמו הקב"ה פנים בפנים. ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. לא כהתה עינו. מיכן שעיניהם של מתים כהות. ולא נס לחה. כי קרן עור פניו. שלא נשתנה אדמות פניו מדמות שהיה מהר סיני

עדיין כאלו חי ועומד ומשרת בפני אל חי. אשריהם של צדיקים שבוראם אוהבם בעוה"ז ובעוה"ב. אשרי ילוד אשה שבחר בו הקב"ה:

פסוק ח

פס'. ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב. מלמד שלא זז הענן ממקום שהיה על המשכן לא נסע ממקומו. לכך נאמר בערבות מואב. שלשים יום משבעה באדר עד שבעה בניסן. וכן אמרו רז"ל בשבעה באדר נולד משה בשבעה באדר מת. בשבעה בניסן ויתמו ימי בכי אבל משה כמה שנאמר ביהושע (יהושע א':י"א) עברו בקרב המחנה וצוו את העם לאמר הכינו לכם צדה כי בעוד שלשת ימים. וכתיב (שם ד) והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון:

פסוק ט

פס'. ויהושע בן נון. למה נקרא שמו בן נון שהיתה בו בינה יתירה. וכן הוא אומר (במדבר כ"ז:י"ח) כי סמך משה את ידיו עליו. הקב"ה אמר לו (שם) וסמכת את ידך עליו והוא סמך את שתי ידיו. מיכן שאין הרב מתקנא בתלמידיו. וישמעו אליו בני ישראל. אין לך משמע גדול מזה. ויעשו כאשר צוה ה' את משה. ועדיין לא ניתן מוראו עליהם:

פסוק י

פס'. ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. רבותינו אמרו בישראל לא קם אבל באומות קם. ואיזה זה בלעם. אלא הפרש שהיה משה מדבר עמו מעומד שנאמר (דברים ה) ואתה פה עמוד עמדי. ובלעם היה מדבר עמו כשהוא נופל שנא' (במדבר כד) נופל וגלוי עינים. משל משלו חכמים למה הדבר דומה משה דמהו לשר גדול שאין יודע מה יציאות יצאו בשלחן המלך. ובלעם דמהו לטבחו של מלך שהוא יודע ומה יציאות יצאו על שלחנו של מלך. טוביהו ברבי אליעזר ז"ל אמר ולא קם נביא עוד בישראל במשה. מה ת"ל בישראל והלא ביאשיהו כתיב (מלכים ב' כג) לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה'. למה נאמר כאן בישראל אלא כך פירושו של פסוק. ללמדך שמימות משה לא עמד נביא באומות העולם. לפי שביקש משה רבינו רחמים שלא תשרה שכינה על אומות העולם לכך נאמר כאן בישראל. כלומר ידענו שאומות העולם אין שכינה שורה עליהן אלא אפילו בישראל שעתידין לקום בהם נביאים. כענין שנאמר (דברים יח) נביא אקים להם מקרב אחיהם. כך אפילו הכי לא קם נביא עוד בישראל כמשה. ומהו ולא קם כלומר לא קם ולא יקום עוד אלא שדבר הכתוב בלשון קצרה. אשר ידעו ה' פנים אל פנים. זה הוא שאמר (שמות לג) הראני נא את כבודך. אפילו בעוה"ז אין אתה רואה שנאמר (שם) ופני לא יראו זה עוה"ז המשילו בפנים. והעוה"ב המשילו באחוריים. שנאמר (שם) וראית את אחורי לפי שהעוה"ז לפני העוה"ב הוא נקרא פנים. וכה"א (שמות כ) לא יהיה לך אלהים אחרים

על פני. ואומר (דברים ז) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. ואימתי הראהו הקב"ה כבודו סמוך למיתה שנא' (שמות כ) וראית את אחורי למדנו שהמתים רואים וכה"א (תהלים כב) לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה. לכך נאמר אשר ידעו ה' פנים אל פנים:

פסוק יא

פס'. לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים. בפני עצמה. ולכל ארצו. בפני עצמה. הא למדת שהכה כל אחד ואחד בפני עצמו:

פסוק יב

פס'. ולכל היד החזקה. זה מכת בכורות. וכה"א (שמות י"ג:ג') כי בחוזק יד הוציא ה' אתכם מזה. ולכל המורא הגדול. זו קריעת ים סוף. וכה"א (שם יד) וירא ישראל את היד הגדולה. רבי אליעזר אומר לכל האותות והמופתים כענין שנאמר (שם ז) והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים. ואומר (תהילים ע"ח:מ"ג) אשר שם במצרים אותותיו ומופתיו בארץ חם. ולכל היד החזקה. להביא מעשה הר סיני. ולכל המורא הגדול. להביא מעשה המדבר כענין שנאמר (דברים ח':ט"ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא. אשר עשה משה. זה שיבור הלוחות. שנא' (שם ט) ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם לעיניכם. ד"א אשר עשה משה. זו (העמדת החמה) כענין שנא' (שם ג) ונך אותו ואת בניו ואת כל עמו. ד"א אשר עשה משה. זו העמדת החמה שנא' (שם ב) היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים, ונאמר ביהושע (יהושע י') ביום תת ה' את האמורי. מיכן אמרו כשם שעמדה חמה ליהושע כך עמדה לו למשה. לעיני כל ישראל. כענין שנאמר (דברים ד':ל"ד) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך. ואומר (שם יא) כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה. ואומר (שמות י"ט:ט') הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך. היינו לעיני כל ישראל:

לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד: